

151593

Chap. 1-2

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMJANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

FOLYÓIRAT
1822 24. 319
EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED

LII. ÉVF. 1-2. SZÁM. 1918. JAN.-FEBR.
BUDAPEST, 1918. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tisztelettel kérjük tagjainkat és előfizetőinket, hogy költségkímélés és a sürgetések elkerülése végett tagsági, illetőleg előfizetési díjukat a január hónapban szétküldött postatakarékpénztári befizetési lapok felhasználásával társulatunk pénztárába juttatni szíveskedjenek.

Tartalom.

	Lap
Lampérth Géza: A magyar levélírás kezdete	1
Reiszig Ede: A magyarországi János-lovagok a Hunyadiak korában ...	22
Madzsar Imre: Ernuszt János és háza Budán	56
Történeti irodalom.	
Lencz Géza: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Frieden. Ism.	
<i>R. Kiss István.</i>	72
Főgel József: II. Lajos udvartartása. 1516—1526. Ism. <i>Hóman Bálint.</i> ...	75
Pósta Béla: A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben. Ism. <i>Buday Árpád</i>	77
Melichár Kálmán: A pápai primatus jogi állására vonatkozó elméletek. Ism. <i>Balanyi György</i>	82
Ruedorffer J. J.: Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart. Ism. <i>Morvay Győző</i>	85
Kjellén, R.: Die Grossmächte der Gegenwart. Ism. <i>Morvay Győző</i> ...	85
Kjellén, R.: Die politischen Probleme des Weltkrieges. Ism. <i>Morvay Győző</i>	85
Kjellén, R.: Studien zur Weltkrise. Ism. <i>Morvay Győző</i>	85
Horváth Jenő: Balkántörténeti tanulmányok. Ism. <i>Patek Ferenc</i> ...	94
A Göncz-Ruszkai gróf Kornis-család emlékkönyve (1446—1917.) Összeállította: <i>Veress Endre.</i> Ism. <i>Karácsonyi János</i>	97
Folyóiratszemle	98
Tárca.	
Szabó Dezső: Az 1485-ik évi nádori cikkelyek.	107
Hivatalos értesítő	111

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

VÁLASZTMÁNYI TAG

LII. ÉVFOLYAM

1918.

BUDAPESTEN, 1918.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

51593

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID: Még egyszer 1848 történetéből	243
ECKHART FERENCZ: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században	356
FRAKNÓI VILMOS: Küzdelem a nemzeti királyságért	142
HOLUB JÓZSEF: Az 1522-ik országgyűlés és törvényczikkei	495
HÓMAN BÁLINT: Adalék X—XI. századi pénztörténetünk- höz	161
KARÁCSONYI JÁNOS: Horvát vakoskodás	337
GR. KLEBELSBERG KUNÓ: Elnöki megnyitóbeszéd	225
LAMPÉRTH GÉZA: A magyar levélírás kezdete	1
MADZSAR IMRE: Ernuszt János és háza Budán	56
MÁRKI SÁNDOR: Horváth Mihály	113, 231
PATEK FERENCZ: Az Árpádok és Anjouk családi összeköt- tetése	449
REISZIG EDE: A magyarországi János-lovagok a Hunyadiak korában	22
SZENICZEY VILMA: Tessedik Sámuel közgazdasági törekvé- sei s a szarvasi gyakorlati gazdasági iskola	257
TEMESVÁRY JÁNOS: Laki Jakab-fia János	392

Történeti irodalom.

Ackermann Kálmán: Forgách Ferencz bíboros, esztergomi érsek. <i>Ism. Srs.</i>	419
Berzeviczy Albert: Délen. <i>Ism. Divald Kornél</i>	421
Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. I—II. köt. <i>Ism.</i> <i>Á. A.</i>	281
Chobot Ferencz: A váczai egyházmegye történeti névtára. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	291
Delaisi, Francis: Der kommende Krieg. <i>Ism. Morvay Győző</i>	297
Domanovszky Sándor: A harminczadvám eredete. <i>Ism.</i> <i>Szentpétery Imre</i>	525
Emlék. L. Szily Kálmán alatt	535
Emlékkönyv. L. Fejérpataky- <i>emlékkönyv</i> alatt	285

	Lap
Emlékkönyve. L. Kornis-család alatt	97
Fejérpataky-emlékkönyv. Szerk. Szentpétery Imre. Ism. Lukinich Imre	285
Fógel József: II. Lajos udvartartása. 1516—1526. Ism. Hóman Bálint	75
Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. Ism. ml.	292
Glück Henrik: Török művészet. Ism. Császár Elemér	424
Gopcsa László: A magyar gyorsírás története. Ism. Wagner József	536
Guglia, Eugen: Mária Theresia. I—II. köt. Ism. Gárdonyi Albert	294
Hekler Antal: Isteneszmény és portrait a görög művészetben. Ism. Császár Elemér	424
Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Ism. Szkunzevits Kornél	510
Holub József: A főispán és alispán viszonyának jogi természeté. Ism. Károlyi Árpád	413
Horváth Jenő: Balkántörténeti tanulmányok. Ism. Patek Ferencz	94
Hueber, Karl: Englands Kriegs- und Blutschuld vor dem Richterstuhl der Geschichte. Ism. Morvay Győző	297
Ivić, Aleksa: Izmedju prvog i drugog srpskog ustanka. Ism. Šufflay Milán	302
Ivić, Aleksa: Austrija prema ustanku Srba pod Milošem Obrenovićem. Ism. Šufflay Milán	302
Jacob, Georg: Türkische Urkunden aus Ungarn. Ism. —f —y	197
Jacob, Georg: Aus Ungarns Türkenzeit. Ism. Balanyi György	417
Jakab János: A hadifoglyokkal való bánásmód a görögök-nél. Ism. Révay József	198
Juhász Kálmán: A verseczi esperesség betöltése 1743-ban. Ism. Márki Sándor	528
Kjellén, R.: Die Grossmächte der Gegenwart. Ism. Morvay Győző	85
Kjellén, R.: Die politischen Probleme des Weltkrieges. Ism. Morvay Győző	85
Kjellén, R.: Studien zur Weltkriese. Ism. Morvay Győző..	85
Kornis. A göncz-ruszkai gróf Kornis-család emlékkönyve. Szerk. Veress Endre. Ism. Karácsonyi János	97
Lenz Géza: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Frieden. Ism. R. Kiss István	72
Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541—1711. Ism. Hóman Bálint	514

	Lap.
Lupas János : Barcsai Ákos és Brankovics Száva 1658—1661. Ism. <i>Dékány Kálmán</i>	196
Márki Sándor : Magyar középkor. Ism. <i>Gálos Rezső</i>	190
Márki Sándor : Horváth Mihály. Ism. <i>Morvay Győző</i>	518
Melichár Kálmán : A pápai primatus jogi állására vonatkozó elméletek. Ism. <i>Balanyi György</i>	82
Osváth Gyula : A frank-korszakbeli büntetőjog főképen Gre- gorius episcopus Turonensis »Historia Francorum« című műve alapján. Ism. <i>Holub József</i>	532
Pekár Károly : Magyar kultúra. Ism. <i>Czeke Marianne</i>	194
Pethő Sándor : A szabadságharcz eszméi. Ism. <i>Márki Sándor</i>	522
Pósta Béla : A moszlim művészet hatásának példái Erdély- ben. Ism. <i>Buday Árpád</i>	77
Rizoff, D. : Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographi- schen Grenzen. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	427
Róheim Géza : A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	288
Ruedorffer, J. J. : Grundzüge der Weltpolitik in der Gegen- wart. Ism. <i>Morvay Győző</i>	85
Siklóssy László : Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	191
Šišić, Ferdinand : Geschichte der Kroaten. I. Bd. Ism. <i>Kará- csanyi János</i>	176
Strupp, K. : Ausgewählte Aktenstücke zur orientalischen Frage. Ism. <i>Balanyi György</i>	529
Szekfü, Julius : Der Staat Ungarn. Ism. <i>Domanovszky Sándor</i>	169
Szentpétery Imre : Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	412
Szentpétery I. L. <i>Fejérpataky-émlékkönyv</i> alatt.....	285
Szily Kálmán : Emlék — —nak. Ism. <i>Tolnai Vilmos</i>	535
Temperley, Harold W. V. : History of Serbia. Ism. <i>Marczali Henrik</i>	182
Tóth-Szabó Pál : A cseh-huszita mozgalmak és uralom törté- nete Magyarországon. Ism. <i>Ernyey József</i>	404
Vashegyi Emilia : II. Endre kereszteshadjárata. Ism. <i>B.</i>	199
Veress Endre. L. <i>Kornis</i> alatt	97
Yolland, B. Arthur : Hungary. The Nations' Histories. Ism. <i>Pozsgay Rezső</i>	172
Folyóiratszemele	98, 200, 303, 431, 538
A Bács-Bodrogvármegyei Förténelmi Társulat évkönyve ..	538
A Hét	431
Akadémiai Értesítő	538
Alkotmány	200, 303, 431, 538
Archaeologiai Értesítő	431

	Lap
A Tenger	539
Az Ujság	98, 200, 304, 435, 539
Budapesti Hírlap	98, 200, 304, 436, 539
Budapesti Szemle	98, 200, 304, 436, 539
Deutsche Literaturzeitung	541
Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség- tárából	541
Dunántúli Protestáns Lap	201, 542
Egyenlőség	305
Egyetemes Philologiai Közlöny	201, 542
Egyházi Közlöny	99
Eperjesi Lapok	99, 305, 438
Esztendő	438, 542
Ethnographia	99, 305
Földrajzi Közlemények	101, 438
Hadtörténeti Közlemények	202
Historische Zeitschrift	101, 306
Huszadik Század	102, 203, 543
Illustrierte Zeitung	306
Irodalomtörténet	204, 543
Irodalomtörténeti Közlemények	204, 307, 544
Katholikus Szemle	102
Katonás Nevelés	103
Komáromi Hírlap	204
Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Lan- deskunde	544
Közseg és Vidéke	103, 204, 438, 544
Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából	544
Közművelődés	308
Külügy-Hadügy	308
Magyar Figyelő	103, 204, 308, 546
Magyar Középkola	104
Magyar Nyelv	104, 204, 439
Magyar Nyelvőr	104, 204, 439
Magyarország	309, 439, 546
Magyar Paedagogia	309, 546
Múzeumi és Könyvtári Értesítő	309
Nagyág	547
Népszava	313
Neue Freie Presse	205
Neues Pester Journal	205, 547
Numizmatikai Közlöny	440, 547
Nyelvtudomány	441
Nyugat	104, 205, 548
Ország-Világ	441, 548
Pester Lloyd	104, 206, 313, 442, 548
Pesti Napló	206
Pressburger Zeitung	104, 313
Protestáns Szemle	206, 442
Religio	104
Sárospataki Hírlap	207, 442
Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt	549
Soproni Napló	442
Szocializmus	313

	Lap
Temesvári Hírlap	105, 314, 549
Theologiai Szaklap és Könyvujság.....	207
Történeti Szemle	314
Ueber Land und Meer	315
Új Idők	106
Uránia	105, 442
Vasárnapi Ujság	106, 207, 442, 549
Veszprémi Hírlap	315
Veszprém Vármegye.....	315, 442
Világ	549
Virradat	315, 442
Zeitschrift für Ethnologie.....	106

Tárcza.

Batta István : Adalékok V. Bereczk György naplójához ..	443
Horváth Jenő : Válasz Patek Ferencz úrnak	217
Lukinich Imre : Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1917. évi működéséről	316
Patek Ferencz : Megjegyzés Horváth Jenő úr válaszára....	218
Srs. : Janus Pannonius halála napja	550
Szabó Dezső : Az 1485. évi nádori czikkelyek	107
Zoványi Jenő : Czeglédi Ferencz életrajzi adatairól	208
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	319
A. : Váczy János †.....	444
— : Demkó Kálmán †	219
Hivatalos értesítő	III, 221, 321, 445, 551

Melléklet:

Hellebrant Árpád : A magyar történeti irodalom 1917-ben 1—64.

A magyar levélírás kezdete.

Vajjon ki és mikor írta az első *magyar* levelet?

Erre a kérdésre, így feltéve, ma már teljes lehetetlenség lenne megfelelni. De még akkor is nagy nehézségekbe ütközik a válaszadás, ha széles általánosságban csak úgy állítjuk fel a kérdést, hogy — mikor kezdtek először magyar leveleket írni, vagyis: mely korba nyúlik vissza a magyar levélírás kezdete?

Magyar levél alatt olyan levelet értünk itt, a melyet magyar ember ír magyar nyelven és küld el valakinek, a kinek számára valami fontos, legalább a maga szempontjából fontos, mondanivalója van, a mit nem tud vagy nem akar elmondani közvetlen élő szóval vagy közvetve szóbeli üzenettel, hanem írásba foglalva juttat el az illetőhöz. Az ilyen levelet, megkülönböztetésül főképp az oklevéltől (diploma), a hivatalos levéltől vagy közokiratjellegű egyéb írásoktól, *magánlevélnek*, latinos kifejezéssel *missilisnek* nevezük. Döbrentei »küldött levél«-nek nevezte.¹

Ilyen magyar levelet természetesen csak abban a korban írhatott a magyar ember, a melyekben már tudott *magyarul írni*. És itt magától felbukkan a második, azaz voltaképen az első kérdés: mikor tanult meg magyarul írni a magyar ember?

Valószínű, hogy őseink már a honfoglalás idején is ösmertek és használtak valami keleti eredetű, fába vésett rovásírást, melyet a székelyek később is megőriztek. Ám, hogy ilyen írással az ősmagyarok, Árpád és a vezérek pogány hadi népe — fapálczikákra, faháncsokra, esetleg kőlapokra rovott — leveleket küldözgettek volna egymásnak, az már kevésbé valószínű. Ők közvetlen szóbeli összeköttetésben voltak egymással. Az atyafiság, sógorság, a mely körben a levelezés — főképen primitív társadalmi viszonyok között — a dolog természeténél fogva először megindul,

¹ Régi Magyar Nyelvmélekek II. 362.

abban az időben különben is egy sátor alját lakta, egy dandárban vitézkedett (nemzetség szerint) vagy legalább is a szomszédos réteken legeltette nyáját. Könnyen elintézhették hát egymás között az elintézendőket élő szóval, esetleg valamely kürt- vagy tűzjelekkel. Az ellenségnek szánt mondanivalójukat meg inkább a nyilaik hegyére és a kardjuk élére bízták.

Később, a királyság első századában, mikor a tulajdonképen való írástudományt, latin betűkkel, az idegen eredetű hittérítők lassan-lassan belécsepegették némely magyar elmékbe, majd még utóbb, mikor a levélírás céljaira nehézkes és kevésbé is hozzáférhető hártya (pergamen) mellett feltűnt és mindinkább terjedni kezdett a kender- és lenrongyból készült papiros (a XIV. század elején), mikor a nemzeti, vallási és társadalmi szervezkedés nyugateurópai mintára nálunk is megindult: már nagyobb a lehetősége és valószínűsége annak, hogy írástudó magyarok magyar nyelvű levelek útján is érintkeztek egymással. Noha valami nagy forgalmat e téren még ekkor is aligha képzelhetünk, mert hiszen az írás és olvasás tudománya a férfiak között is inkább csak az egyházi, papi és szerzetesi pályára készülőknel kezdett úgy a hogy derengeni, a nők azonban (kivéve itt is néhány zárdalako apácát) általában távol állottak a betüvetés mesterségétől. Pedig bizonyára már ekkor is nekik volt a legtöbb mondanivalójuk s így ők lettek volna a legszorgalmasabb levélírók — ha írni tudtak volna.

Galeotti Marzio, Mátyás király olasz humanistája, azt mondja ugyan, hogy Magyarországon még a XV. században is csak latinul írtak (sola Hungaria... nonnisi latine scribit...), ám, ha nézzük a XV. század végéről ránk maradt némely nyelvemlékeket, melyekről alább szólnunk még bővebben, és a következő XVI. századnak aránylag már gazdagnak mondható magyar levéllirodalmát, joggal feltehetjük, hogy a magyar levélírás kezdete visszanyúlik a XV. századba s már akkor is gyakrabban írtak magyar nyelvű leveleket. Sajnos, erre nézve csak feltevéseink lehetnek, mert semmi határozott bizonyítékot nem tudunk; levéltáraink egyetlen eredeti magyar levelet sem őriztek meg ebből a korból. De bármilyen szűk térre szorítsuk is a XV. században esetleg írott magyar levelek számát, így is nagy veszteségnek kell tartanunk, hogy ezek a levelek nem maradtak reánk. Nagy és szinte pótolhatatlan veszteségnek tartjuk ezt főképp a magyar nyelv- és művelődéstörténet szempontjából.

Hazánkra és népünkre, annak külső történetére vonatkozó egyéb adatok — a XVI. századot megelőző időkre nézve is — még csak bővebben akadnak az egykorú latin és más idegen nyelvű írásokban is. Ám a nemzet belső életének, az ősi, ázsiai nomád magyar népszellemnek, népléleknek a változott, polgáriasult viszonyok között való fokozatos átalakulásának, fejlődésének s a mi ezeknek mindig leghívebb fokmutatója: a magyar nyelvnek és magyar művelődésnek nyomait kereső vándor útja, mennél messzebb akar hatolni visszafelé, annál vígasztalanabb sivatagba vész... Ha a honszerzéstől a XVI. század elejéig lefolyt mintegy hat századnyi időből fennmaradt írott emlékeinken végigtekintünk s ezekben a mi édes magyar nyelvünknek nyomait keressük úgy, a hogyan az őseink ajkán élt és zengett, ha a magyar lélek talajából sarjadó műveltség virágai, gyümölcsei után fürkésznünk, különösen az első századokban bizony mindent elődtünk az idegen (latin) nyelv kietlen fővénye s az idegen szellem sűrű bozótja, a melyben ha itt-amott fakadnak is virágok, pirkadnak is gyümölcsök, azoknak színe, illata, íze, zamatja minden egyéb, csak nem magyar.

Csak a szorgosan vizsgálódó és hozzáértő szem előtt csillan fel olykor-olykor — sokszor az is majdnem a felismerhetetlenségig beiszapolva és eltorzítva — drága magyar nyelvünknek egy-egy árva aranyszeme: egy-egy magyar szó (tulajdon- és köznevek, helynevek, határt jelölő utak, vizek, hegyek, völgyek, fák stb. nevei) a XI—XII. századbeli latin oklevelekben, majd a XIII. századtól kezdődően valamivel bővebben a krónikákban (Anonymus, Váradi Registrum), törvényekben és kodexekben. Az első összefüggő kis magyar beszéddel s talán a magyar léleknek is első megnyilatkozásával csak a XIII. század elején találkozunk a Halotti Beszédben, azután ismét egy század múlva a Gyulafehérvári Glosszáokban s a Königsbergi Töredékben, majd hosszabb összefüggő, de teljesen idegen jellegű szövegekkel (prédikációk, legendák, himnuszok, bibliarészletek fordításai) a nagyobb kodexekben (Ehrenfeld-, Bécsi-, Müncheni-, Apor-kodex stb.). A XV. század végéről (1475—76) való az első, eredeti kéziratban fennmaradt magyar versünk, a Szabács megvételéről szóló ének.

Valószínűleg szintén ebből a korból való a — csak egy XVIII. századbeli másolatban ránkmaradt — »rímkrónika« (mint Arany János elnevezte), a Pannonia megvételéről szóló gyarló verszet. Ezeken kívül néhány népies eredetű

verstöredékünk van még : István királyról (»Hol vagy István király? . . .«), Mátyás választásáról (»Mátyást mostan választotta . . .«), haláláról (»Néhai való jó Mátyás királ — Sok országokat te bírál . . .«), továbbá a Körmöczi Ismeretlen virágének töredéke (»Supra aggnő . . .«) s az Enyingi Török Imre-féle köszöntő (1485), a melyről még alább szólunk.

Az előbb említett nyelvemlékekben, különösen a kodexekben található szövegek magyar nyelven írvák ugyan, de az nem volt, nem lehetett az igazi, az eleven magyar nyelv, a melyet akkor a törzsökös magyarság beszélt. Inkább valami, az élettől távol eső, hogy úgy mondjuk — egyházi, papi, barátnyelv ez, idegen szavaknak jól-rosszúl magyar szavakkal való helyettesítése. Szín, illat és erő nélkül való, bár itt-ott érezhető erőlködéssel felcizcomázott, de mégis csak — csinált virág. Kolostori virág. Aminthogy a szerzői (fordítói) is kolostorlakó s nagyrészt idegen eredetű vagy idegen műveltségű, a magyarsággal legfeljebb csak a templomi szószékről érintkező egyházi emberek : papok, szerzetesek és apácák voltak. E tekintetben csak a Halotti Beszéd kivétel, melynek első része, maga a beszéd, nyilván magyar anyanyelvű papnak eredeti fogalmazványa vagy legalább is erősen átmagyarosított fordítás, mert nyelvünk őseje érezhetően lüktet benne.

A verstöredékekből azonban már kicsillan az igazi magyar népnyelv üde színe, kiérik ős zamata, kiduzzad fiatal ereje és kimosolyog a magyar lélek játszi derűje . . . Ezek már közvetetlen, természetes hajtásai, valódi, eleven virágai — azaz ebben az alakjukban, fájdalom, inkább csak vihartépte árva kis szirmai — az ősi nyelvtörzsöknek. S bár a vers ünnepi köntösébe öltöztetve, nyelvük mégis, úgy érezzük, nagyon közel áll már az őseink által beszélt eredeti gyökeres magyar nyelvhez, a melyről igazi hű képet azonban csak a mindennapi élet talajából sarjadt *missilis* levelek — ezek az egykorú írásbafoglalt beszélgetések — adhatnának. Valamint ugyancsak ezekből a levelekből rajzolódna elénk a magyarság — s itt főképen a nemzet törzsökét tevő nemességet értjük — egykorú műveltségének képe is az élet eleven, igaz színeiben.

Arra, hogy ez a kép a XV. század végéig igazában milyen volt, addig, míg e korszakból eredő magyar levelek netán még elő nem kerülnek (a mihez vajmi csekély reménységünk lehet), csak a XV. század végéről ránk maradt néhány egyéb — a *missilis* levéllel rokon vagy szintén a mindennapi magyar étellel szorosabb kapcsolatban levő — magyar írások-

ból és visszamenően a következő korszaknak, a XVI. század elejének, rendelkezésünkre álló anyagából következtethetünk.

A XV. század legvégéről, nem ugyan eredetiben, de hiteles átiratban (Vér András 1493. évi pár sornyi »menedéklevelén» kívül) maradt ránk még két érdekes, ez ideig kevésbé ösmert, csak a múlt század második felében napfényre került magyar írás. Ezek bár nem missilis levelek, de mint a magyar nyelv használatának e korban felette értékes, hiteles documentumai, szintén tárgyunkba kapcsolódnak. Az egyik Csáky Benedek¹ 1490 decz. 21-én Adorján várában kelt végrendelete, melynek bevezető része így szól:²

»Én Csáky Benedek, jóllehet testemben beteg vagyok, de mind az által eszemben egészséges és épen vagyok, meggondolván az hajlandó és csalárd világot, hogy nem sok ideig maradandó, de az ő követőivel egyetemben igen hamar, mint az folyó víz elmulandó, mely világ gyakorta az tudatlanokat az ő hizelkedésével megcsalván, nagy nyavalyás keserűségrek szokta levetni. Meggondolván viszontag az mennyei hazámnak gyönyörűséges nyugodalmát, mely vég nélkül megmaradandó: akarom azért szentséges Ur Teste vétellel az rothadandó testet örökkévalóval, és az elmulandót vég nélkül valóval elváltóztatni és ez földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni. Minden dolgaim felől és idő szerint való javaim felől, melyeket az Isten adott énnekem, szabad akaratom szerint és gondolkodott elmével, ez következő testamentumot tészem és rendelem erősségesen, az én tulajdon pecsétemmel, mellyel élek, megerősítvén. Ilyen módon: hogy mikorom az Felséges Istennek tetszik az halandó életből az örök nyugadalomra híni, tehát mindeneknek előtte az én szegény lelkemet az Felséges Istennek ájtatosan ajánlom az Szenteknek Társaságában beadván...«³

Ezután jön a rendelkező rész a temetésről, adósságairól és javairól, melyeket feleségére, »az nagyságos Apolloniá«-ra

¹ Csáky Ferencznek, Bihar és Szatmár vármegye főispánjának, a Hunyadiak bizalmas hívének fia.

² Minthogy az itt részben vagy egészben bemutatott levelek és egyéb írások egy részének eredetijéhez hozzáférni, legalább ez idő szerint, nem áll módunkban, azokat nem betűhíven, hanem a kiejtés, illetve értelem szerint adjuk, már csak az egyöntetűség kedvéért is, de meg, mivel művelődéstörténeti szempontból (a mi itt főszempontunk) a betű szerint való közlésnek amúgy sem lenne különösebb fontossága. — A levelek eredeti vagy közlési helyét mindenütt jelezzük.

³ A gyulafehérvári káptalan 1688. évi átiratában, a gr. Csáky-nemzetség lőcsei levéltárában (CCC. Fasc. Trans. VII.). Közlötte egész terjedelmében a Századok 1873. évf. 648—49. l. Sváby Frigyes.

hagy s mind őt, mind gyermekeit ajánlja és bízza »az felséges Fejedelem Asszonyra, Beatrixre, Magyarország királyné asszonyára és az nagyságos Geréb Péterre és Geréb Mátyásra, hogy oltalmazzák, táplálják és felneveljék«.

A másik írás (1498-ból) még érdekesebb, már csak írójánál fogva is, a ki nem más, mint a dicsőséges Mátyás király természetes fia: *Corvin János* herceg. Ime, egész terjedelmében: ¹

»Én ki vagyok János herceg, fogadok ez levéllel, hogy mint hamarább Debreczenhez juthatok, ottan minden okvetetlen Imre uramnak ² adom örökül örökké, mind fiainak még maradékjainak is valamely atyafiaival egyetemben akarandgya, ha kediglen úgy történnék, hogy király meg nem válthatnája, én pénzemmel is megváltom és megadom; ³ ezt is kedig (pedig) fogadom keresztyénség hitemre és tisztességemre, hogy megállom, mint jámbor. Továbbá fogadok neki hitemre és tisztességemre, hogy senki szanára ⁴ lenni, semmi szégyent, sem nyomorúságot rajta nem teszek, hanem valaki ellensége leszen, én is ellensége akarok lennem. Engem Isten úgy segillyen; Boldog asszony és Istennek minden Szenti. Ez levél költ Varasdon Csötörtökön, Mindszent napján, ezernégyszáz kilenczven nyolczadik esztendőben. *János Herceg* keze írasa«.

Ennek a — már külső alakját tekintve is, a missilis levélhez közel álló — írásnak nyelve olyan közvetlen, tiszta, erőteljes, folyamatos magyar próza, hogy úgy mondjuk, tősgyökeres magyar beszéd, hogy a mai fül is gyönyörűséggel hallgatja. »Én ki vagyok János herceg...« »Engem Isten úgy segéljen!...« Ugyanezt mondhatjuk a Csáky Benedek testamentumának nyelvéről és talán nem csalódunk, ha a XV. század magyar missilis leveleinek nyelvét is ezekéhez hasonlónak gondoljuk.

Ez a két rendkívül becses nyelvereklyénk mindenestre csak megerősíthet bennünket abban a hitünkben, hogy már a XVI. század előtt is, főkép a Hunyadiak, Kinizsiek, Szilágyiak és Magyar Balázsok korában, ősi tisztaságában élt, fejlődött és virágzott a humanista és

¹ I. Lipót király 1701 júl. 28-án Bécsben kelt hiteles átirata Esterházy (Estorás) Pál nádor számára, ki az eredetit felmutatta. Orsz. Levéltár N. R. A. 1087. cs. 40. sz.

² Enyingi Török Imre.

³ Debreczen ekkor Magyar Benigna (Kinizsi Pálné) kezén volt zálogban. (Schönherr: *Corvin János*. 244. l.)

⁴ Az 1701. évi átirásban *így!* — nyilván hibás írás.

kolostorizú idegenszerúségektől meg nem rontott tiszta, nemes magyar nyelv és hogy a gyökeres magyar nemzetségek írástudó tagjai egymás között ezen a nyelven leveleztek is. Csak a nemzetünket oly konokul üldöző balvégzet művének kell tekintenünk, hogy ilyen levelek nem maradtak reánk. Több mint valószínű, hogy a magyar testamentumot író Csáky Benedek, a magyar hitlevelet kiadó Corvin János herceg magyar missilis levélben is érintkezett atyafiságával és híveivel. Melléjük harmadiknak bátran odaállíthatjuk Muronyi Vér András uramat, a kitől a legrégebb magyar nyelvű nyugtánk (»menedéklevél«) és zálogos levelünk fennmaradt (1493-ból, illetve 1504-ből) ¹ s a ki latin nyelvű családi okleveleire *magyar nyelven* írt tartalmi kivonatokat. ² De bizonyára voltak a magyar nyelv szeretetében és használatában hozzájuk hasonló sok mások is, a kiknek műveltsége magyar talajban gyökerezett, különösen az idegen szellemtől többé-kevésbé áthatott királyi udvaroktól és a kolostoroktól távoleső kúriákban.

Első sorban azt hiszszük, hogy főképen a magyar nők, különösen a szerelmes szívű fiatalok s általában mindkét nembeli fiatalság tollából kerültek ki magyar levelek. Mert ők szívük érzéseit, sóvárgásait, vágyait, örömét, bánatát, a mely érzelmek a XV. században csak úgy buzogtak és kiáradtak az ifjú szívekből, mint a XVI. vagy akár a XX. században, bizonyára nem kacskaringós latin formulákban, hanem anyanyelvükön közölték egymással s ha élszóval nem teheték, tették — esetleg íródeák segítségével is — magyar írásban, magyar levélben. Erre klasszikus tanubizonyosságunk a fentebb már említett Enyingi Török Imreféle köszöntő. Ez ugyanis tulajdonképen egy 1485. évi missilis levélnek egyik része. A levelet Paksy Lajos és Enyingi Török Imre írták Kállay Jánoshoz s a levél eleje latin, csak a vége magyar, mely így hangzik :

»Emericus The. (Thewrewk-Török) köszön Krisztinának, legyen könnyebb inhának (szívének, lelkének), száz jónapot, két-száz jó éjt hozzája . . .« ³

¹ A menedéklevél eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában. Közölve Horvát Istvántól a Tud. Gyűjt. 1835. évf. V. kötetében és Zolnai Nyelvelméleink a könyvnyomtatás koráig (hasonlóval). — A záloglevélre lásd Századok 1872 : 477—78. l.

² Dr. Iványi B. : Nyelvelmélekek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárában. Magyar Nyelv IX. évf. 442—445. l.

³ A levél eredetije a M. N. Múzeumban, a Kállay-család levéltárában. Közölve Századok 1877. évf. 94. l.

Ime, itt azt látjuk, hogy míg a levél érdemleges, hogy úgy mondjuk, »komoly« része latin nyelvű, addig Imre úrfi szívbéli érzelmei, melyeket nyilván a Kállay-ház egyik bájos virágszála, Krisztina leányasszony iránt érzett, már magyar nyelven ömlenek, szinte rímbe, ritmusba csendülő szavakba...¹

Ilyenformán azt is mondhatnók, hogy ez a leg-régibb, eddig ismeretes, noha csak felemás magyar missilis levelünk.

A következő 1486. évből is volna egy nyomtatásban már többször is kiadott, de alkalmasint csak töredékes magyar levelünk, mely a közlések szerint így hangzanék:

»Édes testvérem. Köszönöm a M-Nestienek keldek zent Ereklit. János Urunk a nag giori prepostval Budán meg meg lez, minden agságtok meg meg lez. Isten veltek. Tichon. Zent Pál napian étszaka 1486. Albert Apatúr.«

Ez bizony így, ebben az alakban, meglehetősen rövid és értelmetlen levelecske volna. Mindössze is legfeljebb csak annyit tudhatunk meg belőle, hogy 1486-ban Albert volt a tihanyi apátúr, a ki valakinek (vagy a kinek valaki) szent ereklyét küldött.²

*

Ezzel azután el is érkeztünk a XVI. századhoz, melynek első negyedéig, illetve a mohácsi vész esztendejéig, 1526-ig terjed ezúttal vizsgálódásunk. Ebből az időszakból tudjuk

¹ Nagy Gyula szerint: Krisztina Parlagi György leánya s egy évvel később Enyingi Török Imre felesége (e levél írásakor jegyese lehetett) és Kállay Jánosnál, ki testvérét bírta nőül, mint sógoránál tartózkodott. (M. Nyelvőr VI. 110. 1.)

² E levél eredetijét, melyet írója, a tihanyi apátúr, állítólag testvéréhez: K. Bálint deákhhoz küldött Máramarosba, nem ismerjük. Első közlője Veszprémi István (Succincta medicorum Hung. et Transilv. Biographia Viennae. Cent. altera. Parte post. 197—198.) egyik debreczeni nemes család iratai közül másolta le, de valószínűleg csak hiányosan s így inkább csak töredéknek tekinthetjük és oly értelemben tulajdoníthatunk neki értéket, mint Döbrentei, hogy »e kis példa megint ahhoz csillám, hogy 1400 és 1500 között is csak írt némely vérmesebb magyar pap latinban járatlan rokonainak egyszer-másszor tudósítást anyja nyelvén«. Döbrentei még azt is megjegyzi, hogy »eddigelé magyar küldött levél ennél régibb időbeli nem találtatott« és sajnálja, hogy Veszprémi nem jelzi annak a nemes családnak a nevét, melynek levéltárában az eredeti lappanghat s így ezt is újra feltalálni kell a hazafiúi buzgó szorgalomnak«. (R. M. Nyelvelmékek II. 360.) Mindenesetre kívánatos lenne, hogy D. óhaja teljesüljön. — Veszprémitől átvette e levelet Katona is

felmutatni az első valódi, épkezláb magyar missilis levelet. Ezek közül az érdekesebbeket, hogy lehető tiszta képet kapjunk, egész terjedelmükben bemutatjuk.

Időrendben a legelső Bezerédy Györgynek Szabó Imréhez 1504-ben írott következő pár sornyi levele :

»Köszönetemnek utánna jó uram és barátom. Te kegyelmed ezt írja, hogy hét forénton nem vehetnéje meg egy vég hernáchoth. Te kegyelmedet kérem, hogy az hét forénton valamit vehet rajta, meg vegye kegyelmed és mind egyéb szerszámával, kit én kegyelmednek megmondám, meg vegye kegyelmed, valami módon meg veheti. Továbbá az Ur Isten tartsa meg kegyelmedet egészségel. Ez levél költ Hegykön, verágvasárnap 1504. Bezerédy Gergh.. Kívül a címzés : »Ez levél adassék Zabó Imrének, nekem uramnak és barátomnak.«¹

A következő két levél már csak hat évvel később, 1510-ben kelt s így szól az egyik, a melyet Kumlóssy (Kumlóssy) Mihály írt öccsének, Tamásnak :

»Köszönetemet írom, mint szerelmes öcsémnek. Továbbá kérek, hogy csináltass irat és erős port, kivel sebet nyitnak avagy vadhust vesztenek az lónak és az Pál bánik vele. És ha csináltak, küld meg te, h(a) tudnám, hogy nem csináltatnál, én magam alá küldeném egy szolgámat és csináltatnám, mert jó leszen az lovam, mert jó bánik vele az Pál. Továbbá kérek szerelmes öcsém, hogy küld(j) én nekem egy jó vizslát, fürjészni valót. Továbbá kérek, hogy emlics(d) meg az uramnak, hogy az Kocsis János jó tu(d)na az sólomokhoz, mert az Kavassy Kristóf madarász(á)nál, az madarász Ferencznál vala és csak a félével bánt. Te uramnak csak szóval emlics meg, mert én jó tudom, hogy tud, mért ő nem akarja jelenteni. Továbbá az Isten tarcson meg. Ez levél költ Lewkán, 17 napin aug. 1510. Kumlóssy Mihál.« — Kívül a címzés : »Ez levél adassék az Kumlóssy Tamásnak az én szerelmes öcsémnek.«²

A másikat Szalkay László írta Bánffy Ferencnek s ez így hangzik :

»Köszönetem és barátságom után én tisztelendő uram és barátom, vevén az te kegyelmed levelét, az te kegyelmed panaszí-

(Hist. Critica IX. XVI. pag. 774.), a következő rövid megjegyzést fűzve hozzá : »Quam diversa hodie loquendi scribendique ratio!«

¹ Közli hasonmásban is Szalay Ágoston a Magyar Levelestárban. (Négyszáz magyar levél a XVI. századból.) Eredetije annak idején (1860) a közlő tulajdonában volt.

² Közli Szalay Ágoston i. h.

ból megértettem az te kegyelmed bosszúságát és nagy jeles kárát, kit tudja kegyelmed, hogy igen bánok, ezzel pedig meg is mutatom, hogy bánom és nem én akaratomból vagyok ; mert irtam róla Dézsházy Istvánnak, az mi dolgossonknak, oda Vizaknára, hogy ki jöjjen és ez kegyelmeddel lött dolgot meg lássa. Meg látván az Baxay Bernálddal te kegyelmed minden káráról és bosszúságáról eleget tetessen. Baxay Bernáldnak in ezen képpen meg irtam, annak felettén te kegyelmed kedvét lelje. Ezről meg esméri te kegyelmed, hogy nem mi akaratumkból vagyok, mert tudja kegyelmed, hogy én az vagyok, az kinek magamat mondtam és az mi neven magamat ajánlottam, mert én te kegyelmed barátja vagyok. Ez levél költ Budán, Szent Emrich (Imre) királ napján, anno domini 1510. *László deák Szalkay*, Erdélnék és Máramarusnak kamara ispánja.« Kívül : »Ez levél adassék *vitélő és tisztelendő* Bánffy Ferencznek, Doboka, uramnak és barátomnak.«¹

Ide kell sorolnunk harmadikúl Bökény (vagy Bekény, Bekényi) Pál (Corvin János almási várnagyának) Bakócz Tamás esztergomi érsekhez intézett következő levelét :

»Én szerető érsek uram. Nincsen mit tennem, váltigen szégyenlem, de az nagy szegénység és betegség téteti velem. Azért könyörgök mint kegyelmes uramnak, tekéncs az te kegyelmességeddel reám, segélj valami kelcséggel, mert nincsen kinek könyörgenem, csak te kegyelmednek, azért könyörülj rajtam, nemes uram ! Jó választ várok, mint uramtól. *Kiráal halála után veszte Bornemissza ; herczeg halála után Peteő Tamás, Rattkay Bencze. Ezek fosztának meg, minden marhámból kivesztének.*

Bökény Pál

szegény szolgád.«

Kívül a czímzés : »Reverendissimo domino gardinali (így !) Strigoniensi, domino meo dignissimo.«²

Ebből a levélből, mint látjuk, hiányzik a dátum, de az Orsz. Levéltár meghatározása szerint a levél kétségtelenül az 1510. év körül kelt.³

¹ Erdetije a gr. Károlyi-cs. levéltárában. Közölte (hasonmásban is) Géresi : A nagykárolyi gr. Károlyi-cs. oklevéltára cz. kiadványában. III. 71—72. l., a következő megjegyzéssel : »Papiron negyedrészt ívre írva, melynek alsó része szakadozott, hajtásán szűrő gyűrűs pecsét, a kétfelé osztott pajzs alsó felében heraldikai liliom, a pajzs felett L. Z. betűk. Már előzőleg közölve : Döbrentei : R. M. Nyelveml. II. és Horvát István : Tud. Gyűjt. 1835. IX.

² Eredetije az Orsz. Levéltárban (Dipl. 35006. sz.). Közölte Dr. Iványi Béla a M. Nyelv. I. évf. 5. füzetében (hasonmással is).

³ Bővebb adatokkal igazolja e megállapítást Dr. Iványi u. ott.

Ismét két évvel későbbi keletű (1512) Drágffy Jánosnak Károlyi Istvánhoz intézett következő levele :

»Én jó Estván uram, irtam vala neked, hogy mivel ez jöendő cseterteken kellene fizetnem, hogy az napra ne hagynál az kevés *piz* (pénz) nélkül. Azért irtál vala nekem, hogy mivel hirtelenül is valaminek szerét tehetnéd, szerét tennéd. Azért immár im csak két nap vagyon az napba, azért kérék, én jó Estván uram, hogy mindétígen való jó voltomért valaminek szerét teheted, ne hagyj nála nekilen (nélkül). Ha több nem lehet, csak akár háromszáz, avzagy (avagy) két száz forintot küldenél, avzagy hoznál. De ha küldesz, hogy tin magad nem jöendesz, tehát bocsásd emberedet, hogy kinek adnám biztonságomat. Ezek kérék, mint jó atyámfiát, hogy ez mai nagy szükségembe ne hagyj el. — — — Ez levél kelt Erdőden, szent Birtalan estin 1512. Drágffy János mpr. — P. s. Továbbá valamit megmond az én szolgám, meghigyed én jó Estván uram, ezen kérék.« Kívül : »Ez levél adassék Károlyi Estvánnak, az én jó barátomnak és szomszédomnak.«¹

Az első női levelünk 1515-ből való. Ennek íróját név szerint, sajnos, nem ösmerjük, mert a levelet csak így írta alá : »A kd (kegyelmed) szolgája írta«. A szövegből is csupán annyit vehetünk ki, hogy a levél az illető nő atyjához volt intézve, a kinek neve azonban szintén ösmeretlen. Ez afféle ügyes-bajos — panaszkodó, síránkozó, könyörgő és hálálkodó — levél, a mely műfajhoz a hölgyeknek különös tehetségük vala minden időben. E levél névtelen, de a fenti értelemben szintén tehetségesnek mondható írója is bőven áradó szavakban tárja atyja elé temérdek ügyét-baját, sőt, a mi jó szívének bizonyága, nemcsak a magáét, hanem egy »szegény megnyomorodott özvegy« asszonytársáét, bizonyos »Mózes uramné«-jét is. Látszik, hogy kis helyen nagyon sok dolgot akart elmondani, az egész levél egy panasz-, kérdés- és kérés-laviná, az egymásra torlódo mondatokat alig lehet ki-hámozni a kezdetleges ortographia hínárjából. Ezért aztán a stylusa sokszor homályos, a nyelve azonban minden idegen-ségtől mentes, tiszta magyar nyelv. A megszólítása : »*Tiszteleendő* uram, énnekem szerető atyám, szolgálatomat írom kegyelmednek.« A befejező záradék : »Úr Isten tartsa meg kegyelmedet, mind asszonyommal, gyermekiddel minden jóval és nagy békességgel sok esztendeig, mint szerető atyá-

¹ Eredetije a gr. Károlyi-cs. levéltárában. Közölte Géresi (III. 86.) és Döbrentei (II. 42.) a fentebb említett művekben.

mat. *Ámen*. Ez levelet íram Nyéken, Szent Dorottya asszonyom nap után való kedden 1515. Kd szolgál(ó)ja írta.«¹ Atyját különben a szövegben »én szerető (vagy szerelmes) atyám« és »szerető atyám és jó uram« gyengéd és szeretetteljes megszólítással illeti s »Úr Istennek utánna — mondja — csak kegyelmedhez kell jelesben bíznom, mint én szerető uramhoz és atyámhoz . . .« Egyébként, a mennyire kivehető, különféle gazdasági és birtokügyekben kéri a levélíró, a ki a szülői háztól távol, valószínűen özvegyi sorban élt, atyja tanácsait és segítségét.

Innen egészen 1523-ig nem ismerünk magyar levelet. Ebből az évből maradt ránk két rendkívül érdekes magyar írás: Kesserő Mihály boszniai püspök és húga, Krisztina úgynevezett »békelevele«, a melynek alapján a két pörlekedő testvér nyilvánosan, Verbőczy István és több nemes úr jelenlétében békejobbot nyújtott egymásnak. A keret, melyben e két írás ránkmaradt, ilyenformán inkább közokirat ugyan, (latin bevezetéssel és Verbőczy szintén latin megerősítésével), de maguk a magyar nyilatkozatok annyira levél-jellegűek, hogy csak a szokásos záradék és kelet hiányzik a végükről. Nem lehetetlen, sőt a magunk részéről nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ezeket a nyilatkozatokat a békülő felek előzetesen valóságos levél alakjában el is küldötték egymásnak és csak azután foglaltatták — nagyobb bizonyosság okából — közokiratba. Épen ezért ezeket a különben is mindenképen felette becses írásokat szintén besorozzuk az első magyar levelek sorába s méltónak ítéljük arra, hogy itt szóról-szóra bemutassuk. Krisztina levele:

»Jó uram és jó bátyám! Az minémő per és indólat avagy szók mi közöttünk Uronk ő felsége előtt voltak, azokért értem, hogy te kegyelmednek én reám nehézsége vagyok. Én, az miképpen egyebektől értettem vala, az képpen könyörgöttem vala uronknak őfelségének, hogy te kegyelmed felől én nékem törvént tétetne. De mostan értem, hogy te kegyelmed én nékem köteles nem volt, mint én előmbe adták vala. Azért kérem kegyelmedet, mint jó uramat és jó bátyámat, hogy én nékem megbocsássad, az mit ebből én reám nehezeltél és láss engemet jó szeretettel,

¹ Eredetije a báró Révay-cs. levéltárában Kisselmeczen. (Stjavnicska — Turócz m.) Innen közölte először Frankl Vilmos (Századok: 1873 — 43. 1.). — Majd Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei 1—2. 1. — A névtelen íróban a Révay-család valamelyik nőtagját, a későbbi szorgalmas levélírók: Révay Kata Szidónia és Révay Erzsébet elődjét sejtjük.

mert én minden jómat te kegyelmedtől várom, mint jó uramtól és jó bátyámtól.«

A püspök levele :

»Jó hugom ! Bizonyába nem tudom okát, miért én te néked úgy fogadtam volna, az mint te elődbe adták volt. Mert semmi szükségem reá nem volt, hogy én te neked hitemre fogadtam volna. Azért én es (is) kérlek tégedet, mint jó asszonyomat és jó húgomat, hogy hami fáradságod és költséged ez dolog miatt volt, én reám érette ne nehezelj. Mert az mit én műveltem, az én tisztességem oltalmában műveltem. Innen tova örömet látlak, mint szerelmes atyámfiaát és hugomat.«¹

1524-ből ismét csak egy felemás levelünk van. Batthyány Ferencz 1524 okt. 8-án Kőrösről írt latin levelét e magyar sorokkal fejezi be :

»Jó Katus, én szerette leányom, tudod, hogy sokszor mondtam neked, hogy nagy az Ur Isten és megszerzi az mi dolgunkat és minden embernek ő viseli dolgát, ki ő tőle keresi. Az mi dolgunk hála Istennek jól vagyon, kit nem érdemlettink volna, mert az kik én nekem gonoszomat kívánták, azokat Isten én birtokom alá atta nagyobb részét, az tebbit is hamar várom Istentől, hogy én birtokom alatt lesznek. Az te atyád Battyani Ferench.«²

1525-ből ezt a rövid levelet ismerjük:

»Szolgálatomat kegyelmednek mint én nekem régi bizot uramnak. Továbbá ím küldötök kegyelmedhez egy szolgánkat, kinek kegyelmed az szavát meghigye, amit az mi szónkkal fog kegyelmednek mondani, kegyelmed én nekem erről mingyarást hamar választ teygen, hogy én magam is kegyelmeddel hamar szembe lehessenek. Isten tarcson meg kegyelmedet. Zabó Imre kegyelmednek régi barátja. Datum Stropkovieae prima die Novembris a. d. 1525.« Kívül : »Ez levél adassék nemes és tisztelendő

¹ Eredetije a M. N. Múzeum levéltárában. Közölte Zolnai hasonmásban is (i. m. 227—28. l.). Előbb már Horvát I. (Tud. Gyűjt. 1836. X.) és Döbrentei R. M. Ny. II/b. 17—19.

² B. Ferencz (1497—1566) Vas várnegye főispánja, főpohárnok és tárnokmester, horvát bán 1524-ben kapta Németújvárt. Valószínűleg erre írja : »az mi dolgunk . . . jól vagyon . . .« Ugyanő 1526 júl. 22-én kelt latin levele végére e pár magyar szót írja : »Szerette Kata, ne bánkoggyál semmit. Isten mind jól agya. Isten agya jó egész(ség)be lássuk egymást«. — Mindkét levél eredetije a Kőrömdi-levéltárban. Közölve M. Nyelv VI. évf. 5. f. 229. l.

vitézlő uramnak tulajdon kezébe Imre deáknak,† Kassán lakozónak, nekem bizot uramnak.«¹

Ugyancsak az 1525-ik évbe sorozták eddig egyik legérdekesebb missilisünket és nyelvemlékünket, Thurzó Elek szerelmes levelét Székely Magdolnához, ez azonban, mint másutt kimutattam, 1528-ban kelt s így már a Mohács utáni korszak levélkincséhez tartozik.²

A gyászos 1526-ik esztendőből két eredeti magyar levelünk van. Az egyiket Sybrik Osvát írta valakihez, kinek nevét nem tudjuk, mert a címzés hiányzik. Ez a különben érdekes levél így hangzik :

Nagyságos uram. Szolgálatom után ezt irhatom kegyelmednek, hogy soha nem érthetem okát, hogy te kegyelmed az én örömömben az leányom menyegzejében ígyen nyomoréta engemet annyi sok jámbor előtt, hogy kegyelmed senkit ide nem küld. Engem kgd egy jámbor szolgája ide kűdésével meg tisztethet (tystesseytheth) vala. Ha kgd kárlotta hat vagy hét forint ára taffotát küdeni, az Isten tudja, hogy száz forinttal szolgáltam volna meg kegyelmednek. Senki előtt ugyan nem szégyelem, hogy kgdnek itt követi nem volt, mint az én uram előtt, mer azok azt értették, hogy én kegyelmednek felljebb becsültetem hogy amint immár megértik az egyéb uraknál, kik ide küldtek követeket. Isten bizonyságom benne, hogy mindenkinél nagyobb bizodalمام volt kgdben, hogy engem az én örömömben kegyelmed az sok jámbor előtt megtisztessit. Isten tarcsa békével kgdet. Ez levél költ Zarvaskenden szent András napján. Anno 1526. Sybryk Oswalth kgd szolgája.

U. i. Ha megtérithetném az beli bánatomat, az mi ezen vagy, higye meg kgd szómat, hogy hitem szerint mondom, hogy az mi ajándékot az menyegzőre mind urok mind nemesek hoztak és küldtek, mind kész volnák oda adnom, csak te kgd ne kissebbé tett volna engem evvel. Maga száz forinnál sokkal többet teszen.«³

A másikat Petróczy Pál, a királyné pohárnoka, írta Batthyány Ferencz horvát bánhoz 1526 december havában s ez így szól :

»Nagyságos uramnak Batyány Ferenchnek horvát országi bánnak az én szerelmes uramnak adassék ez levél.

¹ Eredetije Kassa város levéltárában. Közölte Kemény Lajos a Tört. Tár 1890. évf. 200. l.

² M. Nyelv 1917. évf. 270. l.

³ Magyar Levelestár. (Négyszáz magyar levél) hasonmásban is.

Nagyságos Uram, szolgálatomnak és én magamnak ajánlásának utánna ez hirt irhatom te kegyelmednek, hogy az János királ keveti eth (itt) Bechbe vadnak. Zerechyn János oztán Kenderssy János, de gondolom, hogy nem hamar hallgatják meg eöket.¹

Morkolab Kazamyros imár itt vagon, az rayknak eö leszen feöhadnagya, immár mind jötön jönnek, aztán az cseh követek és az morvaiak és ez héten itt lesznek urunkat és asszonyunkat nagy tisztességgel akarják bevinni az koronázatra.²

Uram, uram, kérem kegyelmedet Istenért, hogy ha fogattál és ha hites vagy ide az mi kegyelmes urunknak és asszonyunknak, tehát kérem kegyelmedet Istenért, hogy megemlékezzél az tisztességről, mert lám az vitézlő férfiak örömet meghalnak az tisztességért, mert az mint én értem, immár egy magyarban sincs több bizodalma az mi kegyelmes urunknak, hanem csak te kegyelmedben.

Ur Isten minden jóval tarcsa meg te kegyelmedet, én szerelmes uram. Datum Bechben, zeredán, Palko Petrechy, Anna királné asszony pohárnoka.«³

*

Ime, ezek a XVI. század első negyedéig, illetve 1526-ig terjedő korból ránk maradt s eddig ösmeretes, sajnos, csekély számú magyar missilis levelek.⁴ Nemcsak számuk csekély, de tartalmuk is meglehetősen rövid és szűkszavú.

Mindamellett, ha e leveleket gondosabban vizsgáljuk, nem egy olyan érdekes adat, szín vagy legalább halavány fénysugár dereng ki belőlük, a mely a régi magyar nyelv, a hitbéli, társadalmi, gazdasági, családi viszonyok és szokások,

¹ Ezt a követséget Zápolyai János az 1526. év végén azért küldte Ferdinándhoz, hogy őt Csehország királyául üdvözlje s mint ilyenek jó szomszedságát ajánlja. Ferdinánd a követeket — mint tudjuk — először letartóztatta és csak decz. 8-án bocsátotta maga elé. Mikor ezek magyarul kezdtek volna beszélni, rájuk szólt: »Beszéljetek németül vagy latinul!« — Ez a levél tehát 1526. decz. 8. előtt kelt.

² A cseh királylyá »koronázat«-ról van szó.

³ Eredetije a körmendi levéltárban. Közölve M. Nyelv VI. 10. f. 448. l.

⁴ A behatóbb levéltári kutatás a mai viszonyok között szinte lebírhatalan akadályokba ütközvén, itt csak az Orsz. Levéltárban és N. Múzeumban őrzött, s a nyomtatásban már közzé tett levelekkel foglalkozhattam. Szándékom azonban, hogy kedvezőbb időkben e tárgygyal tovább foglalkozom, azért e helyen is tisztelettel kérek mindenkit, a kinek 1526. év előtt kelt magyar levél volna tulajdonában (családi levéltárában) vagy ilyen — akár kiadott, akár még ismeretlen — levélről tudomása volna, hogy arról engem értesíteni sziveskedjék.

szóval nemzetünk egész anyagi és szellemi állapotának, kulturájának képére vet valamelyes világosságot.

Egyik levélben látjuk a sok ajjal-bajjal küzködő »szegény megnyomorodott özvegy« asszonyt, a ki az erősebb férfihoz fordul tanácsért, segítségért, a mit »örökké Isten imadásával« akar megszolgálni. Úgy látszik, neki nincs egyebe, mint Istenben való erős hite . . . Az atyai házból elkerült leány bizodalma visszaszáll atyjához, a kit »tisztelendő uram«-nak címézz s »én szerető (vagy szerelmes) atyám és jó uram« megszólítással illet s a kihez »az Úr Istennek utána« jelesebben bízik. Ez a levél egy régi magyar közmondást is őriz: »A szerencse kísértve jó.« Nyelvtörténeti szempontból érdekes, hogy a szerencse szó itt még a régi »szerencsa« (zereca) alakban fordúl elő.¹ — A másik levélből megtudjuk, hogy Szabó Imre uram, a ki valószínűleg foglalkozására nézve is érdemes szabómester volt (mert hiszen a mesterséget jelző családi nevek rendszerint valamelyik, az illető mesterséget folytató őstől erednek), 1504-ben nem vehetett meg *egy vég hernáczt* hét forinton *Bezerédy* György uram részére, a ki azután azzal bizza meg Szabót, hogy »valamit vehet rajta«, azt vegyen »mind egyéb szerszámaival«. Egy vég *hernác* tehát ez időtt drágább volt 7 forintnál.²

Az 1510. évi egyik levélből szinte az élet piros eleven-ségében lép elénk *Kumlóssy* (Komlóssy) Mihál uram személyében, az akkori magyar birtokos nemes ember, a »kurta nemes«, a »populus Verbőcziánus« egy tipikus alakja.

Mihál úr arra kéri e levélben »szerelmes öcscsét«, Tamás urat, hogy csináltasson a lova számára valami »irat« és »erős port«, kivel sebet nyitnak avagy vadhúst vesztenek. Ha nem csináltathatna, akkor maga küldené alá egy szolgáját, hogy az csináltasson. Mert hát első a ló, a ki — szegény — nyilván megsérült s a kivel — a mint illik — »jól bánik az Pál . . .« Csak az után következik a többi: egy jó *vizsla*, *fürjészni való* és valami ügyes *madarász* ember, a ki jól tud az *sólomokhoz*. Például a *Kocsis* János, a ki a *Kavassy* Kristóf madarászánál, »Ferencz«-nél vala és csak affélével bánt, tehátlan jól megtanulta a *solymászás* és *fürjészés* mester-ségét! — Ime, a lovát, kedves paripáját gondozó, gyógyít-

¹ Más nyelvemlékeinkben: *Zerencza*, *zerenchya*. (Ny. Sz. III. 225.)

² *Hernác* (hernach, hernátz) = ruhanemű, valami durvább vászonfajta lehetett, mert később, mint tarisznyának és zsáknak való anyag szerepel (Nysz. I. 1408.). Talán azonos a »hará«-val? (Hara-zsák.)

gató, vizslákkal, sólymokkal vadászgató, madarászgató lékai magyar úr, mialatt a török veszedelem árnyéka egyre komorabban vetődik a déli végekre és az elnyomott, kiszarolt, nyomorult parasztság kaszát fenve készülődik — Dózsa György táborába!

Az örök emberi sors és egy darab magyar kortörténet is tükröződik *Bekény* Pál pár sornyi levelében. *Bekény* uram hivatalos, udvari ember és mint ilyen elég jómódú s bizonyára tekintélyes ember is volt. *Mátyás* király alatt emelkedett fel, mint királyi sáfár (dispensator regius) és nemcsak a nagy királynak, hanem fiának, *Corvin János* hercegnek is kedvelt embere. Az előbbitől több adományt, az utóbbitól *Almás vár* várnagyi tisztét nyerte. De a hatalmas patronus halálával, úgy látszik, az ő szerencsecsillaga is hanyatlásnak fordult. Megirigyelték és ráestek a nálánál hatalmasabbak: *Bornemissza* János királyi kincstárnok, majd II. *Lajos* király gyámja, azután *Ratkay* Benedek és *Gersei Pethő* Tamás, az egykorú oklevelek tanúsága szerint mind a kettő nagy »szerző« és perkeverő.¹

Kifosztották vagyonából »minden marhájából«. Mint lapidáris rövidséggel maga mondja »király halála után veszte *Bornemissza*, herceg halála után *Pető* Tamás és *Ratkay* *Bencze*...« Végül is »valami kelcség«-ért *Bakócz* érsekhez kellett könyörögnie az egykor tehetős úrnak, bár »váltiglen szegyenlette, de a szegénység és betegség ráhajtotta...« Ezzel szemben egy hatalmas és nagyrahatott nemzetség szerencsecsillagának emelkedését látjuk *Batthyány* *Ferencz* odavetett pár sorában: »... az mi dolgunk, hála Istennek, jól vagyon...«

Egy másik magyar úr: *Drágffy* János, nagy szükségében, két vagy háromszáz forintot kér sürgősen jó atyjafiától: *Károlyi* Istvántól. — *Szalkay* László deák, Erdély és Máramaros kamaraispán a (a későbbi esztergomi érsek) pedig egy emberséges érzésről, szigorú jogérzetről, egyenes magyar lélekről tanuskodó erélyes hangú levélben ígéri *Bánffy* *Ferencznek*, hogy a rajta — az ő tudta és akarata nélkül — esett kárt megtéríti és egyben férfias önérzettel biztosítja barátját, hogy ő az, a kinek magát mondotta s a mi néven magát ajánlotta — »én a te kegyelmed barátja vagyok!«

A szarvaskendi *Sybrik*-család egyik tagjának, »*Sybrik* *Osváth*« uramnak leveléből szintén az önérzetében meg-

¹ Dr. Iványi Béla: Magyar Nyelv. I. 5. sz. és Dr. Illéssy János: A Mikófalvi Bekény-cs. története. 28—30. ll.

bántott magyar lép elénk. Őt azzal »kisebbitette« meg az ismeretlen »nagyságos úr«, a kihez levelét írja, hogy leánya menyegzőjére senkit követül nem küldött. Nem az elmaradt ajándék (az a *hat-hét forint ára taffota*, a mit száz forinttal is megszolgált volna!) fáj Sybrik uramnak, hanem az — elmaradt *tisztesség*, a mi által úri méltóságában nagy kisebbítést szenvedett... Ajándékot eleget vittek és küldtek mások »mind urak, mind nemesek«, de Osváld úr ezt mind kész lett volna inkább odaadni, csak ne esett volna rajta az a kisebbítés, a mi »száz forintnál sokkal többet télesen...«

A Kesserő-féle két béke-levél, ez a két rendkívül érdekes emberi és magyar kortörténeti documentum, tiszta, szabatos magyar nyelven (a mi nem lehetetlen, hogy Verbőczy mester tollán nyerte ezt az alakját) maga beszél a legérthetőbben és semmi bővebb magyarázatra nem szorúl.

Mindezek a levelek szorosan csak az illetők (írók és címzettek) magánügyeivel foglalkoznak; közügyekről, országdolgáról szóló híradásnak, újságmondás-félének — az utolsó levél kivételével — semmi nyoma bennük. Csak az ismeretlen nő levelében találunk egészen stylszerűen — egy kis pletykafélélt, a »minálunk az a híre« és »azt szólnak«, szóval az örök »on dit« alakjában. Bizonyos Majos Mihályról szól a kósza hír, melyet az ismeretlen levélíró nő tömérdek egyéb gondjai, bajai között is siet tudatni atyja urával. »Továbbá ezt is írhatom kegyelmednek — így szól a levél eme passzusa —, hogy Majos Mihályt, az mi atyánkfiát felvitte Artándi Pál az kis leánykával, minálunk az a híre, hogy *ottan akarja eladni*, ezt szólnak...« A Petrőczy-féle levél, a mely különben már a mohácsi vész után, 1526 legvégén kelt, közügyvel, mondhatnók »nagy politikával« foglalkozik. A »királyné asszony« magyar pohárnoka bécsi híreket küld a horvát bánnak és Ferdinánd iránt való hűségében igyekszik őt megerősíteni, nyilván János királylyal szemben. Ez a Bécsben íródott magyar levél úgy hat ránk, mint a régi, független, önálló magyar birodalom gyászjelentése. Szelleme és hangja már az új, a Bécsből kormányzott »közösügyes« Magyarország szelleme és hangja...

A mi a kiállítást, külső alakot illeti, e levelek különböző (rendesen negyedív) nagyságú papirosra vannak írva. A papírt azután összehajtogatták, két végét egymásba illesztve lepecsételték s a másik (külső) oldalára jött a címzés. Úgy, a miként ezt a külön boríték (koperta) alkalmazásáig, még csak nemrégiben is szokásban volt. A záró pecsét rendszeren piros vagy zöld színű viaszba nyomott címéres gyűrűpecsét.

A betűk a különböző, egykorú oklevél- és kodex-betű-típusok keveréke; írásjelekkel és ékezettel épűgy, mint az oklevelekben, csak elvétve találkozunk. Az egyes mondatok összefolynak és csak az értelem szerint lehet azokat elkülöníteni. A megszólítás is egybefolyik a szöveggel. Ez különben kivétel nélkül *magyar*, holott később még magyar leveleknél is a latin formula jött szokásba. Némelyik levélíró ezt a formulát (salutem dicit, post salutem et commendationem stb.) is használja ugyan magyarra fordítva így: »Köszönetemnek (köszöntésemnek) utánna...«, »Köszönetemet írom...« »Köszönetem és barátságom után...«, de hozzáteszi a magyaros »jó uram és barátom...« »mint szerelmes öcsémnek...« mint bízott (bizalmas) uramnak...« megszólítást is. Tisztán magyaros megszólítások ezek: »En szerető érsek uram...« »En jó István uram...« »Jó uram és jó Bátyám...« »Jó hugom...« Csak két levélben találjuk a feszes és hideg »Nagyságos uram...« megszólítást, a mi a latin »magnifice domine«-nek felel meg.

A záradék szintén magyar s rendesen így hangzik: »Az Úr Isten tarcsa meg kegyelmedet«, vagy »tarcsón meg egészséggel, békével«. A kelet (dátum) jelzése már mind a két nyelven előfordul, valamint a külső címzés is. Ez utóbbinak magyar formája rendesen a következő: »Ez a levél adassék... uramnak és barátomnak...« A későbbben anynyira divatba jött, cifrábbnál cifrább (leginkább latin) rangjelzők itt még szintén hiányzanak. Vagy egyáltalában semmit, vagy a tisztelendő, vitézlő és nemes jelzőket használják. Latin szavakat vagy épen mondatokat (a mik a későbbi korokban a magyar leveleket is valósággal elárasztják) ezekben a levelekben egyáltalában nem találunk. Nyelvük tiszta, gyökeres magyar nyelv.

A levelek szövegéből az is kitűnik, hogy ebben az időben mindenki a maga postamestere volt, a továbbításról kiki uram gondoskodott s rendesen a saját szolgájával küldötte levelét. Sőt ez a szolga rendszerint maga is »eleven levél« volt, a mennyiben mindazt, a mi az írásból kimaradt, neki kellett szóval elmondania. A levél küldője ilyenkor külön megkérte a címzettet, hogy a szolga szavainak hitelt adjon. Néha a levélben nem is volt egyéb, mint ez a hitelkérés s a tulajdonképen való üzenetet maga a szolga mondotta el.

Hiányzik ezekről a levelekről a később szokásos »cito, cito, citius, citissime!« sürgetés is, a mi azt mutatja, hogy ebben a korban még nem nagyon siettek az emberek és

valószínűleg virágjában volt az ősi, boldog jelszó: »Rá-
 érnünk!«

Ha végül azt vizsgáljuk, hogy a magyar írásnak s a mi
 ezzel szinte egyet jelent, a magyar szellemű műveltségnek
 ezek az itt ismertetett első zsengei kiknek a portáján hajtot-
 tak ki, a következő névsort kapjuk: Corvin János, Csáky
 Benedek, Muronyi Vér András, Enyingi Török Imre, Albert
 apát, Bezerédy György, Kumlóssy Mihály, Szalkay László,
 Bökényi Pál, Drágffy János, Kesserű Mihály és Krisztina,
 Batthyány Ferencz, Szabó Imre, Sibrik Osvát, Petróczy Pál.

A sor élén Mátyás király fia áll, utána a Hunyadi-ház
 több ismert híve (Csáky, Muronyi Vér, Enyingi Török,
 Bökényi, Drágffy, Batthyány), a kiknek vagy családjuknak
 csillaga együtt emelkedett a Hunyadiak csillagával és attól
 kapta fényét. De a többieknek is, a kik leveleikből követ-
 keztetve, 1500—1526 között élhették férfikorukat, születé-
 sük és első neveltetésük körülbelül Mátyás király idejébe
 esik. Vajjon nem arra mutat-e ez, hogy a nagy renaissance-
 király korában és körében az idegen nyelvek s az idegen
 jellegű humanista vándor-műveltség büszke virágai mellett
 a magyar nyelv s a törzsökös magyar szellemű műveltség
 bár szerényebb, de mélyen a magyar lélek talajában gyö-
 kerező hazai virágai is nyiladoztak. Talán épen annak a
 jobb sorsra hivatott, de balcsillagzat alatt született ifjúnak
 — nemcsak Ugoletti Tádeus magister szorgalmas tanítvá-
 nyának, hanem még előbb Szilágyi Erzsébet kedves unoká-
 jának és neveltjének — gondozása és pártfogása mellett,
 a ki budavári *külön*¹ kis udvarában bizonyára gyönyörű
 magyar álmokat szövögett vala a jövőndőről s a ki a »Nos
 Joannes...« helyett ezt írta egyik levele homlokára: »Én
 ki vagyok János herczeg...«²

*

Visszatérve ezek után a szerény kísérletünk elején
 felvetett kérdésre, az eddig rendelkezésünkre álló adatok
 alapján arra így felelhetünk:

¹ Csánki Dezső: I. Mátyás udvara. 26. l.

² Különbben hogy magában a nagy királyi udvarban is, a csil-
 logó idegen felszín alatt mindig ott dobogott a magyar szív és ott
 lüktetett a magyar érzés, arra a magyar énekmondók szereplésén
 kívül beszédes bizonyosság, hogy Beatrix királyné is hamarosan meg-
 tanúlt és folyékonyan beszélt magyarul. Sőt arra is van adatunk,
 hogy az idegen diplomaták némelyike (Sebastian von Wallenrod)
 szintén jónak látta elsajátítani a magyar nyelvet. (Csánki: i. m.
 84—85. és Fraknoi: Mátyás király. 400. l.)

A magyar nyelvű levélírásnak első halvány nyomait a XV. század vége felé (1485—86) találjuk az Enyingi Török—Paksy-féle felemás levélben s a tihanyi töredékben.

Az első határozott adatunk, eredetiben fennmaradt teljes magyar missilis levelünk a XVI. század legelejéről való. Ez Bezerédy Györgynek 1504 virágvasárnapján Hegykőn¹ (Sopron vármegye) írott levele. Ettől kezdve 1526-ig, nemzeti életünk e gyászos nagy megye-kövég, csak a szoros értelemben vett teljes magyar missiliseket számítva, mindössze tíz levelet tudunk ez idő szerint felmutatni.

A magyar levélírás tehát ma mintegy négyszáz éves multra tekinthet vissza s a magyar levél atyjának — míg a tihanyi apátúr levelének eredetije netán elő nem kerül — a hegykői Bezerédy Györgyöt kell tekintenünk.

Dr. Lampérth Géza.

¹ A^o Hunyadiak korában »Villa Heghkeuw« a Kanizsaiak birtoka. (Csánki : Magyarorsz. Tört. Földrajza. III. 610.) — Ez a B. György valószínűleg azonos azzal a B. Györggyel, a ki Mihály nevű testvérével együtt a mohácsi csatában esett el. (Nagy Iván II. 96.)

A magyarországi János-lovagok a Hunyadiak korában.

I.

A XV. század elején a magyarországi János-lovagok története minden tekintetben a hanyatlás jeleit mutatja.

Az egykor oly fényes szerepet vitt lovagrend, mely az Árpád-házi királyoknak és az Anjouknak különösen a hadjáratokban rendkívül nagy szolgálatokat tett, mindjobban pusztult és elszegényedett. A Nagy Lajos király halálát követő belzavarok közepette terjedelmes birtokainak nagy részét elvesztette, azok vagy hatalmas szomszédainak zsákmányaivá váltak, avagy a pusztulásnak indult rendházak főnökei idegenítették el.

Zsigmond király hosszú uralkodása alatt az uralkodó kegye majd teljes mértékben a lovagok felé fordult, majd ismét nehezeletését érezte a király a lovagrenddel.

Zsigmond uralkodása kezdetén Palizsnai János vránai perjel lázadása egy időre megzavarta azt a jó viszonyt, mely a János-lovagrend és a magyar királyok között évszázadokon át fennállott. Zsigmond király ekkor Palizsnait összes méltóságaitól megfosztván, 1387. év nyarán Losonczy László bán testvérét, Nagymihályi Albertet nevezte ki vránai perjellé és őt azzal a megbízással küldte a tenger mellékre, hogy Vrána elfoglalásával állja útját Tvartkó bosnyák király hadainak.

Az új vránai perjel még 1387. évi október hó elején ostrom alá vette Vránát, a magyarországi rendtartomány székhelyét, de közel egyhavi sikertelen ostrom után a vár alól kénytelen volt elvonulni, mert november havában a délvidéki lázadók egyik vezére, Horváthi János, jelentékeny bosnyák segédhadakkal érkezett a vár felmentésére.

Nagymihályi Albert ekkor kénytelen volt hadaival Nónába visszavonulni téli szállásra, de a lázadók innen is kiűzték. 1388 év elején a Horváthiak újból betörték Szlavóniába, minek hírére Nagymihályi Albert ismét táborba szállott.

A király ezen időtájt Lázár szerb fejedelem ellen hadba indulván, 1389. évi február hó 24-én kelt oklevelében meghagyta hívének, Nagymihályi György fiának Jánosnak és Tibold fiának Jánosnak, hogy a vránai perjellel egyesülve, védelmezzék meg Szlavóniát a lázadó Horváthi János és a Palizsnai testvérek ellenében.¹

Mindezen segítség daczára a vránai perjel vezérlete alatt álló királyi hadak nem voltak képesek a lázadókat megfékezni.

Mínthogy Nagymihályi Albert nem tudta a rendtartomány székhelyét elfoglalni, a lovagok sem ismerték el tartományi mesterüknek.

A drávántúli országrészekben levő rendházak továbbra is a lázadó Palizsnai János köré csoportosultak, a ki az 1388—1389. évek folyamán szinte szakadatlan harczban állott a király híveivel.

Az 1389. év őszén Losonczi László bán Frangepán Jánossal, továbbá a zárai és a pagói segédcsoportokkal egyesülve, újból ostrom alá vette Vránát, a melyet Palizsnai elkeseredetten védett a hozzá csatlakozott János-lovagok élén.

November 22-én Palizsnai súlyos sebet kapott a vár védelmében s két nappal utóbb az ostromlottak egy heves támadás alkalmával több száz emberüket veszítették el.

Az 1389. évi szept. hó 30-ika és decz. hó 24-ike között lefolyt harczokban a János-lovagok és fegyvereseik közül 120-an estek el, mindazonáltal Zsigmond hívei nem voltak képesek Vránát bevenni, mert a Tvartkó személyes vezetése alatt az ostromlottak segélyére érkező boszniai hadak miatt az ostromot félbe kellett szakítani.

Tvartkó, mint Palizsnai legjobb barátja, valahányszor a hadiszerencse Palizsnai ellen fordult, mindig segélyére sietett. Ez alkalommal sem hagyta őt cserben és megmentette attól, hogy a király hadai, midőn Palizsnai súlyos sebe miatt már nem volt képes a védelmet személyesen vezetni, Vránát kézre kerítsék.

De Palizsnai nem élvezhette a lázadók diadalának gyümölcseit, mert a nov. 22-én kapott súlyos sebéből többé nem épült fel s néhány hónapi szenvedés után 1390. évi febr. hó 16-án Vránában elhalálozott.²

¹ Dr. Thallóczy Lajos és dr. Áldásy Antal: Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 23 l. — Gróf Sztáray-oklt. I. 485.

² Márki Sándor: Mária, Magyarország királynéja. 140 l.

Palizsnai harczképtelensége következtében a Vránában tartózkodó lovagok alkalmasint Tvartkó bosnyák király ajánlatára, unokaöccsét, Palizsnai János Beriszlót tették meg vránai perjelnek.¹ Úgy látszik azonban, hogy a Rhodusban székelő nagymester sem Zsigmond kinevezési jogát, sem pedig Palizsnai János Beriszlónak a Vránában tartózkodó lovagok által történt megválasztását nem ismerte el.

Igy történt azután, hogy Palizsnai János Beriszló 1395-ben lemondott a perjelségről és utóda az Ákos nemzetségből származó Bebek Imre, Bebek Detre bán fia, a János-lovagok székesfehérvári rendházának egykori főnöke lett.

Ettől kezdve Zsigmond már barátságosabb érzelmeket tanúsított a lovagok iránt, mely kifejezésre jutott az 1395. évi aug. hó 24-én Moszlavinában kelt oklevelében is, melyben a lovagokat az időközben idegen kézre jutott birtokaik visszaszerzésében támogatta.²

E változás oka főleg a törökök elleni háborúra való készülődés volt.

Zsigmond méltán a János-lovagokban látta legbiztosabb támaszát a fenyegető ozmán hatalommal szemben.

1396 június havában már Budán találjuk a jeruzsálemi Szent János lovagrend tagjait, ama kor keresztény vitézeinek színe-javával; mintha csak Bouillon Gottfried korszaka elevenednék fel Magyarország szívében.

A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csata (1396 szept. 28) után Zsigmond a János-lovagok kíséretében menekült előbb Konstantinápolyba, majd Rhodusba.

Azt a jó viszonyt azonban, mely Naillac Philibert nagymester székfoglalója óta Zsigmond és a lovagrend között fennállott, csakhamar megzavarta Bebek Imre vránai perjel magatartása, a ki előbb, mint az 1401-iki összeesküvés részese, a királyt fogságba vetette, majd részt vett a Nápolyi László-féle felkelésben s annak leveretése után közel egy évtizeden át szakadatlanul tartó délvidéki lázadásokban, míg végre Zsigmond 1405. évi nov. hó 28-án megfosztotta a vránai perjelségtől.

Bebek Imre azonban még 1402-ben Vránát Nápolyi László kezére játszotta, a ki viszont Velenczének engedte át.

Bebek Imrének a vránai perjelségtől történt elmozdítása óta a perjelség egy ideig betöltetlen maradt.

¹ Kukuljevic Iván: Priorat Vranski. Rad 1886. évf. LXXXI. köt. 76—79. — Lucius: Memor di Trau 350—351.

² Fejér: X. 2. 279.

A rend javait Zsigmond jórészt világi urak kezelésére bízta,¹ azokat részben elzálogosítva vagy eladományozva, míg más részüket a szomszéd birtokosok foglalták el.

A lovagok nagy része akkor elköltözött Magyarországról s mármár úgy látszott, hogy a magyar-szlavon rendtartomány megszűnik.

Ily viszonyok között vette át a magyar-szlavon rendtartomány kormányzatát Nagymihályi Albert, a kit Naillac Philibert nagymester, alig néhány héttel azután, hogy Zsigmond külföldi útjáról Konstanzba visszaérkezett, 1417. évi febr. hó 12-én vránai perjellé és a magyar-szlavon rendtartomány főnökévé nevezett ki.

Nagymihályi Albert perjelsége alatt mindegyre szívélyesebb lett a viszony a magyarországi János-lovagok és Zsigmond között.

Nagymihályi Albert, mint Zsigmond legrégebb híveinek egyike, új méltóságában is változatlan buzgalommal támogatta urát a hadjáratokban.

1420—1422. években a hussziták és a horvát lázadók ellen harczolt, 1427 elején részt vett a havasalföldi hadjáratban is, 1428-ban újból a hussziták ellen vonult.²

Nagymihályi Albert az akkori viszonyokhoz képest jelentékeny haderővel rendelkezett.

Az 1420—22-iki hadjárat alatt 250 lándzsás vitézt küldött Horvátországba a lázadók leveretésére, az 1427. évi havasalföldi hadjáratban 225 lándzsás vitézzel vett részt. Midőn 1433-ban Zsigmond király a védelmi intézkedések szempontjából az ország haderejét összeíratta, a vránai perjel 500 lovasból álló bandériummal szerepel ezen összeírásban az esetleges török támadások feltartóztatására az Unna folyó vidékén felállítandó hadseregben.³

Az ő főnöksége alatt a lovagrend birtokai is jelentékenyen gyarapodtak. Az elfoglalt birtokok egy részét sikerült visszaszereznie, sőt a királytól újabb adományokat is eszközölt ki a lovagrend számára. Vrána ugyan továbbra is a velenceiek birtokában maradt, de egy 1437. év táján

¹ 1405-ben Pécsi Pál és Bessenyei Pál horvát bánok voltak a vránai perjelség kormányzói. Kukuljevic Iván: Rad 1886. évf. LXXXII. kötet, 6. lap. — 1413-ban Monoszlai Csupor Pál szlavon bán volt a kormányzó. Dr. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor: Alsó-Szlavoniai Okmánytár 158 lap.

² Pesty Frigyes: Krassó Várm. Tört. II. 2. rész 205. III. 310.

³ Kőszegi Sándor: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. Hadtört. Közlemények 1892. évf. 603. l.

készült kimutatás szerint ¹ a következő erősségek voltak a vránai perjelség birtokában : Petrecz (Pekrecz, ma Pakrácz Pozsega vármegyében), Chaktornia (Csáktornya Pozsega vármegyében, Pakrácz mellett), Béla (Varasd vármegyében); ezek elsőrangú erődítvények voltak.

Mint kisebb erősségek (castellum) szerepelnek e kimutatásban : Orasowcz, Szent-Miklós, Chorgo (a mai Csurgó Somogy vármegyében) és Chora (talán Góra Zágráb vármegyében).

Nagymihályi Albert halálának idejében ² a János-lovagoknak Beregszászon, Bélán (Varasd vármegye), Belken (ma Beleg Somogy vármegyében), Bozsjakovinán (Belovár és Dugoselo mellett), Bóben (Sopron vármegye), Budafelhévizen (Budapesten a mai Császárfürdő helyén), Csáktornyán (Pozsega vármegyében), Csurgón (Somogy várm.), Dadán (Somogy várm.), Dubiczán (az Unna-folyó jobb partján, a mai Kostajnicza és Nedjedje között), Esztergomban, Glogoncsán (Glogovnicza Körös vármegyében, Köröstől északra),³ Górán (Zágráb várm.), Gyánton (Tolna várm.), Győrött, Hrasztován (a mai Horvátország területén), Pekreczen (ma Pakrácz, Pozsega vármegyében), Sopronban, Székesfehérvárott, Újudvaron (Zala vármegyében, Nagykanizsától északra) voltak rendházaik. Mindegyik rendház egy-egy uradalom központja volt.

A felsorolt rendházak közül azonban a XV. század negyedik évtizedében Belk, Bozsjakovina, Bő, Budafelhéviz, Csáktornya, Csurgó, Dada, Gyánt, Hrasztova, Pekrecz (Pakrácz) és Újudvar elvesztették önállóságukat.

Bő a XIV. század végén már a soproni rendház tartozékai között szerepel, Budafelhéviz 1377-ben az esztergomi rendházzal egyesítettet, Dada a XIV. század közepén a székesfehérvári rendházhoz csatoltatott, a többi rendház a hozzátartozó birtokokkal együtt a vránai perjelség birtokába került.

A leggazdagabb rendház a magyar-szlavon rendtartományban ezen időtájt a székesfehérvári volt, a melyhez eddigi kutatásaim eredménye szerint mintegy 90 falu és puszta vagy részbirtok tartozott, azután Vrána, melynek tartozékai között 40—50 falu és puszta szerepel, továbbá

¹ Dr. Thallóczy Lajos : Magyar várak 1437 körül. Archeologiai Közlemények XII. évf. 112. l.

² 1434 nov. 28-án már néhainak írják. Fejér : X. 7. 564. — Orsz. Lev. Dl. 12641.

³ Dr. Csánki Dezső : Körös vármegye a XV. században. 63—65. l.

az esztergomi Szent Istvánról nevezett rendház, melyhez 26, a győri és a soproni, a melyekhez 10—11 falu határában fekvő birtok tartozott.

Mivel Vrána még a XV. század közepén is a velenzeiek birtokában volt, a vránai perjel a perjelségi uradalmakhoz tartozó várak egyikében, leginkább Pekreczen (Pakrácz) tartotta székhelyét.

Az 1437 táján készült kimutatásban felsorolt várakon kívül a vránai perjelségé volt ezen időben Bozsjakovina és Dubicza vára is, továbbá Velike vár Körös vármegyében.¹ Ezek a várak mintegy előőrskül szolgáltak a mindegyre fenyegetőbbé váló török támadásokkal szemben.

A nagykiterjedésű perjelségi javakból kellett azután a vránai perjelnek a várak fenntartásáról gondoskodni.

Epen ezért Zsigmond király különös súlyt helyezett arra, hogy a vránai perjelség régi, kipróbált híveinek kezében legyen. A vránai perjel vigyázott nemcsak a török, de az Adria túlsó partjáról jövő támadásokkal szemben az ország délnyugati részeire.

II.

Nagy Mihályi Albert halála után Zsigmond a raguzai származású Thallóczi Máté nándorfehérvári kapitányt és kevei főispánt tette meg a vránai perjelségi javak kormányzójává. Nem először történt, hogy Zsigmond a János-lovagrend magyarországi birtokainak kezelésével a lovagrenden kívül álló férfiakat bízott meg. Egyfelől a kincstár zilált állapota indította erre, másfelől pedig az, hogy a lovagrend Magyarországon már felette megfogyott, sőt tagjai többnyire az országon kívül tartózkodtak.

Már közel egy évtizeddel azelőtt, hogy a király Thallóczi Mátét nevezte ki a vránai perjelségi javak kormányzójává, a János-lovagok budafelhevizi és az azzal egyesített esztergomi Szent Istvánról nevezett rendházának javait Csetneki László igazgatta.

Csetneki László az Ákos nemzetségből származó ősrégi Csetneki-család sarja, Zsigmond egyik meghitt embere volt, a ki sok szolgálatot tett urának. Eredetileg a János-lovagrend tagja volt, de alkalmasint a Palizsnai által szított délvidék lázadások hatása alatt kilépett a lovagrendből és világi pap lett. 1397-ben már az esztergomi szentgyörgy-

¹ A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon: Történelmi Tár 1911. évf. 377—400. l.

mezei prépostságot bírta. Mint szentgyörgymezei prépost 1414—1418-ig részt vett a konstanzi zsinaton. 1423-ban mint a királyi kápolna lelkésze szerepel, 1432-ben a királyné kancellárjává lett. Egy 1425. évi jún. hó 17-én kelt oklevélben szerepel első ízben, mint a budafelhévi és az esztergomi Szent Istvánról címzett rendház javainak kormányzója.

Mint a János-lovagok birtokainak kormányzója nagy tevékenységet fejtett ki a rend birtokviszonyainak rendezése körül. Az elidegenített jószágokat visszakövetelte, az elpusztított birtokokat helyreállította, a szomszéd birtokokkal szemben a vitás határokat megállapította, új épületeket emelt, a birtokok jövedelmeit jelentékenyen növelte, szóval mindent elkövetett, hogy a jövedelmeket fokozza. Csakhogy ennek a nagy tevékenységnek nem a János-lovagrend, hanem első sorban a királyi kincstár vette a hasznát. Zsigmond alkalmasabb embert nem is találhatott volna e feladatra, mint Csetneki Lászlót, a ki mint a lovagrend egykori tagja, jól ismerte a rend birtokviszonyait.

A király bőkezűen jutalmazta szolgálatait, 1439-ben a nyitrai püspökségi javadalmakat adományozta neki. A pápa azonban nem erősítette meg a nyitrai püspökségben, a mit első sorban a János-lovagok befolyásának lehet betudni, a kik nem tudták neki megbocsátani, hogy a lovagrendből kilépett és a rend birtokait Zsigmond kezére játszotta. Így történt azután, hogy Csetneki László, bár időközben a nyitrai főispánságot is elnyerte, 1447-ben bekövetkezett haláláig is csak mint választott nyitrai püspök szerepel az oklevelekben.¹

Thalóczi Máté családja is azok közé tartozik, melyeknek tagjai Zsigmond alatt emelkedtek a legjelentékenyebb tisztségekre. Máté atyja Zsigmond királytól nyerte a felsőzagorjei Talovec és Dolovec birtokokat, a honnan a család a nevét vette. 1431-ben mint kevei főispán és nándorfehérvári kapitány szerepel, 1433-ban Zsigmond követeként Rómában járt, hogy a baseli zsinat határozatait a pápával elfogadtassa. 1434-ben a nagyváradi püspökség javainak kormányzója volt.²

Mikor a vránai peijelség javainak kormányzatát átvette, már érdemekben gazdag pályafutásra tekinthetett

¹ Némethy Lajos: Adatok a Csetneky-család genealogiájához. — Turul I. 39—77. — Zichy Okmt. IX. 165. — Fejér XI. 381. Csetneki László 1447. évi jún. hó 13-án szerepel utoljára és ugyan-ezen év szept. 20-án már Miklós a nyitrai püspök.

² Gróf Zichy Okmt. VIII. 537.

vissza. Alig vette át a vránai perjelségi jószágok kormányzatát, a lovagrend soproni rendházára tette rá a kezét.

A soproni rendház főnökét, Lőrincz lelkészt, a kit még Nagymihályi Albert nevezett ki soproni praeceptorrá, szolgálvaival kiüzette a soproni rendházból s a soproni rendházhoz tartozó bói és keresztényi jószágokat a hozzájuk tartozó templommal együtt elfoglalta. De Zsigmond király, a kihez Lőrincz panaszával fordult, még 1434. évi nov. hó 28-án meghagyta neki, hogy az elfoglalt jószágokat adja vissza Lőrincz lelkésznek.¹

Zsigmond még ugyanabban az évben Thallóczi Mátét a zágrábi püspökség birtokainak kezelésével is megbízta. A törökök mindegyre fenyegető támadása következtében Thallóczi Máté az év nagy részét Nándorfehérvárott töltötte s így nem volt ideje a perjelségi javakra személyesen felügyelni, ezért azokat tisztjeire bízta. Béla várát és a hozzá tartozó birtokokat 1437-ben Darabos László kapitány felügyelete alá helyezte. Híveit, a törökök elleni küzdelemben osztályosait, gyakran részesítette bőkezű jutalmakban a perjelségi jószágokból, így 1439-ben Raszinai Bocskai Istvánnak adta a glogovniczai perjelségi birtokot, mely adományt utóbb Hunyadi János kormányzó 1446-ban megerősítette.

Thallóczi Máté 1436-ban horvát bán lett s ettől kezdve a törökök elleni küzdelemben vezérszerepet játszott. E sokoldalú elfoglaltsága mellett Thallóczi Máté nem volt képes többé a vránai perjelségi jószágok kormányzói tisztét betölteni, ezért még 1438-ban lemondott a kormányzóságról s helyét öcscse János (Jován) foglalta el, a ki már a Raguzai város részéről Albert királyhoz küldött követek részére 1438. évi máj. hó 15-én adott utasításban mint vránai perjel az ország főurai között foglal helyet és a kit ebbeli méltóságában utóbb a rhodusi nagymester is megerősített.²

Albert királynak 1439. évi okt. hó 27-én bekövetkezett halálával az ország rendjeinek többsége Ulászlónak, Lengyelország királyának ajánlotta fel a magyar koronát.

A Thallócziak: Máté, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia bánja, János vránai perjel, valamint a János-lovagok Ulászló jelöltségét támogatták.

E párthoz tartozott Hunyadi János, ekkor még csak

¹ Fejér X. 7. 564. — Orsz. Lev. Dl. 12641.

² Gelcich József—Thallóczy Lajos: Raguzai és Magyarország összeköttetései oklevéltára. 412—420. lap.

szörényi bán, a legnagyobb magyar hős, a kire a törökök elleni küzdelemben vezérszerep várt. Közte és a kereszténységnek keleten küzdő vitézei között ekkor létesült ama szoros fegyverbarátság, mely a későbbi évek folyamán mindegyre bensőbbé vált.

A magyarországi János-lovagok mindenkor a legnagyobb csodálattal és tisztelettel viseltettek Hunyadi János iránt, a kinek híre ekkor már túllépte az ország határait. Közös céljuk: a törökök elleni küzdelem és ugyanazon párthoz való tartozásuk csak növelte a bajtársi viszonyt, mely közöttük fennállott.

Abba a küldöttségbe, a mely Ulászlót a magyar trónra meghívta, Thallóczy Máté bánt is beválasztották. Midőn a küldöttség Krakóból visszatért, Thallóczy Máté és Marczali Imre a rendek megbízásából Komáromba mentek, hogy a megállapodásokat Erzsébet özvegy királynéval közöljék. De Erzsébet, a ki időközben fiúgyermeket szült, súlyosan érezte velük haragját.

Cillei Frigyes gróf és ennek fia, Ulrik tanácsára elfogatta Thallóczy Mátét és Marczali Imrét, a kiket Deneburgba vitetett, hol börtönbe zárták őket. Thallóczyinak azonban sikerült a börtönből megszöknie.

Ezalatt Szécsi Tamás, Szécsi Dénes esztergomi érsek testvére, a ki Erzsébet királyné híve volt s mint főkinestárnoka Komárom várát őrizte, megtámadta a János lovagrend dunántúli birtokait s azokat elpusztította, Budafelhevízet pedig felgyújtotta és a lakosokon sok kegyetlenséget követett el.¹

Ulászló király méltányolva ama nagy szolgálatokat, a melyeket a Thallóczyak trónraléptét követő küzdelmek közepette szereztek, Thallóczy János vránai perjelt Nándorfehérvár kapitányává nevezte ki.²

Thallóczy János rendkívül súlyos időben vette át az ország legfontosabb végvárának parancsnokságát. A szultán ugyanis felhasználva ama előnyös helyzetet, melyet számára a trónküzdelmek Magyarországon teremtettek, 1439-ben megszállotta hadaival Szerbiát és Boszniát, majd 1440. év április havában, kevéssel azután, hogy Thallóczy János átvette a vár parancsnokságát, ostrom alá vette Nándorfehérvárt.

¹ Rupp Jakab : Budapest Helyrajzi Története. 54. l. — Bonfini : Dec. III. liber. IV. 333.

² Kukuljevic Iván : Priorat Vranski. Rad 1886. évf. LXXXII. 15—16. lap.

Az elbizakodott török szultán Thallóczyt a vár feladására szólította fel, de a vránai perjel úgy azt, mint az ostrom későbbi folyamán felajánlott fényes ajándékokat visszautasította. Bár Thallóczy csak kisszámú őrséggel rendelkezett, a várbeliek mégis hősiesen visszaverték a vár ellen intézett rohamokat.

Közel hét hónapig tartó sikertelen ostrom után a szultán kénytelen volt Nándorfehérvár alól elvonulni, pedig a hosszú ostrom alatt senki sem sietett a vár felmentésére.

Nándorfehérvár hősi védelme rendkívül nagy örömet okozott Ulászló hívei között, mivel azonban attól lehetett tartani, hogy a szultán a közel jövőben nagyobb sereggel fogja a vár elfoglalását megkísérelni, Thallóczy e rendkívül felelősségteljes állásban nem óhajtott tovább megmaradni s ezért felmentését kérte a nándorfehérvári kapitányság alól.

Ulászló ekkor a nándorfehérvári várat Hunyadi János oltalma alá bízta, a ki állását még 1441-ben elfoglalta.

Thallóczy tehát megvált a nándorfehérvári kapitányságtól, mely tisztében egy fényes haditettrel gyarapította a magyarországi János-lovagok vitézi hírnevét.¹

Thallóczy János perjel Nándorfehérvárról egy időre birtokaira vonult vissza, de nem sokáig pihenhetett, mert testvére, Máté bán 1442. évi nov. hó 1-én Budáról hozzá intézett levelében felkérte, hogy a zágrábi káptalant a tizedszedésben támogassa.

Ama harci vágy, mely Thallóczy Jánost a hitetlenek ellen tüzelte, arra indította, hogy a János-lovagrend akkori székhelyéről, Rhodus szigetéről folytassa a törökök elleni küzdelmet.

1444. év elején azzal a kéréssel fordult IV. Jenő pápához, hogy mentse fel a vránai perjelség alól és engedje Rhodus szigetére. A pápa készséggel teljesítette óhajtását és egyúttal utasította Lastic János rhodusi nagymestert, hogy fogadja be Thallóczy Jánost a lovagrend rhodusi tagjainak sorába.² Rhodusban akkor épen nagyban készültek az egyiptomi szultán tervezett támadása ellen, a ki az 1440. évi szept. 25-én Rhodus szigetén szenvedett kudarczát szándékozott helyreépíttetni s ép ezért különös örömmel fogadták Thallóczy János jelentkezését, kinek vitézi hírneve

¹ Fraknoi Vilmos: Millen. Tört. IV. 25. — Schwandtner Johannes Georgius Scriptores Rerum Hungaricarum: M. Joh. de Thwroc Chronica Hungarorum I. 246—247.

² Theiner: Monum. Slav. Merid. I. 383.

ekkorára már Rhodusba is eljutott. A közbejött események azonban megakadályozták Thallóczit tervének kivitelében.

Ulászló már 1444 tavaszán erősen készült a törökök elleni hadjáratra. Midőn 1444. évi máj. hó 2-án a német lovagrendhez fordult, hogy a törökök elleni harczaiban segítségére legyenek, kiemeli, hogy a pápa e hadjáratra 38, Velenceze 12 és többek között a rhodusi nagymester is két gályát ígért.¹

Mikor az augusztus hó elején Szegeden tartott királyi tanácsban a törökök elleni hadjáratot elhatározták, Thallóczi János is felajánlotta kardját a királynak. A Thallócziak közül a vránai perjelén kívül még Thallóczi Frankó (Ferencz), a ki még az 1436—1438. években viselte a szőrényi bániságot és Thallóczi Máté horvát bán is részt vettek a hadjáratban. Thallóczi Máté útközben csatlakozott a királyhoz, a ki szept. 15—20-ika között hagyta el Orsovát.

Thallóczi János vránai perjel és Frankó azok közé tartoztak, a kik a nov. hó 9-én tartott haditanácsban az ütközet elhalasztását javasolták. Másnap: a nov. 10-én vívott várnai ütközetben János perjel és testvére, Frankó, a jobbszárnyon harcoltak és mindketten megmenekültek. Máté horvát bán az egri püspökkel egyesülve, egy török lovashadosztályt támadott meg, de a túlerő a magyar lovaságot szétszórván, Máté bán a táborba menekült, honnan a Duna felé vette útját.²

A várnai csatát követő általános fejtelenséget felhasználva, Cillei Frigyes és Ulrik grófok, a kik a drávántúli országrészekben még Ulászló király életében valóságos fejedelmi hatalmat ragadtak magukhoz, a Thallócziak ellen törtek. Épen kapóra jött nekik Thallóczi Máté halála. Arra számítottak, hogy a magára hagyott János vránai perjellel könnyebben megmérkőzhetnek. Cillei Ulrik, ez a hatalmas, de nagyon ravasz németbe oltott délszláv, a kinek régóta fájt a foga a vránai perjelségi birtokokra, 1445-ben Vitovecz János cseh rablóvezért fogadta zsoldjába, a ki még ebben az évben valóságos hadjáratot indított Thallóczi János perjel ellen.

János perjel egyik kedves vára Pakrácz (magyarosan Pökrecz) közelében ütközött meg a cseh rablóvezérrel. Az ütközet a vránai perjel hadainak vereségével végző-

¹ Dr. Thallóczy Lajos és dr. Áldásy Antal: Magyarország és Szerbia közti összeköttetések olt. 144. l.

² Millen. Tört. IV. 57.

dött ; maga János perjel is a csatatéren maradt. Így fejezte be pályáját az a férfiú, a ki kora ifjúságától kezdve szinte szakadatlanul harczban állott a hitetlenekkel ; annyi fényes haditette után a cseh rablóvezér kezeitől kellett elpusztulnia.

A pakráczai csata után Vitovecz végigpusztította a vránai perjelség birtokait, többek között Pakrácz, Rácsa, Garics és Hrasztova estek áldozatul a csehek dühének.

A drávántúli országrészekben tartózkodó János-lovagok azonban értesülvén tartományi mesterük tragikus haláláról, Thallóczi Frankóval egyesülve, a hol csak lehetett, megtámadták a pusztító cseheket. Hrasztovánál utól is érték Vitovecz hadait, a ki már nem térhetvén ki az összeütközés elől, felvette a küzdelmet a János-lovagokkal, melynek folyamán egyik szemét elvesztette. A vránai perjelség várai közül azonban sikerült Vitovecznek egynéhányat megtartani.

Thallóczi Frankó, a ki testvérének halála után a vránai perjelségi jószágok kormányzatát átvette, gondoskodott róla, hogy a cseh rabló ne élvezhesse nyugodtan az elfoglalt birtokokat.

Csakhamar ismét rátámadt és sikerült is Bozsjakovina várát visszafoglalnia.¹

Az országos tanács értesülvén a drávántúli országrészekben dúló polgárháborúról, Hunyadi Jánost bízta meg a hatalmaskodó főurak és a cseh rablók megfékezésével.²

Hunyadi 1446 tavaszán nyomult Horvátországba s ott több várat megvívott, majd a hatalmaskodó Cilleieket saját fészükben, Stájerországban támadta meg. A megszeppent rabló főurak ekkor békeajánlatot tettek, melyet Hunyadi kellő biztosíték mellett elfogadott. Így azután a belnyugalom a drávántúli országrészekben nagynehezen helyreállott.

A Cilleiek megfékezése után visszatérő hadvezért az 1446. évi június havában Pesten tartott országgyűlés kormányzóvá választotta.

III.

Hunyadi János első kormányzói intézkedései közé tartozott, hogy Szentgyörgyi Székely Tamásnak adta a vránai perjelségi birtokokat,³ kinek eredetére nézve elágnaknak

¹ Margalics Ede : Horvát Tört. Repert. I. 648.

² Millen. Tört. IV. 81.

³ Kovacsics : Vestigia Comit. p. 253. Suppl. II. 41.

a vélemények. Nagy Iván és Wertner Mór szerint ¹ Hunyadi János ismeretlen nevű nővére Székely János bánhoz ment nőül, a ki mint Szlavónia bánja 1448-ban a rigómezei csatában esett el. Wertner Mór szerint ennek a Székely Jánosnak lett volna a testvére Tamás, a ki 1449 szept. 5-én húnyt el. Karácsonyi János azonban elveti ezt a leszármazást, szerinte Hunyadi János kormányzó nővére egy Székely nevű nemesemberhez ment nőül, a kinek keresztnéve ismeretlen, ennek fia, Székely János, azonban nem volt se tót, se horvát bán, hanem székely ispán.²

Az a Székely János, a ki Kerchelich szerint ³ 1446—1447. években dalmát-horvát és szlavon bán, úgyszintén egyideig a vránai perjelségi jószágok kormányzója volt s az 1448. évi okt. hó 18—19-én vívott rigómezei csatában esett el, tényleg Hunyadi János közeli rokona, az ismeretlen nevű nővérének nem ugyan a férje, hanem a fia volt.

Erre vonatkozólag becses adatot találunk a Krones Ferencz által közzétett Cillei-féle krónikában (Die Cillier-Chronik), melynek XXIII. fejezetében az 1446. évi eseményekről szóló tudósításban a következők olvashatók: »Item do Hunad Janusch Feystritz nicht gewinnen mochte, do schickt er desselben nachts sein schwester suhn Zäckel gen Cilli mit inem gereissigen Zeugh.«⁴ Ugyanezen krónika 25. fejezetében a rigómezei csatában elesettek között Székely Jánost a következőleg sorolja fel: Zäckhl, des Hunyadts Janusch schwester suhn.⁵

Ezt a vérségi kapcsolatot igazolja Hunyadi Jánosnak egy 1448. évi február hó 20-án Szászsebesen kelt oklevele, a melyben nagyságos Székely Jánost fraterének nevezi,⁶ továbbá Thuróczi krónikája, mely a rigómezei csatában elesettek között felsorolja Székely Jánost, mint Hunyadi János rokonát.⁷

Figyelemre méltó még Raguzs város 1448. évi decz. hó 4-én kelt levele, a melyben a rigómezei csatavesztés hírére részvétét fejezi ki Hunyadi János kormányzónak

¹ Magyarország Családai X. 559. — A Hunyadiak. 33. l.

² Adalék Hunyadi János származásához. Turul 1901. évf. 51. lap.

³ Notitiae praeliminare 269.

⁴ Dr. Franz Krones: Die Chronik der Grafen von Cilli. II. rész. 104—105. l.

⁵ U. ott. 108. l.

⁶ Székely oklevéltár III. 61.

⁷ M. Joh. de Thwroc: Chronica Hung. Schwandtnernél I. 260—261. lap.

és az ország főurainak, a melyben a következők foglaltatnak: »Contristati dolore accerbissimo confecti fuimus de morte reculende memorie... domini Sech bani nepotis vestri, cuius anima requiescat in pace«. ¹ És Wertner Mór jól sejtí, ² hogy itt nem egy a Balog nemzetségből származó Szécsi bánról van szó, mert a Szécsiek semmiféle vérségi kapcsolatban sem állottak a Hunyadiakkal.

Kukuljevic Iván Priorat Vranski című művében Székely Tamás vránai perjelt Székely János bán testvérének, ³ míg Klačić Vjekoslav ⁴ Székely János bán nagybátyjának — atyja testvérének — tartja.

Ugyan eddigelé nem sikerült oly okleveles adatra találni, mely akár az egyik, akár a másik állítást támogatná, mégis valószínűnek tartom, hogy Székely János bán és Székely Tamás vránai perjel között vérségi kapcsolat állott fenn. Támogatja ebbeli feltevésemet az a körülmény is, hogy Székely Jánost is Szentgyörgyi előnévvel említik az oklevelek. ⁶

Székely János 1446—47. években Szentgyörgyi Székely Tamás perjelsége alatt mint a vránai perjelségi javak kormányzója szerepel, ép úgy, mint Thallóczy János perjelsége idejében ennek testvérei: Máté és Frankó bánok.

Annyi kétségtelen, hogy Szentgyörgyi Székely Tamás Hunyadi Jánosnak egyik kipróbált híve volt s a kormányzó legszűkebb környezetéhez tartozott, a kit úgy a legválságosabb időkben, mint a legfényesebb diadalok napjaiban ott találunk Hunyadi János oldalán.

Mikor Székely Tamás a vránai perjelséget Frankótól átvette, azoknak legnagyobb része el volt pusztítva.

A Cilleiek miatt örökös készenlétben kellett hadait tartani, mert e garázda főurak alattomban folyton izgatták a tótországi rendeket Hunyadi János kormányzó és Székely János bán ellen.

Mivel a vránai perjelségi jószágok, melyek legnagyobb-részt a drávántúli országrészekben feküdtek, a Cilleiek pusztításai következtében csak igen csekély jövedelmet hajtottak, a kormányzó az esztergomi és a volt sziráki

¹ Gelcich József: Ragusa és Magyarország összeköttetésekének oklevéltára. 470. l.

² Turul 1901. évf. 144. l.

³ Rad 1886. évf. LXXXII. köt. 19—22.

⁴ Tri Sekelja. Vjestnik III. 120—124. Baranyai Béla országos allelevéltárnok úr szíves közlése.

⁵ Kerchelich: Notitiae praelim. 269—270. Historia Episc. Zagrab. 177. l.

(Nógrád vármegyében) rendházhoz tartozó birtokok haszonélvezetét is átengedte Székely Tamásnak.¹ Ezeknek a birtokoknak a kezelését Székely Tamás perjel Vidfi Jánosra, a Mohorai Vidffy-család egyik ősére bízta, a ki szorgalmával és ügyességével Tamás perjel különös bizalmát érdemelte ki, úgy hogy idővel a magyarországi János lovagok birtokainak és ügyeinek főügyvezetője és gondnoka lett.²

Midőn 1448. év szeptember havában Hunyadi János Murád szultán ellen vonult, Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjel, továbbá Székely János és Thallóczi Ferencz is csatlakoztak hadaihoz.

Az okt. 18—19-én vívott rigómezei ütközetben Székely János bán a lovasság vezére és Thallóczi Frankó a vránai perjelségi jószágok egykori kormányzója is elesetek, ellenben Székely Tamás perjel szerencsésen megmenekült.³ Mivel Giskra cseh rablóvezér folyton garázdálkodott a Felvidéken, hogy Kassa környékét a cseh rablóktól megtisztítsa, Hunyadi János kormányzó 1449 nyarán Szentgyörgyi Székely Tamást küldte Kassára.

Székely Tamás perjel kisebb cseh csapatok visszaűzése után szept. 5-ikétől kezdve Kassától északra Somosnán táborozott, midőn Giskra szept. 15-én váratlanul előtört és a támadásra fel nem készült hadat rövid idő alatt szétugrasztotta.

E kudarczról értesülve Hunyadi János kormányzó még az 1449. év folyamán Szepsi előtt termett s a csehek által hevenyészve épített erősséget bevette, mindamellert az akkori zavaros állapotok miatt nem sikerült a cseh rablóvezért megfékezni.⁴

A Kassa mellett szenvedett kudarcz nem lohasztotta le Szentgyörgyi Székely Tamás harczai kedvét. Még ugyan ezen évben a Cilleiek ellen fordult s a drávántúli országrészekben kísérletet tett Bozsjakovina, Kemlek, Kosara, Vrbasz és Stenichnják visszafoglalására, majd Vránát kényszerült a velenceiektől visszafoglalni.⁵

¹ Fejér: Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad 54. 1.

² Kubinyi Ferencz: A Mohorai Vidffyek. Turul 1885. évf. 3. lap.

³ Kukuljjevic Iván: Priorat Vranski. Rad 1886. év. LXXXII. kötet 20 lap.

⁴ Hoffmann Arnold: Kassa a magyar hadtörténelemben. Abauj-Torna várm. monographiája I. 107.

⁵ Kerchelich: Notitiae praelim. 285.

Mivel az I. Ulászló király trónraléptét követő belzavarok és a törökök megújuló támadásai következtében az összeköttetés Rhodus és a magyar-szlavon rendtartomány között már évek óta megszakadt, sőt a minek Rhodusban már nagyon érezték a hiányát, a köteles évi járulékok évről-évre elmaradtak, a rend nagykáptalanjában hosszas tanácskozások folytak arról, miként lehetne a magyar-szlavon rendtartomány és Rhodus között az összeköttetést ismét helyreállítani és az évi járulékokat biztosítani. Erre az utóbbira annyival is inkább szüksége volt a lovagrendnek, mert Rhodus fenntartása, a törökök szakadatlan támadásai következtében rendkívül sokba került, másfelől az egyes rendtartományokból befolyó jövedelmek sokkal kevesebbek voltak, semhogy a Rhodus védelmére szükséges haderő költségeinek fedezésére elegendő lett volna.

Lastic János akkori nagymesternek rendkívül sok gondot okozott a lovagrend pénzügyi helyzete, mert akkor, a midőn az egyes rendtartományok által fizetendő évi segélypénzeket felemelte, a tartományi mesterek V. Miklós pápához fordultak panaszaiikkal s a nagymestert kapzsisággal vádolták.

Pedig Lastic János nagymester még a nagymester személyét megillető jövedelmekről is nagylelkűen lemondott, hogy azokból a lovagrend a törököktől a keresztény rabszolgákat kiválthassa.¹

A lovagrend súlyos helyzetét élénken megvilágítja az 1447. évi jan. hó 23-án Rhodusban, a rend nagykáptalanjának üléséből kelt levél, mely előrebocsátván, hogy a magyarországi perjelségnek majdnem minden háza és parancsnoksága (praeceptorsága), világi személyek és némely egyháziak által el lett foglalva, és ezeket kiváltkép egykor a boldogemlékű, legkeresztényibb fejedelem, Zsigmond foglalta le,² ezért a nagykáptalan meghagyja a kiküldött követeknek, hogy a lovagrend elfoglalt jószágait igyekezzenek visszaszerezni. E végből tárják fel a magyar király és az országnagyok előtt a lovagrend súlyos helyzetét s ama nagy érdemeket, a melyeket a lovagok messze keleten a hitetlenek elleni küzdelemben szereztek és kérjenek segítséget a Rhodusban székelő nagymester számára. A rhodusi nagykáptalan 1447. évi jan. hó 23-án kelt levelében a magyar-szlavon rendtartomány ügyeinek rendezésére Castellatioi

¹ Falkenstein Karl : Geschichte des Johanniter Ordens. 142. lap.

² Theiner Ágoston : Vetera Monumenta Historica II. 244—46.

Mihályt, az összes jogtudományok tudorát és lombardiai perjelt teljhatalmú visitatorrá nevezte ki. Castellatioi Mihály a lovagrend itáliai rendtartományához tartozván, Lombardiában tartotta székhelyét, így legközelebb esett a magyar-szlavon rendtartományhoz. Mindamellett nem igen sietett tisztének elfoglalásával, mert csak közel másfél év múlva, 1448. évi júl. hó 10-én erősítette meg a megbízólevelét V. Miklós pápa által.¹

Castellatióának a következők lettek meghagyva :

Miután a magyarországi rendtartomány jogos főnökkel nem bír, s miután majdnem minden rendház és convent elfoglaltatott, egy a magyar király és a rendek előtt egyaránt kedvelt, nemes származású férfiút válaszszon tartományi perjelnek, azt vegye fel a rendbe, esküt vevén tőle, hogy hű és engedelmes lesz, az évi járulékokat és egyéb kötelezettségeket pontosan be fogja szolgálatni.

Különösen arra eskesse meg, hogy évenként legalább egyszer elmenend Rhodusba. Ha pedig esetleg azon egyén, a ki a perjelséget ez idő szerint bitorolja, meghalna vagy már meghalt volna, s a magyarországi lovagok mást választottak volna tartományi perjelnek, felhatalmaztatik a visitator, hogy a választást semmisnek jelentse ki és új perjelt válassztasson, egyúttal pedig rendezze az évi járulékokat, melyek Rhodusba elküldendőek lesznek.

Intézkedjék továbbá a visitator az egyházi és világi személyek által elfoglalt rendházakról és birtokokról.

A mennyiben a lovagrend birtokait nemesek foglalták volna el, akkor azokat a birtokokat e nemeseknek, illetőleg azok fiainak és rokonainak adományozza, azalatt a feltétel alatt, hogy a lovagrendbe belépnek, engedelmisséget fogadnak és a megállapított járulékokat pontosan fizetik. Ha pedig a rend birtokait olyanok foglalták volna el, a kik a lovagrendbe leendő felvételre nem alkalmasak, avagy pedig a lovagrendbe belépni nem akarnak, akkor az elfoglalt birtokoktól visszaveendőek s ezeket a visitator oly hatalmas nemes uraknak adományozza, a kik képesek lesznek az elfoglalt lovagrendi birtokokat a bitorlótól visszaszerezni.

Figyelemmel legyen azonban a visitator arra, hogy ezek a nemesek a lovagrend szabályainak megfeleljenek és az évi járulékokat pontosan fizessék.

Ennek biztosítása végett a visitator jelöljön ki egy

¹ Knauz Nándor: A János-lovagok Esztergomban. Magyar Sion 1863. évf. 663.

rendtársat, a ki a köteles járulékokat évről-évre összegyűjti s azokat Rhodusba szállítja.

Végül pedig, hogy a magyar ifjúság a lovagrend szabályait megtanulja s gyakorlat által megkedvelje, négy vagy öt nemes ifjút vegyen fel a rendbe, a kik azután fegyverekkel ellátva, a legelső alkalommal Rhodusba jöjjenek s ott gyakorolják be magukat más nemzetek ifjaival, hogy később munkáik jutalmát vegyék.¹ Ezen utasításból látható, hogy Rhodusban mily körültekintéssel igyekeztek az összeköttetést a magyarországi rendtartománnyal helyreállítani és azt a jövőre is biztosítani. Mindamellett a rhodusi anyaconvent főtörekvése oda irányult, hogy a magyarországi rendtartomány által fizetendő évi járulékok befolyjanak. De épen itt támadtak nehézségek. Magyarországon, hol már évtizedek óta beháború dúlt, másfelől pedig a törökök támadása ellen szüntelen védekezni kellett, a lovagrend jószágai után befolyó jövedelmek az ország védelmére lettek felhasználva, s így a magyar-szlavon rendtartománynak nem igen állott módjában, hogy még a rhodusi lovagokat is támogassa anyagi hozzájárulásával.

Rhodusban úgy látszik előre látták, hogy a tartományi mester választása nem fog simán végbemenni, ép ezért a Rómában tartott főtanács (Capitulum) még IV. Jenő pápa életében² De Soris Jakabot nevezte ki a magyarországi rendtartomány főnökévé, mely kinevezést IV. Jenő pápa is megerősítette.

De Soris Jakab azonban nem foglalhatta el a magyarországi tartományi főnökséget, mert miként azt Rómában már 1448-ban megtudták, a perjelséget egy hatalmas nemes ember bitorolja. Ezért az új pápa: V. Miklós 1448. évi júl. hó 22-én meghagyta Castellatioi Mihály visitatornak, legyen rajta, hogy De Soris Jakab a magyar perjelség birtokába jusson, ha pedig a kinevezett perjel nem lenne képes a javadalmakat birtokába venni, úgy a tartományi perjelséget valamely, a király és az országnagyok által is kegyelt férfiúnak adományozza.³

Eljárt-e a teljhatalmú visitator megbízatásában és minő eredménnyel, erre nézve nem sikerült adatot találnom.

De ha el is jött Magyarországra, a dolgokon amúgy sem tudott volna változtatni.

¹ Theiner Ágoston: i. m. II. 246—247.

² Meghalt 1447 febr. 23.

³ Theiner Ágoston i. h. II. 249. l.

Különben Szentgyörgyi Székely Tamásnál alkalmasabb egyéniséget nem találhatott volna a vránai perjelségre, mert Székely Tamás nemcsak a kormányzó teljes bizalmát bírta, hanem a Hunyadi-ház híveinek körében közkedveltségnek örvendett, azonfelül pedig, mint Hunyadi János egyik hű fegyvertársa, a törökök elleni küzdelemben a nevét az ország határain túl is ismertté tette.

Hunyadi Jánosra, mint az ország kormányzójára sem lehetett közömbös, hogy ki bírja a vránai perjelséget, mert a perjelség várai az ország déli vidékén emelkedtek, ép azon a vidéken, a mely az utóbbi időben a legjobban ki volt téve a törökök támadásának.

E várak fenntartása, a bennük elhelyezett őrségek ellátása rendkívül nagy gondosságot és körültekintést igényelt s Hunyadinak is nagy megnyugvásul szolgált, hogy e várak egyik rendithetlen hívének s fegyvertársának birtokában vannak. Valószínű tehát, hogy maga Hunyadi János lépett Rómában közbe, hogy Szentgyörgyi Székely Tamás a vránai perjelségben megerősíttessék.

A pápa közbenjárására azután Rhodusban is elismerték Székely Tamást a magyar-szlavon rendtartomány főnökének. Mikor történt ez, nincsenek adataim, valószínű azonban, hogy még Hunyadi János kormányzósága idejében.

Az első oklevél, melyben Szentgyörgyi Székely Tamás magát a magyar-szlavon rendtartomány főnökének (prior) nevezi, 1453. évi április hó 13-án Budán kelt.¹ Ebben az oklevélben Tamás perjel Guthi János, a székesfehérvári lovagok főnökének és Gál mesternek, a lovagrend lelkesztőjének s egyúttal az esztergomi Szent Erzsébetről nevezett rendház főnökének hozzájárulásával a Nógrád vármegyében fekvő Szirákot, mely akkoriban az esztergomi Szent Erzsébetről címzett rendház tartozéka volt, Vid fia János mesternek, a lovagrend főügyvezetőjének, mint praedialis jószágot, azzal kikötéssel adta, hogy a birtok után a János-lovagrend esztergomi házának évenként egy akó bort és egy mérő búzát adni, vagy ha ezt nem tehetné, minden hadbaszállás alkalmával két lovas vitézt, a János-lovagok zászlaja alá állítani tartozzék.

Az adománylevél szövege kétségtelenül igazolja, hogy Szentgyörgyi Székely Tamás ekkor már a János-lovagrend tagjai közé fel volt véve.

¹ Fejér: *Genus, Incunabula et Virtus Joannis Corvini de Hunyad.* 54—55. Az évszám tévesen 1443-ra van helyezve. *Pray: Dissertatio hist. critica de prioratu Auranae.* 48—50.

Ez az adománylevél egyúttal arra is világot vet, hogy Szentgyörgyi Székely Tamás ép úgy, mint elődei a magyar tartományi főnökségben, — elidegenítette a lovagrend birtokait. De a lovagrend javainak elidegenítése nem ment mindenkor símán. Miként egy 1454-ben kelt oklevélben olvasható, Fülöp, a lovagrend székesfehérvári rendházának tagja úgy a saját, mint a székesfehérvári rendtársai nevében, a kalocsai káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Székely Tamás vránai perjel és Guthi János a székesfehérvári rendház főnöke (praeceptora) a székesfehérvári rendház birtokaihoz tartozó Szentmihály-szigete pusztát, mely Aba és Sárkeresztúr szomszédságában fekszik, Porkoláb Bertalan székesfehérvári polgárnak elajándékozzák.¹

Az elidegenített sziráki jószágokért azonban a vránai perjel bő kárpótlást nyert a csurgói uradalomban, melynek birtokában V. László király ezen időtájt megerősítette. Csurgó eredetileg a János-lovagok önálló rendháza volt, egyúttal hiteles hely is, de már a XV. század elején, midőn 1405-ben Zsigmond király a mezőváros népeit, lakosait és vendégeit szabadalmaikban megerősítette, a vránai perjelség birtokaként szerepel.² A XV. század zivatarai közepette azonban idegen kézre került. V. László király első sorban Hunyadi Jánosnak akart kedveskedni, midőn rendíthetlen hívét, a lovagrend egyik legrégebbi uradalmának birtokában megerősítette.

Szentgyörgyi Székely Tamást 1454. évi jan. hó 13-án Csurgón találjuk, hol védlevelet állított ki a szentpéteri (ma Pogányszentpéter, Somogyban) pálosrendű monostor részére.³ A beiktatást a somogyi convent végezte, 1454. évi április hó 14-én megjárván Csurgó, Szentá, Chente (Csente Zala vármegyében), Sarkad, Asak (Atak), Szigeth (Somogy vármegye délnyugati vidékén), Bodafalva, Veutse (Vétye), Bálvánd, Molnár (Zalában), Pápa, Pogyand (Pogánd), Szent-Király (Zalában), Nagy-Márton, Visse (Vése), Bagh, Almágy (Almád) és Gyékényes határait, miről 1454. évi máj. hó 1-én a királynak jelentést tett.⁴

A somogyi convent jelentése Szentgyörgyi Székely Tamást dubiczai örökös főispánnak is czímezi, mely méltóságot már a XIV. század óta bírta a János-lovagok dubiczai rendházának főnöke, midőn azonban Dubicza is a vránai

¹ Károly János: Fejér vármegye története. II. 670.

² Fejér: X. 4. 389.

³ Országos Levéltár: Dl. 14786. szám.

⁴ Századok 1911. évf. 86—87. l.

perjesség birtokába került, a vránai perjel lett egyúttal Dubicza vármegye főispánja.

Ama véghetetlen gyűlölet következtében, melylyel a Cilleiek a Hunyadiak és a Hunyadi-ház barátai iránt viselkedtek, a belháborúk V. László király uralkodása alatt sem szüntek meg. Az 1454. év nyarán ismét véres csaták folytak le a drávántúli országrészekben.

Szentgyörgyi Székely Tamásnak ez évi júl. hó 13-án sikerült a Cilleiek és Vitovecz hadait szétszórnia, de a kivívott győzelem daczára, a Cilleiek elfoglalták Osztrovicza várát és még egy másik várat, mely szinte a János-lovagoké volt.¹

Midőn a király 1455. évi febr. havában Budára országgyűlést hirdetett, — melyre Hunyadi is meghívót kapott, az ősz hadvezér, kinek elég oka volt Cillei ármányaitól tartani, védlevél nélkül vonakodott megjelenni. Szécsi Dénes esztergomi érsek kieszközölvén a védlevelet számára, Hunyadi csupán a legszorosabb hívei kíséretében, fegyveres erő nélkül jött el. Azok között, a kik őt Budára kísérték, hogy szinte saját testükkel fedezzék, ott találjuk a Kani-zsaiak és a Rozgonyiak mellett Székely Tamást is.²

A következő évben, mikor a török Nándorfehérvárt vette ostrom alá, Szentgyörgyi Székely Tamás ama kevesek közé tartozott, a kik Hunyadi János segélyére siettek. A keresztes hadakhoz csatlakozva, ő is részt vett az 1456. évi júl. hó 21-én kivívott fényes győzelemben.³ A Hunyadi László lelketlen kivégzését követő belzavarok közepette Székely Tamás is fegyvert fogott, hogy bosszút álljon ellenségein.

Miként Szécsi Dénes esztergomi érsek egyik leveléből értesülünk, a vránai perjel Nagyvölgyi Lászlóval és Nagy Simonnal egyesülve 1457. év folyamán előbb Szekszárdot kerítette hatalmába, majd Bátát foglalta el s a Hunyadiak egyik leghalálosabb ellenségének : Garai nádornak kegyuragsága alá tartozó ottani benedekrendű monostort várrá alakítván át, katonái onnan pusztítják és rabolják a vidéket.⁴ Pusztításai nem kímélték Báthmonostori Töttös László

¹ Kukuljevic Ivan : Priorat Vranski. Rad LXXXII. kötet, 20. lap.

² Török János : Magyarország Primása. 99. 1.

³ Kukuljevic Ivan : Priorat Vranski. Rad 1886. évf. LXXXII. köt. 20—21. lap.

⁴ A pannónhalmi Szent Benedek-rend tört. XII—B. kötet. Sörös Pongrácz : Az elenyészett benczés apátságok. 57. és 127. lap. Az itt szereplő Nagyvölgyi László aligha lehet egy személy a hasonló nevű főpohárnokmesterrel, a Hunyadiak halálos ellenségével.

birtokait sem, a ki pedig két évvel ezelőtt Cillei Ulrik előtt tiltakozott fenyegető magatartása miatt.¹ De Cillei elnémesebb ellenségétől tartania, Mátyás trónraléptéig szinte korlátlan ura maradt a délvidéknek.

IV.

Hunyadi Mátyás királylyá választásakor Szentgyörgyi Székely Tamás is azok közé tartozott, a kik Szilágyi Mihályhoz csatlakozva, tekintélyes számú fegyveres élén vonultak Pestre.

Székely Tamás jelentékeny tevékenységet fejtett ki Mátyás megválasztása érdekében, majd a királyválasztás után ahhoz a küldöttséghez csatlakozott, mely az ifjú királyt Magyarország határszélén üdvözölte.

Alig hogy az új király trónját elfoglalta, 1458. évi február hó 21-én Budán kelt rendeletével meghagyta Szentgyörgyi Székely Tamás perjelnek és Grebeni Bythowecz (Vitovecz) János szlavóniai bánnak, hogy mindenben engedelmesséjének Szilágyi Mihály kormányzónak.²

Alig két hét múlva (1458 márcz. 8-án) a király Budáról egy újabb rendeletet bocsátott ki Szentgyörgyi Székely Tamás perjelhez, a melyben előrebocsátván azt, hogy a hozzáérkezett jelentések szerint Tamás perjel Zágráb város bíráihoz és esküdteihez felszólítást intézett, hogy a várost neki átadják, miután azonban a király bizonyos okokból úgy határozott, hogy Zágráb város továbbra is Grebeni Bythowecz János szlaven bán kezei között maradjon, ezért meghagyja neki, hogy a várost ne zaklassa s a városi igazgatásba bele ne avatkozzék.³ Székely Tamás ezután a harctéren aratta sikereit. Előbb vitézül harczolt a törökök ellen,⁴ majd Dalmáciában vette fel a küzdelmet a velenceiekkel, a kik az időközben elhunyt Thallóczi Péter várait: Osztroviczát és Klissát akarták elfoglalni. Ezeket a várakat sikeresen meg is védelmezte, de Vránát nem sikerült a velenceiektől visszaszereznie.

¹ Gróf Zichy okmánytár IX. 480. 1.

² Bonfini: Dec. III. Liber VIII. — Dr. Thallóczy Lajos és dr. Áldásy Antal: Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklt. 227—228.

³ Országos Levéltár: Dl. 230. — Tkalčić J. B. Monumenta Historica Lib. Regiae Civitatis Zagrabiae II. 263. lap.

⁴ Emlékek Mátyás király korából. I. 37.

A törökökkel és a velenceiekkel folytatott harcjai közepette azonban számos hatalmaskodást követett el. Még 1459-ben Szlavóniát pusztította, s elfoglalta Kemlek várát, majd Kozara, Verbasz, Stenichnjak ellen fordult. 1460-ban Grebeni Vitovecz János bán kénytelen volt ellene Zágráb vármegyét fegyverbe szólítani, hogy megvédjék a zágrábi káptalan birtokait pusztításai ellenében.¹

II. Pius pápának Rómában 1461. évi febr. hó 11-én kelt oklevele Székely Tamás újabb hatalmaskodásairól számol be. Az oklevél szerint a vránai perjel a pécsi káptalannak több, a Dráva jobb partján fekvő helységeiben szedetni szokott tizedeit lefoglalta. A káptalan panaszára a pápa a peres feleket választott bíróság elé utasította.²

Hatalmaskodásai közepette nem feledkezett meg híveiről sem, a kiket bőkezűen jutalmazott a lovagrend birtokaiból.

1460. évi jún. hó 28-án Guthi János a székesfehérvári János-lovagok főnöke (praeceptor) lovagárságával, Kelemen-nel megjelenvén a székszárdi convent előtt, a rendház nevében tiltakozott az ellen, hogy Szentgyörgyi Székely Tamás Arcsa és Fir birtokokat Ökördi Balak Jánosnak, Egyed fiának elidegenítse. 1461. évi márcz. hó 23-án Guthi János székesfehérvári praeceptor a budai káptalan előtt tiltakozik az ellen, hogy Gerenás birtokrészt a vránai perjel Berseni Porkolás (vagy Porkoláb) Ferencznek átengedte.³

1461. évi máj. hó 8-án Székely Tamás, mint dubiczai örökös főispán, a dubiczai pálosok és az ottani polgárok között egyezséget létesít.⁴ Ugyanekkor a pálosokat, a kiknek a törökök sok kárt okoztak, bőkezű adományokban részesíti.

Ezek az utolsó adatok Szentgyörgyi Székely Tamásról, a kiről 1461 után nem emlékeznek meg az oklevelek.⁵

¹ Kerchelich : Notitiae praelim. 285.

² Jos. Koller : Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum IV. 77—80 lap.

³ Kaprinai István : Hungaria Diplomatica Temporibus Mathiae de Hunyad. 1771. évi kiadás. II. 434. és 478. Arcsa (Aracs) Tamási vidékén, Fir Arcsa vidékén, mind a kettő Tolnában. Gerenás ma Gerenyás-pusztá Gyönk mellett Tolna vármegyében. Dr. Csánki Dezső : Magyarország Tört. Földrajza. III. 414, 425, 426.

⁴ Dr. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor : Alsó-Szlavóniai Okmánytár 190. l.

⁵ Téved tehát Fraknói Vilmos (Millenn. Tört. IV. kötet 211. lap), midőn Jajcza 1464. évi hósi védőjét : Székely Jánost vránai perjelnek nevezi, mert Mátyás király Jajczának 1463-ban történt

Midőn Mátyás király 1465-ben arról értesíti II. Pál pápát, hogy Zápolyai Imrének, a bosnyák részek kormányzójának adományozta a vránai perjelséget, levelében kiemeli azt is, hogy a perjelség már régóta betöltetlen.¹

A király ezen adományozáshoz a pápa jóváhagyását s egyúttal azt is kéri, hogy nevezettet a perjelség kezelésétől ideiglenesen (8—10 évre) mentse fel.

Ezen adománnyal a király Zápolyai Imre kincstartónak az 1463—64. évi hadjáratok alatt szerzett érdemeit kívánta jutalmazni. Zápolyai ugyanis részt vett az 1463. évi boszniai hadjáratban s Jajczának októbertől december 25-ig tartó ostromában. Az 1464. évi hadjárat alatt is vezérszerepet vitt s Zvornik ostrománál szemén megsebesült. Egy 1464. évi júl. hó 12-én kelt oklevélben a király Zápolyait boszniai kormányzónak és szlapon-dalmát bánnak nevezi.² E kitüntetések azután a király kegye a vránai perjelség javainak adományozásával gyarapította.

Közel egy évtizeden át bírta Zápolyai a vránai perjelségi javakat, s bár midőn a király elleni összeesküvés élére állott, összes jószágaitól megfosztotta őt, nemsokára ismét visszanyerte őket, mert a mint Mátyás moldvai hadjárata után Váradra érkezett, az 1468. év elején megjelent a király előtt és kegyelmet kért³ tőle, mire Mátyás visszafogadta kegyeibe s jószágait visszaadta.

Ezután híven szolgált a királyt. 1475-ben, midőn a király az országból távozott, őt tette meg kormányzóvá, majd 1484-ben a nádori széket is elnyerte. A vránai perjelségi javakról azonban még az 1475. évet megelőzőleg le kellett mondania. A lovagrend tagjai Beriszló Bertalant választották meg vránai perjellé és a magyar-szlapon rend tartományfőnökévé.

Beriszló 1475-ben szerepel első ízben mint vránai perjel, midőn Mátyás király vizsgálatot rendel el családjának tagjai

elfoglalása után a vár parancsnokságával Hidvégi Székely János bízta meg, a kinek 1464 jan. hó 2-án Jajczán kelt adománylevelében a Szana vármegyei Kozara (Kozarac) várát adományozta. Thallóczy—Horváth: Jajcza története. CV. lap (bevezetés).

¹ Az oklevél kelte hiányzik, azonban mindenesetre az 1465. év első felében kelt, mert az 1465. év nyarán Zápolyai elvesztette a király kegyét. Dr. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor: Jajcza története. 45. l.

² Dr. Thallóczy—Horváth: Jajcza tört. CXXIII. l. (bevezetés).

³ Katona: Hist. Crit. XV. 254.

ellen, mert Garai Jób szlavóniai birtokait szándékoztak elfoglalni.¹

A vránai perjelség jószágai tehát visszakerültek a János-lovagrend birtokába. Ezzel a magyarországi János-lovagok egyik régi sérelme nyert orvoslást. Mátyás király figyelmét nem kerülték el azok a nagy szolgálatok, a melyeket a János-lovagok atyjának a törökök elleni küzdelmeiben tettek. Szinte lépten-nyomon kimutatja jóakarátát a rend iránt.

1470. évi nov. hó 24-én Budán kelt oklevelében engedélyt ad Simontornyai Istvánnak, a székesfehérvári lovagok főnökének, hogy a kit ő és a convent akar, megtehet soproni lovagfőnöknek (praeceptornak).²

1471. évi február hó 20-án parancsot intéz a csornai conventhez, hogy Kopácsi Miklóst, a soproni rendház főnökét Bő és Keresztény sopronvármegyei helységekbe iktassa be.³ A következő évben védlevelet állított ki e birtokokra a soproni lovagok részére Miklós bosnyák király támadásai ellenében.

1482. évi kiváltságlevelével felmentette a székesfehérvári János-lovagokat a királyi tisztviselők törvényszéke, vám- és adófizetés alól.⁴ 1483. évi márcz. hó 16-án parancsot adott ki, hogy Albert soproni lovagfőnöknek Bő, Damonya, Keresztény és Lóch (Lózs) helységekben fekvő birtokrészeiben levő szolgáit és jobbágyait senki le ne tartóztassa és ne ítélkezzeik felettük, adót pedig tőlük ne szedjen.⁵

1484-ben helyreállították a János-lovagok soproni templomát, miként ezt a templom felirata is feltünteti. E templom is Mátyás király bőkezűségét dicséri s róla több oklevél emlékezik meg.⁶

Midőn pedig a király 1486-ban nejével, Beatrix királynéval Bécsbe utaztában Győrött megállott s itt a lovagrend egyházát meglátogatván, ennek csekély jövedelméről értesült, jún. hó 24-én Győrött kelt adománylevelével a templom melletti üres telket minden adótól örökre felmentette, ennek

¹ Kukuljevic Ivan : Priorat Vranski. Rad 1886. évf. LXXXII. 24. lap.

² Országos Levéltár. Dl. 17083.

³ Országos Levéltár. Dl. 17166. — Keresztény 1500-ban már pusztá. (Nagy Imre : Sopron vármegye története. II. 591. l.)

⁴ Czinár Mór : Monasteriologia. II. 138.

⁵ Országos Levéltár. Dl. 18781.

⁶ Országos Levéltár. Dl. 17083. és 18781. Sopron városa az 1462 ápr. 3-án létrejött békekötés értelmében került vissza Mátyás birtokába. Frigyes császár uralma alatt a János-lovagok rendháza és temploma elpusztult.

jövendő lakóit kizárólag a lovagok Szent Jánosról címzett egyházának szolgálatára kötelezte, azonkívül minden adót, segélypénzt vagy táborozási költséget, mely a győri rendházhoz tartozó Kóny helység jobbágyaitól járandó lenne, a lovagok Szent Jánosról címzett egyházának örökösen átengedte, oly kikötéssel, hogy abban érte és az őt megelőző és követő magyar királyokért minden héten egy misét szolgáljanak.¹

V.

Az a hagyományos ragaszkodás, melylyel a magyarországi János-lovagok a Hunyadiak iránt viseltettek, Beriszló Bertalan perjelsége alatt sem szűnt meg. Az új perjelnek csakhamar alkalma nyílt a király iránti hűségét kimutatni. Mikor Mátyás király 1477. év tavaszán hadaival Ausztriába nyomult, Beriszló Bertalan is hozzá csatlakozott fegyvereseivel és Hainburg ostrománál különösen kitüntette magát, mely alkalommal a király életét nagy veszélyből mentette meg.

Ezen hadjárat óta Beriszló Bertalan a király legszűkebb környezetében foglalt helyet, ama bizalom folytán, a melylyel a király őt kitüntette, tekintélye és befolyása mind-egyre növekedett, úgy hogy a pápai követ 1480-ban a vránai perjelt az ország első főurainak sorában említi.

Beriszló perjelnek főtörekvése oda irányult, hogy a rend elvesztett jószágait visszaszerezze. 1485-ben Bélavár visszaszerzésén fáradozott, melyet még Thallóczi Máté bán foglalt el, de utóbb Vitovecz János birtokába került, a ki zagorjei uradalmához csatolta.

Mátyás király 1485. évi júl. hó 18-án vizsgálatot rendelt e birtok ügyében Vitovecz fiai ellen, a kiket a zágrábi káptalan meg is idézett, mindamelllett a perjel nem nyerte vissza Bélavárát.

1488-ban Beriszló Bertalan pert indított a Maióthiak és az Egerváriak ellen a körösvármegyei Velike birtokáért, de ezúttal sem tudott eredményt elérni.

E várat Mátyás király még 1476. évi szept. hó 10-én Egervári László akkoriban horvát-szlavon bánnak adományozta, majd az ugyanezen évi okt. hó 23-án kiállított szabadalomlevelével beleegyezését adta, hogy Velike és tarto-

¹ Gróf Teleki: Hunyadiak kora. XII. 312. Győri káptalan levéltára: Cimeliotheca. II. 35, 36.

zékai Egervári László magvaszakadtával testvérére Mihályra és ennek fiaira szálljanak.¹

Mátyás uralkodásának utolsó éveiben a János-lovagok Rhodusban székelő nagymesterével is kereste az érintkezést.

Mikor 1487-ben Pruisz János nagyváradi püspök vezetése alatt VIII. Károly francia királyhoz követséget mentesztett, melynek célja volt, a hatalmas milánói Sforza ház sarjának, az ottani uralkodó testvérének, Galeazzo János leányának, Blankának kezét, természetes fia Corvin János számára megnyerni, a követségnek még azt is feladatául adta, eszközöljék ki a király közbenjárását a rhodusi nagymesternél az iránt, hogy Bajazid szultán Rhodusba menekült testvérét, Dzsemet, a ki, mivel Rhodusban a török orgyilkosok miatt nem érezte magát biztonságban, 1482-ben Franciaországba vitorlázott és ezen idő óta a János-lovagok felügyelete alatt a Dauphinében a rochechinardi kastélyban tartózkodott, Mátyáshoz küldjék Budára, hogy őt Bajazid ellenében felhasználhassa. Pruisz János nagyváradi püspök ebbeli küldetése azonban nem járt sikerrel. Ezért Mátyás király 1488 június havában egy teljhatalommal felruházott követet küldött Rhodusba, hogy Dzsem herceg átadása iránt egyenesen D'Aubusson Péter nagymesterrel tárgyaljon.

Mátyás követe tudatta a nagymesterrel, hogy a király el van szánva a háborút a törökök ellen erélyesen folytatni, hogy titkos egyetértésben áll előkelő török személyekkel, a kik késznek nyilatkoztak Bajazidtól elszakadni és Dzsem herceghez csatlakozni, mihelyt a herceg Magyarországra érkezik. A magyar követ minden ékesszólása azonban hasztalan volt. A lovagrend tanácsa kijelentette, hogy ebben az ügyben a pápa beleegyezése nélkül mit sem tehet.

VIII. Incze pápa még ebben az évben Dzsem herceget Rómába szállíttatta. Mátyás ezután a Szentszékkal folytatta az alkudozásokat Dzsem herceg kiadatása iránt s nagy hévvel karolta fel a törökök ellen indítandó keresztesháború ügyét.

Mátyásnak 1490. évi ápril hó 6-án bekövetkezett halála azonban e tervének véget vetett, Dzsem herceget pedig továbbra is az Angyalvárban őrizték, míg végre sok hányattatás után 1495. évi február hó 22-én elhalálozott.²

¹ Turul 1900. évfolyam 117—118. Velike vára Maróthi Mátyus macsósi bán fiörökösök nélkül történt elhalálozásával szállott vissza a koronára.

² L. Thuasne : Djem Sultan fils de Mohamed. Ismertette : Századok 1893. évf. 795—804. — Török János : Magyarország Primása 123. l. — Fraknoi Vilmos : Hunyadi Mátyás király. 352.

Mátyás király halála után Beriszló Bertalan azok közé tartozott, a kik mindvégig híven kitartottak Corvin János mellett. Kívüle még Csáktornyai Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, Várdai Péter kalocsai érsek, Székely Jakab, Czecei Kiss Máté lipthói főispán, Ráskai Balázs Budavár kapitánya voltak Corvin János pártjának főemberei.

Az 1490. évi május hó 17-éje kitűzött királyválasztó országgyűlésre azonban Corvin János párthívei csak lassan gyülekeztek. Mialatt Corvin János Budán Ulászló párthíveivel alkudozásokba bocsátkozott, azalatt június hó 13-án megérkeztek a délvidéki rendek, a kalandos életű Ujlaki Lőrincz, Brankovics György rácz despota és Beriszló Bertalan vránai perjel vezetése alatt. Miután Ujlakihoz a délvidéki nemesség színe-java csatlakozott, a vele jött lovas vitézek száma meghaladta a hétezeret.

Ujlaki és társai megérkezésének hírére a Pesten tanácskozó rendek Báthori Istvánt, Kinizsi Pált és Drágfi Bertalant nagyobb haderők élén Budára küldték, így Corvin János és pártja annak a veszélynek volt kitéve, hogy a Pesten egybegyűlt rendek hadai őket Buda várában körülférjék. Ezért június havának utolsó napján Corvin János híveivel és Mátyás király kincseivel kivonult Buda várából és Szlavónia felé vette útját. Beriszló Bertalanra hárult a feladat, hogy a visszavonuló hadak útját fedezze.

Báthori és Kinizsi Pál hadai, a kik Corvin Jánost visszavonuló útjában nyomon követték, július 3-án Duna-földvár tájékán utólérték Corvin seregét s támadást intéztek az utócsapatok ellen.

Az első összecsapásnál az utócsapat vezére, Beriszló Bertalan három sebből vérezve Báthori fogságába került s emberei közül többen elestek.¹ Másnap, július 4-én a Szabaton falu határában vívott ütközetben Báthori és Kinizsi hadai szétszórták párthíveit is. Corvin János néhány hívével Pécs felé menekült, Beriszló vránai perjel pedig 70 társával lánczraverve Budára szállították. Beatrix királynő azonban a perjelt és társait csakhamar szabadon bocsátotta.

Ezalatt Corvin János alkudozásokba bocsátkozott Ulászló párthíveivel, melyek a július 24-én kötött egyezségre vezettek.

Midőn Ulászló aug. 9-én bevonulását tartotta Buda várába, Beriszló Bertalan vránai perjel is megjelent Corvin János küldöttei között a király fogadtatására s másnap

¹ Dr. Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János. 119—147.

tárgyalásokba bocsátkozott Ulászlóval, melynek célja Corvin János jövődő helyzetének szabályozása volt.¹ Ezen tárgyalások eredményeképp jött létre az 1490. évi aug. hó 15-én kelt szövetséglevél, melyet Beriszló Bertalan is aláírt.² Majd Corvin Jánossal együtt ő is jelen volt II. Ulászlónak szeptember 18-án Székesfehérváron történt koronázásán.

Corvin János híveinek egy része azonban nem tudott belenyugodni II. Ulászló uralmába. Az elégtelenségnek Miksa római király, a későbbi német császár zászlóihoz csatlakoztak, kinek seregei egész Székesfehérvárig nyomultak előre. De Ulászló híveinek erélyes fellépése következtében Miksa hadai kiszorultak az országból. A háborúnak az 1491. évi nov. 7-én kötött pozsonyi béke vetett véget. E békekötés, melynek számos pontja foglalkozik a Habsburg-ház trónörökösödési igényeinek biztosításával, az 1492. évi márcz. hó 7-én kiállított kétrendbeli oklevélben nyert megerősítést. A Horvátország, Dalmácia és Szlavónia területén birtokos rendek által aláírt oklevélen ott találjuk Beriszló Bertalan nevét is.³

II. Ulászló király méltányolva ama nagy szolgálatokat, a melyeket a vránai perjel trónjának megszilárdítása érdekében tett, csakhamar kimutatta a János-lovagok iránti jóindulatát. Még 1491. évi decz. hó 13-án Simon mester, a győri János-lovagok főnökének kérelmére megerősíti a lovagokat Kóny helység birtokában.⁴ 1493-ban parancsot intéz Székesfehérvár városához, hogy az ottani János-lovagokat bizonyos László Tamás bodajki jobbágyuk miatt ne zaklassa.⁵

Ezen időtájt II. Ulászló több ízben vette igénybe a székesfehérvári János-lovagok hiteles helyi szolgálatait is. 1491. évi aug. hó 26-án Palota várában kelt rendeletével meghagyja a székesfehérvári conventnek, hogy Hédervári Miklóst, valamint fiait, Lőrinczet és Ferenczet új adomány címén iktassa be Tolna, Fejér, Veszprém, Somogy stb. vármegyékben fekvő birtokokba.⁶ 1492. évi június hó 5-én a székesfehérvári rendház főnöke, lovagtársaival együtt

¹ Dr. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor: Jajcza tört. 77. lap.

² Dr. Schönherr Gyula i. m. 159—163.

³ Firnhaber: Beiträge. Archiv für Oest. Geschichte. 1849. III. 516.

⁴ Hazai Okmánytár II. 372.

⁵ Károly János: Fejér várm. tört. II. 647—649.

⁶ Bárány Radvánszky Béla és Závodszy Levente: A Hédervári-család oklt. I. 469.

beiktatta a király parancsára Hédervári Miklóst és fiait Pozsega várának, valamint városának és tartozékainak birtokába.¹

Ama kiegyenlíthetetlen személyes ellentétek következtében, melyek a délvidéki urak között fennállottak, az ellenségeskedések az Ulászló—Miksa között létrejött békekötés után sem szüntek meg.

Beriszló Bertalan még 1490. év folyamán néhány Corvin Jánosparti úr fegyvereseinek segítségével, Geréb Pál és László, valamint Thuz Ozsvát zágrábi püspök több birtokát elfoglalta.² Thuz Ozsvát zágrábi püspök, ez a kapzsi, haszonleső főpap, akként torolta meg Beriszló Bertalan garázdálkodását, hogy mikor a János-lovagok glogovnicai (Körös vármegye) rendházának főnöke meghalt, 1492-ben II. Ulászló királytól adománylevelet eszközölt ki Glogovnicára és tartozékaira. Ezt az adományt VI. Sándor pápa is megerősítette, mert úgy értesítették, hogy a birtok csak évi 40 forintot jövedelmez. Az elkeseredett vránai perjel ekkor Ujlaki Lőrincz herczeggel szövetségbe lépett.

Thuz Ozsvát csakhamar megérezte az ellene irányuló szövetség következményeit. Míg Beriszló Bertalan a püspöktől elfoglalta Zalatnok, Vaska, Ratmovec, Szopje és Ivance birtokait, azalatt Ujlaki Lőrincz herczeg a püspök szeremégi birtokait pusztította. Mindezt a zágrábi káptalan az 1494. évi febr. hó 19-én kelt jelentésében részletesen felpanaszolja Kanizsai Lászlónak.³

Ulászló király még 1493. évben Kinizsi Pált bízta meg Ujlaki Lőrincz és Beriszló Bertalan megfékezésével. Kinizsi ekkor épen a törökök ellen harczolt, így csak megkésve érkezett a szávamenti Szent-Kelemenhez, hol súlyos betegségbe esett, a melyből nem épült fel többé.⁴

Kinizsi elhúnyta után (1494 nov. 29) Ulászló Kinizsi hadait Bácsához rendelte, hol néhány napig táboroztak. Ulászló ekkor Drágfi Bertalan erdélyi vajdát tette meg a sereg vezérévé és őt bízta meg Ujlaki várainak megvételeivel.

Ujlaki, miután családját biztonságba helyezte, Pozsegához közel eső egyik várában vont magát. A királyi

¹ U. ott I. 474—475.

² Kukuljevic Ivan: Priorat Vranski. Rad 1886. évfolyam LXXXII. 26.

³ Zágrábi érs. levéltár: Acta iuridica. I. 59.

⁴ Istvánffy Miklós: Pannonii historiarum de rebus ungaricis. Liber III.

hadak először Ujlakot fogták ostrom alá, melyet csakhamar be is vettek, mire Ulászló cseh testőrsége kíséretében bevonult a várba.

Ujlakon Lőrincz herczeg anyja : özvegy Ujlaki Miklósné született Garai Mária járult a király elé és fia érdekében kegyelemért esdekelt. Ujlakinak hatalmas pártfogói voltak a király táborában, a kik megkegyelmeztetésének útját egyengették. Ezek közé tartozott Zápolyai István nádor, a kivel Ujlaki kölcsönös örökösödési szerződést kötött. Hatalmas pártfogói kieszközölték, hogy a király Ujlakit Pécsre rendelte igazolás végett. 1495-ben végre Ujlaki rászánta magát, hogy kegyelmet kérjen és megjelenvén a király előtt, mindent Beriszló Bertalan vránai perjelre hártott.

Ulászló elfogadta Ujlaki védekezését, a ki kegyelmet nyert, lefoglalt jószágait visszakapta ugyan, de csak azzal a korlátozással, hogy magtalan halála esetén a királyra vagy örököseire szálljanak.¹

A király azután a súlyos vádakkal terhelt Beriszló Bertalan perjel elfogatását Somi Józsa temesi főispánra bízta, a ki a perjelt csakhamar kézrekerítvén, vasra verve Pécsre hurczolta a király elébe. Beriszló ekkor azt kérte a királytól, hogy kolostorba vonulhasson, de hatalmas ellenségei, köztük Bakócz Tamás, a későbbi prímás és Thuz Ozsvát zágrábi püspök, mindent elkövettek, hogy a királyi kegyelem rája ki ne terjedhessen; azt felelték neki, hogy nincsen olyan kolostor, mely ily gazembert befogadjon és rablánczra fűzve Budára kísértették.

Beriszló Bertalan sorsa, különösen a drávántúli országrészekben mindenfelé szánalmat, sőt visszatetszést keltett, a János-lovagok is meghökkentek s csakhamar lépéseket tettek a fogságban sínylődő tartományi főnökük érdekében Rómában.

Ulászló Bakócz Tamást bízta meg a Beriszló sorsáért aggódók megnyugtatóásával, de az 1495. évi országgyűlés Beriszló Bertalant életfogytiglani fogságra ítélte.² Míg fogva volt, Beriszló anyja megjelent a király előtt és alamizsnát kért, hogy éhen ne haljon.³

¹ Századok 1876. évf. 616—617.

² Bonfini ugyan azt állítja, hogy a Dunába fojtották, vagy pedig a temesi vár börtönében fejezte be életét. Istvánffy szerint vízbe fojtották volna, de mindkét állítás téves, mert Beriszló néhány évi fogság után kiszabadult börtönéből.

³ Engel János Keresztély: Gesch. v. Ungarn. I. 76.

Beriszló Bertalan fogsága alatt a János-lovagrend birtokai közprédává váltak. Vitovecz János elfoglalta a lovagoktól Ivanec várát, mely fiaira szállott. Ezen időtájt égett le Bélavára is, melyet még Mátyás király uralkodása alatt vesztettek el a lovagok s melynek visszaszerzésén Beriszló Bertalan perjel 1485—1487. években hasztalan fáradozott. E várát Corvin János Gersei Petheő Lászlónak, Tamásnak és Ferencznek zálogosította el. Ettől kezdve Bélavára a Petheő-család kezében maradt s így végleg elvesztett a János-lovagokra nézve.

Ulászló király 1496-ban Gora várát és tartozékait, melyeket a János-lovagok a Templomosrend eltörlése óta birtak, Thuz Ozsvát zágrábi püspöknek adományozta.¹ Bozsjakovinát, melyet szintén a Templomosrend feloszlatása után nyertek a János-lovagok és a mely 1449 óta volt a vránai perjelségi birtokokhoz csatolva, a zágrábi káptalan szerezte meg, míg a lovagrend szlavóniai birtokait a szomszédok foglalták el. Thuz Ozsvátnak ugyan sikerült régi ellenfelét megalázni és mindenéből kifosztani, de végre mégis megnyíltak Beriszló Bertalan börtönének ajtai is, mert egy 1499. évi május hó 17-én kelt oklevélben már ismét előfordul a főurak sorában, mint vránai perjel.² Ekkor ismét a János-lovagok felé fordul II. Ulászló király kegye, melynek jeléül a soproni rendházhoz tartozó bői és keresztényi jobbágyokat 1499. évi május hó 9-én a vámfizetés és a bírósági hatáskör alól felmentette.³

Beriszló Bertalan kiszabadulása után rögtön lépéseket tett a Szentszéknél igazságtalan elítéltetése és fogságba vetése miatt.

A pápa vizsgálatot rendelt el, melylyel Péter kalocsai érsek lett megbízva, a ki maga helyett Garai Bereczk vicariust és bácsi örkanonokot küldte ki a vizsgálat megtartására.

A megejtett vizsgálat teljesen tisztázta Beriszló Bertalant. A Szentszéknél lefolytatott perben kelt ítélet hangsúlyozza, hogy Ernuszt Zsigmond, »ez a kapzsi haszonleső frater«, továbbá Drágfi Bertalan erdélyi vajda és Somi Józsa Beriszló Bertalan vránai perjelt a király előtt hamisan vádolták és a király tudta nélkül lánczraerve börtönbe vetették, hogy a perjelségi vagyont elfoglalhassák.

¹ Kukuljevic Ivan: Priorat Vranski. Rad. 1886. évf. LXXXII. 30. lap.

² Katona: Historia Critica XVIII. 181.

³ Országos Levéltár. Dl. 20.847.

1500-ban Beriszló Bertalan már ismét nagy kegyben állott II. Ulászlónál. Midőn Ulászló király Jajcza várának szükségleteire, az egyházi és világi országnagyok beleegyezésével, a Thuz Ozsvát püspök által tett alapítványból 2000 forintot kölcsön vett, erről 1500. évi május hó 15-én kiállított elismervényben Beriszló Bertalan perjel is előfordul az országnagyok között.¹ 1501. évi május hó 16-án Budán kelt levelével pedig a király Beriszló Bertalan perjelt Woykffy mesterrel Szlavónia protonotariusával együtt, a Zraklini Petrovics Mihály által elkövetett hatalmaskodások megvizsgálására küldötte ki.² Az 1505. évi szept. 29-ére egybehívott történeti nevezetességű országgyűlésen is ott találjuk a jelenvoltak névsorában, a főpapok között.³ 1506. évi május hó 3-án egyúttal, mint Dubicza vármegye örökös főispánja, Vagatovics Miklós, András és János kérésére átírja és megerősíti Bandonus Cornuti tartományi mesternek Garán 1353. évi május hó 6-án kelt adománylevelét.⁴ 1507-ben Ulászló király Beriszló Bertalant Hédervári Ferenczczel együtt jajczai bánoknak nevezvén ki, 1507. évi szept. hó 26-án meghagyja Ztresemlyai Györgynek és Székely Miklósnak, hogy a jajczai bánágot az újonnan kinevezett bánoknak adják át.⁵

Bármily magas állásokat töltött be Beriszló Bertalan, a fogságából történt kiszabadulása után, a rend elvesztett jószágait nem volt képes többé visszaszerezni. Még 1500-ban segélyt kért II. Ulászlótól, hogy Vránát, a magyar-szlavon rendtartomány székhelyét Velenczétől visszafoglalhassa.

E vár visszaszerzése a magyarországi lovagoknak mindenkor főtörekvése volt. Mindamellet Beriszló Bertalan törekvéseit nem koronázta siker, mert a nagybefolyású Bakócz Tamás primás Velence nagy barátja lévén, éberem örködött a köztársaság érdekein.

A mint elszállott a holló Magyarország paizsáról, a János-lovagok utolsó pártfogójukat elvesztették. A pártküzdelmek és a belzavarok közepette, mindegyre fogytak

¹ Dr. Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza története. 145. lap.

² Dr. Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Alsó-Szlavóniai Okmánytár. 255.

³ Mill. Tört. IV. 378.

⁴ Dr. Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Alsó-Szlavóniai Okmánytár. 269. lap.

⁵ Dr. Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza története. 213. lap.

a János-lovagok birtokai. Míg bent az országban a hatalmasok, addig a délvidéken a törökök prédálták a János-lovagok birtokait.

A mindegyre fenyegetőbb felépő török támadásokkal szemben a megfogyott János-lovagok már nem voltak képesek a végvidékeken sikerrel védekezni.

Kezdetét veszi a török uralom hazánkban. A János-lovagrend Magyarországon még egy évszázadon át tengődik, de többé már nem játszik szerepet a magyar hadtörténelemben, míg a XVII. század elején az utolsó rendház is megszűnik.

Dr. Reiszig Ede.

Ernuszt János és háza Budán.

Mint az alább közölt kiadatlan oklevélből kitűnik, Mátyás negyedik kincstárnokának,¹ az egyszerű polgári sorból² az ország hatalmas zászlósurai közé felemelkedett Ernuszt Jánosnak a budai várban egy kis sarokháza volt, melyet 1475 június 26-án Königsfelder Miklós budai polgárnak és feleségének 800 aranyforintért eladott. A magán-

¹ Csánki szerint (Mátyás udvara. 29, 30.) laki Thúz János, Zapolyai Imre és Bessenyei Bertalan után 1468-ban következett. A Tört. Tár 1902. 294—5. és Teleki, Hunyadiak kora XI. 345. és 358. között 1468-iki oklevelek nem nevezik ugyan őt kincstárnoknak, de tartalmukkal, illetőleg előadói jegyzetükkel tényleg e mellett szólnak. Épen ezért nem értem, hogy a Wenzelnél (Magyarorsz. bányászatának tört. 163—4.) 1469 szept. 8-iki dátummal közölt oklevélben Mátyás király még mindig csak »civis Budensis, aulae nostrae miles«-nek nevezi. (1467-ben : aulae nostrae miles, officialis noster l. alábbi okl.) Talán az évszám hibás vagy pedig e cím az oklevélben említett kölcsönvétel idejére értendő? A kincstárnok-ságra a koronavám országos felügyelőjének (vectigalis coronae generalis administrator) új állásából emelkedett (Kovachich Vest. Com. 1790. 373. és Wagner, Diplom. Sáros. 238.) s e minőségben Bessenyei Bertalannak lehetett alárendelve. A fenti 1468-iki oklevelek azonban nem vám-, hanem adóügyekről szólnak.

² Thurnschwamb (Engel, Gesch. d. Ungr. Reichs I. 192.), ki 1563-ban írt ugyan, de a besztercebányai dolgokat s így az Ernusztok történetét is bizonyára jól ismerte, zsidó eredetűnek mondja. Oklevelekből tudjuk (Wagner, Dipl. Sáros. 238. és Wenzel, Bányász. tört. 163.), hogy Mátyás 1467—69 között Ernuszt János komája, tehát — minthogy több gyermekről nem tudunk — vagy Zsigmond nevű idősebb vagy János nevű ifjabb fiának keresztatyja lett. Az előbbinek születési évét, minthogy 1473-ban, ferrarai tanulmányainak (erről forráshivatkozás nélkül Fraknói, Mill. Tört. IV. 297. A Pap K. által Irodalomtört. Közl. 1902. 368. között 1455—93-ra kiterjedő ferrarai anyakönyvi jegyzékben nem találjuk E. Zs. nevét, ellenben Fraknói, Magyarorsz. tanárok és tanulók a bécsi egyetemen 1874. 68. azt látjuk, hogy E. Zs. *budafelhevízi prépost* 1470-ben a bécsi egyetem tanulója) befejezte és a pécsi püspökségre való kinevezése idején Fraknói szerint is legalább húsz éves volt, legkésőbb az 50-es évek elejére tehetjük s így mintegy 15 éves lehetett, mikor a keresztséget (ez esetben bizonyára atyjával együtt)

tulajdonban lévő,¹ felső szélén erősebben rongált és nehezen olvasható, alján a pecsételésnek nyomát sem mutató hártya-oklevél szövege így hangzik:

Nos Johannes dictus Mwntz(er iudex i)uraticque cives castris novimontis Pestiensis memoriae commendamus, quod magnificus dominus Johannes Ernst, regni Sclavoniae banus (etc.?) coram nobis personaliter constitutus, o(nera) et quaelibet gravamina omnium pro(lium) proximorum consanguineorum suorum in se assumptendo fassus et confessus extitit in hunc modum: quomodo ipse quandam domum suam parvam acielem, inter institas in vicinitate domus confraternitatis sanctae Katherinae virginis et martiris versus cappellam beati Georgii martiris sitam et habitam, cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet ad eandem domum de jure spectantibus, nemine penitus contradictore obviante, iuxta tenorem litterarum sub sigillo suo appendenti propria manu sua signatarum prius emanatarum, vendidisset et assignasset provido Nicolao Kynygsfelder dicto concivi nostro et dominae Margarethae consorti suae legitimae et per eos eorum heredibus heredumque suorum legitimis successoribus jure perpetuo et pacifice possidendam, tenendam pariter et habendam, ymmo vendidit et assignavit coram nobis pro florenis octingentis auri puri plene perceptis et habitis ab eisdem assumpsitque praeterea memoratus dominus Johannes Ernst banus antedictus eosdem Nico(laum Kyn)ygfsfelder dictum et dominam Margaretham uxorem eiusdem cunctosque ipsorum heredes et successores eorundem universos ab omnibus racione praetactae domus nec non universarum utilitatum eiusdem contra quoslibet impetere nittentes defendere et tueri propriis eorum (sic) laboribus et expensis, secundum usum et consuetudinem civitatis nostrae ab antiquo aprobatam. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes nostras litteras sigillique nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittentes privilegialibus litteris nostris confirmare, dum nobis caedem in specie fuerint reportatae. Datum feria secunda proxima post festum beati Johannis Baptistae, anno incarnationis domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto.

felvette. Ellenben, ha Mátyás király az ifjabb fiúnál és pedig mindjárt ennek születésekor vállalta a keresztapaságot, úgy a testvérek között túlnagy, legalább 13 évnyi korkülönbséget kell föltennünk. Ezért látszanék valószínűbbnek az előbbi eset, mely Thurnschwamb állításával is összeegyeztethető. Másfelől ellene lehetne vetni, hogy a korkülönbség tényleg nem volt csekély, minthogy E. II. János 1477-ben még mindig »in teneris annis constitutus« (Orsz. ltár Dl. 18143.) s hogy Mátyás király Zsigmondot, igaz, hogy öcscsét sem, sehol sem nevezi keresztfiának. A nagyobb korkülönbség magyarázatául még fel lehetne hozni, hogy Ernuszt János felesége, Katalin, férje halálakor (1476.) még nem lehetett koros asszony, minthogy a végrendeletben esetleges újabb férjhezmeneteléről van szó s így Ernuszt Jánosnak talán második felesége, Zsigmondnak pedig mostohaanyja lehetett

¹ Az oklevél birtokosa mezőmadarasi Madarassy Jenő úr, kinek szíves engedélyével közlöm itt a szöveget.

Alljon itt néhány tárgyi észrevétel az oklevelünkben feljegyzett adásvétel objektumáról és jogi személyeiről.

A Szent Katalin szűz és vértanu nevét viselő czéhház fekvéséről tudtommal eddig nem volt adatunk. Maga a testület 1506-ban is említették, a mikor Tordai Salatiel királyi notarius 200 frt. ötperczentes kölcsönt vesz fel tőlük.¹ A szlavon bán háza, mely oklevelünk szerint e czéhház szomszédságában és Szent György kápolnája közelében, boltok között (inter institas) feküdt, az utóbbi kápolna helyének újabb meghatározása alapján a mai Tárnok- vagy Uri-utcának, a régi Olasz-, illetőleg Mindszent-utcának a mai Dísz-térre torkolló részében lehetett.²

Oklevelünk kiállítója a budai bíró tisztét 1457-ben, 1461-ben és 1475-ben viselte. Az utóbbi év szept. 22-én még oklevelet állít ki, okt. 23-án már Wosther György nevű utódával találkozunk s így a már háromszor bíróviselt és bizonyára koros Münzer János halála alighanem e két dátum közé teendő.³ Nem ismeretlen előttünk a vevő személye és származása sem. E család, úgy hiszem, a Brünn mellett fekvő Königsfeldből vándorolt Pozsonyba, hol Königsfelder Lajos neve 1442 és 1467 között a város tisztviselői sorában sűrűn fordul elő. A két legfőbb tisztség közül a bírót őt, a polgármesterit négy ízben viselte.⁴ Egy »Martinus Kunigsveld de Pusonio« 1452-ben a bécsi egyetem hallgatója.⁵ Budai rokonuk nevét »Nicolaus Conigzfelder« alakban olvassuk oklevelünk történetileg legfontosabb személyének, Ernuszt Jánosnak 1476 márczius 2-án és 3-án

¹ Orsz. Itár Dl. 21569.

² Régibb íróink (Rupp, Salamon) a Szt. György-kápolnát tudvalevőleg a mai honv. ministerium homlokzatának helyére tették, míg Divald szerint (Budapest művészete 80.) a Dísz-tér északi oldalán feküdt. Ugyanő a mai Tárnok-utcát tartja a régi Olasz-utcának, az Uri-utcát pedig a régi Mindszent-utcának, míg azelőtt megfordítva hitték.

³ Orsz. Itár Dl. 15196, 15670, 17675 és 17733. Rupp Jakab (Buda-Pest helyrajzi tört. 1868. 233.) az első oklevél évszámát hibásan 1450-nek, a harmadikban pedig a bíró nevét *Aruntzer*-nek olvasta. Mindkét hiba átment Salamon (Budapest tört. 1885. III. 334.), az utóbbi pedig Nemes Antal (A budavári főtemplom tört. 1893. 92.) művébe, a hol már *Aruntzer János* lett belőle.

⁴ Ortway T., Pozsony város tört. 1894. I. 379. s k. Ugyanő, mint a család esetleges származási helyét, a bajor-, szász- és poroszországi ilyennevű helységeket említi, melyeknek sorát a badeni és morvaországi K.-del egészíthetjük ki. *Legközelebbes* föltevés az utóbbira gondolnunk.

⁵ Fraknói, Magyarország. tanárok és tanulók a bécsi egyetemen.

kelt, átiratban reánk maradt végrendeletében és pedig azokkal az intézkedésekkel kapcsolatban, melyeket az örök-hagyó a Nagyboldogasszony budavári templomának temető-udvarában családi temetkezési helyül épített, de még felszentelésre váró kápolna ügyében tesz.¹ E kápolna egyházi szerelvényeinek leltára a végrendelet szerint Königsfelder Miklós kezében van s minthogy Ernuszt János a Gara-kápolna egykori alapítójához hasonlóan² a maga családi kápolnájának gondozását szintén a Krisztus szent testéről elnevezett céhtestületre bízta, Königsfelder bizonyára ennek előljárói s mindenesetre a szlavon bán bizalmasabb emberei közé tartozott. Még egy évtizede maga Ernuszt János is egyszerű budai polgár,³ kit a várhoz később is szoros kap-

¹ A budai káptalannak 1481 jan. 16-ról kelt és saját 1477 jan. 31-iki átiratát (magának a végrendeletnek kelte Csánkinál, Akad. Ért. a törtt. k. XV. 15. 1477 helyett 1476-ra javítandó) magában foglaló átirata a nemz. múz. ltárban (Levélt. növ. napl. 1895. 7.). Közölve Zalam. Oltár II. 605. több hibával, melyek a valószínűleg az alábbi módon kiegészítendő helyekkel együtt a következők: 605. l. 13. sor, Ernst helyett: Ernusth, 606. l. 6. s. domino h. domino domino, 8. s. dignaretur h. dignetur, 22. s. viginti florenis h. v. florenorum (6·7%-os kamatról van szó), 22. s. restituatur domus vice . . . h. valószínűleg: rest. d. *vitrico ecclesiae*, 31. sor így javítandó: item capella, quam edificavi, volo ut stb., 33. s. kimaradt 3 szó: monstranciam *magnam, quam servandam* dedi stb., 607. l. 10. s. az eredetiben »eadem capella« előtt kimaradt *pro*, 18. s. *eciam* kipontozva, 25. s. dignantur h. dignentur, 28. s. bizonyára: prom. ad *sacros* cl. ordines, 29. s. haberet demum h.: *honoret deum*, 33. s. *serviat*, 36. s. vagy *autem* v. *vero* pótlendő, 608. l. 5. s. azthalnok (nem tulajdonnév!), 19. s. végén a nehezen olvasható szó vagy: offerantur v. sufferantur, 27. s. favenda h. azt hiszem: *facienda*.

² Orsz. lt. Dl. 15670. Közölve Nemes A. i. m. 67.

³ Eschenloer (Gesch. d. Stadt Breslau 1828. II. 315.) szerint bécsi kereskedő volt. Mátyás 1462-ben (Teleki, XI. 29.) tényleg Bécsbe (illetve bécsi bevásárlások czéljából Pozsonyba) küldi, fia, Zsigmond pedig 1470-ben a bécsi egyetem hallgatója. Látni fogjuk azonban, hogy E. adatai nagy tévedéseket is tartalmaznak. Tubero (Schwandtner, *Scriptores* 1746. III. 174.) és Szerémi György (Akad. kiad. 34.) szerint Ernuszt Zsigmond püspök német származású volt, Istvánffy pedig (Hist. 1758. 7.) még pontosabban írja róla: »Erat is Joannis Ernesti e *Suevia* oriundi, sed Regno Ungariae insiti Civis, multasque arces et ditiones adepti filius«. A XV. század folyamán Dél-Németországból és Ausztriából tudvalevőleg számos zsidó költözött Magyarországra az ottani üldözések és nálunk uralkodó kedvező helyzetük következtében, azt azonban nem tudom, honnan veszi Kohn Sámuel (A zsidók tört. Magyarországon. 1884. 229.), hogy E. J. Zsigmond idejében jött hazánkba. Nagy Iván (Magyarorsz. családai. IV. 74.), ki Budai Polgári Lexikonához hasonlóan a családról szőlő adatait Wagner művéből (Collect. geneal. 1802. Dec. II. 20.) vette, Istvánffy itt idézett szövegében tévesen

csolatok fűznek, mint a Nagyboldogasszony templomáról való gondoskodása és Ilkuszi Márton budavári plébános-hoz való baráti viszonya mutatják.¹ Mint a hely megnevezése nélkül keltezett végrendeletből kitűnik, halála is itt következett be, a miből, valamint a végrendeletnek Engelhard gyógyszerész lakására vonatkozó intézkedéséből azt következtetem, hogy a várban az eladott kisebb épületen kívül még több háza volt. Königsfelderhez való viszonyának eredete pedig bizonyára még pályafutásának említett, korai időszakába esik. Midőn 1462 július havában Mátyás király hadfelszerelési ügyekben a pozsonyi tanácshoz küldi őt,² ennek élén bírói minőségben Königsfelder Lajos áll.

Már delelő, illetve nyugvó pontján mutatja ezt az érdekes pályafutást a többször idézett végrendelet, melynek szövege, egy függelékes oklevéllel együtt, jelentékeny részében a Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére fölszentelendő³ kápolna ügyével foglalkozik. Az Ernuszt-

Suecia-t olvasott s kincstárnokunkat *svéd* eredetűnek teszi meg, a mit a Pallas Lexikon is átvett. Ugyanitt s általában az Ernusztok-ról eddig megjelent czikkekből számos adathibát találunk, melyeket ígygszem itt lehetőleg kijavítani.

¹ A templom »új tornya«-nak építésére 100 aranyat hagyott. Mivel az ú. n. Mátyás-torony 1470-ben már készen állott, a fenti adatból azt lehetne következtetni, hogy tervbe volt véve a templom másik tornyának kiépítése, mint különben anélkül is föltételezhető. A lengyel származású Ilkuszi Márton plébánosról, a végrendelet egyik tanujáról és megpecsételőjéről, a pozsonyi egyetem volt tanáráról l. Békési E., Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. Kathol. Szemle 1902. 624—6. és Császár Mihály, Az Academia Istropolitana. Pozsony, 1914. 53—6. Budán való működését Békési Ábel (Egyetemeink a középkorban. 1881. 89.) nyomán 1478-tól, Császár pedig 1483-tól keltezi. Mint az Ernuszt-féle végrendeletből látjuk, már 1476-ban is a Nagyboldogasszony templomának plébánosa, sőt minthogy az 1472-iki üstökösről készített jelentésében is (Békési i. m. 626.) *plebanus Budensis*-nek nevezetik, Pozsonyból Budára való költözködése minden valószínűség szerint a 70-es évek elejére tehető.

² Teleki XI. 29. Ez az oklevél Ortvaynál (i. m. III. 103.) kimaradt a Pozsonyt érdeklő okiratok jegyzékéből. — Mátyás ekkor Oláhországba készül a török által elűzött Vlád megsegítésére s e hó végén el is indult Budáról Erdélybe. L. Fraknoi, Hunyadi Mátyás király. 1890. 124.

³ Szerémi (28. l.) a Corvin Jánosnak Mátyás életében letett hűségkü történeténél így ír: »Rex cum filio suo predicto, et cum magnatibus intrauerunt ad sacellum Assumptionis Marie, quod crenocociauerat (consacrauerat?) antiquus Rex Lodouicus ad honorem Assumptionis Marie. Super tumbam diui Joannis Elimosinariü fecit portare ewcaristiam« stb. Alamizsnás szt. János esetleg kincstárnokunk védőszentje volt. Holttestét Temesvári Pelbárt (Pomer.

kápolna fekvése szerény véleményem szerint a déli mellék-hajó két utolsó szakaszának mentén talált s a jezsuiták korában az ú. n. régi sekrestyébe beépített XV. századi falmaradványok területére tehető, illetőleg ezek a templom restaurálásakor teljesen eltávolított maradványok az Ernuszt-kápolna falai, mely ilyen módon az északi oldalon épült Gara-kápolnának mintegy pendant-ja lehetett.¹ Talán a mai déli előcsarnok kapujába beillesztett és Szűz Mária mennybemenetelét ábrázoló XV. századi dombormű szintén e kápolnából való.² Maga a gyászszertartás valószínűleg

de sanctis. Vita S. Joann. El.) szerint Mátyás Konstantinápolyból szerezte meg s »in Capella Regia Castri Budensis« helyeztette nyugalomra. Ha Szerémi a fenti szavakon csakugyan az Ernuszt-kápolnát s nem magát az egész templomot érti, úgy Nagy Lajos alapításának talán azért gondolta az előbbi, mivel annak közvetlen szomszédságában (l. alább) tényleg e korból való kápolna volt. Az udvari káplánnak ugyan tudnia kellett volna, hogy e helyre az akkor még ki nem halt s udvari méltóságokat viselő Ernusztok temetkeztek, azonban pongyola írónknak a családról való ismeretei meglehetősen bizonytalanok. Zsigmond püspök atyja szerinte »*Henzerus* de Buda, qui est Vrbanus Henzerus, thesaurarius« volt (34.). Ernuszt János keresztnevét második utódának, Nagylucsei *Orbán*-nak keresztnevével cserélte fel, míg a vezetéknev nyilván épen úgy a *Hans Ernuszt* ill. *H. Erneszt* összevonása, mint a Tuberonál (Schwandtner III. 130.) olvasható *Chanzeres*, mint ez utóbbi alakról Koller (Hist. ep. Quinqueecl. IV.) helyesen gondolja.

¹ Az archaeologiai szempontból tudtommal még ki nem aknázott végrendelet szerint a kápolna »in cimiterio ecclesie beate virginis« épült. Már pedig a temető legalább a visszafoglalás után a templom keleti és déli környezetét foglalta el. Némethy szerint (i. m. 150—1.) az előbbi részben temetkeztek a jezsuiták, tehát ez annak újabb, fejlődőben levő, a déli pedig a régebbi része lehetett. Egyébként is a keleti oldalon, a szentély elé bizonyára nem építettek kápolnákat. Ugyancsak a déli oldalra helyezi Némethy (31.) a Wulffing comes által a XIV. században alapított kápolnákat, míg Divald szerint (i. m. 73.) ezek az északi oldalon feküdtek, a minek azonban ellentmond az a körülmény, hogy az északi hajó mellett XIV. századi falmaradványok nem kerültek elő. Mindkét író szükségesnek tartja azonban az általam említett s a III. Béla emlékezete 1900. cz. díszmű 246. oldalán közölt alaprajzon BB betűvel jelölt helyen (l. magát az egyházfilakássá átalakított épületkét a Némethy i. m. 110—11. lapok közti, valamint a Vas. Ujs. 1865. 661. közölt képen) egy XV. századi kápolna fölvételét, melynek déli hosszfalán két ablaka volt. Egyiknek béléte a restaurálás alkalmával felszínre került.

² Mint Némethynek a restaurálás előtti állapotot feltűntető leírásából és az idézett alaprajzból láthatjuk, a kápolna a déli hajóval két félköríves nyílás útján közlekedett, melyek egy nyolcszögű pilléren nyugodtak. Ez utóbbinak helyén ma a déli mellékhajónak a Szt. István-szobor felé fordult sarokpillére áll. Ha N.-nek igaza van abban a föltevésben, hogy e nyílások készítése, azaz a templomfal áttörése később, de még Mátyás alatt, azon célból történt, hogy

nem a még föl nem szentelt családi kápolnában, hanem Szent Anna kápolnájában, a mai baptisteriumban ment végbe,¹ mint a végrendeletből gondolom, melynek szerzője még temetésének az ország bárójához illő (uti debet fieri et consuetum est pro uno barone regni) egyes részleteiről is intézkedik. Első sorban természetesen családjáról gondoskodik, rendelkezik ingó és ingatlan javairól, az utóbbiak között Csáktornyáról és Szentgyörgyről, kisebb-nagyobb adományokat tesz személyzete és környezete javára, végrehajtókul az esztergomi és kalocsai érseket, Zápolyai Imrét és Báthory Istvánt kéri fel, első sorban azonban magát az uralkodót, kinek külön is meleg szavakkal ajánlja kegyelmébe és pártfogásába hű szolgálataira való hivatkozással feleségét és két fiát, ezeknek viszont lelkére kötve, hogy az uralkodót mint atyjukat és urukat tiszteljék és híven szolgálják. Mátyás nem is feledkezett meg hű embere kéréséről. Tudjuk ugyan, hogy a következő év tavaszán bizonyos közelebbről meg nem nevezett természetű összeütközése² támadt az idősebb fiúval, Ernuszt Zsigmond pécsi püspökkel, ez azonban rövid időn belül teljes és békés kiegyenlítést nyert s Mátyás volt kincstárnokának érdemeire való tekintettel (intuitis fidelitatis et fidelibus servitiis condam magnifici Johannis Erwt (sic) thesaurarii nostri per eum primum sacrae dicti regni nostri Hungariae coronae, subsequenterque nostrae maiestati sub locorum et temporum diversitate in nonnullis rebus et negociis, secundis videlicet et adversis, non pariendo rebus et personae suis, cum omni fidelitatis constantia ingenue exhibitis) Csáktornya és Sztrigó uradalmáról adománylevelet és beiktatási parancsot állít ki Ernuszt Zsigmond és II. János részére,³ az elhúnytak

így egy oratoriumot nyerjenek, úgy az a gondolatunk támad, hogy a fentemlített XV. századi csúcsíves tympanon talán már ezen átalakítás alkalmával került el eredeti helyéről. Nem volna érdektelen megállapítani, ha ugyan még lehetséges, hogy méretei vajjon nem azonosak-e a N. által a kápolna »magas hosszfalán« említett csúcsívek méreteivel?

¹ A jezsuiták korában a mai keresztelő kápolna helyét »sz. Anna vagy a holtak kápolnája« (Némethy, 129.) foglalta el. Végrendeletünk pedig csakugyan Szt. Anna kápolnáját jelöli meg a gyázmise helyéül.

² »certae controversiae et discordiae, quae inter Sigismundum electum et confirmatum ecclesiae Quinqueecclesiensis praetextu certarum differenciarum contractae fuissent« (Mátyás 1477 ápr. 3.-iki oklevele. Koller, Hist. ep. Quinqueecl. IV. 410.)

³ Orsz. Itár Dl. 18143.

a király nevében vállalt pénzbeli kötelezettségeiről pedig biztosítólevelet ad nekik, melyet később II. Ulászló is elismert és átíratott. Sem ezen átírat, sem az eredeti nem maradt reánk, csupán II. Ulászlónak ugyane tárgyban a bírói hatóságokhoz intézett rendelete,¹ mely azonban kétségkívül a Mátyás-féle oklevél szövegét idézi, midőn Ernusztt Jánosnak az élete végéig viselt kincstárnoki hivatalban (thesaurarius seu quaesturae, usque ad finem vitae suae habitus) teljesített hű szolgálatairól (memor fidelitatis et servitiorum magnifici condam Johannis Ernsth thesaurarii sui) beszél. Bármennyire a kancelláriai gyakorlat szokott fordulatait ismétlik is az idézett szavak, mégis szükségesnek tartottuk mindezt kiemelni, mint olyasmit, a miknek lényege teljesen ellentmond annak, a mit egyik egykorú forrásunk, Boroszló történetírója, az 1474. év eseményei során Ernusztt János állítólagos hűtlenségéről és kegyvesztéséről elbeszél. A híres boroszlói ostrom idején Eschenloer szerint Mátyásnak sok baja volt a zsold nem fizetése miatt fegyelmetlen és garázdálkodó csapataival. Végre is »er hatte seine Botschaft gen Ofen gesant umb Gelde zu dem Schatzmeister. Da war das Geschrei in Hungern so gross und kläglich, wie Matthias belegt und ganz in der Feinde Hende were ; darumb ime nichts ward gesant. Diser Schatzmeister, Hans Ernst genant, etwan ein Kaufman zu Wien gewest, war durch Matthiam ein grosser mächtiger Herr worden, und umb dises Nichtsendens willen ward er darnach nicht lange in disem Jare von Matthia gefangen, und verlor Leib und Gute. Als man sagete, zehenmal hundert tausend Gulden gemünzet, one ander Silber und Golde, fand er bei ime, das er alles dem Könige abgestolen hatte. Vil gute Schlösser hatte ime Matthias gegeben, die er wieder name. Zu Venedig hatte diser Ernst dreitausend Ducaten iärlich erbliche Rente

¹ 1493 febr. 24. Magy. Tört. Tár XII. 133. Ernusztt Zsigmond épen ebben az időben emelkedik II. Ulászló kegyébe. Mátyás halála után tudvalevőleg Corvin János párthive, ennek kudarcza után egyideig tartózkodó álláspontot foglal el (Istvánffy, Histor. p. 7, 10.), majd 1493-tól bizalmas tanácsosa, 1494—95-ben pedig kincstárnoka Ulászlónak. Az 1496. országgyűlésen Ulászló föláldozza őt az ellenzék sikkasztási vádjával szemben (Mill. Tört. IV. 362.) s politikai pályafutása ezzel, úgy látszik, megszakad. A bukás további következményének tekinthetjük, hogy Ulászló a fenti kötelezettség alól is kivonja magát, bár a pörben (l. erről alább) az ítéletet csak 1506-ban, E. Zs. halála után hozták. Ennek évét Koller (i. m. IV. 379.) 1505-re, Wenzel (i. m. 167.) hibásan 1507-re teszi.

kauft uf Wiederkauf, ieglichen Ducaten umb vir und zwanzig ; dessgleichen hatte er zu Nürnberg auch tausend Hungersche Gulden iärlich Zins kauft ; diss liss er seinem Weibe und seinen Kindern. Sonst was er in Hungern hatte, das war ime gar genommen. Er starbe im Gefengniss ; vile sagten, er were erwürget worden. Er hatte gar treffliche Diner und vil, die worden auch geschatzet, gaben dem Könige bei funfzig tausend Gulden. Ein unstetes, unsicheres Wesen bei Königen und Fürsten, schier reichen sie, schier verderben sie ire Diner.¹ A bölcselkedésre hajló városjegyző bizonyára igazat mond a maga koráról az utóbbi reflexióban, a mi azonban magát a concret történetet illeti, jogosan kérhetjük, mint fér ez össze azokkal a hivatalos adatokkal, melyeket a fentiekben Ernuszt Jánosról idéztünk ?

A Hunyadiak korának történetírói, mint Teleki József, Fraknói Vilmos, Csánki Dezső, valamint Kohn Sámuel is lényegében véve hitelesnek fogadták el Eschenloernek a maga számszerűen részletes adataival jólétesültnek látszó és a személyi, családi körülményekben általában eléggé tájékozott előadását.² A ki a renaissance közéleti erkölcsseit és az utolsó kincstárnokaink történetéhez fűződő botrányokat ismeri, nem is fogja azt korszerűtlennek találni. Eleinte magam is arra hajlottam, hogy e történet talán nem mindenben pontos, de a fődologban nem lesz alaptalan. A behatóbb vizsgálat, főleg az Ernuszt János életéről fennmaradt adatokkal való egybevetés ennek lehetőségét mind szűkebbre szorította.

Kezdjük azon, hogy a boroszlói ostrom idején tudtommal semmiféle belső nyugtalanságról nincsen adatunk. Pár éve játszódtott le a Mátyás uralmára oly veszedelmes Vitéz János-féle összeesküvés, melynek végkimenetele azonban nem reá, hanem a részes egyházi és világi urak hatalmára mért végleges vagy ideiglenes csapást. Ernuszt János nem tartozott ezek közé, sőt minden jel arra mutat, hogy hűsége épen ezekben a válságos években állotta meg a próbát. Ha Csáktornya, Sztridó, Szentgyörgyvár s általában azok a drávavidéki uradalmak, melyeket a század hetvenes éveitől egészen 1540-ig, az Ernuszt-család kihaltáig,

¹ I. m. II. 315.

² Teleki, IV. 416., Fraknói, Századok, 1898. III., Csánki, Mátyás udvara 30., Kohn S. i. m. 229. Csánki azonban (s utána Kohn S.) 1475-re teszi az esetet és túlzottnak tartja az összeget. Ugyanő Eschenloer számadatainak megbízhatatlanságáról Hadtört. Közl. 1888. 355.

az ő birtokukban találunk, előbb csakugyan a laki Thúz János kezén voltak, mint egy későbbi író állítja,¹ úgy Ernuszt Jánosnak való királyi adományozásuk, vagy talán inkább zálogbaadásuk 1470 táján történnhetett, a mikor Thúz János a Csezmiczei János pécsi püspökkel együttesen viselt szlavorán bántárságból társával együtt elmozdított és fogságba került. Ugyanezen évben kincstárnokunk a Felvidéken is birtokokat, új méltóságokat és eddigi javaiban való megerősítést nyer a királytól.² S a mint ő a Thúz János örökébe, úgy lép a hűtlenné lett és nemsokára (1472.) elhalt Csezmiczei János püspöki székébe idősebb fia, Zsigmond,³ noha ekkor

¹ Liszti János veszprémi püspök († 1578.) Bonfiniushoz írt széljegyzetei (Kovachich, Script. minores I. 336.) között Thúz Jánosról ezeket írja: »Hebraeus enim erat baptizatus et compater Regis fuit, hujus erant Chaktornya, Kaproncza, Zentgyörgy, Krapina, Strigo etc.« Azonban sem Csánki (Magyarorsz. tört. földr. III. 9.), sem Holub J., Zalavárm. kiterjedése és határai a középkorban. 1916. 17. nem tudnak erről semmit. Még 1464-ben Lamberger Frigyes a muraközi uradalom zálogbirtokosa, 1474-ben a Zalam. Oltár II. 597. hibás regestával közölt oklevele szerint már E. Jánost találjuk helyében, ki egyébként végrendeletében is kéri az uralkodót, hogy Csáktornya várát és tartozékait ne vegye el fiától Jánostól és annak utódaitól. Mivel azonban a tulajdonképeni donatio és statutio csak 1471-ben, illetve 1478-ban történik (Orsz. lt. Dl. 18143.), lehet, hogy eredetileg E. J. is csak zálogban bírta a Muraközt. A két utóbb idézett irónál azonban kijavítandó, hogy az adománylevél nem Ernuszt János kincstárnoknak, hanem Zsigmond és II. János nevű fiainak szól. Hasonlóképen tévedés, hogy Thúz János Mátyás király keresztapja volt (Kohn S. i. m. 229.), a mire nyilván a Lisztinél olvasható *compater* félreértése adott okot. Azt alig kell említenem, hogy Liszti adatai teljesen Ernuszt Jánosra illenek.

² Apr. 5-én Zólyom-Lipcsét, 23-án Szklabinját és a turóczi megyei főispánságot kapja, nov. 27-én pedig megerősítetik a beszercebányai ezüst- és rézbányák birtokában; 1471-ben említetik először mint zólyomi főispán (Wenzel i. m. 163—4., Wagner, Diplom. Sáros. 126., Teleki XI. 442., Bél M. Notitia Hung. novae. II. 307.). A Pallas Lex. Zala- és Körösmegyék főispánjának (az utóbbit Wagner i. m. Dec. II. 22. és nyomán Nagy Iván is IV. 74.) is mondja, a miről azonban nem tudok.

³ 1473 január 8-án még vacans a pécsi püspökség (Zichy okmtár XI. 122.). Koller szerint (i. m. IV. 360.) a pápa 1473 decz. 10-én erősíti meg, mint *in spirit. et tempor. administratori*. A következő év jan. 12-én még mindig csak *clericus Vesprim. dioecesis et perpetuus administrator eccl. Quinqueecl.*, január 20-án már *electus Quinqueecclesiensis*. A papi rendeket azonban még 1477-ben sem vette fel (Zalam. Okltár II. 607. és Orsz. lt. 18143.). Karácsonyi (Magyarorsz. egyháztört. 1915. 49.) 1477-re, Wagner (i. m. II. 20—24.), Nagy Iván (IV. 73.) és a Pallas Lex. 1475-re, Kohn S. (i. m. 229.) 1478-ra teszik püspöksége kezdetét. Ugyancsak Karácsonyinál i. h. mint »Ernuszt Zsigmond német« szerepel, nyilván Fraknói (Mill. Tört. IV. 243. és 297.) nyomán, ki E. Zs.-ot szintén Mátyás idegen kegyeltjei között

még az egyházi rendeket sem vette fel. Az 1470—73. évek tehát a vagyonban és hatalomban való emelkedés éve az Ernusztok történetében. Hihető-e, hogy ugyanaz a család, mely a királyhoz való hűségének ennyi hasznát látta, rövid idő múlva és minden ismeretes külső ok nélkül letér arról az útról, melynek helyességét maga a tapasztalat, a dolgok fejlődése igazolta. Fontosabb, közvetlen bizonyíték ennél, hogy az állítólagos hűtlenség esetét semmiképen sem tudjuk elhelyezni Ernuszt János életének három utolsó esztendőjében. Nem történhetett az a boroszlói ostrom idején, minthogy Mátyás király néhány héttel ennek befejezése után rendeletet küld komájának, Ernuszt Jánosnak (mandavimus compatri nostro magnifico Johanni Ernsth), nyilván kincstárnoki minőségében, a kassaiak hadi adójának beszédéről.¹ Azt pedig maga Eschenloer is nagyon jól tudja, hogy Mátyás ebben az esztendőben már nem tért haza Magyarországra, csak a következő év tavaszán, már pedig távollétében aligha játszódhatott le a bűnügyi vizsgálat az ország egyik főhivatalnoká ellen. De nem tehető az eset 1475-re sem, a mint Csánki Dezső véli. Legkésőbb ebben az esztendőben vehette kezdetét az Ernuszt-kápolna építése, melynek költségeivel, mint mellékesen megjegyzem, a fönt ismertetett házeladás talán összefüggésben állott. A kápolna a következő év február havában az ajtó és az oltárképek híján készen állt, a megelőző téli és őszi hónapokat pedig Ernuszt János nem töltötte Budán. Elkísérte a királyt a szabácsi hadjáratra s 1475 decz. 5-én Péterváradon állít ki oklevelet arról a 8000 forintról, melyet az előző esztendőben a király részére, de saját kezességének leköltése mellett, Karai László budai préposttól kölcsön vett.² Vajjon épen ez volt-e az az összeg, melyre Mátyásnak zsol-

említi. Külföldön született-e vagy Magyarországon, nem tudjuk, de mint »insitus civis« fiát, mégsem lehet a Beckensloer Jánosokkal és Veronai Gáborokkal teljesen egy sorba tenni. A mit Tubero (Schwandtner III. 174.) Ernuszt Zsigmond német érzületéről s általában a pécsi püspökről mond, igen bizonytalannak látszik.

¹ Teleki XI. 519. A béketárgyalások nov. 15-én kezdődtek, Mátyás pedig decz. 12-én tudósítja a kassaiakat az Ernusztnek küldött rendeletről.

² Magy. Tört. Tár XII. 123. v. ö. Fraknoi, Karai László budai prépost. Bpest. 1898. 15. Mátyás okt. 19-én indul el Budáról, nov. 30-án már Péterváradon találjuk, honnan decz. 5-én indul hajón Nándorfehérvárra (Csánki, Szabács megvétele. Hadtört. Közl. 1888. 355.). Ernuszt és más résztvevők, úgy látszik, Péterváradon maradtak, vagy pedig később követték a királyt. M. Dipl. Eml. Mátyás korából. II. 288.

dosai fizetéséhez szüksége volt s a mely később hosszadalmas pör tárgya lett, nem tudjuk biztosan, de igen valószínűnek vehetjük. Annyi bizonyos, hogy Ernuszt János nem vesztette el sem a kincstárnokságot, sem pedig — mint a fent közölt oklevél is bizonyítja — újabb méltóságát, a szlapon bániságot, a melyben először 1474 jún. 27-én említetik.¹ Ez utóbbi hivatal címét ugyanakkor az újból kegyelembe fogadott Thúz János is viseli, ki azonban Vetési Albert veszprémi püspökkel együtt Nápolyba utazott, hogy Beatrix kezét Mátyás számára megkérje s Olaszországból csak 1475 augusztus vagy szeptember havában tért haza Magyarországra.² Vajjon Ernuszt János helyettes gyanánt működött-e a szlapon bán hivatalában vagy pedig egyszerűen annak Mátyás alatt gyakori kettős betöltéséről van-e szó,³ nem kutatom, csak azt jegyzem meg, hogy kincstárnokunk Thúz János hazatérése után is, egészen haláláig viselte e méltóságot, bár annak már nem sok időt és gondot szentelhetett. Minden bizonynyal előbb tért vissza a török hadjáratból, mint maga Mátyás, ki 1476 márczius 1-én érkezik meg Budára, egy nappal előbb, mint az ekkor már — talán épen a hadjárat fáradalmi következtében⁴ — súlyos betegen fekvő Ernuszt János végrendeletét elkészítette. Ha mindehhez végül hozzávesszük, hogy valószínűleg nem sokkal a végrendekezés után, inkább márczius, mint április havában⁵ bekövetkezett halála után özvegyét és fiait az örökölt tekintélynek és vagyonnak további élvezetében találjuk,⁶ arra az eredményre jutunk, hogy Eschen-

¹ Hazai Okmánytár III. 430.

² Berzeviczy, Beatrix királyné. 1908. 110. Fraknoi, Mátyás király. 1890. 247. és Századok, 1898. 398. 403.

³ Korbuly Imre, A báni méltóság. Pest, 1868. 90—1.

⁴ A hadjárat egyik résztvevője, Veronai Gábor egri püspök is panaszkodik a velencei követhoz 1475 decz. 5-én Péterváradról írt levelében az egészségére kedvezőtlen időjárásról. M. Dipl. Emlékek Mátyás korából. II. 288.

⁵ Az új kincstárnok, Handó György, először ez év április 20-án említetik. Fraknoi, Századok, 1898. 111.

⁶ A végrendelező Csáktornyát ifjabb fiának szánta, Szentgyörgyöt pedig »et alia quaecumque sunt« a király számára fölvetett kölcsönök visszafizetésére. Más birtokot név szerint nem említ. Csánki szerint (Magyarorsz. tört. földrajza III. 9. és Ak. törttud. értekezések XV. 14. 45. 129.) nemcsak a csáktornya-sztrigói, de a szentgyörgyvári és kapronczai uradalmak is az egész századon át és azon túl is kimutathatók az Ernusztok birtokában. (V. ö. Istvánffy, Histor. 1758. 157.) Evvel szemben felvidéki birtokaikat csakugyan elvesztették. Szklabinát (v. ö. Bél, Notitia Hung. novae 1736. II. 307.) Mátyás király a nyolczvanas években Corvin János-

loer elbeszélésének hitelét a fennmaradt okleveles adatok teljességgel lerontják.

Hogyan s miből született a hamis, valószínűleg nem a boroszlói ostrom idején, hanem évekkel később följegyzett¹ híresztelés, nehéz volna majdnem félezredév múltán megközelítő valószínűséggel is kinyomozni. Ha nem tudnók, hogy Eschenloer Péter 1481 május 21-én halt meg, az a gondolatunk támadna, hogy az apát idősebb fiával, a pécsi püspökkel tévesztette össze, a ki II. Ulászló alatt rövid ideig (1494—5.) szintén viselte a kincstárnoki hivatalt és hűtlen kezelés miatt fogságba is került, a melyből Bonfinius szerint nagy váltságösszeg árán szabadult.² De talán mégis van némi része Zsigmond püspöknek a dologban s épen evvel és a már említett Karai-féle pörrel kapcsolatban óhajtok megtenni egy föltevést, mely szerény véleményem szerint talán legalkalmasabb magyarázatul kínálkozik.

Röviden érintettem már, hogy minden valószínűség szerint a boroszlói hadi költségekhez volt szüksége Mátyásnak arra a nyolczezer forintra, melyet 1474-ben Ernuszt János kölcsönvett Karai Lászlótól, a ki azután vele együtt elkíséri a királyt a szabácsi hadjáratra. A prépost útközben, úgy látszik, aggódni kezdett pénzéért vagy talán Ernuszt János egészségi állapota már ekkor sem volt kedvező, mert Péterváradon, mint láttuk, kötelezvényt állít ki Karai László számára, s ebben kijelenti, hogy azon esetben, ha a király nem fizetné meg ez összeget, ő maga fogja azt leróni 400 arany ráfizetéssel együtt. Biztosra vehetjük, hogy első sorban erre az adósságra czéloz Ernuszt János, midőn végrendeletében kijelenti, hogy ő a maga személye szerint senkinek sem tartozik, csupán a király nevében s a mi ez utóbbi tartozásokat illeti, felhatalmazza az uralkodót, hogy a szentgyörgyvári uradalmat és más birtokait eladja s ennek árából egyenlítse ki e tartozásokat. Tovább haladva

nak adta, a besztercebányai ezüst- és rézbányákat pedig Ernuszt Zsigmond 1493-iki panaszlevele szerint erőszakosan vette el tőlük és szintén Corvin Jánosnak adományozta, kitől Ernuszt Zsigmond 1494-ben visszapereli. L. ezekről Schönherr Gy., Corvin János. 1894. 30, 49, 205, 213.

¹ Eschenloer német művének keletkezési idejéről I. H. Markgraf, *Scriptores rerum Silesiacarum* Bd. VII. Breslau, 1872. S. XX.

² 1568. kiad. p. 729. és Tubero i. h. 174—5. Hivataloskodására számadáskönyvének Engel által (i. m. I. k.) fölemlített hibáin kívül jellemző, hogy a család muraközi birtokain 1494-ben 1006, 1495-ben 1122 frtnyi adó maradt beszedetlenül (Csánki, Magyarország. tört. földr. III. 146.).

e nyomon, feltehetjük, hogy a végrendelet épen ezen pontjának végrehajtása ellen emelt kifogásokat az örökösök nevében Zsigmond püspök, kit adataink, bár tüzetesen egybeállítva még nincsenek, kapzsi, pénzvágyó és apjánál kevésbé rokonszenves jellemnek tüntetnek fel.¹ A mi már most a dolog elintézését illeti, tudjuk, hogy Karai László 4000 forintot megkapott pénzéből s a hátralevő összegről az a biztosító oklevél szólott, melyet a család számára Mátyás és II. Ulászló kiállítottak. A szentgyörgyvári uradalmat nem adták el, hanem megegyezés történetett a király és a család között, olyanformán, hogy Mátyás az összes délvidéki jószágokat meghagyta tulajdonukban s csak a Zólyom és Turócz megyékben fekvőket vette vissza. Ha már most figyelembe vesszük, hogy Mátyásnak az az 1477 ápr. 3-án kelt oklevele,² melyből megtudjuk, hogy röviddel azelőtt, a Zsigmond választott püspökkel támadt viszály elintézéséig a pozsegamegyei tízed fizetését le tiltotta, a pozsonyi káptalan levéltárában, tehát ugyanott maradt fenn, a hol a Karai László által később megindított, halála után pedig a budai és esztergomi káptalanok által folytatott pör ítéletlevele található, föltehetjük, hogy az idézett oklevél, mint a pör aktáihoz tartozó, egykor szintén a budai káptalan levéltárában volt, mely a török veszedelem idején tudvalevőleg Pozsonyba került. Vegyük ehhez, hogy Eschenloer minden valószínűség szerint a 70-es évek vége felé, tehát körülbelül a Mátyás és Ernuszt Zsigmond között lejátszódott viszály idején fogott hozzá német nyelvű történeti munkája megszerkesztéséhez s talán sikerült e nyomozás során azt a való eseményt érintenünk, melyből a mendemonda ferdítő túlzása és Eschenloer hiszékenysége a fenti történetet alkották. A boroszlói városjegyző alighanem hallott valamit azokról a nehézségekről, melyekkel Mátyás király a hadi költségek megszerzése körül találkozott. A városban és környékén elhelyezett katonaság dolgairól, viselkedéséről szemtanunk, mint a közvetlenül és nem mindig kellemesen érdekelt városi polgárság egyik képviselője, szemmelláthatólag igen jól van értesülve. S hogy valóban nem ment könnyen a dolog, azt Ernuszt Jánosnak a pénzügyi művelet körül tett lépéseiből, saját hitelének

¹ Legrészletesebben foglalkozik vele és jellemét is kidomborítja Schönherr Gy. i. m. 138, 140, 147—9, 157, 169, 205—7, 213, 220—222, 229, 233, 237—8.

² Koller, Hist. ep. Quinqueecl. IV. 410.

latbavetéséből sejthetjük. Az is lehetséges, hogy az ügygel járó nehézségek és huzavona miatt surlódás is támadt a kincstárnok és lobbanékony természetű, türelmetlenségre hajló ura között. Ugyanezen ügy további következménye gyanánt két évvel később, mint láttuk, összetűzés támad a király és egy másik Ernuszt között, mely alkalommal a királytól kapott adománybirtokok körül fog a kérdés és az erélyes uralkodó egyházi jövedelmeinek elvonásával igyekszik az akadémikuskodó főpapot megpuhítani. E két, egyformán a boroszlói ostrommal összefüggő s a király és egy-egy Ernuszt között lejátszódó, de a valóságban muló jelentőségű összeütközés emléke lappang talán homályosan és elferdülve azon történet mögött, melyet nyilván nem maga Eschenloer talált ki, csupán a botrányokban és a hatalmasok bukásában mindig gyönyörködő népképzelet híresztelése nyomán följegyzett.¹

Egyébként a *multum probat* hibája nélkül talán még egy másik személycserére is gondolhatunk. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy Eschenloer, úgy mint később Liszti, Ernuszt János személyét a laki Thúz Jánoséval zavarta össze, a kinek keresztneve, részben méltóságai (kincstárnokság, szlavon bánóság) s talán birtokai és származása is² egyeznek az Ernusztéval, kinek, ha nem is Nürnberggel, de Velenczével tényleg fontos összeköttetései voltak³ s a kinek élettörténete az Ernusztét több ponton keresztezi. Alighanem ő egyengette ennek útját az udvarhoz, hol ebben az időben udvarmesteri állást viselt.⁴ Közösen fognak ugyanis ezidőtájt egy fontos vállalkozásba, azoknak a beszterczebányai nevezetes Jung-féle bányabirtokoknak megvételébe, melyek később — miután Thúz János és egy har-

¹ Érdekes Eschenloer idézett helyét összevetni azokkal a megjegyzésekkel, melyeket Tubero (i. h. 174—5.) Ernuszt Zsigmond halálához fűz. A két excursio hasonlósága világot vet az ilyen híresztelések közös lélektanára.

² Zsidó eredetűnek mondják Lisztin és Kohn Sámuelen kívül Kukuljevics és Jambrecsák (Margalits, Horvát tört. repertorium. 1900. I. 32., II. 583.). Evvel szemben l. Karácsonyi, Magyar nemzetségek. I. 275., Nagy Iván i. m. XI. 210 és Csánki, Magyarország. tört. földrajza. II. 699.

³ Akad. tört. másolatok. I. k. 157, 713, 716, 756. sz. Ezen összeköttetés teljes földerítése alighanem érdekes világot vetne Mátyásnak uralkodása vége felé tervezett, Velence érdekeit keresztező adriai politikájára.

⁴ Wenzel i. m. 163. Csánki, Századok, 1883. 535. nem említi őt Mátyás udvarmesterei között. [311]

madik társ¹ az üzletből csakhamar eltűnnek — az Ernusztok emelkedésének és gazdagságának kétségkívül főalapját alkották s őtőlük tudvalevőleg a Thurzók, majd a Fuggerek kezébe mentek át. Thúz János kilépése talán 1470 tavaszán történt kegyvesztésével áll összefüggésben. Másodszer 1480 táján (ismét az Eschenloer-féle följegyzés valószínű ideje) vesztí el a király kegyét. Ezúttal nem jut fogságba, de ezt csak azáltal kerüli el, hogy a lagunák városába menekül, a hová, olasz földre, titkos egyéni politikáján kívül humanista érdeklődése is csábíthatta. Jeles műveltségű férfiú volt,² de merész, állhatatlan politikus. Evvel szemben Ernuszt Jánost — ha a fennmaradt hézagok adatokból szabad képet alkotnunk — inkább higgadtan számító embernek képzelhetjük, ki e csábításokkal telt korszakban is távol tudta magát tartani a nagy politika veszedelmes mezejétől. Mátyás figyelmét kétségkívül finanziaális képességeivel vonta magára, s mint az 1467-ben behozott koronavám első országos felügyelőjének fontos része lehetett Mátyás pénzügyi reformjában. Talán maga az »ügyes operatio«³ gondolata is tőle ered. De ha erről az érdeméről közvetlen és biztos adattal nem is rendelkezőnk, arra mindenesetre jogunk van a mondottak után, hogy emlékéet a hűtlenségnek tévesen hozzá-tapadt foltjától megtisztítsuk.

Madzsar Imre.

¹ Ez a Mülstein Vid azonban, kit Jung István menyének az eladás ellen 1465 decz. 21-én emelt tiltakozása Ernuszt János vevőtársának mond, inkább csak Thúz János ügynöke vagy engedményese lehetett, mivel ez utóbbi és Ernuszt János az 1466 márcz. 13-án kelt eladási oklevél szerint felerészben (összesen 6200 frt. ért.) vásárolták meg a besztercebányai ingatlanokat. Különös, hogy az utóbbi oklevél később kelt, mint a vétel ellen emelt tiltakozás. Mindkettőt közli Wenzel i. m. 59. és 163.

² Galeoti Martii De dictis et factis Mathiae regis, c. 29. (Schwandtner, Scriptorum, 1768. II. 199.)

³ Thallóczy, A kamara haszna története. 94.

Történeti irodalom.

Lenz Géza: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Frieden.

Eine Kirchenhistorische Studie mit 20 Abbildungen. Debreczen 1917. Hegedüs és Sándor kiadása. 8° 296 l.

Újkori történelmünk legfényesebb korszakának Bocskay István adott nevet. E névhez fűződik a legsikeresebb nemzeti felkelés, a nemzetünk multjához, vágyaihoz, jelleméhez legméltóbb, igazán mesteri békekötés: a lelkiismereti szabadságnak, alkotmányunknak, nemzeti jogainknak félreérthetetlen fényes biztosítása. Bocskay fellépése rövid idő alatt megfordította a történelem kerekét, megmentette a vesztének indult magyarságot, szilárd alapokra helyezte a sírja szélén álló magyar államot, feltámasztotta a már sírban nyugvó erdélyi fejedelemséget; valóban a magyarság Mózes, szabadítója volt ő, miként az egykorúak rövid, találó elnevezéssel illették.

Az ő, pár évre nyúló korszakában zokog a szerencsétlen XVI. század beteg lelke, győzedelmes operatiói e század elhanyagolt betegségeit gyógyították meg, consultatiói és tractatusai e század legrejtettebb bajait tárták fel és raktak azokra jótékonyan ható gyógyírt, egyben megrajzolták a XVII. század fejlődésének irányát is.

Minél rövidebb és minél eredményesebb Bocskay működése, annál inkább szembeötlő az ő nagysága, annál könnyebb volt felismerni, hogy az ő korszaka történelmünkben fordulópontot képez. Bár történetírásunknak épen a fordulópontok elhanyagolása legszembeötlőbb hiánya, Bocskay érdemei sok méltatóra találtak. Igaz, hogy a róla szóló irodalomban bőven akadnak oly munkák, melyekben csak a jóakarát van meg, de viszont az sem tagadható, hogy történelmünk e jeles korszaka váltotta ki a legjelesebb, örökbecsű magyar monographiákat is *Károlyi Árpád* tollából.

Nem csekély merészség kellett ahhoz, hogy valaki Károlyi Árpád után, sőt a Magyar Országgyűlési Emlékek XII. kötetének sajtó alá rendezésével egyidőben Bocskayról nagyobb igénynyel fellépő munkát adjon ki.

A merész szerző nem is czéhbeli historikus ; de van benne történetírói vena, van lángoló tárgyszeretet, vasszorgalom, lelkiismeretesség és becsületes tárgyilagosságra törekvés. A Bocskay nagysága kora ifjúságában ihlette meg és 12 évi szorgalmas kutatás és tanulmányozás után adta ki munkáját, még pedig német nyelven, mert tapasztalta, hogy a magyar protestantismus történetét a németek alig ismerik.

Ha csak annyi érdeme volna is a munkának, hogy Bocskay korát bővebb, összefüggő előadásban ismerteti meg a német közönséggel, szerzőnket dicséret illetné ; de különös dicséretet érdemel szerző azért, mert még Károlyi Árpád kötetei után is (a ki különben csak az országgyűléseket tette tanulmány tárgyává) akad levéltári kutatásai és kútfő tanulmányai nyomán új mondanivalója. Így Bocskay koráról összefüggő, rövid, de mégis teljességre törekvő képet nyújt, még pedig keresetlen, egyszerű, vonzó előadás kíséretében.

E kiválóságok érdemessé tennék munkáját arra, hogy magyar nyelven is megjelenjen, annyival is inkább, mert Károlyi jeles kötetei a szakemberek körén túl alig terjedhetnek.

Épen erre való tekintettel szerző figyelmét néhány hiányra kívánom felhívni.

Szerző, mint theologiai tanár, egyháztörténeti munkát kívánt írni ; már a címlapon »Kirchengeschichtliche Studie«-nek nevezi művét és »Zur Orientierung« című fejezetében is bevezetésül az egyház állapotával ismerteti meg az olvasót ; nagy lehet azonban a tájékozatlan közönség bámulata, midőn olyan politikai harcokról olvas a munkának legalább is kétharmad részében, melyeket megfelelő bevezetés hiányában ha meg is ért, de kellően méltányolni képes nem lehet. Szerzőnek jó előre számot kellett volna vetni a mit ? és kinek ? kérdésével és a szerint kellett volna megépítenie munkáját.

Úgy a munka értékét emelné, mint az olvasó dolgát megkönnyítené szerző, ha több gondot fordítana a jellemzésre és összefoglalásokra, a pártok törekvéseinek és gruppirozásának előbocsátására, a mit Károlyi oly mesterien megcselekedett. Munkája sokat nyert volna a német közönség szemében, ha a hajduk multját fellépésükkal kapcsolatban és bővebben mutatta volna be és nem pótlólag, függelékszerűen. A helyzetet és Bocskay talentumát az jellemzi legjobban, hogy az addig megbízhatatlan, valósággal kiközösített hajduk lettek az igaz ügy legkitartóbb katonái ; ily elrendezésben a hajdu név nem tud fogalommá lenni a tájékozatlan német olvasóközönség előtt.

Nem ártott volna — ha már szerző oly mélyen belement a politikai viszonyok taglásába — egy összefüggő pillantást vetni

a városi polgárság és nemesség viszonyára, és megfejtését adni annak a találynak, hogy míg a felvidéki német városok egyesülnek a nemességgel, az erdélyi szászok hüvös magatartást tanúsítanak és általában az erdélyiek inkább félnek Bocskaytól, mint lelkesednek érte. Ezen és más problémák önként felvetődnek szerző előtt, ha a másodkézből vett idézetek helyett alaposan átolvassa *Hidvégi Mikó Ferencz* historiáját és kútfő-tanulmányai körébe vonja az általa nem is idézett *Bocaius* Commentatio epistolicáját, *Závodszy György* Diariumát, *Weiss Mihály*, *Bojti Veress Gáspár*, *Somogyi Ambrus*, *Rozsnyay Dávid* munkáit és a XVII. század legkiválóbb történetírójának, a rövid, de tömör, minden ízében mélyenjáró és megbízható *Révay Péternek* Centuriáit. — Nem lett volna szabad ellentétes világfelfogása mellett sem annyira mellőzni *Istvánffy*t, és teljesen figyelmen kívül hagyni *Pethő Gergelyt*, az erdélyiek hüvösségét annyira visszatükröző *Borsos Tamás* (Vita vel potius peregrinatio) és *Nagy Szabó Ferencz* sajtáságosan lesújtó véleményét sem. Bármennyire kevés is az, a mit a maradványok körébe tartozó kútfőkkel szemben az emlékek nyújtanak, de ezek tanítanak meg látni és ezek vezetnek az anyag rendezésében.

Az esetleges magyar nyelvű kiadásban fordítson szerző nagyobb gondot az újabb irodalomra és az idézetekre s ne feledkezzék meg arról, hogy az összehordott szép anyag megérdemel egy indexet.

Mindezen hiányok mellett is meg kell állapítanunk, hogy szerző érdemes munkát végzett, mert a Károlyi Árpád nagyszabású, remek kötetektől eltekintve e korszakról magyar nyelven sincs ennél kimerítőbb és jobb monographiánk: nemcsak a művelt közönségnek nyújt kimerítő tájékoztatást, hanem az Országos, kassai, bártfai és bécsi levéltárakból származó új adatai folytán szakemberekre nézve is nélkülözhetetlen.

A véletlen úgy akarta, hogy Debreczenből induljon ki Bocskay első, komoly történelmi méltatása;¹ ehhez a komoly kezdethez méltó folytatás, történelmi irodalmunknak nyereségére válik Lencz Géza munkája.

Kívánjuk, hogy szerző ne csalatkozzék reményében: munkája hirdesse minél szélesebb körben a magyarság igazságát, imponáló erejét és méltányos megegyezésre való készségét.

R. Kiss István.

¹ *Victorinus Chorebo (Sinay)*: Sylloge et actorum publicorum pacificationis Viennensis és kéziratban: Deductio historica vitae et rerum gestarum Stephani Bocskay de Kis Maria.

Fógel József: II. Lajos udvartartása. 1516—1526. A M. Tud. Akadémiától Gorove-díjjal kitüntetett pályamű. Budapest, 1917. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 2+163 lap. Ára 5 K.

Fógel munkája folytatása II. Ulászló udvartartásáról négy év előtt írt s ugyancsak az Akadémia Gorove-díjával jutalmazott, sikerült pályaművének, melylyel együtt szervesen kapcsolódik *Csánki Dezső*nek Mátyás udvaráról harmincz év előtt kiadott koszorús pályaművéhez, melyet a tárgy felosztásában mintául vett. Külön fejezetekben foglalkozik a budai vár topographiájával, a pénzügyekkel, az udvari személyzettel, a tudományos élettel, diplomáciával, ünnepekkel, időtöltéssel és konyhával, ruházattal és istállókkal. Függelékül Piso két levelét közli, melyeket 13 lapon kimerítő név- és tárgymutató követ.

Tartalom, módszer és feldolgozás tekintetében az előző művében megkezdett nyomon halad, de az akkorinál is teljesebb adatgyűjtő munkát végzett. Fógel legjellemzőbb és egyben legértékesebb tulajdonsága a legapróbb részletekig kiterjeszkedő, a legnagyobb teljességre törekvő módszeres és következetes kutatás. Teljes inductióval dolgozik, minden állítását positiv forrásadatokkal igazolva s lehetőleg tartózkodik minden elhamarkodott feltevéstől és következtetéstől. Az Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Egyetemi Könyvtár, az esztergomi káptalani és a bécsi udvari levéltár gazdag okleveles anyaga mellett a kiadott források és a vonatkozó irodalom teljes ismeretével végezte feladatát. Fáradságot nem ismerő és időt nem kímélő munkájáról csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk. Jóformán mindent felkutatott, a mi tárgyára vonatkozólag felkutatható volt. Ezekre rúg a feldolgozásban és jegyzeteiben a forrásadatok és irodalmi idézetek száma, melyek értékesen gyarapítják a Jagellók koráról való ismereteinket. A jövő kutatásnak igen nagy szolgálatot tett az aprólékos személyi adatok összegyűjtésével, melyek a következő kor nem egy nevezetes szereplő személyének élete körülményeire derítenek világosságot. Adatgyűjtése, melynek használatát alapos és részletes tárgymutató könnyíti meg, mindenkor nélkülözhetetlen segédeszköze lesz Magyarországnak XVI. századi története kutatójának.

A feldolgozást illetőleg úgy előző művének ismertetője,¹ mint akadémiai bírálói² kiemelik néhány fejezetnek nyers adatszerezését, szemben a többinek sikerült feldolgozásával.

¹ V. ö. *Szabó Dezső* ismertetését: Századok. 1913. 613—617. l.

² Akad. Értesítő. 1917. 299. l.

Kétségtelen, hogy egyes fejezetek — így a pénzügyekről és az udvari személyzetről szólók — kissé szárazak, szákszavúak és adatszerűek. Bizonyos, hogy a szerző túlzott önbírálatának része van ebben. Mindig a *maga lábán* igyekszik járni s a túlságig óvakodik mások megállapításainak — sokszor szükséges — ismételésétől. Tévednénk azonban, ha a főokot ebben, vagy a szövegbe és jegyzetbe való anyag kritikátlan kiválasztásában látnók. Ennek ellentmondanak a többi, sokkal sikerültebb fejezetek. Az egyenletlenség okát a szerző *történeti felfogásában*, a politikai és művelődéstörténet körének rideg elhatárolásában kell látnunk. Fögel — s ez nem az ő, hanem művelődéstörténetíróink nagy részének hibája — mellőzi a kultúrtörténettől szigorúan elhatárolt politikai történet szempontjait. Ott, a hol ezek a szempontok nélkülözhetetlenek, mellőzésük kiöli az életet a feldolgozásból, az előadás szárazzá, adatszerűvé válik. Így az udvari személyzetről és a pénzügyekről írt fejezetekben hiányát érezzük a politikai történeti szempontok összefoglaló kapcsán. A személyzetről szólva nem lett volna fölösleges az udvari élet főszereplőinek jellemrajzát, egymáshoz és a közélethez való viszonyukat az ismert adatok alapján vázolnia, az udvari életet az egykorú politikai élettel való kapcsolatában bemutatnia. Tárgyismerete és írói képességei mellett ez nem is lett volna nehéz feladat. Melegebb, színesebb és elevenebb képet kaptunk volna II. Lajos udvarának szerepvivő személyeiről.

Viszont azokban a fejezetekben, a hol a politikai történettől elhatárolt kultúrtörténet szempontjai magukban is elégségesek a történeti kép megalkotásához, kifogástalan munkát végzett. Gazdag ismereteit és kimerítő adatgyűjtését megfelelő módon értékesítette. A fejlődés tényeit helyesen értékeli s az összefoglaló szempontok iránt is érzéke van. Vonzó és minden részletében érdekes, befejezett képet ad, melyet nem közönséges — bár itt-ott a humanisták stylusának hatásával küzdő — írói tehetséggel öntött formába. Az előbb említett részek szakgatott adatszerűségével szemben, összefüggő képben bontakoznak ki előttünk az udvar tudományos és irodalmi törekvései, ünnepei, szórakozása, mindennapi élete és az udvartartás külsőségei. Különösen ki kell emelnem a tudományos élet sikerült rajzát, mely értékesen egészíti ki előző művének hasonló tárgyú fejezetét.

Egészben véve Fögel — ki *Békefi Remig* iskolájának kétségtelenül egyik legjelesebb, a mesterhez alaposág és congenialitás tekintetében talán legközelebb álló tanítványa — becsületes, minden ízében alapos és komoly tudományos munkát végzett. Módszeres alapvetéssel készült dolgozata maradandó értékű forrásműve II. Lajos korának.

Hóman Bálint.

Pósta Béla: A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben.

Turáni Könyvtár. I. — Budapest, 1917. 8°, 45 lap; 26 képpel.
A Magyar Keleti Kulturközpont (Turáni Társaság) kiadása.

Több-kevesebb tudatossággal, tehát változó világossággal megfogalmazottan, régóta járja az a tétel, hogy hazánk területének fontos szerepe van a nyugati művelődés elemeinek kelet felé, a kelet művelődésének pedig nyugat felé való közvetítésében.

A ki először felállította ezt a tételt, bizonyára tisztában volt annak igazi értelmével is, bár annak igazán mély jelentését, legalább is a részletekben, aligha tudhatta, hiszen még ma is vannak meg nem világított részletek. De az utána következők közül csak imitt-amott akadtak hangok, a melyek — talán nem is elég hangosan, mert nem elég meggyőződéssel — azt hirdették, hogy a pusztá közvetítésnél több szerepe is van ennek a földnek s most már ezer évnél régibb idő óta ennek a nemzetnek.

A kik a részletekkel foglalkoztak, természetesen megtalálták e terület művészeti emlékeiben úgy a keleti, mint a nyugati művészeti elemeket s ebből megállapították azt, hogy sajátos magyar — illetőleg a XVI—XVII. századokra vonatkozóan erdélyi — művészet nem volt s az itt található művészeti emlékek külföldről idekerült mesterek vagy külföldi mesterek idekerült alkotásai. Ez a legenyhébb eset, mert hiszen akadtak és akadnak súlyosabbak is, a mikor nemzetünktől minden művészeti érzéket, tehát a művészetek terén minden eredeti képességet és érdemet elvitatván, nem is balkáni, hanem afrikai színvonalra akarnák helyezni nemzetünk színvonalát. Tény az is, hogy hivatalos és félhivatalos tudományos köreinkben ezeknek a tagadás álláspontján állóknak nagyobb volt és sok tekintetben talán ma is nagyobb a hitele, mint azoknak, a kik nem pusztán a közvetítő szerepét szánták nemzetünknek, hanem rámutattak arra, hogy a keleti vagy nyugati elemekkel dicsekvő alkotásoknak vannak olyan elemei is, a melyek sem nem keletiek, sem nem nyugatiak, hanem olyan egyéni sajátosságok, a melyeket sehol máshol meg nem találunk, hanem csak épen a mi földünkön. Különösen az erdélyi területekre áll ez, a hol a XVI—XVII. század folyamán egy politikailag erős nemzeti fejedelemség a maga igen jellemző, tehát érdekes egyéniségének bélyegét nyomja reá a művészi alkotásokra. Ennek a művészi egyéniségnek főjellemvonása a sokoldalúság, a kapott hatások egyeztető feldolgozása s az ilyen módon nyert új művészi kincsnek hosszú időn át hűséges megérzése és felhasználása, nem egyszer a régebb kapott elemeknek a később átvettekkel való kombinálása.

Azt, hogy ezt most már legalább ennyire világosan látjuk, igen nagy mértékben — ha nem kizárólag — épen a most szóban forgó füzet szerzőjének köszönhetjük, ki egész sor tanulmányban mutatta ki, hogy ez az igazság hazai földünknek — közelebről az erdélyi és északmagyarországi területeknek, hol a fejlődési folyamatban nem volt erőszakos megszakítás — minden művelődési korszakában megállapítható.

*A benei bronz hydria,*¹ *A vizaknai kehely,*² *A kiscsüri bronz-díszítványok,* és *A ludvégi rerormátus egyház edényei*³ című tanulmányaiban, melyeknek tartalmi ismertetése a Századokban is megjelent, lépten-nyomon találkozunk ennek az igazságnak bizonyításaival. Szigorúan tudományos módszerrel lemért, tehát elvitathatlan bizonyítékok ezek, melyek variálódhatnak és színeződhetnek ugyan az idők folyamán, újabb adatok megállapítása után, de az alapigazság szilárdan fog állani. Sőt minél több lesz a tudományos módszerrel nyert anyag, annál szilárdabb lesz ennek az igazságnak tudományos megalapozása is.

A mi már most a keleti hatást illeti, szintén ez a szerző mutatott reá legvilágosabban, hogy érvényesülésének két útja van: egy tengeri és egy szárazföldi, melyek mindenkinek állomásai a Gibraltárig kimutathatók. Hazánk a szárazföldi karavánútba esik. Ennek sajátossága, hogy nem adja változatlanul tovább a hatásokat, hanem azok itt úgyszólván művészi »dialektusokká« alakulnak s ebben az új alakban érvényesülnek nyugat felé.⁴

A mi már most ennek a keleti hatásnak a jellemét illeti, senkit sem lephet meg, hogy a középkor második felében s az új korban a muzulmán művészet mezében jelentkezik. Hiszen az ókori keleti világnak az arab hatalom megalapítása s még inkább a byzáncki császárság lehanyatlása után, az arabok, majd a törökök, vagyis a muzulmánok (moszlimok) a folytatói.

A moszlim művészetek hatása is két irányban jut el hozzánk: A Földközi-tengeren előrehaladva, — elébb leginkább Itália és Délitalia közvetítésével (Anjou-királyaink révén fokozottan), majd — a török hatalomnak a Balkánon való megerősödése után — közvetlenül.

Ezek a megállapítások nagy részben újabb megerősítést nyernek szerzőnek most szóban forgó tanulmányában. Ebben

¹ Dolgozatok az Erd. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárából. 1914. (V.) évi folyam.

² U. o. 1915. (VI.) évf.

³ U. o. 1916. (VII.) évf.

⁴ »Die Rolle Ungarns in der östlichen und westlichen Civilisation. — Österreichische Monatschrift f. d. Orient, 1916.

az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának abból a csoportjából veszi anyagát, mely a XV—XIX. századokban készült kályhacserepekből alakúl. Ez alkalommal egyetlen típusnak 9 változatával dolgozik. A típus változatai a XVII. és XVIII. századból valók; vannak köztük évszámos és mesterjegyes darabok, mázasok épen úgy, mint mázatlanok.

A díszítésükül alkalmazott minta úgy tárgya, mint elrendezése tekintetében — a lényegbe nem vágó változatoktól eltekintve — azonos: domború díszítményekkel tagolt *talapzat*; alatta, sokszor vele összeolvasztott *virágcsokor*; rajta: *három vagy öt torony*. A kályhacserepek alakja négyzet vagy majdnem négyzet, melybe egy másik hasonló idom van írva, még pedig a szomszédos oldalak középpontjainak egymással való összekötésével. Az ilyen módon keletkező háromszögű sarkokat ismét virágdíszítés tölti ki, míg magában — a most már egyik sarkára állított belső négyszögben — a domborúműves díszítő minta van elhelyezve. De vannak olyan példák is, a hol a főminta befogadására szánt terület keretét nem egyenes vonalak alkotják.

Szerző sorra veszi az összes alkotó elemeket s a nála megszokott »vallató« módszerrel elemzi azokat, összehasonlítja úgy a keleti, mint a nyugati művészetekben való előfordulásukat s megállapítja a következő tényeket:

Az egyenes vonalak kombinációjából keletkezett *keret* elég korán jelentkezik nyugati területeken is, de a körző segítségével alkotott görbe vonalakkól alakult keret a nyugati területen kimutathatólag a keleti befolyás hatása. A mi annál kevésbbé lehet meglepő, minél bizonyosabb, hogy a geometrikus képzés ősi sajátossága a keleti művészeteknek.

A *tornyos minta* ilyen alakjában nemcsak kályhacserepeken fordul elő, hanem csattokon, himzéseken stb. és pedig gyakran a görög-keleti egyházra, máskor a nyugati művészetek befolyására valló változatokban. A mikor ennek az elemzéséhez lát, a legrégebb mezopotámiai emlékekig nyúl vissza, hogy az ábrázolások jelentését és eredetét megállapítsa, rátérvén mások magyarázatára is.

Elemző, összehasonlító és bíráló módszerének minden egyes érvére nem térhetünk itt ki. A kérdés — a művelődési kérdések szétágazó voltának megfelelően — igen bonyolult s minden egyes csomó megoldásának módját annál kevésbbé ismertethetjük, minél tömörebb a szerző okoskodása, melyben nincs semmi felesleges. A gondolatmenet kivonatozása tehát majdnem lehetetlen. Mi tehát csak a fő eredményt vesszük tudomásul: az ábrázolás a görög íróknál a *παράδεισος* perzsa szóval jelölt s a keleti népeknél szokásos vadaskertek képét mutatja. A vadas-

kertekben — esetleg körülöttük — patakok csörgedeznek, a kerteket falak övezik, a falakon bástyák, a fák közt a vadászok számára való menhelyek vannak. Ezeknek a vadaskerteknek díszítő mintául való felhasználása a muzulmán művészetekben a lehető leggyakoribb jelenség.

A *talapzat* pedig nem más, mint egy hajó, a mely a vadaskert előtt állott s ez előtt viszont azok a növények, melyek *csofokorként* a »talapzat« alatt állanak kályhacserepeinken.

Az egész ábrázolást tehát úgy kell felfognunk, hogy a legfelül levő részlet van tőlünk legtávolabb s így fokozatosan, a legalól levő hozzánk legközelebb. A távlatnak ez a kezelése régi mezopotámiai sajátosság, mint azt nem egy példán, néha meglepően találó analogiával bizonyítja.

Ha utána gondolunk, hogy épen a domborműves, mázas cserepeknek milyen nagy szerepe van Mezopotámiában már az őskorban, — sokkal kevésbé lepődünk meg s a szerző okoskodásának — e nélkül is világosan helyes voltát — még határozottabban fogadjuk el.

A fő mintából hátra van még a hajó motívum, a mely kályhacserepeinken »talapzat«-ként jelentkezik. Ez is előfordul az ú. n. királyi parkok ábrázolásánál a mezopotámiai emlékektől le egészen a perzsa uralom alatt, a Kr. e. IV. században vert szidoni érmekig; de megvannak a Szasszanida-emlékeken és az itáliai arab művészetben is.

Végül fontos megállapítása szerzőnek, hogy azokat a virágmotívumokat, melyek e kályhacserepeken, kivált a sarkokon előfordulnak, körző segítségével mind meg lehet szerkeszteni. Ez különben közös sajátossága a keleti művészetekből sarjadt növényi díszítő elemeknek. Persze nem azt jelenti ez, hogy épen *ezen* kályhacserép díszítményének tervezője csinálta körzővel a virágokat; hiszen ez a tervező mustra-könyvekből dolgozott. Hanem az első tervező mindenesetre úgy alkotta meg e motívumokat.

Szerzőnknek ez az állítása nem itt jelenik meg először. Találkozunk vele idézett tanulmányaiban lépten-nyomon. De találkozunk az állítás bizonyításával is: megtaláljuk magukat a szerkesztéseket, melyek minden kétséget eloszlatnak.

Újabban egy osztrák műtörténész: Strzigowszky József is tesz ilyen megjegyzéseket a keleti ornamentum-kincs egyes elemeivel kapcsolatosan, azokat geometrikus eredetűeknek jelezvén. Ezekben a jelzésekben bizonyára egészen független szerzőnktől. Utóbbinak elsőbbsége viszont minden kétségen felül áll s a két szakember tárgyalási módja, mondhatnók módszere, egészen más. Két különböző irányból haladnak tehát ugyanazon

igazság felé, de míg az osztrák tudós inkább kijelentésekkel dolgozik, — mely kijelentések egyébként a szakember alapos állításai — szerzőnk jóformán minden mondatát, de minden-
 esetre minden új megállapítását indokolja is. Ezek az indokolá-
 sok: az emlékek képei, szerkesztések, számítások, de sohasem
 pusztán a tekintélyek vagy legfeljebb csak akkor, a mikor az
 illető tekintély kellően megindokolta állítását. Ez a magyarázata
 annak, hogy aránylag sok képpel dolgozik. A mit azért kell itt
 felemlítenünk, hogy hangsúlyozzuk: az ilyen természetű dolgo-
 zatoknak csak úgy van igazán értékük, ha a hivatkozott emlékek
 képét lehetőleg mindjárt be is mutatják.

Ezekben kívántunk számot adni erről a nem vaskos, de
 minden ízében értékes füzetéről. Művelődéstörténetünk munkásai-
 nak figyelmét óhajtanók felhívni ezekre a kérdésekre; hadd
 lássák, mi hevíti a tudomány velük szomszédos műhelyében
 dolgozókat és milyen módon törekszenek megfejteni nagy, a
 nemzeti határokon túl is terjedő kérdéseket, melyek mégis a
 mi legszemélyesebb kérdéseink.

Lehetnek, sőt egészen bizonyos, hogy vannak, a kik előtt
 merésznek, sőt túlságosan merésznek tűnnek fel ezek a meg-
 állapítások. A mi viszonyaink, mint egyebekben, a tudományos
 téren sem kedveztek az új, nagyobb conceptioknak. Kivált az
 archaeologia és ezzel határos területeken. Elég arra utalnunk,
 hogy — bármi lehetetlenül hangozzék is: volt idő, mikor bizo-
 nyos lenézésben volt része azoknak, a kik a népvándorlás korá-
 nak archaeologiai hagyatékában a magyarság emlékeit keresték
 és így a germán, hún, avar stb. népeké mellett ennek is akartak
 kiszakítani egy részt. A mint ez az egyetlen, alkalmi példa is
 világosan mutatja: voltak és vannak bizonyos elhatárolások;
 ezek keretein belül szorgalmasan dolgozni szabad, sőt érdem;
 de ezeken túl is tekinteni merészség és hiba, melynek legenyhébb
 büntetése a tudomásul nem vétel. Addig, a míg a »művelt«
 nyugat példája nem ad reá engedélyt.

De a tudományos igazságok nem törődnek a korlátokkal;
 mint az eszmék általában, láthatatlan, sokszor ellen sem őriz-
 hető, egykönnyen nyomon nem követhető utakon terjednek,
 elhelyezkednek s egyszer csak azt vesszük észre, hogy uralkod-
 nak. A nélkül, hogy számot adnának arról, hogy áll-e mögöttük
 valamely külföldi tekintély s törődnének vele, hogy a hazai
 hivatalos tudományosság rányomta-e a maga hitelesítő bélyegét.

Hazánk nemcsak földrajzilag Európa közepe; nemcsak
 politikailag a Kelet kapuja s a Nyugat bástyája: hanem a műve-
 lődés útjának is egyik fontos állomása. Az elől említett két szem-
 pontból való fontosságát meglehetősen, sok tekintetben jól

ismerjük; de az utolsó tekintetben való jelentősége csak most kezd kibontakozni. Ez a füzet nagy szolgálatot tesz ebben a tekintetben; de azzal is, hogy megtanít arra, hogyan kell ezeket és a hasonló kérdéseket eredményesen tárgyalni.

Dr. Buday Árpád.

Melichár Kálmán: A pápai primátus jogi állására vonatkozó elméletek. Budapest, 1917. Stephaneum nyomda r.-t. 8° 80 l.

A pápai primátus kérdése nem csupán theologiai és egyházjogi, hanem egyúttal történeti kérdés is. Annál a páratlan, semmiféle más intézményével össze nem mérhető szerepnél fogva, melyet a pápaság a történelem egész folyamán, de különösen a középkor történetében játszott, a profán történet kutatójára nézve is elsőrendű fontossággal bír annak ismerete, hogy a különböző korok pápai minő jogokat igényeltek magoknak és minő állást szánt nekik az illető korok jogi felfogása. Az eszmei háttér ismerete igen sok esetben jelentékenyen megkönnyíti a látszólag elszigetelt, episodjellegű eseményeknek szervesen összefüggő, logikus fejlődéslánczolatba fűzését. Pl. VIII. Bonifác harcza eszmei összefüggéséből kiszakítva a hatalom mániákusának kétségbeesett erőlködése, míg a fejlődés egészébe beillesztve természetes culminatioja a középkor hierokratikus világfelfogásának.

Ebből a szempontból a theologus és egyházjogász mellett a historikus is örömmel üdvözli Melichár fent jelzett művének megjelenését, mint az első magyar nyelvű kísérletet a pápai primátusra vonatkozó főbb rendszerek pragmatikus áttekintésére és méltatására. Melichár könyve felöleli a kérdés egész anyagát. Előadását a legrégibb koron kezdi és az infallibilitas dogmájának kimondásán végzi. Miután néhány nagy vonással megemlíti a középkori rendszerek kialakulását befolyásoló körülményeket, minők: a nationalismus és universalismus harcza, a kolduló rendek ellenhatása és az infallibilitas kérdésének rendezetlen volta, sorra bemutatja a curialis, episcopalis és conciliaris elméleteket, mint a melyek legegységesebb hatással voltak a középkor egyházpolitikájának irányítására. Az újkori rendszerek közül a gallicanismussal, a febronianismussal, az indifferentismussal és a josefinismussal foglalkozik részletesebben. Külön érdemként kell megemlítenünk, hogy a szerző nem éri be az egyes rendszerek alap gondolatainak összeállításával, hanem bemutatja és néhány szóval jellemzi nevezetesebb irodalmi képviselőiket is. Felsorolása megközelítőleg sem teljes ugyan, de ilyen formában is becses.

Az anyag teljessége tekintetében alig tehetünk kifogást Melichár műve ellen. Elmondhatjuk, hogy felőlel minden nevezetesebb elméletet, melyet a pápai primátus jogi állásának értelmezésére ezideig felállítottak. Kevesebb elismeréssel szólhatunk az anyag elrendezéséről. Ebben a tekintetben a régebbi korok rovására feltűnő aránytalanság észlelhető. A josefinismus egymaga annyi lapszámot kapott, mint a középkori rendszerek együttvéve. Ennek az aránytalanságnak legfőbb oka, hogy a középkorra vonatkozó adatait csaknem mind másodkézből veszi a szerző. Az investituraharcz gazdag publicisztikai anyagát felőlelő »*Libelli de lite imperatorum et pontificum*« című nagybecsű kiadványt ismeri ugyan, de nem aknázza ki. Nem használja *Mirlot*¹ és *Solmi*² feldolgozásait sem. Nagyon mostohán bánik el Bajor Lajos korának és általában a XIV. századnak publicistikájával is. *Scholz R.* újabb kiadványainak³ s *Riezler*⁴ és *Scaduto*⁵ munkáinak tanulmányozása itt is bővebbé és változatosabbá tette volna az anyagot s lényegesen kibővítette volna a curialis és episcopalis rendszer mellett felsorakoztatott írók névsorát.

Ugyancsak az elsőrendű források mellőzésére vezethető vissza, hogy tárgyi tévedések is elég szép számmal találkoznak a munkában. Csak néhány feltűnőbbet említünk közülök. Szt. Ágoston nem 410 körül, hanem 413—426, tehát 420 körül írta a »*De civitate Dei*«-t. (5. l.) Bresciai Arnold egyházellenes mozgalma és a kolduló rendek keletkezése nincsenek egymással okozati összefüggésben. (7. l.) Occam Vilmos nem volt és nem is lehetett Duns Scotus tanítványa⁶ s nem 1347, hanem valószínűleg 1349 vagy 1350 ápr. 10. halt meg.⁷ (26. l.) Az egyház és állam viszonyát tárgyaló munkái között nem az említett a legfontosabb. Terjedelménél és tartalmánál fogva sokkal jelentősebb »*De imperatorum et pontificum potestate*« cz. értekezése.

¹ *Mirbt K.*: Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII. Leipzig, 1894.

² *Solmi A.*: Lo stato e chiesa secondo gli scritti politici da Carlomagno fino al concordato di Worms. Modena, 1901.

³ *Scholz R.*: Unbekannte kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern. (1327—1354.) I—II. k. (Bibliothek d. kgl. preuss. hist. Instituts in Rom. IX—X.) Rom, 1911—1914.

⁴ *Riezler S.*: Die literarischen Widersacher der Päpste zur Zeit Ludwigs von Bayern. Leipzig, 1874.

⁵ *Scaduto F.*: Stato e chiesa negli scritti politici dalla fine della lotta per le investiture sino alla morte di Ludovico il Bavaro. (1122—1347.) Firenze, 1842.

⁶ *Hofer J.*: Biographische Studien über Wilhelm v. Ockham O. F. M. Arch. Franc. Hist. 1913. 209 s. kk. II.

⁷ U. o. 654. s. kk. II.

(27. l.) A Marsilius de Paduára vonatkozó adatokba is több hiba csúszott be. Marsilius nem 1328, hanem 1343 halt meg. Hogy szerzetes vagy éppen minorita lett volna, azt csupán egyes régi írók állítják a XVI. sz. élt Scardeone padovai történétíró megokolatlan adata alapján. Már *Labanca* eléggé kimutatta e nézet tarthatatlanságát.¹ A korviszonyok hatásának kiemelése mellett nem szabad megemlítés nélkül hagyni azt sem, hogy az aristotelismusnak és az averroismusnak még nagyobb részök volt Marsilius politikai nézeteinek formálásában. (27. l.) Hogy Stieglitz előtt senki sem említette Joannes de Jandun részességét a »Defensor pacis« írásában, szintén tévedés. Ellenkezőleg úgy áll a dolog, hogy Riezler óta majdnem minden feldolgozó külön kiemeli. Leszámítva természetesen a Marsiliusért tüskön-bokron át lelkesedő *Labancát*. Sőt egyik-másik író némileg túlozza is Jandun közreműködésének jelentőségét.² (28. l. 1. j.) A »*De modis uniendi ac reformandi ecclesiam in concilio universali*« cz. munkának nem Gerson, hanem minden valószínűség szerint Dietrich von Nieheim a szerzője.³ (33. l.) A gallicanismust talán több joggal lehet az episcopalismus és a túlhajtott separatistikus törekvések gyümölcésének tekinteni. (u. o.) Szvórényi Mihály nem a zágrábi egyetemnek, hanem akadémiának volt a tanára. (68. l.) Az 1848. évi bécsi concordatum bizonyára sajtóhiba az 1855. évi helyett. (74. l.)

Az előadásmód és stílus szintén több tekintetben kifogásolható. A szerző nem fordított elegendő gondot az irodalmi formára. Sok helyütt elnagyoltan és pongyolán ír. Pl. ismételten használ ilyenféle szerkezeteket: ... a püspökök a pápa által lesznek kinevezve. (3. l.) ... a 680. évi konstantinápolyi zsinatnak ügyiratai ... meg lettek hamisítva. (9. l.) ... most IV. Fülöp fenyegetődött közzsinnal, mely VIII. Bonifácot pápai méltóságáról letegye. (22. l.) Olykor rossz szavakat alkalmaz (pl. létszer) vagy túlságosan bonyolult és nehézkes és éppen azért nehezen érthető mondatokat szerkeszt. A sajtóhibák száma is elég jelentékeny, kivált a latin szövegrészekben.

De e hibák és fogyatkozások daczára is nyereségnek tartjuk Melichár munkáját. Kétségtelen tanulmány és széleskörű olvasottság alapján készült. Ha a szakembernek nem is nyújt újat, a történeti kérdések iránt érdeklődő olvasóközönségnek jó és

¹ *Labanca B.*: Marsilio da Padova. Padova, 1882. 14 s kk. ll.

² *Pl. Valois N.*: Jean de Jandun et Marsile de Padoue auteurs du Defensor Pacis. Hist. littéraire de la France. Vol. 33. Paris, 1906. 571. s kk. ll.

³ *Pastor L.*: Geschichte der Päpste. I. 4. Freiburg, 1901. 193. l. 2. jegyzet.

egészeben megbízható tájékoztatással szolgál a pápai primátust illető problémákról.

Dr. Balanyi György.

J. J. Ruedorffer: Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart.

Sechstes und siebentes Tausend. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart und Berlin. 1916.

R. Kjellén: Die Grossmächte der Gegenwart. Siebzehnte Auflage.

G. Teubner. Leipzig—Berlin. 1917.

R. Kjellén: Die politischen Probleme des Weltkrieges. Sechste

Auflage. B. G. Teubner. Leipzig—Berlin. 1917.

R. Kjellén: Studien zur Weltkrise. 6—9 Tausend. 1917. Verlegt

bei Hugo Bruckmann in München.

Ez a négy könyv egymással szervesen kiegészítő művet alkot. A történetbölcseleti alaphangot Ruedorffer üti meg és Kjellén gyakorlati példáokban, pozitív részletekben dolgozza föl. A nagy bölcseleti symphoniából kisebb és értékes étudeók keletkeztek. Eredetiség egyiktől sem vitatható el, fontosságuk pedig elismert. Mindkét író világos belelátást nyit a világhatalmak jövőendő terveibe és a mit a diplomatia eltitkolni óhajt, azt nyíltsággal és leplezetlen politikai törvényszerűséggel tárja föl.

1. Ruedorffer könyve ama már alaposan összebonyolított vitának központjába visz, mely a történeti ismeretelméletben és a természettudományok közti viszonyban a történetbölcselet célját, logikai hovatartozását és a módszert erősen összezavarta. A történő folyamatban az időleges eseményeken túl okozatos összefüggést és belső törvényszerűséget keres. Az egymásba ütköző és a fejlődés folyamába beleáramló politikai erők a mai világpolitikát biológiai bizonyossággal mutatják. A politikát és elméletét tudománynak minősíti, mely a természettudományoktól abban különbözik, hogy a módszer, a kísérlet és a cél teljesen elkülönítik egymástól. Ezt az eltérést tárgyak sajátossága hozza létre. S noha egymástól eltérnek, mégis hasonló eredményeket idéznek föl.

A legújabb korszakokban a politikában a történet szerint két elv igen gyorsan nőtt nagygyá. Az egyik a nemzeti (nationalismus), a másik a nemzetközi (internationalismus) vagy világpolgári (kosmopolitismus). A nemzetinek főszközévé szegődött a civilisatio, mely expansiv erejénél fogva idegen népek elnyomására törekszik. (Az angol és az indus.) Itt a nép nem a rousseaui elvek szerint egyének összeadása, hanem a népközösségek individualisatiója. Ezt az egyéniséget a geometriai biztosság tudatával akarja más népekre ráerőszakolni. E szerint benne nyilván-

nulhat meg legtermészetesebben az extensiv néperő, mint természeti productum. Mintegy végrehajtja isteni rendeltetését, hogy növekedjék, erősbödjék, szétterjeszkedjék, hogy önmagát gazdagítsa és főnntartsa. A tágabbkörű emberiséghez vezető utat a nemzetköziség fejezi ki, mely itt is nemzeti eszközökkel és erőszakkal dolgozik, mint az oroszoknál a vallásosság öltönyében megjelenő panrussismus, vagy tetszetősebben panslavismus, mint a britteknél a civilisatio jelszava, melylyel a kisebbrendű népeket eddig leigázta és továbbra a földet leigázni akarja. Nemzeti mivoltát az egész földi planetára akarja ráerőszakolni. Ámde sokszor ezek a kisebbrangú népek is az elébük dobott jelszavakban törekednek a nagy, a planetás egységbe beleolvadni, noha ehhez még nem teljesen érettek — és ezt R. nem hangsúlyozza —, mivel úgy látszik, hogy ma a nemzetköziség még nem egyéb, mint egy isteni rendeltetésében hívő népnek (britt, német, orosz, francia) hódoló engedelmesség a kisebb nemzetek (osztrák, oláh, olasz, szerb, cseh stb.) részéről. Ugyanaz a folyamat, mely az Egyesült-Államokban társadalmilag és politikailag állandóan végbemegy: a kivándorlottak beleolvadnak már első íziglen a britt közösségbe. Ebből a szemszögből tekintve bármely nagyhatalom magáévá teheti Vilmos császár chauvin gondolatát, hogy a világ csakis a német (britt, francia, orosz) lényegben fog megújhódni, meggyógyulni. Ilyen nemzetköziség felé tóduló áramlatot a közlekedés, a római egyház, a sajtó, a tőke, a gazdasági érdekek, a kultúra, de leginkább a socialismus segítheti elő.

A világhatalmak tehát nemzeti szellemük és cselekvésük bélyegét akarják az egész világra rásütni. Így pl. a német közép-európai törekvéseivel egyrészt Skandináviától dél felé egészen Afrika belsejébe, másrészt a Balkánon és Anatólián át egészen a Perzsa-öbölíig vagy az Indiai-oczeánig terjeszkednék. Ez a napoleoni törekvés összeütközik a britt világhatalommal, mely viszont Indiából Perzsián, Mesopotámián, Arábián és Palesztinán át hidat ver Egyiptomba és innen a Fokföldig terjeszkednék, majd északi irányban Syrián és Anatólián át Konstantinápolyba, honnan Oláhország, Szerbián és az osztrák-magyar monarchia szétdarabolásával Svájccon és Franciaországon keresztül Londonig törtetne előre. Úgy véli, hogy ennek most ütött órája s vele megkötné a pax quam maxime Britannicat. Így övé lehetne a világ, a civilisatio, az emberiség, az örök béke, a tenger, a szellemi és a földi Imperium Romanum. Szövetségben a pán-amerikás Egyesült-Államokkal véglegesen biztosítaná a fehér faj uralmát a hatalom forrásánál álló japánok és még csak eszméletre térő chinaiak fölött. Így változna át a föld britté, angol

nemzetivé és a földi kosmost a maga arczára formálná át. *Contradictio in adjecto*: ez az angol kosmopolitizmus.

Igy látta Ruedorffer már 1914-ben a világpolitikát. A mai forradalmi kialakulásban mintha mégis csak erősebben törne hatalomra a nemzeti eszme, mint azt pl. az orosz állam szét-hullása bizonyítja. Mint az elmélet tudósa és politikusa a nagyarányú, általános, egyetemes fölfogás felé hajlik. A realis politikus másként gondolkodik. A gyakorlati államférfiú, Bülow herceg (*Deutsche Politik*. Berlin. Hobbing. 1916.) óva int attól, hogy az egyes nemzetek szenvedélyeit, mint politikai tényezőket lekicsinyeljék. Ő nem látja eljötnék a nemzetköziség idejét. Szerinte gyűlölség és bosszúvágy az internationalis viszonyokat még soká befolyásolják, a hozzátapadó illúziók pedig nagy nemzeti csalódások forrása. Semmiféle béke nem fogja ezeket eltüntetni, de anyagi eszközökkel (Naumann) sem tudja valamely nép a maga világhelyzetét megszilárdítani vagy megnagyobbítani, mert ez muló és elégtelen, hozzá a nép gazdagsága, a physikai, erkölcsi és szellemi egészség is kívánatos.

2. Kjellént azzal szokás vádolni, hogy német pénzért dolgozik. Ez amaz entente-mánia, mely saját békehirdető államférfiaiban is hazaárulót lát s minden németbarátot megvesztegetettnek bélyegez. Objectív történetismerő Kjellént a történeti jog és fejlődés alapján állónak fogja felismerni, noha olyan forrásokra is hivatkozik, mint Seton-Watson, a kiről pedig köztudomású, hogy az entente megvásárolt ágense. Ebbe a Watson-tévedésbe maga Naumann is beleesik.

Kjellént meghódítja a német nép imposáns háborús tevékenysége, melyet mint semleges svéd saját szemével tapasztalt. Ez libbenti elméletének mérlegét a német felé. Munkái az upsalai egyetemen tartott előadások, vagy jelentős nagyméretű entrefiléek, melyeket részint történeti (Ranke), részint bölcséleti (Nietzsche) tanulmányokból leszúrt. Elméletét maga is »madártávlati« nézésnek nevezi. Jobbára Ruedorffer, vagy ennek nagytehetségű előzője, Riezler (*Die Erforderlichkeit des Unmöglichen. Prolegomena zu einer Theorie der Politik*. G. Müller. München. 1913.), vagy pedig Ratzel több közismert munkájából, de sok más jelesebb német, angol és francia politikai tudós műveiből merít. Bibliographiája az okmányok teljes biztonságával ékeskedik.

Első munkája az osztrák-magyar, az olasz, a francia, a német, az angol, az Egyesült-Államok, az orosz és a japán világ-hatalmak 1914. évi állapotát tárja elibénk. Szilárd kapocs a statisztika. Mindegyiknél külön-külön tárgyalja a történeti fejlődést (Genesis), az ethnographiai (Volk, Nationalität), az állam-

hatalmi (Reich), a társadalmi (Gesellschaft) és a külpolitikai törekvéseket. Ezeket a következetesen tárgyalt fejezeteket a legújabb tudományos adatok alapján iparkodik megvilágítani.

A monarchiát az összes nagyhatalmak közt mind nemzeti-ségi, mind politikai alakulatánál fogva a leggyöngébbnek tartja és mint elaggott hatalmat kezeli. Bűnhődik az ellenreformatióért és a nemzetiségi politikáért: a divide et impera elvéért. Nincsen nemzeti egysége, hiányzik az egységes néplélek, mely önmagában véve is hódító jellegű. A nemzetiségi széthúzás és az irredenták tömege (olasz, szláv, oláh) látszólagosan széthulló félben mutatja. Az egyetlen összetartó kapocs: az organisatio és a Habsburg-dynastia. Megmentésének egyetlen lehetősége, hogy az Egyesült-Államok mintájára foederalis államalakulattá alakul át. A népek függetlenségre törekvése, mint a magyaroké, újabb nagyarányú bonyodalmak kútfeje, mi a kibontakozást még jobban öregbíti. A választójogtól nem sokat remél. Külpolitikai erejét annyiban tanusítja, hogy a pangermanizmus és a panslavizmus között erős fék gyanánt áll. A dualizmus helyett egy szilárd quadralizmust (Ausztria, Galiczia, Magyarország és délszlávok) ajánl.

A Földközi-tenger molója: Olaszország nagyhatalmának ifjú korát éli. Legnagyobb ellensége a kivándorlás, a mállaria és a társadalmi züllöttség. Ezek gyöngítik. Kiforratlan állam. Irredentája hatalmi kifejlődésének akadályja. Külpolitikája a földközi-tengeri uralom és az irredenta: Adria, Afrika (Tunis, Tripolis, Egyptom). — Franciaország a legrégebb nagyhatalom a forradalomban megifjodott. Politikai bűne az óriási népfogyatkozás, melyet pótolni kíván a színes népfajok fölszívásával. Autarkijája meggyöngült, jóllehet kiélezte megnagyobbodott Bismarck gyarmatosító eszméjével, de azért **Elzász-Lotharingia** revanche-eszméjéről lemondani nem tud. Kultúrharca is meggyöngítette. Raison d'être, mely csak akkor gyarmatosít, midőn az anyaország saját fainak sokaságát már el nem bírja, nála ép a népfogyatkozás miatt nem valósítható meg. A «la gloire» még így sem hagyja nyugodni, jóllehet ez a színes elemekben teljesen csődöt mondott. — Németország a Közép-Európára ráutalt nép, mely mint európai középállam (Reich der Mitte) köröskörül adáz ellenségekkel, messze tájakon, az anyaországtól távol eső fölдрészeken sem szárazföldi, sem tengeri kapcsolatban, a tengeri uralomra tör. Dilemmája, hogy szárazföldi helyzete és kifejlődése nem arányos tengeri terjeszkedésével. Volta-képeni politikai expansiv föladata kizárólagosan a szárazföldre utalja. Társadalmi és erkölcsi kérdésekben vezető polczra hivatott. Tudománya elsőrendű. Baja az is, hogy a porosz túltengő nacionalizmus még nem hatotta át a német elemeket. Egysége

törhetetlennek látszik. Külpolitikája (Caprivi, Bülow, Hohenlohe, Vilmos császár) az entente cordiale-t és a körülzárás eredményezte. Most csak a világhatalom és a megsemmisülés között választhat. Érti, hogy ez így van; vagy pedig másodrendű állammá kell sülyednie és a világalakulásokban részt nem vehet. Belső gyöngesége, hogy imperialismusa nem hatotta át az összes néprétegeket. A nagymérvű nyárspolgárság, a kisvárosi látókör, a sajtó közömbössége, a nagytőke vonakodása a kockázattól egy valódi imperialismusként gátjai. 1907 óta a nemzeti párt győzelme, a marokkói kérdés némileg emelte önérzetét. Van reménysége, ezzel párosul a fizikai, lelki és erkölcsi egészség, s mint Bismarck jellemezte: »Tud lovagolni, mihelyt nyeregbe ültekik«. — Anglia a maga 550 millió alattvalóival, hol nincsen számára irredenta, nincsen pananglianismus, most testvéremzeteitől várja vitális energiájának fölfrissítését és társadalmát a tulajdon egyforma elosztásával akarja reconstruálni. Liberalismusa és conservativismusa ebben egyesül. A korábbi európai háborúkban zsoldosokkal, más nemzetekkel viseltette azokat, még pedig a maga anyagi javára. Főnnállása a tengeri hegemoniával együtt jár. Mint Velence, Hollandia és Portugallia utódja követeli, hogy az oceánok csak egy államot uraljanak: Angliát. Németország, az Egyesült-Államok és Japán hatalomra kerülésével az ő napja letűnik, ámde sikerült az utóbbiakkal szövetkeznie. Ez a kilátás adott Németországnak is erőt, hogy vele megmérkőzzék. Bár a reunited States: a panbritt, azaz minden testvérnép (Anglia és Egyesült-Államok), az angolszász faj egyesülése: a világ egyharmadának egységét alkotja. Ez az ő leigázhatatlan hatalma. — Az Egyesült-Államok a világhatalmak közt még ifjú. Az anyaországnak kerületi megerősítése (Hawai, Portorico, Guam, Philippinnek, Tuhula, Kuba, San Domingo, Nicaragua, Panama) külső védő és előőrsei. A maga féltékéjén fekszik gyarmatvilága. A Monroe elv egy 100 millió népségesítő ereje abból a célból, hogy a pánamerikai eszmét megvalósíthassa. Ez elv kizárja, hogy a másik féltéken is hódítson. Ez egészen új dolog. Militarismusa nincsen. Kjellén szintén abban a balhittben van, hogy az oceánok útját állják, hogy más világrészben, az óvilágban hódíthasson. Egységes kifejlődésének még nagy akadályai a japán és a chinai, a mexikói és a délamerikai kérdés. Itt sem nőnek a hikory-fák az égig. Szerinte a világhatalomra nem érett, legfeljebb egész Amerika uralmára. — Oroszországot még az 1914. év szemével nézi. A romlott burokratizmus a néppel szövetkezik és ezt orránál fogva vezeti. Miklós császár ünnepel és jubilál. Kadettek és forradalmárok állnak egymással szemben. Visszatért a soldateska hatalma

és a hódító kedv. A nép maga friss szláv törzs és még tiszta, érintetlen. Új hatalom, mely a német hatalmat fenyegeti. — Japán a legifjabb hatalom. Kifelé titokzatosan félelmes, befelé önállótlan, ingadozó. Európai kultúrmezben elég otthonos, de nem teljesen áthatott. Külpolitikájának első stácziói China és Oroszország, másodsorban Amerika. — A brazíliai, chinai és indiai nagy felületek nagyhatalmi állásra még éretlenek, mert a nagyhatalom nem matematikai, hanem dinamikai fogalom, nem kulturális, hanem pszichológiai jelentőségű.

3. Másik könyve természettudományi elmélettel is iparkodik a háborút és az újabb politikai alakulásokat magyarázni. Míg az első könyve analysis, addig ez összefoglaló természetű. Őt elméletet állít föl. Az első a geopolitikai elmélet, melyet büszkén a maga tulajdonának vall, jóllehet vannak tudományos és laikus előzői (Rohrbach: *Weltpolitisches Wanderbuch*. 1916. — Dix, Lamprecht, Cholnoky és mások). Ezek a földrajzi és geológiai (telluri) alakulatok alkotják kiinduló pontját. Szerinte hegyek, de különösen nagy vizek ország- és néphatárok determinánsai (Anglia a tengerben, Magyarország a Kárpátok és a Dunával, Ausztria nyílt ingadozó határú mint Oroszország). Ilyen alakulások a gyarmatosításnak is meghatározói. Jobbára szigetek vagy félszigetek. Ennek a gyarmatpolitikának egyik fejleménye volt az 1914. évi világhatalomközi megegyezés, mely szerint Kelet- és Nyugat-Afrika nagy partszegélylyel ellátva Afrika közepén egyesülve egy nagy német sávot képezett volna és az északot (francia, olasz, spanyol) a déltől (angol, portugall) elválasztotta volna. A háború ezt teljesen megmászította, úgy hogy a német gyarmat eltűnt és Anglia Kairótól a Fokvárosig terjed. Földrajzi alakulás kényszeríti Németországot, hogy a Balti-tenger, Visztula, Don, Fekete-tenger, Aegei-tenger, Adria, Alpok és a Rajna között elterjedve a Földközi-tengeren át Afrika felé is kacsintgasson s Konstantinápolyon át Bagdad felé terjedjen. Anglia pedig megfordítva akarja a napoleoni terveket megvalósítani. Kjellén szerint ez a két ütköző nagyhatalom a háború okozója, a mennyiben hódító vonalukban a súlypont a török szultán országaiban fekszik. Ez három világrész közepe. Németország itt keres mozgási szabadságot, Oroszország a meleg tengert, Anglia a szárazföldi kapcsolatot gyarmataival. Így is egyezett meg Anglia Oroszországgal Mesopotámiára és a Dardanellákra nézve. Míg (1914) Németországgal majdnem megegyezett, a Szezi-csatorna és a Dardanellák ütközőpontok maradtak. Anglia erre megfordította taktikáját és Oroszországgal szövetségelt, Konstantinápolyt ígervén neki, a mibe sem a török, sem a német bele nem mehetett s innen a német-török nagy

barátság. Ily módon a Duna vonala egyrészt, a Balkán-Rhodope-hegység, másrészt s a Földközi-tenger keleti partvidéke a háború okozói.

A másik problema az ethnopolitikai. Első phasisa a nemzetségek jogai. Legelső terve pedig a középkori »osztrák csoda« széttörése. Szerinte Seton-Watson és Dover-Wilson elméletei és agitatói a kérdés legjobb megvilágítói. Az ókor államait a kultus, az új koréit a nemzetiség fogja alkotni. Többféle fajtája van : *a)* Egységes nemzet államiság nélkül (csehek, irek, lettek). Ezek nemzetközi bonyodalmat nem idéznek föl. *b)* Szabad, de egységtelen nemzet, mint az olasz irredenta. *c)* Nemzeti egység szabadság nélkül (lengyelek, örmények, ukránok). Ezzel a beosztással az irredentáknak egész sorát tárgyalja. A Gallia irredenta : Elzász-Lotharingia, de elfeledi a baskok, provancealok, normandiaiak és wallonok önállósági törekvéseit ; az Italia irredenta : Savoya, Trient, Trieszt, Görz, de elfeledi a statisztikai számvetést a szlovén népségre nézve ; a Szerbia irredenta : Bosznia, Hercegovina, Bánát, mely a mily lenézett és kicsiny állam volt, mint U-hajó támadott a monarchiára ; a Bulgaria irredenta : Macedónia, Délszerbia, Dobruđa ; a Graecia irredenta : Albánia ; a Romania irredenta : Erdély ; a Russia irredenta : Galiczia és az Északkeleti felföld ; a Polonia irredenta : Galiczia északi része és van még Dánia, Suetia, Germania irredenta is. Kevés ügyet vet arra, vajjon ezek az irredenták történeti alakulatok voltak-e : autochthon népekéi vagy bevándorlások eredményei-e ? Csakis a mai állapotokkal számol. Nem fontos kérdés, vajjon az egyes nagy államok végzetes politikai bűne-e (pl. Ausztriáé, Fr. Zweybrück : Oesterreichische Essays. Berlin, 1916.), hogy ez irredentákat gonoszul dédelgette, hogy nemzetiségeit egymás ellen kihasználva, őket sakkban tartsa. Arra sem gondol, hogy a geopolitikai és az ethnopolitikai problémák egymással megegyeztethetők-e ? Míg az első világos törekvés Indiától Londonig, addig a második csak a Duna völgyében összpontosul.

A faji problema a harmadik. Ennek iránya a Fekete-tengertől a Keleti-tengerig vonul. Ez is Balkán-kérdés. Keveset szól az egyes fajokról és egyhamar rátér a szláv faj politikájára, mely Ausztriát szét akarja darabolni és a Balkánt hatalmába keríteni. Ennek ellenében az osztrák irredenták (cseh, szláv, magyarság és németek) külön államokká szakadva, Németország függelékeiként meghozhatnák a finem Austriae-t. Ezzel a panslavismus térképe, mely elnyúlna Posenig, Bajorországig, a Földközi-tengerig és a mely Németországot meg akarja törni, Európát egy latin és egy szláv birodalomra osztaná, a mi ellen

szükséges az úgynevezett középeurópai szövetség, mely a Visztulától a Vogézekig, az Északi-tengertől a Földközi-tengerig, sőt azon túl is egy áttörhetetlen falát állítsa egy nagyhatalomnak. E kérdés kritikus zónái: *a)* Visztula—Cseherdő—Alpok—Adria, *b)* Peipus—Rokitno és Don. Az európai egyensúly, hogy ha még számba jöhet e planetás fölfordulásban, követeli a geometriailag is meghatározott középeurópai egységet. Így dől meg Napoleon gondolata, hogy a Duna válaszsza el a latin és a szláv néptengert.

A negyedik a sociopolitikai problema. Alapja a népek socialitása, ethikája. Egyesítő elve a társas szokásoknak egyformasága. A népkülönbözőségeket kiegyenlítése, hogy egy világ-egység álljon elő. Benne nyilvánulhat a népek autarkiaja: a gazdasági önkormányzás, mely kiterjed most nemzetekre, de kiterjedhet az egész földre. Ez is háborús thema. Belejátszik a németek tengeri problemája (Zukunft auf dem Wasser), a Berlin-bagdadi álmokkép, melylyel kapcsolatos a német keleti bankok, a palesztinai bank nagy szerepe. Ezekkel a Los von England tervet véli elérhetőnek. Tervében Magyarország, mely most csak Ausztria kolóniáján, újabb autarkiában lendülhet föl. Igaz, hogy vele az európai egyensúly más földrészre esik, de egyenrangúságát nem fogja elveszíteni. Az egyensúlyt föntartná egy Angliával kötendő gazdasági szövetség. Németország, mely most Angliával szembekerült, nem a hegemoniára tör, hanem tevékenyen részt akar venni az emberiség jövő fejlődésében, nehogy a föld angolszászsza, vagy éppen szlávva legyen.

Az ötödik problema fölemelkedés a kosmopolitismushoz. Ezt nevezi alkotmányos és kulturpolitikai problemának. A háború két államforma: a porosz és az angol élet-halál harca. Az elsőben fő az állam, az angolban fő az individualismus; az a kötelességtudást és a tudományt, ez a democratiát, a jellemet, a gentlemanséget tolja előtérbe. (To give all men within its bounds an English mind.) E két világtérfogás közt az osztrák-magyar a tolerantiát képviseli s benne az osztrák inkább a német, a magyar az angol felé rokonszenvez. A szláv toronyirányt az angolnak veti magát alá.

Kjellén ezeket a problémákkal a jövő történeti fejlődés alapjait véli kifejteni. Olyanokat, milyeneket a háború felszínre vetett. Nagyrészt történeti alapon áll vagy reáihivatkozik (pl. Austroslavismus). Rámutat arra is, hogyan alakulhatna a kis szláv államok szövetségéből egy nagy szláv közösség, mely a germán elem megtöréséből keletkeznék. Inkább a nagy vonásokra fekteti a főszűlyt és nem fejt ki eléggé a kis államok kulturális fejlődőképességét az óriás államok kulturképtelenségével

szemben s alig említi egy európai egyesült államok szövetségének lehetőségét.

4. A Studien zur Weltkrise naplóformában megírt egyetemes áttekintése az előbbiekből adott eszméknek. Mind stílusa, mind felfogása előkelő és kicsiszolt. 1914 augusztustól 1917 ápriliséig fölmerülő sorsfordító eseményekhez fűzött essayk, tudományos impressiók, gondolatok, apercuek élénk csoportokban váltakoznak. Szerinte az összeköttetés a Levantével már 1915-ben megoldotta a Balkán-kérdést és az egységes Balkán-politika véget vet évszázados vetélkedéseknek. Elismeri a magyarság nagy horderejű politikai hivatását (150. oldal). — A háború nála az igazságok hirdetője. Oroszország katonai fölkészültsége megelőzte a központi hatalmakét, de a háború földidézésében mindkettő bűnös. Az olthatatlan gyűlölségek szülik a nagy entente-hazugságokat. Németország militarismusa, imperialis politikája, de bölcselete is (Machtphilosophie) háborút földidéző eszközök, a mint azt Comte philosophiája befolyásolhatja a francziáknál (W. Wundt: Die Nationen und ihre Philosophie. Ein Kapitel zum Weltkrieg. Leipzig, 1915). Anglia meglevő imperialismusa elegendő volt, hogy kihívja a vetélytárs harci kedvét. Az orosz forradalom győzelme sem jelenti a háború befejezését, a mint miniszterválságok, kormánybukások nem fogják végét vetni. Az agrárkérdés megoldása még soká késik s a passiv álmodozó, az orosz, »a ki egyforma meleg szívvel csókol és agyonüt«, valójában még nem jelentkezett mint békeapostol. Míg Finnország köztársasága elismerve nincsen, míg Aland orosz erődítései fennállanak, míg Pétervár a főváros, addig van orosz fenyegető veszély. Németországot egy óriás tévedés kapta meg, midőn azt hitte, hogy Angliával a tengerért ki lehet békülni. A rule Britannia, rule the waves nem ismer kibékülést a hegemonia nélkül. Kjellén szerint Németország jövője nem a tengeren, hanem a szárazföldön van. A tengerről le kell mondania és kár volt ezt már 1890-ben be nem látnia. A Habsburg-monarchia épen csak beleesett ebbe a nagy kavarodásba, azaz államférfiai belerántották. Németországnak helyet kell kapnia a világhatalmak concert-jében és Kjellén azt hiszi, hogy ez a helye immáron készen áll.

E művében Kjellén világosan német érzelmű, a nélkül azonban, hogy az ententeot kellő objectivitással ne kezelne.

Úgy látom, mintha az egész munkásságából Rankenak ama mondása csúcsosodnék ki, a mely egyúttal a német népnek is mai fölfogása, hogy »das grösste was dem Menschen begegnen kann, ist es wohl, in der eigenen Sache die allgemeine zu verteidigen, dann erweitert sich das Dasein zu einem welthistorischen Moment«.

Morvay Győző.

Horváth Jenő: Balkántörténeti tanulmányok. (Fejezetek a modern történelemhez. Tanulmányok és szövegek. 2—3.) Nagyvárad, 1917. Láng József könyvkiadóvállalata. 8°, 80 l.

Az előttünk fekvő füzet két dolgozatot foglal magában. Az első: A balkánpolitika története a római birodalom feloszlásától a bécsi congressusig. 395—1815, a második: Canning and the Balkan Question. A history of the first Triple Entente 1823—1827. A második dolgozat a Hungarian Review részére íratott s így ismertetését e helyen nem tekintjük feladatunknak. Az első dolgozat 64 oldalon tizennégy évszázadon átnyúló, tartalomban és jelentőségben colossalis történeti fejlődésről óhajt képet adni, s e nagyon is korlátozott terjedelem következtében e fejlődés tényei közül csupán a legáltalánosabb fontosságúakat, leginkább szembeszökőket mondhatja el, azokat, melyek minden valamire való világtörténelmi kézikönyvben megtalálhatók. Hogy e fejlődés mozgó erőire, e tények okaira rámutasson, a legtöbb esetben meg sem kísértheti s magától érthetően új eredményekhez nem juthat. Tudományos értéke tehát ebből a szempontból nincs. Mégis alig kell mentetnünk, ha itt néhány sorban foglalkozunk vele. A világháború még világosabbá tette, a mit már úgyis tudtunk, hogy elsőrangú életérdekeink megkövetelik, miszerint politikai, gazdasági és tudományos szempontból egyaránt fokozott érdeklődéssel forduljunk a Balkán felé. Minden sor írás, mely ez érdeklődést ébren tartani és kielégíteni igyekszik, megérdemli hálánkat, e dolgozat pedig fokozott mértékben megérdemelné, mert szerzőnek a kolozsvári egyetemen tartott előadásából készülvén, eredetileg az ifjúsághoz fordult, melynek érdeklődését első sorban kellene felébresztenünk ezen és hasonló kérdések iránt.

Sajnos, a dolgozat erre nem egészen alkalmas. Hibás ebben első sorban az óriási anyag, a mely ennyire szűk keretek közé sehogysem szorítható be. Szerző ugyan ez anyagból sok mindent elhagy, olyasmint is, a mi pedig feltétlenül szükséges lenne a fejlődés megértéséhez. Így az első, 1081-ig terjedő fejezetben egy szóval sem említi a germán-hun-avar betöréseket a Balkánra, a mi pedig bennünket különösebben érdekelné, már csak azért is, mert ezzel függ össze a szlávoknak a Balkánra való telepítése. De nem említi az arab veszedelmet sem, az orosz vonatkozásokat ebben a korban meg épen csak érinti. Nincs említve a bessenyőknek a mai Románia területén való szereplése sem, a mi pedig a magyar és bolgár történetben annyira jelentős. Általán ennek a területnek dolgaira kevés súlyt vet; később a kúnokat csak pár szóval említi meg, arra meg egy-

általán nem tér ki, hogyan kerültek a románok a Duna és a Kárpátok közé, holott ez bennünket, különösen pedig a kolozsvári diákokot, különösen érdekelne, hisz ez az egész román kérdés történelmi magja. Általában nem tudnánk megmondani, miféle szempontokat követett szerző az anyag összeválogatásában. Velenczének a Balkánon s nevezetesen a byzanci császárság történetében játszott szerepével, igen helyesen, meglehetősen bőven foglalkozik. Ellenben egy szóval sem említi Pisának és Genuának a szerepét, a mely pedig egyes időszakokban, így a nymphaeumi szerződést (1261 jan.) követő időben nagyobb volt, mint Velenczéé.

De még az az anyag is, melyet az író felvesz és előad, oly óriási, hogy vajmi nehéz benne a tájékozódás, vajmi nehéz annak áttekinthető előadása. A szerző tiszteletreméltó igyekezettel és nagy ügyességgel kísérlette meg világosan előadni e nagyon bonyolult fejlődés phasisait, de persze ez nem mindenütt sikerült neki. Minduntalan észreveszszük, hogy mondanivalóját nagyon is tömören fogalmazza; ez előadását többször homályossá, sőt itt-ott szinte érthetlenné teszi. Mindezt eléggé magyarázza és menti az anyagnak végzetes összezsúfólása. Azt azonban kevéssé menti, hogy itt-ott durva hibák fordulnak elő, mint pl. a 23. oldalon. Honnan veszi az író, hogy a Hohenstaufok *kipusztították* a normannokat? Anjou Károly *nem 1268-ban* vette birtokába Korfut és Durazzót, hanem az már 1867 januárjában birtokában volt (Sternfeld: Ludwigs des Heiligen Kreuzzug nach Tunis 1270 und die Politik Karls I. v. Sizilien 31 s kk. lapok); *nem 1273-ban*, de már előbb fogadott bolgár és szerb követséget (Norden, Das Papsttum und Byzanz 482. l.), a mi különben nem lényeges, mert nem »ezzel nyert döntő szót a Balkán ügyeiben«. Ugyanezen az oldalon s a következőre átnyúlóan ezt írja »II. Károly király csak oly feltétellel nyerte vissza szabadságát, hogy az 1302-diki caltbellottai szerződésben Siciliát végleg a spanyoloknak engedte át és Magyarországon keresett új teret ambícióinak«. II. Károly *1288-ban* szabadult meg a spanyol fogságból s az *oleroni szerződésben*, melynek értelmében megszabadult, nem mondott le Siciliáról. Lemondott igenis az 1302-i caltbellottai szerződésben, melynek *semmi köze* a szabadonbocsátásához, de akkor sem a »*spanyolok*« javára, hanem elismerte a sziget önállóságát az aragon királyi házból származott önálló sicíliai király, Frigyes alatt. Végül *nem ezután* kereste családjá érvényesülését Magyarországon, mint azt az ő szavaiból következtetné az ember, mert azt a házasságot, melynek az Anjouk a magyar trónt köszönhatték, *1269-ben* kötötték, Martell Károly pedig már IV. László halála után fellép trón-

követelőnek. (Ezt különben — más szavakkal — szerző is elmondja a 24. oldalon.) Ez csak *egy* oldal, igaz, kivételesen szerencsétlen oldal.

Örömmel üdvözöltük szerzőnek azon eljárását, hogy minden fejezet végén adja a »Források és irodalom« cím alatt néhány vonatkozó munkának a címét. Itt is zavarja örömmünket az, hogy ezek megválogatásában nagyon is önkényesen jár el a szerző. Arról, hogy a forrásokat felsorolná, szó sincs. Mindössze néhány okmánytárat említ meg. Persze igazságtalanság lett volna a források teljes összeállítását kívánni, de mindenesetre meg kellett volna említeni, ha már forrásokról egyáltalában szó van, a bonni Corpust, Hopf Chroniques gréco-romanest, Finke Acta Aragonensiait, a Sathas-féle Documents inédits 9 kötetét, a Jorga-féle Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle kötetét, a Migne-féle Patrologia graeca 165 kötetét, a hozzánk közelebb esők közül a Thallóczy-Jiricék-Sufflay féle Acta Albaniaet, a Theiner-féle vagy a zágrábi akadémiától kiadott Monumenta slavorum meridionalium kötetét. A forrásoktól azonban még eltekintenénk, ha az irodalom összeállítása kielégítő volna. De ha még úgy figyelemmel vagyunk is a nagyon szűk keretekre, ez a felsorolás sem a relativ teljesség szempontjából, sem a kiválasztás helyességének szempontjából nem kielégítő. Pl. a III. »Hellen restauratio« című fejezet (1210—1267. évek) »Források és irodalom« rovatában összesen három mű szerepel, mindhárom magyar, legjelentékenyebb köztük Pesty »A szörényi bánóság«-a és főként *egy sem* foglalkozik a hellén restaurációval. A VI. fejezet (küzdelem a török hegemonia ellen. 1360—1660) forrásai és irodalma három műre terjed! Legbővebb és legjobb az összeállítás az utolsó fejezetnél, a mely egyébként is körülbelül a legjobb. De máshol az összeállítás nemcsak nagyon is hiányos, de ötletszerű is, úgy hogy itt-ott szinte komikussá válik. A IV. fejezetben a sicíliai spanyolok balkánpolitikájára három munkát hoz fel, köztük Schlumberger különben igen szép művét (Expedition des »Almugavares«), a mely azonban igen kevésbé foglalkozik a katalán zsoldoshad lázadásának balkánpolitikai oldalával. Ellenben sehohsem találjuk Schlumberger klasszikus, korszakalkotó nagy műveit. (Un Empereur Byzantin au dixième siècle. Nicephore Phocas, Paris 1890; L'épopée Byzantin à la fin du dixième siècle, 3 kötet, Paris, 1896, 1900, 1905; végül utolsó: La siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453. Paris 1914; hogy a többit ne említsem). Nordennek mindkét munkája szerepel; a nagyobb (Papsthum u. Byzanz) az első, 1081-ig terjedő fejezet végén (Noorden-nek írva). Itt a cím vezethette félre a

szerzőt, abban ugyanis szerepel »Die Trennung der beiden Mächte«. A 764 oldalra terjedő könyvből azonban ezzel *csak* 46 oldal foglalkozik. A mű gerincze (több mint 300 oldal) az Anjou balkánpolitikájával s az unio-kísérlettel foglalkozik (1261—1327), tehát a IV. fejezethez került volna. Ugyancsak az első fejezet irodalmához került Uebersberger: Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten. Miért, ki sem lehet találni.

Ezek azonban még megvannak. De mennyi hiányzik. Ismét ötletszerűen néhány cím: Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman Empire; Le Beau, Histoire du Bas Empire; Gfröer, Byzantinische Geschichte; Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter; Hopf, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit; Delaville le Roulx, La France en Orient au XIVe siècle; Caro, Genua und die Mächte am Mittelmeer; Heyd, Geschichte des Levantehandels im Mittelalter; Sternfeld idézett munkája és számtalan más. A szakember igazolni fogja, hogy a felsoroltak alapvető fontosságú munkák. Igaz, a hely kevés, de miért vett akkor fel a szerző *abszolút jelentéktelen* dolgokat? Vagy a magyar irodalmat akarta velük kimeríteni? Hol vannak akkor pl. Hodinka dolgozatai és miért szerepel oly gyéren Thallóczy? Azt hiszem, épen mert a dolgozat eredetileg előadásnak készült, az irodalomra nagyobb gondot kellett volna fordítania.

Egy ilyenféle munkára okvetlenül szükség van fentemlített feladataink érdekében. Egyáltalán nem akarjuk kétségbe vonni, hogy a szerző meg is tudná csinálni ezt a munkát; az utolsó fejezet azzal biztat, hogy igen. De hogy ilyen keretekben arra vállalkozni teljesen kilátástalan dolog, azt bármely laikus el fogja ismerni.

Patek Ferencz.

A Göncz-Ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve (1446—1917).

Összeállította *dr. Veress Endre*. Kegyeletes emlékül kiadta gróf Kornis Károly.

A gróf Almássy, gróf Dessewffy és gróf Károlyi családok díszes családtörténeteinek megjelenése után most e szintén díszes kiállítású és értékes családtörténettel áldozott őseinek emlékének most e háborúévek nyomorúságában gróf Kornis Károly.

Fáradhatatlan gyűjtőnk, dr. Veress Endre szedegette össze ennek adatait azon helyekről, hazánk egyik végétől a másikig, a hová az idők viharai hét századon a gróf Kornis-család tagjait vetették. Mivel pedig tudjuk, hogy a gróf Kornisok kivált az erdélyi fejedelemség korában nagy részt vettek hazánk kormányzásában, e családtörténet nem csupán a család tagjait, rokonait és ismerőseit érdekli, hanem mindazokat, a kik hazánk

történetével foglalkoznak. Neveli a mű értékét a végül csatolt és sok évi kutatással fellelt okleveleken alapuló családfa. Nem csupán sokkal jobb az eddigi összezavart családfáknál, hanem sokkal terjedelmesebb is, mert felveszi a grófi család eredetét egészen a tatárjárásig. Ebből is sejthetjük, hogy a mű előszavában jelzett és már nemsokára sajtó alá kerülő gróf Kornis oklevéltár hazánk multjának ismeretét számos új adattal fogja gyarapítani.

Dr. Karácsonyi János.

Folyóiratszemle.

Az Ujság. 1917. 293. sz. *Takáts Sándor: Kapitány Vékony János* kurucz vitézről mond el egyet-mást. A Rákóczi-felkelés után Temesvárt húzódott meg s török kenyéren élt. Midőn Savoyai Eugen 1716-ban Temesvárt megszállotta, Mustafa basa a kuruczok szabad távozhatását kötötte ki. Ezek közt volt Vékony is. Később Pálffy Jánosnak tett kémszolgálatokat. Ő segítette elő hirádsáival belgrádi győzelmét, a miért 200 arany jutalmat kapott s a király kapitányi rangra emelte. — 312. sz. *Takáts Sándor: Splényi László tábornok* és huszárjainak merész viselt dolgait írja le.

Budapesti Hirlap. 1917. 283. sz. *Csitáry Béláné: Belgrád-ra vonatkozó történeti adatokat közöl.*

Budapesti Szemle. Október. *Fraknói Vilmos: A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.* E befolyásnak szemléltetésére elmondja Mátyás király Frigyes császárral való szerződésének néhány pontját és ismerteti Ulászló Miksával kötött szerződésében a nemesség országgyűléseinek a szerepét egyrészt a magyar, másrészt a császári trón öröklésének dolgában. Végül az 1508/09. évben a rendek állásfoglalásának a jelentőségét fejtegeti. — *Márki József: Az 1849. évi osztrák-orosz szövetség fölbontása.* Ausztria szerepét mutatja be folytatólágon a bécsi conferentia után; részletesebben tárgyalja a békítő törekvést és a magyaroknak felfogását a jövő megalapozásának módozataira vonatkozólag. Registrálja az eseményeket az 1856. esztendő végéig. — *Moldován Gergely: I. Károly román király s a román nemzeti ideál.* Az irredenta mozgalmat a Ligán kívül a diákság tartotta fenn; megnyilatkozásai közül a predeáli zászlóavatás, a konstanzai diákcongressus és az 1896. évi kísérlet a leghangosabb. A román Akadémiának ehhez a mozgalomhoz való csatlakozását az Európához intézett felhívás mutatja; az orvosi congressus is alkalmat adott román jajkiáltásokra. 1905-ben a nemzetiségi párt megalakulása nagyot lendített az irredenta mozgalmon: Pap János püspök inzultálása, a Jorga Miklós összeszerkesztette séremlajstrom és a debreczeni merénylet jelölik az erdélyi árulók munkájának útját. Károly király sem volt országunknak barátja: a Slavicivel folytatott párbeszéd (1896) és Ferencz Ferdinánd trónörökös szinajai látogatása, de leginkább az a törekvés mutatja ezt, a melylyel 1877-ben országa határait kitolni igyekezett.

November. *B. Wlassics Gyula: Az udvartartás jogi természetete.* Zolger Iván könyvének bírálata; a Habsburgok udvartartásának történetét is áttekinti a magyar királyi udvartartás jogi természetének magyarázására. — *Fraknói Vilmos: A tolnai országgyűlés külügyi actiója 1518-ban.* A tolnai gyűlés küldöttségének a történetét

mondja el és a küldöttségnek a császári trón ügyében Velenczében és Rómában kifejtett actióját. Ismerteti a köznemesség harcziars hangulatát a huszas években. Erdélynek a különválás után Magyarországgal való összeköttetéséből a rendek egyetemének külpolitikai befolyását és e befolyáshoz való ragaszkodását mutatja ki. — *Takács Sándor*: *Zrinyi Miklós gyámjai*. Közli Zrinyi György végrendeletét; kimutatja, hogy Pázmány a gyám szerepét nem vitte, a gyámok élén Sennyey István püspök állott. A Zrinyi-árvák birtokain élő nemesek praedicatorainak ügye bizonyítja a legszembetűnőbben, hogy Pázmány magát gyámnak nem tartotta. Arra sincs semmi ok, hogy a főlovászmesteri kinevezés kieszközölését Pázmány befolyásának tulajdonítsuk: az ilyesmit a család szokta kérni, a Lobkowitz-befolyás pedig minden más közbenjárás fölvetését feleslegessé teszi. Az olaszországi útnál is túlozzák Pázmány szerepét: az ilyen olasz út annyira megszokott volt, hogy nem kell a Zrinyi-fiúk tervét idegen ajánlathoz kötni; az út tervének kidolgozására is Sennyey kap megbízást, csak annak halála után jut e megbízás Pázmányhoz. A püspöki gyám mindenre nem terjeszthette ki figyelmét: a birtok kezelőinek visszaéléseit ez magyarázza meg. De épen Mikulich megítélésében volt igaztalan az eddigi történetírás: a báni méltóság megszervezésére Mikulich Tamás támogatta Zrinyit. — *Moldován Gergely*: *I. Károly román király s a román nemzeti ideál*. A magát függetlennek nyilvánított Románia a fegyverszüneti tárgyalásokban a saját kívánságait is érvényesíteni akarta, de a san-stefanói békeszerződés azokat figyelembe nem vette. A besszarábiai kérdés az orosz-román viszonyt végkép elmérgesítette. A berlini kongressus a vitatott részeket Oroszországnak ítélte. Az 1877-i beavatkozás haszna csupán függetlenségük elismerése volt. — *d.*: *Török történettrók*. A vállalat III. kötetének bemutatása.

Deczember. *Moldován Gergely*: *I. Károly román király s a román nemzeti ideál*. Károly király és kormánya kezdetben épen az oroszokkal szemben keresett védelmet: így jön létre 1883-ban a szövetség a központi hatalmakkal. Ez azonban az orosz diplomatiát nem hozta zavarba, a nép között is, a művelt körökben is folytatta aknamunkáját. Az első sikere Cogelnicean állásfoglalása volt 1884-ben, az orosz kúpárusok munkája pedig az 1888. év eseményeit idézte elő. Majd a Liga kerül az orosz befolyás karmai közé. Az 1898-i szentpétervári látogatás óta Károly király is az »intregerea neamalui« szólamáért lelkesül, az 1913. aug. 10-i bukaresti békében azt már érvényesíti is. Természetes következménye volt ennek az a hit, hogy a Szófia felől jövő román hadsereg egyenesen Erdélybe tör. A hármasszövetségtől való elhidegülés mindjobban terjedt: erről Károly királynak tudomása volt, az aspiratiók elé akadályt nem vetett. — *Fraknói Vilmos*: *Nyílt levél a szerkesztőhöz*. Takács Sándor adataival szemben sem érzi a maga feltevését megdöntöttnek.

Egyházi Közlöny. 1918. 2. sz. *Juhász Kálmán Bonzagno János csanádi püspökké kineveztetése*. A legtöbb történetíró 1532-re teszi püspöki kineveztetését. A cikkíró két egykorú irat alapján 1529. jun. 15—29-re helyezi a kineveztetést.

Eperjesi Lapok. 1917. 47. sz. *Horváth Ödön*: *Száz év előtt* címmel Glatz Jakabnak 1818-ban Bécsben megjelent munkája alapján a reformatio megünneplésére vonatkozó adatokat ismerteti.

Ethnographia. 1917. évf. 1—3. füzet. — Az első lapon a Magyar Néprajzi Társaság mély fájdalommal jelenti két évtizeden át volt elnökének, kéméndi báró Szalay Imrénének elhunytát. — *Sébestyén*

Gyula : Arany János és a hagyomány. (Első közlemény.) A népszellem irodalmi érvényesítésén fáradozó Kisfaludy-Társaság örök érdemet szerzett magának avval, hogy 1846-ban kitűzött pályázatával Arany János »Toldi«-ját világra segítette. A mű sikere addig példátlan volt, csak Aranynak támadtak komoly kétségei a monda tárgyát és földolgozását illetően. A »Toldi« sikerének és Arany aggodalmainak közös lélektani rúgója az volt, hogy Arany »mondát mesél el«. Szeme előtt Petőfi »János vitéz«-ének mesevilága lebegett, holott az ő ereje épen az epikában volt. — *Solymossy Sándor : Arany János népies-sége.* Arany gazdag költői termelésén minduntalan átüt a népi környezet állandó hatása, műveiből legtöbbször a magyar föld népének lelke szól; főképen népies tárgyú és hangú költszete alig egyéb, mint a magyar folklóre ideális megnyilatkozása; a hagyományok tisztelete tekintetében pedig közelebb áll a néphez, mint a legtöbb műköltő. Mindennek igazolására Arany egyéniségének néhány szembe-szökőbb vonását emeli ki. — *Bán Aladár : A Toldi-monda alaprétege.* Toldi Miklós alakja nem történeti, hanem népmesei : az ú. n. »nemzeti óriások« közé tartozik; alakját és nevét az ország majd minden részében ősméri és ősmerte a magyar nép. A »Toldi« névhez fűződött mondák egybekapcsolódása hosszú fejlődés eredménye és benne három réteget lehet megkülönböztetni. Az első az óriások körébe tartozó hősről szól, a második az Ilosvai előtti népköltési lerakódmány, a harmadik a kalandoroknak az a sorozata, melyeket Ilosvai és lantos társai kapcsolnak össze a népszerű hagyománnyal. — *Szegedy Rezső : Ki volt Jankó Szibinyáni ?* Zlinszky Aladárnak és Tolnai Vilmosnak ebben a kérdésben korábban elért eredményeit óhajtja kiegészíteni a közismert szerb monda keletkezésének, elterjedésének, változatainak, fennmaradásának vizsgálatával. — *Tagányi Károly : A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.* (I. közl.) A hazai élő jogszokások eddig külön kutatás tárgya nem voltak; a néprajzi és nyelvészeti munkálatok úgyszólván önkéntelenül mégis jelentékeny anyagot halmoztak föl a népnek jogi életére vonatkozólag. Ennek szemmeltartásával, bár az időt nagyon előhaladottnak találja már az ilyenmű kutatásokra, mégis sikert remél — »csak akarnunk kell«. A munkálat érdekében első sorban a külföldi hasonló célú gyűjtések eredményeit, szempontjait és módszereit ősmerteti részletesen. — *Róheim Géza : A kazár nagyfejedelem és turulmonda.* Kimutatja, hogy egy bizonyos »sacrális királyság« totemistikus állapotában megvolt a honfoglaló magyarságnál is, még pedig a török-tatár népeket jellemző és a történelmileg kimutatható kazár befolyásra valló formában. »A magyarok szent fejedelmüket a totemállat fiának tartották és ereje fogytát gyanítván, ünnepélyesen feláldozták.« — *Néphit és népszokások. Az Őrség száz évvel ezelőtt.* Mészöly Gedeon közöl mutatót egy a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található kiadatlan műből, melynek teljes címe : »Eörségnek Leírása, úgy-mint : Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvzokása, a' mellyeket öszve szedegetett Nemes-Népi Zakál György 1818-dik Esztendőben.« — *Népköltészet és népzene. Relković Davorka : Gebhardt János magyar mondahözléseiről.* Gebhardt János bécsi német író, volt pesti német nyelvtanár »Heilige Sage«, »Neue Folge der heiligen Sage« és »Österreichisches Sagenbuch« cz. gyűjteményeinek hazai vonatkozású vagy tárgyú darabjairól ad számot. — *Irodalom. Bibó István : Gróf Teleki Pál, a földrajzi gondolat története.* Leszögezi szerzőnek azt a megfigyelését, hogy a néprajz együtt fejlődött a földrajzzal, de hibáztatja, hogy nem fejtette ki bővebben

ennek az együttfejlődésnek okait. A művet, mint összefoglalásra képes elme munkáját, határozottan irodalmi nyereségnek tartja. — *Jellinek Márton: Btób István, A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története.* Úgy látja, hogy szerző czélja olyan elemi gondolkodási formákat találni, a melyekben az ember mindenütt gondolkodni kényszerül; erre legalkalmasabbnak találja a számok szerepének vizsgálatát. Feltűnőnek találja, hogy ebben a törekvésében szerző eltér a szokásos ethnologiai módszertől, a midőn nem a primitív, hanem a félprimitív népek ethnosából indul ki. — *Berze Nagy János: Gulyás József, A sárospataki kéziratot népmese-gyűjtemény.* Szerző nézetével szemben főntartja azt a már régebben nyilvánított véleményét, hogy a Szilcz István szabolcsmegyei földbirtokos által a XVIII. sz. végén lejegyzett mesék magyar, vagy legalább is magyar földön lakó ember szájából kerültek lejegyzésre. — *Kiseb Közlemények. Szendrey Zsigmond* szalontai babonákat mutat ki Arany János műveiben; *Bán Aladár* a »lyüki« és »hüvelyk« szó újabb néprajzi magyarázatát adja; S. Gy. Gáiel Vitusnak a székelv rovásírásra vonatkozó adalékát közli egyikéből azon másolatoknak, melyek Gáiel XVI. sz.-i kéziratáról a bécsi udvari könyvtárban található. — *Néprajzi Hírek. Róheim Géza* Sir Edward B. Tylornak munkásságát méltatja, elhúnyta alkalmából; S. Gy. intimitásokat mond el ugyancsak Tylornak Budapesten, 1898-ban tett tudományos érdekű látogatásáról.

Földrajzi Közlemények. 1917. 6. sz. *Janzso Tihámér: Néhány vonás a XI. századégi Magyarországról.* Részlet a szerzőnek »Magyarország és határai Szt. László korában« című munkájából.

7—8. sz. *Tóth Zoltán: Az államterület biztonsága.* A természetes határok jelentőségét tárgyalja az államalakulások szempontjából általában s ezután Magyarországra alkalmazottan.

Historische Zeitschrift. 1917. 21. Bd. 2. Heft. C. Brinkmann ismerteti *Kaindl*nak a »Bibliothek des Ostens« című vállalatban megjelent munkáját: *Die Deutschen in Osteuropa.* A bíráló kedvéssé kedvező; a könyv újat nem hoz. — L. v. E. ismerteti a *Veress Endre* szerkesztésében és kiadásában megjelenő *Fontes Rerum Hungaricarum Matricula et acta Hungarorum in Universitate Patavina studentium* kötetét. — A füzet még 27 többé-kevésbé háborús tárgyú mű ismeretét hozza.

3. Heft. H. Marczali: *Vitam et sanguinem* című cikkében a pozsonyi 1741-i országgyűlés híres jelenetével foglalkozik, felvetve a kérdést, hogy a czímű választott felkiáltás spontán, tisztán a pillanatnyi hangulat, az őszinte lelkesedés hatása alatt tört ki a rendekből, avagy ezen jelenet, illetve e jelenet eredménye céltudatosan elő volt-e készítve? Arneth állításával szemben megállapítja, hogy magával a kifejezéssel már jóval június 22-e előtt találkozunk. Vázolja az ország helyzetét a szathmári béke után, azután a hangulatot az 1741-i pozsonyi dietán, a melynek erősen ellenzéki szelleme megnyilatkozik abban az erősen a gravaminális politika hatása alatt álló hitlevéltervezetben, melyet a két tábla részéről erre a czélra kiküldött bizottság szerkeszt meg. Az oppositiónak kedvez a közhangulat is (pasquillek) és ez meg is nyilatkozik abban a határozott ellenállásban, melylyel az a terv találkozik, hogy Mária Terézia férjét társuralkodónak ismerjék el. Viszont a királynő is nehezelt ezért is, de az ajánlatba hozott új esküszöveg miatt is. Osztrák és cseh tanácsosai is a magyarok ellen dolgoznak, ellenezve bizalmatlanságból felfegyverzésüket. Csak Bartenstein kivétel közöttük. Mária

Terézia tehát a maga elhatározásából fordul a nemzethez s a rendek a pillanatnyi, lelkesedő elhatározásból fakadnak a híres kiáltásra, kifejezést adva modern nemzeti érzületüknek. Felismeri ennek jelentőségét Montesquieu is. Viszont a jelenethez tapadó sok hamis hagyomány, hibás beállítás jórészt Voltairenak idevonatkozó megbízhatatlan munkájára vezethető vissza. — *I. Loserth* ismerteti egészben elismerően *Andreas Veress: Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*. Vol. primum, 1468—1540 (Fontes Rerum Transylvanicarum tom. IV.) kötetét. — Rövid, bennünket érdeklő ismertetések még: *H. Marczal*tól: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi szakosztályának Évkönyve*, 1913—1914. Szerkeszti *Bochkor Mihály*, továbbá *I. Loserth A. Luschin v. Ebengreuth: Österreichs Anfänge in der Adria cz.* munkáról. Végül néhány ismertetés a háborús irodalom köréből.

Huszadik Század. 1917. 9—10. sz. *Braun Róbert: Párhuzam az osztrák és a magyar belpolitika közt, különös tekintettel a nemzeti-ségi kérdésre.* Megállapítja, hogy Metternich óta az ausztriai német-ség nagyobb szabású államférfiút nem mutatott fel, Magyarország ellenben sokat köszönhet kiváló politikusainak. Ennek magyarázatát abban találja, hogy Magyarországon a vármegyei élet kitünő előiskola a politikusok számára, Ausztriában ellenben a fegyelmezett katonatiszti kar és a munkához szokott hivatalnokok pótolják a politikusokat. Nemzetiségi szempontból azt állapítja meg, hogy a magyarországi nemzetiségek műveltsége közelebb áll a magyar kulturához, mint az osztrák nemzetiségeké a némethez s ebből arra következtet, hogy itt a nemzetiségi önállóság kérdése indokoltabb. — *Neufeld Béla: A nemzetiségi kérdés lélektanához.* A nemzetiségi egyenjogosítás jelszavát törekszik bölceleti szempontból megindokolni. — *Zoárd Ignác: A palesztinai zsidó település problémájához.* Azon okokat törekszik feltárni, melyek a település eredményeit eddig meghiusították. — *Rudas Zoltán az 1917. évi német annexiók irodalmáról ír. Pogány Béla* pedig Solvigifnak »Russland und Europa« című s az orosz kulturát elemző tanulmányát ismerteti.

11. sz. *Benda Jenő: Az uszító sajtó.* A sajtónak a közvéleményre gyakorolt óriási befolyását törekszik szemléltethetővé tenni. — *Marót Károly Wilamowitz Moellendorff* munkáinak fogatékosságait tárja fel. — *Drerup* »Demosthenes und seine Zeit« című könyvének s *Ludo Hartmann* »Hundert Jahre italienischer Geschichte« című munkájának ismertetései.

Katolikus Szemle. 1917. Deczember. *Hadzsega Gyula: A missziók a háborúban* címmel beszámol először arról, hogy milyen a missziós ügy helyzete a hadviselő országokban, nevezetesen a központi hatalmak területén, azután ugyanily módon beszámol a gyarmatokról is. — *Schiff Péter: Anglia és Franciaország semlegessége az amerikai polgárháború idején.* 1861—65. cz. cikkében megállapítja, hogy a polgárháború korában a két vezető entente-hatalom épen oly lazán értelmelte a semlegességet, mint az Unió a világháborúban. Akkor ez államok rokonszenve politikájuk minden »demokratikus« irányító elve ellenére a haszon folytán az abolitionista államok felé hajlott s ennek megfelelően a cirkálóharc és blokád törés támogatásával megteremtette a mintát az Unio fegyver-, municzió-, sőt ember-szállító semlegességéhez. Akkor persze az Unió másként látta a dolgokat, úgy hogy egyszer-kétszer csaknem háborúra került a dolog. — *Réthei Prikkel Marian* harmadik, befejező részét adja *Őseink és*

az *ital* című dolgozatának. Ezúttal az italozásnál szokásos felköszöntőkről, a dalolásról, végül a részegeskedés káros hatásairól, egészség, vagyoni, szellemi állapot tekintetében, esik szó. — A bírálatok között *Túri Béla* ismerteti *W. Fraknói: Kritische Studien zur Geschichte des Dreihundes, Lukács József a Veress Endrétől* kiadott *Fontes Rerum Hungaricarum Tom. II.* (Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium Vol. 2. Roma; Collegium Germaniam et Hungaricum I. Matricula. (1559—1917) kötetet. — *Pataky Arnold Székely István: Szent János Apokalypsis és a világtörténet, ms. Zoltvány Irén: Arany János emlékezete* cz. műveket ismerteti.

1918. Január. *Dolenecz József: Szekularizáció és az egyházi vagyonjog* címmel a kath. autonomia megalkotása alkalmából újból megnyilvánult különböző felfogásokat ismerteti és bírálja a secularisatióról s az egyházi vagyonról. Ezek: a debreczeni álláspont, a liberálisok álláspontja, az önkormányzati álláspont, s a radikálisok és separatisták álláspontja. — *Pompéry Aurél: A király földesúri és kegyúri joga a városokban* című cikkében Acsádyval szemben és Timonhoz csatlakozva konkrét adatokkal bizonyítja, hogy a király valóban földesura volt a városoknak s így kegyura is s így Belgiojoso fellépése a szepességi városokban és Kassán a protestánsok ellen oly királyi parancsra történt, mely jogos alapon állott. — *Platz Bonifáz Földrajzi szemle* címen igen actualis tárgygyal foglalkozik, Oroszországról és népeiről nyujtva nagy vonásokban leírást. — Ugyancsak ő *Cholnohy Jenő Amerika* című kötetéről számol be. *A. L. Schöpflin Aladár Magyar írók, A. L. Imre Sándor: A világháború, Petrich Béla Herrmann Wendel: Elsass-Lotharingen und die Sozialdemokratie* cz. munkákat ismertetik.

Katonás Nevelés. 1917. 10. sz. *Horváth István: Középkori várak Somogy megyében.* Babocsa, Balatonendréd, Csurgó, Felsőseged, Kaposvár, Korothna, Lengyeltóti, Marczali, Somogyvár, Szenyár, Szigetvár és Törökkopány egykori várak történetére vonatkozó adatokat közöl.

Kőszeg és vidéke. 1917. 47. sz. *a. j. Kőszeg város első polgármestere.* Az 1701. évi jegyzőkönyv alapján a polgármester választására vonatkozó adatokat közli. Palugyay Gábor kir. biztos Pámer Jánost szabadkozása ellenére polgármesterré declarálta. — 48. sz. *a. j. Városi plébánosválasztás 1697-ben.* 1697-ig nem volt Kőszegen plébános. A plébániát addig a jezsuiták látták el. Ez évben a város akart plébánost, mert »jussuk« volt hozzá, jöllehet a jezsuitákkal meg voltak elégedve. 1697-ben küldöttség ment Telekesi István győri püspökhöz, kérvén tőle plébánost. Kérésőkre Tarródi Jánost delegálta.

Magyar Figyelő. 1917. 22. sz. *Moldován Gergely: Nagy-Románia.* A román nép eredetével, magyarországi szereplésével és nemzeti aspirációival foglalkozik.

23. sz. *Marczali Henrik: Az ausztriai ház udvara.* Ivan von Zolger »Der Hofstaat des Hauses Österreich« című munkáját ismerteti és bírálja. — *Podhraczky György: Csehek-e a tótok.* Történeti, nyelvészeti és embertani érvekkel igyekszik bebizonyítani, hogy a cseh és a tót nem egy nép.

24. sz. *Réz Mihály: A Habsburg-birodalom problémája.* A szláv népeknek a Habsburgok koronája alatti egyesítésével, illetőleg annak lehetőségével foglalkozik. — *Germanus Gyula: Az arab nem-*

zetiségi kérdés. A török-arab ellentéteket, illetőleg a török elnyomásból fakadó nemzetiségi mozgalmat törekszik megvilágítani.

Magyar Középiskola. 1917. évf. 3—4. sz. *Balanyi György Pethő Sándor: A szabadságharcz eszméi* cz. könyvét ismerteti. Pethő szerint a szabadságharcz legfőbb mozgatója Kossuth szenvedélyes hite a nemzet önállóságában és függetlenségi törekvései jogosultságában. A könyv másik lényeges eredménye Kossuth optimismusának, a nemzet erejében és a sikerben való törhetetlen bizakodásának igazolása. — *Takáts György* elismerőleg emlékezik meg *Divéky Adorján* lengyel tárgyú tanulmányáról: *A lengyelek és az entente hatalmak.* — *A lengyelek és németek.* — *A lengyelek és Ausztria.*

Magyar Nyelv. 1917. 9—10. füz. *Lampérth Géza: Thurzó Elek* szerelmes leveléről kimutatja, hogy nem 1525-ből, hanem 1528-ból való. — *Madzsar Imre* a II. Endre-korabeli »kék-kendő, a. m. kék csapat szót magyarázza, belevonva az ide tartozó család- és lévszerveket. — *Jakubovich Emil* a Kinga, Csantavér neveket fejtegeti. — *Melich J.* a *Hernád* folyó nevét egy régibb *Chonrúd*-ból származtatja. — *Tolnai V.* szerint *Girgácia* a. m. Kerka-melléke; *Katona Bánk* bánjában előforduló *Kőjön* helynév pedig a költő hibás olvasása *Kenienis*, azaz *Keve-megyei* szóból.

Magyar Nyelvtör. 1917. 9—10. sz. *Simai Ödön* a magyar hadi műnyelvről értekezik. — *Wertner Mór* a pozsonymegyei *Gócsnód* község nevét *Gottesgnad*-ból származtatja. — *Kiss Ála*jos a sok zavar kikerülésére egy *Földrajzi Névtár* szerkesztésének szükségét mutatja ki.

Nyugat. 1917. 24. sz. *Charmatz Richard* (Bécs): *Az osztrák nemzetiségi probléma.* Tárgyilagosan világítja meg az 1848 óta folyó küzdelmeket, melyeket Ausztria vív, hogy határain belül szélszerűen rendezhesse a népek életét, biztosítsa az összesség erejét s a részek fejlődését. Értekezése első részében fejtegeti a számbeli, gazdasági, művelődési nehézségeket; a másodikban a megoldási kísérletek bírálatát adja.

Pester Lloyd. 1917. 318. sz. *Wertheimer Ede* *Denkwürdigkeiten eines Balkandiplomaten* czímmel *Mijatovics Radomille* *The Memoirs of a Balkan Diplomatist* című munkájáról írt ismertető tanulmányt.

Pressburger Zeitung 1917. 353. sz. *Kürschák Piroška: Notizen aus dem Kulturleben Pressburgs im XVIII. Jahrhundert.* A *Pressb. Ztg.* 1767—80. évfolyamaiból művelődéstörténeti adatokat közöl azon időből, midőn *Albert* szász-tescheni herczeg, mint pozsonyi helytartó nejével, *Mária Krisztinával* itt tartózkodott. — *Schwartz Elemér* *Der Zuckermantel* czímmel Pozsony e nevű városrészének elnevezését akarja megfejteni történeti adatok alapján.

Religio. 1917. évf. 3. sz. *Melichár Kálmán: Josefinitismus.* (Be-fejező közlemény.) Ismerteti a josefinista szellemű magyar és osztrák egyházjogászok munkásságát és tanítását, fejtegeti a vatikáni zsinat elveit, mely a papalísimus és az episcopálismus rendszere közt folyó régi harcrot az előbbi javára döntötte el és nemcsak az infallibilitás tanát dogmatisálta, hanem kimondotta a pápa egyetemes püspökségét is.

4. sz. *Pataky Arnold* *Martin Aurél: A római kormányzás Judeában* cz. könyvét ismerteti.

5. sz. *Kiss János* *Karácsonyi János: A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez* cz. könyvét ismerteti. *Karácsonyi* világosan megállapította, hogy honfoglaló őseink, az országot elfoglalván, senki jogát meg nem sértették, másrészt a ma itt élő összes nemzetiségek később vándoroltak be. Az egyes nemzetiségek külön

igényei történeti tévedéseken és hamisítványokon alapulnak. — *Sípos István Bossányi Árpád: Regesta supplicationum* cz. nagyszabású okmánytárának I. kötetét ismerteti.

6. sz. *Karácsonyi János Juhász Kálmán: St. Koloman, der einstige Schutzpatron Niederösterreichs* cz. könyvét ismerteti. Sz. Kálmánt egyes német történetírók szerint a magyarok ölték meg, de a szerző kimutatta, hogy az osztrákok gyilkolták meg, mert lengyel kémnek nézték.

7. sz. *Pompéry Aurél: A földesúri jog és az ellenreformatio*. Azon elveket ismerteti, melyek szerint a katolikusok (király, főpapok, világi rendek) az ellenreformatio korában földesúri jogaikat a vallás terén gyakorolták.

9. sz. *Pompéry Aurél: A főpapok rendjének ellenmondása 1608-ban*. A protestánsok az 1608-tól 1691-ig tartó vallásügyi vitában az 1606-ik évi bécsi békét a katolikusok és a protestánsok közös meg egyezése nélkül meg nem változtatható, kétoldalú szerződésnek vallották, melyet az 1608. évi országgyűlés törvénybe is iktatott, viszont a katolikusok a bécsi béke és az 1608-iki törvények vallásügyi intézkedéseit érvénytelennek tekintették. Álláspontjukat azzal okolták meg, hogy a bécsi béke az országra, katolikusokra nézve jogi érvénnyel nem bír, mert azt csak a király, nem pedig az ország kötötte Bocskayval. Törvényerővel csak annyiban kötelezheti a katolikusokat, a mennyiben az országgyűlés elfogadta és törvénybe iktatta. A béke vallásügyi intézkedéseinek törvénybeiktatása érvénytelen, mert ezeknek az ország első rendje, a főpapi rend ünnepélyesen ellentmond, már pedig a Hármaskönyv szerint csak az válhatik törvényté, a mihez az ország mind a négy rendje egyhangú meg egyezéssel hozzájárul. Ismerteti Pázmány és Bársony György (a *Veritas toti mundo declarata* szerzője) felfogását, a kik nem az összes alkotmánybiztosítékok, hanem csak a vallásügyi törvények érvénytelenségét vallották. A régi protestáns írók és vallásügyi politikuskok kétségbevonták a pozsonyi káptalan előtt tett ellenmondás jogi érvényét, sőt annak megtörténtét is tagadták, a szerző azonban komoly érvekkel bizonyítja az ellenmondás hitelességét.

Protestáns Szemle. 1917. 7—8. füzet. *Haller Jenő: Adatok a mura-közi reformáció történetéhez*. Vynkovich Benedek, 1637-től zágrábi püspök, szerepét írja le az ellenreformációs mozgalom megindításában s ismerteti e helyen a XVII. századbeli közviszonyokat. A tanulmány függelékében néhány Luther alakjához fűződő szlovén-horvát monda van közölve. — *Thury Etele: Dévay Bíró Mátyás haláláról*. Felsorolja azokat a történeti adatokat, melyekből megállapítja, hogy Dévay Bíró Mátyás, az első magyar reformátor 1545 június 12. előtt már meghalt, de nem Debreczenben, miként azt eddig tartottuk, hanem külföldön, Szászországban vagy Helvétiában.

Temesvári Hírlap. 1917. 210. sz. *Polgár István: Napoleon mint censor*. Napoleon érzékeny és féltékeny volt túltengő hatalmára és nem tűrt meg semmi bírálatot. Rengeteg elfoglaltsága mellett is szigorúan figyelt a sajtó, az irodalom és színpad minden jelenségére és a bemutatott kéziratokból irtalmatlanul törölt minden sort, melyben személyére vagy politikájára célzást vélt felfedezni. — 218. sz. *Kaffka Margit: Temesvárról*. A város multjára vonatkozó adatok. 221—222. sz. *Prepeliczay Eleődné: Temesvár multjából*. (Losonczy.) Temesvár hős védőjéről, Losonczy Istvánról közöl adatokat.

Uránia. 1917. 9. sz. *Dékány Kálmán: Magyarok a Szentföldön*. A mai palesztinai harcok kapcsán föleleveníti Szent István jeru-

zsálemi zarándokházának emlékeit ; Szent Lászlót, a ki a keresztes-háborúk vezérének volt kiszemelve ; III. Béla fogadalmát és II. Endre hadjáratát.

II. sz. *Sebes Gyula : A magyarok Romániában.* Összefoglaló áttekintése a romániai magyar szigetek történetének a legrégebb időktől a háború előtti évekig.

Új Idők. 1917. 45. sz. *Gesztesi Gyula : Elsárgult memoírok.* Bethlen Miklós gróf emlékiratai nyomán a grófnak Bánffy Izabella iránti szerelmét tárgyalja. — 48. sz. *Számadó János : Öt negyedszázad.* Visszapillantás a XIX. század eleji magyar színészetre.

Vasárnapi Ujság. 1917. 47. sz. *Szöllösi Zsigmond : Az új hullám.* Az oroszországi nagy változásokról ; párhuzama a czárság, Kerenszki és Lenin-Trockij uralmának ; az utolsó az igazi forradalom, melyből újat, mást lehet remélni. — 51. sz. *Jeruzsálem* rövidre fogott története Dávid királytól a legújabb angol megszállásig.

Zeitschrift für Ethnologie. 1917. Heft 1. Prof. J. Kollmann : *Die Ungarn.* 1—9. lap. Szerző baseli tanár s ebben a rövid tanulmányában nem pusztán másodkézből nyert, azaz irodalmi adatokkal dolgozik, hanem részben közvetlenül szerzettekkel. A kérdés azért izgatja, mert a magyarok fellépése az európai történelemnek aránylag késő korszakába esik s azt lehetne hinni, hogy e nép anthropologiai leszármazásának kérdését nem túlságosan nehéz megoldani. Ha azonban hozzáfogunk a kérdéshez, látjuk, hogy az egyáltalán nem könnyű. Mert az egykori temetkezésekből nyert adatok nagyon eltérő típusokat adnak, a mint hogy a mai magyarság (fajmagyarnak tartott részében is) számosak a változatok. Érthető ez, ha megfontoljuk, hogy a honfoglalók is nagyon elegyedettek lehettek már, viszont letelepedésük helyén (mai hazánk földjén) is már nagy elegyedések történtek azt megelőzőleg (mi hozzátehetnők, hogy később is a legkülönbözőbb fajta népek telepítésével és beolvadásával). Mindamellet nem tartja lehetetlennek, hogy az ásatások eredményeinek ebből a szempontból is nagyobb figyelemre méltatásával, meg lehet állapítani az ősmagyar alakot. Ez idő szerint a következő eredményekkel kell beérnünk : 1. Az Árpádkori sírokban kétféle koponya fordul elő : dolichocephal hosszúkás arcczal s brachycephal széles arcczal ; ugyanezek a formák azonban előfordulnak már 3000 évvel elébb is az aggteleki barlang újabb kőkorszaki leleteivel. 2. Ma a magyarság nagyobb része — legalább a rendelkezésére álló adatok szerint — brachycephal ; szín tekintetében a szőke és barna változatok körülbelül egyenlő arányban fordulnak elő. Ázsiai típus egyáltalán nincs köztük. A szőkék előfordulása a finn-rokonság, a barnaké a török mellett szólanának, — ha nem volna még ezen a kettőn kívül számtalan más lehetőség is. 3. Mindezek a formák különböző eredetre vallanak ; különféle eredetű fajok kombinációjából új alakok keletkeztek, sőt valószínűleg keletkeznek ma is. Mai tudásunk mellett tehát az Árpáddal bejött magyarok ismertető jeleit meg nem állapíthatjuk. Szerző mindamellet elárulja, hogy a finn-rokonság elmélete iránt előszeretettel viselkedik, bár ennek kimondását kerüli. Azonban mikor a finneket (és esetleg a vogulokat) európai eredetűeknek tartja, a magyarokban pedig semmi ázsiai jelleget nem lát, — jelzi ezt az álláspontját. Azt azonban, a mit nyugati és bizánczi források írnak a honfoglalókról, hogy t. i. sárgabőrűek, széles arczúak és tompa orrúak, — ő is a kalandozások hatásának tulajdonítja.

Tárcza.

Az 1485-ik évi nádori cikkelyek.

A Századok mult évi utolsó füzetében (528—544. l.) ismét szóba került az a kérdés, hogy az állítólag 1485-ből származó nádori cikkelyek törvénynek tekintendők-e vagy sem. Fraknoi régebbi cikkéhez újabb bizonyítékokat csatolva azt vitatja, hogy a nádori cikkek nem tekintendők törvénynek, viszont vele szemben Timon az ellenkezőt állítja.

Bizonyítani természetesen annak kell, a ki állít, jelen esetben tehát Timonnak, a mit ő következőképen tesz meg. Először egy általános bizonyítékra hivatkozik a nádori cikkek törvényvolta mellett, azután czáfolni igyekszik Fraknoi bizonyítékait.

Timonnak a nádori cikkek törvényvoltára vonatkozó általános bizonyítéka így hangzik: »A Quadripartitum szerkesztői . . . azzal a határozott kijelentéssel vették fel munkálatukba a nádori cikkeket, hogy azok országgyűlésen hozott törvény-cikkek«. (539. l.) Bizonyára minden historikus azon a nézeten van, hogy ez az érv csak akkor volna döntő, ha ismernénk a Quadripartitum forrásait vagyis ha pontosan tudnánk, mely és milyen hitelességű okmányok alapján jött létre a Quadripartitum, a míg azonban ezt pontosan nem tudjuk, addig a Quadripartitum kútfői értékéről nem nyilváníthatunk megbízható ítéletet, a miből viszont az következik, hogy nem lehet törvénynek mondanunk a nádori cikkeket csupán csak azért, mert a Quadripartitum annak nevezi őket. A nélkül, hogy a Quadripartitum kútfői értékének kritizálásába akarnánk belemenni, csupán azt akarjuk megjegyezni, hogy tényleg a Quadripartitum nevezi először törvénynek a nádori cikkeket, azt írván róluk: »Articuli . . . in congregatione generalis editi«, holott a XVI. század törvénygyűjteményei, a melyek semmikép se lehettek ismeretlenek a Quadripartitum szerkesztői előtt, így czímezik a nádori cikkeket: »Articuli pronunciatii de officio palatini«, a mi jelentékenyen kevesebbet és lényegesen mást mond, mint a Quadripartitum szövege. Épen ezért kell nyílt kérdésnek tekintenünk a Quadripartitum kútfői értékét és ezért kell egyéb közvetlen bizonyítékokat várnunk a nádori cikkek törvény volta mellett.

Timon többi bizonyítékai azon egyes esetek czáfolását kísérlik meg, a melyekben Fraknói nézete szerint egészen máskép jártak el, mint a nádori czikkek kívánták volna és ez eljárás ellen senki sem emelt kifogást. Ez esetek közül elegendőnek tartjuk azok szemügyrevételét, a melyek a nádornak királyi helytartói szerepére vonatkoznak, mert természetes, hogy ha a nádori czikkek egyikére be lehet igazolni, vagy azt, hogy törvény volt, vagy azt, hogy nem volt törvény, a kérdés meg van oldva. Fraknói Báthory István nádornak 1522-ben történt királyi helytartói kinevezésére hivatkozik, a mely világosan azt mondja, hogy nem azért nevezi ki őt helytartójának a király, mintha azt a törvény kívánná, hanem azért, mert hasonló alkalmakkor elődei is a nádort szokták helytartóvá kinevezni.

Ez esetből vonható tanúságok megdöntésére Timon a következőket hozza fel: »A szokás, az antiqua consuetudo ebben a korszakban még erősebb jogforrás, mint a királyi decretum, mert ez biztosítja a királyi decretumok rendelkezésének marandó jellegét. Innen van az, hogy midőn valamely későbbi királyi decretum egy korábbi decretumnak olyan rendelkezését megújítja, a melyet már a gyakorlat, a szokás szentesített, nem az előbbi decretum rendelkezésére, hanem az ország régi szokására hivatkozik. Világos példa erre az 1492:33. t.-czikk, a mely midőn a nádor választására vonatkozó 1439:2. t.-czikket csaknem szószerint megújítja, nem ezt a törvényczikket idézi, hanem az antiqua regni consuetudora hivatkozik, a miből bizonyára Te sem fogod azt a következtetést levonni, hogy az 1439. évi decretum nem volt törvény«. (542. l.) Nem szándékozunk vitát kezdeni a felől, megállhat-e ez az állítás, de a példa nagyon rossz, a mint a két törvényczikk párhuzamba állítása mutatja:

1439:2. t.-czikk.

Insuper quod Regia Maiestas palatinus regni antiqua consuetudine regni ipsius requirente (eo, quod idem palatinus ex parte regnicolarum regiae Serenitati, ex parte ipsius Regiae Maiestatis regnicolis iudicium et iustitiam facere potest et tenetur) ex consilio praelatorum et baronum ac regni nobilium pari voluntate eligat.

1492:33. t.-czikk.

Quia palatinus Regiae Maiestatis antiqua regni consuetudine requirente ex parte regnicolarum Regiae Serenitati et e converso ex parte ipsius Regiae Maiestatis regnicolis iudicium et iustitiam facere habet et tenetur, Regia Maiestas ipsum palatinum ex consilio praelatorum et baronum et regni nobilium pari voluntate eligat.

A mint ismét látszik, az 1492-i törvényben, az *antiqua consuetudora* való hivatkozás ez alkalommal nincs helyén, mert az első cikk egészen mást mond *antiqua consuetudonak*, mint a második. Ezen példa alapján aligha hajtunk fejet az olyan törvénycikkek előtt, a melyek ilyen alapossággal hivatkoznak a régi szokásra és nem marad egyéb hátra, mint annak vizsgálatára, mint jártak el királyaink a királyi helytartó kinevezésében. Annyival inkább is meg kell ezt tennünk, mert Timon szerint is ez volt »a nádori törvénynek egyik legfontosabb rendelkezése, a melynek érvényre emeléseért a nemzet a mohácsi veszedelem után évszázados küzdelmet folytatott«. (541. l.)

Timon ezen állítása pontosan megáll, de semmi esetre nem bizonyítja a nádori cikkek törvény voltát, sőt logikusan épen az következnék ebből a jelenségből, hogy azért kellett ezt a küzdelmet folytatni, mert a nádor királyi helytartósága érdekében nem lehetett tételes törvényre hivatkozni. Azért kell megjegyeznünk, hogy logikusan ez következne Timon állításából, mert ő okoskodással próbálja pótolni ténybeli bizonyítékai hiányát, a melyek pedig egyedül dönthetik el a vitás kérdést. Legyen szabad helyette nekem összeállítani azon eseteket, a melyek a nádor királyi helytartóságára nézve előttem ismeretesek, előre megjegyezvén, hogy adataim nem tartanak számot a teljességre.

1474-ben Mátyás, a ki Sziléziában tartózkodott, Zápolyai István szepesi grófot és Báthory István országbírókat jelölte meg helyetteseikül,¹ 1475-ben Szabács ostromára indulva ismét Zápolyait nevezte ki helytartójává,² egyik esetben se szólt azonban arról, miért nem a nádort teszi meg a helytartójává, a mit bizonyára nem mulaszthatott volna el megtenni, ha a szokás ellen cselekedett volna. Zápolyai kinevezésében csak egyet emel ki a király a helytartóra nézve és ez az, hogy a helytartó a király távollétében »cum plena nostra facultate« kormányozza az országot. Ezeket tekintetbe véve, annyit mégis megjegyezhetünk, hogy ilyen előzmények után aligha várhatók a nádori cikkek. A nádori cikkek után eső korból való helytartói kinevezések alig térnek el a Mátyáséitól. II. Ulászló 1509 jan. 1-én Perényi Imre nádort nevezi ki helytartójává és a mi a kinevezésben érdekes, az az, hogy az nem a nádornak helytartói kinevezését említi mint valamely ismert dolgot, hanem azt a hatalmat, a mely a király távollétében a helytartót megilleti, a kinevezésének erre vonatkozó szavai szinte

¹ Teleki: A Hunyadiak kora Magyarországon. XI. 511.

² U. o. XI. 547.

azonosak a Mátyás korából valóéval s így hangzanak: »Cum ea plena auctoritate, cum qua alios nostros palatinos suos antecessores in simili nostra absentia reliquerimus.«¹ Persze nem tudjuk, hány eset rejtőzik e szavak mögött, de annyi okvetlenül következik belőle, hogy a nádort II. Ulászló kezdette királyi helytartónak kinevezni, még pedig saját elhatározásából, nem pedig valami korábbi törvény alapján. Ugyanezt erősítik meg az ő korából származó többi helytartói kinevezések. 1510 december 8-án újra Perényit nevezte ki II. Ulászló távollétében helytartójává,² ismét e szavakkal: »Cum solita auctoritate et facultate«, a mely kifejezés már szinte formulává látszik lenni a helytartói kinevezésekben, a melyek azonban egy szóval se hivatkoznak a törvényre, a mi a kinevezés alapja lett volna, sőt ellenkezőleg, azt teszi Ulászló hozzá, hogy Perényi »nostra sibi concessa auctoritate« fogja az országot kormányozni, a mi egyenesen kizárja annak lehetőségét, mintha valami törvényen alapult volna Perényi helytartói tiszte. 1511 febr. 3-án arról értesíti a király a bártfaiakat,³ hogy távollétében Perényi a helytartója, még pedig »consuetudo nostra alias sibi per nos in simili nostra absentia data auctoritate.« Mivel II. Ulászló alatt divattá vált, hogy a király az országból eltávozva a nádort jelöli ki helyettesévé, II. Lajos hasonló esetben már egyenesen erre a multa hivatkozik, mint elhatározásának okára,⁴ a mely hivatkozás némi túlzást foglal magában, hiszen csak egy előde alatt volt divatos a nádor királyi helytartósága.

Mit tanulunk a felsorolt tényekből? Minthogy a nádori czikkek hozatala előtt nem találunk arra esetet, hogy a nádor lett volna a királyi helytartó, viszont a nádori czikkek állítólagos meghozatala után nincs arra eset, hogy egy nádort ezekre hivatkozva neveztek volna ki királyi helytartóvá, a felsorolt adatok csak annak felvételére jogosítanak fel bennünket, hogy Fraknoi tanítása a helyes és a nádori czikkek sohase voltak országgyűlésen hozott törvények.

Szabó Dezső.

¹ Egyetemi könyvtár. Kaprinay-gyűjtemény XI. (In quarto.) 46.

² U. ott. III. 60.

³ U. ott. XI. 48.

⁴ A kinevezés e része így szól: »Palatinum nostrum locumtenentem ordinavimus et declaravimus instar aliorum regum praedecessorum nostrorum, qui dum aliqua necessitate instante extra regnum proficisci, cogebantur, palatinos regni in locum sui substituire solebant.« Országos Levéltár. D. L. 23615.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi december 13-án d. u. 5 órakor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt : dr. Angyal Dávid, Baranyai Béla, dr. Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gárdonyi Albert, dr. Holub József, dr. Illés József, dr. Lukscics József, dr. Madzsar Imre, dr. Reiszig Ede, dr. Szentpéteri Imre ig. vál. tagok, Novák Nándor társulati pénztárnok és dr. Lukinich Imre főtitkár mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitva jelenti, hogy dr. gr. Klebelsberg Kuno elnök, dr. Fejérpataky László alelnök és dr. Áldásy Antal ig. vál. tag távollétüket kimentették, s egyuttal a jegyzőkönyv hitelesítésére Baranyai Béla és dr. Madzsar Imre ig. vál. tagokat kéri fel.

61. Alapító tagokul ajánlatnak 200 koronával : gr. Klebelsberg Kuno a M. Tört. Társulat elnöke, dr. Reiszig Ede b. ü. m. oszt. tanácsos, Horváth Nándor orsz. alleveltárnok, K. Sebestyén József festőművész Budapest (aj. : Csánki Dezső), Feledy Dezső gyár-igazgató Mezőtelegd (aj. : K. Sebestyén József). — Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak : Czobel István földbirtokos Nagyőr (aj. : Iványi Béla), Oroszlán Zoltán nemz. múz. gyakornok, jelenleg Konstantinápoly (aj. : Zsinka Ferencz), Horváth Paula, Kostyák Ella bölc. hallgatók Budapest (aj. : Csaba Jenő), Vasdényey Imre földbirtokos Kadarkut (aj. : Baranyai Béla), dr. Palásthy Ferencz b. ü. m. fogalmazó (aj. : Döry Ferencz), Liborcz Alice és Gróza Margit bölc. hallgatók Budapest (aj. : Kiss Jenő). — Megválasztatnak.

62. Novák Nándor társ. pénztárnok előterjeszti az 1917. szept. végétől u. azon év november hó végéig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint összes bevétel ebben a két hónapban a postatakarék-pénztárban 13.725 korona 80 fillér, összes kiadás u. a. idő alatt u. ott 3.232 korona 48 fillér, pénzmaradvány a postatakarék-pénztárban nov. 30-án 10.493 korona 32 fill., ehhez adván a P. H. E. T. E.-nél levő folyószámlai tiszta követelésünket 14.476 korona 72 fillérr, összesen rendelkezésünkre állott nov. 30-án készpénzben 24.970 korona 04 fillér. Ebből azonban kerekszámban 13.000 korona mint el nem költhető alapítvány, tőkésítendő. — Tudomásul szolgál.

63. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő előterjeszti a »Magyarország újabbkori történetének forrásai« című társulati vállalat ügyrendjének tervezetét. — Az ig. választmány az ügyrend végleges megállapítására bizottságot küld ki, melynek elnöke a Társulat elnöke, tagjai pedig dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Illés József ig. vál. tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár.

64. Főtitkár jelenti, hogy a Thallóczy-alapra folyó évi november végéig 20.901 korona folyt be. Ebből az összegből 12.300 korona n. é. 6%-os VI. és 7700 korona n. é. 6%-os VII. kibocsátású hadi-kölcsönkötvény vásároltatott. — Tudomásul szolgál.

65. Főtitkár előterjeszti »A dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« című alapítvány ügyrendi szabályzatának 6. pontja értelmében az alapítvány 1915—17. évi számadási kivonatát, mely a Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumnak lesz felterjesztendő. — Tudomásul szolgál.

66. Főtitkár jelenti, hogy a f. évben negyedszer válik esedékessé

a Szilágyi Sándor-alap 200 koronás jutalomdíjának odaítélése. Ez alkalommal a Magyar Történelmi Társulat folyóiratának, a Századoknak 1913—17. évfolyamaiban megjelent dolgozatok fognak figyelembe vétetni. A Századok jelzett öt évfolyamában megjelent dolgozatok elbírálására, illetőleg a jutalom tekintetében való javaslatételre külön bizottság kiküldése lévén szükséges, javasolja, hogy a bizottságba dr. Fejérpataky László alelnök elnökelete alatt dr. Domanovszky Sándor és dr. Gombos F. Albin küldessenek ki. — Az ig. választmány a javaslatához hozzájárul.

67. Főtitkár előadja, hogy az ügyrend 6. e. §-a szerint »a deczemberi ülés kiküldi az év végével lezárandó pénztári számadások megvizsgálására a számvizsgáló bizottságot«. Ez a számvizsgáló bizottság ugyancsak az ügyrend 39. §-a szerint »egy, tiszteletdíj mellett e végre felkérendő szakértőből és két választmányi tagból áll«. Javasolja ezek alapján, hogy szakértőül kéressék fel Strömpl János kultuszminiszteri számvevőségi aligazgató, bizottsági tagokul pedig dr. Illés József és dr. Reiszig Ede ig. vál. tagok. — Az ig. választmány a javaslatot elfogadja.

68. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Történelmi Életrajzok nyomdai munkálatai annyira előrehaladtak, hogy deczember hó elején 38 félv betördelve és a szükséges képekkel illusztrálva már készen volt. Jelenti továbbá, hogy a Tartalommutató kinyomtatása is annyira előrehaladt, hogy szétküldése a közeli időben meg fog történni. — Tudomásul szolgál.

69. Főtitkár jelenti, hogy az október 12-én tartott ig. vál. ülés óta Társulatunkat két társulat hívta meg jubiláris ünnepélyeire, és pedig az Orsz. Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, mely október 21-én tartotta tisztújító közgyűlését s a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, mely a reformatio négy száz éves életének jubileuma alkalmából október 31-én nagyobb szabású ünnepélyt rendezett. Társulatunkat az elnökség megbízásából az előbbin Hóman Bálint ig. vál. tag, az utóbbin pedig a társulati főtitkárón kívül dr. Lampérth Géza r. tag képviselte, ki az ünnepelő társulatot a Magyar Tört. Társ. nevében üdvözölte is. — Tudomásul szolgál.

70. Főtitkár jelenti, hogy az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. igazgatósága f. é. november 19-én kelt levelében arról értesítette a Társulatot, hogy a folyó évi szept. 12-éről kelt ajánlatában foglalt fenntartás értelmében az árakat 15% árpótlékkal fogja számítani s egyúttal fenntartja magának a jogot arra nézve is, hogy a nyomdai árakat újabb revisio alá vethesse. Főtitkár ezzel kapcsolatosan azt is bejelenti, hogy a kliséárak átlag 100%-kal emelkedtek. — Az ig. választmány a klisé- és a nyomdai árak ezen újabb emelését sajnálattal veszi tudomásul s az okt. 12-iki ig. vál. ülés határozatára (50. pont) utalva a szükséges intézkedések megtételére az elnökséget hatalmazza fel.

71. Főtitkár az ügyrend 6. e) §-a értelmében előterjeszti a következő évi rendes választmányi ülések napjait; javasolja, hogy az 1918. évi választmányi ülések jan. 17., febr. 14., ápr. 18., máj. 23., okt. 12., decz. 14-én tartassanak meg. Közgyűlés márcz. 14-én. — Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, az elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Lukinich Imre, főtitkár s. k.   *Dr. Csánki Dezső*, elnök s. k.

Hitelesítjük: *Baranyai Béla* s. k.   *dr. Madzsar Imre* s. k.

1917 december havában fizettek:

tagdíjat:

1912-re: Dr. Komáromy András (5 K), összesen 5 K.

1913-ra: Dr. Komáromy András, összesen 10 K.

1914-re: Eyssen László, dr. Gerő József, dr. Komáromy András (5 K), dr. Pethő Sándor, összesen 35 K.

1915-re: Barta Zsigmond, Eyssen László, dr. Gerő József, Jászberényi Kaszinó-Egyesület, Kőszeghy Sándor, Mednyánszky László, Modrigán János, dr. Pethő Sándor, Szentimrey Pál, gróf Széchenyi Béla, Szmrecsányi György, összesen 110 K.

1916-ra: Barta Zsigmond, dr. Berecz Sándor, dr. Buday Károly (5 K), Deák István, Deák Lajos, dr. Erdélyi Lajos, Eyssen László, dr. Fülöp Kálmán, Jászberényi Kaszinó-Egyesület, dr. Körömy Árpád, Lugosi Kaszinó-Egylet, dr. Lupas János, Majthényi Miklós, Mednyánszky László, Modrigán János, dr. Osváth Gyula, Pogány Károly, Révai Mátyás (5 K), Schleicher Ferencz, Sombory Lajos, Soó Gáspár, Szentimrey Pál, Szent-Iványi Gyula, gróf Széchenyi Béla, Szmrecsányi György, összesen 240 K.

1917-re: Barta Zsigmond, Beniczky Árpád, dr. Buday Károly, Budapesti áll. felsőépítőipariskola igazgatósága, Czobel István, Deák István, Deák Lajos, Erdélyi Béla (9 K 88 f.), dr. Erdélyi Lajos, Eyssen László, Franek Dömötör, dr. Fridreich Endre (3 K), dr. Fülöp Kálmán, Gyergyó-szentmiklósi áll. főgymnasium, Hant Géza, Henriczy László (9 K 88 f.), Jankó László (9 K 90 f.), Jankovich J. Mihály (9 K 98 f.), Jászberényi Kaszinó-Egyesület, Jellenz Margit, Jurenák József, Kelemen Lajos (9 K 90 f.), dr. Kolozsváry Sándor (9 K 90 f.), Koraly Béla, dr. Kovács Pál, Krausz Károly, dr. Laurentzi Vilmos, Lányi Bertalan, László Pál, dr. Leffler Béla (4 K 98 f.), Lugosi Kaszinó-Egylet, dr. Lupas Lajos, Majthényi Miklós, dr. Magoss György, dr. Makay Béla, Matuska Péterné, Mátya Gábor, dr. Merényi Lajos (9 K 90 f.), dr. Messinger Ispót, dr. Miskolczy István, Miskolczi ref. főgymnasium, Modrigán János, Nagykállói áll. gymnasium, dr. Nagy Ottó (9 K 90 f.), Nagy Zoltán, Nagyváradai premontréi főgymnasium, Nagyváradai ref. tanítónőképezde, Nedeczey János (9 K 98 f.), dr. Noszkay Ödön, dr. Osváth Gyula, dr. Óvári Kelemen, Ózdi vas- és acélgyári tisztii kaszinó, Palatinus József, dr. Palásti Ferencz, dr. Papp Károlyné, Pápai benczés főgymnasium, dr. Pesthy Pál, dr. Petri Mór, dr. Péterffy Lajos, Pogány Károly, Pokoly József, Popovits István, dr. Porsl Kálmán (9 K 98 f.), Pozsonyi polgári kaszinó, dr. Proca György (9 K 98 f.), dr. Radda Ignác, Rausch Géza (10 K 05 f.), Repa Viktor, Révay Mátyás, Rimaszombati egyes. prot. főgymnasium, Rimaszombati Kaszinó, Romhányi János, dr. Rósa Izsó, dr. Rosca Euzébius (9 K. 98 f.), dr. Sarlay Soma, dr. Sasváry Józsefné, Sárosmegyei múzeum, Sáros-pataki akadémiái ifjúság könyvtára (9 K 98 f.), Sárospataki áll. tanítóképző igazgatósága (9 K 98 f.), Sárossy Etele, dr. Schilling Lajos, Schleicher Ferencz, Schlesinger Pál, Schuber Ilona (10 K 30 f.), dr. Sebestyén Irén, Sombory Lajos, Somorjai Kaszinó (9 K 98 f.), Soó Gáspár, dr. Steiner Zoltán, Strausz István (10 K 30 f.), Szabadkai felsőkereskedelmi iskola, ifj. Szabó Aladár, dr. Szabó Mihály, dr. Szádeczky Béla, Szegedi állami főgymnasium, Szekszárdi Üri Kaszinó, Szentimrey Pál, Szent-Iványi Gyula, dr. Szentpétery Imre, gróf Széchenyi Béla, Szécsényi Kaszinó, Székely Gyula, Székely Nemzeti Múzeum (9 K 98 f.), Széll József, Szépkuti A. Tamás (10 K 10 f.), Á. Szilágyi Lajos (10 K 05 f.), Szmrecsányi György, Szücs Sándor (9 K 98 f.), dr. Takács György, Telekessy János (9 K 98 f.), Tersztyánszky Andor, dr. Tilles Béla, dr. Torda Anyos, Topán Sándor (9 K 98 f.), Torma Miklós (10 K 08 f.), Tóth József (9 K 98 f.), dr. Tóth Kálmán, Tóth Zoltán, dr. Tókes István (9 K 98 f.), Traxler Sándor, Ungi ref. egyházmegyei könyvtár, Ungvári Társaskör, Varga István, dr. Varju Elemér, dr. Várnay Ernő, Vásárhelyi János (9 K 98 f.), dr. Vásárhelyi

Zoltán, dr. Veress Samu, Vikár Béla, Virter Ferencz, dr. Vojnovich Géza, Weinwurm Antal, Weress Zoltán, Werner Gyula, Wertheimer Ede, ifj. báró Wlassics Gyula, Zalaegerszegi Kaszinó (9 K 98 f.), összesen 1367 K 80 f.

1918-ra: Bereczky László, Besztercebányai áll. leányközépiskola, Bikfalvy Albert, dr. Buday Károly, gróf Chotek Rezső, dr. Csaba Jenő, Czobel István, dr. Déchy Aladár, Gyalokay Jenő, Gyergyószentmiklósi áll. főgymnasium, Hartman Lipót (10 K 80 f.), Jézus-társaság kalocsai kollegiuma, M. kir. postatakarékpénztár, Marosvásárhelyi áll. polgári fiúiskola (12 K), Móri áll. polgári iskola, Pécsi városi polgári fiúiskola, Szentimrey Pál, dr. Walter Gyula, ifj. báró Wlassics Gyula, id. Wolf Lipót, Zirczi apátság, összesen 212 K 80 f.

1919-re: Bereczky László (5 K), összesen 5 K.
Mindösszesen: 1985 K 60 f.

1918 január havában fizettek:

a) alapítványt:

Báró Bánffy Kazimir	42 K.
Dr. Horváth Győző	200 »
Nemes Antal	200 »

b) tagdíjat:

1913-ra: Dr. Banner János (5 K), Vér Venczel, összesen 15 K.

1914-re: Vér Venczel, Zsigmond János, összesen 20 K.

1915-re: Gombócz Miklós, Pázmány Lajos, dr. Schmidt Tibolt, dr. E. Szabó Dénes, dr. Szabó Lajos (2 K), Zsigmond János, összesen 52 K.

1916-ra: Bod Gyula, Debreczeni Kaszinó, Gombócz Miklós, M. kir. Honvéd Ludovika Akadémia, M. Makay Dezső, Malatinszky Elek, dr. Materny János, dr. Schmidt Tibolt, K. Sebestyén József, dr. Szabó Lajos, dr. Szilágyi Oszkár, Tökés József, összesen 120 K.

1917-re: Dr. Angyal Zoltán, dr. Bajza József, Balatonfüredi áll. polgári fiúiskola (9 K 98 f.), Balázsfalvai g. kath. főgymnasium (9 K 98 f.), Balázi Károly (9 K 98 f.), Belényesi g. kath. főgymnasium, Bod Gyula, dr. Czákó Elemér, Debreczeni Kaszinó, Debreczeni tud.-egyetem tört. seminariuma, Demkó Kálmán, Dési Kaszinó (9 K 90 f.), Dévai Nemzeti Kaszinó, Döry Etelka, Dragomir Szilviusz (9 K 98 f.), Dunántúl r.-t. (Pécs), Egri r. kath. főgymnasium, dr. Erdélyi Lajos, Esztergomi Kaszinó (9 K 95 f.), Fáy József (9 K 98 f.), Ferdinándy Gejza, dr. Finály Gábor, Florek Pál, Galgóczy Jenő, dr. Glatz Ernő, Gombos Kálmán, dr. Hübner Emil (9 K 98 f.), Ispánki Géza, Iván Miklós (9 K 98 f.), dr. Jakob János, dr. Jancsó Benedek, Julian-Egyesület (15 K), Karácson Béla (9 K 90 f.), Kardoss Margit, Kassai áll. főreáliskola, Kállay Ubul (9 K 90 f.), Kenessey Gyula (9 K 98 f.), dr. Kmoskó Mihály, Koczák József, Kohn Sámuel, Kolozsvári r. kath. főgymnasium, Korniss Ferencz, dr. Kossányi Béla, Kossányi Edit, dr. Körömy Árpád, dr. Kraszcsenits Gyula, Kujáni Gábor (9 K 95 f.), Kunfalvy István (9 K 88 f.), Lándor Tivadar, Lányi Lajos, Lapedatu János (9 K 98 f.), M. Makay Dezső, M. N. Múzeum érem- és régiségtára, M. N. Múzeum Széchenyi Orsz. Könyvtára, Malatinszky Elek, dr. Materny János, Máramaroszigeti ev. ref. Lyceum, dr. Miklóssy Zoltán (9 K 90 f.), Miskolczi ev. ref. főgymnasium (9 K 90 f.), Modori áll. tanítóképző (9 K 98 f.), Molnár Elemér (9 K 98 f.), dr. Molnár István, Munkácsi áll. tanítóképző (9 K 98 f.), Nagy Béla, Nagykanizsai Polgári Egylet (9 K 98 f.), Nagy László (9 K 98 f.), dr. Schmidt Tibolt, dr. Szabó Lajos, dr. Szilágyi Oszkár, dr. Takáts Sándor, Tökés József, Újhelyi Péter, Vuchetich Sándor, Wertán Pál, összesen 743 K 82 f.

1918-ra: Dr. Baranyay Jusztin, Bernrieder János, gróf Bethlen Józsefné (12 K), Beyer Teophil, dr. Békefi Remig, Bikkesy Béla, Budapest-belvárosi Ferencz-rendi zárda, Budapesti ciszterciár r. hittud. és tanárképző intézet, Budapesti I. ker. főgymnasium, Budapesti II. ker. főgymnasium, Budapesti Ranolder-intézeti r. kath. tanítónőképző, Budapesti Wesselényi-utczai izr. elemi és polgári fiúiskola (10 K 80 f.), dr. Connert János, Debreczeni áll. reáliskola ifj. könyvtára (12 K), Debreczeni áll. reáliskola tanári könyvtára (12 K), Debreczeni főiskolai anyakönyvtár, Debreczeni ref. egyház tanítói szakkönyvtára (10 K 80 f.), Debreczeni ref. főgymnasium (10 K 80 f.), Debreczeni János, dr. Deszkó József, gróf Dessewffy Emil, Dési áll. főgymnasium (10 K 80 f.), Dévai áll. főreáliskola (12 K), Egri áll. főreáliskola, Egri érseki jogakadémia, Endrődi Sándor, Felsőlövői ág. h. ev. főgymnasium, Fiumei tengerészeti akadémia, Franciscs Norbert, Gerdenich Alajos, Haák Ede, gróf Hadik-Barkóczy Endre (14 K), Hertelendy László, dr. Hildenstab György, Hódmezővásárhelyi óvónőképző-intézet (10 K 80 f.), Homonnai áll. polgári és felsőkereskedelmi iskola, Huszár Dezső, Iglói ev. főgymnasium, Ipolysági áll. polgári leányiskola, Ivántzó József, dr. Jakab János, Jászberény r. t. város, Julian-Egyesület (15 K), Kalocsai főszékesegyházi könyvtár, Kalocsai Szent Ágoston-Egylet, Kassai premontrei főgymnasium, dr. Király János, Kirschbaum Lajos, Kiss Albert, dr. Korilly Szilveszter, dr. Körömy Árpád, Losonczy városi közkönyvtár, Magyar mezőgazdák Szövetkezete, Magyaróvári kegyesrendi főgymnasium, Makfalvy Géza, Mészáros Armand, Miskolczi I. sz. áll. polgári fiúiskola, Miskolczi kir. kath. főgymnasium, Moks Gyula, Nagybányai áll. főgymnasium, Nagybecskereki Kaszinó-Társulat (10 K 80 f.), Nagynyedi Bethlen-főiskola, Nagykanizsai kath. főgymnasium (5 K 40 f.), Nagykőrösi tanítóképezde, Nagyszebeni áll. főgymnasium, Nagyszombati érseki főgymnasium, Novák Nándor, Nyiregyházai ág. h. ev. főgymnasium (12 K), Nyitrai főgymnasium önképzőkörre, Nyitrai főgymnasium tanári könyvtára, Nyitrai nagyobb papnővelde, dr. Óvári Ferencz, Pajdussák Máté, Pannonhalmi Szt. Benedek-rend (12 K), dr. Pálovich István, Pápai benzés főgymnasium, Pécsi Pius-alapítványi kath. főgymnasium (12 K), báró Podmaniczky Gézáné, dr. Povischil Rikárd, Pozsonyi ev. theologiai akadémia, Pozsonyi felsőkereskedelmi iskola, Reviczky Bertalan, Róth Dezső, Rózsahegy r. t. város, Sepsiszentgyörgyi ref. főgymnasium, Somorjai polgári fiú- és leányiskola, Soproni áll. főreáliskola, Soproni ev. lyceum, Soproni ev. lyceumi főgymnasium (10 K 80 f.), Soproni honvéd főreáliskola (10 K 80 f.), Spek Rudolf, Stubnyafürdői áll. tanítóképző (12 K), Sümegi áll. reáliskola, Szabadkai Kaszinó (10 K 80 f.), dr. Szabó Lajos, Szatmárnémeti ref. főgymnasium, Szatmárnémeti ref. tanítónőképző-intézet (10 K 50 f.), Szászvárosi ref. Kún-kollégium (12 K), dr. Szentkláray Jenő, Szerb Matica (12 K), dr. Szeremley Sámuel, dr. Székely Dezső, Székesfehérvári áll. főreáliskola (10 K 80 f.), Szőgyény-Marich Géza, Temesvári áll. főgymnasium (10 K 80 f.), Temesvári felsőkereskedelmi iskola (12 K), Temesvári polgári fiúiskola (10 K 80 f.), dr. Térfy Gyula, Ugron István, Újhelyi Péter, Ungvári áll. polgári fiúiskola, Ungvári áll. polgári leányiskola, V. Végh István, dr. Vojnich József, Vojnits Simon, gróf Zichy Béla, Zombori áll. főgymnasium, Zsolna város (14 K), összesen 1220 K 80 f.

1919-re: Pécsi Pius-alapítványi kath. főgymnasium (8 K), összesen 8 K, Mindösszesen 2179 K 32 f.

Megjegyzés. Késedelmes postai kézbesítés miatt több november havi befizetés csak most nyugtatható.

Budapesten, 1918. évi február hó 1-én.

Novák Nándor, pénztárnok,
I. Márvány-utca 25. III. 25.

**A Thallóczy-alapra
adományokat küldtek 1917 december 1-től
1918 január 31-ig:**

Pettkó Béla	25 K.
Trencsén vármegye	50 »
Borsod vármegye	100 »
Az erdélyi r. kath. status gyulafehérvári főgymnasiuma	20 »
Budapest (budai) Tanítóegylet	10 »
Hont vármegye	100 »
Dr. Bojta József	20 »
Dr. Kováts Ferencz	10 »
Ungmegeye	50 »
Dr. Szabó Ervjn	10 »

Összesen..... 395 K.

A Századok Tartalommutatójára előfizettek:

Szombathelyi premontrei főgymnasium (4 K 15 f.), Sebestyén József, dr. Buday Károly, dr. Várnay Ernő, Kisújszállási ev. ref. főgymnasium könyvtára, dr. Tomasic Miklós, Ispánki Géza, Tompa Árpád, dr. Záray Károly (6 K), Haák Ede, dr. L. Sipos Kamilló, dr. Connert János, dr. Jakab János, Dévai áll. főreáliskola (6 K), dr. Hóman Bálint, dr. Király János, dr. Pósta Béla, Felsőölvői ág. h. ev. főgymnasium (6 K), összesen 78 K 15 f.

Budapesten, 1918. évi február hó 1-én.

Novák Nándor, pénztárnok,
I., Márvány-utca 25. III. 25.

A „Századok“ régibb évfolyamai

nevezetesen az 1878, 1890, 1891, 1893, 1896—1914 évi évfolyamok kötetenként 12 koronáért kaphatók a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár).
A Társulat tagjai évfolyamát 10 K-val rendelhetik meg.

Ugyanott kapható:

A Századok Név- és Tárgymutatója I. köt. (1867—76)	12.— K, tagoknak 8.— K
A Történelmi Tár 1880, 1881, 1884—1888, 1891—1899, 1900—1911. évfolyamai, évfolyamonként	10.— » » 6.— »
A gróf Teleki-család oklevéltára. I., II. kötet. Egy-egy kötet ára	10.— » » 6.— »
A magyar történelmi irodalom évi repertoriumai. Összeállította <i>Hellebrant Árpád</i> . Az 1912., 1913., 1914., 1915., 1916. év történetirodalma. Egyenként	1.50 » » 1.— »

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Budapest-központi üzletvezetőség.

Versenytárgyalási hirdetés

ócska hordók és hordóalkatrészek eladására.

76140/1917. szám. A magyar királyi államvasutak budapest-központi üzletvezetősége a központi szertárban összegyülemlett és feleslegként rendelkezésre álló mintegy 1500 darab XVII. tételű fél-fenekű cementes hordót eladni óhajtván, erre ezennel nyilvános pályázatot hirdet.

Az ajánlatok **1918. évi február hó 15-ikén déli 12 óráig** üzletvezetőségünk I. általános osztályának (VIII., Kerepesi-út 3. szám I. 38. ajtó) adandók át.

Bánatpénz gyanánt a megvenni szándékolt mennyiség értékének 5%-a készpénzben vagy állami letétekre alkalmas értékpapirokban ugyanott a gyűjtőpénztárnál 1918. évi február hó 14-ikén déli 12 óráig teendő le.

A részletes pályázati feltételek és ajánlati űrlapok valamennyi üzletvezetőségnél megtekinthetők, üzletvezetőségünk általános I. osztályában pedig azok díjmentesen megszerezhetők.

Budapest, 1918. évi január hóban.

Budapest-központi üzletvezetőség.

UJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára .....6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára .....4 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. **A. F. Pollard: Anglia története.** Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra: **A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.** Az ajánlkozás a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) bármikor küldhető be. A munka tiszteletdíja, beleértve az frői díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

MEGJELENT!

A Századok Tartalommutatója 1867—1916.

Tartalmazza: **1. a Századokban megjelent cikkek czímeit szerzőik betürendjében,**
2. a Századokban ismertett könyvek czímeit a könyvek szerzőinek betürendjében.

A kötet ára **6 korona**; tagoknak **4 korona**. — Az előfizetési összeget legcélszerűbb postatakarékpénztári számlánkra (1099. sz.) befizetni.

Most jelent meg!

A Magyar Történelmi Életrajzok

1917. évi folyama

Márki Sándortól

HORVÁTH MIHÁLY

ÉLETRAJZÁT

hozza.

Előfizetés tagoknak 10,— nem tagoknak 16 korona.

Régi évfolyamok életrajzai, a mennyen még raktáron vannak, megrendelhetők a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár).

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

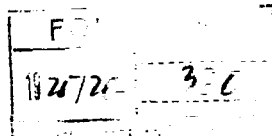
A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
D^o DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LII. ÉVF. 3-4. SZ. 1918. MÁRCZIUS-ÁPR.
BUDAPEST, 1918. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

	Lap
Márki Sándor : Horváth Mihály (I. közlemény)	113
Fraknoi Vilmos : Küzdelem a nemzeti királyságért 1505-ben	142
Hóman Bálint : Adalék X—XI. századi pénztörténetünkhöz	161
Történeti irodalom.	
Szekfü, Julius : Der Staat Ungarn. Ism. <i>Domanovszky Sándor</i>	169
Yolland, B. Arthur : Hungary. The Nations' Histories. Ism. <i>Pozsgay Rezső</i>	172
Šišić, Ferdinand : Geschichte der Kroaten. I. Th. Ism. <i>Karácsonyi János</i>	176
Temperley, Harold W. V. : History of Serbia. Ism. <i>Marczali Henrik</i>	182
Márki Sándor : Magyar középkor. Ism. <i>Gálos Rezső</i>	190
Siklóssy László : Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	191
Pekár Károly : Magyar kultúra. Ism. <i>Czeke Marianne</i>	194
Lupaş János : Barcsai Ákos és Brankovics Száva (1658—1661). Ism. <i>Dékány Kálmán</i>	196
Jacob, Georg : Türkische Urkunden aus Ungarn. Ism. —f —y	197
Jakab János : A hadifoglyokkal való bánásmód a görögöknél. Ism. <i>Révay József</i>	198
Vasshegyi Emilia : II. Endre kereszteshadjárata. Ism. <i>B.</i>	199
Folyóiratszemle	200
Tárca.	
Zoványi Jenő : Czeglédi Ferencz életrajzi adatairól	208
Horváth Jenő : Válasz Patek Ferencz úrnak	217
Patek Ferencz : Megjegyzés Horváth Jenő úr válaszára	218
Demkó Kálmán †	219
Hivatalos Értesítő	221

Az **elnökség** és **titkárság** részére szánt küldemények **Budapest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a **szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi **10 K**, előfizetők a **Századokat 12 K**-ért rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak **10 K**, nem tagoknak **16 K**.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099**.

Horváth Mihály.

(I. közlemény.)

József Ferencz főherczeg sürgetése szerint meg kell adni a történeti tudományoknak azt a szervezetet, a melyre szükségünk van, ha méltók akarunk maradni Horváth Mihály s más jeles történetírók hagyományaihoz. Ehhez a szervezethez tartozik, hogy a magyar történelem művelői és barátai alaposan megismerkedjenek egy-egy magyar historikussal, ki nemzetét ilyen drága hagyományhoz juttatta. A Magyar Történelmi Társulat, mely a mult esztendőben bevégezte munkásságának első félszázadát, rövid emlékbeszéd helyett azért hódol most egész könyvvel alapítója, Horváth Mihály, emlékezetének, hogy kegyeletét lerója a legnagyobb magyar történelem megírója iránt és ne általános vonásokban tüntesse föl, hanem a legkisebb részletekben is megmutassa, hogy nincs az életnek oly viszontagsága, mely a valódi történettudóst hivatásától, az igazság kutatásától eltéríthetné. Mindazok után, a miket műveiből és életéből a Társulat megbízása következtében általam megírt könyv alapján megismertünk, az eddiginél is nagyobb kegyelettel kell gondolnunk arra a magyar történetíróra, ki először világított reá, nemzetünk mindenkor mi részt vett Európa művelődésének s különösen a XIX. század rohamos alkotásainak történetében. Hódolatunk nem az egyetlen magyar forradalmi kultusz-miniszternek, hanem annak a koszorús történetírónak szól, ki az eszménységbe vetett hitet történetírásunkban kiirthatatlanul meggyökerezettette. Emlékezete idővel halaványulhat, de ennek a hitnek kivesznie nem szabad. Mert ez a hit és — Horváth Mihály példájára — minden magyar historikusnak továbbra is ezt a hitet, ezt a munkaszeretetet kell erősítenie olvasói, tanítványai szívében.

Horváth Mihály történetírói munkásságának, a hogy a Történelmi Társulatban *Fraknói* Vilmos mondta,¹ voltak

¹ Emlékbeszéd a Magyar Történelmi Társulatban, 1879 márczius 6., 39—40. l.

tulajdonai, melyeket minden történetíró elsajátíthat s el is kell sajátítania. »Ilyen *fáradhatatlan szorgalma*, mely nemcsak a folytonos munkában nyilvánul, hanem szüntelen tanulásra és haladásra ösztönöz. Ilyen *jellemszilárdsága*, mely az írók egyaránt érzéketlenné teszi a hatalom csábjai s a tömeg tapsai iránt. Ilyen *nemes ambíciója*, mely a történetíró feladatát abban látja, hogy a multat felderítve, a jelen nemzedéket oktassa és nemzete jövőjének megalapításában közreműködjék. Ilyen végre *változatlan hűsége*, melylyel *hazájához* ragaszkodott.« »Hazám fiai és leányai! — szölt akadémiai emlékbeszédében *Salamon Ferencz* is¹ — a római kultusznak egy nemével tiszteljétek őt. Maga megalkotta emlékét műveiben. Állítsátok fel azokat minden családi tűzhelynél, azon Larariumban, hol a nemzeti irodalom jelesbjeinek szellemi hagyatékát őrzi a kegyelet: hadd világítsák meg a multakat s ápolják szívetekben a hazaszeretet melegét!»

A kegyelet művészi síremléket állított a kerepesi sír fölé, emléktáblával jelölte meg szülőházát,² szülővárosa mozgalmat indított szobra felállítására³ és a reá vonatkozó leveleknek, ereklyéknek a szentesi múzeumban való összegyűjtésére,⁴ a Magyar Tudományos Akadémia és Szeged városa megfestette arczképét ülésterme számára s 1909-ben az ország több helyén megünnepelték születése századik évfordulóját. Hiszen, a hogy a szegedi ünnepen *Marczali Henrik* mondta,⁵ jelentősége nem csupán tudományos munkásságában áll, hanem a politika és a történelem összekapcsolása együttvéve biztosította halhatatlanságát; a szen-

¹ A M. T. Akadémia 1880 május 23-án tartott XL. közülésén. Akad. Évk. XVI. VI., 35.

² 1885 október 22-ikén, mint Horváth Mihály születése évfordulóján, Szentes városa a casinóval együtt ünnepiesen leleplezte Horváth Mihály és Tóth József szülőházainak emléktábláit. A városházán a nagy történetíróról Balogh János csongrádmegyei árvaszéki elnök, a nagy színművészről Sima Ferencz szerkesztő tartott emlékbeszédet, szülőházaiknál pedig Horváthot Váradi Antal, Tóthot pedig Csáktornyai Filó Lajos dicsőítette ódákkal.

³ A gyűjtést 1911-ben Farkas Sándor kezdte meg s az adakozásokról már május 9-én nyíltan beszámolt. (A szentesi Alföldi Ellen-zék 1911. 13. számában.) A szobrot Kisfaludi Strobl Zsigmond el is készítette.

⁴ Farkas Sándor ezt 1910 februárius 15-én a szobor felállításával együtt indítványozta. Szentesi Lap 1910 februárius 20. sz. Ugyanó és a Szentesi Múzeum a kért adatokat szíves készséggel megküldte Horváth életrajza számára.

⁵ 1909 december 19. Pester Lloyd, 1909. 291. r. sz.

teszi ünnepen pedig a gymnasium »Horváth Mihály-önképzőköre« tagjait *Balázsovits* Norbert igazgató méltán figyelmeztette,¹ hogy ernyedetlen szorgalom, kitartó munkaszeretet, példás, önzetlen hazafiság jellemzi egész életét, mely a tanulóifjúságnak mindenkor követendő példaul szolgálhat. Ugyanakkor *Békefi* Remig a Magyar Történelmi Társulat emlékünnepén² valóban a magyar nemzet nevelő mesterének nevezte őt, mert a nemzet történetét egységes képből rajzolta meg olyan műben, hol a felfogás önálló, a szerkezetet összhang tartja össze, a tényeket igazság tolmácsolja, a tévedéseket egyszerű felfogás magyarázza meg, a hagyományt a kegyelet kímélete kezeli, az író tollát lelkiismeretesség vezeti, nyilatkozatait a felelősség tudata hatja át s megérik rajtuk, hogy egy egész nemzethez szólnak.

Szívének nemessége, kedélyének mélysége, eszének ereje, jellemének rendíthetlensége, hazaszeretetének mérhetetlen volta még nem emelné a nagyok sorába. Hiszen épen az ő történelmi műveiből is tudjuk, hogy nem kevés azoknak a száma, kiknek életéből mindeme szent tulajdonságoknak sugara felénk ragyog, fényt, meleget áraszt. De nem több ez annál, mint a mennyi a jók és az igazak része. Példaképek; az emberi, polgári, hazafias erények példaképei. Vonhatnak, de nem vonzanak szükségképen.

Azonban a ki úgy élt, hogy valóban hatott is korára; ki egész nemzedékeket nevelt fel ama kötelességekben, miknek összessége teszi az embert és hazafit; a ki a maga szíve nemességét, esze erejét, jelleme rendíthetlenségét, hazaszeretete mérhetetlen voltát másokba is átültetni képes; és átülteti úgy, hogy a kebléből kisugárzó szent tulajdonságok azoknál, kikre átszármaztak, ősi örökségnek látszanak: az ilyen ember valóban a nagyok közé tartozik.

Alig harmincz esztendőskorában állt oda, a haza oltárához, hogy éleszsze rajta a polgári kötelesség tüztét. Könyveiben negyven év alatt alkotta meg a honszeretet történelmi kánonát. A mit Kossuth a publicistikában, Petőfi pedig dalaiban tett, azt tette ő az oknyomozó történetírás mezején. Tudta, látta, remélte, hogy Magyarország volt is, van is, lesz is! Nem kicsinyelte, de kelleténél nagyobbra nem is becsülte a munkát, hogy annál vakítóbb színekkel fesse a jövőndőt. Az adatok halmazával bizonyította be, hogy a

¹ 1909 október 23. A gymnasium 1909-10. évi értesítője 15. lapján.

² 1909 október 21. Beszéde: Századok, 1909. 713—730.

mult a mi lételünk egyik alkotó eleme, jövendők legegyszerűsebb útja.

Öndicsekvéssé nem aljasította a lefolyt idők nagy eseményeinek elbeszélését. Szeretettel, lelkesedéssel, majdnem rajongással csüngött rajtuk, de a jövendő nagyságát előkészítő tanulságokat keresett bennök. Érző szívének melegét nem zárta el a történelemtől; de nem lankasztani, hanem nagyobb munkára ösztönözni akart vele.

Nem bírálta szárazon a tetteket. Nem tudta, mi a szeretetlenség, a száraz szigorúságnak ez a fanyar gyümölcse. De ítélet volt minden sorában, megismert igazság; s a mikor az észhez szólt, a szívhez is szólt. Valót írt, de egy költő ajkaival lelkesített. Kezében nemzetünk története néha nemzeti epos lett. Hiszen balladán, eposon kezdődik a nemzetek történettudása, mely többnyire egy-egy hőskorra vonatkozik. Nemzetét azonban nemcsak fegyverek zajában, trombiták harsogásában, dobok pergésében, rohanó paripák tüzes fuvásában tanította lelkesedésre, hanem abban is: a béke áldásos műveit miként kell a végső esetben szívünk véreinek hullatásával biztosítani.

Történetírásunkban csendes, békés forradalmat épen ezzel a felfogásával okozott. A Magyar Történelmi Társulatban már a megalakuláskor megkérdezte az ifjaktól: »Ha a történelem világításában kellőleg méltányoljátok becsét mindannak, mit az elmúlt korok hagytak reátok, — nem fog-e szívetek hálával eltelni a lehúnyt nemzedékek iránt, melyek a javakat számotokra is súlyos munkával szereztek? És ha az értelem világával érző szív is egyesül bennetek, vajjon fogtok-e ezen magas kötelemekről magatoknak számot adhatni a nélkül, hogy egy titkos vágy ébredne bennetek: a *jövő* nemzedékeknek fizetni le azt az adósságot, melyet a multnak le nem fizethettek?»

Szerinte a magyar historikus feladata abban áll, hogy a letűnt nemzedékek életének s munkásságának *minden* mozzanatát felkutassa, a történelmi kritika világánál részletezze és osztályozza; s ekként nemzetünk multjának minden elemét összegyűjtve és rendezve, nemzetünknek oly történelmét írhasse meg, a mely ennek hűséges képe legyen szellemi és anyagi, társadalmi és politikai munkásságában egyaránt.

Valóban nem csupán a hadi dicsőség nagyságához képest szerette multunkat. A Hunyadiak, Zrínyiek, Rákócziak mellett tisztelni tudta azt az egyszerű német, flamand vagy olasz hospes is, ki — hogy kenyerét megkeresse — már az

Árpádok idejében irtogatta hazánk rengetegjeit. A XIX. század derekának ama nagyon, de nagyon ritka történetírói közé tartozott, kik már a *népet*, a tömeget is észrevették. A magyar ipar és kereskedelem történetét ő írta meg először. Mindenütt megfigyelte útjában a kereskedőt, műhelyében az iparost, a mezőn a földmívest és a pásztort. Egyoldalúságából történetírásunkat ő szabadította ki. Históriánk ma már mégsem egyoldalú osztálytörténelem. Nem fogult el a hadi dicsőségekben ; s a mint katonai és politikai munkásságon kívül egyéb működést is ismert, más nemzeti erényeket is észrevett a mienken kívül. Hazafiasságából nem vesztett, emberiségében nyert. Nem esett abba a tévedésbe, hogy akár merőben a mult szempontjából, akár csupán a jelen fejlettebb fokáról tekintse az eseményeket. Már Széchenyi és Kossuth felléptekor bizonyította, hogy a magyar állam és társadalom olyan élő szervezet, a melynek jelenségeit a történelmi fejlődés különböző fokaihoz képest kell megítélni, olyanformán, a hogy más és más módon ítélünk a gyermekről, az ifjúról, a férfiúról, az öregről, — s mindeniknél az erősről és a gyöngérről, az egészségesről és a betegről, a jóról meg a rosszról.

Azért gondolt kezdettől fogva első sorban arra, mi a régibb magyar történetírásból leginkább hiányzott : a *történelmi szellemre*. Az iskolai ifjúság 1841 óta az ő könyveiből kezdte azt belehelni. Ezekből a könyvekből vagy azoknak nyomán, nagyon szomorú időkben, úgy tanították, hogy midőn csak suttozniok volt szabad, fölébresztették vele egy lesújtott nemzetnek a hitét.

A históriát eldarálók, az eseményeket szárazon vázolók azzal a ráfogással takargatják lelkük szegénységét, szívüik ürességét, hogy a történelem *egyetlen* feladata a tények egyszerű megállapítása. Az ilyenek kétségtelenül haragudtak Horváthra s mindazokra, kik a tényeket kiszínezik, szürke fénykép helyett színes festményt adnak. Kárhoztatták, hogy félig mult időkről egyéniségének, politikai és társadalmi felfogásának rejtegetése nélkül írt.

Horváth azonban sajnálta azt a fiatalabb nemzedéket, a mely látja, érzi a viszonyokat, melyeknek súlya alatt el, de — kevés kivétellel — alig tud magának számot adni az események ama lánczolatáról, melyen keresztül hazája a mostani állapotba jutott. Olvashatja, ismerheti az ősök viselt dolgait, szellemi, erkölcsi állapotait. Megtanulhatja, milyenek voltak az anyagi viszonyok, a közügy, az alkotmány, az igazgatás, a nép- és az osztályviszonyok, a tudomány, irodalom, ipar,

kereskedelem, az uralkodó eszmék, irányok, szokások. De mindezt megváltozva, átalakulva találván, ámulattal kérdezheti: Mi okozta ezt a nagy változást? Mik a változás tényezői, rúgói, fokozatai? Milyen a mozgató erők jelleme, hatása, az általuk feltételezett események láncolata s eredménye, a mi a jelen állapotokra vezetett?

A XIX. század műveltségének egyik legszebb eredményét abban találta, hogy a népek már nem egyedül önmagukkal foglalkoznak; figyelmük az emberi faj legtávolabbi családjaira is kiterjed. Tudni akarják, mi hogyan történik más népeknél. Más népek iránt rokon- vagy ellenszenvet tanúsítanak, de sohasem közönyösek. Az emberi szellem és szorgalom műveinek kiállításában versenyeznek egymással. Közös érzellemmel s törekvéssel karolják fel a szabadság, műveltség, emberiség érdekeit. Szerinte a XIX. század műveltségének épületét ez a közös érdekeltség és versengő törekvés emelte oly magasra.

Egy népre sem közönyös — tanította tovább —, hogy a művelt világ jó vagy rossz véleménynyel van-e iránta. A művelt világ közvéleménye óriási hatalom, melynek helyeslése vagy gáncsa biztosabban és következetesebben emel vagy sujt, mint százezernyi hadseregek. De a közvélemény rokonszenvére a szerencsétlen nemzeteknek van legnagyobb szükségük. Az ilyenek a többiek jóindulatát csak úgy kelthetik föl, ha másokkal híven megismertetik jelen állapotaikat s az igazságtalan elnyomatást, melyet tűrniök kell; és ha teljes világításba helyezik a maguk egyéniségét minden erkölcsi becszel, széppel, jóval, értékessel együtt, mi annak az egyéniségnek tulajdona. A közvéleményt csak ilyen tulajdonságokkal lehet megnyerni. Mindezek pedig »a viselt dolgokban, az alkotott és ápolt intézményekben, a folytatott törekvésekben, szóval az *egyéniiséget vissza-tükröző történelemben* nyilatkoznak«. Ezért minden nemzet első kötelességei és érdekei közé számította, hogy saját történetét megismerje s másokkal is megismertesse.

Másrészt azonban úgy tanította,¹ hogy a történelem egyeseknek és nemzeteknek csak úgy használ igazán, ha filozophiai szellemmel hatol be az események okaiba és láncolatába s a történetek folyamából oly erkölcsi következtetéseket von le, a mik az életre tanulságul, irányadóul szolgálhatnak. Mert »a történelem társadalmi tudomány,

¹ Pesty Frigyes »A Világtörténelem napjai« cz. kétkötetes műve (Pest, 1870.) bevezetésében.

mely feladatát csak akkor oldja meg, ha a társadalom céljait előmozdítja: egyesek, nemzetek s az összes emberiség nemesbítésére szolgál. A műveltség és a szabadság eszméit kell gyarapítania. Nagyon helyesen figyelte meg, hogy a magyar történetírás az újkort teljesen elhanyagolta. Alakulásakor még a vezetése alatt álló Történelmi Társulat is csak 1711-ig ment a kutatásokban. Ez az oka, hogy a külföld az ő korában kevésbé és ferdén ismerte, sőt most is csak úgy ismeri hazánk viszonyait, nemzetünk régi törekvéseit, mostani óhajlásait. Fájdalommal sóhajtott fel, mikor a külföldi csodálkozott előtte, miért nem fogadja Magyarország hálásan azt az alkotmányt, melyet 1861-ben a nagylelkű császár octroyált népeinek. Miért vonakodik a képviselőkkel megajándékozott ausztriai népekkel közösen, parlamenti úton intézni a maga ügyeit, miért nem küldi képviselőit a Reichsrathba? De ha a Huszonötév Története megjelenése idejében még Deák Ferencz sem némíthatta el a Lustkandokat, biztosra lehetett venni, hogy olyanok, kik a történelemben is a napi politika érdekeit keresik, továbbra is tusakodnak a megismert igazság ellen, a mi pedig a Szentlélek elleni hét főbűn közé tartozik. És Horváth Mihálylyal csak azért kell-e nekik megbocsátani, mert nem tudják, mennyivel becsesebbek, szabadabbak, — egyéniségének mennyivel inkább megfelelnek azok az intézmények, a melyek az ösöktől századokon át lerakott alapon a XIX. század első felében kifejelettek? Nemzetünk velük együtt emelkedett férfikorára s azoktól megfosztatni: egy volna a halállal. Ezek az urak — Horváth szerint — értik Irland óhajlásait, értik az akkor még az olasz egység után sóhajtozó Velence vágyait, értik a lengyelek hősiességét és önfeláldozását; de nem értik a mi nemzetünk nyögdeléseit, sóvárgásait; mert nem ismerik legújabb korának történelmét.

Ezt Horváth a Huszonötév és a Szabadságharc története megírásával ösmertette meg. Joggal hitte, hogy leg-hívebben ezekkel róttá le hazája iránt tartozó kötelessége adóját. Ez volt életének leghazafiasabb, legáldásosabb tette; polgártársai elismerését, háláját ezekkel érdemelte meg legjobban.

Olyan ez a történelemben, mint Széchenyi három »nem emberkézzel« írt műve a politikában. A XIX. századnak egy nemzet legeszményibb küzdelmeit megörökítő hat kötetét, Horváth Mihály legszebb alkotását kell »érett észszel, józanon« olvasnunk, hogy megértsük, a mit barátja, Vörösmarty a könyvtárban elgondolkozva értett meg: újabb szellem

kezd felülkerekedni, újabb irány tör át a lelkeken. Ez a szellem, ez az irány a nyers fajokba tisztább érzést, gyümölcsözőbb eszméket akart oltani, hogy végre egymást szívben átkarolják s igazság, szeretet uralkodjék. Hogy a legutolsó paraszt is elmondhassa kunyhójában: »Nem vagyok magam! Testvéreim vannak: számos milliók. Én védem őket, ők megvédnek engem. Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.«

A költő, ki Árpád ébredését, Zalán futását zengte, a historikus, ki ezer év történetét tizennégy kötetben írta meg: nem lehetett ottan a nemzet ezredéves ünnepén. Halni nem látták a századot, melynek szelleme ifjan dobogtatta szívöket. De a XX. század a halhatatlanokat megillető kegyelettel ülte meg mindkettőjük születésének centennariumaikat.

Senki se kicsinyelje azt az intelmet, a mit Horváth Mihály a Történelmi Társulat első vándorgyűlésén intézett a nemzethez. Megmondta, hogy első sorban a nemzet közérdeklődése emeli virágzásra a nemzeti élet bármely ágazatát. Történettudományunk szintén csak a közérdeklődés szárnyain emelkedhetik a kifejlésnek ama fokára, a melyre más nemzeteknél már eljutott. Erre pedig el kell jutnunk; mert hazánknak nemcsak társadalmi alkotásai, hanem összes polgári, politikai s alkotmányos közéletének és minden intézményének gyökérszála a letűnt századok mohos földében ágaznak szét. Onnan szívják éltető nedveiket. A fiatal historikusokat Horváth Mihálynak akkor elhangzott szavaival kell az öregebbeknek mostan is figyelmeztetniök, hogy a történelemben maguk elé tűzött célt csak hangyaszorgalommal közelíthetik meg. De e cél elég dicső arra, hogy mindnyájukat ernyedetlen és kitartó munkára lelkesítse. Ne felejtsetek el, hogy — Horváth szerint — történetírásunknak *három* fődologra van szüksége. Egyik a *kútfők* kritikai megrostálása és megállapítása. Másik az *anyag* hézagosságának kiegészítése. Harmadik az élvezhető s tanulságot, gyönyört nyújtó *művészi feldolgozás*. Fiatal historikusok figyelmébe különösen a *művelődéstörténelmet* ajánlotta. Ez fejleszti őket tudóssokká; ez erősíti bennök a históriai tapintatot, gyarapítja a részletek ismeretét s előmozdítja mindama szellemi törvények hatásának megfigyelését, mik az erkölcsi világban uralkodnak. Egyetemes történetírásunknak is ezzel teszük a leghasznosabb szolgálatot; mert — a hogy Horváth mondta — »csak akkor fogja valamely kitünő lángelme egész bevégzettségében megalkothatni nemzeti történelmünk művét, ha e mezőn is elégséges előmunkálatot talál«.

A bírálat dolga annak eldöntése, Horváth Mihály hármas kívánságának épen Horváth Mihályról írt könyvemben hogyan felelhettem meg; de második kívánságának, az anyag hézagossága kiegészítésének szükségét magam is érzem. Ne legyen tehát feltűnő, ha életének és munkásságának némely részletével, a melyet életrajzában csak röviden érintettem, itten önálló cikkekben foglalkozom. Többnyire oly részletek ezek, a mik jellemzik hálás Társulatunkhoz való viszonyát.

I. Horváth történelmi életrajzai.

Valóban helyes és kegyeletes dolog arra emlékeztetni, hogy Horváth Mihály, ki a Történelmi Társulat egyik folyóiratának, a Századoknak közleményei sorát megnyitotta, a másíknak, a Magyar Történelmi Életrajzoknak későbbi megalapítását is jóelőre igazolta.

Horváth a harminczas években már megírta a művelődés-történelemnek egyik fontos fejezetét, a középkori magyar ipar és kereskedelem történetét, mikor figyelmét megragadta a XVI. század első felének politikai történelme. Elszomorító s óvatosságra intő tanulságot látott abban nézve, hová sülyedhet a hon, melyben a hazafiság szent érzete a legtöbb kebelben elhamvadott s pártszellem és önhaszonlesés üzik kártékony játékukat. Annál inkább vonzották azok a nemesek, a kik szilárd erővel küzdöttek a hont lesúlyesztő bűnök ellen s minden erejüket a haza mély sebeinek gyógyítására fordították. Ezek között *Nádasdy* Ferencz hatott reá legjobban, mert nemzetéért, ha nem is mindig fényes sikerrel, de mindenkor jóakarattal és tiszta öntudattal dolgozott.

A történelem tanulmányozásában — mint maga mondja ¹ — legérdekesebbnek azt tartotta, hogy az események színes, tarka tömegében figyelemmel kísérje azokat a férfiakat, kik koruknak irányt adtak s elhintették a magvakat egy fiatalabb nemzedék számára, hogy szellemök még akkor is működjék, mikor hamvaik már rég összevegyültek a sír porával. Azt hitte, hogy műveikben visszatükröződő lelköknek vizsgálata, tetteik indító okainak kutatása, a cselekvésöket előmozdító vagy gátló körülmények földerítése nemcsak a legérdekesebb, hanem a történelem céljainak is legjobban megfelel. »Mert — úgymond — mi hasznunk a történetek tudásából, ha azokat feldolgozni s életszerüekké

¹ Gróf Nádasdy Tamás életéhez írt szép előszavában.

tenni nem törekszünk? Mikor *egy egész nemzet történetét* hosszabb időszakon át olvassuk és tanuljuk, az események és characterek tarka, egymást szünetlen felváltó jelenéseinek tolongásában hamar elfárad a figyelem, nem találván oly szempontot, melyből az egészet egy tekintetbe fölfoghassa. Mert történeteket vezéreszmék fonalán követni s olvasni és a részletekről általánosságra fölemelkedni nem mindenki tud vagy szokott, ki történetet olvas; és nem is könnyű a nagy körre terjedő történetekben. De az *életírásnak* kisebb sphaerája könnyebb áttekintést enged; a vezérfonalat benne felfogni nem olyan nehéz; az események és characterek, mivel kevésbbé halmozottak, élesebben szembeszöknek s így haszon belőlük könnyebben vonható ki.« Azt azonban már akkor tanította, hogy az életrajzban a haza általános viszonyaira is tekintettel kell lenni; mert »lehetetlen egyes embernek életrajzát adni, ha őt azon összeköttetésben nem tekintjük, melyben korával általánosan s azon eseményekkel állott, melyekben charactere nemcsak kifejelett, hanem a melyek lelkületének nem ritkán sajátságos irányt is adnak«.

Bővebben idéztem szavait, mert, mint annyszor már, ismét életrajzot írtam s épen Horváth Mihályról, még pedig olyan vállalatban, a Történelmi Életrajzokban, a mely 1885-ben, az én könyvemmel, Mária királyné életrajzával indult meg s azóta összesen 54 életrajzot közölvén, ezt a történelmi műfajt népszerűvé tette. A munkatársak közt számosan voltak és vannak, a kik, ha nem írták is meg az egész ország történetét, mint azt Horváth Mihály tette, de könyveket írtak egyes korszakokról; az életrajzi irány művelése tehát nálunk sem jelentette azt, miről, mindjárt a vállalat megindításakor, egyik legjelesebb historikusunk, *Salamon Ferencz* vádolta őket, hogy a könnyebb munkát azért végzik, mert a nehezebbre nem érznek magukban erőt s az elől kitérnek. De az életrajzokban mindenesetre követni kell Horváth Mihálynak azt a tanítását, hogy az egyént a közviszonyokba kell beilleszteni.

Különben első biographiai műve, *Nádasdy Tamás életrajza*, mely eredetileg az Athenaeumban,¹ azután pedig külön is megjelent,² a dicséretnek mellett már akkor is bizonyos ellenvetésekkel találkozott a Figyelmezőben³ egy

¹ 1838. II. kötet.

² Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára. Budán, a magyar kir. egyetem betűivel, 1838. (8r. 148 lap). Gróf Nádasdy Tamás, Magyarország nádora aczélmeteszeti arczképével.

³ 1839., 9. szám, 129—136. hasáb.

kiváló historikus *Péczely József* debreczeni tanár részéről, ki épen a mult évben adta ki Magyarország kétkötetes történetét.¹ Horváth nyíltan megmondta,² hogy Nádasdynak minden magyar tiszteletére méltó emlékét a megsértett történelmi igazság követeléséhez képest megtisztítani akarta a vádaktól s az ellene szórt rágalmaktól. Ő maga sem tartotta az erények eszményképének, de nem tűrhette, hogy egyesek, pl. Forgách püspök, jellembe vágó politikai, sőt erkölcsi vétkekről vádolják. Általános vonásokban megrajzolt képét is méltónak találta arra,³ hogy honunk történetében az elsők, a legjelesebbek közé függeszszék fel; mert ha hiányzik is rajta az utolsó kéz árnyékoló ecsete, mint hazafit, hadvezért, államférfiút és embert egyaránt megilleti a halhatatlanság koszorúja és az utókornak az a tisztelete, a melyet a valódi nagyság az érdembére gyanánt jogosan követelhet.

Corvin Jánosról írt életrajzát⁴ a maga korában szívesen fogadták, de a mai olvasó gróf Teleki József, Fraknói, Schönherr és Berzeviczy kutatásai óta⁵ nagyon érzi annak hézagait, sőt az adatokban való tévedéseit is. Tudja, hogy a hercevez anyja nem eschenloeri (Horváthnál eschenlóczi) Krebil boroszlói polgármester leánya, Mária, kinek ilyenü gyermeke nem is volt, hanem egy Borbála nevű előkelő boroszlói leány, a ki a budai királyi udvarban élt és ott 1473 április 2-án adott életet Jánosnak, kinek születése idejét Horváth még nem ösmerhette. Nevelőjének Tádét (Ugolettit) és Galeotus Martiust mondta, holott csak amaz nevelte, emez pedig — másokkal együtt — csupán könyveivel hatott reá. Horváth szerint az ifjú már 1478-ban hunyadi gróf és lipitai hercevez; de oklevélben először csak 1479 okt. 21. nevezik ennek. Följegyezte, hogy megkapta a Garák roppant uradalmait, de nem, hogy nagyapja, majd nagyanyja óriási birtokait szintén ő örökölte; az uradalmak kezelését pedig, adatok

¹ A magyarok történetei Ázsiából kijövetelöktől fogva a mai időkig. Debreczen, 1837. A második kötetten azonban, mely a mohácsi vészig terjed, a vállalat megakadt.

² Nádasdy élete, 127. l.

³ U. o. 147—8. l.

⁴ Megjelent az Athenaeum 1843. I. 397. és 445. s köv. lapján; másodszer Horváth kisebb tört. munkái közt 1868-ban (I. 291—318. l.), sajnos, a sajtóhibákkal együtt.

⁵ Teleki a Hunyadiak korában, Fraknói Máttyás király és Berzeviczy Beatrix királyné életében mellesleg, Schönherr Gyula pedig Hunyadi Corvin János életében (Budapest, 1894) terjedelmesen (8r. 332 lapon) és külön könyvben foglalkozott Corvinnal, csupán egyszer (21. l.) hivatkozván Horváth értekezésére.

hiányában mellőzte. Sforza Biancával való házassági szerződése aláírását 1487 végére tette, holott a képletes házasságkötés már november 25-én megtörtént; s a tróntól való elüttetésének elég bő elbeszélése után 8 sorban mondta el, a mit mint egy életrajzban nagyon is fontos eseményt Schönherr tíz oldalon tárgyalt, miért és hogyan bomlott fel a házasság. A herczegnek Frangepán Beatrix-szal való házasságát Horváth hibásan tette 1493-ra 1496 helyett s mentegette őt ennek megkötésekor a lázadás vádja ellen, holott valóban résztvett a Frangepánok délvidéki fölkelésében; s a király nem is ekkor, hanem csak 1498 október 10-én békült ki vele. Szeretetreméltó, tettevágyó, tiszta jellemű hősnak rajzolta Corvint, a ki kétségkívül megszerzi a koronát, ha több jeles tulajdonával együtt atyjának merész lelkét, szilárd elhatározottságát is örökli.

1847-ben Heckenast Gusztáv megbízta Horváth Mihályt, hogy életrajzot írjon *József nádorról*, ki »félszázadon keresztül nemcsak a haza kormányrúdját igazgató, hanem nevét, több irányú működésével, a nemzet történetébe is a legbensőbbben beszötte.« A munka 1848-ra elkészült, de egy díszes kötetben, Garay János dicsőítő költeményeivel együtt, csak 17 esztendő múlva jelenhetett meg.¹ A munka ily hosszú ideig — a kiadó szerint ² — »kiadatlanul várta az időt, mikor a nemzet örömet és fájdalom nélkül tekinthet ismét vissza multjába, melyben annyi méltó remények közt ringathatá magát.« Ez az idő elérkezett Deák húsvéti cikkének megírása után, a bölcs nádor szobrának felállítása készülődései közt. Az évek óta pihent lapokat abban a reményben nyújtotta át a nemzetnek, hogy a korosabbak az ősz nádor személyisége emlékezetét szívökben híven megőrzötték, az ifjabbak pedig a történetíró, a költő s a művész által nyújtott képre azzal a kegyeletes tisztelettel tekintenek, mely »az ifjúság szívét eltölti, valahányszor a történet évlapjaiból egy nevezetes férfiú nagy tulajdonait kimagaslani látja.« Célja az volt ezzel az életrajzzal, hogy »tanúja legyen az unokák előtt az élő nemzedék hálás tiszteletének azon férfiú iránt, ki magas polczán félszázados ernyedetlen munkálkodása által gyarapította erőben, műveltségben és szabadságban nemzetünket.« Tudta, hogy a történetírás Józsefnek még

¹ Nádor-émlék. József cs. k. főherczeg, Magyarország nádorának élete. Irta Horváth Mihály. Pályaképek főherczeg József nádor életéből. Irta Garay János. Pest, 1865. N8r. VIII+196 lap. Az életrajz maga az első 133 oldalon, a nádor könyomatú arczképével.

² Az előszóban, VI. 1.

nem szolgáltathat teljes igazságot, mert a rávonatközö leg-főntosabb adatok nem kerültek nyilvánosságra ; de az unokák ennyiből is láthatják, hogy kortársai, a kik az ő jobblétökért dolgoztak, a nádor hatását már életében elösmerték, »midön még nem kelt ki minden elvetett mag, nem fejlett ki minden irány és célzat s a pártok külön színezetében a szenvedélyek hánykódásai közt a szem elfogulatlanul nem mindig láthatott.«

Az igen vonzóan és szeretettel, de valódi történetirői igazságérzettel megírt életrajzon a szabadságharcz és az arra következő önkényuralom idején sem változtatott semmit és így az, tizenhét esztendő mulva, *eredeti alakjában* került a közönség elé.¹ Nem kereste, de megkapta érte a legszebb jutalmat, a mit akkor várhatott ; azt az engedélyt, hogy száműzetéséből hazatérhessen.² Ez az életrajz úgyszólván első összefoglalása a XIX. század első fele nagy politikai küzdelmeinek, a miket utóbb Magyarország története VI. kötetében és a Huszonöt év Történetében olyan általános érdeklődés közt és részletesen beszélt el. József nádorságának első felében a nemzetet, a hogy mondja,³ általában csak két főelv : az alkotmány és nemzetiség érdekelte, hazánk történetének többi része azonban jobbára csak személyek vagy egyes tények körül forgott ; minek következtében a nádor azon korbéli hatásának története is tisztábban állhat szemünk előtt, és minden cselekvésének körvonalait s eredményeit világosabban láthatjuk.« De nádorságának második felében, az újabb korszakban »végetlenül megsokasodtak a tényezők, a nemzetboldogság tempломának fölépítésében ezer kéz működött, az eredményben tehát nehezebb meghatározni egyesek hatását.« A titkosabb oklevelek zár alatt vannak, sőt az országgyűléseknek is csak külső történetét ösmerte s így a második korszakban a nádor életét csak főbb vonásaiban vázolhatta.⁴ Mégsem egyszerű vázlat

¹ Toldynak 1865 június 22-iki figyelmeztetése szerint (Horváth Lajos gyűjt.) az előszóban ki kell emelni, hogy az életrajz az 1847-ben elkészült változatlan szöveg, melynek ajánlatát István főherczeg már akkor elfogadta. Horváth jún. 28. megnyugodott benne (Akad. TLT. LIII. 94.), hogy az előszót Toldy írja meg, de ez október 8. értesítette (Horváth L. gyűjt.), hogy azt, igen jól fogalmazva, maga Heckenast, a kiadó írta meg. Új csak az előszó volt a könyvben.

² Toldy 1866 aug. 19. megírta (u. o.) István főherczegnek, hogy felségfolyamodását maga Horváth azért nem kéri, hogy úgy ne vegye, mintha díjat kérne a Nádor-emlékért. A kiadó a nádor két fiának s az uralkodónak ebből egy-egy díszpéldányt ajánlott fel.

³ Nádor-émlék, 98—99.

⁴ Kétségtelen, hogy Keglevich Gábor tárnok és más előkelő smerősei elbeszéléseit is felhasználta.

az, hanem valóságos élet- és jellemrajz, a jeles történetírónak ebben a tekintetben *legsikerültebb*, ha nem is legösmer-tebb alkotása, mely sok helyütt a classicus művek magaslatára emelkedik.

Csak tíz esztendő múlva írt újabb életrajzot, mikor a rendi Magyarország utolsó nagy nádorának korából egyszerre Szent István korába tért vissza, megírván a magyarok apostolának, *Szent Adalbertnek életét*.¹ Lexikonban jelent meg, de a lexikális czikkek színvonala fölé emelkedett, sőt olvasmánynak is kellemes. Azt az állítását, hogy 993-ban Adalbert maga is bejött Magyarországra és Vajkot, a későbbi Szent Istvánt megkeresztelte, nálunk *Pauler* Gyula,² a németeknél pedig *Voigt*³ kétségbevonta, a mivel különben csak folytatták a kétszázestendős vitát; *Karácsonyi* azonban,⁴ ámbár Horváth kis tanulmányát meg sem említi, Querfurti Brunónak, az Annalista Saxonak és Hartviknak tudósításai alapján megállapította, hogy a térítés kezdete, valamint Géza fejedelem és fia megkeresztelése Szent Adalbertnek elvitathatatlan érdeme.

Egy esztendő múlva (1859.) Horváth kiadta legterjedelmesebb s a legtöbb eredeti oklevél alapján készült életrajzát *Utyeszenich Fráter Györgyről, Martinuzzi bíbornokról*.⁵ Ő az első magyar történetíró, a ki igazságot szolgáltatott ennek a nagy magyar államférfiúnak és megtisztította emléket azoktól a vadaktól, a mikkel — jóformán az egy Szalay Lászlót kivéve — a történetírók általában véve elhalmozták. Például *Podhraczký* József Martinuzziról írt czikkében⁶ a bíbornok halála pörében kikérdezett tanúk részrehajló vallo-

¹ A Szent István-Társulat Egyetemes Magyar Encyclopaediájában, az első kötetben. Másodsor Horváth Kisebb tört. munkái közt, 1868., II. 219—232. ll.

² A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I. 495.

³ Adalbert von Prag. (Berlin, 1898.), 95. A szent püspök halálának (997 ápr. 23.) kilencszázados évfordulója alkalmából 1897-ben más díszmunkák is foglalkoztak a kérdéssel.

⁴ Szent Adalbert védelme. Kath. Szemle, 1904. 451—462. és 522—535. l.; továbbá Magyarország egyháztörténete (Nagyvárad, 1915. 4. l.)

⁵ Először megjelent Hatvani Mihály: »Történelmi Zsebkönyv. Rajzok a magyar történelemből« cz. gyűjteményében (Pest, 1859. a 81—462. lapon); másodsor Horváth Mihály Kisebb Történelmi Munkái IV. kötetében (Pest, 1868. az 1—427. lapon); harmadszor mint változatlan lenyomat külön kötetben (Pest, 1862. 8r. 385 l.). Kiadatlan német fordításának egy része »Das Leben Frater Georg Utyeszenich's« czímen Fol. Germ. 1095. sz. a. ivrétű 15 oldalon a M. Nemzeti Múzeum kéziratárában.

⁶ M. Történelmi Tár 1856., I. 263. s köv. ll.

mása nyomán épen Horváth Mihályra hivatkozva, szerencsének mondta az emberiségre nézve, hogy ily *szörnyek* gyéren teremnek. »A mi óhajtásunk — jegyezte meg erre Horvá.h¹ — vajha sok ily szörny teremne ;« s tiltakozott az ellen, hogy reá hivatkozzanak, mikor szörnyről beszélnek, mert ilyenek sohasem mondta a bíbornokot. Elősmerte azonban, hogy *akkori* ítélete (a melyet Magyarország története első kiadásában mondott) nem ment minden egyoldalúságtól ; de *most*, a brüsszeli országos levéltár kiadatlan okiratainak megösmerése, tehát bővebb nyomozás után más-képen ítél, az. tartván, hogy »sapientis est consilium mutare in melius.« Már az életrajz első soraiban figyelmeztette olvasóit, hogy a kortársak nem mindig igazságosak a világ nagy színpadán szereplők iránt és »csak a történelem, a világnak e részrehajlatlan bírószeke s még ez is, sok esetben, csak századok mulva képes egész igazsággal méltányolni a mult kor kitünő embereit.« Munkáját szerényen csak kísérletnek tekintette, hogy addig is, míg a homályban rejlő adatok előkerülnének s kimerítő életrajzot lehetne írni, a már ösmert adatok pontos felhasználásával mutassa be ezt a rendkívüli embert, »kit sorsa és ön lelki ereje alacsony szolgai helyzetből a legnehezebb körülmények közt emelt egy ország kormányára s annak majdnem egy századnegyedig intézte közügyeit.«

Horváth csak 4—5 oldalt írt Fráter György életének első negyvennégy esztendejéről, majdnem századrészét annak, a mit élete második felének huszonhárom utolsó esztendejéről elbeszél. Ez az aránytalanság is mutatja, hogy nem annyira életrajzról, mint politikai tanulmányról van szó. Például reá sem gondol, hogy a nagyváradi béketárgyalások alkalmával a püspököt egyúttal mint Kless trienti és Frangepán kalocsai érsekek vendéglátó házigazdáját s óár-mikor is bizalmasabb környezetben, saját otthonában mutassa be. Életéből, államférfiúi működésén kívül, egyéb alig érdeklí ; mégis csak kevéssé emeli ki legnagyobb érdemét, mely abban áll, hogy az erdélyi fejedelemséget voltaképen ő alapította meg. Az események idejét ritkán említi s idézetei sokszor hiányosak. A magyar- és erdélyországi országgyűlések emlékeinek, Fráter György levelezésének és a nagyváradi béke oklevéltárának *Károlyi* Árpád gondosságából történt közzététele, a Történelmi Életrajzok s más folyóiratok közlései óta az olvasó bizonyára kevesebb fölvilágosít-

¹ Tört. Zsebkönyv. 83. s a 2. és 3. kiadás 5. lapján.

tást talál benne, mint a mennyit keres ; de már az ő könyve lelkesítette *Jókait* egyik legszebb regényének, Fráter Györgynek megírására s az egész újabb történetirodalmat arra, hogy az addiginál sokkal elfogulatlanabban ítéljen róla.¹ Horváthnál alaposabb történetírója ma sincs Fráter Györgynek ;² pedig műve készítésekor maga sem gondolta,³ hogy már napvilágra került volna minden adat, melynek alapján kimerítő és hű életrajzát megírni lehetne.

Szerinte Fráter György kétségkívül nagyravágyó, hatalomszerető ember volt, ki, hogy czélt érjen, kétszínű, cselszövő, fondorkodó, nyers, zsarnokias, még kegyetlen is tudott lenni ; de hazáját forrón szerette s legfőbb vágya a haza régi fényének, hatalmának helyreállítása volt. Nagyra és elsőségre törekvését hazafisága ellensúlyozta és mérsékelte s amaz árulásig elkorcsosulni nem engedte. Ide-odahajladozásról vádolják s történelmünk mégis alig mutathat föl hosszú életpályát, mely következetesebb volna az övénél. ♦Kevesebb lelki nagyság, csekélyebb jellemerő, lanyhább hazafiság, mint mennyi az ő keblében lakott, annyi gyanúsítás, annyi rágalom miatt, rég elkedvetlenedve vonult volna vissza a nehéz és hálátlan pályától.« »Politikai irányában a végelmerüléssel fenyegetett haza s nemzet fennmaradása és megszilárdulása volt az ő vezércsillaga. Ezen elv szolgál kulcsul egész nyilvános életéhez.«⁴ Horváth érdeme, hogy háromszázados helytelen fölfogás után ez a jellemzés a köztudatba átment.

Munkája — egyik legilletékesebb bírálója⁵ szerint — az egyénnek jellemzése és lélektani motívumainak földerítése, valamint a kor rajza következtében egyaránt mestermű ; »az első magyar nyelven megjelent történeti életrajz, mely a külföldi irodalmak legjobb művei mellé állítható és egy színvonalon áll azon kitünő politikai jellemrajzokkal, melyek

¹ A fiatal Thallóczy a Figyelőben (1875. 231—6. l.) főképp az ő könyve alapján vont párhuzamot Fráter György és Richelieu közt.

² Azóta jelent meg Og. Utiesenovictól : Lebensgeschichte des Kardinals Georg Utiesenovic genannt Martinisius (Bécs, 1881. 8r. 180 lap és 75 l. Oklevéltár, horvátból fordítva ; alapos bírálata a Századokban, 1881. 448—451. l.) ; Barabás Samutól : Fráter György életrajza. (Pozsony, 1885. 8r. 28 lap ; Druffeltól : Der Mönch von Siebenbürgen und Kurfürst Johann von Brandenburg (Forschungen zur deutschen Geschichte, VII.) ; Krenner Miklóstól : A nemzeti királyság eszméje. Martinuzzi. (Arad, 1901. 8r. 258 lap.)

³ Fráter György. 378.

⁴ Horváth : Fráter György, 15., 170., 236., 276., 277., 378—385. ll.

⁵ Fraknoi, Horváth M. emlékezete, 27.

néhány évvel előbb Kemény és Csengery tollából jelentek meg.«

Horváth Mihálytól még két kisebb életrajz jelent meg; az egyik Hedvig királynőről, a másik Zrinyi Ilonáról. Mind a kettőben a magyar nő eszményképét rajzolta meg, de ebben a rajzban is inkább történelmi igazságra, mint művészi hatásra törekedett. *Hedvig királynő történetét*¹ egyszerűbben s mégis vonzóbban alig lehetne elbeszélni. Már ismerhette, de, úgy látszik, nem ismerte, legalább sehol sem említette *Szainochának* Hedvigről és Jagellóról írt háromkötetes nagy munkáját.² Dlugosson kívül, kinek Lengyelországról írt történelmi műve³ épen Hedvig trónraléptétől fogva becses, más lenygel íróra, de magyarra sem hivatkozott az egyetlen egy *Fejér* György kivételével. Adatait Magyarország Története későbbi 2. és 3. kiadásából is csak részben ellenőrizhetjük, a mi az ő nagy tekintélyével és megbízhatóságával szemben sem fölösleges, mert pl. Hedvig királynő születése évét, melyről csak általánosságokban nyilatkozott,⁴ azóta kutatás tárgyává tették; ⁵ és szükség volna a regényes elem kiválasztására Hedvig és Vilmos osztrák herczeg szerelmének, Hedvig és Jagello Ulászló házasságának történetében is. De magyar nyelven így is nemcsak egyetlen, hanem valóban megbízható életrajza Hedvignek az az essay, a melyet róla írt.

Tíz esztendő mulva *Zrinyi Ilona* életrajzában⁶ olyan nő életét akarta vázolni, kinek tragikai viszontagságai — a hogy írta⁷ — szintúgy, mint a jó- és balszerencsében nyilvánított személyes tulajdonságai iránta keblünkben a meleg érdekeltséget ébreszthetnének; kinek lelke oly nagy, kedélye oly szép vala, hogy nemének dísze lett volna, ha nemzetségének fénye s testi szépségének varázsa nem járul

¹ Először 1859-ben a Budapesti Szemle VII. kötetében (74. s köv. ll.); másodsor Horváth Kisebb Tört. Munkái közt (1868.), II. 387—423.

² Szainocha, Edwige et Jagellon. 1855—6-ban, három kötetben, lengyelül jelent meg.

³ *Historiae Poloniae libri XII.*, hat kötetben (különösen a X. könyvben).

⁴ Férjhezmenetelekor 15, halálakor 28 évesnek mondja. (Munkái, II. 407., 423.)

⁵ Turul, 1895., XIII. 122.

⁶ Pest, 1869. K8r., 122 lap, fénykép-mellékletekkel. Mielőtt a Kisfaludy-Társaság közgyűlésén 1869. febr. 5. bemutatta volna, először egy csésze tea mellett felolvasta Toldynak. (Akad. TLT. LIII. 126.)

⁷ Zrinyi Ilona bevezetésében.

vala is egyénisége dicsőségének emeléséhez.« Szánalomra indította a mostoha sors, mely sujtotta; rokonszenvre és tiszteletre a lelki erő és nagyság, melylyel a csapásokat tűrte és azokon uralkodott. Társadalmi viszonyainak két szélsősége közt: fejedelmi fényében és száműzetése keserűségeiben mutatta be. De a rossz sorsán érzett szánalomnál erősebb benne »a csodálás, tisztelet és szeretet, a melyre ez a dicső asszony ragadta lelkének nagysága, kedélyének gazdagsága és szépsége, valamint az irány és törekvések magasztossága s erényei által.« Horváth Zrinyi Ilonája — egyik bírálója szerint¹ — »nem megdöbbenő, férfias jelenség, nem olyan spártai anyaféle lény, minőnek felületes felfogással tartani lehetne; hanem valódi, majdnem eszményinek nevezhető nő, a ki, bár erélyes lélek lakott benne, soha nemének korlátain túl nem lépett, soha férfiúvá nem lett s azért mindvégig szeretetreméltó maradt, mit pedig a történelem férfias asszonyairól — talán az orléansi szűzet kivéve — épen nem lehet mondani.« Horváth az új adatoknak egész tömegével Zrinyi Ilonának különösen özvegysége s második házassága munkácsi éveit derítette föl² Horváthnak ebben a művében is megvan az a mély behatású, tárgyias felfogás, mely minden történetírói tulajdon közt a legnagyobb és legszükségesebb, és stílusa is épen oly egyszerű és világos, mint egyéb történelmi munkáiban. A helyett, hogy levelestárt nyujtana, elbeszél.³ Művét különben is egy szépirodalmi intézetnek, a Kisfaludy-Társaságnak megbízásából írta meg⁴ s a társaságnak 1869 február 5-én tartott nagygyűlésén mutatta be.⁵ Alkalmos volt reá, hogy — a mire kisebb munkái összegyűjtésekor általában véve törekedett, »nemzetünk dicsőséges történelmének ismeretét mennél szélesebb körben terjeszsze.« A kiadó (Ráth Mór) a magyar hölgyeknek szánta ajándékol s ebben a tekintetben csakugyan térfoglalást jelentett a magyar történettudományban.⁶ Az ország első asszonya, Batthyányné, a díszpéldány átvételekor »minden jót kívánt Horváthnak és kedves hazánknak, melyért Zrinyi Ilonája is annyit szenvedett.«

Horváth nem írt több életrajzot; de Fraknoi Vilmossal együtt száz aranyat ajándékozott az Akadémiának, hogy

¹ Pauler Gyula a Századokban 1869. 397—9.

² U. o. 399.

³ U. o. 1868. 665., 745.

⁴ Először a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban jelent meg.

⁵ Századok, 1869. 203., 274—5.

⁶ 1869 május 14. Horváth Lajos gyűjt.

megirassa rajta Révai Miklós életének és munkáinak kritikai méltatását ; s két jeles munka : a pályanyertes Bánóczi és a megdicsért Csaplár Benedek Révaija igazolta, mennyire igazsága volt, mikor ezt a műfajt lebecsültetni nem engedte.

II. Horváth egyházi és tanügyi politikája. (1868—1878.)

Nagy feltűnést keltett Horváth Mihálynak 1868-ban, a Kossuth leveleire adott válaszszal egyidőben *Williams Roger*-ről, a »szabad egyház a szabad államban« elv megteremtőjéről és megtestesítőjéről írt tanulmánya.¹ Lelkesedett ezért az amerikai telepesért, a kínél tisztábban még talán senki sem valószínűsítette meg a népfőlség és a demokratia elvét ; s a ki szabályokat csak a polgári életre alkotott, de a lelkiösmeretet nem szorította paragraphusok közé. Tetszett neki a salemi bujdosó pap, ki Providence és Rhode Island állami szervezésében a legteljesebb szabadságot biztosította a polgároknak ; és megakadályozta, hogy az állam az egyházon gyámkodjék, ügyeibe minden lépten-nyomon beavatkozzék. Kimutatta, hogy a »szabad egyház a szabad államban« tételét nem Montalembert állította fel először s talán ehhez hasonlóan tiltakozott volna, hogy azt abban az értelemben vegyék, a mint Cavour vette, s politikai tanítványai épen most kezdték alkalmazni, mikor Olaszországban az egyházi állam napjai már meg voltak számlálva. De ha egyházi körökben az elvet már Montalembert fejtegetései alapján aggodalommal fogadták,² nem tetszett az Horváth angol-amerikai példájában sem s a felelet, bár az ő említése nélkül, az lett reá,³ hogy alakulásakor nem az állam fogadta magába az egyházat, hanem az egyház az államot ; az egyház szabadsága pedig egyszerűen abban áll, hogy meghagyják saját jogkörét, melyen belül szabadon és függetlenül rendelkezhetik, működhetik s elveit, nézeteit alkalmazhatja, a nélkül hogy az állam ebben gátolná. Azonban egyik paptársa épen arra buzdította Horváthot,⁴ vegye rá Eötvöst, hogy ezentúl az állam fizesse leghívebb szolgálait : a papokat s tanítókat és ragadja ki őket mostani lealacsonyított helyzetükből. Ennek kieszközléséért Horváthot százezrek hálája venné körül ; a közügy pedig, különösen a nevelés ügye, ezen nyomás alól felmentve, nagy és új lendületet nyerne. Minthogy

¹ Pest, 1868. 8r. 96 lap. Különnyomata a Budapesti Szemléből.

² Pl. Religio, 1871. 26—27. és 51. sz.

³ U. o. 51. sz. 493. l.

⁴ Körrey 1868 május 13. Horváth L. gyűjt.

Horváth a cultusminiszterrel bizalmas viszonyban állt, ebből örvendetes reménye nyílt az egyház korszerű reformjára. Ezt a reformot sokan a *katholikus autonomia* behozatalától várták. A püspöki kar 1868 október 1-re már valóban összehívta a katolikus főrendeket és képviselőket a nagygyűlés választórendjének elkészítésére s mikor azt a király 1869 január 28-án helybenhagyta, június 24-én megnyílt az előkészítő nagygyűlés. Ezen Horváth Mihály azért nem vehetett részt, mert voltaképen nem számíthatták sem az egyházi, sem a világi rendhez.

Simor hercegprímás, ennek a visszas helyzetnek véget akarván vetni, 1869 október 20-án a királyt a közérdek és a méltányosság érdekében arra kérte,¹ hogy a hírneves történetíró, kit előde V. Ferdinánd csanádi püspökké tett, királyi jóindulatába visszafogadja s őt törvényes és apostoli jogánál fogva és királyi kegyelmének kiegészítéséül *tribuniczi (tribinjei) választott püspökké* nevezze ki. Az ország közvéleménye és rokonszenve különben is helyreállítottnak hiszi és óhajtja azt a püspöki címet, a melyet Horváth az előbbi koronás királytól nyert. Iránta a közrészvétet az is emeli, hogy Horváth fényes sikerrel műveli a történelmet, a mely a nemzetet, természetes ösztönénél fogva, leginkább érdekli s a nemzeti önérzetet nemcsak felébreszti, de hálára is buzdítja. Idejárul, hogy a Magyar Tudományos Akadémia őt tiszteleti tagjának, Szeged városa pedig országgyűlési képviselőnek választotta meg. Tagadhatatlan, hogy Horváth ezen a téren is a király kegyelmére s a nemzet bizalmára érdemes, mert a kormánypárthoz csatlakozva, teljesen szakított a régi ellenzékkel s Kossuthal szemben nyíltan és határozottan föllépven, előmozdította a túlzók hitelének csökkentését s az átéltatott nép kiábrándulását. Mivel szorosabb egyházi szempontok itt nem jöhettek tekintetbe, magasabb állami tekinteteknél fogva kérte a tribuniczi választott püspöki cím megadását.

November 5-én a primás már értesítette Horváthot,² hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek október 30-án 20661. sz. a. kelt átírata szerint a király őt október 24-én a *tribuniczi választott püspöki címmel díjmentesen felruházta*. Negyedfél hónap mulva, 1870 február 18-án Horváth a képviselőházban javaslatot nyújtott be a *magyar katolikus*

¹ Fölterjesztése b. Eötvös József vkmin. útján 93/secr. 1869. sz. a. a primási lvtárban.

² 4593. sz. a. Nemz. Múzeum, 440. Oct. Hung. 37. sz.

egyház autonomiája érdekében s egy közbeszólásra, mely az egyházi javak világiasítását emlegette, azt válaszolta, hogy előbb-utóbb el kell döntení: az egyházi javak állami javak-e, vagy sem. A jogtalan gyakorlat, az ő felfogása szerint, sohasem ad jogot, ha századokig tart is.¹ De bár ekként tulajdonképen ő indítványozta, nem vett részt az október 26-án megnyílt autonomiai congressuson, ámbar ennek választási mozgalmai nagyon érdekelték.² Időközben azonban javadalmas apát lett. Mikor ugyanis *Mihajlovics* vaskaszentmártoni apát zágrábi érsek lett, a primás 1870 július 27-én örömmel ragadta meg a kedvező alkalmat,³ hogy a vaskai apátságára a királynál — a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján — Horváth Mihályt hozza javaslatba. Ez a kegyelem — úgymond — nemcsak azokat a nevezetes szolgálatokat jutalmazza, miket Horváth a hazai irodalomnak eddig tett, hanem arra is fog hatni, hogy a kitüntetett férfiú sajnos sorsával és az idő viszontagságaival kitelhetőleg kiengesztelődjék, nem is említve azt a körülményt, hogy a kinevezés következtében a vallásalap ismét szabadon rendelkezhetik a Horváthnak idáig kiutalt összeggel. Augusztus 16-án a primás már őszintén szerencsét kívánt Horváthnak, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek augusztus 10-én 17.683. sz. a. kelt értesítése szerint a király őt augusztus 6-án *Szent Márton vaskai apátjává nevezte ki.*⁴

A primás december 1-én meghívta őt a javadalmak tanácsának 13-án tartandó értekezletére, mely az érsekek, püspökök, kanonokok, apátok, prépostok jövedelmeit megbeszélje, mielőtt a congressus előtt nyilatkoznék a terhek elvállalása ügyében.⁵ Horváth, mivel hülése miatt az értekezletre nem mehetett el, írásban jelentette ki véleményét.⁶ E szerint, ha az autonomiai szervezet megalkotását célzó tanácskozásokban szükségesnek mutatkozott is annak ki-

¹ Budapesti Szemle, 1910. 398. sz. 183.

² Horváth Mihály az országgyűlési zsebkönyvben látható érdeklődéssel vett előjegyzésbe erre a gyűlésre 127 egyházi és 133 világi képviselőt, ez utóbbiakat — sok törléssel — névszerint is felsorolván. (Eredetije Farkas Sándor szentesi múzeumában.) Ezen a congressuson voltaképen 240 világi és 68 papi önkormányzati képviselő jelent meg.

³ 3260. sz. (Nro 17/secr. 1870.) A primási levéltárban.

⁴ M. Nemz. Múzeum 440. Oct. Hung. 38. sz. Ez az apátság Verőcse megyében feküdt, de egyházilag a pécsi püspökséghez tartozik. L. Rupp, MO. helyrajza, I. 416—7.

⁵ Latin átírata 5424. sz. a. U. o.

⁶ Fogalmazata ugyanott.

mondása, hogy a nagyobb javadalmú felsőbb papság jövedelmei arányában járuljon az egyházi és iskolai szükségletek fedezéséhez, mind a mellett ezen elv alkalmazása s különösen az egyes javadalmak arányos adózásának, a begyűlő összegek hova, mire s mily arányban fordításának részleteiről s más hasonló kérdésekről csak akkor lehet czélszerűen s méltányosan határozni, ha majd megalkotják s életbeléptetik az egyházi autonomia szervezetét, az autonomia közegei működni fognak, az egyház szükségletének minőségét és mennyiségét megállapítják s az azok fedezésére eddigelé kijelölt források mibenlétét, esetleg azok elégtelenségének fokát kimutatják. A nagyobb javadalmú egyházi személyek adózásával helyesen és czélszerűen csak akkor lehet foglalkozni, ha ezek az előzmények és a tervezések valósulnak s a tervvel összefüggő, de elégségesen még meg nem világított kérdéseket megfejtik, a mi azonban hosszabb, beható, tüzetes tanulmányt kíván.

Mennyire igazsága volt, kitűnt, midőn az autonomiai előkészítő nagygyűlésen kiküldött huszonehetes bizottság két külön javaslatát a *congressus* 1871 márczius 11-től 30-ig oly modorban tárgyalta, mely — az egyik megfigyelő szerint ¹ — az egyház összes tanításaival való meghasonlásra mutatott. Elfogadták s a királyhoz június 12-én föl is terjesztették a többség tervezetét, a mely azonban sohasem került a képviselőház elé.² Horváth tehát *másodszor is* meghiúsulni látta az egyházi autonomia megállapítását, melyet pedig miniszteri tervei közt 1849-ben a legnevezetesebbnek tartott.³

Nagy megpróbáltatásoknak volt kitéve akkor is, mikor a vatikáni egyetemes zsinat 1870 július 18-án dogmának nyilvánította a *pápa csalatkozhatatlanságát*, bár ezt a jelen volt magyar főpapok közül többen időszerűtlennek tartották s a dogma az egyházban szakadással, az ókatholikusok kiválásával fenyegetett. Az ókatholikusok Horváth Mihályt, Haynald Lajos érseket stb. szerették volna megnyerni a müncheni congressuson való részvételre ⁴ s evégből az excommunicált dr. *Michaelis*, a ki Pozsonyban és Pesten előadásokat is tartott, személyesen hívta meg őket. Horváth

¹ Religio, 1871. I. 207—8. l. A 8 közleményre terjedő észrevételek keserű kifakadásokat tartalmaznak.

² Karácsonyi, Egyháztört. 300—1. l.

³ Önéletrajza Toldy számára 1868 augusztus 28. Akad. TLT. LIII. 123.

⁴ Az ókatholikusok müncheni congressusáról 8 közlemény a Religio 1871. 28—52. számaiban.

1871 augusztus végén¹ a meghívást több oknál fogva, de már azért sem fogadta el, mert épen ezen gyűlés idejére várta a szegediek meghívását a főrealiskola alapköve letételének ünnepére; de levelet küldött vele Haynald érsekhez és kíváncsian várta látogatása eredményét. A jeles botanicus többé nem is érdeklődött Horváthnál egyéb, mint az iránt, hogy valóban Vicus alba-e az az élősdű növény, a mit ő a szobranci fürdő közelében a kocsiról látott. Horváth egy botanicus orvossal a helyszínén megállapította, hogy a fátörzseken levő fehér gombát vagy a közönséges mohát nézhetette Vicus albának.²

Novemberben Horváth újból megkérte Haynald érseket, hogy körvonalazza álláspontját a csalhatatlanság kérdésében. Haynald röviden és tisztán felelt.³ Zsinati magaviselete ismeretes, mint az, hogy Isten előtt megfontolt okoknál fogva a legújabb időkhöz hozzájárulását a zsinat határozataihoz Rómába be nem jelentette. De most már az egész világ püspöki kara, vagyis az egész tanítóegyház elfogadta és tanítja a vatikáni zsinat dogmáit. A még nem nyilatkozott 4—5, legfeljebb 10 püspök eltérő nézete sem rontja meg a többinek pozitív kijelentésében mutatkozó »moralis unanimitas«-t. Ők, a kisebbség tagjai, Rómában mindig azt sürgettek és követelték, hogy ne egyszerű többséggel, hanem az egész püspöki kar egyetértésével döntsék el a hit dolgait. Ez a katolikus hitszabály: »quod ab omnibus«. De ez most már *utólag* megtörtént; a katolikusnak tehát egyetlen kötelessége, hogy alávesse magát. A mindenkor egyéni jelentőségű s nyomatékú tudomány ellenzése nem ronthatja meg az egyházi tekintély döntő hatalmát. Nekik sem marad tehát egyéb hátra, mint *alávetni magukat, vagy az egyházból kiválni*. A történet is tanúsítja, hogy kezdetűkkor és lefolyásuk alatt általánosan kötelezőkül nem tekintett zsinatoknak határozatai később az egész egyház tanítókaránál elfogadást nyervén, általános zsinati határozatok erejére emelkedtek; csak az ötödik oecumenicumot említette példaképen. A tárgy bővebb kifejtését akkorra hagyta, mikor Pesten találkozni fognak; de remélte, egyetért vele Horváth, hogy nem tehette sem ő, sem más katolikus azt, a mit Michaelis tanár kettőjüktől kívánt.

¹ Levele 1871 augusztus 30. Szobráncczról Toldyhoz. Akad. TLT. LIII. 134.

² U. a. levelében.

³ 1871 november 19. Nemz. Múzeum, Horváth-iratok, 42. (Az idézet — fontosságánál fogva — szószerint van.)

Haynald levele úgy hatott Horváthra, mint valaha tanuló korában, a bérálás : hitében megerősített. Két szép jele van ennek. *Az egyik*, hogy az irodalomban most már minden erejét a magyar kereszténység megalapítása történetének megírására fordította ; s ha e munkája eredményeit kritikai eljárásának daczára sem találták sokan teljesen kielégítőnek, annak — egy életírója szerint¹ — »a századok óta uralkodó hagyomány előtt való kegyeletes meghajlása a oka. Különös ellenét : ő, ki élete fogytáig radicalis újításokat követelt a politikában, a lehető legconservativebb maradt mindig a történeti értékek megítélésében«. *A másik* : Szent Erzsébet ereklyéi visszahozatala, melynek a primásnál való kieszközlésére *Dudik* Beda, Morvaország jeles történetírója, őt kérte meg.² A tudós benedekrendi tanár, a ki könyvet írt Szent Erzsébet ereklyéinek feltalálásáról,³ a pillanatot 1876 végén kedvezőnek találta erre. Úgy hitte, Erzsébet királynénak csak egy levelébe kerülné, hogy Augusztá császárné a hazaküldést kieszközölje. Figyelmeztette Horváthot, hogy a tárgyalásoknak csendben és gyorsan kellene folyniok, az ujságok beavatkozása nélkül ; a diplomaták sem szólnának bele, mert azokat most teljesen a keleti kérdés foglalja el. A német császárné örülné, ha ezzel a két udvar ententeját erősíthetné. A dolognak politikai jelentősége is van s a három század óta elhanyagolt ereklyetisztelet felújítása a katolikusok kötelessége. Horváth azonban jobbnak tartotta,⁴ hogy *Dudik* ne levéllel, hanem személyesen forduljon a primáshoz. Ezt *Dudik* maga is helyeselte⁵ s remélte, hogy 1877 végéig az ereklyét visszavihetik Esztergomba, a mi az ő legfőbb kívánsága. A két tudós vágya azonban nem teljesedhetett.

Horváth az egyházpolitika helyett 1871 óta inkább *tanügypolitikával* foglalkozott. *Toldy* Ferencz, *Kovács* József és *Than* Károly egyetemi tanárokkal már 1871 januárius 17-én eszmecserét folytatott az *egyetem reformjáról*,⁶ — egy maig is megoldatlan kérdéstről. A vallás- és közoktatásügyi

¹ Marczali a Budapesti Szemlében, 1910. 398. sz., 181. l.

² 1876 december 10. Brünn. Nemzeti Múzeum, Horváth-iratok, 60.

³ Magyarra ford. a pesti növendékpapság M. Egyháztört. Iskolája 1864.

⁴ Hivatkozik rá *Dudik* 1877 január 11. Nemz. Múz. Horváth-iratok, 63.

⁵ Ugyanott.

⁶ *Toldy* meghívója 1871 január 17-én. Akad. TLT. LIII. 129.

miniszter meghívására résztvett a *népiskolai tankönyvek* bírálóbizottságában.¹ Nagyon pártolta Csengery Antal kedves eszméjét, a *polgári iskolát* s az ő érdeme, hogy Szegeden az első polgári iskola 1873 november 6-án megnyílt;² ilyen iskolák számára ő maga alakította át Magyarország történetéről írt középiskolai tankönyvét.³ Fölkarolta a nőnevelés elhanyagolt ügyét is és a szegedieket már 1872-ben buzdította, hogy *polgári leányiskolát* állítsanak, mert a fennálló nőneveldek csak »felületes szalonhölgyeket« nevelnek.⁴ A *családi nevelés* iránt is érdeklődött; pl. hosszasabban beszélgetett erről *Hadik* grófnéval, kinek gyermekeihez Toldy Ferencz fiát, Lászlót ajánlta nevelőnek.⁵ A *kisdedövás* patronájának, Brunswick Teréznek szobra leleplezésénél ő maga is résztvett.⁶ Némi része volt *Rudolf* trónörökös neveltetésében is, mert Rónay Jácint — egykori emigráns-társa — az ő megkérdésével lett a főherceg egyetlen magyar tanára.⁷ Egy hét múlva Rónay már panaszkodott is neki,⁸ hogy ha Bécsből nem tér vissza az elhírült Szár László fejével, akkor sohasem kopaszodik meg. Maga írta,⁹ hogy előadásában Horváth nagy történetének legújabb kiadását használta s kérte, vigasztalja meg a folytatással, mert a régi kiadás nagyon megviselné aggasztólag gyengülő, homályosodó szemét. Tanítványáról csak jót és szépet mondhatott. A királyi szülék s a trónörökös mindig magyarul beszéltek vele.¹⁰ 1872 április 15-én a trónörökös Horváth Mihály, Toldy Ferencz s mások jelenlétében tett vizsgálatot az Árpádok történetéből.¹¹ Rónay azontúl is többször írt neki tanítványáról,¹² a király pedig újból meghívatta őt a december 23-án Gödöllőn megtartott vizsgálatra,¹³ melylyel Rónay megbízatása véget is ért. De Erzsébet királyné, Horváth

¹ VKM. 1871 szeptember 1., 21378. sz. Szentesi múzeum, 65. sz.

² Reizner, Szeged tört. III. 309—310.

³ A Franklin-Társulattal 1874 június 20-án kötött szerződése a szentesi múzeumban, 83. sz.

⁴ Reizner, id. m. 310.

⁵ 1872 május 16. Akad. TLT. LIII. 135. sz.

⁶ Jegyzete az 1871. évi Országgy. Zsebkönyvben. (Farkas Sándor tulajdona Szentesen.)

⁷ Márki, Erzsébet királyné, 68., 70.

⁸ 1871 október 16. Bécs. Horváth Lajos gyűjt.

⁹ 1871 november 29. U. o.

¹⁰ 1871 december 16. U. o.

¹¹ Márki, Erzsébet 70. és Polit. Ujdonságok, 1872. 192. l.

¹² Igy 1872 május 22., augusztus 4., december 13. U. o.

¹³ Latour tábornok meghívója 483. sz. 1872 december 10. Nemz. Múz. 440. Oct. Hung. 49. sz.

ajánlatára, 1875 márcziusában, Mária Valéria főhercegnő nevelésével is őt bízta meg¹ s Rónaynak — a mint Horváthot értesítette² — »egyedüli öröme a kis fenség szép haladása s a felségek bizalma és elégülése« volt.

Az egykori forradalmi kultuszminiszternek időközben alkalmá nyílt arra is, hogy közoktatással országos szempontokból foglalkozzék.

A király őt az 1871-ben felállított országos *közoktatási tanács* első elnökévé nevezte ki. Ez a tanács a vallás- és közoktatásügyi miniszter véleményező testülete volt s négy osztályban magában foglalta a magyar közoktatásnak minden ágát. *Pauler* Tivadar miniszter 1872 május 10-én tudatta vele a tagok névsorát,³ s Horváth június 2-án tartotta meg az alakuló ülést.⁴ Megnyitó beszédében kiemelte a tanács felállításának szükséges voltát; felsorolta a közoktatásügy terén megoldásra váró nagy kérdéseket, a miknek figyelemmel kísérésére, javítására, fejlesztésére a minisztérium csak a tanács segítségével képes. Az ügyrend elkészítésével megbízott Toldyt és társait türelmetlenül sürgette,⁵ hogy a közgyűlésen bemutassa munkáját, mert csak ennek elfogadása után kezdhetnek az osztályok tanácskozni a középiskolák új tantervéről, melyet a kormány már a jövő iskolai évben életbe akart léptetni. A világ méltán megróhatóan őket, ha addig dolgozni sem kezdenének. A közgyűlést július 17-én valóban megtartották s az ügyrendet megállapították,⁶ de a gépezet nehézkesen indult meg. A jegyző 1873-ban *Kármán* Mór lett,⁷ a mult évben felállított gyakorló főgymnasium paedagógiai vezetője, a ki új eszmékkal eltelve, kedvetlenül látta, hogy a tanácsnak nincs igazi hatásköre, minek következtében az új miniszter, Trefort Ágoston fontosabb ügyekben meg sem kérdezte, mi az elnököt és tagokat elkedvetlenítette. Horváth tehát a tanács teljes újjászervezése végett 1874 márczius 25-én emlékiratot és javaslatot nyújtott be a miniszternek.⁸ Nyomatékosan

¹ Thaly a Századokban 1898. 764.

² 1875 április 3. Horváth Lajos gyűjt.

³ 11767/1872. vkm. sz. Ferenczy József, »Orsz. Közokt. Tanács«. (Bpest, 1869.) 10. l.

⁴ U. o. 11. l.

⁵ Toldynak 1872 július 9. Akad. TLT. LIII. 139. sz.

⁶ Július 16. (előre jelezve) u. o. 140. sz.

⁷ Sebestyén Gyula: *Kármán és az Orsz. Közokt. Tanács*. *Kármán-emlékkönyv*, 23—26.

⁸ Teljesen közli Ferenczy (id. m. 13—26. l.), ki szerint az emlékirat *Kármán* sürgetései és javaslatai nyomán készült.

hangoztatta, hogy »ha a népművelődés szent ügyét az egyéni előszeretet és személyes hajlamok hányódásainak kitenni nem akarjuk, a közoktatás szellemi vezérletét nem bízhatjuk bárminő rendkívüli egyéniségre, hanem csakis olyféle állandó testületre, mint a milyen a Közoktatási Tanács. Egyedül ily collegális együttes közreműködés biztosíthatja az elágazó irányok kiegyeztetését, különböző hajlamok egyensúlyozását, a felügyeletben pedig a meg nem szakadó folytonosságot«. Más államok hasonló intézményeinek ismeretése iránt sajnosnak találta, hogy a politikai viszonyok meg-ingattak minden hagyományt s nincs közoktatásügyünk terén sem intézmény, sem oktatásmód, mely sokféle hányatás után kérdéssé, kétséssé nem vált volna. Egyedül az újjáalakított tanácstól várta, hogy a vitatkozó, ellentétes elemeknek határozott irányt tűzzön ki, korszerű megállapodást eszközöljön s a fejlődés biztos talaját megadja. Bajnak találta, hogy a tanácsot osztrák mintára szervezték s ezzel szemben azt ajánlta, hogy minden tagot a miniszter nevezzen ki; az iskolafajok szerint való szakosztályok megszüntetésénél legyen a tanács egységes testület, mely a különböző tudománycsoportok és munkakörök szerint bizottságokat alakítson; igazgatási, személyi stb. ügyekkel a tanács ne foglalkozék, de az iskolák szellemi részében és belső életében érvényesíthesse a tudomány és a nemzeti élet követelményeit. A tanács munkaköre tehát olyan legyen, hogy a hivatalos jelentésekből s jegyzőkönyvekből az oktatás állapotáról minél alaposabban értesüljön s a fokozatos emelésre módokat találjon a tanfelügyelők, főigazgatók, tanítóképesítői és érettségi vizsgálati biztosok jelentéseinek feldolgozásával.

Trefort miniszter 1875 január 17-én egészben véve valóban Horváth javaslatai alapján, tehát gyökeresen alakította újjá a tanácsot,¹ melynek elnökévé a király 1875 május 14-én újból Horváth Mihályt nevezte ki s a miniszter felkérte, hogy a hazai közoktatás ügyének előbbre vitelében »ez úton is« közreműködjék.²

Elnöki megnyitójában³ Horváth elégtétellel emelte ki, hogy a tanács, fennállásának rövid ideje alatt a tanügy érdekében néhány reformmunkálatot készített, mely az életben jelentős lendületet adhat a tanügynek s megszünt-

¹ Ferenczy, id. h. 29. l.

² 12144. sz. a. június 2-án kelt vkm. rendelet. M. Nemz. Múz. 440. Oct. Hung. 58.

³ Czeruzával írt fogalmazata a szentesi múzeumban, 93. sz.

tethet néhány fonákságot. Sajnálta azonban, hogy az elemi tanítók nyugdíjszabályzatát a parlament pénzügyi okokból mással helyettesítette, a középiskolai reformot pedig idején le nem tárgyalta. Másrészt elismerte, hogy szervezetének (s nem tagjainak) hibái következtében a tanács sem felelhetett meg a hozzákötött várakozásoknak. A tanács feladata első sorban nem a tanügyi törvényjavaslatok, iskolai és más tanügyi szabályzatok kidolgozása. Ilyenre elegendő egyetlenegy ember is, ha képessége megvan, a viszonyokat jól ismeri, az európai tanügy színvonalán áll s a tanügy szükségleteit éles elmével felfogja; sőt egyöntetűbb, rendszeresebb lehet a munkája, mint egy soktagú, nehézkesebb testületé, a mely egy értelem helyett többnyire csak compromissummal dolgozhatik. Az egyes ember munkáját azután ad hoc összehívott értekezletek is megbírálnak. Azonban a tanügy legfontosabb ága a felügyelet, különösen a hazai tanügy szellemi, didaktikai részének felügyelete, nem valami tündöklő tulajdonságú személy, sem a kormányzatra hivatott minisztérium s nem a mulékony jellegű enquête dolga; ez egy jól szervezett közoktatási tanács feladata, mit teljesíthet is, ha úgy alkotják meg, hogy az összes hazai tanügy igazgatásának minden szálát kezében tartja. E végből azonban nemcsak reformálnia, hanem conserválnia, a jót megőriznie is kell.

A tanács valóban újult erővel látott a tanárvizsgálati szabályzatok elkészítéséhez, a tanárképző intézet szervezéséhez, majd a gymnasiumi tanterv és utasítások előmunkálataihoz, mik elválaszthatatlanok *Kármán Mór* nevétől. De a betegeskedő Horváth most már csupán irodalmi munkára tartogatta erejét s a király őt, 1876 márczius 25-én előterjesztett kérelmére, április 30-án már felmentette az elnökség alól. *Trefort* miniszter megköszönte, hogy négy éven át a hazai tanügy iránti buzgóságból ügyszeretettel és sikerrel viselte az elnökséget s a tanácsnak nemcsak irányt adott, hanem azt fenkölt szellemével és ritka tapintatával fáradhatatlanul vezette is.¹ A tanács, mint erről utóda, az új elnök, *Pauler* Tivadar biztosította,² mélyen fájlalta távozását. A tanács minden tagja régtől fogva mély tisztelettel viseltetett tudományos és hazafias érdemei iránt; ő pedig köz-

¹ VKM. 1876 június 18., 13065. sz. a. M. Nemz. Múzeum, 440. Oct. Hung. 59. sz.

² A közokt. tanács elnöke szeptember 23-án, 50. sz. a. U. o. 62. sz.

pályája egyik legszebb emlékének tekintette, hogy buzgó és belátó vezetése alatt vehetett részt közoktatásügyünk szakszerű szervezésében. Az egész tanács nevében hálásan köszönte meg szíves jóakarátát, melynél fogva minden egyes tag munkásságát figyelemben részesítvén, azt a közös nagy feladat szolgálatába vonni és érdekében felhasználni tudta.

Márki Sándor.

Küzdelem a nemzeti királyságért 1505-ben.

A Történelmi Társulat egyik megalapítója, évek hosszú során át titkára és elnöke, Thaly Kálmán pályáját a kitűzött életcél egysége és az elérésére fölhasznált eszközök összhangja jellemzi. Mint költő és történétíró, mint tanár, tisztviselő és országos képviselő egy eszménynek, a nemzeti függetlenség biztosítására célzó törekvéseknek szolgálatában állott. Ezt hirdeti végrendelete is, melyben a Történelmi Társulatnak ötvenezer koronát hagyott azon célra, hogy »a magyar nemzet függetlenségi törekvései és küzdelmei történetét írassa meg.«

A Társulat a föladat megoldását több szakférfiú között osztotta meg és máris napvilágot látott az első rész, mely az 1505-től a mohácsi vészig terjedő időszakot foglalja magában.¹

Szabó Dezső, ki a II. Lajos korabeli országgyűlések történetének megírásával hivatottságát igazolta, értékes munkát nyújtott, mely a széleskörű levéltári kutatás és az élelműjű kritika előnyeivel dicsekszik. Erdemül kell neki tudni azt is, hogy az alapítótól kitűzött kiindulópontot, az 1505-ik évi rákosi országgyűlést megelőzve, a Habsburg-házból származó első magyar király trónralépteig (1437.) megy vissza, a mi által a nemzeti királyságért a Habsburgok ellen folytatott küzdelem fejleményeinek megértését könnyíti.

Azonban épen az alapítótól megjelölt kiindulópontot nem méltatja kellő figyelemre és a bécsi udvari levéltárnak az 1505-ik évi országgyűlésre vonatkozó iratait, köztük azt is, mely az alkotott végzéseket ismerteti, fölhasználatlanul hagyta, sőt magáévá tette a korábbi történétíróknak (köztük e sorok írójának) téves fölfogását, a mely szerint az országgyűlés politikai természetű végzései királyi szentesítéssel ellátott végzeménybe (decretum) iktatva nem lettek volna. Továbbá a nemzeti királyság helyreállítása érde-

¹ Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526. Irta Szabó Dezső. Budapest. 1917. 8r., 226 lap.

kében az országgyűlésen létrejött szövetség okiratának kritikai ismertetésétől tartózkodik. Végre a nemzeti mozgalom vezérééről, Werbőczy Istvánról egyáltalán nem emlékezik meg, noha az országgyűlésen játszott szerepét a budapesti egyetemi könyvtár egyik kézirata kellően megvilágítja.

Lehetséges, hogy ezen országgyűlést, melyben Thaly új korszak hajnalhasadását üdvözölte, ő múlt hatású epizod gyanánt ítéli meg; de az még ilyen állásponttól is, korjellemző természeténél és alkotmánytörténeti jelentőségénél fogva, a legalaposabb tárgyalást és a legkimerítőbb elbeszélést érdemli meg.

Munkája hézagainak kiegészítésére vállalkozom. Ezzel kegyeiletem adóját kívánom leróni Thaly iránt, kinek neve ellentétes fölfogások heves összetűközése után következő közös törekvéseink és sikereink emlékét idézi föl lelkemben.

I.

Az 1505-ik év folyamán Magyarország lázas mozgalmak színhelye volt. II. Ulászló királyt két ízben szélhűdés érte, úgy hogy általában közeli halálára számítottak, melynek bekövetkezése, fiörökös hiányában, a királyválasztási jog gyakorlására volt a nemzetet fölhívandó.

A köznemesség, mely Ulászlót azért fogadta el uralkodóul, mert tőle a Mátyás által kiküzdött hatalmi állás fönn tartását és a Habsburgok trónrajutásának meggátlását várta, kínos csalódás hatása alatt állott. Az ország ugyanis kénytelen volt Ausztriáról lemondani; az 1491-ik évi pozsonyi békekötés pedig Ulászló fiörökös nélkül bekövetkező kimúlása esetén, a Habsburgoknak biztosította a trónöröklést. A köznemesség ezen utóbbi megállapodás törvénynyé emelését meghiusította és a jelzett eset bekövetkezésekor nemzeti király választásának szándékát nyíltan hirdette az 1498-ik évi országgyűlésen hozott végzésével, mely királyválasztáskor külföldi uralkodók követeinek meghallgatását tiltotta. Mátyás fiát, Korvin János herceget tekintette jelöltjéül; a miért is Zápolyai István nádort, ki az utat Magyarország trónjára családja számára készítette elő, törekvéseiben nem támogatta.

A helyzet változott, a mikor 1504 őszen a halál elragadta Korvin Jánost, kit csakhamar egyetlen fia követett a lepoglavai sírboltba. Zápolyai István ekkor nem volt többé életben; de özvegye, Hedvig tescheni hercegnő fölkarolta férje

nagyravágyó tervét, melynek megvalósítása érdekében a családi politika eszközeit kivételes ügyességgel használta föl. 1505 február havában ifjabb fiának Györgynek eljegyezte a Hunyadi-ház utolsó sarját, Korvin János leányát; míg elsőszülött fia János gróf számára Ulászló király egyetlen gyermeke, Anna hercegnő kezét szándékozott megszerezni, a saját leányát pedig Ulászló testvéröccsének, Zsigmond hercegnek szánta. E mellett nagy vagyonát bőkezűen használta föl arra, hogy a köznemesség nagyszámú tagjait katonai szolgálatába fogadja. A párt, a melyet szervezett, vezért nyert Werbőczy Istvánban, kinek ékesszólása varázsában gyökerező hatalmát, melyet a köznemesség fölött gyakorolt, a nemzeti eszményekért hevülő lelkesedés önzetlensége fokozott. Mert megállapítható, hogy noha ezen korban a legmagasabb egyházi és világi méltóságok viselői leplezetlen szemérmertlenséggel bocsátották befolyásukat áruba, az ítélőmesteri szerény állásban és korlátolt vagyoni viszonyok között élő nagy jogtudós a Zápolyaiaktól nem vásároltatta meg magát. A köznemesség azzal, hogy az országgyűlésen külön adót vetett ki számára és így nemzeti ajándékkal tisztelte meg, azon fölfogását hirdette, hogy vezérének az önmegtadadásért, melylyel a más oldalról kínálkozó előnyöket magától elhárította, kárpótlással tartozik.¹

II.

Az első kísérlet, melyet az 1505 február végén tartott országgyűlésen a Zápolyaiak tettek, hogy a kétéves Anna hercegnő kezét János gróf részére biztosítsák, meghiúsult, mert Ulászló a Habsburgok ellen irányuló terveket támogatni vonakodott. A köznemesség, mely télvíz idején csekély számban jelent meg, nem léphetett föl kellő erővel és azt határozta, hogy végzések alkotása nélkül szétoszlik és a július 25-ikén megnyitandó legközelebbi országgyűlésen fejenként fölfegyverkezve, a megyék által kiállítandó hadak kíséretében jelenik meg.²

A király és a Miksához ragaszkodó urak aggódva néztek a jövő fejlemények elé. A felsőausztriai helytartó, Magyar-

¹ V. ö. e sorok írójának »Werbőczy István életrajza« című, Budapesten 1899-ben megjelent munkáját.

² Ezen országgyűlésről csak egyetlen egykorú jelentés maradt fenn, az, melyet az olasz De Lardis márczius 31-ikén küldött Esztergomból Olaszországba. Másolata a Történelmi Bizottság gyűjteményében.

országból kapott tudósítások alapján, sötét színekben ecsetelte Miksa előtt a helyzetet. Az országban uralkodó mozgalomról, a rendek fegyverkezéséről és szövetkezéséről szól; a királynét gyanúsítja, hogy titokban a Zápolyaiakkal tart; bizonyosnak tartja, hogy ha Ulászló most találna meghalni, az országgyűlés Miksa mellőzésével ejtené meg a királyválasztást.¹

Azonban Ulászló, ki időközben egészségét visszanyerte, híven ragaszkodott a Habsburgok irányában elvállalt kötelezettségekhez, leánya kezét Miksa unokájának, Károly főhercegnek ajánlotta föl és készülteket tett, hogy a német királylyal személyesen találkozzék.² Egyúttal, hogy a fegyveres országgyűlés megtartását megghiúsítsa, maga hirdetett korábbi határnapra, június 24-ikére országgyűlést, a melyre csak a főpapokat, urakat és előkelő nemeseket hívta meg.³ Ezen rendelkezés a köznemesség körében nagy fölháborodást keltett. A megyegyűléseken heves szónokok fenyegetődztek, hogy a királyt »elkergetik.«

Az udvarnál ezért intézkedéseket tettek, hogy szükség esetén fegyveres ellenállást fejthessenek ki. A főpapok fölhivattak, hogy június közepén bandériumaik élén jelenjenek meg Budán. Miksához és a csehországi urakhoz hadak küldéseért, a velencei köztársasághoz pénzsegélyért fordultak.⁴

III.

Szabó Dezső könyvében az áll, hogy mivel a német és cseh segítség nem érkezett meg, a király az általa kihirdetett országgyűlés megtartására kísérletet sem tett. Azonban az országgyűlés tényleg megtartatott. A meghívott főpapok, urak és előkelő nemesek Budán, a meg nem hívott köznemesek pedig Hatvanban gyűltek össze. Erről csak egyetlen emlék tanuskodik; de megbízhatóságához kétség nem fér. Maga a király az, ki július elején a csehországi kancellárt értesíti, hogy az országgyűlésen, Zsigmond lengyel herceg közbenjárása mellett, Zápolyai Jánossal kibékült és meg egyezett az iránt, hogy szeptember 29-ikére Budára »általános

¹ A május 1-én kelt levél Bécsben.

² Ezt De Lardis június 8-iki és Ulászló király július 23-iki (alább idézendő) leveléből tudjuk.

³ Miksához írt jelentések Bécsben. Velence magyarországi követének június 28-iki jelentése Sanutónál.

⁴ De Lardis idézett levele, a cseh kancellár alább idézendő levele és velencei tudósítás Sanutónál, VI. 190.

nagy országgyűlés« hivassék egybe ; minélfogva bízik benne, hogy ott a korona érdekei hűségesen fognak tárgyalatni s a Csehországtól kért segítségre szükség nem lesz.

A királyi irat tartalmát a kancellár Rosenberg Péterrel közlé cseh nyelven írt levélben, melynek eredeti szövege és német fordítása több évtized előtt napvilágot látott.¹

Szabó Dezső a hatvani gyűlésről szóló tudósítást nem használta föl ; bizonyára azért, mert a levélben előforduló »Horsak« kifejezés értelmét meg nem fejtette. Azonban kétségtelen, hogy eltorzított formában az »ország« szót tartalmazza, a melyyel azon korban a köznemesség országos gyülekezetét szokták megjelölni. Így tehát tudomást nyerünk a felől, hogy Hatvanban, hol két évtizeddel utóbb a híres nádorválasztó országgyűlés tartatott, gyűlt össze most a köznemesség, kétségkívül ellenséges szándékot táplálva a király és a főpapok irányában.

Ulászló leveléből megtudjuk, hogy a polgárháború kitörését az ő testvéröccse, Zsigmond herczeg akadályozta meg, ki néhány év előtt hosszabb ideig tartózkodott a magyar udvarnál és itt az országban közkedveltségre tett szert. Az ő fönmaradt számadási könyvei tanuságot tesznek arról, hogy most (1505) közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt Magyarországra jött és néhány hét múlva ismét visszatért hazájába.² Nem állapítható meg, vajjon a király vagy a Zápolyai-párt meghívására jelent-e meg. Lehetséges az is, hogy bátyja, a lengyel király küldötte, a kinek politikája azt követelte, hogy Miksa magyarországi terveit meghiusítsa és a Zápolyák érdekeit karolja föl.

Föladatát sikeresen oldotta meg. Megállapodást hozott létre az iránt, hogy Ulászló Zápolyai Jánosnak, kit fiául fogad, nőül adja leányát, míg maga Hedvig herczegnő leányával házasságra lép és így a Jagello és a Zápolyai-ház

¹ Palacky közölte a cseh szöveget az Arkiv Česki X. kötetében, német fordítását Geschichte Böhmens. V. kötet második részében. 117.

² Zsigmond herczeg fönmaradt számadási könyvéből tudjuk, hogy 1505 június közepén jött Magyarországra, 20-ikán Esztergomban a primásnál, ki az osztrák párt vezereihez tartozott, tett látogatást, 22-ikén Budára érkezett, innen július 5-ikén futárt küldött az özvegy Zápolyai Istvánnéhoz, kinek trencsényi udvaránál, mikor Lengyelországba visszautazott, augusztus elején három napig vendége volt és azután Troppauban ajándékokkal kedveskedő küldöttét fogadta. Ezen adatok kétségtelenné teszik, hogy rövid magyarországi időzése teljesen a kibékítés művének volt szentelve. A számadások magyarországi vonatkozású tételeit kiadta Divéky Adorján (1914).

között szoros családi kapcsolat jön létre, a melynek éle a Habsburgok ellen irányult. Ugyanis Zsigmond herczeg a magyaroknak lengyel segítséget ajánlott Ausztria és Stiria visszahódítására,¹ a mi azt jelentette, hogy a nemzeti királyság visszaállítása Mátyás politikai hagyományainak fölevenítését fogja maga után vonni.

A király teljesen megnyugtatta bocsátotta ki a Mihály-napi országgyűlésre meghívólevelét, a melyben azon reményét fejezte ki, hogy ott az ország belső békessége állandóan biztosíthatni fog.²

Ezen reményben nem osztozott az ország legelősebb elméjű politikusa, Bakócz Tamás, ki egyrésztől előrelátta, hogy Miksa nem marad tétlen szemlélője az ellene irányuló törekvéseknek, másrésztől attól félt, hogy az ő erőszakos föllépéseért a hozzá ragaszkodó főpapokon fogja a köznemesség kitölteni bosszúját; minélfogva jósolta, hogy a jövő országgyűlés nem fog vérontás nélkül lefolyni.³

IV.

Aggodalma alapos volt. Miksa arra tökéltte el magát, hogy veszélyeztetett örökösödési igényeit fegyver hatalmával oltalmazza meg. Július második felében, a kölni birodalmi gyűléshez intézett előterjesztésében elmondja, hogy »mikor Ulászló magyar király halálos betegségbe esett, Zápolyai István fia sereget gyűjtött egybe, melylyel a magyar koronát magának megszerezni készült, most pedig a felgyógyult királyt és nejét az országból erőszakkal eltávolítani szándékszik. Ha ez — úgymond — sikerül, Magyarország és az osztrák uralkodóház között állandó ellenségeskedés jön létre, a mely a törökök ellen tervezett nagy hadjárat megindítását lehetetlenné tenné; míg ellenben azon esetre, ha Ulászló halála után ő lesz Magyarország királya, képessé válik a törökkel sikeresen fölvenni a harcot; egyszersmind reméli, hogy a szorongatott helyzetéből megszabadított magyar király közreműködésével, Cseh- és Magyarországot a német birodalomhoz csatolhatja. (»Zu dem heiligen Reich zu bringen verhoffe.«) Ezért ötezer, vagy legalább négyezer

¹ Derzsitz Baláznak, Miksa fürstenfeldi tiszttartójának szeptember 27-iki jelentése a bécsi levéltárban.

² A július 23-ikán Sopron városához intézett meghívólevél. Kovachich Supplementum ad Vestigia Comistorum II. 230. A Kassa városához intézett példány a városi levéltárban.

³ Július 22-ikén Estei Hippolyt bíbornokhoz intézett levele a modenai állami levéltárban.

fegyveresnek egy esztendei szolgálattételre megszavazását kérte, kinyilatkoztatván, hogy a birodalom becsületének megóvása és Ulászlónak a trónon megtartása érdekében ő maga is életét és vagyonát föláldozni kész. Végül ismételte, hogy Csehországot újból a német birodalom hatalma alá juttatja, Magyarországot pedig azzal olyan kapcsolatba hozza (verwandt), a milyen az osztrák tartományok és a birodalom között áll fenn.

A gyűlés négyezer fegyveres kiállítását határozta el és végzésében világosan kijelentette, hogy ezt a hadisegélyt a szepesi gróf és párthívei ellen, a római király örökösödési jogainak megoltalmazására, Magyar- és Csehországnak a birodalomhoz való csatolása érdekében ajánlja meg.¹

Miksa az osztrák tartományokat szintén felszólította hadak kiállítására, a mit iratában ugyancsak azzal indokolt meg, hogy »némelyek«² őt Magyar- és Csehországra szerzett örökösödési jogaitól, a birodalom és a kereszténység kárára megfosztani, Ulászlót pedig a tróntól elmozdítani készülnek.³ Csehországi urakhoz is fordult segítségért;⁴ Magyar- és Horvátországban titkos ügynökök által híveit csatlakozásra serkentette.⁴ Hogy pedig a Zápolyai-pártot eleve megfélemlítse, nyomtatott hírlapok útján hadikészületeit köztudomásra hozta.⁵

Azonban mind ezzel, különösen pedig Magyarország jövőendő állami helyzetére vonatkozó szándékainak leleplezésével, saját érdekei szempontjából, a legszerencsétlenebb lépést tette; Ulászlónak és a magyarországi Habsburg-pártnak lehetetlenné tette, hogy őt nyíltan támogassa, ellenben a Zápolyai-pártnak a leghatásosabb érvet szolgáltatva, hogy az ország függetlenségét és a nemzet önrendelkezési jogát fenyegető veszély elhárítására a nemzeti ellenállás szükségességét bizonyítsa.

Igy a Zsigmond herczeg által előkészített békés kibontakozás meghiúsult. A szenvedélyek zivatara végigvonult az

¹ J. J. Müller. Des heiligen Römischen Reichs Deutscher Nation Reichstagsstaat von anno 1500 bis 1508. (Jena. 1709) 507. J. Jansen Frankfurts Reichsrespondenz. II. 682—92. Ullmann. II. 270.

² Szeptember 13-ikán Enns városhoz intézett irata a Magyar Nemzeti Múzeumban.

³ Szeptember 1-én Rosenberg Péterhez írt levele a wittingauai levéltárban.

⁴ Augusztus 29-ikén Velenczébe érkezett tudósítás Sanutónál.

⁵ Hans Geyr szeptember 28-ikán Budáról írja: »Auch ist ein Druck gen Ofen geschickt worden, etlich Zettel darin steht, wie der Römisch König gen Ungarn ziehen will...« A bécsi levéltárban.

egész országon. A Zápolyaiak és híveik felfegyverezve, hadak élén jelentek meg az országgyűlésen, a vármegyék külön e célra megszavazott adóból fogadott csapatokat küldöttek oda.

A bécsi udvari levéltár Miksához intézett több jelentést őrzött meg, melyek megbízhatatlan hírekben nem szűkölködnek, de az általános helyzetről hű képet nyújtanak. Ezekben olvassuk, hogy a Zápolyai-testvérek nyolczezer jól felszerelt fegyverrel a főváros közelében táborba szállottak, a köznemesség (alles Volk) Erdélyből hozzájuk vonul; az erdélyi vajda, ki Miksához szándékozott csatlakozni, hozzájuk pártolt; az urak mind, az esztergomi érseken kívül, velök tartanak; a király bizalmas viszonyban áll hozzájuk és a királynéval együtt úgyszólván naponként látogatást tesz táborukban; Zsigmond lengyel herceg pedig készületeket tesz, hogy Ausztriát megtámadja; sőt hitelre talált azon hír, hogy a Zápolyaiak a törököket Miksa örökös tartományaiba betörésre ingerlik.¹

V.

Ilyen válságos, vészjósló körülmények között nyílt meg október első napjaiban az országgyűlés. Itt azonban a Zápolyai-párt, a nagy többségnek daczára, a melylyel rendelkezett, a Miksa hibás politikája által teremtett előnyös helyzetével nem élt vissza; föltűnő önmérsékléssel a törvényes eljárás követeléseit tiszteletben tartotta, hogy így a nemzeti királyság visszaállításának biztosítása érdekében a végzések egyértelmű megszavazását és a király által való szentesítését lehetővé tegye.

Maga Zápolyai János tüntető módon tett tanúságot arról, hogy a király személye és uralma ellen államcsínyt nem tervez; az országgyűlés megnyitásának napján kétezer lovas élén fölvonult Budavárába és ünnepélyesen bemutatta neki hódolatát.² A főrendek el voltak tőkélve, hogy a köznemesség óhajításainak útjába nem állanak és eltérően azon gyakorlattól, a mely szerint a budai várban külön szoktak volt tanácskozni, a Rákosra mentek le, a hol a köznemességgel a tárgyalások békésen, nyugodtan folytak; zavarokról, pártküzdelmekről, a melyeknek korábbi és későbbi országgyűlések színhelyül szolgáltak, a tudósítások nem szólnak.

¹ Polheim Sigfried, Teschitz Balázs és Geyr János szeptember 25. és 26-iki levelei Bécsben.

² A velencei ügynök jelentése. Sanuto. VI. 252.

Az országgyűlésről Miksa királyhoz bizonyára többrendbeli jelentés küldetett ; de csak egy maradt fenn, a mely a királyné német főpohárnokmesterétől, Armstorffertől származik.¹ A velencei köztársaság magyarországi ügynöke a signoriához terjedelmes öt jelentést intézett, a melyekhez az alkotott végzések másolatát csatolta ; ezek, sajnos, mind elvesztek, csak rövid kivonatukat bírjuk, melyet több évtizeddel utóbb egy velencei világkrónika szerzője, Marino Sanuto, a könyvébe fölvelt.² Az országgyűlési végzeménynek (decretumnak) egy példánya sem került eddig napvilágra.

Igy tehát csakis a velencei kivonatból és Armstorffer jelentéséből ismerjük az alkotott végzéseket. Ezek a következők :

I. Az ország rendei a királynak hűségesen fognak szolgálni és engedelmeskedni.³

II. A király halála után, ha fiörököst nem hagy hátra, utódává »igazi tiszta, született magyart« fognak megválasztani.⁴

III. A királynak fiörökös hátrahagyása nélkül bekövetkező halála esetén, a legfőbb állami méltóságok viselői a gondjaikra bízott megyéket, városokat, várakat és tisztségeket az országgyűlésnek vagy az országgyűlés által rendelt biztosoknak szolgáltatják ki.⁵

IV. A királyné, ha a királyt túléli, míg özvegy marad és Magyarorszában tartózkodik, birtokai és jövedelmei haszonélvezetében megmarad ; ha új házasságra lép vagy az országot elhagyja, régi szokás szerint, bizonyos pénzösszeggel elégíttetik ki.⁶

V. Ha a király és a királyné leányukat az ország rendinek hozzájárulásával kívánják férjhez adni, ezek őket tanácscsal és tettel támogatni fogják ; a királynak fiörökös nélkül bekövetkező halála esetén utódja megválasztásánál, ha a királyleány magyar főúrhoz megy nőül, erre tekintettel fognak lenni ; ha pedig atyja halála után mint hajadon marad hátra, illő ellátásban fog részesülni.⁷

¹ A dátum-nélküli levél Bécsben.

² Az imént idézett helyen.

³ Armstorffer jelentésében.

⁴ Armstorffer jelentésében és a velencei kivonatban.

⁵ Armstorffer jelentése.

⁶ Ugyanott. A velencei kivonat szerint a királynénak 50.000 forint évi jövedelem biztosított.

⁷ Armstorffer jelentése. A velencei kivonatban csak az áll, hogy a király leánya »illő módon« fog kiházásíttatni.

Ezen politikai természetű végzések mellett az országgyűlés a királyi kegyúri jog gyakorlására és a törvénykezési eljárásra vonatkozó határozatokat is alkotott.¹ Egyúttal adót szavazott meg és pedig nemcsak a király részére minden jobbágytelek után fél forintot, hanem Werbőczy javára is két dénárt.² Ez az első eset, a mikor magánszemély nemzeti ajándékban részesül, a melylyel vezérének ismeri el a nemzet és a nemzeti célok érdekében kifejtett tevékenységét jutalmazza.

Ezt a végzések hiányosan fönntartott szövege nem világítja meg eléggé. A királyválasztási jognak nemzeti király megválasztása érdekében történt korlátozása csak azon egyetlen esetről szól, ha Ulászló fiörökös hátrahagyása nélkül talál elhalni ; de kétségtelen, hogy a végzés mindazon esetekről rendelkezett, a mikor jövendőben a királyi családnak fiágon magvaszakad ; így tehát idegen uralkodóházak sarjait a magyar tróntól örökre távoltartani volt földadata.³

Figyelemreméltó, hogy a végzésnek egy mellékmondata, nem pedig külön cikkely állapítja meg azt, hogy Ulászlót, ha fiörököst hagy hátra, ez követi a trónon ; a mely eljárást már korábban követték a Frigyes császárral 1463 és 1491-ben létrejött békekötések megalkotói is. A köznemesség tehát a fiágon való trónöröklés jogát az alkotmánynak a köztudatban élő alapelve gyanánt fogadta el ; noha ily módon Zápolyai János trónrajutásának valószínűségét csökkentette. Magatartására az opportunitás sugallatai kétségkívül befolyást gyakoroltak, mert csak ily módon biztosíthatta végzésének törvényerejére emelkedését. Egyébiránt vezérei meg voltak győződve a felől, hogy Ulászlónak nem fog többé gyermeke születni.

A törvény, mely Ulászló netán születendő fiának trónöröklési jogát elismeri, életben levő leányáról oly intézkedéseket tesz, melyek a trónöröklésből való kizárását föltételezik ; így tehát azon közjogi fölfogással, mely Nagy Lajos és

¹ A velencei kivonat szerint határozatott, hogy a király egyházi javadalmakat csak magyaroknak adományozhat. Az 1507-ik évi országgyűlés végzése hivatkozik az 1505-ik évi végzésre, a mely szerint az illetékes bíróság által hozott ítélet késedelem nélkül fogantatosítandó. Kovachich. Supplementum. II. 337.

² Ezt Nogradmegye számadásaiból tudjuk. A budapesti egyetemi könyvtárban.

³ Ezt az országgyűlésen létrejött szövetség alább tárgyalandó okirata kétségtelenné teszi, mert a szövetségben megállapított kötelezettség az országgyűlésen alkotott végzessel szükségképen azonos volt.

Zsigmond leányait Máriát és Erzsébetet a magyar trónra emelte, ellentétbe helyezkedett; azzal ellenben, mely V. László halála után nőtestvérei, Albert király leányai, mellőzését vonta maga után, összhangzásban állott.¹ A köznemesség ily módon értésére adta Ulászlónak, hogy leánya csak mint a nemzet választottjának neje foglalhat helyet a magyar trónon.

Azon cikkelyt, mely a király halála után az országos méltóságok viselőit a kezeik között levő területek, várak, városok kiszolgáltatására kötelezi, csak az előzmények ismerete teszi egészen érthetővé. Ugyanis Miksa az 1491-ik évi béketárgyalások alkalmával a szerződésbe fölvétette azon rendelkezést, a mely szerint az országos méltóságok viselői eskü alatt kötelezettséget tartoznak vállalni arra nézve, hogy Ulászlónak fiörökös nélkül bekövetkező halála esetén a gondjaikra bízott területeket, városokat, várakat és a szent koronát is Miksának, illetőleg örököseinek kiszolgáltatják. Számosan közülök külön kiállított okiratokban eskü alatt ezen kötelezettséget tényleg elvállalták.² Ezt most az országgyűlés hatályon kívül helyezte; sőt a Habsburgok ellen oltalmat keresve, a nemzeti souverainitás megszilárdítására célzó törekvéseiben tovább ment; azon alkotmányjogi elvet állapította meg, hogy a királynak fiörökös hátrahagyása nélkül bekövetkező halála után, a trónüresedés idején, az országos méltóságok viselői a gondjaikra bízott koronát, területeket és várakat kötelesek az országgyűlés rendelkezésére bocsátani; míg ekkorig, V. László és Hunyadi Mátyás halála után joghatóságukat csorbíthatlanul megtartották.

Az új rendelkezésnek hódolva, az országgyűlésen jelen levő urak, kik Miksa irányában le voltak kötve, esküjöktől a király által föloldoztatták magukat és mindjárt az ország rendleinek színe előtt a végzéssel összhangzásban álló új esküt tettek le.³

Ulászló ugyanis, miután a személye, neje, leánya és netán születendő fiúgyermeke javára alkotott végzések teljesen megnyugtatták és mivel különben is az uralomra jutott

¹ Már korábban, 1471 szeptember 28-ikán a lengyel királyhoz írt levelükben a magyarországi rendek megállapítják, hogy Magyarországon a leányágot a trónöröklés joga nem illeti meg.

² Ezen okiratokat közli Firnhaber. Beiträge zur Geschichte Ungarns. 142—171.

³ Ezt Armstorffer jelentéséből tudjuk.

köznemességgel szembe nem szállhatott, az alkotott végzéseket elfogadta és szentesítésével látta el.¹

E szerint föl volt jogosítva a vármegyékhez intézett egyik levelében azzal kérkedni, hogy »a nemesség megfogyatkozott és szétrongyolt ősi jogait nemcsak helyreállította és megszilárdította, de gyarapította is újakkal, a milyeneket a nemesség magyar királytól még soha sem nyert és bizonyára soha sem fog elnyerni.«²

VI.

Annak daczára, hogy az országgyűlés végzései a törvényes jogerő minden feltételével el voltak látva, a köznemesség ezekben célja elérésének, vívmányai állandóságának teljes biztosítékát nem találta föl; mivel azokat egy más országgyűlés a király szentesítésével módosíthatta, eltörölhette. Hogy ezt meggátolják, vagy legalább megnehezítsék, vezérei új alkotmányos biztosítékot teremtettek meg, mely arra volt hivatva, hogy mindazokra nézve, kik a végzések megalkotásában részt vettek, a megváltoztatásukban vagy eltörlésükben való közreműködést lehetetlenné tegye.

E végből szövetség alakult meg, a melybe az országgyűlésen jelenlevő főrendek és a köznemesség legtekintélyesebb tagjai beléptek. Az általuk kiállított nagyjelentőségű okirat bevezetésében abból indulnak ki, hogy Isten előtt a földön a legkedvesebb, az emberi természetnek legmegfelelőbb dolog: a hazáról és az egész emberi társadalomról gondoskodni, minden törekvést a haza és a nemzet üdvére irányítani, a haza és a nemzet fönntartása érdekében a jelent és a jövődőt éber figyelemmel kísérni, a veszélyt, melybe a népeket fejedelmek gondatlansága vagy tunyasága ejtheti, elhárítani. Ezen általános fejtegetés után az ország állapotának jellemzése következik. A szövetség tagjai mélyen átérzik a dicső magyar hazának csaknem végső veszedelemmel fenyegető pusztulását és az inséget, melyben fetreng; az ország iszonyú szétrongyolásának, szétpusztulásának fészket abban találják, hogy azt több ízben külföldi urak és királyok kormányozták; mert ezek saját ügyeik után járván, »a szczita

¹ Ezt Armstorffer világosan mondja, azon megjegyzéssel, hogy a király az uralomra jutott köznemességgel nem szállhatott szembe. Miksa 1506 május 30-ikán kelt okiratában állítván, hogy a rendek a királyt »assentire coegerunt«, elismeri, hogy a király a végzéseket szentesítette.

² Kovachich Supplementum II. 282. A kiadó azon nézetében, hogy a dátum nélkül fönntartott okirat 1491 vagy 1499-ben bocsátott ki, nem osztozom; csak 1505 után tehetta a király az idézett kijelentést.

nemzet« erkölcsseit és szokásait nem sajátították el, inkább a tétlenségben és nyugalomban, mint a fegyverforgatásban keresték kedvüket; a minnek következtében Ráma, Szerbia, Galliczia, Lodóméria, Bulgária és Dalmácia az országtól elidegenítették. Hitük szerint mindez nem következett volna be, ha a magyar nemzet, édes szülőföldjéhez ragaszkodva, saját kebeléből választ és nem külföldön keres királyt; utalnak II. Endre, Lajos, Mátyás és más királyok fényes tetteire, melyek a szczita nemzetet dicsőségben tündöklővé tették, hírét az egész földkerekségen elterjesztették, csillagokig emelték; míg tehát azok kik a magyar törzsből emelkedtek királyi polczra, mindnyájan hasznot szereztek, kárt egyik sem okozott a hazának, ellenben azok, kik idegen nemzetek köréből hivattak meg, az országra veszedelmet hoztak, életerején gyakran kegyetlen ellenség gyanánt könyörtelenül rágódtak, a nemzetet kimondhatatlan gyalázzal illették.

Ebből azután levonják a következtetést. A súlyos bajoknak, a nagy károknak valahára véget kell vetni; meg kell akadályozni, hogy azon esetre, ha Ulászló király, »ki a nemzetet kegyelmesen és nagylelkűen fönn tartja és több szabadságát megújította,« fiörökös nélkül talál elhúnyni, az országot idegen fejedelem erőszakosan foglalja el és örökös szolgaságra juttassa. Mivel a földkerekségben nincs nemzet, mely nem saját véréből választja királyát, ők sem engedhetik, hogy hazájuk, mely a kereszténységet mindenkor vár és pajzs gyanánt védelmezte, más országoknál alábbvaló és boldogtalanabb legyen; ezért elhatározták, hogy ezentúl örök időken át, valahányszor a király meghal és utána férfisarjadék, kinek jog és szokás erejénél fogva örökségébe kellene lépni, nem marad hátra, idegen nemzetségből származók mellőzésével, kormányzásra alkalmas és képes magyart fognak a Rákos mezején és sehol másutt királylyá választani. Mivel pedig némely szomszéd fejedelmek szertelenül vágynak az országot hatalmukba ejteni és oda törekednek, hogy azt vagy egyes részeit, a királynak férfiivadék nélkül bekövetkező halála után, sőt még életében is, fegyveres erővel megtámadják, meghódítsák: mindnyájan, a maguk és ivadékaik nevében, ígérnek, hogy ilyen támadással szemközt, a törvényben meghatározott hadakkal, szükség esetén közfélkeléssel, egymást segíteni fogják, az ellenséggel szembe szállnak, a hazáért halálukig harcolni meg nem szűnnek, míg az országot előbbi állapotába vissza nem helyezik; azokat pedig, kik ellenkezésképen cselekedni merészelnék, örök időkre az ország iránt hűtelenek gyanánt fogják tekinteni, a kik ke-

gyelmet sem a megválasztandó királytól, sem az országtól nem kaphatnak és örök szolgaság, parasztság járma alá hajtattván, bűnükért a büntetést örök időkre fogják viselni.

VII.

Ezen szövetség lényegesen különbözik mindazon frigyektől, a melyeket korábban és későbbben az ország főrendei, saját érdekeik megóvására, egymással kötöttek. Azoknaö, kik azt megalkották és abban részt vettek, nemzeti eszmény megvalósítása lebegett szemek előtt. Ezért nem szorítkoztak kötelezettségek vállalására; szükségesnek látták céljuk jogosultságát az érvek egész sorozatával bizonyítani. Ezeket a szövetségi okirat fogalmazója, Werböczi valószínűleg országgyűlési beszédeiből kölcsönözte. A jogtudós komoly lelkiismeretességét, szigorú logikáját, szabatos nyelvét elnémítja a néptribun hatásvadászó phraseológiája. Kiindulópont gyanánt szolgál neki azon állítás, hogy nincs nemzet, mely nem a saját véréből választja királyát. Pedig az ő korában a magyart és a csehet kivéve, a nemzetek egyáltalán nem választottak uralkodót, hanem azokat örökösödés útján kapták; sőt mikor a dinasztia férfi- és női ágon kihalt, belenyugodtak abba, hogy az utolsó leánysarj idegen származású férje foglalja el a trónt. Ilyen eset fordult elő Burgundban és Spanyolországban; sőt Csehország rendei a szabad királyválasztás jogát gyakorolva, lengyel hercegre adták szavazatukat. A magyarországi királyokról szóló ítélet a történelem lapjain nem talál igazolást; egyrészt Salamon és Kún László, másrészt Károly Róbert, I. Ulászló és Albert uralkodása bizonyítja, hogy nem mindegyik magyar származású uralkodó hozott az országra hasznot és nem mindegyik idegen származású szolgáltatót okot arra, hogy tunyasággal és a nemzet iránt ellenséges érzéssel vádoltassék. Megmagyarázhatatlan az, hogy a dicsőségesen uralkodó nemzeti királyok sorába nem veszi föl szent Istvánt, szent Lászlót, Kálmánt és IV. Bélát, ellenben beiktatja II. Endrét, a ki alatt az ország vésteljes zavarok és belső háborúk színhelye volt.

Az okirat a szabatoság hiányában is szenved. Azon megállapodás, hogy a választást jövőben mindig a Rákoson ejtik meg, az abban lappangó gondolatot, hogy a választásnak a fejenként meghívott köznemesség részvételével kell fogantatosítani, nem fejezi ki kellő határozottsággal.

Bizonyos tekintetben önmérséklés jele az, hogy a Habsburg-házi és örökösödési igényeiről nyíltan említés nem történik, hanem »némely szomszéd fejedelemről, kik az országot kézrekeríteni vágnak« van szó. Ez azonban fogyatkozásnak is minősíthető, mert a helyzet tisztázása az 1491. évben a király és a főrendek egy része által vállalt kötelezettségek érvénytelenségének világos kijelentését követelte volna; annál inkább, mert a szövetség egyedül Miksa és nem más »szomszéd fejedelmek« törekvéseinek meghiúsítása végett alakított meg. Megalapítói két eshetőségre gondoltak: arra, hogy még Ulászló életében intéztetik az ország ellen támadás; és arra, hogy Ulászló fiörökös hátrahagyása nélkül bekövetkező halála után a nemzet által megválasztandó magyar nemzetiségű király ellen lép föl Miksa fegyver hatalmával. Mindkét esetben a szövetség tagjai kötelesek a támadó ellen, a törvényben megállapított honvédelmi kötelességeik teljesítésével »holtig harcolni.« Súlyos büntetést szabnak azokra, kik »ellenkezőleg mernek cselekedni«, a mi kétséget támaszt arra nézve, vajjon azokat értik-e, kik idegen trónkövetelődőhöz csatlakoznak, vagy azokat is, kik vele szemközt honvédelmi kötelességeiket nem teljesítik. Ezeket előre a hűtlenség bűnében marasztalják el és »örök szolgaság, parasztság állapotára« kárhóztatják, azon hozzáadással, hogy nekik sem a megválasztandó nemzeti király, sem az országgyűlés meg ne kegyelmezessen; oly rendelkezés, a melylyel a szövetség tagjai jogkörükön túlléptek.

A szövetség tagjainak névsorát fönntartotta a szövetségi okirat.

Az esztergomi és kalocsai érsekek után hét püspök és a vránai perjel következik.

A világi tagok ilyen sorrendben vannak felsorolva: a nádor, az országbíró (ki egyúttal erdélyi vajda), Zápolyai János szepesi gróf, Ujlaki Lőrincz herczeg, a temesi gróf, a tárnokmester, a főajtónálló, a főlovászmester, a főpinczemeszter, a főkamrás, két úr méltóságuk megjelölése nélkül, a nándorfehérvári bán, a szerb deszpota, a kincstartó, kilencz úr méltóságuk megjelölése nélkül, két horvátországi bán, a másik királyi főajtónálló, a székelyek ispánja, a pozsonyi gróf, bárói rangban levő két úr, a szőrényi bán, a klisszai bán, a budai bán, négy úr méltóságuk megjelölése nélkül, az alnádor, az alországbíró, a négy ítélőmester (ezeknek egyike Werbőczy), egy úr méltósága megjelölése nélkül, a csongrádi főispán, a tatai várnagy.

Utánuk százhuszonötven következnek, méltóságuk, hiva-

taluk megjelölése nélkül, megyéjük megnevezésével;¹ de nem egyforma számban minden megyéből. Számuk megyénként öt és egy között váltakozik. Öten vannak Árva-, Bihar-, Esztergom-, Fehér-, Kraszna-, Orbász-, Solt, Temes-, Túróc-, Torontál-, Zala- és Zólyommegyékből; tehát a megnevezettek száma a megyék területi kiterjedésével nincs összefüggésben. A megnevezettek a megyékből megjelölt köznemesek választott megbizottainak tekintendők.

A szövetség tagjainak névsorában a főpapok rendjéből a boszniai, egri, pécsi, veszprémi és zágrábi püspökök hiányoznak. Az egri Olaszországban időzött, a pécsi püspökség üresedésben volt; az, vajjon a három többi püspök akadályozva volt-e az országgyűlésen való megjelenésben vagy vonakodott a szövetségbe lépni, nem dönthető el.

A zászlósurak sorában Báthori István, Bornemisza János és Zápolyai György nem fordulnak elő, horvátországi úr egy sem található, a főispánok közül csak a pozsonyi és csanádi vannak megnevezve. Torna- és Zarándmegyék, az erdélyi és horvátországi megyék nincsenek a szövetség tagjai között képviselve, a mit megmagyarázni nem tudunk.

Jellemző, hogy a szövetséghez hat olyan egyházi és világi főúr csatlakozott, kik tizenhárom év előtt eskü alatt kötelezték magukat, hogy Ulászló fiörökös nélkül bekövetkező halála után Miksát vagy örökösét emelik trónra, most tehát esküszegésre vállaltak kötelezettséget; a mi egyrésről az ő lelkiismeretlenségüket, másrésről az esküre támaszkodó megállapodások ingatag voltának megdöbbenő megnyilatkozása.

A szövetség tagjainak névsora a szövetségi okirat élén áll; annak befejező soraiiban pedig elmondatik, hogy a főpapok és zászlósurak (barones) egyenként a pecsétjüket függesztették alája, ellenben az előkelők és nemesek (proceres et nobiles) nevében a nádor és az országbíró pecsételték meg október 13-ikán az okiratot,² mely azután Rákoson a főrendek

¹ A százhuszonöt megyei megbizottat a megelőzőktől »item« szócska választja el és különbözteti meg.

² A bécsi udvari levéltárban a szövetségi okiratnak két megpecsételt példánya őriztetik. Az egyiket a hatvankét függő pecsét hiány nélkül megvan; de ezek közül nyolcnek viaszkgylója felhasználatlanul maradt, abba gyűrűpecsét lenyomata nem helyeztetett be; 54 gyűrűpecsét közül 19-nek lenyomata veres, a többie zöld viaszba helyeztetett el. Mivel az oklevél szövegében azt olvassuk, hogy a főpapok és bárók egyenként látták el azt pecsétjükkel, azt kellene következtetnünk, hogy a tíz főpap után 52, illetőleg 44 »báró« pecsételte meg az oklevelet; vagyis azt, hogy a szövetség 173

és köznemesek gyülekezetében bemutatott, eredeti latin szövegében és magyar fordításban fölolvastatott. Ekkor azután a köznemesség soraiból egymásután többen szólaltak föl és hiteles másolat kiállítását kérték a végből, hogy azt megyéjükbe megvigyék. Kívánságuknak az országbíró tett eleget.¹

Ezután nyugodtan, meglegedetten oszlott szét a gyülekezet azon hitben, hogy a nemzeti királyság visszaállításának és ezzel az ország jobb jövőjének biztosítékait megszerezte. Súlyos csalódások várahoztak részeseire.

Fraknói Vilmos.

FÜGGELEK.

Armstorffer jelentése a rákosi országgyűlésről.

Allerdurchleuchtigoster, grosmächtigoster, allergnedigoster herr ! ewer kunglichen Mt. sygen mein underthänig gehorsam dienst allezeyt, als billich ist, mit willen zuvor an bereit. Allergnedigoster herr ! Mir zwyfelt nit, ewer k. Mt. sey bericht und habe gut wissen, das mir die handlungen, so bishär zwüschen ewer kunglichen Mt. und miner allergnedigisten frawen, der kungin, gewesst, unverborgen und das ich ewer k. Mt. noch minem kleinen vermögen dorinen getruwlich gedient ; desgleychen ich mich ouch hinfüro zuthundt gern und getruwlich mit willen bevliessen wollte, sover und solang ich das eren halben gethun köntte oder möchte. Und zuvor dieweyl ich derken, das söliche fruntliche handlungen, so bishär zwischen ewer beder magestat gelupt und gesucht worden, beden ewer kunglichen magestat, ouch deren kungrychen, landen und leutten zu nutz, frommen und gut derschiessen und kummen möchten. Nun weys ewer k. gnad, wie sich die Honger bishär hoch und vast dorwider gesetzt und als ir fürnämenn allein wider ewer k. Mt. gewesst und wie sy disen handel und heurot zerrütten möchten. Aber ich hab noch nie anders mercken noch versten mögen, dan das min her und min fraw gegen ewer kunglichen Mt. in der sach gantz gerecht und bestendig gewesen, des ich mich bishär hoch gefröwt. Und so ich aber vernomen, das die gedochten Honger ietz uff disem reyrt gust² do sy mit gantzer macht gewesst, allerley gehandelt, entlich beschlossen, zusamen gelopt und beschworn, das wider ewer k. Mt. ouch zu zerrüttung und zerstörung dieser handlung und fruntschaft, so bisher zwüschen ewer beder magestadt gewesst, dienen und sein möchte, so habe ich ewer kunglichen Mt. sölich als minem allergnedigisten hern, sovil ich des bericht bin, unverkündt nit wellen lassen ; und nemlich soll ewer k. Mt. wissen : zum ersten, das sy minem

világi tagja közül ötvenketten, illetőleg negyvennégyen bárói, zászlós-úri rangot viseltek. A bécsi levéltárban őrzött másik példányon csak 41 pecsét maradt fönn.

² A Szepes-, Valkó-, Zala- és Zemplénmegyék számára kiállított négy példány Bécsbe, a hevesmegyei a magyar országos levéltárba, a borsodmegyei a Nemzeti Múzeumba került. A beregmegyei példányból kiadta az okiratot Katona: *Historia Critica*. XVIII. 425.

² Kétségkívül »Rákus«-t akart írni.

hern getru und gehorsam sein und sin gnad für iren kung haben wellen, dieweyl er läb; zum andern, das sy nach mins hern tod kein uslender nymermer zu keinem kung haben sollen noch wellen, sonder einen welen in dem land, der ein rechter lautter geborn Honger sey: zum dritten alle die, so do geschlos, stet, spanschaften oder ander empter inhaben, das die keinem andern die ingeben, uberantwortten oder abtretten sollen, dan allein dem gantzen land und wem sys überschaffen. Es haben ouch min her und min fraw, dorauff alle amptleüt von stetten und auff dem land, die des begert haben, müssen irer gelüpt und eyd, so sy irer beder magestat gethon, lidig zalen, und haben dornach dem gantzen landt geschworn und in dem allem miner frawen der kungin und ir tochter nit gedocht. Dornach haben sy ir kunglich gnad also betracht, wo ir kunglich gnad den tod mins hern derläbe, alle die weyl sy unverändert in witwelichen stod bleyb, so sollen und wellen sy iren gnaden alle ire gütter, die sy ietzunder inen hat und die ir min her geben wirt, ir läben lang lossen, wo sy sich aber verendern oder us dem land ziehen welte, wellen sy iren gnaden ein soma gelt nach des lands gewonheit geben und mit anderer ir hab freyg aus dem land ziehen lossen. Sölichs haben sy ir kunglichen gnaden gelopt und geschworn und sollen iren dorumb von dem gantzen land brieff und sigel geben.

So dan der tochter oder iungen fürstin halben welle min her und min fraw sy by irem läben mit irem wissen und willen verhörotten, so wellen sy dorzu helffen und rotten; sey das nit, so wellen sy dieselb, so sy zutagen kum, erlich versähen und uswysen, wie eins solichen kungs tochter gebür, und ob sin kuniglich gnad sy by sinem läben einem Honger verhörotten welle, so seygen sy hofnung, denselbigen nach siner gnaden tod zu einem kung zu machen etc. haben nun min her und ouch min fraw wellen zufryden sein und ergers dormit fürkummen, so haben sy sölich ir fürnämnen müssen lossen beschähen, dan sy uff dise zeyt nit geschickt gewest, inen des mögen vor sein. Und wiewol ich noch nit versteen oder mercken kan, das ir beder magestadt iren willen, sin und gemeut gegen ewer kunglichen Mt. in kein weg verändert habenn, so bedünckt mich dennacht gut sein, das ewer kunglich Mt. dorin nit feyr und so erst muglich sey, sich disem land näher. Ich besorg sunst, das durch die bösen wint, so regierenn, sich das wätter hie möcht verendern. Allergnedigister her, ich weys wol, das ewer k. Mt. etlichen personen us Hongern geystlich und weltlich hoch vertraut. Ich wil niemans schenden, got wel, das sy ewer kunglich Mt. wor halten. Ich gloub, das ewer kunglich Mt. werd in kurtzen ein potschaft von Hongern haben mit seltzamen anschlegen, die sach gut zu machen, ewer magestadt gloub den wercken, der einen ein vart betrugt, dem ist nit vol zu truwenn. Noch minem bedüncken wirt ewer kunglich Mt. das, so sy ir zuthundt schuldig und pflichtig, allein mit gewalt von inen bringen, ungezwifelt, ewer k. Mt. wiss sich wol in handel zu schicken. Allergnedigoster her, ich bit ewer k. Mt. mit allerunderthänigkeit, mir dis min lang sriben, so in vertrauen und us getruwen hertzen geschicht in keinen ungnaden zu vernämnen, ewer Mt. hat mit mir zu schaffen und zu gebietten und in, wo ich ewer kunglichen Mt. mit eren gedienen kan, wil ich als ein underthäniger williger diener und underthon als ich dan zuthundt schuldig bin, gehorsam erscheinen, mich hiemit ewer

kunglichen Mt. als minem allergnedigosten hern underthäniglich bevelhen etc. Datum Illens ¹ zu Ofen uff.

Ewer kunglichen Mt. underthäniger und gehorsamer diener
P. Armstorffer,
der kungin zu Hongern obrister schenck.

In dorso :

An die Römisch kunglich Mt., minen allergnedigosten hern.
In seiner kunglichen Mt. selbs eygen handt.

A levél nélkülozi a dátumot. Későbbi kéz írta a levél élére
»1505 Oktober«.

(Eredetije a bécsi titkos levéltárban. Maximiliana. 9 b. fasciculus.)

= Eilens.

Adalék X—XI. századi pénztörténetünkhöz.

Pénztörténetünk XI. századi jelenségeit kutatva, az egykorú forrásadatok és a »*pensa auri*« nyelvi jelentésének vizsgálata alapján arra az eredményre jutottam, hogy hazánkban a X—XI. században a *byzáncki aransolidus* forgalomban volt s ezt kell értenünk Szent István törvényeinek *pensa auri*-ja (= megmért arany, meghatározott súlyú aranydarab, aranypénz) alatt.¹

Kutatásaim közben teljesen elkerülte a figyelmemet egy becses X. századi kútfő, mely értékesen egészíti ki forrásadatainkat s melynek magyar pénztörténeti fontossága az eddigi kutatók figyelmét elkerülte.²

Ez a kútfő *Jákob fia Ábrahám*-nak útleírása a szláv országokban tett útjáról.³

¹ Századok, 1916. 118—126. l. és Magyar pénztörténet. Budapest, 1916. 154—167. l.

² A forrásra most *Madsar* Imre barátom figyelmeztetett, kinek figyelmeztetése készítetett fenti kis dolgozatot megírására. Ez úton is melegen köszönöm azt.

³ Kritikai német fordítását kiadta *Westberg*, Friedrich: *Ibrahim's-Ibn-Ja'kub's Reisebericht über die Slawenlande aus dem Jahre 965.* (Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St. Pétersburg, VIII-e Série. Cl. hist-phil. Vol. III. No 4. 1898. 183 lap.) A korábbi kiadások és irodalom kritikai ismertetését lásd u. o. 3—8. és 163—165. l. — Ezek közül felemlítendő a forrást felfedező *de Goeje*: *Een belangrijk arabisch bericht over de Slawische volken omstreeks 965. n. Chr.* (Verslaagen en Mededeelingen der KkI. Akad. van Wetenschappen. Afd. Letterkunde. II. R. 9. Deel. Amsterdam, 1880. 187—217. l.) czímen kiadott magyarázatos holland fordítása; *Wigger* F.: *Bericht des Ibrahim-ibn-Jakub über die Slawen aus d. J. 973.* (Jahrbücher d. Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. 45. Jg. Schwerin, 1880. 4—6. l.) és *Wattenbach*nak *de Goeje* nyomán készített német fordítása (Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Gesamtausgabe. VI. Bd. Widukind. Leipzig, 1891. 146—156 és XVI—XIX. l.) *Kunik* és báró *Rosen* orosz tudósok arab-orosz nyelvű első kiadását (1878) nem volt módomban tanulmányozni; csak *Westberg*ből ismerem. A magyar irodalomban e becses X. századi forrásmunka egy mondatát — *Wattenbach* nyomán — *Pauler Gyula* és *Acsády Ignác* használták fel, de pénztörténeti fontosságát nem ismerték fel. *Westberg* művét *Melich*

Ábrahám, arab néven *Ibrahim-ibn-Jakúb*, Észak-Afrika nyugati vidékéről való zsidó rabszolgakereskedő volt. 965 tavaszán az Adriai-tengeren, Friaulon, a keleti Alpeseiken át utazott Prágába, hol ekkor I. Boleszláv uralkodott. Június végén vagy július elején Prágából Magdeburgba ment I. Ottó császárhoz s innét az obodriták országába, Schwe- rinbe, utazott. Visszajövet ugyanez úton járt. Hosszabb időt töltött Prágában s a csehekről és Prágáról adott leírása személyes tapasztalatain alapszik, míg a Bulgáriáról és Lengyelországról irtakban közvetett értesítésekre támaszkodik.

Ábrahám útleírása megegyezik más források értesítései- vel s általában nagyon megbízható kútfő. Különösen értéke- sek a kereskedelemmel összefüggő megfigyelései, mert főleg a kereskedelmi érdekeket tartotta szem előtt s valószínűleg egész útleírását kereskedők számára tájékoztatásul írta. A prágai vásárokról adott leírás értékes forrása a X. századi kereskedelem- és ártörténetnek.

Csehországról írván, azt mondja, hogy »a mi Bújsláv országát illeti, ennek hossza Prága (Frága) városától Krakó (Krákwa) városáig háromhetes útnak felel meg és hosszá- ban határos a magyarok (türkök) földjével. Prága városa kőből és mészből épült és ez a leggazdagabb kereskedőváros. Krakó városából oroszok (rûsz) és szlávok jönnek ide áruikkal és jönnek hozzájuk (t. i. Prága lakóihoz) a magyarok (türkök) földjéről muzulmánok, zsidók és magyarok (türkök) hasonló- képen árukkal és forgalmi (vagy: byzánczi)¹ *mithkálokkal* (*methikal*) és kivisznek tőlük rabszolgákat, cinnt és ólmet« (más értelmezés szerint: »lisztet, hódprémet és más prémekeket«).

Később Lengyelországról szólván, írja, hogy »Mska (Mi- cziszláv, Meskó) fejedelemnek az adókat forgalmi (vagy: »byzánczi«) *mithkálokban* fizetik; ezekből fizeti minden hónapban embereit.«²

Kitűnik ebből az elbeszélésből, hogy a X. század máso- dik felében hazánkból és hazánkon keresztül magyarok, mu- zulmánok és zsidók jártak a prágai vásárra. Az általuk hasz- nált pénzt Ábrahám *mithkáloknak* nevezi. E szó olvasása kétségtelen, abban valamennyi kiadó és fordító megegye-

János (—ch —s) ismertette a Századokban (1902. 478—479. l.) — A következőkben *Westberg*nek bőséges magyarázatokkal ellátott kiadását s az ő kritikai megállapításait és eredményeit veszem alapul. Az ellenkező vélemények czáfolatát ld. *Westberg*nél.

¹ E szó értelmezéséről alább szólunk.

² *Westberg*. 53. és 55. l.

zik.¹ Kétséges azonban a mellette álló jelző (*mrktijja*) olvasása. *De Goeje a gr. Landberg-codex* egyik variánsára támaszkodva, szövegcorrectióval »bzntijja«-nak olvasta. és »byzanci mithkálók«-nak fordítja.² *Westberg* evvel szemben — s e felfogás éleselmjűségét utóbb *De Goeje* is elismerte³ — a latin *mercatus*-ból származó kölcsönszónak tartja (merkatijje) s értelmét »kereskedelmi« vagy »forgalmi« (»gangbare«) szóval fordítja.⁴

Bár a következő megállapításokat a »byzanci« olvasás nyomatékai támogatná, *Westberg* meggyőző bizonyítását el kell fogadnunk s a kérdéses helyet »forgalmi mithkálók«-nak kell fordítanunk.

Az a kérdés már most, miféle pénz volt ez a *mithkál*, a X. századi magyarok, magyar földről jött muzulmánok és zsidók fizetési eszköze? *De Goeje* — minden indokolás nélkül — valószínűnek mondja, hogy ezüstpénz volt.⁵ Pedig ezt valószínűnek épséggel nem tarthatjuk. A *mithkál* alatt u. is az arab források sohasem értenek ezüstpénzt.

A *mithkál*⁶ (mitszkál; többese: *methikál* vagy *mathakil*) arab súlymérték, mely finomabb árúk mérésére — kb. 4,5 g súlyban — Észak-Afrikában, Algirban, Tripolisban, ma is használatos. A középkorban főleg aranymérésnél használták. Törvényes súlya 4,414 g volt.⁷ Az arab kalifák és más muzulmán fejedelmek a VII. század vége óta verettek arany- és ezüstpénzt. Ezüstpénzüket a perzsa ezüstpénzek mintájára vert $\frac{7}{10}$ *mithkál* súlyú *dirhem* volt. Aranypénzt a 4,4—4,5 g-os byzanci aranyosolidus mintájára vertek. Neve *dinár*, súlya pontosan 1 *mithkál* (4,414 g). Ezért a közbeszédben s az irodalomban egyszerűen *mithkál*-nak is neveztek az aranydinárt.⁸ Számtalan VII—XIII. századi for-

¹ *Westberg* közli a szó arab alakját is, melyet *dr. Oszttern Salamon* úr kéresemre elolvasott és szintén »methikal«-nak olvasta.

² Id. m. 196. l. és *Bemerkungen*. (*Westberg* id. m. 155. l.)

³ *Bemerkungen*. (*Westberg*. 155. l.)

⁴ Id. m. 19—20. l. — A fordításban mégis a byzanci jelzöt használja (53. és 55. l.) és saját magyarázatát csak jegyzetben adja.

⁵ Id. h. 196. l. »waarschijnlijk zilverstukken«.

⁶ A *th* kiejtése az angol *th*-nak felel meg.

⁷ *Sauvaire*: *Matériaux*... etc. (*Journal asiatique*. Série VIII. T. 3. Paris, 1884. 368—371. l. T. 4. 1884. 275—280. l. T. 5. 1885. 501. l. A *mithkál* fogalmát illető kutatásaimban *Goldziher Ignác* egyetemi tanár úr volt szíves becses útmutatásokkal támogatni, miért is ez úton mondok hálás köszönetet.

⁸ »100 denarii sive mithcal«; »mithcal sive denarium drachmis decem aestimatum fuisse«. *Tychsen* Th. C.: *Commentatio de rei numariae apud Arabes origine et progressu*. (*Commentationes Soc.*

rásadat bizonyítja, hogy a *mithkál*, mint pénznév, az arany-solídussal egyértékű arabs aranydinár jelölésére volt használatos.¹ Az ezüstpénzt sohasem nevezték *mithkálnak*.

Mivel Ábrahám Észak-Afrika nyugati vidékéről való volt, fontos annak megállapítása is, hogy a X—XI. századi forrásadatok szerint az aranydinár *mithkál* neve nemcsak keleten, hanem a nyugati araboknál, Egyiptomtól Spanyolországig mindenütt használatos volt.²

Mindezek alapján kétségtelenül megállapítható, hogy Ábrahám »forgalmi mithkáljai alatt csakis aranypénzt érthetünk.

reg. sc. Gottingensis ad a. 1803. Vol. XV. 1804. 15., 17. l.) — »Das Gewicht ist, wenigstens des Goldes unverändert geblieben, der *omajjidische Dinar*, *Mitsqual*, gleich dem byzantinischen Goldsolidus.« *Stichel*, Joh. Gust. : Handbuch zur morgenländischen Münzkunde. II. Leipzig, 1870. 43. l. — *Sauvaire*, M. H. : Matériaux pour servir à l'hi de la métrologie musulmanes. Traduits ou recueillis par —. (Journal Asiatique. Sér. VII. T. 14. Paris, 1879. 2. §. *Metqâl*. 3. §. *Dînâr et derham*. 4. §. *Dînâr*. (489—533. l.) 5. §. *Derham*. (U. o. T. 15. 228—247. l.)

¹ *Le mot metqâl* signifie un poids quelconque, gros ou petit, mais on l'a consacré spécialement à un petit poids et, dans l'usage ordinaire, on donne ce nom au *dînâr*» (*Sauvaire* id. h. T. 14. 493. l.) »Le *dînâr*, qui est le *metqâl*«. (491. l.) ; »Mataqâl est le pluriel de *metqâl*, lequel est le *dînâr*«. (492. l.) ; »*miskal* de Sassanide« (az arab dinárnál nagyobb, értékesebb aranypénz : 500. l.) ; »*dînâr* Mesry ou *metqâl* à la même sens que *dînâr*. (500. l.) ; »un somme de 1000 *metqâls* en monnaie frappée« (501. l.) ; »18 *metqâl's* d'or pur équivalent à 21 florins« (501. l.) ; »il est évident, que le *metqâl* est un nom donné au poids servant à évaluer, et le *dînâr* un nom, qui désigne la chose évaluée, avec la restriction, que celle-ci soit de l'or«. (512. l.) ; »en principe, *dînâr* est le nom donné à une monnaie ronde en or et dans le langage de la jurisprudence, on appelle ainsi un *metqâl* de cette monnaie.« (526. l.) ; »le *metqâl* ou *dînâr* pèse 20 *qirâts* et le *derham* 14.« (T. 15. 251. l.) — 10 *dirhem* = 1 *dînâr* = 1 *mithkâl* : »avec 200 *derhams* ou avec 20 *metqâls*« (503. l.), »de 20 *metqâls* d'or ou de 200 *derhams*« (503, 510 l.), »le *nésâb* de l'or est de 20 *metqâls* et celui de l'argent est de 200 *derhams*« (493. l.) »10 *dînârs* d'une valeur de 100 *derhams*« (522. l.) ; »le *dînâr* est égal en valeur à 10 *derhams*« (530. l.) ; »chacun de ces *dînârs* contenait 10 *derhams*« (T. 15. 243. l.) ; »chaque *dînâr* d'une valeur de 10 *derhams*« (14. 528. l. és 15. 240 l.) 10 *dirhem* súlya = 7 *mithkâl* = 7 *dînâr* súlya : »dix *derhams* pesant sept *metqâls*« (460, 461. l.) ; »chaque dix des poids nommé *derhams* équivalait à sept des poids nommé *dînârs*« (463. l.) ; »le poids de 10 *derhams* et 7 *metqâls*« (502. l. v. ö. 505. l.) stb.

² »Les *metqâls* et les *derhams* fabriqué à Cordove etaient du titre le plus pur« (a X. sz. közepéről való forrásadat *Cordovából*. 500. l.) »Les anciennes monnaies de l'Égypte sont le *metqâl* et le *derham*« (503. l.) »Le *metqâl* de l'Andalose« (u. o. VII. Série. 19. Tome. 315. l.) ; »30 *metqâls* d'or, frappé par *Alphonse*« (u. o. 321. l.) ; »200 *metqâls* d'or orientaux« (*Aragonia* : u. o. 323. l.) ; »*dînâr* (*mithkal*) du Maroc des *Almohades*« (u. o. 109. l.).

E szerint hazánkban és a szomszédos északi szláv (cseh és lengyel) országokban a X. században aranypé debatesz volt forgalomban. A *míthkál* az arabs aranydinár neve, de ennek értéke tökéletesen fedi az annakidején az első dinárok veréséhez mintául szolgált byzántzi aransolidus értékét. A X—XI. századi sírleleteinkből előkerült byzántzi aranyak, a XII. századi magyar őskronika és Szt. László törvényének megfelelő helyei, valamint a byzántzi arany XI—XII. századi csehországi forgalmát bizonyító adatok¹ kétségtelenné teszik, hogy ez a magyar-, cseh- és lengyelországi aranypé debatesz *byzántzi aransolidus* volt. Lehetséges azonban, hogy a keleti kereskedők révén a solidus mellett az arabs *aranydinár* is forgalomban volt, bár az eddigi leletekből csak *ezüstdirhemek* kerültek elő.

Kútfőnk újabb bizonyítékot szolgáltat a byzántzi aransolidus (s tán az avval egyértékű arabs aranydinár) magyarországi forgalmára és megerősít a *pensa auri*-ról vallott felfogásban. E mellett értékes adatot tartalmaz arra nézve, hogy az aransolidus rendes fizetőeszköze volt a X. századi cseh-lengyel-magyar nemzetközi forgalomnak. E tény kétségtelenül a byzántzi kulturhatások erősbödésére vezethető vissza, annál is inkább, mert *Gardēzi* ismert elbeszélése szerint a IX. századi oroszok (rusz), volgai bolgárok és dél-oroszországi szlávok csakis ezüstpé debateszért, dirhemekért, árulták portékáikat.²

*

Ábrahám útleírásának van egy más adata is, mely látszólag közelebről érdekel bennünket. *De Goeje* és *Wattenbach* fordításában ugyanis a csehországi árák »*penšě*« nevű pénzben vannak meghatározva, mely rokonnak látszik a mi *pensánkkal*. *Westberg* művéből azonban kiderül, hogy az eredeti szövegben mind a négy helyen *knšár* van. A *pnšě* *De Goeje*, illetőleg *Karabaček* erőltetett conjecturája, melyet a cseh *penjaz* szóból következtettek ki. A *knšár*-t *Westberg* hajlandó a *denár* szó romlott alakjának tartani.³

Az árák nagysága, valamint a cseh *kendőpé debatesz*-hez való pontos relatio mindenestre arra mutatnak, hogy a kérdéses pé debatesz *cseh ezüstdenár* volt.

Az egykorú és közelkorú magyarországi ártörténeti adatok teljes hiánya miatt szükségesnek tartom a mi ár-

¹ V. ö. id. művem 164—165. l.

² Magy. Honf. Kútfői. 166—167. l.

³ *Westberg* megállapításaira *De Goeje* nem tett semmi megjegyzést (Bemerkungen. 153—157. l.), nyilván meggyőzőknek tartotta.

viszonyainkra is világot vető csehországi árakról szóló rész rövid ismertetését. Ábrahám, a ki az obodriták országánál is hangsúlyozza a vásári árak alacsonyosságát,¹ kiemeli, hogy Csehország »földje a legjobb az északi országok közül és leg-gazdagabb élelmiszerekben«. Ennek bizonyítására sorol fel árakat, a melyek tehát az ő szemében nyilvánvalóan alacsony árak voltak. 1 denárért (knsâr), vagyis mai pénzben 38 fillérért² annyi gabonát adtak, a mennyi egy ember egész havi élelmére elég és annyi árpat, a mennyi egy ló 40 napi abrakolásához szükséges. 1 denár volt tíz tyúk ára is.³ Ha egy ember havi gabonaszükségletére 40—50 kg búzát vagy rozgot veszünk fel (a mi a földművelő szlávoknál inkább kevésnek, mint soknak mondható), 1 q gabona árúul 0.95 K-át kapunk. 1 tyúk ára $3\frac{1}{2}$ —4 fillérre tehető.

A Frankbirodalomban a VIII—X. században 1 modius (kb 15 kg) gabona ára $\frac{1}{2}$ —2 denár,⁴ tehát 1 q gabona ára hozzávetőlegesen 1.36—5.56 K⁵ közt ingadozott. Egy tyúkért a IX—XII. században rendszeren $\frac{1}{2}$ —1 denárt,⁶ vagyis 20—41 fillért fizettek.

A cseh árak aránylagos alacsonyosságát az ország gazdasági színvonala magyarázza meg. A kezdetleges gazdasági színvonalon élő népek mindennapi élelmiszerszükségletét a házi gazdálkodás látja el. Piaczra ily közönséges czikkek nem igen kerültek, mert nem volt keresletük.⁷ Ha mégis árusítottak, a kínálat kénytelen volt alacsony árakkal megelégedni.

A X. századi cseh árak jóval alacsonyabbak az egy-

¹ Westberg id. m. 14., 52., 153. l.

² A cseh ezüstdenár súlya a X. század második felében átlagosan 1.26 g, színsúlya 1.15 g-ra, értéke mai pénzben 0.38 arany koronára tehető. V. ö. id. művem 183—184. l. s az ott idézett műveket.

³ Westberg id. m. 53. l.

⁴ Inama-Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. I.² 654., 710., 713., 719. l.

⁵ A X. század közepén a frank-német denársúlyt — a pénzrontás miatt — átlagosan 1.4 g-ra, a finomsúlyt 1.26 g-ra, az értéket 41 fillérre tehetjük. V. ö. id. művem 146—147. és 152. l. s az ott id. műveket.

⁶ Inama-Sternegg id. m. I.² 655., 712. l. II. 437. l.

⁷ A XIII. században — a kepeváltság hivatalos megállapításán kívül — egyetlen hazai forrásban sem találtam adatot gabona- és baromfiarra. A gabona mint áru csak a XIII. sz. második felében keletkezett budai, esztergomi és gölniczi vásárvámszabályzatokban szerepel hajó- és szekérszámra. A nagy kereskedelmi központok piaczaín — különösen a kivitelre számítva — árusították, de a bel-forgalomban nem volt szerepe. V. ö. id. művem 524., 530—534. l. Ebből a negatív eredményből is következtethetünk a korábbi, X—XII. sz.-i állapotokra.

korú nyugati árnaknál, de irreálisaknak — az ország gazdasági színvonalát figyelembevéve — épen nem mondhatók. Az afrikai kereskedő mégis méltán emelte ki azok rendkívüli alacsonyosságát, mert Keleten — a mennyire az ismert adatokból megállapítható — ez időben igen nagy volt az élelmiczikkének ára. Egyiptomban és Mezopotámiában, hol a IX. század végén még 1.81—3.62 franc 1 q gabona, a X—XI. században már 12—54 franc közt ingadozik, sőt drágaság idején 108 franca is felemelkedett.¹ Más arab tartományokban a X. században 1 keurr (= kb 15, más mértékrendszerben 23 q) gabona rendes ára 33 aranydinár (= 50 dirhem à 15) körül volt.² 1 q ára tehát 1.4 (2.2) dinár, vagyis kb 20 (31.50) K volt. A nagy drágaságok idején azonban 1 keurr gabonát 210, 316, 800, sőt 1200 dinárért árusítottak, tehát 1 q gabona ára 9, 13, 35, sőt 52 (a 15 q-ás keurrel számítva: 14, 21, 23 és 80) dinárra is felemelkedett³ a mi — a mai viszonyokhoz mérten is horribilis — 129—748 K-ás árnak felel meg! A tyúk ára a XI. sz. elején, éhínség idején, 30 dirhemig (kb 80 cseh denár) szökött.⁴

A keleti árviszonyokhoz szokott Ábrahám tehát méltán csodálkozhatott a csehországi és más szlávöldi piaci árak rendkívüli alacsonyosságán!

Gazdaságtörténeti szempontból fontos még Ábrahámnak az az értesítése, hogy Prágában már a X. században árultak aranyat és ezüstöt. Ez megerősíti a csehországi bányászat régiségét vitató s újabban több oldalról kétségbevitont álláspontot. Rendkívül becses a csehek terménypéneréről, a *vászonkendőcskékről*, adott leírás, melyeknek — Ábrahám szerint — szilárdan megállapított árfolyamértéke ($\frac{1}{10}$ denár) volt,⁵ tehát a mi *tinópénzünkhöz* s a keleti és délszlávok *nyestbörpénzéhez* hasonlóan valódi forgalmi pénzül szolgáltak.⁶

Ábrahám feljegyzései mindenesetre értékes következtetéseket tesznek lehetővé a magyar pénz- és ártörténet kutatójának. Csak azt sajnálhatjuk, hogy nem jegyezte fel a vásári árúk közt említett rabszolgák, lovak és más czikkek árait.

Hóman Bálint.

¹ *Sauvairé* id. h. S. VIII. T. 10. 1887. 207., 211 l.

² U. o. 224—225. l.

³ U. o. 222—227. l.

⁴ U. o. 227. l. Meg kell jegyezni, hogy a fenti átszámítások csak *hozzávetőleges* számítások s azt is, hogy az ismert keleti áradatok többnyire drágaságok idejéből származnak.

⁵ *Westberg* id. m. 54. l.

⁶ Ebbeli adatait már *De Goeje* s az ő nyomán *Luschin* (Allgem. Münzkunde und Geldgeschichte.) is értékük szerint méltatták.

Történeti irodalom.

Julius Szekfü : Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie. Stuttgart—Berlin. Deutsche Verlags-Anstalt. 1918. 8°. 224 l. Ára 3.20 márka.¹

A körülöttünk tomboló borzasztó világháborúnak a tudomány szempontjából is nagy tanulságai vannak. A nagy világfölfordulás megmutatta, hogy a magyar nemzetnek Európa életében sokkal fontosabb jelentősége van, mint a melyet a külföld neki e téren tulajdonított. Nemzetünk szerepe a háborúban fölkeltette iránta az érdeklődést s a mikor ez az érdeklődés fölébredt, szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy idegen nyelven az utóbbi időben nem gondoskodtunk olyan munkákról, a melyek a külföldet országunk és népünk történetéről a kor színvonalán álló, az újabb kutatás eredményein felépült összefoglalással tájékoztatnák. E hiány leginkább a német irodalomban volt észlelhető, a hol a szövetséges érdeklődése fegyverbarátja iránt a legerősebben nyilvánult meg. Ezen a hiányon akart segíteni Szekfü Gyula, a mikor a Deutsche Verlags-Anstalt kiadásában megjelenő »Politische Bücherei« részére »Der Staat Ungarn« cz. művét megírta.

A szerző feldolgozását a magyar állam életrajzának nevezi. Nem a magyar történetet akarja megírni annak minden részletével, nem a vezető embereket akarja benne jellemezni és összeütközéseiket vázolni, még kevésbbé azokat a hadi vállalkozásokat, a melyekbe az ország belesodródott; mindez az ő conceptiójában csak mellékes járuléék. Szempontjai sokkal mélyebbek. A nemzeti élet legbensőbb életerőit vizsgálja, azokat az erőket, a melyek külső tényekben kevésbbé nyilvánulnak meg, a melyek jelenlétét a történetbúvár gyakran csak hosszú inductio alapján constatálja, a melyek azonban sokkal erősebbek, sokkal hatékonyabbak az udvari intrikánál, avagy a pártok tülekedésénél. Eltekintve a török hódítástól, külső politikáról is igen keveset hallunk. E helyett pompás fejtegetést kapunk arról, hogy a

¹ Magyarul is megjelent: A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány. Dick Manó kiadása. 8°. 240 l. Ára 7.50 korona.

magyarság geographiai meghatározottságában milyen külső erők közre kerültek s ezek hogyan hatottak fejlődésére. Ez Szekfü művének két irányadó főszempontja, ezeket a tényezőket vizsgálja, így rajzolja meg, elvonatkozva a külső eseményektől és a személyiségek szereplésétől, a magyar nemzetnek rövidre fogott, de mégis monumentális »életrajzát«.

A fejlődésre döntő jelentőségű körülmény a geographiai elhelyezkedés volt. A honfoglaló magyarság zöme a Dunán túlön és a Duna völgyén helyezkedett el, a mivel súlypontja a Nyugat tőszomszedságába került. Szent István fölismerte e helyzet követelményeit és levonta politikai consequentiáit. A kereszténység fölvetelével s a nyugati monarchikus rend átültetésével az addig nomád magyar állam az európai, pontosabban szólva, a középeurópai kultúrához csatlakozott, a Nagy Károly birodalmának romjain fölépült római szent birodalommal, illetve annak alkatrészeivel került szorosabb politikai és gazdasági összeköttetésbe. A Kelettől a nyugati egyházhoz való csatlakozásával végkép elszakadt; a Keletnek a görög egyház képviselte keresztény szelleme is reá nézve idegen maradt, s a mikor világrészünk szélső nyugati országaiban a fejlődés a középeurópai-tól eltérő utakra tért, ámbár a szorosabb kapcsolatok sem hiányzottak, a magyarság mégis közvetlen szomszédainak hatása alatt maradt. Mint ék az őt környező szlávság tömegében, ez az ék Közép-Európára támaszkodott. Ezt védte az előretörő bessenyők, kúnok, tatárok, majd az oszmanli törökök ellen is. E küzdelmekben valósággal összeforrott Közép-Európával s különösen a törökök szemben történtek kísérletek, hogy e kapcsolatot még szorosabbá tegyék. Mátyás király ezt magyar fennhatóság alatt akarta elérni, halála után azonban a német részről tett kísérletek juttatták diadalra ezt az eszmét.

Ennek a kapcsolatnak azonban két nagy krisise volt: I. Ferdinánd és I. Lipót idejében. Az ország három részre osztásával annak legjelentékenyebb és legtermékenyebb része elszakadt Közép-Európától, török területté lett. A következő százötven esztendőn át politikailag legnevezetesebb része: Erdély, török főnnhatóság alá került és formalisan csak egy keskeny félholdalakú földcsík maradt Ferdinánd uralma alatt szorosabb kapcsolatban Közép-Európával. De kulturális téren még a török hódítás sem tudta meglazítani a régi kötelékeket. Erdély sohasem szolgált török érdeket, hanem a magyarság érdekeit, fejedelmei mindig a Nyugattal. Még a török terület nyomorgó parasztsága is faji alapon elzárkózott a hódítók előtt és megvédte saját világfölfogását, erkölceit és érzelmvilágát. A magyarság tehát régi

hagyományait nem változtatta meg. Baj volt azonban, hogy a Habsburgok hatalma alatt álló országrész területének jelentéktelensége, erőinek fogyatékosága folytán sokat veszített önállóságából, hogy »ilyen körülmények közt a magyar hatóságok és az uralkodó közé idegen hatóságok állottak«, a mi a magyarságot lalkományos küzdelmeinek megvívására kényszerítette, ha kellett, török segítséggel is.

Ennél a krisisnél — Szekfü felfogása szerint — sokkal súlyosabb volt az, a mely a török járom alól való felszabadítás után I. Lipót hosszú uralkodása idején állott be. Ferdinánd és utódai politikájában még nem volt meg a tudatos központosító törekvés, a mely csak a fölszabadítás után érvényesült. A fölszabadítás idejét mindenütt az abszolút hatalomra irányuló törekvés jellemzi. Ez jutott kifejezésre I. Lipót rendszerében is, ez elveket azonban nálunk »nem igazi nemzeti kormány képviselte; mint bécsi beviteli czikkek jelentkeztek azok Lipót uralkodása alatt és annak is maradtak az abszolút korszak végéig«. Ezzel a kormányzati szellemmel a legélesebben összeütközött a nemzet autonóm hagyománya. Csak ez a nemzetellenes abszolutismus állította szembe a kurucz harczokban a magyarságot Közép-Európával. Ennek a fordulatnak okai azonban I. Lipót tanácsosai, első sorban Hocher és Abele voltak. Az ő működésükből magyarázza Szekfü a nemzet »németgyűlöletét« is, a mely »közelebbről megnézve, nem is gyűlölet és nem is a németiség ellen irányult, hanem egyszerűen politikai védekezés volt a bécsi udvar abszolutistikus és germanisáló törekvései ellen«.

Ezzel a két krisissel függ össze belső fejlődésünknek különös sajátossága is, az, hogy a rendiség nálunk olyan hosszú életű volt. Ferdinánd kormánya azonban még csak rendi szervezetet talált, a mikor tehát az ő idegen hatóságai ellen »állami önrendelkezési jogunkért, a nemzet államiságáért« folyt küzdelem természetesen a rendi jogokat védelmezte. »Magyarországon — mondja Szekfü — a rendi kiváltságok elvesztével a nemzeti viszonyok egészen másként alakultak volna: ha a rendek itt elvesztik politikai befolyásukat, az alkotmányos hatalom tőlük nem magyar, hanem idegen elem, a bécsi központi szervek kezébe került volna.« Ők védelmezték a nemzeti önállóságot I. Lipót kormányrendszerére ellen s a következő másfélszáz év folyamán is. E téren tehát a mai kor szemüvegén át néző túlzókkal szemben Szekfü obiectivitása igazságot szolgáltat a sokat megvádolt rendiségnek: »Az a tény, hogy a fejlődés folyamán az abszolutismus nem egyszer időszerűbb és modernebb volt, mint az ősi és elmaradt rendiség, nem változtat a dolgon: az egész harcznak jellegét a nemzeti elv határozta meg, mely a rendiségtől kép-

viselve, a nemzeti önállóságot védte az absolutismus ellenében.«

Ennek következménye azonban az volt, hogy a Nyugat fejlődésétől teljesen elmaradtunk. Nálunk nem volt virágzó városi osztály, a falusi lakosság beözönlése nem növesztette nagygyá városainkat s a kapitalista fejlődés sem indult meg, hiányoztak tehát azok a tényezők, a melyek egyebütt a rendiséggel ellentétes erőket és áramlatokat teremtettek. A nyugati eszmék csak a nagy francia forradalom után jutottak hozzánk és megvalósításukra Metternichnek minden újítás elől ridegen elzárkózó politikájával szemben épen a nemesség törte az utat. Történt ez eleinte a Széchenyi vezette aristokratikus-conservatív program alapján, a mely a kulturalis reformmal akarta előkészíteni a természetes átalakulást, majd Metternich elutasító állásfoglalása miatt átcsapott a demokratikus-liberális irányzatba, a melynek előharczóit azonban szintén a nemesség szolgáltatta, úgy hogy az átalakítás nagy munkája is Széchenyi mellett a rendeknek érdeme és műve.

Hiú kísérlet volna e sorokban mindazt, a mit Szekfü a nemzet belső fejlődéséről mond, szűkszavú kivonatban az olvasó elé állítani, de nem is akarjuk közönségünket a könyv elolvasásának terhe alól felmenteni, az azzal járó élvezettől megfosztani, hanem inkább figyelmét a könyvre irányítani. Minthogy azonban a fentiekben a mű egyik alapvető gondolatára, a közép-európai kapcsolatra s annak némely alapvető következményére rámutattunk, nem mulaszthatjuk el másik és fontosabb főszempontjának kiemelését sem : »hogy mióta a magyar nép még nomád törzsei a mai államterületet elfoglalták és politikai működésük által valóságos nemzetté egyesültek, azóta a mai napig, megszakítás nélkül a magyar nemzet adott tartalmat és formát a magyar államnak«, hogy »a magyar államegyéniség egész élete folyásán át egyetlenegy nemzet, a magyar nemzet productuma volt«. Szekfü ezt a szempontot is következetesen vezeti végig művének minden szakaszán ; könyvének hőse mindvégig a nemzet marad, a mi az idegen, a német közönség szempontjából — a melynek a mű készült — rendkívül fontosságú. E részben pedig eddig még sok tekintetben hiányos részletmunkánk alapján is oly szabatosan és olyan találóan festi a belső fejlődésfolyamat sarkalatos mozzanatait, hogy pompás jellemzéseivel és eredeti gondolataival nemcsak a nagyközönségnek, hanem a szaktudósoknak is becses szolgálatot tett. Kívánatos, hogy munkáját a külföldön mentől szélesebb körökben olvassák és semmi kétség benne, hogy magyar kiadásának is nagy olvasóközönsége lesz.

Nem először emlékezünk meg e folyóirat hasábjain Szekfü

tudományos kutatásainak eredményeiről és műveiről, s minden alkalommal elismertük módszerének kifogástalan pontosságát, éles ítéletét és gondolatainak eredetiségét. Ez a munka mélyebben enged bepillantannunk az író egyéniségébe: nemcsak a tudóst engedi látnunk, hanem az alkotó művészt is, mert rövid előadásban oly plastikus képet nyújtani a belső fejlődés folyamatáról, oly élvezetes alakban, — a hogy a szerző teszi, — művészi megoldás. Nem akarjuk a többi részt kicsinyíteni, ha azt mondjuk, hogy ez a plastikus jellemzés különösen a XVI—XVII. század viszonyainál ragadott meg bennünket, a hol az előadás valósággal drámai erővel hat. Jól esik az a meleg szeretet, a mely a szerző fejtegetéseiből a nemzet alkotó és conserváló erői iránt, a nélkül, hogy az obiectivitást pillanatra is szem elől tévesztené, léptenyomon kicsillan. Azzal a megnyugvással tettük le a könyvet, hogy az idegen közönség egy minden ízében erős nemzeti érzésű, szigorúan tudományos és mégis élvezetes munkából merítheti belőle multunkra vonatkozó ismereteit. **Domanovszky Sándor.**

Yolland B. Arthur: Hungary. (The Nations' Histories.) London, T. C. and E. C. Jack. 1917. XII. 336, 8r.

A világháború bármennyire is szétválasztotta politikailag az egyes nemzeteket, mégis kétségtelen, hogy érdeklődésük egymás viszonyai iránt nem csökkent. Ennek tudható be, hogy a The Nations' Histories című angol vállalatban Japán és Portugália történetével egyidőben hazánk története is újra napvilágot látott.¹ Az előbbi kettőt természetesnek találjuk, hiszen szövetségesei az angol világbirodalomnak, de hogy a magyarok története is szóhoz juthatott a háború harmadik évében, mindenesetre bizonyítéka az angol liberalizmusnak, a mely igaz tiszteletet érdemel.

Nem érdektelen tehát vizsgálnunk, hogy milyen könyvet írt rólunk Yolland Arthur az angol közönségnek.

Már régen szükségét éreztük, hogy a külföldet egy minden tekintetben a kor színvonalán álló rövid összefoglalásban tájékoztassuk hazánk történetéről és fejlődéséről és így elejét vehessük annak a sok alaptalan rágalomnak, a melyeket ellenségeink terjesztettek rólunk.

Erre a feladatra Yolland Arthurnál alkalmasabb ember nem is vállalkozhatott volna. Yolland 21 éve él közöttünk új hazájában, tökéletesen bírja nyelvünket, személyes ismerőse és barátja

¹ Először 1887-ben Hungary in Ancient, Mediavel and Modern Times by Prof. A. Vámbéry.

a vezető politikuskoknak, ismeri irodalmunkat, hazánk viszonyait, népünk lelkivilágát. Mindezek olyan szükséges tulajdonságok, a melyek vállalkozása sikerét nagyban előmozdítják.

Felosztásában nem a királyok uralkodását, hanem a nemzet életének változatait követi. Nem elégszik meg annak megállapításával, hogy a mai hazájában letelepülő magyar kénytelen hozzásimulni szomszédaihoz, hanem a mi ennél nekünk becsebb és a külföldre tanulságosabb, kimutatja, hogy a kereszténység felvétele után azonnal szembefordult a Kelet barbarismusával s míg Európa népei nyugodtan fejlődhettek, addig a magyar nemzet önként vállalt nemes feladatát önzetlenül teljesítette. Az entente jelen törekvéseire czélozva nyugodtan megállapítja, hogy csúnya dolog volna Európától, ha ily nemes áldozatokért a nemzet gyengítésével és földarabolásával fizetne. (VI. 1.)

A Scotus Viatoroknak és a lelketlen izgatóknak szól a nemzetiségekről való megállapítása. A türelem és a tapintat, a melyeket már Szent István gyakorolt és ajánlott Imre herczegnek, lettek alapelvei a magyarok nemzetiségi politikájának. A magyar nemzet páratlan liberalismusára vall, hogy egy nemzetiség előtt sem zárta el a haladás, emelkedés útját. Így emelkedtek az oláh származású Hunyadiak a legnagyobb méltóságra; a magyar haza szeretete tette nemzeti vértanukká Zrinyit és Frangepánt; ennek a csodás erőnek hatása alatt lett a szláv eredetű Petrovicsból a halhatatlan Petőfi. (36—37. 1.)

Az újabb időkben is részesülnek a nemzetiségek mindazon jogokban és előnyökben, a melyek a magyar anyanyelvű állampolgárokat megilletik.

A közjogból is leczkét ad azoknak, a kik azt nem tudnák. Hangoztatja, hogy szabadságharczaink nem voltak lázadások, hanem a nemzet jogos harczi vallási és alkotmányos szabadságának biztosítására. A kiegyezésről szólva pedig azt mondja, hogy szokásos dolog, hogy a külföld Magyarországot Ausztria tartományának tekinti, akárcsak Csehországot. Pedig Magyarország nem az, hanem teljesen független, önálló állam, a melynek alkotmánya majdnem oly régi, mint Angliáé. Alkotmányos kormányzásának folytonosságát, a melyet Ausztria sohasem tudott teljesen elnyelni, sértetlenül fenntartotta s Ausztriával jelenleg is csak az uralkodó személye alapján és a közös védelem céljából áll szövetségben. (279. 1.)

A nemzetben rejlő alkotóerőt hangsúlyozza, midőn rámutat, hogy Magyarország, jóllehet a fegyverek zaja alig szűnt meg, kulturális tekintetben is mindig lépést igyekezett tartani a külfölddel. Szívesen utat nyitott az idegen térítőknak, iparos vendégeknek, tanító szervezeteknek. Nagy Lajos korában már egye-

temünk van. Mátyás a renaissance és humanismus nagy pártfogója. A jelenben pedig emberbaráti intézményeink, az egyetemmel kapcsolatos kórházaink egy színvonalon állanak a világ bármely hasonló intézményeivel. (303. l.) A fejezetek végén rövid összefoglalásban adja és jól sikerült illusztrációkkal be is mutatja az egyes korok kiválóbb ipari és építészeti műemlékeit. Mintha csak arra számítana, hogy az érdeklődők a várva-várt békésebb korban személyesen is fölkeresik, egyik-másiknál megjegyzi, hogy Budapestről vonaton könnyen megközelíthető. (143. l.)

A könyv végéhez függelékül a legutóbbi öt népszámlálás adataiból összeállított kimutatást csatol, hogy bemutassa szellemi és anyagi téren elért színvonalunkat. A helynevek írása magyaros, a könyv kiállítása csinos.

Yolland művének tehát legfőbb előnye, hogy határozott vezetőgondolatai vannak s azokat, a mennyire a rövid kézikönyv terjedelme megengedi, a legnagyobb következetességgel ki is fejt.

Ezen előnyök mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk némely corrigendákról sem, melyek e műnek csak hasznára válhatnak. Egyes részeknek jobban ki kellene domborodniok. Így a honfoglalásnak egy kissé terjengős elmondása helyett részletesebben lehetett volna tárgyalni az őszalkotmányt. Az 1335-iki visegrádi gyűlést nem lehet elhallgatni, mer Károly Róbert itt készítette elő útját annak, hogy Magyarország Lengyelországgal egyesülve döntő hatalommá legyen keleti Európa ügyeiben. Nem ártott volna bővebben kifejteni a határörvidék-rendszert és a területi változások kérdését, mert az idegen nem érti meg sérelmeinket és könnyen abba a tévedésbe eshet, hogy Szlavónia Mária Terézia jóindulata következtében lett magyar tartomány, holott az egykori drávántúli magyar vármegyékből alakított Szlavóniát Horvátországgal együtt épen ő szakította el Magyarországtól s a két ország ezentúl szerepel mint kapcsolt rész. Kimaradt a műből Mária Terézia uralkodásának közgazdasági szempontból való ismertetése is. Pedig ennek a rendszernek volt köszönhető, hogy hazánk Ausztriának mintegy termelő gyarmatává süllyedt.

Itt-ott tévedések is csúsztak a munkába. Egy-két főbb tévedésére és tollhibájára a következőkben mutatunk rá :

István Asztrik apátot nem 1000-ben (29. l.), hanem 1001-ben küldte Rómába. Szent István koronáztatási évét Karácsonyi és Pauler nyomán 1000 helyett 1001-re kell tennünk. (29. l.) Az érsekprimás szó 1394 előtt helyesen nem használható (29. l.), mert habár az érsek gyakorolt is bizonyos primátust, a címmel csak Kanizsai Jánost ruházta fel **IX.** Bonifác pápa s ugyan-

ekkor adta neki a »sedis apostolicae legatus natus« czímet is.¹ A magyar apostoli királyi czím (29. l.) is csak anticipatio, nem mintha már István nevezte volna így magát. A comes palatinust, vagy nádorispánt nem lehet azonosítani a »pfalzgraffal« (34. l.), hanem ahhoz csak hasonló intézmény volt. Szent István korában még nem lehet »főispán«-ról beszélni (34. l.), mivel a főispáni állás a hajdani várispán nevezet alatt szerepelt kormányzati közegekből eredt és csak a XIII. század végén kezdik a várispánt vármegyei ispánnak (comes Parochianus) nevezni s csak lassankint lett a várispán névből a főispán elnevezés. I. Endre nem 1066-ig (42. l.), hanem csak 1060-ig uralkodott. Borics nem volt fia Kálmánnak (55., 58. l.), legalább is Kálmán sohasem ismerte el fiának. Manuel császár nem 12 év alatt (1150—62-ig) (58. l.), hanem 22 év alatt (1150—1172-ig) III. István haláláig intézett tíz támadást hazánk függetlensége ellen. Veszprémben nem volt **egyetem** (84. l.), hanem csak jogi főiskola.² Nem 40, hanem 50 vitéz kellett ahhoz, hogy a főurak saját zászlaik alatt vezethessék a harciba. (90. l.) Horváti János bán volt és nem püspök (104. l.) és ő fojtatta meg Erzsébet királynét. Zsigmond 1410-ben lett német király, a római császári czímet 1413-ban nyerte el és nem **1419-ben**. (108. l.) Mátyás király könyvtáráról közölt adata túlzás. (140. l.) **Báthory István**, **Báthory Zsigmond**, **Báthory Endre** nem vajdák (171., 173. l.), hanem erdélyi fejedelmek voltak. I. Rákóczi Ferencz II. Rákóczi Györgynek volt a fia, nem I. Rákóczi Györgynek. (201. l.) Az eperjesi vértörvényszéket 1687-ben állították fel, nem 1686-ban. (206. l.) **Bercsényi Miklós** nem hadnagya (214. l.), hanem főispánja volt Ung megyének. II. Rákóczi Ferencz száműzetését nem 1905. (222. l.), hanem 1906. XX. tcz. szüntette meg. I. Ferencz József az 1866-iki vereség után nem mondhatott le a német császári méltóságról (277. l.), mert arról már II. Ferencz 1806-ban lemondott.

Mindezek azonban csak foltok, a melyeket könnyű eltüntetni; a műnek igazi értékét nem rontják le. A »The Morning Post« 1917. aug. 31-iki számának könyvkritikusa Yolland könyvéről szólva a szerzőt az obiectivitás hiányával vádolja. Különösen nem ért egyet Yollanddal a nemzetnek a jelen háborúban tanúsított magatartásáról és a nemzetiségekkel szemben követett politikájáról nyilvánított ítéletei miatt. Szerinte oly nagy hibák ezek, melyekért a nemzet még azon szolgálatok fejében sem nyer bocsánatot, a melyeket hajdan mint a kereszténység védelmezője

¹ Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. I. 295.

² Békefi Remig: Századok 1896., 321. és kv. l. A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. 1910., 160—173. l.

tett. Ezzel a fölfogással bizonyára nem értenek egyet a komolyabb angol körök. Yolland sehol sem vét az objektivitás ellen s hiszszük, hogy a magyar ügynek nagy szolgálatot tett könyvével, a melyet sok haszonnal forgathat nemzetünk multjának minden igaz barátja.¹

Dr. Pozsgay Rezső.

Ferdinand von Šišić: Geschichte der Kroaten. Erster Teil (bis 1102). Mit drei Karten. Zagreb. 1917. 8°, 403 l. (Mark 15.)

Nagyszabású s az összes ismert történeti adatok felhasználásával készült mű jelent meg a nehéz, háborús 1917-iki esztendőben Zágrábban. Šišić Ferdinándnak, a kit a magyar történetkedvelő közönség is ismer a Századok 1915-iki évfolyamában megjelent derék értekezéséből, fentjelzett s a horvát nemzet multját 1102-ig ismertető műve ez.

Fontos e mű reánk nézve már csak azért is, mert mindazon magyar történetírók és kedvelők, a kiknek nincs idejük a horvát nyelv elsajátítására, e műből német nyelven megtudhatják a horvát történetírás eddigi vívmányait és értelmezéseit.

Előre kell bocsátanunk, hogy a horvát nemzet multjának megírása nagyon nehéz. Olyan nemzet multja az, a mely az egymagában való megálláshoz nem volt elég erős, egy nagyobbhoz való csatlakozásban nem volt állhatatos. 800 táján a frankoknak hódolt meg, 876-ban tőlük elszakadt, 878-ban a byzanczi császár előtt hajolt meg, de 880-ban egy évtizedre újra a frankok, illetőleg inkább a németek felsőségét ismeri el. Azután hosszú időre a byzanczi császársághoz csatlakozott, annak érdekében harcolt, mert így 976 után 1018-ig csaknem független volt. 1055-től kezdve a dalmátokkal egyesülve igyekezett a byzancziak, velenceiek és normannok támadásai és ellenkezései közt önálló királyságot teremteni a dalmát tengerpart és a Verbász folyó között. Hozzá kell még venni e küzdelmekhez a belviszályokat, a hercegi, majd királyi családnak háromszori megbuktatását s így nem csoda, hogy az önálló horvát állam hajója a sok ide-oda evezésben, hullámlásban elmerült. 1090-ben a királyi család kihalt s 1095 végén Kálmán királyunk Horvátországot, mint anyai örökségét a magyar államhoz csatolta.

Küzdeni kell e nemzet multjának megírásakor a későbbi hamisításokkal is, mert a földért és a kiváltságokért folyt ádáz perekben két hamis krónikát és legalább 30 darab hazug bizonyítékot gyártottak s a gondatlan történetírók könnyen félrevezetik.

¹ A könyv nálunk — nem tudjuk mi okból — könyvkereskedésekben még nem kapható.

E tagadhatatlanul érdekes multú nemzet történetét adja elő a szerző 15 fejezetben. Előrebocsátja a kútforrások és a horvátok történetével foglalkozó írók ismertetését, a régi Horvátország és a középkori Szlavónia földrajzi helyzetét, a horvátok előtt ott lakó népek rövid történetét a római uralom térképével együtt s bejelenti, hogy az egész mű 4 kötetre fog terjedni.

A 15 erre következő fejezetben a szerző nem csupán előadja mindazt, a mit a horvátok multjáról megtudhatott, hanem a jegyzetekben többször meg is okolja részletesen a saját álláspontját egyik-másik vitás és nehezen megoldható kérdésben.

Nagyon helyesen állapítja meg a III. fejezetben azt, hogy a horvátok nem Heraklius császár idejében (626 táján), hanem csak 803 táján tértek át a keresztény vallásra még pedig frank és friauli papok budítására. Így váltak ki tulajdonkép a szerbek közül, így csatlakoztak a nyugati kereszténységhez. A védőszentek, a keresztnevek, a legrégebb egyházak építésmódja elvitázhaatlanná tesz ezeket.

Szerencsés hozzávetése a szerzőnek az, hogy az a Koczil fejedelem, a kit a frankok 876 táján a tőlük elpártolt horvátok ellen küldöttek, nem lehet más, mint a Pannoniában lakó Pribina szláv fejedelem fia Koczil (95—97).

Úgyesen egybeállítja a zárai Madius család nemzedékrendjét (207), nagy szorgalommal egybegyűjtötte az apuliai Amicus (Amigo) grófokra vonatkozó adatokat (273) ismerteti és térképen is bemutatja a X. századbéli Horvátország kiterjedését és városait (176—77). Világtörténeti szempontból is nagyon érdekes az a kép, a melyet Szvinimir (a szerző szerint Zvonimir) horvát-dalmát király trónraléptéről, megkoronázásáról nyújt, mert ez legvilágosabban tünteti fel, hogyan gondolta VII. Gergely pápa és az ő udvara a keresztény államok szövetségét a pápa főhatósága alatt s mik lettek volna így a királyok kötelességei alattvalóik és a pápa, mint legfőbb döntő bíró iránt (281—90.)

Ellenben nem tartom szerencsésnek azt az állítást, hogy a horvátok első, névleg ismert hercege valami Wiseslav volt 810 körül. E Wiseslav nevét egyedül a nonai keresztelőkút felírásáról ismerjük. De a ki tudja, hogy az idegen véső mily könnyen felcserélte a véséskor a W betűt az M-mel (csak meg kellett fordítani) arra a gondolatra jut, hogy Wissaslav helyett Missaslav olvasandó s így e herceg egy személy a 835 körül uralkodott, oklevelekből is ismert Muisclav-val vagy Mislav-val.

Ha pedig Wisseslav-ot Mislav-val egynek vesszük, akkor nincs semmi akadály annak, hogy a horvát fejedelmek névsorát ne kezdjük azon Borná-val, a ki a 818—21 években a frankokkal együtt harczolt Ljudevit szávamenti szláv fejedelem ellen. E

Borna 818-ban már idős ember volt, mert hiszen 821-ben nem a fia, hanem unokája következett utána s így 800-ban már uralkodhatott. Az, hogy saját fajtájával szemben a frankokhoz csatlakozott, erős vallási meggyőződésre mutat s azért én azt tartom, hogy azon Porin herceg, a kinek idejében a Porphyrogeneto Konstantinnál feljegyzett hagyomány szerint a horvátok megkeresztelkedtek (Racki : Documenta 328.1.), nem Branimir, mint a szerző (107. l.) véli, hanem Borna. Porin mindenestre közelebb áll Borna-hoz, mint Branimirhez.

Nem tartom helyesnek és komoly történetíróhoz méltónak, hogy a szerző a következő, ritkított betűvel szedett kijelentést tette : »Igy lett (924-ben) a horvát hercegség királysággá a későbbi Habsburg-monarchia hatalmi körében és napjainkig az maradt.« (131—32.)

Nagyon meg kellett volna gondolni, hogy vajjon csakugyan önálló, független királyság lett-e az az ország, a melynek fejedelme kevéssel előbb még a byzáncki császár hűbérese volt s a melynek fejedelméhez (αρχων) nem sokkal később, 951-ben, a byzáncki császár megint mandatumot (κελευσις-t = parancsot) küld? Meg kellett volna gondolni, hogyan egyeztethető össze a független királysággal az, hogy 1018-ban megint csak horvát hercegek (αρχοντες) hódolnak meg a byzáncki császárnak és patritiusi rangot nyernek s hogy 1042-ben a horvát bán még mindig egyúttal császári protospatharius is? (Racki i. m. 432, 436, 46).

Nem lett volna szabad, hogy a figyelmes történetírót megtéveszsze a középkori íróknak abbéli pontatlansága, hogy rex-nek írják olyan vezéreket és fejedelmeket is, a kiket később e név sehogy se illetett meg. Tudni kellett volna, hogy a rex szó csak VII. Gergely óta jelent önálló, független országfejedelmet, mert csak ő mondta ki, ő hirdette, hogy a ki valamelyik császárnak hűbéri esküt tesz, az nem rex, hanem regulus.

Ha abból, hogy egyes írók a X. században rex-nek neveznek, mindjárt az következne, hogy az illető önálló, független királyság élén állott, akkor Magyarország már 902-ben királyság lett volna, mert Hepridanus szerzetes azt írja : »Agareni (= Ungri) a Baioariis ad prandium vocati, ubi rex eorum Chussol occisus est.« (Katona : Historia critica ducum. I. 256.) Luitprand is két ízben, a 921-iki és a 948-iki események leírásánál »reges« névvel tiszteli meg a magyar hadvezéreket. Hasonlóképen tesz 953-ban a cambray-i évkönyvíró (Historiae Hung. Fontes Dom. I. 195).

Abból tehát, hogy 1059 előtt is egyes írók és feliratok a horvát hercegeket királyoknak nevezik, az ő mai értelemben vett önálló, független királyságuk nem következik.

Hivatkozik ugyan Šišić az előző horvát történetírókat követve a 924-iki zsinati iratokra, de véleményem szerint mivel már figyelmét Jireček ily irányban felhívta, előbb kutatnia kellett volna s akkor ő is megállapíthatta volna, hogy az 924-iki (s nem a 928-iki !) zsinat iratai hamisítványok.

Nézzük csak, mily czélből keletkeztek e hamisítványok !

1175-ben a spalatóiak nem bíztak magukban, hogy elég okos embert tudnak választani érsekükké. Azért elmentek a pápai udvarba és a pápára bízták az érsek kiválasztását. Épen akkor ott tartózkodott a pápai curiánál Rajner, caglii olasz püspök (Cagli Urbinotól délre fekszik), mert mint Tamás főesperes jellemzően írja róla »implacabiliter litigabat« »engesztelhetetlenül perelt« saját káptalanával (Historia Salonitana cap. XXII). Hogy tehát a pert megszüntessék, megtette őt a pápa spalatói érseknek. Itt aztán folytatta a perelést, elment, ha kellett a görög császárhoz is s a vége az lett, hogy mikor a perben neki ítelt földbirtokot át akarta venni, 1180 aug. 4-én a Kacsics nembeli horvátok agyonkövezték (U. o. v. ö. Codex Dip. CDS. II. 165—67).

Ezen a jogi téren jártas férfiú helyre akarta állítani a spalatói érseknek régi dicsőségét is. Mikor ő Spalatóba jött, akkor e régi érsekségből már a zárai érsekség is ki volt szakítva (1154-től kezdve) s a zárai érsek még csak primásnak se ismerte el a spalatóit, hanem a velencei köztársaság gradói patriarchája alá vetette magát. A raguzai érsek pedig Szerbiában szerette volna hatalmát gyarapítani. Rajner érsek tehát »archiepiscopus et primas« rangra vágyott s így akart volna felibe kerülni mind a két érsekszomszédjának. Szövetkezett e végből az antivarii püspökkel s ezt azon igérettel, hogy segíteni fogja őt az érseki joghatóság elérésében, rábírta arra, hogy ismerje el a spalatói egyház primási jogát. (Cod. Dip. CDS. II. 159, 162, 170. Sufflay : Acta Albaniae. I. 18.) Hogy erre s kivált Szerbiára nézve a spalatói egyháznak írásbeli bizonyítékai is legyenek, készítette Rajner érsek a 924-iki zsinati iratokat részben azért is, hogy Szerbiában a szláv nyelvű istentisztelet terjedését és így a szerbekhez a görög keleti egyházhoz való csatlakozását megakadályozza. Felhasználta erre az 1059-iki zsinat határozatait (rá lehet ismerni az 1059-iki eredetre a papok és világiak házasságát és az egyházi vagyont szabályozó pontokból), de mivel azok nem érintették Szerbországot, azért kellett koholni hozzájuk a szerbeknek hízegő pápai leveleket és épen ezekben van szó Tomislav horvát fejedelem »rex« titulusról.

Hogy azonban épen e pápai leveleket Rajner érsek készítette, a történeti botlások világosan mutatják. Könnyű volt neki 1178 körül azt képzelni, hogy 924-ben Tomislav horvát király és Mihály chulmi herczeg szépen együtt tartottak zsinatokat, de bezzeg

a valódi történet azt mutatja, hogy 924-ben a horvát herceg és a zachulmi fejedelem háborúban állottak egymással, mert a horvátok a byzanci császárok, a zachulmiak pedig a bolgárok pártján küzdöttek.

Még nagyobb történeti botlás van e mondatban: Sclavinorum regna a cunabulis escam praedicationis apostolicae ecclesiae perceperunt, sicut *Saxones novo tempore* a nostro antecessore piae memoriae Gregorio papa doctrinam pariter et literarum studia in ea videlicet lingua, in qua illorum mater ecclesia manebat. Itt tehát a levél készítője úgy okoskodik, hogy a mint a százok latin nyelven végzik az istentiszteletet, miért ne végezhetnék úgy a Sclavinok, vagyis szlávok is. Csakhogy a németországi százok térítése csak 775-ben kezdődött s abban egyik előző Gergely pápának se volt része. Az angolszászok megtérítése I. Szent Gergely műve volt ugyan, de ő 590—604-ben ült a pápai széken s attól kezdve 924-ig három század telt el! Ott a pápai curiában, a hol a pápák névjegyzéke mindig kéznél volt, nem lehetett olyat írni, hogy az angolszászok megtérése 924 előtt nem rég (*novo tempore*) történt. Ezt csak olyan ember írhatta, a ki ismerte az egykoron benedekrendű I. Gergelynek életét és működését, de fogalma se volt arról, melyik században élt. Már pedig Rajner érsek is eredetileg benedekrendű szerzetes volt.

De legjobban elárulja magát Rajner érsek azzal, hogy a pápa egyik követét kétízben is (Racki i. m. 189 és 190 l.) »sanctae Palestrinae ecclesiae episcopus«-nak írja. Csakhogy e város latin neve ma is Praeneste és csak a XI. században kezdett az az olaszok ajkán Palestrina-ra változni. A pápai jegyző nem követhetett olyan hibát, hogy latin oklevélben olasz, még pedig későbbi olasz helynevet használjon, mikor az episcopi Praenestini vagy Penestrini egyúttal cardinálisok is voltak! Ezt csak olyan ember követhette el, a ki beszédközben mindig a Palestrina nevet használta és így még latin írás közben is az olasz Palestrina csúszott a tollára. Ez pedig Rajnerre, a pápai curiában perlekedő caglii püspökre, majd spalatói érsekre illik.

Hiába hivatkozik a szerző arra, a most először tőle érvényesített adatra, hogy a 928-iki zsinati iratokban említett Madalbert püspök történeti személy és 933-iki kétségtelen hitelű görög oklevélben is előfordul. (141. l.) Ez is ellene szól a 924-iki iratoknak, mert a 928-iki zsinati határozatok nem szólnak semmit se Szerbiáról, vagy Chulmiáról. Továbbá ezek a horvát fejedelmet csak »princeps«-nek nevezik, (nem pedig »rex«-nek), a spalatói egyházat és érseket pedig csak »ecclesia s. Domini«-nek, tehát nem »salonitanus«-nak, mint a 924-re tett iratok. Ha a 924-iki iratok igaziak lennének, nem ellenkeznének ennyire a 928-iki valódi okiratokkal.

Nincsen tehát semmi bizonyíték arra, hogy akár a római pápa, akár a görög vagy a német császár már a X. században elismerték volna a horvát hercegséget valódi, független királyságnak. Ha a fejedelmeket királyoknak nevezik, az csak inkább hadvezér értelemben veendő s annyit jelent, hogy a görög császár főhatósága alatt csaknem önállóan kormányoztak.

Szerencsétlennek tartom a szerző azon véleményét is, hogy az 1010—25 években előforduló III. Kreszimir és az 1000-ik évben említett Szuronya egy személy. Látszólag szellemesen kifejti ugyan a szerző, hogy Tamás főesperest a 990. évben említett Tirpimir és Mutimir horvát fejedelmeket összetéveszti a 890-ben élt Tirpimir és Mutimir hercegekkel, Dandolo pedig tovább folytatva a tévedést, azt hitte, hogy a velencei krónikástól említett Szuronya Mutimirrel veszekedett a trónért. De hát ez mind csak levegőverdesés.

Már maga az, hogy a IX. században a horvát uralkodócsaládban a Tirpimir és Mutimir használatosak voltak, azt mutatja, hogy a X. században is éltek ilyenű horvát uralkodók, mert nagyon jól tudjuk, hogy a személynevek a családokban néha az unalomig ismétlődnek.

Aztán maga szerző is bevallja, hogy a Pincius nevére készített s a 994—1000 évekre tett ajándékozó levelek otromba koholmányok. Ennélfogva nincs bizonyíték arra, hogy Dirzislav István 880-nál tovább is uralkodott. Már most azután nincs semmi akadálya annak sem, hogy III. Tirpimir és II. Mutimir uralkodása a 880—1000 évek közé szépen elhelyezhető ne legyen.

De meg a szerző egész fejtegetését halomra dönti Tamás főesperes eredeti nyilatkozata műve XIV. fejezetében: »Petrus archiepiscopus fuit anno Domini nongentesimo nonagesimo tempore Tirpimiri et Mutimiri, filii eius, *regum*«. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Scriptores. III. 42. l.) Mivel itt a főesperes a 990-ben kormányzó Tirpimirt és Mutimirt »reges«-nek, királyoknak írja, s az előző XIII. fejezetben pedig azt a tételt állítja fel, hogy csak a 970-ben uralkodó Dirzislavtól kezdve nevezték magukat a horvát fejedelmek királyoknak, nyilvánvaló, hogy nem is gondolhatott a XIV. fejezet írásakor a 890-ben uralkodókra, mert azok az ő állítása szerint is, Mutimir 892-iki oklevele szerint és csak dux-ok voltak. Tamás főesperesnek tehát olyan 990-iki oklevél volt a kezében, a mely III. Tirpimirt és II. Mutimirt »királyok«-nak írta s hozzá még együtt uralkodó királyoknak, holott ezt I. Tirpimir és I. Mutimir uralkodásáról épen nem lehetett mondani.

De meg ha a szerző véleménye igaz volna, akkor egy horvát királynak már mint III. Kreszimir-nek két horvát személyneve

lett volna, t. i. Kreszimir és Szuronya! Ez pedig képtelenség. Az, hogy a X—XI. században egy főúri személynek két neve volt, t. i. egy keresztény és egy nemzeti neve, általában tudott dolog, (pl. Vajk — István, Gyécse — Magnus a magyaroknál, Kreszimir — Péter, Szvinimir — Dömötör a horvátoknál), de hogy valakinek két nemzeti vagy, mondjuk, pogány neve lett volna, arra nincs példa.

Ezzel aztán elesnek a szerző összes, e balvéleményéhez fűzött következtetései, kivált az, hogy III. Kreszimir Szent István királyunkhoz sógorságban állott volna (pedig talán az egész fejtegetésnek ez volt a titkos rúgója!).

Volna még egypár megjegyzésem, de, azt hiszem, ennyi is nagyon elég abbéli állításom igazolására, hogy a horvát történetírókra is vonatkozik az, a mit Hunfalvy Pál az ábrándos magyar történetíróknak annyit emlegetett: »Sokat kell újra tanulnunk!« Elismerjük Šišić szorgalmát, műve egyes fejezeteinek sikerült voltát, de műve mégis messze van attól a ponttól, hol a higgadtan ítélő és csak az igazat kereső ész megnyugszik.

Mily álláspontot foglal el a szerző a magyar királysággal szemben, arról, ha Isten is úgy akarja, külön értekezésben fogok beszámolni.

Dr. Karácsonyi János.

Harold W. V. Temperley: History of Serbia. London, G. Bell and Sons. 1917. 8°, 359 l., három térképpel.

A háború zürzavaros, gyakran üres buborékként mocsárból felvetődő irodalmában mint biztos talajon nyugvó és termékeny sziget hat az olyan könyv, melyben megtaláljuk az embernek és historikusnak legbecsesebb tulajdonságát, az igazság szeretetét. Temperley eddig is megmutatta hivatottságát, különösen Canning Györgyről írt szép művével. Szerbiát pedig teljesen ismeri, bejárta minden irányban, vasúton, lóháton, gyalog, úgy hogy felfogását nemcsak írásból, könyvből merítette, hanem a földnek és népének beható ismeretéből is. Ismeri és felhasználja az irodalmat is, és mit sajnos, most külön ki kell emelni, német és magyar szerzőket — köztük e sorok íróját — ép úgy figyelembe vesz és idéz, mint szerbeket és angolokat. Így, ha nem is tökéletes, de becses és némely részében művészileg kidolgozott munkát alkotott, mely Angliában bizonyos tekintetben úttörő és megérdemli, hogy mi is foglalkozunk vele.

Kezdi az ősz sláv törzsek ismertetésén, források alapján, aztán egyenként bemutatja a délszláv népeket, a horvátot, a bosnyákot és a szerbet. Elmondja mint jutott Bosznia részben, Horvátország teljesen magyar felsőség alá. »A magyarban nagy

mértékben megvolt mind a politikai, mind a katonai tehetség és szilaj bátorságával nem bírt a horvát. Ugy látszik, hogy Horvátország már végleges meghódolása előtt, mely 1102-ben történt, függő állapotban volt Magyarországtól. Mind a mellett, ha Horvátország egyesült Magyarországgal, belé nem olvadt. Mindig megmaradt saját belső kormányzata ; ennek kiterjedése változott és teoriája is vitás volt, de azért az önkormányzat sohasem sülyedt pusztá emlékké, vagy hagyománynyá.« Az idegen hatás következése volt a római katolikus hitnek és a latin betűknek elfogadása. Ezek jobban elválasztották a horvátokat »szerb testvéreiktől«, mint a hegyek és végre az ábécze különbözősége komolyabbnak bizonyult a valláskülönbségnél is.

Teljesen tisztában van feladata nehézségével, mikor a szerb történetek kezdetét vázolja. Igyekszik nem annyira eseményeket és neveket halmozni, mint állapotokat rajzolni. Kiemeli a rácz (raskai) és zetai fejedelemségek alakulását és megjegyzi, hogy az előbbi, Ó-Szerbia, a magyar barátságnak köszönte fennmaradását (33. l.). Magyar támogatással lett III. Béla korában király Nemanja Istvántól, ki aztán a nyugoti Zetát, Cattaróval és Szkutari-val is egyesítette birodalmával. A többi Nemanjával gyorsan végez, csak Dusán István czárral foglalkozik behatóbban. Ismereti diplomatiáját és hadviselését, de főérdemét mégis törvénytörvényében látja, »mely a szláv sötétséget byzanci világgal akarta áthatni.« Említi összeköttetését IV. Károly császárral, ki a czárt »kedves testvérenek« nevezi és hivatkozik arra, hogy »ugyanazon nemes szláv nyelvnek részesei«. Ily régi hát a most újra kiderülő lelki rokonság szerbek és csehek között !

Igazán elemében akkor van szerző, mikor a társadalmi viszonyokkal foglalkozik. Az V. fejezet, melynek czíme : »Egy pillantás a középkori szerb társadalomra«, nemcsak tartalmassága, hanem művészi értéke által is kiváló és igazi kis remek. Ebben kifejti, hogy az eredetileg teljesen egyenlőjogú szerbségben a byzanci adózási rendszer adott alkalmat a felsőbb és a köznemesség alakulására, mert az illetők annak köszönhették felsőségüket, hogy felelősek voltak az adó behajtásáért. Ugyancsak az adózási rendszer hozta létre a zadrugát, a házközösséget is, mely épen nem eredeti szerb intézmény. Minthogy az adó füstpénz volt, lehető sokan mentek egy fedél alá, hogy kevesebbet fizessenek. Érdekes az összehasonlítás a mi portánkkal, mely a XVII. századtól fogva már épen nem telekadó, mert mind több-több telek alkotott egy palatinális portát.

A helyi kormányzat erősen ki volt fejlődve, de az állam szervezete igen gyöngé. Igaz, hogy a szolga szabadabb, mint nyugoti Európában, de a szabad és a nemes sokkal hatalmasabb.

A vérbosszú és a feudális rablás egyaránt roncsolta az államot. A szerb nemeseekben ritkán található széles látókör, vagy hazafias érzés. Mindezen bajok orvoslása, az erős monarchia csak Dusán István idejében volt meg. »A fejedelmeket a szabad harczosok gyűlése választotta meg és ellenőrizte, mert a szerb alkotmány alapelve most is inkább a gyűlés és a község, mint az egyén. Nagy volt a szolgák száma, de a szabadok közt demokratikus egyenlőség uralkodott. Szerencsétlenségre, a demokratikus egyenlőség, mely a mai világban reális lehetőség, a középkorban lehetetlen anarchia volt.«

Ez az anarchia vezetett Szerbia bukásához. A török csak végrehajtója volt a szerencsétlen országra váró végzetnek. Könnyű itt az analógiát megállapítani Werbőczy korával, a Mohács előtti Magyarországgal. A rigómezei katasztrófa, melyben a szerb nemzeti állam elbukott, egy más analógia megállapítására ad alkalom a szerzőnek. A szerb történeti énekek Brankovics Vukot mondják az árulónak, ki a vereséget okozta. Temperley megtámadja ezt a legendát. Szerinte rendesen árulás a legyőzött mentsége, mert enyhíti a kudarcz keserűségét. Más csaták alkalmával is gyakran hangoztatják a szerb hősi énekek ezt a vádat. »Egy jól ismert modern példa is bizonyítja, hogy az ilyen legendát lehet koholni a veszteség mentségére és megengedett a feltevése, hogy ugyanezt a módot alkalmazták a középkorban is hasonló szándékkal.« A jegyzetben (100—101. l.) így folytatja : »Magyarország megadását 1849-ben Kossuth azzal mentette, hogy fővezére, Görgei, megcsalta őt. A vitának egy elfogulatlan olvasója sem kételkedhetik abban, hogy ez a vád teljesen alaptalan és hogy Kossuth nagy bánatának felindultságában emelte azt, vagy azzal a meggondolt szándékkal, hogy egy ember befekettítése árán csökkentse hazája keservét. Maga Görgei is, mint egy barátomnak mondta, inkább az utóbbi felfogáshoz hajlott.«

Szerzőnk nem a fegyvernek, hanem a török intézmények és erkölcs felsőbbségének tulajdonítja az ozmánok diadalát. »Négy-száz éven át Szerbiának nincs története, mert a Fekete hegyek lakóinak folytonos, véres, kétségbeesett harcza szabadságukért és vallásukért alig mondható ennek. Barbár öldöklés és gyilkolás volt, sem intézményeik, sem erkölcs nem változtak. A többi szerb békén hordta a török igát, mert vallása megmaradt. Osztályrésze nyomor és tudatlanság. Csak Montenegro mentette meg a szerbket az elcsüggedéstől, csak a magyarországi szerbség a tudatlanságtól.« E szempontból különösen fontos a Csernovics patriarcha vezette nagy bevándorlás. »Sok neves szerb tudós került ki Dél-Magyarországból, így Obradovics, a szerb nemzeti nevelés meg-alapítója és Jovanovics, a költő. Az első szerb irodalmi társaságot

Budapesten alapították, a szerb nyelv megújítója, a híres Vuk Karadzics Bécsben, Budapesten és Karlóczán tanult és e helyeken adta ki munkáit. Ott jobb nevelésben részesült a papság. Szerbia Magyarországból kapta legjobb lelkészeit és püspökeit. Még soká, miután Szerbia visszanyerte szabadságát, a Dunától északra volt nevelési központja.« Nem különös ezek után politikai vagy vallásos elnyomásról komolyan beszélni ?

Igaz, hogy az 1718—1739-ig tartó osztrák uralom nem volt népszerű. »A szerb paraszt csakhamar eléje tette a töröknek szeszélyes kegyetlenségét és lenéző türelmét az osztrák rendszeres vakbuzgóságának és szigorúságának. Sokan ki is vándoroltak török földre.« Az 1739-iki szerencsétlen belgrádi béke döntött Szerbia sorsa fölött : ez zárta el Szaloniki útját az osztrák hatalom előtt. Az 1788—90-iki háború ezen nem változtatott, noha Belgrád ismét, harmadszor, a császáré lett. Porosz nyomás alatt minden hódítást vissza kellett adni. Ebben a háborúban már szabadcsapatot alkottak a szerbek, mely az osztrákok mellett küzdött a török ellen. E szabadcsapatnak egyik hadnagya Kara Györgye, szabadságharczuknak leendő hőse és vezére. Ebből következett, hogy a szerbek most is Ausztriától, nem a távoli oroszról remélték felszabadításukat.

Magával a szabadságharczczal aránylag röviden végez ; annyiszor elmondták azt mások. Kiemeli, hogy e szabadságharcznak igazi hőse a szerb paraszt. Kara György csak azért legnagyobb köztük, mert típusa a szabadság e szilaj fiainak. »Igazi parasztforradalom ez : nincs ellanyhulás, sem árulás, pedig még zsoldot sem kaptak és mindenki önként állott be katonának.« Ausztria, melybe bíztak, mit sem tett értük, Oroszország ellenben a bukaresti békében autonomiát és mérsékelt adót kötött ki részükre. Ez volt az első lépés azon túlnyomó befolyáshoz, melyet a csár később elnyert. Kara György felkelésének bukása után Obrenovics Milosnak sikerült hazájának békét és jogot szerezni. Inkább diplomata volt, mint hadvezér. Ravaszságát, megbízhatatlanságát a törökökkel való érintkezésnek tulajdonítja. Megvoltak benne azok a tulajdonságok, melyek oly nehézé teszik a keleti politika megértését. Az annyiszor emelt vád ellen azonban, mintha ő ölette volna meg nagy elődjét, Kara Györgyét, védelmébe veszi szerző az Obrenovicsok őst, bár elismeri, hogy ez is kitelhetett volna tőle.

Milos iránt szigorú, de igazságos. Annál nagyobb előszeretettel szól fiáról, Mihályról, kinek kora halálát nagy nemzeti szerencsétlenségnek ítéli. Abban azonban téved, ha a gyilkosságban osztrák agensek művét keresi. Maga is mondja, hogy a vérbosszú árnya lebegett az Obrenovicsok és Karagyorgyevicsok fölött. Ez

elég Karagyorgyevics Sándor részvételének valószínűvé tételére, de többre nem. A monarchia politikáját akkor Beust és Andrásy intézték, kiknek emlékéhez nem férhet ilyen gyanu. Különben is magyar és nem osztrák törvényszék mentette fel Karagyorgyevicsot, hogy pedig a szerb elítélte, nagyon is természetes. E tévedésben csak bizonyítását látjuk annak, hogy még a legtudósabb, leglelkiismeretesebb ember sem vonhatja ki magát teljesen környezet hatása alól.

Szerző azt állítja, hogy Mihály fejedelem halálának csakis Ausztria látta hasznát. Ugyde maga mondta már előbb, hogy Nagy-Szerbia tervét nem a fejedelem halála hiúsította meg, hanem Ausztria-Magyarország megerősödése 1866 óta. A kiegyezés után a monarchiának semmi oka sem volt tartani a kicsi és jelentéktelen Szerbiától, annál kevésbbé, mert ebben a kérdésben a francia és angol kormány is támogatta. Még az sem áll, hogy Mihály halálával elejtették terveit. Milán kiskorúsága alatt Risztics bár nem nyíltan, de annál következetesebben üzte a szerb propagandát. Keze ott volt a hazai szerbség mozgalmában (Miletics) és az 1871-iki horvát lázadásban. Ezt a politikát folytatta Milán is és csak akkor hagyta abba, midőn Oroszország a sanstefanói békében és a berlini congressuson Bulgáriát pártolta a szerb igények ellenében. Bosznia és Hercegovina occupatiója óta különben is veszedelmes lett volna a monarchiával összeütközni. Ezek a körülmények vonták Szerbiát az osztrák-magyar érdekkörbe, nem csupán Milán király szeszélyes könnyelműsége.

Figyelemreméltó, hogy a szerző épen nem ítéli el Bosznia és Hercegovina megszállását 1878-ban, sőt azt szükségesnek és hasznosnak ítéli. Semmi más megoldás nem teremthetett volna ott jobb rendet. Hogy az osztrák-magyar administratio nem nyerte meg sem a mohamedánok, sem a szerbek rokonszenvét, az inkább pártatlansága mellett szól, mint ellene.

Már Obrenovics Sándor is kénytelen volt Oroszországhoz közeledni, Karagyorgyevics Péter pedig trónralépte óta kész eszköze volt e hatalomnak. Csakis a muszka segítségbe vetett bizalom bátoríthatta Szerbiát arra, hogy Boszniát és Hercegovinát, az annexio kimondása után — magának követelje.

A »sertésháborún« kezd, 1905-ben, melyet a szerb-bolgár vámszerződés idézett elő és melynek következése volt, hogy Szerbia, mivel Ausztria-Magyarország az addigi szárazföldi utat elzárta előle, más utat volt kénytelen keresni, hogy feleslegét kivihesse. Ebből következett Szerbiának az az egyre növekedő szenvedélyes törekvése, hogy magának kikötőt szerezzen. Elfeledi azonban megmondani, hogy a »sertésháborút« a nagyszerb propaganda erős és hivatalos megújítása előzte meg és így a monar-

chiának semmi oka nem volt, az addig érdekköréhez tartozó, de egészen ellenségeihez pártolt állam kímélésére. Itt a »prius« megállapítása igen fontos, mert a régi jó viszonyt nem Ausztria-Magyarország szakította meg, hanem a belgrádi királygyilkosság és a vele járó orosz befolyás.

Ez az orosz befolyás aztán éreztette visszahatását. A délszláv kérdés, mint Bismarck mondta, Oroszországnak külügy, Ausztria-Magyarországnak belügy. Ezt a belső fejlődést szerző így mutatja be: A magyarországi szerbek hanyatlottak, de ezt a hanyatlást sokszorosan kipótolta a horvátoknak a délszláv ügyszökhöz csatlakozása. Ezt a coalitiót, mint tudjuk, 1905 őszén Supilo Ferencz hozta létre. »Ki kellett békítenem a horvátokat a szerbekkel, mert a kölcsönös harcz mindkettőt kimerítette volna. Sikerült megkötnöm a békét és semminő földi hatalom nem ronthatja többé le egységünket.« Dalmáciában is erősen fejlődött a szerb elem, párhuzamosan a tartomány gazdasági emelkedésével. »A spalato-i városháza elé nemrég szökőkutat állíttatott a tanács. A szökőkút fölött egy istenasszony terjeszti ki karjait Szerbia felé, így jelképezve a dalmáciai szerbek reményeit. Horvátországát szintén symbolum fejezi ki: Jellasics szobra Zágrábban, mely kivont karddal mutat Magyarország felé.« Mikor Ferencz Ferdinánd főherczeg Spalatóba ért, jeges hallgatás fogadta, Daniló montenegrói trónörökös ellenben, ki a főherczeg üdvözlésére jött, olyan éljenzés, hogy beharsogta a tengert. »Az ilyen mozgalmakat a szerb hivatalos körök sympathiával és nem mindig tapintattal nézték.« Ilyen jelek voltak észlelhetők Boszniában is; bár, mint Temperley megjegyzi, annyira elmaradt országban az alattvalók elégedetlensége nem szükségkép elítélése a kormánynak.

Nagyon érdekes, mikép mutatja be Ausztria állásfoglalását e mozgalmakkal szemben. Oroszország elfoglaltsága Keleten volt egyetlen reménysége. E század első éveiben még lehetséges a szerbek és horvátok megnyerése. Oroszország még gyenge, Bulgária idegenkedik szabadítójától, Szerbia elégedetlen és lenézett. Így lehető lett volna a kiegyenlítés a délszlávokkal. Ennek csak a magyar állhatta útját, már pedig a kiegyezés értelmében mindegyik kormány önálló és a magyar oly szilárdul ragaszkodott jogához, hogy az osztrák nem igen mert beavatkozni. De az elégedetlenség növekedése arra bírta az osztrák államférfiakat, hogy még egyszer megfontolják a helyzetet. »A magyar rendszer megakadályozta a déli magyarországi szerbek és horvátok sorsának javítását és gátolt minden előmenetelt Boszniában. Ha egyáltalában el lehet intézni, azt csak egységes politikával lehet elintézni az egész birodalomban. Mivel pedig a magyar nem alkudott, az

osztrák a szlávok közös uralmáról álmodozott. A dualismus helyébe a »trialismus« lépjen, azaz a birodalom három részre oszoljon, egy osztrákra, egy magyarra és egy délszlávra. A délszlávnak Horvátországot, Boszniát, Dalmáciát és Dél-Magyarország egy részét kellett volna magában foglalnia. E politikának végcélja a magyarok lesüllyesztése. Eddig a magyar egyenlő hatalmú az osztrákkal, de ha hárman vannak, a szláv részé a döntés, az pedig valószínűleg az osztrákkal tart. Így a trialismus hasznosnak látszott, ugy osztrák mint szláv szempontból.«

A trialismus népszerű volt és bizonyos körök politikusai pártolták, de hamis az a vélemény, mintha Ferencz Ferdinánd főherceg is hozzá hajlott volna. Veszedelme az, hogy igen drasztikus gyógyszer és könnyen ellenállásra, sőt felkelésre bírja a magyart. Ezért a mindig óvatos Ferencz József nem bírta magát erre elhatározni. Pedig a trialismus megoldotta volna a problémát, mert a délszlávok többet nyernek, ha ily hatalmas monarchiához tartoznak és abban megerősítik állásukat, mint ha a szerbekkel egy követ fúnak. Csakhogy a trialismus fegyveres ellenállásra bírhatja a magyarokat és ezért lehetetlen. »De ha ez lehetetlen, a »nagyobb Ausztria« nem az. Ez a phrasis elég határozatlan ahhoz, hogy magába foglalja a szlávok megnyerését és a birodalom központosított foederalisatióját. Mindenek fölött erős külső politikát hirdetett. Ez Aehrenthal gróf és tanítványai nézeteinek alapjául szolgált 1906—11-ig. Nem a tetteknek, hanem az eszmének volt politikája.«

»Lehet mondani, hogy a kiegyenlítés politikája a birodalmon belül véglegesen megbukott a szerb-horvát egységgel 1905-ben.« Ezzel a valószínűleg igaz mondattal a tudós szerző voltakép megdönti előbbi állításait. Azt az egységet Supilo hozta létre, már pedig későbbi cselekedetei méltán engedik azt a következtetést, hogy ezt az egységet nem horvát és nem szerb érdekekben, még kevésbé a monarchia érdekében kovácsolta össze, hanem külföldi, orosz és nagyszerb szolgálatban. Igazán furcsán szolgálhatta volna az ilyen trialismus.

Nem is azért ismertetjük szerző nézetét, mintha azt szentírásnak tartanók, hanem annak bizonyítására, hogy milyen egyoldalúan értesült az angol közvélemény a mi ügyeinkről. Nem a »sertésháború«, nem is Ausztria-Magyarország előretörése Szaloniki felé a mai világháború oka, hanem az, hogy Oroszország Szerbiában 1903 óta mintegy löporkamrát tartott, melylyel minden neki tetsző pillanatban felrobbanhatta az európai békét. Ebben pedig 1908 óta segítőtársa Anglia is, mint magaviselete a boszniai annexio válsága alatt ki is mutatta.

»Ausztria-Magyarország, nem lévén képes kielégíteni dél-

szláv alattvalóit, arra szorult, hogy annectálja Boszniát és megfélemlítse Szerbiát. Ez szükségkép beavatkozásra bírja az oroszot is, mindkét félnek szövetségesei is részt vesznek és a vége a világháború. Így az, mi helyi elégedetlenségek sorozatának látszott, előbb vitára, aztán háborúra vezetett Szerbiával és végre a teljes felforduláshoz.« Ez tehát az angol felfogás, mely legalább is egyoldalú. Nem az annexio vezetett a háborúhoz, hanem az, hogy Szerbia, az orosz, francia, angol, tán olasz segítségben is bízva, túltette magát minden nemzetközi jogon és törvényen.

Különös, hogy míg a szerző elfogadja a nemzetében általános véleményt, még hol téves is, ott, hol saját észleleteiről és személyes benyomásairól szól, bámulatosan tárgyilagos és elfogulatlan. Ezért műve végső részének legértékesebb fejezete éppen az annexióról szóló, melynek válságos napjait Belgrádban töltötte.

Először is kijelenti (289. l.), hogy Bosznia s Herzegovina annexiója ellen alig lehetett kifogást tenni. Legkevésbé Angliának, mely annak idején nem tiltakozott a bosnyák sorozás ellen. Másodszor kijelenti, hogy a szerb politikusok ez alkalommal annyira elvesztették az egyensúlyt, hogy kárt tettek saját ügyökben. »György trónörökös önönmagát felülmúlta indulatosságban. Az ő és híveinek magatartása azon az eszmén látszott alapulni, hogy Ausztria-Magyarország középkori vegyesek kötege, melynek darabokra kell törnie, ha ellene indul a szerb sereg. Ezért az abszurditásért sokat kellett szenvednie Szerbiának.« Tehát monarchiánk vélt gyöngesége, melyet minden meg nem engedett módon valóvá akartak tenni, volt a világháborúnak egyik előidézője.

Egyebekben is igazságos. Nem bántja a bolgárt, az albánt pedig egyenesen pártolja még a montenegróival szemben is.

A munkához három, komoly tanulmány alapján készült térkép készült. Az első a középkori szerb államokat mutatja. Délen Prizrend jelöli a határt, északon Rudnik. Ez a határ mindig jó messze délre esik a Szávától és Dunától. A szerb aspirációk ugyan nem nyerhetnek belőle táplálékot. A másik, a könyv elején, a háború előtti Szerbiát és Montenegrót mutatja, megjelölve azt is, mivel gyarapodtak a balkáni háborúban. Végre a harmadik a délszlávok földrajzi elterjedését mutatja. Ebbe már bosnyákok, horvátok, szlovének is be vannak foglalva. A magyarországi szerbiséget éppen nem tünteti fel erősebbnek a valónál. Ez a térkép azonban, mely a szerző tudományos becsületességének állandó emléke, nem nyerte meg egészen a censura tetszését. Isztria csaknem egészen kéznek, azaz délszlávnak — van jelölve. Ezért a könyv elejébe egy kis papírlap van betoldva : »Hiba (Erratum). Az Isztriai-félsziget nyugoti részének Triesztől Pólaig fejrnek

kellene lenni.« Más szóval, nem lehet délszláv, — mert az angolok az olaszoknak ígérték.

Igy avatkozik be a politika a tudományba.

Marczali Henrik.

Márki Sándor: Magyar Középkor. — Budapest, »Élet« irodalmi és nyomda-részvénytársaság kiadása. (1917.) Révai-bizomány. 8-r., 293 l. Ára 7 K.

A magyar középkor, jóllehet kialakulásának és művelődésének történetéről sok eredményes munka rajzolt hű képet, a köztudatban még mindig homályosan él. Az emberi szellemi közösség korának ez egyik legérdekesebb fejezetét, az államalakulások idejétől egészen a művészetek és tudományok első fénykoráig csak a romanticismus elrontotta hamis képből és igazságtalan jelszavakból ösmeri a közönség. A szaktudományok nem szűkölködnek helyes adatok híjján; de ezek népszerű beállítására, tárgyilagos, elfogulatlan megvilágítására még hiányzik.

Márki Sándor könyve a nagyközönségnek szól. Nem tölti ki e hiányt, de nem is törekedett e feladatra. Ünnepi előadásokat gyűjtött benne össze, melyeket a budapesti és kolozsvári egyetemen és különböző tudományos társulatok köz- és felolvasó-ülésein tartott. A maga egészében a könyv mégis e cél szolgálataiban áll. Márki ragyogó tollával megírt, tudományos alapon épült, de élvezetes, népszerű képeket ad a középkor kezdetétől Mátyás király renaissance-koráig. Szól a középkor keresztény kultúrájáról, nemes eszményeiről, a lovagi élet magasztos életfelfogásáról és világnézetéről; beszél a magyar föld középkori történetéről s igazságot szolgáltat az avar műveltségi viszonyoknak. Megvilágítja a magyar honfoglalás jelentőségét s bebizonyítja, hogy a kereszténység proklamálása a nemzetet teljesen a középkor eszméinek hatása alá — és pedig in medias res — juttatta.

Újabbán sokat hallunk turániakról. Márki elvisz minket a turániak közé is és megmutatja, mennyi kultúra áradt e népfajból egész Ázsiára, Mezopotámiától Japánig, s a mongol birodalomig. Kelet népeit — mondja — kelet népe, a magyar ismeri legfelületesebben. Pedig Ázsia történetét nem lehet megérteni a turáni népek multjának és hatásának ismerete nélkül. Ma a nemzet őstörténetének rejtélyén kívül gazdasági kérdések is arra utalnak, hogy a turáni kérdéssel többet foglalkozzunk. — Árpád emlékében érdekes sociologiai mozzanatokat emel ki. Washingtonnal együtt tanítja Márki az oszthatatlan egésznek tanát, melyről már Árpád is azt hirdette, hogy az, a föld, mindenkié, de csak együttesen az. De megmutatja a nemzet történetében a

kereszténység szellemének hatását is, közelebb visz minket Szent Imréhez és Szent István nevelési rendszeréhez ; Szolnok-Doboka vármegye címere Szent László emlékezetét újítja meg benne s a legendák erős nemzeti érzésének tudatát, és szól más magyar szentekről is. A magyar ferencesek munkája sem él még tisztán a közönség lelkében. Szent Ferencz kultuszának egyetemes hatása magyar vonatkozásaiban még nincs eléggé kidomborítva. Márki a rend magyarjainak legkiválóbbjairól szól.

A könyv ez első fele történeti documentumok tára, a mely a magyar középkor szellemére vet világot. Külsőleg nem, de tartalmilag elkülöníthető a másik öt fejezet, a melyben inkább közművelődési emlékek elevenednek meg. A régi magyarhoz viszi bennük Márki az olvasót közelebb. Bemutatja az árpádkori magyarok életmódját, öltözködésüket, fényűzésüket, konyhájukat. Szól a temetésekről, lagzikról, bajvívásokról, népszokásokról s a nők helyzetéről. Nagy Lajos korának ismerteti a kultúráját, városi életét, irodalmának nemzeti törekvéseit, főiskolai és művészi életét. A Hunyadiak váráról szóló kis fejezet után beszél a középkor magyar utazóiról s Mátyás renaissance-korának pompáját ecseteli a könyv befejezéséül.

A könyv mindenkifelett érdekes, de jelentős lépés is a »honismeret« felé, melynek kiegészítő része a mult is. Hivatva van rá, hogy ennek sok félremagyarázott vonását helyes megvilágításban mutassa be s a magyar középkorról bebizonyítsa, hogy a ki ismeri, szereti is.

Gálos Rezső.

Siklóssy László : Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században. Ipartörténeti tanulmány. A Szent-György-Czéh, magyar amatőrök és gyűjtők egyesülete kiadása. Budapest, 1917. Pápai Ernő műintézete. Nagy 8-rét. 172 lap ; számos képpel. Ára 10 K.

A lotharingiai *Cunyeknek*, a lotharingiai hercegek hírneves udvari bronzöntőinek és keramikusainak egyik leszármazója, Domokos, a XVIII. század közepén — mikor családja pártfogója, Lotharingia utolsó hercege, már odahagyta ősei tartományát — Baden-Durlachba költözött s az ottani fayence-gyár vezetőjévé lett. Később lotharingiai Ferencz hívására hazánkban telepedett le, s mint a holicsei gyár művezetője nagy érdemeket szerzett a strassburg-durlachi típusu majolika-edények meghonosítása körül. 1765 táján — önállóságra vágyva — gróf Esterházy József birtokán megalapította a tatai gyárat, mely a következő évtizedekben — leányági leszármazottjai kezén — szép virágzásnak indult. Fia, a nyugtalan lelkű, zse-

niális és nagyratörő Domokos (1754—1822), ki családi nevét már *Kunynak* írja, kivált a gyár vezetőségéből s nagyobbszabású vállalat megalapításához fogott. Az 1784. és 1785. évek fordulóján az új Krisztina-városrészben megalapította (az első óbudai és pesti selyemgyárakat nyomon követő) első budai gyárat. Vállalkozása kezdetben — a hivatalos körök akadékoskodása és a sok nehézség mellett is — nagy sikerrel járt. Az agyagáru terén régóta hírneves pesti piacot teljesen meghódította a finomabb s nálunk addig gyéren szereplő edényekkel s hosszú küzdelem után megszerezte a királyi privilégiumot is gyárának. A budai gyárnak az akkori fogalmak szerint nagy üzeme volt s igen nagy számban kerültek ki belőle a Cuny-Kuny-család részvételével, illetőleg gyáraiban készült durlachi, holicisi és tatai edényekkel rokon gyártású, finom ízlésről tanuskodó majolika- és finom köedények és Kunytól tökéletesített vörös márványfayance gyártmányok is. A napoleoni háborúk mozgalmas éveiben a szépen fejlődő ipartelep hanyatlásnak indult. Kuny — szerencsétlenségére — egy rendkívül becses, ón- és ólommentes mázat talált fel. Találmánya a háborúokozta ólomhiányra való tekintettel, igen nagy jelentőségű volt s mégis ez okozta bukását. A hivatalos körök lassúsága és rosszindulata, az udvar támogatása daczára is, megnehezítette annak értékesítését s a pesti egyetem tudósainak kicsinyes és rosszindulatú szakvéleménye, mely Kuny mázát alaptalanul mérgesnek s így az egészségre károsnak nyilvánította, végleg tönkretette üzletét. Áruit, vagyonát zár alá helyezték s bár ő a magyar hatóságok rendeleteivel szemben fellebbezéssel élt, a gyár válságba jutott. Kuny bámulatos energiával küzdött a hivatalos körök nemtörődömsége és rosszindulata ellen és sikerült elérnie, hogy a bécsi szakértők véleménye alapján, melyben az egyetem szakértőit desavualták, évek mulva igazságot kapott. Az erkölcsi elégtétel tehát megvolt, de vagyona közben elúszott, ingatlanait sorra elvesztette; a szépen induló s derékban tört gyári üzem többé nem volt feltámasztható. Kuny felesége megélhetését úgy a hogy biztosítva, utolsó éveit Bécsben kérelmezéssel és nagyszabású tervek szövésével töltötte. De a szerencse végleg elfordult tőle, nagy pártfogójánál, I. Ferencz királynál is hiába kopogtatott anyagi támogatásért. 68 éves korában teljesen vagyontalanul, a császárváros egy közkórházában végezte életét az első budai gyár megalapítója, a magyar hatóságok nehézkes szervezetének és honfitársai gyanakvásának ártatlan áldozata.

Ez a mozgalmas és részleteiben is rendkívül tanulságos életpálya érdekes fejezete legújabbkori gazdaságtörténetünknek és a szerző nagyon hálás feladathoz fogott, mikor annak törté-

netét megírta. Megvallom, elfogultan fogtam *Siklóssy* könyvének olvasásához. Féltem az amatőrgyűjtő érdeklődéséből sarjadt »dilettans« munka hibáitól. De kellemes csalódásban volt részem. Siklóssy alapos tudományos munkát végzett, felkutatta mindazt, a mi felkutatható volt s eredeti források alapján, vonzó előadásban és határozott írói tehetséggel dolgozta fel tárgyát. Történeti érzéke nyilvánul meg a módban, a hogy Kuny törekvéseit az egykorú ipari és kereskedelmi viszonyokról ügyesen megalkotott képbe elhelyezi. Művének sok része — így a melyben a lotharingiai Cunyak és Kuny s ezzel kapcsolatban a strassburgi, durlachi, holicsi, tatai és budai keramikai ipar kapcsolatát és összefüggését megállapítja — akármelyik czéhbeli történetírónak becsületére válnék. A budai majolikagyár és Kuny élet-története mellett érdekes képet rajzol a magyar gyáripar küzdelmes gyermekkoráról, gróf Batthyány Tivadar iparpártoló törekvéseiről, az agyagipari czéhekről, a piaci kereskedésről és sok becses — a jövő kutatás által értékesíthető — adatot hordott össze a magyar gyáripar, első sorban a keramikai ipar történetéhez.

Az egyetlen, a miben elárulja dilettáns voltát, a nevezetesebb okiratoknak a szövegben való közlése. Ez a régies feldolgozási mód nehézkessé teszi az egyébként élvezetes olvasmányt s e nehézkességet fokozza az okmányok idegen nyelve. Helyük — bármily érdekesek is — a függelékben vagy jegyzetekben lett volna. A stílus sem mindenütt kifogástalan. Egyes fordulatok és kifejezések (»méltózsassanak már most meghallgatni bizonyítékaimat is«; »Mondanom sem kell, mennyire igazában van Kuny *barátunk*« stb.) idegenül hangzanak tudományos munkában. Kuny feleségét »*gentry*-lánynak« nevezi, a mi az iparoshoz nőül ment XVIII. századi köznemes lányra sehogyszem illik. Ezek a — egyébként ritkán előforduló — szépirodalmi reminiscenciák kissé zavarják a könyv tudományos tónusát, de mitsem vonnak le annak belső értékéből. Reméljük, hogy a szerzővel még sokszor fogunk találkozni ipartörténeti irodalmunk mesgyéjén.

Külön kell kiemelnem a munka ízléses, művészes, a háborús viszonyokhoz mérten egyenesen pazar kiállítását, mely a Szent-György-Czéh bőkezűségét és a Pápai műintézet kiváló ízlését dicséri. A reproductiók egytől-egyig sikerültek. A képek megválogatásában a szerző kiváló műérzéke nyilatkozott meg.

Hóman Bálint.

Pekár Károly: Magyar kultúra. Hátrahagyott munkája. Sajtó alá rendezte és az életrajzot írta *Morvay Győző*. Budapest 1917. May János. Kiadta a Pekár-család. CXXIII, 351 l.

A *Posztív Esztétika, a Filozófia története, a Magyar Nemzeti Szép és a Századok útján* cz. verskötet írója a Magyar kultúrában hatvan tárczaszerű értekezésben tárgyalja mindazt, mit Magyarország kulturpolitikájának meg kellene valósítani, hogy az általa kitűzött czélt a magyar *nemzeti* kultúrát ethikai alapon megvalósítsa. *Morvay* találó szavait idézve (LXXXVIII. l.): »A »Magyar kultúra« cikksorozat mindazt meghonosítaná, mi külföldön jó és hasznos, a mi nemzeti létünkre nézve szintén jó és hasznos, de mindent kizár, a mi nemzeti mivoltunkat ép ebből a jellegből kivetkőzteti.« Már ezzel a néhány szóval is rámutattunk Pekár művében egy olyan sajátságra, mely a *magyar* sociologiai irodalomban szinte páratlanul áll, s a hazafias érzésre, a tudatosan kiemelt magyar tendenciára. A cikksorozat, mely nagyobb-részt a kultúra mivoltáról, eredetéről, feltételeiről általános ismereteket nyújt, látszólagos össze nem függésében is, mindig oda irányul, hogy hazánkban a nemzeti, a magyar kultúra lehetőségét, sőt egyenesen *csakis* a magyar kultúra lehetőségét bizonyítsa be, természettudományi, biologiai érvekkel. Sűrűn használja fel az idegen sociologiai és psychologiai irodalmat, különösen az angolt, még pedig kiváló előszeretettel Spencert, hogy újra és újra minden oldalról megvilágítva, kényszerű következtetésként állítsa fel azt a tételt, hogy igazi kultúra csakis nemzeti lehet, még pedig csakis ethikai alapon álló, minélfogva minden olyan törekvés, mely Pekár szavajárása szerint a »*töredék kultúrákat*« (értve alatta a nemzetiségek és felekezetek kulturáját) ápolja, egyenesen a magyarság általános kulturája ellen vét. Még ma is, a világégés idején, midőn a hazafiság-negatio, az internationalismus világszerte csődöt mondott, bizonyos lelki bátorság kellene hozzá, hogy valaki ezt a nationalismust, ezt a magyar hazafiaságot a sociologiai tudomány terén hangoztassa, mert nálunk az »*intellectuel*«-ek bizonyos csoportjában, mely a nyugati műveltség kizárólagos képviselőjének vallja magát, még ma is feltétlenül a korlátoltság vádját hívná ki. Annál nagyobb önállóságra és hazaszeretetre vall, hogy olyan időben, midőn a nyugati műveltség, az Anatole France-imádat (1904—1912) mintegy megbűvölte a magyar publikumot, Pekár nagykiterjedésű, valóban internationalis tudással, mégis rendületlenül hirdette a maga igazát, nemcsak e műben, hanem többi tudományos munkájában és életműködésében. Eltekintve azonban e hazafias szemponttól, a cikkek a maguk tárczaszerűségükben is komoly tudományos

színvonalon állanak. Ez értekezések egy sokat olvasott, sokat gondolkodott, igazán művelt egyén széljegyzetei, gondolatai, melyek egy-egy nagyobb munka elolvasásakor támadtak s melyeket formába öntött, hogy hazája kulturájának emelésére felhasználja. Miután az első cikkben megállapította nemzeti művelődésünk forrásait, melyeket a classikai és nyugateurópai műveltségben, továbbá a nemzeti történetben, irodalomban és művészetben látja, a 2—21 cikkek a kultura eredetéről, biologiai, ethnographiai, geographiai, ethikai, gazdasági alapjairól és feltételeiről értekeznek, miközben (20. cikk) e viszonylatokat Magyarországra vonatkoztatva ismerteti s ezzel az önálló kultura lehetőségeit természettudományi érvekkel bizonyítja. A további cikkekben már a kultura pszichologiai tényezőiről szól, külön cikket szentelve a nemzeti kultura, a nemzeti jellem, a nemzeti nyelv, a kulturai és politikai helyzethez való viszonyának, különös tekintettel hazánkra s külön értekezve középiskoláink fontosságáról a nemzeti kultura terén. Áttérve a kultura fejlődésének fővonásaira, a voluntaristikus és evolutiós világfelfogásra, a kulturalis fejlődés alapjaira, azaz a faj tiszta ethikai életére, a nemzeti jellem végső alapjára s a nemzetközi nivelláló törekvések ismertetésére, a 34. cikkben a hazaszerepet biológiáját adja, s így a hazaszerepetet a sociologusoknak oly kedves természettudományi alapon igazolja. Kitér azután a kultura viszonyára a nemzetközi joghasághoz, a kulturalis fejlődés eszközeire (értelmi munka), a kulturalis mérgekre (alkohol stb.), a kulturalis munkára, mint hazafias kötelességre, miből folyólag a nő társadalmi egyenjogúsítása mellett is szót emel. Megemlékszik a kulturalis középpontokról, a városokról, azoknak jó és káros oldalairól s a szükséges reformokról, míg végül a 41. cikktől kezdve már kizárólag hazai intézményekről s az eszközrendő reformokról értekeznek. Így 4 cikk a népiskolák nemzetivé tételeét sürgeti, a magyar középiskolában az ethika tanítását kívánja, kiemeli az ifjúság képességeinek fejlesztését előmozdító cselekvésirányító ismeretszerzés fontosságát, azok természetes alapját. Az Országos levéltárnak palotát sürget, a harmadik egyetemnek a Tatra aljában való felállítását, a selmeczbányai bányászakadémia áthelyezését, az orvosi fakultáson egy biochemiai tanszék és a bölcsészeti fakultáson egy pszichologiai laboratorium felállítását szorgalmazza. Ajánlatba hozza az egyetemen a hadi történelem előadását, hogy a véderő szorosabb érintkezésbe lépjen a nemzeti kulturával, továbbá középiskolai telepeket, falusi internatusokat kíván. Felemlíti számos felső technikai iskolák szükségességét, a társadalmi nevelést s szól az elme-kórházokról, a börtönről, a gyakorlati faj-nemesítésről. Mint látjuk, mindmennyi a legmodernebb problé-

mák közül való, modern természettudományi alapon tárgyalva, a hazafiasság szolgálatában.

Az értekezéseket *Morvay Győző* tollából *Pekár Károly* életrajza előzi meg. Rokonszenves módon ismerteti meg a törekvő fiatal tudósnak életét, fejlődését, munkásságát, egyszersmind az anyagi gondokkal, majd betegséggel küzdő s a küzdelemben szinte szükségszerűen letörő magyar középiskolai tanár pályáját. Az életrajzot követi *Pekár Károly* összes műveinek részletes jegyzéke. Mindenesetre értékes és érdekes olvasmány s *Pekár* szavával élve, e műben érdekes anyagot hagyott ránk az »ember története«.

Czeke Marianne.

Lupaş János: Barcsai Ákos és Brankovics Száva (1658—1661).

A szerző kiadása Budapesten. 1918. 8°, 23 lap.

Ez a kis történelmi tanulmány tulajdonképen *Brankovics Száva* gyulafehérvári román érsek szereplésének rajzát akarja nyújtani, de kiterjeszkedik a II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjárata után Erdélyben bekövetkezett zavaros politikai viszonyokra is. *Brankovics*on kívül főképen *Barcsai Ákossal* foglalkozik sokat, kinek egész élete folyását és fejedelemsége történetét felöleli, az összefüggés kedvéért még ott is, hol a püspökkel semmi vonatkozásban sincsen. Feldolgozásában az egykorú írókon kívül oklevelekre, az ide vonatkozó magyar munkákra támaszkodik, a román források közül *Jorga*, *Mangra Vazul*, *Bianu-Hodos*, *Dobrescu*, *Bunea*, *Cipariu*, *Sterie Stinghe*, *Dragomir* műveit használja.

Bevezetésképen áttekintést nyújt az erdélyi fejedelmeknek a román egyházzal és a két szomszédos vajdasággal szemben követett politikájáról; *Rákóczinak* azt az elhatározását, hogy *Csulai* superintendens ajánlatára épen *Brankovicsot* tette meg erdélyi román püspöknek, szintén kapcsolatba hozza a *Moldva* és *Havasalföld* megnyerésére irányuló törekvéseivel. A püspöki megerősítés 1656 decz. 28-án történt és már két napra rá megjelent a fejedelem *Kázmér* lengyel király ellen kiadott kiáltványa és a megindult hadjáratban a vajdák négyezer főből álló sereggel képviseltették magukat.

A hadjárat szerencsétlen befejezése után az erdélyiek török parancsra új fejedelmet választottak. Előbb *Rhédey* Ferenczet, azután *Barcsai Ákost*. *Barcsai*, a *Rákóczi* által megerősített *Brankovics* püspökkel eleinte jó viszonyban volt; valószínűleg utóbbi befolyására mentette fel a fejedelem 1659 márcz. 15-iki intézkedésével a román papokat a tized és kilenced fizetésének kötelezettsége alól. De a *Rákóczi* által trónja visszaszerzésére

és Barcsai ellen megindított küzdelem, Barsait ellentétbe hozta Brankovicssal. Mikor ez Rákóczi pártjára állott, Barcsai III. Genadiust tette meg helyette püspöknek. 1660 febr. 15-én kelt az a fejedelmi okmány, mely hűtlenséggel és más vádakkal illetve az ellenfélhez pártolt főpapot, megfosztotta őt méltóságától. Utóda, szerző kutatásai szerint egy Putivliából, délnyugati Oroszországból származott szerzetes volt, ki a prislopi kolostorból került III. Genadius néven a román püspöki székbe, de ő sem élvezhette sokáig a püspökséget, mert nemsokára Nagyszebennek Rákóczi által történt ostroma és bevétele után, ott kolerában meghalt.

Barcsai megöletése, majd Kemény János halála után Apafi Mihály fejedelem 1662 ápr. 23-án újból Brankovicst erősítette meg a püspökségben. És bár e másodszeri megerősítő oklevél a püspökségről, mint megüresedett méltóságról emlékezik meg, Brankovics közben is gyakorolta jogait. Apafi nem tudta tisztelben tartatni az elődei által a román papoknak biztosított kiváltságokat, 1680-ban azok Barcsai »illegitimus« fejedelem többi intézkedéseivel együtt megsemmisítették.

Ezt már nem érte meg Brankovics Száva; még ugyanazon évben nemcsak a püspökségtől, hanem papi méltóságától is megfosztatott s evvel befejeződött Erdély e mozgalmas idejében oly változatos pályát megfutott szereplése.

Kár, hogy szerző nem dolgozhatta fel részletesebben Brankovics politikai és egyházi szereplésének történetét. Ennek főoka bizonyára az idevonatkozó adatok gyér volta lehetett. Pedig így is, nemcsak az erdélyi román egyház történetéhez szolgáltatott tanulmányában érdekes adalékot, hanem az erdélyi fejedelemség multjához is figyelemreméltó részletekkel járult.

Dékáni Kálmán.

Georg Jacob: Türkische Urkunden aus Ungarn. Für Seminarübungen in Facsimile herausgeg. vom Oriental. Seminar zu Kiel. Kiel, 1917. 4 XIII. hasonmással 4° old. szöveggel.

A kielii Thorning-alapítvány maecenása emlékére adta ki ezt a füzetet, — tulajdonképen hazánkban kiadott, részben hazai vonatkozású oklevelek gyűjteményét, különböző levéltárakból. Bécsből való pl. az 1., 2., 3., 7., 8., 9. számú, Erlangenből a 4., Ulmból az 5., Halleből a 6., Berlinből a 10., Münchenből a 11., Budapestről a 12., végre Bolognából a 13. sz. oklevél, illetőleg tervrajz; mindmegannyi gyakorlatul szánt anyagközlés részletesebb feldolgozás nélkül, csak szűkszavú regista kíséretében. Az egyes szövegek tartalmát így foglalhatjuk össze:

Az I. Szolimán utasítása (1562) a budai beglerbég számára, hogy Ferdinánd követeknek szabad utat engedjen.

A II. Sokoli Mehmed nagyvezér levele (1567) II. Miksához béketárgyalásról.

A III. Murad utasítása a Haszan futaki bég számára (1576) a 8 esztendőre kötött béke megtartása iránt.

A IV. ugyancsak Murad rendelete (1582) Daud temesvári beglerbéghez, mikor Osman vezér számára 1500 akce jutalmat utalványoz.

Az V. magánjogi oklevél Mehmed pasa leányának gondnoksága felől.

A VI. mirsitis Ebn Bekér budai tiszt levele (1684) dragománjához, egyebek közt vadászkutyák felől.

A VII. Esztergom történetét érinti, az eddigi raktárfőnök kinevezése adószedővé.

A VIII-ikban Sehszivar szolnoki szandsák bég a budai beglerbégtől spahiságot kér Betram számára (1580).

A IX. Feljelentés Mustafa siklósi parancsnok ellen. (1573.)

A X. másolata, talán kidolgozása a budai beglerbég hivatalos jelentésének, mikor Mátyás főherceget értesíti III. Mehmed trónralépéséről (1593).

A XI. Levélfogalmazvány Abdi, az utolsó budai pasa (1684—1686) kezétől.

A XII. Mahmud pasa (1668) budai emléktáblája (L. Archeol. Értesítő 1913. 411. l.)

A XIII. Buda tervrajza a török időkből, nálunk Hauszmann díszművéből ismert vázlat, ezuttal W. Björromanntól magyarázó jegyzeteket kap. Korát 1684 tájára teszik.

A bevezetés programvázlata és jövődó tervei a nyelvészet körébe vágnak, ezekkel nem foglalkozunk. —f —y

Jakab János: A hadifoglyokkal való bánásmód a görögöknél.

Tekintettel az ókori nemzetközi és hadijogra. Négy képpel. Budapest, Apostol-nyomda, 1917. 8r. 65 l.

Egy meglehetősen rendszertelen bevezető-fejezet (Az ókori nemzetközi jog és a hadifoglyok) után négy fejezetben tárgyalja a szerző mindazt, a mit a homerosi kor hadifoglyairól (16—26. lk.), majd a történeti időknek a hadifogsággal és hadifoglyokkal kapcsolatos szokásairól, törvényeiről és intézkedéseiről (A fogságbajutás: 27—37. lk. A hadifoglyok őrzése és alkalmazása a fogság ideje alatt: 38—51. lk. A hadifoglyok eladása vagy kiadása: 52—62. lk.) össze tudott gyűjteni. Épen ebben, a szorgalmas gyűjtésben van a kis dolgozat érdeme, mert a fel-

használt adatok túlnyomó nagy része már eddig is ismeretes volt és csak rendszeres feldolgozásra várt. Jakab feldolgozása ugyan rávall a kezdőre, egyenetlen és híján van a szigorúan zárt rendszerességnek, — de általában elfogadható. Munkájával a kérdés következő feldolgozóinak foglalkozniok kell, adatait jobban ki kell majd használni s lényegesen kibővíteni, főleg a mi a feliratokat illeti, mert ezeket Jakab úgyszólván teljesen elhanyagolta (csak a 60. l.-on utal rájuk). Néhány ellenmondás — dissertatiókban nem ritka jelenség — szinte kiütközik az egyébként nyugodt és elég gondos előadásból (24. l. — 21. l. 2. jz.; 26. l. 1. jz. ellene mond a főszövegnek stb.), melyet egy-két feltűnő magyartalanság (valószínű e h. valószínűleg: 21., 30., 54. lk.; behozott eredmények: 63. l.; Achilles már sok fiát elfogott: 23. l.) is csúfít. Fiatalos elkalandozásait és kisiklásait nem emlegetem föl, de az idősebb görög harcosokat »népfölkelők«-nek, Homerost »az antik Höfer«-nek (?) nevezni igazán nem ízléses és nem komoly dolog. Szerénytelenség-számba megy, mikor a philologusokat megrója »a százszor elcsépelte nyelvézeti és irodalomtörténeti bibelődés«-ért (3. l.). Más tudományág munkájának kicsinylése nem való komoly munkába. És a philologusok »elcsépelte bibelődése« nélkül honnan vette volna a szerző a szükséges görög szövegeket?

A szöveget tarkító négy rajz antik minták után készült; bizony gyengén sikerültek, főképp a »Hadifoglyok Darius előtt« című. A füzetet a II. hágai konferencia hadifogly-egyezményének s néhány idevágó görög testimoniumnak párhuzamos szövege zárja; ez a párhuzam ártatlan mulatság, de a tárgyra vonatkozólag nincs értelme, mert nyilvánvaló, hogy a párhuzam két oldala genetikus összefüggésbe nem hozható egymással.

Dr. Révay József.

Vasshegyi Emilia: II. Endre kereszties hadjárata. Doktori értekezés. Budapest, 1916. Neuwald Illés utódai. 60 l.

Huszonöt esztendeje mult, hogy *Pauler Gyula* árpádkori történetében az összes források és az akkor ismeretes külföldi irodalom alapján részletes leírást adott II. András sikertelen szentföldi vállalkozásáról. Ugyanabban az időben a Századokban és Katholikus Szemlében ketten is foglalkoztak e keresztieshadjárat történetével.

Vasshegyi Emilia az események felfogásában és elbeszélésében teljesen *Pauler* nyomán halad, szorgalmasan kiegészítve és bővítve azt a *Pauler* idézte források és irodalmi művek, valamint *Kozics* és *Wilczek* említett értekezéseinek adataival. Lényeg-

ges dolgokkal nem gyarapítja ismereteinket, de az ismert források adatainak és az említett művek eredményeinek sikerült és világos összefoglalásával hasznos munkát végzett. Kár, hogy az újabb külföldi irodalmat nem vette figyelembe. **B.**

Folyóiratszemle.

Alkotmány. 1918. 53. sz. (tb.) *Erdélyi az aranybulláról.* Erdélyi Lászlónak a Fejérfataky-Emlékkönyvben megjelent »az arany bulla társadalmá«-ról szóló tanulmányát és szerzőnek erre vonatkozó fel-fogását ismerteti.

Az Ujság. 1918. 38. sz. *Takáts Sándor. Városaink a török háborúk-ban.* A török által elfoglalt városok lakosainak sorsáról írt emlékek alapján könyveink állításával szemben. A lakosok a törökök elől menekültek, a mi nem volt nehéz. A törökök előre hirdették, hogy merre mennek. A kik tehát félték a törököktől, azok idejében menekültek, gabonájukat vermekbe rejtették, lábas jószágaikat elhajtották, értékeiket a nőkkel és gyermekekkel együtt tovább vitték. — 49. sz. *Takáts Sándor. Régi magyar fürdősök.* A XVI. század-ból vett művelődéstörténeti adatok a fürdős mesterekről és mesterség-ökről.

Budapesti Hirlap. 1918. 51. sz. *Károlyi Árpád. A magyar állam biológiája* címmel ismerteti Szekfű Gyulának »Der Staat Ungarn« munkáját, melyben a szerző a magyar állam keletkezéséről és fejlődéséről ad hű képet a történetkutatás eddig elért eredményei alapján a német nép művelt körei számára. — 44. sz. *Cseh-hussziták Magyarországon.* Tóth-Szabó Pál munkájának ismertetése. — 58. sz. *ő. A magyar konzervatívok.* Szögyéni-Marich Emlékiratainak, 3-ik kötetét ismerteti s az arra a korra vonatkozó emlékezeit közli.

Budapesti Szemle. 1918 január. *Concha Győző: Szabó Béla el-feledett közjogászunk.* 1848 április 30-án keltezte Szabó Béla »A magyar korona országainak statusjogi és monarchiai állása«-ról írt könyvét, melyben Magyarország Ausztriához való viszonyáról el-terjedt zavaros fogalmakat akarta tisztázni. A szent korona elvének alapján áll, arról igyekezik a köz- és magánjog azonos forrását ki-mutatni. A nemzetközi állás megállapítására abból az elvi kijelen-tésből indu l, hogy »két vagy több álladalom összeköttetése nem ala-pulhat másön, mint vagy pactumon vagy foglaláson«; a két ország között jogi összeköttetést megtagadott, Magyarországot nem Ausztriával, csak annak fejedelmével látta viszonyban. A magyar állam alkotó elemeit, a királyt és nemességet egyenrangúnak tekin-tette; a népnek, a nem-nemes lakosságnak »nemzetesülését« a koronának fölségi jogára (ius summi dominii) alapítja, a család birtoka helyébe a személy birtokát téve. — *Tolnai Vilmos: Gertrudis.* A királyné alakját Katona szomorújátékában új világításba helyezi: Gertrud érvényesülésének akadályát látja Bánkban; el akarja távo-lítani, s ebben a törekvésében eszköze Ottó. Kiindulópontja a saját hatalmának és mindenek felett uralkodó felsőbbségének elvakult tudata. — *Balogh Artúr: A dualismus fejlődése.* A kiegyezésnek a dualismusra vonatkozó tételeit a monarchia egyik része sem fogadta osztatlan helyesléssel; nálunk a 75-ös fúzióig Tisza Kálmán pártja, azóta is a negyvennyolczas függetlenségi párt volt az ellenzéke, Ausztriában főleg a csehek. Az ötvenéves múlt a dualistikus viszony

fejlődésében több adatot vet elénk. A közös ügyek megválasztásában a közös és együttes védelmi kötelezettség szempontja volt Deák irányítója, de már a kereskedelmi képviseltetésre és nemzetközi szerződésekre vonatkozó rendelkezés sem illeszthető e szempont közös ügyei közé. — *Császár Elemér* : *Szontagh Gusztáv kritikái munkássága*. Részletes ismertető áttekintés. — *D.* : *Rodin*. Összefoglaló nekrológ. — *n-y.* ismerteti *Berzeviczy Albert* könyvét (*Délen*).

Február. *Berzeviczy Aurél* : *Széchenyi és a közművelődés*. Széchenyinek a minél szélesebb körű közművelődésnek előmozdítására irányuló törekvése nemcsak általános politikai felfogásából és világnézetéből, hanem különösen politikájának fejlesztő, nemzeti jellegéből következik. Első megnyilatkozása az Akadémia megalapítása; további útjai: a főváros kifejlesztése és az irodalom megbecsülése. Nyilatkozatai közül az ifjúság nevelésének, a közszellem kifejlesztésének, a művészetnek kérdései szerepelnek; politikáját ebből a szempontból is kidomborítja a Pesti Hirlappal folytatott vita. — *Balogh Artúr* : *A dualismus fejlődése*. A közös ügyekről szóló törvény a két ország egyenjogúságának összes következményeit nem vonja le, azt a későbbi fejlődés feladatául hagyja hátra. Kiegészítésül két intézkedés járult írott jogszabály alapján hozzá: a közös legfőbb számvevőszék létesítése és Bosznia közigazgatásának szervezete. Fenyegető veszélybe sodorta a 67.-i rendezést a csehek akciója Potocki, még inkább Hohenwart alatt. A törvény változtatása nélkül is fejlődött a dualismus; stadiumai: 1868-ban az uralkodó címének a megállapítása, 1893-ban az udvari szolgálat rendezése, 1895-ben a közös külügyminiszter címének megszabása; mindinkább elismerést nyer az önálló külügyek létezése, miről az 1902-i bruxellesi cukor-egyezmény és a dunai halászatra vonatkozó romániai szerződés (1903) tanuskodnak. A hadseregre vonatkozó fejlesztés: a császári-királyi cím, a tartalékos tiszti vizsga nyelve, a közös címer megállapítása (1915). A dualistikus intézmények sem mentek át alakuláson. Nem hozta meg az idő a birodalom két állama között a megértést és testvéribb hangulatot: ennek egyik oka Ausztria szláv elemeinek politikai törekvése, másik a gazdasági kérdésekben állandóan felmerülő ellentétek. — *Angyal Dávid* : *Kónyi Manó*. Nekrológ. Kónyi munkásságának érdekes áttekintése. — *Kern Aurél* : *Jelentés az 1917. évi Greguss-jutalom tárgyában*. Az első zenészeti évkört (1911—1916) tekinti át.

Dunántúli Protestáns Lap. 1918. évfolyam. 1—2. szám. *Dr. Körös Endre* : »Tompá, a nemzeti költő.« Tompát a nemzet költőjévé a szabadságharc bukása tette. A hitében és reménységében megcsalatozott nemzet dalnoka, bátorítója, vigasztalója ő a megpróbáltatások két szomorú évtizede alatt. A tanulmány Tompa költészetének ezt az oldalát mutatja be és méltányolja nagy melegséggel.

Egyetemes Philológiai Közöny. 1917. IX—X. f. *Németh Gyula* : *Thomsen a nagyszentmiklósi kincs feliratairól*. Supka és Mészáros megfejtését önkényesnek és alaptalannak mondja; a Sebestyén-féle módszer »willkürlichste Zusammenstellung von Buchstabenformen«. Thomsen az egyik edény görög betűs feliratát megfejtette; ennek értelme körülbelül ez: Boila zsupán fejezte be ezt az ívodényt s Butaul zsupán tette alkalmassá a felakasztásra. A kincs valószínűleg a bolgártörökök emléke. — *Horváth János* : *Schöpflln Aladár, Magyar írók*. Schöpflln könyvének ismertetésül elemzi kritikai irányát. — *Vargha Damján* ismerteti *Gondán Felicián* füzetét (*A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei*.) — *h.* : *A Toldi monda alaprétege* cz. Bán Aladár feltevéseit dönti meg.

1918. I—II. *Hegedüs István: Apponyi Balázs zsoldárkönyve.* Az 1624-ből való paraphrasist ismerteti. — *Angyal Dávid: Bethlen Miklós és Prévost abbé.* A »Mémoires du Comte Bethlen Miklós« eredetét tisztázza. — *Sebestyén Gyula: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól.* Németh Gyula cikkét egészíti ki a Bila névre vonatkozó történeti adatokkal. — *Pfeifer János: Petki Farkas leányai.* Jókai Mór novellájának a forrását Cserei Mihálynak Apor könyvéhez irt jegyzeteiben találja. — *Körösi Sándor: Zrinyinek egy példabeszéde.* A példabeszéd helyes olvasásának a meghatározása.

Hadtörténelmi Közlemények. XVIII. évfolyam. (1917.) 1—4. füzet. *Márki Sándor: Desalleurs altábormagy Rákócziánál.* Desalleurs volt a VIX. Lajos francia királytól Rákóczi mellé kiküldött katonai tanácsadó, ki 1705 márcziusában érkezett meg Egerbe a fejedelemhez; magyarországi útjának lefolyását titkárának, Charmillardnak leírásából ismerjük, melyet Márki is bőven tárgyal. Desalleurst a fejedelem — emlékiratainak tanúsága szerint — nagyra becsülte, ellenben az altábormagy Rákóczit nem kedvelte. Nem is volt barátja a Magyarországgal való szövetkezésnek, mert a magyar felkelés ügyében sohasem bízott s a francia udvarnál a Rákóczival kötendő szövetség helyett, inkább a magyaroknak az általános katonai helyzet megkönnyítésére való felhasználását sürgette. Működését állandóan az utóbbi szempont irányította; innen van az, hogy midőn 1706 elején a bécsi udvarnak békés hajlandóságairól értesült, haladéktalanul felhívta Rákóczi figyelmét arra, hogy »XIV. Lajos azért nem szövetkezhetik a magyarokkal, mert még nem mondtak ellene József királynak és hatalma alól egészen ki nem mentek.« A Rákóczival, mint választott erdélyi fejedelemmel való védő- és dacszövetséget megkötendőnek véli. Célzásait azonban Rákóczi egyelőre csak tudomásul vette. Desalleurs magyarországi megbízatása, melyről Márki érdekes képet nyújt, 1710 februáriusáig tartott. Ekkor XIV. Lajos utasítására portai követté lett az őszinte magyarbarát Ferriol marquis helyett, de diplomatai babérokat itt sem szerzett magának. 1725-ben halt meg jóformán teljesen elfeledve, 82 éves korában. — *Sebestyén József: Adatok gr. Nádasdy Ferencz tábornagy életrajzához (1709—1783)* címen a nádasdladányi levéltár gazdag anyagából értékes adatokat közöl, melyek nemcsak a nagyhírű hadvezér személyes és családi viszonyaira vetnek világot, hanem sok tekintetben kiegészítik, illetőleg helyreigazítják Thurzó Kálmánnak a Hadtört. Közlemények 1915. évfolyamában megjelent dolgozatát. Különösen figyelemreméltó Sebestyén tanulmányának azon részlete, melyben gr. Nádasdynak, mint a magyarországi lovascsapatok felügyelőjének, szemleútjáról fennmaradt jelentéseit ismerteti. — *Demkő Kálmán: Magyarország hadiereje a XVI. században* cz. alatt adott folytatólagos közleményei az élelmezés, a hadsereg-szervezet, fegyverzet, ruházat, ellátás stb. kérdéseivel foglalkoznak, számtalan, eddig kevésbé ismert részlettel gazdagítván e korra vonatkozó ismereteinket. — *Ványi Ferencz: Nagyvárad visszafoglalása a törökökötől 1692-ben.* Szerző a kalocsai főszékesegyház érseki könyvtárában őrzött és Schwegler Henrik Kristóf tolmács kezéből származó egykorú kézirat adataira támaszkodva adja elő Nagyvárad visszafoglalásának történetét; igen érdekesek a dolgozatnak azon — Schwegler után adott — részletei, melyek a vár belső viszonyaira s a Várad körül fekvő hódoltság adózási és jogi viszonyaira vonatkoznak; az ostrom leírásában szinte naplószerű részletességgel mondja el az ostrom különböző szakaszait, úgy hogy a kézirat ismertetését

teljesen indokoltnak látjuk. — *Tóth László*: *I. Rákóczy György beavatkozása a 30 éves háborúba* cz. dolgozata az 1644—45-i hadműveletekről megjelent tanulmányoknak és kiadványok adatainak összefoglalása. Kár, hogy szerző nem idézi forrásait, a mi pedig tudományos igényekkel felleépő dolgozatnál *conditio sine qua non*. — *Palóczy József*: *Katonai térképek készítése II. József császár idejében*, különös tekintettel Magyarországra. A terepfelvételek Mária Terézia korában a cseh tartományok felmérésével (1764—67) kezdődtek; 1768-tól 1785-ig tartott a Habsburgok alá tartozó egyéb országoknak, köztük Magyarországnak is, felmérése a cs. kir. főszállásmesteri kar, a mostani vezérkar vezetése mellett. A felvételek a fölmérés tekintetében koruk hiányosságaival bírnak ugyan, de viszont a tudomány akkori állása szerint tulajdonképen még szó sem lehetett a monarchia egységes fölvételéről. A »József-felvétel« 5400 kitudónden megrajzolt szelvényei azonban, melyeknek magyar vonatkozásait szerző áttekinthető módon szemlélteti, alapvető dolgok, melyekből hazánk s a vele érintkező területeknek földrajzi képét a legpontosabban megismerhetjük. — *Szendrei János*: *Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban* cz. tulajdonképen folytatja a külföldi múzeumok és gyűjtemények magyar emlékeiről a Hadtört. Közlemények 1893-i évfolyamában elkezdett ismertető közleményét. Kívánatos volna jelentésének önálló közzététele is. — A »*Tárca*« rovatban *Lukinich Imre*: *Háborús emlékeink megmentése* cz. alatt megjegyzéseket fűz a 30-ik honvéd pótászlóalj parancsnokságától közzétett: »Ezredünk háborús emlékeinek megmentése az utókor részére« cz. tartalmas kiadványhoz s a benne foglalt eszméket kövételre méltóknak ítéli. — *U. ö.*: *Br. Tóth Ferencz, a Dardanellák megerősítője* (1733—1793) czímen *Palóczy Edgárnak* hasonló című művét ismerteti. — A »*Hadtörténelmi apróságok*«-ban számtalan kisebb közlemény (Csodás megszabadulás *Pilch Jenőtől*, az 1644-ik évi hadjárat történetéhez *Kemény Lajostól*, Kárász Lukács hadi commissarius utazása 1672-ben *Romhányi Jánostól*, II. Rákóczi rendelete a tábori pótaszolgálat ügyében *Szendrei Jánostól*, Mehmed budai pasa levele gr. Esterházy nádorhoz 1626-ból *Kerényi Lajostól*) érdemel figyelmet. — A »*Hadtörténelmi Irodalom*« fokozott érdeklődéssel kíséri a világháborúval kapcsolatos hadtörténelmi termékeket. Úgy látszik, sok türelmet követelő kiigazító munkára lesz szükség a jövőben olyan részleteknél, melyek a magyar ezredeknek szereplésével állanak vonatkozásban. — A »*Hadtörténelmi Okmánytár*« két hadbírószági ítéleten kívül (1603-ból és 1708-ból) Buda 1530-iki ostromához szolgált felhasználható adatokat (*Kárffy Ödöntől*.) Az évfolyamot név- és tárgymutató zárja be.

Huszadik Század. 1917. 12. sz. Ismerteti *Bihari Károlynak* »*Br. Eötvös József politikája*« és *Holecki Oszkárnak* »*Das Nationalitätenproblem im alten Polen*« című munkáit.

1918. 1. sz. *Szabó Ervin*: *A magyar jobbágyfelszabadítás országgyűlési története* 1847-48. Részlet a szerzőnek »*Társadalmi és párt-harcok a magyar forradalomban*« című sajtó alatt álló munkájából, mely azt törekszik bebizonyítani, hogy nem csupán a kormánypárt, de az ellenzék nagy része is csupán az önkéntes örökváltság javított kiadását akarta törvénybe iktatni s a bécsi és pesti események hatása alatt mondták ki az általános és kötelező örökváltságot állami kártalanítással. E megállapítás figyelmen kívül hagyja azt, hogy az 1847-48. évi országgyűlési követek a vármegyei utasítások értelmében szólottak és határoztak, a napi események alig gyakorol-

tak rájuk befolyást; de figyelmen kívül hagyja azt is, hogy az épen egy esztendővel előbb készült ellenzéki nyilatkozatban benn volt az »ürbéri viszonyok kárpótlás melletti megváltása statusintézkedés útján«. Az 1848. évi örökváltsági törvény tehát az ellenzéki program diadala s nem a »parasztforradalom« rémképe előtti meghunyászkodás volt.

2. sz. Ismerteti *Below Geornak* »Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen« című munkáját.

Irodalomtörténet. 1918. január-február. *Zsigmond Ferencz*: *A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére.* A szabadságharc előtt Jókai romantikus volt divatból, a szabadságharc után romantikus maradt a nagyszerű élettapasztalatok hatása alatt, melyeket képzelete a hit kifogyhatatlan energiájává dolgozott át, a magyar nemzet nagyrahivatottságába vetett hit élő erejévé. Romanticismusa még azt is diktálta neki, hogy a magánélet nem elegendő magában a szemléletgyűjtésre, hanem az igazi írónak ki kell lépnie a közélet változatos küzdőterére. — *Váczy János*: *Décsi Lajos, B. Jósika Mihlós.* Ismertetés. Décsi műve az átlagos becsű munkák közé tartozik; esztétikai és irodalomtörténeti fejtegetései néhol egy kissé sekélyesek és felfogásában kevés eredetiség van. Az életrajzi rész azonban sikerült.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1918. I. *Tolnai Vilmos*: *Katona József és Fessler.* Forráskritikai tanulmány; a felölelt mozzanatok: a Micz bán-epizód, a thüringiai követség, Tiborcz megsebesülése, a Jegyzés. — *Perényi József*: *Aranka György magyar nyelv-művelő társasága.* A kolozsvári kath. lyceumi könyvtár emlékeinek részletes ismertetése. Közli a felhívó körlevelet és a jegyzőkönyvek számos részletét. Az első gyűlés 1793 decz. 3-án volt, 1800 június 23.-áról van az utolsó jegyzőkönyv. Ismerteti a társaság kiadványait, a hatást, melyet keltettek és az Aranka Györgyhoz a társaság ügyében intézett gazdag levélananyagot. — *Décsi Lajos*: *Adalékok b. Jósika M. életrajzához.* A biographiában felhasznált kiadatlan források közül idősb B. Jósika M. végrendeletét, a válóperben hozott ítéletet és a válóperi szerződést közli. — *Gragger Róbert*: *Kazinczy iskolai inspektorágához* közöl két iratot az iglói ev. egyház colligatumaiból. — *Iványi Béla*: *Irodalomtörténeti levelek a gr. Teleki-család gyömrői levéltárából.* Közlés.

Komáromi Hirlap. 1918. 8. sz. *Mados György*: *Béke a lántsatorói magyarok és medvebőrös oroszok közt Breszt-Litovszkban.* Idő Kr. u. 889. Innocentius krónikás és Szekér Joakim munkája alapján elmondja a 889-ben Breszt-Litovszkban kötött békét.

Köszeg és Vidéke. 1918. 8. sz. a. j.: *Királylátogatás 1818-ban.* I. Ferencz király és neje Köszegen való tartózkodását írja a városi jegyzőkönyvek alapján.

Magyar Nyelv. 1918. 1—2. sz. *Pais Dezső*: *Sukoró helynevet magyarazza.* — *Jakubovich Emil* kimutatja, hogy az oklevelekben előforduló Vygor a mai fehérmegyei Igar puszta nevével azonos. — *Wesselényi nádor* levele 1663-ból, melyet Érsekújvár veszedelmekor Liptó vármegyéhez intézett.

Magyar Nyelvőr. 1918. 1—2. sz. *Réthei Prikkel Marián*: *A tárogató síp.* Nem a török síp átvétele, hanem eredeti magyar hangszer.

Magyar Figyelő. 1918. 1. sz. *Kőrösi Sándor*: *Az Áfium és Busbeck.* Gróf Zrinyi Miklósnak »Az Török Áfium elleni orvosság« és Busbecknek »Exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium« című munkái közötti vonatkozásokat fedezett fel és közölt

Ferenczi Zoltán az Akadémiai Értesítő mult évi évfolyamában. Kőrösi ezzel szemben azt bizonyítja, hogy Busbeck Zrinyihez hasonlóan a Macchiavelli tanítványa s a mi Zrinyinél és Busbecknél közös, az mesterüknek, Macchiavellinek tanításából fakadt, Busbeck »Exclamatioja« tehát szerintem nem nevezhető a Török Áfium forrásának.

Neue Freie Presse. 19235. sz. *Eduard v. Wertheimer: Nach siebzig Jahren. Baron Samuel Josika über Sturz und Flucht Metternichs.* Közli báró Jósika Sámuel erdélyi kancellárnak egy eddig ismeretlen emlékiratát Metternich bukásának és menekülésének körülményeiről. Jósika nagy tisztelettel és ragaszkodással viseltetett a kancellár iránt, a kinek bukását szégyennek minősítette és belőle a monarchia összeomlására vélt következtenni. Az a körülmény, hogy a beteg fekvő gróf Apponyi György magyar kancellár helyett neki kellett a magyar országgyűlés eseményeiről a kancellárnak jelentést tenni, tette lehetővé, hogy a bukás pillanatában Metternich oldala mellett tartózkodhatott. Feltűnő, hogy Jósika az első pillanatokban nem ismerte fel a mozgalom nagy horderejét, a melyről azt gondolta, hogy a rendelkezésre álló hatalmi eszközökkel elfojtható lesz. Reményeit alaposan lerombolta a kancellár gyorsan bekövetkezett lemondása, kinek nem maradt más hátra, mint gyorsan eltűnni a megváltozott politikai élet színteréről. A tömeg 14-én egy nagy tüntetést szándékozott a bukott kancellárnak rendezni, a kit hívei, köztük Jósika, siettek a mielőbbi elutazásra figyelmeztetni. Metternich elfogadta Liechtenstein herceg meghívását az alsóausztriai Feldsberg kastélyba. Mielőtt azonban útra indulna, elhatározottat, hogy átköltözködjék gróf Taafanak a Burgtól távolabb eső palotájába. Metternich minden feltűnés nélkül Jósika által kísérve hagyta el a kancellári palotát és gyalog ment ideiglenes lakásába, a hová minden zavaró esemény nélkül érkezett meg. Jósika ezután a herceg gyermekeinek szerzett hamis névre szóló útleveleket, a kik vasúton utaztak el. A sok fáradalom következtében beállott kimerülés megakadályozta Jósikát abban, hogy jelen legyen a kancellár elutazásánál, kinek lelkierejét csudálta e nehéz pillanatokban. Feldsbergből Metternich a következő, Jósikára és a magyar állapotokra vonatkozó sorokat intézte egyik bizalmasához, Hügel Károly báróhoz: »Sagen Sie Jósika, dass er recht daran getan hat, zu bleiben; er sage sich selbst und Graf Georg Apponyi, dass ich ewig ihr Freund bleiben werde. Beide sind Männer und daher heute eine seltene Ware. Jahrelang habe ich nach Männern geschrien; meine Stimme ist in der Wüste verklungen. Ich fürchte sehr, dass Ungarn einer harten Zeit nicht entgehen wird. Das Superlativum des demagogischen Treibens in eine um Jahrhunderterte zurückstehende Gesellschaft eingepflanzt, führt notwendigerweise zur Anarchie.«

Neues Pester Journal. 1918. 31. sz. *Palóczy Lipót. Kurland, Livland, Estland.* A három balti tartományra vonatkozó művelődéstörténeti adatokat közöl. — 32. sz. *p. i. Wanderungen durch Pest vor 70 Jahren.* Egy német gyapjúkereskedő (Z. H.) Pesten szerzett tapasztalatait ismerteti, melyek 70 év előtt a »Grenzboten« lapban jelentek meg. — 58. sz. *Váradi Antal. Die Grundherren von Alföfen.* A Zichy-család földesuraságára vonatkozó adatok. Óbuda 1659-ben mint donatio jutott a Zichy-család birtokába.

Nyugat. 1918. 3. sz. *Andrássy Gyula: Nagybritannia és a béke.* Válasz Lord Lansdownenak. Az orosz forradalom hatása a háborúra

és a béke lehetőségeire. — 4. sz. *Schöppflin Aladár* ismerteti és méltatja *Szekfü Gyula*: *Der Staat Ungarn* cz. könyvét.

Pester Lloyd. 1918. 28. sz. *Wertheimer Ede.* *Ungarn in französischer Beleuchtung* címmel a háború alatt megjelent néhány francia munkát ismertet, melyek Magyarország multjával és jövőjével foglalkoznak s telve vannak tájékozatlan s gyűlöletes támadásokkal. — *Marczali Henrik*: *Zwischen Oktoberdiplom und Ausgleichszeit.* Szögyéni-Marich emlékiratai 3-ik kötetéről szóló terjedelmes ismertetés. — 29. sz. *Paajonen Heikki*: *Finnlands Wiedergeburt.* Finnország sorsát mondja el a háború kitörése óta. — 36. sz. *Vámbery Armin*: *Sultan Abdul Hamid.* V. posthumus munkája, melyet néhány hónappal halála előtt írt a P. L. számára azon alkalommal, midőn Abdul Hamid súlyosan megbetegedett. A cikkben A. H. határtalan szenvedélyes, erőszakos temperamentumának rajzát adja. — 57. sz. *Litauen* címmel Vidunás W. M. Litauen in Vergangenheit und Gegenwart munkájának ismertetése. — 58. sz. *Lorsy Ernő*: *Emerich Halász.* Az elhunyt publicistának írói munkásságát jellemzi.

Pesti Napló. 1918. 64. sz. *Gróf Moltke Helmuth*: *A régi Pest.* A nagy hadvezér 1835-iki naplójegyzeteiből vett részlet.

Protestáns Szemle. 1917. évf. 9—10. szám. *Ferenczi Zoltán*: »*A magyar protestantizmus irodalomtörténeti jelentősége*«. Az új kort a szellemi élet terén két nagy mozgalom vezeti be: a renaissance és a reformáció. Az előbbi közvetlen előkészítője az utóbbinak. A reformáció az állami és társadalmi átalakulásokat is előidézte s felébresztette szunnyadozásaikból a nemzeti nyelveket is és eszközölte az irodalmak felvirágzását. Nálunk 1526-ig mindössze egy kötetnyi verses emlék s 15 kötetre menő próza maradt az utókorra, míg ezzel szemben a protestantizmus 14 első évéből jóval több és jóval irodalomban alkotás. A XVI. század, a protestantizmus kora 28 nyomdát állított fel, mely 81 év alatt 500-nál több ismert magyar művet termelt, melynek kilenczted része protestáns irodalom. Ez a század a magyar biblia és énekeskönyv mellett megteremtette a magyar elbeszélő és lírai költészetet s a magyar vita-irodalmat, s ez előidézője a XVII. század virágzásának is az irodalom igen sok terén. A XVIII. században, a protestánsok legnagyobb elnyomatásának időszaka alatt is a kizáróan magyar irodalom — kevés kivétellel — protestáns munka. Rámutat aztán a tanulmány a XIX. században az irodalom terén azokra az eredményekre és alkotásokra, a melyek a protestantizmusnak vagy protestáns íróknak a munkái. — *Szelényi Ödön*: »*Luther és Kant*«. A két nagy szellemet egymás mellé állítván, a tanulmány három kérdésre nézve olyan lényeges szellemi rokonságot talál Luther és Kant között, melyeknek alapján megállapítja, hogy a Luthertől elhíntett termékeny protestáns elvek és gondolatok szükségszerűen elvisznek Kanthoz. — *Pokoly József*: »*A reformáció világtörténeti jelentősége*«. A reformációnak ez a nagy jelentősége abban van, hogy az emberi szellem szabad fejlődésének, a középkor által megszakított, folytonosságát helyreállította s ezzel ismét visszaadta az egyént önmagának. — *Bethlen István gróf*: »*A reformáció és Erdély*«. A reformáció Erdélybe Wittenbergből hozatott be. Terjedését elősegítette a katolikus papság erkölcsének fogyatékossága s népszerűvé tette azt az ő több irányú szabadelvű intézkedése és intézménye. Martinuzzi elterjedése elé nem vethetett gátat s 1550-ben a tordai országgyűlés már törvénybe igtatja a lutheránusok szabad vallásgyakorlatát. A református hit térfoglalását Petrovich segített elő s a marosvásárhelyi zsinat tette uralkodóvá. Ezzel szem-

ben később az unitárius hit vette fel a küzdelmet, melynek eredménye a szabad vallásyakorlat kiterjesztése volt az unitáriusokra is. Végigkíséri aztán a mű a reformáció erdélyi történetét s levonja belőle a tanulságokat. — *Révész Kálmán*: »*Történeti hazugságok a három nagy erdélyi fejedelemyről*«. Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek felől, főleg a jezsuiták által terjesztett, történeti valótanságokat czáfolja történeti érvekkel és bizonyítékokkal. — *Zoványi Jenő*: »*Adatok a magyar protestantizmus multjából*«. Megállapításait és nézeteit adja elő az 1546. évi eperjesi zsinat állítólagos végzéseinek keletkezési helyéről és idejéről; a meszlényinek, illetőleg réczés-félének nevezett kanonos könyvről; Sylvester Jánosnak Debreczenben való állítólagos szerepléséről; az 1563. évi csonka unicumról és a »A halál könyvé«-ről; Czeglédi György és Károlyi Péter állítólagos közös művéről; a »lutherani comburantur«-nak a »Corpus Juris Hungarici«-ban szerepéről és jelentőségéről; az egyetemes felügyelői és egyetemes főgondnoki állás eredetéről; a bodrogkeresztúri konvent résztvevőiről és Matolay nevű ágens létezéséről. — *Payr Sándor*: »*Déavay Mátyás Luther Márton házában*«. Írásos történeti documentummal igazolja, hogy Dévay Wittembergben Lutherrel egy ideig egy házban lakott és együtt étkezett, mely körülmény jelentős külső bizonyíték arra is, hogy Dévay Luther hatása alatt állott. — *Lencz Géza*: »*A kassai templomfoglalás hatása Bocskay felkelésére és a bécsi békekötésre*«. A kassai dóm a XVI. század ötvenes éveiben a protestánsok tulajdonában volt. A király azonban 1604 január havában hatalmi szóval átadatta ezt a templomot, a hozzácsatolt magyar kápolnával együtt az egri káptalannak s a dóm elfoglalása katonai segédlettel meg is történt. Ez a templomfoglalás volt főindítéka annak, hogy a felsőmagyarországi városok seregeik orvoslására a királyhoz követeik útján kérvényt intézzenek. Ez előkészítette Bocskay felkelésére a külföld rokonszenvét s itthon a protestáns uniót. Ez volt főmotívuma annak is, hogy a felsőmagyarországi városok 1604-ben a pozsonyi országgyűléshez kérvényt adjanak be, mi aztán a végzetes XII. articulus megszerkesztésére vezetett. A templomfoglalás aztán, más erőszakossággal kapcsolatban, a királyi városokat Bocskay pártjára viszi át s a béketárgyalásokon többszörösen is érezteti hatását.

Sárospataki Hirlap. 1918. évfolyam. 3—4. szám. *Kálniczky Géza*: »*Tompa kassai fogsága*«. Tompának hazafias írói munkásságáért a hatalom részéről üldöztetést is kellett elszenvedni. Kassán két alkalommal is a haditörvényszék foglya volt. A cikk Tompa e két fogságának részleteivel foglalkozik.

Telológiai Szaklap és Könyvujság. 1918. évfolyam. 1. szám. *Miklós Ódön*: »*Bisterfeld első meghívása Leidenbe*«. Bisterfeld Jánosnak, a gyulafehérvári ref. főiskola nagynevű tanárának Hollandiába történt első meghívása, annak körülményei és időpontja eddigelé nem volt eléggé tisztázva. E kérdésre vet a cikk írója, idevonatkozó kutatásai alapján, világosságot.

Vasárnapi Ujság. 1918. 3. sz. *A magyar konzervatívek.* Szögyény-Marich László emlékiratai III. kötete alapján e párt szereplése 1848-tól 1867-ig. — 5. szám. *A rigómezei csaták.* A sajtóhadiszállás által rendezett őszi tanulmányút alapján vázolja egy résztvevő az 1389-i, 1448-i és az 1915-i csatákat. — 7. sz. *Ukránia története, föld- és néprajzi ismertetése* Sztrippai Hiador tollából. — 8. szám. *Abdul Hamid*, a trónjavesztett szultán halála alkalmával írt méltatás. — 10. sz. *Halász Imre*, a kiváló publicista nekrológja.

Tárcza.

Czeglédi Ferencz életrajzi adatairól.

Czeglédi Ferencznek, a wittenbergi egyetemről négyévi ott időzés után, a magyar coetus seniori állásából 1557 végén eltávozott¹ és 1558 tavaszán a krakói egyetemre beiratkozott² magyar protestáns papjelöltnek, később a zempléni református dioecesis (egyházmegye) évtizedeken át működött esperesének hivataloskodási helyeit akképen állapította meg régebbi tudásunk, hogy előbb Sárospatakon tanár, majd Ecseden a Báthoryak udvari papja, ezután Sárospatakon lelkész volt és mint ilyent ruházta fel egyházmegyéje az esperesi tiszttel a reformatio századának még hatvanas éveiben.

Mindezekből csupán annyi bizonyos feltétlenül, hogy 1568-ban is, 1577-ben is és 1593-ban is tényleg zempléni esperes volt. 1568-ban ebbeli minőségében hívta egybe a sárospataki zsinatot,³ 1577-ben egyik tisztáninni esperesnek mondta ugyanőt Kassai Császár György a Szikszaí Fabricius Vazul emlékére tartott beszédének ajánlásában,⁴ 1593 január 31-én a bodrogkeresztúri zsinaton elnökölt⁵ és ugyanez évben segílyt gyűjtött egyházmegyéjében a wittenbergi magyar coetus számára.⁶ Miután azonban az 1568 augusztus 24-ére Sárospatakra zsinatot kitűző levelében őmaga említé, hogy a hadi zavarok miatt már két év óta nem tartottak az egybehívottak, vagyis a kormányzata alá tartozó egyházmegye papjai hasonló összejövetelt,⁷ esperessé választatása pedig másképen és más alkalommal nem történhetett, mint amazoknak valamelyik zsinatján: ennél-

¹ Thury Etele : Iskolatörténeti Adattár. II. 48. l.

² Schrauf Károly : A krakói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. 35. l.

³ Kiss Áron : A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései. 634—5. l.

⁴ Czeglédi György borsodi, Károlyi Radics Gáspár abauji és Gyarmathi Márton ungi esperesek társaságában.

⁵ Kiss Áron : I. m. 707. l.

⁶ Thury Etele : I. m. 43. l.

⁷ Kiss Áron : I. m. 634. l.

fogva legkésőbbben 1566-ban léphetett ebbe a hivatalába.¹ Szerintem még 1564-ben, ennek vége felé kellett ennek történnie, a mikorra a Perényi Gábor földesúri hatósága alatt levő helységek papjai választani voltak kénytelenek vagy újra a lutherismus álláspontjára való helyezkedés, vagy az állásukról való eltávozás között, és a midőn a tőketerebesi hitvita még egy utolsó kísérlet volt egyik részről a nyakas református papok meghajlítására, másik részről Perényinek engedékenységére és türelmességre való rábírására. Nem sikerült egyik sem. Az egyideig még lutheránusoknak maradt egyházközségek papjai ezentúl a Perényivel szoros és állandó összeköttetésben álló öt szabad királyi városi egyházmegyében szenteltették fel magukat,² a reformátusok pedig, akik a Perényi-birtokokon kívül szabadon terjeszkedhettek és tevékenykedhettek, a Sárospatakról, mint Perényinek a földesuraságá alá tartozó városból felekezetének gömörvármegyei pártfogói³ körébe menő Kopácsi István helyébe más esperest választottak, mindenestre olyat, a ki semmiképen sem függött Perényitől. Ezt a választást bizonyára nem sokáig halogatták azután, hogy Kopácsi ugyanazon idő körül, a mikor Thury Pál Sajószentpéterről a tiszántúli egyházkerületbe,

¹ Már ez a tény egymaga megdönti S. Szabó Józsefnek (Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában 46. l.) azt a sok egyéb tekintetben is tarthatatlan véleményét, melyet Kopácsi Istvánnak 1567 január 7-én Rimaszombatban esperesi minőségben végzett egyházlátogatásából következtet, hogy t. i. mint esperes »messzeterjedő vidéket kormányzott, a mely legalább is Zemplén, Borsod és Gömör-Kishont (helyesebben Gömör, valamint Kishont) megyéket foglalta magában«, nemkülönbén megdönti az ehhez fűzött további állításokat is. Kétségtelen ugyanis, hogy midőn Kopácsi Gömörben és Kishontban esperesi kötelességeket teljesített, ugyanakkor Czeglédinek Zemplénben már mulhatatlanul esperesnek kellett lennie. Én még azt is lehetetlennek tartom, hogy Borsod és Gömör már ekkor egy egyházmegyét alkotott volna, tartozván amaz az egri püspökség alá, ez utóbbi pedig az esztergomi érsekséghez. Az egyesülés csak jóval később következhetett be. Addig még meg kellett érniök a gömörieknek a reformátusságnak saját vidékükön a lutheránusok javára való nagyfokú lehanyatlását. Az újraéledés csak a század utolsó évtizedében következett el, a mikor aztán semmi tekintet nem akadályozta, viszont pedig számos érdek kívánta tőlük azt, hogy a szomszédos borsodi egyházmegyéhez csatlakozzanak. Az ilyképen egyesült egyházmegyének, mint ilyennek, 1596-ból vannak az első életjelei.

² Klein J. S.: Nachrichten... I. 107, II. 459—60. l. — Hornyánszky: Beiträge zur Gesch. evang. Gemeinden in Ungarn. 265. l.

³ Legfőbb lehetett közülök Bebek Györgyné Patóczy Zsófia, s épen ezért valószínűnek tekinthető, hogy Pelsőczön talált alkalmazást Kopácsi.

s valamivel azután, hogy Szikszai Fabricius Vazul sárospataki rectorságból kolozsvári rectorságba távozott, szintén elhagyta egyházmegyéjét s jobb hazába vonult, hol szabadon vallhatta meggyőződését.

A mi az esperessé választott Czeglédinek sárospataki papságát illeti, erre nézve én már 1908-ban kinyilvánítottam volt azt a meggyőződésemet, melynél fogva »az az állítás, hogy Czeglédi Ferencz 1568-ban ott működött volna, nem rendelkezik semmiféle támponttal« és egyidejűleg azt is kimutattam volt, hogy 1571-től 1575-ig Bassarági Vitus János volt a sárospataki első pap.¹ Ugyanezeket a tényeket 1916-ban ismét megállapítá »történetíróink« ellenében S. Szabó József is,² akik közé természetesen én már nem tartozám. Mivel pedig Kopácsi épen reformátussága miatt volt kénytelenítve elmenni Patakról : épen úgy, mint a hogy esperes-utódját nem kereshetjük a Perényi Gábor birtokain működő lelkészek között, és így a patakiban sem, emezt, vagyis a lelkészi állásában való utódját szintén nem a helvét irány hívei között találjuk meg, hanem egykorú és hiteles adat³ útmutatása nyomán, valamint ez adatnak a történeti hagyományyal való egybevetése alapján a lutheránusságánál fogva nagyon is elfogadható Sztárai Mihályban. Ennek ezt az 1565-ben és minden valószínűség szerint 1565 körül is kifejtett ottani munkálkodását tették azután későbbi történetírók évtizedekkel előbbre, és teszik némely jelenlegi történetírók is a megállhatatlan hagyományos nézethez való merev ragaszkodással. Kevéssel Perényinek 1567-ben történt halála után cserélhette fel aztán valamikor Sztárai Patakot Pápával. Közvetlen utódja olyan valaki volt, a kinek nem maradt fenn a neve korunkra. Ezután következett Bassarági, őt követőleg pedig újra egy ismeretlen nevű, ennek azonban nem is nagyon érdemes a kiléte után érdeklődnünk, róla szólván Bornemisza Péternek következő egykorú följegyzése :

»Ez napokban történt ez, hogy midőn egy híres bölcs ember, ki jó zsidó, görög, deák és bölcs tanító levén, magát alázatosan nem szabná az szegény községhez, felettébb dorgálta őket és igen kevélyül tartotta magát előttök. Azonban egy nemes asszony állatot kapnak meg paráznaságnak vétkében, ki azelőtt jó erkölcsű volt és az eset miatt

¹ Századok 1908. 816—7. 1. (»Sárospatak reformációja« cz. tanulmányomban.)

² Debreczeni és sárospataki papok a reformáció századában. 47. 1.

³ Történelmi Tár 1900. 476. 1.

igen siránkozott. De miért hogy bűnbe kapták, a törvény halálra avagy úr kegyelmére itéli. Az úr előtt sok jámborok midőn esedeznének érette, ő az prédikátorra hagyja, de a prédikátor magát megkeményítvén, semmiképen nem engedi el halálát, netalán azért, hogy láttassék igen tisztának és állhatatosnak. De nem sok idő múlva önmagát férfiú-gyermekkel kapják fertelmességbe és tűzre ítélik. Jóllehet az úr, a ki őreá hagyta vala az asszony kegyelmét, őneki megkegyelmezett.« Széljegyzetben mondja meg aztán Bornemisza, hogy »csuda példa, mely Sárospatakon lett 1579. esztendőben.«¹

Hogy ez sem lehetett Czeglédi, az onnan bizonyos, hogy ő az ezutáni időben szintén viselte az esperesi tisztet, a mi egy vele történt ilyen eset után kétségtelenül kizárt dolog lett volna. Már pedig ennek a különleges és jellegzetes erkölcsű embernek első papnak kellett lennie, mert a párázna asszony ügyében való rendelkezés jogát nem engedte volna át a földesúr egy alantasabb állású lelkésznek, kivált az első pap mellőzésével. Alkalmasint épen ennek lett utódja Czeglédi Ferencz, de ettől fogva sem egészen haláláig, hanem csak néhány évig működött Sárospatakon. Am úgy gondolom, 1584-ben még ott volt. Hiteltérdemlőnek tekintem ugyanis azt az adatot, melyet egy közelkorú esperesi utódjától, Miskolczi Csulyak Istvántól (1629—1645) származó följegyzés után Debreczeni Ember Pál közölt nagy egyháztörténeti művében, és a mely az 1584. évet említi mint olyant, a melyben ő (Miskolczi) gyermekségében esperesül ismerte Czeglédit.² Ez a Miskolczi általában olyan kiváló történelmi érzéknek adta számtalan tanujelét mind történeti kútfők lemasolásával, mind nagybecsű hivatali naplójával és leveleskönyvével, úgyszintén egyházlátogatási és zsinati jegyzőkönyveivel,³ a melynek alapján bizvást föltehetjük róla, hogy az általa följegyzett évszámot vagy kezében

¹ Prédikációk egész esztendő által«. 1584. 152. levél; említi a 154. levelen is.

² Lampe-Ember: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria*. 588. l. (a sárospataki könyvtárban őrzött kézirat *»Liber redituum«* után, mely azonban csak esperesnek s nem egyszersmind pataki papnak is említi).

³ Egyházlátogatási jegyzőkönyveit közöltem a *Történelmi Tár* 1906. évi, zsinati feljegyzéseiből két közleményt ugyanazon folyóirat 1909. évi, esperesi naplóját és leveleskönyvét szintén csak egy részében a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 1911. évi folyamában. A többi részek lemásolva várják a kiadás lehetőségének következtét.

levő, vagy emlékezetében élő concret adatra támaszkodva állapította meg. Minthogy pedig Miskolczi minden bizonynyal mint pataki tanuló láthatta ekkor Czeglédit, föltehető és ekkorról el is fogadható, hogyha egyáltalában volt pataki plébános, épen ebben a tájban lehetett az.

Csakhogy 1584 után mégis elment nemsokára Czeglédi Patakról, miként ezt Fegyverneki Izsák »Enchiridion«-jának 1586 márczius elsején keltezett és Ecsedi Báthory Istvánhoz intézett ajánlólevele nyilván bizonyítja. Ebben ugyanis Fegyverneki egyebek között azért is magasztalja Báthoryt, hogy a jeles képzettségű, feddhetetlen életű, érett ítéletű, nagy bölcsességű és több más kiválósággal ellátott nagy theologust, Czeglédi Ferenczet udvari papjával és legbensőbb tanácsadójával választotta ki.¹ Ez körülbelül kevéssel azelőtt, úgy 1585 vége felé történhetett, és könnyen lehetséges, hogy a Sárospatakra akkor készülő ifjú tanár részére az onnan Báthoryhoz távozó tekintélyes esperes eszközölte ki mind a tanári alkalmaztatást, mind pedig könyve kiadásához a magasrangú és roppant buzgóságú főúr² támogatását.

Hogy Czeglédi valósággal volt papja Báthorynak, azt az utóbbi maga is megemlíti végrendeletében, elmondván, hogy »az szegény Czeglédi Ferencz uram prédikátorom hagyott vala az ecsedi eklézsiának könyveket sokat.«³ A régi állítás szerint épen Ecseden volt a Báthoryak udvari papja Czeglédi, ám ez semmi módon nem férvén össze zempléni esperesi tiszttel, a róla írók akként egyeztették e kettőt, hogy az esperességét megelőző időre, tehát még a hatvanas évek elejére tették ecsedi predikátorkodását. Csakhogy ekkor

¹ 1586-iki I. kiadás B. levelén, Heidelbergben keltezve, a hova — úgy látszik — még nem jutott el a nagyhírű Paksi Mihálynak Szepsiben 1585 márczius 2-án, tehát majdnem egy esztendővel az előtt (Erdélyi Történelmi Adatok III. 23., a Szepsi Laczkó Máté krónikája szerint) történt halálának a híre, mert ennek fölemlítése nélkül hálálkodott a következő sorokban Báthorynak azért, hogy nagy fizetéssel adott állást egyik birtokán (t. i. Szepsiben) Paksinak.

² Neki köszönheti első sorban a vizsolyi biblia is a megjelenését; buzgó pártfogója volt a debreczeni collegiumnak is; egy értekezése a szentháromságról, egy a praedestinációról, meg nagyszámú vallásos fohászokdája és elmélkedése (a miket irodalomtörténetíróink egészen helytelenül zsoltároknak emlegetnek), valamint hosszas theologiai fejtegetéseket is tartalmazó végrendelete pedig az akkori theologiai irodalomnak a legjelesebbjei közé avatja.

³ A Századok 1890. évi folyamában csak kivonatossan ismertett végrendeletének az országos levéltárban őrzött eredetijéből a szószerinti szöveg.

teljességgel nem lehetett volna papja Báthory Istvánnak, már pedig épen órála mutatják a hiteles adatok, hogy mellette működött Czeglédi. Az 1555-ben született Báthory István ebben az időben még tíz éven aluli gyermek volt s nem is Ecseden, hanem Erdődön, 1565-től pedig Varannón (illetőleg az emellett fekvő Csicsva várában) lakott szüleiével, a magyarországi reformatio történetében jelentékeny szerepet játszó Ecsedi Báthory Györggyel és Somlyai Báthory Annával. Ecsed különben is csak a Báthory Miklós 1585-ben bekövetkezett halálával maradt Báthory Istvánra.

De miként a régi állítások közül annyi meg annyi tévesben, mégis lehet ebben is valami igaz mag. Czeglédinek ecsedi papságára mutat az egyenesen ezen egyház javára hagyott könyvadománya. Ám ez egyébképen is nyomra vezető adat: bizonyosan élete végén munkálkodott ott. Báthory Ecsedre vitte Zemplénből, természetesen csak a még mindig esperesi működéséhez tartozó 1593. év után s ott is fejezte be aztán az életét. A jelenleg ismert adatok szerinti ecsedi papok névsorában épen elfér. Tudtunkkal ugyanis az ottani két, egyenlőrangúnak látszó papi állomáson a következők szolgáltak ebben az időtájban: Hodászi Pap Lukács 1585-től 1595-ig és 1603-tól 1607-ig, Szegedi Király János 1595-től bizonytalan ideig, de hozzávetőleg megállapíthatóan 1599—1600 tájáig,¹ Óvári Mihály 1599-től 1603-ig,² Monai János az 1597-en³ kezdődő évek valamelyikétől, legkésőbbben 1600-tól 1603-ig, Czeglédi János 1603-tól⁴ 1639-ig. Minthogy pedig Czeglédi Ferencz 1597-ben már

¹ 1595 nyarán jött haza Wittenbergből, 1598-ról pedig kétségtelen adat jelzi ecsedi papságát (Thury: i. m. 28. és 46. l.). Minthogy Monai János 1603-nak csak márcziusában halt meg, Szegedire kellett vonatkoznia a Báthory István 1603 február 28-áról keltezett és így valószínűleg akkor befejezett végrendeletéből ennek a részletnek: »... azonképen az szegény megholt János pap könyveit is vettem vala meg.« Így tehát más Szegedi János volt az, a ki 1630-ig Debreczenben, 1631-ben és 1632-ben Hajduböszörményben, később pedig Szatmárt lelkészkedett, alkalmasint az, a ki 1601-ben tállyai rector-ságból ment Heidelbergbe egyetemre (Szenczi Molnár Albert naplója stb. 118. l.).

² Borovszky: Tiszántúli ev. ref. papok 7. l.

³ Ez évi január 16-án még tasnádi pap volt (Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez I. 10. l.).

⁴ 1604-ben szentelték fel ecsedi papnak (Borovszky: I. m. 8. l., hol hibás olvasás következtében »Ecedinum« helyett »Elvedinum«-ot irt), de már 1603-ban ott volt (Szenczi Molnár Albert naplója stb. 37. l.).

nem volt életben,¹ az 1593 után 1596-ig tartó pár évre kell tennünk ecsedi működését.

Önként felmerül az a kérdés, hogy hol lelkészkedhetett Zemplén vármegye területén sárospataki, bár nem tökéletesen bizonyos, de az említett időszakban valószínű első papi szolgálatát megelőzőleg és hol azután? Hogy már előbb is lett volna Sárospatakon s 1579-ben másodízben kezdett volna ott működni, arra nézve semmi adatunk nincs. Második pap elvégre lehetett volna, de csupán esperessé választása előtt, mivel ha tudunk is rá esetet, hogy választottak esperessé vagy püspökké olyat, a ki akkor még nem plébánosi (első papi) állást töltött be, az már mégis nehezen gondolható el, hogy a legközelebbi alkalommal elő ne lépett volna az illető a plébánosi tisztségre, vagy pedig elvállalt volna egyházmegyéjének vagy egyházkerületének akár melyik községében alantasabb rangú állomást. Voltak ugyanis a több pappal bíró egyházközségek között olyanok is, a melyekben egyenlő jogú papok többen hivataloskodtak, de viszont voltak olyanok is — és ez volt a reformatio századában a katholicismusból fennmaradt állapot többnyire — a melyekben egyik szélesebb hatáskörrel és magasabb fizetéssel rendelkezett a másikkal, illetőleg többinél. Ez utóbbiak közé tartozott Sárospatak is.

Működnie kellett azonban Sárospatakra menését megelőzőleg Varannón. A Tolnai János odavaló magyar pap ügyében 1629-ben teljesített tanukihallgatások alkalmával ugyanis két leányegyházban, Izsépen és Hosszúmezőn egy-egy olyan ember akadt, a kiről különlegességgépen fel van jegyezve, hogy »Czeglédi Ferencz idejétől fogván élt«, még pedig egyenesen és kizárólag ottani papsága idejére vonatkoztatva.² Nem valami feltűnő dolog lévén, ha valaki 1586-tól vagy épen az ezutáni évektől fogva 1629-ben is élt, minden bizonynyal azt kell föltennünk, hogy a sárospataki papságát előzőleg, tehát 1579 előtt, még a Báthory Györgyék idejében volt Czeglédi itteni pap, a mettől az akkor még húsz éves ifjú is hetven éves aggá vénült 1629-re s így igazán ritkaságnak volt tekinthető egy-egy kis faluban. Miután pedig ide

¹ Sárospataki Füzetek 1864. 135—6. l. — Ház, szántóföld, rét, szőlő, malom maradt utána Sárospatakon, a melyeket Dobó Ferencz vett meg s 1602-ben készített végrendeletében ispotály céljaira hagyott (Radvánszky: Magyar családélet és háztartás III. 203. l.).

² Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1911. 40. és 42. l.

1561 december 24-én Werpetz Gergely szenteltetett föl lelkésznek Wittenbergben,¹ 1571-ben pedig az 1565-től Tállyán² szolgált, a hetvenes évek első felében aztán Gyulafehérvárra került Ilosvai Benedek volt a magyar lelkész,³ az Ilosvai működését megelőző esetleges és az azt követőleg feltétlenül megvolt időközök közül inkább csak az utóbbira gondolhatunk Czeglédi itteni hivataloskodási ideje gyanánt vagyis az 1579 előtti időszaknak 1571 utáni valamelyik évétől való részét kell Varannó számára lefoglalnunk. A még ennél is korábbi években való szolgálati helye azonban még mindig homályban marad előttünk.

Hogy aztán legfeljebb az említett néhány évig lehetséges sárospataki első papságáról⁴ a Báthory István környezetébe való távozása után hol működhetett, arra nézve első helyen újból Varannó jöhetne szóba, mint a mely a Báthory Györgyék elhalálózása és ugyanott történt eltemetése⁵ után egyetlen fiúknak, Báthory Istvánnak ment át a tulajdonába. Ám e helyen éppen Czeglédinek a Báthory környezetébe való jutását közvetlen követő időtájban, 1586 novemberében más lelkészkedett az ottani egy református

¹ Prónay—Stromp: Magyar evangelikus egyháztörténeti emlékek. 19. l.

² Klein: I. m. u. o. — Hornyánszky: I. m. u. o.

³ Mint ilyen szerzett lakodalmi verset Nádasdy Ferencznek és Báthory Erzsébetnek az egybekelése alkalmára (Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár III. 608. sz.).

⁴ E hivatalában legvalószínűbb utódja az 1577-ben ungi esperesi, de már ez évtől kezdve (Irod. tört. Közlemények 1911. 115. l.) s még 1584 februárjában is (Radvánszky: I. m. III. 129. l.) sátoraljaujhelyi lelkészi tisztet viselő Gyarmathi Biró Márton lehetett, kinek sárospataki papságáról 1591-ből van adatunk (Thury: I. m. II. 42. l.). Kérdeműlt esperes levén, föltehető, hogy csak első papnak ment el Újhelybe is, Patakra is. Nemkülönbben első pap, még pedig ennek kevéssel 1591 után bekövetkezhett halálát követőleg közvetlen utódja lehetett az a Pesti Gáspár, kiről Szilvásujfalvi Imre a Szikszai Fabricius Vazul latin-magyar szótárának 1597-iki kiadása elébe ez évi júliusban írt s Krakкаи Demeter sárospataki igazgatóhoz és tanítványaihoz intézett előszavában, mint e mű első kiadójáról azt is megemlíti, hogy »csak nem rég boldogult meg, midőn nálatok Krisztus hajójának kormányzója vala«. Az egyházközség kormányzójának nem mondhatott valami alsóbbrendű papi személyt, csakis az első papot, a plébánost. Ennek elhunytá után került aztán 1595-ben Patakra ugyancsak első papnak Tolnai Fabricius Tamás, a kiről már eddig is meg tudták állapítani történetíróink, hogy első pap volt, míg a többiekről a Czeglédi felől vallott tévedések miatt nem voltak rá képesek.

⁵ Századok 1890. 125. l.

papi állásban,¹ t. i. Thury Boldizsár.² Minthogy pedig Zemplén vármegye területén még egyetlen tekintélyesebb helység: Királyhelmech volt a Báthory István birtokában, egyedül erre gondolhatunk, mint Czeglédinek 1585-től való hivataloskodása színterére. Ennélfogva Gyarmathi Biró Miklós, a ki 1593 júniusában még beregi esperes és mezővárii pap volt, míg 1597-ben zempléni esperesnek és helmecki papnak írta magát, nemcsak esperesi, hanem lelkészi hivatalában is utódja lehetett Czeglédinek. Vele szintén összekötetésben állott Báthory István, a mint bizonyítják végrendeletének következő szavai: »En is vettem vala az helmecki prédikátor, Gyarmathi Miklós könyveit meg...«³ Kettőjük együttes közremunkálásának sikerült megalkotni azt az uniót, melyre 1597-ben léptek a zemplénvármegyei református és lutheránus egyházak, de a mely az elképzelhető leghelyesebb módon kizárólag egyházzervezeti volt, nem pedig hitelvi és szertartási is.⁴

Most még csak arról a kérdéstről kell befejezésül megemlékezni, hogy hát tanár volt-e Czeglédi Sárospatakon? Szerintem bátran lehetett, még pedig a régi állítással megegyező időszakban, azaz Krakóból visszatérte után egészen addig, míg Szikszai Fabricius Vazul jött a helyébe, vagyis körülbelül 1558-tól 1561-ig. Ezen a réven ismerkedhetett meg Kopácsi Istvánnak Erzsébet nevű leányával, kit azután feleségül is vett, minden valószínűség szerint akkor, a mikor erről az abban az időben legtöbbszörre átmeneti foglalkozással szolgáló hivatalról papságra távozott valahova.

Zoványi Jenő.

¹ Az 1629. évi egyházlátogatáskor és azután is az első pap református volt, a második pedig lutheránus. Semmi esetre sem lehetett több reformátusra szükség az előző évtizedekben sem.

² Borovszky: Borsod vármegye története. I. 95. és 101. l.

³ Végrendeletének az országos levéltárban levő kézírata szerint.

⁴ Ez 1670-ig állott volt fenn s tulajdonképen nem igen állott egyébből, mint abból, hogy a zemplénvármegyei lutheránusok, a kik ekkor már kizárólag a tótok közül kerültek ki, alávetették magukat a magyar református esperes kormányzatának. A legfőbb vonásában már jellemzett varannói egyházi helyzet adta hozzá körülbelül a kiindulási pontot.

Válasz Patek Ferencz úrnak.

A *Századok* f. évi 94—97. lapjain *Balkántörténeti Tanulmányok* című munkámról megjelent bírálatra legyen szabad néhány észrevételt tennem.

Mindenekelőtt, mi a kritika tárgyi anyagát illeti, bíráló *durva* hibákat (bizonyára feltűnőt akart mondani) állapított meg, melyeket az igazság érdekében kötelességemnek tartok megvédeni.

Ha bíráló megütközik azon, hogy a Hohenstaufok kipusztították a normanokat, erre nézve legyen szíves megnézni a kézikönyveket, melyek közül már a XVI-ik századbéli Baronius azt jegyezte ki az olasz krónikákból, hogy Henrik császár e végett vonult Sziciliába: »diram vindictam adversus omnes quos sciret ex Northmanorum gente descendere« [exercere]. — Ha oly *durva* hibának tartja, hogy Anjou Károly nem 1268-ban, hanem 1267-ben vette birtokába Korfut és Durazzót, akkor e hibától annál inkább eltekinthetne, mert ugyanott — és ezt bíráló feledékenysége folytán az igazság érdekében kötelességemnek tartom megemlíteni — az 1267-iki viterbói szerződés szerepel az angevin balkánpolitika kezdetéül, magam sem tüntetvén fel bíráló hibájául azt, hogy 1267 helyett 1867-ről beszél. — Kirívóbb a helyzet annak a mondásnak a kifogásolásában, hogy II. Károly Sziciliát az 1302-iki caltabellottai szerződésben a spanyoloknak engedte át, mert bíráló is kénytelen bevallani, hogy Károly a szerződésben Sziciliáról lemondott, csak az igazság ellen tusakodva nem ismeri el azt, hogy a szigetet a spanyoloknak engedte át. — Végül nagyon jól tudom én, az ellenkezőjét nem is állítottam, hogy az Anjouk már 1302 előtt a magyar korona elnyerésére törekedtek, de hogy e törekvés csak a szicíliai kudarcz után vált reálpolitikai küzdelemmé, azt fölösleges bizonyítani.

A mi a bírálat általános kijelentéseit illeti, kérem ne vegye rossz néven, ha oly lesújtó kijelentéseit igaz értékükre szállítom le. Azon kijelentés, hogy a dolgozatnak tudományos értéke nincs, magyar bírálóknál ma már eléggé sajnos, a megszokottak közé tartozik, melynek nem mindig kell, hogy objectiv alapja is legyen. Bíráló bizonyára úgy gondolta, hogy a tanulmány a címhez szabva rövid, de annak célja egy félév alatt sokkal bővebb formában megtartott előadásoknak a közlés érdekében kénytelen összevonása volt, mindazonáltal először kísérelvén meg történetírásunkban a balkánpolitika összefoglalását. Ha bíráló a tanulmány címét megérti, akkor a *balkánpolitika* történetében nem a *Balkán történetét*, hanem annak csak egy részét keresi, a minthogy a tanulmány kitűzött és bevallott célja

csupán a balkáni kérdés régibb történetének nagy vonásokban való megvonása volt, s ha ő tette volna közzé e rövid kivonatot, magam szívesen üdvözöltem volna e téren, melynek fontosságát már régóta — és az idő mutatja, hogy nem ok nélkül — hangoztattam. Fel kell tételezni, hogy annak tüzetesebb irodalmát is jól ismerem, mint azt néhány jellegzetes munka megemlékezésével meg nem mutathattam és ezért a bírálótól felsorolt munkák, melyek egyébként erős kiegészítésre szorulnak, el is maradhattak volna.

Köszönöm a megtisztelő bizalmat, hogy egy »ilyenféle munkát« meg is tudnék »csinálni«, annak megírását azonban (mert »csinálás« alatt talán ezt érti) szíves készséggel átengedem a bírálónak. Nekem nincs szándékomban.

Horváth Jenő.

Megjegyzés Horváth Jenő úr válaszára.

Horváth Jenő úr egyéni észrevételeire, a mennyiben azok stylusomat és általános kijelentéseimet illetik, nincsen megjegyezni valóm. Az ilyesmin vitázni meddő dolog; hogy pedig könyvnek tudományos értéke volna, azt a könyvnek elolvasása után, ismétlem, még a laikus olvasó is tagadni lesz kénytelen, az én ismertetésem befolyása nélkül is. Higyje meg a szerző, szívesebben állapítottam volna meg ennek ellenkezőjét, de hát ez a lesújtó kijelentés *objective* igaz, bárhova szállítsa is azt szerző *subjective*. Erről nem mi mondhatunk végleges ítéletet, hanem majd csak hozzáértő olvasóközönségünk. Tehát erről ne vitázzunk.

Felelnem kell azonban — épen a laikus olvasó kedvéért — szerző tárgyi észrevételeire, bármily kínos dolog is tudományos folyóiratban alapvető, rég eldöntött kérdésekről vitázni.

A normannok kipusztításának bizonyítására idézi a szerző Baroniust. Az idézett hely azonban Baronius saját előadása, a mely, származzék bár a XVI-ik századból, nem bírhat kútfői értékkel szerző állítását illetőleg, sőt ha tudok még egy kissé latinul, a Baroniusnál szereplő participium fut., sem az utána következők nem jelentik azt, hogy Henrik valóban kipusztította a normannokat.

Nem értem, hogy Korfú elfoglalásának időpontjáról szólva, a hol tévedését el nem tagadhatja, miért hivatkozik oly büszkén arra, miszerint ugyanott az 1267-iki viterbói szerződés szerepel az angevin balkánpolitika kezdetéül. Ha valaki a balkánpolitika történetéről ír, — még ily nagy vonásokban is — annak meg kell említenie a viterbói szerződést. Ez tehát nem

érdem, ez magától értetődő kötelesség, s épen ezért nem feledékenységgem mulott, hogy ezt meg nem említettem. Ugyanilyen czímen reprodukálhattam volna könyvének jelentékeny részét. Fel kell egyébként világosítanom a szerzót, hogy *nem* a viterbói szerződés az Anjouk balkánpolitikájának kezdete; ellenkezőleg, ez elég hosszú és céltudatos balkánpolitikai tevékenységük első phasisának betetőzése, eredménye. Így az epirusi — és korfui — foglalás, vagy az Achajával való szövetség köz-tudomásúlag megelőzik a viterbói szerződést.

Egészen egyéni a mód és a hang, a hogy a szerző válaszában a siciliai kérdés, illetve a caltabellottai béke dolgát tárgyalja. A mit e részben ismertetésemben írtam, az vita tárgyát egyáltalán nem képezheti. Erre tehát nem térek ki, már csak azért sem, mert kissé restellem, hogy a *Századok* lapjain ilyen primitív, közismert tények felett discussio egyáltalán lehetséges.

Sajnálatos azonban, hogy szerző feleslegesnek tartja bizonyítani, hogy az Anjouknak a magyar korona elnyerésére célzó törekvései csak a siciliai kudarc után váltak reálpolitikává. Pedig ez valami novum lett volna. Nem tudom ugyan, milyen időpontra teszi szerző a »siciliai kudarcot«. Minthogy azonban a siciliai vecsernyére alig gondol itt, valószínűleg a caltabellottai békét érti. Már most, azt sem tudom pontosan, milyen tartalmat ad a »reálpolitika« kifejezésnek. De én úgy vélem, nagyon egyéni nézetének kell lenni erről, ha nem fogadja el, hogy az Anjouk említett törekvése reálpolitikává 1290-től lett, megszerezvén hozzá, mint mondtam, az alapot az 1269-iki házasságokkal. Ebben, gondolom, a *Századok* olvasói általában egyet fognak érteni velem, talán a szerző is, ha veszi magának a fáradságot és legalább az »Acta externa« I. kötetében található megfelelő korú emlékeinket átnézi.

Ezzel az ügyet a magam részéről befejeztem. Semmi kedvem hozzá, hogy a *Századok* lapjait s a magam idejét elemi ismeretek közlésére pazaroljam.

Patek Ferencz.

Demkó Kálmán †. (1852—1918.)

Demkó Kálmánnal ismét egy régi érdemes monographusunk távozott el a magyar történetkutatók amúgy is gyér soraiból, épen azok közül, a kik vidékre, kedvezőtlenebb dolgozási viszonyok közé kerülve, sem veszítették el munkakedvüket, hanem alkalmazkodni tudtak a helyzethez és szaktudásukat és szélesebb látókörüket a helyi történet földolgozásának szolgálatába állították. 1877-ben Trsztenára került az ottani algyrnasiumhoz,

a honnan azonban már a következő évben Lőcsére helyezték át. Itt élte át munkás életének java éveit, mint tanár, majd igazgató. A Szepesség nagy történelmi multja és Lőcse város gazdag levéltára mindig újabb és újabb kérdésekkel foglalkoztatták. Egymás után jelentek meg apróbb és nagyobb közlései és földolgozásai a Századokban és a Történelmi Tárbán. Közben rendezte Lőcse városának a XVI-ik századtól kezdve becses anyagban igen gazdag levéltárát s bejárva a többi szepesi levéltárt is, arra a meggyőződésre jutott, hogy e gazdag anyaggal szemben szinte tehetetlen, hogy még a helyi levéltárak anyagának föltárásához és földolgozásához is szervezett munkára van szükség. Így vetette föl a Szepesmegyei Történelmi Társulat alakításának gondolatát. A Társulat 1883-ban létre is jött, ma vidéki társulataink legelőkelőbbike, a mely komoly, tudományos színvonalon álló folyóiratának és kiadványainak egész sorával dicsekedhetik. Ez az egyesület a millennium alkalmában a Szepesség történetét több monographiában dolgozta föl, a melyek közül *Lőcse város történelét* maga Demkó írta, a város művelődési viszonyainak pompás képét nyújtva. Általában a művelődési vonatkozások vonzották. Ez irányú munkásságából kiemeljük »*Polgári család-élet és háztartás Lőcsén a XVI—XVII. században*« (1882), »*Lőcsének erődítése és védelmi rendszere*« (1884), »*Magyar-cseh confederatio és a besztercebányai országgyűlés 1620-ban*« (1889), »*Szepesvármegye levéltárai*« (1889) cz. dolgozatait és a *szepes-szombati krónikáról* írt forrástanulmányát (1891). Összefoglaló értéke volt a Magyar Tudományos Akadémia történelmi értekezései során megjelent »*A szepesi jog*« (1891) cz. jogtörténelmi tanulmányának. A kilenczvenes évek voltak különben írói pályájának legtermékenyebb esztendei. Akkor írta »*A magyar orvosi rend története*« cz. művét is, a melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének központi választmánya a Póor Imre-féle 100 aranyos jutalommal tüntetett ki (megjelent 1894). Kutatásai akkor már túlterjedtek a Szepesség határain és különösen a felsőmagyarországi városok anyagát ölelték fel. Így jött létre egyik legbecsesebb alkotása, az Akadémia által kiadott »*A felsőmagyarországi városok életéről a XVI—XVII. században*« (1890) című munkája. A mikor később a főváros egyik nagy főgymnasiumának igazgatására Budapestre került, a sok adminisztratív munka egy időre elvonta történelmi tanulmányaitól. Nyugalomba vonulva azonban, visszatért a felsőmagyarországi városok történetéhez s azoknak különösen hadtörténelmi vonatkozásaival foglalkozott. E munkálkodásának eredményeit: »*Országos concriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ra*« (1913), »*Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. század-*

ban» (1914), »Magyarország hadiereje a XVI. században« (1916—17) a Hadtörténelmi Közleményekben publikálta. A kik a XVI—XVII. század történetével, a városok életével és a Szepesség-történetével foglalkoznak, mindig rá lesznek utalva és ő munkáira és sajnálni fogják, hogy a halál munkaerejének teljes birto-
kában oly hirtelen és váratlanul ütötte ki a tollat kezéből.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat ig.-választmányának 1918 január 16-án d. u. 5 óraker tartott ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Fejérpataky László alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, Baranyai Béla, dr. Császár Elemér, dr. Dománovszky Sándor, dr. Dőry Ferencz, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Iványi Béla, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, Révész Kálmán, dr. Szabó Dezső, dr. B. Szabó László, ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és dr. Lukinich Imre főtitkár, mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s a megjelent tagokat az újév első ülése alkalmával melegen üdvözli. A jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Lukcsics József és dr. B. Szabó László ig. vál. tagokat kéri fel. Egyuttal jelenti, hogy gr. Klebelsberg Kunó elnök és dr. Csánki Dezső alelnök távolmaradásukat kimentették.

1. Alapító tagul ajánlatik dr. Horváth Győző püspök, Kalocsa. Évdíjas rendes tagokul pedig 1918-tól fogva dr. Povischil Rikárd kanonok, Kirschbaum Lajos kanonok, Szent Ágoston Egy-
let Kalocsa, valamennyit ajánlja gr. Klebelsberg Kunó elnök. — Megválasztatnak.

2. Pénztárnok előterjeszti az 1917. évi december hónapról szóló pénztári kimutatást. E szerint a Postatakarékpénztárban bevétel december hóban 13.279 K 55 f., kiadás ugyanakkor ugyanott 12.491 K 24 f. Pénzmaradvány december hó végén a Postatakarékpénztárban 788 K 31 f., a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlakövetelésünk 2.804 K Összes pénzmaradvány 1917. december végén 3.592 K 31 f. — Tudomásul szolgál.

3. Pénztárnok az ügyrend 6. a. §-a értelmében előterjeszti az előző év végével tagdíjaikkal hátralékban maradt társulati tagok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

4. Főtitkár előterjeszti ugyancsak az ügyrend 6. a. §-a értelmében az 1917. év folyamán tudomása szerint elhalt és az 1917. év végével törlendő társulati tagok jegyzékét. E szerint elhaltak a következők: Szűcs Andor, Puky Andor, br. Hornig Károly, Magos Sándor, Komjáthy Béla, Jedlicska Pál, Csoma József, Nagy Béni, Jeszenszky Sándor, Hajós József, Balkay Béla, Thury Etele, Ernuszt Kelemen, Várossy Tivadar, Cserhalmi Sámuel, Létmányi Nándor, Hegedüs János, Némethy Lajos, Batka János, Stiller Mór Holló Barnabás.

Kilépésüket 1918. január 1-től kezdődő érvénynyel szabály-szerűen bejelentették: Franek Dömötör, Galgóczy Jenő, Kvapil Jenő, Koczkás József, Szilágyi Oszkár, Tráger Ernő. — Tudomásul

szolgál s az ig. választmány egyttal felhatalmazza a pénztárnokot, hogy a tagok sorából való töröltetés iránt a szükséges intézkedéseket megtegye.

5. Főtitkár jelenti, hogy Lyka Döme alapító tag a »Magyarország története német nyelven« című társulati kiadványra még a nyár folyamán megígért 10.000 koronás adományát befizette. Ez összesen 10.000 korona névértékű VII. kibocsátású 6%-os hadikölcsönkötvényt jegyeztünk. — Jóváhagyólag tudomásul szolgál.

6. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő előterjeszti a góthai Perthes czéggel kötendő szerződés-tervezetet, hogy az ig. választmány által teendő esetleges módosítások figyelembevételével a szerződések megkötethetők legyenek. — Az ig. választmány a szerződés-tervezetet pontonként tárgyalás alá vevén, mindenekelőtt jóváhagyja, hogy a kiadvány írói dr. Angyal Dávid és dr. Domanovszky Sándor ig. vál. tagok legyenek. Hozzájárul ahhoz, hogy az első két kötet kéziratának benyújtási határideje egy évvel hosszabbíttassék meg; kötelezi magát arra, hogy a szerződés-tervezet szerint a kész műből 150 példányt könyvkereskedői áron, az iverket 40 pfennigen számítva, átvesz, mely példányok azonban csak a tagok közt lesznek értékesíthetők. Végül elfogadja a tervezet azon feltételét, hogy Gotha legyen az illetékes bírósági fórum, de kiköti, hogy a mennyiben időközben a szerzők személyében változás történék, a kiadó cég a Társulattal egyetértve állapotjon meg az új személyében. A kiadó cégnek a szerzőkkel kötendő szerződés-tervezet tudomásul veszi, de hangsúlyozni kívánja, hogy az egyes kötetek a Társulatnak 12 Márkánál többre ne kerüljenek.

7. Főtitkár jelenti, hogy a Thaly-pályázatra 1917. december 31-én egy szabályszerű pályamű érkezett be az elnökséghez. A Thaly-ügyrend értelmében bírálókul kiküldendőnek javasolja dr. Hóman Bálint, dr. Madzsar Imre és dr. Szentpétery Imre ig. vál. tagokat. — Az ig. választmány a javaslatához hozzájárul.

8. Elnök javasolja, hogy bár az ügyrend 6. a. §-a szerint az évi rendes közgyűlés napjának és tárgyának megállapítása a januári ig. vál. ülés feladatai közé tartozik, a választmány ez alkalommal ne foglalkozzék a közgyűlés ügyével, mert a legnagyobb valószínűség szerint a fűtési nehézségek miatt a márcziusi közgyűlés a folyó évben is el fog maradni. Minthogy azonban így a február 14-iki és az április 18-iki ig. vál. ülések közé két hónapi köz ékelődnek, a mi a megoldásra váró feladatok szempontjából nem kívánatos, javasolja, hogy a február 14-ére kitűzött ig. vál. ülést az ügyrendben megállapított programmal folyó évi márczius 14-ére halaszszuk el, a mikor is a közgyűlés napja és tárgya is meghatározható lesz. — Az ig. választmány a javaslatot elfogadja.

Dr. Lukinich Imre s. k. főtitkár. *Dr. Fejérfataky László* s. k. elnök.

Hitelesítjük: *Dr. Lukinich József* s. k. *Dr. Szabó László* s. k.

A Magyar Történelmi Társulat ig.-választmányának 1918 márczius 14-én d. u. 5 órákor tartott ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügy. alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, Baranyai Béla, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Lukacsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Szabó Dezső,

dr. Szentpétery Imre, ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és dr. Lukinich Imre főtitkár mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitja és a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Döry Ferencz és dr. Hóman Bálint ig. vál. tagokat kéri fel. Jelenti, hogy gr. Klebelsberg Kunó elnök, dr. Fejérpataky László alelnök és dr. Áldásy Antal ig. vál. tag távolmaradásukat kimentették. Majd kegyeletos szavakban emlékezik meg Társulatunknak nemrég elhunyt tiszteleti tagjáról, gr. Khuen-Héderváry Károlyról, a ki érdeklődését és szeretetét a hazai történettudomány és Társulatunk iránt nemcsak hangoztatta, hanem tettekkel is kimutatta s a ki az által, hogy az Országos Levéltár nagyszabású építkezését lehetővé tette, örök hálára kötelezte a magyar történettudomány munkásait és barátait. — Indítványára az ig. választmány jegyzőkönyvben örökíti meg nagyérdemű tiszteleti tagjának emlékezetét.

Ezután meleg szavakban üdvözli dr. Lukinich Imre főtitkárt és dr. Császár Elemér ig. vál. tagot abból az alkalomból, hogy a pozsonyi Erzsébet tudományegyetem nyilvános rendes tanáiraivá nevezettek ki.

9. Alapítótagul jelentkezik dr. Szőke Gyula ügyvéd, eddigi rendes tag, Budapest, 200 koronával. Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1918-tól: dr. Pacséry Károly tanfelügyelő, Budapest, aj. dr. Morvay Győző, Bodnár István szerkesztő, Szekszárd, dr. Szarka Gyula honvédfőhadnagy, aj. dr. Holub József, Kachelmann Károly gépgyáros, Vihnye, aj. Kerekes Kálmán, Ilyés Viktor földbirtokos Kolozsvár, aj. dr. Biró Venczel, dr. Szópek Loránt prem. főgymn. tanár, Nagyvárad, aj. dr. Oszvald Arisztid. — Megválasztatnak.

10. Pénztárnok felolvassa az 1918. január—február hónapokról szóló pénztári kimutatást. E szerint a Postatakarékpénztárnál befolyt január és február hónapokban 13.160 K 50 f. Kiadás ugyanott ugyanazon hónapokban 1.807 K 95 f. Pénzmaradvány 1918. február végén a Postatakarékpénztárban 11.352 K 55 f. Hozzá a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlaköveteléseinket 4.064 K 22 f., összes pénzmaradvány 1918. február végén 15.416 K 77 f., mely összegből 4.365 K 57 fillér tőkésítendő. — Tudomásul szolgál.

11. Pénztárnok felolvassa a számvizsgáló bizottság jelentését. — Tudomásul vétetik.

12. Főtitkár felolvassa a gazdasági bizottság jelentését az 1917. évi zárószámadásnak, a számvizsgáló bizottság jelentésének és az 1918. évi költségvetés tervezetének fölülvizsgálatáról. — Ennek alapján az ig. választmány elhatározza, hogy először a számvizsgáló bizottság jelentését azzal az indítvánnyal terjeszti a közgyűlés elé, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentés a szokásos fenntartással megadassék. 2. A költségvetést — dr. Domanovszky Sándor néhány lényegtelen módosító indítványával s dr. Csánki Dezső elnök felvilágosításai után, melyek főleg a Magy. Tört. Életrajzok kiadása tekintetében szolgáltak megnyugtatóul — elfogadja s a közgyűlésnek elfogadásra ajánlja. 3. Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnöknek a gondos ügyvitelért s a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét fejezi ki. 4. Őszinte köszönetet mond végül dr. Illés József és dr. Reiszig Ede ig. vál. számvizsgáló bizottsági tagoknak is fáradságos és lelkiismeretes munkásságukért.

13. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő előterjeszti a »Magyarország újabbkori történetének forrásai« című társulati vállalat ügyrendjének az e végből kiküldött bizottság által megállapított

szövegét. — Az ig. választmány az előterjesztett és az ig. vál. tagja közt kiosztott szöveget legközelebbi ülésén fogja tárgyalni.

14. Dr. Domanovszky Sándor ismerteti a gothai Perthes céggel kötendő módosított szerződés-tervezetet. Miután a nevezett kiadó cég a Társulat feltételeit néhány kisebb jelentőségű módosítással elfogadta, — az ig. választmány felhatalmazza dr. Csánki Dezső ügyv. alelnököt arra, hogy a szerződéseket a Társulat nevében aláírhassa.

15. Főtitkár jelenti, hogy az Athenaeum r.-t. folyó évi márczius 31-iki hatályllyal újabb 15%-os áremelésről értesítette a Társulatot. — Tudomásul szolgál.

Zárt ülésben.

16. és 17. A gazdasági bizottság javaslatait tárgyalta az ig. választmány.

K. m. f.

Er. Lukinich Imre s. k. főtitkár.   *Dr. Csánki Dezső* s. k. elnök

Hitelesítjük: *Dr. Dóry Ferencz* s. k.   *Dr. Hóman Bálint* s. k.

1918 február havában fizettek:

a) alapítványt:

Báró Bánffy Kazimir	21 K
Horváth Sándor	200 »
Dr. Reiszig Ede	110 »
Dr. Szőke Gyula	20 »

b) tagdíjat:

1914-re: Bátor Mihály, Komády Lajos, Mocsáry István (5 K), összesen 25 K.

1915-re: Bátor Mihály, gróf Crouy-Chanel Endre, dr. Görög Ferencz, Mocsáry István, dr. Pruzsinszky Miklós, Soós József, Steier Lajos, dr. Vass Miklós (5 K), összesen 75 K.

1916-ra: Bécsi Magyar Egyesület, gróf Crouy-Chanel Endre, dr. Görög Ferencz, Mocsáry István, Nickmann Ottó, Pacala Viktor, dr. Paclisan Zenobiusz, Pázmány Lajos, Petró Béla, dr. Pruzsinszky Miklós, Steier Lajos (5 K), dr. Turtsányi Ambrus, dr. Vass Miklós (5 K), Zimmermann Rezsőné, összesen 130 K.

1917-re: Bécsi Magyar Egyesület, Budapesti Kereskedelmi Akadémia, Budapesti Országos Kaszinó, gróf Crouy-Chanel Endre, dr. Csánki Dezső, Döry Pál, Egri növendékpapság magyar egyházirodalmi társulata, Ellend József (50 f), dr. Fögel József, dr. Förster Jenő, dr. Friedreich Endre (3 K), dr. Gellért Árpád, dr. Gerevich Tibor, Gergely Fülöp (2 K), Graenzstein Arthur, dr. Imre Sándor, Kammerer Ferenczné, Kassai áll. leány-középiskola, Kiskunhalasi ev. ref. főgymnasium, Kresz Ferencz, dr. Lampérth Géza, dr. L. Sipos Kamilló, dr. Magyary Zoltán, Mocsáry István, Nickmann Ottó, Nyiregyházai Kaszinó, Pacala Viktor, Palmer Kálmán, Petrovics Elek, dr. Pruzsinszky Miklós, dr. Sántha Kálmán (5 K), dr. L. Sipos Kamilló, dr. Szegő Pál, Szentgyörgyi r. kath. algymnasium, Szkunzevics Kornél, Szmrecsányi László, Villám Arnold, Zimmermann Rezsőné, összesen 350 K 50 f.

1918-ra: Acsádi Jenő, dr. Alszeghy Zsolt (8 K), gróf Andrássy Sándor, Angyal József, báró Apor Irma, gróf Apponyi Géza, Aradi Kaszinó-Egyesület, Barsvármegyei Kaszinó, Árvay István, Baja város, Bajai cisztertci r. főgymnasium, Bajkó Péter, dr. Bajza József, Balanyi György, Balázsfalvai g.-kath. főgymnasium, dr. Baltazár Dezső, Baranyai Béla, Barczán Endre, dr. Baross Lajos, Bartos József, Baumgartner Alajos, dr. Bán Ágoston, Bándy Boldizsár, dr. Bánszky János, Bányai Károly, Belóczy Sándor, Benczúr Gyuláné, Beniczky Elemér, dr. Beszkid Miklós, gróf Bethlen Bálint, gróf Bethlen Pál, Békéscsabai Kaszinó-Egylet, Bicske: Vértessaljai ref. egyházmegye, Biró Venczel, Boleratzky Gyula, dr. Boncz Ödön, Boromissza Tibor, dr. Botzenhardt Ferenc, dr. Börcsök Andor, dr. Bruckner Győző, *Budapest:* Baár-Madas ref. felső leányiskola, Egyetemi könyvtár (12 K), Eötvös-Collegium, Honvédelmi ministerium II. osztálya (10 K 80 f), Kegyesrendi főgymnasium, Kereskedelmi Akadémia, V. ker. áll. főgymnasium, VII. ker. áll. főgymnasium tanári könyvtára (14 K 40 f), Reáltanoda-utcai főreáliskola, Horánszky-utcai főreáliskola, Iskola-téri felsőbb leányiskola, Jurányi-utcai felső kereskedelmi iskola, Medve-utcai polgári fiúiskola, Nagymező-utcai polgári fiúiskola, Kertész-utcai polgári fiúiskola, Homok-utcai polgári fiúiskola, Üllői-úti polgári fiúiskola, Knezits-utcai polgári fiúiskola, Batthyány-téri polgári leányiskola, Felsőerdősor-utcai polgári leányiskola, Magyar Nemzeti Múzeum Régiség-tára, Norbertinum könyvtára, Országos Színművészeti Akadémia, Szent István-Társulat, Székesfevárosi levéltár, dr. Costea Oktávián, gróf Crouy-Chanel Endre, Csató Gábor, dr. Császár Elemér, dr. Csegey Gyula, Cserenyey Jenő, Cserny Károly, dr. Czákó Elemér, Czompó Ede, Debre-

czeni tud.-egyetem jogtörténelmi seminariuma, Dessewffy Arisztid, dr. Dieballa Géza, Ellend József (5 K 50 f), dr. Erdélyi László, Ernyey József, Érsekújvári közs. kath. főgymnasium (12 K), Fehértemplomi áll. főgymnasium, dr. Ferenczy Elek, Ferenczi Zoltán, Firtás Oszkár, dr. Főgel József, Földi János, dr. Fraenkel Sándor, Franzen Alajos, dr. Friedrich Endre (3 K), dr. Gárdonyi Albert (4 K 50 f), Gárdonyi Géza, Gergely Fülöp (8 K), dr. Gergely Sámuel, dr. Gombos Albin, Graf Ottó Károly (12 K), Grittner Erzsébet, Gyöngyösi áll. főgymnasium tanári könyvtára, Gyönki ref. gymnasium, Gyórfy Gyula, Győri áll. főreáliskola, Győry Tibor, Gyulafehérvári r. kath. főgymnasium, Hajdunánási ref. főgymnasium, Halbik Cziprián, dr. Hanuy Ferencz, dr. Házi Jenő, Hegyessi Károly, Heinrich Gusztáv, dr. Hennyey Vilmos, Hodinka Antal, Hódmezővásárhelyi ref. főgymnasium könyvtára, Horthy Gyula, dr. Horváth János, Horváth Tibor, Husvéth József (12 K), Hüvösy Lajos, Iglói áll. tanítóképző-intézet, dr. Imre Sándor, Ipolysági áll. főgymnasium, Ispánki Géza, dr. Jambrikovich László, dr. Jászai Rezső, dr. Jeszenszky István, Juhász Béla, Jurenák József, Kaposvári áll. főgymnasium, Karánsebesi áll. főgymnasium (12 K), dr. Karl Lajos, Kassai jogakadémia könyvtára, Károlyi György, gróf Károlyi Gyuláné, Kenessey Gyula, dr. Keppich Gyula, Kerényi Irén, Keszthelyi kath. főgymnasium tanári könyvtára, Kéry A. Kamill, dr. R. Kiss István (3 K), Kissházy Ágoston Gyula, Kisújszállási ev. ref. főgymnasium könyvtára, dr. Kohl Medárd, Kolozsvári áll. tanítóképző-intézet (12 K), Kolozsvári ref. kollégium (2 K), Kolozsvári unitárius kollégium, dr. Magyar-Kossa Gyula, dr. Kovács Miklós, Kövess Ede, Kulín Imre, dr. Küffer Béla, dr. Lampérth Géza, Lányi Lajos, László Gyula, Leleszi premontrai kanonokrendház (12 K), Leskó József, dr. Lipták János, Lóczy Lajos, Losonci gymnasium, Lőcsei áll. főreáliskola, Lőcsei felső leányiskola (10 K 80 f), Lukáts Ferenc, dr. Lukács József, dr. Magoss György, dr. Magyar Zotán, Majorszky Vilmos, Major Tibor, dr. Majthényi Miklós, Makói áll. főgymnasium, Marosvásárhelyi ref. kollégium könyvtára, Máramaroszigeti áll. felső leányiskola, Máriássy Géza, Medean Sergiusz, dr. Melich János, dr. Meskó László, Mezőberényi áll. polgári iskola, dr. Mihályfi Ákos, Mikó Vilma, Milleker Bódog, Milhoffer Sándor, Miskolci áll. felső kereskedelmi iskola, Mocsáry István, Mohácsi áll. polgári iskola, Modrigan János, dr. Molnár Szulpicz, Moóry Rikárd, dr. Morvay Győző, Munkácsi áll. főgymnasium, Nagykárolyi kegyestanítórendi főgymnasium, Nagy Ödön, Nagyszalontai gymnasium, Nagyszalontai polgári leányiskola, Nagyváradi áll. főreáliskola, Nagyváradi premontrai főgymnasium tanári könyvtára, Nemeskey Andor, Németh József, M. Német Lipót, Némäti Kálmán, Nickmann Ottó, özv. hg. Odescalchi Zoárdné, Okolicsányi Géza, Oláh Mihály, Pacséry Károly, Pancsovai áll. főgymnasium, dr. Pap József, dr. Pap Károly, dr. Papp Károlyné, dr. Patek Ferenc (9 K), dr. Pauler Ákos, Pálffy László, dr. Párvy Sándor, br. Perényi Zsigmond, Petro Kálmán, Petrovics Elek, Péchy Elemér, Pécsi cziszt. r. főgymnasium könyvtára, Péterffy Lajos, Pinkovits Ödön, Platty Pál (4 K), Pokoly József, dr. Pompéry Aurél, özv. Pompéry Jánosné, Pongrácz Jenő, Pozsonyi áll. főreáliskola, Pozsonyi tud.-egyetem könyvtára, Privigey r. kath. főgymnasium, br. Prónay Dezső, dr. Pruzsinszky Miklós, dr. Rada István, Radnai Bernát, Ranschburg Gusztáv (20 K 80 f), dr. Rásky Béla, Relkovič Davorka, dr. Relkovič Neda, Resiczabányai polgári iskola, dr. Révész Kálmán, Rósa Imre, Roxa Euzebiusz, dr. Rott Nándor, Rozsnyói kath. főgymnasium, dr. Sarlay Soma, dr. Sasvári Józsefné, Sáfrán József, Sándor János, dr. Sántha Kálmán (5 K), Sárközy Imre, Sárospataki áll. tanítóképző-intézet, báró Schell József, dr. Schilling Lajos, Schleicher Ferencz, Schmidt-mayer Endre, dr. Schreiber Lajos, Sebestyén József, Selmeczbányai ág. h. ev. liceum könyvtára, dr. L. Sipos Kamilló, dr. Šišić Nándor, Soós Elemér, Soproni ág. h. ev. tanítóképző-intézet, Soproni szentbenedekrendi főgymnasium tanári könyvtára, Sörös Pongrácz, Stein János, Strausz István, Szabadkai áll. tanítóképző-intézet (12 K), dr. Szabó Dezső, Szabó Kálmán, Szarvasi ág. h. ev. főgymnasium, dr. Szádeczky

K. Béla, Szánthó István, Szegedi áll. főgymnasium tanári könyvtára, Szegedi városi főgymnasium önképzőköre, Szegedi városi főgymnasium (10 K 80 f), Szegedy Rezső (8 K 50 f), Szekszárdi áll. főgymnasium, dr. Szendrei János, Szentkirályi Kálmán, gróf Széchenyi Bertalan, Székelykereszturi unitárius főgymnasium tanári könyvtára, Székelyudvarhelyi r. kath. főgymnasium, Székelyudvarhelyi ref. kollégium tanári könyvtára, Székesfehérvári ciszt. r. főgymnasium tanári könyvtára, Szigetvári áll. polgári fiúiskola, Szilassy Aladár, Szilágysomlyói r. kath. főgymnasium, dr. Szinnyei Ferencz, Szmrecsányi Lajos, Szombathelyi premontrei főgymnasium tanári könyvtára, Szombathelyi Kaszinó-Egyesület, Szőlgyémy János, dr. Takáts György, Telekessy János, Temesvári áll. tanítónőképző-intézet (12 K), Thék Endréné, dr. Tihanyi Mór, dr. Timon Ákos, dr. Tolnai Vilmos (4 K), dr. Tomasich Miklós, Tordai áll. főgymnasium, Torma Miklós, dr. Tóth Kálmán, Törökbecsei áll. polgári iskola, dr. Tóry Gusztáv, Trsztenai kath. gymnasium, dr. Udvardy László, Valkovszky Miklós, Varga Antal, Varságh Béla, dr. Vass Bertalan, Verseczi áll. főreáliskola, Végth Arthur, Villám Arnold, Virter Ferencz, dr. Vizota Gyula, dr. Voinovich Géza, dr. Vucskics Gyula, dr. Wagner Lajos, O. Weress Zoltán, Wiczmándy Ödön, báró Wlassits Gyula, Medgyesi Lajos, Zágrábi máv. felső népiskola, dr. Zerkowitz Imre, gróf Zichy Sarolta, dr. Zombory Ida, Zsatkovics Kálmán, Zsebráczky Géza, összesen 3004 K 80 f.

1919-re: Dr. Balanyi György, gróf Bethlen Józsefné (12 K), Gyöngyösi áll. főgymnasium tanári könyvtára (7 K), Gyönki ref. gymnasium, Hertelendy László, dr. Lampérth Géza, báró Lang Lajos, dr. Madzsar Imre, dr. Morvay Győző, Munkácsi áll. főgymnasium, Plattyh Pál (6 K), Szeged Rezső (1 K 50 f), összesen 106 K 50 f.

Mindösszesen: 3897 korona 10 fillér.

1918 márczius havában fizettek:

a) alapítványt:

Dr. Herzog József ..... 400 K
Dr. Szőke Gyula ..... 200 *

b) tagdíjat:

1914-re: Dr. Ferenczi Miklós (5 K), összesen 5 K.

1915-re: Dr. Ferenczi Miklós, összesen 10 K.

1916-ra: Dr. Ferenczi Miklós, Nyirbátori minoritarendi gymnasium, Tabódy József, összesen 30 K.

1917-re: Bartók János, Berecz Ábel, Berta Orbán, *Budapesti* kir. tud. egyetem történelmi semináriuma, Növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája, VI. ker. áll. főgymnasium, Eperjes város, dr. Ferenczi Miklós, gróf Gatterburg Károlyné, Gyurácz Ferencz, Komáromi Benczés főgymnasium, dr. Kováts Ferencz, Melichár Kálmán, Pázmány Lajos, dr. Pekár Gyula, Stark Ferencz (10 K 80 f.), dr. Széky Péter, Tabódy József, összesen 180 K 80 f.

1918-ra: Aranyosmaróti áll. főgymnasium (10 K 80 f.), Bandzsala János, Barcza Leánder, dr. Baross Zsiga, Bartók János, Benczúr Jenő, Benedek Sándor, Berwaldszky Kálmán, Besztercebányai ág. ev. főgymnasium, Bély János, Bély József, dr. Bleyer Jakab, Brassói áll. főreáliskola, dr. Breuer Sándor, *Budapest:* Magyar Nemzeti Museum Széchenyi-könyvtára, Országos levéltár, Városi nyilvános könyvtár (10 K 80 f.), Tavaszmező-utcai áll. főgymnasium, Buzna Alajos, Chobot Ferencz, dr. Comsa György gróf Csáky Albinné, gróf Csáky Géza, Csányi László, Debreczeni kegyesrendi főgymnasium, dr. Dékány Kálmán, dr. Dicsőfi József, Eger város, Eperjesi

ág. h. ev. collegium, Eperjesi kath. főgymnasium, Eszéki máv. felsőnépiskola (9 K), Fábry Pál, Felsővisói áll. polgári fiúiskola, dr. Ferenczi Miklós, Fest Aladár, dr. Fináczy Ernő, Fiumei áll. főgymnasium, Fodor József, Fogarasi áll. főgymnasium, Forster István, Gansel Lipót, Gecser Béla, Glatz Ernő, Gyurácz Ferencz, dr. Haiczl Kálmán, Haláchy Rezső, Hoffmann Arnold, Horváth Kristóf, dr. Illés József, Ivánka István, Jászberényi áll. főgymnasium, Jeszenszky Alajos, Józsa Menyhért, Justh György, Karakas Károly, Kerekes Kálmán, Késmárki áll. felső kereskedelmi iskola (12 K), Kirchner Hermann, Kiss István, R. Kiss István (7 K), Kisszebeni kath. főgymnasium, Kolozsvári egyetem művelődéstörténelmi seminariuma, Kolozsvári r. kath. főgymnasium, Komáromi Kaszinó, Kőrmöczbányai áll. főreáliskola (12 K), Kőszegi benzés székház, Kubinyi Miklós, dr. Lakatos Dénes, dr. Lauschmann Gyula, Láng Antal, Liszka Nándor, Losonczy áll. tanítóképző, dr. Lovas K. Elemér, Lugosi áll. főgymnasium, dr. Magyar Győző, Matunák Mihály, Márton Mátyás, Melichár Kálmán, Mezőtúri ref. főgymnasium, dr. Miklósy Zoltán, Miskolczi museum, Mohl Adolf, Müller György, Nagykálló áll. főgymnasium (10 K 80 f.), Nagykikindai áll. főgymnasium, Nagyvárad-i régészeti és történelmi egyesület, Nagy Zoltán, Palatinus József, dr. Patay József, Peszeki Ferencz, Pozsonyi ev. lyceum (12 K), dr. Proca György, Rakodczay Pál, dr. Reiner János, Reissenberger Frigyes, Ring Géza, Riszner Károly, Rózsahelyi kath. főgymnasium, V. Rupprecht Olivér, Schleiminger László, Seress László, ifj. Somssich Andor, Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város egyesített museuma (12 K), Stark Ferencz (10 K 80 f.), Szabadka városi magyar főgymnasium, Szamosújvári örmény múzeum egyesület, Szegedi áll. felső leányiskola (10 K 80 f.), dr. Szely Lajos, dr. Szende Gyula, Szilády Áron, Szombathelyi áll. s. közs. polgári leányiskola, Szombathelyi r. kath. polgári leányiskola, Tagányi Károly, dr. Tarczay Erzsébet, gróf Teleki Tibor, Temesvári áll. felső leányiskola és leánygymnasium, Temesvári áll. főreáliskola (10 K 80 f.), Temesvári kegyesrendi főgymnasium, Tersztyánszky Andor, dr. Thienemann Tivadar, P. Tocsek Ilona, dr. Tóth Szabó Pál, Turócszentmártoni múzeumi tót társaság, Újvidéki kir. kath. főgymnasium (12 K), Ungvári áll. főreáliskola, Váczi kegyesrendi főgymnasium, D. Várady Sándor, összesen 1280 K 80 f.

1919-re: Dr. Dékány Kálmán, Gyalokay Jenő, Huberth Vilmos, R. Kiss István (3 K), Nagykálló áll. főgymnasium, Szirmay József, összesen 53 K.

Mindösszesen 1559 K 60 f.

Novák Nándor, pénztárnok,

I., Márvány-utca 25. III. 25.

A Thallóczy-alapra

adományokat küldtek 1918 február 1-től

1918 márczius 31-ig:

Babics József	100 K
Lukáts Ferencz	10 »
Békés vármegye	50 »
Oláh Mihály	10 »

Összesen..... 170 K

Budapesten, 1918. évi április hó 1-én.

Novák Nándor, pénztárnok,

I., Márvány-utca 25. III. 25.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Debreczeni üzletvezetőség.

Pályázati hirdetés.

13041/1918. I. sz. A magyar kir. államvasutak debreczeni üzletvezetősége a leltárilag kezelt mintegy 950 (kilencszázötven) drb irhasubának, 80 drb gubának 1918. évi május hó 1-től 1918. évi október hó 1-éig leendő fenntartása és javítása iránt pályázatot hirdet.

A fenntartásra és javításra vonatkozó részletes feltételeket magában foglaló ajánlati felhívás, valamint az ajánlati űrlap a magyar királyi államvasutak üzletvezetőségének I. általános osztályának (Debreczen, Ferencz József-út Tisza-palota) megszerezhető, továbbá a magyar kir. államvasutak igazgatóságának III. osztályánál (Budapest, Andrassy-út 75) és valamennyi üzletvezetőségénél megtekinthetők.

Az ivenkint 1 koronás magyar okmánybélyeggel ellátott és lepecsételt borítékban elhelyezett ajánlatok ezen felirattal: »Ajánlat leltári irhasubák és gubák fenntartására — 13041/1918. számhoz« 1918. évi április hó 25-én déli 12 óráig a magyar kir. államvasutak debreczeni üzletvezetőségének I. általános osztályánál benyújtandók vagy magyar kir. posta útján beküldendők. — Bánatpénzül 500 kor., azaz ötszáz koronát a magyar kir. államvasutak debreczeni üzletvezetőségének gyűjtőpénztáránál 1918. évi április hó 24-én déli 12 óráig kell letenni. Takarékpénztári betétkönyvek bánatpénzül nem fogadtatnak el.

Debreczen, 1918. évi márczius hó 23-án. **Az üzletvezetőség.**

UJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára .....6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára .....4 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. **A. F. Pollard:**
Anglia története. Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

**MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)
R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-
ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSBN.**

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra: **A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.** Az ajánkozás a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) bármikor küldhető be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

MEGJELENT!

A Századok Tartalommutatója 1867—1916.

Tartalmazza: 1. a Századokban megjelent cikkek címzeit szerzőik betűrendjében,
2. a Századokban ismertetett könyvek címzeit a könyvek szerzőinek betűrendjében.

A kötet ára **6 korona**; tagoknak **4 korona**. — Az előfizetési összeget legcélszerűbb postatakarékpénztári számlánkra (1099. sz.) befizetni.

Most jelent meg!

A Magyar Történelmi Életrajzok

1917. évi folyama

Márki Sándortól

HORVÁTH MIHÁLY

ÉLETRAJZA.

Előfizetés tagoknak 10,— nem tagoknak 16 korona.

Régi évfolyamok életrajzai, a mennyiben még raktáron vannak, megrendelhetők a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár).

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
D^o DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

---

20 4. 319

LII. ÉVF. 5-6. SZ. 1918. MÁJUS-JÚNIUS
BUDAPEST, 1918. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

Elnöki megnyitóbeszéd.

A Magyar Történelmi Társulat 1918. évi április hó 25-én tartott közgyűlésén mondotta **dr. gróf Klebelsberg Kunó** elnök.

Tisztelt Közgyűlés !

Egyesületek alakításának korát éljük. Az utóbbi évtizedekben gombamódra teremtek társadalmi szervezetek különféle olyan célok megvalósítására, melyek időnként épen népszerűek voltak. Egy időben tudományos, majd közművelődési, újabban pedig sociálpolitikai, főleg népjóléti és közegészségügyi egyesületek keletkeztek. Az állam és az önkormányzati testek mellett az egyesületekre kétségtelenül nagy szerep vár olyan feladatok megvalósításában, melyek az egyén erejét felülmúlják. Mégis látva azt az aránytalanságot, mely egyfelől a kitűzött ragyogó célok, a felállított dús programmok és az elhangzott lelkes beszédek, másfelől az elért eredmények között tapasztalható, a tagdíjat fizető és adakozó közönségben bizonyos csalódottság mutatkozik, mi kárára válik nemcsak az életképtelen alakulatoknak, hanem azoknak az egyesületeknek is, melyek valóban értékeset alkotnak. A hiba nemcsak a vezetés és az anyagi eszközök e'égtelességében, hanem rendszerint abban is rejlik, hogy olyan célokat tűznek ki, melyek az egyesületi munka erejét meghaladják vagy pedig nem felelnek meg az egyesületi munka természetének. Az elérhető cél tiszta és világos felismerése egyesületi téren is a siker főzáloga.

Tévedés lenne azt hinni, hogy tudományos egyesület maga tudományt űzhet. A tudományos munka az egyén legszemélyesebb megnyilatkozása. Az egyesület csak kedvező előfeltételeket teremthet s egyik főfeladata, hogy szervezze a tudományos munkát. A nagyüzemek korát éljük anyagi és szellemi téren egyaránt. A történelem mezején is elmúlt a

kaliforniai aranykeresés kora s bár az egyesek levéltári kutatása még vezethet időnként váratlan és tüneményes eredményekre, de általában ma már többeknek tervszerűen összefogott munkája szükséges annak az óriási adathalmaznak a kibányászásához, mely különösen az annyira szétágazó újkori történelem felépítéséhez szükséges. A modern kor igényeinek és követeléseinek a forráskutatás terén az ilyen nagy tudományos collectív vállalkozások felelnek meg, melyeknek eredménye hatalmas sorozatos kiadványokban ölt testet.

A Magyar Történelmi Társulat folyóiratának, a Századoknak hasábjain már több mint félszázadon át egyesíti a magyar történelem művelőit. Most pedig azon vagyunk, hogy levéltári kutatóinkat szervezzük nagyobbszabású történelmi forráskiadásra. A múlt év tavaszán elnöki székfoglaló beszédben rámutattam arra, hogy az eddigi publicatióknál sajnálattal nélkülözzük a modern kort közvetlenül megelőző időnek, Buda 1686-iki visszafoglalásától az 1848-iki szabadságharczig eltelt korszaknak emlékeit. Egyúttal kifejeztem azt a reményemet is, hogy ezen újabbkori történelmi kútfőknek kiadásához szükséges anyagi eszközöket sikerülni fog társulatunk számára előteremteni. Ebben a reményemben nem is csalatkoztam, a mennyiben eddig 116.713 K tőke gyűlt össze és évi 7500 K állami subventio iránt nyertünk ígéretet. Ezek az anyagi eszközök lehetővé teszik, hogy a béke helyreálltával »Magyarország újabbkori történetének forrásai« gyűjtőcím alatt összefoglalt sorozatos kiadványunkból évenként két kötetet bocsássunk közre.

Vállalatunk sikerének szép záloga, hogy a fent jelzett korszak legkimagaslóbb alakjának, József nádornak dédunokája, József Ferencz főherczeg úr Őfensége a tudományos vállalkozás védnökségét elfogadni méltóztatott.

Az így megvetett alapon most meg kell alkotnunk vállalatunk szervezetét. E végből alapszabályainknak mintegy kiegészítéseképen van szerencsém beterjeszteni az erre vonatkozó szabályok tervét s annak tartalmát főbb vonásaiban a következőkben ismertetni. E szabályok szerint a vállalat az 1686-tól 1848-ig lefolyt korszakot öleli ugyan fel, de a

mennyiben valamely intézmény gyökerei a megelőző korbá nyúlnának vissza avagy fejlődésének bizonyos szaka később záródnék le, az intézmény előző és későbbi fejlődésére vonatkozó főbb források is felvehetők lesznek a róla szóló műbe. A kiadvány négy és pedig 1. általános történeti, 2. közigazgatási, 3. vallási, művelődési és művészeti, 4. gazdasági és társadalmi osztályra oszlik. Az újkori történelem természetének megfelelően különös figyelemmel leszünk azoknak az adatoknak közrebocsátására, melyek alapján részletesen meg lesz rajzolható a nemzet társadalmi és gazdasági kialakulása a XVIII. században és a XIX. század első felében. A sorozatos kiadvány részeit alkotó egyes művek bevezető ismertetésből (értekezésből) és magából a forrásanyag közléséből állnak. Ez utóbbit szükséghez képest jegyzetek magyarázzák s a művet név- és tárgymutató, esetleg magyarázó szójegyzék teszi hasznavehetőbbé. A társulat a vállalat szellemi ügyeit külön intéző- és szakbizottságok útján látja el. A legalább 20 és legfeljebb 30 szakemberből, valamint a társulat tisztikarából alakuló intéző-bizottság megállapítja és időnként kiegészíti az egész vállalat tervét és felállítja a szerkesztésnél szem előtt tartandó elveket. A legnagyobb súlyt fogjuk fektetni arra, hogy a kötetek ne ötletszerűen jelenjenek meg a szerint, a mint egyik vagy másik kutató épen anyagot ajánl fel közlésre, hanem előre akarjuk megállapítani az egész sorozatos vállalat tervét és az egyes tárgykörök fontossága szerint a művek megjelenésének sorrendjét. Az intéző-bizottság továbbá megállapítja a kiadandó egyes műveket, megbízást ad a művek elkészítésére, határoz az elkészült mű kiadása vagy a megbízás megvonása, továbbá az előkészített munka kiegészítése, rövidítése és átalakítása fölött. Az intéző-bizottság választja meg a kiadvány négy osztályának megfelelő négy szakbizottságot is, melyeknek az a feladata, hogy az ügyeket az intéző-bizottság számára szakszempontról előkészítsék. Az adományokból befolyó összegeket lehetőleg tőkeként kell kezelni s a kiadásokat elsősorban a tőke kamataiból, rendes évi segélyekből és a kiadványok után befolyó jövedelmekből kell fedezni. A szabályok, melyeknek főbb rendelkezéseit az

imént volt szerencsém ismertetni, a t. Közgyűlés rendelkezésére állnak s a magam részéről azzal a kéréssel van szerencsém a t. Közgyűléshez fordulni, méltóztassék azokat elfogadni s az elnökséget felhatalmazni, hogy azokat jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszter elé terjeszthesse.

A fedezet összegyűjtése és a szervezkedés után most kezdetét veszi a vállalat részletes programjának kidolgozása és azután maga a tudományos munka. Levéltári kutatóinknak szakértelmükkel különös lelkiismeretességet s a legapróbb részletekig lehető alaposítást kell itt párosítani, hogy a mi vállalatunk méltó helyet foglaljon el az újkori nagy forráskiadások között.

Imént ismertetett első vállalkozásunk előkészítése közben érintkezést kerestem a bécsi magyar történetírókkal és köztük első sorban Károlyi Árpád cs. és kir. osztályfőnök úrral, a bécsi levéltárak legbehatóbb ismerőjével. Ennek a beszélgetésnek eredménye egy értékes emlékirat, melynek függelékében Károlyi Árpád új eszmével fordul hozzám. Jelzi, hogy a bécsi állami levéltár diplomatiái iratai között hatalmas mennyiségben csaknem hiánytalanul őrizi uralkodóink konstantinápolyi oratorainak, residenceinek, internuntiusainak jelentéseit s a hozzájuk küldött utasításokat 1526-tól kezdve a legújabb időkig. »Azok az életbevágó érdekek, — írja Károlyi Árpád — a melyek a monarchiának, de különösen Magyarországnak és Erdélynek a fényes portához való viszonyát jellemzik, önként utalnak e történeti kútforrások óriási értékére. Belőlük ezer és ezer új adat és részlet meríthető történetünkhöz a török uralom idejéből, de még azontúl is II. Rákóczi Ferencz haláláig. Adatok, a melyek ezenkívül a bécsi udvar keleti politikájának korszakait, de másrésztől a fényes porta politikáját is megvilágítják és így az egyetemes történelem kútforrásainak jellegével is bírnak.« Majd hozzáteszi Károlyi, hogy »az említett konstantinápolyi jelentések egy része magyar diplomaták (követek, ágensek) tollából származik, tárgyilag pedig jóformán az egész levelezés a magyar állam külpolitikai helyzetével s annak a török-erdélyi-habsburgi államrendszer kereteiben való változásaival foglalkozik s mint

ilyen -- 1526 óta nem lévén külön magyar diplomacia — egyetlen magyar (nem erdélyi) diplomatiái kútfőnknek tekinthető. « Károlyi szavaihoz nincs mit hozzáadnom, meggyőznek azok mindenkit arról, hogy ez iratok kiadásával egész új világosságot vethetünk a török hódítás korára. Az óriási anyagból Gévay Antal, a bécsi udvari levéltár tisztviselője a XIX. sz. első felében két kötetben és néhány füzetben közzétette e diplomatiái iratok legfontosabbjait 1526-tól 1541-ig. A román közoktatásügyi minisztérium megbízásából pedig Hurmuzaki és utódai publicálták azokat az adatokat, melyek uralkodóink konstantinápolyi képviselőinek jelentéseiben a két oláh tartományra és részben Erdélyre vonatkoznak. Károlyi Árpád azt javasolja, hogy egy újabb sorozatos kiadványt kezdjünk ott, a hol Gévay publicatiója megszűnik, 1542-vel s haladjunk a felszabadító török hadjáratok megkezdéséig, mint a mikor a fényes portával való diplomatiái összekötetés jó időre megszakadt. Ennek a másfél századnak rengeteg anyagából szigorúan megválogatva öt vaskos (45—50 íves) kötetre valót lehetne közölni és egy pótkötetben lehetne hozni azután a Rákóczi-korra vonatkozó s a bujdosó fejedelem haláláig terjedő értékes adatokat. Károlyi emlékiratának végén kilátásba helyezi, hogy a meddig erői és viszonyai megengedik, maga is szívesen részt venne a szerkesztés munkájában.

Uralkodóink konstantinápolyi diplomatiái képviselőinek jelentéseiben foglalt anyagot kiegészítenék Velence bécsi követének folyó jelentései (dispacci), melyekből a bécsi állami levéltár szintén hatalmas sorozatot őriz. San Marco köztársaságának mindig jólértesült diplomatáit közelről érdekelte, mi történik a magyar-török végeken s erről kormányuknak rendszeresen beszámoltak. Ezeket a folyó jelentéseket a bécsi akadémia kiadta Rudolf uralkodásának kezdetéig, ott azonban a vállalatot abbahagyta, mert úgy találta, hogy az anyag inkább Magyarországot érdekli, mint Ausztriát. Miként Gévay művét, úgy folytatnunk kellene hát a velencei követek jelentéseinek kiadását is.

Károlyi emlékiratának benyomása alatt hozzáálltam a publicatio biztosításához szükséges anyagi eszközök össze-

gyűjtéséhez és jelenthetem a t. közgyűlésnek, hogy eddig erre a második vállalkozásunkra 31.000 K gyűlt össze, mi két kötet megjelenését máris biztosítja. Mai összejövetelünkből elküldhetjük a hírt Károlyi Árpádnak Bécsbe, hol a magyar történetírói névre annyi becsületet hozott, hogy a Magyar Történeti Társulat készen áll gyönyörű kezdeményezésének megvalósítására.

Megindíthatunk hát egy második sorozatos vállalatot »*Diplomatiai források Magyarország újkori történelméhez*» gyűjtőcím alatt, mely két osztályból állana és tartalmazná 1. uralkodóink konstantinápolyi képviselőinek jelentéseit s a nekik adott utasításokat a II. Rákóczy Ferencz-féle emigratio végéig, 2. a velencei köztársaság bécsi követeinek folyó jelentéseit a török háborúk befejeztéig. Midőn a t. közgyűlés hozzájárulását ehhez a második vállalatunkhoz is kérem, egyben jelzem, hogy ennek szabályait legközelebbi közgyűlésünk elé lesz szerencsém terjeszteni.

Gyakran látjuk a nemzetek életében, hogy az azokat érő világtörténelmi események termékeny mozgalmaknak, hasznos alkotások egész sorának kiindulópontjai. 1806-ban a jénai csatamezőn katasztrófa érte Poroszországot, melyen a Nagy Frigyes szervezte nagyszerű, de mesterséges államalakulat valósággal összeroppant. Vom Steinre, a nagy reformminiszterre várt a feladat, hogy úgyszólván új Poroszországot építsen fel. És alig rázta le Németország az idegen igát, maga vom Stein kezdeményezte a Monumenta Germaniae Historica kiadását. Lassankint kiemelkedünk a világháborúból mi is. Termékeny kezdeményezésekre, nagyszabású alkotásokra lesz szükség a legkülönbözőbb tereken nálunk is. Vegye ki ebből az alkotó nemzeti munkából a maga részét két sorozatos forráskiadási nagy vállalkozásával, melyeket fentebb ismertettem, a Magyar Történelmi Társulat is. A magyar nemzetre most nem ünnepek, hanem dolgos hétköznapok várnak és midőn a munkához a magyar történetírókat egyszerű szavammal felhívom, idei közgyűlésünket ezennel megnyitom.

Horváth Mihály.

(II. közl., vége.)

III. Utolsó művei.

Szerencsére, a politika sohasem tudta elvonni Horváthot a történettudománytól, melyben több mint egy évtizeden át a nemzetnek általánosan elősmert vezére volt. Előtte és utána egy magyar sem érte el azt, hogy a nemzet történetét a legrégebb időktől csaknem a könyve megjelenése napjáig összefüggően megírja. Ezért lett a magyar historikusok maroknyi seregének vezére, a ki, *Salamon Ferencz* szerint,¹ »valahol munkáról volt szó, azt látszott mondani fiatal társainak, a mit IV. Henrik a katonáinak: oda tartsatok, a hol az én fehér tollamat látjátok lengeni: ez a ti zászlótok!« A milánói *Academia delle Scienzenek* maga írta,² hogy megválasztását a hazája történetével való foglalkozásnak köszönte; de úgy hitte, hogy ebben a választásban az olasz akadémia a nemzetek együvértartozásának nagy elvét követte; hiszen minden népnek, minden kornak, története teljes és tökéletes fényben mutatja a haladás és civilisatio terén való közösséget.

A Magyar Tudom. Akadémia 1869 április 17-én a nagyjuttalmat Horváth nagy története új dolgozatának, mint egy egész élet tanulmányai fényes eredményének ítélte oda;³ 1874 május 27-én pedig a nagyjuttalmat, a Szilágyi István-féle díjjal együtt, megint megszavazta számára⁴ az új dolgozat, a Huszonöt év s a Függetlenségi Harcz összesen 14 kötetes második kiadásaiért, miket az Akadémia egy munkának: hazánk legterjedelmesebb és legteljesebb, alapos történetének ösmert el.

Horváthot hazajövele első éveiben ezen munkáinak

¹ Emlékbeszédében, Akad. Évk. XVI. kötet VI. darabja, 35. l.

² 1868 márczius 31. olaszul. M. Nemz. Múzeum Horváth-iratok, 101. Az eredetit Hampel Józsefné 1910 okt. egy comói antiquariussnál vásárolta meg s adta a múzeumnak.

³ Századok, 1869. 263.

⁴ Jelentések a jutalmazásokról, III. jelentés; és Századok, 1874. 436.

folytonos javíthatása, pótlása és újra-kiadása foglalta el.¹ Tankönyvei is újabb kiadásokban jelentek meg.² A levéltárakban részént ezen munkáinak, részént pedig és főképen a magyar egyház történelméről tervezett munkája érdekében, a mikor csak tehetette, fiatalos szorgalommal dolgozott. Ősmeretes, hogy 1867 nyarán a müncheni bajor királyi levéltárban Szent István korára vonatkozó adatokat nyomozott³ s ekkor jelent meg az első mutatvány is tervezett egyház-történelmi művéből.⁴ Majd *Jászay* Sámuellel folytatott élénk levelezést, hogy átengedje neki vagy a M. T. Akadémiának *Jászay Pál* hatalmas oklevél-gyűjteményét;⁵ eleintén arra gondolt, hogy az Akadémiával s a Történelmi Társulattal a gyűjteményt ki is adassa s a szerkesztést és a felügyeletet hajlandó volt magára vállalni, hogy elhúnyt barátjának illő

¹ Magyarország története új dolgozatának 2. kiadását Heckenast Gusztávnak 1870 márczius 31-én azzal a kötelezettséggel adta el, hogy minden két hónapban egy kötetet, másfél év alatt tehát az eddigi hat helyett nyolczat ad sajtó alá. Ezért a szerződés megkötése napjától 1872 december 31-ig négy részletben 16.000 koronát és (az eredetileg kikötött 6 helyett) 12 tiszteletpéldányt, — az esetleges újabb kiadásért vagy egyszerű lenyomatért pedig ő vagy jogutóda olcsó és a majdani viszonyoknak megfelelő tiszteletpéldányt kap. Az első négy kötet 2400, a többi csak 2000 példányban jelent meg. (Az eredeti német nyelvű szerződés a szentesi múzeumban. 81. sz.) Ráth Mór a Huszonötév Történetének harmadik kiadására már a szerző halála után, 1885 nov. 1. vállalkozott olyképp, hogy a kétezer példányban nyomtatandó műért 1887 jan. 5-ig négy részletben 4000 koronát fizet. (A szerződés vázlata u. o. 175. sz.) A harmadik — posthumus — kiadás 1886-ban meg is jelent.

² Horváth a Franklin-Társulattal 1874 június 20. szerződött, hogy megírja Magyarország történetét polg. iskolák számára. (U. o. 83. sz.) Erre vonatkozik (Szentesi múzeum 156. sz.) Toldynak egy keltezetlen czédulája az akad. üléseken használatos zöldes 4r. papíron, mely szerint »a Vaszary-féle magyar történet nem fog újra nyomtatni. Horváth kisebb munkája, melynek ára 1 frt 40 kr., fogytán van, t. i. vagy 200 példány van még belőle s ezt volna szükséges a jövő őszig újra kiadni; ennek revistóját kérjük. Azonkívül még kisebb kivonatot ajánlkoztál készíteni saját neved alatt, melynek ára 1 frt volna, mely azonban mégis más volna, mint az, mely Eggenbergernél jelent meg. Ezt is kiadná a társulat, ha megírnád a jövő őszig.« Meg is írta.

³ Századok, 1867. 217.

⁴ U. o. 18—42. (Szent István első összeköttetései az egyetemes ker. egyházzal.)

⁵ 1867 december 10. óta 1868 július 7-ig ez ügyben váltott érdekes leveleit kiadta az Irodalomtört. Közlemények 1899. 348—357. l. Kiegészíti ezt *Jászay*nak a Nemz. Múzeumban (*Horváth-iratok*, 31., 33., 35. sz.) Horváth Mihályhoz 1867 decz. 16. és 1868 jún. 9. s aug. 2. írt levelei.

szellemi emléket emeljen.¹ A munka 415 nyomtatott ívre terjedt s megjelenése húsz évbe került volna, ha évenként 30 ívet adnak ki.² Az Akadémia 1868 július 21-én elhatározta a megvételt, de Jászay Sámuel kikötötte, hogy az iratokat Abaúj-Szántón Horváth maga vegye át. Önzés vezet — úgymond ;³ — az a vágy, hogy ez életben még egyszer láthassa őt, szegény házánál tisztelhesse, ölelhesse. A városi élet után talán jól is esett neki egy kis kirándulás, a városi por lerázása, vagy a bécsiekkel szólva : auf's Land zu ziehen, — eine Landparthie zu machen. A dolog azonban még sokáig elhúzódott s bár a gyűjteményt az Akadémia csakugyan megszerezte, az okmánytár nem jelenhetett meg. A bécsi m. kir. udv. kancellária levéltárában Horváth 1870 novemberében és decemberében különösen III. Károly és Mária Terézia korát, valamint Brenner Domokos diplomatai jelentéseit kutatta.⁴ Ezeknek egy részét haza is hozatta s felváltva lankadatlanul kutatott tovább is az udv. kancellária, az udvari titkos levéltár, a Nemzeti Múzeum, a Jászay-gyűjtemény stb. okiratai közt.⁵ »A haza — írta *Thaly* Kálmán⁶ — csak még több hálával fog tartozni a fáradhatatlan ősz tudósnak, kit lángoló, nemes ügybuzgalma s bámulatos tevékenysége nem enged pihenni és országgyűlési szünnapjait tudományos célú bűvárlatokra használtatja fel vele, nemzete dicsőségére.«

Nagyban hatott a fiatalabb történetírókra azzal, hogy a *Történelmi Társulat vidéki kirándulásait*, a miknek célja a levéltárak kutatása volt, éveken át ő maga vezette és a munkálatokban jó példával járt előre. Az első ilyen kiránduláson, a *kolozsvári*n, neki kellett elnökölnie, mert gr. *Mikó* Imre elnök nem jelenhetett meg a gyűlésen, »az emberi természet gyarlósága miatt, mely — miként Horváth Mihály írta⁷ — a jókat, nagyokat sem kíméli testi gyöngéledéstől.« A kolozsvári gyűlés (1868 szept. 20—25.) megnyitó beszédében Horváth meggyőzően fejtegette a levéltári kutatások szükséges voltát ; de arra intette tagtársait, hogy ne csak

¹ 1868 márcz. 24. Irod. Közl. 1899. 350.

² Jászay Sámuel Horváthhoz 1868 jún. 9. Nemz. Múzeum 35. sz. (id. h.)

³ U. a. aug. 2. U. o. 33. sz.

⁴ Századok, 1871. 65. 1870 decz. 26. is Bécsből kívánt Toldynak boldog újesztendőt és csak 1871 jan. 3. tért haza. Akad. TLT. LIII. 127—8. sz.

⁵ Századok, 1871. 290. és 443—4.

⁶ U. o. 290.

⁷ Mikóhoz, 1868 aug. 27. Erdélyi Múzeum, gr. Mikó levelezése.

azokat az adatokat keressék, a mik valamely csattanós tárgyra vonatkoznak s talán magukban véve is érdekesek, hanem figyeljenek a nemzeti s társadalmi élet minden nyilatkozatára.¹ A társulat kolozsvári tagjai az ő buzdítására gr. *Lázár* Miklós elnöke alatt állandó bizottságot alakítottak, mely folytonos összeköttetésben állott az anyaegyesülettel mindaddig, míg az Erdélyi Múzeumban a történelmi szakosztály meg nem alakult.² Horváth Mihály, kit Erdély királyi biztosa, gróf *Péchy* Manó ez alkalommal a magyar irodalom dísze, a történelem bölcse és kitünő hazafi gyanánt üdvözölt,³ forradalmi munkatársa, *Keserű* Mózes kanonok és *Ipolyi* Arnold kíséretében kirándult a gyulafehérvári, vajdahunyadi és hátszegi történelmi emlékek megtekintésére is és Aradon át tért haza Pestre.⁴

A következő évben a *honti* vándorgyűlésen⁵ igazán szép elnöki megnyitójában⁶ ismét a művelődéstörténelem erősebb felkarolását sürgette, mert a firenzei és római kömoszaik-képek módjára kell az ország különböző részeiben fölfedezett, vagy ezután fölfedezendő legkülönbözőbb okiratokban összekeresni azon egyes vonások anyagát, melyekből nemzetünk mult századokbeli belső társadalmi, szellemi s erkölcsi életének képe összeállítható. Ő maga ezúttal különösen mint a zsély-kékkői bizottság tagja kívánt résztvenni a levéltári kutatásokban, de váratlan betegsége következtében korábban kellett hazautaznia Pestre.⁷ A vasvármegyei vándorgyűlésre 1870-ben, fekvő betegsége miatt,⁸ már el sem mehett; de szept. 25-én Szombathelyről a társulatnak még együttlevő nyolcz tagja sietett levélben⁹ értesíteni őt a gyűlés lefolyásáról, mert »ösmerték ügybuzgalmát, a társulathoz és hozzájuk viseltető atyai szeretetét s tudták, hogy gyakran gondol reájok: nélküle árváskodó híveire.«

¹ Beszéde a Századokban, 1868. 521—9. »Nem valamely országra szóló beszéd az — írta szept. 12. Toldynak (TLT. LIII. 124.), — hanem egy kis ujmutatás a teendő munka tekintetében.«

² A kirándulás leírása u. o. 566—580.

³ U. o. 574.

⁴ U. o. 590.

⁵ Szept. 19—25. Századok, 1869. 556—565.

⁶ Ipolyságon, szept. 20. U. o. 513—9.

⁷ Századok, 1869. 563. és levele Pekár Károlyhoz október 5. (Dr. Pekár Dezső gyűjt.)

⁸ Századok, 1870. 561.

⁹ Szabó Károly, Nagy Imre, Thaly Kálmán, Véghelyi Dezső, Géresi Kálmán, Supala Ferencz, Nagy Gyula, Nagy Miklós levele a Nemz. Múzeumban, Horváth-iratok, 40. sz. Említi a Századok is, 1870. 563.

De már 1871-ben ismét ő vezette a *zemplén-ungi* kirándulást, Leleszen és Pálócson maga is ernyedetlenül kutatott¹ s Leleszen szeptember 12-én szép beszéddel zárta be a gyűlést. Kikelt azok ellen, kik a társulat levéltári kutatását és a közönségre való hatását kicsinyelték. Negyvenesztendei működése után elmondhatta, hogy a legcsekélyebbnek látszó adatot sem szabad észrevétlenül hagyni, mert nemzetünknek csak politikai, hadi és nemzetközi életét ösmerjük részletesebben, de ezekben is sok a hézag s a nemzet élete különben sem csak ebben a három irányban halad. Az erkölcsei érdekek s a művelődési viszonyok még alig találtak kutatókra. Hosszas levéltári kutatásaink eredményeit, ezeket a virágszálakat, majdan hivatott művész fogja nemzetünk dicsőségére egy bokrétába fűzni s megírni nemzeti életünk kimerítő, tanulságos történetét.

A *szepesvármegyei* kirándulás² zárógyűlésén a szepesi káptalanban (1872 szept. 16.) sem mondhatott egyebet;³ hosszú pályájának tapasztalatai után most is arra figyelmeztette társait, hogy levéltári bűvárlataikban a kulturális mozzanatokra ügyeljenek legjobban s a magában véve legjelentéktelenebbnek látszó tényt se mellőzzék. Gonddal kell lenniök azon adatokra is, melyek az iskolák állapotát, a vallási életet felderítik; a vallási élet viszonyaiban legtöbbször meglepő világosságban nyilatkozik a míveltség foka.⁴ Az örökre emlékezetes *zolyomvármegyei* kiránduláson (1874 aug. 19—28.) Ipolyi Arnolddal, Toldyval s másokkal együtt csendesen dolgozott a körmöczbányai levéltárban⁵ s a jegyzékbe nem foglalt 1530—1599. évi missilis leveleket megint főképen művelődéstörténelmi szempontból nézte át és sok kivonatot s másolatot készített.⁶ 1875 szept. 6-án, még a *nyitrai* ünnepies gyűlés napján, a nyitravármegyei és a Zerdahelyi-, majd a b. Jeszenák-féle levéltárak átvizsgálásával kezdett foglalkozni.⁷ A gömörvármegyei (1876), majd a pozsonyi vándorgyűléseken (1877) nem vehetett részt, de

¹ Ezen kirándulás leírása u. o. 1871. 568—579. Az a kellemetlen föladat is reá várt, hogy mint elnök felvilágosítást kérjen báró Sennyey Páltól, ki csörgői levéltárát — ígéretének daczára — nem nyitatta meg a kutatók előtt. U. o. 573.

² Leírása a Századokban, 1872. 549—553.

³ Beszéde u. o. 499—502. Ennek rövidebb eredeti fogalmazata czeruzával a szentesi múzeumban, 89. sz.

⁴ Ez a mondat nincs meg a Századok közlésében.

⁵ Századok, 1874. 576., 1875. 149.

⁶ U. o. 1875. 154—6.

⁷ U. o. 519—532. I. (Óváry Lipót előadó jelentése.)

a választmányban (1877 szept. 4.) meleg szavakkal üdvözölte a hazatérőket; ¹ az abaújvármegyei—kassai kirándulást pedig két nappal már el is kellett halasztani az ő temetése miatt; *Szilágyi* Sándor titkárnak a megnyitó ünnepen (1878 aug. 27.) mondott beszéde szerint ² »a fényes siker, melyre itteni bűvárlataik néztek, már hidegen hagyta az ő szívét«. Méltán mondhatta, hogy Horváthnak kedves volt minden szolgálat, mit a magyar történetírásnak tett; de semmi sem volt kedvesebb, mint az, melyet a társulat által tett. Ez a jóságos, mosolygó arcz, melynek vonásai elevenen vésődtek munkatársai szívébe, örömtől sugárzott, ha a társulat egy-egy újabb diadalát jelenthette.

»Híva vagy; jöjj!« kérte *Toldy*, mikor 1867 febr. 7-én a Történelmi Társulat alakuló gyűlését tartotta; ³ s mint a szervező bizottság elnöke, már ő indította meg a taggyűjtést, ő nyitotta meg 1867 május 15-én a társulat első közgyűlését és június 13-án ő lett annak másodelnöke és igazi irányadója, mert gr. Mikó Imre alelnököt miniszteri, Ipolyi Arnoldot pedig egri kanonoksága, majd beszterczebányai püspöksége ⁴ többnyire távol tartották a gyűlésektől. A társulatnak Mikó halála után, melyet a választmányban ő jelentett be, ⁵ 1877 januárius 4-én egyhangú választással ő lett az elnöke ⁶ s 1878 május 2-ig, mikor utoljára elnökölt, ⁷ a társulat első tizenegy-évi történetének minden jelentősebb mozzanatában része volt. De legnagyobb része abban a történetírói közszellemben, a mit teremtett; abban a hatásban, melyet a gyűlést látogató tanulókra beszédeivel, bejelentéseivel és mély tiszteletet keltő személyével tett. Milyen büszkék voltak ezek arra, hogy a soraikból máris feltűnt *Eötvös* Lajos korai elhúnytakor a nemzet legnagyobb történetírója mint jeles fiatal történetbűvárt emelte ki; ⁸ hiszen azt hitték, ő lesz a jövőndő *Toldy*. De ki láthatott be elég mélyen Horváth szívébe, mikor négy esztendő múlva ⁹ magának *Toldynak*, legjobb barátjának, az öreg tudósnak elhúnytát jelentette be. »Megdicsőült nagy társunk, *Toldy* Ferencz — szólt ¹⁰ —

¹ U. o. 1877. 778.

² Századok melléklete 1878. 143.

³ 1876. febr. 7. levele Horváth Lajos gyűjt.

⁴ Közben csak 1869—1871. lakott Pesten.

⁵ 1876. okt. 5. Századok, 1876. 754—5.

⁶ U. o. 1877. 85. l.

⁷ U. o. 1878. 475.

⁸ 1872. márczius 7.

⁹ 1876 januárius 7.

¹⁰ Századok, 1876. 78

ötven évig mindig ifjú tűzű, mindvégig ernyedetlen munkássággal gyűjtötte össze nemzetünk szellemi életének írói művekben történt nyilvánulásait; ő rendezte a roppant terjedelmű anyagot szerves egésszé s ekként ő teremtette meg tulajdonképen nemzetünk művelődési történetének e legfontosabb ágát: a magyar irodalom történetét.« Csak most, levelezésöknek megismerése után, tudjuk igazán, milyen fájdalom uralkodott, mikor történetírókhoz csak mint történetíró akart és tudott szólani. Az ifjúnak sírjára virágot tett, az aggnak sírjára babért. Ott a csak sejtett jövődő említések hangja remegett, itt a jól ismert multra való emlékezésnél nem. Fiatalokhoz több erővel szólni valóban nem lehet. S ezek milyen szent áhítattal néztek föl reá, mikor a gyűlés színe előtt *Thaly* egy Rákóczihoz intézett lepecsételt levelet neki adott át felbontás végett! Arczát vizsgálták, hogy elképzeljék, százhetven év előtt a hír miként hatott volna a dicső fejedelemre.

Ilyen ünnepies pillanat volt az is, mikor az Akadémiában bejelentette,¹ hogy *Grisza* Ágost Párisban a Richelieukönyvtárban megtalálta II. Rákóczi Ferencz vallomásait. 1870 januárius 15-e óta a M. T. Akadémia II. (történelmi) osztályának is ő volt az elnöke, 1871 május 17. óta pedig az igazgatóságnak is tagja. Mind a két minőségében buzgón teljesítette kötelességét, de előadásokat itten nem igen tartott. Mint ösmeretes, ez idő alatt ismételen elnyerte az Akadémia nagyjutalmát, de maga is tűzött ki (Fraknóival együtt) pályadíjat Révai életrajzára. Különös buzgóságot fejtett ki Jászay okiratainak megszerzésében, a Monumenták és Szinnyi történelmi repertoriumának kiadásában;² és b. *Eötvös* Józseffel együtt ő buzgólkodott legjobban, hogy a M. T. Akadémia dísztermét 16 freskóval ékesítsék. Mind a ketten egymással sok tekintetben ellenkező terveket készítettek a nemzet legfontosabb tizenhat műveltségtörténelmi mozzanatának megörökítésére.³ Horváth a földszinti négy-szögekbe ezeket a képtárgyakat javasolta: 1. Árpád lakomája Attila városában, mint az akkori műveltség, viselet, szokások képe; 2. Szent István átveszi a pápától küldött

¹ 1872 febr. 5. U. o. 1872. 116.

² Ezt az 1873 ápr. 28-i ülésen Toldyval együtt ő pártolta leginkább. L. Magyar Könyvszemle, 1906. 364.

³ Mindkettejök tervezete megvan Horváth okiratai közt. Nemz. Múzeum, 440. Oct. Hung. 66. sz. V. ö. Keleti Gusztáv, az Akadémia nagytermének falképeiről. M. T. Akad. Évk. XVII. kötet; és Divald Kornél, Az Akadémia palotája és gyűjteményei, 39—43.

szent koronát; vagy: a kereszténységre tanítja nemzete főbbjeit; 3. László a szabolcsi gyűlésen, mint a nemzeti szellem és kereszténység megegyeztetője; 4. Nagy Lajos, midőn a pécsi jogakadémiát megerősíti; 5. Mátyás tudósaitól környezve a Corvinában; 6. Bethlen Gábor fogadva Alstedet, Bisterfeldet, Opitzot, Geleitől s másoktól környezve; 7. Mária Terézia felavatja a budai egyetemet; 8. az Akadémia megalapítása. A karzat fölött levő négyszögekbe 8 író (Szent István, Márk, Báthory László, Verböczy, Tinódi, Pázmány, Zrínyi és Kazinczy) képe jött volna, míg ide Eötvös inkább a művelődési központok képeit tervezte. Eötvös halála után Horváth Mihály 1872 jan. 29-én a képek megfestésének hazafias kötelességét a főpapok figyelmébe ajánlván, *Haynald* kalocsai érsek nagy buzgósággal vállalkozott a főpapok megnyerésére s esetről-esetre örömmel jelentette Horváthnak a primástól, Ipolyi, Peitler, Bonnaz, Kovács püspökök, Haynald és Bartakovics érsekek, ¹ Rezucsek zirczi apát ajánlatait. A gyűjtés azonban, mint azt 1873 jan. 12-én Horváth is jelentette az Akadémiának, ² nem járt elég sikerrel, 1874-ben meg is akadt s a szép terv csak Horváth halála után valósult meg, de nem az ő, vagy Eötvös, hanem az *Ipolyi* által javasolt képtárgyakkal.³

Mikor szépprózájáért a *Kisfaludy-Társaság* is tagjai közé választotta, székfoglaló értekezésében 1868 ápr. 28. arról elmélkedett, miért meddő korunkban a művészet s a történetírás, miért termékenyebb remekművekben? ⁴ Egy ilyen történelmi remekművel, Zrínyi Ilona életrajzával nemsokára meg is ajándékozta a társaságot és az irodalmat.⁵ 1871 november 12-én, a XII. közgyűlésen a megnyitóbeszédet is ő tartotta.⁶

Az Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban és a Történelmi Társulatban valóban nagy buzgósággal működött; s a biharvármegyei régészeti és történelmi társulatban, mely őt 1875 május 9-én tiszteletbeli tagjának választotta meg,⁷ szintén megtartotta volna székfoglalóját; de most minden erejét a magyar kereszténység megalapítása történetének befejezésére akarta fordítani.

¹ Levelői Horváthhoz 1872. decz. 10., 15., 31. és 1873 jan. 8., 13., 22. és márczius 5. Nemz. Múzeum, Horváth-iratok 43., 44., 51—53. sz.

² Divald, id. h. 39.

³ U. o. 41. l.

⁴ Kisfaludy-Társaság Évlapjai, IV. 1868.

⁵ Pest, 1869. 8r. 122. l.

⁶ Kisfaludy-Társaság Évlapjai, VII. 1871.

⁷ Századok, 1875. 424.

Ennek a munkájának gondolatával már káplán korában foglalkozott; de megírásába csak 1866 nyarán fogott, mikor hazamenetelében már *bízni* kezdett. Csábítólag tűnt fel előtte, valahányszor róla gondolkozott, a kereszténység megalapítása és meggyökerezése Magyarországon, mit egész részletességgel s lehetőleg népszerű alakban akart elbeszélni,¹ *Toldy* szerint² ennél hálásabb tárgyat alig választhatott; hiszen a kereszténység behozatala nélkül elsepertek volna bennünket a föld felszínéről, mint a húnokat, avarokat, régi poroszokat stb. és kettős szerencse, hogy Rómához csatlakoztunk, mert különben az oláhokhoz, ráczokhoz, bolgárokhoz hasonló csöcselékek volnánk. Olyan nagy stílusú politikát, mint Géza és Szent István, egy magyar fejedelem sem fejtett ki. Megírni ezt a munkát csak Bajorországban lehet, hová Horváth akkor úgyis készült. De Horváth eleinte többet akart adni a megalapítás elbeszélésénél; az csak első kötete lett volna a magyar egyház történetének.³ Ennek *Toldy* még inkább megörült.⁴ Hiszen ebben foglaltatik a műveltségtörténet nagyobb része s a művészettörténettel is szorosán összefügg. De figyelmébe ajánlotta e mellett a dogmatörténetet is, a magyar tartományokban koronkint jelentkező eretnkségeket. Remélte, hogy ezt a munkáját már itthon, a püspöki levéltárak felhasználásával írhatja meg. *Ludvigh* a brüsszeli könyvtárakban, különösen a Bollandistáknál, továbbá a Louvainben és Malinesben, a primási levéltárban s a vatikáni levéltárban levő adatokra is figyelmeztette.⁵ Jobb és hasznosabb vállalatot Horváth ki sem gondolhatott volna; de ezt — szerinte⁶ — maguknak a püspököknek kellene kiadniok.

Ősszel Horváth Párisban már egész tüzzel dolgozott a munkán s remélte,⁷ hogy az első kötet (Gézától Szent Lászlóig) 1867 tavaszára elkészül. Úgy hitte, most kell megteremtteni történetünk ezen ágát, melyet olyannyira homályban hagytak s melyet mindnyájan összezavartak. Hogy alaposabb legyen, *Toldy* azt ajánlta,⁸ menjen vissza a II. századig, vagyis ne a nemzet, hanem az ország egyháztörténetét

¹ *Toldy*hoz 1866 május 29. Akad. TLT. 102.

² Horváthhoz júl. 29. Horváth Lajos gyűjt.

³ *Toldy*hoz aug. 3. TLT. LIII. 104.

⁴ Aug. 6. Horváth Lajos gyűjt.

⁵ 1866 aug. 14. U. o.

⁶ Szept. 6. U. o.

⁷ Nov. 1. Akad. TLT. LIII. 108a.

⁸ Nov. 29. Horváth Lajos gyűjt.

írja meg; de bevezetésül mindenesetre képet kell adnia arról, hogy Árpád a honfoglaláskor a kereszténységet milyenek találta ezen a földön; a X. századbéli kereszténységről csak így adhat hű képet. Horváth is így fogta fel a dolgot kezdetül fogva; mert — szerinte ¹ — még sem lehet tökéletesen megfejteni a kereszténység első terjedését s az óhitnek oly széles terjedtségét Erdélyben s a délkeleti vidéken, kivált az oláhok közt,² ha vissza nem megyünk az előbbi időre. De oly szélesen, mint *Toldy* óhajtotta, még sem akart foglalkozni a magyarok bejövétele előtti időekkel, hanem elégnek tartott erre egy bevezető fejezetet. Majd meglátja — úgymond —, ha a tárgy tolla alatt lesz; akkor fogja magát végképen elhatározni, mily alakot s terjedelmet adjon neki; mert idáig csak Géza korával kezdte és 1866 december 14. Brüsszelben fejezte be Párisban gyűjtött adatainak feldolgozását Szilveszter bullájának megérkezéséig. Ezzel el is készült az első, elég nagy fejezet.

A hazajövetel következtében munkáját félbeszakította, a min Brüsszelben maradt barátja, *Ludvig*, váltig sajnálkozott. Hiszen — úgymond ³ — író sohasem tehetett volna a hazának oly szolgálatot, mint Horváth ezzel az egyháztörténelemmel. Azt csak a históriában jártas, felvilágosodott s vallási előítélet nélküli tudós írhatja meg. Világi ember reá nem adja fejét, ha értene is hozzá; protestáns pap vagy professzor nem jut azokhoz a kútforrásokhoz, mikhez ő juthat; s épen abban a körben nem találna olvasót, hova ő világosságot vihet s hol az egyháztörténelem ismerete sok setétséget és tudatlanságot eloszlathatna. Hatalmas szövetnek lesz az! Egyes monographiákat — mondta utóbb ⁴ — írhatnak mások is, de egyházi történetet nem s püspök bizonyosan nem; és ha írna is, csak sajtárusok számára volna megírva.

A munka haladt s Horváth az Akadémiában 1870 jan. 31-én mutatóban másfél órán át fel is olvasta belőle a magyar egyház függetlensége Szent István alatt című fejezetet.⁵ Különösen Gfrörerrel szemben bizonyítgatta, hogy bár Asztrik eszterogmi érsek a frankfurti zsinaton megjelent, s ennek végzéseit aláírta, még nem függött a német egyház-

¹ Decz. 15. Akad. TLT. LIII. 112.

² A Névtelen ethnographiáját követte.

³ 1867 okt. 31. Horváth Lajos gyűjt.

⁴ 1868 febr. 17. U. o.

⁵ M. Akad. Értesítő, 1870. Reform, 48—51. sz. Századok, 1870. 122.

tól; jelen voltak ott francia és burgundi püspökök is, de Gförernek nem jutott eszébe, hogy ebből a francia és burgundi egyházak függő voltára következtessen. A Századok 1877 áprilisében jelentette,¹ hogy Horváth lankadni nem tudó, fiatal buzgalomával már elkészítette és Ráth Mór Elvezir-nyomatásban páratlan díszszel adja ki a korszakalkotó munkát. A mű 1878-ban meg is jelent.²

Egy példányát hódolata és meleg ragaszkodása jeléül már januárius 18-án elküldte *Simor* hercegprimásnak,³ kérve, hogy azt »minden hiányossága daczára, legalább mint jószándéka s az egyház javát, gyarapodását és dicsőségét szomjazó fiú indulata és buzgalma bizonyítványát« fogadjja. Ismételte, hogy maga érzi leginkább a munka hiányait; »de minthogy azt a források meddősége miatt teljesebben alig írhatná meg valaki, hacsak képzelete szüleményeit nem árulná tények gyanánt, kötelességének tartá befejezni a munkát, míg a Gondviselés élni engedi.«

Az első könyv a magyar keresztény egyház megalapítását, a második annak megszilárdulását fejtegette könnyen érthető s mégis művészi kidolgozásban, vonzó, szabatos stílusban, teljes tudományos készlettel.⁴ Azonban szemére vetették,⁵ hogy az ősmagyarok vallásos nézeteiről nem beszélt, a vallás iránt való közönyösségüket állította, de nem bizonyította, a megtérés fokozatosságát nem tüntette fel, pl. a keleti hatást kicsinylésből majdnem teljesen mellőzte, a római hittérítők működésének sikerét nem tisztázta, a belső társadalmi mozgalom ecsetelését elmulasztotta s »a kereszténységnek Magyarországon történt meghonosodására nézve egyetlen lényeges új mozzanatot sem tárt fel.« A »szigorúakat« a második rész sem elégítette ki, mert az egyház önállására és megszilárdulására felhozott külső mozzanatokkal a kérdést nem lehet megfejtetni. Ehhez a belső élet alaposabb rajza kellett volna s annak kimutatása, a pogányságból mi ment át a keresztény felfogásba. Mind a mellett, hogy voltak, a kik inkább krónikaírónak, mint történetphilosophusnak tartották, elősmerték mégis, hogy a

¹ Századok, 1877, 368.

² A kereszténység első százada Magyarországon. Budapest. 1878. 8r. VIII. 476 lap. Második (cím-) kiadása 1884-ben u. o.

³ Horváth levele a primási levéltárban Simornak jan. 31-én 745. sz. a. kelt köszönetével.

⁴ Századok, 1878. 205. Új Magyar Sion, 1878. Hon, 1879. 54. sz. Irmei Ferencz a Magyarország és a Nagyvilág 1878. 10. sz. stb.

⁵ Különösen □ Köpesdi Kritikai Szemléjében, 1878., 45—52.

világtörténelmi szempontokat nem hanyagolta el s művének talán legsikerültebb része annak fejtegetése, Géza korában a pápa és a császár versengése mennyiben mozdította elő Magyarország egyházi és politikai önállóságát. Elősmerték, hogy új adatokat is közölt s néhány hibás adatot megczáfolt, pl. Szilveszter bullája és Szent István okiratai kérdését nevezetesen tisztázta; ¹ s ott is, a hol újat nem mond, vagy nem mondhat, »a történelem népszerűsítésének nagymestere sok érdekes megjegyzést tett és tárgyát egész világosságában tüntette fel.« Nem olyan korszakalkotó és emlékezetes munka — a bíráló szerint —, mint a milyenek »némelyek meggondolatlanul hirdették«, de »a mi a koszorúzott történetírónak — talán előrehaladott kora miatt — nem sikerült, e mű legalább ösztönt fog adni arra, hogy a beható tanulmányozásra méltó tárggyal minél többen foglalkozzanak«.

A bíráló hangja s az előrehaladt korra való gyengéd-telen hivatkozás méltán bánthatta Horváthot, a ki különösen elnöki megnyitó beszédeiben most is annyi szellemi frissességet tanusított s gyöngékedései mellett is ernyedetlenül dolgozott. De ez már utolsó munkája volt. Még abban az esztendőben (aug. 19.) elhunyt.

Márki Sándor.

¹ Így a Szilveszter-bulla egyes részeit betoldottaknak (152—163. lap); a pannonhalmi stb. alapítóleveleket álműveknek (189—207. l.) tartotta. Nem hivatkozott Dúdikra, a ki már 1876 szeptemberben beszélgetett vele a pannonhalmi alapítólevélről s nézeteit utóbb (1876 decz. 10.) írásban is közölte vele. (Nemz. Múzeum. Horváth-iratok, 60.) Felhívta figyelmét Mátyás Flóriánnak 1869-ben Asztrik-Anasztáz első sztergomi érsekről és Sz. István 1001. évi oklevéléről írt tanulmányára azzal, hogy véleményében nem osztózik egészen; mert az oklevél eredeti lehet, ha parallelája található is a történelemben. Horváthnak 1877 jan. 6.-i levelére jan. 11. válaszulva (u. o. 63. sz.) sajnálta, hogy fejtegetése nem elégítette ki. Az oklevelet a XII. századba már írása miatt sem merné tenni. A mint a Gesch. Mährens V. 146. lapján érintette, Morvaországban a XIII. században tömegesen gyártottak adományleveleket, de nem törődtek vele, hogy pl. a XI. század írásmódját utánózzák s a XI. századbéli okleveleket a XIII. században szokásos betűvetéssel írták. Pesten azt mondta neki, hogy ez az oklevél nem 1001-ben, hanem néhány évvel később, körülbelül a bakonybéli oklevéllel egyidőben, tehát 1037-ben kelt, mit Szent István király monogrammjá igazol. Figyelmeztette Horváthot, hogy a két oklevél eredetijét könnyen összehasonlíthatja; ő, a maga részéről, úgy hitte, hogy ugyanegy a betűvetésök, tehát egy kézből származnak.

Még egyszer 1848 történetéből.

Friedjung a Századok mult évi folyamában megjelent cikkemre az Oesterreichische Rundschau című folyóiratban válaszolt;¹ válaszában fenntartja korábbi állításait. Még mindig az »első forradalmi lépésnek« hiszi gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezését és még mindig vádolja Batthyányt, sőt most hevesebben is, mint könyvében, a június 10-iki innsbrucki manifestum miatt. Friedjung válaszában sokat beszél a magyar tudósok gorombaságairól, hazafias felbuzdulásaikról és a magyar történelemben elterjedt legendákról. Az ilyen kifakadásokra felesleges válaszolnunk, mert Friedjung történeti tételeinek megdöntésével az említett vádak úgyszólván összeomlanak.

I.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezése.

Friedjung válaszában ezt írja: »Azt kellene gondolnunk, hogy a császári leirat (1848 márczius 17.) közzététele, mely kutatásaim által vált lehetővé, minden kétséget eloszlat a nádornak az állami conferentiával (márczius 16-iki ülés) való tárgyalásai iránt.« Ehhez először is azt kell megjegyeznünk, hogy a márczius 17-iki királyi kéziratot 1848 óta gyakran közölték; új dolgokat ebből már nem tanulhatunk. De ha hű képét akarjuk rajzolni a márczius 16-iki tárgyalásoknak, szükséges ismernünk a királyi leirat első fogalmazványát is. Ezt a fogalmazványt, melynek facsimiléje mellékelve van Szógyény-Marich Emlékirataihoz (I. 60. l.), a nádornak egy bizalmasa szerkesztette Pozsonyban.

¹ A Századok 1917. évf. 417 ll. közölt cikk megjelent németül is az Oesterreich című folyóiratban. (I. évf. 42. l.) Friedjung válasza e cikkekre az Oest. Rundschau 1918 Bd. LIV. 42 ll.; viszontválaszunk megjelent már németül a Monarchia 1918 áprilisi számában. Szükségesnek tartjuk azt magyarul is közzétenni, már csak azért is, mert ebben a Századok idézett cikkének fejtegetései a polemia által némileg átalakultak és ki is bővültek.

István főherceg márczius 16-án délelőtt adta át a fogalmazványt az alkanczellárnak Bécsben azzal a megjegyzéssel, hogy vissza nem térhet Pozsonyba, ha az átadott iratból nem lesz királyi kézirat. Ha ő Felsége — mondotta továbbá — abban a helyzetben van, hogy visszautasíthatja a magyar rendek kívánságait, ő hajlandó lemondani hivataláról és mint egyszerű tábornok szívesen szolgál ott, a hová ő Felsége rendeli. Szögyény a magyar fogalmazványt sietve fordította le németre és azt előterjesztette a márczius 16-iki állami conferentián, mely déli 12 órakor kezdett tanácskozni. Mozgalmasak voltak a tárgyalások, félbe is szakadtak és későn este azzal az egyhangú határozattal végződtek, hogy ajánlani kell a leirat kibocsátását ő Felségének, a mi az alkanczellár szavai szerint annyit jelentett, mintha a király már elfogadta volna a conferentia határozatait. A conferentia befejezése után Szögyénynek illetékes helyről meghagyták, hogy állapítsa meg a királyi kézirat szövegét a pozsonyi fogalmazvány alapján. Szögyény és barátja, báró Jósika Sámuel, az erdélyi kancellár, még a 17-ikére virradó éjjelen alaposan elvégezték a reájuk bízott feladatot. A fogalmazványt megrövidítették néhány helynek kihagyásával és új sorokat is ígtattak a szövegbe. Kitérőlték például a következő sorokat is: »Tudatjuk kedvességgel, hogy egy alkotmányos, felelős és független magyar ministeriumnak megalakításával megbíztuk a mi kedvelt hívünket gróf Batthyány Lajost.« Ily irányú változtatások által keletkezett a pozsonyi fogalmazványból a történetben ismeretes 1848 márczius 17-iki királyi kézirat.¹

Es vajjon mi történt, mikor a kéziratot átadták a nádornak? Friedjung erről így ír: »A nádor visszatért Pozsonyba, kijelentette, hogy a magyar ministerium felállítását a király elfogadta és egyszerűen kinevezte annak elnökévé gróf Batthyány Lajost. A mozgalom vezetői eltántorítják a gyöngé embert, felhasználják arra, hogy a hatalmat magukhoz ragadják és a főherceg a nélkül, hogy megvárta volna a birodalmi és az országos hatalom köreinek tervbe vett kiegyenlítését, egy ministerelnök kinevezésével bevégzett ténny teremt.« Nem ; nem így történt !

A nádor nem is ment vissza Pozsonyba 17-én, hanem

¹ Szeremlei Samu (Magyarország Krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről I. 42. l.) jól mondja, hogy a kir. kéziratnak ingadozó és határozatlan szerkezete feltűnő. A fent érintett körülmények megmagyarázzák a szerkezetnek e feltűnő sajátságait.

ott maradt Bécsben. Ott olvasta az ő megváltoztatott fogalmazványát, mint királyi kéziratot és azzal nem volt minden tekintetben megelégedve. Látta, az igaz, a kéziratban annak a jogának elismerését, hogy mint helytartó teljes hatalommal igazgathatja Magyarországot a magyar király távollétében. Ezzel az elismeréssel meg volt elégedve. Friedjung azt hiszi, hogy a nádornak e hatáskörét csak az 1848-iki törvény állapította meg és azt az állítást, hogy az 1848: III. t. cz.-ben megjelölt nádori helytartói hatalmat már márczius 16-án és írásban 17-ikén ismerték el, meg nem engedett érvelésnek nevezi.

Szó sincs róla ; a mit mondtam, az ismeretes tényen alapul. Friedjung állítást azért értette félre, mert ez alkalommal nem olvasta el elég figyelmesen a márczius 17-iki leiratot. Ott a következők olvashatók : »miután kedveltséged, mint az ország rendjeinek egyhangú akaratával elválasztott s általam megerősített nádor és királyi helytartóm, a törvények értelmében teljes hatalommal fel van ruházva.« Tehát a már márczius 17-e előtt érvényes törvények értelmében. Mivel a királyi kézirat a királyi távollétét is említi, világosan tudjuk, hogy minő törvényekről van itt szó. Legelőször is az 1485: X. t.-cz.-ről. Mivel Friedjungnak e törvény nem elég világos, kénytelenek vagyunk annak kétségtelenül világos ismétlésére hivatkozni. Az 1608: 18. k. e. t.-cz. ezt mondja : »Si sua R. Majestas diutius longiusque abesset, ex tunc M. S. R. palatino futuro plenariam ac omnimodam potestatem attribuat, regnum istud cum consilio Hungarico non secus ac si ipsamet hic resideret, plenarie ac omnimode regendi ac administrandi.« István főherceg már nádorrá választása óta az országnak teljhatalmú kormányzója volt a régi törvények szerint. De e törvényes hatáskörét nem gyakorolta márczius 17-ikéig, a mely napon a ministerium engedélyezésével szükségessé vált a régi törvényes nádori hatáskör elismerése is. Az 1848: III. t.-cz. csak alkalmazta a régi törvényeket a főhercegre azzal az egyetlen újítással, hogy személyét sérthetetlennek nyilvánítja.

Most visszatérhetünk a nádorhoz, a ki márczius 17-én Bécsben összehasonlította a királyi kéziratot az ő pozsonyi fogalmazványával. Batthyány kinevezése hiányzott a kéziratból. A nádor 16-án este a conferentia termét valószínűen azzal a benyomással hagyta el, hogy az általa kért kinevezetés 17-ikén közzé fog tétetni. E közzététel helyett a kéziratban ilyeneket olvasott : »Kedveltségedet egyszersmind felhatalmazván, miszerint e végre (felelős ministerium al-

kotása) a kedveltséged által előttem megnevezett férfiakból nekem teljesen alkalmasot egyéneket jelöljön ki.« A nádor ily felhatalmazással nem térhetett vissza Pozsonyba. Batthyány kinevezésének ez elhalasztása mélyen megrendítette volna tekintélyét Magyarországon és attól tartott, hogy e halogatás az ország izgatott hangulatára kedvezőtlenül hatna. Ezért gyors cselekvésre határozta el magát. Rögtön külön királyi felhatalmazást kért gróf Batthyány kinevezésére. Ezt meg is kapta szóbeli úton, valószínűen a magyar alkanczellár közvetítésével, a ki megígérhette a felhatalmazás írásbeli megerősítését is. A szóbeli felhatalmazás alapján a nádor még 17-én kinevezte Batthyányt miniszterelnökké és a kinevezés okiratát ugyane napon Pozsonyba küldötte. Azután ott maradt Bécsben, hogy megvárja az írásbeli megerősítést, melyet 18-ikán ki is állítottak. A 18-iki királyi kéziratban ezt olvassuk : »17-iki kéziratomnak e függelékében jóváhagyom a Kedveltséged által a fent említett kézirat alapján végrehajtott kinevezést gróf Batthyány Lajosnak a magyar törvények értelmében alakítandó független ministeriumnak elnökévé.« A 18-iki kézirat tehát függeléke a 17-ikinek. A kettőt nem szabad egymástól elválasztanunk. Ő Felsője márczius 18-ikán írásban kinyilatkoztatja, hogy a nádor a 17-ikén kapott megbízást a királyi akarat értelmében hajtotta végre. A második királyi kézirat keltének napján érkezett a nádor Pozsonyba délután három óraker. ¹ Vagy magával vitte a 18-iki kéziratot, vagy legalább nyugodt lelkiismerettel hivatkozhatott reá, midőn a parlamentnek jelentette, hogy kinevezte gróf Batthyányt miniszterelnöknek »a márczius 17-iki királyi kézirat és az ő Felsőjétől kapott külön felhatalmazás alapján.«

É világos tények ellenére Friedjung válaszában ezt írja : »A nádor oly teljes érvényű felhatalmazást, mely ellenkezett a császári kézirattal, nem vihetett Pozsonyba.« Különös állítás, kiváltképen azért különös, mert hiszen maga Friedjung adta ki a 18-iki kéziratot. Ennél érvényesebb felhatalmazást már nem kívánhatunk ; és ez a 18-iki kézirat világosan bizonyítja, hogy a nádor a 17-iki kinevezést a király megbízásából hajtotta végre. Friedjung a nádor eljárását törvénytelennek nevezi azért is, mert a 17-iki kéziratban az a felhatalmazás, hogy alkalmas miniszterjelölteket terjeszsen fel, feltételhez volt kötve. És pedig ahhoz »hogy

¹ A nádor utazására nézve Pozsonyból Bécsbe és vissza l. Stefan Viktor, Erzherzog v. Österreich, Wiesbaden 1863. 241—45 ll.

előbb alkalmas törvényjavaslatok készíttessenek, melyek a kinevezendő magyar ministerium hatáskörét elválaszszák a közös hatóságokétól.« E Friedjungból vett idézetben az »előbb« szó különös figyelmet érdemel. Vessük össze az »előbb« szóhoz kapcsolt gondolatot a királyi kéziratnak megfelelő szavaival. A király felhatalmazván a nádort az alkalmas jelöltek felterjesztésére, felszólította, hogy »egyúttal pedig oda munkálkodjék, hogy ezeknek hatásköre iránt czélszerű törvényjavaslatok... a legszorosabb kapocsnak kellő méltánylásával, mely a pragmatica sanctio által egyesült... örökös tartományaim között létezik... a karok és rendek által terveztessenek és további elhatározásom elé mielőbb terjesztessenek.« Tehát a király nem várja »előbb« a törvényjavaslatokat, hanem a nádort felszólítja, hogy a jelöltek elébe terjesztésével egy időben oda munkálkodjék, hogy a ministerek hatásköréről szóló törvény elébe terjesztessék. »Előbbről« nincs szó a kéziratban. Így tulajdonképen az »egyúttal« kezdődő felhatalmazást nem is vehetjük feltételnek. És még ha annak vesszük is, semmi esetre sem akadályozhatta meg Batthyáynak rögtöni és törvényes kinevezését. Mert a miniszerelnök kinevezése után is lehetséges volt az, hogy a nádor az említett törvényeket szentesítés alá terjeszse. Úgy is történt, hogy az összes ministeriumot csak a ministeri törvény felterjesztése után nevezték ki. Ezért nevezték gróf Batthyányt hivatalosan ideiglenes miniszerelnöknek az összes ministerium kinevezéseig.

Friedjung ismételten hivatkozik egy emlékiratra, melynek ez a címe: »Auszug aus den hohen Konferenzverhandlungen.« Ez az emlékirat Friedjung szerint »valóban csak kivonata az állami conferentia tárgyalásainak; 1848 augusztusában készítették. Ez az »Auszug« határozottan megállapítja az állami conferentiának azt a meggyőződését, hogy a nádor gróf Batthyány kinevezésével nem maradt felhatalmazása korlátai közt.« És ezen megállapítás alapján mondotta Friedjung, hogy a nádor forradalmi ténnyt hajtott végre.

Nem kételkedünk abban, hogy a sokat említett Auszug igen jelentékeny irat. De az állami conferentia tévedését nem szabad történeti ítéletnek elfogadnunk, mert ez az előkelő hatóság a 17-iki szóbeli megbízást és a nádori kinevezésnek írásbeli megerősítését nem vette tekintetbe.

Friedjung azt mondja, hogy én új anyagra nem hivatkoztam és csupán oly okiratokat és jelentéseket használtam, melyeket ő is ismert. Ez igaz, csakhogy Friedjung nem értékesítette a nádor jelentését és a 18-iki királyi leiratot emlí-

tette ugyan, de bár maga közölte, elmulasztotta kimelni valódi jelentőségét.

Különben szolgálhatok új anyaggal is. Az Országos Levéltárban megtalálható a magyar udvari kancellária márczius 18-iki ülésének rövid jegyzőkönyve. Említve van ebben Zsedényi referens jelentése arról, hogy a nádor Batthyány-nak 17-iki kinevezését közölte a kancelláriával. A kancellária azt válaszolja a nádornak, hogy a kinevezés királyi megerősítését (a 18-ikit) tudatni fogja a helytartótanáccsal.¹

A jegyzőkönyv tanúsága szerint a kancellária a nádori kinevezést törvényes eljárásnak fogta fel s annak királyi megerősítését továbbította az illetékes hatóságnak. Azonkívül ez a jegyzőkönyv az alkancellár felfogásáról is döntő bizonyítékot szolgáltat. Friedjung ugyanis azt állította könyvében, hogy az alkancellár jól ismerte a nádor önkényes eljárását, de kíméletből a nádor iránt elhallgatta azt. Az alkancellár felfogását bizonyítja továbbá az április 5-iki írásbeli jelentés is, melyet a miniszerelnöknek a ministerium kinevezésére vonatkozó felterjesztéséről szerkesztett.² E jelentésében írja Szógyény: »Miután Felsőged a magyar rendeknek egy felelős magyar ministeriumot megígérni és gróf Batthyány megbízását egy ilyennek megalakításával megerősíteni a legkegyelmesebben méltóztatott«... E sorokból világos, hogy Batthyány megbízását Szógyény felfogása szerint a király jóváhagyta. Az alkancellár jelentése alapján kinevezte a király a ministereket, de Batthyány nélkül, mert az ő nádori kinevezését a király jogilag érvényesnek tekintette, mivel királyi megbízása alapján történt.

Az első forradalmi lépést rendesen azért szokás megtenni, hogy a második következék utána. Friedjung előadásából azt kellett következtetnem, hogy az ő felfogása szerint Batthyány és a főherceg a második lépést is megtették. Ismeretes ugyanis, hogy Batthyány a ministerjelöltek névsorát márczius 23-án bejelentette a főrendiháznak és a jelöltek közül Szemerét és Klauzált a rend fenntartása végett Pestre küldötte. Erről az ügyről Friedjung így írt: »Új meglepetés következett (márczius 18. után). Mert a főherceg, a nélkül, hogy Bécsben kérdezősködött volna, Batthyányt felhatalmazta, hogy néhány pártfelét, noha megint csak ideiglenesen, ministertársainak nevezze ki.« »Pedig« így írja

¹ 4575/273: S. Serenitas. C. R. ope praesidialium circa tenorem dimissi hoc in objecto sub No 4576. 1848. Rescripti Regii ad Consilium Locumtenentiale edocebitur.

² Országos Levéltár. 176. p. p. 1848.

Friedjung más helyen »akárhogy magyarázzuk is a nemeségnek a koronával vívott régi harcaiból származó rendelkezéseket, azok semmikép sem adtak a nádornak jogot arra, hogy túltegye magát az addigi alaptörvényeken. Az autonóm országos igazgatás pontosan fel volt osztva a bécsi udvari kancellária, a budai helytartótanács és a megyék közt s így meg kellett volna várnia a törvény változtatását, mielőtt magyar ministereket hivatalba igtatott.«

Ezek ellenében cikkemben azt jegyeztem meg, hogy Blackwell, az angol diplomatai agens Batthyánynak azt az eljárását, hogy a ministerjelöltek névsorát kihirdette a főrendiházban márczius 23-án, az etiquette megszegésének, tehát némikép formasértésnek nevezte. Most Friedjung erre azt válaszolja: »Szembeötlő, hogy alkotmányos kérdésben a formasértés a törvény tartalmát is érinti.« Nagyon igaz, de nem minden formahiba egyenlő jelentőségű. Ha Batthyány az udvar megkérdezése nélkül kinevezi »pártfeleit« ministerekké, bizonyára törvénysértést követett volna el. De mikor kihirdette a ministerjelölteket, a kik magukat a végleges kinevezésig mindig jelölteknek címeztették, csak alárendelt jelentőségű formahibát követett el. Akkor még nem ismerték a mai kifejlett gyakorlatot a kabinetalakításban, nem szabad tehát egy kis vétséget nagyítva törvénysértésnek mondanunk. A mi pedig Szemere és Klauzál pesti küldetését, továbbá, a mi az átmenetet illeti a régi kormányrendszerről az újra, arra kellett cikkemben hivatkoznom, hogy a két ministerjelölt kiküldetése a márczius 18-iki kézirat felhatalmazásán alapul és hogy az udvari kancellária meg a helytartótanács — a vármegyékről nem is szólva — folytatták hivatalos teendőiket április közepéig, a magyar ministerium kormányzatának kezdetéig. Erre most Friedjung különös módon válaszol. Azt mondja, hogy az ilyen czérmaszálon (vagyis a ministerjelöltek kihirdetésén és küldetésén) nem akadhatnak meg az ő fejtegetései, mert könyvében erre a körülményre nem vetett súlyt. Ugyan? Nem emelte-e ki Friedjung, hogy a nádor folytatta önkényes eljárását, midőn Batthyányt felhatalmazta néhány pártfelének ministerekké való kirendelésére? Ez tehát leplezett visszavonulás.

És az új rendszerre való átmenetre nézve Friedjung azt válaszolja, hogy én csak általánosan ismert tényeket említek, melyeket ő előadásában azért nem vett fel, hogy azt ne tegye terjengőssé, de különben az ő előadása semmikép sem ütközik azokba a tényekbe. Hiszen ismeretes, hogy

Friedjung kitünő elbeszélő. A magyar szabadságharczról írt formailag tökéletes vázlatába csak a lényegét vette föl, de e tömörség ellenére sem mulasztotta el arra oktatni az olvasót, hogy márczius előtt Magyarországot az udvari kancellária és a helytartótanács igazgatták és hogy az illető törvények változtatása nélkül nem lett volna szabad magyar ministereket kinevezni. Az oktatásnak csakis az lehetett az értelme, hogy Batthyány már márcziusban feloszlatta a régi hatóságokat a nélkül, hogy megvárta volna az új törvények szentesítését! E föltevés ellen ismert tényekre kellett hivatkoznom és most Friedjung szememre hányja, hogy ez fölösleges volt, mert ő nem jutott ellenkezésbe azokkal a tényekkel. Tehát megint visszavonulás, most támadással fedezve.

Szemerének és Klauzálnak, a két miniszterjelöltnek Pestre való küldetéséről is kell itt szólnunk röviden néhány szót, mert működésüket a történetírók nem ismerik eléggé. Szemere és Klauzál, Nyáryval és Pulszkyval együtt egy központi hatóságot alkottak, melyet hivatalos nyelven Országos Miniseri Bizottságnak neveztek. A márczius 18-iki királyi kézirat értelmében a bizottságnak az volt a feladata, hogy ügyeljen az országban a rend és nyugalom fenntartására.

A bizottság igen szorgalmasan dolgozott márczius 25-ikétől április közepén túl is. Terjedelmes levéltárát az Országos Levéltárban a mult évben állították össze. E gyűjteményt eddig még nem használták. Kivehető abból, hogy az ország nyugalalmát akkor különböző mozgalmak fenyegették. A városokban és itt-ott a falvakban is, a zsidókat üldözték. Az úrbéri terhek alól való felmentés a parasztkra nem mindenütt hatott megnyugtatóan. A zsellérek irigyelték a telkes jobbágyot, a ki most szabad földbirtokot kapott. Ott, a hol a parasztok már előbb is zúgolódtak a legelők és szántóföldek szabályozására vonatkozó törvényszéki ítéletek miatt, most erőszakkal akarták elvenni, a mit a magukénak hittek. Sokan az új szabadságot a földesúri birtokok elfoglalásával akarták ünnepelni. A nemzeti és radicalis szenvedélyek a hadsereg ellen fordultak. Általánosan elterjedt a gyanakodás a kamarai igazgatás ellen. E miatt a kamarától a bankjegyek felváltására küldött ezüstpénzszállítmányok veszélyeztetve voltak és a vidéki városoknak szánt ezüstpénzszállítmányok fennakadása gyarapította a bankjegyek értéktelensége által keletkezett zavarokat. Horvátországban, a tót és szerb vidékeken már észrevehetőek voltak az első izgatások a magyar állam ellen. A régi hatóságok elvesztették tekintélyüket. Gróf Zichy Ferencz, a helytartótanács helyettes

elnöke, márczius 26-ikán írja gróf Batthyánynak, hogy az egyetemi hallgatók az ő parancsának nem engedelmességek és hogy csak a miniszterelnök parancsára térnének vissza tantermeikbe.

A ministeri bizottság ily körülmények között hasznos munkásságot fejtett ki. Több helyen erőlesen elnyomta a zsidók üldözését. A parasztokat nagyobb erőszak alkalmazása nélkül, aránylag csekély büntetésekkel csillapította. A bizottság intézkedései megoltalmazták az ezüstpénzszállítmányokat. A katonai parancsnokság segítségével felfegyverezte a nemzetőröket és a mennyire lehetséges volt, kímélte a hadsereg érzékenységét. Báró Lederer tábornok, a budai főparancsnok, szolgálati ügyekben barátságosan érintkezett a bizottsággal. Márczius 29-én ezt írta annak: »Amiért a tekintetes királyi magyar ministeri országos bizottság közölte velem azt a szigorú utasítást, melyet a közös szolgálat-tételre kirendelt nemzetőröknek adott oly végből, hogy elejét vegye a surlódásoknak köztük és a katonaság közt, nem mulaszthatom el köszönetemet kifejezni. Ép oly szigorú parancsokat osztottam én is csapataimnak és most csak azt kívánom, hogy a siker megfeleljen kívánságainknak.« Báró Lederer úgy nagyjában mindvégig meg volt elégedve a négytagú ministeri testülettel. Ez a bizottság a nemzetiségi zavarok kezdetei felett is feltűnés és szigorú rendszabályok nélkül őrködött. Szóval, a ministeri országos bizottság márczius utolsó napjaiban és április közepéig a legtekintélyesebb hatósága volt Magyarországnak; munkássága nélkül az osztályok és fajok összeütköztek volna és az új kormánynak az anarchiával kellett volna küzdenie.

Csak e bizottság működésének áttekintése teszi igazán érthetővé, hogy miért volt a nádornak oly fontos gróf Batthyánynak gyors kinevezése. Nem hatalmi éhségről volt itt szó, hiszen a hatalom a magyar ellenzék számára akkor már biztosítva volt, és rendes viszonyok közt néhány hétig még várhatott volna. De az anarchiát kellett megakadályozni. Ezért Batthyány kinevezését és a ministeri bizottság kiküldését nem szabad forradalmi tényeknek tekintenünk. Nemcsak törvényesek voltak azok, hanem rendeltetésük az volt, hogy lehetőleg gátak közé szorítsák a márczius közepe óta Bécsből Magyarországra áramló forradalmi hullámokat. A két megbízatást inkább ellenforradalmi rendszabályoknak tekinthetjük.

II.

Az innsbrucki manifestum.

És most áttérünk a második vitás kérdésre, mely Batthyáynak innsbrucki viseletére vonatkozik, midőn kieszközölte a június 10-iki manifestumot Jellačić ellen. Friedjung erről könyvében így nyilatkozott: »Ha valóban úgy áll a dolog, hogy Batthyány a császári családnak egy tagját sem vonta be a tanácskozásba — pedig ez nagyon valószínű — akkor a gyöngé elméjű császár aláírása ki volt fondorkodva (erschlichen), de mivel a császár hivatalosan nem volt gyámság alatt, a bán letétele jogilag törvényesnek tekinthető.«

Szerintem a »kifondorkodta« kifejezés nincsen a helyén. Batthyáynak már a haditörvényszék előtt, mely őt ártatlanul elítélte, védekeznie kellett a vád ellen, hogy »kifondorkodta« a királyi aláírást. Védelme oly meggyőző volt, hogy még ez a haditörvényszék sem merte a halálos ítélet indoklásában a kifondorkodott aláírást felemlíteni. Friedjung azonban ismétli a vádat, igaz, hogy más indoklással és fenntartja azt válaszában is. Vitatható volna az a felfogás, vajjon lehet-e meg nem engedhetőnek nevezni azt az eljárást, hogy egy alkotmányos miniszterelnök, noha ismeri királyának szomorú lelki állapotát, mégis egy fontos javaslatot mások kizárásával egyenesen uralkodója elé akar terjeszteni? Szabad-e elítélnünk ezt a szándékot? Szabad-e ezt tennünk, kivált ha a miniszterelnök meg van arról győződve, hogy javaslata elejét veheti egy polgárháborúnak, mely a dynastiára nézve is veszélyessé válhatnék? Vajon Batthyány, midőn a király elé lépett a bán ellen intézett elítélő nyilatkozattal, nem mondhatta volna e Grillparzer Khlesljével:

»Ha most a császár javán tanácskozunk itt, szabad-e kételkednünk abban, hogy az egyszersmind akarátja is?«

Mindamellet a tárgy ez oldalát egészen mellőzöm, mert a vitás kérdés egyszerűbben oldható meg más szempontból.

Friedjung ezt írja: »Fel kell tennünk, hogy a gyanutlan császár arról, a mit aláírt, testvérének és ministereinek sem szölt egy szót sem. Hiszen hasonló módon sokszor írta nevét fontos okiratok alá.«

Érdekes vallomás! Tehát mások is kifondorkodtak legfelsőbb aláírásokat, nem csupán gróf Batthyány. Sőt

talán megeshetett, hogy oly ministerek is cselekedtek így, a kik Batthyány politikája ellen küzdöttek. Szükségtelen volna e gondolatmenetet tovább szőni; elég lesz arra mutatnunk, hogy Friedjung felfogása szerint azok a fejedelmi aláírások, melyekről a császár testvéreinek és ministereinek tudomása volt, nincsenek terhelve a fondorkodás gyanújával. Ezt a kriteriumot elfogadom azzal a megszorítással, hogy a testvér helyett, a ki nem volt regens, alkalmilag más főherczegek előzetes tudomását is jogalkotó mozzanatnak vehetjük. Ez a megszorítás úgy látszik nem is ellenkezik Friedjung felfogásával, mert könyvében azon is megütközik, hogy János főherczeget meglepték a manifestummal.

És ezek után kimondhatjuk, hogy a királyi aláírás a június 10-iki manifestumon tökéletesen megfelel a fent megállapított kriteriumnak. Mert a manifestumot a magyar ministerium nevében terjesztették a király elé, a miből az következik, hogy arról Ferdinánd király valamennyi miniszterének tudomása volt. Azután e fölterjesztést István főherczeg is helyeselte. Igaz, hogy az udvar nem kedvelte István főherczeget. A császári család körülbelül oly gyanakodással tekintett reá, mint annak idején Rudolf császár Mátyás főherczegre. Mindamellet egy főherczegnek helyesését nem szabad itt elmellőznünk.

És Batthyány ezzel sem elégedve meg, Innsbruckban Ferencz Károly főherczeggel is beszélt Jellačić megbüntetéséről. A főherczeg ingadozott, kitérően válaszolt, nem mondott igent, vagy nemet, nem bírta tehát elhatározni magát arra, hogy megakadályozza az aláírást. Sőt nem valószínű, hogy bizonyos feltételek alatt még helyeselte is a manifestum kibocsátását. Batthyányval ugyanis Innsbruckban tárgyalásokat folytattak. Batthyány tervezetén némely dolgot megváltoztattak. Megígértették a miniszterelnökkel, hogy a manifestumot nem teszi közzé, ha Jellačić királyának engedelmeskedve, megjelenik Innsbruckban. Azonkívül Batthyánytól ellenszolgáltatásul azt kívánták, hogy a magyar ministerium tegyen indítványt a nemsokára megnyitandó népparlamentben 40.000 ujoncznak megszavazására nézve az olaszországi hadsereg számára. Ennek fejében megígérték a grófnak, hogy az udvar az ujonczok megszavazása után rögtön Budára fog költözni. Mindezeket bizonyára nem a császár beszélte meg Batthyányval. Igen valószínű, hogy a miniszterelnök herczeg Esterházy által tárgyalt Ferencz Károly főherczeggel. Bizonyos az, hogy Innsbruckban az udvari köröknek néhány

előkelő tagja be volt avatva a manifestum kibocsátásának tervébe.¹

E fejtegetésekből kitűnik, hogy Batthyány a Friedjungtól megállapított kriteriumnak is minden tekintetben megfelelt. Tehát épenséggel nem járja azt állítani Batthyányról, hogy kifondorkodta a manifestumnak királyi aláírását.

Nem bírom megérteni, hogy mi ragadja Friedjungot Batthyány eljárásának bírálatában ilyen állításokra : »ugyanoly joggal egy magyar miniszerelnök lázas phantasiáktól gyötört királyától orvosának és családjának megkérdezése nélkül kicsikarhatná a beleegyezést nagyfontosságú állami okiratok kiállítására«. A magyar miniszerelnöknek ily esetben bizonyára lesz annyi tapintata, hogy megvárja, a míg királynak egészsége visszatér. De Ferdinánd királynak betegsége más természetű volt. Vajjon Batthyáynak várnia kellett volna-e Innsbruckban, a míg Ferdinánd egészsége visszatér? A magyar közjogról és állítólagos titkairól, »melyeket emberi szem világa eddig át nem hathatott,« itt szó sem lehet. A kérdés inkább oly jogi és erkölcsi fogalmakon fordul meg, melyek az egész művelt világon egyformák. Megfoghatatlan még az is, hogy mikép hasonlítható össze Batthyány innsbrucki eljárása az európai történetnek leggonoszabb palotaforradalmaival.

Friedjung azt állítja, hogy nem szívesen mond erkölcsi ítéleteket történeti eseményekről és ha igen, akkor is a legnagyobb tartózkodással. Ítélete Batthyányról valóban csak feltételes formába volt öntve, de pozitív volt tartalma. Különben a politikai történet nehezen kerülheti ki az erkölcsi ítéleteket. De a történetírónak gyanakodva kell fogadnia a kortársak erkölcsi ítéletét, mert különben kiteszi magát annak a veszélynek, hogy egykorú politikai antipathiákat az erkölcsi és történeti ítéletek méltóságával ruházza fel.

Választ kell még keresnünk arra a kérdésre, hogy miért tette közzé a magyar kormány a Jellačić ellen szóló manifestumot, noha a bán két nappal Batthyány elutazása után megjelent Innsbruckban? E meglepő közlésnek körülményei még nincsenek tisztázva. Zsedényi beszéli, hogy Batthyány, midőn Innsbruckból Bécsbe érkezett, ő Felségének június 10-iki leiratát Bartal udvari tanácsos által átadatta a bécsi magyar miniszerium levélfárának. Pulszky államtitkár azonban rögtön

¹ Az innsbrucki tárgyalásokat Horváth Mihály könyvéből veszem át. (Magyarorsz. Függetl. Harczának Tört.) Horváth Batthyány tetteiről, szándékairól és sorsáról igen jól van értesülve.

közzétette azokat a Wiener Zeitungban. Pulszky ismerte Zsedényi elbeszélését, de meg sem említvén azt, megjegyzi, hogy az ily manifestumok a nyilvánosságnak voltak szánva. Pulszky tehát úgy látszik megerősíti Zsedényi tudósítását.

A magyar kormánynak ama tagjai, kik a manifestum korai közzétételét sürgették, meg akarták nyugtatni a Jellačić eljárása által felháborított magyar közvéleményt és azt hitték, hogy egyúttal megfélemlíthetik a szerb és horvát mozgalmakat. Az első célrt rövid időre elérték, a másodikat sehogy sem.

A magyar kormány tehát túlbecsülte a manifestum jelentőségét. A szavakkal való erő kifejtés, melyet megfelelő tettek nem támogatnak elég gyorsan, elhibázott politikai rendszabály. Friedjung a manifestumnak szintén igen is nagy fontosságot tulajdonít. Helytelenül állítja, hogy az Innsbruckban történtek voltak közvetlen okai a polgárháborúnak, hiszen a polgárháború már néhány nappal a manifestum kibocsátása előtt megkezdődött a szerb felkeléssel. Ez a lázadás szoros belső kapcsolatban volt a horvát mozgalommal. A manifestum felingerelte ugyan a horvát háborús pártot, de az a támadásra való felhívást még mindig a bántól várta. Jellačić pedig készülődésében nem zavartatta magát, mert hogy a manifestum miatt nincs mitől tartania, azt jól tudta, hisz János főherczeg ez iránt megnyugtatta a legnagyobb gyorsasággal.

Friedjung ezt írja: »A császári családnak az volt a benyomása, hogy még Batthyány is, a ki 1848 nyarán a nemzeti pártnak jobb szárnyán állott, aggodalom nélkül mellőzi a tartozó kíméletet a dynastia iránt, ha Magyarország valódi vagy képzelt érdekei forognak szóban; kénytelen volt tehát a dynastia Jellačićnál keresni oltalmat.« Igaz, hogy a manifestum korai közlése és tartalma jelentékenyen fokozták az udvari körök elkeseredését Batthyány ellen. De nem a manifestum döntötte el a választást Batthyány és Jellačić közt. Az illyr mozgalmat az udvar már márcziusban bátorította jóindulatával, a mint Gáj Lajosnak János főherczeghez írt leveléből kitűnik.¹ Azután Jellačić báni kinevezése fenyegető éllel az új magyar kormányrendszer ellen fordult. És Jellačić a királyi rendeletek és kormányparancsok ellenére nyugodtan daczolhatott a magyar kormánnyal ép úgy az innsbrucki manifestum előtt, mint utána. Ez irat tehát nagyon kevésbé mozdította elő a polgárháború kitörését és annak okát, hogy a

¹ Szőgyény, I. Függelék.

császári család oly kevésbé szerette Batthyányt, nem szabad főképp a manifestum közlésében és tartalmában keresnünk.

Friedjung válaszában végén megjegyzi, hogy elkészítvén könyvének negyedik kiadását, az első kötet előadását bírálatom ellenére is változatlanul hagyta. Örömmel értesültünk megjegyzéséből arról, hogy a német közönség e zord időben is annyi fogékonyságot mutat egy szépen írt történeti munka iránt, de másrészt el nem hallgathatjuk, hogy a szerzőnek állhatatossága a megokolt kritika ellenében nem a legbiztosabb útja a történeti igazságok terjesztésének.

Angyal Dávid.

Tessedik Sámuel közgazdasági törekvései s a szarvasi gyakorlati gazdasági iskola.

Szarvas város Békés vármegyében, közel az egyesült Köröshöz, Békéscsaba—Künszentmárton és Gyoma között terül el. Délvidéki fekvése miatt sokáig volt török kézen s az 1699-iki karloviczi béke hozta meg végleges felszabadulását. A XVIII. század elején a Haruckern család birtokába került, kiknek pártfogása alatt gyarapodott lakosságban és területben. Vásárjogot nyert s ezzel a mezővárosok sorába lépett. De azért az újonnan épülő város régi módra készült, zsupfedeles vályogházakkal, görbe utcákkal s minden kényelmetlenséggel, a mivel akkor egy alföldi város rendelkezhetett. Hatalmas lendületet vett azonban fejlődése, mikor Tessedik Sámuel evangélikus lelkész személyében hivatalt és működési teret nyújtott egy olyan embernek, a ki nagyjában még ma is aktuális törekvéseivel és hallatlan energiájával mindenkor megnyeri a hozzáértők elismerését — sympathiáját.¹

A bevándorolt német családból származó Tessedik 1742 április 20-án született Pest vármegyében, Albertin. Hét éves korában árvaságra jutva, édesanyjával Pozsonyba költözött, hol már gymnasiumi évei alatt házitánítással kereste kenyerét. Különböző állású embereknél vállalván correpetátiót, alkalma nyílt a kereskedők, iparosok, hivatalnokok és más lateiner családok szokásait és hibáit tanulmányozni, s mint önéletrajzában írja, már akkor megfogamzott benne a gyermeknevelés reformjának gondolata.

Középiskoláját bevégezve, hogy a magyar nyelvet elsajátítsa, Debreczenbe ment, hol két évet töltött a collegiumban s növendéke volt a legendás hírű Hatvany professornak. Debreczenből nagyot kerülve tért vissza édesanyjához. Gyalog bejárta előbb a Felvidék nevezetesebb városait:

¹ A jelen dolgozat már sajtó alá készen állott, a mikor *Gaal Jenőnek* Tessedikről szóló nagyérdemű könyve: *A falu gondozása*, Budapest, Grill. 1918. 8°, 202 l., megjelent. Szerk.

Kassát, Lőcsét, Eperjest, Késmárkot, majd Körmöczön és Selmeczbányán át visszatért Pozsonyba.

Innét indult 1763-ban az evangélikus theologusoknál szokásos külföldi tanulmányútra. Megfordult Németország főbb helyein. Felkereste Jénát, Lipcsét, Hallét és Berlint. Megfigyelte ezen városok helyes felépítését, az emeletes házakat, az egyenes, kövezett, fákkal beültetett utcákat, kanálisokat. Es a mellett, hogy szorgalmasan látogatta az egyetemet, hallgatott theológiát, philosophiát, természet- és orvostudományokat, behatóan foglalkozott anatómiával, mégis jutott ideje arra, hogy felkeresse az iparosokat, kereskedőket, gyárakat, művészeket s minden irányban gyakorlati tapasztalatokat szerezzen.

Majd megismerkedett a közgazdasági irodalom akkori termékeivel, s ezek befolyása döntötte el későbbi működésének irányát. Ugyanis a XVIII. század közepe felé az addig uralkodó merkantilismus és ausztriai cameralismus mellett egy új áramlat ütötte fel fejét, a mely nem a nemes-ércznek az országba való beözönlésében látta a jólét alapjait, hanem a földnek termékenységében és megművelésében s az ipar nagyarányú produktióiban. Ez volt az úgynevezett physiokratismus, mely tulajdonkép csak előkészítette a talajt a hatvanas évek körül fellépő Smith Ádám számára, ki a gazdasági élet fellendülését a munkaerőre s a munkásra alapította. Tessedik, mint műveiből kitetszik, inkább a physiokratismus felé hajlott, de hatott rá a merkantilismust és physiokratismust egyesítő Sonnenfels is, kinek értekezéseit Tessedik sokszor emlegeti. Smith felfogását nem nagyon ismerhette, noha van köztük sok rokon vonás. Az állam vagyonosodását Tessedik is a munkás, illetve a paraszt egyéni képzettségében, teljesítőképességében és actioszabadságában látta. Ebből kifolyólag kívánta a jobbágyterhek könnyítését; de ezt csak elrejtve, szelíd óhajtás alakjában találjuk munkáiban, mert politikába vágó dolgokba nem avatkozott. Érthető! Hisz nem volt nemes ember. Smithre emlékeztet az is, hogy újításai keresztülviteléhez eddig fel nem használt munkaerőt is keresett: a nőkét és gyermekekét.

Eme szellemi vonatkozások révén tanulmányévein túl is összeköttetésben maradt a külfölddel. Levelezett a jénai »Mineralogiai Társaság«-gal. Cikkei jelentek meg jónévű német folyóiratokban, sőt 1790-ben újból tett egy hosszabb külföldi utazást, melyre feleségét és legidősebb fiát is magával vitte. Kettős céljuk volt ez alkalommal. Először Pozso-

nyon, Bécsen, Prágán, Égeren át, Jénát, Weimart, Erfurtot és Gothát érintve, Schnepfenthalba utaztak, hogy a Salzmann-féle gazdasági mintaintézetet megtekintsék; majd Kóburgon, Erlangenén és Nürenbergen keresztül a Hohenlohe herczeg birtokán fekvő Kupferzellbe mentek, melynek lakosai Mayer Frigyes lelkész vezetése alatt okos gazdálkodás segélyével nagy civilisatióra és hallatlan vagyonra tettek szert. A herczeg felesége magyar származású lévén (Berzeviczy-leány), nagy örömmel és szívességgel fogadta a házaspárt, sőt távozásuk alkalmával legidősebb leánya egészen Magyarország határáig el is kísérte őket.

Mikor Tessedik egyetemi éveit befejezte s pappá szenteltetett, hozzáfogott, hogy a tapasztaltakat idehaza meghonosítsa. Jó alkalma nyílt erre Szarvason, hová rövid segédlelkészkedés után 1768-ban megválasztották. Missióját azzal kezdte, hogy felkereste családjuk körében híveit, vagy meglátogatta a betegeket s míg azokat hasznos tanácsokkal látta el, megfigyelte hibáikat — tudatlanságukat. Ezeket aztán prédikációiba szötte s felvilágosította őket, hogy miként kerülhetők. Külön tartott szentbeszédet a férfiaknak, a nőknek, a cselédeknek, gyermekeknek, kinek-kinek a maga kötelességeiről.

Tessedik hamarosan átlátta, hogy így az embereknek csak nagyon kis körére hathat. Saját költségén egymásután adta ki értekezéseit; rétek javításáról, lóhere termesztéséről, szikes földek műveléséről, a húsdrágaság okairól, a magyarországi ipar akadályairól, később pedig a rossz falusi iskolákról is, mikor a békésmegyei evangélikus iskolák felügyelőségével bízták meg s így az alája rendelt tizennégy iskolában tapasztalhatta siralmas állapotukat.

Tessedik paedagogiai szaktudását fejebbvalói hamarosan felfedezték. 1780-ban, a mikor II. József trónralépése alkalmából felszólította a protestánsokat, fejtsek ki, hogy vallásszabadságuk épségbentartása mellett miként hajthatnák végre iskoláikban a »Ratio educationis« rendelkezéseit, az evangélikus egyház akkori felügyelője, báró Prónay Gábor, Tessediket bízta meg azzal, hogy a feltett kérdésre memorandummal feleljen. Ennek sikerült fogalmazása után beválasztották a Skerlecz Miklós valóságos belső titkos tanácsos elnöklése alatt Pozsonyban székelő királyi iskolai bizottságba, hol Felbiger pozsonyi préposttal együtt dolgozva, befolyást gyakorolhatott az előtte oly fontos és kedves tanügyre.

Közgazdasági újításait műveiből állíthatjuk össze, melyek közül legjelentősebb a »Der Landmann in Ungarn

was er ist, und was er sein könnte.¹ Nebst dem Plan eines wohlregulierten Dorfes; mely legtöbb apró értekezésének tartalmát felöleli. (Kivéve az olyan specialis kérdéseket, hogy melyik vegyi anyag legjobb a szikes földek javítására, stb.) Ez a könyv mutatja Tessedik hármas törekvéseit: 1. hogy fel akarta lendíteni a mezőgazdaságot; 2. hogy javítani akart a falvak egészségtelen felépítésén; 3. hogy intézményes alapon képzett jobbágyokkal és tisztviselőkkel rendet óhajtott teremteni a falu belső berendezésében.

Reformjai manapság jelentékteleneknek látszanak, mert már régen megvalósultak s elfelejtettük, hogy mely időből s kitől erednek, de ha meggondoljuk, hogy Tessedik korában az ország legnagyobb része még hírért sem hallotta, értékelni tudjuk azt, a mit elért s azt, a mire törekedett.

A mi gazdasági újításait illeti, e téren egyformán igyekezett orvosolni a helyi bajokat, valamint új termelési ágakat meghonosítani. Abban az időben ugyanis Szarvason kevesen alkalmazták a több gondot igénylő háromnyomásos gazdasági rendszert, pedig a régi, földközösség idejéből való mód, mely szerint minden évben új földet vetettek be s a tavalyit sokáig pihenni hagyták, már nem vált be, mert a lakosság népes volt, a föld pedig kevés és trágyázás nélkül nem adta ki a szükséges gabonát. Tessedik jó példával járt elől s másokat is rá akart bírni, hogy állati vagy növényi anyagokkal javítsák földjüket. Megmutatta, hogy az eddig terméketlen szikes földeket hogyan lehet gipszszel, sárgafölddel keverve, használhatóvá tenni.

Látta, hogy azon a vidéken az emberek kizárólag kalászos növényeket vetnek s ha a gabonára rossz esztendő jár, kész az éhínség. Ezért meg akarta honosítani a kertgazdaságot. Különböző répafajokat, káposztaféléket, hüvelyeseket termesztett s a velük való bánásmódot bemutatta gazdasági kertjében. Felesége, hú segítőtársa salátafajokat nevelt, s évenként 80—100—120 forintot vett be belőlük.

Közös baj volt az Alföld minden vidékén a fahiány. Mérföldekre elnyúló pusztákon sehol egy fa, vagy bokor, a mi nyáron tűrhetetlen hőséget, télen tüzelőhiányt okozott. A katonaság ültetett ugyan erdőket, de csak a határszéli vidékeken, stratégiai okokból. Tessedik szóval és tettel igyekezett ezen segíteni. Faiskolát létesített, melyben mindenféle vad- és gyümölcsfával kísérletezett; még túlevelével is.

¹ Német nyelven jelent meg 1784-ben, majd gróf Széchenyi Ferencz pártfogása alatt Kónyi János magyarrá fordította 1786-ban.

Háromezernél több példány oltott gyümölcsfát nevelt s az életképes csemetéket olcsón vagy ingyen szétoztotta a lakosság között.

Békésmegyének másik nagy hiánya volt, hogy nagyon rossz fűnemei termettek s nyári forróság idején még ez is kiegészítendő és semmiféle legelő sem volt. Ennek orvoslására Tessedik takarmányfüveket, luczernát, lóherét vetett, melyet hazánkban abban az időben csak kivételesen, nagy uradalmi birtokokon ismertek. 1788-ban már 8 mázsa magot produkált, a következő évben 14-et, s voltak emberek, a kik szavára hajolva, 90 mázsa magot is nyertek, a mit jó pénzért az ország minden részébe, sőt Németországba is szállítottak. Majd leírta e takarmányfüvek termesztését s 1000 magyar, 1000 német példányban kinyomtatva szétküldte a különböző vármegyékbe. Ilyen takarmányokkal remélte helyrehozni a parasztság csenevész marhaállományát, a melyet az ennivalóhiány mellett még mérges legyek, s különböző járványok is pusztítottak. Kút nem volt a legelőkön, ha itatni kellett vagy a több kilométernyi messzeségben levő folyóhoz hajtották, s a nagy úttal tették tönkre a szegény állatot, vagy búzós pocsolyákból itattak, melyek után a kitört dögvész százával szedte áldozatait. Tessedik kutakat ásatott. Jutalmat tűzött ki a pásztor számára, a kinél a rábizott jószág közül legkevesebb pusztul el. Megtiltotta, hogy az esett marhát a pásztornak adják, hogy a gazda kárából hasznot ne húzzon s ez esetleg rossz útra ne csábítsa. Hogy a pásztorok megbízhatatlanságát ellenőriztesse, hetenként más-más két ember ment ki a faluból a gulya állapotát felülvizsgálni. Javasolta, hogy a Körös romlott vizű kiöntéseit vezessék le úgy, hogy futóárokot ássanak. Szükséges ez az utcák, utak mellett is, nyitottan vagy a föld alatt vezetve. Javítsák ki az utakat, melyeken eső után olyan sártenger terpeszkedett, hogy egyik faluból a másikba nem lehetett közlekedni. Ha azt kérdezték az emberek, hol vegyék mindehhez a szükséges pénzt s munkaerőt, azt felelte, hogy azt a sok tolvajt, naplopót, korhelyt, a kit a város költségén naponként a hűvösön tartogatnak, fogják inkább néhány napig útkészítésre, csatornázásra, a mivel nemcsak hasznos munkát végeznek, hanem elrettentőbb példát is szolgáltatnak, mint a legszigorúbb börtönnel, vagy akár az akasztófával.

Igy akarta Tessedik az első lépést megtenni a falu vagy mezőváros külsejének rendbeszedésére. Széles, lehetőleg egyenes, fákkal beültetett utcákat akart készíttetni. Házaikat csak akkor legyen szabad építeni, ha a tervet előbb egy

mérnöki dolgokhoz értő ember megvizsgálta (pl. az uraság gazdasági inspectora). Minden épületet kert vegye körül, gyümölcsfákkal beültetve, körülkerítve élő sövénynyel. Hagyjanak helyet minden portán konyhanövények s egy takarmányfüveskert számára. Legalább minden második háznál ássanak kutat.

Jó volna a házakat emeletesre építeni, úgy hogy legalább négy család férjen el egyben; kettő a földszinten, kettő az emeleten. A földszinten esetleg boltok lennének elhelyezve. Így a lakóházak kevesebb területet foglalnának el s több hely jutna a kertek számára. A falu is kisebb terjedelmű lenne, a szántóföldek közelebb esnének s ezeket egy darabban kellene a gazdáknak kiszabni, mert a szanaszét fekvő földekről a betakarítás is költségesebb s a gazda a cselédeire sem tud eléggé felügyelni. Mindenki ültesse körül birtokát élő sövénynyel; a mesgyéket és rétek szélét gyümölcs- vagy vadfákkal. A fű sem ég ki így olyan hamar s ember-állat ellen is megvédi földjeit. A ki pedig a kerítést jogtalanul áthágja, azt büntesék meg szigorúan.

A szénaboglyákat, szalmakazlakat rakják messze a házaktól, hogy a kéményből kipattanó szikrától tüzet ne fogjanak. A nagyközségeket vagy mezővárosokat kerületekre kellene osztani. És pedig egy belső és négy külvárosra, s az egészet 10 kerületre. A belvárosban lagnának azok, a kik nem foglalkoznak mezőgazdasággal, a külsőkben pedig a gazdák, kiknek földjei már a kertek alatt kezdődhetnének. A főbb utcákat ki kellene kövezni, a minek fedezésére a belvárosi háztulajdonosok 10, a kültelkiek évenként 5 forintot fizessenek. Gondoskodni kellene arról, hogy a községben minden fontosabb iparág legalább egy mesterrel legyen képviselve. Ezeknek úgy kellene elhelyezkedni, hogy a kiknek mestersége több teret igényel s a kikre főként a gazdáknak van szükségük, a kültelkeken lakjanak. Sütőházakat kellene felállítani, a hol a lakosság kenyereit pénzért megsütik, s eladásra is készítenek kenyeret. Az előljárók gondoskodjanak vágóhídról. Kellenének fogadók, különösen a külvárosokban, az utasok s lovaik számára, de ha valaki csak egy éjszaka is meghál, azonnal jelentsék a községházán s mutassák be írásait.

Tessedik tudta, hogy ilyen gyökeres változásokat egy meglevő falun vagy városon nem lehet eszközölni, azért azt ajánlotta, hogy népes városok fölösleges lakosságát telepítsék ki az Alföld valamely néptelen helyére. Az épü-

leteket emeltesse a hely földesura s a lakosok, ha beköltöznek, fizessék ki rögtön a költségek felét, a többit néhány év alatt. Az új falu felépítéséhez szükséges tervrajzot közölte a »Landmann« és az »Oeconomisch-praktische Bemerkungen« című munkái függelékében.

Egy jól felépített falu magában véve még nem boldogítja lakosait, hanem tájékozott okos előljárók is kellenek, a kik vezetik ügyeit, védik érdekeit. Pedig Tessedik szomorúan tapasztalta, hogy a község igen gyakran törvényekben, rendeletekben járatlan bírót választ, a ki tudatlanul foglalja el hivatalát és többet árt a köznek, mint használ. Azért kivonatot kellene készíteni az új s még el nem avult rendeletekről, a tisztviselők jogairól, kötelességeiről s ezt választáskor fel kellene olvasni és megmagyarázni a község és az új tisztikar jelenlétében. Jó volna ezt megismételni ünnepek alkalmával, vagy ha új rendelet érkezik, mert a legbölcsebb intézkedés sem használ, ha meg nem értik, vagy félremagyarázzák. Hivatalból kilépő tisztviselők távozáskor informálják utódaikat s közöljék velük az elmúlt évben tapasztaltakat.

Minden ügyet ott intézzenek el, a hová tartozik. Az iskola dolgait az iskolában, a községieket a községházán, s a fontosabb esetekről vezessenek jegyzőkönyvet. Árva gyermekek mellé rendeljen a község két gyámot, a kik elhelyezik őket tisztességes családoknál, gondoskodnak neveltetésükről, gondozzák a szülői hagyatékot s erről félévenként az előljáróknak beszámolnak. Ügyeljenek arra is, hogy szerződések kötésénél, fontosabb adásvételnél vagy pénzkölcsönzésnél legyen jelen valamely hivatalos személy, a ki mindkét fél érdekeit védi és biztosítja. Ha az alku megtörtént, mind a két fél fizessen 100 forint értékű holmi után 2, 200 után 4 stb. garast a szegényalap javára.

Állítsanak fel az iskola előtt egy hirdető táblát (Intelligenztafel), melyen fel kell tüntetni a szegődő cselédek, azok foglalkozási minőségét, bérüket, melyet hatóságilag állapítanak meg s a ki annál többet kér vagy fizet, azt büntessék meg. Irják ki ugyanitt az eladó ingatlanokat, vagy ha valaki ilyesmit keres; és így tovább.

A tisztikarra vonatkozó tanácsok között nem feledkezett meg Tessedik a község szellemi vezetőségéről, a lelkesről sem. Milyen legyen, hogy nyájának igazi pásztora lehessen? Ismerje a gyakorlati életet, értsen orvosi dolgokhoz, hogy ő nyújthassa az első segílyt híveinek, míg a chirurgus a hetedik határból előkerül. Tartson kis házi gyógy-

szertárat, mint a hogy régebben az evangélikus lelkészházaknál szokásban volt.¹ Foglalkozzék gazdasággal, hogy a hasznos újtásokat birtokain bevezetve, jó példával járjon elő.

Figyelje meg a népet, prédikálja ki babonaságait. Felsőbb hatóságok új rendeleteit magyarázza meg a szószékről. Ilyennek kívánta Tessedik az igazi lelkészt s ilyen volt ő maga is.

A helybeli pap vagy tanító, ha momentán segíthet is a beteg, mégsem gyógyíthat. Hogy minden beteg orvosi kezelésben részesülhessen, szaporítani kellene a vármegyei orvosokat. Állatorvosról is kellene gondoskodni, mert az fogja az emberorvost a bizalmatlan paraszt házába bevezetni, mivel a földműves hamarabb hív doktort a lovához, mint a feleségéhez. Gyógyszertárak ne csak a városokban legyenek, hanem falun is tartsanak a községházán kötözőszereket és egyéb szükséges holmit. Községi pénzen tartson a falu bábasszonyt.

Abban az időben nagyon sok volt a koldus, elhagyott beteg Szarvason s vidékén. Ezek számára Tessedik kórházat és szegényházat akart alapítani. A berendezéshez szükséges költségeket a büntetésekből befolyó összegek, ingatlanok eladásánál levont százalék s közadakozásból nyert pénz képezte volna. Tessedik hozzá is látott, hogy tervét keresztülvigye, de mihelyt egy kis tőke gyűlt össze, a szarvasi tanács szétosztatta a szegények között, vagy máshová fordította, úgy hogy Tessedik életében mind a két terv, csak kegyes szándék maradt. Pedig Tessedik úgy tervezte, hogy a szegényház lakói ne töltsék tétlenül az időt, hanem gazdálkodjanak istállózással hízlalt marhával, melynek ellátása nem igényel nagy testi erőt, úgy hogy öregek is alkalmasak hozzá. Vagy tenyészszenek baromfit s ezek árából, meg időnként hatósági felügyelet alatt rendezett gyűjtésből, fedezzék szükségleteiket. Dologházat is akart létesíteni, afféle modern börtönt, a hol a becsukott csavargókat, korhelyeket nem hagyják tétlenül és gondosan elkülönítik, ne hogy egymást még jobban elrontsák.

A »jól rendbeszedett falut« még más helyes intézményekkel is akarta védelmezni. Kidolgozta a falusi rendőrség tervezetét. Az áttekinthetőség kedvéért azt követelte, hogy számozzák meg a házakat s a helység kovácsa ugyan azt a

¹ Tessedik második felesége, Lissovinyi Karolin, br. Hellenbach Zsuzsanna udvarában nevelkedett s ott elsajátította a betegápolást, házi gyógyszerek készítését, melyet Szarvason folytatva, gyógyfüveivel sok betegnek adta vissza egészségét.

bélyeget süsse rá mindenre, a mi a házhoz tartozik. Ha pedig valakinél idegen számmal ellátott holmit találnak és hozzávaló jogosultságát nem tudja igazolni, szolgáltatassa vissza a tulajdonosának, azonkívül fizesse meg a dolog értékének kétszeresét, melynek fele a károsulté, fele a községi szegényalapé legyen. Tessedik védekezni akart az Alföldön oly gyakori tüzek ellen, melyek a szalmatetős házak miatt majdnem mindennaposak voltak s melyeknek a fél falu áldozatul esett. Tessedik első intézkedése abból állott, hogy felügyeltetett a kéményekre, nehogy repedés legyen rajtuk. Kiadta szigorú parancsba, hogy mindenki vigyázzon a tűzhelyére. Ne dohányozzanak a csűrben, padláson, istállóban s ne menjenek oda égő gyertyával. Minden háznál legyenek meg a tűzoltáshoz szükséges eszközök: vizeshordók, vödörök, létra, csáklya. Azután hozzálátott, hogy megszervezze a tűzoltóságot. De hiába próbálkozott, a szarvasiak nemtörődömségén megtörtött minden jóakarát. Tervét írásban is kidolgozta. Sajnos, az elveszett. Valószínűleg pozsonyi vagy németországi minta után indult, mert akkor nálunk csak olyan városokban volt tűzoltási szabályrendelet, a hol katonaság állomásozott. A legtöbb helyen, úgy mint az erdélyi szász vidékeken, a védekezés mindössze abból állott, hogy este, mikor a toronyóra ütött, az őr leénekelte a toronyból: »Ihr Herrn und Frauen lasst euch sagen, — Der Hammer hat zwölf Uhr geschlagen — Bewahret das Feuer und das Licht — Das niemandem kein Schaden geschieht«. Némely faluban — még néhány évtizeddel ezelőtt is — éjjel strázsát állítottak, a ki a közbiztonságra vigyázott és tűz esetén félreverte a harangot. Minden este más-más volt soron s a ki következett, azt úgy értesítették, hogy este udvarára dobták a község lándzsáját.

Tessedik plánuma hasonlíthatott a temesvári erődítés 1731-iki »Feuer-Ordnung«-ja és a pozsonyi 1769-es »Lösch-Ordnung«-hoz.¹ Mind a kettő lényege abban áll, hogy 1. a lakosok vigyázzanak; 2. a lakosok szerezzék be a tűzoltáshoz szükséges kisebb eszközöket, a czéhek a nagyobbakat. Ezek volnának: könnyű, bőrből készült vödörök, vízhordó lajtok, létrák, csáklyák s egy heronlabda-rendszerű fecskendő. Ez akkor még ritkaság volt s csak nagyobb városok dicsekedhettek vele. A tűzoltást még önkéntesek, a falu vagy város épkézláb emberei végezték. E rendeletek meg-

¹ Gustav Lindner: »Das Feuer« című munkájában közli a fenti rendeletek pontos szövegét. Megjelent 1881-ben Brünnben.

szabják, hogy melyik czéhnek, hány tagja köteles kivonulni s melyik milyen oltóeszközöket vigyen magával. Hivatalosan megállapították, hogyan kell tüzet jelezni. Ha tüzet látott a toronyőr, a torony azon az oldalán, a merre a baj volt, nappal vörös zászlót, éjjel vörös lámpát tett ki és megkongatta a harangot. Ha katonaság volt a városban, erre a jelre alarmiroznia kellett. Ha éjjel történt, az éjjeli őrnök kötelessége volt felverni a lakosságot. A ki alapos ok nélkül nem ment segíteni, azt megbüntették, a ki pedig legelsőnek vitte a lajtót a baj színhelyére, a városi pénztárból egy forint jutalmat kapott. Hivatásos tűzoltóságot ebben az időben még csak Hamburgban s néhány amerikai városban találunk.

Mivel a baj végleg így sem kerülhető el, Tessedik az esetleges károsultak számára tűzpénztárt tervezett, melybe minden lakos fizessen évenként egy forintot s az első segélyt ebből nyújtanák.

Tessedik mint lelkész sokat érintkezett az emberekkel s kiismerte őket; belátott a családok életébe. Észrevette, hogy a legtöbb széthúzást az okozza, hogy a férj másképp vélekedik, mint a felesége. Így jutott el a nőkérdésig, de nála nem az volt a fontos, hogy a »nő«, mint olyan, helyzetén könnyítsen, hanem a család volt szeme előtt. Az ellentétek megszüntetése végett a lányokat ép úgy kell iskolába járatni, mint a fiúkat s az oktatás mindkét nemre nézve »kötelező« legyen.¹ Sokszor tapasztalta, hogy fiatal házások szegénységbe jutnak, mert nem tudnak gazdálkodni. Azért csak akkor eskettessék őket össze, ha az iskolai bizonyítványt felmutatták a községházán s ott három napi munkaidő alatt megmutatták, hogy: a fiú tud egy hold földet szántani, három kéve búzát kötni, egy rend szénát kaszálni, három fát oltani, egy öl fát vágni. A leány pedig, hogy tud hat kenyeret sütni, három napi ebédet főzni, egy guzsaly fonalat fonni és egy vég vásznat szőni. Végezhetik a fiatalok ezt a próbát a földesúrnál is s ha nem sikerül, kötelesek ott addig ingyen dolgozni, míg meg nem tanulják.

Ilyenek s ehhez hasonlók voltak Tessedik törekvései, melyek, ha megvalósulnak, talán könnyebb lefolyású lett volna a 48-as gazdasági válság és talán ma is messzebb volnánk.

Hogy az eszmék, miket képviselt, fáradozásai daczára

¹ Az iskolakényszer gondolatát még a Ratio educationisban sem találjuk meg, csak egyedül Tessediknél.

sem érték el életében kellő hatást, azt nem azok életképességében kell keresnünk — hisz nagyobb részük külföldön már akkor, igen sok később nálunk is érvényre jutott —, hanem abban, hogy nem volt művelt középosztály, mely megértette s aztán saját birtokain végrehajtotta volna a reformokat, jó példát mutatva a jobbágyoknak. A földesurak, kiktől Tessedik annyit várt, s kiknek segítségét majdnem minden munkájában kikérte, még nem voltak elég érettek a közgazdasági újításokra s csak azon igyekeztek, hogy a II. Józseftől megnyirbált politikai jogaikat visszacserezzék. Majd a francia forradalom hatása alatt elzárkóztak minden idegen, újító törekvés elől. A háborúkban kimerült, elszegényedett nemesség azt tartotta, hogy a munka nem hozzá illő, s főként lenézte az ipart meg a kereskedelmet; csak azt a vagyont tudta megbocsátani, a mit úgy örökölték. Súlyosbító körülmény volt, hogy Tessedik elveinek foganatosítása első sorban a paraszt sorsán lendített volna, az ő vagyonosodását s az ezzel járó felvilágosodást azonban a nemességre életveszélyesnek tartották. Így minden köznemes, nem fogékony talaj, hanem egy kis bevehetetlen vár volt, melyet Tessedik német nyelven írott könyveivel nem lehetett meghódítani; hisz a legtöbbje nem is értette. Ha latinul ír, talán több eredményt ér el. E szellemi csődnek más akadályai is voltak. Mint a hogy egy művész nem teremt stílust, vagy egy ember nem csinálhat forradalmat, sem közgazdasági átváltozást, úgy Tessedik sem érhetett el helyi sikereknél egyebet, mert elszigetelten állott. Kevés volt hazánkban a hasonló törekvésű ember s azok is távol éltek egymástól; más-más társadalmi osztályhoz tartozva, nem érintkeztek. Nem voltak folyóiratok, melyek köré csoportosulhattak volna, mert Bod Péter 1776-ban megindult »Magyar Athenas«-a, az 1788-i »Magyar Muzeum« vagy a Schedius-féle »Zeitschrift«, ha közöltek is elvértve ilyen tárgyú cikkeket, rendszeresen nem foglalkoztak államtudományi és közgazdasági problémákkal. Hogy a nemzet jobbjai érezték, hogy az elszigeteltség nagy akadálya kulturánk fejlődésének, világosan látjuk abból, hogy a XIX. század elején történtek kísérletek a szervezkedésre úgy az irodalomban, mint a nemzetgazdaság körében, mely utóbbinak eredménye a »Keszthelyi Georgikon«. De mire ez megalakult s éreztette hatását, Tessedik már pályája végén állott.

Tessedik hamarosan átlátta, hogy reformjai keresztülviteléhez fogékony emberanyag szükséges s mivel a felnöttek

nem nagyon hallgattak rá, az ifjúságot akarta megnyerni. Elhatározta egy mintaiskola alapítását. Hogy célját elérhesse, 1799 augusztus 30-án kérvényt adott be a szarvasi urasághoz, a melyben 6 hold szikes földet kért. A Harucker-örökösök 1780 május 8-án kiutalták az óhajtott területet, a hol Tessedik saját költségén egy kisebb iskolát épített, gazdasági kertet, könyvtárat rendezett be és négy esztendőn keresztül egyedül tanította a szarvasi fiúkat, leányokat. Az intézet szerény körülmények között, kis méretekkel kezdődött, de később gazdasági mintaiskolává nőtte ki magát. Virágkorának tantervét és tanítási módját megközelítőleg rekonstruálhatjuk a kancelláriai acták (felterjesztések és vizsgálatok), Tessedik munkái s főként önéletírása nyomán. A tanítási módszer a »kérdés és felelet«-en alapult — sokratikus volt, a hogyan felterjesztésében a helytartótanács nevezi — alapul Salzmann és Basedovot vette, de nagy tisztelője volt Tessedik Comeniusnak is, annyira, hogy a protestáns zsinat tartama alatt kinyomatta Comenius »de cultura ingeniorum et de pellenda e scholis ignavia« című sárospataki székfoglalóját és szétosztotta a jelenvoltak között. Nagy súlyt fektetett iskolájában arra, hogy a gyermekeket már korán önállóságra szoktassa. Például feladatképen olvasmányokat, imákat, énekeket kellett rögtönözniök. A tanítás ideje s a tanrend nem volt óráról órára meghatározva, a tanító saját belátása szerint adott elő, a míg látta, hogy hallgatói ki nem merültek; de minden délelőtt s minden délután legalább két óra hosszát tartottak elméleti oktatást s azután a gyakorlati bemutatás következett.¹

Az intézet növendékei két főcsoportra oszlottak, az első pedig több osztályra bomlott. Ez elsőbe tartoztak a 6—14 év közötti gyermekek s elméleti oktatásuk megfelelt az akkori elemi iskola tervének, néhány tárggyal s a gyakorlati gazdasági tevékenységgel kibővítve. A második csoportban 16 évnél idősebb fiúk voltak, a kik vagy gazdasági pályára készültek, vagy tanítójelöltek voltak, kiket

¹ Orsz. Levéltár, Kancz. oszt. 11.841/792. számú helytartótanácsi felterjesztésében: »Diurnam studiorum partitionem nullam is his scolis stabilitam, sed eam arbitrio docentium itam relictam esse, ut cuiusvis studii pertractationem totum assumant, dum pueros eadem magis intentos esse adverterint. Tempestas tamen publicae institutioni destinari ante meridiem horis duabus, et totidem post meridiem, quibus terminatis majores, qui iam in industrialibus exerceri possunt, ad hortum impensis institoris Tessedik erectum educuntur ac in eodem de iis, quae in Scholis theoretice audiverunt, practice erudiuntur.«

feljebbvalóik küldtek Tessedikhez, hogy a gazdaság terén is ismereteket szerezzenek.

Az iskola tanterve elméleti és gyakorlati részre oszlott. De az elméleti oktatásban is olyan tárgyak szerepeltek, melyeknek erősen gyakorlati hasznuk volt, például chemia és egészségtan. A kisebb gyermekeknek írást, olvasást, számolást tanítottak, a nagyobbaknak földrajzot, természetrajzot, physikát, chemiát, egészségtant, diethétikát. Ez utóbbi főként a betegek ápolásáról s a betegkosztról szólt. A felsőosztályos gyakornokok tanultak világtörténelmet, államtudományokat, közgazdaságtant, pénz- és kereskedelemügyet, sőt mérnököknek való dolgokat is. Mint kereskedői, gazdatiszti, rendőri s más kisebb hivatalnoki pályára előkészített ifjak hagyták el az intézetet. A tanítás nyelve, a helyi viszonyokhoz mérten, magyar, német és tót volt; a gyakornokoktól a latint is megkövetelték.

A gyakorlati oktatást már a legkisebb gyermekeknel kezdték, könnyű dolgokkal, mindig a növények szellemi és testi erejéhez mérten. A nagyobbak megtanulták a földnek természetes és műtrágyával való javítását, mely utóbbi nálunk abban az időben majdnem ismeretlen volt. Megismerték a takarmányfüvek: luczerna, lóhere vetését és használatát, különböző répafajok termesztését. Tanulták hogyan kell fát ültetni, fákat oltani és gondozni, élősövényt készíteni. Felesége felügyelete alatt a növények naponként 100—200, sőt 300 csemetét is beoltottak. Tessedik megmutatta, hogy hogyan kell az eladásra vagy levágásra szánt marhát istállóban tartva, répával és takarmányfüvel felhízalni.

Foglalkozott méhészettel, selyemhernyótenyésztéssel, melynek terjedését már Mária Terézia és II. József is nagyon óhajtotta. Jól értette, hogy hogyan kell ezt a sok gondot igénylő tantárgyat bevezetni és a növényekkel megkedveltetni. Elkezdte a tanítást az eperfa ültetésén, majd megmutatta, hogyan kell lombjával a hernyókat táplálni, a selyemgubókat leforrázni és felgombolyítani, végül a selyemszál fonását is bevezette. Hogy nagyobb eredményt érjen el, elküldte feleségét s legidősebb leányát, még másik három leánynyal Mazzucattohoz, a budai selyemgyár igazgatójához, hogy selyemfonást tanuljanak s a tapasztaltakat az intézetben érvényesítsék. Látszik ebből, hogy Tessedik nemcsak a nyersanyagok termelésére fordított gondot, hanem azok feldolgozására is. Abból kiindulólág, hogy a magyar faluk egyik legnagyobb baja a mesteremberhiány, bevezette iskolájába

az egyes iparágak ismertetését, hogy a gyermekek így talán kedvet kapnak valamilyen mesterséghez. Beszerezte saját költségén az ehhez szükséges eszközöket és gépeket. Volt az intézetben gyalu- és esztergapad, rokka, szövőszék, kender- és gyapjufésülő, vegyi kísérletekhez szükséges üstök és így tovább.

Fáradozásai nem voltak hasztalanok. A selyemtermesztés terén 12 mázsa selymet produkált, mit a növendékek, felesége vezetésével, megfontak s Pestre, Budára, Nagyváradra és Békéscsabára szállítottak feldolgozás végett. Az 1794/95. évi nagy szárazság idején, hogy az éhező népnek munkát adjon, Beszterczéről hozatott egy mestert és gyapjufonót s szövőt rendezett be az intézetben. 43 mázsa és 94 font gyapjut dolgoztak fel szövőszékein 728 rőfnyi szövetté, mely munka mellett 428 felnőtt és gyermek kapott alkalmazást. A szarvasiak azonban, a mint a szükség elmúlt, ott hagyták a gyapjufonót s hamarosan végleg el is felejtették.

Tessedik felesége kenyérsütésre és pálinkafőzésre használta a burgonyát s így 300 forintot vett be annyiból, a mi egy holdon termett. Sárgarépából cukrot és szirupot főzött s azzal látta el házi szükségletét. Abban az időben ez nagy dolog volt nálunk, mert csak a külföldi nádcukrot ismerték. A répából készült cukor nagy jelentőségét még Tessedik sem sejtette, ő csak háziipari cikknek szánta, a mivel a fölösleges kiadásoktól megkímélheti magát.

Nagy eredmény volt, hogy fia és az egyik gyakornok pár óra alatt szikszóból szódát főzött, melyet analízis végett felküldtek egy pesti vegyészhez, a kitől nagyon kedvező választ nyertek. Hogy ilyen dolgokban Tessedik nem volt járatlan, bizonyítja, hogy 1798 április 3-án elnyerte a jeni mineralogiai tudós társaság diplomáját. Ezek az eredmények imponáltak az embereknek. A köznép lassanként átvitte Tessedikre mindazokat a meséket, a mik Hatvani professorról keringtek. Két emberöltővel később is az a hír járta róla, hogy árvizet csinált a szobájában, olyat, hogy nem lehetett rajta átmenni, vagy télidején televarázsolta szobája falát felfutó uborkával s ha valaki le akarta szakítani, a saját orrát fogta meg.¹

Tizenegy éve működött már Tessedik, mikor a szarvasi tanács elhatározta, hogy a gazdasági iskolát összekötik nyilvános iskolájukkal. Ebben az időben Tessedik német-

¹ Melich János dr. úr szíves közlése alapján.

nyelvű felségfolyamodványt nyújtott be, melyben az intézet fontosságára való tekintettel II. Lipót pártfogását kérte.¹ Ezzel megindult a felterjesztések és vizsgálatok hosszú sora, mely sajnos, nagyon kevés anyagi eredményre vezetett. Szarvas városa támogatásával Tessedik most új épületet emelt, ellentétben a régi vályogiskolával, szilárd anyagból. Emeletes szép házat, homlokzattal, sok helyiséggel, melynek hasznavehetőségét és külső szépségét még a hivatalos vizsgálaton alapuló helytartótanácsi felterjesztés is elismerte. Az emeleten helyezték el a tantermeket és a tanárok lakásait; földszinten a különböző műhelyeket meg az anyagszer-tárt. De Tessedik nem soká élvezte az új iskola előnyeit, mert mikor a növendékek száma 991-re szaporodott, az intézet megszűnt.

Sem ezen első, sem az intézet második korszaka alatt nem nélkülözte Tessedik felsőbb körök s a hozzáértők elismerését és erkölcsi támogatását, de az anyagiakat annál inkább. Már II. József észrevette működését és az 1782. év szeptember 2-án Szarvasra küldte Angyal József békési alispánt Sztermenszky főjegyzővel, kik mise után felolvasták oltár előtt a németnyelvű királyi rendeletet, majd ékes magyar beszéd kíséretében átadták Tessediknek és feleségének egy-egy ő felsége arczképével díszített 25 arany értékű

¹ Orsz. Levéltár kancz. oszt. 13.386/1791. sz. Rövid tartalma a következő: Ó fensége nagy súlyt helyez a földművelés és ipar minden ágának tökéletesítésére. Ennélfogva a vezetése alatt immár 11 éve fennálló intézet felvirágozott; s arra a szép reményre jogosított fel, hogy Ó fensége uralkodása alatt, talán az ilyen nemű iskolák anyas-és mintaiskolájává emelkedhetik. Ezért alázatosan kéri Ó fenségét, hogy a következő okok alapján pártfogolja ezt a közhasznú intézetet:

1. Az egész Tiszavidéken nincs egyetlen egy iskola sem, mely gazdasági, ipari, illetve gyakorlati kiképzésben részesítené az ifjakat. Minden más életpálya számára vannak iskolák, csak a földművesek, iparosok, kereskedők nélkülöznek. Pedig hát ők a gazdasági élet fenntartói, fejlesztői.

2. Ez a virágzásnak indult gyakorlati gazdasági ipariskola nagy előhaladásokat tett a javított gazdaság minden ágában (úgy-mint a földjavítás, mesterséges rétek készítése, selyemhernyó- és méhtenyésztés, kertgazdaság és a polgári, illetve kisebb építkezés terén), mely eredmények felkeltették a nagyközönség figyelmét és kivívták elismerését.

Ez az intézet mindezideig úgy tartotta fenn magát, hogy kicsiny tőkét közfeltűnést és tetszést keltő speculációkba fektette. De ez az alap egyáltalán nem elég és semmikép sem szilárd. Ezért most, mikor a növendékek száma 900-ra szaporodott, Ó fensége anyagi támogatását kéri, hogy az intézetet továbbra is fenntarthassa, fejleszthesse.

érmét. II. Lipót bizottságot küldött ki az intézet megvizsgálására, melynek kedvező jelentése után kihallgatáson fogadta Tessediket s azt a kijelentést tette, hogy »Magyarország ilyen gyakorlati gazdasági és ipariskolák nélkül sohasem emelkedik a művelt államok sorába«.

Ferencz császár még jobban átlátta az intézet jelentőségét s a francia háborúból származó bonyodalmak mellett is bekívánta a már régebben elrendelt jelentést, melyet Mitterspacher Lajos egyetemi tanárnak kellett készíteni, s melyre feleletül Ferencz az 1798. július 2-án kézbesített leiratában akként rendelkezett, hogy: »Ilyen gyakorlati gazdasági intézetek állíttassanak fel az egyetem és más főiskolák mellett, s a míg az új rendszer életbe nem lép, addig minden kerületből legalább két tanítóságra készülő ifjú, a ki a gazdasági dolgok iránt kedvet érez, küldessék Tessedikhez, s ott két évről szóló bizonyítványt nyervén, más pályázók előtt alkalmaztassanak.«¹ A rendelet ez utóbbi részét követték is hét esztendőn keresztül.

A mi az előbbit illeti, az régi szándék volt, Tessedik beadványai csak újraélesztették. Még Nagyszombatban 1776 előtt Mária Terézia át akarta alakíttatni a Winterl vezetése alatt álló botanikuskertet zöldséges kertté. Később melléje tervezték, s 1778-ban, mikor az egyetem Budára költözött, a botanikuskerttel együtt a gazdasági kertet is a városmajorba akarták elhelyezni. Négy évvel később Mitterspacher, az elméleti gazdasági tanszék előadója, felsőbb megbízásból tervet készített a gazdasági kert felállításához. Meghallván ezt Niedermayer Ferencz budai polgár és volt árvagyám, 1803-ban felajánlotta e célra budai telkeit, azon kikötéssel, hogy a közalapítványi jószágokból megfelelő értékű birtokkal kárpótolják. Mitterspacher és Tomcsányi tanárok küldtek ki a felajánlott telkek megvizsgálására, de Mitterspacher ugyanakkor azt indítványozta, hogy az intézet helyére nézve Pest szabad királyi várossal is tárgyaljanak. Időközben Wiesner Ferencz lipótújvári erdészeti praefektus tervet nyújtott be egy az egyetem költségén felállítandó erdészeti iskoláról. Ő felsége az egyetemnek dús jövedelmeire való tekintettel, kegyesen fogadta a javaslatot s felszólította

¹ Eme rendeletnek alapját valószínűleg az 5375/798. számú helytartótanácsi felterjesztés javaslata képezi: »His consilium Locumtenentiale Regium eam subnexuit opinionem: quod Industrialem hanc Scolam penes Universitatem Regiam erigendam, ac dein in omnibus districtibus introducendam censeat, ut utilitas illius in plures regni partes dimanet.«

Mitterspachert s az egyetemi magistratust, vajjon nem lehetne-e a gazdasági iskolát a pécsváradi erdészettel czélszerűen kapcsolva felállítani. A magistratus ki is küldött valakit a helyi viszonyok tanulmányozására, de jelentése kedvezőtlen lehetett, mert Mitterspacher 1805-ben Wiesner javaslata ellen nyilatkozott s a magistratus is ilyen értelemben döntött; mivel az ifjak az egyetem székhelyén más tudományokban is képezhetik magukat s azonkívül a már meglévő eszközök felhasználásával sokkal kisebb költséggel és nagyobb eredménnyel állíthatják fel. Ezek után az egyetemi tanács kiküldötte Mitterspacher, Tomcsányi és Schmidt tanárokat, kik Szatmáry jegyző és Pest városa négy küldöttével megvizsgálták Niedermeyer felajánlott telkeit, melyek a vácsi és hatvani kapukon kívül feküdtek s az utóbbit találták a gazdasági intézet számára legalkalmasabbnak.

Hogy ezután a tárgyalások milyen tényleges eredményre vezettek, annak semmi nyomát sem találjuk, valószínűleg elaludt a dolog, mert hisz a botanikus kertet sem akarták pénzzel ellátni, nemhogy még az egyetem szempontjából is csak kevésbé fontos gazdasági kertet.¹

1798-ban, egy hónappal a fentemlített rendelet után, Ferencz császár 26 arany értékű díszérmét és dicsérő oklevelet küldött Tessediknek.

Másfelől is érték kitüntetések. Vele dolgoztatták ki a nagyszentmiklósi gazdasági iskola tervét,² melyet végrendeletével saját birtokán 1800-ban, Nákó Kristóf dúsgazdag, Macedoniából származott földbirtokos alapított, főként jobbagyai számára.

Jankovich Tódor orosz államtanácsos, Stratimirovics karlóczai érsek közbenjárásával pedig felszólította Tessediket, hogy küldje el neki iskolája részletes leírását és tantervét, hogy az épen rendezés alatt álló orosz iskolák javára felhasználhassa.³ Gróf Festetics György is meghívta a keszthelyi gazdasági iskola igazgatójának, de Tessedik nem

¹ 1. Pauler Tivadar: »A Budapesti M. kir. Tudomány-Egyetem Története.« Budapest, 1885. 2. Gombócz Endre: »A budapesti egyetemi botanikuskert és tanszék története 1770—1866-ig.« Budapest, 1914. 3. Egyetemi egykorú tanrendek és almanachok alapján.

² Megjelent a Schedius »Zeitschrift von und für Ungarn«-ban.

³ *An wohlwürdigen Herrn Samuel Tessedik Prediger bei der Ewang. Gemeinde und Director des Oec. Instituts zu Zsarwasch.*

Wohl Ehrwürdiger! Ein von dem Herrn Staatsrathe von Jankovich aus St. Petersburg erhaltenes Schreiben veranlasst mich dieses unbekannterweise an Sie zu erlassen, und es gereicht mir zum besonderen Vergnügen, dass ich auf diese art eine Gelegenheit

fogadta el a meghívást, mert sajnálta elhagyni akkor épen virágzó intézetét.

Mindezen kitüntetések azonban sok ember irigységét felkeltették, főként paptársaiét, kikről Tessedik úgy nyilatkozott életrajzában, hogy halála után ő is elmondhatja, a mit Melanhton mondott: »Ibis, ibis anima mea et liberaberis... ab odio Theologorum.« De nemcsak ezek okozták az ellene feltámadt gyűlölséget, hanem jórészen Tessedik személyes tulajdonságai s első sorban hiúsága.¹ Nagyon bántotta a szarvasiakat, hogy Tessedik mindent jobban tudott és akart tudni náluknál, hogy a legtöbb akkori lapban cikket írt saját magáról és másfélszáz művéből ritkán felejtette ki iskoláját és szerény személyét. Nem járt társaságba, nem vett részt a közös mulatságokon, a mi sértette büszkeségüket. De mélyebb okai is voltak az ellenségeskedésnek. Tessedik rend és takarékoság czímén olyan dolgokat akart megszüntetni, a mik a lakosság ősi szokásaiban, mondhatni természetében gyökereztek. Betiltotta a többnapos lakodalmakat, a keresztelői vendégséget, a fonóbeli összejöveteleket, a halotti tort, a hosszú búcsúztatókat s hogy

erhalte, in einiges Verhältniss Ihrer Bekanntschaft zu treten. Der Herr von Jankovich erinnert sich an Ihnen einen Mitschühler und Schulfreund zu Pressburg gehabt zu haben, und hoffet um so leichter das was er wünscht von Ihrer Güte zu erhalten. Er hat alles Gute von Ihrem nützlichen Institute zu Szarvas gehört, und wünschte eine nach allen Teilen detaillierte Nachricht und Beschreibung dieses Institutes erhalten. Ich glaube zwar dass diese seinem Wünsche am besten ohne ihrer Ungelegenheit Genüge geleistet werden konnte, wenn das von Herrn Molnár angekündigte oekonomische Werk samt ihren Zusätzen bereits herausgekommen wäre, weil dies aber noch nicht der Fall ist, und nur bis nun noch nicht gekannt geworden ist, ob und wie bald dieses Werk ans Licht treten dürfte, so hielt ich es dafür, dass man die gewünschte Nachricht an der Quelle selbst am besten erhalten könne. Ich bin daher bemüssiget, Sie auf das höflichste zu ersuchen, Sie wollen die Güte haben und nur so bald als möglich eine solche umständliche Beschreibung, solche mag in schon gedruckten oder noch ungedruckten Schriften bestehen überschicken. Und damit ich desto eher in dem Stande werde, dem Wunsche des Herrn von Jankovich zu entsprechen, so bitte ich Sie bei Übersendung der Post zu bedienen, wo ich dann nicht ermangeln werde alle Spesen mit Dank zu vergüten. Ich verbleibe übrigens mit wahrer Hochachtung Euer Ehrwürdigen ergebenster

Stephan v. Stratimirovich

Erzbischof u. Metropolit. Karlovicz am 16-ten Februar 1803.

¹ Benka Gyula szarvasi gymnasiumi igazgató-tanár, kinek elődei már Tessedik idejében ez intézetnél tanári állást viseltek, familiaris tapasztalatok nyomán úgy ír Tessedikről az 1896. évi értesítőben, hogy »nemes önérzetében sokszor hatalmaskodó lelkész«.

azon az iskolásgyermek mint énekkar szerepeljenek. Ez a szigorúság az élet élvezeteivel szemben hallei tartózkodásának tudható be, hol a XVIII. század közepe táján, Zinzendorftól megreformált pietisták puritán életet követeltek a lakosságtól, de a mellett sok humánus intézményt alapítottak s nagy jólétet teremtettek a városban. Tessedik azonban talán még túltett rajtuk s Kálvin haragjával üldözte a világi hiúságokat. Azt kívánta, hogy a polgárok állandóan figyeljék egymást, hogy hogyan élnek, mit csinálnak s ha valami gyanusat látnak, azonnal jelentsék a községházán. Ilyen kémrendszert nálunk szerencsére nem lehetett meghonosítani. Minden javaslata végén ott volt a büntető paragrafus: »a kik pedig ez ellen vétének, személyválogatás nélkül ítéltesse nek három napi közmunkára« és így tovább.

Efféle dolgok rontották a hangulatot s hamar akadt, a ki a durczáskodók élére állott és pedig Boczko Dániel szarvasi lelkész társa személyében, a ki maga is foglalkozott paedagogiával, tanügyi újításokkal, de a classikus nevelés híve volt.¹ Megindult a hajsza Tessedik ellen. Csúfneveket kapott, Boczkó a predikatiós székről beszélt ellene s Tessedik annyira lenézte őket, hogy nem is védekezett. Erre a község bevádolta a felettes egyházi hatóságnál, hogy papi hivatalát elhanyagolja, földet túr és selyemgyártással foglalkozik. A kirendelt bizottság Tessediknek adott elégtételt, de ez sem csendesítette le a kedélyeket. Ellenségei keresztülvitték, hogy 1796-ban a város megvonja tőle támogatását. A tanfelügyelőséget kivették kezéből s egy Belopotoczky nevű vargára bízták, a ki működését azzal kezdte, hogy a Tessediktől bevezetett egészségtant mint erkölcstelen tárgyat kiküszöböltette s behozta helyette a mythológiát.

Tessedik visszavonult, bezárta intézetét s noha most három és fél évi stagnálás következett, még sem adott fel minden reményt; s úgy látszott nem alaptalanul. Tudniillik, már régebben folytak tárgyalások a kamarával, hogy Szarvas városa áldozataiért kárpótlást nyerjen, hogy Tessedik kertjét kincstári területen rendezzék be. Eredménye nem lett ennek az actionak sem, mert a kiküldött bizottságok által javasolt területet a kamara sohasem fogadta el, hanem olyan puszták esetleges vagy részben való átengedéséről beszélt (Kispereg, Székesegyház, Pitaros), melyekről

¹ Boczkó kezdeményezésére építették a mezőberényi, illetve később szarvasi gymnasiumot.

Tessedik memorandumaiban kifejtette, hogy talajuk s főként fekvésük miatt használhatatlanok.

Még 1796 augusztus 9-én bekívántatott Mittespacher egyetemi tanár vizsgálata a tantervről, melynek alapján jelenti a kancelláriára: ¹ »Practica docendi methodus per prae fatum professorem non tantum probabatur, sed ultra etiam declaratum extitit« etc., s kifejti, hogy a tanítási módszer magába foglalja mindazt, a mi a gyermekek testi ügyességéhez s szorgalmának fejlesztéséhez szükséges. Mittespacher véleményét az egyetemi elméleti s a szarvasi gyakorlati oktatás közötti különbségről az 5375/798. számú felterjesztésben közlik bővebben: »Submisit consilium Locumtenentiale medio adnexae suo representationis methodum institutionis, et informationem professoris Mittespacher, qui methodum Tessedikianam desiderato scopo correspondentem esse invenit, differentiam vero inter hanc et chatedram rei rusticae penes universitatem existentem potissimum in eo consistere proposuit, quod in universitate res oeconomica theoretice, in scola vera Tessedikiana practice traduntur, cum universitati desint agri, horti, prata, allodia, instrumenta, quoad praxim desideratur.«

1798-ban felterjesztették a nagyvárad tanulmányi főigazgató s Békés vármegye vizsgálaton alapuló jelentését, melyben a »kiváló intézet« számára 5490 forintnyi segílyt javasolnak, feltüntetve, hogy mire fordítaná Tessedik a nevezett összeget. És pedig:

1. »Ad varia manufactura convertendos florenos	1000
2. pro erigenda mola fulonaria	2000
3. pro pelo quondam et eius accessoriis ..	1000
4. » tribus sedibus textoriis	36
5. » 2 eacabis tintoris	70
6. » adaptione ripa Fluvii Chrisii ad molam fulonaria	1394
quae positiones desideratam summam efficiunt	5490 frt. ²

Ez az ajánlat is csak propositio maradt. Az egyetlen pénzsegély, a mit Tessedik kapott, 1300 forint volt, melyet

¹ Orsz. Levéltár kancz.-osztály 9466/1796. sz.

² Úgy a felterjesztésben, mint 3682/798. számú fogalmazásában is hibás az összeadás.

1799-ben 559/799. szám alatt utaltak ki számára az egyetemi alpból, olyan beosztással, hogy abból minden tanító 300, tehát a három együtt összesen 900-at, Tessedik a saját részére 400 forintot kapott.

Az 1796. év több kedvező leiratának hatása alatt Tessedik hajlandó volt intézetét újra megnyitni. Felhívást intézett a tehetősebb hazafiakhoz ¹ 1799 május 31-én Szarvason, melyben kifejti, hogy mi mindenre van az iskolának szüksége s hogyan lehetne rajta segíteni.

Ez a proclamatio kétféle szempontból érdekes : I. Mu-

¹ Orsz. Levéltár kancz. oszt. 3676/1802. sz. Tartalma ; Ő felsége felszólította a hazafiakat, hogy a Tessedik-féle iskolát tőlük telhető minden módon támogassák. Mindeddig jóformán semmi sem történt. Azonban egyesek azt a kérdést intézték hozzá, hogy hogyan lehetne az intézetet segíteni. Ime a válasz : Az intézetnek szüksége van állandó alapra, melyből :

1. A vizsgálatoknál, a tanerők elhelyezésénél és továbbképzésénél előforduló legszükségesebb kiadásokat fedezhetnék.

2. Melyből a tanerők számára idővel szükséges új épületeket emelhessenek.

3. Hogy legyen miből szemléltető kísérleteket végezni a növények előtt, úgy a föld javítása terén, mint a gazdaság egyéb ágaiban.

4. Hogy beszerezhessék a gazdasági gépeket, eszközöket, modelleket ; a physika tanításához szükséges készülékeket, melyek nélkül kísérleteket nem végezhetnek.

5—6. Hogy a földjavítás, valamint a szükséges személyzet (szolgák, napszámosok, pásztorok) díjazását s az esetleges fuvarbérket kifizethessék. Hogy a gazdasági kert számára külföldi fajtákat, magféléket hozathassanak, melyeknek terjesztését — minden gyakorlónak a tanároktól számára kiosztott földdarabon — kipróbálhassa.

7. Hogy új gazdasági épületeket emelhessenek, mert modern tejjgazdaságot és istállózásra alapított marhahizlálást nem lehet jó és modern istállók nélkül bevezetni.

8. Hogy beszerezhessék a hazai ipari és kultur-termékeket, s ezek bemutatásával leegyszerűsíthessék a tanítás nehézségeit.

9—10—11. Hogy a növendékeket az építőmesterség technikájába is bevezethessék.

12. Hogy a tanárok és növendékek buzditására pályakérdéseket, jutalmakat tűzhessenek ki.

13. Hogy tehetősegek, de szegény tanulók részére ösztöndíjat alapíthassanak. És így tovább.

II. Főkérdés : Ki segíthet az intézetet és hogyan? Van Szarvas közelében egy kis földterület, mely elkerülhetetlenül szükséges a tőke kellő megszilárdítására ; s valószínű, hogy az iskola ezt a földesuraságtól s a Magyar Udvari Kamarától megkapja. E mellett legjobban emelné az intézetet, ha jó, illetve még a jóra hajlandó s földrajzból, történelemből, irodalomból némi előképzettséggel bíró növendékeket küldenének, a kik az évi kiadásokat illetőleg legalább 120—150 forinttal rendelkeznének. Mert mit ér a jól összeválogatott

tatja, hogy milyen nagy anyagi nehézségekkel kellett Tessediknek megküzdeni, mikor közadakozásból volt kénytelen alapot gyűjteni arra, hogy a tanerőknek tölre fűtőanyagot szerezhessen. 2. Azzal, hogy némi előképzettséggel bíró növendékeket kért, mintegy bevallotta, hogy az intézet szervezetében még sem volt minden rendén. Nem lehetett folytatni az eddigi zűrzavaros állapotokat, a hol elemi iskolások és nagyobb fiúk voltak összetömörítve. Sokfelé elkülönített osztályt helyszűke és tanerők hiánya miatt nem lehetett felállítani, így pedig vagy a kicsinyek nem értették meg a dolgokat, vagy a nagyobbak nem mehettek tovább. Ekkor állhatott csak tisztán Tessedik előtt az a terv, hogy egy gyakorlati alapra fektetett, de középiskolai nivón álló gazdasági iskolát kell megteremteni. Hogy eleinte az elemi iskola alsóbb osztályosainak is helyet adott, az azzal magyarázható, hogy látta a helytelen tanítási módot, javítani akart, jó példát adni, de a tapasztalt sok baj között nem tudta,

tananyag s a tanárok minden buzgósága, ha nincsenek növendékek, a kik mindazt megtanulni és használni akarják.

Hogy az intézet felvirágozzék s a kitűzött tervet megvalósíthassák, ahhoz legalább 48 gyakornok (már serdültebb ifjú) szükséges. Ugyanis a gazdasági működés 24 részre oszlik s ha mindegyikhez két növendéket állítva, havonként cserélgetik, két éven belül minden ifjú minden ágban tapasztalatokat szerezhethet.

Ilyen irányú támogatást vár az iskola a felettes hatóságoktól, a nemeseektől és a nagyközönségtől.

A tanítás megkönnyítésére kellene hazai és külföldi növényfajokat hozatni, azok tenyésztéséről szóló könyveket, azonkívül mintát az esetleg belőlük készíthető iparcikkékből, készítési módjuk leírásával együtt. Könyvtár is kellene. Alapját képezné a Tessedik-féle magánkönyvtár, de sok minden hiányzik, köztük: 1. Kraus: Annales des Akkerbaues. 2. Nikolai und Arthur Jouns: Reisen. 3. Beckmanns: Bibliothek das grosse technologische Lexikon. 4. Buffon, Linné herbariumai. 5. Erzleben, Burgdorf, Vildenof, Beckstein művei. Művészeti, iparművészeti folyóiratok, szaklapok és így tovább. Ha nagy könyvtárak tulajdonosainál ezek a könyvek, folyóiratok esetleg két példányban volnának, vagy tulajdonosaik könnyen nélkülözhetnék, bocsássák az intézet rendelkezésére. Vagy ha a bécsi és magyarországi folyószabályozási és csatornakészítő társaságok az épített hidak, zsilipek kicsiny modelljeit az iskolának átengednék. Nagy fém- és ásványkereskedők az intézetet csekély mennyiségű anyagmintákkal (feldolgozatlan arany, ezüst, ón, réz, antimonium stb.) megajándékoznák, elhárítanák a tanítás nehézségeit, egyszersmind ékes bizonyítékát adnák hazaszeretetüknek. Csak néhány garast adjanak! S ennyit mindenki nélkülözhet. Természetes, a pénzhány mindenütt nagyon érezhető; de éppen ezért legfőbb ideje, hogy annak okait megkeressük s új gazdasági iparágak nyitásával, a régiék reformálásával eme káros és tarthatatlan állapotokon gyökeresen változtassuk.

hogy mihez fogjon előbb s még nem volt olyan tapasztalt, mint 1799-ben.

Eme felhívás után Pozsonyba s onnét Bécsbe utazott, hogy iskolája számára kiváló tanerőket szerezzen. Sikerült is megnyernie Jozepfi Pált, a ki a paedagogia és természetrajz tanítását vállalta. Megnyerte Bredeczky Sámuel is, ki azonban nem sokáig volt nála, mert Bécsben fényesebb állást kapott. Megszerezte végül iskolájának Skolka Andrást, a későbbi mezőberényi gymnasium igazgatóját, Brodszky Sámuel és Brettschneider Gáspárt, ki állatgyógyászatot adott elő.

Tessedik ezután még hét esztendőn át vezette az intézetet, 64 embert képezett ki néptanításra s a gazdatiszti hivatalra.

Intézetének ezen időszaka azonban folytonos küzdelem volt az anyagi gondokkal. Más kellemetlenségek is érték; 1802-ben megnyílt Mezőberényben a gymnasium, melyet Boczkó Dániel kezdeményezésére reactióképen emeltek az ő iskolája ellen s nemcsak a jobb házból való növendékei egy részét vonták el, hanem elcsalták igazgatónak egyik legjobb tanerőjét, Skolka Andrást.

Tessedik sem volt már olyan munkabíró, mint régen, hiszen hatvanon felül járt s így 1806 október havában végleg bezárta a megszakítással immár huszonöt éven át működő intézetét. E második csődnek főként anyagi okai voltak. Nem volt pénz a gazdasági kísérletekre, vagy új beruházásokra, állami segítség pedig nem érkezett. Ferencz császár ugyan sajnálta az intézet megszűnését és felszólította a tehetősebb hazafiakat, hogy támogassák eme kiváló intézetet, az eredmény azonban csak annyi lett, hogy Marczibányi udvari tanácsos és gróf Teleki József néhány gazdasági munkát küldtek a könyvtár számára. A nagy többség napirendre tért az iskola felett, mert a közfigyelmet a kitörő francia háború foglalta le.

Tessedik ezután még kétszer kapott elégtételt szenvedéseieért. Az egyiket a király adta, mikor 1809 február 19-én nemességgel jutalmazta meg. A másikat a természet szolgáltatta az 1815/16-iki árvíz alkalmával, mikor a fél falut elvitte a víz s csak az ő portáját nem pusztította el, mert vesszőből font sövényei megtörték a hullámok erejét s a mi mégis beszívárgott, azt ferdén ázott futóárai levezették. Mint önéletrajzában írja: míg nála csak egypár gyöngytyúk, két kis malacz s néhány fa pusztult el, addig a városban sok ezer marha veszett el és számos erős ház dűlt össze.

Ezernyolczszázhat után Tessedik visszavonult s működése »igazolásképen« megírta önéletrajzát.¹ Belefoglalta gyermekéveit, tanárait, utazásait. Leírta intézetét, sikereit, szenvedéseit. Megemlítette, hogy már kiskorában nagy hajlandóságot érzett a gazdasági dolgok iránt, de arról nem beszélt, hogy mért ment tulajdonképen lelkészi pályára. Talán azért, mert édesapja is pap volt, anyja ösztönözte, de még inkább mert őszinten vágyódott a kultura után, a mit szegény, árva fiú létére máskép bajosan ért volna el. Csábíthatta a protestáns theologusoknál szokásos külföldi utazás, a szabadság, hogy láthat, tapasztalhat, önálló lehet, mert már serdülő korában az volt legnagyobb öröme — írja önéletrajzában —, ha megfigyelhetett s önállóan gondolkodhatott. (Meg is látszik ez tanítási módszerén.)

Már tanuló korában érdekelték a gazdasági kérdések — külföldi útján tervszerűen gyűjtötte idevágó tapasztalatait — s mégis csak mint meglett ember foglalkozhatott azzal, a mi legjobban érdekelte. De akkor egész energiáját arra fordította s szédületes tempóval dolgozott. Tanított az intézetében, ellátta annak igazgatói teendőit. Megfelelt lelkészi hivatalának. Éjjel tanult, folyton továbbképezte magát s e mellett ráért, hogy új intézményeken törje a fejét, templomot építtessen, a nélkül, hogy a híveket megterhelné s jövedelmező speculatiókkal pénzt szerezzen iskolája költségeinek fedezésére.

Környezetét hasonló munkára tudta bírni. Felesége néhány növendék segítségével naponta háromszáz fát is beoltott. Nem ült tétlenül házánál a legkisebb gyerek sem, csak a ki beteg volt s talán ez az oka annak, hogy tizennyolcz gyermeke közül alig néhányat tudott felnevelni. (Ő ugyan azt állítja, hogy járványos betegségben pusztultak el.)

De Tessedik hatalmas szervezete bírta ezt a tempót. Még tizenöt esztendővel élte túl intézete másodszori megszűnését, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy törekvéseinek sikertelensége nem rajta, hanem az emberek közönyösségén mulott.

Szeniczey Vilma.

¹ Német kézírata 1873-ban még Haan Lajos békéscsabai evang. lelkész birtokában volt. Eredeti kéziratból magyarra fordította és kiadta Zsilinszky Mihály 1873-ban Budapesten (Kilián nyomtatta.)

Történeti irodalom.

Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. Összegyűjtötte és feldolgozta *Bossányi Árpád*. Budapest, 1916/18. Két kötet, 330+324 és 532 ll. Ára a két kötetnek 75 korona.

Dr. Bossányi Árpád magyarkeresztúri plébános e két kötetben a római levéltárakban végzett kutatásainak eredményeit bocsátja a magyar történetbúvárok rendelkezésére. A két testes kötet a legrégebb pápai supplicatiós könyvek magyar vonatkozású anyagát foglalja magában. Az I. kötet VI. Kelemen pápa (1342—1352), a II. kötet VI. Incze (1352—1362), V. Orbán (1362—1370) és VII. Kelemen ellenpápa (1378—1394) pontificatusára terjed ki.

A supplicatiók becse és jelentősége a vonatkozó korszakok történetére, főleg egyháztörténetére általánosan ismert. Megvilágítják az egyház belső életét, becses adalékokat nyújtanak az egyes korszakok egyháztörténetének különböző megnyilatkozásaira, az egyházi javadalmak történetére, fontosak család-történeti szempontból, sőt a politikai történethez is nem egyszer értékes adatokat meríthetünk belőlük. Denifle Henrik: *La désolation des églises, monastères et hopitaux en France pendant la guerre de cent ans* című — sajnos, befejezetlenül maradt munkájában első ízben aknáztta ki a supplicatiók anyagát a politikai történet szempontjából, és munkája azoknak segélyével a 100 éves francia-angol háború politikai történetének nem egy homályos kérdésére vetett világot. Érthető tehát, hogy az egyes nemzetek római történeti intézetei munkaprogramjukba a supplicatiók kiadását is felvették és már eddig is egész sora az e tárgyú kiadványoknak látott napvilágot. A magyar történetkutatók részéről is történtek munkálatok a supplicatiók magyar vonatkozású anyagának kiaknázására és kiadására. Annak idején Fraknói Vilmos püspök átnézte és lemásoltatta a VI. Kelemen és VI. Incze-féle supplicatiók magyar vonatkozású anyagát, a későbbi korból származó supplicatiókat pedig az egyes Rómában megfordult és ott hosszabb-rövidebb ideig kutató magyar historikusok tervszerűen átnézték és a magyar vonatkozású darabokat

kijegyezték és részben kivonatolták. E munkálat — a mennyire tájékoztatva vagyunk — egészen III. Calixt pápáig haladt előre. A Monumenta Vaticana részére készült VI. Kelemen és VI. Incezféle supplicatiók anyaga lemásolva jelenleg a M. N. Múzeum könyvtárában őriztetik, s így Bossányi oly anyagot másolt, illetve másoltatott le, a melyet nemcsak lemásoltak és átnéztek magyar kutatók, hanem a melynek gondos, lehetőleg pontos kiadása is elő volt készítve, mert a midőn Fraknói Vilmos nagylelkű ajándékából az általa alapított római történeti intézet a magyar állam tulajdonába ment át, az intézet munkaprogramm-jában első helyen ép e supplicatiók kiadása állott.

Beosztás tekintetében a Bossányi kiadta kötetek két fő részre oszlanak. Az I. rész a magyar egyházmegyék állapotát ismerteti a XIV. század közepén, míg a II. rész a supplicatiók szövegét adja. Az I. kötet 519, a II. kötet 445 számot foglal magában.

A magyar egyházmegyék állapotát ismertető résznek megírásánál Bossányi első sorban a supplicatiók anyagára támaszkodik, felhasználni igyekezvén e mellett a vonatkozó irodalmat, oklevéltárakat és egyéb irodalmi munkákat. A tárgyalás érseki és ezeken belül püspöki egyházmegyék szerint történik. Mind-egyiknél szől elsőben is a templomokról és plébániákról, azután a püspökökről, a káptalanok és azok tagjairól, a klerikusokról, a világi személyekről és végül a helységekről. E beosztás ellen, a mi annak áttekinthetőségét és világosságát illeti, észrevételt nem lehet tenni. Az is érdeme a munkának, hogy az egyes személyekre, érsekekre, püspökökre stb. vonatkozó adatokat mindenünnen összeszedi és azok alapján az illetőknek rövid életrajzát összeállítani törekszik. E teljességre való törekvést a munkának érdeméül tudhatjuk be. Más kérdés azonban, vajjon ez az eljárás föltétlenül szükséges volt-e, valjon okvetlenül szükség volt-e egy ily bevezetésre, melynek gerinczét és magvát a supplicatiók adatai képezik és körülötte csoportosulnak, a mennyiben vannak, a többi adatok. A hogy a köteteket átlapoztuk, azt találtuk, hogy nagyon, de nagyon sok esetben az egyes személyekre, főleg káptalani tagokra, plébánosokra, egyházi és világi személyekre, de a helységekre is egyéb adatot, mint a supplicatiókban foglaltakat a kiadónak nem sikerült feltalálni. Sok esetben tehát a bevezetés elmondja ugyanazt magyarul, a mit később latinul, az eredeti szövegben olvashatunk. Ilyen pl., hogy csak egy esetet hozzunk fel, az I. kötet 256—257. lapja, a hol fel vannak sorolva a veszprémi püspökség plébániái, egyházi javadalmai és klerikusai, a nélkül, hogy róluk a supplicatiókban foglalt adatokon kívül más adatokat idézne a kiadó. Önkénytelenül felvethető az a kérdés: nem lehetett volna-e az I. részt, a feldolgozást

elhagyni és a supplicatiókat kiegészítő adatokat a megfelelő daraboknál a jegyzetekben összeállítani. A kiadvány első sorban a szakköröknek van szánva, a laikus közönség aligha fogja a két kötetet sűrűbben forgatni, a szakkörök pedig, ha a kötetekhez fordulnak, úgysis első sorban magukat a supplicatiókat, azok eredeti szövegét fogják használni. Nem akarjuk ezzel kifogásolni a kiadó által követett eljárást, a mely, ismételjük, a munka használhatóságát tetemesen megkönnyíti, de tény az, hogy a szükségesnél többet adott. Hogy ilyen bevezetés elmaradása nem rontja le a publicatio értékét, arra nézve elég az *Analecta Vaticana Belgica* köteteire utalnunk, a melyek az avignoni pápák bulla és supplicatio-registereit tartalmazzák, tehát azonosak Bossányi kiadványával. Ezek a kötetek egy rövid bevezetés után adják a supplicatiók és bullák eredeti szövegét egy nagyon kimerítő és áttekintő index kíséretében, de mellőzik Belgium egyházi állapotának ismertetését, vagyis a supplicatiók feldolgozását. Ép így a midőn a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága néhány évvel ezelőtt kiadta Zsigmond lengyel herceg budai számadáskönyveit, mellőzte a lengyel herceg budai udvartartásának a számadáskönyv tételein alapuló történetének a bevezetésben való ismertetését, abból indulva ki, hogy ez esetben a számadáskönyvek anyaga kétszer kerül lenyomatásra, egyszer magyar, egyszer pedig latin nyelven. Az udvartartást ismertető feldolgozás aztán külön, a Századokban látott napvilágot.

A supplicatiók szövegének helyességét, valamint a teljességét is természetesen nem áll módunkban ellenőrizni. Feltehetjük, hogy a kiadó a supplicatiók anyagát teljesen kiaknáztta, a magyar vonatkozásúakat mind közzétette és azok szövegét, akár maga másolta, akár másoltatta, az eredetiekkel összeolvasta. Azonban felületes munkára vall az, hogy a magyar vonatkozású supplicatiók mellett belekerült a kiadványba több oly darab is, a mely nem *Hungaricum*. Ezek között van ugyan néhány darab, melyeknél a név megmagyarázhatja a tévedést. Ezek az *episcopatus Colocensis*-re vonatkozó darabok (pl. I. köt. 133. és 296—299. számok), mely kifejezés alatt nem a kalocsai egyházmegyét, hanem a Rhodus szigetén fekvő Colossa vagy Colossi-t kell értenünk. A 133. számú okmánynál a kiadó meg is jegyzi, hogy ez a darab nem Kalocsára, hanem Colossára vonatkozik, de akkor miért nem eliminálta a darabot. A sajtó alá rendezésnél, a mikor a jegyzetet ehhez az oklevélhez megírta, maga is látta, hogy a darab nem *Hungaricum*. A 296. számnál ezt mondja: »Nincs kizárva, hogy nem a mi Kalocsánkról van szó« stb, a mi legalább is fölösleges volt, mert a szöveg elég világosan megmondja, hogy »ad supplicationem lingue Francie in conventu

Rodi commorantium», tehát ez is, valamint a következő három darab szintén Colossa-ra vonatkozik. Más daraboknál szintén nem lehet magyar egyházmegyéről szó, így pl. az I. kötet 166—168. számainál, a hol a bauxi gróf, a riezi egyházmegye stb. említése világosan mutatja, hogy nem magyar vonatkozású darabokkal van dolgunk.

Némely helyen a jegyzetek nem adják eléggé híven vissza a közölt supplicatio tartalmát. Így pl. az I. köt. 292. számánál. Itt nem arról van szó, hogy »néhányan a Szentföldre akarnak zarándokolni«, hanem arról, hogy a váradi püspök felhatalmazást kér, hogy azokat, kik egyházmegyéjéből a Szentföldre akarnak zarándokolni, de ezt különböző okoknál fogva nem tehetik, e fogadalmuk alól feloldozhassa. Ott, hol egy és ugyanazon személy, pl. püspök, neve alatt többféle tárgyú supplicatio van közölve, nem ártott volna következetesen kitenni a regestákban: »Ugyanaz . . . stb.«

A kiadó a munkához nem írt előszót és így a kiadvány terjedelme, a követett elvek és szempontok stb. tekintetében nem tájékoztat minket. Az előszó hiányát voltaképen nem érezzük nagyon, mert hiszen a munka tartalmát illetőleg úgysis tájékoztatást nyerünk. Sajnáljuk azonban, — és e tekintetben a munkát hiányosnak mondhatjuk — hogy a kiadás nem szól a supplicatiók körüli kancelláriai gyakorlatról, nem ismertet meg magukkal a kötetekkel, nem írja le azokat, vagyis nem dolgozza fel diplomatikai tanulmányban a supplicatiók körüli kancelláriai praxist. Egy ily bevezető diplomatikai tanulmányért a magunk részéről szívesen lemondottunk volna az egyházmegyék állapotát tárgyaló első részről. Szívesen vettünk volna egy-két photographikus táblát is, de lehet, hogy azok elkészítésében a kiadót az időközben kitört háború akadályozta meg.

Külön kell megemlékeznünk a két kötet elé írt bevezetésekről, melyeknek szerzője dr. Hodinka Antal, a pozsonyi tud. egyetemen a magyar történet ny. r. tanára. E két bevezetésben Hodinka a római, helyesebben mondva a pápai levéltárak történetét és azok anyagát ismerteti és pedig oly kimerítően, a milyen terjedelemben velők a hazai irodalomban eddig még egyáltalán nem, a külföldi irodalomban is csak kevesen foglalkoztak. Hodinka tanulmánya összefoglalja a pápai levéltárakban eddig végzett kutatások eredményeit, felhasználja a vonatkozó irodalmat és ehhez hozzáadja a saját kutatásainak eredményeit is. E bevezetéseknek a magyar kutató, a ki annak idején a vatikáni levéltárakban dolgozni fog, nagy hasznát fogja venni, mert a míg Gisbert Brom Guide aux archives du Vatican cz. munkája csak általánosságban nyújt vezérfonalat a vatikáni levéltárhoz, addig

a Hodinka-féle bevezetések becse abban van, hogy az egyes osztályoknál, így pl. a *Collectoria*, *Cameralia*, *Introitus* et *Exitus*, *Nunziatura* stb. részletesen felsorolja az egyes kéziratok, illetve darabok címzeit és utalásokat is ad azoknak *Hungarica* vonatkozásaira.

E bevezető tanulmányokat illetőleg azonban két megjegyzést nem hallgathatunk el. Az egyik az, hogy őszintén sajnáljuk, hogy e bevezetések a két kötet előszava gyanánt láttak napvilágot és nem kerültek külön kiadványkép a szakkörök kezébe. Minthogy Hodinka tanulmánya a római levéltárakban való kutatásokra útmutatóul van szánva, e czélt annak külön megjelentetése még jobban szolgálta volna, mert a jövő idők kutatójának nagyon is kényelmetlen leend e két testes kötetet mindig magával hurczolnia. A használhatósága amúgy is meg van nehezítve, hogy két, esetleg három részre van szétdarabolva. Úgy tudjuk, hogy a bevezetésből, legalább az I. kötetéből, különnyomatok is készültek. Ha már e tanulmány szerzője munkáját nem adta ki önállóan, — a mire pedig tudtunkkal módja és alkalma lett volna — akkor legalább, a tudomány érdekében, nagyobb számú különnyomatot bocsáthatott volna könyvkereskedői forgalomba, a mivel a majdani római kutatókat nagy háálára kötelezte volna le maga iránt.

A második megjegyzésünk, mely e tanulmányra vonatkozik, az, hogy kifogásoljuk, miszerint dr. Hodinka Antal szerzősége sem a címlapon, sem a borítékon nincs kitüntetve. Csak a belső »Előszó« címlapon van — ekkor is csak apró betűkkel — jelezve, hogy e bevezető tanulmányok kinek a tollából erednek. Hodinka szerzőségét a címlapon és borítékon okvetlen ki kellett volna tüntetni, ennek elmaradását már bibliographiai szempontból sem tudjuk helyeselni. Hogy ez elmaradt, azt magyarázhatjuk a szerzőnek közismert szerénységéből, de nézetünk szerint ez előtt a kiadónak nem lett volna szabad meghajolnia, hanem ragaszkodnia kellett volna ahhoz, hogy munkatársának neve a maga helyén kellőképen fel legyen tüntetve. Nem tudjuk, valjon lesz-e a munkának még egy III. kötete, de ha igen, akkor — miután abban kétségkívül a bevezetésnek folytatása is lesz, minthogy e kérdés nincs még teljesen kimerítve — a társszerzőséget jó volna külsőleg is kifejezésre juttatni.

Á. A.

Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumí vezetőtanárságának harminczadik évfordulója ünnepére. Irták tanítványai. Budapest, Franklin-Társulat. 1917. 8-r. 371 l.

Tudományos közéletünk egyik legkiválóbb tagja, dr. Fejérpataky László, a mult évben ünnepelte születésének hatvanadik

évfordulóját. E születésnapjára azonban egyúttal egybeesett történetírói működésének negyvenedik, szemináriumai vezetőtanárságának harminczadik esztendőjével s hálás tanítványai ezt a hármast jogcímet alkalmul használták fel az ismertető nagyszabású emlékkönyv kiadására.

Ebben az ünneplésben, melyet a legnemesebb érzelmek: a szeretet és hála kezdeményeztek, részt kíván magának a Magyar Történelmi Társulat is. Nemcsak azért, mert Fejérváryban ez idő szerint alelnökét tisztelheti, hanem azért is, mert az imént említett hármast jubileumi jogcím egyike, a negyvenéves történetírói működés évfordulója, szoros vonatkozásban áll a Társulattal. Fejérváry 1876 óta tagja a Magyar. Tört. Társulatnak; Csánki Dezsővel együtt Thallóczy Lajos ajánlatára az 1876 április 6-i ig. vál. ülés választotta évdíjas rendes tagjai közé. Alig egy év múlva a *Századok* 1877. évfolyamának 177—181. II. jelent meg Fejérváry *első tudományos értékelő dolgozata Érsekújvár ágyúiról* (1885) s a vár szerkezetéről s ettől az időtől fogva Fejérváry nevével közel egy évtizeden át gyakran találkozunk itt, mint önálló tanulmányok, tartalmas bírálatok és ismertetések szerzőjével. Kezdetől fogva munkás tagja volt a társulati vándorgyűléseknek is, sőt az 1878-i abaujmezei, az 1881-i sárosmezei s az 1883-i máramarosmezei vándorgyűléseken, mint bizottsági előadó is tevékenykedett. 1881. január 7-e óta tagja lévén az ig. választmányban, a Társulat életének irányításában közvetlen részt vehetett, de e mellett a Társulat kebelében létesült egyéb bizottságok is, pl. a hadtörténelmi (1884) is igénybe vették munkakerijét. Az 1885-i országos kiállításal kapcsolatosan rendezett budapesti történelmi congressuson fontos előadói szerepet töltött be; a történelem segédtudományairól ekkor tartott nagybecsű felolvasása a magyar oklevéltudomány történetében új korszak kezdetének tekinthető.

Arról a széleskörű tevékenységről, melyet Fejérváry Társulatunk életében gyakorolt, nem csupán a negyvenéves történetírói működés évfordulójának gondolatából kifolyólag írtunk. Rá akarunk mutatni arra a nevelő munkára is, melyet Társulatunk a 70—80-as években a társulati titkár, a halhatatlan érdemű *Szilágyi Sándor* körül csoportosult fiatalabb történetírói nemzedékre gyakorolt. Szilágyi hosszú éveken át egyedül végezte azokat a functiókat, melyeket ma az egyetem tanáraival és semináriumaival együtt végez. De ennél többet is tett: nevelt. Szerencsés érzékével a fiatalabb nemzedék legkiválóbbjait felismerve, azokat tehetségüknek megfelelő munkakörhöz segítette, tudományos és írói fejlődésüket és pályafutásukat nyugodtabb menetet erkölcsileg, sőt anyagilag is, közvetve és közvetlenül készsége-

sen támogatta s ezzel valóságos vezérkart teremtett maga körül, mely a magyar történetírást mai magas színvonalára emelte.

Fejérpataky is egyike volt azoknak, a kik Szilágyi Sándor szívéhez legközelebb állottak, s hogy ez az együttműködés Fejérpataky írói és főkép tanítói egyéniségének kifejlődésére minő hatással lehetett, arra fényes bizonyíték a jelen emlékkönyv. Nyilvános beszámoló ez a történelmi emlékmű, melynek megjelenése még a jelenlegi természetellenes időkben is irodalmi esemény, arról, hogy minő munka folyt Fejérpataky semináriumában az utolsó évtizedek alatt. E tekintetben ugyan talán elég volna arra hivatkozni, hogy a budapesti egyetemen már évek óta két magántanára működik az oklevéltannak, a mi annyit mindenesetre igazol, hogy Fejérpataky tanári működése iskolát teremtett, a jelen emlékkönyv munkatársainak díszes névsora azonban azt is mutatja, hogy az ő működésök hatása egyetemesebb jellegű. Mert hiszen olyanok is sietnek magukat tanítványaiul vallani, a kik történetírói működésük súlypontját idővel más területekre helyezték, de a kik azon alapelvek és módszerek hatása alatt állnak most is, melyekkel mesterük őket a történetkutatás és írás munkájába bevezette.

Az emlékkönyvben 16 dolgozat olvasható. *Áldásy Antalé* Zsigmond császár koronázásáról és a német városokról, *Domanovszky Sándoré* a rázsaszekérről, *Eckhart Ferenczé* néhány kiadatlan Árpád-kori oklevélről, *Erdélyi Lászlóé* az aranybulla társadalmáról, *Ernyey Józsefé* Oroszlánkő váráról és urairól, *Gárdonyi Alberté* a középkori latin írás rövidítési rendszeréről, *Heinlein Istváné* az archoni állások betöltésére vonatkozó 487/6-i törvényről, *Holub Józsefé* a főispán és alispán viszonyának jogi természetéről, *Hóman Bálinté* a XIV. századi aranyválságról, *Iványi Béláé* az Eperjes város középkori számadáskönyveiben található jogtörténeti vonatkozásokról, *K. Kiss Istváné* III. Endre király 1298/99. évi törvényéről, *Madzsar Imréé* a Kaplony-nemzetség és a Vetési család történetéről, *Pilch Jenőé* az 1813. évi hermagori ütközetéről, *Szabó Dezsőé* Albert királylány választásáról, *Szentpétery Imréé*, az emlékkönyv gondos szerkesztőjéé, II. Endrének a topuszkói apátság számára adott okleveleiről és végül *Závodszy Leventéé*, a ki »Kossuth és Szemere a honvédelmi bizottmány megalakításáról« címzen értekezett.

Mint láttuk, a felsorolt dolgozatok a történettudomány legkülönbözőbb ágait képviselik; részletes ismertetésüket nem adjuk ugyan, de hangsúlyozni kívánjuk, hogy valamennyi tudományos értékű becses tanulmány, melyek történeti ismereteinket nagy mértékben gyarapítják, úgy hogy a Fejérpataky-jubileum már ebből a szempontból is örvendetes esemény történetirodalmunk-

ban. Ez a névsor, valamint az emlékkönyvben felhalmozott tudományos érték — hisszük — méltán a legnagyobb örömmel és elégtétellel tölti be az ünnepezt mester szívét. Adja a Gondviselés, hogy a Fejérpataky-seminariumot kiválóan jellemző módszeres munkásság még hosszú időközön át szolgáljon a magyar történettudomány eleven forrásául s az ifjú magyar történetírói nemzedék hathatós nevelőeszközéül.

Dr. Lukinich Imre.

Róheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. Budapest, 1917. Hornyánszky Viktor. 46 lap. Ára 2 K.

A történettudomány, különösen az őstörténet szempontjából igen nagy jelentőséggel bírnak az összehasonlító ethnologia eredményei. Az őstörténet kutatója a forrásanyag elégtelensége miatt minduntalan rászorul az ethnologia útján nyerhető analógiák segítségére. Nem osztjuk ugyan *Breysig* nézetét, ki a történeti fejlődés individuális sajátosságait figyelmen kívül hagyva, a népelet fejlődésében következetes törvényszerűséget, szabályosan és folyton ismétlődő fokozatokat állapít meg s e fokozatok legelsejét a mai primitív népek kulturállapotában látva, az őstörténetet egyszerűen azonosítja az ethnographiával. Mégis el kell ismernünk, hogy a tudomány mai színvonalán az őstörténeti kutatás nem nélkülözheti az összehasonlító ethnologia segédességét. Sajnos, a magyar őstörténeti irodalomban mindeddig alig látjuk nyomát e fontos segédesség használatának. Ennek okát nem annyira a történelemben, mint inkább ethnologiai irodalmunk hátramaradottságában kell keresnünk. Az utolsó években szépen fejlődő, de rövid multú magyar néprajzi tudomány művelői — néhány dicséretreméltó kivétellel — csak a leíró ethnographiai anyaggyűjtésig jutottak el. S e téren is — éppen a történettudományban leginkább értékesíthető dolgokban — meglehetősen hátra vagyunk. Imént mutatott csak rá *Tagányi Károly* korszakos jelentőségű cikksorozatában (*Ethnográfia* 1917.) a hazai élő jogszokások teljesen elhanyagolt gyűjtésének megmérhetetlen történeti fontosságára. Az összehasonlító ethnológiában megépséggel a kezdet kezdetén állunk. Pedig a finn-ugor és török népek összehasonlító ethnológiájának a magyar őstörténettel kapcsolatos feldolgozása, megalkotása a magyar tudósok feladata. Örömmel üdvözljük ezért *Róheim Géza* úttörő kísérletét, melylyel őstörténetünk egy fontos kérdését, a fejedelmi méltóság természetét és kialakulását tette néplélektani és ethnologiai vizsgálat tárgyává.

Kiindulópontja *Fraser* megállapítása, mely szerint a fejedelemség a primitív népeknél totemistikus eredetű és sacralis jel-

legű méltóság. Az ennek bizonyítására szolgáló hatalmas anyagot Roheim kibővítette a török és ugor népek történetéből vett s Frasernél hiányzó adatokkal, melyeket a kazár nagyfejedelem-ségről való történeti ismereteink és a magyar turulmonda köré csoportosított. A szerzőnek sikerült bebizonyítania — s ez művének positiv eredménye —, hogy a fejedelmi (törzsfői) méltóság sacralis és totemistikus természetének a magyarral rokon népeknél, első sorban a kazároknál, sőt maguknál a magyaroknál is *nyoma van*. A kazár kettős királyság, a királyölés és a hun királytemetés szertartásainak, az égi eredetű királyi jelvények kultuszának, valamint a magyar turulmondánk totemistikus karakterét illető megállapításai, melyekhez számos analogiát hoz fel más török és ugor népek történetéből, nagyon sikerültek. Kétségtelennek tartom, hogy ha a finn-ugor és török-tatar népekre vonatkozó gazdag orosz ethnographiai irodalmat (kimerítő bibliographiáját adja *Tagányi* id. h.) áttanulmányozza, még sok értékes adatot fog e tárgyra találni.

Róheim dolgozatának történeti értékét méltatva, nem szabad elhallgatnunk egy nagy fogyatkozását, mely részleteredményeivel szemben a történeisztt óvatosságra inti. A szerző — kinek művét csupán történeti szempontból nézem és *Freud* elmélete alapján álló pszichologiai felfogását nem kívánom bírálólag tárgyává tenni — nem történeisztt s ez nagyon megérzik módszerén. Ugyanaz a hiba jellemzi, mely az ethnologusok és a socialpsychologus történeisztek (pl. Fraser, Morgan, Vierkandt, Breyszig, Lamprecht) módszerének közös tulajdonsága: figyelmen kívül hagyja a részletfejlődési folyamatok individuális sajátosságait, fejlődési törvényeket állapít meg s e törvényeket nem a történeti forrásadatokból vont inductióra alapítja, hanem a forrásadatokat állítja e törvény szolgálatába. A történet azonban nem ismer törvényeket s a történeti objectivitás főkélléke, hogy az adatok értékét — legyenek azok közvetlen forrásadatok vagy analogiák — önmagukban s az adott tényekhez való viszonyukban vizsgáljuk. Csak mikor ez az értékelés már megtörtént, akkor vonjuk le belőlük következtetéseinket. Róheim viszont az egyes adatokat nem önmagukban, adottságukban, hanem az ő — analógnak látszó adataiból felállított — elméletéhez való viszonyukban vizsgálja. A forrásadat csak annyiban érdekl, a mennyiben abban elméletéhez bizonyítékot vél találni. Az összes ismert forrásadatot, melyek a néhány adatból inductióval megállapított törvényszerű fejlődéssel — ha még oly távolról is — összefüggőeknek látszanak, tényleges bizonyítékképpen használja fel. Ez által — bár látszólag tiszta inductióval dolgozik — egyes forrásadatokat voltaképen deductive értelmez. Bizonyítási módja logikailag kifogástalan, de nem históriai.

Igy például helyesen megállapítván a kazár kettős királyság s a vele kapcsolatos szertartások, valamint a turulmondában fennmaradt álom-legenda és fejedelemség totemistikus karakterét, a magyaroknak az arab írók homályos és Konstantinus világos leírásából ismert kettős, illetőleg hármass fejedelemségét is totemistikus alapon magyarázza. E magyarázat azonban hiányos következtetésen alapszik. A magyarok kettős (vagy hármass) fejedelemsége csak *lényegtelen* vonásokban analóg a kazárok és más népek kettős királyságaival. A kende s később a fejedelem (Konstantinus szerint nagyfejedelem) és a bírák (gyula és karkhász) méltóságai nem totemistikus eredetűek. A történeti források világánál tisztán látjuk, hogy e méltóságok keletkezése a IX. századi magyarság történeti fejlődésének individuális sajátosságára, az abban az időpontban adott gyakorlati szükségességre vezethető vissza. A IX. század közepe óta meglévő politikai és hadi helyzet, a szomszédos népek — kazárok és bessenyők — geographiai helyzetében és a külpolitikai viszonyokban bekövetkezett eltolódás tette szükségessé az egymással békés szomszédságban élő, de külön népegyedeket alkotó rokon törzsek szorosabb hadiszövetségét, a közös fővezéri (kende) és törzsközi ügyek intézésére hivatott bírói (dsila, gyula) méltóság alapítását. Ugyanez a politikai szükségesség eredményezte a nagyfejedelemi méltóság kialakulását, mint az Konstantinus elbeszéléséből s a hazai hagyományból (vérszerződés) is kétségtelenül kitűnik. Lebed kende és Árpádban, az *első* nagyfejedelemben semmi esetre sem láthatunk a kazár árnyékkirályhoz vagy a régi japán mikádóhoz hasonló névleges fejedelmet. Az ő hatalmuk nem volt symbolikus és nem alapult mágikus hagyományokon, hanem a bessenyőbolgár szövetség idején rendkívül fontos tényleges erőviszonyokon.

Természetesen ez nem érinti a fővezéri és fejedelmi, valamint a más törzsekben örökletes bírói méltóságok viselőinek totemistikus vonásokkal bíró törzsfői méltóságának karakterét. Mert a turulmonda — mely a fejedelmi család nemzetiségi, törzsi hagyománya s nem közös nemzeti hagyomány volt — nem Álmos vélt és Árpád tényleges nagyfejedelemi méltóságának, vagy az evvel tévesen azonosított régi törzsközi fővezéri (kende) méltóságnak, hanem Álmos és Árpád családapái méltóságából alakult s avval aequivalens törzsfejedelmi, törzsfői méltóságának totemistikus eredetét és sacralis jellegét bizonyítja. Az ismert analóg adatok túlnyomó része ily családfői karakterű törzsfejedelmi méltóságra vonatkozik és pl. a királyölésnél az esetek legtöbbjében — épen mint Álmos megöletésénél — apa és fiú áll egymással szemben, mint előd és utód. Álmos és Árpád törzsfői méltóságának totemistikus eredete mindenesetre pontosan beillik a *Fraser-*

től és *Róheim*től vázolt egyetemes képbe, míg a régi fővezéri és fejedelmi méltóságot csak erőszakkal, a történeti forrásokban adott tények mellőzésével, tudjuk abban elhelyezni.

A kettős királyság intézményének bizonyítására felhozott XIII. századi példa (ifjabb királyság) — nézetem szerint — az időbeli távolság miatt nem tartozik a tárgyhoz. Mivel azonban e példa felhasználása — ép úgy mint a XX. századi fiatal hölgy anyagyilkos álmának individualpsychologiai példája — szerző psychoanalitikus módszerének, Freud öntudatalattisági elméletének eredménye, e helyütt bírálataiba nem bocsátkozom.

Egészen véve *Róheim* dolgozata értékes nyeresége irodalmunknak. A szerző alapos ismeretekkel és nagy szorgalommal végezte el feladatát. Kutatásai, melyeknek folytatását nagy érdeklődéssel várjuk, termékenyítő hatással lesznek őstörténeti irodalmunkra, mert kétségtelenné teszik, hogy az összehasonlító ethnológiában rejlő hatalmas segédeszközt a jövőben nem nélkülözhetjük. Egyben azonban figyelmeztetést is látunk benne, hogy a történésznek csinján kell bánni e segédeszközzel. Mindenekfelett fontos az ethnologiai eredményeknek historiai felülbírlata, a fejlődésben törvényeket kereső összehasonlító módszer túlzásainak lenyесése, illetőleg e módszernek a történettudomány sajátos módszeréhez és feladataihoz való alkalmazása. E szempontok figyelembevétele mellett a jövő kutatás szép eredményekkel kecsegtet.

Hóman Bálint.

A váci egyházmegye történeti névtára. Második rész : A pap-ság életadatai. — Dercsenyi Dezső Vállalata. Pestvidéki nyomda Vácson. 1917. 8°. 455—1009. ll. (555 ll.)

A jelen munka első részét Juhász Kálmán ismertette a »Századok« 1916. évfolyamában. Az ő hadbavonulása folytán most alulírottunk jutott a feladat, hogy a munka második részét bemutassa folyóiratunk olvasóinak. Örömmel teszünk ennek a feladatnak eleget, mert jól esik látnunk, hogy a jelen súlyos viszonyai között, midőn oly kevés embernek jut része a szellemi munkához szükséges nyugalomból s a nyomdai viszonyok szinte leküzdhetetlen akadályokat gördítenek a nem a nagyközönség szórakoztatását szolgáló munkák megjelenése elé, a magyar egyháznak férfiai, híven elődjeik nagy tradícióihoz, fáradhatatlan szorgalommal és anyagi áldozatkészséggel lehetővé tudják tenni ilyen természetű munkák megjelenését is.

A könyv írója, Chobot Ferencz, romhányi prépost-plébános, a ki egyébiránt magát a könyv címlapján meg nem nevezi, adatait, melyeket túlnyomó részben már az első kötetben fel-

használt volt, ezúttal biographikus szempontból csoportosítja. És pedig a meglehetősen önállósággal, bár nem mindig szerencsésen általa összeállított püspök-lista sorrendjében adja első sorban a püspökök életrajzát, 83 magyar főpapnak állítva emléket. A második részben az egyházmegyében működött papok életrajzi adatait adja alfabetai sorrendben, kiterjeszkedve a jelenleg működő papságra s azon szervezetbeliekre is részben, a kik az egyházmegye területén lelkipásztori teendőket láttak vagy látnak el. Ebben a részben 1617 egyházmegyei pap életére találunk adatokat s bár ez adatokat ellenőrizni a legtöbb esetben egyáltalában nincs módunkban, kétségtelenül gazdag bányája lesz a jövődő monographikus munkáknak.

De bár ebben a hosszú névsorban is találunk történelmi nevezetességű neveket, így a Horváth Mihályét, bennünket természetesen inkább az első rész érdekel. S itt el kell ismerünk, hogy az író valóban minden tiszteletreméltó szorgalommal és szeretettel követett el mindent, hogy az egyházmegyének minden eddiginél teljesebb és megbízhatóbb püspöki lajstromát nyújthassa. Néha valóban bámultuk a szerző buzgalmát, a melyel olykor egészen obscurus munkácskák adatait, sőt hypothesiseit igyekezett hasznosítani. Ez nem is mindig vezetett jóra, a minthogy a methodus hiánya bizony elég gyakran bosszulja meg magát a könyvben. Így feltűnő, hogy bár a szerző becsületesen igyekszik általában az adatok alapján szigorúan ragaszkodni a történelmi valósághoz, néha mégis elegendő ok nélkül hajlandó merész, szinte naiv speculatiókba bocsátkozni. Így 458, 482 s köv. lapokon. Ennek részben az is oka, hogy adataival szemben nem használ megfelelő kritikát. Így az 482. lapon idézett III. András-féle oklevél bizonyosan hamis (v. ö. Karácsonyi Hamis oklevelek, 165). És ilyesmivel elég sűrűn találkozunk. Az csak a gyors munka okozta elírásnak vehető, ha az 512. lapon Danteval Mátyás királyt emlegetteti. Sajnáljuk ezeket a foltokat, mert a becsületes, szorgalmas munka használhatóságát erősen csökkentik. De még így is nagy haladást jelent ez a névtár ismereteink bővítése és rendezése tekintetében, a miért hálánk a szerzőn kívül első sorban gróf Csáky Károly váci megyéspüspököt illeti; a ki a munka megjelenését anyagilag lehetővé tette. **Patek Ferencz.**

Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. (Könyvtári Füzetek, 2. sz.) Budapest, 1917. Lantos Adolf. 64 l., 2 melléklet. Ára 6 K.

Az újkori városok kultúrájának, polgárságuk műveltségének legbiztosabb fokmérője a nyomdaipar és könyvkereskedelem fej-

lettségének színvonala. Budapest XVIII. századi történetének érdemes kutatója, *Gárdonyi Albert*, becses adalékokat szolgáltatott a fejlődő főváros kultúrtörténetéhez, XVIII. századi nyomdaiparának és könyvkereskedelmének vizsgálatával.

A két testvérváros polgárságát a török járom alól való felzabradulást követő időben teljesen igénybevették és lekötötték a gazdasági alapvetés gondjai. Szellemi javak megszerzésére csak egy későbbi generatio gondolhatott s ekkor alapították az első nyomdákat fővárosunkban.

Budán 1724-ben alapította a későbbi jóhírű nyomdászcsalád egyik tagja, Landerer János Sebestyén az első és hosszú ideig egyedüli könyvnyomtatóműhelyt. Pesten csak 1756-ban telepedett meg Eitzenberger Ferencz Antal, az első nyomda alapítója, kit 1773-ban Royer Ferencz követett. Eitzenberger nyomdáját 1785-ben Lettner József Gottfrid, majd a század végén Paczkó Ferencz Ágost vette meg; Royeré Landererek kezére jutott.

E három könyvnyomtató érdemes munkát végzett, azonban a lakosság igényeinek megfelelően első sorban iskolakönyvek, széphistóriák, ájtatossági munkák és kalendáriumok kiadásával foglalkozott. A tudományos irodalom csak az egyetem Budára, majd Pestre helyezése után kezd szerepelni termékeik közt. A magasabb igényeket azonban ekkor sem a meglévő nyomdák, hanem két új nyomda: a nagyszombati jezsuita-nyomda filiatiojaként tekinthető budai egyetemi nyomda (1777) és a nagyhírű bécsi Trattner család pesti fiók-műhelye (1783), elégítette ki.

A könyvkereskedelem a XVIII. század első felében maguknak a nyomdászoknak kezében volt. Mellettük a könyvkötők foglalkoztak könyvkereskedéssel. Az első önálló könyvkereskedést 1770 táján alapították Weingand János Mihály és Köpff János György pesti polgárok. A cégtársak Köpff halála után (1786) szétváltak. Weingand üzlete későbbi cégtársának, Eggenberger Józsefnek utódai kezén ma is virágzik. Köpffinétől 1788-ban Strohmayr Ignác vette meg üzletét. A század végén — hosszabb-rövidebb ideig — még öt könyvkereskedés állt fenn Pesten s egy Budán, melyek közül csak a bécsi Stacheltől 1789-ben alapított és cégtársa, Kilián Ádám által felvirágoztatott, ma is fennálló Kilián-könyvkereskedés tett nagyobb hírnévre szert.

A két testvérváros nyomdaiparának és könyvkereskedelmének ezeket az úttörő munkásait üzleti tevékenységük közepett mutatja be *Gárdonyi Albert*. A székesfővárosi levéltárban végzett alapos kutatásai eredményeképen ismerteti az egyes üzletek keletkezését és XVIII. századi életét; érdekesen válaszolja a sok nehézséget, melyekkel meg kellett küzdeniök. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a könyvkiadási és eladási szabadalmak

rendszerét, a censura működését; a bécsi könyvnyomtatók és kereskedők magyarországi üzleti törekvéseit tárgyaló fejezetek, valamint a nyomdák és kereskedések bel- és külföldi üzleti forgalmát és az olvasóközönség kulturális igényeit megvilágító — teljes szövegben közölt — lajstromok. A XVIII. századi könyvkereskedők műveltségére szép világot vet az 1772. évi helytartótanácsi rendelet, mely a mai fogalmak szerint igen magas szellemi előképzettséghez köti a könyvkereskedői jog megszerzését.

Gárdonyi tanulmánya becses adalék szellemi művelődésünk, iparunk és kereskedelmünk XVIII. századi történetéhez. Világos képet ad a budai és pesti nyomdaipar és könyvkereskedelem fejlődéséről s a XVIII. század végén bekövetkezett nagy fellendülésről. Eredményei értékesítésénél azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, a mit a bevezetésben szerző is kiemelt, hogy a század utolsó negyedéig a testvérvárosok nyomdaipara a termelés szellemi színvonala tekintetében messze mögötte maradt más városaink — így Nagyszombat, Pozsony, Kassa és Kolozsvár — nyomdaipara mögött.

ml.

Eugen Guglia: Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Regierung. 2 Bände. München: Oldenburg 1907. 8°. VII, 388+III. 418 l.

Mária Terézia születésének kétszázadik évfordulójára jelent meg e munka, a mely szélesebb alapon megírt életrajz, mert akár-mint is szabadkozik előszavában a szerző, kénytelen Európa és különösen Ausztria egykorú történetének is behatóbb figyelmet szentelni, mikor az események középpontjában álló királynő életét és uralkodását jellemzi. Munkájával saját vallomása szerint három esztendő alatt készült el, a mi két ilyen tekintélyes kötet megírásához nem sok s csupán úgy sikerülhetett, hogy nem levéltári forrásokból dolgozott, hanem a kiadott anyagot használta fel forrásul. Különösen Arneth klasszikus művéből merített bőségesen, kinek nevét sűrűn idézi, s a hol forrását nem nevezi meg, ott is könnyen ráismerünk a mesterre. A levéltári kutatásokat Arneth végezte el helyette s mikor Arneth művét a megírás művésze szempontjából kifogásolja, tulajdonképen jogcímet keres a maga számára ahhoz, hogy Arneth vetésében olyan bőségesen aratott. Kétségtelen, hogy a megírás művésze egyik kelleke a történettudományi munkáknak, de inkább formai kellek, a tárgyi kelleket a kritikai szemmel megrostált adatok teszik s e téren Arneth Guglia felett áll. Művészi szempontból Guglia tökéletesebbet adhatott Arnethnál, mert nem kellett az anyaggyűjtés és bírálat fárasztó munkájával vésződni s minden energiáját a szerkezet tökéletesítésére fordíthatta. A részletekben is túlszárnyal-

hatta a mestert, mert a tudományos kutatás Arneth óta egy emberöltővel előbbre jutott s eredményeit értékesíteni nem volt nehéz feladat. A szaktudomány számára Guglia nem tette feleslegessé Arnethet, nem csupán mint forrás, de mint művészi alkotás is örökbecsű marad.

Mária Terézia egyénisége nem volt rendkívüli s ennek megfelelően élete is csupán ott emelkedett ki az átlagsorból, a hol világpolitikai események sodráda került s az események keretében egyénisége is nagyobb jelentőséget nyert. Világpolitikai vihar fenyegette a Habsburgok birodalmát, mikor Mária Terézia kormányra került s e vihart sikerült úgy átélnie, hogy a Habsburgok birodalma nem omlott össze. Kétségkívül nagy eredmény, de ez eredményhez Mária Terézia inkább kitartásával és erélyével, mint politikai bölcseséggel járult hozzá. Politikai bölcseséget tanusított a kormányzat terén, mert megértette, hogy a birodalmat fenntartó rendi szervezetek elavultak, szükség van az állami igazgatás megszervezéséhez s ezt a megszervezést hosszú uralkodása alatt fokról-fokra előrevitte. Alig van ága a beligazgatásnak, melynek terén Mária Terézia kormányzása alatt reformokkal nem találkozunk s ezek a reformok a korszerű haladást jelentik. Ez a politika létfeltétele volt a Habsburgok birodalmának, mert a rendiség hanyatlóban volt, intézményei nem voltak többé életképesek, új intézményekre volt szükség, hogy a birodalom tovább élhessen. Ez intézmények megalkotása, valljuk be, sikerült, s a birodalom megrázkódtatás nélkül indult neki az új kornak. Belpolitikai céljait absolutizmussal érte el Mária Terézia, de ez akkor korszerű volt s más eszköz nem állott rendelkezésére. II. József túlhajtotta ezt a politikát s az eredmény a rendi visszahatás volt, a mely a haladás ügyének is ártott.

Guglia négy korszakra osztja fel Mária Terézia életét. Az első korszak 1740. évi trónralépéséig tart s ez volt életének legboldogabb korszaka, ifjúságának ragyogó napjait alig homályosítja el a bánat fellege. A második korszak a küzdelmek kora, a nemzetközi bonyodalmak s veszteségteljes hadjáratok kora, mely az 1748. évi aacheni békekötéssel nyert befejezést. A poroszok, bajorok, francziák és spanyolok elleni hadjáratok erősen próbára tették a királynő jellemét, az uralkodói gondok ólomsúlyként nehezdedtek gyöngé vállaira s még sem volt szabad csüggednie, ha a birodalmat meg akarta menteni. A belpolitikai reformok kora volt Mária Terézia életének harmadik korszaka, a mely 1765-ig, férje halála évéig tartott. Ezek a reformok a belpolitika összes ágaira: pénzügyre, honvédelemre, közigazgatásra, közgazdaságra, városok ügyére, igazságszolgáltatásra, jobbágykérdésre, vallás- és iskolaügyre egyaránt kiterjedtek s Guglia

könyvében elég áttekinthetően vannak ismertetve. Férje halála erősen megrendítette a királynőt s élete utolsó korszakában a vallásos lélek erősen kifejezésre jut cselekvéseiben s elhatározásaiban. A reformok ügye nem áll meg e korszakban sem, de az már II. József növekvő befolyásának az eredménye.

A magyar viszonyokkal feltűnően keveset foglalkozik Guglia s könyvének e fogyatkozását nagyrészt az menti, hogy saját vallomása szerint nem tud magyarul. Egyedül az 1741. évi országgyűlés az, melynek nagyobb figyelmet szentel s ehhez a pesti egyetem volt történettanárának, Wolf Ádámnak 1855-ben megjelent munkája (Oesterreich unter Maria Theresia) volt a forrása. Wolf Ádám behatóan foglalkozott Mária Terézia korával, Guglia tehát jó csapáson indult el. Egyedül az eshetik kifogás alá, hogy Wolf az absolutismus korában működött Magyarországon s így beállításai nem részrehajlatlanok. Guglia szerint a magyar nemzet egyike volt azoknak, melyekben Mária Terézia trónraléptekor még élt a nemzeti önállóság érzete. Bizonyoságul hivatkozik az 1715. évi III. törvénycikkre, mely kimondja, hogy Magyarország saját törvényei szerint kormányzandó. Elismeri azonban Guglia a magyarok hűséges ragaszkodását az uralkodócsaládhoz s bizonyoságul hivatkozik III. Károly alatti maguktartására. Mária Terézia helyzetét az tette nehezzé, hogy a koronázás alkalmával hitlevelet kellett kiadnia, mely a rendi kiváltságok biztosítására szolgált s e rendi kiváltságok kényelmetlenek voltak az absolut kormány számára. A megoldást a porosz veszedelem segítette elő. Az öreg Pálffy János kezdeményezésére a nemzet már a koronázás előtt felajánlotta fegyveres segítségét s az 1741 szeptember 11-iki jelenet csupán ünnepélyes megpecsételése volt e mozgalomnak. Guglia nem tulajdonít nagy katonai értéket a magyarok felbuzdulásának s inkább csak erkölcsi hatását hajlandó elismerni. Ebben azonban téved s tévedése abban leli magyarázatát, hogy a Habsburg-ház jogara alatt állott többi országok történetét sokkal jobban ismeri, mint Magyarországot.

Guglia művéről általában azt mondhatjuk, hogy a nyomtatott források bőséges felhasználásával készült színes kép, melynek tárgyi értéke nem olyan nagy, mint a milyen élvezetes olvasmány. Különösen az teszi vonzóvá a munkát, hogy jól van megtervezve, a részek közötti összefüggés szerves, s a királynő egyénisége a központ minden részében. Hangoztatnunk kell azonban befejezésül is, hogy a forma szépségeit azért sikerült Gugliának érvényre juttatnia munkájában, mert az adatgyűjtés nehéz munkáját már elvégezte a szaktudomány, neki csupán az eredményeket kellett értékesítenie.

Gárdonyi Albert.

Francis Delaisi: Der kommende Krieg. Übersetzung von La Guerre qui vient. Erschienen in Paris im Mai 1911. 89. bis 93. Tausend. Berlin 1918. Verlag. E. S. Mittler und Sohn.

Karl Hueber: Englands Kriegs- und Blutschuld vor dem Richterstuhl der Geschichte. Tatsachen und Akten. Herausgegeben von —. Verlag und Druck von T. P. Bachem. Köln 1917.

Két ellenkező pólusról érkezett műről van szó, mely szorosán összefügg egymással. Az egyik franczia, a másik német, az egyik a háború előtt (1911), a másik most (1917) íródott. Mindkettő egyező véleményen van a háború okaira nézve és Angliát állítja a világtörténelem ítélőszéke elé. Amott a francia socialismus kel támadásra, emitt a nagyon is poroszos militarismus szemszögéből ítélkezik. Mindkettő történeti mű. Nem ephemer, mert fogják sok ideig idézni és emlegetni. A történeti jelen ismeretével, mint ítélő bíró tör pálczát Anglia önös diplomatiáján. Mindkettő a kútfő pragmatikus erejével hat és a német író nagy kedvteléssel és védő tanuul hívja fel a socialista francziát.

I. Francis Delaisi a »La guerre sociale« folyóirat szerkesztője. Értekezését ma olvasva, sokak előtt apokryphnak látszik, mert az eredetihez nem lehet hozzáférközni és mert német véleménynek is minősíthető, de ámbár a laikus ilyennek is hiszi, mégis meggyőző és mint profetiás mű, nagyon actualis, mert az eleven kútforrásoknál ülve, már 1911-ben előre láthatta a fejleményeket és érezhette a most folyó háborúnak okait és alakulásait. Központja Franciaország, Delcassé és Poincaré politikája, melyből látomásszerűleg tudja meghatározni a háború okát, célját, sőt egyes étappejait. (Antwerpen.) A távoli Keletre, Anglia tulajdonképeni céljára nem tér át és Oroszország széthullására, mire 1911-ben még álomban sem gondolhatott senkisé — nem tér ki rövid és tartalomdús fejtegetése. Nézetem szerint minden színes háborús könyvnel mellőzhetetlen ez a rövid, semmi bőbeszédűségtől sem áradó, csak kizárólag történeti adatokból összeállított füzet. Nem azért, mivel a hozzánk közelebb álló német pedanteria most kiásta, hanem mivel majdnem törvényszövegű pontossággal világosan megjelöli azokat a politikai üzemeket és energiákat, melyek a háborút földidézték. Tenyéren fekvő igazságokat derít föl és nem kalandozik diplomatiás tekervények oduiban, mire a német gondolkodás annyira kapható. Majdnem divinatorikus éleslátással és profétai lélekkel látja hazájának sorsát és ezt a rideg valóságnak számaival, mintegy matematikailag tudja meghatározni. Nem kiméli Németország diplomatiáját sem, nem II. Vilmos törekvéseit, de mégis talál mentő szót

oly nemzet számára, melynek megélhetését természeti: biológiai kényszerűség hajtott nagyobbarányú cselekvésre.

Kivonatolni nem lehet, mert a kivonat szárazságával, a vázlat, a törvény rövidségével van megírva s így az egész könyvet le kellene fordítani. Röviden jellemzi Delcassé politikáját, a megvásárolt és corumpált entente-sajtó mesterkedéseit, az angol-német végzetes párbaj minőségét, az üzletháborúkat, az angol-német iparháborúskodást, a Bagdad-politikát, a Németországot elzáró diplomatiás tényeket, a tengeri hatalom korlátozását: a Dreadnought-aerát, az angol diplomatia főlényét és kitünőségét, Németország külföldi előőrseit, melyek oly törékenyeknek bizonyultak, a belga neutralitas kétértelműségét, Vlissingen baljós megerősítését, Anglia önös szándékait, hogy más nemzetekkel, de főleg a francziákkal vívassa végig ezt a világháborút, Franciaország és Németország viszonyát és ennek alárendelt jelentőségét, az 1902. évi német-francia syndicatust, VII. Eduard befolyását a háború kitörésére nézve, II. Vilmos törekvéseit, hogy Franciaországot és annak megtakarított milliárdjait megszerezze, a párisi börze szerepét, a kitörendő háború óriási költségeit, — melyeket akkor még senki meg sem állapíthatott és nem is láthatott előre —, a francziák kész szerepét, a francia semlegesség lehetetlenségét, a gazdasági absolutismus őrzöngéseit, a francia pénzvilág szerepét az elzász-lotharingiai kérdésben, a háború tervezetét, végrehajtását és végül egy békés megegyezés lehetőségét. Ebbe a hosszú mondatba foglalt tartalom csak rámutatás egy igaz érzésű francia hazafinak törekvéseire, hogy csekély szavával megelőzzön olyan világveszedelmet, a melyre és a melynek nagyságára még ő sem gondolhatott és melynek mostani stadiumában további kifejlődése előtt még mindig tanácstalanul és kilátástalanul állunk.

Itt és a következő szerzőnél is megemlíthetjük és hangsúlyozhatjuk, hogy indokolatlanul és bizonyítéktalanul van beállítva a háború előtti világpolitika vonatkozása a magyar felfogáshoz. Mind Delaisi, mind Hueber ellenőrizhetlenül hangoztatják a magyar politikusoknak a háború előtt nyilvánított entente-érzelmeit. Említik, hogy VII. Eduard erre sokat épített, sőt élesztette és felhasználta volna. Adatokkal és bizonyítékokkal adósok maradnak és így a jövődő magyar történetíróra hárítják a feladatot, hogy ezt vagy megcáfolja, vagy teljes valóságában földerítse.

2. Dr. Karl Hueber egyik legerősebb kútője az előbb említett értekezés. Egy vérbeli francziát állít be művébe, hogy vele igazolja azokat a vádakát, melyeket Anglia ellen a documentumszerűség erejével felhozhat. Erre a francziára neki szüksége van és szüksége lesz mindenkinek, ki a háború okaival valamikor

foglalkozni fog, még akkor is, hogyha a titkos levéltárak aktái napfényre fognak kerülni. Mellette természetesen fölhasználja a napisajtónak, akár ellenséges, neutralis vagy német háborúellenes és mellettes szócsoveit és háborús államnyilatkozatait. Még ma ellenőrizhetlen magánleveleknek, kihallgatásoknak és mende-mondáknak is teret nyújt, hogy megszólalhassanak. Egy szóval mindent fölhasznál, hogy a bűnöző Anglia céljait valószínűvé tegye. Bármennyi igazsággal érvel, könyve ezzel mégis kiszorul a szigorúan vett tudományosság birodalmából mert a jöhíszeműségre és hiszékenységre épít. Ezzel szinte pamphletszerűvé válik, a mi azonban érdemből nem von le és jelentőségét mint történeti forrást le nem alacsonyítja. A jelen történetírója, az események forrójából megnyilatkozó történetíró ilyen jelenségeket semmiképen sem mellőzhet. A távlat természetszerűleg elmosódik, a történeti igazság földerítése pedig sohasem a jelen exigenciák folyománya.

Hueber szerint Anglia diplomatiája, vele sajtója már évek előtt kimondotta a Germaniam esse delendam jelszót. Kötelességének vallja, hogy az entente és a neutralisok rágalmait ellen síkra szálljon. Anglia devise, hogy a tengeri uralomra törekvő csak akkor marad a felszínen, hogyha mindig támad és semmiféle eszköztől vissza nem riad. A mint annakidején Napoleon ellen uszított, most Németországban találta meg a maga Napoleonját. Nem a nemzetközi jog egyetemi tanárai szerint akar hódítani, hanem a maga colonialis politikája szerint és mint Európa legnagyobb ellensége, ezt is coloniájává akarja sülyeszteni. A XIX. század második felében 40 háborúja volt a coloniákban (16. és 18. old.), most Európára vetette magát, mert ennek meghódítása viláгурalmának egyik betetőzése. Portugáliát, Hollandiát, Franciaországot már coloniáiban verte meg, csak Németország maradt hátra, hogy azt is leigázza. Angliánál főczél, hogy más nemzettel vívja ki öns sikereit, most a francziával és ennek orosz szövetségesével az ő vérükkel akarja győzelmét elérni. Az 1876-ban tetőfokon járó imperialismusának egyedüli gátja a német és annak hasonló vágyai. Ebben még maga Németország is eszköze, a mennyiben oly rivalistól szabadítja meg, mint Oroszország és nemsokára Japán. Szinte azt cselekszi Németország, a mit ő akar, a mit ő elérni kívánt. A maga szárazföldi hegemoniájának megszilárdítására foglalta le az Aegei-tenger szigeteit, hogy vele az eljövendő konstantinápolyi orosz hódítást sakkban tartsa. Erre törekedett és ezt el is érte. Elérte sajtójával (Northcliffe), mely azt hirdeti, hogy világhatalmát megtámadják, hogy a civilisatiót német veszély fenyegeti. Ezért készítette elő flottájának gyarapítását s vele veszélyeztette Németországot; míg 1904-ben még alig figyelte az Északi-tengert és partjait, már

1912-ben 481.170 tonna hajótérséget tartott itt készenlétben. Hogy erre Németország szintén hadiflottát teremt, hogy dreadnoughtokat épít, az csak a földi béke megromlására szolgál. Nincsen az a lapja, sőt regénye, szépirodalma, mely szolgálatába nem állna annak a jelszónak, hogy a német invasio ellepi majd Angliát. Ezzel tüzei, ezzel szítja a gyűlöletet a német ellen. Az utolsó policemanig elhat évekre húzódó gyűlölségszítása.

Anglia teremt meg az elzáró politikát, ő találja ki a »militarismus« jelszavát, melylyel a socialismus felé hajló világtöbbiség érzelmeit is a maga részére hódítja. VII. Eduard mint politikai és diplomatiiai agitator zarándokolja be Európát (Reval, Spanyolország: Gaeta, Ischl) s arra is ráér, hogy a magyarokat Ausztria és Németország ellen uszítsa (?). Álmatlan éjszakákat okoz neki »Willy játékszere«: a német flotta. (1905.) Lord Grey már Algezirásban az entente-ot teremt és a németek ellen foglal állást. Érdekes, hogy VII. Eduard minden eszközzel azon dolgozik, hogy Ausztriát Németországtól eltántorítsa s mikor ez Ferencz József elszánt akaratan megtörik, botrányosan viselkedik Ischlben (1908 aug. 11.) az osztrák udvarral és a főherczenőkkel szemben. Mindez nyílt diplomatiiai campagenak látszanék s ezzel az angol moral meg volna mentve, hogyha ezalatt Berlinben és másutt német földön nem nyilvánítaná az angol machinatio a némethez szító álkonszenvét. (Angol újságírók látogatása Berlinben. Haldane szerepe. VII. Eduard Berlinben 1909). Mindezeket a mesterkedéseket azonban belga (Legheit párisi, Greindl báró berlini, Lalaing, később de Cartier londoni consul, Beyens báró actái, Guillaume báró Párisban) részről (1907) átlátják és kormányaikat figyelmeztetik.¹ Bosznia és Hercegovina annectálása, a Bagdad-vasút (1910), a vlissingeni erődítmények (1911) még a búr háború sympathiáinál is erőszakosabb hullámokat vertek Angliában és már-már a háború küszöbére hajtották az entente-ot.

1903 óta Franciaországban az »Éljen Krüger, Le Chamberlainnel« jelszót fölváltotta az »Éljen VII. Eduard«. Később Poincaré elnöksége egyenlővé vált a »C'est la guerre« jelszóval és a revanchesal. Anglia Oroszországgal szövetezik. Olyan jelszók mint »Kairo—Kapváros« »Calcutta—London«, »Konstantinápolyba Berlinen visz át az út«, »Anglia határa nem a csatorna, hanem a Maas-vonal«, »Antwerpen Anglia kikötője«, »Calais Anglia hídfője« mind az angol diplomatiában, mind a francia revanchieriek fejében megkövesedtek és ki nem irthatók. Ezekhez csatlakoztak

¹ Belgische Aktenstücke, 1905—1914. Herausg. vom Auswärtigen Amt. Berlin.

az angol nemzetgazdászok elméletei, kik Németországot a világpiacról egy évszázadra le akarják szorítani és tönkretenni. (Gary és az United States Steel Corporation 1914 okt.).

Anglia bűne a háború közvetlen kitérője is. A sarajevói gyilkosság részese, midőn a délszlávok védelméhez csatlakozik. Bűne abban culminál, hogy az orosz, francia, belga mobilisatióban részes. Míg ezt elpalástolni törekszik és Németországra akarja háritani, addig kitűnik, hogy tud arról, hogy Sassonow már 1914 július 30-án mobilisál, hogy Franciaország 1914 július 31-én bevonul Belgiumba, hogy Olaszország (1914 július 30) velük fog tartani. Nem törekszik arra, hogy a háborút elodázza, hanem reméli, hogy Németország és Ausztria három oldalról megtámadva majd fölmorzsolódik, míg ő páholyból tekinti a harcot. Maga Anglia is mobilisál (Portsmouth), midőn Ausztria Szerbia ellen mobilizál. Tudja, hogy a francziák a belga határ felé, az oroszok Posen felé (1914 márczius) csapatösszevonásokat eszközölnek, tudja, hogy 1910-ban az orosz kormány az aranykészletet az egész birodalomban bevonja, tudja, hogy a Visztulánál (1914) kaukázusi és szibériai csapatokat csoportosítanak, tudja, hogy Kowno várát (1914 július 13) hadi készütségbe helyezik; hogy az orosz katonák szabadságolását beszüntetik és végül, hogy 1914 július 30—31 éjjel az egész orosz ármádia mobilisálva van, tudja, hogy július 29—31 már francia katonák vannak Belgiumban, francia kémeek dolgoztak Belgiumban és — mégsem menti meg a földet ettől az irtózatossá várt vérontástól, csakhogy a németet leverje. Maga pedig, otthon nem lévén állandó hadserege, a coloniákban (Afrika : Naisobi, Karunga, Mombassa) mozgósítja csapatait.

Hueber igen érdekesen tárgyalja a belga semlegesség kérdését is. Annak teljes történetét adja 1831 és 1839-től kezdve. Hangsúlyozza, hogy voltaképen az egész Belgium blokk volt Franciaország ellen, sőt a nagyhatalmak (Németország nem, de Poroszország igen) abban egyeztek meg, hogy mihelyt Franciaország részéről a bevonulás veszélye forogna fenn, akkor azok incidentaliter bevonulhatnak Belgium védelmére. A neutralitás jogi kifejezése a sérthetlenség (l'inviolabilité) és a belga épség (l'intégrité) körül forog. Az első tiltja, hogy Belgium területét bármely nagyhatalom kizsákmányolja, használja, megszállja akkor, midőn egy más államot (pl. Franciaországot vagy Németországot, Hollandiát) meg akarják támadni; a második tiltja, hogy Belgium megtámadtassék, megsemmisítettessék vagy megcsönkítettassék. A német az első tilalmat megsértette, a második kérdésre a jövő felelhet. Anglia, a mely félt Németország támadásától, semmiféle biztosítékot nem nyújtott Belgiumnak a há-

ború előtt arra az esetre, hogy ha bajba kerül. Csakis a háború kezdetén és annak folytatásában állott elő ügyvédeként. Sőt már 1912-ben kijelentette, hogy meg fogja szállni Belgiumot és az entente cordiale keletkezése után (1906) a belga hadvezetőséggel megegyezett, hogy az esetleges német támadás ellen megszállja Antwerpent. Anglia ettől fogva Belgiumot az ententehez bilincselte és erre semlegesellenesen kényszerítette, még pedig azzal a föltétellel, hogy ha ebbe nem egyezik bele, akkor Kongót elveszi tőle, sőt még tovább is ment, annyira, hogy mostani állítólagos segélye fejében egyenesen a Kongo bírását kötötte ki magának hadikárpótlásul.

Hueber prókatori élelműséggel s majdnem táblabírói föfogással állítja élénk Anglia mesterkedéseit. Ma elhiszszük neki, mivel minden irányban Anglia politikája látszik megvalósulni, mert útjai megegyeznek Hueber föltevéseivel, eszközeiben pedig sohasem válogatott. Azonban meg kellene hallgatni az entente-beli irodalmat is, mely, sajnos, nálunk oly szigorú zárlat alatt van, hogy hozzájuthatni nem lehet; nálunk még kevésbbé, mint Németországban.

Morvay Győző.

Ivić Aleksa: Izmedju prvog i drugog srpskog ustanka (Az első és a második szerb felkelés között, 1813 szeptember—1815 április), Zagreb 1917.

Ivić Aleksa: Austrija prema ustanku Srba pod Milošem Obrenovićem (Ausztria és az Obrenovics-féle szerb felkelés, 1815 márczius—december), Zagreb 1917. Különlenyomat a Vjesnik hrvatskoga zem. arkiva 18. (1917) kötetéből.

A magyar történetírók eddig igen kevés figyelmet szenteltek monarchiánk és szomszédjai között a XIX. század elején való viszonyoknak. Az érdeklődés ezen hiányának az oka talán abban rejlik, hogy az akkori absolut és centralistikus rendszer a magyarságnak a külpolitikai viszonyokra való befolyását majdnem teljesen ki tudta küszöbölni. Pedig ebben az időszakban Magyarország közvetlen szomszédságában messzeható következményekkel járó esemény játszódott le: A szerbek felkeltek a törökök ellen először Petrovics Karagyorgye vezetése alatt s ezen felkelésük lenyomtatása után Obrenovics Milos alatt kivívták a szerb herczegséget, a későbbi királyságot.

A magyar írók közül egyedül Kállay Béni méltányolta kellőképen a szerb állam feltámadásának a fontosságát. A szerb felkelésről szóló tanulmánya azonban nem terjed ki az Ivics által tárgyalt korig. Azonkívül Ivicsnek szóban forgó két dolgozata új és eddig ismeretlen levéltári anyagon alapul; jegyzeteiben

a szerző új források egész halmazát hozza fel, úgy hogy alkotása inkább forrásmű, semmint értekezés. Kiemelem a következő eredményeket :

Az első dolgozat négy részre oszlik : 1. »Karagyorgye és vajdái az osztrák területen«, a hol a szerb felkelő vezér sorsa le van írva zimonyi contumatiája (1813 október 3) óta Oroszországba való elutazásáig (1814 szeptember). Zimonyból áthelyezték Fenek monostorába, innen Golubincire, később becsukták a péterváradi erődbe. 1814 elején Grazba internálták, munkatársait pedig más stájerországi helyekre. Új anyag alapján bizonyítja a szerző, hogy Szerbia bukásának főokozója Nedoba Tódor, oroszországi diplomatai ügynök volt, hogy továbbá Karagyorgye, Szerbiából menekülve, azzal a tervvel foglalkozott, hogy oroszországi segítséggel új felkelést rendez majd Szerbiában, miben azonban a monarchia megakadályozta az által, hogy szerb honfitársaitól választotta el. 2. Az »osztrák-török tárgyalások a szerb főnökök kiadatása ügyében« a szerző szerint úgy folytak le, hogy a monarchia diplomatiája kijátszotta a török kormány ebbeli kövételését. 3. »A többi szerb menekülő Szerémségben és Bánátban« cím alatt a szerző leírja a szerb emigránsok (körülbelül 100.000 lélek) szenvedéseit, a törekvéseket, hogy azokat magyar területen telepítsék le, végre azoknak a visszatérését a török amnestiának proklamatiója folytán. 4. »A szerbek állapota Szerbiában az első és a második felkelés között« című fejezet Szulejman Szkopljak basa zsarnoki uralmát tárgyalja. Annak következménye új felkelés volt Obrenovics Milos, Karagyorgye egyik vajdájának vezetése alatt.

A második dolgozat a monarchia magatartását tárgyalja az új, 1815 április havában indított szerb felkeléssel szemben. Metternich herczeg ellenséges viselkedést tanúsított a szerb felkelőkkel szemben és sikerük meghusítására törekedett. Tette ezt egyrészt tekintettel a barátságos török birodalomra, másrészt pedig a szerző szerint azért, mert semmi jót nem látott abban ha felkeléssel a monarchia déli határán egy orthodox parasztállam jönne létre. A török portára nehezedő orosz nyomás azonban Metternich áskálódásai ellenére is biztosította a felkelők teljes sikerét.

Dr. Sufflay Milán.

Folyóiratszemle.

Alkotmány. 1918. 71. sz. (tb.) *A magyar állam életrajza.* Méltányoló ismertetés Szekfű Gyula könyvéről, mely eredetileg német nyelven jelent meg a külföld tájékoztatására. — 79. sz. *Sebestyén József Czobor Bálint házassága.* (Egy főrangú házasságkötés a XVIII. században). Czobor Bálint és Monyorókeréki özv. Erdődy Farkasné

szül. Frakostyáni Draskovich Borbála házasságának körülményeit mondja el. — 106. sz. *(ib.) A cseh-huszita mozgalmak*. Ismertetése Tóth-Szabó Pálnak a M. T. Akadémia kiadásában megjelent »A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon« cz. munkájának. — 107. sz. *Boroviczény Nándor. A váci egyházmegye történeti névtára* című munkájának hasonló című munkáját ismerteti.

Budapesti Hirlap. 1918. 77. sz. *Gálos Rezső. Németeknek — magyarokról* címmel Lux J. A. Ungarn munkáját ismerteti, mely a múlt évben Münchenben jelent meg. — 81. sz. *K—i J—s. Rajzok a török világból.* Takáts Sándornak az Akadémia könyvkiadó-vállalatában megjelent hasonló című munkájának 3-ik kötetét ismerteti. — 106. sz. *Huszár Vilmos. A marnai csata* címmel részletet közöl »Ha a bálványok romba dőlnek« című megjelent művéből. A csata nagy fontosságát nem lehet kétségbevonni. A mi szempontunkból tekintve a dolgokat a marnai csata meghosszabbította a háborút. Fontossága abban is van, hogy ellenfeleinknél közkeletűvé tette azt a thesist, hogy Németország csak úgy győzhetett volna, ha »gyors döntést« bírt volna kierőszakolni, de mivel ez nem sikerült neki, sorsa immáron »meg van pecsételve.« A későbbi események a »biztos győzelembe« vetett hitüket megingathatta volna. Nem Franciaország új dicsőségének, hanem a nagy nemzetek sorából való kiválásának egy korszaka kezdődik a marnai »győzelem« mel.

Budapesti Szemle. Márczius. *Gaal Jenő : Gr. Széchenyi István nemzetgazdasági alapeszméi.* Széchenyi nem felszeng szakemberként foglalkozott a nemzetgazdaság eszméivel, hanem csak missziója egyik fontos eszközét látta bennök ; nem is írt önálló közgazdasági elméletet, de műveiben az erre vonatkozó gondolatok bőven találhatók. Eszméi között vannak csak az ő korabeli viszonyokra alkalmazhatók, viszont sok közülök általános érvényű (pl. éghajlatunkról, földrajzi fekvésünkről, talajviszonyainkról, az emberi szükségégek és szükségletek természetéről, termelési és fogyasztási hajlamainkról). Alaptétele, hogy a jól rendezett munka a nemzeti gazdaság talpköve. — *Takáts Sándor : Zrinyi Miklós emlékezete.* A jubiláris emlékezésnek legérdekesebb pontja az, a hol a Zrinyi fejlődését irányító hatóerőket tekinti át (családi örökség, Poppel Éva, történelmi tanulmányai) ; rámutat Zrinyi politikai törekvéseire, munkájának akadályaira és a részvételeire, melylyel az ország halálát fogadta. — *Germanus Gyula : A mai török nyelv és műveltség.* Dselál Núri könyvének (Türkcsemiz) ismertetése kapcsán rámutat a törökség műveltségének átalakulására (a krími háború óta), a felszínes utánzásaira és legújabb törekvéseire. — *d. : Károlyi Árpád az 1606-iki bécsi békéről. A Magyar Országgyűlési Emlékek XII. kötetének ismertetése : rámutat a bécsi békét megerősítő királyi oklevél dátumainak meghamisítására.*

Április. *Berzeviczy Albert : A bolgárok és Magyarország.* A Szófiában tartott előadás rámutat arra, hogy a bolgár és magyar nemzet fejlődésében analog történeti események hatását láthatjuk ; a két nép már a középkorban is, azóta is érintkezett egymással ; megmagyarázza a magyarság rokonszenvét a török iránt a krími háború idején és a múlt század hetvenes éveiben, végül a magyar kultúra fejlődését tekinti át. — *Gaal Jenő : Egy elfelejtett nagy emberünk, Thessedik Sámuel emlékezete.* Az Akadémia kiadásában megjelenő nagyobb munkája kapcsán összefoglalja Gaal Jenő az elfelejtett szarvasi lelkész pályájának történetét : bemutatja fejlődésének első lépéseit, a szarvasi egyház és iskola ügyében való fáradozásait, a pozsonyi kir. iskolai bizottsághoz küldött munkálatait és mintaiskolájának rend-

szerét. A reális mezőgazdasági és ipari ismeretek terjesztése elismerést és keserűséget egyenlő mértékben szerez Thessediknek; az elismerésből a királyi szó jutalmát, Festetich György megasztelő megkereséseit és a nemesi oklevelet, Nákó gróf nagyszentmiklósi földművesiskolájának megszervezését, a nádor látogatását és a katolikus orvos meleg kérését emeli ki, közben paptársa bujtogatásának eredményéről is tájékoztat. — *Barabási Kun József: Választójogunk fejlődési története.* Az 1848. V. t.-cz. alkotmányjogi jelentősége az, hogy az országgyűlési rendi képviselő helyébe a nemzeti képviselő (nem »népképviselő») elvét iktatta; a testületi hatóságok helyett választókerületek küldenek képviselőket; a képviselő választóival szemben teljes jogi függetlenséggel bír. Ismerteti a választói jog anyagi oldalát és a választási eljárását, az 1874: XXXIII. t.-cz. kiegészítő rendelkezéseit. Attekinti a választójogi reformkísérleteket (1899: XV., Kristóffy-féle javaslat, Andrássy pluralitások javaslata) és rámutat választójogunk igazságtalanságaira. — *Bolgar Elek: A magyar nemzet története angol nyelven.* Yolland Arthur 1917-ben London- és New-York-ban megjelent könyvének tartalmát tekinti át fejezetek szerint.

Egyenlőség. 1918. 1—4., 6., 9., 10., 12—15. sz. *Büchler Sándor. A zsidók története Magyarországon a mohácsi vesztől a szabadságharczig.* Források alapján írt története a zsidóknak. — 12—14., 16. sz. *Groszmann Zsigmond. Pesti zsidó katonák 1848 előtt.* Adatok a zsidók hadkötelezettségéről. II. József óta.

Eperjesi Lapok. 1918. 1., 2., 4. sz. *Horváth Ödön. Korabinsky — Eperjesről.* Korabinsky »Geogr.-histor. Produkten Lexikon von Ungarn« 1786-ban megjelent munkájából Eperjesre vonatkozó adatokat vázlatosan mutatja be.

Ethnographia. 1917. 4—6. füz. *Versényi György: Tompa népies költészetéről.* Tompa Mihály sokoldalú költészetének néprajzi vonatkozásait nyomozza. Fejtegetéseinek végén fölveti a kérdést: honnan vette Tompa regéinek, mondáinak tárgyát, mert azok, nagy részben, az irodalomban ösmeretlenek? ! Ebben az ösmeretlen anyagban sem lehet tudni még ez idő szerint, hogy mi a néptől való és mi a költői lelemény. Ennek az érdekes kérdésnek eldöntését különösen most, a költő születésének százéves fordulója alkalmából, a kutatók figyelmébe ajánlja. — *Sebestyén Gyula: Arany János és a hagyomány.* (Bef. közl.) Arany idejében az árpádkori latin krónikákra utalt költőt még fogyatékosan támogatta a mondafejtési munkálat; Hunfalvy Pál pedig Magyarország ethnographiájáról írott könyvében egyenesen ostoba mesének nyilvánította a krónikáknak a hún-magyar kapcsolatra vonatkozó fejezeteit. Mindez Arany költői kedvére bénítólag hatott s hozzájárult ahhoz, hogy nagy nemzeti eposzának utolsó tervvázlatában a hún-magyar kapcsolatot már egészen elejtette. Mivel azonban épen Hunfalvy Pál könyve váltotta ki nálunk a komolyabb néprajzi munkálkodást s vele a virágzó mondatkutatót, joggal remélhető, hogy e tudomány a nemzeti hagyományban rejlő összes kincseinket ki tudja hüvelyezni úgy, hogy az epikai hitel sérelme nélkül történeti és mondai alapon nálunk is létrejöhet még egy hatalmas nemzeti eposz; így lesz aztán elérhető az, a miről Arany lelke álmódott. — *Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.* (2. közl.) Targyalja a jogi közmondásokat, a családjogot, a házasságjogot, az endogámiát és exogámiát, a kiskorúak eljegyését, a nőablást, a nővásárlást, az ősmagyar házassági jogszokásokat Gardézi helyesbített szövege szerint, a növetéltárt és vándját, a magyar nőnek prémeiktől vett elnevezéseit, a halottak lakodalmát,

az özvegyiséget, a leviratust, a szülők és gyermekek egymáshoz való viszonyát, az atyai hatalmat, a vő befogadását a feleség családjába (ambilanak házasság !), a matriarchátust, a matrilineáris szervezetet, a *couvadeot*, a házközösségi és nemzeti szervezettel. — *Néphit és népszokások. Richter M. István: A remekelés.* (A németprónai mészárosok multjából.) — *Néphöltészet és népzene. Harsányi István és Gulyás József: A kurucz dalok forrásai. VIII. A »Magyar gályarabok éneke.*» A fenti című ének eredetének és hitelességének kérdésével foglalkoznak. Ez éneket Káldy fölvette a »Kurucz dalok« cz. gyűjteményébe, onnan azonban törülni kell, mert minden kétséget kizárólag beigazolódik, hogy ez ének magyar szövegét Jeszenszky Károly szerzette a mult század nyolczvanas éveiben. — *Irodalom. dr. m. l.: Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai.* Ösmertetés. — *Sikabonyi Antal: Az alkotó lélek és a háború.* A névtelen bíráló elhamarkodottnak és merőben alaptalannak találja szerzőnek azt az állítását, hogy a mai háborús népköltészetben új motívum, új eszme egyáltalában nincsen. A gyűjtők — úgymond — az új és értékes adalékok egész tömegével rá tudnak czáfolni a szerzőre. — *Ének Ihor hadairól és a palócokról.* A névtelen ösmertető a mostani alakhi és sikerült tájékoztató bevezetéssel ellátott új fordítást jelentékeny irodalmi nyereségnek tartja.

Historische Zeitschrift. 1917. 3. F. 22. Bd. 3. H. J. Loserth ismerteti igen elismerően a megboldogult *Thallóczy Lajos* szerkesztésében és részben tollából megjelent *Illyrisch-Albanische Forschungen* két kötetének dolgozatait. — Ugyancsak ő ismerteti *H. v. Schubertnek* a német szakirodalomban erős visszhangot keltett munkáscskáját »*Die sogenannten Slavenapostel Constantin und Methodius.*» — Rövid említést találunk még *E. Wertheimer: »Friedenskongresse und Friedensschlüsse im 19. u. 20. Jahrhundert«* cz. munkájáról. — 15 háborús jórész Angliával foglalkozó, részben angol nyelvű könyvről is kapunk rövid ismertetések.

Illustrierte Zeitung. 1918. 3904. sz. *Naumann F., Die geschichlichen Zusammenhänge zwischen Germanen und Magyaren.* A németekre nézve annak szükségességét hangoztatja, hogy a nemzeti magyar történetet megismerjék és megértsek. Ennek ismerete az első feltétel arra, ha továbbra is közös történetet akarunk »csinálni«, a mint közös közép-európai történetet alkottunk és éltünk 50 év óta a világháborúig. Kevesen ismerik a magyarok sorsát és küzdelmét a középkortól kezdve a legújabb korig. A magyarok nemzeti küzdelmét nemcsak osztrák szempontból kell ismerni, de tekintettel kell lenni az önálló magyar felfogásra. Mária Terézia, II. József tetteit is több oldalról kell vizsgálni. Ép így az 1860—1869. évbéli eseményeket is. 1867 óta a magyarok voltak azok, a kik a külpolitika új irányítását megalapozták. Ez időtől kezdve a magyar történet a közép-európaiaknak alkotó része lett. Ha a dualistikus kormányforma nem létesül, kérdés, vajjon az 1870. év úgy folyt volna le, mint a hogy lefolyt; s kérdéses, vajjon az 1878—1879-ben a politikai közösség formulázásáig jutottunk volna. Az osztrák-magyar politikának magyar vezetősége létesítette a melegséget a német és osztrák-magyar állam között. Ennek következménye volt Bismarck és Andrássy együttműködése a berlini kongresszuson. Ez együttműködés volt annak a hadi helyzetnek a statualása, a melyben most vagyunk. — *Weber A. Die literarischen Beziehungen zwischen Ungarn und Deutschen.* A német hatásról a magyar irodalomra ír. — *Demény Dezső. Germanische und ungarische Musik.* A magyar és német zenei kultura kapcsolatát is-

merteti. — *Gurlitt Kornelius. Die Leistungen in Kunst und Kunstgewerbe.* A művészet és iparművészet fejlődését írja meg nagy vonásokban. — *Bleyer Jakob. Ungarn und Deutschungarn.* A magyarországi németiség viszonyáról a magyarsághoz, másrészt a németiséghez.

Irodalomtörténeti Közlemények. II. füz. *Király György: Világbíró Sándor mondája régi irodalmunkban.* A dolgozat ebben a részében a monda forrásait állítja össze (történetírók, Sándor-regények, középkori példázatok, népmesék) és középkori irodalmunkban való előfordulását állapítja meg. — *Perényi József: Aranka György magyar nyelv-művelő társasága.* A reánk maradt kéziratgyűjtemény szépirodalmi műveit veszi sorra; érdekesebb közülök a Kolozsvár 1655. és 1697. évi égését sirató vers Tinódi modorára emlékeztető történeti hűségével, Cserey Farkas kesergő éneke. Szép számmal kerültek elő történelmi tanulmányok is; szerzőnk a következőkről szól: Erdélyi vajdák közül, a kik Szolnok vármegyei ispánok voltak (Arankáé); volt és mostan virágzó vitéz rendeknek tüköre (Seelmann); Num S. R. Stephanus Transilvaniam solemnium armorum expeditione in suam potestatem redegerit? (Thorwächter); A földképek készítésének históriája (Németh L.); Az abrudbányai fakönyv; Heydendorff generális életrajza (Heydendorff C. M.); Kolozsvárnak 1734-ből való leírása; Feljegyzések Vizaknai naplójából. Ismerteti továbbá azt a néhány iratot, a mely a Társaság munkássága körének tervbevetett kifejlesztéséről tájékoztat, a társaság tagjegyzékét, és függelékül jó bibliographiát nyújt. — *Dézi Lajos: B. Kemény Zsigmond és Kovács Lajos levele b. Wesselényi Mihlósnak.* 1845. ápr. 22-én és u. e. ápr.-ban vett két levél közlése. — *Iványi Béla: Irodalomtörténeti levelek a gr. Teleki-család győmrői levéltárából.* Kazinczynak 8, Horváth Istvánnak 2 levele. — *Wagner József: László Zsigmond, A kurucz balladák.* Részletes és alapos kritikája László kísérletének, mely nyelvmelódiai alapon próbálta a kurucz balladák hitelességének kérdését megoldani. — *gr.: Lux Joseph August, Ungarn.* Lux fölfedezte és honfitársainak (minden előitélettől menten) fölfedezi hazánkat. Közjogi, történeti, művészeti és művelődési ismeretei tiszteletre méltók.

Katholikus Szemle. 1918. Február. *Lám Frigyes Brentano Kelemen (1778—1842)* című dolgozatában az eddig kevésbé méltatott romantikus költő emlékét eleveníti fel a reá vonatkozó újabb irodalom s nevezetesen Schellberg V. műve alapján. Elmondja a költő hányatott élete folyását és jellemzi műveit. — A könyvismeretéseket és brálatok között *Pompéry Aurél a Magyar Országgyűlési Emlékeknek Károlyi Árpád szerkesztésében* megjelent XII. kötetét ismerteti meleg elismeréssel; *Petrich Béla Wetterlé: L'Allemagne qu'on voyait et celle qu'on ne voyait pas* cz. könyvről számol be; *Lukcsics József* pedig *A váci egyházmegye történeti névtára* cz. mű második kötetét ismerteti, a mely a papság életadatait tartalmazza.

Márczius. *Hanuy Ferencz »Örvénylő utakon az autonómia felé«* című értekezésében azokat a küzdelmeket taglalja, amelyeket a magyar katolikus egyház vívott az autonómiaért az 1848-iki országgyűléstől az autonómia-törvényjavaslatnak Apponyi Abert gróf által 1917 decemberében történt benyújtásáig. — A könyvismeretéseket és brálatokat során *Balanyi György* ismerteti *Cuno Hofer »Die Keime des grossen Kriegeres«* cz. munkát.

Április. *Petrich Béla »Az Elzász-Lotharingia-kérdés multja és jelenje«* cz. az elzászi kérdés történetét, a tartomány sorsát vizsgálja a kelta korszaktól 1871-ig, azután a német-francia háborút követő politikai és társadalmi harcokról szól, melyet a németiség és francziák

Elzászárt folytattak, végül a demographia és gazdasági élet szempontjaiból vizsgálja, mennyiben jogosultak Franciaországnak Elzászra emelt igényei. — *Hetényi Gyula* »Régi és új utak a leánynevelésben« cz. reflexiók a nőnevelés modern, divatos és örökérvényű jelzavai körül. — *P. Shrotty Pál* »A török Rivierán« czímmel egy Konstantinápolyból Smyrnába és Ephesosba tett kirándulás kapcsán sűrűn elevenít fel emlékeket a klasszikus, byzanci, török korszakok történetéből, nemkülönbén a most folyó háborúból. — A könyvismertetések között még leginkább *Suppan: Die Donau und ihre Schiffahrt* cz. műve érdekelhet, a melyről Czirbusz Béla dr. számol be.

Május. *Várdai Béla Zrínyi a költő* cz. dolgozatában Zrínyire vonatkozó életrajzi adatokon kívül a költő catholicismusát vizsgálja s költészetét, nevezetesen a Szigeti veszedelem-et méltatja. — *Hadzsega Gyula* *Az unió lehetőségeiről* ír *Ukrajnában*. — *Vay Péter gróf* »A világháború keleti harczterein« czímmel első közleményét adja egy útleírásnak, a melyben elég bőven akadunk történelmi vonatkozásokra. Ez első közleményben az örmény fennsík, a Kaukázus két oldala s az Ararat környékének vidékeit és népeit mutatja be. — *Németh Imre* »Adatok a nagyszombati egyetemi ifjak életéhez« cz. cikkében főként az egyetem s a város torzszalkodásaihoz s az egyetemi ifjakat ennek folytán ért sérelmekhez nyújt adatokat a XVII. sz. második feléből. — A könyvismertetések között *Lukacsics József* mond nem épen kedvező kritikát *Bossányi Árpád: A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai* cz. kiadványának II. köteteről. — *A. L. Szemere Samu: Giordano Bruno* cz. munkáját ismerteti.

Közművelődés. 1918. 10. sz. *Temesvári János. Egy érdekes információ 1740-ből.* Az orsz. Levéltárban talált s az erdélyi püspöki szék betöltésére vonatkozó 1740. iratokból ama rejtélyt oldja meg, miként jutott báró Klobusiczky Ferencz az erdélyi püspöki székbe, holott az erdélyi udv. kancellária hármass jelöltjei között elő sem fordul.

Külügy-Hadügy. 1918. 1. sz. *Gábor Gyula. »Királyért és hazáért.«* A m. kir. honvédség félszázados fennállása alkalmából. Visszaemlékezés 1868. XL. t.-cz. alapján felállított honvédségről, a törvény-cikk parlamenti tárgyalásáról kivonatosan ; és az első honvéd dandár-gyakorlatról.

Magyar Figyelő. 1918. 2. füz. *Podhraczký György: Ukrajna* nemzeti törekvéseit ismerteti. — *Gamma: A független Finnország.* A finn népnek a világháború alatti függetlenségi törekvéseit vázolja.

3. füz. *Pereszlényi Pál: Adatok az ukrán köztársaság történetéhez.* A világháború alatti ukrán-mozgalmak főbb documentumait közli.

4. füz. *Bonkáló Sándor: A cholmi kérdés.* A lengyel-ukrán határ-ellentéteket igyekszik történeti szempontból megvilágítani. — *Rácz Dezső Károly: Anglia és Oroszország.* Angliának Oroszországgal szemben követett politikáját vázolja az utolsó másfél évszázad alatt. — *Bekir Sridki: Az újjáébredő tatárság.* A tatár nép szellemi és gazdasági állapotát ismerteti. — *Irinyi Jenő: Szerbek és olaszok.* Szerb politikusok nyilatkozataival törekszik a szerb-olasz érdekellentéteket, megvilágítani. — *Mezei Ernő: Eötvös Károly.* Egyéni jellemét és írói egyéniségét jellemzi. — *Takáts Sándor: Ebergényi László altábornagy.* A XVIII. századi európai hírv. huszártiszt katonai pályafutását jellemzi. — *Hollandia és Anglia.* A két állam közötti évszázados versengés jellemzése.

5. füz. *Szádeczky K. Lajos: A nagyszebeni csata és a honvédek.* Az 1916 szeptember 25 és 27 között lefolyt csata leírása. — *Csillag Kálmán: II. Miklós cár és az orosz-német szövetség.* Az 1905. évi bjorkői orosz-német szövetséget ismerteti francia források alapján.

Magyarország. 1918. 91. sz. *Móricz Pál. A pesti honvédek első tisztihara.* Az 1869-ben felállított honvédség történetéhez nyújt adalékokat.

Magyar Paedagogia. Január. *Szelényi Ödön: Payr Sándor, Nagy György és a harkai iskola II. József korában.* Ismertetés. A könyv hőse Nagy György ev. tanár és lelkész (1735—1812); de a tanulmány nemcsak életrajz, hanem valóságos korkép, éles vonásokkal állítja elének a türelmi évtized mozgalmait.

Febr.—Márczius. *Fináczy Ernő: Népoktatásunk alaptörvénye.* Az 1868: XXVIII. t.-cz. méltatása; a benne megnyilatkozó nagy elvek: az egyetemes tankötelezettség, a tanulás és tanítás szabadsága, a vallásoktatás rendezése a szabadelvűség alapján. — *Tarcsay Erzsébet: Magyar iskolák Horvát-Szlavonországban.* A XVII. sz. folyamán csak a református egyház tartotta fenn a Szerémségben a nemzeti iskolákat. II. József idejében a zágrábi Hauptnationalschulében rendkívüli tárgyként tanították a magyar nyelvet, és ilyen érvénysülést követelnek számára a 90-es évek tantervei is. A királyi helytartóság 1792-ben el is rendeli, hogy a zágrábi tankerület minden fontosabb iskolájában legyen legalább egy magyar tanító. A rendelet megvalósulását Varasdon, Eszéken és Pozsegán is látjuk, s rendkívüli tárgyként marad meg a magyar nyelv félszázadig. 1827-ben és 1830-ban maguk a horvát megyék veszik utasításaikba a magyar nyelv rendes tanításának elrendelését. 1830-tól csakugyan rendes kötelező tantárgy a magyar. 1840-ben keletkezik Zágrábban az első magyar társaskör, de ugyanebben az évben az akadémiai hallgatók ünnepelesen elégetik magyar könyveiket. A magyar tanszékek egyre fogyanak: bár 1844-ben, sőt 1847-ben is követelmény, majd előny a pályázatok betöltésénél a magyar nyelv tudása. 1848-ban mindenütt megszünt a magyar nyelv tanítása. Az abszolutismus idején csak a tiszta magyar nyelvű és »vallású« falvakban volt magyar iskola: földesúriak és községek. A kiegyezés idején 11 magyar tannyelvű iskola van, 1881-ben 14, az 1890. évtől a MÁV. is állít magyar iskolákat.

Április. *Weber Artúr: Szelényi Ödön, A m. evang. nevelés története.* Könyvismertetés. Szelényi a helyett, hogy az evangélikus nevelés összefüggő szellemi történetét adná, különböző szempontokból cikksorozatokba oldja fel az általa fáradhatatlan szorgalommal és buzgósággal összegyűjtött adatokat. A bírálat a mellőzött szempontokat emeli ki.

Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1917. évf. 4. füzet. — *Mihalik József: A budapesti városi nyilvános könyvtár.* A könyvtár igazgatójának, dr. Szabó Ervinnek az 1916. (tizedik) évről szóló beszámolója alapján elismerő szavak kíséretében ismerteti a könyvtár működését. A jelentésnek érdeme, hogy nem szorítkozik pusztán a statisztikai adatok közlésére, hanem ezzel kapcsolatosan az azokból megállapítható tanulságokat is levonja, eszméket, irányítói gondolatokat is vet fel: pl. a tudományos és ismeretterjesztő munkák tekintetében mondottakat a magyar könyvkiadónak nagyon is meg kellene szívlelniök, mert nemcsak erkölcsi, hanem anyagi hasznót is jelentene nekik. Nem elégszik meg pusztá megállapításával annak a ténynek, hogy a felnőtt olvasók sokkal nagyobb mértékben foglalnak helyet, mint a fel nem nőtték, — hanem mindjárt rámutat

a fő okra is, a mi nem más, mint a magyar ifjúsági irodalom szégyény volta. Ez a pár szemelvény is bizonyítja, hogy korunk művelődési viszonyainak tanulmányozója nemcsak élvezettel, de haszonnal is forgathatja a jelentést, melynek a folyóirat elég összefüggően adja kimerítő ismertetését. — *Iványi Béla*: *Eperjes középkori kőfaragói és szobrászai*. Ugyanez a szerző az előző számokban Eperjes sz. kir. város középkori festőivel ismertetett meg. Most a kőfaragók és szobrászok kerülnek sorra: a kettőt már csak azért is össze kellett fognia, mert a középkori latin és német terminologia nem eléggé szabatosan különbözteti meg a két iparágat, melyek minden valószínűséggel nem is voltak annyira különválva, mint manapság; sőt igen gyakran építő-vállalkozók is akadnak köztük. Az eperjesi kőfaragás és szobrászat virágzása kora is a XV. század végére s a XVI. század kezdetére esik, mint a festészeté s ez is összeesik a monumentális építkezések korával. Érdelemes felfedezéseit Divalddal való polemiaival kezdi, kinek szemére veti, hogy »köveken kívül más, tehát írásos adata nincs« . . . »Már pedig, nézetem szerint, kövekkel kort pontosan bizonyítani nem lehet, csak hozzávetőleg.« Ha szerzőnknek ez az állítása helyes volna, Furtwänglernek az athéni Akropolis Athenae-templomairól írott rendkívül értékes tanulmánya semmit sem érne. Persze e mellett még mindig igaz lehet, hogy az eperjesi Szent Miklós plébániai kőtemplom nem a XIII., hanem a XIV. században épült, de ennek akkor sem épen csak a »kövek« az okai. Különben az első alkalom nagyszabású építő s ezzel kapcsolatosan kőfaragó és szobrászati munkára az 1418. évi nagy tűzvész után lett volna, de ekkor még nincsenek Eperjesen ilyen mesterek. Az 1428. évi adórajstrom említ először kőművest, kinek neve Miklós volt. Nemsokára mellette egy másik kőműves is fellép, míg 1441-ben már több kőfaragóról van említés: Joszt vagy Jodok mellett András neve ismeretes, kiknek éveken át a város ad, nem épen művészi munkát. Újabb név 1443-ból a Pálé. Az évtized végén új nevek jönnek forgalomba: József és Benedek; Jodok úgy látszik 1446—49 közt meghalt. Ellenben tovább él és nagyobb jelentőségre tesz szert az ő társa András, kinek neve az 1452. számadásokban szerepel utoljára. A század hatodik évtizedében György, a hetedikben Simon, Márton, Gáspár és Lőrincz kőfaragók az új nevek. Mindezek közül Simonról tudunk a legtöbbet. Neve 1465-ben tűnik fel s a század utolsó évében még él; élete végén (1492) a városi külső tanácsnak is tagja; 1497-ben része van a város alsó kapujának átépítésében, míg a következő évben a Szt. Lénárd-kápolnán dolgozik; 1499-ben Szervác társaságában dolgozik. Márton mester neve ugyancsak az 1465. évben tűnik fel, s 1486-ban szerepel utoljára. A század nyolczadik évtizedében (1478) egyetlen egyszer szerepel egy Hartwig nevű kőfaragó mester. 1485-ben találkozunk először Boldizsár mester nevével, a ki az évtizeddel együtt el is tűnik. Csak valamivel szerepel tovább az ugyanazon évben feltűnő Imre kőfaragó neve. Mindezek közül kiemelkedik azonban Brengiszeyn János kőfaragó, kinek neve 1480-ban szerepel először s a ki a város életében nagy szerepet játszott. Származásáról semmit sem tudunk. Már 1487-ben a város esküdt polgárai közt szerepel, hasonlóképen 1494-ben; a két év közé esik városi bírósága, de ennek idejét pontosan nem tudjuk; szerzőnknek ez az adata kétértelmű. Az évek egész sorában szerepel, mint esküdt, 1503-ban helyettes bíróként is; utoljára 1519-ben fordul elő a neve. Az 1495—1503 közé eső időben ismételten jár városi

kiküldetésekben. Szerzőnk kevesli a kiküldetéseket, melyekben részt vett s ennek okát abban találja, hogy »János mester a XVI. sz. elején Eperjesen meginduló építkezésekből bőségesen kivette a maga részét... úgy, hogy neki voltaképen fizikai (sic!) ideje sem volt arra, hogy ide-oda utazgasson«. Szerepel több végrendelet-tevésnél és más magán- és hivatalos actusnál. A XVI. század első két évtizedében alig van a városnak középítkezése, melyben része ne volna. Legnevezetesebb azonban a Szent Miklósról nevezett parochialis templom átépítése, melyet 1502. márczius elején kezdtek el s éveken át folyt. A számadáskönyvekből megállapítható, hogy kik és milyen munkával vettek részt benne. Az építés vezetője Brengiszeyn János volt, a ki már az első év nyarán átveszi a kőfaragó munkák végzését is több segéddel; ezt a munkát előbb Miklós és Mihály mesterek végezték. Ettől kezdve pontosan megállapítható, hogy milyen munkákért, mennyit kapott s ez adatokból a templom építésének haladása is lépésről-lépésre követhető. Később résztvesz a munkában Albert mester is, János fivére. Ugyancsak János mester vezeti az 1511-ben kezdődő — s ma is ugyanazon czélt szolgáló — városháza munkálatait; ebben is része van Albert mesternek. De már a következő évben csak Miklós kőfaragómester dolgozik rajta. — *Kisebb közlemények* (253—259 lap) rovatában dr. Doronyay Béla: *A balatonkövesdi római feliratos sírlelet* czímen ad jelentést egy feliratos »kölapokkal« fedett római sarcophagusról, melyet a balatonkövesdi kőkoporsó-dombon a véletlen juttatott felszínre. Feliratos fedőlapja három darabból áll s ezek betonszerű habarccsal voltak a sarcophagus nyílására illesztve: a középső darab azonban hiányzik. A feliratos szöveg vékony csemენტréteggel bevont (sic!) mezőben van; a mi szokatlan dolog már csak azért is, mert a csemენტbe — ugy-ebár? — kevésbé lehet betűt vésní, mint a homokkőbe. Az első töredék feliratában az első sor betűinek körvonalai »nem (elég) élesek«. Ha a nyomokat jól vette fel jelentestevő, az első szó nem *Fl(avii)*, hanem *Fl(avia)*. A második darab utolsó sora is szokatlan, sőt e sorok írója nem is tud reá példát. Mindenesetre sokkal többet ért volna, ha jelentestevő a feliratos rész fényképét közölte volna, nem pedig a rajzot: az hiteles lett volna, ez a semminél nem sokkal ér többet; a klisé ára alig valamivel lett volna drágább, mint így. Újabbán — hacsak elháríthatatlan akadály nincs — fényképet szoktak közölni, már csak a hitelesség kedvéért is. Egyébként téved jelentestevő, ha azt hiszi, hogy ez a felirat a sarcophagusban lelt csontvázhoz tartozik: itt nyilvánvalóan régebbi — valószínűleg összetört — sírkövet használtak fel, egy későbbi sarcophagus fedésére. A mi a felirathoz fűzőtt magyarázatot illeti, — csak annyit, hogy a ki még a rómaiak nevének törvényeivel sincs tisztában, annak nem volna szabad ilyen magyarázatra kezdenie. Mióta magyar nyelven is van Római Felirattan, ezeket az elemi dolgokat minden boszorkányság nélkül meg lehet tanulni. A jelentést egyébként az e vidéken régebben talált emlékek felsorolása zárja be. — Következő czikk *A Turócszentmártoni Tót Múzeumról és növénytani gyűjteményéről* közli *Filarszky Nándor* múzeumi orsz. felügyelő jelentését. — *Jósa András: A nyíregyházi múzeumról és egyébéről* czímen jelenti, hogy a hősi halált halt Burián Tamás ügyvéd könyvtárát és több száz darabból álló régiséggyűjteményét a múzeum kapta meg. Az »egyéb« a múzeum őreinek háborús kalandja. *Adalék az oláhok erdélyi pusztításaihoz* cz. cikkből a türkösi könyvtár pusztulásáról értesülünk.

1918. 1. füzet. *Czakó Elemér: Múzeumi séták.* Háromféle múzeumot különböztet meg, a mely *volt*, azonban túlélte önmagát s várja gazdagságának örököseit, erre idézi Berlint; a másik az a típus, a mely a régi múzeum anyagából megifjodva *lesz* s erre példa Dahlem, végül a harmadik típus az a múzeum, mely eleven életet *él*, mint a kölni. Ha szabad úgy kifejeznünk magunkat, mintegy múzeum-politikai program alapjai számára szolgálандó anyaggyűjtést látunk a czikkben, mely — hangsúlyozzuk! — tulajdonképen az illető helyek népismertető (ethnographiai és ethnologiai) múzeumaival foglalkozik, azokat ismerteti és értékeli. — *Iványi Béla: Eperjes középkori kőfaragói és szobrászai.* Második és befejező közlemény. — Folytatja az első füzetben megkezdett tanulmányát. *Szervác* nevű kőfaragóval folytatja a sort, kinek neve 1486-ban szerepel először s a század utolsó évében utoljára Eperjesen, de kőfaragómunkát (a város részére) csak 1498 és 1499-ben végez. (*Lőcsei Miklós* kőfaragó úgy látszik a XV. sz. utolsó évtizedében kerül Eperjesre és pedig Lőcséről s 1497-ben már a külső tanács tagja; 1502 óta a Szt. Miklósról nevezett parochiális templom egyik mestere. Utoljára 1527-ben említik a városi számadások. *Mihály* kőfaragó neve 1502-ben tűnik fel és pedig a Szt. Miklós-templom építésével kapcsolatban. Ő is idegenből került oda s 1513-ban szerepel utóljára, míg György nevű fiát 1528-ban veszik fel a polgárok sorába. *Albert* kőfaragó, kinek neve 1510-ben merül fel, fivére Brengiszeyn János mesternek. Szerepel 1520-ig, mikor végrendelkezik s nemsokára meghal. Ezekon kívül még 9 kőfaragóról van tudomása a XVI. század első negyedéből, de ezek életrajzát a gyér adatokból nem lehet összeállítani: János néven szerepel egy kőfaragó 1513 és 1519-ben; vajjon azonos-e a kettő, — nem tudjuk; Colin (1515); György (1502—1513, 1519?, 1528?); Tamás (1519, 1524); Gál (1520, 1521, 1527—1529.); Kristóf (1521); Ferencz (1523); Glancz János (1525) és Benedek (1525). Szobrász (sculptor): Pál (1522, 1526); János, kinek neve 1491-ben szerepel, kifejezetten kassai. Az Eperjesről ismeretes többi középkori kőfaragó és szobrászati munka mesterét névszerint nem ismerjük; felsorolja e munkákat s végül azt a 28 kőfaragót és szobrászt, kikről tanulmánya során szólott. — *H. Mihalik Sándor: Besztercebányai ötvösök a XV—XIX. században.* Első közlemény. NB. A szövegben ismételt XIV. századot mond kezdetül s nem XV-öt. Az adatok nagy részét a czéhkönyvekből meríti s a város számadáskönyveiből egészíti ki. De szól az ötvösczéh történetéről, annak megalakulásáról is, ami 1580 márczius 12-én történt, 10 taggal. Ezzel kapcsolatban azonban annak a nézetének ad kifejezést, hogy az ötvösczéh már elébb megvolt ott is, mint számos más helyen, s az 1580-iki alakulás nem más »mint a már régebb idő óta meglévő szabályoknak a megváltozott viszonyokhoz mért átírása, módosítása. « Erre vonatkozó indokolásának értékét állapítsák meg mások. Azt azonban, hogy e terület lakói valamikor kelták lettek volna, — nem bizonyítja; a minthogy ennek a kvád és kelta őslakósnak az idehozatala egészen meglepő. A czéh egyébként a XVII. században éri el fejlődése tetőfokát s a XVIII. sz. óta hanyatlak. A XV. századból 10, a XVI. századból 30., a XVII. századból 60 ötvösre vonatkozó adatokat közöl. — *Mihalik József: Egy budai kerámikus a XVIII. században* címen részletesen ismerteti Siklóssy Lászlóknak ilyen című s Kuny Domokosról írt könyvét. A munkát igen értékesnek, szakemberekre nélkülözhetetlenek, a nagyközönségre nézve élvezetesnek ítéli.

Népszava 1918. 106. sz. *Marx-irodalom* címmel Kautsky Károly Marx Károly történelmi jelentősége. Marx K. III. Napoleon államcsínje. Ford. Garami Ernő. Marx K. A polgárháború Franciaországban, ford. Szabados Sándor című munkák vannak ismertetve.

Pester Lloyd. 1918. 67. sz. *Wertheimer Ede. Die Tragödie des Prinzen Don Carlos.* A Don Carlos-kérdés történeti fejlődését előrebocsátván, áttér Bibl Viktor »Der Tod des Don Carlos« munkájának ismertetésére. Bibl az eddigi kutatások kritikai megrostálása után arra az eredményre jut, hogy Schiller drámái költeményében közelebb volt a történeti valósághoz, mint az utolsó évtizedek történelmi kutatásai. Jóllehet határozottan nem lehet megállapítani, hogy Don Carlos az inquisitio áldozata lett. Bibl érdekes jellemzése arra a meggyőződésre juttat, hogy Don Carlos szabad gondolkozása épen éles ellentétben volt atyjának despotikus uralkodásával. Ellen-sége volt az inquisitiónak. Türelmes vallási nézete volt és az elnyomott németalföldiekkal rokonszenvezett. Így lett II. Fülöp vas önkényének és fanatikus dühének áldozatává. — 77. sz. *Marczali Henrik. Don Carlos* cikkében megjegyzéseket tesz Wertheimer ismertetésére. Nagy vonásokban adja Don Carlos valódi rajzát, majd kifogásait mondja el Bibl munkájáról. Helyteleníti, hogy a történetírók a diplomatiái tudósításoknak egyedüli fontosságot tulajdonítanak. A levéltári adatok mellett nem szabad a nyomtatott forrásokat mellőzni. Bibl két munkát hagyott figyelmen kívül. Az egyik Forgách Ferencz évkönyvei, a másik Saint-Simon naplói. Pedig teljes hitelt érdemel-nek. Néhány adatból azt következteti, hogy Don Carlos pervers és degenerált természetű ember volt. — 78. sz. *Pordes Victor E. Wie Przemysl fiel.* Naplószerű adatok 1915. márcz. 22-ről. — 81. sz. *Wertheimer Ede. Nochmals Don Carlos.* Megjegyzéseket tesz Marczali fenti cikkének egyes állításaira. Így Marczali azt mondja, hogy az újabb történészek a diplomatiái tudósításoknak majdnem mindenható fontosságot tulajdonítanak. Minden történész különbséget tud tenni forrás és forrás között. Marczali kifogásolja, hogy Bibl Forgách évkönyveit nem említi. Forgách 2—3 lapon említést tesz Don Carlos-ról, nem lehet tehát helyteleníteni Bibl eljárását annál kevésbbé, mert Forgách csak harmadkézből merít s nem volt szemtanú. Saint-Simonra pedig Bibl is hivatkozik, a mi Marczali figyelmét elkerülte. Dichrichsteint helytelenül hibáztatja, mert II. Miksa császárral csak azt közölte, a mi kellemes volt. Marczalinak azt a nézetét, hogy az elvekért mindent meg lehet tenni, apát, testvért, gyermeket megölni, nem fogadhatja el. Az ily cselekedet nem találhat helyeslésre. Ilyen gonoszság igazságérzetünket sérti. — 85. sz. *Marczali Henrik Schlusswort zu Don Carlos.* Wertheimer megjegyzésére válaszol s pontról pontra czáfolja. — 90. sz. A hírek között *Wertheimer Ede Schlusswort*-jában a Don Carlos-vitában válaszol Marczalinak. — 91. sz. (A hírek között.) Marczali végső megjegyzéseit teszi meg Wertheimer czáfolatára.

Pressburger Zeitung. 1918. 88. reg. sz. *Schwartz Elemér. Die Bezeichnung der Tage im mittelalterlichen Pressburg.* A napok elnevezéséről és a datumok megjelöléséről ír, mely Pozsonyban a középkorban a latin egyházi naptár szerint volt szokásban.

Szocializmus. 1918. 3. sz. *Szabó Ervin. Az országgyűlés és az utca 1848 márcziusában.* A februári forradalom hírének hatásáról ír. Szerinte a forradalomtól való félelem indította a rendi táblát arra, hogy a korlátlan közteherviselést és a parlamentarismust elvét, majd az általános adókötelezettséget proklamálják. Végül a bécsi esemé-

nyek hatását ismerteti, melynek következménye volt, hogy Pesten márczius 15-én kihirdették a 12 pontot, a sajtót tényleg felszabadították, a politikai foglyokat kiszabadították börtönükből, végül megalakították a közcsendi választmányt. Tanulmánya nagyon egyoldalú és erősen irányzatos.

Temesvári Hírlap. 1918. 18—22. sz. *Radocsay László. A régi és új Temesvár.* A városnak a török hódoltság alól való felszabadulása 200 éves fordulója alkalmával tartott felolvasásában visszapillant a város múltjára, a városi magistratus megalakulására, a városi önkormányzat visszaállítására. — 67. sz. *Karsz magyar védője.* Kmety György a világsi fegyverletétel után Törökországba menekült. 1855-ben a szultán egy anatóliai hadosztály parancsnokságával, Karsz várának megvédésével bízta meg. Később Erzerumba vonult vissza, a hol a harminczer főnyi orosz sereget teljesen megverte. A szultán a »basa« címet adományozta neki. 1861-ben Angliába ment, a hol meghalt s ott is temették el.

Történeti Szemle. 1918. 1—2. füz. *Hóman Bálint* folytatja »*A magyar nép neve a középkori latinságban*« című tanulmányát. Megállapítja, hogy a XI. században hazánkban a magyar nép és királya elnevezésére — a németországi és itáliai latinságból kölcsönzött *Ungri* és *rex Ungrorum*, később *Ungari* és *rex Ungarorum* mellett — az egykorú külföldi irodalomban ily értelemben ismeretlen *Pannonii* és *rex Pannoniorum* név és cím is használatban voltak. Királyaink Szent Lászlóig bezárólag hivatalosan is használták ez elnevezéseket. Csak Kálmán korában szorítja azt ki a Hungaria-Ungaria alak. Emellett élt a tudata annak, hogy Pannonia csak a Dunántúl elnevezése. — *Miskolczy Gyula* »*A kúnok ethnikumához*« cím alatt J. Marquart »Über das Volkstum der Komanen« cz. munkájának (Abh. d. k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Bd. XIII. 1.) eredményeit ismerteti kimerítően, belevonva a magyar szakirodalom idevágó eredményeit is. — *Károlyi Árpád* »*Id. Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai*« legújabbban megjelent harmadik kötetével foglalkozik behatóbban. A kötet különösképen a kibővített birodalmi tanács, az októberi diploma, a februári pátens és az 1861-iki országyűlés feliratával foglalkozik. — *Schiff Péter* »*Lincoln Ábrahám*« című dolgozatában vázolja a nagy elnök életének és törekvéseinek történetét Lincolnnak 1865-ben bekövetkezett tragikus haláláig. Háttérül megrajzolja a rabszolgakérdés multját s a két nagy amerikai párt küzdelmeit Lincoln fellépéséig. Elmondja Lincoln életrajzát elnökké történt megválasztásáig s Lincoln törekvéseit még elődjének, Buchanannak kormánya alatt a két nagy párt közötti ellentétek elsimítására, majd kormánya jutását s békítési törekvéseinek folytatását s kudarczait. Legbővebben persze a polgárháborúval foglalkozik s Lincolnnak ebben játszott szerepével. Az Észak győzelmei aztán meghozták a békét, Lincoln elveinek diadalát, melynek azonban sokáig nem örvendhetett. — *Tokaji Lajos* »*A lövészárók Caesar korában*« czimmel első sorban Caesar, aztán Hyginus Gromaticus művének felhasználásával a római hadiművészet azon jelenségeit ismerteti, a melyek a mai lövészárók-háborúval állíthatók párhuzamba. — *Divéky Adorján* »*Lengyel alkotmánytörténeti művek*« cím alatt Siemiński, Babier, Kutrzeba munkáit ismerteti, melyek rövid áttekintést adva a szélesebb közönség számára a lengyel alkotmánytörténetről, védeni igyekeznek a régi lengyel intézményeket a történelem szigorú kritikájával szemben. — Az Irodalom rovatban *Germanus Gyula, Czirbusz Géza: Anthropogeographia; Hóman Bálint*

Hellbrant Árpád: *A magyar történeti irodalom 1912, 1913, 1914 és 1915-ben*; *Venetianer Lajos, Ed. Mahler*: *Handbuch der jüdischen Chronologie*; *Révay József, C. Clemen*: *Der Einfluss der Mysterienreligionen auf das älteste Christentum*; *Eckhart Ferencz*: *Domonovszky Sándor*: *A harminczadvám eredete*; *Sörös Pongrácz*, *Emlékkönyv Fejérvataky László életének hatvanadik, történetirői működésének negyvenedik, szemináriumi vezető tanárságának harminczadik évfordulója ünnepére*; *Ernyei József, Thomas Pessina*: *Memorabilia ab anno 1665 usque ad ann. 1680.*; *Éber László, Szendrei János és Szentiványi Gyula*: *Magyar képzőművészek lexikona* cz. munkákat ismertetik. — A Folyóiratok és könyvek rovata után a történetírás két nagy halottjáról találunk necrológot. *Szegedi Rezső Jiricek Konstantinról, Radó Antal Pasquale Villarról* emlékezik meg meleg kegyelettel. — Végül *Rózsa Dezső* »Nelson magyar földön« cím alatt a »Magyar Hirmondó« 1800. évi tudósítását registrálja Nelsonnak Kis-Martonban tett látogatásáról.

Ueber Land und Meer. 1918. 33. sz. *Tamm, Traugott. Das Kossuthtempelchen bei Verciorova.* Azon helynek rajzát adja, a hol a szent korona el volt rejtve néhány adat kíséretében.

Veszprémi Hírlap. 1918. 4—6. sz. *Rhé Gyula. Traján császár utódai.* A románság eredetét és letelepedését hazánkban írja vázlatosan.

Veszprém vármegye. 1918. 5., 7., 10. sz. *Tölcséry Ferencz. Megsárgult lapok Veszprém múltjából.* A veszprémi egyházmegye állapotának 1526—1711-ig terjedő időszak vázlatos történetét és a piaristák letelepedését adja.

Virradat. 1918. 1—6. sz. *Bródy Sándor. Jegyzetek a kormányzó utolsó napjairól és haláláról.* Naplószerű adatok Kossuth Lajos betegségéről és haláláról. — 15., 17., 23. sz. *Cobor Péter. Semleges újság az 1848-iki magyar eseményekről.* A Neue Züricher Ztg. 1848 jan. 7.—máj. 19-iki számokból közöl jelentéseket a magyarországi eseményekről.

Tárcza.

Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1917. évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés !

A Magy. Történelmi Társulat a mult esztendővel életének második félszázadába lépett. E forduló azonban, mely nemcsak társulatunk, hanem általában a magyar tudományosság történetében is mérföldjelző esemény, nem zajlott le ünnepélyes keretek közt. Társulatunk vezetősége abban a meggyőződésben volt, hogy akkor, a midőn a lelkeket a világháború izgalmai és meglepő fordulatokban gazdag eseményei, a politikai élet vajudásai s a megélhetés nehézségeivel való szakadatlan küzködés tartja lekötve, a magyar társadalom részéről nem várható mélyebb és általánosabb érdeklődés tudományos, vagy irodalmi események iránt. Ennek tulajdonítható, hogy az eredetileg 1917. év őszére tervezett ünnepélyes jubileumi közgyűlést bizonytalan időre elhalasztottuk.

Társulatunk történetében, illetőleg életében azonban a félszázados forduló nem tűnhetett el nyom nélkül. Ötvenéves multunk hagyományai arra köteleztek bennünket, hogy kegyeletünknek más, megfelelő alakban adjunk kifejezést. Erre van hivatva a Társulatunk ügyvezető alelnökétől, dr. Csánki Dezsőtől, a mult évi közgyűlés alkalmával ismertetett nagyszabású jubileumi kiadványsorozat (Századok. 1917. 311—13. II.), melyből a mult év folyamán a Századok első ötven évfolyamának *Tartalommutatója Pelz Béla* r. tag összeállításában s Társulatunk tulajdonképeni első elnökének, *Horváth Mihálynak* terjedelmes életrajza *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanár, ig. vál. tag-társunk tollából, mint a *Magy. Történelmi Életrajzok* 1917. évi kötete, már meg is jelent.

Az említett jubileumi kiadványsorozat azonban épen a mult évben két nagyjelentőségű, sőt valósággal korszakos vállalkozással bővült. Az imént volt alkalmunk hallani Társulatunk elnökének előadásából azt a programot, a mely *Magyarország újabbkori történetét* új alapokra helyezni van hivatva tervszerű forráskiadvány-sorozatok útján. Az eszmét elnökünk, kit Tár-

sulatunk 1917. febr. 15-én tartott rendkívüli közgyűlésén egyhangúlag megnyilvánult őszinte bizalom ültetett Thallóczy Lajos helyére, a mult év április 26-án tartott rendes közgyűlés alkalmával egy fényes program keretei közt főbb vonásaiban már ismertette, megvalósulását pedig mai közgyűlésünket megnyitó elnöki beszédében részletezte. Mindez felment a behatóbb ismeretés kötelezettsége alól, de úgy érzem, rá kell mutatnom arra, hogy míg kisszerű viszonyainkhoz s a pénzszükséghez szokott tekintetünk aggódva és ketelkedve nézett a vállalat sorsa elé, ő nagyméltóságának ügyszeretete és lelkesedése alig egy év alatt megteremtette a szükséges alapot s ezzel nemcsak Társulatunknak, mint a magyar történettudomány művelésére hivatott intézmények egyikének, erkölcsi és tudományos jelentőségét emelte, hanem módot és alkalmat nyújtott arra is, hogy Társulatunk a jövő történetírói nemzedék nevelését közvetlenül irányítsa és támogassa.

Társulatunk másik nagy vállalkozása jelentőségben alig áll az előbbi mögött. S ez nem más, mint *Magyarország történetének kiadása német nyelven*. Társulatunk ügyvezető alelnöke, dr. Csánki Dezső, már 1916 őszétől fogva sűrű érintkezésben állott a gothai Perthes-könyvkiadóczéggel, hogy a kiadásában megjelenő *Allgemeine Staatengeschichte* című vállalatban egy öt kötetes magyar történelem megjelenését lehetővé tegye. A kiadóczég és a vállalat szerkesztője, Oncken Hermann heidelbergi egyetemi tanár, a tervet örömmel üdvözölték s a kiadást bizonyos, a Társulatot terhelő nem jelentéktelen anyagi kötelezettségek mellett készségesen elvállalták. *Lyka Döme* pázmándi nagybirtokos nagylelkűségének köszönhető, hogy Társulatunk a kívánt anyagi kötelezettségeket magára vállalhatta, mert áldozatkészségéről közismert alapító tagtársunk 10.000 koronát adományozott Társulatunknak ezen célra. Fogadja érte ez úton is mély hálánkat és őszinte köszönetünket. Társulatunknak a külföld tudományos felfogását irányítani hivatott ezen vállalatát tehát biztosítotttnak tekinthetjük, annyival is inkább, mert íróinak: *Angyal Dávid* és *Domanovszky Sándor* ig. vál. tagoknak tudományos egyénisége a kiadvány irodalmi értékét kétségtelenné teszi.

Társulatunk mult (1917) évi működésének ismertetésére áttérve, most is megnyugvással jelenthetjük, hogy annak ellenére, hogy az immár negyedik éve pusztító világháború súlyos teherként nehezedett társadalmi és gazdasági életünkre egyaránt, az kiadványaink terjedelmét s azok megjelenésének idejét alig befolyásolta. A *Századok* a mult évben is 46 ívnyi terjedelemben jelent meg (a Hellebrant Árpádtól összeállított Magyar Történeti

Irodalommal együtt). Kiváló gonddal szerkesztett folyóiratunk 15 szerzőtől tanulmányokat, 62 önálló könyvismertetést és bírálatot s 75 hazai és külföldi hírlap és folyóirat történelmi vonatkozású cikkeinek szemléjét tartalmazza. Másik vállalatunkról, a *Magy. Történeli Eletrajzokról* már megemlékeztem.

A mult évben reánk nehezedő széninség nyilvános felolvasásokkal egybekötött üléseinkre is hatással volt. Innen van az, hogy évi rendes *közgyűlésünket* sem tarthattuk meg a szokott időben, márczius hónapban, hanem csak április 26-án. Ez alkalommal a közgyűlést *gr. Klebelsberg Kuno* elnök, a magyar történelem korszakait jellemző, a magyar történetírás jövő feladatait s szervezésének módjait megállapító s a jövő történetírói nemzedék tudatos nevelése és érvényesülése céljából szükséges állami és társadalmi intézmények létesítését sürgető beszéddel nyitotta meg, *dr. Divéky Adorján* r. tag pedig: A lengyelek és a magyar szabadságharcz cz. dolgozatát olvasta fel. A január 11-iki ig. vál. ülésen *dr. Mosony Lipót* mutatta be: Török hadiszerszállítás Buda 1685-iki ostromához cz. tanulmányát. Az április 12-én tartott ig. vál. ülésén *dr. Domanovszky Sándor* ig. vál. tag olvasta fel *dr. Fraknói Vilmos* ig. vál. tagnak: A Habsburgok első kísérlete a magyar trón megszerzésére 1290-ben cz. értekezését. A május 24-iki ig. vál. ülésén *dr. Lukinich Imre* ig. vál. tag: A szabadságharcz történetíróiról értekezett. Végül az október 11-én megtartott ig. vál. ülésén *Baranyai Béla* ig. vál. tag mutatott be részleteket *Sörös Pongrácz* r. tagnak Frangepán Ferencz kalocsai érsek egri püspökről szóló tanulmányából. A május 24-iki ig. vál. ülésen megválasztott és a Magyar Történelmi Társulat kebelében létesített »Magyarország ujabbkori történetének forrásai« cz. vállalat vezetésére hivatott intéző bizottság június 3-án tartotta meg alakuló ülését *József Ferencz* főherczeg úr ő cs. és kir. fensége elnöklote alatt, mely alkalommal *dr. Csánki Dezső* ügyvezető alelnök terjesztett elő a vállalat megindítására s az egyes szakbizottsági előadók és tagok megválasztására vonatkozó javaslatokat.

Tisztelt közgyűlés! Mindez, mit most előadni szerencsém volt, arra mutat, hogy Társulatunk az egyre súlyosbodó viszonyok között is igyekezett hagyományaihoz híven betölteni hivatását. E törekvésünkben azonban segítségünkre voltak jótevőink is, így a nmélt. vallás- és közoktatásügyi, valamint kereskedelemügyi miniszter urak, Budapest székesfőváros tanácsa, a P. H. E. T. E. és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság. Hathatós anyagi támogatásukért fogadják őszinte köszönetünket. De támogattak bennünket tudományos munkánkban azok az alapítványok is, melyek alaptökénk gyarapodását eredmé-

nyezték. Így a mult év folyamán 19 új alapító tagot igtattunk tagjaink sorába, 5400 korona alapító tagsági összeggel.

Társulatunk a mult év folyamán kilépes következtében 6 tagot veszített, tagjainak sorából pedig — 21-en haltak el, köztük br. Hornig Károly hibernok, Hajós József, Ernuszt Kelemen, Hegedüs János és Stiller Mór alapító tagtársaink. Emléküket kegyelettel fogjuk megőrizni. E veszteséggel szemben 50 jelentkezőt vettünk fel ig. vál. üléseinken évdíjas rendes tagjaink közé.

Tisztelt közgyűlés! Társulatunk életének második félszázada tehát kedvező előjelek mellett indult meg. Egyfelől anyagi erőforrásaink gyarapodása, másfelől tevékenységének a szorosabb értelemben vett egyesületi élet megszokott korlátain túl való tudatos kiterjesztése, Társulatunk tudományos jelentőségének most talán alig sejtett emelkedésével biztat bennünket. Adja a Mindenható, hogy reményeink valókra váljanak és Társulatunk mindenkor nagy alapítóinak szellemében tölthesse be nemes hivatását.

Kérem jelentésem tudomásul vételét.

Dr. Lukinich Imre.

A M. Tud. Akadémia történeti jutalomtételei.

1. A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is *gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza*, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtatni, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2. *A magyar politikai szónoklat 1790-től 1836-ig.* Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona. Határnap: 1920 szeptember 30. A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3. (Nyílt pályázat.) *A török uralkodás története hazánkban.* (Hatodszor hirdetve.) Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona. A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1918 december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

4. *A tized története hazánkban az Árpádok korában.* Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor. Határnap: 1921 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

5. *A diplomatika története Magyarországon.* Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban. Határnap: 1920 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A mű

a szerző tulajdona marad, a ki köteles azt egy év alatt kiadni ; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

6. *A magyarság letelepedése s a birtok, illetve birtokjog alakulása az aranybulla koráig.* Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona. Határnap : 1920 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik ; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7. (Nyílt pályázat.) *A XVI. szepesi város visszacsatolásának története.* Jutalma Kisteleki Lévyay Henrik alapítványából 1000 korona. A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1918 decz. 31-ig küldendő be a M. T. Akadémia főttkári hivatalához. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik ; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8. *A bandériális szervezet története Magyarországon.* Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Határnap : 1920. december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik ; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9. *Hunyadi János élete és kora.* Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona. Határnap : 1919 december 31. A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona ; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10. *Közgazdasági viszonyaink Mária Terézia korában.* Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban. Határnap : 1918 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A mű a szerző tulajdona marad, a ki köteles ezt egy év alatt kiadni ; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

11. *Az Árpád-házi királyok és királyi hercegek címzei,* az illető országok és tartományok eredetének, határainak és kormányzatának ismertetésével. Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Határnap : 1919 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik ; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12. *A magyar humanizmus története Oláh Miklós felléptéig.* Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany. Határnap : 1919. december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad ; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13. *Az erdélyi boerság története.* Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany. Határnap : 1919 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik ; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14. *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás története a mohácsi vesztől 1848-ig.* Jutalma a jogi monographia-segély fel nem használt összegéből 4000 korona. Határnap : 1919 december

31. Csak oly munka részesül a jutalomban, mely az eredeti forrásokat teljes mértékben felhasználja és abszolút tudományos értékű.

Pályázási szabályok. 1. Minden rendű pályáirat a fönnt kitett határnapokig »a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához« czímezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily pályamunka el nem fogadtatik. 2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be. 3. A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek. 4. A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanaz a jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek. 5. Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik. 6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik. 7. Nyílt pályakérdésekre zárt jeligés levéllel beküldött pályaművek nem fogadtatnak el. 8. A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratái az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében. Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

Hivatalos értesítő.

**A Magyar Történelmi Társulat 1918 április 18-án d. u. 5 óra-
kor a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági üléstermében
tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.**

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, dr. Angyal Dávid, Baranyai Béla, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Reiszig Ede, dr. B. Szabó László, dr. Szentpétery Imre, Tagányi Károly ig. vál. tagok, Novák Mándor pénztárnok és dr. Lukinich Imre főtitkár mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Illés József ig. vál. tagokat kéri fel.

18. Alapító tagul ajánltatik Vásárhelyi András földbirtokos Arad, aj. dr. Baross Zsigmond, Tóth László alapító tag alapítványát 400 koronára emeli fel.

Évdíjas rendes tagokul ajánltatnak 1918-tól: Pauliny Oszkár és Malysz Elemér bölcs. hallgatók Budapest, aj. Madzsar Imre. — Megváltatnak.

19. Pénztárnok felolvassa a folyó évi márczius hóról szóló pénztári kimutatást. E szerint

A postatakarékpénztárnál bevétel 1918. márczius hónapban 15.735 K 25 fill. Kiadás ugyanott, ugyanazon idő alatt 13.756 K 43 fill. Pénzmaradvány 1918. évi márczius hó végén a postatakarékban 1978 K 82 fill. Hozzá a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlakövetelésünket 15.260 K 60 fill. Összes pénzmaradvány 1918. évi

márczius hó végén 17.239 K 42 fillér, mely összegből 4995 K 57 fillér alapítvány tőkésítendő.

20. Elnök előterjeszti a Magyarország újabbkori történetének forrásai című társulati vállalat ügyrendjének tervezetét. — Az ig. választmány a tervezetet pontonként tárgyalván, azt egész terjedelmében elfogadja s úgy határoz, hogy az ügyrendet a legközelebbi közgyűlés elé, azután pedig, mint alapszabályszerű kiegészítést, a belügyministerhez terjeszti fel jóváhagyás végett. Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök indítványára továbbá kimondja, hogy a szabályzat jóváhagyása után az intéző bizottság egybehívandó, hogy a munkálatok a megalakítandó szakbizottságok útján megkezdhetők legyenek. Együttal őszinte háláját és köszönetét fejezi ki az elnöknek a nagyszabású tudományos vállalat megvalósításáért és anyagi biztosításáért.

21. Dr. Hóman Bálint ig. vál. tag, mint a f. évi január 16-án tartott ig. vál. ülés által kiküldött bíráló bizottság előadója, jelentést tesz a Thaly-pályázatra szabályszerű időben beérkezett pályaműtervezetről. A bizottság javaslata szerint a tervezet szerzőjének a megbízás nem adható meg. — Az ig. választmány a javaslatához hozzájárul azzal, hogy a jelentés eredménye a közgyűlésen kihirdetessék, a jelentés pedig egész terjedelmében a Századokban közöltessék.

22. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő, mint a múlt évi december hó 13-án tartott ig. vál. ülés által kiküldött bizottság előadója, jelentést tesz a Századok 1913—1917. évfolyamaiban megjelent s a Szilágyi Sándor alapítványból jutalmazandó dolgozatokról. Javasolja, hogy a jutalomdíj dr. Eckhart Ferencz: Hiteles helyeink eredete és jelentősége című s a Századok 1913-iki évfolyamában megjelent dolgozatának ítéltessek oda. — Az igazgató választmány a javaslatához hozzájárul azzal, hogy a jelentés eredménye a közgyűlésen kihirdetessék, a jelentés pedig egész terjedelmében a Századokban közöltessék.

23. Főtitkár előadja, hogy a Thallóczy-alapra vonatkozó adománygyűjtés végleges eredményéről s az összegek felhasználásáról szóló részletes és az összes okmányokkal felszerelt elszámoló jelentést f. hó elején a főváros Népjóléti Központjának a felmentés megadhatása végett beterjesztette. Jelenti, hogy az elszámolás időpontjáig a Thallóczy-alapra összesen 21.863 korona 85 fillér érkezett be. — Tudomásul szolgál.

24. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő jelentést tesz arról, hogy a tudományos társulatok által érdekeik megvédése végett kezdeményezett kollektív mozgalom eredménnyel járt és Társulatunk a vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól kért anyagi támogatást megkapta; minthogy szükségesnek látszik az együttes működés állandósítása, javasolja, hogy a f. hó 26-án tartandó társulatközi gyűlésen Társulatunk is képviseltesse magát és pedig az ügyv. alelnök, a főtitkár és a szerkesztő által. — Az ig. választmány a jelentést tudomásul veszi s a javaslatához hozzájárul.

25. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő jelentést tesz arról, hogy a Magyarország története német nyelven című társulati kiadvány létesítése érdekében a góthai Perthes-czeggel folytatott tárgyalások a kívánt kedvező eredménnyel jártak s nevezett cég a Társulat módosításait elfogadta. — Az ig. választmány a jelentést örvendetes tudomásul veszi s együttal köszönetét fejezi ki dr. Csánki

Dezső ügyv. alelnöknek, mint a ki az eszmét fölvetette s annak megvalósítását lehetővé tette.

26. Főtitkár jelentést tesz a f. hó 25-én (csütörtök) megtartandó évi rendes közgyűlés tárgyról s az ig. választmány kiegészítéséről. — Tudomásul szolgál.

27. Főtitkár jelenti, hogy herczeg Odescalchi Arthur ig. vál. tagtársunk »A Majthényiek és a Felvidék« című művének összes példányait a Társulatnak adományozta. — Az ig. vál. e nagybecsű adományért őszinte köszönetét fejezi ki herczeg Odescalchi Arthur ig. vál. tagnak.

Kelt mint fent.

Dr. Lukinich Imre s. k.   *Gróf Klebelsberg Kuno* s. k.
főtitkár.   elnök.

Hitelesítjük: *Angyal Dávid* s. k., *Illés József* s. k.

A Magyar Történelmi Társulat 1918 április 25-én d. u. 5 óra- kor tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

28. Dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök a közgyűlést megnyitja, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Ányos Lajos és dr. Friedreich Endre rendes tagokat kéri fel s részletesen ismerteti a Társulat által tervezett forráskiadványok kiadása tekintetében követendő alapelveket. Egyúttal előterjeszti az 1918. április 18-iki ig. vál. ülés határozatának megfelelően a Magyarország újabbkori történetének forrásai című társulati vállalat alapszabályszerű ügyrendjét jóváhagyás végett.

A közgyűlés az előterjesztett alapszabályokat jóváhagyólag tudomásul veszi.

Az elnöklést dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök veszi át.

29. Elnök előadja, hogy az alapszabályok 21. és 36. §-a szerint az ig. vál. tagok legrégebben megválasztott egyharmada minden évben kilép, a kik helyett a közgyűlés ugyanannyit választ. A kilépő tagok újból megválaszthatók. A jelen közgyűlésen az ig. választmány 1915/17-iki ciklusa lép ki. Ezekre, nemkülönben az 1916/18-iki ciklusban Károlyi Árpád dr., az 1917/19-iki ciklusban Berzeviczy Albert dr. és Fraknói Vilmos dr. tagok helyére, kiket t. i. az 1917 április 26-iki közgyűlés tiszteleti tagokká választott s a kik mint ilyenek az alapszabályok 24. §-a értelmében örökös ig. vál. tagokul tekintendők, az alapszabályok 36. §-a értelmében elrendeli a titkos szavazást. Javasolja, hogy a szavazatszedő bizottság elnökéül dr. Császár Elemér ig. vál. tag, tagjaiul pedig dr. Pelz Béla és dr. Patek Ferencz r. tagok küldessenek ki. Elnök az ülést a szavazás idejére felfüggeszti.

30. A szavazás megtörténvén, elnök az ülést újból megnyitja és felkéri dr. Lukinich Imre társulati főtitkárt: a Magyar Történelmi Társulat megalakulásának előzményeiről szóló dolgozata felolvasására.

31. Elnök jelenti, hogy a szavazatszedő bizottság a szavazatok összeszámlálásával elkészült, felkéri tehát a bizottság elnökét, hogy jelentését tegye meg. A biz. elnök jelenti, hogy beadott összesen 64 szavazat, melyből: Áldásy Antal, Békefi Remig, Boncz Ödön, Domanovszky Sándor, Fest Aladár, Gergely Sámuel, Gombos F. Albin, Hodinka Antal, Iványi Béla, Sufflay Milán, Váczy János,

gr. Zichy Nándor 64, Császár Elemér, Eckhart Ferencz, Lukinich Imre 63, Szádeczky Lajos 62, Fináczy Ernő, Horváth Sándor, Szekfü Gyula 61, Gárdonyi Albert 60, R. Kiss István 57, Söröss Pongrácz 56, Morvay Győző 55 szavazatot nyertek.

Elnök tehát az 1918/20. évkörre dr. Áldássy Antal, dr. Békefy Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Eckhart Ferencz, Fest Aladár, dr. Fináczy Ernő, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gergely Sámuel, dr. Gombos F. Albin, dr. Hodinka Antal, Horváth Sándor, dr. Iványi Béla, dr. Lukinich Imre, dr. Sufflay Milán, dr. Szádeczky Lajos, dr. Szekfü Gyula, dr. Váczy János, gr. Zichy Nándor, az 1917/19. évkörre R. Kiss István és Söröss Pongrácz, az 1916/18. évkörre pedig Morvay Győző társulati tagokat megválasztott ig. választmányi tagokul jelenti ki.

32. Főtitkár előterjeszti jelentését a Társulat 1917. évi működéséről. — Tudomásul szolgál.

33. Főtitkár jelenti, hogy a »dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történeti czélokra« című alapítványból hirdetett pályakérdésre az elnökséghez a szabályszerű időben egy pályázat érkezett be, mely fölött a bírálóbizottság jelentése alapján a f. hó 18-án tartott ig. vál. ülés akként döntött, hogy a pályázat szerzőjének a megbízást nem adja ki. Jelenti továbbá, hogy a múlt évben újból esedékesse vált a Szilágyi Sándor-alapítvány 200 koronás jutalomdíjának odaítélése, mely alkalommal a Századok 1913—17. évfolyamaiban megjelent tudományos értékkel bíró önálló tanulmányok vettek figyelembe. A kiküldött bizottság javaslata alapján ugyancsak a f. hó 18-án megtartott ig. vál. ülés dr. Eckhart Ferencz ig. vál. tag: Hiteles helyeink eredete és jelentősége című és a Századok 1913. évfolyamában megjelent dolgozatának ítélte oda a jutalomdíjat. — A közgyűlés a bejelentéseket tudomásul veszi.

34. Főtitkár előterjeszti a számvizsgáló bizottság jelentését, valamint az 1918 márczius 14-iki ig. vál. ülés által megállapított évi költségvetést. — A közgyűlés a számvizsgáló bizottság jelentését tudomásul veszi és Novák Nándor társ. pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadja. Az 1918-iki költségvetést elfogadja, dr. Csánki Dezső ügyv. alelnöknek pedig a gondos ügyvitelért és a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét fejezi ki.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést bezárja.
Kelt mint fent.

Dr. Lukinich Imre s. k.
főtitkár.

Gróf Klebelsberg Kuno s. k.
elnök.

Hitelesítjük: dr. Ányos Lajos s. k. dr. Friedreich Endre s. k.

Jelentés a dr. Thaly Kálmán alapítványból kitűzött III. sz. pályázatra beérkezett pályamunkáról.

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi december hó 31-iki lejárattal nyílt pályázatot hirdetett »A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története Rudolff trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.« czímmel. A pályázatra 1917 december 31-ig egy ajánlkozás érkezett — tervrajz és mutatvány kíséretében — dr. Huszár Ferencz székesfővárosi segédfogalmazótól. A pályamű

formai tekintetben az alapítvány Ügyrendi Szabályzatának megfelelően, azt a Társulat választmánya az Ü. Sz. értelmében előzetes jelentéstétel céljából alólírottakból alakított bizottságnak adta ki. E megbízás alapján jelentésünket a következőkben van szerencsénk megtenni :

Dr. Huszár Ferencz pályaművének tervrajza — illetőleg a készí- tendő munka fejezetczimeit feltüntető tartalommutatója — szerint a kitűzött pályakérdés körét és terjedelmét túlhaladó feladatot kíván megoldani. A három §§-ra és ezeken belül kilencz fejezetre osztott bevezetésben a tárgyhoz nem tartozó dolgokkal foglalkozik : a hege- monia kérdésével általában, a magyar nemzet X—XVI. századi politikai, művelődés- és jogtörténetével, a Zápolyaiak küzdelmei- vel, a reformációval általában és V. Károly császár hódító politiká- jával. Kérdések, melyeknek semmi helyük az önállóságért vívott küzdelmek történetének *harmadik* kötetében.

A tulajdonképeni művet három főrésze kívánja osztani. Az első : »Rudolf uralkodásának általános jellemzése«, a második : »Magyaror- szág kormányzata és küzdelmei az összbírodalomra vonatkozó törek- vésekkel«, a harmadik : »A nyílt erőszak. Erdély beavatkozása«. Az első főrész két részre oszlanék, melyek egyike »Rudolf egyénisége« czímmel 6, másikuk »Rudolf kormánya« czímmel 4 fejezetet tartal- mazna. A második főrész négy részben a királyi hatalommal, a köz- ponti kormány szerveivel, a bírói és végrehajtó hatalommal és az autonóm testületekkel foglalkoznék 10 fejezetben. Az öt részben tervezett harmadik főrész első része 7 fejezetben Erdély XVI. szá- zadi történetével, közigazgatásával és intézményeivel foglalkoznék. A következő három rész 15 fejezetébe foglalná szerző Erdély törté- netét Báthory Zsigmond trónraléptétől a bécsi békéig és Bocskay szabadságharcának történetét. Az utolsó — ötödik — rész a bécsi béke eredményeinek 3 fejezetre tervezett összefoglalása.

A pályakérdés körétől messze kalandozó bevezetésről már szóltunk. Az I. és II. főrészbe, valamint a III. főrész első részébe szánt anyag — tehát a tervbe vett mű *törzse* — a pályakérdésben megirandónak jelzett művel ugyan összefüggésben van, de csupán annak bevezetésében rövid áttekintés formájában, vagy magában a műben környezetrajz alakjában volna feldozozható. Magával a pályakérdés feladatával a tartalommutató szerint csak a III. főrész négy utolsó része — az összes 54 fejezet közül 18, tehát az egész mű- nek pontosan egyharmadrésze — foglalkoznék. Kiténik ebből, hogy a *pályázó egyáltalában nincs tisztában a feladat természetével, körével és terjedelmével*, tehát nem is oldhatja meg sikeresen azt, a mire vál- lalkozott. Tervezett műve, ha sikerülten s alapos forrástanulmány- nyal írná is meg, nem viselhetné a pályázatban kiírt címet ; sokkal inkább nevezhetné azt »Magyarország és Erdély történetének, 1526— 1606-ig«. Tartalommutatója azonban a sikeres feldolgozásra semmi reményt sem nyújt. Ezt a mutatót — mert hiszen tervrajznak legjobb akaratul sem nevezhetjük — közismert történeti kézikönyvek alapján állította egybe, összehordva abban mindazt, a miről hallott vagy olvasott. Önálló tudományos felfogásnak semmi nyomát sem látjuk.

A »tervrajz«-hoz mellékelt úgynevezett mutatóványokban a *Bevezető rész* bevezetését és az I. főrész 1. fejezetének bevezetését dolgozta ki. Az elsőkben forrásokul *Mommsen* Római történetét, *Pauler* és *Horváth Mihály* műveit nevezi meg s benne az ó- és középkori államok hatalmi törekvéseit hézagosan vázolja, a hegemoniáról általában, a másodikban a humanismusról és reformációról elmél-

kedik. Különös, vagy inkább jellemző, hogy a szerző épen olyan fejezeteket dolgozott ki mutatványul, melyeknek tartalma a kitűzött kérdéssel s általában Rudolf korával csak annyi összefüggésben áll, a mennyiben a történelemben tulajdonképen minden kapcsolatos és összefüggő. De még ha szerencsésebb mutatványfejezeteket választva, esetleg kedvezőbb képet nyujtana is történeti ismereteiről, biztosra vehető, hogy pályaműve nem ütné meg a tudományos mértéket. A mutatványokból ugyanis világosan kiderül, hogy ismeretei a tudományos színvonalon alul maradnak. A két mutatványban kidolgozott fejtegetései iskolás közhelyek rosszul csoportosított és e mellett naiv fogalmi és tárgyi tévedésekkel teli ismételtetései. A humanismus és reformatio jellemzése közben minduntalan összezavarja a kettő szellemét és jellemző vonásait, ellentmondásokba keveredik s még az alapvető chronológiai kérdésekkel sincs tisztában. Hézagos ismereteire elég lesz néhány példát felhozunk. Nincs helyes fogalma a Peloponnesosról, mely néven — úgy látjuk — egész Görögországot érti. Julius Caesart és Cicerót a rendszeralkotó jogtudósok közé sorolja. Nem tudja, hogy Diocletianus négy részre osztotta a birodalmat s hogy Róma és Byzáncz, mint két »birodalomfél« nem az ő alkotása. A »cujus regio« etc. elvéről úgy beszél, mintha ezt, mint valami régebbi dolgot a reformatio döntötte volna meg, holott épen ellenkezőleg áll a dolog. Dantet és a renaissance legnagyobb úttörőjét, Petrarcát, a középkori német mondaköltőkkel egy kalap alá fogva, szembehelyezi a humanistákkal. Macchiavellit mint a renaissance átlagából kiemelkedő gondolkodó főt dicsóíti, később azonban a macchiavellismus főgondolatát »kezdeteles politikának« minősíti. Általában a renaissance szellemi mozgalmait — nem érintve a megengedhető subjectiv felfogás lehetőségét — olyanira lebecsüli, hogy kételkednünk kell felfogása komolyságában s abban is, hogy erről egyáltalában felfogása, sőt kezdetleges ismeretei is volnának. Előadásmódja rendszertelen. Ha észreveszi, hogy nagyon is elkalandozott, erőszakos, hirtelen átmenettel segít magán. Elmékedése olykor fesztelen csevegéssé súlyed. A ki Rudolf korának nemzeti küzdelmeivel akar megismerkedni, bizonyára nem lesz kíváncsi arra, mi a szerző véleménye a mai világháborúról, a »sacro egoismo«-ról, vagy mily ítéletet alkotott magának Raffael Madonnáiról és a Mona Lisáról.

Úgy a tartalommutató, mint a mutatványok a *kérdéses kor történetének s általában a történetnek felületes ismeretéről, a történeti iskolázottság és kritika teljes hiányáról tanuskodnak.*

A végezetül felsorolt és felhasználandónak jelzett forrásművek csak részben vonatkoznak a kitűzött tárgyra s a forrásanyagnak igen csekély részét alkotják. Jóformán csak az Akadémia forrásgyűjteményében megjelent művek címzeit ismeri. Az irodalom legnagyobb része ismeretlen a szerző előtt, a levéltári kutatás szükségességéről pedig — úgy látszik — fogalma sincs. Forrásai közt legálább csak Jászai Pál kéziratgyűjteményét említi. E bibliographiai részt egyébként — a mennyire a tartalommutatóból s a számozásból kivehettük — az I. főrész első részének 3. fejezetébe szánta. Ha e feltevés helyes, úgy annak még az elhelyezési módja is feltűnő járatlanságra vall.

Míndezek alapján nem tehetjük fel, hogy a pályázó a kitűzött feladatot sikeresen meg tudná oldani. Ajánlkozását merészségnek tekinthetnők, ha a vázolt okok következtében nem kellene a tudományos feladatokban való teljes tájékozatlanságának tulajdonítanunk.

Tisztelettel javasoljuk a Tekintetes Választmánynak, hogy *dr. Huszár Ferencz ajánlkozását méltóztassék visszautasítani.*

Egyben e pályázat tanulságán okulva, bátorkodunk javasolni, *méltóztassék az Ű. Sz. két pontját tüzetesebben meghatározni.* Nevezetesen a pályázati hirdetményben feltüntetendőnek vélnénk, hogy tervrajz és nem pusztá tartalommutató kívántatik, tervrajz alatt a munka gondolatmenetének érdemleges vázolását értve; továbbá, hogy mutatványképen a kítűzött feladat valamely cardinális fejezetének kidolgozása kívánatos. Fenntartandónak vélnők azonban a bíráló bizottság abbéli jogát, hogy e feltételek szigorú alkalmazását ismert tudományos munkásságú pályázóknál mellőzhesse.

Budapest, 1918. február havában.

Dr. Hóman Bálint, vál. tag.

Dr. Madzsar Imre, vál. tag.

Dr. Szentpétery Imre, vál. tag.

Jelentés a Szilágyi Sándor jutalomdíj odaítélése tárgyában.

Tekintetes Választmány!

A Magyar Történelmi Társulat mult évi decz. 13-án megtartott r. vál. üléséből azzal a megbízással küldettünk ki, hogy a Századok öt évfolyamának cikkeit átnézve, javaslatot tegyünk a Szilágyi Sándor-díj odaítélése tárgyában.

Feladatunkat úgy fogtuk föl, hogy a díjjal olyan dolgozat jutalmazandó, a mely novumot tartalmaz és eredményeinél, feldolgozásának módszerénél és formájánál fogva is érdemes a kítüntetésre. E tekintetben azonban örvendetes zavarba hozott bennünket az említett öt évfolyam gazdag tartalma. A mesterek közül Angyal Dávid, Csánki Dezső, Fraknoi Vilmos, Karácsonyi János, Marczali Henrik, Márki Sándor és Wertheimer Ede keresték föl tanulmányaikkal a Századokat, mellettük Barabás Samu, Dékány István, Fest Aladár, Hóman Bálint, Gárdonyi Albert, Kiss István, Lukinich Imre Szabó Dezső és Szeffü Gyula minden tekintetben elismerésreméltó és érdemes dolgozatait említjük meg, az ifjabbak közül pedig Auner Mihály, Bartoniek Emma, Fehér Géza és Holub József értekezése vonták magukra figyelmünket.

Valóban nehéz feladat volt e cikkek közül egyet kiválasztani, hogy azt jutalmazásra előterjeszszük. Végre azonban a bizottság abban az értelemben döntött, hogy a Szilágyi Sándor-jutalomra Eckhart Ferencnek az 1913-ik évfolyamban megjelent »Hiteles helyeink eredete és jelentősége« cz. értekezését hozza javaslatba.

Ebben a dolgozatban a novum a pristaldia intézményének a hiteleshelyi intézménnyel való szoros összekapcsolása, a mely a utóbbinak egész jogkörét a pristaldusok korábbi közéleti tevékenységéből vezeti le. A kérdés annál érdekesebb, mert speciális magyar intézmény eredetéről van szó, a mely a nyugati fejlődéstől homlok-egyenest eltérő szokásokat fejlesztett nálunk és annál fontosabb, mert jogéletünk alakulásában is alapvető jelentősége van.

Javasoljuk tehát a Tekintetes Igazgató Választmánynak, hogy az 1913—1917. évi évkörben esedékes Szilágyi Sándor-jutalmat

Eckhart Ferencz »Hiteles helyeink eredete és jelentősége« cz. dolgozatának adja ki.

Budapest, 1918 április 17.

Dr. Fejérfataky László s. k.,
bizottsági elnök.

Dr. Gombos F. Albin s. k.   *Dr. Domanovszky Sándor* s. k.

Az 1917. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1917. évi december hó 13-án tartott ülésében alulírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1917. évi számadásait megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulírt napon a következőleg jártunk el.

Ez idén is felkértük Strömpl János vallás- és közoktatásügyi miniszteri számvevőségi aligazgató urat, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarék-pénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János min. számvevőségi aligazgató úr kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az I. /- alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi márczius hó 10-én Novák Nándor pénztárnok úr lakásán megjelenvén, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1917. évi bevételt 120.648 korona 14 fillérben, az 1917. évi kiadást 117.006 korona 52 fillérben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1917. évi december 31-én 3.641 korona 62 fillér volt, mely összeg a postatakarék-pénztárnak 1917. évi december hó 31-én kelt 125-ik számlakivonata szerint 788 korona 31 fillér pénzmaradvánnyal és az 1918. évi február hó 7-én kelt 56-ik számlakivonathoz csatolt 92-ik számú befizetési lap szerint 2.853 korona 31 fillér bevétellel, összesen 3.641 korona 62 fillérrel fedezve van, szóval az 1917. évi 3.641 korona 62 fillér pénzmaradvány a postatakarék-pénztárban tényleg gyümölcsötetöleg van elhelyezve.

Ezután áttértünk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél a »Magyar Történelmi Társulat« címén vezetett

folyószámla ellenőrző-könyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél 1917. évi december hó 31-én 3.129 korona volt a készpénzmaradvány, míg a 2. % alatt csatolt folyószámlakivonatban 11.336 korona pénzmaradvány van feltüntetve. Az eltérés oka az, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület az 1917. év december havában a postatakarékpénztártól a »Thallóczy-alap« című folyószámlára átutalt 8.207 koronát eredetileg tévesen a »Magyar Történelmi Társulat« című folyószámla javára írta s a helyesbítést — bár visszamenő hatálylyal, de csak az 1918. évben eszközölte. A »Thallóczy-alap« című folyószámlánál természetesen viszonylagos eltérés mutatkozik.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1917. évi december hó 31-én összesen 6770 K 62 fillérnyi készpénze maradt.

A főnaplónak és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásaiból az átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást mód felett nagyra növeszék és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot — a Magyar Történelmi Társulat 1917. évi összes bevételeit 53.232 K 88 fillérben és összes kiadását 46.462 K 26 fillérben állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1917. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 6.770 K 92 fillérben állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1917. évi zárószámadás megbírálására. Ezt a zárószámadást 3. % alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1917. évi december hó 31-én 6.770 K 62 fillér volt.

Megjegyezzük, hogy ebből a 6.770 K 62 fillérből 3.402 K 57 fillér alapítványi természetű pénz, melynek tőkésítésére a Társulat kötelezve van.

A múlt évi költségvetési előirányzat és zárószámadás eredménye között van ugyan itt-ott kisebb eltérés, de az ügyvitel állandóan gondos előrelátásról és takarékoságról tesz tanúságot, a mi, tekintettel a háborús, nehéz időkre, elismerést érdemel.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvet. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 163.600 K-t tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél letétben van 163.600 K névértékű érték-

paperban. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 4. % alatt csatolt letétjegyzéke. Az említett letétjegyzék szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület egy darab milleniumi emlékérmét is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank-részvényét is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésekben, melyeket szintén alulírottak terjesztettek elő, kimerítően tájékoztattuk a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adománya s felerészben a Régészeti és Embertani Társulat tulajdona. Úgyszintén a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület őrizi Novák Nándor pénztárnoknak 1.200 K Első Magyar Általános Tisztviselő-Egylet-i üzletrészbe fektetett biztosítékát.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1917. év folyamán 15 különböző rendeltetésű alapot kezel. A 15 alap közül 11 alapnak a pénzei folyószámlákon, 4 alapnak a pénzei pedig betétkönyvecskékben vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél. Az egyik alapnak értékpapirjai a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők:

1. Thaly-alap, mely az 5. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1917. évi december hó 31-én 1.704 K készpénzmaradvánnyal és a 6. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 200 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

2. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« című alap 1917. évi december hó 31-én a 7. % alatt csatolt számlakivonat szerint 9.228 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél a 8. % alatt csatolt értesítés szerint 50.000 koronányi értékpapír-vagyona is van.

3. Teleki-alap, mely 1917. december 31-én a 9. % alatt csatolt számlakivonat szerint 836 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

4. »Teleki Mihály levelezései« alap, a melynek a 10. % alatt csatolt számlakivonat szerint 21.715 K készpénzmaradványa volt 1917. december 31-én.

5. Zichy Jenő-alap 1917. december 31-én a 11. % alatt csatolt számlakivonat szerint 2.363 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

6. Thallóczy-alap a 12. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1917. december 31-én 6.214 K tartozással zárult, a 13. % alatt

csatolt letéti jegyzék szerint pedig 20.000 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

Azonban — mint erre fentebb már rámutattunk — a postatakarékpénztártól 1917. december havában ezen alap javára átutalt 8.207 K-t a takarékpénztár tévesen a »Magyar Történelmi Társulat« címén vezetett folyószámlán számolta el és így ezen összeg betudásával az alapnak (8.207—6.214) 1.993 K készpénzmaradványa is van. Tehát ez alap értékpapírban és készpénzben összesen 21.993 K-val rendelkezik.

7. »Magyarország ujabbkori történetének forrásai« cz. alap, mely a 14. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1917. évi december hó 31-én 16.713 K készpénzmaradvánnyal és a 15. % alatt csatolt letéti jegyzék szerint 70.000 K n. é. értékpapírral rendelkezett. E szerint ez az alap összesen 86.713 K-val rendelkezik.

8. »Magyar Történetírás Története« cz. alap, a melynek a 16. % alatt csatolt számlakivonat szerint 4.083 K készpénzmaradványa volt 1917. december 31-én.

9. »Magyarország története német nyelven« cz. alap 1917. évi december hó 31-én a 17. % alatt csatolt számlakivonat szerint 4.034 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a 18. % alatt csatolt jegyzék szerint 10.000 K n. é. értékpapírvagyona is van. Így ennek az alapnak végső összege 14.034 K.

10. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« egyenlege a 19. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1917. december 31-én 1.166 K volt, de ez az alap a 20. % alatt csatolt jegyzék szerint 8.200 K n. é. értékpapírvagyonnal is rendelkezett.

11. »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapnak 1917. évi december hó 31-én 7.730 koronányi készpénzmaradványa volt a 21. % alatt csatolt számlakivonat szerint, de a 22. % alatt csatolt letéti jegyzék szerint ez az alap is 18.100 K n. é. értékpapírvagyonnal és 150 koronás betétkönyvecskével bírt.

A 4. % alatt csatolt letéti jegyzék szerint 1917. évi december hó 31-én :

12. A Zichy-codex-alap 40 K 45 f,

13. Szilágyi Sándor-alap 2.502 K 80 f,

14. »Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja« alap 1.971 K 25 f,

15. Várnai síremlék-alap 253 K 43 fillérnyi készpénzzel rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a »Magyar Történelmi Társulat« cz. folyószámla értékpapírjait a 4. % alatt csatolt letéti jegyzék alapján, szembeállítván az 1916. december 31-én volt eredménnyel :

	1916. decz. 31.	1917. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete záloglevél 4,5 %-os	5.800 K	5.800 K
2. Magyar Jelzálog-Hitelbank záloglevele 4,5 %-os	49.200 »	49.200 »
3. Magyar koronajáradékkötvény 4 %-os	31.400 »	31.400 »
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületi kötvény 4%-os.....	37.200 »	37.200 »
5. Magyar Jelzálog-Hitelbank záloglevél 4 %-os	14.000 »	14.000 »
6. 6 %-os hadikölcsönkötvény	19.500 »	21.000 »
7. 5,5 %-os állami pénztárjegy	5.000 »	5.000 »
8. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti és Embertani Társulattal)	— »	— »
Összesen.....	162.100 K	163.600 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Cserhalmi Sámuel 1917. augusztus elején történt haláláig, valamint attól fogva Novák Nándor pénztárnok úr a Társulat pénztárát lelkiismeretesen és szakavatottsággal kezelte, ennél fogva felkérjük a tisztelt közgyűlést, hogy Novák Nándor pénztárnok úrnak a felmentést a szokásos fenntartással megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a tisztelt közgyűlésnek kész szolgálai :

Budapesten, 1918. évi márczius hó 10-én.

Dr. Reiszig Ede s. k.

Dr. Illés József s. k.

a számvizsgáló bizottság tagja.

a számvizsgáló bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1917. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél ..	4 $\frac{1}{2}$ %-os	49.200 K
2. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél ..	4 %-os	14.000 »
3. P. H. E. T. Egyesületi kötvény.....		37.200 »
4. Magyar koronajáradék kötvény		31.400 »
5. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél.....	4 $\frac{1}{2}$ %-os	5.800 »
6. Magyar járadékkötvény	6 $\frac{0}{0}$ -os	21.000 »
7. Állami pénztárjegy	5 $\frac{1}{2}$ %-os	5.000 »
Összesen		163.600 K

B) Nem alapítványi természetű tőke.

1. Magyar koronajáradék	4 ⁰ / ₁₀ -os	10.200 K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény.....	4 ⁰ / ₁₀ -os	3.200 »
3. Magyar járadékkötvény	6 ⁰ / ₁₀ -os	2.700 »
4. Hadikölcsönkötvény	5 ¹ / ₂ % -os	2.000 »
5. Takarékpénztári könyv a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban		150 »
6. P. H. E. T. Egyesületi folyószámláa ..		7.730 »
	<hr/>	
Összesen		25.980 K

C) Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap.

1. Magyar koronajáradék	4 ⁰ / ₁₀ -os	6.300 K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény.....	4 ⁰ / ₁₀ -os	1.800 »
3. Magyar járadékkötvény.....	6 ⁰ / ₁₀ -os	100 »
4. P. H. E. T. Egyesület folyószámláján..		1.166 »
	<hr/>	
Összesen		9.366 K

Az A), B) és C) rovaton lévő összes törzsszágon 1917. december 31-én ..... 198.946 K

A Magyar Történelmi Társulat 1917. évi zárószámadata.**A) Magyar Történelmi Társulat.**

	Előirányzat 1917-re	Eredmény 1917-ben
1. Pénztári maradvány		
2. Tagdíjakból, tagdíjhátralékokból, előfizetésből	5.544.03	5.544.03
3. Alaptőke utáni kamatok	10.000.—	11.081.42
4. Forgó tőke utáni kamatok	8.365.71	8.753.42
5. Századok és egyéb kiadványok eladásából	350.—	457.71
6. A VKM segélye	250.—	1.970.95
7. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adománya	2.000.—	2.000.—
8. Hirdetésekért	400.—	400.—
9. »Néhai dr. Thaly Kálmán stb.« alap cz. folyószámláról	400.—	372.90
10. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« számlájáról....	100.—	100.—
11. A »Nem alapítványi természetű tőke« számlájáról	2.614.—	1.418.—
12. Előre nem látott bevételek	5.986.—	1.386.—
13. Budapest székesfőváros segélye	1.000.—	419.41
14. Remélhető új alapítványok	—.—	2.000.—
15. Idegen pénzek	2.000.—	4.844.69
	500.—	695.99
	<hr/>	
Összesen	39.509.74	41.444.31

II. Kiadások.		Előirányzat 1917-re	Eredmény 1917-ben
1.	Tisztviselők tiszteletdíja	4.400.—	4.226.67
2.	A Századok nyomdai és expeditionalis költsége	13.150.—	12.242.93
3.	A Századok írói honorariumai	3.750.—	3.021.—
4.	A szolgák díjazása	560.—	552.—
5.	Irodai költségek	1.000.—	1.476.34
6.	A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok	400.—	258.41
7.	Az Athenaeumnak és más nyomdának különféle nyomtatványokért	1.000.—	193.70
8.	A kiadványoknak előző évi raktári kezeléséért	250.—	—.—
9.	Postai megbízások költségeire	400.—	195.55
10.	A Századok név- és tárgymutatójának költségére	4.000.—	2.917.80
11.	A jubileumi alkalmi kiadvány költségére	2.600.—	—.—
12.	A jubileumi ünnepség költségére	2.000.—	—.—
13.	Remélhető új alapítványok tőkésítésére	2.000.—	1.441.50
14.	Előre nem látott kiadások	1.000.—	1.119.81
15.	Idegen pénzek	500.—	695.99
16.	A Magy. Tört. Életrajzok kiadásánál fölmerült hiány fedezésére	5.400.—	6.331.99
	Összesen....	42.410.—	34.673.69

B) Magyar Történeti Életrajzok.**I. Bevételek.**

15.	Előfizetésekből	3.000.—	3.156.58
16.	Segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
17.	Az Athenaeumtól az átvett példányokért	1.400.—	1.000.—
18.	Clichékért az Athenaeumtól	300.—	300.—
19.	A hiány fedezésére az A. főszámla 16. rovatáról	5.400.—	6.331.99
	Összesen....	11.100.—	11.788.57

II. Kiadások.

17.	Nyomdai számla	7.300.—	7.887.21
18.	Írói tiszteletdíj	1.500.—	1.459.36
19.	Illustrációk költsége	1.500.—	1.642.—
20.	Szerkesztéségi tiszteletdíj	800.—	800.—
	Összesen....	11.100.—	11.788.57

Összevonás.

A)	Magyar Történelmi Társulat bevételei	39.509.74	41.444.31
A)	Magyar Történelmi Társulat kiadásai	42.410.—	34.673.69
	Hiány, illetve felesleg	2.900.26	6.770.62
B)	Magyar Történeti Életrajzok bevételei	11.100.—	11.788.57
B)	Magyar Történeti Életrajzok kiadásai	11.100.—	11.788.57
	Felesleg	—.—	—.—

	Előirányzat 1917-re	Eredmény 1917-ben
A) és B) összes bevétel.....	37.774.52	53.232.88
A) és B) összes kiadás	40.993.38	46.462.26
Hiány, illetve felesleg	2.900.26	6.770.62
Megjegyzendő, hogy ezen 6.770 K 62 fillérből alapít- ványi természetű		3.402.57
a mely tőkésítendő lévén, az elkölthető maradvány		3.368.05

A Magyar Történelmi Társulat 1918. évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Magyar Történelmi Társulat	Eredmény 1917-ben	Előirányzat 1918-ra
1. Pénztári maradvány	5.544.03	6.770.62
2. Tagdíjak, tagdíjhátralékok, előfizetések	11.081.42	10.000.—
3. Alaptőke utáni kamatok	8.753.21	8.753.21
4. Forgótőke utáni kamatok	457.71	400.—
5. Századok és egyéb kiadványok eladá- sából	1.970.95	300.—
6. A VKM segélye	2.000.—	2.000.—
7. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. ado- mánya	400.—	400.—
8. Hirdetésekért	372.90	1.500.—
9. Néhai dr. Thaly stb. alap folyószám- láról	100.—	100.—
10. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« számlájáról....	1.418.—	—.—
11. A »Nem alapítványi természetű tőke« számlájáról.....	1.386.—	3.000.—
12. Előre nem látott bevételek	2.419.41	1.000.—
13. Remélhető új alapítványok	4.844.69	2.000.—
14. Idegen pénzek	695.99	500.—
Összesen....	41.441.31	36.723.83

II. Kiadások.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	4.226.67	4.500.—
2. A Századok nyomdai és expeditionalis költsége (a könyvkötéssel együtt 40 ív)	12.242.93	20.000.—
3. A Századok írói honorariumai.....	3.021.—	3.200.—
4. A szolgálak díjazására	552.—	560.—
5. Irodai költségek	1.476.34	1.200.—
6. A takarékpénztáraktól fölszámított di- jak stb.	258.41	350.—
7. Az Athenaeumnak stb. különféle nyomtatványokért	193.70	400.—
8. A kiadványok előző évi raktári keze- léséért	—.—	500.—
9. Postai megbízások költségeire	195.55	300.—
Átvitel..	22.166.60	31.010.—

	Eredmény 1917-ben	Előirányzat 1918-ra
Áthozat..	22.166.60	31.010.—
10. A Századok Tartalommutatójának költségére	2.917.80	—.—
11. A M. Tört. Társulat történetének költségére	—.—	3.000.—
12. Remélhető új alapítványok tőkésítésére	1.441.50	5.402.57
13. Előre nem látott kiadások	1.119.81	1.000.—
14. Idegen pénzek	695.99	500.—
15. A M. T. Életrajzok kiadásánál fölmerült hiány fedezésére	6.331.99	11.000.—
Összesen....	34.673.69	51.912.57

B) Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

15. Előfizetésekből	3.156.58	3.000.—
16. Segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
17. Az Athenaeumtól az átvett példányokért	1.000.—	1.000.—
18. Clichékért az Athenaeumtól	300.—	300.—
19. A hiány fedezésére az A. főszámla 15. rovatáról	6.331.99	11.000.—
Összesen....	11.788.57	16.300.—

II. Kiadások.

16. Nyomdai számla	7.887.21	12.000.—
17. Írói tiszteletdíj	1.459.36	1.500.—
18. Illustrációk költsége	1.642.—	2.000.—
19. Szerkesztői tiszteletdíj	800.—	800.—
Összesen....	11.788.57	16.300.—

Összevonas.

A) Magyar Történelmi Társulat bevételei	41.444.31	36.723.83
A) Magyar Történelmi Társulat kiadásai	34.673.69	51.912.57
Felesleg, illetve hiány	6.770.62	15.188.74
B) Magyar Történeti Életrajzok bevételei	11.788.57	16.300.—
B) Magyar Történeti Életrajzok kiadásai	11.788.57	16.300.—
Felesleg	—.—	—.—
A) és B) összes bevétel.....	53.232.88	53.023.83
A) és B) összes kiadás	46.462.26	68.212.57
Felesleg, illetve hiány	6.770.62	15.188.74

1918 április havában fizettek:

a) alapítványt:

Gróf Klebelsberg Kunó	200 K
Vargha Damján	100 *

b) tagdíjat:

1915-re: Dr. Gálos Rezső (5 K 10 f), Dr. Zoványi Jenő, összesen 15 K 10 f.

1916-ra: Dr. Acsay Antal, dr. Gálos Rezső (1 K 90 f), dr. Kaszák József, dr. Zoványi Jenő, összesen 31 K 90 f.

1917-re: *Budapest:* M. kir. honvéd Ludovika Akadémia, dr. Kaszák József, Thurzó Ferencz, dr. Zoványi Jenő, összesen 40 K.

1918-ra: Dr. Alszeghy Zsolt (2 K), dr. Altorjay Sándor, Bakódi Antal, dr. Bathó Béla, Beniczky Ádám, *Budapest:* Kalazantinum, VI. ker. áll. főreáliskola, M. kir. honvéd Ludovika Akadémia, dr. Csekey István, Csurgói ref. főgimnázium, dr. Czirbusz Géza, Evetovics János, dr. Gárdonyi Albert (2 K 50 f), Horváth Jenő, Jankó László, Király Ernő. *Kolozsvár:* Az erdélyi nemzeti múzeum könyvtára, dr. Leffler Béla, Lévai áll. el. népisk. tanítóképző-intézet (12 K), dr. Marczali Henrik, *Máramarossziget:* Áll. el. népisk. tanítóképző-intézet, Kir. kath. főgimnázium, Nagyvárad város nyilvános könyvtára, Nádasy Ida, dr. Oszvald Arisztid, dr. Palásti Ferencz, dr. Patek Ferencz (1 K), dr. Pecsner Emil, dr. Pozsgay Rezső, Rácz Miklós, Selmezbányai kir. kath. főgimnázium (12 K), Szmrecsányi Dárius, dr. Tolnay Vilmos (2 K), dr. Tóth Lajos, dr. Török Pál, Turian József, Váci egyesült kaszinókör, Veszprémi r. kath. főgimnázium, Veszprémegei múzeum, Zenta város, Zombor sz. kir. városi könyvtáregyesület, dr. Zoványi Jenő (9 K), összesen 390 K 50 f.

1919-re: *Budapest:* Áll. polgáriskolai tanítóképzőintézet (20 K), *Kolozsvár:* Az erdélyi nemzeti múzeum könyvtára, dr. Pfeiffer Miklós, összesen 40 K.

Mindösszesen 517 K 50 f.

1918 május havában fizettek:

a) alapítványt:

Ferenczi Sándor	200 K
B. Szokolai Alajos	200 *

b) tagdíjat:

1914-re: Balassagyarmati áll. főgimnázium, dr. Komáromy András (5 K), összesen 15 K.

1915-re: Balassagyarmati áll. főgimnázium (2 K), dr. Komáromy András, összesen 12 K.

1916-ra: Dr. Komáromy András, összesen 10 K.

1917-re: Dr. Bochkor Mihály, dr. Jantsits Tibor, dr. Komáromy András, dr. Ploskál Tempis Rudolf, Szabadkai közs. polg. fiúiskola, összesen 50 K.

1918-ra: *Arad:* Áll. főreáliskola, Kir. főgimnázium, Balonyi Imre, dr. Bochkor Mihály, Brassói ev. gimnázium, Budapesti Jászberényi-úti áll. főgimnázium (10 K 80 f), Garam Jenő, Hajduszoboszlói Kaszinó, dr. Hódossy Lajos, Jablonowsky Piroska, dr. Jantsits Tibor, Kolozsvári ref. kollégium (8 K), dr. Komáromy András, dr. Kosztolányi László, dr. Lőrincz Gyula, Magyar Zsigmond, dr. Perepatits István, dr. Ploskál Tempis Rudolf, Sátoraljaújhegyi r. kath. főgimnázium, Simon Ignác, Sombory Lajos,

Soproni felső keresk. iskola önképzőköre, Szabadkai közs. polg. fiúiskola, Szarka Gyula, Szmrecsányi László, Temesvári Kath. Kör, Vasvármegyei Kultúregyesület (6 K), dr. Weichhart Gabriella, Zeyk Károly, dr. Ziskay Antal, összesen 294 K 80 f.

1919-re: Szmrecsányi László, Vasvármegyei Kultúregyesület (2 K), összesen 12 K.

Mindösszesen 393 K 80 f.

Novák Nándor, pénztárnok,
I., Márvány-utca 25. III. 25.

A Thallóczy-alapra adományokat küldtek 1918 április 1-től 1918 május 31-ig:

Ádám György.....	10 K
Dr. Csekey István	10 „
Kormúth Margit	2 „
Tóth László	100 „

Összesen .. 122 K

Budapesten, 1918. évi június hó 1-én.

Novák Nándor, pénztárnok,
I., Márvány-utca 25. III. 25.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatokra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

1. a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.
2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.

Az ajánkozás e feladatokra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I., Országos Levéltár) bármikor beküldhető. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívánatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

01098

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dⁿ DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LII. ÉVF. 7-8. SZÁM. 1918. SZEPT.-OKT.
BUDAPEST, 1918. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RESZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS!

A Magyar Történelmi Társulat ötvenéves fennállása alkalmából közrebocsátja

A Magyar Történelmi Társulat történetét

1867-től 1916-ig.

Irta: Dr. LUKINICH IMRE.

Bolti ára 6 K, tagoknak 4 K.

A munka a Századok kiállításában és alakjában jelenik meg, úgy hogy az 1918. évfolyam kiegészítéséül fog szolgálni. Azon tagjainkat, a kik a műre igényt tartanak, kérjük, jelentsék be ebbeli szándékukat levelezőlapon a *tűkhári hivatalnak* (I., Vár, Országos Levéltár). A jelentkezőknek postatakarékpénztári csekklapot fogunk küldeni, melylyel az előfizetési díjat befizethetik. A munka csak azon tagjainknak fog megküldetni, a kik az előfizetési díjat befizették.

Tartalom.

	Lap
Karácsonyi János: Horvát vakoskodás	337
Eckhart Ferencz: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században	356
Temesváry János: Laki Jakab-fia János	392

Történeti irodalom.

Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Ism. <i>Ernyey József</i>	404
Szentpétery Imre: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	412
Holub József: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Ism. <i>Károlyi Árpád</i>	413
Jacob, Georg: Aus Ungarns Türkenzeit. Ism. <i>Balanyi György</i>	417
Ackermann Kálmán: Forgách Ferencz bíboros, esztergomi érsek. Ism. <i>Srs.</i>	419
Berzeviczy Albert: Délen. Ism. <i>Divald Kornél</i>	421
Glück Henrik: Török művészet. Ism. <i>Császár Elemér</i>	424
Hekler Antal: Isteneszmény és portrait a görög művészetben. Ism. <i>Császár Elemér</i>	424
Rizoff D.: Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen Grenzen. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	427
Folyóiratszemle	431

Tárcza.

Batta István: Adalékok V. Bereczk György naplójához	443
A.: Váczy János †.	444
Hivatalos értesítő	445

Horvát vakoskodás.

Mikor Šišić Ferdinándnak »Geschichte der Kroaten« cz. most megjelent művét kezembe vettem, azt reméltem, hogy végre olyan horvát történeti művet fogok olvasni, a melynek egyetlen célja a történeti igazság felderítése. Azt reméltem, hogy a szerző, a zágrábi egyetemen a történet tanára, mindig szem előtt tartja Cicero aranszavait : Prima historiae lex est : ne quid falsi dicat et ne quid veri dicere non audeat.

Nem mondom, hogy e törvényt mindenütt áthágta, nem mondom, hogy nem igyekezett sok helyütt felkutatni és megállapítani az igazat, csak azt állítom, hogy a magyar nemzet történeti jogával szemben továbbra is vakoskodott, minden régi tévedést fenntartott, sőt még, ha lehetett, nagyobbított.

Mi magyarok tehát elmondhatjuk e műre Izaiás prófétával : Expectavimus, ut faceret iudicium et ecce iniquitas, et iustitiam et ecce clamor. (V. 7.)

Mindjárt először is azt kérdehetjük, hogy ha »a horvátok történetét« akarta megírni, miért beszél a Dráva-Szávaközéről? Hiszen ennek nyugati felén 1526-ig, keleti felén 1700-ig nem laktak horvátok! — Lám, Jireček megírván a szerbek történetét 1371-ig, egy szóval se emlékezik meg Magyarország déli részéről, pedig hát 1400-tól, főleg pedig 1458-tól kezdve mennyi rengeteg szerb élt ott!

A Dráva-Szávaköze a rómaiak korában sem tartozott Liburniához és Dalmáciához, vagyis a későbbi Horvátországhoz, hanem Pannoniához. — 294 táján Diocletian e területet két részre osztotta. A keleti fél neve lett Pannonia secunda vagy Sirmiensis Sirmium fővárossal, a nyugati fél neve pedig *Savia Sciscia* fővárossal. Így maradt ez azután 493—535-ben, vagyis a keleti gótok uralma idején is. Az 535—582. években a bizancziak se változtattak rajta.

Midőn 796-ban a frankok megdöntötték az avar birodalmat, a Dráva-Szávaközét is elfoglalván, azt Pannonia inferiornak nevezték el (persze Aachenből tekintve az is volt), de Dalmáciától szorgalmasan és annyira megkülönböztették, hogy ennek élére külön fejedelmeket állítottak. Ismerjük ezek közül Ljudevit, Ratimir, Koczil, Braszlav neveit.

Tehát ugyanakkor, midőn a régi Horvátországban a Tirpimir fejedelmi család uralkodott, a Dráva-Szávaközén egészen más fejedelmek voltak s ezek akkor is, midőn a horvát fejedelmek függetlenítették magukat, vagy a bizanczi császársághoz csatlakoztak, a német királyok fennhatóságát ismerték el. Német uralom alatt maradt e kerület nyugati része egész 1083-ig, keleti részét pedig 827-ben a bolgárok, 896-ban a magyarok foglalták el.

Nincs is a föld hátán semmi igaz nyoma annak, hogy az egykori horvát fejedelmek és királyok a régi Savia tartományt bírták volna vagy ahhoz jogot tartottak volna.

A 825—1089. évekből a horvát fejedelmeknek, királyoknak és főuraknak mintegy 40 darab oklevele maradt fenn korunkra, de soha egyetlenegy falucskát se ajándékoznak a Dráva-Szávaközén. A spalatói érsek, a dalmát püspökök, az apátságok és apáczakolostorok egymásután részesülnek a horvát fejedelmek, királyok, főurak adományaiban, de ezek a jámbor nagyurak egyetlenegyszer se adnak jó, zsíros földet ott a Száva-mentén, hanem a köves horvát-dalmát területeken elégitik ki őket. A mai Dalmáciában egymásután kerülnek elő a törmelékekből feliratok Tirpimir, Zdeszlav, Branimir, Kreszimir, Szvinimir uralkodásáról, de a Dráva-Szávaközén sohase talállok még egy cserepet, egy edényt, egy pénzt se, amely a horvát fejedelmek, királyok neveit mutatná!

1083-tól 1557-ig százával tudjuk az okleveleket felmutatni arra nézve, hogy más volt Horvátország és más volt a Körös-Varasd-Zágráb vármegyékből álló Szlavonia. Más volt igazságszolgáltatásuk, más volt adózásuk, más volt sokszor a bánjuk, más volt egész történetük. Más volt és nem horvát a Dráva-Szávaközének a nyelve is, sőt a köznép, mint Resetar és Jágics, tehát a legtekintélyesebb szláv nyelvtudósok, megállapítják, még most is más tájszólással él, olyannal, a mely közelebb áll a szlovénhez, mint a horváthoz.

Lehet, hogy e különbség a Dráva-Száva közt lakó szlavonok és a Kulpától délre lakó horvátok között már több ezeréves, mert hiszen a szlávok már az V. században két nagy ágra oszolva jelennek meg a történet színpadán. Az egyik ág volt a *szklavin* (szlavin), a másik az *ant*. Mivel pedig a Dráva-Száva közt letelepülteket a németek századokon át vendeknek, vindeknek (Windischland), a magyarok pedig tótoknak hívták, ezek inkább az antok ágához tartoztak (s az *ant* szóból eredt más nemzetek ajkán a wend és taut = tót név), a horvátok pedig a szklavin ághoz s azért a tőlük megszállt

tengerpartot a taliánolaszok állandóan Sclavonianak (Schiavonia) hívták.

Hogy a XVI—XVII. században a nyelvi különbség a szlavonok és horvátok közt jelentékeny volt, azt Tomasich horvát, Pergosich szlavon írók, a zágrábi jezsuiták, Vinkovich és Petretich zágrábi püspökök nyilván igazolják, sőt még 1661-ben is Fodoróczy Péter Karnaruticsnak Szigetvár megvételéről szóló költeményét szlavon (kajkavi) tájszólásra írta át és úgy adta ki.¹ Czoernig osztrák ethnographus 1857-ben megjelent művében részletesen leírja azon határokat, melyeken belül a kath. köznép szlavon (kajkavci) nyelven beszél² s ezt Brasnics Mijó 1870-ben megerősíti.³

Mi jogon tartja tehát Šišić a dráva-szávaközi, VIII—XI. századbéli lakosokat horvátoknak?

Egyszerűen hatalomszóval kinevezi őket horvátoknak »Wir wollen Pannonisch-Kroatien nennen.« (59. l.)

Dehát akkor miért nem írja meg egyúttal a bolgárok történetét is? Hiszen ilyen hatalomszóval Bolgárországot is kinevezhetné »Mösisch-Kroatien«-né.

Azzal mentegeti talán magát, hogy azért nevezi ki e területet Pannonisch-Kroatiennek, mert a horvát király hatalma egykoron erre is kiterjedt?

De az előbb felsorolt döntő bizonyítékokkal szemben ezt nem mutatja semmi, csak egy kései író és egy hibásan értelmezett oklevél.

A kései író az 1268-ban meghalt és művét 1266-ban készítő Tamás spalatói főesperest. Ez mondja műve XV. fejezetében, hogy a horvát püspök joghatósága egész a Drávaig terjedt, másutt pedig, a XVII. fejezetben azt állítja, hogy Szent-László Horvátország elfoglalására indulván, ellenállás nélkül hódította meg a földet a Drávától a Vasashegyekig.

Dehát miért higyjük mi ezt el Tamás főesperestnek? Kétszáz évvel azelőtt történt dolgokat hogyan és honnan tudhatott ő?

Tamás főesperest, mint művéből kitűnik, 1221 után tért vissza olaszországi tanulásából Spalatóba s 1230-ban lett főesperestté. Mint főesperest és benszülött vezérebere lón a spalatóiaknak, erős védelmezője a spalatói egyház jogainak,

¹ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. IX. 23., Szabó: Régi Magyar Könyvtár. II. 34—35., Történelmi Tár. 1885. 770—1., Pray: Specimen Hierarchiae Hung. II. 360., Vjesnik zem. ark. XV. 3. XVII. 173, 222., Századok. 1903. 538.

² Ethnographie der oesterreichischen Monarchie. I. 56.

³ Margalits: Horvát tört. repertorium. I. 296.

úgy hogy 1244-ben majdnem ő lett érsekké. Ő tehát élte javát akkor töltötte el, a mikor Kálmán herceg, volt orosz király, atyjának, II. Endrének túlságos bőkezűségéből megkapta kormányzás végett nem csupán a horvát-dalmát bánságot, nem csupán a már 1190 óta e bánsághoz csatolt Körös-Varasd és Zágráb megyéket (a középkori Szlavóniát), hanem Pozsega, Valkó, Baranya, Somogy és Szala megyéket is. Ekként Kálmán hercegsége valóban a Dunától s a Drávától a tengerig terjedt. E hercegséget Kálmán 1240-ben egyháziilag is egyesíteni akarta akként, hogy a zágrábi püspökséget a spalatói érsekséghez szerette volna csatolni. Ha ez sikerül, az új spalatói érsek joghatósága a Drávaig, sőt részben azon innen is terjedt volna.¹

A középkori szerzők nem tudták magukat beleélni az előző korszakok állapotába. Ehhez nem is volt elég eszközük. Ennélfogva nagyon vigyázni kell rájuk, mert rendszeren a maguk korának állapotait viszik át az előző századokra, mint azt pl. III. Béla király névtelen jegyzőjénél kézzelfoghatólag tapasztalhatjuk.

Tamás főesperes is a maga korának, kivált pedig Kálmán hercegségének állapotait és határait teszi át 3—4 századdal előbbre. Műve XIII. fejezetében azt írja pl., hogy a horvát-dalmát fejedelmek országa: *Ab aquilone a ripa Danubii usque ad mare Dalmaticum cum tota Maronia et Chulmiae ducatu* — terjedt.

Már pedig maga Šišić is a nyilvánvaló adatok előtt meghajolván bevallja, hogy a horvát fejedelmek, majd királyok hatalma sohase terjedt a Dunáig és a 852-iki oklevél ezen szavait: *»quae (Salonitana ecclesia) est metropolis usque ad ripam Danubii«* későbbi betoldásnak tartja. (79. l.) Világos tehát, hogy Tamás főesperes e helyütt Kálmán volt orosz király hercegségét tartotta szem előtt, mert csak ez ért el Valkó- és Baranyamegyékben egész a Dunáig. E Kálmán-hercegséghez tartozott a *»Chulmiae ducatus«* is, mert míg a horvát királyság állott, addig mindig csak Zachlunia országot ismertek és csak II. Endre, mint dalmát-horvát herceg vette fel a *»Chulmiae dux«* címet 1198-ban.

De más tekintetben is az időben és térben távoleső események, személyek, nemzetek mind homályosak Tamás főesperes előtt és így sokszor bolondokat ír.

Ime egypár mondat a XIII. fejezetből. *»Per praedi-*

¹ Smičiklas: *Cod. Dip. CDS. III. 369, IV. 114—5.*, Theiner: *Mon. Hung. s. ill. I. 176—77.*

cationem praesulum Salonitanorum duces Gothorum et Croatorum ab Arianae haereseos fuerant contagione purgatae«. Pedig a horvátok sohase voltak arianusok. »Martinus archiepiscopus fuit anno Domini nongentesimo septuagesimo tempore Theodosii imperatoris et Dircislavi regis«. Pedig II. Theodosius császár is meghalt már 450-ben, tehát 520 évvel azelőtt. »Ab isto Dircislavo caeteri successores eius reges Dalmatiae et Croatiae appellati sunt«, pedig csak 1050 táján lett Kreszimir Péter *dalmát* és horvát király, azelőtt csak horvát királyok voltak.

A XIV. fejezetben ezt írja : »Pars aliqua gentis Massagetum, egressi de regione sua, quae Mageria nuncupatur totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit«. Tehát nem tudja, hogy Pannonia csak a Dunáig terjedt. »Praestantius eodem tempore (1015) primarius erat, hoc est rector civitatis Spalatinae«. Tehát nem tudja, hogy a XI. században a *dalmát* városok fejét (magát névszerint e Praestantiust is) »prior«-nak nevezték.¹ »Substitutus Dabralis anno Domini millesimo, tricesimo temporibus principum praedictorum Basili et Constantini imperatorum et Crescimiri eorum patritii et regis Chroatorum«. Tehát nem tudja, hogy Bazil császár már 1025-ben meghalt és Dabralis csak 1040 után lett érsekké.²

A XV. fejezetben azt állítja, hogy az antivari érsekséget 1030 táján állította fel a római pápa, pedig csak 1089-ben Guibert ellenpápa adta meg első ízben az antivari püspöknek az érseki rangot s mivel ez érvénytelen volt, véglegesen csak 1199-ben lett ez érsekké.³

A XVI. fejezetben egész vakmerően odadobja : »Svinimir fuit ultimus rex Chroatorum«, pedig hát ez se igaz, mert utána következett még a horvát királyi családból származó II. István, a mint ezt ránkmaradt kétségtelen oklevelei igazolják.

Nem csoda, hogy egyszer még Šišić is észreveszi Tamás főesperest költői nagyításait és így kiált fel : »Wie unzuverlässig der erwähnte Thomas ist, ergibt sich aus seiner Erzählung von der Ankunft des Königs Koloman unter die Wälle von Splet«. Tamás ugyanis azt írja, hogy a spalatóiak azért nem akartak meghódolni, mert »féltek az ismeretlen és idegen nemzet uralmától«, »metuentes dominium gentis ignotae et extraneae«, de mivel később megtudták, hogy a

¹ Rački: Documenta 39.

² Rački i. m. 200. l.

³ Acta Albaniae. I. 16, 24 sat. 50, 68.

magyarok keresztények (Hungaros esse christianos), mégis csak megadták magukat. Már pedig, mint Šišić nagyon helyesen megjegyzi, lehetetlen, hogy 1107-ben a spalatóiak nem ismerték volna a magyar nemzetet és ne tudták volna azt, hogy a magyarok keresztények! Hiszen Szent-László már 1091-ben meghódította a Spalatóval határos Horvátországot s 1097 óta a tőle nem messzire eső Tenger-Belgrád is a magyarok kezén volt.

De ha ilyen megbízhatatlan író Tamás főesperest 1107-iki eseményre nézve, miért volna megbízható régebbi eseményekre vagy állapotokra nézve?

Hogyan lehet kívánni, hogy ilyen tudatlan, óriási hibákba eső írónak minden szavát elfogadjuk? Lám Šišić nem fogadja el Tamás elbeszélését a dalmát városok meghódolásáról sem az időre, sem a sorrendre nézve,¹ pedig ezt Tamásnak jobban kellett volna tudnia, mint a régebbi eseményeket, hát a többi történetíróknak miért kell elfogadni Tamás főesperestnek olyan állításait, a melyekről még kevesebbet tudhatott?

Nem gyermekes kívánság, hogy számos ellenkező bizonyítékkal szemben ilyen tudatlan és megbízhatatlan íróra hallgassunk?!

Nem vakoskodás-e horvát írónál, hogy az ilyen tudatlan és megbízhatatlan író adatait minden bírálás nélkül unos-untalan ismétlik?

Lám mi magyarok 60 évvel régebbi írot állíthatnánk szembe Tamás főesperesttel, III. Béla király névtelen jegyzőjét s azt mondhatnók, hogy e szerint a Dráva-Szávaköznek nyugati fele már Árpád idejében Magyarországhoz csatoltatott (XLIII. fejezet). De mi mindennél többre becsüljük a történeti igazságot s meg merjük mondani a magyar nemzet fiainak, hogy ez csak mese, erre történeti követelést építeni nem szabad!

Még kevésbé szabad egész országrészek hovatartozását eldönteni egyetlenegy esetleg hibásan másolt, de főleg hibásan értelmezett oklevélből, mint ezt a horvát történetírók eddig tették.

E hibásan értelmezett oklevél a 928-iki spalatói zsinat határozatairól szól. E határozatok — sajnos — nem maradtak fenn eredetiben, hanem csak kései, mint Šišić is megállapítja, legfeljebb XVI. századbeli kéziratban. E kéziratot olyan ember készítette, a ki Tamás főesperest művét ki akarta bővíteni a spalatói egyháznak levéltárában akkor még fel-

¹ Priručnik izvora hrvatske historije. I. 570—84.

található oklevelekkel.¹ Leírta tehát a 928-iki spalatói zsinat határozatait is s abban azt is, hogy a nonai püspök hagyja el Nonát és »sive in scardonitana, vel scisciana, aut certe in delminensi ecclesia« foglalja el a püspöki trónt.²

Már most azután két eset lehetséges. Vagy két Siscia volt, vagy a XVI. századbeli másoló hibásan Siscianat olvastott Sicitana helyett.

Az első eset nem lehetetlen, mert hiszen a római birodalomban tartományokként többször előkerülnek ugyanazon helynevek. Így az Augustakat, Caesareakat nem is említve, volt Noviodunum Pannoniában és Rhätiában, volt Altinum Pannoniában és Italiában. Lehetett tehát két Siscia is, egyik Pannoniában, a másik Dalmáciában.

A második eset valószínűbb, már grammatikai szempontból is, mert e határozatok írója másutt mindig »itana« képzővel alkot a helynevekből mellékneveket (v. ö. Ragusa ~ ragusitana, Scardona ~ scardonitana, Catarum ~ Cataritana, Jadra ~ Jadertina). Mivel pedig, mint Šišić mostani műve 146. lapján szépen megtanít bennünket, Sicum nem messzire Trautól a horvát fejedelmek egykori székhelye, Biaci mellett állott (XVI. századbeli humanisták és utánok én is hibásan Sebenicoval vettük egynek), világos, hogy e Sicumból a 928-iki író Sicitana melléknevet alakított s ezt olvasta a XVI. századbeli dalmát másoló (már bizonyosan Szent Kirin vértanusági iratainak hatása alapján) Siscianának. Az eredeti oklevélíró másutt mindig vagy az »ensis« vagy az »itana« képzőt használja, lehetetlen tehát, hogy Siscianat írt volna.

Csak a harmadik, eddig hirdetett magyarázat nem lehetséges, az t. i., hogy a spalatói határozatokban a szávamenti Sisciaról lenne szó. Nem lehet ez, mert a pannóniai Siscia akkor még az aquilejai patriarkasághoz tartozott s a spalatói zsinatnak az érsekségek vagy patriarkaságok határait megváltoztatni nem is volt joga.

Már 796-ban, midőn Pipin, Károly császár fia az avarok teljes leigázására indult, vele ment Paulin aquilejai híres patriárka Avarországba. Az avarok meghódolása után a frank püspökök úgy osztották fel az új országot, hogy a Duna balpartja és a Duna-Rábaköze a passai püspöknek, a Rába-Dráva és Duna közt eső terület a salzburgi püspöknek (798-tól kezdve érseknek), a Drávától délre eső rész pedig az aquilejai

¹ Šišić : Priručnik izvora hrvatske historije. 151—2.

² Rački : Documenta. 195.

patriárkának jutott térítés végett¹, annál is inkább, mert a Dráva-Száváköz 828-ig egyenesen a friauli határgrófok felügyelete alatt állott,² már pedig az aquilejai pátriárkát más-ként friauli (forojuliensis) pátriárkának is nevezték. Pannoniának ezt az egyházi felosztását 811-ben Károly császár is megerősítette, úgy intézkedvén, hogy a Drávától délre eső terület az aquilejai egyházmegyéhez tartozzék.³ Így tartott ez továbbra is, mert az aquilejai egyház XI. századbeli krónikása ezt írja : »Iste Fridericus patriarcha mirabiliter ecclesiam gubernavit. Huius tempore imperante Karolo III. Hungarorum gens a Servia egressa in Pannoniam, quae adiungitur finibus ecclesiae Aquilegiensis, primitus venit et eiectis Avaris ibi habitare coepit,«⁴ már pedig a magyaroktól 900-ban elfoglalt Pannonia csak akkor lehetett határos az aquilejai egyházmegyével, ha a Dráva-Száváköze Aquilejáéhoz tartozott.

Hogyan és miért szakította volna el a spalatói érsekség a Dráva-Száváközét az aquilejai egyházmegyétől ? A spalatói érsek sohase nevezte magát másnak, mint Dalmácia érsekének, később Dalmácia primásának, már pedig a Dráva-Száváköze mindig Pannonia volt.

Azt se lehet gondolni, bármily vakmerően állítja is Šišić, hogy 920 táján a horvát fejedelem elfoglalta volna a Dráva—Száváközét. Hiszen épen a 928-iki spalatói határozatok említik a bevezetésben, hogy előzőleg 927-ig a horvátok a bolgárokkal háborút folytattak, s mint a bizanczi császár alattvalói kötelesek is voltak a bizanczi császár nagy ellenségének, Simeon bolgár czárnak tőlük telhetőleg ártani. Hogyan gondolhattak volna a horvátok ekkor arra, hogy a bolgárokon kívül a németekkel is háborút kezdjenek s tőlük a Szávamentét elfoglalják ? Később se merték ezt megtenni, mert kétségtelen magának Horvátország főúrának Porphyrogeneta Konstantin császárnak részletes leírásából, hogy a horvát fejedelem hatalma 950-ben sem terjedt feljebb a gaczkai és korbavai zsupánságoknál, vagyis a mai Szén (Zeng)-Bihács irányában húzott vonalnál.⁵

Hogy azután is egész 1083-ig a németek kezén maradt s a korontál (Karantán) herczegséghez tartozott a Dráva—

¹ Balics : A kereszténység története hazánk mai területén. Budapest. 1901. 226, 232.

² Huber-Baróti : Ausztria története I. 75—76.

³ U. o. 80. és Kukuljević : Codex Diplomaticus CDS. I. 41.

⁴ Rubeis : Monumenta ecclesiae Aquilejensis. Argentinae, 1740. Appendix. 10. 1.

⁵ Rački : Documenta. 400.

Szavaköze, azt igazoltam »Szent László meghódítja a régi Szlavóniát« cz. értekezésemben.

Nem terjeszkedtem ki ez értekezésemben arra, pedig ez is nagyon fontos bizonyíték, hogy a hosszú német uralkodásnak erős nyoma maradt a Dráva-Szavaköz középkori intézményeiben is. Nevezetesen nem csupán Varasd környékén, hanem még Sziszekén is és nem csupán a XIII. században, hanem még a XV. században is »burgensis«-nek hívják a polgárt, »richtard«-nak a bírót és valpótnak (Waldbote) az uradalmi tisztviselőt (erdőfelügyelőt).¹ Maga a nyestadó, a mardurina, a Dráva-Szavaköz látszólagos külön adófajtája, divatos volt a régi Korontálországban (Karrantániában)² és így tulajdonkép a régi német uralkodás maradványa volt az a Dráva-Szavaközén s azért volt ismeretlen Horvátországban. Nem volt tehát semmi keresnivalója a dalmát érseknek a Dráva-Szavaközén. Nem is itt, hanem a Trautól nem messzire eső Sicumban akarták a Sicitana (hibásan Sisciana) ecclesiat helyreállítani 928-ban s nem-sokára ott fel is állították az új püspökséget a közeleső, védett Trauban.

Vak vezetőt követnek s így rossz úton botorkálnak azért a horvát történetírók, midőn a saját bevallásuk szerint is »megbízhatatlan« Tamás főesperest szavaira esküdve, továbbá a 928-iki oklevél szavait annyi bizonyíték ellenére félremagyarázva, a régi horvát királyságot a Drávaig kiterjesztik. Ha Šišić csakugyan a horvátok történetét akarta volna megírni, akkor neki nem kellett volna a Dráva-Szavaköz VIII—XI. századbeli multjával foglalkoznia, vagy pedig műve elejére, ha őszinte ember, ezt kellett volna írnia: »Die Geschichte des heutigen Kroatiens, Dalmatiens und Slavoniens.«

II. Már 1912-ben megjelent értekezésemben figyelmeztettem a magyar és horvát történetírókat, hogy Horvátországnak a magyar királysághoz való csatolása egészen másként történt, mint a hogy addig véltük. Nem az 1076-ban horvát királylyá választott Szvinimir vagy Zvonimir volt bán után tartottak a magyar királyok jogot Horvátországhoz, hanem mint a régebbi s 1090-ben kihalt horvát királyi családnak női ágon való utódai. Igaz, hogy 1912-ben én se találtam el mindjárt a helyes leszármazást, de 1915-ben »Kálmán király

¹ Starine XI. 47., Smičiklas: Cod. Dip. CDS. III. 186—87., Vjesnik. XVII. 166. Magyar Nyelvőr. 1916.

² A horvát történetírás zátonyai. Századok. 1912. 1—31. és különlenyomat.

rokonsága a horvát királyi családdal« cz. értekezésemben¹ egész pontosan megállapítottam, hogy III. Kreszimir Péter egyik nővére lett I. Gyécse királyunk felesége 1061-ben s ettől születtek Kálmán és Álmos.

Šišić azonban (256. l.) még mindig visszatér a régi balvéleményre, még mindig nem látja, hogy a zselicz-szentjakabi monostor feljegyzésében említett »rex Dalmatiae Zolomerus« nem lehetett Szvinimir (Zvonimir). E helyett még nemzedékrendi táblán is terjeszti azt a tévedést, mintha Szent-Lászlónak Helena nevű nővére Zvonimir felesége lett volna (318—19. és 330—31. ll.) és e nő segítségével jutott volna Horvátország a magyarok kezére.

Pedig hát a horvát történetíróknak, ha kellő bírálattal olvasták volna az erről szóló tudósításokat, még régebben észre kellett volna venniök, hogy az egész Zvonimir—Helena-házasság valótlan és Szent-Lászlónak sohasem volt Helena nevű huga, vagy legalább is semmi néven nevezendő nővére nem volt Szvinimir (Zvonimir) felesége.

A Bécsi Képes Krónikának és utána Thuróczy krónikájának azon fejezete (LII. és LVI.), a mely Horvátország meghódításáról beszél, korántsem egykorú, még csak nem is közelkorú, hanem a XIII. század második feléből származó közbetoldás. Szent-László szentté avatása után igyekeztek az ő tetteit mindig és mindenben mentetetni. Már pedig Horvátország elfoglalását is erősen menti a közbetoldó, ezt írván : »Quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iustitiam sibi competebat haereditas.«² Maga e mentetetés különben nem csupán kései, hanem sületlen is, hiszen a sógor a sógor után nem örököl. Mutatja a közbetoldó tudatlanságát már a bekezdő mondat is »Ipse prius Dalmatiam atque Croatiam sue monarchiae perpetuo subiugavit.«³ Tehát nem tudta, hogy Szent-László csupán Horvátországot foglalta el (Dalmáciát pedig nem) és hogy Szent-László nem magának (sue monarchiae) hódította meg Horvátországot, hanem unokaöcscsének, Álmosnak.

Erőszakos félremagyarázása az a zselicz-szentjakabi feljegyzésnek Šišić részéről, hogy az ott említett Zolomer mégis csak Szvinimir (Zvonimir) bán volna. A feljegyző határozottan »rex Dalmatie«-nek írja a »sororius Geyse« — már pedig Salamon királyunk korában Szvinimir (Zvonimir)

¹ Századok, 1915. 133—41.

² Hist. Hung. Fontes Dom. I. 193.

³ U. o.

egy perczig sem volt király, hanem csak bán. Hogy a feljegyző nem tudott volna különbséget tenni a király és bán közt, az merő ráfogás.

A palaeographia is arra tanít bennünket, hogy az 1065—66-ban uralkodó horvát királynak Kreszimirnek nevét a másolók elferdíthették Zolomérra, Szvinimirét és (Zvonimirét) azonban nem, mert a Kreszimir név közepén álló középkori magas *i* betűt később könnyen olvashatták *l*-nek, ellenben a Szvinimir név második szótagjában álló rövid *n* betűt nem nézhették *l*-nek.

Az igazi oklevelek is ellenemondanak a Bécsi Képes Krónikába szúrt kései betoldásnak, mert azok szerint Szvinimir (Zvonimir) feleségét Lepanak hívták és nem Helenának. E Lepanak Radován nevű, 1078-ban már nagykorú fia is volt.¹ Van ugyan Dalmáciára vonatkozó s Helena királynét emlegető irat, de ez Spalatóban készült későbbi hamisítvány.

Nem valami bizonytalan hozzávetés e szerint, hogy I. Gyécse király Kreszimir Péternek volt sógora, még pedig úgy, hogy elvette annak hugát. Egykorú feljegyzés tanúsítja ezt. Ennélfogva Kálmán királynak és Álmos hercegnek horvát királyleány volt az anyjuk s mind Szent-Lászlónak azon tettét, hogy a horvát királyi család kihaltával unokaöcscsét, Álmost tette horvát királylyá, mind Kálmán királyunk azon cselekedetét, hogy Horvátországot és Dalmáciát a magyar királysággal teljesen egyesítette, csak így lehet megérteni. Az itt következő családfa mutat rá világosan az Árpádok kétségtelen történeti jogára s egyúttal tájékoztatja a magyar történetkedvelőket is.

I. Tirpimir 845—864.		
Péter 852.	Zdeszláv 878—79.	I. Mutimir 892—910.
		II. Tirpimir 928—35.
		I. Kreszimir ~ Mihály 940. ~ Ilona
Miriszló 945—49.	Derziszló ~ István 950—80.	III. Tirpimir 980—92.
Szvetiszló	II. Kreszimir 1025.	II. Mutimir 994. Szuronya 998.
	Goiszló	II. István 998—1008. ~ Hicela, Péter velen- czei doge leánya.
	I. István 1040.	
N.	III. Kreszimir Péter 1058—73	N. leány 1062. ~ Gyécse † 1077
III. István 1089—90.		Kálmán Álmos

¹ Rački i. m. 119.

² U. o. 117.

Nem lehet tehát fenntartani egyes, régi, magyar történetírók abbéli véleményét, hogy Szent-László és Kálmán királyok egyszerűen a fegyveres hódító jogán kerítették kezükre Horvátországot, de még kevésbé igaz a horvát történetírók azon álmódoszata, hogy a horvátok önként fogadták el, illetőleg választották meg mind Szent-Lászlót, mind Kálmánt horvát királynak s így tulajdonkép csak personal-uniora léptek volna Magyarországgal.

E túlzó, horvát balvélemény, e minden történeti bírálatot megvető és csak egyesek mostani politikájának eszközéül szolgáló álláspont nyilvánul meg — sajnos — Šišić művében is (367—77. ll.).

S vajjon miért húnnya be szemét Šišić a történeti kutatások új eredményei előtt? Talán ő valami új, eddigi bizonyítékainkat megdöntő adatokat talált? Talán megtalálta Kálmán király koronázási hitlevelét? Vagy talán megtalálta Szvinimir (Zvonimir) koronáját?

Dehogy! Mindössze egy új tudósítást fedezett ő fel a horvátok meghódolására nézve! De ez is csak neki új, neki kedves, más az első pillantásra látja, hogy az új tudósítás is kései tévedés.

Ljubovac nevű dalmát írónak 1653-iki állítása ez az újnak hirdetett tudósítás. E szerint az utolsó horvát királynak Zvonimirnek halála után a horvátok nagy károkat tettek egymásnak is, Spalatónak is. Ezért a spalatóiak elküldötték Kakaunti Péter nevű előkelő polgártársukat Magyarország királyához, Istvánhoz (sic!). Ez útközben elmondotta követsége célját Korbavában Guszics Péternek és ezzel együtt ment el a magyar királyhoz. Ott azután felajánlották a királynak a spalatói herczegséget (principatum) egész Horvátországgal együtt. A király erre összegyűjtött 100.000 embert és eljutott seregével a Vasas-Alpokig, de akkor meghallotta, hogy a tatárok betörték Magyarországba s azért visszatért.¹

No ezzel ugyan kár volt előállni! A ki a magyar-horvát történetben jártas, mindjárt láthatja, hogy e tudósítás legfeljebb a XV. század elején Tamás főesperest művének hatása nyomán készült és a tudósítónak fogalma se volt a XI. századvégi állapotokról. Említi a tatárok támadását, pedig ezek 1241 előtt Magyarországot meg nem támadták; említi a spalatói herczegséget, pedig ilyen Hervojaíg, 1403-ig nem volt, Zvonimirt mondja utolsó horvát királynak s az

¹ Priičnik izvora hrvatske historije. 309—11., Šišić: 321. Geschichte der Kroaten 334.

1091-ben uralkodó magyar királyt Istvánnak nevezi! De meg e tudósítás szerint tulajdonkép nem is a horvátok, hanem a dalmát városok, illetőleg a spalatóiak hívták volna meg a magyar királyt Dalmát-Horvátországok elfoglalására! Ennyi tévedés, ennyi hiba egy csomóban! Hisz ez »error peior priore!« Hát hogyan lehet ilyen tudósítást elfogadni? Nem tudják a horvátok, hogy mendax etiam fur est? A ki ily nagyokat hazudik, az elrabolja a tisztánlátást, elrabolja a történeti valóság megismerésének még a lehetőségét is. S nem érzik a horvátok, hogy minden hazugság végeredményében csak kárt és szégyent okoz?!

Egyébként Šišić is csak a hírhedt függelékre és az 1102-re tett zárai kiváltságlevelére építi egész, szépen kiczifrázott, hosszú lére eresztett elbeszélését.

Csakhogy a szép előadás talán segít valamit a gyenge színdarabokon, de nem segíthet és nem segít a történeti műveken, Ezekben nem szép előadást, nem mesét, hanem igazságot keresünk. Liviusnak szép, klasszikus stilusa nem akadályoz már bennünket abban, hogy mosolyogva félre ne dobjuk a Romulus-Remus-mondát.

Kimutattam mind 1910-ben, mind főleg 1912-ben,¹ hogy a Tamás főesperest művébe utólag belevarrt függelék 1350 táján valamelyik spalatói kanonok készítette. E függelék-készítő azonban tudatlan ember volt, mert Kálmán királyt két ízben is Szent-László fiának mondja s mert egyetlen egy 1090—1110 közt élt horvát főurat se tud megnevezni. Nem történetíró, hanem költő volt tehát e függelék-készítő és így azt kell rá mondani: »Miranda canunt, sed non credenda, poetae.«

Šišić talán bebizonyította e függelék-készítő jólértesült-ségét? Épen nem. Sőt még ő is mentegeti és így beismeri a függelék-készítő tévedését.

Talán be tudta bizonyítani Šišić, hogy a függelék-készítőtől névszerint felsorolt 12 horvát főúr közül valamelyik csakugyan élt már Kálmán király korában? Ezt sem. Akkor tehát minek vesztegessük rá a drága időt és a most szintén drága papirost?!

Lám azt jól bebizonyítja Šišić, hogy Tamás főesperest a dalmát városok elfoglalásáról szóló fejezetben tévedett mind az időpontra, mind a sorrendre nézve. Ennélfogva nem fogadja el Tamás főesperestet tanunak ez eseményre nézve.

¹ Századok. 1910. 641—51, 1912. évf. 1—18. ll.

Dehát akkor minek erőszakolja, hogy más ember meg fogadjon el még későbbben élő és még nagyobb botlásokat elkövető tudatlan embert tanunak?! Hogy a XIV. század közepén valaki a köznéptől olyformán hallotta a horvátok 1091-iki meghódolását, mint az 1322-ben vagy 1346-ban történt, az ellene bizonyít, mert a későbbi események elhomályosítják az előbbieket tudatát s egyébként is igaz az, hogy »fallitur aut fallit, qui vulgi pendet ab ore.«

A zárai kiváltságlevelet Šišić már 1907-ben kiadta fényképlenyomatban,¹ és már akkor igyekezett azt védelmezni Pauler Gyula kifogásai ellen. Nagyon érthetőnek, nagyon természetesnek találjuk tehát, ha most is körömszakadtig védi, de ebből az oklevél valóságára nézve nem következik semmi. A római pápa javára szóló Konstantin-féle adománylevelet még nagyobb hévvel védelmezték, de azért az mégis csak eltűnt a történettudomány tárházából.

Az 1102-re tett zárai kiváltságlevélnek se lehet egyéb sorsa. Horvát atyánkfiaival az történt meg e kiváltságlevél olvasásakor, a mit már régen megírt Julius Caesar: »Quae volumus et credimus libenter.« De hacsak egy kicsit felnyitják szemüket, mindjárt észrevehetik, hogy a kiváltságlevéllel valamelyik dalmát-olasz bolonddá akarja tenni őket. Vegyék csak fontolóra e következő három egyszerű dolgot s mindjárt megláthatják a hamisságot: *a)* a levélgyártó ismeretlen tanukra hivatkozik, *b)* »rogatu subscriptorum meorum comitum« adatja meg a kért szabadságot, *c)* »hoc confirmamus nostra sigillatione istorumque comitum« kései formulával él.

A felsorolt 12 tanu Kálmán király korában mind ismeretlen. Hiányzanak a tanuk közül Berics és Simon, a kik épen Šišić bizonyítása szerint már 1104-ben Horvátországban főhivatalokat viseltek; hiányzanak Ugra bán és Mérk úr, Kálmán király horvátországi főemberei, tehát épen azok, a kiknek a zárai apácák részére adott szabadságról tudniok kellett volna. A második tanu (Sigindunus episcopus) a Secundinus névből van elferdítve s az 1180—86-iki Micudinus győri püspökre emlékeztet.

Mivel Kálmán király csak 1107-ben foglalta el Zára városát, a Horvátországban nem lakó és oda csak leránduló magyar ispánok a zárai apácákat 1102-ben, öt évvel Zára elfoglalása előtt nem ismerhették s így értük közben sem járhattak. Nem tudta ezt a hamisító s azért írta bele a kiváltságlevélbe a szokásos »rogatu subscriptorum meorum

¹ Kralj Koloman i Hrvati godine 1102. Zagreb. 1907.

comitum« formulát. De épen arra való a történeti bíráló, arra való az időrend, hogy az ilyen hibákat észrevegye s a hamisítást felfedezze s a koholmányt a maga igazi korába helyezze.

Szintoly kétségtelenül elárulja magát a hamisító ezen elszólásával: »et hoc confirmamus nostra sigillatione istorumque comitum.« Nincsen rá példa, hogy e formulát a magyar királyok 1181 előtt használták volna. Nem használták a horvát királyok sem, még akkor sem, ha csakugyan pecsétet tettek rá az oklevélre, mint pl. Szvinimir.

Hiába tehát minden szépítgetés, minden mentegetés, e kiváltságlevél sohase látta Kálmán király udvarát, hanem azt 1195 körül, talán épen az a Janzifia Kozma készítette, a kit 1199-ben advocatus monasterii s. Mariae Jadrensis volt és erősen védelmezte az apáczák berdoi birtokát, előmutatván holmi hamis okleveleket is.¹

A mint tehát a Tamás főesperest művéhez varrott függelékkal egy spalatói dalmát-olasz, akként a 1102-re tett kiváltságlevéllel egy zárai dalmát-olasz bolondítja horvát atyánkfiait.

S hogy mennyire félrevezették őket, kitűnik Šišić-nek következő büszke mondatából: »A megkötött egyezés után a horvátok Kálmánnal együtt a királyi székvárosba (urbs regia), a tenger melléki Belgrádba vonultak és ott a régi, horvát, királyi koronával Horvát- és Dalmátország királyává koronázták. Ki végezte a koronázást? Nem tudjuk. Talán a knini püspök (Péter?), vagy a belgrádi püspök (Bonus), mert a spalatói érsekre vagy valamelyik dalmát püspökre nem gondolhatunk. Mindenesetre közvetlenül a koronázás szertartása előtt az egybegyűlt nép felkiáltása által megtörtént a választás épen úgy, mint Zvonimirnél és Istvánnál. A koronázásra következett az ünnepies országgyűlés (salvo habito consilio), a melyen Kálmán bizonyára esküvel biztosította a horvát-dalmát királyság közjogát és államiságát (Staatsrecht), épen úgy mint néhány évvel később a dalmátoknak biztosította« (375—76).

Ha nem is idézne egyes szavakat szószerint, láthatnók, hogy az egész elaődás a hírhedt függeléken és a zárai kiváltságlevelen alapszik és költői ábrándnak szép lehet, de mint történetírás »cerebrum non habet.«

Először is a mit 250 évvel később élő regeíró mond, azt nem szabad komolyan venni. Béla király névtelen jegy-

¹ Smičiklas : Cod. Dipl. CDS. II. 318., V. ö. Rački i. m. 90. l.

zője leírja a szittyai vérszerződést, majd a pusztaszeri gyűlést, de az a magyar történetíró, a ki vigyáz arra, »ne quid falsi dicat«, hogy valami hamisat ne mondjon, már gondolatban is eltaszítja magától ezt az elbeszélést, mert inkább ír kevesebbet, inkább nem ír semmit, csak ne hazudjék. Épen így kell eltaszítania magától a spalatói kanonok kései elmeszüleményét annak, a ki valót akar írni s nem akar mást félrevezetni.

Megtévesztő dolog, hogy Šišić egybevonja Zvonimir és II. István horvát királyok trónrajutásának módját, mert a II. István trónrajutását említő oklevélben csak »collaudantibus« szó van. Ez pedig nem választást, hanem csak hozzájárulást jelent! Más oklevelekben II. István nagyon is hangsúlyozza, hogy ő örökös és nem választott király.¹ Mivel Kálmán király is örökösödési jogaira hivatkozhatott s választásának sehol semmi nyoma, az egész választás Šišić ábrándja.

Csakis a zárai hamisítvány viszi rá Šišićet arra a hazug állításra, hogy Tenger-Belgrád lett volna a horvát királyok székhelye. Kimutattam már 1912-ben, hogy Tenger-Belgrád az 1059—1105. években nem horvát, hanem dalmát város volt.² Az ott felsoroltakhoz hozzáadok még egy bizonyítékot. 1103-ban Ágoston pápai követ »missus in Dalmatiam et Ungariam« »ad propagandam per Dalmatinas civitates iustitiam« Tenger-Belgrádba jött és ott eldöntötte a belgrádi püspök és Szent-János monostora közt folyt vitát.³ Világos ebből, hogy még 1103-ban is, tehát az állítólagos koronázás után is azok, a kik legjobban tudták, dalmát városnak írják Tenger-Belgrádot. Nincs is semmi nyoma annak, hogy valamelyik horvát király itt hosszasan tartózkodott volna. Ellenben biztos, hogy a régi horvát fejedelmek Nonában vagy a Trautól nem messzire eső Biaciban laktak, Szvinimir (Zvonimir) pedig Kninben »in villa regali« tartotta székhelyét.⁴

Még jobban megeresztli Šišić képzelődése fékét, midőn a »salvo habito consilio« szavakból (= mások okos tanácsát is meghallgatván) ünnepies, horvát közjogot építő országgyűlést farag! De hiszen a ki egy kicsit tud latinul, mindjárt észreveszi, hogy ez rettenetes túlzás, mert hiszen a consilium

¹ Rački i. m. 148—52.

² Századok. 1912. 8—10.

³ Smičiklas: Cod. Dip. CDS. II. 12.

⁴ Rački i. m. 112, 118, 145.

nem congregatio, nem comitia, még csak nem is concilium, hanem csupán tanácskozás. Azt pedig, ki ne tudná, hogy még a legerőszakosabb kényúrnak, még a török szultánnak is volt tanácsa ! Csakhogy mennyire távol áll az ilyen tanács az alkotmányosságtól !

Igazán vakmerő ráfogás tehát a tenger-belgrádi állítólagos koronázásra, hogy az horvát királyt beiktató és horvát közjogot, horvát államot megállapító országgyűlés volt.

Hiszen még ha igaz volna is az 1102-re tett zárai kiváltáslevél, akkor se következnek abból több, mint hogy Tenger-Belgrádon is volt többek között bemutató koronázás. Tessék csak elolvasni a Kálmán királylyal teljesen egykorú Prágai Kozma történetíró szavait (cseh ember volt, nem magyar, félelem nélkül olvashatja) a bemutató koronázások szokásáról és szálljon le a képzelet fellegvárából : »Rex Boemiae Wratislaus et praesul Pragensis Gebeardus in tantum dissi-debant, ut saepe festis diebus rex episcopum non haberet, qui sibi coronam imponeret. Hac necessitate rex compulsus, subintronisat capellanum suum Wezlone in territorio Moraviensi episcopum.«¹

Nem oktanuln állítjuk tehát, hogy Šišić egész előadása a tenger-belgrádi koronázásról és horvát közjogot építő országgyűlésről, cerebrum non habet, mert csalók és hamisítók után indult. S ha egyáltalában hiba lett volna, ha pl. a japidokról és eraviskokról meséket ír, mennyivel nagyobb szerencsétlenség és bűn, hogy a mai nemzedékeket is érintő eseményeket hibásan, hűtlenül adja elő !

Ha nem vakoskodik, ha él a történeti bíráló fegyverével, ő is megtalálhatta volna az egykorú, hiteles források után a valót. Horvátországnak a magyar állammal való egyesítéséről. A való pedig ez : Kihalván 1090-ben II. István királyban a horvát királyi család, a királyi trón női ágon I. Gyécse magyar király fiaira szállott. Mivel ezek közül Kálmánra a magyar királyi trón várt, Szent László 1091-ben a második fiú, Álmos számára foglalta el Horvátországot és tette őt ott horvát királylyá.² 1095-ben, mivel nem csupán Szent-László, hanem öccse, a tiszántúli részeket hercezként bíró Lampért is meghalt, Álmos lemondott a kicsiny horvát király-

¹ Migne : Patrologia Latina. LVI. 176. Hogy a cseh király mily ünnepeken tétetheti fejére a koronát, olvasható Huber-Baróti : Ausztria története I. 292.

² Vladislaus Pannoniorum rex Croatiae invadens regnum, domnum Almus, suum nepotem in illo statuit regem. Drago zárai prior 1092-iki nyilatkozata. Racki i. m. 154.

ságról és inkább átvette a magyar hercegséget. Ezt felhasználván, Péter nevű horvát főúr, horvát királylyá kiáltotta ki magát, de Kálmán királyunk gyorsan sereget küldött ellene. E sereg nem csupán Péter főurat verte le, hanem még a dalmát városokból is elfoglalta Belgrádot. Erre Kálmán király Horvátországot mint anyai örökségét a magyar királysággal egyesítette s oda maga helyett kormányzót küldött a cseh Mérék úr személyében. 1098-ban Kálmán személyesen is lement Horvátországba és ott a velenceiekkel, a kik Belgrád dalmát város elfoglalása miatt háborúval fenyegetődtek, kiegyezett. 1104-ben Kálmán király szövetséget kötven a bizanczi császárral, kivitte, hogy ez a dalmát városok felett gyakorolt főhatóságáról Kálmán javára lemondott. Erre, 1107. tavaszán mint Šišić részletesen kimutatta, Kálmán elfoglalta a dalmát városokat is.

S vajjon történetbúvári éleslátással dolgozik-e, a ki Kreszimir Péter és Szvinimir (Zvonimir) horvát királyok okleveleinek »nostri regni« »Croatie, Dalmatieque regnum« szavaiból kiérzi, hogy azok egységes államot jelentenek, de nem látja meg, hogy Kálmán királynak 1098 táján írt levelében és 1107-iki Trau városának adott kiváltságlevelében szintén »regnum meum« »regni mei« szavak állanak?! Vagy ha látta, miért nem vonta le itt is a következtetést, hogy nem maradt meg a külön horvát állam, hanem a magyar királysággal egygyé lett, egy állammá vált?! Történetbúvári tudásra vall-e az, ha valaki nem veszi észre, hogy egyes országrészek önkormányzata nem csupán szerződésből, hanem sokszor csak királyi engedélyből, czélszerűségi okból is származott?!

Az ilyen vakoskodással, a történeti való ilyen megvetésével és félremagyarázásával lehet nevelni belföldi Supilókat, lehet félrevezetni holmi Scotus viatorokat (jobbán mondva deviatorokat), de nem lehet becsületet vallani a tudományos világ előtt. A német és olasz történettudósok annyira jártasak a diplomatikában és a többi történeti kútforrások bírálatában, hogy mosolyogva tolják félre a hamisítványokat és a kései, tudatlan koholmányokat. Mi magyarok is tudjuk immár, hogy egyes horvát túlzók és elvakult történetírók hamis váltókkal dolgoznak és nem vagyunk esztelenek, hogy azokat elfogadjuk. Mi tudjuk azt is, hogy a Derencsényiek, Batthyányak, Erdődyek, Bajnai Bothok, Kövendi Székelyek, Nagy Istvánok és Kis Jánosok épen úgy ontották vérüket Horvátország védelmében, mint a Subichok és Guszicsok. Mi ki tudjuk mutatni, mily nagy

szeretettel fogadták őseink a XVI. században a menekülő horvátokat! Mi ki tudjuk mutatni, hogy soha a horvátokat el nem nyomtuk, nemzetiségüktől meg nem fosztottuk s nem is akartuk! Mi bízunk azért a magyar nemzetnek annyi évszázadon át szerzett kétségtelen jogaiban, bízunk az igazságos Istenben, hogy azokért a jótéteményekért nem hagy el bennünket s nem engedi Szent-László szerzeményét, Kálmán király örökségét idegenek kezére jutni!

Az olyan tanult és eszes embertől, mint a minő Šišić Ferdinánd, más álláspontot vártunk volna, ha nem is a magyar nemzettel, legalább a történeti igazsággal szemben.

Dr. Karácsonyi János.

Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században.

Közismert dolog, hogy a magyarnak a kereskedeésre sohasem volt sem tehetsége, sem hajlama. Kül- és belkereskedelmünk a legrégebb idők óta idegenek kezében volt. Bár hazai kereskedelmünk történetét még nem ismerjük eléggé, annyi bizonyos, hogy abban magyaroknak csak jelentéktelen szerep jutott. Idegenekből toborzódott a városok lakossága a középkorban s mint mindenütt, nálunk is a városi polgárság, a XV—XVI. században már csaknem kizárólag németek kezén volt ez a legnagyobb haszonnal járó foglalkozás, eltekintve a magyarok üzte tekintélyes marhakereskedelmet. A török hódoltság kora e tekintetben is nagy változásokat okozott. Nemcsak a töröknek behódolt területen, hanem a vele szomszédos részekben is egyre sűrűbben lép fel a XVII. század folyamán egy új kereskedő elem: görögök, örmények és főleg rácok, kik a hódoltsági területről és a fényes porta hűbéres fejedelemségeiből először a Tiszavidékre szivárognak be, oda hol német kereskedő elem nem is volt, hogy onnan elterjedve, előbb Kelet-Magyarország kereskedelmét kerítsék kezükbe. Határozottan nagyobb kereskedelmi tehetségük, furfangjuk és szerény életmódjuk révén csakhamar veszedelembe sodorták a felsőmagyarországi városi polgárság legfontosabb jövedelmi forrását.¹ A XVII. század végén, mikor az ország felszabadítása megindult, e jövevények voltak terjeszkedőben. Az a kérdés, hogy az ország teljes felszabadulása és az erre következő békés fejlődés kora minő hatással volt a kereskedelem közvetítőire hazánkban? ²

* * *

¹ A maczedón kereskedők elterjedésével a XVII. században még nem foglalkozott senki. *Horváth Mihály* volt az első, a ki e fontos folyamatra rámutatott. (Az ipar és keresk. tört. Buda, 1840. 91. l.) *Tagányi K.* egy kis cikkében (Gazd. Tört. Sz. 1895. 79. l.) főleg Nagyvárad s vele a részek pusztulásának tudja be a görög kereskedők tömegesebb letelepülését a tiszavidéki megyékben.

² A passarowitzi békét követő évekből 1725-ig közöl e kérdésről néhány adatot *Takáts Sándor*. A török alattvalók kereskedése

A passarowitzi béke szerezte nyugalmat és országai végeleges felszabadulását az évszázados török háborúk terhe alól III. Károly az ipar és kereskedelem fellendítésére akarta felhasználni. A nyugati államok sikerei e téren és gyors meggazdagodása éles ellentétben állottak a monarchia népeinek visszamaradottságával és szegénységével.¹ A törökkel viselt diadalmas háborúk, a monarchia terjeszkedése kelet felé, előre megsabták az utat, melyet a gazdasági fejlesztés gondolatánál elsősorban kellett figyelembe venni. A török birodalomnak nem volt semmi akkori értelemben vett gyáripara, szükségleteit a tengeri államok és főleg Franciaország látták el, melyek sokat jövedelmező kereskedést folytattak a portával kötött szerződések alapján. Miért ne szerezze meg magának a monarchia mint szomszéd állam ezen kereskedelem jelentékeny részét? A fűszer, gyapot, déli gyümölcs és sok mindenféle nyersanyag behozatala miatt a kereskedelmi összeköttetés elengedhetetlen volt a Kelettel. Miért ne lehessen ezt egy minden eszközzel fejlesztendő gyáripar cikkeinek kivitelével gyümölcsözővé tenni és sok pénzt hozni a monarchiába? Ilyenek lehettek III. Károly és merkantilista tanácsadóinak gondolatai, mikor Savoyai Jenő diadalai után a politikai helyzetet szerintük előnyös kereskedelmi szerződés megkötésére használták ki Passarowitzban.²

Ez a Bécsben 1718 júl. 27-én megerősített szerződés a béke 13. pontjához kapcsolódik, mely a két császár alattvalóinak kölcsönösen a szabad kereskedést és a legtöbb kedvezményt biztosította. A kereskedelmi szerződés erre vonatkozólag közelebbi megállapodásokat tartalmaz.³ A római császár alattvalói: németek, magyarok, olaszok és németalföldiek, áruikat — a fegyvert, lőport s egyéb tiltott

Magyarországon (Gazd. Tört. Sz. XII. 223—40.) Több e kérdésre vonatkozó általános kitérést találunk *Hodinka Antal* egy részletkérdéssel foglalkozó értekezésében. A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye, (Akad. értek. a tört. tud. k. XXIII. k. Budapest 1912) a nélkül azonban, hogy a kérdés pragmatikus tárgyalásába bocsátkoznék.

¹ L. ezekről röviden *F. Martin Mayer*: Die Anfänge des Handels und der Industrie in Österreich und die orientalische Compagnie. Innsbruck 1882. VI. Károly császár gazdasági politikája eddig nem részesült megfelelő feldolgozásban.

² A tárgyalásokról l. Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches VII. B. Pest 1831. 230. s köv.

³ Sammlung der von Oesterreich mit der Pforte den Barbaren und Marokko geschlossenen Handelsverträge. Közös p. ü. ltár. Kéziratgy. 305.

dolgokat kivéve — a török birodalom területén bárhol eladhatják. A dunai kereskedés mindkét uralkodó alattvalóinak szabad. Legfontosabb tárgyunk szempontjából a 3. pont: »Mindkét birodalom kereskedői a szárazon és vízen szállított áruk után egy vámhelyen fizessenek 3% vámot, egyszer mikor áruikat behozzák és másodszer mikor más árukat kivisznek, ezen 3%-on kívül senki se merjen a legkevesebbet sem követelni...« A császári alattvalók a jövőben is megkapják mindazon új kedvezményeket, melyekben más barátságos uralkodók alattvalói részesülnek.

E szerződés következtében az osztrák és a magyar kereskedők ugyanazon vámkedvezményben részesültek, mint a tengeri államok és Franciaország lakói s Bécsben bizonyára meg voltak győződve, hogy a kereskedőknek csak ki kell nyújtani kezüket s a levantei és a keleti kereskedelem érett gyümölcs gyanánt ölükbe fog hullani.¹ A nagyobb arányú kereskedéshez szükséges anyagi eszközöket a merkantilisták kedvelt módján, egy társasággal, akarták összehozni s már 1719 május 27-én megalakult a »Keleti kereskedelmi társaság« (Orientalische Compagnie), mint a mely Törökországgal kizárólagosan üzze a kereskedést nagyban.² Ezen társaság üzletmenete rengeteg sok kedvezmény és anyagi támogatás ellenére sem volt sohasem egészséges. Legfőbb baja az volt, hogy aránylag kis tőkével a legkülönbözőbb vállalatokba fogott: hajóépítés, vitorlagyártás, rézművek, cukor-, pamut- és gyapjuárúgyárak, a legkevesebbet épen a keleti kereskedelemmel törődött. 10—12 esztendei dicsstelen pályafutás után megbukott s 1734-ben megmaradt értékei hitelezői kezébe jutottak. Egy későbbi szakember a társaság bukásának okát a kereskedői szellem hiányának tulajdonította, jó kereskedők helyett, mint mondja, »gavallérok állottak az élén.«³

Más társaságok és úgy látszik, magánosok sem tettek komoly kísérletet a keleti kereskedelem megszerzésére. A tervezett hatással épen ellenkezőt érték el a passarowitzi szerződéssel. Az amúgy is élelmesebb törökországi kereskedők

¹ A XVIII. századi nyelvhasználat levantei kereskedelem alatt a tengeren, keleti keresk. (Orienthandel) alatt pedig mindig a szárazföldi úton, illetőleg a Dunán kelet felé irányuló kereskedelmet értette.

² A társaság történetét nem ismerjük eléggé. Felszínes adatok Mayer i. m. 36. s köv. 11.

³ Gaya kormánytanácsos egy javaslatban a levantei kereskedelemről visszapillant a társaság működésére. (Közös p. ü. ltár. Commerz Litorale Fasc. 132. 63 ex Julio 1771.)

hihetetlenül gyorsan felismerték és kihasználták a szerződés nyújtotta vámkedvezményt. Már 1720 körül egymást érik a harminczadosok panaszai a törökországi kereskedők rohamos terjeszkedése miatt. A régi hódoltsági területen bizonyára maradtak görög és rácز kereskedők, kikhez most a szerződés megkötése után tömegesen vándoroltak be újabbak. 1720 körül Baja, Kecskemét, Szeged, Tokaj, Szolnok, Debreczen, Sziget, Eger, Buda, Pest, Vácз és Győr városokban voltak legszámosabban.¹

A honi kereskedők védelmére kénytelen volt III. Károly 1725-ben oly határozatot hozni, mely épen nem felelt meg a kereskedelmi szerződés szellemének. Minthogy tudomására jutott, — mondja a rendelet — hogy a török alattvalók már annyira kiterjesztették üzletkörüket, hogy már vásáron kívül kicsiben is házálnak az árúkkal s mivel ez a vámjövendelmek nem csekély kárára és az örökös tartományok kereskedőinek nagy hátrányára szolgál, elrendeli, hogy a törököknek csak török árúval és csak nagyban szabad kereskedni. Ha a török alattvaló vásáridőn kívül házál árújával, vagy kicsiben, avagy nem török árút árusít, kobozzák el árúit a kincstár javára. Hogy a török alattvaló csak saját árúival kereskedhessék, a harminczadosok, kiknek állomásaihoz jönnek, őrizzék ellen, hogy ugyanazon árúkat hozták-e magukkal, melyeket a határ átléptekor szabadlevélbe foglaltak. Ha pedig az örökös tartományokban vesz a török alattvaló árúkat, a csomagokat a fővámhelyeken pecsételjék le, kísérelvélben sorolják fel az árúk nemét és mennyiségét és a monarchia határanak átléptekor vizsgálják meg, hogy a pecsétek épek-e s az árúk megegyeznek-e a felsoroltakkal. A rendeletet a megyékben kihirdették.²

Bármily szigorúnak látszik is ez az intézkedés, eredménye egyáltalában nem volt. 1729-ben a harminczadosok bérlője, Neffzer Farkas Konrád, azzal a nyomatékos panaszszal fordult az udv. kamarához, hogy a török alattvalók családjukat otthon hagyva, ideiglenesen letelepednek az országban s nemcsak török-, hanem németországi árúkkal is kereskednek s a vámkedvezményt élvezvén, lényeges kárt okoznak a harminczadjövedelemnek s a német és a magyar kereskedőket tönkre teszik. Szegeden az 1725. rendelet alapján 6 maczedón kereskedő raktárát lefoglalták s üzle-

¹ Takáts i. m. 235.

² Közös p. ü. ltár. Commerz Litorale. Fasc. 132. 1759 febr. 6. Takáts i. m. 239.

tükben a legkülönbözőbb, bizonyára Szászországból, illetőleg az örökös tartományokból behozott iparcikketek találtak.¹

Már ekkor világos volt, hogy a maczedón kereskedők rohamos terjeszkedése két szempontból okoz nagy kárt. Egyrészt azzal, hogy az általánosaknál alacsonyabb vám-tételeket fizettek, a kincstári jövedelmet apasztották, másrészt pedig ép az alacsonyabb vámtételek révén versenyképességük a belföldi kereskedőkkel szemben túlsúlyba került. A központi kormányzateketek eleinte természetesen az első körülmény érintette fájdalmasabban.

1730-ban a vámok és a pénzkezelés főhatósága, a miniszteri bancobizottság (Ministerial-Banco-Deputation)² már szükségesnek látta értekezlet összehívását, melyen az udv. kamara és a haditanács tagjaival megvitatták a törökkel kötött kereskedelmi szerződés káros következményeit. Ezek közt már újabbakról is hallunk. A török alattvalók a császáriakkal a keleti kereskedelem üzésére közös társaságokat alapítottak s a szerződést kihasználva, mindkét országban élvezik a 3%-os vámkedvezményt, úgy hogy a monarchiában török, Törökországban pedig a római császár alattvalóinak mondják magukat. Minthogy a törökországi kereskedők úgyszólván minden igazolás nélkül lépik át a határt, el kell hinni, hogy mindaz, a mit magukkal hoznak, török árú. Nem kevésbé panaszkodtak a kormányzateketek a szerződés megkötése óta nagy tömegben letelepedett török alattvalók vámcslásai miatt, melyek közt a legközönségesebb az volt, hogy — jó pénzért — a határon túl az árúk elé mennek s azokat a határ átléptekor magukéinak mondják. A tanácskozásnak meg kellett állapítania, hogy a keleti kereskedelem teljesen kiesett a császár alattvalói kezéből, kiknek a kereskedelmi szerződésből semmi hasznuk nincsen.³

A tanácskozásnak semmi eredménye sem volt. Az 1725. évi rendelet megújítása mellett minden a régi állapotban maradt. A néhány év mulva viselt szerencsétlen török háború épen nem szolgáltatott alkalmat a belföldi kereskedők érdekeinek védelmére. Az 1739. belgrádi béke 11. pontja nem is volt egyéb, mint a passarowitzi kereskedelmi szerződés megerősítése — határozatlanabb formában. Mindkét birodalom alattvalói szabadon kereskedhetnek »az eddigi szokások

¹ Közös p. ü. ltár. Hung. 1729 aug. 26.

² Alakult 1714. a pénzügyek vezetésére.

³ U. o. Hoffinanz 1730 aug. 4.

szerint« s ugyanazon vámokat fizessék, mint a háború előtt.¹

Jóllehet a vám eddig 3% volt, a központi hatóságok 1740. tartott értekezletükön abban állapodtak meg, hogy a török alattvalók ezután általánosan 5%-ot fizessenek.² Ez a kis változás, mely különben is ellentétben állott a belgrádi békével, épen nem gátolta meg a török alattvalók befolyásának növekedését kereskedelmi téren. 1741-ben már a rendek követeltek az országgyűlésen intézkedést a görög és rácز kereskedők terjeszkedése ellen s főleg kedvelt foglalkozásuk, a borhamisítás miatt panaszkodtak, mely a hegyaljai borok jó hírnevét veszélyeztette.³ A 29. törvénycikk meg is tiltotta nekik elkobzás terhe alatt a borkereskedést különösen Felső-Magyarországon és csak azoknak a jogát ismerte el a szabad kereskedéshez, kik nem török alattvalók és valamely városban polgárjogot nyertek, vagy valamely uradalmon laknak. Másrészt méltányosnak mondották ki a török alattvalók eltiltását minden egyéb kereskedelmi ágtól, mint a melyet a kereskedelmi szerződések megengedtek. A szerződések azonban, mint láttuk, e tekintetben semmi korlátozást nem ismertek s szellemük ily rendelkezéssel teljes ellentétben állott.

Bármennyire károsnak is tartotta minden tényező a jövevények kereskedésének hatását, két okból nem tudtak orvoslást találni. Az egyik az volt, hogy az ország nagy részében, különösen az Alföldön és Dél-Magyarországon nem volt más kereskedő, mint a török birodalomból bevándoroltak s azért ha ezeket tényleg eltiltották volna a kereskedéstől, a köznépet sujtották volna leginkább, melynek legkisebb szükségletei beszerzésére messze vidékről kellett volna a városokba jönni, hol egy-két német kereskedőnek volt üzlete. Azért is mikor a központi kormányshékek egyre arról tanácskoztak, hogyan akadályozzák meg a török alattvalók kereskedését, az alsó közigazgatási szervek, a megyék nem feleltek meg a nekik küldött utasításoknak. A nép érdekében nem tehatték azt. Hogy csak egy példát hozzunk fel ennek az állapotnak a megvilágítására: Grassalkovich Antal gróf, mint Aradmegye főispánja, 1745-ben engedelmet adott a megye területén élő török kereskedőknek, mely szerint bárhol és bármikor kicsiben is kereskedhetnek. Mikor az aradi

¹ U. o. Kéziratgy. Nr. 305.

² Közös p. ü. ltár. Hung. 1740 jún. 24.

³ A rendi postulatumok 20. pontja.

nyári vásáron (júl. 8—9.) a harminczadosok tiltakoztak ez ellen s a görögök és a ráczok árúit le akarták foglalni, a megye fegyveres erővel megakadályozta ezt. Mikor a kamara ezért kérdőre vonta Grassalkovichot, az nyugodt lélekkel azt válaszolta, hogy megyéje érdekében tette az intézkedést. Hiszen a megyében egyetlen város van, hol más kereskedők is vannak: Arad s az is a megye határán. A néptől csak nem lehet azt kívánni, hogy 10—12 mérföld utat tegyen meg a legkisebb bevásárlások miatt. Ő csak Heves-, Pest-, Bács-, Csongrád-, Csanád-, Békés-, Bihar-, Szabolcs- és Szatmár-megye példáját követte, mikor a szabad kereskedést megengedte.¹

A felvidéki német kereskedőelem az ország felszabadulása után nemcsak a délvidékre nem volt képes terjeszkedni, hanem még régi működése területén is elvesztette lábait alól a talajt. Azt hiszem, ép így a töröknek nyújtott vámkedvezménynek, mint a német kereskedők élnetlenségének, mit talán a hosszú ideig tartó versenytárs nélküli működés okozott, tudható ez be. Mikor 1747-ben a felvidéki kereskedők keserves panaszszal fordulnak a helytartótanács útján a királynéhoz, melyben tönkretételükkel a görögöket okolják, maguk is elismerik, hogy a görögök a falvakban és a kisebb városokban megtűrhetők volnának.² Ha a régi törzsökös kereskedőcsaládok nem becsülték volna többre a megszokott városi kényelmet a fáradságos vásári életnél és tagjaikat a gyorsan benépesedő vidékre küldték volna letelepedésre, bizonyára kevesebb okuk lett volna a panaszra anyagi veszteségek miatt.

A másik ok, mely nem engedte meg, hogy a török alattvalókkal a monarchia s főleg az örökös tartományok érdekei szerint járjanak el, a külpolitikai szempont volt. Mária Teréziának szüksége volt hosszú és nehéz háborúi alatt a porta semlegességére. A török az utolsó háborúban, melyben a Duna—Száva vonaláig nyomult előre, megmutatta, hogy még ugyancsak számottevő ellenfél lehet. Az örökösödési

¹ K. pü. ltár. Hung. 1745 aug. 26. és 29. Hogy mennyire elterjedtek már a rácz kereskedők, az Grassalkovich pátenséből tűnik ki. Aradmegyében Radna, Ménes, Györök, Kúvin (ma Kövi), Kovaszincz (ma Kovászi), Világos (4), Pankota (2), Borosjenő (2), Zaránd, Simánd, Sikló, Ottlaka, Székudvar, Erdőhegy, Kisjenő, Kurtics (ma Kürtös) és Petris községekben, vagyis valamennyi akkor számot tevő községben voltak megtelepedett törökországi kereskedők.

² Hodinka i. m. 69. l. bővebben szól a panaszról.

háború könnyű alkalmat szolgáltathatott volna mindazon területek visszaszerzésére, melyeket Savoyai Jenő és más hadvezérek győzelmei csatoltak vissza hazánkhoz. Különösen a temesvári »Bánság« elvesztését nem tudta a porta sokáig elfelejteni. Ezért is az örökösödési háború idejében állandó volt a félelem Bécsben, hogy Törökország és Poroszország közös támadásra szövetkeznek. Bár Nagy Frigyes 1749 előtt közvetlen összeköttetésben nem állott a portával, a konstantinápolyi residensek nem egy ijesztő jelentést küldtek Bécsbe a készülő szövetségről. Maga Frigyes 1745-ben csak a porta háborús intézkedéseitől várt szorult helyzetében kedvező fordulatot. Franciaország iparkodott ugyan a törököt beavatkozásra bírni, de a nagyvezér képtelen lévén a kedvező politikai helyzetet méltányolni, nem mert a dologba belemenni, a porta végre is 1747-ben ünnepélyesen megújította Mária Teréziával a belgrádi békét.¹

Bármily gazdasági kárt is el kellett tehát viselni a nagyobb politikai kár elhárítása végett. Erélyesebb fellépés a török alattvalókkal szemben a kereskedelmi szerződések megsértését jelentette volna, a mi a portát könnyen Mária Terézia ellenfelei táborába hajthatta volna. Ennélfogva az intézkedések, melyeket a bécsi kormányhatóságok a nagy gazdasági kár elhárítására tettek, mindig csak félszabályok voltak megfelelő erély nélkül. Mikor pl. az aradmegyei török kereskedőknek a királyné a szabadkereskedést az udv. kamara tanácsára megtiltja, hozzáteszi, hogy úgy gátolják azt meg, »hogy a török kereskedőknek e végett ne legyen oka jogosan a portához folyamodni.« A sok tanácskozás e kérdésben ép ezért semmiféle eredményre sem vezetett. A legüdvösebb intézkedések kivihetetlenek voltak, sőt a legelembb büntetéseket sem merték a hatóságok a török alattvalókkal szemben alkalmazni. Ha egy török alattvalót a királyi rendeletek meg nem tartásán vagy a vámszabályok kijátszásán kaptak, még az árúit sem merték elkobozni, vagy ha azt az alantas hatóságok meg is tették, a felsőbbek mindig visszaadták az elkobzott árúkat, hogy a török alattvaló tiltakozása a portán rossz hatást ne keltsen.

1751-ben egy albántól, a ki Bécsben görög bort árusított kicsiben, elvették az árúit. Erről azonban a kereskedelmi igazgatóság (Commerz-Directorium)² sietve értesítette a

¹ Ezekről bőven *Porsch*: Die Beziehungen Friedrichs des Grossen zur Türkei bis zum Beginn und während des siebenjährigen Krieges. Marburg 1897. 6. s. köv. 11.

² Megalakult 1746.

konstantinápolyi residenst, báró Pencklert, hogy tudjon a dolgról, ha az albán a portához fordulna panaszával. A residens, ki bizonyára legjobban ismerte a porta felfogását, azt ajánlotta, hogy az elkobzott borokat adják vissza az albánnak, még pedig, hogy a látszatot megóvják, mintegy királyi kegyelemből. Törökországban ugyanis az elkobzás még akkor sem szokásos, ha valaki vámfizetés nélkül csempészi be árúját, hanem legfeljebb a kétszeres vámot veszik meg rajta. Az elkobzásért a porta minden bizonynyal elégtételt követelne. A kereskedelmi igazgatóság a residens tanácsát követte, mivel — a mint mondja — a török alattvalókkal óvatosan és csínján kell bánni és mindazt, a mi a passarowitzi szerződés ellen van, kerülni kell, nehogy a törökök megtorló rendszabályokhoz nyúljanak, a mire nagyon hajlandók. Így volt ez számos más esetben is.¹

A fenti ügy, minthogy a magyarországi kereskedők is ugyanezen időtájban fordultak panaszaikkal a kereskedelmi igazgatósághoz, alkalmat szolgáltatott a legfőbb kereskedelmi hatóságnak, hogy a királynéhoz hosszú felterjesztést intézzen a török alattvalók kereskedése tárgyában. A török alattvalók, miként megállapítják, teljesen hatalmukba kerítették az egész keleti kereskedelmet. Nem csoda, hiszen míg ők, mikor Magyarország, Erdély vagy a Bánság határát átlépik, 5% vámot fizetnek s azután szabadon vihetik árúikat az örökös tartományokba, addig »a keresztény kereskedőknek« minden országban külön kell a vámot megfizetni, a mi tekintve azt, hogy Magyarország, Erdély, a Bánság és az örökös tartományok külön-külön vámterületet alkottak, az árúk értékének 10—20%-át teszi. Ezen csak úgy lehetne segíteni, ha a monarchia lakóinak árúit ugyanúgy vámolnák el, mint a törökökéit. Akkor nem fog megtörténni oly eset, mint néhány éve Erdélyben, hol egy társaság ajánlkozott, hogy Oláhországból gazdag tőkéseket hoz viaszconsortium alapítására, ha megengedik, hogy az összegyűjtött törökországi viaszt Erdélyben raktározzák el és onnan 5% vámmal részint fogyasztásra, részint mint transito-árút az örökös tartományokba vigyék. Mivel ezt nem engedték meg, a viaszkereskedés, elkerülve Magyarországot és az örökös tartományokat, Velence felé folyik s nemcsak a virágzó kereskedés haszna veszett el, hanem a monarchiában szükséges viasz is megrágult.

Az egyenlő elvámolásnak az az előnye lenne, mint a

¹ Közös p. ü. Itár Commerz Litorale 132. 3. jan. 1752.

kereskedelmi hatóság kifejti, hogy a kereskedelmi haszon a monarchia lakóinak a zsebébe folynék, mivel a törököt nem csábítaná a vámból eredő nagy haszon és az ország nem lenne elárasztva a törökök árúival. Sőt még azt a politikai okot is felhozták, hogy már azért is jó volna megakadályozni a törököket a vagyoni megerősödésben és az ország kikémlelésében, mivel ennek háború esetén súlyos következményei volnának.

Az ügyben azután titkos minisztertanácsot (Geheime Hof- u. Staatsconferenz) hívtak össze, mely szintén az egyenlő elbánás elvét fogadta el a monarchia és a török birodalom lakóival szemben, mivel a török kereskedők különben »kiszipolyozzák az örökös országokat«. Valószínűleg a pénzügyi hatóságokon mult ezen javaslat meghiusulása, mert megvalósulásáról nem olvasunk semmit.¹

A tényekkel akart megalkudni s abból legalább fiscalis hasznot húzni a magyar kamara, melynek ez időbeli elnöke, gróf Grassalkovich, felfogását ez ügyben már ismerjük. Királyi megbízás alapján kezdett már 1748-ban Grassalkovich »a görögökkel« a kicsiben való kereskedés engedelmében tárgyalni, hiszen »csaknem az összes megyék szükségből, valamint a kincstár és a lakosság haszna kedvéért könyörögve pártjukat fogják«. A kamara elnöke összehívta a 10 magyarországi görög társaság képviselőit Pestre annak megbeszélése végett, hogy mit hajlandók ily engedély megadásáért fizetni. Kecskemét, Gyöngyös, Eger, Miskolcz, Tokaj, Diószeg, Világosvár, Eszék, Pest, Pétervárad görög társaságai, kik 445 kereskedőt képviseltek, a megyéknek fizetett taksán és a földesúri censuson kívül évi 8000 fl. fizetésére voltak hajlandók kötelezni magukat minden pesti medárdnapi vásárkor.²

A bécsi hatóságok azonban elleneztek a magyar kamara javaslatát. A kereskedelmi igazgatóság döntő véleménye szerint igaz ugyan, hogy a kiskereskedést az összes többi nemzetek szabadon űzhetik, csak a török nem, a mi határozottan ellene van a passarowitzi szerződésnek, mégis mivel az engedelem megadása a királyné alattvalói kárával járna, annál kevésbé kell róla beszélni, mert a porta ezt a kérdést sohasem bolygatta meg. Az engedély csak kisebbitné a kereskedelmi forgalmat a monarchia és Törökország között, mert a görög kereskedők nem törődnének többé a török árúkkal,

¹ U. o. és Commerz N. Ö. F. 53. 1752 jan. 26.

² Közös p. ü. ltár. Hung. 1749 jan. 31.

melyekre most rá vannak utalva. A görög kereskedők eddig is nagy kárt okoztak a szabad kir. városok lakóinak, úgy hogy alig van már a városokban kereskedő, ki nem ül nyakig az adósságban. De még az osztrák kereskedőknek is nagy kárt okoznának, hisz ezek is polgárjogot élveznek Pozsonyban és Budán. A görögök semmi új jogot sem érdemelnek, mivel családjukat Törökországban hagyván, nyereségüket időnként kiviszik, vagy véglegesen visszatérnek oda. Naponta meg-esik, hogy ha váratlanul meghalnak, nagy vagyonuk ellenére sem marad annyi pénz utánuk, hogy temetésük költségeit ki lehetne fizetni, hanem még a parasztok is kárt szenvednek ki nem fizetett adósságok révén.¹

Mínthogy a királyné ezen vélemények alapján újabb tiltó rendeleteket intézett a helytartótanácsához, 6 hely : Gyöngyös, Eger, Miskolcz, Tokaj, Kecskemét és Vácz török alattvalói újból folyamodtak a szabadkereskedelem megengedéséért, mivel ezen helyektől a szabad kir. városok úgyis messze vannak. Kérésük támogatására Pest-, Heves- és Borsodmegye és Vácz valamint Miskolcz és Jászberény városok bizonyítékait mellékeltek, melyek szerint mivel azon vidékeken nincsenek szabad kir. városok, s így kereskedők sem, ha a faluba hébe-hóba nem jönnek a görög, a nép a legegyszerűbb házi szükségleti czikkeket is csak több napos fáradsággal s munkája elhanyagolásával szerezhetné meg.² A magyar kancellária ajánlatára az említett hat hely lakóival újból megindult a tárgyalás bizonyos taksa fizetése érdekében s sikerrel is járt volna, ha a kereskedelmi igazgatóság fel nem emeli tiltó szavát, mely okosabbnak tartotta kénytelen-kelletlen megtérni a görögök kereskedését, mint csekély összeg (évi 6000 frt) fejében megengedni a szabadkereskedést, a mit azután többé visszavonni nem lehet.³

A fonák helyzet tehát megmaradt. A görögök, a hogy nálunk általában a török alattvalót nevezték, szabadon kereskedtek, mit sem törődve a tilalommal, melynek senki sem iparkodott érvényt szerezni. A magyar hatóságok bizonyára tisztábban látták a helyzetet a bécsiéknél s ha követik tanácsukat és ott, a hol okvetlenül szükséges volt, az Alföldön megengedik a szabadkereskedést, úgy bizonyára sikerült volna talpra állítani a szabad kir. városok német

¹ A Commerz-Directorium jelentése 1752 jún. 2. Közös p. ü. ltár Commerz Hungarn F. 34. 1752 júl. 6.

² U. o. 1754 ápr. 20.

³ U. o. 1753 máj. 18.

kereskedőit, ha meg ezekben szigorúan végrehajtják a gyakori tiltó rendeleteket. Az erély mellett a helyes megkülönböztetés is hiányzott a központi kormányzésekben. Az utóbbit Magyarország igazi helyzetének fel nem ismerése, az előbbit meg a politikai következményektől való félelem magyarázza.

A török-porosz szövetség réme állandóan árnyékát vetett Mária Terézia külpolitikájára. Már a svéd-lengyel örökösödési ügyben (1749—1752) ez bénította meg Bécs politikai fellépését.¹ Nagy Frigyes francia közvetítéssel mind-egyre iparkodott a portával szövetségre lépni. Felfogását legjobban jellemzi 1752-ben írt politikai végrendelete, mely szerint a jövődő porosz politika sikerességének előfeltételét egy Szolimánban látta a konstantinápolyi trónon. Sikert azért nem érhetett el törekvéseivel a portán, mert a francia támogatás nem volt őszinte, Franciaország levantei kereskedelmét féltette az esetleges háborútól.

Ha már a hétéves háború előtt a bécsi kormányzések minden lépését kérdésünkben a külpolitikai szempont irányította, úgy a háború alatt Nagy Frigyes politikája teljesen megmagyarázza azt a tehetetlenséget, melyet egyenként nem ismertethető intézkedéseik és tárgyalásaik elárulnak. A nagy királyné konok ellensége mindent elkövetett a porta szövetségének és katonai beavatkozásának kieszközlésére.² Hosszú ideig minden reményét a török támadásába vetette a monarchia ellen. 1758-ban a hochkirchi csata előtt Daun minden mozdulatát a török támadástól való félelemmel hozta kapcsolatba, mely az osztrák táborban tényleg megvolt. Annyira ment Frigyes, hogy a porta hódításait Magyarország garantálni akarta s 1760-ban haditervet dolgozott ki Magyarország elfoglalására a török és a krimi kán részére. Igaz, hogy a porosz király vérmes bizalommal mindig nagyobb tartotta a sikerre való kilátást a valónál, de kisebb-nagyobb jogosult reménye nem egyszer lehetett. 1761-ben barátságos szerződést kötött ugyan a porta vele,³ de egy évvel utóbb a véd- és dacszövetséget végleg elutasította. Jórészt a francia szövetséges nagy befolyása óvta meg Mária Teréziát és hazánkat a bizonyára végzetes fordulattól. Franciaország érdekei ellen volt, hogy a szultán háborúba

¹ Ezek és a következők Porsch i. m. 14. s köv. I. nyomán.

² Porsch i. m. 30. s köv.

³ L. Hammer: Geschichte des osman. Reiches 8. k. Pest, 1832. 240. l.

bonyolódjék szövetségesével. Az 1756. versaillesi szerződés ki is mondta, hogy a szerződő hatalmak, Franciaország, Oroszország és Ausztria »gondosan kerülni fognak mindent, a mi a töröknek bármi okot nyujthat panaszra és gyanura.« Bécsben ugyancsak kerültek is mindent. A törökök kereskedelmi érdekeinek megsértése csak Nagy Frigyes malmára hajtotta volna a vizet.

Ezt a helyzetet a török alattvalók ki is használták, hiszen tudták, hogy legcsekélyebb panaszukra a porta útján biztos orvoslást találnak. Helyzetük a vámkedvezményben még javult a monarchia lakóival szemben. Az 1754. vámtarifa közzététele után, jóllehet benne volt, hogy a török alattvalóktól ezután is csak 5% vámot fognak szedni a bejövetelkor,¹ panaszok merültek fel részükről, mert az 5%-ot az új becslés szerint vették meg rajtuk. A belgrádi basa panaszára az udv. kamara elnöke »a jelen kellemetlen és kritikus kilátások mellett« azt ajánlotta a királynénak, hogy a belgrádi basát, illetőleg magát a portát értesítsék, hogy a királyné a panasz hallatára azonnal értesülést szerzett az ügy állásáról és megtudta, hogy csak hivatalnokok tévedéséről lehet szó, melynek megisméltódését a királyné szigorúan megtiltotta.² Ezen javaslat alapján, mivel a »ratio status« követelte, miként a kamara mondja, a királyné elrendelte, hogy a török alattvalókkal szemben az új becslési tarifát ne alkalmazzák, hanem csak annyit vegyenek meg rajtuk vám fejében, a mennyit 1740-től az új vectigal kiadásáig a szokás meghonosított, »akár több, akár kevesebb az, mint a mennyit az új tarifa követel, mely a törököket semmi tekintetben sem kötelezi«. Már pedig az 1754. tarifa szerinti becslés a legtöbb esetben nagyobb volt az eddig szokásban levőnél.³

Mit értek el ezzel a török alattvalók, az a túloldali táblázatból kitűnik, melyben összeállítottam a török kereskedelem főbb behozatali cikkeinek vámját, melléje helyezve ugyanazon cikkek vámját, ha nem törökök hozták be Törökországból, hanem osztrák és magyar kereskedők a külföldről vagy az örökös tartományokból.

¹ Vectigal I. cap. 4. §.

² Gróf Königsseg Lajos 1754 nov. 14. jelentése, Közös p. ü. Itár. Hung. 1754 nov. 26.

³ Az udv. kamara véleménye. U. o. Commerz Lit. F. 132. 1754.

Behozatali vámtarifa.¹

Az áru neve	Mennyiség	Külföldi termék behozva				Örökös tartományi áru		Török áru után a török alatt- való fizet	
		a kül- földről		az örökös tartomá- nyokból		fl.	x	fl.	x
		fl.	x	fl.	x				
Basadohány	1 mázsa	2	—	2	—	2	—	1	—
Bors	1 »	10	—	5	—	—	—	—	40
Bőr: karmazsin	1 drb	—	60	—	45	—	15	—	10
kordován	1 »	—	20	—	15	—	5	—	10
Czitrom	100 drb	—	50	—	25	—	—	—	{10 15
Datolya	1 mázsa	3	—	1	50	—	—	—	{40 60
Faggyu	1 »	2	40	1	80	—	60	—	44
Faggyugyertya	1 »	3	—	2	25	—	75	—	50
Faolaj	1 »	2	40	1	20	—	60	—	60
Füge	1 »	1	20	—	90	—	30	—	40
Gyapju	1 »	2	40	1	20	—	—	—	37
Gyapot (nyers)	1 »	4	—	1	—	—	—	—	90
Gyapot (félgyártm.)	1 »	6	—	4	50	1	50	1	80
Hal	1 »	3	—	1	50	—	75	—	16
Kávè	1 »	10	—	7	50	—	—	5	—
Mandula	1 »	4	—	3	—	1	—	1	—
Ökörbőr	1 drb	—	9	—	7	—	2	—	2·5
Pipa (agyag)	100 drb	—	10	—	10	—	10	—	5
(tajték)	100 »	2	—	1	50	—	50	—	20
Rizs	1 mázsa	1	20	—	60	—	—	—	20
Sáfrány	1 font	2	—	1	50	—	—	—	35
Szalonna	1 mázsa	2	40	1	80	—	60	—	24
Viasz	1 »	{5 14	—	5	—	2	50	1	75
				7	—	3	50	2	—

A kimutatásból kiderül, hogy a török birodalom árucikkeinek kivitelénél a török alattvalókon kívül más szóba sem jöhetett.

A török alattvalók azonban, jól ismerve a bécsi kormány-székek kényszerhelyzetét, nem elégedtek meg azzal, hogy a monarchiának a szükséges nyersanyagokat és a fűszer-árút szállítsák kedvezményes vámon, hanem az állatkereskedelmet is kezükbe akarták keríteni. Már az 1751. országgyűlésen panaszkodtak a rendek, hogy bár a helytartótanács a törökök kereskedését »a béke pontjai szerint« csak

¹ Összeállítva a Közös p. ü. ltár Hung. 1753 mart. 15, 1757 okt. 10. alatti kamarai jelentésekből és az 1754. évi »Vectigal des Königreiches Hungarn und der darzu angehörigen Länder.« (Wien, Trattner.) alapján.

a török árúkra szorította, mégis elharapódzott az a visszaélés, hogy a magyarországi görögök, rácok és örmények törökországiakkal kereskedelmi társulatokat alkotva, évente sok ezer állatot hajtanak be a török tartományokból s ilyen módon nemcsak sok százezer forintot visznek ki magukkal, hanem a magyar állat eladását is megnehezítik. Az első panasz a balkáni állatbehozatal ellen.¹ Ha a rendek érdekeit már a pusztá behozatal is sértette, mennyivel nagyobb kárt szenvedtek volna, ha kedvezményes vámok mellett folytatott volna a behozatal.

1757-ig nem fordult elő a pozsonyi kamara szerint, hogy török alattvaló az állatkereskedelmében is igénybe vette volna a kedvezményes vámokat, addig sertésen kívül más állatot nem is hajtottak be. 1757-ben azonban egy Bono György nevű kereskedő azzal a panasszal fordult a portához, hogy egy idő óta neki és társainak többet kell fizetni, mint azelőtt és sikerült is hamarosan kedvező elintézészt kapnia panaszára, mert egy királyi elhatározás alapján (1757 szept. 29.) megtérítették neki azt az összeget, melyet 1746 óta állítólag illetéktelenül vettek meg rajta.² A kereskedelmi tanács (Commerz-Rat), a hogy a kereskedelmi igazgatóságot ez időben már nevezték, már ekkor kifejezte aggodalmát, hogy a török alattvalók az újabb engedményt ki fogják használni vállalataik gyarapítására. Ugyancsak Bono azután tényleg többször hajtott Magyarországon át Morvába szarvasmarhát s egyrészt az említett legfelsőbb elhatározásra, másrészt a békeszerződésekre hivatkozva, megtagadta a vámfizetést azon 5%-on kívül, melyet a magyar-török határ átléptekor fizetett.

A magyar kamara azonnal felemelte szavát az újabb követelés ellen, mely a magyar marhakereskedőket tönkretétellel fenyegette, de a szarvasmarhatenyésztésnek is nagy kárával járt volna. Eddig a török kereskedő a marhát csak Magyarországra hajtotta, itt eladta s azután a magyar marhakereskedők szállították az örökös tartományokba a mészárosoknak.

Az udvari kamara más oldalról, a bécsi fogyasztók szempontjából, nézte a dolgot. Szerinte ha nem is szerződéses jogon, de »propter rationem status« nem lehet a töröktől több vámot szedni, mint a mennyit 1726-ig a szokás meg-

¹ A rendi sérelmek 11. p. Katona: Historia critica 39. k. 407. l.

² L. hasonló panaszokról Penckler residens jelentését. Közös p. ü. ltár. Hungarn 1755 aug. 21.

honosított a monarchia határának átléptekor. Igaz, hogy károsulnának a magyar marhakereskedők, de a törökök marhakereskedése »épen jó eszköz volna azon monopolium ellen, mely a bécsi mézszárosoknak a marhát annyira megdrágítja, hogy azt állítják, hogy vesztenek a húseladásnál, ha nem engedik meg nekik a húsáruk felemelését«. Ha a török kereskedők kénytelenek volnának a marhát a magyaroknak eladni, mint azt a magyar kamara szeretné, úgy az örökös tartományok csak másodkézből vásárolhatnának és a marha drágulása még nagyobb lenne. Ellenben ha a magyar kereskedőknek megtiltanák, hogy útközben megvásárolják az árút a török alattvalóktól, a marha ára leszállana és Ausztriában olcsóbb volna a hús. Ha azután a törökök túlsok marhát hoznának be, — a kontingentálásra, úgy látszik, még senki sem gondolt — »állategészségi ürügyeken, hosszú ideig tartó megfigyelésekkel, különösen nehézkes vizsgálatokkal, szakértői megállapításokkal, próbák vételével az állatok egészségi állapota felől, a marhabehajtást nemcsak megnehezíteni, hanem lehetetlenné tenni is lehetne.«

A kereskedelmi tanács a vámkedvezmények folytán nemcsak a kincstár százezrekre menő károsodásától, hanem Magyarország és melléktartományai főfoglalkozási ága, a marhatenyésztés megbénításától tartott, »mivel évente leírhatatlan tömegű részint honi, részint Törökországban olcsó pénzen szerzett szarvasmarhát, disznót és juhot hízlalnak mindenfelé a kövér legelőkön és a nagy tölgyerdőkben s azután kiviszik az örökös tartományokba és a külföldre«. Sok vidék jóléte egy csapásra megszűnnék, ha a törökök, kiknek a hízlalásra ép annyi alkalmuk van, közvetlenül vihetnék ki marhájukat. Sokat ártana ez a cseh és a morva disznóhízlalásnak is, honnan sokat visznek ki Szászországba és a belsőausztriai¹ marhatenyésztésnek. Azonkívül a marha olcsóbbodása korántsem állna arányban azzal a milliókra menő kárral, melyet az amúgy is passiv kereskedelmi mérlegben az egyik legfontosabb tétel átengedése okozna.

A mi a kérdés jogi oldalát illeti, kétségtelen, hogy a török alattvalóknak a marhakereskedésben nincs igénye a kedvezményre. »Azonban az a kérdés, hogy politikai szempontból mi tanácsos és mennyire lehet a törökökkel szemben különösen most kétségtelen jogunkat érvényesíteni. Ha a portával jó viszonyban akarunk maradni, a tapasztalat szerint két dolgot nem szabad szem elől téveszteni: a

¹ Stájerország, Karinthia, Krajna.

szerezések megtartását és a kötözködésnek kerülését, másrészt azonban az igazság »állhatatos védelmét . . .« A magyar termelők és az osztrák fogyasztók érdekeinek ilyen összeütközése és az ügy elsőrangú politikai fontossága miatt e kérdésben a főkormányiszékek elnökei titkos értekezletet, ma úgy mondanók, minisztertanácsot tartottak, melyen Pálffy, a magyar kancellár vette védelmébe a magyar marhatenyésztés érdekeit, mint a mely »az egyetlen kereseti forrás, melyből a paraszt az adókat fizetheti és magát fenntarthatja«. Ez értekezleten általában a passarowitzi szerződést tartották a bajok forrásának, de belátták, hogy politikai okokból nem lehet azon segíteni, hogy idegen ország alattvalói nagyobb előnyöket élveznek az elvámolásnál, mint sajátjaink. Mindazonáltal elhatározták, hogy a marhabehozatalra nem szabad a vámkedvezményt kiterjeszteni s ezt a hosszas megfontolások után megszületett határozatot a királyné el is fogadta.¹ Kihirdetni persze nem merték.

A hétéves háború idejében a politikai lekötöttség a török alattvalókkal szemben újabb nagy bajt szült. Míg eddig csak a miatt panaszkodtak a vámhatóságok, hogy a keleti kereskedelem egészen az idegenek kezébe került és a török alattvalók Magyarországon a belső kereskedést is meghódították, addig a háború után egyre szaporodnak a panaszok, hogy a törökök a transitó-kereskedelemben is élvezvén a vámkedvezményt, az 1754. vámtarifa és az ahhoz fűzött kereskedelempolitikai rendszer célját, Magyarország kereskedelmi kiszolgáltatását az örökös tartományoknak, meghiusítják. A töröknek ugyanis szabad volt azon árukat is átvinni a monarchián, melyek behozatala különben tilos, illetőleg a súlyos (30%) vámok miatt lehetetlen volt. A kereskedelmi tanács vámpolitikájával azt akarta elérni, hogy Magyarország a lipcsei és boroszlói vásárok cikkeit be ne hozza, hanem hogy ezek helyett az örökös tartományok iparczikkeit vásárolja. A török alattvalók azonban szabadon járhattak az említett vásárokra, az árukat olcsó vámmal behozhatták azon ürügy alatt, hogy csak átviszik Törökországba, azután legnagyobb részben itt Magyarországon eladták. Ezen visszaélésben a hazai német kereskedők is készséggel játszottak kezükre, hiszen nekik is érdekük volt, hogy vevőiknek a megszokott, jobb és olcsóbb cikkeket nyújthassák a nagyon lassan fejlődő

¹ Az ezen ügyre vonatkozó összes iratok: Közös p. ü. ltár Commerz Lit. F. 132. 1759 febr. 6.

osztrák ipar drágább cikkei helyett. Különösen áll ez a szövőipari és a nürnbergi cikkekről.

Hogy a sok panasz közül csak egyet említsünk, mint a mely a török alattvalók visszaéléseinek módját is megvilágítja: 1766-ban az erdélyi kincstári hivatal kifejti, hogy a török alattvalók a vámok kijátszásával a legnagyobb ügyességgel tömegesen hozzák be az árukat a lipcsei és a sziléziai piacról. Erre a célra sok erdélyi vagonbukott kereskedőt használnak fel, — kik csődjüket különben bizonyára az új kereskedő elemnek köszönhatték — a menyinyiben mint tolmácsokat és alkuszokat viszik őket magukkal a vásárookra, mivel maguk németül nem tudnak. Ezek a németek azután mindenféle árut összevásárolnak a maguk számára, melyeket a törökök árúival együtt szállítanak több részben. A törökök — már csak hálából is — a vámjegyek egy részét átengedik nekik, kik áruikat ilyformán 5% vámmal hozzák be, mint Törökország felé irányított transito-árút. Erdélyben, de főleg Magyarországon nagy raktárakban helyezik el az árukat. Különösen Debreczenben van sok ilyen raktár. A nagy vásárokon aztán a vidéki rácz és örmény kereskedők megveszik az árut és eladják boltjaikban. A török-magyar határon levő vámhivatalok meg nem ellenőrizhetik a törököket, mivel nem tudják mennyi áruval jöttek be az országba.¹ Ugyanezen visszaélésről panaszodik 1766-ban a miniszteri banco-bizottság, mely szerint ehhez járul még az is, hogy az árúcsomagokat eddig nem nyitották ki a határállomásoknál, hanem a töröknek elhitték, hogy mi van a csomagban. Ők azután útközben kicserélték a csomagok tartalmát.²

A hétéves háború alatt a viszonyok tehát lényegesen rosszabbodtak s gyökeres orvoslást sürgettek. A külpolitikai szempont azonban a háború után is megátolta egyelőre az erélyes fellépést. A porta, melyhez Nagy Frigyes annyiszor fordult hiába, a hubertsburgi béke után kereste a porosz szövetséget. Poroszországnak azonban, mely 1764-ben Oroszországgal kötött szövetségi szerződést, nem volt többé oly fontos a porta barátsága. Ily viszonyok közt azonban Mária Teréziának annál kevésbé volt érdeke Törökországot elhidegíteni magától, mivel Frigyes, ha a török szövetségre a csárné miatt nem is gondolhatott, nem hagyott fel az áskálódással a portán a monarchia ellen, hol a porosz szö-

¹ U. o. 1766 jún. 11.

² U. o. 1766 okt. 16.

vetségre az orosz társaságában is megvolt a szándék (1771.)¹ Mindez nem engedte meg a kíméletlen bánásmódot a portával szemben, mely előbb nem használta ki a kedvező politikai helyzetet s most lényegesen megváltozott helyzettel állt szemben.

1766-ban a kereskedelmi tanács a királyné parancsára terjedelmes javaslatot dolgozott ki arról, hogy a török kereskedelem bajain hogyan lehetne segíteni.² Szükségesnek tartom ezt behatóbban ismertetni, mert az egész kérdést összefoglalja és a további intézkedések alapja. A török alattvalók kereskedésének e szerint három faja van : 1. melyet a törökök üznek török árúk behozatalával, 2. a transito-kereskedelem, 3. a török alattvalók, illetőleg a magukat azoknak mondó rácok és zsidók belföldi kereskedése úgy török, mint örökös tartományi árúkkal.

A kereskedelmi tanács józan belátásáról tesz tanuságot, midőn az általános véleménynyel szemben kijelenti, hogy bár a kereskedelmi mérleg Törökországgal évente kb. 2 millió forinttal passiv, mivel annyi megy ki ezüsttallérban, ez a kereskedelem nem káros, ha megfontoljuk, mondja a tanács, hogy a török árúk jó része Szászországba és Sziléziába, Németországba és a Svájcba megy és hogy így az 5% vámon kívül a szállítással járó költségeket (Strassen-Gewerb) is nyerjük, más része meg az örökös tartományok gyártmányaihoz nélkülözhetetlen nyersanyag. Nincsen tehát ok korlátokat szabni a tisztességes kereskedelemnek, hanem még tanácsosabb volna könnyítést adni, hogy a törökök ne közvetlenül a külfölddel folytassák a kereskedést, hanem az örökös tartományokban legyenek a raktáraik s ezen a révén legalább közvetve lehessen hasznot húzni a kereskedésből. Személyes igazolványokhoz kötni a kereskedőjogot, mint azt a cseh-osztrák kancellária gondolja, nem tanácsos, egyrészt mert a basák, kik könnyen megvesztegethetők, minden jött-ment rácznak és zsidónak adnának igazolványt; másrészt a magyar rendek jogaik megsértésének tartanak, ha az igazolványt felmutatni nem tudó török alattvalókat kizárnák a kereskedelemből. A megyék semmit sem törődnének az idegen hatóságoknak tartott állami kancellária és a haditanács igazolásaival.

Sokkal nagyobb kárt okoznak a török alattvalók azzal, hogy a transito-árúknak mondott külföldi és az örökös tartományi czikkeket nem viszik ki a török birodalomba,

¹ L. erről Erwin *Peters* : Die Orientpolitik Friedrichs des Grossen nach dem Frieden von Teschen (1779—1786.). Halle 1914. 9. s köv. 1.

² Kelt 1766 jan. 10. Közös p. ú. lt. Commerz Lit. 132. 1767 jún. 17.

hanem Magyarországon és Erdélyben az osztrák gyárak és kereskedők érdekei rovására eladják, a mi a vámjövendelmet is közletről érinti. A kereskedelmi tanács igen nehézkes módot ajánl a visszaélések megszüntetésére: Ha a török alattvaló külföldi árút akar átvinni, akkor, mielőtt magyar területre lép, a határvámhelyen állítson kezeset vagy tegyen le óvadékul akkora összeget, mely az egész behozatali vámnak megfelel. Ha aztán a magyar-török határállomásról megjön az értesítés, hogy az illető az árúkat valóban ki is vitte, akkor visszakapja az óvadékot. Ha pedig félév alatt ez a hír nem jön meg, akkor a kezes fizesse meg az egész vámot vagy az óvadékot vonják be. Ez persze csak az árucsomagok szigorú vizsgálata, lajstromozása, lepecsétellése mellett volna kivihető s az árújegyzékeket a határállomásoknak kellene megküldeni.

Könnyen belátható, hogy ily bonyolult intézkedések az akkori közlekedési és postai viszonyok mellett a török alattvalók kiviteli kereskedésének megakadályozását jelentette volna. Csak akkor lehetett volna szó erről, ha a portával való jó viszonyra Bécs különösebb súlyt nem helyezett volna.

Még fontosabb kérdés, hogyan lehetne megakadályozni, hogy a török alattvalók török és főleg külföldi árúkkal kicsiben ne kereskedjenek a monarchiában s különösen Magyarországon és Erdélyben. Kétségtelen, hogy az olcsó, az alacsonyabb becslést tekintve csak 3% vámmal behozott külföldi árút a debreczeni, kecskeméti, pesti stb. vásárokon a kisebb török kereskedők megveszik s aztán az egész országot bejárják velük, a mivel nemcsak a harminczadjövedelemnek és az örökös tartományi kereskedőknek okoznak kárt, hanem az osztrák gyáraknak is túrhetetlen versenyt, melytől így a piacot elveszik. Körülbelül 2000 ismert török kereskedő van Magyarországon, kik részint a szabad kir. városokban, részint a tekintélyesebb uradalmak birtokain tartózkodnak, melyek őket hatásosan védelmezik. Ezek a kereskedelmet a városokból elvonják, kereskedelmi társaságokat alapítanak, melyek a főbb vásárhelyek szerint nevezik el magukat s ott 2—300.000 fl-os raktárakat tartanak. Oly olcsón árusítanak mindent, hogy a keresztény kereskedők nem képesek lépést tartani velük. Időnként tesznek ugyan egy-egy utat Törökországba, hol többnyire családjukat hagyták, de a török alattvaló nevét csak azért tartják meg, hogy mindkét országban adómentesek legyenek. Sokan hazaküldik szerzett pénzüket s aztán fizetéképtelennek mondják magukat s így megcsalják hitelezőiket.

A kereskedelmi tanács szerint hiába hirdetnék ki újból az 1725. évi rendeletet, mert az a földesuraknál, kik már a külföldi árukkal való kereskedés eltiltását is rossz szemmel nézték, nagy visszatetszést keltene. Sokkal okosabb volna a magyar kereskedelemben egyelőre mindent hagyni, amint van s kedvezőbb időre várni. Ha a török vagy az áltörök rác és zsidó nem lesz előnyben a vámmal a keresztény fölött, vagy a tiltott idegen áruval nem fog sokkal könnyebben kereskedhetni, mint az osztrákkal, úgy vagy maga fog az utóbbiból többet eladni, vagy meg kell osztoznia az örökös tartományi kereskedőkkel a piacon, kik ezt újból meghódíthatnák, ha a gyárak némi hitelt nyújtanának nekik.

A legfőbb kereskedelmi hatóság tehát már megnyugodott abban, hogy a török alattvalók a magyar piacot megszerzték maguknak s nem annyira kiszorításukra, mint inkább az osztrák gyártmányok minél nagyobb tömegű eladására gondol. Inkább ezt várja az egyenlő elvámolástól is. A magyar kereskedelmi viszonyok józan mérlegelése mellett nem is tehetett egyebet.

A politikai szempont vezérelte a királynőt a terjedelmes javaslatra hozott s a további fejlődésre fontos elhatározásában: »Mivel a belpolitika azt követeli, hogy a török kereskedelemből a monarchiára származó károkat lehetőleg elkerüljük, a külpolitika pedig azt kívánja, hogy minden lépésünket óvatosan és mérséklettel tegyük meg, úgy hogy mindentől tartózkodjunk, a mi nyugtalanságot, panaszt avagy épen, ha távolról is, békeszegést okozna vagy azt előmozdítaná, úgy szükséges, hogy ezen kettős végcél elérésére a következő szabályokra ügyeljünk, melyek hozzá utat nyitnak«: 1. Semmiféle intézkedést nem szabad tenni, a mi a békeszerződés megszegésének tekinthető. 2. A mi a baj fokozatosan jött létre, úgy fokozatosan is kell orvosolni. 3. Inkább közvetett, mint közvetlen intézkedéseket kell tenni. 4. A törököket és a török alattvalókat »magánérdekeik sérelme nélkül« az örökös tartományoktól lehetőleg távol és csak a határokon kell tartani. 5. A török kereskedők legnagyobbbrészt janicsárok, kik tekintettel a kereskedelmi haszonra, a békét akarják, a török birodalom hasznát a kereskedőktől meg kell különböztetni s a török kereskedelmi mérleget nem annyira a behozatal megnehezítésével, mint inkább a kivitel emelésével kell megjavítani.

Ezen elveket szem előtt tartva, a királynő elrendeli, hogy alattvalói ezután ugyanazt a vámot fizessék, mint

a törökök. A törököktől meg kell követelni, hogy egy határ-széli basa bizonyítványával igazolják magukat, melyben a pontos személyleírásnak meg kell lenni. Ez tehát az útlevélkényszer behozatalát jelentette. A török árukról pontos jegyzéket készítsenek a határállomásokon és szigorúan pecsételjék le azokat. A monarchiában levő török kereskedők a városokba menjenek lakni, a hol csak az 1725. rendelet szerint kereskedhetnek. Hozzáteszi azonban maga a királyi elhatározás, hogy mindennek nem lesz semmi haszna, míg a magyar földesurak a török alattvalókat a számukra készített boltokba csalják, a hol bizonyos évi bér fejében oltalmukba veszik őket.

A monarchia gyártmányainak kivitele a királyi elhatározás szerint nem igényel semmi intézkedést. Ellenben egyáltalában nem illeti meg a törököket az örökös országok árúinak bevitele egyikből a másikba (az osztrák-magyar áruforgalom közvetítése). E miatt sem szabad azonban pátenst közzétenni.

Tiltott árút a töröknek sem szabad behozni. A transitokereskedelem ellen semmit sem lehet tenni!

A mi pedig a magukat török alattvalóknak mondó ráczokat és zsidókat illeti, meg kell gondolni, mily káros volna az országra és a közönségre, ha kereskedelmüket megszüntetnék. Mivel »keresztény« kereskedők Magyarországon, Erdélyben és a Bánságban meg a határőrvidéken nincsenek és a ráczok és zsidók foglalkoznak főleg a kereskedéssel, szükséges, hogy a ráczokat a városokba telepítsék. Hogy a zsidókkal meg lehet-e ezt tenni, a magyar hatóságok véleményét kéri a királynő.

Feltűnő az óvatosság, melylyel a királynő minden erőszakos rendszabály mellőzését kívánja, a mi a vázolt politikai helyzettel magyarázható. A török alattvalók szerzett jogait legnagyobbbrészt nem bántják, hanem az elvámolást teszik végre egyenlővé. 30 évvel előbb ez mást jelentett volna! Elismerik, hogy a magyar kereskedelemben a török alattvalók, a zsidók meg a ráczok nélkülözhetetlenek, azonban szükséges az ellenőrzésük bizonyára az örökös tartományi gyáripár érdekében. Ezt a városi hatóságok könnyebben elvégezhetik, hiszen érdekükben áll a versenytársaknak a körmére nézni.

Elhatározása értelmében a királynő kéziratot intézett az udvari kamara elnökéhez, melyben a kereskedőknek a városokba telepítéséről intézkedett, nem tudván azt, hogy Magyarországon erről nem lehetett szó. Az udvari kamara

csakhamar felvilágosította a kereskedelmi tanácsot, hogy hazánkban egészen mások a viszonyok, mint az örökös tartományokban. Magyarországon — a kamara szerint — nincsenek kereskedelmi helyek (Handelsplätze), hol a kereskedelmi forgalom összpontosul, mint Ausztriában, Bécsben, Grácban, Brünnben stb., hanem mivel a kereskedelem legnagyobbbrészt csak a lakosság szükséges fogyasztási cikkeinek eladásából áll, nem egy mezővárosnak nagyobb a kereskedelme, mint a szab. kir. városoknak, minthogy szomszédságukban számos nemes család lakik. Azután Magyarországon nincsenek rendes kereskedelmi vásárok, hanem sok kis vásáron bonyolódik le a kereskedelem. Azért a török kereskedő árúit különböző vidékeken szokta elraktározni s vásár idején hozza forgalomba. Arra ugyan mindig törekedtek, hogy a török alattvalóknak csak nagyban engedjék meg a kereskedelmet, de minduntalan kiderült, hogy ez lehetetlen, mert sok vidéken nincsenek városok és különösen az ország keleti részében az egész kereskedelem a zsidók és a rácok kezében van. A zsidókat meg nem lehet a városokba tömöríteni, mert Magyarországon nincsen város, melynek területén zsidó község volna, miért is a zsidók mindig az uradalmakon telepednek le. De meg veszélyes is volna a városokba befogadni őket, mivel a keresztényeknél olcsóbban adják árúikat s bizonyára elnyomnák ezeket.¹

Hazánk belső kereskedelmi állapota ezekből elég szemléletesen tűnik ki. A régi városokban volt még német polgári kereskedő elem, főleg Nyugat-Magyarországon, de a mindjobban fejlődő alföldi mezővárosok vásárainak kereskedelmét, melyek fontosságban egyre nyertek, a török alattvalók, rácok és görögök tartották kezükben, míg a falusi szatócsboltban, hol a paraszt szükségleteit fedezi, a zsidó ül, mely faj tehát nálunk a faluból hódította meg az ország kereskedelmét.

Ha már a magyarországi kereskedelmet a török alattvalók számára nem is lehetett kétségessé tenni, legalább újabb elemek betelepülését akarták megakadályozni a kormányzések a királynő szándékainak megfelelően, ki már 1754-ben, midőn a harminczad-rendezés ügyében küldött bizottság javaslatot terjesztett be a török alattvalók kereskedéséről, erre fektette a fősúlyt.² Minden török

¹ Közös p. ü. ltár Camerale Hung. F. 81 ex Junio 1767.

² U. o. Hung. 1754 decz. 13. — A királyné sajátkezűleg írta a javaslatra: Die Sach lassen, wie sie allezeit gewesen, verhindern, dass nicht Türken herüberkommen.

alattvalónak ezután, ha kereskedelmi czélból bejön, illetékes polgári vagy katonai hatóságától igazolványt kellett hozni, melyre az első vesztegár-állomásnál rávezetik személyleírását és hogy hova és mely úton akar menni. A bejövőket betürendes jegyzékbe kell venni s ezt az alsóausztiai Justiz-Banco-Deputationnak beterjeszteni. Az összes török alattvalók ellenőrzése czéljából elrendelték a már itt élők összeírását.¹

Sőt immár a törökök kereskedelmének korlátozásához is hozzá mertek fogni, a mennyiben annak czikkei az örökös tartományok czikkeinek versenyt okozhattak. Míg eddig a törököt bizonyos árúk általános behozatali tilalma nem érintette, most azonban 1768-ban a királynő megtiltotta, hogy a törökök ily árút behozzanak. Így nem volt szabad többé gyapotárúkat behozniok, kivéve a törülközőket, kötöket és fejkendőket, melyeket a rácok és oláhok vettek és az örökös tartományokban nem készítettek. Ép így tiltva van mindenféle angol, szász, svájci és osztrák módra, valamint a teveszőrből készült szövetek, az abaposztó, gyapjú- és lópokróczok és a szőnyegek behozatala. Ha az alább közölt áruforgalmi kimutatást megnézzük, úgy ez úgyszólván minden ipari készítmény, melyet a török birodalomból hoztak.²

A porta egyre rosszabbodó politikai helyzete adja hátterét azon intézkedéseknek, melyek az imént említettek végrehajtását czélozzák. 1770-ben a királyné elfogadta az államháztartási bizottság³ javaslatát, mely szerint, ha a törököknél tiltott árúkat találunk, el kell kobozni azokat s nemcsak, mint eddig szokásban volt, a kétszeres vámost venni meg rajtuk.⁴ Már arról is tárgyaltak az illetékes kormányiszékek, hogy megszüntetik a töröknek azt a jogát, hogy a monarchián átvigyen Németországból származó árúkat, a mi csak a két porosz háború idejében kapott lábra. »Némelyek azt vélik, — mondja egy névtelen ez évben a királynőhöz intézett emlékiratában, a porta szorult hely-

¹ A Min. Banco Dep. a bécsi kamarához. 1768 jún. 29. resolutio a m. kamarához (megújítva 1769 nov. 8.). Közös p. ü. ltár. Camerale Hung. 18. 114 ex Junio 1768.

² Közös p. ü. ltár Commerz Litorale 132. 1768 máj. 19.

³ A Staatswirtschafts-Deputationt 1768 decz. 1-én kelt kéziratral alakította meg a királyné a kereskedelmi tanács elnökének vezetése alatt. A legfőbb kormányiszékek képviselőiből állott, a melyben a fontosabb elvi jelentőségű gazdasági kérdéseket vitatták meg. (K. p. ü. ltár Banat. 75. 1769 jan. 19.)

⁴ U. o. Commerz Litorale 132.

zetére utalva — hogy most itt az idő a káros török kereskedelmet korlátozni.¹

1771-ben megindultak a tárgyalások a kormányzések között új kereskedelmi szerződésről Törökországgal, mivel mint Bartenstein alkanczellár már 1766-ban kifejtette, a bajok oka a szerencsétlen körülmények között létrejött belgrádi békekötés volt, melyek mellett örülni kellett, hogy ily valami határozatlan és kétértelmű dolgot nyert a monarchia a portától, melyben legalább a kölcsönösség be volt czikkelyezve.²

Az államgazdasági bizottság a passarowitzi szerződés megújítását ajánlotta kiegészítve az 1725. évi határozatokkal és azzal, hogy a királynő alattvalói ugyanazon vámokat fizessék, mint a törökök. Csak gróf Zinzendorf Károly, a szabadkereskedelem lelkes híve akart a passarowitzi szerződés megújítása mellett a két monarchia lakóinak egymással szemben kölcsönös kereskedelmi szabadságot biztosítani. A királyné alattvalói szerinte azért nem kereskednek a török árúkkal maguk, mert az érvényben levő rendeletek korlátozzák a szabadkereskedést. Annak, hogy annyi török alattvaló, ráczok és zsidók, idegen, nem török árúkkal kereskednek, egyszerű az oka: kevés itt a kereskedő. Ha az örökös tartományok árúival kereskednek, az nem káros. Ha a külföldi árúkkal, ezek vagy olyanok, minőket a magas vám daczára becsempésznek, mert szükség van rájuk, vagy pedig olyanok, melyek után mérsékelt vámot fizettek. Utóbbi esetben a kereskedés nem eshetik kifogás alá, az előbbiben meg a csempészet megszüntetése czéljából le kell szállítani a magas vámokat. Miért nem használják ki a királynő alattvalói a kereskedelmi szerződéseket, melyek ugyanolyan előnyöket biztosítanak nekik a török területen, mint a törököknek nálunk? Ennek oka szerinte jórésztben az a körülmény, hogy az emberek a monarchiában nem elég tevékenyek, nem alkalmasak a kereskedelemre, továbbá a kényszer, mely alatt az ipar és a kereskedelem mintegy mesterségesen tétlenségbe sülyed. A török kereskedelem élénkebbé tételére nem kell más, mint szabadság és mérsékelt vámok, aztán meg türelem és idő.³ Új kereskedelmi szerződést a portával egyelőre nem is kötöttek.

A kormányhatóságok végleg belátták, hogy szükség

¹ U. o. Comm. Lit. 132. 68 ex Martio 1770.

² U. o. 62 ex Junio 1772.

³ Zinzendorf memoranduma u. o.

van a magyarországi török kereskedőkre, azonban a további beözönlés meggátolására hatásos intézkedéseket léptettek életbe tekintet nélkül a portára, melynek politikai helyzete Oroszország és Ausztria politikai közeledése folytán egyre rosszabbodott. Katalin czárnő már 1772-ben azt remélte, hogy sikerül Ausztriával oly megállapodásra jutni Törökország felosztása ügyében, miként Lengyelországgal szemben.¹ Bécs politikája ezt ugyan nem engedte meg, de legalább gazdaságilag ki lehetett használni a hétéves háború óta lényegesen megváltozott viszonyokat és végre gondoskodni a már gyakran hozott határozatok végrehajtásáról.

1772 nov. 7-én a magyar kamarához szigorú leirat érkezett, melyben a királynő az előbbi utasításokra hivatkozva, megállapítja, hogy nem vigyáztak eddig arra, hogy a török alattvalók csak török árúkkal kereskedjenek, hanem még a vásárokon és a harminczadhelyeken is, minők Szeged, Debreczen és Vác, megengedték a tiltott kereskedést. Sem a vásárokon nem tartottak vizsgálatokat, sem a török alattvalók boltjaiban hirtelen kutatásokat. Ezért elrendeli a királynő, hogy a harminczadhivatalnokok a politikai hatóságok segítségével kutassák át a török alattvalók boltjait, írják össze és foglalják le tiltott, vagyis nem török eredetű árúkat és terjeszszék fel végső döntés céljából. Azonkívül követelje be a kamara a politikai hatóságoktól a török alattvalók jegyzékét, melyben legitimitációik is jegyeztesse fel.²

A magyar kamara a hazai hatóságok enyhébb fel fogása értelmében írt fel a kérdésben: A törökök üzletének bezárása nem ér semmit. A politikai hatóságok, a megyék támogatása volna ehhez szükséges. A török alattvalóknak legalább fél évi időt kellene engedni, hogy az alatt eladják árúikat, vagy 5% vám megfizetése után kivigyék Törökországba. A török kereskedőket a magyar kamara négy csoportba osztja. Nélkülözhetetlenek szerinte azok, kik oly városokban lagnak, melyekben más kereskedők nincsenek, minők Kecskemét, Kőrös, Jászberény, Gyöngyös, Eger, Miskolcz, Tokaj, Gyula, Nagyvárad és Arad, ép úgy a görögök, kik faluról falura járnak oly iparczikkekkel, melyeket hazai iparosoktól és kereskedőktől vesznek. A falusi embereknek egyetlen bevásárlási forrása az ő kereskedésük. Van még egy hajdan nagyszámú réteg, mely borral és marhá-

¹ Peters i. m. 12. 1.

² Közös p. ü. ltár Hung. Camerale 18. 11 ex Nov. 1772.

val kereskedik Felső-Magyarországon és különösen jószágokat bérel Borsod-, Szabolcs-, Bihar-, Békés-, Csanád- és Aradmegyében s főleg marhát tenyészt. Ezeknek, a kamara véleménye szerint, a kereskedést meg kellene tiltani. A negyedik csoportba azok tartoznak, kik a szabad kir. városokban a legtöbb boltot bérlik s úgy belföldi, mint 5% vámmal behozott, avagy becsempészett külföldi áruval kereskednek. Ezek árúinak elkobzását ajánlja a kamara.¹

A kereskedelmi tanács csak azokra volt némi tekintettel, kik oly városokban laknak, hol más kereskedők nincsenek, de ez esetben is fel kell venni árúkészletüket s meg kell az illető városoknak hagyni, hogy 6 hónapon belül lássák el magukat a szükséges kereskedőkkel, vagy a török alattvalók tegyék le a hűségesküt, mely után a polgárok sorába felveendők.² Újabb kérésre megengedték a törököknek, főleg osztrák hitelezőikre való tekintettel, hogy a tiltott árúkat 1773 végeig eladhassák.³

Végleges elintézést a török kereskedőknek már két emberöltő óta húzódó ügye mégis csak az 1774 aug. 27-én kelt királyi elhatározással nyert, mely a hűségeskü letételének időhatárát az év végéig meghosszabbította. Akik 1774 decz. 31-ig a királynő alattvalóivá lesznek s hozzák Törökországból feleségüket és gyermekeiket, a törvényhatóságtól erről bizonyítványt kapnak. De a hűségeskü letételéig is csak akkor folytathatják kereskedésüket, ha vagyonuk arányában 50—100 aranyat tesznek le óvadék gyanánt. Ha az év végéig nem hozzák be családjukat, az óvadék a kincstáré. A megyék tartoznak ez ügyben havonta jelentést tenni. Akik megmaradnak török alattvalóknak, még török áruval is csak akkor kereskedhetnek, ha a határszéli basáktól igazolványt hoznak. A többieket be sem szabad engedni az országba. A hűségesküt le nem tevők ingatlanait ki kell sajátítani.⁴

Újabb félévi halasztást adott ugyan még a királyné az 1774. év letelte után is, de azután már hozzáláttak az erélyes végrehajtáshoz. Az elkobzott árúkból első sorban az ausztriai hitelezőket kártalanították. Az árúkat a helyszínén elárverezték. Ha vevők hiányában ez nem volt lehetséges, nagyobb helyekre vitték. Az Alföldön, hol messze vidéken nem voltak

¹ Commerz Hung. 34. 1 ex Febr. 1773.

² A keresk. tanács protocolluma 1773 febr. 1. U. o. Hung. Camerale 18. 56 ex Mart. 1773.

³ U. o. 84 ex Junio 1773.

⁴ U. o. Commerz Hung. 34. 9 ex Sept. 1774.

más kereskedők, tekintettel a közönség égető szükségleteire, tehettek a megyei hatóságok némi könnyítést és rövid ideig megengedhették az üzlet folytatását, de a kiadott szigorú utasítás mellett meg kellett maradni.¹

A török alattvalók bevándorlása ezzel véget is ért. A kucsuk-kainardzsi béke (1774) után a monarchia és Oroszország között mind barátságosabb lett a viszony és Nagy Frigyes minden törekvése ellenére szövetségre vezetett, mely főleg a porta ellen irányult. Politikai tekintetek többé nem jöhettek tehát szóba a kereskedelmiek rovására. Azzal, hogy újabb elemek nem frissíthették fel a bevándorolt macedón és örmény kereskedőket, megkezdődhetett beolvadásuk, elmagyarosodásuk, a mi természetesen hosszú évtizedeket vett igénybe. Ezzel egyszersmind ki is szorulnak a kereskedésből, elvesztik a vezérszerepet. Helyöket egy a kereskedésben még ügyesebb és a jólét megszerzése előtt még igénytelenebb faj foglalta el. Ezen folyamat tárgyalása XIX. századi kereskedelmi történetünk egyik fontos feladata.

* * *

A török alattvalók kereskedésével szoros összefüggésben van a török birodalom és a monarchia, illetőleg Magyarország áruforgalmának ügye. Évtizedeken át visszhangzának a panasztól az udvari kormányiszékek felterjesztései, hogy a kereskedelmi mérleg tetemesen passiv, a mi nem csekély gondot okozott a merkantilista tanácsosoknak, kik folyton a pénz kiözönlése miatt siránkoznak Törökországba és újabb és újabb javaslatokat tesznek, miként lehetne a mérleget activvá tenni. Ha a kereskedelmi mérleget közelebbről megvizsgáljuk, akkor újabb okát fogjuk találni annak, hogy miért került a kereskedelem legnagyobb része a török alattvalók kezébe.²

Mária Terézia uralkodásának első feléből nem igen találunk olyan kimutatásokat, melyekből félig-meddig biztos következtetéseket vonhatnánk. Vannak már ugyan mérlegek ezen időből is, de azokat a vámhivatalok különböző elvek alapján készített kimutatásaiból állították össze.

¹ Közös p. ü. Itár Camerale Hung. 18. 7 ex Febr. 1775. 8 ex Apr. 1775. 92 ex Apr. 1775.

² Nem akarok részletesen foglalkozni a keleti kereskedelemmel. Tudomásom szerint e kérdésről belátható időn belül hosszabb értekezés fog megjelenni *Dr. Herzfeld Marianne* tollából: *Zur Orienthandelspolitik unter Maria Theresia in der Zeit v. 1740—1771* címmel.

Hiányaik szembeötlők. Annyi azonban bizonyos, hogy kereskedelmi mérlegünk Törökországgal szemben már ekkor is erősen passiv volt, mint ezt gróf Haugwitz és Prokop is megállapították, mikor Mária Terézia megbízásából, miként ismeretes,¹ beutazzák Magyarországot, hogy ott az osztrák iparnak piacot biztosítsanak.

Ugyanezen célznak, melyért az utazás történt, vagyis a magyar piacz szükségletei ellenőrzésének köszönhetjük, hogy Magyarország áruforgalmáról először készültek rendszeres kimutatások, évtizedekkel előbb mint az örökös tartományokban. Nem akarok e helyen részletesen azon kérdés tárgyalásába bocsátkozni, minő értékük van ezen 1764-ben kezdődő kimutatásoknak. Elég rámutatnom arra, hogy már egykorúak sem tartották megbízhatóknak őket. Hogy csak egyebet ne említsek, ezen kimutatásokból állapította meg a kereskedelmi tanács évről-évre, miként gazdagszik Magyarország Ausztria rovására. Bizonyos vonatkozásokban azonban igen gyakran szolgálnak hasznos tanulságokkal ezen kimutatások. Így kérdésünkben a török-magyar forgalom cikkeinek mennyiségét illetőleg bizonyára használhatók, mivel az ellenőrzés a török határon a járványok behozatalától való félelemből szigorú volt. Ezen németnyelvű betürendes forgalmi statisztikákból,² melyeknek használatukat még jobban megnehezítő pótlékaik is vannak, állítottam össze az öt kimutatást a török-magyar fontosabb árucikkek forgalmáról. Nincs meg bennük minden jelentéktelen értékű forgalmi cikk, mely a mérleg végösszegét csak igen kis mértékben befolyásolta. A ki ismeri az eredeti kimutatások bonyolult szerkezetét, annak közlésüket hely- és időrablónak kellene tartania.

Az I. kimutatás az 1764—66-ig terjedő 3 év forgalmát foglalja magában, mikor is az árúkat részint mennyiségük, részint értékük szerint vették fel. A II. a fontosabb behozatali cikkek statisztikája 1767—80-ig, még pedig első részében a naptári évek szerint jan. 1-től decz. 31-ig, mely rendszerről 1776-ban a katonai évre tértek át, mely nov. 1.—okt. 31-ig tartott. A III. ugyanezen időből a kivitel kimutatása, a IV-ben a transito *legjelentősebb* tételeit állítottam össze és végül az V-ben az összforgalmi értékeket.

¹ Utazásukról jelentés: Közös p. ü. ltár. Kéziratok Nr. 298. és 300. Feldolgozta Fournier Aug. *Maria Teresia und die Anfänge ihrer Industrie- u. Handelspolitik*. Hist. Studien u. Skizzen. Wien, 1908. II. B. 29. 1. (L. erről Gazd. Tört. Sz. IV. k.)

² Közös p. ü. ltár Commerz Hung. 32.

I. A török-magyar áruforgalom 1764—1766.

Az áru neve	1764			1765			1766		
	Behozatal	Kivitel	Átvitt árúk	Behozatal	Kivitel	Átvitt árúk	Behozatal	Kivitel	Átvitt árúk
Apró árú ¹ ... .. fl	38830	4108	16758 ^{1/4}	11838 ^{1/8}	4128 ^{3/8}	36301 ^{1/8}	12561	3896 ^{1/4}	17347
Árpa ... .. mérő	—	5585 ^{1/8}	—	—	4147	—	—	1460	—
Bőrök: nyers ... .. fl	2338 ^{1/4}	768	5380 ^{1/8}	184 ^{1/4}	252 ^{1/4}	2502 ^{1/8}	2735	35	394
feldolgozott ² ... .. fl	136398 ^{1/8}	—	44082 ^{1/4}	117913	—	51667 ^{1/8}	150725	—	34862 ^{1/8}
Déligyümölcs ³ ... .. fl	11417 ^{1/8}	—	4064 ^{1/8}	19277 ^{1/4}	—	4201 ^{3/4}	27557	—	—
Dohány ... .. mázsa	77	53 ^{3/4}	—	2	72 ^{1/4}	—	15 ^{1/8}	69 ^{1/8}	—
Fa (tűzi) ... .. öl	1849	—	—	4099	—	—	3813	—	—
Faárú ⁴ ... .. fl	863 ^{1/8}	573	1455	2297	3362	—	3038 ^{3/4}	2025 ^{3/4}	—
Gyapot (nyers) ... .. mázsa	929	—	17828	386	—	2922 ^{1/4}	237 ^{3/4}	—	28802
Gyapotárú ⁵ ... .. fl	58485	—	190641 ^{1/4}	52296	—	290137 ^{3/4}	69955	—	392040
Gyümölcs (száraz) ⁶ ... .. fl	216 ^{1/8}	—	—	667 ^{3/4}	—	—	880 ^{1/4}	—	—
Olaj (faolaj) ... .. mázsa	353	—	—	450 ^{1/4}	—	—	158	—	—
Pálinka ... .. vödör	—	916 ^{3/4}	—	—	277	—	—	1030	—
Posztóárú ⁷ ... .. vég	11862	908 ^{3/4}	—	10381	669 ^{1/8}	1937 ^{1/8}	21247	935 ^{1/8}	818
Prémek ... .. drb fl	11317 ^{1/4}	4027	8837 ^{1/4}	13867	5390 ^{1/8}	5009 ^{1/8}	8692	4688 ^{1/8}	1351 ^{1/4}
Ruházati cikkek ⁸ ... .. fl	2942 ^{1/4}	711 ^{3/4}	3986	2420 ^{1/8}	1864 ^{1/4}	108 ^{1/4}	6784	1977 ^{1/8}	1926
Sarló ... .. drb	—	2745	35800	—	3638	129500	—	3211	177890
Sáfrány ... .. font	105 ^{1/8}	—	—	102 ^{1/4}	—	—	43	—	—
Selyem (nyers) ... .. font	4131 ^{1/4}	—	—	1894	—	—	1220 ^{1/8}	—	—
Sertés ... .. drb	26337	—	—	67868	—	—	40198	—	—
Szarvasmarha ... .. drb	348	—	—	6	—	—	4	—	—
Vas (nyers) ... .. mázsa	245	—	—	208 ^{1/4}	—	—	624 ^{3/4}	—	—
Vászonárú ⁹ ... .. fl	28896	—	8124 ^{1/4}	17675 ^{1/8}	—	9504 ^{1/8}	17849	—	51379

Századok 1918. VII—VIII. füzet.

25

¹ Cramerey (merces minutiores) a legkülönbözőbb cikkek tartoznak ide, mint kefékötőárúk, optikai eszközök, vasaló, gyűszű, fülbevalók, korallékszerek, fésű, lámpa, evőeszközök, óra és óraláncz, spanyolviasz, togkefe, keztű, szivacs stb.

² Csizma és cipőbőr s ú. n. török bőrfajták, kordován, saffian, carmesin, keztűbőrök (sámisch bőr).

³ Ide számítva a rizs is.

⁴ Seprő, hordó, kerti szerszámok, asztalosárú, zsendely, deszka, lécz, szőlőkaró, kosár, fapapucs stb.

⁵ Karton, zitz, mousselin, különféle kendők, főkötők, harisnya stb.

⁶ Dörre Früchte, mint dió, mogyoró, aszalt gyümölcs stb.

⁷ Abaposztó, szőnyegek, flanel, castor, gyapjuszövetek stb.

⁸ Kalap, csákó, kalapzsinór, gombok, harisnya, czipő, női és férfiruha stb.

⁹ Fehér és színes vászon, barchet, batist, patyolat, fátýol, damast stb.

KERESKEDELMÜNK KÖZVETÍTŐI A XVIII. SZÁZADBAN.

385

II. Az áruforgalom 1767—1780. — Behozatal.

Az áruk neve és értéke forintokban.

É. v	Apró árú	Bőr, nyers	Bőr, feldolgozott	Déli gyümölcs	Dohány	Fa (túzi)	Faárú	Fonalak ¹	Gummata ²	Gyapot, nyers	Gyapotárú	Gyümölcs (száraz)	Halak ³ (dunai)
1767	11705	4273	175258	29088	1128	8586	6192	—	4291	4045	58547	859	1989
1768	6272	492	159668	20995	5566	2716	4757	732	2874	6068	52698	2404	2943
1769	7299	972	123891	24917	1520	2579	4178	1423	3060	4709	60380	2538	—
1770	5112	3080	110435	15322	3959	738	4140	833	3835	3165	73712	2063	361
1771	10959	2525	139774	6524	5947	2224	9689	430	4600	14998	103809	1148	860
1772	13971	595	92801	5677	14038	1464	7758	248	3300	9484	88428	3106	165
1773	14053	18319	127183	6507	442	1689	12438	1169	1037	8248	13159	375	357
1774	16275	9087	114648	10112	1206	2358	10526	1420	4423	10281	95694	802	379
1775	8956	6034	158737	8038	616	1722	8544	1094	458	3519	68325	1949	788
1776 jan. 1.—okt. 30.	6722	9531	178341	16293	583	3159	7397	62636	3217	3674	12596	1748	—
1776/77	14539	3445	157002	6266	1336	2194	9249	46673	1877	347691	5332	—	3412
1777/78	5565	4732	159396	17642	447	2150	16688	471718	3097	3788	33449	1855	6321
1778/79	7005	4146	83798	20982	1303	3136	25920	56070	3725	7404	49154	3158	8152
1779/80	9349	12177	217622	26776	1843	15603	40088	13560	5874	6703	4641	3792	15108

¹ Pamut-, teveszörfonál, vörös pamut, czérna stb.
² A fontosabbak: borax, firniss, gummi arab., enyv, tömjén.
³ Viza, tok és harcsa, frissen és besózva.

Behozatal.

Az áruk neve és értéke forintokban.

Év	Juh	Olaj (fao.)	Posztóárú	Prémek	Ruházati cikkek	Sáfrány	Selyem	Sertés			Szarvasmarha		Vas (nyers)	Vászonárú
								hízott	sovány	malacz	ökör, bika, bivaly	tehén, üsző		
1767	640	6402	27574	10683	4194	292	7486	260856	151948	20476	6540	6320	2987	24667
1768	2552	4421	29530	19623	7491	240	3958	266082	141693	7938	42600	67752	6355	13986
1769	13100	5431	21952	19635	4136	757	13539	294494	155041	18360	85518	31601	12357	20352
1770	10843	4607	20436	23250	7095	799	25420	182878	126386	19602	32840	16416	2473	25944
1771	2882	8144	13255	13263	4346	3615	16342	240724	197236	11388	5146	4471	2834	11701
1772	10676	7838	13800	22964	9205	6700	6351	988918	422520	22956	10880	1376	17841	4876
1773	6809	8834	15934	23586	11672	8181	6829	236650	217083	21186	4520	4328	13378	12945
1774	12389	8059	12872	27888	4755	6970	14464	340994	210079	57590	15850	12647	8504	16139
1775	16103	4908	12820	19440	5203	5637	12900	125490	232907	16078	28070	36350	4190	4228
1776 jan 1. — okt. 30.	11606	10589	1034	12812	5342	11181	17633	155299	185584	8888	15660	21905	7159	1798
1776/77	2889	13475	13788	21025	5288	2871	13061	221334	309191	9744	11740	14808	4504	2409
1777/78	13433	8046	11286	36559	10738	7555	10426	145224	216102	9178	7440	13304	5640	3074
1778/79	4198	13503	16872	26874	7292	11725	20506	444218	369699	29454	4340	10494	4477	5077
1779/80	10554	23565	20977	25040	6300	6089	20987	215717	197937	41032	3332	26608	7030	7515

25*

III. Kivétel.

Az árúk neve és értéke forintokban.

É v	Apró árú	Árpa	Bor (asztali)	Dohány	Faárú	Liszt(finom)	Pálinka	Posztóárú	Prémek	Réz (nyers)	Ruházati cikkek	Só	Vászonárú
1767	4128	619	—	90	2471	—	303	14142	4297	90	4162	—	828
1768	4505	265	1054	1351	1050	470	—	14140	2210	565	2715	—	831
1769	7335	3445	2668	9384	1260	2383	5474	14116	1578	• 2183	5216	—	752
1770	7658	23030	1107	4419	6960	10967	4437	21067	3548	367	4613	—	3981
1771	9269	7891	2005	9912	938	600	5292	55834	495	22990	4185	64251	10057
1772	12652	18270	2124	2689	2947	—	7341	36159	6265	88000	9904	1383	90
1773	14644	7021	5159	5564	3662	—	10466	52683	12315	80869	7269	32288	5408
1774	11815	20	10499	2088	3811	32	8993	73008	9692	140366	7813	125889	7666
1775	12659	664	4069	2119	6694	3199	9391	49873	8868	120819	6063	22880	9276
1776 jan. 1.—okt. 30. ...	7142	16	5251	1952	3337	5234	20217	31658	2537	122092	6261	74	3137
1776/77	21746	3114	374	6050	7058	7318	11264	38026	9509	107764	5822	114	4771
1777/78	6613	11885	3135	4210	3832	8781	10069	49580	11281	51323	5766	43	8826
1778/79	10666	7380	3622	9003	4635	4787	8257	29462	3087	54749	9880	228	5214
1779/80	8603	12373	10644	17310	4642	6461	8570	37559	6389	31108	7612	—	24059

IV. A transito-forgalom 1767—1780.

Év	Bőr (feldolgozott) Behozatal	Gyapjú Behozatal	Gyapót (nyers) Behozatal	Gyapoftárú Behozatal	Pamut (vörös) Behozatal	Posztóárú		Prémek		Sarló Kivitel	Sáfrány Behozatal	Selyem és selyemárú		Vászonárú		Viasz			
						Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel			Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
1767	40510	—	451769	186575	—	4601	—	1598	—	—	32920	5210	—	4343	176	15949	—		
1768	27630	4081	503927	62900	150611	5257	—	3452	—	2000	3552	11544	11	6761	—	7490	—		
1769	20924	6325	494512	357462	—	1363	210	1572	14336	—	36567	39015	—	2181	16286	13095	—		
1770	58488	15301	506489	392457	—	1437	—	3772	29230	—	60498	36562	36725	19143	—	19921	—		
1771	49941	12378	446040	454728	—	4072	—	10780	2073	1180	30970	107162	14079	56601	—	905	—		
1772	40404	12666	309715	291255	—	2978	750	18020	—	—	28822	166841	—	18115	—	17993	—		
1773	51457	12537	428291	301734	—	5857	—	27955	762	—	27697	57285	821	15409	94	22342	—		
1774	30725	12963	332988	468662	1432	—	186	20701	763	20530	20805	70087	3534	10276	—	5632	—		
1775	13359	13032	310463	458843	900	—	46220	5602	22537	3398	22986	15627	5809	923	1981	—	—		
1776																			
jan.1. - okt.30.	88182	32103	628847	4927	383377	—	20900	4899	16925	28053	18897	7636	329	1106	1891	24089	—		
1776/77 ...	33995	59439	361928	4412	249067	136	9534	9439	8760	4514	27322	7719	43781	16	526	34923	—		
1777/78 ...	36741	20189	537421	1684	492383	—	2770	419	1214	53433	28490	3766	800	16	526	23358	—		
1778/79 ...	139886	98996	795335	2042	778030	260	123225	—	34004	9158	39469	2786	52846	37	42960	13804	10396		
1779/80 ...	94389	65856	647632	19033	694235	20	214917	3380	139308	15815	28670	2285	15219	—	3465	91550	—		

V. Az összforgalom értéke Törökországgal.

É v	Behozatal	Kivitel	Passivum	Az átvitt árúk értéke		
				Behozatal	Kivitel	Passivum
1767	873041	45359	827682	785257	44819	740438
1768	942756	43600	899156	843462	3981	839481
1769	992593	69918	922675	1007674	51623	956051
1770	767054	177326	589728	1167219	139222	1027997
1771	864383	228702	635681	1276257	57212	1219045
1772	1726400	224415	1501985	1020055	26717	993338
1773	854115	274236	579879	1050244	60773	989471
1774	1064197	432702	631495	1083605	78897	1004708
1775	836708	376123	460585	882810	122086	760724
1776 jan. 1.—okt. 30.	813144	368662	444482	1251711	453772	797939
1776/77	1272878	254302	1018576	879176	101934	777242
1777/78	1255185	565550	989635	1172301	81768	1090533
1778/79	1328337	241773	1086564	1941860	676698	1265162
1779/80	1042668	235264	707404	1695535	490238	1205297

Ezen táblázatokból világosan kitünik, hogy a kereskedelmi mérleg úgy Magyarországgal, mint az örökös tartományokkal szemben, melyekre a transito legnagyobb részben vonatkozik, lényegesen passiv volt. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha a monarchia gazdasági állapotát szemügyre vesszük. A mint tudjuk, a monarchiának gyáripára úyszólván nem volt. Ennek fellendítésen fáradozott a királyné uralkodása második felében. A gyáriparnak pedig szüksége volt a törökországi nyersanyagra, első sorban a gyapotra és félgyártmányra, melyek a behozatalnak s főleg az átviteli forgalomnak legfontosabb cikkei. Nagy szerepet játszanak a behozatali mérlegben a bőr- és a durvaposztóárúk, főleg az aba-posztó, a déli gyümölcs meg a fűszerárú, továbbá a prémek, a selyem s főleg XIX. századi balkáni kereskedelmünk főcikkei is: a szarvasmarha, a juh és főleg a sertés. A legfőbb kiviteli cikkek apróbb ipari árukon és posztón kívül főleg a bor, dohány és a réz.

A mint látjuk a töröknek bőven volt behozni, de igen kevés kivinnivalója. Csak természetes, hogy a török alattvaló, ki itt jó piacra talált, meg-megismételte útjait s újabb és újabb árukat hozott be. Egy részük itt maradt s adta el az árut kicsiben, a mit a többi behozott Törökországból, Sziléziából és Szászországból. A török alattvaló ugyanis, mivel nálunk kivinnivalót nem talált, tovább folytatta útját és a szigorú vámokkal elzárt külföldről hozott be árut kedvezményes vámon s azt legnagyobbbrészt — eladta a monarchiában. Ilyesformán »baratto«-kereskedést űzött, a mi az akkori forgalmi viszonyok mellett a virágzó kereskedésnek előfeltétele volt: a kereskedő jövet és menet sem járt üres kézzel. Az örökös tartományi vagy a magyarországi kereskedők ily kettős haszonnal járó kereskedést nem űzhetek, mivel innen nem volt kivinnivalójuk, a vámkülföldről meg e célból nem hozhattak be semmit. Ez a körülmény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy külföldi és belső kereskedelmünk legtekintélyesebb része idegen kézre került.

Ügyetlen és a külpolitikai viszonyok folytán sokáig meg nem változtatható kereskedelmi és vámpolitika, a monarchia gazdasági fejletlensége, a török alattvalók kereskedelmi rátermettsége és egyéb kereskedők nagy hiánya okozta azt, hogy a XVIII. században hazánk kereskedelmének közvetítői a török alattvalók lettek és megtelepedvén nálunk, azután is sokáig azok maradtak.

Eckhart Ferencz.

Laki Jakab-fia János.

Köztudomás szerint az erdélyi egyházmegye is osztozik több más társának ama közös sorsában, hogy főpásztorainak végérvényesen megállapított teljes névsorával még mindig nem büszkélkedhetik; sőt, mivel csak a XII. század végén III. Béla idejében jött szokásba a királyi oklevelek záradékaiban az egyházi és világi méltóságviselők neveinek a felsorolása, majdnem biztosra vehető, hogy talán sohasem is lesz abban a szerencsés helyzetben, hogy annak birtokába juthasson. Ámde, ha nem is áll módunkban e püspökök teljes sorozatának megállapítása, a közkézen forgó ilyenmű »series«-ekbe esetleg becsúsztott hibák kiküszöbölésének kötelezettsége alól mégsem vagyunk fölmentve.

Épen azért egy ilyen, az erdélyi püspökök névsorában előforduló téves adatnak a kiküszöbölését annyival is inkább indokoltnak tartom, mivel az az általam pár év előtt közzétett¹ s utóbb az erdélyegyházmegyei Hivatalos Névkönyvbe is átvett² »series«-be is tollhíából belekerült. Ez a téves adat különben, mely az 1402—3. években erdélyi püspökként Szepesi Jánost szerepelteti, Pór Antal kiváló történetírónknak abból a téves föltevéséből eredt, hogy ő az 1400. évben a paduai egyetemen jogi tanulmányait végző s utóbb IX. Bonifác pápa kegyéből erdélyi püspökké kinevezett János erdélyi prépostot Szepesi János előbb zágrábi püspökkel, utóbb pedig kalocsai érsekkel egy és ugyanazon személynek vette.³ Szepesi Jánosnak gondos

¹ Series episcoporum Transylvaniensium emendata et correctae cím alatt. (Veress Endre: Erdélyi történelmi értesítő I. évfoly. 45. s. köv. 1.)

² Schematismus cleri Transsilvaniensis pro anno 1913. 12—6. l.

³ Századok 1897. évf. 794. l. — Érdekes, hogy Szepesi János sohasem is volt a paduai egyetem hallgatója. Neve ugyan előfordul e híres főiskola anyakönyveinek egyik bejegyzésében, ámde oly körülmények között, a melyekből paduai tartózkodására, mi több, ott végzett tanulmányaira még a legtávolabbról sem lehet következtetni. Ez az 1400. május 10-én kelt bejegyzés ugyanis csak azt említi, hogy egy jogtudor a Szepesi János előbb dobokai főesperesnél, utóbb zágrábi püspöknél fennálló tőkekövetelésének behajtására Vilmosnak, a magyar király orvosának az egyetemi hatóság előtt teljhatalmú meghatalmazást ad. Különben is annak, hogy Szepesi,

tollal megírt életrajzából¹ azonban kitűnik, hogy ő erdélyi prépost sohasem volt, a kérdéses években pedig a kalocsai érseki főegyházmegye élén állott s így Erdélynek nem püspöke, hanem érsek-metropolitája volt. Egyébként is Szepesi Jánost Erdélyhez csak ama laza kapocs fűzte, hogy fiatalabb éveiben a király kápolnájának főnöki tisztje mellett egy ideig a dobokai kanonokfőesperesi állást is betöltötte,² illetőleg annak jövedelmét húzta. Az a kérdés merül fel tehát, hogy ki volt az a később erdélyi püspökké kinevezett János prépost, a kit Pór Antal Szepesi Jánossal tévesztett össze? Erre a kérdésre a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem nehéz a válaszunk. Ez a prépost, miként az a szűkszavú okleveleink gyér világánál összeállított életrajzi adatokból is alább kiviláglik, nem volt más, mint Laki Jakabfia János.

* * *

Laki Jakabfia János családi viszonyairól úgyszólván semmit sem tudunk. Egy később keltezett pápai bulla alapján csak annyit vagyunk képesek megállapítani, hogy szülői, Jakab és eddig még ismeretlen nevű neje előkelő nemes származásúak voltak.³ Születési évét körülbelül az 1370-ik év tájára tehetjük. A mi pedig születési helyét illeti, az valószínűleg *Lak* volt, a melyről nevét is vette. De hogy hazánk számos hasonló nevű községe közül melyikben ringott bölcsője, azt csak sejtethetjük. Abból ugyanis, hogy mint *egri klerikus* tűnik föl először, joggal következtethető, hogy épen a hevesmegyei, jelenleg a pétervásári járás kötelékébe tartozó s Recsk község mellett fekvő Lakon (ma tanya) pillantotta meg először a napvilágot. Hol tanult, azt sem tudjuk. Valószínű, hogy első sorban házi nevelésben részesült. Abban az időben ugyanis, sőt még sokáig azután is, nem ok nélkül többre becsülték ezt az iskolainál. Lehet, hogy ezután valamely környékbeli latin iskolában, talán épen a

a ki már 1390-ben »decretorum doctor« volt (Vatikáni Okirattár I. 3. 65. l.), még 1400-ban is tanulmányait folytassa, valóban semmi értelme sem lett volna. — Veress Endre: A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (Budapest 1915.) 5. l.

¹ Városvy Gyula tollából (A kalocsai érseki főegyházmegye 1888-iki Schematismusában).

² Szepesi János erdélyi kanonoksága és dobokai főesperessége — eddigi adataink szerint — csak az 1388—91. évekre terjedt. — Fejér: Cod. Dipl. X. 1. 707—8, 750—9. l. — Vatikáni Okirattár I. 3. 65. l. — A veszprémi püspökség római Oklevéltára II. 264. l.

³ IX. Bonifác pápa 1390. januárius 12-ikén kelt bullájának szavai szerint: »ex utroque parente de nobili genere procreatus«. — Vatikáni Okirattár I. 3. 55. l.

szülőföldjéhez oly közel eső Egerben tanult, a hol a papi pályára is lépett. Hisz kiváló s előkelő nemes családjaink már ebben a korban is nemcsak kincseiket helyezték az Úr oltárára, hanem legbecsebbjüket, fiaikat is szívesen szentelték annak szolgálatára.

Laki még életének második évtizedét taposta, midőn, noha az egyházi rendeket még föl sem vette, 1388-ban az a kitüntetés érte, hogy VI. Orbán pápa a Kathó László elhalálózása folytán ¹ gazdátlanná vált erdélyi préposti méltóságához, mint ama egyházi javadalmak egyikéhez juttatta, a melyeknek betöltését a szentszék üresedés esetén már előbb magának tartotta fenn. ² Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy Laki, a ki így már oly fiatalon a pápai kegy sugaraiban sütkezézhett, egyetlen volt, a ki egyszerű klerikusból minden átmenet nélkül ily előkelő stallumba ülhetett. Hisz a középkorban, miként az köztudomású, nem is csak a nagyobb, hanem még a kisebb egyházi rendek fölvétele nélkül is lehetett nyerni magas, akár főpapi javadalmat, bár mindig azzal a kötelezettséggel, hogy a kinevezett legfőlebb három év alatt magát fölszentelteti s addig is papi teendőinek ellátásáról kellően gondoskodik. ³ Ily kitüntetésben főleg befolyásos családok tagjai könnyen részesültek.

Ámde valamint maguk az egyes püspökségek is visszatükrözik Mária és Zsigmond királyok korának izgalmait, úgy Lakinak sem volt nyugalma. Előtte korántsem nyitak azonnal minden küzdelem és minden ellenállás nélkül két szárnyra az érvényesülés kapui. Sőt az állás, a melyhez oly korán jutott, egyáltalában nem termelt számára kellemes gyümölcsöket. Így már kezdetben, Erdélybe érkezve, az a keserű csalódás érte, hogy préposti stalluma tulajdonképen nem is üres, hisz azt Mária királynő, nem törődve a pápai reservatióval, Kathó László elhúnyta után nemsokára kegyeltjével, Bebek Detre fiával, Miklós császmái

¹ Kathó László erdélyi prépost halálának napja ismeretlen. Minthogy azonban az erdélyi káptalannak 1386 szeptember 20-ikán kelt kiadványa őt még mint élő említi, 1387 június 5-ikén pedig Czudar Imre erdélyi püspök már az elhunyt végrendeletét erősíti meg, nagyon is valószínű, hogy 1387 elején vált meg az élettől. — Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen II. 607. l. — Teleki-család oklevéltára I. 214. l. — Fejér id. m. X. 1. 376. l. — Sír felirátának töredékét (téves datummal) közli Szereday Antal: *Collectio monumentorum in templo Alba-Julieni* (Károlyfehérvár 1791.) 40. l.

² Ezt IX. Bonifác pápának 1390. januárius 12-ikén kelt bullájából tudjuk. — Vatikáni okirattár I. 3. 55. l.

³ E tekintetben Laki sem képezhetett kivételt. Káplánjai közül az egyiket, Tamást névleg is ismerjük. — Urkundenbuch id. m. III. 168. l.

préposttal már betöltötte.¹ A prépostságtól ekként elesett Laki tehát, hogy helyzetét tisztázza, állását biztosítsa s kineveztetésének érvényt szerezzen, a szentszékhez fordult. Azonban, noha előkelő rokonsága messzeható összeköttetéseire támaszkodva biztosra vette is kérése teljesítését, minden eshetőségre jó eleve felkészült. Ép ezért korántsem égette föl maga után a Hevesmegyéből Erdélybe vezető út hídjait s a helyett, hogy az egri egyházmegyétől végbúcsút vett volna, mint klerikus továbbra is annak kötelékében maradt.

Laki kérése tehát Róma elé került. Ámde fölötte meglepő, hogy ebben ő a szentszék előtt korántsem tárta fel leplezetlen őszinteséggel — a mi pedig fiatal korához oly jól illett volna — kényes helyzetét. S habár a trón beavatkozása s Bebek Miklós betolakodása tették rá nézve első sorban is illusoriussá a szentszék kegyét, mindezt egy árva hanggal sem érinti. Kérésében csak annyit ismer be, hogy neki, a ki már majdnem másfél év óta békésen (?) bírja préposti állását, utóbbi időben bizonyos okok miatt a pápai kinevezés érvényessége felől erős kételyei támadtak.² Lakinak ez a ma már alig érthető eljárása nem is maradt sikertelen s kérése Rómában süket fülekre nem talált. Az egyház új feje, az 1389 november 2-ikán megválasztott IX. Bonifác pápa ugyanis Laki kérését készséggel teljesítette, feltéve, hogy az erdélyi préposti állás elhalálózás folytán tényleg gazdátlanná vált s annak elnyerésére másnak már előbb szerzett joga nincs.³ Minthogy pedig e két feltétel megvizsgálására még 1390 januárius 12-ikén kiküldött pápai biztosok jelentése kedvezően hangzott, Laki csakhamar abba a kellemes helyzetbe jutott, hogy a szentszék egy újabb döntése alapján 1390 elején mint prépost újlag az erdélyi káptalan élére állhatott. Stallumába pedig most már annyival is inkább beleülhetett, mivel időközben vetélytársától, Bebek Miklóstól is, a kit a trón mellőzéséért előbb az egri prépostsággal,⁴ majd nemsokára a kalocsai érseki székkal kárpótolta, végleg megszabadult. Ily előzmények után aztán valóban érthetetlen, hogy minő kényszerítő okok hatása alatt fordult az időközben egri miséspappá is fölszentelt Laki nyolcz év mulva ismét Rómához azzal a kéréssel, hogy préposti állásában erősítse meg. Zavarunkat főleg ama körülmény növeli, hogy a kérést ismét teljesítő s 1398 október 2-ikán kelt szűkszavú pápai bulla mit sem árul el annak közelebbi indokairól.⁵

¹ Fejér id. m. X. 3. 71. l. — V. ö. Erdélyi Múzeum XX. 562—3. l.

² Vatikáni okirattár I. 3. 55. l.

³ Ugyanott.

⁴ Fejér id. m. X. 1. 703. l.

⁵ Vatikáni okirattár I. 4. 84. l.

Laki prépostságának majdnem másfél évtizedre terjedő idejéből mindössze két adat maradt reánk, de ez a kevés sem tünteti fel őt kedvező színben. Mindkettő ugyanis arról tanuskodik, hogy durva és nyers modorával még környezetét is inkább elidegeníteni, mint lekötelezni tudta. Így aztán korántsem meglepő, ha folytonos perek és vizsályok fűződnek nevéhez s éles összeütközések között telik el prépostságának legnagyobb része. A mi pedig első sorban kanonoktársaival szemben tanúsított viselkedését illeti, arról is elég világos képet alkothatunk már az első, előttünk ismeretes adatból. E szerint ő a legnagyobb egyenetlenségben élt a káptalan tagjaival. Sőt ellenük csupán azért, mert a káptalan összes jövedelmeinek teljes egyharmadát neki átengedni vonakodtak, oly hosszas pert folytat, a mely nemcsak az erdélyi püspököt és a királyi kuriát, hanem még magát a trónt is foglalkoztatja.¹ Hogy minő befejezést nyert ez a csakis a prépost kapzsiságából eredő per s hogy kinek a javára dőlt el, nem tudjuk. A királyi kuriának, igazságügyünk eme legfelsőbb forumának perdöntő ítélete ugyanis egyelőre még levéltáraink titka. Reánk csak a káptalannak a prépost ellenük indított keresetének egyes pontjaira adott s a püspökhöz 1397 szeptember havában benyújtott ama válasza maradt, a mely az eddig elmondottaknak is egyedüli forrása.²

A második adat szintén Laki életkönyvének egy másik sötét lapjára van följegyezve. E szerint ő László kanonoktársával szemben oly megalázó durva sértésre ragadtatta magát s oly tettlegességre vetemedett, a mely, mert vér fertőztette kezét, majdnem rangjába és javadalmának elvesztésébe került. E kor törvényei ugyanis a kegyetlenségig kemények voltak s a mily kérlelhetetlenül sujtották a világi embert, ha egyházi férfúra emelte kezét, épen úgy a pap, »a béke és szeretet mesterének személyesítője« iránt sem ismertek kímélést, ha vétkezett.

Hogy Laki prépost miért ragadtatta el magát annyira, annak tulajdonképeni oka ismeretlen. Magának a durva tettlegességnek lefolyásáról is mindössze csak annyit állapíthatunk meg, a mennyit IX. Bonifác pápának ebben az ügyben 1398 október 11-ikén kiadott bullájából meríthetünk.³ Ennek előadása szerint a prépost embereivel László kanonokra tört s őt agyba-főbe verte.

Habár a folytonos hadjáratoknak és belháborúknak ebben

¹ Urkundenbuch id. m. III. 176—7. l. — Beke Antal : Az erdélyi káptalan levéltára 56. l.

² Urkundenbuch id. m. III. 180—4. l. — Szereday Antal : Notitia Capituli Albensis (Károlyfehérvár 1791.) 63—5. l. — Beke id. m. 56. l. — Fejér id. m. X. 8. 429. l.

³ Vatikáni Okirattár I. 4. 85—6. l.

a korában s az erkölcsök elvadásulásának közepette nem is meglepő, hogy egy prépost bosszúvágya kielégítésére kanonoktársá vérével oltja el gyűlöletének szomját, mégis e mások szemeláttára véghezvitt mélyen sértő eljárást nemcsak a kínos jelenet szemtanui, a káptalan tagjai tárgyalták megdöbbenve, hanem az még Erdély legszélesebb köreiben, a hova csak annak híre eljutott, annyival is inkább közmegütközést keltett, mivel Laki daczára annak, hogy az egyházi törvények értelmében »ex defectu lenitatis irregularis«-sá vált, minden habozás nélkül azután is végezte papi teendőit s így a papi körök fölfogása szerint a legsúlyosabb fenytéket, az excommunicatiót vonta magára.

Ily előzmények után korántsem feltűnő tehát, ha Laki prépostnak tettelegessége nemsokára Róma elé került. A káptalan tagjai ugyanis nem ismerve Jean Paulnak ama mondását, hogy »a győzelmek legdicsebbike a megbocsátás«, tekintélyükön ejtett csorbát csakis prépostjuk méltó bűnhődésével vélték kiköszörülhetni. Sőt akadtak közöttük egyesek, a kik a Lakival szemben táplált haragjuk hullámainak felkorbácsolásáról tervszerűen is gondoskodtak. Ez utóbbiak közé tartozott első sorban Demeter-fia János dobokai főesperes-kanonok abban a biztos reményben, hogy az előreláthatólag rang- és javadalomvesztésre ítélt prépostnak így könnyűszerrel örökébe léphet. Sőt ily célzattal nem röstelte a szentszékhez benyújtott vádiratok mellékleteként azt a kérését is csatolni, hogy Róma tekintettel eddigi érdemeire s főleg előkelő bárói származására, mint legfőbb ajánlólevelére, az esetleg elmarasztalt s így állásától megfosztott prépost helyét vele töltsse be.

Ámde úgy a káptalan tagjai, mint a báró, aki a medve bőrére úgyszólván már előre ivott, vérmes reményeikben nagyon is csalódtak. A szentszék elrendelte ugyan Laki ellen a legszigorúbb vizsgálatot, de ennek megtartásával, mi több, az ítélkezéssel is Erdély főpásztorát, a brandenburgi származású Maternust bízta meg s egyúttal utasította, hogy abban az esetben, ha a prépost ellen emelt vádak beigazolást nyernének, a vádlottat rang- és hivatalvesztésre ítélje, az ekként megüresedett préposti stallumot pedig a dobokai főesperessel töltsse be.¹ Laki IX. Bonifác pápának eme rendelkezését annál nagyobb megnyugvással fogadta, mivel jól tudta, hogy püspökénél, a ki előtt nemcsak egy önfelelt pillanatában elkövetett ballépésének legapróbb részletei, hanem az ellene indított hajszanának valódi célja is egyaránt ismeretesek, külön férfiúra a döntést nem is bízhatta. Ámde ellenfelei is tisztában voltak azzal, hogy az agg főpásztor ajkairól korántsem

¹ Id. m. I. 4. 86—7. 1.

fog oly lesújtó ítélet elhangzani, a mely óhajuk szerint Laki letételét maga után vonná. S ebben a feltevésben egyik fél sem csalódott. Maternus püspök ugyanis, a kinek már eddig is bő alkalmá nyílt prépostja tettéről heteken, sőt hónapokon keresztül unos-untig értesülhetni, tekintetbe vette úgy a káptalan tagjainak a váddal szemben kezdettől fogva tanúsított elfogultságát s érzékenykedését, mint a vádlott felzaklatott lelkiállapotát, valamint azt is, hogy a vétség első sorban is csak magántermészetű. Sőt talán az elnöklete alatt tartott kimerítő vizsgálat folyamán az is beigazolást nyert, hogy Laki vétke mindössze csak abban rejlik, hogy az ellenfelétől szenvedett durva sértést esetleg még durvábbal viszonzta. Maternus tehát a prépostot, ha netán atyailag meg is dorgálta, vagy könnyebb egyházi fenyítékben részesítette is, egész jövőjére kiható büntetéssel, hivatalvesztéssel még sem sujtotta. Hogy ezzel az ítélettel a szentszéknek a dobokai főesperesre vonatkozó s főntebb már említett rendelkezése hatálytalanná vált s hogy a báró most már hasztalan nyujtotta ki kezét az erdélyi préposti stallum után, nagyon is természetes.

Azonban a püspöknek eme kedvezően hangzó ítélete után sem válhatott a Laki és kanonoktársai közötti viszony melegebbé, sőt nemsokára újlag elhidegült, a mennyiben a prépost a káptalannak azt az eljárását, hogy a Maternus püspök elhalálozása folytán¹ beállott széküresedés tartamára a káptalani helynöki tisztelet nem vele, hanem mással töltötték be, magára nézve nemcsak sértő mellőzésnek, hanem a már eddig is ismételt tapasztalt ellenszenv egyik újabb megnyilvánulásának tekintette. Ily körülmények között mindkét fél egymással szemben sokkal inkább feszélyezettnek érezte magát, semhogy bármelyikükre nézve is a gyakori találkozás, mi több, a hivatalos érintkezés kellemes lehetett volna. Laki tehát, hogy legalább egy időre véget vessen e kényelmetlen helyzetnek, elhatározó lépésre szánta magát. Útra kelt a természeti szépségeknek épen úgy, mint a tudományoknak és műkincseknek klasszikus földjére, Olaszországba és hogy új eszméket szerezzen, ismereteit gyarapítsa, magát tökéletesítse s első sorban . . . hogy feledjen, beiratkozott a még 1222-ben alapított hírneves paduai egyetem jogi karára. Hogy ehhez a lépéshez a szentszék beleegyezésének megnyerése korántsem ütközött leküzdhetetlen akadályokba, az természetes. A középkorban ugyanis, sőt még később is, nem tartozott a ritka esetek közé, hogy magas állású egyházi férfiak éveken át vala-

¹ Sír felirata szerint 1399 szeptember 27-ikén hunyt el. — Szeready A.: *Collectio monumentorum* II. I.

mely egyetemen tanulmányaiknak éltek. Ezért a külföldi egyetemek s főleg a legjobb hírnévnek örvendő olasz főiskolák anyakönyveiben számos magyar kanonok, apát és prépost nevével találkozunk.¹ A római kuria az ily egyetemi látogatások útjába nem is gördített akadályokat, feltéve, hogy az illető hivatalának teendőiről kellően gondoskodott.

Hogy Laki mikor érkezett Paduába és mikor iratkozott be az ottani egyetem jogi karára, nem tudjuk. Abból azonban, hogy 1400 januárius 16-ikán egy doktorra avatás ünnepélyén egy váradi és boszniai kanonok társaságában Szent Antal városában felkért tanuként szerepel,² teljes joggal következtethetjük, hogy az 1399-ik év őszét már mindenestre ott töltötte s egyetemi jogi tanulmányait ez időtájt kétségkívül meg is kezdette. Paduai tartózkodása körülbelül csak egy tanévre terjedt. Nevével legálább 1400 július 26-án túl, midőn egy promotio alkalmával ismét tanuskodik, a főiskola anyakönyveiben többé nem találkozunk.³ Hogy e szereplése után az egyetemi város falait nemsokára elhagyta, az nagyon is hihető. Laki azonban idejét Paduában nemcsak tanulmányainak szentelte, hanem jól tudva azt, hogy az ily főiskolai látogatások valaki jó hírének megalapítására egyúttal a legalkalmasabbak, a tudományok akkori képviselőivel s első sorban a »nagy szent« sírjához zárandokoló egyházi körök legtekintélyesebbjeivel is érintkezésbe lépett s velök ismeretséget kötött. Minthogy pedig ez utóbbiak közül egyesekhez később még benső baráti viszony is fűzte, Olaszország derült kék egétől azzal a jóleső öntudattal vehetett búcsút, hogy új barátai messzeható befolyásában megtalálta a kulcsot jövő emelkedéséhez.

Laki hazatérve Paduából az 1400-ik év végén ismét elfoglalta préposti állását s mint az erdélyi káptalan feje, újra annak élére állott. Minthogy azonban »a csak betanult műveltség gyöngégát a megszokott durvaság ellen«, Cicero szerint pedig »jogunktól néha valamicskében elállani nemcsak nemes magaviselet, hanem olykor még hasznos is«, most már azzal a szilárd elhatározással ült vissza préposti stallumába, hogy ezentúl minden oly lépést

¹ Így, hogy csak Laki kortársaira és az 1399—1400. évekre szorítkozunk, prépostunkon kívül még Szécsi Péter zágrábi főesperest, János váradi és boszniai, Gál-fia Domokos váradi és Gál György pécsi kanonokokat találjuk a paduai egyetemen. — Veress E. id. m. 4—5. l. — Az erdélyi káptalan tagjai közül később is, Laki példáját követve, többen fordultak meg e híres olasz főiskolában. Enyedi Szász György kanonok 1448-ban, Antal éneklő-kanonok 1450-ben, Illyésházi Mátyás prépost 1485-ben szintén a paduai egyetem hallgatói voltak. Veress E. id. m. 8., 10., 18. l.

² Veress E. id. m. 4. l.

³ Id. m. 5. l.

óvatosan kerül, a mi a legkisebb összezőrdülésre is okot szolgáltatna. Hisz saját tapasztalatán okulva belátta, hogy az ember életének csolnakja még a legerősebb szélvészen is csak akkor állhat meg szilárdan, ha horgonyát nem a szenvedély és harag sötét iszapjába vetik, hanem a szelidség és béke kék egének magasságához erősítik. Ily elhatározás mellett aztán egyáltalában nem meglepő, ha a Laki és kanonoktársai közötti viszony nemcsak tűrhetővé, hanem lassanként bensőbbé is vált. Legalább abból, hogy az erdélyi káptalani levéltár iratai további surlódásairól mit sem tudnak, azt következtethetjük.

Laki már majdnem másfél évtizeden át töltötte be az erdélyi káptalan első méltóságát, midőn az 1402-ik év elején mint valami láthatatlan bűvös kéz érintésére sorsa egyszerre, ha nem is kedvezőbbre, de legalább fényesre változott. IX. Bonifác pápa ugyanis 1402 februárius 10-ikén egy tollvonással Upory István erdélyi püspököt a szerémi egyházmegye élére állította, az ekként megüresedett erdélyi püspöki széket pedig Lakival töltötte be.¹ A szentszéknek ez az intézkedése annál meglepőbb volt, mivel épen maga IX. Bonifác volt az, a ki Uporyt csak pár hónappal azelőtt nemcsak Erdély főpásztori süvegével ajándékozta meg, hanem kivételesen még arra is fölhatalmazást adott, hogy a káptalanában vagy egyházmegyéjében megüresedő húsz egyházi javadalmat függetlenül tölthesse be.² Önkénytelenül is felmerül tehát az a kérdés, hogy mi indíthatta a szentszéket a csak imént elhangzott rendelkezésének ily gyors megmásítására. Ennek a kérdésnek felvetése annál jogosabb, mert minden kétségen kívül áll, hogy Upory, a ki, habár elődjeitől nem örökölte a régi békés s ennél fogva alkotásra alkalmas viszonyokat, már püspökségének küszöbén jelét adta annak, hogy a kormányához fűzött remények nem hiúk és erdélyi áldásos működését még Rómának is el kellett ismernie, erre a majdnem büntetésszámba menő áthelyezésre ugyancsak a legkisebb okot sem szolgáltatta.

Erre a különben első tekintetre fogósnak látszó kérdésre — nézetünk szerint — a teljesen kielégítő választ csakis a szentszéknak hazánk királyellenes mozgalmával szemben tanúsított magatartása adhatja meg.³ Ismeretes ugyanis, hogy épen ez

¹ Vatikáni Okirattár I. 4. 407—8. l.

² Id. m. I. 4. 375. l.

³ Azt a föltevést (Századok 1890. évf. 491. l.), mely szerint Upory áthelyezése Zsigmond király egyenes óhajára és kérésére történt, már csak azért sem fogadhatjuk el, mivel — egyebet mellőzve — ebben az esetben érthetetlen lenne, hogy miért szerepel a már áthelyezett Upory még továbbra is erdélyi püspökként az 1402-iki királyi oklevelek záradékaiban.

időtájt Zsigmond királytól, a kin még a csak pár hónap előtt elszenvedett siklói fogság sem javított, nemzetünk még jobban elidegenedett s hogy a forrongás, melyet nápolyi László érdekében szítottak, napról napra mind nagyobb mérveket öltött. Az sem titok, hogy maga az egyház feje, IX. Bonifác volt az, a ki első sorban gondoskodott arról, hogy e mozgalom minél nagyobb hullámokat verjen. Épen ezért nemcsak rokonszenvével teljesen a nápolyi király felé fordult, hanem tekintélyének egész súlyát mérlegbe vetve s befolyását a hazai főpapság útján érvényesítve, arra is törekedett, hogy Zsigmond híveit uruktól elidegenítse s ez úton László trónrajutását előkészítse. Ámde, ha a pápának ily irányú törekvése hazánk több főpapjánál sikerrel járt is, Upory erdélyi püspöknél, a király egykori titkáránál az hajótörést szenvedett. A szentszék ugyanis annál kevésbé számíthatott átpártolására, mivel ő épen hűsége s a királyi udvarban kifejtett szolgálatainak készsége s nagy száma jutalmául nyerte el Erdély főpásztori süvegét. IX. Bonifác ennél fogva, hogy ezt a daczos főpapot útjából eltávolíthassa s ilyképen Erdélyben is a talajt a nápolyi párt részére jobban egyengethesse, Uporyt a szerémi püspökség élére állította, az ekként megüresedett erdélyi püspöki széket pedig Laki préposttal tölthette be, fölhatalmazván őt egyúttal arra is, hogy magát püspökké szenteltethesse.¹ Hogy e rangemelésben a külföldi barátok befolyásának is nem kis szerep jutott, nagyon is valószínű.

Laki azonban, noha még elődjei hátralékos annatáinak pontos megfizetésére is 1402 márczius 2-ikán kötelező ígéretet tett,² hasztalan szorongatta kezében a pápai bullát. Upory kezéből Erdély főpásztori botját nem volt képes kicsavarni. Így püspöki méltósága a bulla, e holt betűk átvételén túl nem terjedt s préposti stallumában továbbra is kénytelen volt szerényen meghúzódni.³ Ennek a visszás helyzetnek pedig csak az a magyarázata, hogy IX. Bonifác erősen túllőtt a célon, midőn nem szá-

¹ Vatikáni Okirattár I. 4. 408. l.

² Vatikáni levéltár: Liber Obligationum 57. k. 31. l. bejegyzése szerint: »Johannes Jacobi, Electus Transilvanus, recognovit camere et collegio pro communi servitio Stephani predecessoris sui 1500 fl. et 5 servitia consueta; non promisit de novo, quia facta fuit promotio bis in anno. Et pro Nicolao predecessore, et pro Materno antepredecessore, et pro Demetrio alio predecessore«. — Lukcsics József: Középkori pápai adókönyvek (Budapest 1908.) 14. l. — Pray György: Specimen Hierarchiae Hungaricae (Pozsony 1774.) II. 264. l. — Szereday Antal: Series episcoporum Transilvaniensium (Károlyfehérvár 1790.) 134. l. — Fejér id. m. X. 4. 108. l. — Eubel Konrád: Hierarchia Catholica medii aevi I. 493. l.

³ Teleki-család oklevéltára I. 288. l.

molt Upory önézetével. Ez az erélyes főpap ugyanis eltekintve attól, hogy ez az úgyszólván a török ellenség torkában fekvő szerémi állomás, melytől még később is nem egy birtokosa mindenáron szabadulni igyekezett, igényeinek egyáltalában nem felelt meg, már csak azért sem nyugodhatott bele áthelyezésébe, mivel erre eddigi működésével rá nem szolgált. Különbösen is ez a pápai rendelkezés szerinte kánonellenes s ennél fogva semmis volt, a mennyiben a szerémi püspökséget nem is kérte.

IX. Bonifác pápa Uporynak eme nyomós érvei elől nem térhetett ki s kérését annál szívesebben teljesítette, mivel időközben több oldalról arról értesült, hogy Upory belátva azt, hogy Zsigmond életének korával csak gyöngeségei növekednek s ezekkel az országos belzavarok, elvhűségét szög-re akasztva, nemcsak kész az átpártolásra, hanem már nyíltan is a nápolyi párt zászlójához szegődött. Visszavonta tehát előbbi rendeletét és egy másik, 1403 januárius 19-ikén kelt bullájával őt Erdély főpásztori székében, eddigi »áldásos« működése helyén meghagyta, helyette pedig szerémi püspökké Lakit nevezte ki.¹

Ámde Lakinak ezzel az új egyházmegyéjével sem volt több szerencséje. A szerémi egyházmegye sem csatolhatta magához. Legalább abból, hogy még neve sem fordul elő a szerémi püspökök névsorában s hogy több éven át a királyi oklevelek záradékaiban ez a püspöki székhely üresnek van jelezve,² arra kell következtetnünk. Életének további sorsa ismeretlen, pályájának vége homályba vész. A háborgó események hullámai úgy összecsaptak fölötte, hogy szemünk elől végkép eltűnik. Életben maradt-e, vagy általában mi történt vele, arra nincs felelet, mert ezentúl, legalább eddigelé, semmi nyoma. Tény csak annyi, hogy erdélyi préposti működése is az 1403. évvel véget ért. Pár hónap múlva ugyanis stallumában már utódjával, a marosszentimrei csatatéren hősi halált szenvedett váraszeszi Lépes Györggyel találkozunk.³

* * *

Ebből a pár és szótszórtan heverő töredékből igyekeztem ennek az elfeledett s eddig még névleg is alig ismert középkori főpapnak alakját megleveníteni. Sikerült-e ez a törekvésem,

¹ Vatikáni Okirattár I. 4. 498. l.

² Teleki-család oklevéltára I. 307., 348., 402. l. — Zichy-család Okmánytára V. 423., 436., 600. l. — Bánffy-család oklevéltára I. 504., 507. l. — Sztáray-család oklevéltára II. 114. l. — Blagai-család oklevéltára 222., 226., 229. l. — Urkundenbuch id. m. III. 312., 388., 390., 392., 395., 405., 408., 416., 431. l.

³ Székely Oklevéltár V. 5. l. — Urkundenbuch id. m. III. 314. l. — Knauz-Nagy: Magyar tudományos értekező. (Pest 1862.) II. 57. l.

annak elbírálására magam lehetek a legkevésbé illetékes. Lakinak kétségkívül voltak hibái, de lehettek magasztos erényei is. Ámde — fájdalom — míg az előbbiekről a ránk maradt adatok híven beszámolnak, addig az utóbbiakról esetleg tanuskodó oklevelek vagy elpusztultak, vagy pedig még mindig levéltáraink vastag porrétege alatt lappangnak. Épen ezért ne törjünk pálczát fölötte, a ki szintén csak ember volt s tartsuk fönn az ítélezést későbbre. Egyébként ugyis már öt évszázad óta pihen jeltelen sírjában s maga is, míg hamvai az édes anyaföld göröngyeivel ölelkeznek, igazolja egy, a luccai székesegyház márványfalába illesztett sírfelirat eme szavait :

»Nascimur impares,
Pares morimur :
Cinis aequat omnes.«

Dr. Temesváry János.

Történeti irodalom.

Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, M. Tudományos Akadémia kiadása, 1917. 8°, XVI + 474. l. Ára 16 K.

Tudatos szándék, vagy talán csak a véletlen találkozása okozta, de tagadhatatlan, hogy a huszita-kérdés irodalma a konstanci máglya fellobbanásának 500 éves fordulója előtt erősen fellendült. Az érdekelt, de távolabb eső nemzetek is vetekedve foglalkoztak e korrallal, hogy megvilágítsák a XIV—XV. század e jellemző eszmeáramlatának nyomában fakadt véráradatnak jelentőségét. Francia, angol, olasz művek sora hirdeti, hogy e kérdés még nincs kimerítve, sőt az újabb források, tanulmányok ebben új aerát nyitottak. *Colmar Grünhagen* († 1912) iskolája, a ki idevágó tanulmányai kedvéért megtanult csehül, követőkre talált mindenfelé. »Csupán a huszitismus magyarországi hullámzása maradt mindeddig felderítetlenül« — panasolja szerzőnk, teljes joggal.

Műve beosztása szerint a bevezetés három szakaszban tárgyalja Husz János fellépését, életét és tanítványait 1—52. l. Az I. rész *a)* a huszita harcok határainkon kívül, *b)* hazánk területén folyt harcok, *c)* a tulajdonképeni huszitismus bukása, *d)* a huszita vallás elterjedése nálunk (52—166. l.). A II. terjedelmesebb rész Giskra uralma és bukása 1440—1471, tehát az a kor, a mit helyesebben zsebrák világnak szoktunk nevezni, mert a mozgalomnak vallási és cseh jellege elenyészett — főbb szereplői Giskra mellett sileziták, lengyelek, németek, a harcok személyi és politikai jellegűek. A mozgalom csak annyiban huszita, hogy a régi harcokban megedzett vitézek, ott nevedett vezérek még élnek, bár más eszme szolgálatában.

A huszitismus előzményeit szerzőnk bőven széles alapokra helyezkedve akarja tárgyalni, mindamellet csak egyházi kérdésül Konrád † 1369, Milics † 1347, Janovi Mátyás † 1394 reformtörekvéseit fejtegeti, holott a mozgalomnak régebbi, társadalmi, politikai, nemzetiségi szálai vannak. Ha már az előhírnökök tanításával foglalkozik, rá kellett volna mutatni Waldhauser korábbi mozgalmaira, a melyek annyira elvadultak, hogy a lengyel kancell-

lár panaszára pápai inquisitornak kellett közbelépnie. Frater Gallus el is fojtotta a mozgalmat (1365.), de a prágai németiség körében tovább lappangott a tűz s az eretnek tanok újra éledtek Husz tanítványaiiban. A németiség örökét átvették a csehek sajátos nemzeti mozgalom gyanánt.

Téved a szerző, mikor azt írja, hogy Husz születése évét 1360—73 között kell keresnünk. 13 évi különbségről sohasem volt szó, csak 1369 vagy 1373 felett disputáltak, ma 1369 hitele kétségtelen. (Česky Casopis Histor. 1913 p. 301.) Wiclif iratait Husz már rektorsága és Jeromos mester előtt ismerte, de akkor más irányú reformtörekvésekkel foglalkozott, a vallást utólag csak emeltyűnek vette fel. Átalakulását épen az újabb kutatások derítették föl s kimutatták azt, hogy tanításai, bár maga is Wiclifet vallotta mesterül, épen újításaiban, nem csupán Wiclifre támaszkodnak. Vegyük csak a szentségeket, vagy a sarkalatosá lett két szín alatti áldozást. Ezt Wiclif irataiban nem találjuk, de tulajdonképpen Husz maga sem tudott határozott állást foglalni a kehely kérdésében. Ez eredetileg *Jacobus de Misa*, *Péter* és *Miklós* újítása volt.¹ Husz maga demagóg volt ugyan, de a népnek más szerepet szánt, a laikus elem térfoglalását az egyházban sohasem helyeselte. A féktelen női szabadosságot Vrimari Henrik és a fentemlélt Miklós hozta be, különben a népuralom igazi fattyúhajtásai csak Husz halála után jelentkeztek. Népszerűsége, hatása jellemzésénél kár volt mellőzni reformjait a cseh nyelv és helyesírás terén, mert ezek túlélték hitbéli tévelygéseit. A nemzeti élet terén sürgetett reformjai is mélyrehatóbbak. Első pere, nemzetiségi izgatás, gyűlölség szítása a németek ellen, tették igazán népszerűvé, bár utóbb Frater Mauritius inquisitor előtt visszavont mindent. A Wiclif-tanok terjedésénél fontos tényező volt tanítványa, Jeszeniczai János mester, a bolognai egyetem doktora, mert keresztülvitte, hogy a bolognai egyetem jóváhagyta Wiclif könyveit (1410).

Ez időbe, de még a pápa döntése előtti hónapokra esik a huszitismus jelentkezése hazánkban, mert Zsigmond a szügyei Szügyi-családot eretnekség miatt megfosztotta nógrádmegyei birtokaitól (1411).

Szerzőnk figyelme e fontos kérdésekre nem terjed ki. Tudva azt, hogy Prágán kívül néhány felsőitáliai egyetemen is voltak Wiclif hívei, érdekes lenne megállapítani, honnan érte az infectio hazánkat? A monographia megállapítja, hogy a bajt legelőbb a zágrábi egyházmege papsága közt vették észre, de a kritikus

¹ V. ö. Meltzer: Die Kreutzschule zu Dresden. 1886., M. Uhlirz Petrus von Dresden 1914.

időben Prága egyetemi hallgatói között — a mint névsorukat eddig ismerjük — délszláv nemzetiség alig volt. Itt találjuk Győr, Eger, Kalocsa, Várad néhány kanonokját, Trencsén névszerint nem említett archidiaconusát, de nincs kapcsolat Zágráb felé. Talán közelebb férünk a valósághoz, ha felteszszük, hogy Johannes Bohemus † 1371 zágrábi, vagy Protiva cseh származású zengi püspök † 1385 környezetében kell keresnünk a későbbi kamenitzai fertőzés fészket, a mi közvetlenül rávall a prágai Emaus-kolostor horvát eredetű szláv liturgiának befolyására, szóval az egyetemről független szerzetesmozgalomról lenne szó.

1367—1420 közti időből mintegy 100 magyar artium magister került Prágából, a jogi facultas 1372—1420 anyakönyveiből 30 magyar honos baccalaureust ismerünk, de a kritikus időben kameniczi Balázson és Ujlaki Bálinton kívül más délszláv, vagy olyan, a ki zágrábi egyházmegye felé is esnék, a hosszú névsorban nem található. Ha tovább vizsgáljuk az egyetemi hallgatók és tanárok névsorát, azt találjuk, hogy Husznak esetleg magyar tanárai is lehettek, mert tatárlaki Konrád 1373—90, Magyar István 1382—94 és Bártfai Ágost † 1397 ez időben működtek. Tanítványaik közül Szalánkeményi Miklós 1412. és Budai Bereczk 1415. évi rektorok.¹ Ez utóbbiról határozottan tudjuk, hogy az új tanítás híve volt, mert megróttá az olmcúzi polgárokat, mikor a lázító Prágai Jánost egy tanítványával együtt megégették, »holott az Úr igaz törvényeinek szószólói voltak« (1415). Egyébként, hogy a cseh mesterek és a magyar hallgatók között bizonyos rokonszenv lehetett, kitűnt már a németek 1409. exodusa alkalmával. A magyarok Gergely pápa ellen szavaztak és megmaradtak az egyetem kebelében.

Mégis azt kell hinnünk, hogy az ünnepélyes szakítás, a cseh anathema, de még inkább a nagy zsinat határozata után tévelygőink kijózanodtak s miként a cseh papság java része siettek az egyház kebelébe és Zsigmond oltalmába. Magyar papot, a ki akkor Husz tanítását vallotta volna, nem ismerünk. Közvetlenül a szakadás előtti évekből, de később is egész sorát tudjuk a hazánkban működő cseh papoknak. Pl: Johannes de Usk pozsonyi és pécsi prépost, budai plébános, udvari kancellár (1401), Johannes de Jubar 1408. pozsonyi prépost, Petrus de Vlasima 1410, Michael de Priest 1412—17, protonotarius Paulus de Tost 1418, Franciscus 1420, Michael 1425, Arnestus 1435, Franciscus de Branicz 1436 stb. Zsigmond kancelláriájának tagjai. Mindannyian Venczel udvarából kerültek hozzánk, hol

¹ Briccius de Buda nem azonos Blasius de Buda-val, akit szerzőnk helyesen kameniczi Balázsnak nevez.

rajongó fiatal fejvel maguk is a mester hívei közé tartoztak. Ilyen a megtért Prágai Tamás fia Gergely, Zsigmond kedvelt »*capellanus specialisa*«, a ki utóbb (1416) prágai plébániát nyer. Ezek kíséretében mások is kerültek a nyitrai, esztergomi egyházmegyébe, sőt tudunk cseh papokat Erdélyben is pl. Szász-Fenesen, hol János és Gergely a prágai egyházmegye tagjai választáskor (1410) véres verekedést támasztottak. Nevezetes mindamellett, hogy felvidéken és a cseh papok működése területén huszitismusként nincs nyoma. Mindezekről a *Monum. Hung. Vaticana* is bőven beszél, de szerzőnk e fontos részleteket mellőzi.

A kitört huszitizmus első éveit általában bővebb tárgyalást érdemelnek. Ha az elfogultnak hitt cseh források, *Tadra*, *Gall*, *Simák*, *Flajshans*, *Sedlaček* stb. műveire támaszkodni nem akart, ott vannak *E. Kitts*, *Creighton*, *Uhman*, *Lechler*, *Noël* stb. érdemes munkái vagy az *Acta Consilii Constanciensis* kötetei, hogy az olvasó legalább ízelítőt kapjon az újabb irodalomból. De szerzőnk valami sajtóságos ellenszenvet érez az újabb termékekkel szemben. Utalásaiban 30 évnél fiatalabb könyvvel alig találkozunk.

Mennyire volt érdekelve hazánk az 1419 után kitört harcokban Csehország területén, arról teljes képet csak az eljövendő Zsigmond korabeli okmánytár fog adni, addig minden kísérlet hiányos lesz, de már az eddig ismert anyagból is a hadbaszálltak jóval nagyobb sorát ismerjük, mint a közölt jegyzék.

A neuburgi (1420.) ütközetet illetőleg (63. l.) nem látjuk igazolva, hogy »Zsigmond, bár vereséget szenvedett, az eredményen igen meg volt elégedve, a sereg vezéreit Neczpáli Györgyöt és Lászlót a falvak és puszták egész sorával jutalmazta.« Mindenekelőtt a Neczpáliak nem voltak vezérek. Az idézett 1421. évi adománylevél kiemeli ugyan a Neszpáliak érdemeit a neuburgi harcban, de a szöveg szerint jutalmuk csak »*titulo novae donationis*« szól. Mert 1347, illetőleg 1413-ban, *per formam iuris* történt osztálynak megerősítése ez a 4 Neczpáli és a 2 Bethlen fiú között. Erről az idézett Justh-féle levéltár és a Békésmegyei Oklevéltár 18., 19., 23., nem pedig 36., 46. sz. elég adatot nyújt. Neczpáli nem kapott más jutalmat vérontásáért.¹ Általában nem is találunk Zsigmond első cseh harcaiból nagyobb valóságos adományt, inkább erkölcsi elismeréseket oszt: *titulo novae donationis* jutalmazza Sárosfalvi Miklóst, pallosjoggal Pobor Jánost, várépíthetéssel Ludányi Lászlót, Simonyi Imrét (1426), úgy hogy a Palócziak idézett adománylevele mint reális

¹ Neczpáli László (1439) birtoklása Hricsó várában csak névleges volt.

nagy donatio valóságos kivétel, mert a karzai Kakas, Liphay, Hatnay, Bogáthy-család kitüntetése portio possessionaria, esetleg egy kis falu.

A hadba szállott magyarok névsorát kiegészíthetjük Hinko nyitrai püspökkel, Simonyi Benedek ugróczi kapitánynyal, Ujlaki László özvegyének hadinépét (1421) Simonyi Imre vezette (Simonyi ltár).

Az 1422. évi harczokban résztvett néhai IIsvai nádor fia György nyitravölgyi hadi népe Ladislaus de Puchyk és Joann. de Baha kesselewkewi várnagyok vezetése alatt. A morvaországi Wigwaar (Veszele) ekkor Stiborics birtok a nyitrai helyőrségének kapitánya Majthényi Benedek alispán. A határszéli Brumovnak trencsényi helyőrsége úgy látszik Szentmiklósi Pongrácz vezérlete alatt működött, az 1423. támadások idején Balázs és András trencsényi várnagyok — *simul vicecomites et iudices nobilitium* támogatják. (U. o.) Ezt a névsort még tovább fűzhetnők, már publicált adatok nyomán.

Az 1424. évi események leírásánál (74. l.) súlyos tévedést hirdet: »a husziták miután kívülről nem igen háborgatták őket, szokásuk szerint egymás ellen harczoltak.« Ellenkezőleg! a prágaiak és a táboríták ekkor teljesen kibékültek Rokyczan befolyása alatt, sőt maga Ziska is tárgyalat Zsigmonddal a teljes leszerelés felől, azért váratlan halála végzetes fordulatnak mondható. Tud erről Aeneas Sylvius és a cseh nyelvű krónikák egész sora Kuthen (1539), Chron. Trebonensis stb., melyek Höfler kiadásában közkézen forognak.

A 88—89. l. olvassuk Ziska 1429. betörését hazánkba, sajnos a közölt leírás topographiai adatok nélkül homályos, holott a források pontosan megírják irányát: Kromeriz, Nedakunic felől Holicsra érnek, Semptén átkelnek a Vágon és Nyárhidán át Udvardig hatolnak. Ez a régi, XII. sz. óta csehül Simár-útnak nevezett útvonal, úgy miként azt az 1336—64. szabadalmak is leírják. Ez a betörés sem folyt le oly símán, tovább is tartott 6 napnál, mert maga a katabasis Udvardtól Nádasig 7 napig tartott. Útközetbe kellett bocsátkozniok a Nyitra partján, Binyócznál, Bikszádnál. Elindultak szeptember végén Bródból és november 25-én jutottak vissza Königrätzbe. Az 1424-iki szakolczai harcz nem vonatkozik hazánkra, ez a morvaországi Skalice. A január 6-iki nyert győzelem okozta a lausitz-meisseniek értekezletét Zittauban. (V. ö. Jecht Oberlausitzer Hussitenkrieg, Görlitz 1911.)

A prágai országgyűlés határozatánál (96. l.) meglepheti az olvasót a görögök, örmények és a konstantinápolyi patriarcha szerepe, ha előzőleg nem tudja a keleti egyház beavatkozását

felajánlott engedményeit a csehek megnyerésére. Ennek fejtegetése és a további tárgyalások megghiúsulásának okai teljesen, hiányzik, noha fontos részleteket tartalmaz.

Az 1431. betörés idejére, útirányára nézve már régebben elmondtuk kifogásainkat és itt újból hangoztatjuk, hogy az egyesült cseh hadak, miután a troppai szerződést csak szept. 28-án írták alá, egy nappal előbb nem lehettek Liptóban, hogy bevegyék Likava várát. Ismerjük Borbála királyné kérdéses levelét, hol ez a hibás adat valóban megvan, de az események maguk megdöntik e téves dátumot. Mi érdekük lett volna a cseheknek a kis Likava megszállásával, mikor már Wallenrode kereszties vitéz a királyi hadakkal — szerepéről a monographia hallgat — maga is Liptó területén jár. A csehek visszavonulását ismét Palacky nyomán kapjuk, a felégetett hidakkal és egyéb helyrajzi tévedésekkel, holott egy tekintet a térképre, megdönti e kalandozások hitelét.

Vagy vegyük az 1429. pozsonyi tárgyalásokat. Szerzőnk alig egy oldalon végez lefolyásával, eredményeivel, holott Altmann : Regesta Imperii XI. ; Kerler-Herre : Deutsche Reichstagsakten 1891. VII.—IX. mellett ; Chroust : Zu den Pressb. Verhandlungen 1891. és H. Herre : Die Hussitenverhandl. auf d. Pressburger Reichstage 1899. külön tanulmányai behatóbban méltatták e fontos eseményt. Helyénvaló lett volna, ha már nem bocsátkozik kellő fejtegetésébe, erről legalább irodalmi repertoriumot adni. Méltányolva szerzőnk álláspontját : bohemica non legitur, cseh munkákra nem is hivatkozunk . . .

Még sok kifogásolnivalónk lenne, de nincs terünk mindent helyesbíteni.

A szerző mentségére készséggel elismerjük, hogy a huszita harcok utolsó éveinek eseményeit a források rendkívül zavarosan mondják el és a valót kihüvelyezni valóban súlyos feladat. Ámde a monographia ez irányban kísérletet sem tesz ; az ellenmondó, lehetetlen fordulatoknál fenntartás nélkül ismétli az újabb irodalomban már megczáfolt részleteket is. Ilyen pl. Kőrmöcz városának 1432. pusztulásáról, pénzverője kifosztásáról szóló mese, holott 1913-ban kimutattuk, hogy a várost ez időben baj nem érte. A csehek átvonulása elpusztított ugyan néhány nyílt várost pl. Turócszentmártont és a vidéki falvakat, de a környékbeli városokat *az ellenség meg sem támadta.*

Nemsokára, 1433. őszén létrejött a prágai egyezés, mikor a harcok vallásadta éle letört s az elégedetlen elemeknek Lipan melletti gyászos veresége megpecsételte sorsukat. Az 1434. évi végső harcok, Frigyes herczeg és Nikolajko betörése bármi véres és eseményteljes volt, igazi huszita betörésnek már nem mond-

ható. Szereplői, mozgató erői, már idegenek, de ekkor kezdett jelentkezni nálunk a politikai és erkölcsi visszahatás, a csehekkel czimborált nemesség üldözése, vádak, kölcsönös árulkodások, melyek a husszitizmus térfoglalását a valóságnál komolyabbnak mutatják.

Szerzőnk a 142—166. l. szól a huszita vallás elterjedéséről hazánkban. Ez a fejezet felettébb érdekelt, mert más alkalommal magunk is foglalkoztunk a nyitravölgyi nemesség kelyhes voltával, jobbára a Bossányi-levéltár adatai nyomán. Összeállítottuk a vádlottak névsorát, mert az oklevelek rájuk vallanak, de a megbélyegzetteket most sem tartjuk bűnösöknek. A nemesség soraiban magában Nyitra völgyében jóval több vádlottat találunk, mint szerzőnk, bár forrásainkat maga is használta, itt viszont, mert már az egész országról beszél, az egyházi deliquensek száma, jelentősége nagyobb. De vajjon husziták voltak-e mindezek?

Egy-egy »huszita pör« mai szemmel nézve mást mutat. Szerzőnk is említi a lipniki Kerek és szarkafalvi Zsoldos-család hűtlenségét, mint »sajnálatraméltó dolgot« (119. l. XI., XIV. okl.) Néhány kívánatos praemissa más szint ad a pernek. Zsoldosék nagyatyja, az 1419 előtt elhalt jövevény, ignobilis Nicolaus, női jogon bírta szerény földjét. Kis regényét, beházasodását az előkelő családba, a Bacskaalvaiak sohasem bocsátották meg, gyűlölték még unokájában is. Zsoldos László 1431-ben a rokon Tökésujfalvi Antallal együtt a Szécheniek várnagya Tapolcsánban, perel az atyafiakkal. (O. L. 12386.) Kapóra jött ezeknek a vár eleste. Hagyományos módon árulással vádolták a várnagyokat, megvolt a *nota infidelitatis — in sensum reprobum a via evangelicae veritatis aberrantes* — ellen (1432). Királyi ítélet veti ki őket kisdud birtokukból. A megbélyegzett földönfutókat a szomszéd új várúr Ludányi László, a hradisi hős (V. okl.) fogadja be, nyilván azért, mert nem tartotta őket bűnösöknek. Egy év múlva Szarkafalvi és Kerek fegyveres kézzel Ludányi László népe és néhány tapolcsányi huszita segítségével visszaveszik birtokukat, hatalmaskodnak a Bossányiak területén (XIV. okl.) ezúttal még Bossányi János fia György is támogatja őket. A továbbiakról, Ludányi beavatkozásáról nincs adatunk, de bizonyos, hogy a marakodó rokonok kibékültek. A másik földönfutó: Kerek, Csetneki László, a későbbi nyitrai püspök szolgálatába áll és szerepel a közéletben. 1439-ben mind a ketten pert indítanak a Bossányiak és Spáczay ellen és *optimo iuris titulo* visszanyerik a 7 év előtt elvesztett földecskét.

Ez lett a főbenjáró pörből és két királyi ítéletből. Pedig ez a ritkább esetek sorából való, mikor közvetlenül eretnekséggel

vádolják a feleket, mert rendszerint csak cseh czimboraságról szól a vád. Ilyenek kazai Kazai Péter és Miticzi Tamás 1436 pöre. Mindamellet kétségtelen, hogy a huszitismusnak voltak valóságos hívei is. Családi kapocs, rajongás az új eszmékért pillanatra megszédített egyeseket. Ilyen volt pl. a Podmaniczky-család néhány tagja. Ezek a híres ledniczi Bielek révén lettek az új hit hívei, de a mámor nem tartott soká.

Aránytalanul gyakoribb lett a cseh czimboraság a prágai egyezés, Zsigmond és Albert halála után, mikor a barátkozás voltaképen opportunismust, vagy valóságos politikai színvallást jelentett. A szerző számos példát hoz fel erre nézve (280., 332. l.) az ország keleti részeiből. Pótolhatjuk adatait nyugat felől is. 1445-ben Sajókazai Gyula fia György és Detre, mint Pongrácz szövetségei elfoglalják a Simonyiak barsi és nyitrai birtokait mert — *partem illorum Bohemorum favendo, qui pridem de fortalitió Thapolchan regnum vastaverunt notam infidelitatis incurrisent*. Ennek előzményeit ismerjük (Op. 194. l.). Simonyi Imre és Benedek a Giskra-párti Schollendorf Haskó zólyomi kapitány fogságába jutott, innen reversalis és súlyos váltság árán szabadt. Most ismét fegyvertársaik fordulnak ellenük. Hunyadi maga pártolja őket, a megyei vizsgálat elejti a vádat, kimondja, hogy kényszerűségből szolgáltak ugyan egy ideig a cseheknek, de még a fehérvári edictum előtt kiléptek e szövetségből, mindamellet birtokaikat csak 1451-ben kapják vissza (Simonyi ltár.).

1451. A kormányzó Apponyi Péter és János fiai számára elkobozza a csehekkel czimboráló Korossi Sebestyén birtokait. (Apponyi okmtár.)

1448. Rédeki Benedek és Zsámbokréthy János Giskra népeivel hatalmaskodnak Bossányi György birtokain. (Rudnay: A Zsámbokréthyak.)

1443. Szarkafalvi Pál fia Bencze hűtlensége pörét felújítja a király és birtokait újból Bossányi János fia Györgynek adományozza (Bossányi ltár.)

Vajjon hűtelenek voltak-e azért? Találóan felel erre az ungmegyei nemesek 1445. bizonyosága Csicseri Zs. ügyében: »*fatemur idem Sigismundus nunquam partem Bohemorum servasse, nec fuit infidelis, sed coactus et invito, sicut nos omnes ipsis servivisset*«. (Hazai okltár 349.)

A mű második részével, Giskra korával, *paginae angustia impediti* tovább nem foglalkozhatunk. Különben ez több gondal, részletezéssel készült, mint az első s bár vannak hézagai, hibái, mégis többet nyújt. Egészben a mű Gerő könyvéhez képest haladás, de mégsem elégti ki azt a várakozást, a mit akadémiai pályaműhöz és »Giskra« szerzőjéhez fűztünk. **Ernyey József.**

Szentpétery Imre: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Függelék: A veszprémi alapítólevél 1257-iki átírata. Székfoglaló. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. 10.) Budapest, 1918. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 64 lap. Ára 4 K.

Százhetven esztendeje, mióta *Schwarz Gottfried* és *Mansi* az első kétségeket felvetették Szent István-kori okleveleinkkel szemben, a történettudósokat szünet nélkül foglalkoztatja ez oklevelek hitelességének kérdése. A Szilveszter-bulla és a pannonhalmi alapítólevél körül egész vitairodalom keletkezett s az első királyunknak tulajdonított tíz oklevél közül egy sem maradt ment a többé-kevésbé indokolt, de legtöbbször nem diplomatikai érvekkel felépített támadásoktól. Az összes Szent István-kori okleveles emlékek diplomatikai vizsgálatával elsőnek *Karácsonyi János* próbálkozott meg. Huszonöt év előtt megjelent *alapvető* tanulmányának pozitív eredménye a *kétségtelenül hamis* oklevelek végérvényes különválasztása volt. Az újabb kutatások azonban módosították *Karácsonyi* eredményeit. Az általa hamisnak talált öt oklevél védelmére komoly szó nem emelhető, de a hitelesnek elfogadott oklevelek közül többnek hitele megrendült. A ravennai oklevél és a veszprémvölgyi alapítólevél szövegének egyik példánya az átíró levéllel együtt kétségtelen hamisítványoknak bizonyultak, a többivel szemben is kétségek merültek fel. A négy vitás latin oklevél vizsgálatához új alapot nyújtott a német diplomatika nagynevű mestere, *Bresslau*, megállapítván, hogy a pannonhalmi, pécsváradi, pécsi és veszprémi alapítólevelek egymástól eltérő formulái kétségtelenül a III. Ottó és II. Henrik kancelláriájában 1102 nyaráig működő *Heribert C.* jegyű alkalmazott tollából kerültek ki. Evvel a nagyjelentőségű megállapításával megteremtette az eddig hiányzó biztos alapot Szent István latin okleveleinek egységes vizsgálatához.

Ennek a nehéz feladatnak elvégzésére vállalkozott most *Szentpétery Imre*. Akadémiai székfoglaló értekezésében, fejtegetéseit *Bresslau* eredményéhez fűzve, állapította meg a pécsváradi és pécsi oklevelek értékét.

Szentpéterynek az alaki és tárgyi érvek döntő csoportosításával kétségtelenül sikerült bebizonyítania, hogy a pécsváradi alapítólevél, melynek egy eddig kiadatlan rövidített szövegét is közli, II. Géza átírólevelével együtt Szent István pannonhalmi és pécsi alapítóleveleinek mintául vételével — valószínűleg a XIII. század második vagy harmadik tizedében — készült *hamisítvány*. A pécsi oklevelet illetőleg kedvezőbb eredményre jutott. A somogyvári konvent 1404-iki oklevelében, igen rossz társaság-

ban — I. András hamis, Szent István gyanus, III. Béla és II. András hamis, illetőleg interpolált — okleveleinek társaságában átirrt alapítólevél ugyan megcsonkított és néhány helyen rongált szövegű, de egészben kétségtelenül *hiteles oklevele* első királyunknak. Az átirró, illetve hamisító II. András oklevelébe felvette az eredeti, hiteles alapítólevél szövegét, de kihagyta abból a birtokadományokra vonatkozó részt, a mit a II. András-féle oklevél birtokfelsorolásával pótolta.

A két oklevél beható vizsgálata során szerző természetesen foglalkozik Szent István többi oklevelével is, melyek közül a veszprémvölgyi görög oklevelet kétségtelenül hitelesnek, a pannonhalmit az eredeti nyomán készült, de interpolált másolatnak, a veszprémit melynek 1257-iki átiratát a függelékben külön vizsgálat tárgyává tette, — a pécsihez hasonlóan, de nem oly mértékben — rongált, hiteles oklevélnek tartja.

Szentpéterynek ezt az értekezését ugyanaz a módszer jellemzi, mint a borsmonostori és topuszkói apátság okleveleiről írt jeles tanulmányait. A diplomatikai kutatás önczélúsága alapos történeti ismeretekkel párosul nála; szigorú diplomatikai kritikával és éles történeti iudiciummal oldotta meg feladatát. Különös figyelmet érdemelnek nagyfontosságú kronologiai megállapításai, melyek nemcsak diplomatikai szempontból értékesek, hanem Szent István-kori történetünk alapvető kérdéseit is új világításba helyezik. Exact kritikai megállapításai annál nagyobb dicséretre méltóak, mert átiratban fennmaradt oklevelekről lévén szó, az írásösszehasonlítás biztos fegyverét kénytelen volt nélkülözni.

Szentpétery tanulmánya végérvényesen eldöntötte a vizsgálat tárgyává tett két oklevél hitelességének kérdését. Nagy érdeklődéssel várjuk a pannonhalmi és veszprémi oklevelek beható vizsgálatát, melyeket e tanulmánya odavetett megjegyzéseiben — úgy véljük — helyesen értékelt. Hiszszük, hogy véleményének kimerítő megokolása után a Szent István-féle oklevelek hitelességének kérdése nem lesz többé vitás kérdés. **Hóman Bálint.**

Holub József: A főispán és alispán viszonyának jogi természeté. (Függelékkel bővített különnyomat a »Fejérpataky-Emlékkönyvből«. Budapest. Franklin. 1918.)

Szekfű Gyula »Servienssek és familiárisok« című alapvető munkájában tán legértékesebb a középkori magyar állam közigazgatási szervezetének meglepő megvilágítása. Úttörő munkát végzett Szekfű, mikor kimutatta, hogy az országos közigazgatás organumai a magyar történeti középkorban a nagybirtokos, legfőbb kir. tisztviselőknak (nádor, bán, erdélyi vajdának stb.)

a *familiárisai*, azaz olyan emberei voltak, a kiket urukhoz személyes és szerződéses, tisztán magánjogi viszony fűzött és a kiket uruk ez alapon tetszés szerint alkalmazhatott az általa kormányzott területen, vagy a királytól rábízott főhivatal körén belül a neki tetsző helyre és tisztségre. Ezek az urukhoz csak magánjogi kötelékkel kapcsolt, tőle fizetett familiárisok gyakorolták a közhatalmat az ország egész területén ;¹ de semmiben nem függöttek a központi, a királyi hatalomtól, mely a maga akarata végrehajtásának garantiáját csak abban kereste (és azzal meg is élégedett), hogy azt a főhivatalnokot — a nádort, bánt stb. — tetszés szerint nevezte ki és bocsátá el. A távozó főtisztviselővel távoztak addig közjogi funkciót végező familiárisai is s az újonnan kinevezett főtisztviselő a rábízott terület vagy főhivatal kormányzására magával hozta az új személyzetet a maga familiárisai köréből. Ez a körülmény és a kir. hatalom imént említett beneplacituma együtt az oka annak, hogy a hűbériség ama rudimentumából, a melyet a familiáris-intézmény képvisel, nálunk nem fejlődhetett ki a hűbériség.

A mit Szekfű a középkori magyar országos — mondjuk »állami« — közigazgatás szervezetéről megállapított, azt a legfontosb autonóm testület, a nemesi vármegye, sőt már a kir. vármegye közigazgatásáról is meggyőzően bebizonyítja Holub az ezen ismertetés élén idézett remek kis tanulmányában. Holub műve hát kiegészíti Szekfűét. Ketten együtt adják a magyar középkor (XIII.—XV. század) közigazgatási szervezetének nagy vonásokban megrajzolt, de teljesen világos képét, melyhez későbbi kutatások csak árnyalatokat és részleteket fognak szolgáltatni és a melyért méltán illeti meg a két szerzőt az úttörés pálmája.

Tanulságosan fejti ki Holub, hogy a kir. vármegyében az ispán a kir. jogok érvényesítésére teljes hatalommal lévén fölruházva, birtokában volt a delegálás jogának is és állandó helyettesül comes curialissal, udvarbíróval rendelkezett. Ezt az udvarbíró jó kétszáz esztendőn át a várjobbágyokból választá ki az ispán ; de már a XIII. század első felében föltűnnek s azután mind gyakoribbakká lesznek az ispánok saját serviensei és officálisai ebben a tisztben. Tehát állami jellegű funkciót végeznek olyanok, a kiket az ispánhoz tisztán magánjogi kötelék fűz. A várszerkezet fölbomlása után már nem is veheti az ispán a maga vicéjét az eltűnt, átalakult várjobbágyágból ; már kénytelen

¹ Így érthető pl. a nádor jövedelmének óriási volta. Ebből ő az alatta szolgáló s tőle függő familiáris hivatalnokokat fizette s belőle neki magának valószínűleg nem nagyon sok maradt.

öt saját familiárisai, szerződéses szolgálai legelőkelőbb rétegeiből, officiálisai és főként várnagyjai közül választani ki. Officiálisa értékes neki a megyében törvénykezési tekintetekből, mert otthon a főispán — mindig nagybirtokos — birtokán a földesúri bírászkodást az vezette s így szakember volt ; de még értékesebb volt az ispánnak a várnagy, mert ez a főispáni földesúr magán-várát s tartozékait katonai, közigazgatási és esetleg bírósági téren is igazgatta, ismeretei így még szélesb körűek voltak. Áthozta hát őket a megyébe s megtette vicecomesévé. Holub sok szép példát hoz föl főispánok magán-várnagyának alispánóságára.

A mint a király kinevezte a főispánt s meghagyta a megyéknek, hogy a kinevezettnek és alispánjának — t. i. a főispán vicecomesének ! — engedelmeskedjenek, a főispán kiválasztá addigi familiárisai közül a maga alispánját, vagy ha közöttük alkalmast nem talált, szerződést kötött más, arravaló emberrel. Azok a szerződések, a melyeket Holub fölhasznált, jellemzők. Pl. az Abanembeli Pető, királynéi főtárnokmesteré és szatmári főispáné Mihály mesterrel, a kinek Pető az alispáni hivatalos jövedelmeken fölül 20 márka készpénzt, finom posztóból készült mentét és dolmányt biztosít, — természetesen a saját maga erszényéből.

Mivel az alispánt így tisztán magánjogi természetű szerződés fűzte a főispánhoz és ennek alapján végzett közjogi functiókat, érthető, ha általa, mint teljesen tőle függő embere által, a főispán gyakran kénye-kedve szerint járt el a megyében s az 1291 : IV. t.-cz. ellenére még nem-nemes familiárisát is rátolta a megye nyakára. Igaz, hogy a gyakori főispán-változással az alispán-változás is együtt járt, mert a familiáris követte távozó urát. De ez kevés garancia volt az erősödő megyének, mely jobb biztosítékot keresett. Egy ilyen a XV. század közepe óta az, hogy a kinevezett alispán a maga széke elfoglalásakor a megye színe előtt esküt tőn. Egy másik garantiát akkor keresett a megye, mikor az alispán maga helyett helyetttest, sub-vicecomest, állított, a ki persze az alispánnak volt familiárisa. A megye a XV. század közepén kivitte, hogy ezt a sub-vicecomest az alispán és a megye együtt válaszszzák. További lépéseket a megyék javára az 1486-diki és 1492-diki törvények mutatnak, melyek kimondják, hogy a főispán megyebeli és előkelő nemest nevezzen ki alispánjának. A két elem közötti küzdelem folyamán tényleg megtörtént a XV. század utolsó negyedében az is, hogy — Barsban — a megye maga választott s nem a főispán nevezett ki alispánt a jogszokás ellenére. Azonban 1504-ben ki lőn mondva, hogy az alispánt a főispán a megye beleegyezésével nevezze ki, a mit az 1548-diki törvény is megújít ; mindazáltal még a XVII. században is előfordul az, hogy a főispán saját hatalmából nevezi ki az alispánt.

Nyugvóra a küzdelmet csak az 1723-diki törvény vitte, midőn elhatározá, hogy az alispánt a főispán négy jelöltje közül válassza a megye közönsége. Itt persze már nem mint nagybirtokos lép föl a főispán s nem négy familiárisát jelöli. A familiárisok kora már lejárt; az alispánnak semmi magánjogi köze nincs már a főispánhoz.

... E rövidre fogott képből is látható, hogy több mint háromszázadon át a megyei közigazgatás legelkelőbb organuma tisztán magánjogi kötelékkel volt a kir. hatalmat képviselő főispánhoz fűzve. S ha ezt a kir. hatalom eltúrte, annak egyszerű oka az, hogy a főispán mindig csak ad beneplacitum regium volt kinevezve s vele távozó alispán-familiárisával új főispánnak és új alispánnak adott helyet. Örökletessé egyik hivatal sem lön s így még gyöngé királyoknak sem lehetett a nyugati hűbériségtől tartaniok.

A tanulmányhoz csatolt két függelékben is kitünő eredményekről számol be Holub. Az elsőben bebizonyítja, hogy a familiáris viszony alapján a részletes kutatás a főispánok névsorát a XV. századból is össze tudja állítani. Ha tudjuk, hogy az alispánok kiknek a familiárisai voltak, azonnal tudjuk, ki volt maga a főispán. Ő maga ezen az alapon szépen össze is állítja 60 esztendőnyi időből Zala vármegye főispánjai katalogusát. — De nem kevésbé hasznos a második függelék, mely genealogusainknak és megyei monographikusainknak ad útmutatást, mikor tanácstalanul állnak azzal a kérdéssel szemben, hogy egy-egy család mi módon szakadhatott el törzsökös helyétől messze távoleső megyékbe s lehet-e ezért egy és ugyanazon család tagjaival dolguk? Itt is a familiáris viszony az útbaigazító. Főispánok vitték magukkal a maguk megyéjéből régi familiárisaikat alispánokul vagy kir. várnagyokul abba a másik messze megyébe, a melynek főispán-ságát a király kezéből elvállalták. Az alispán az új megyében birtokot szerzett s ha szerződési ideje lejárt, nem követte a netán ismét távozó főispánt, hanem maradt új »hazájában« persze nem alispánnak, hanem a megyei nemesség egyszerű tagjának. A fölhozott példák, ily esetekre s viszonylatokra, teljesen meggyőzőek s tanulságosak.

Holub e szép tanulmányban a jog- és közigazgatás-történelem nagy készülségű és sokat ígérő munkásává küzdötte föl magát egy csapásra. Azt hiszem, bátran mondhatni rá: ex ungue leonem.

Károlyi Árpád.

Jacob, Georg : Aus Ungarns Türkenzeit. Frankfurt a. M. 1917.
8-ad r. 39 l.

E derék kis tanulmány eredetileg felolvasásnak készült, melyet a hamburgi *Kolonial-Institutban* adott elő szerzője. Túlságosan magas igényeket tehát nem támaszthatunk vele szemben ; tudományos felfedezéseket vagy merőben új megállapításokat nem várhatunk tőle. De mégis van két nagy érdeme, melyért feltétlen elismerést érdemel : az egyik rendkívül világos előadása, a másik gazdag, jobbára eredeti török forrásokból merített anyaga. Első sorban a hódoltság benső viszonyaival : közigazgatásával, igazságszolgáltatásával, had- és pénzügyeivel foglalkozik, de alkalmasan általánosabb érdekű, az egész korszak megítélését érintő kérdésekre is kitér. A felesleges részletezést gondosan kerüli, mindenütt csupán a lényegesre szorítkozik s azért a csekély terjedelem dacára aránylag sokoldalú és minden ízében személyletes képét tudja nyújtani a hódoltság korabeli közállapotoknak.

Jacob művének legfőbb érdeme, hogy kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető török források adatait is kiaknázza. A történetírók közül leggyakrabban Ná imâ és Evlia Cselebi műveit idézi, de sűrűn hivatkozik a saját *Türkisches Hilfsbuch*-jából vagy eredeti lelőhelyeikről vett okleveles adatokra is. A keletiek mellett nem hanyagolja el a nyugati írókat sem. Hammer és Zinkeisen mellett egész sereg egykorú vagy újabbkori író művét regisztrálja jegyzeteiben. A magyar történetírók közül Salamonra utal sűrűbben ; egy helyütt (20. l.) egyenesen mint *der grosse ungarische Historikerről* beszél róla. Igaz, hogy mindjárt utána a chauvinistaság vádjával illeti. Salamonon kívül még Gévayra hivatkozik, de tévesen, mert Gévay a zsitvatoroki béke szövegét nem adta ki (18. l. 1. j.). Mindenesetre szerettük volna, ha az újabb magyar történeti kutatás eredményeit is figyelembe veszi a szerző ; de úgy látszik, nem bírja nyelvünket, bár a művében jelentékeny számmal előforduló magyar szavak és nevek hibátlan magyarságából az ellenkezőre is lehetne következtetni.

Művének kellő méltatására meg kell még jegyeznünk, hogy Jacob orientalista és lelkes törökbarát, azért sok mindent másként lát, mint a magyar történetírás. Általában sokkal kedvezőbben ítéli meg a hódoltságot, mint a mi íróink, leszámítva természetesen Takáts Sándort. Ez a reactio önmagában véve kétségtelenül jogosult és talán némiképen szükséges is. Salamon és iskolája túlságosan sötét színeket használt a hódoltsági állapotok festésére és hajlandó volt minden bajért a török gazdálkodást tenni felelőssé. A sok árnyék és homály mellett nem vette észre az itt-ott felcsillámló fénypontokat. Ennyiben tényleg volt bizonyos

egyoldalúság értékelésében. De ez még nem elegendő ok arra, hogy mindjárt az ellenkező végletbe csapjunk át. Csak arra kell gondolnunk, mi volt Magyarország a török uralkodás előtt és mivé vált alatta s azonnal megkapjuk a helyes mértéket életünk megformálásához. Mert ha megengedjük is, hogy a hódoltsággal járó tömérdek pusztítást igen sok esetben nem a török martalóczok, hanem a német zsoldosok és a magyar hajdúk idézték elő, végelemzésben mégis csak a török befészkelődésében kell keresnünk a bajok gyökerét. Ezen a tényen semmit sem változtatnak azok az adatok, melyeket szerzünk egyes városok fejlődésének, a budai mohamedán iskoláztatás virágzó állapotának és általában a török uralkodás jó oldalainak illusztrálására felhoz. Ezek csak részletek, melyek legfeljebb annyit bizonyítanak, hogy a török *nemcsak* rombolt nálunk, mint régebbi történetírásunk állította, de nem bizonyítják, hogy a hódoltság hasznára, előmenetelére volt az országnak.

Szerzünk annyira megy török barátságában, hogy a Szolimán-korabeli osmán kulturát messze felette állónak mondja az akkoriban nálunk »grassáló renaissance-műveltségnek«. Bizonyosságul hivatkozik a milleniumi és az 1910-iki müncheni mohamedán művészeti kiállítás tanúságaira. De ez nem komoly érv. Arról nem is szólva, hogy az efféle összehasonlítások mindig tág teret nyujtanak a subjectiv felfogások érvényesülésének, tisztán módszertani szempontból is helyteleníteniünk kell a kétszázötven milliós mohamedánság és a húszmilliós magyarság művészi alkotó erejének és productivitásának összemérését. A mohamedán művészet és kultura nem egy jelentésű a török művészettel és kulturával. Nem volt Szolimán idejében sem. A XVI. századbeli török műveltség majdnem minden részletében az arab, perzsa, hindu és más kulturák fényétől nyerte ragyogását. Hozzánk azonban egyetlen sugara sem hatott el ennek a kölcsönbe kapott kulturának. Hiszen maga a szerző is kénytelen elismerni, hogy Magyarország mindvégig fegyverrel meghódított tartomány maradt, mely nagyon keveset látott a központ színpompájából, élvezett boldogságából. Hogy másfélszáz esztendő alatt a magyarországi törökség kebelében is támadt néhány valamirevaló költő és történetíró, az bizony nagyon sovány eredmény. Az meg egyenesen tarthatatlan állítás, hogy az erdélyi történetírás kifejlődése is a török fennhatósággal áll okozati összefüggésben. A valóság az, hogy az erdélyi történetírást a szabadság, a különállás teremtette meg; a töröknek mindössze annyi köze van hozzá, hogy a hódoltság kiterjesztésével megteremtette a külön fejedelemség kialakulásának feltételeit.

Hasonló, a magyar olvasónak első tekintetre szemét szűrő állítás több is található Jacob tanulmányában. Ilyen pl. a jobbágy-

ság helyzetének és az 1547-iki törvény jelentőségének megítélése. De a látószögek és értékelések eme különbözősége talán inkább fokozza, mint csökkenti a mű érdekességét. Legalább látjuk belőle, miként ítéli meg egy távol álló, első sorban török forrásokból dolgozó tudós hazánk történetének eme mozgalmas korszakát. Az élénk és világos előadás, a szép és gondos kiállítás és a hét okmányt tartalmazó függelék jelentékenyen emeli a becses tanulmány értékét.

Balanyi György.

Ackermann Kálmán : Forgách Ferencz bíboros, esztergomi érsek.

Életrajzi tanulmányok az ellenreformatio korához. Budapest, 1918. Heisler és Kószol műint. 8-r. 60 l.

Az esztergomi káptalan néhány éve elég jelentékeny díjjal pályázatot hirdetett Forgách esztergomi érsek életrajzára. Hogy miért épen erre, mikor nem egy kiváló esztergomi érseknek, mondjuk Oláhnak, semmiféle nagyobb életrajza nincs, az bizvást kérdés tárgyát tehetné volna. Az évek multak s a pályázat nem mutat eredményt.

Pedig egyébként Forgáchcsal még mindig érdemes foglalkozni. Hiszen azon terjedelmesebb, de azért hozzá mérten mégis csak rövid életrajzon kívül, mely folyóiratunk 1901-i évfolyamában jelent meg s melyet az imént kiadott életrajzi tanulmányok szerzője a kelletténél is nagyobbra becsül, Forgáchnak még mindig nincs számottevő életrajza. Sőt hosszabb időn át még életének egyes részleteivel sem igen foglalkoztak. Ackermann most legalább Forgách életének egyes kétségesebb, vitásabb vagy részletezésre váró kérdéseinek átvizsgálására vállalkozott.

Fraknoi Magyarország és a római szentszék című műve III. kötetében nem jelentéktelen értékű új tudósítást adott Forgáchról; Szabó Lászlónak a Forgách-család történetéről írt terjedelmes kötete megint előbbre vitte tudásunkat; majd végre Károlyi alig megbecsülhető munkálata, A magyar országgyűlési emlékek XII. kötete sok és nagybecsű részlettel világította meg Forgách szereplését, melyek a tevékeny férfiú egyéniségét mint politikusét és főpapét egyaránt közelebb vonják hozzánk.

Ackermann az új eredményeket mind tudomásul vette s értékésíti őket. Midőn élete kezdetét vázolja, az előkerült döntő adatok alapján pontos évhez köti születését; de azért toll- vagy szedéshibából a szöveg, a jegyzet kétségtelenül helyes megállapítása ellenére, 1560-at említi születése évének (13. l.). Veszprémi püspökségének idejét már a Forgách-levéltárban való eredeti kutatás alapján is igyekszik rajzolni. Majd rátér a könyv gerinczét tevő fejezetre, a mely Forgáchnak a jezsuitákhoz való viszonyát

tárgyalja. Kár, hogy a *Litterae annuae Societatis Jesu*-nak néhány kötetét a budapesti könyvtárakban nem találta meg s így csak másodkézből használta őket. Pedig a közvetlen használat mindjárt az 1600-i kötetnél rásegítette volna, hogy Forgách püspökké szentelése idejét megállapíthassa. Ugyanis a *Purp. Pannon.*-ban 1600 július 29-énél említett sellyei szereplése a *Litterae annuae* szerint (488. l.) *post consecrationem suam episcopalem* az első cselekvénye volt. Az 1601-i *Litterae annuae* forgatása is pontosabb adatokhoz juttathatta volna, tüzetesebben szólhatott volna Forgáchról, kiről a jezsuiták azt mondták, *totus noster est* (653. l.), *amantissimus societatis et bene merendi cup'dissimus*, a ki csak az imént átadott túróczi prépostság egyik falujában templomot szentelt nekik s ezen alkalommal a templomszentelés szertartásáról magyar beszédet mondott (658. l.), elkerülhette volna, hogy 1600-ra ne tegyen oly dolgot (37. l.), a mi a *Litterae annuae* szerint 1601-ben volt (649. l.). Valamelyes adatka 1604-re is akadt volna (*Annuae litterae . . . anni 1604., Duaci 1618., 483. l.*) s a jezsuitákkal való állandó érintkezést, a mit az 1609-i (*Di'ingae, 278. l.*), 1601-i (352. l.), 1613–1614-i (*Lugduni 1619, 33., 44., 78. l.*) *Annuae litterae* is bizonyítanak, folytatólagosan tanusította volna. A részletekre azonban ezek a kötetek már szüksézuak s mellettök vagy kívülök új forrásra van szükség, hogy Forgách és a jezsuiták kapcsolatát meglássuk. Szerencsére 1609-től bőséges anyag van, nevezetesen az országos levéltárnak a nagyszombati jezsuita kollégiumról szóló iratai. A szerző fölkutatta ezeket és részletes, gondos fölhasználásukkal tüzetesebben tárgyalja a jezsuiták elűzésével, a túróczi apátság újból való megszerzésével kapcsolatos eseményeket, Forgách fáradozásait. Az *Annuae litterae* itt inkább a pozsonyi, nagyszombati missiók működéshez adtak volna néhány vonást. A küzdelmes évek tervezetesei közt nem csekély jelentőségű Forgáchnak 1613-i gondolata, hogy Nagyszombatban jezsuita kollégiumot állít föl, illetve az 1614-i szándéka, hogy Bécsben *seminarium pauperum* volna alapítandó. Alighanem csak hamarosan rákövetkezett halála miatt maradt a tervek megvalósítása Pázmányra, a kinek tehetségeihez Ackermann nem egyszer hozzáméri Forgáchot s persze, már csak az előkészítés eredményeihez képest is, az utóbbi rovására üt ki az értékelés. A kardinális utolsó éveiről szóló fejezetben a kor műveltségéhez és Forgách szellemi foglalkozásához jó adalék a bíboros könyveinek 1614-i, eddig ismeretlen jegyzéke (56–58. l.).

A kis könyv, melyet Forgách arczképén kívül még néhány rávonatkozó kép díszít, szorgalmas utánjárás, lelkiismeretes munka hasznos eredménye, néhol azonban meglehetősen henyén van megfogalmazva.

Srs.

Berzeviczy Albert: Délen. Utirajzok és tanulmányok. 136 kép-pel. Budapest, 1917. A Franklin-Társulat kiadása. 8r. 346 l. Ára 20 korona.

A világirodalom legtöbb classicus útleírása Itáliáról szól, az európai kultúra főforrásainak hazájáról. Németek, angolok, francziák, de más kisebb nemzetek fiai is boldogabb időkben, a nagy háború előtt, nagy íróik olaszországi tárgyú könyveivel útipodgyászukban járták be az Isten áldotta földet, a melyre a természet két kézzel szórta szépségeit, a hol minden zug történelmi hangulatot áraszt s a legtöbb város emlékei nagy sokaságával a művészet legragyogóbb korszakairól regél.

Évtizedek óta, az olaszokkal vívott háborúnk kitöréséig, magyarok is nagy számmal fordultak meg Olaszországban. Egyes városokban, bizonyos évszakokban, ugyancsak sűrűn hangzott föl a magyar szó. Ám tudjuk, hogy a mi ennek szellemi részét illeti, hazánkfiak külföldön is rendszerint könnyű podgyászszal utaznak. S a kik nem érték be a közkeletű német útikalauzokkal, Burckhardt, Symonds, Ruskin, Taine és mások könyveivel meg-rakodtan keltek útra. Ezek tájékoztatták őket a műkincsek nagy sokaságában, ha nem pusztán nézni, de látni is akartak, ha az emlékek művészi mivoltának velejébe törekedtek behatolni. Útirajzokban irodalmunk sem épen szegény. Olaszországról szóló tüzetesebb útleírással Berzeviczy Albert »*Itália*« című kötetének megjelenéséig nem rendelkezünk. Ennek első kiadása 20 év előtt jelent meg s azóta ismét csak illustris szerzőnk gyarapította a magyar közönség ismereteit a művészi Itáliáról *Cinquecento* című tartalmas kötetével s az első könyv folytatásaként, a melyben néhány görögországi útirajzot is kapunk, a mult év végén jelent meg *Délen* című külső kiállításában is fényes könyve.

Talán nem lesz érdektelen, ha firtatjuk, miért voltak oly közömbösek íróink Itáliával szemben? A szépséges országnak szórványosan nálunk századok óta mindenkor akadtak rajongói. Tömegesebben Itáliát azonban csak a mult század nyolczvanas éveitől fogva keresték föl a kedvtelésből és okulás végett utazó magyarok. A mikor az odavaló zarándokolás nálunk épenséggel divatossá vált, irodalmunk már az impressionismus jegyébe lépett. Futó benyomásoknál, többé-kevésbé erőltetett ötleteknél egyéb-bel íróink itáliai kalandozásaik kapcsán nem igen számoltak be. Bizonyára csak azért nem, mert kellő készültség híján nem volt alkalmuk tisztába jönni a történelem és a művészet szellemével, mely Itáliát véges-végig áthatja. Szóval ma, a mikor napja már leáldozóban van, az impressionismusról is tudjuk, hogy különösen mint szellemi irányé, főjellemtvonása a felületesség volt. S mert

igényeikhez és felfogásukhoz szabott, szakavatott vezető híján szemük csak felületesen siklott el a csodás ország tömérdek látni-valóin, a magyarok tömeges Itália-járása nem igen jelentette műveltségünk gyarodását, sem a nemzeti lélek mélyülését és gazdagodását. Jelentősége legfeljebb közgazdasági volt, de ez sem vált nagy hasznunkra, mert még inkább passiv irányba billentette a külfölddel szemben az ország pénzügyi mérlegét. Az állam mintegy harmincz esztendő óta külföldre, leginkább Itáliába, a nagy háború előtt évről-évre küldött a régi művészet és kultura tanulmányozására szakembereket. Közülök azonban alig jutott valakinek eszébe, hogy Itáliát a magyarok számára felfedezze. Igaz, hogy sajtóságos viszonyainknak megfelelően, ilyen külföldi kiküldetésekhez nálunk, néhány tiszteletreméltó kivételtől eltekintve, rendszerint meddő talentumok jutnak, a kiknek esztendőkre terjedő expedíciói is emlék, sőt írott nyom nélkül mulnak el. Itália elhanyagolásának azonban irodalmunk részéről a legfőbb oka az volt, hogy bár Akadémiánk is feladatai sorába iktatta, az ismeretek terjesztését szakembereink többnyire másodrendű, sőt lealázó feladatnak tartják. S minthogy eredeti kutatások alapján vagy újat Itáliáról, művészetéről, kulturájáról írni magyarországi tartózkodási helyükhöz kötve ritkán nyílt alkalmuk, közvetett forrásokból és ezek kalauzolása mellett szerzett ismereteiket is véka alá rejtették, a mi ismét csak közönségünk műveltségének s ezzel szellemi kulturánk gyarodásának esett rovására. A külföld kiváló műtörténetírói és régiségkutatói közül Schliemann eredetileg kereskedő, idegenben világhírűvé vált Fabriczynk vasúti mérnök volt. Berzeviczy Albert, a ki közönségünk szélesebb rétegeinek lelkéhez a művészi Itáliát közelebb hozta, mint államférfiú érte el fényes pályájának delelőjét, mint szónok aratta legnagyobb sikereit. A művészettel, főleg Itália műemlékeivel jó ízlés sugallta kedvtelésből kezdett foglalkozni, a minék hiánya a sok hivatalból azzá lett, vagy hivatásos műtörténészt kárhoztat meddőségre, vagy kényszerít pusztán adatgyűjtésre. A kedvtelésből Itáliát járó magyarok sorában ama kevesek közé tartozott, a kik szellemileg is jól felkészülnek az utazásra, a mely így kétszeres gyönyörűséget nyújt. A szeretet és a hála lelkének ott szerzett gazdagodásáért avatta műtörténetíróvá.

A legtöbb impressionista író irtózik az olvasástól s hogy többnyire jelentéktelen egyénisége és eredetiskedő felfogása csorbát ne szenvedjen, a mások véleménye előtt szinte aczélfallal zárja el lelkét. Ötletei, megállapításai így többnyire eredetiek ugyan, de ezek világában az olvasói elé tárt eredmény mint torzító tükörben inkább elképesztő, mint meggyőző. A közel mult impressionista műtörténetírók külföldön és nálunk egyaránt

hiába igyekeztek arra, hogy művészetének szörszálhasogató fölbontásával és irányzatos elemzésével lejárassák Lionardót, Ráfaelt s az újkori művészet fejlődését a maguk genialitásával betetőző nagy mestereknek fölébe emeljék Grecót vagy a korábbi olasz primitiveket. Berzeviczy Albert finom ízlésű határozott egyénisége habozás nélkül fogadta el a modern műtörténelem classikus művelőinek értékmegállapításait s ezek következetes megbecsülésében gyakori olaszországi utazásai közben szerzett tapasztalatai még inkább megerősítették. A múlt divatos áramlatokat kellően értékelő éles judiciumánál fogva a művészet classikus emlékei megbecsülésének alapján áll. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az úttörő primitív mestereket s a mi az epigonok művészetében kiváló, szintén megbecsülje. Mint »Itália« című könyvében, a »Délien« útleírásainak is az illető város vagy vidék műtörténelme szolgál háttérül. A szigorúbb értelemben vett műtörténelmi tanulmányokkal váltakozó útirajzokban figyelmét a természet szépségei, a mindennapi élet festőibb mozzanatai s a múlt minden beszédes emléke is lebilincseli. S természeti képei, a népszokások színes leírása, egy-egy történelmi hangulat, a melyet mélyen járó históriai érzéssel figyelt meg, komoly fejtegetései során is szüntelenül ébren tartja olvasóinak érdeklődését. »Itália« című könyvét szerzőnk előszavában ideális körutazásnak nevezte el s ebben Veronán kezdve a félsziget keleti felében Nápolyba és onnan a nyugati rész városain át Milano és Mantua vidékére vezette közönségét. A kör, a melyet első könyvében az olasz városok, természeti szépségek és műkincsek ismertetésével leírt, még hézagos maradt s a hézagokat mindannak a kimerítésével, a mi Olaszországban minden művelt embert érdekelhet, a Délen című kötet egészíti ki. Ennek olasz vonatkozású tanulmányai megírásuk sorrendjében Bolognával kezdődnek, Venecze környékének rejtett érdekességeiről számolnak be, Pesaro és Urbino nevezetességeit méltatják, Modenát s levéltárainak az Estékkal kapcsolatos magyar vonatkozásait ismertetik. Két beható és mesterien megírt műtörténelmi tanulmány a sixtusi kápolnáról s a Stanza del' Eliodoróról és a Vatikán palotáinak, kertjeinek hangulatos leírása egészíti ki a könyv szorosabb értelemben vett itáliai vonatkozású részét. A »Délien« című kötet magva a balkáni harcok, majd a világháború kitörése miatt félben maradt görögországi utazás színes, közvetlen hangú leírása hat fejezetben, befejező része a műtörténelmi tekintetben szintén első sorban ókori görög emlékeinél fogva nevezetes Sicilia öt fejezetre terjedő lendületes s mindvégig érdekes ismertetése.

A kiváló szónokokat írott munkáikban nem egyszer jellemző fölösleges bőbeszédűségnek a »Délien« című kötetben ép úgy,

mint az »Itáliá«-ban sem, nem találjuk nyomát. Viszont illustris szerzőnk azt sem tételezi föl olvasóiról, hogy mindent tudnak, a mit Itáliával kapcsolatban külföldi írók nyomán tudni illenek. Mindkét könyve így szinte az önmegtágadásig lelkiismeretes, beható és alapos kalauz Itália mirabiliáinak nagy sokaságában. Igazi voyage pittoresque a régi classikus értelemben. A kik Itáliát ismerik, azok lelkében a boldog emlékek özönével rajzanak föl olvasása közben. A kiknek a nagy háború után alkalmuk lesz Olaszországban utazni, azoknak a két könyv bizonyára sok-sok éven át legmegbízhatóbb tanácsadójuk és meghitt kísérőjük lesz. A »Délen« című kötetet illustris szerzőnk korán elhunyt unokája, báró Szalay Albert emlékének szentelte. Monumentum aere perennius ez bizonyára szerzőjének is, a ki pedig mint államférfiú és kulturpolitikus ugyancsak maradandóan írta be történelmünk könyvébe nevét.

Divald Kornél.

Glück Henrik: Török művészet. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei. 1. füzet. Budapest-Konstantinápoly, 1917. N. 8-r. Egy-egy füzet 2 K. 26 + 2 l.

Heckler Antal: Istenezmény és portrait a görög művészetben. U. o. 2. füzet. 1917. N. 8-r. 18. l.

Ez a két füzet, mely a világháború harmadik évében, de a béke-idő kitűnő papirosán, gazdag képdíszszel, fényesen és mesteri technikával kiállítva jelent meg, legifjabb tudományos intézetünknek első közlései s így a szakemberek kettős érdeklődésre tarthatnak számot. Sőt a vállalat a magyar közönség körén túl az európai tudományosságban is helyet kér magának: a magyar kiadással egy időben német szöveggel is megjelent.

Hogy helyes szempontból mondjunk ítéletet róluk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk — s ezt a két címlap is jelzi, — hogy e tanulmányok eredetileg előadások voltak a konstantinápolyi magyar intézet egyik ülésén. Ebből a szempontból, de egyébként is, a két dolgozat nem egyenlő értékű: a magyar szerző műve összemérhetetlenül fölötte áll az osztráknak.

Glück, a bécsi egyetem műtörténeti tanszékének assistense, már előadása tárgyát is szerencsétlenül választotta meg. 13—14 lapon — a képdísz leszámításával legföllebb ennyi a szöveg — képet adni egy nép művészetéről még akkor is nehéz, ha ez a nép, mint p. o. a spanyol vagy az angol, egységes nemzetté forrva, sajátos, zárt mederben haladó műveltséget teremtett, s a tudomány annak minden nyilvánulását, így a művészetét is rendszeresen földolgozta. De hogyan lehetne ily szűk keretben összefoglaló áttekintést adni a török művészetről, mikor a törökség a leg-

különbözőbb műveltségű törzseknek gyűjtő neve, művészete meg, mint általában egész műveltsége, az iszlámhoz való tartozása révén nem vehetett sajátos nemzeti jelleget, arról nem is szólva, hogy a török, sőt az iszlám művészet terén a kutatásoknak az elején állunk. Mennyivel erősebb tudományos érzékre vall a magyar szerző vállalkozása, a ki a páratlanul fejlett görög művészettörténetnek egy kis, de igen érdekes részletkérdését fejtegette s hozzá olyant, a melynek megoldásához maga is becses tudományos adalékokkal járult!

Valóban Glück dr. dolgozata nem egyéb, mint egy csomó rendszertelenül összehordott megjegyzés a török műparról, ornamentikáról, szobrászatról és építészetéről, melyekből nem alakul tiszta kép a török nép művészeti tevékenységéről. Történeti, genetikai, stílusi szempontokat kombinálva, illetőleg szükség szerint előrántva, jellemez egy pár emléket és maradványt, nem vetve ügyet eredetükre, s sorban szóba kerülnek olyan műalkotások, melyeknek töröksége legalább is kétséges, mint a nagyszentmiklósi arany-lelet, vagy éppen nem is törökök, hanem arabok, sőt buddhista szellemű, keletázsiai stílusú emlékek, mint p. o. a turfani szikla-templom és kolostor, a bezekliki falkép, a kisázsiai geniusz-reliefek, s bár ez utóbbiak szeldsuk templom díszei, valójukban pusztán keletázsiai falképek szolgálai utánzatai. Így könnyen érthető, hogy a szerző a török művészetek körében a fejlődésnek sem irányait, méreteit, sem eredményeit nem tudja megállapítani és nem tudja megjelölni még azokat a mozzanatokat sem, a melyek a török művészetre reá nyomják az egyéni és nemzeti bélyeget. Azért-e, mert a mint a közfölfogás tanítja, a török fajból hiányzik az önálló művészi alkotó tehetség, — e fölfogás ellen azonban nyomatékosan tiltakozik a füzet — vagy magának a szerzőnek hiányzott hozzá az anyaga és az összefoglaló ereje, az végeredményben mellékes, az eredmény egy: egypár, nem is nagyszámú adat, melyekből a szerző hiába igyekszik kihámozni a törökség művészi hivatottságát, »sajátos alkotó képességét«, alapvető jelentőségét az iszlám művészet számára s azt a nagy szerepet, melyet mint a művészi eredmények közvetítői játszottak. Okoskodásának czáfolatául nem kell más műtörténeszek fejtegetéseire hivatkoznunk, elég egy idézet magából a füzetből, mely a végső eredmény megállapításának tekinthető: »Valahányszor a törökök új országok földjére kerültek, mindig megismétlődött ugyanaz a játék: a készen kapott eredmények felszívódása a sajátos faji tulajdonságok megőrzése mellett és egy nagyvonalú organisatio megindulása, melynek következtében a leigázott és szomszéd országokból meghívott művészek az ottani helyi hagyományok legjavát magukkal hozták,

mely azután egy hatalmas egyéniség kezében a törökök nemzeti tulajdonává lett«. Hol van ezekben a szépen csengő, de üres szavakban szó a törökség művészi erejéről, alkotó vagy legalább közvetítő és áthasonító szerepéről — hiszen valójában még magáról a török művészetről sem hallunk!

A reális, megfogható anyag hiányát a szerző könnyelmű, vagy legalább is bizonyításra szoruló általánosításokkal iparkodik pótolni, melyek tudományos megokolás nélkül phrasisként hatnak vagy épen azok. Történeti megállapítással kezdi: a törökök alkották a legnagyobb és leghatalmasabb világbirodalmat, s erre rögtön rádupláz egy még merészebb műveltségtörténeti nagy mondással: a világ összes nemzetei között a török volt a leghivatottabb arra, hogy sajátos magas kulturéletet teremtsen. Ilyen hangnemben beszél a törökök művészi tevékenységéről is: a monumentalításra való törekvés a törökségnek speciális jellemvonása; »az a világosság (?) és erő, a melylyel (a) kupola a zömök tambur közvetítésével a koczkaszerű alapépítményre nehezedik, teljes joggal a győző, hódító népek lelki dispositiójának tudható be«. Ez már nem tudomány, hanem szellemi torna üres szavakkal, s ennyi erővel azt is bebizonyíthatni, hogy a római Szt. Péter-templomot építtető pápák voltak a világhistória legnagyobb hadvezéri lángelméi. Valamikor nálunk is szerették a művészettörténetben az ilyen játékokat, a szerkezeti elemek funkcióját fölületes psychologisálással megfejteni, a helyett, hogy anyagtermészetéből értették volna meg és egy művészi probléma megoldásaként fogták volna föl — mi ezen szerencsére már túl vagyunk, osztrák társunk azonban úgy látszik megkésett egy lépéssel s pár évtizeddel.

Glück dr. sokat markoló és semmit sem fogó, sokat beszélő és keveset mondó dolgozata után jól esett Hekler finom essayjét olvasnunk, mely anyagának okos tömörítésével, művészi előadásával még azoknak is kedves, a kik nagy munkáját ismerik, a többieknek meg épen értékes eredeti szempontjaival, biztos okfejtésével, újszerű eredményeivel. Bevezetőül megállapítja a görög portrait-szobrászat eltérő fölfogását a modernétől: míg ez külső hasonlóságra törekszik, amaz az ábrázolandó arcot lelki jellemképpé alakította át. Egypár kitűnően választott portrait-szobron igazolja, mint tért el tudatosan a későbbi művész a korábitól, a külső hűségétől fokozatosan a lelki tartalom tökéletesebb kifejezéséig, az ikonographiai megbízhatóságtól a belső igazság irányában. Esményítés az, a mit a görög szobrász az arckép ábrázolásában elkövetett, de nem abban a rossz értelemben, a melylyel a romantika óta a classicisáló művészet idealistikus törekvéseit illetjük, hanem aesthetikai értelemben: törekvés a formában nyilvánuló művészi eszme minél teljesebb, minél jellemzőbb kifejezé-

sére. Az emberi arcz és alak eszményi megformálása volt a görög művészetek iskolája akkor is, mikor isten-eszményeiket kellett bronzba önteniük vagy márványba vésniük: ugyanaz a föladat várt itt is reájuk, de még magasabbrendű változatban. Képzeletük szabadabban szárnyalhatott s támogatva attól az éles megfigyelőtehetségtől, a testi formák belső jelentőségének attól a megérzésétől, mely az élő emberekről mintázott ideál-portraitknek olyan nagy jellemző erőt adott, képezzé tette művészeiket, hogy isten-szobraikban a valóság segítése nélkül is jellemző, beszédes formába szorítsák a pusztán elgondolt lelki tartalmat.

Hekler lépésről-lépésre óvatosan és biztosan vezet végső eredményeihez, s a mélyen megragadott problémát világosan, szemléletesen, meggyőzően fejtegeti. Tanulmánya nemcsak az anyagot teljesen bíró s azon uralkodó szaktudózt állítja elének, hanem a részleteken keresztül a lényegbe ható gondolkodót is, a kinek eredeti, termékeny eszméi is vannak. Az a végső megállapítása, hogy minden egyes görög portraikben egyúttal általános emberi tartalmat is érzünk és minden görög eszményi fejben az egyéni élet melegsége és meggyőző életvalósága lakozik, fogalmazásának szabatoságával maradandóan lelkünkbe vési a benne foglalt új gondolatot.

A tárgy iránti lelkesedés, mely Glück dr.-nál, mint a túlhevített gőz a vékonyfalu kazánt, szétfeszítette a gyöngé tudományos foglalatot és merész túlzásokban, elhamarkodott általánosításokban tört ki, a kitűnően iskolázott, gazdag ismeretkörű, biztos ítéletű Heklernél rejtett vonatkozásokat, homályos kapcsolatokat derített föl. Igaz, hogy Heklernek könnyebb dolga is volt: a görög szobrászat a művészetek történetének egyik legragyogóbb fejezete.

Császár Elemér.

Rizoff D.: Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen. Atlas mit 40 Landkarten.

Vorwort von D. Rizoff, Königlichen Bulgarischen Gesandten in Berlin. Berlin. Königliche Hoflithographie, Hof-Buch- und Steindruckerei Wilhelm Greve. 1917. I—XXI. és 1—74. l. Német, angol, francia, bolgár nyelven.

A népek földrajzi elhelyezkedése mindenkor nagy mértékben éreztette hatását a történelmi fejlődés irányára és ha valahol lépésről-lépésre kimutatható a természetes befolyások ereje, úgy a köztörténet minden korszakában jelentős szerep jutott azon mozzanatoknak, melyekből a geopolitika következtetései levonhatók. A nagy küzdelem az amerikai angol-szász és latin fajok között az északi népek előnyomulásából keletkezett; az északázsiai népek délre vándorlása Indiában is a település oly

képét nyújtja, melyben az ázsiai összes fajok képviselve voltak ; ez alakulások lényegben teljesen egybevágók azzal a megállapítással, hogy az egész európai település az ázsiai fajok végső elhelyezkedése volt egy kis területen az Atlanti-óceán és a Fekete-tenger között és hogy az európai település határain belül is észlelhető és kimutatható a törekvés mint helyezkedtek el a barbár fajok a déleurópai római provinciákban és mint simultak hozzá azon latin-görög műveltséghez, mely a népek egész sorára nyomta bélyegét az iberiai, az olasz és a balkáni félszigeteken, hol az egymásra halmozott népeknél az állampolitikai alakulások hosszú sora tanulmányozható.

Az angol Freeman Edvárd azért akarta megírni Szicília történetét, hogy abban az egész európai történelmet bemutassa, de Szicília egész története sokkal egyszerűbb és egyszerűségében össze sem hasonlítható a balkáni népek és államok fejlődésével, melynek hullámzása nem egyszer vitt már az egész európai kérdés revisiójához, mert míg az iberiai félszigeten, a délf Francia kikötőkön és az olasz félszigeten átvonuló hatalmi törekvések az északafrikai földsáv után áthághatlan akadályra találtak, addig a Balkán-félsziget a mesés Kelet országútján fekiüdve, századok óta országútja volt a hatalmak előnyomulásának a Levante és India felé, népeivel és országaival együtt eszköz és cél, melynek elnyeréséért a hatalmak százados küzdelme folyt.

A félsziget megismeréséhez is politikai háborúk és küzdelmek adták meg a szükséges batoritást és bár ez ismeret feltárásában az oroszánrész a magyar tudományosságot illeti, mely a magyar-balkáni viszonylatok felkutatásával a köztörténetnek talán legfehérebb foltját töltötte ki, még mindig hátra van azon utolsó évszázad megismerése, melyben a török hatalom romjain új életre kelt balkáni népek az európai politika határain belül maguk is megtalálták a politikai érvényesülés útjait és új közösségeket alkottak melyek megismerése épen az magyar közönségre nézve nem lehet közömbös. E kaleidoskopban külön hely illeti meg a görögöket és albánokat, a szerbeket és horvátokat, a bolgárokat és románokat, kik a települések szövevényében mindenütt az összetartozást és vele a történelem újabb és újabb korszakaiban egy új érvényesülés útjait igyekeznek megtalálni, összefűzván a jelent a multtal és jövővel, hogy a hagyományoktól és a faji eltolódás érveitől adott fegyverekkel vonják meg egy nagyobb jövő távlatait.

Ezt a célt szolgálja Rizov berlini bolgár követ térképgyűjteménye is, mely 40 vázlaton akként mutatja be a bolgár nép ethnikus elhelyezkedését 679 és 1917 között, hogy 9 térképen a régi bolgár hagyományok érveit sorolja fel 31 térképen pedig

a bolgár faj mai (1842—1917) elhelyezkedésével adjon világos tájékoztatást és kellő alapot oly béke megalkotásához, mely a népek jogos igényeinek kielégítését vallja hivatásának.

A vázlatokból levonható következtetések között a legfontosabb talán az, hogy az ottomán invasio előtt a bolgár és általában a balkáni település iránya északdéli volt és míg a horvátok a német-szlovén telepek és az Adria között már a Karolingok idejében többé-kevésbé szigorúan megvonható területen laktak, addig keleten a bolgár határ északon a Tisza vonaláig ért (I. tábla) és csak mikor Simeon bolgár czár a Dunától északra fekvő birtokait elvesztette (IV. tábla), fordult a bolgár település iránya dél felé. Asparuch és Tervel idejében (679—718) a bolgárok még nem érték el Sofia és Plovdiv vonalait (I. tábla); Koren és Omortag fejedelmek (802—31) épen csak átlépték a Balkán hegylánczát (II. tábla) és csak Boris czár a 864-diki szerződésben ismertette el a Belgrád—Ipek—Berat—Bitolia vonalig terjedő határokat a byzantin császárral, ki adriamenti tartományaival akkor már csak Valonán át érintkezhetett (III. tábla). A magyar nonfoglalás után Simeon czár a bolgár állam határait Mostar, Cetinje, Skutari, Durazzo és Valona birtokában az Adria-tengerig, délen Thessáliáig és Saloniki—Drinápolyig kitolta (IV. tábla), csak a szerbek megerősödésével, a XIV. században állván be a visszaesés és a rohamos hanyatlás, mely a bolgár hódítást a Moravától és Albániától keletre, Saloniki, Serres és Drinápoly vonalától északra, Macedoniára vetette vissza (IX. tábla).

A történettudomány hálával tartozik Zlatarski sofiai professornak, hogy e — bár modern térkép-vázlatokra rajzolt — megállapításokkal megajándékozta és velők a balkántörténet kutatóinak biztos vezérfonalat nyújtott.

A munka nagyobb része azonban azon 31 térképen nyugszik, melyek a bolgár faj mai lakóhelyét tüntetik fel és melyek azt mutatják, hogy míg a nyugatbalkáni területeken az ottomán hódítás a horvátokat az Adria mellől a Dráva és Száva közé, sőt a Dráván túl egészen Pozsony vonaláig felszorította, keleten a bolgárok a Dunától (tehát Dobrudsával együtt) délre Drinápoly, Saloniki és Albánia vonaláig megtartották régi telepüket (XV. tábla). Schafarik ezen 1842-diki megállapítását a helyszínen járt Bové francia utazó is megerősítette (XVI. tábla) és a német Kiepert Henrik térképe (XXV. tábla) csak annyiban módosította, hogy a balkáni település irányát Ochrida vonaláig délnyugat felé is megállapította, a Fekete-tenger mellett azonban jelentékeny török telepek maradványait mutatta ki, talán ez indokolván meg, hogy a berlini congressus delegátusai Kiepert

térképét használva, Bulgáriát ottomán suzerainitas alatt hagyták meg.

Az 1842—76. megállapításokat alapján igyekeztek megdönteni a Macedonia birtokáért harcra lépő balkáni fajok és a görög patriarchatus adatai alapján a francia Synvet, a konstantinápolyi ottomán lyceum tanára 1877-ben már a görög településre fektette a fősúlyt és Drinápolyon, Sumlán és a Dobrudsán át a Dunáig jelentékeny görög telepeket mutatott ki (XXVI. tábla), mi Kiepertnél (1876) és Sax Károly drinápolyi cs. és kir. consul térképen (1877) csak egy keskeny parti sávban Várnáig terjedt.

Még jobban megzavarodtak a színek Macedoniában, hol a románok, görögök és szerbek észak és dél felé nyomulva, erőteljes nemzeti politikával igyekeztek úrrá lenni a bolgár lakosság fölött, mi nyilvánvalóan a kipusztult török területek visszahódítása körül folyt küzdelem hatását tükrözte.

E miatt hajtották végre a bolgárok 1885-ben a bolgár-roméliai uniót, hogy a minden oldalról jövő támadások ellen védekezni tudjanak és hogy felkészüljenek egy nagyobb küzdelemre, mely röviddel a berlini szerződés után az utolsó török hódítás, Macedonia felszabadítása körül kitörni készült. A küzdelem azonban ekkor már az osztrák-országi ellentét keretében mozogván, Bismarck herceg Németországnak a Kelet iránt mutatott teljes érdektelensége mellett mesteri kézzel hátrította el a hatalmak összeütközését, mely a 90-es években az osztrák-országi macedóniai reformatio formájában már végleg elnapolva látszott, mikor a britt külpolitika 1908-ban az osztrák-országi accordnak a revali egyezményben véget vetett és Oroszországot maga mellé vonva, Macedonia ügyét napirendre tűzte. Az új-török forradalomtól keltett rövid ellenhatásra 1912-ben a balkáni népek hadbavonulása és Macedonia megszállása volt a válasz, annak eredménye azonban Bulgária leverése és a bolgár területek felosztása volt és ennek revisióját kereste a bolgár nemzet abban a bolgár háborúban, melyet 1915-ben megindított és melynek eredményeit Rizov berlini bolgár követ a balkáni kérdés végleges rendezése érdekében — a bolgár exarchatust megszervező 1880. február 28-diki fermán alapján, mely a Dobrudsát, Nist és Pirotot, Üszküböt és Velest, Ochridát és Bitoliát, Saloniki és Kavala vidékét bolgár területeknek nyilvánította és melyet az ottomán hatóságok vezetése alatt és a görög patriarcha ellenőrzése mellett megtartott népszavazás is megerősített — a következőkben foglalta össze: Törökország az 1915. szept. 6-diki bolgár-török szerződésben biztosított területét meg fogja tartani; Románia visszatéríti a Dobrudsának 1878-ban és 1913-ban

Bulgáriától elszakított részeit; Bulgária visszanyeri az 1878-ban és 1913-ban elvett Macedóniát és a Dobruzsát, valamint Nist és az 1833-ban elvett Timok—Dunaszögletet, hogy Közép-Európával közvetlen összeköttetésbe lépjen; Szerbia lemond Nisről, a Timok—Dunaszögletről és Macedóniáról, de bekebelezi a szerb Kossovopoljét, egyesül a szerb Montenegróval és Antivariban, Dulcignóban utat nyer az Adriához; a független államéletre képtelen Albániát Szerbia (Durazzo), Bulgária és Görögország (Valona) osztják meg és Bulgária kijárást nyer az Adriához; Görögország bekebelezi Epirost és déli Albániát, de macedóniai hódításait Bulgáriának engedi át.

Melegen óhajtjuk, hogy Rizov követnek nagy tudással és szorgalommal összeállított térképgyűjteményét minél több szonnal forgassák azok, kik bolgár szövetségeseink és a balkáni kérdés iránt, de azzal kapcsolatban hazánk jövője iránt is, melynek szomszédságában most dől el, hogy egy új háborúnak marad-e csirája, érdeklődnek.

Horváth Jenő.

Folyóiratszemle.

A Hét. 1918. 18. sz. *Sz. K. A magyar állam életrajza.* Szekfű Gyulának a *Politische Bücherei*-ben megjelent »Der Staat Ungarn« és magyar fordítását méltányoló ismertetés.

Alkotmány. 1918. 200. sz. *H. Ö. A régi Buda templomai.* Budának eltűnt templomaira vonatkozó adatokat közöl.

Archaeologiai Értesítő. XXXVII. (1917) kötet 1—5. szám. — *Marosi Arnold: A székesfehérvári múzeum dunapentelei régiségei.* Dunapentele (Intercisa) a székesfehérvári múzeum gyűjtőterületén fekszik, de azért ebben a múzeumban nagyon szegényesen képviselt, — mondja a szerző, mi pedig hozzátehetjük, hogy a mennyire ebből a leírásból megállapítható, legalább ennyi, de úgy emlékszünk jóval több van Mainzban, a Römisch-Germanisches Zentralmuseumban. A székesfehérvári múzeumban ós- és rómaiakori darabok vannak erről a lelőhelyről. Felsorolja őket egyenként, de valami sokat nem érünk ezzel, mert elképzelésünknek egyetlen kép áll segítségére; az ismert példákra való hivatkozás itt-ott enyhíti a felsorolás unalmasságát. Olvasás közben egyébként az embert az Arch. Ért. 70-es évekbeli évfolyamainak szellője lengi körül. Félreértések elkerülése végett: a vidéki múzeumok anyagának leíró ismertetése nagyon is helyén való, sőt gondoskodni kellene róla, hogy a hol nincsen olyan szakember, a ki ezt elvégezhesse, oda küldjenek ki erre a célra valakit vagy valakiket. Ezeknek a leírásoknak azonban gazdagabb képanyaggal kellene támogatódniok s nem az Arch. Ért. a helyük, hanem a Múzeumi és Könyvtári Értesítő, a mint hogy a fennebb jelzett leiratás is a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének feladata volna. Az Archaeologiai Értesítőben a leletek tudományos feldolgozásának volna a helye, — ma, a mióta megvan a Múz. és Könyvtári Értesítő. — *Supka Géza: A nagyszentmiklósi kincs revíziója. II.* Szerzőnek már jelent meg egy ilyen című

dolgozata az Arch. Ért. 1915. évi folyamában; azért jelzi II.-nek ezt a dolgozatát. Amazt még 1914-ben írta, de az Arch. Ért. 1915. évi folyamának — különböző okokból való — késése miatt, csak nagysokára jelenhetett meg. Az itthoniak közül a kérdéssel szintén foglalkozó Sebestyén Gyula és Németh Gyula nem épen hízlegően nyilatkoztak Supka módszeréről és eredményeiről; a kérdésnek egy részlete külföldi folyóiratban is megjelenvén, különösen hangjának élességével ráduplázott Thomsen Vilmos az ótörök nyelvészet ismert képviselője. Mások azonban, így Karabaček József és Strzygowski József bécsi egyetemi tanárok, elismeréssel szólnak eredményeiről, s ha nem is azonosítják magukat teljesen a fejtegetésekkel, nem találnak semmi kárhözátandót, a mi az éles támadásokat igazolná. Most aztán megkapjuk Supka tárgyilagos és bár eleven, de komoly hangú válaszát. Összeszedi újabb adatait, a kérdést szélesebb alapokra fekteti s megindítja a második defensiv-offensívát, — hogy háborús műszóval éljünk. Először a Kr. születése táján a Pamír körüli területen lakó török népekre vonatkozó történeti adatokat gyűjti össze. Az ő okfejtése szempontjából fontosak ezek, valamint annak megállapítása is, hogy a szóban forgó ótörök népekre India felől erős hatással volt a buddhista kultúra, mint azt archaeologiai és történeti tények igazolják. Ezután megállapítja, hogy a nagyszentmiklósi kincs írásos anyagából 11 betű- és 2 elválasztójegy tekintetében egyetértenek ellenfelével; ellentét tehát csak 13 betűjegy tekintetében van, sőt — mivel bizonyos rendellenességeknek ilyeneként való felfogásában is megegyeznek — az eltérés 11 betűjegyre olvad. Ezeket nem lehet egyszerűen összevetni ótörök betűjegyekkel. Ezért kitérést kell tennie, melyben dr. Sebestyén Gyulával való lendületes polémia közben — nem hiányzik a gúny sem, a miért Sebestyén kissé »jovialisan« szolt hozzá első közleményéhez — megállapítja a bráhmī-kultúra elhatározó befolyását az ótörökségre s ezért indokoltnak tartja az ótörök írásnak a bráhmival való összehasonlítását. A bráhmī-írás pedig végeredményében valamelyik sémi írásra vezethető vissza, legősibb formájában. Még vitatott kérdés, hogy épen melyikre? Részletesen ismerteti a főbb felfogásokat s palaeographiai megjegyzések előre bocsátása után összehasonlító táblázatba állítja a bráhmī, nagyszentmiklósi kincs és ótörök írásjegyeit. Mindezeket részletesen magyarázza, majd alkalmazza a nagyszentmiklósi kincs képbén is bemutatott felirataira. Végül reflektál azokra a hozzászólásokra, melyek előbbi, valamint mostani dolgozatának kéziratára vonatkoznak. Ezekből érdekelheti a történést is, hogy Karabaček bécsi egyetemi tanár általánosságban helyesli és magáévá teszi Supka felfogását; különösen helyesli, hogy Supka az egyik aranykancsó díszítésének a Ganymedes-mondával való kapcsolatát teljesen elveti; a maga részéről inkább a Nimród-mondára vonatkoztatja, mire Supka találó analógiákat idéz Permidéki népvándorlaskori leletekből. Nagyon udvariasan: »soha el nem vitatható tekintélyét megillető tisztelettel« fogadja, de egyúttal czáfolja is Thomsen Vilmos nagyon erős hangú bírálatát; erre vonatkozik a 208. lapon levő pár soros közlés is. A nagy készületséggel támogatott fejtegetések olvastán az érdektelen szakember azt a benyomást nyeri, hogy azok a kérdést — ha véglegesen meg nem is oldják — csakugyan helyes mederbe terelték és előbbre vitték. Örvéndetes ennek a minket magyarokat közelről érintő kérdésnek ilyen intenzív tárgyalása s el kell ismernünk, hogy szerzünk, bár vele szemben nem épen használtak hangfogót ellenfelei, mindvégig,

a legkisebb kisiklás nélkül megőrzi mérsékelt, bár lendületes hangját. Ez annál nagyobb érdeme, mert ellenfeleinek erős hangját semmi tárgyi ok nem indokolja. — *Roth Viktor : Erdélyi oltárok.* Ilyen című, német nyelvű kötete (Strassburg, 1916.) után, mely előbb, de rövidebben »Magyarország Műemlékei« III. kötetében is megjelent, — most az eredmények összefoglalása a célja. A XII—XIV. századokból nem maradtak oltáraink. A XV.-ből hét van; legrégebbi az alma-keréki a század első negyedéből. Nem honi termék, mert különleges erdélyi festő-iskola sohasem létezett (!); művésze hazáját legfeljebb gyanítani lehet, de szerzőnk nem árulja el, hogy mire gyanakszik. Szintén bevándorolt festő műve a prázsmári oltár; a művész ulmi eredetű lehetett. A század végéről való a magyarfenesi kis szárnyas oltár, az alsóbajomi oltár, a medgyesi nagy szárnyas oltár s ugyanennek mesterétől származó nagyekemezei képtábla, végül a nagyekemezei oltár, melyet Wohlgemuth műhelyéből való mesternek tulajdonít. A XVI. századbeli oltárok száma 26; ezek közül 12 olyan, melynek mestere más-erdélyi oltáron nem dolgozott; a másik 14 közül nyolcz az ú. n. »nagy oltárcsoport«-ba tartozik és a »Stoss János által Segesvárott alapított és legénye s özvegyének második férje, Keresztély által tovább vezetett műhelyből származnak«. Szeretnők tudni, hogy ez a Keresztély, mint mester vándorolt-e be ide, mert ellenkező esetben már itt veszélyben annak a megalapításnak a helyessége, hogy »erdélyi festőiskola sohasem létezett«. Szerzőnk szerint ebből a műhelyből kerültek ki: Bene, Sövényesség, Rádós, Segesvár, Kund, Sorostély, Brulya és Paratély oltárai. Vincentius — »hihetőleg idegenből bevándorolt« és — Simon ottani szobrász családjába beházasodott nagyszebeni festőre vezet vissza a: nagydisznódi, nagysinki, tatárlaki oltárokat és egy nagyszebeni predellát. 1510-ből való a csikszentléleki, néhány évvel fiatalabb a somogyomi, 1522-ből való a táblási oltár. A földvári (Brassó megye) oltár művésze nemcsak Schongauert használta, hanem az olasz művészettel is érintkezésbe jutott«. A »nagyoltárcsoport« darabjait egyenként ismerteti. Legfontosabb adatai: A benei oltáron, melyen 1513. évszám van és festészeti részében Stoss János műve, félreismerhetetlen a lengyel befolyás; szobrának készítője »egy Frank-földről bevándorolt legény«. A rádosi oltár két szobrát Veit Stoss készítette, kinek 1522. és 1525. brassói tartózkodása oklevelekből megállapítható. Ifjabb Veit Stost gyanítja a brulyai (1520. évszám) oltár egyik szobrának mesteréül. A berethalmi oltár 1515-ben épült és szintén erős lengyel vonatkozásokat mutat, de Schongauer, Fr. Herlin és Dürer metszeteket is követ. Ugyan-eből a műhelyből való a bogácsai (1518) és segedisi (1520) oltár is; utóbbi szerkezetében eltér a szokásostól, a mi természetesen ismét csak »iskola«. Legjelentősebb XVI. századbeli erdélyi oltár a szászsebesi (nem 1418, hanem 1518-ból!!). Említi még a nagyszebeni Mária-templom főoltárát, továbbá a nemesi és földszini oltárokat. Valószínűleg Stoss János utódjának, Keresztélynek segesvári műhelyéből való a csikménasági és székelyzsombori oltár. Legfiatalabb — 1550 utáni — a holtövényi. Azután egy sorozat részletet sorol fel e századból. A XVII. században kétféle oltár épült: egyfelől ragaszkodnak a gótikus szárnyas oltár alakjához, másfelől egy olyan típus keletkezik, melyen »oszlopokból, oromzatokból és faragott oldaldiszkekből álló keret foglal be egy középrészét«. Az első csoportba hét oltár tartozik; ezek festményei kivétel nélkül csekély értékűek. A második csoport darabjai különböző jelentőségűek. A XVIII. sz.

első feléből való oltárok közös jellemzője a faragott díszekhez való ragaszkodás; e korból az oltárok egész sora ismeretes. A későbbiekre nem terjeszkedik ki. Befejezésül hangoztatja, hogy az egyes mesterek származását és hazáját illető kérdésekben kimondott véleményét nem minden esetben tekintí végrelesnek, — a minthogy az természetes is. — *Divald Kornél: A bátyjai Szent Egyed templom.* Ez a negyedik közlemény a templomról s annak oltáiraival foglalkozik. Számuk — a főoltáron kívül — tizenkettő, az idők folyamán részben megújítva és kicserélve. Irott adat, mely ez oltárok mestereiről, stb. felvilágosítást adhatna, kevés van s mivel művészi sajátosságaik is nagyon eltérők, készítők tekintetében sokszor igen nehéz határozott következtetést levonni. Csak az látszik nyilvánvalónak, hogy nagyrészt vándor festők és szobrászok alkotásai s bártfai művészi iskoláról, mint régebben hitték némelyek, alig lehet szó, hanem a szomszédos lengyel földdel, meg Kassán és a Szepességben dolgozott mesterekkel való kapcsolatokat árulnak el. De vannak klasszikus tökéletességű darabok is, melyek Budáról származhatnak. A főoltárt a XV. században történt renoválása óta háromszor újították meg, csupán Szent Egyed szobra származik a XV. századból. Ugyanerre a korra, a XV. század 30-as éveire, mutat a ma ú. n. Szent András — eredetileg Mindszent — oltár. Egyidős volt a Szent Borbála és Szent Katalin oltár, az utóbbi azonban nincs meg. A Mager-kápolna Mária oltárának nevet adó szobra, Tarner (Tornai vagy Tarnowi) István műve, míg a szárnyak szobrain segédjei kezére ismerünk. Az alakok elrendezése és képzése tekintetében legközelebb áll hozzá a Szent Erzsébet oltára. Az északi hajó oltárai a XVI. századból valók. Az Anna-Apollonia oltár szárnyképein már a renaissance befolyása látszik; az 1505-ből való Mária oltár képeinek egy része valószínűleg Stancel Theophiltól való. Említi még az átfestett Pieta, továbbá a Vir dolorum s az 1524. évszámmal datált Szt. Miklós oltárt. Ebben a hajóban van végül a templom két legfigyelemreméltóbb oltára, a Szent Keresztről és Krisztus születéséről nevezettek, a XV. századból. Végül szól a templom egyéb szobrászati díszeiről: a diadalív óriási kálvária-szerkezetéről, egy kis keresztről és az Atya-isten csoportról. Végül felsorolja a templom díszítésében résztvevő festőket. — *Gerevich Tibor: A krakói Czartoryski-képtár olasz képei.* Negyedik és befejező közlemény, mely előbb a Lorenzo Veneziano, Carlo Crivelli, Rocco Marconi, Vincenzo Catena műhelye és Palma Vecchio által képviselt *velencei iskola* képeit mutatja, majd Rafael révén a *római iskola* kerül sorra; végül néhány olyan képet említ fel, melyekkel csak röviden végezhet. A rajzok közt Sarto, Spagna, Pierin del Vaga, Domenico Tiepolo, Guercino mesterektől származók vannak. — A »*Vegyes közlések*« első czikke *Lindau G.* (Berlin): *Növényi maradványok a tőszegi Laposhalom őskori leleteiben.* A halomban, melynek benépesedése tudvalevőleg a neolithos és előrehaladt bronzkor közé esik, néhány növényi maradvány is van. A gabonafajokat leginkább a közönséges árpa, veteményborsó és a lencse képviseli; előfordul még számartóvis, zsurló, egy körte és egy gubacs. — *S(upka) G(éza): A halászó madár típusához* czímen megjegyzéseket tesz Takács Zoltánnak az Arch. Ért. 1915 (XXXV.) évi folyamának 216—217. lapjain közölt típus-származtatásához, melynek során a szegedőthalmi halászó sas típusát kínai földön levő ábrázolásból vezeti le. Megállapítja, hogy a szóban forgó kínai földön levő emlék ábrázolása épen a nem-kínai középzásiai művészetre jellemző, felírt része pedig a Kinára gyakorolt turk hatást bizo-

nyítja. A maga részéről úgy az európai, mint a kínai földön szereplő motívum forrását — bizonyára nagyon helyesen! — Mezopotámiában állapítja meg s kelet felé terjesztőjét az ótörök kultúrában látja: erre most újabb bizonyítékokat sorol fel. Nyugat-Európában is megvan a motívum a kora-középkorban, Irán területén pedig még a XVII. sz. derekán is előfordul. — *H(radovay) L(ászló) (?)* a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött 1545 július 19-én kelt rövid oklevelet közöl *Műtárgyak pusztulása régi időben* czímen. — *V(arjú) E(lemér)* ugyanonnan *Fegyverek ára a XVI. században* czímen közöl két rövid oklevelet. — *Hradovay László: Viselettörténeti adalékok* czímen közöl ugyanonnan négy számlát. — *Kemény Lajos: A kassai Szent Erzsébet-egyház restaurálása a XVIII. században* czímen számadási adatokat közöl. — Végül *Janicsék József: Régi harangok Sáros megyében* czímen Oszikó, Iványos, Alsófricske, Uszpeklény, Ternye, Magyarraszlavicza, Cseres, Czígla, Kapivágás, Kapinémethalva, Nagysáros, Felsőköcsény, Karima, Eperjes, Péchújfalva, Litínye, Szentmihályfalva és Ruzsoly községek harangjairól tesz rövid említést, leginkább felirataik közlésére szorítkozva. — *Szemle* rovatban *Csoma Józsefről* (H-tól), *dr. Hoernes Móriczról* (Bella Lajostól), *Radisics Jenőről* (H. L.-tól), *br. Szalay Imréről* [V(arjú) E(lemér)től], *Thallóczy Lajosról* (ugyanattól), *Tömörkény Istvánról* (Móra Ferencztől) szóló nekrológok után *Tömörkény István* ad a *Szegedi Somogyi-könyvtár és városi múzeum* 1916. évi fejlődéséről és állapotáról kivonatost jelentést, majd *Jegyzőkönyvek* következnek. — *Az Irodalom* rovatban *Bella Lajos* részletesen ismerteti *br. Miske Kálmán: Versuch eines chronologischen Systems der Ungarländischen Bronzezeit* cz. tanulmányát, mely az Archiv für Anthropologie különnyomataként önállóan is megjelent. Örvend, ha szakembereink valamely világnyelven is írnak, »... mert a kiskörű irodalmak átka, hogy a szakemberek vagy agyonhallgatják, vagy lebunkózzák, vagy tömjénbe fojtják egymást«. Az ismertetés értékes dolgozat. — *Finály Gábor: Nic. Densușianu, Dacia preistorica* cz. munkáját ismerteti még rövidebben, mint az Egyetemes Philologiai Közölnyben. Valóban csak czime szerint tartozik szakfolyóiratba az erről a könyvről való beszéd; de pl. tárczacikk-sorozatban élvezetes és tanulságos lenne a nagyközönség elé tárni, hogy milyen módon csinálnak tudományt és fejlesztenek politikai megalomaniát jó szomszédaink. — *Kenczler Hugó: Adolf Goldschmidt, P. C. Hübner és O. Hamburger, Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der Karolingischen und sächsischen Kaiser* cz. munkájának I. kötetét ismerteti részletesen. — *Varjú Elemér: Alfred Ritter von Walcher és Johann Ritter von Paukert, Burg Kreuzenstein an der Donau* cz. munkának szenteli a 250—261. lapokat. Elragadtatással szól a hamvaiból feltámasztott középkori várkastélyról. A kötet a bútorok, üvegfestmények, kő- és fafaragványok s a vár bemutatására szorítkozik; szöveg tekintetében nagyon szűkmarkú (8 oldal) s az is történeti szempontokat követ. Ismertető részletesen foglalkozik a képekkel, melyek közül hatot — részben hazai emlékekkel összevetve — be is mutat. — Végül *Kenczler Hugó: Paul Clemen, Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden* című művet ismerteti. — A kötetet a fontosabb eredeti cikkek német nyelvű kivonata zárja be.

Az Újság. 1918. 178. sz. *Váradi Antal: A szomszédban* czímmel Vác történetére vonatkozó adatokat közöl.

Budapesti Hírlap. 1918. 104. sz. *Takáts Sándor: Balassa Ádám házassága* czímmel a rettenthetetlen vitéz házasságtörési viszonyait

mondja el, melyet Hölgyi Gáspár feleségével, Balassa Zsuzsannával követett el, a miért börtönbe is került. Vagyonát és Hölgyiné javait is elkobozták. Sok kérés és közbenjárás után 1695-ben kegyelemlevelet kaptak azzal a kikötéssel, hogy egymást kerüljék. Elhidegülvén egymástól, Balassa harmadszor is megnősült. Vagyon a részét is visszakapta. — 122. sz. *Takáts Sándor*: *A furfangos mészáros*-ról szóló cikkében Gall János György mannheimi mészáros esetével foglalkozik, a ki feleségét bűbájossággal, boszorkánysággal vádolván, halált kért fejére. E mellett másoknak udvarolt. A neubergi fejedelem és a mannheimi tanács megvizsgálván az ügyet, látták, hogy Gall hazudik, megbüntették. Ismételt házasságtörése miatt számkivetésre ítélték. Ekkor Magyarországra jött s Maroson Flank Margit mannheimi hajadont vette nőül, a kivel Budán telepedett le. Egy idekerült mannheimi polgár megtudván a dolgot, bevádolta a budai tanácsnál. Az udvari kamara megszerezvén a pflzi gróftól és a mannheimi tanácstól a Gall háromszoros elítélésére vonatkozó írásokat, a budai bíróság 1696-ban Gallt négyévi börtönre ítélte. A városnak nem lévén pénze, hogy a bűnösöket a börtönben táplálja, 1698-ban a királytól Gall megkegyelmezését kérte. — 129. sz. *Gyarmathy Sándor*: *Aranyos-Megyes vára*. A századok folyamán sok viszontagságot ért ősi várra vonatkozó adatokat közöl. E várat, mely egykor Lónyay Zsigmond kastélya volt, mostanában herczeg Lónyay Elemér s neje Stefánia belga királyi herczegnő vette meg. — 151. sz. *Payr Sándor*: *Zrinyi Miklós prókátora* czimmel Witnyédy Istvánról ír, kivel Zrinyi a pozsonyi országgyűlésen ismerkedett meg s bizalmas viszony fejlődött köztük. Nemcsak ügyvédje, hanem titkára, bizalmas embere lett, a ki egészen az önfeláldozásig önzetlenül szolgálta urát. — 155. sz. *Takáts Sándor*: *«Oh végbelieknek dicséretes seregi.»* A végbeli magyar haderőről a török hódoltság korából ír, mint a nemzeti védelemnek, a nemzeti önállóságunknak legfontosabb tényezőjéről. Ismerteti a bécsi kormányzéseknek a nemzeti erő gyöngítésére és feloszlására irányult törekvését. A törökök kiűzetése után szélnek is eresztették a magyar katonát, hogy később német lábra állított császári ezredekbe szoríthassák népünket s ezzel örökre letűnt a végbeli élet. — 176. sz. *Takáts Sándor*. *A húdrágaság régen*. A XVII. századból közöl adatokat a húdrágaságról s azon módokról, a melylyel hazai és külföldi városok ennek enyhítésére törekedtek. — 189. sz. *Takáts Sándor*: *A költő és bányászgazda*. Balassa Bálint és Göppel Dániel bojczabányai bányászgazda közti viszálykodásra vonatkozó adatokat közöl. Továbbá helyreigazítja az irodalomtörténetírók azon adatát, hogy Balassa 1578. év elején jött Egerbe. A hivatalos jelentések alapján megállapítja, hogy Balassa az említett évben Liptóújjvárt tartózkodott s ott hadakozott. — 194. sz. *Ö. Görgey Artur száműzetésben*. Görgey Istvánnak a M. T. Akadémia kiadásában megjelent hasonló című munkájáról ír méltányló ismertetést.

Budapesti Szemle. Május. *Gróf Klebelsberg Kúnó*: *A népművelés Budapesten*. A népjóléti központ népművelési szakosztályának alakuló értekezletén tartott nagyérdékű előadásból bennünket két pont érdekel közelebbről: a nagyvárosok kialakulásának az állam politikai életére való hatása általános szempontból és Budapest kifejlődésének rövid rajza sajátosképen történeti összefoglalásként. Annak, hogy Budapest igazi városi egyéniséggé váljon, egyik leghathatósabb eszközt a múltak emlékének ébrentartásában látja. — *Moldován Gergely*: *A románok első barátkozása az oroszokkal*. Négy román krónikás előadásának alapján fölleveníti Moldova történetét a XVII. század

végén és a XVIII-nak elején, Serbán és Kantemir Demeter idejében. Elmondja a Kantemir-család történetét, viselkedésüket Serbán hatalmas gondolatával szemben, Nagy Péter actioját és Kantemir Demeter kétkulacos politikáját a galaczi megállapodástól az orosz őrségnek Jassyba érkezéséig. Röviden ismerteti a krónikák nyomán az orosz-török háborút az 1712. évi gyászos békéig. — *Peveszlényi Pál* : *Munkáskamarák*. Az intézmény történetét röviden jelzi Belgiumban (1887-aug. 16. 1—15. §.), Franciaországban (1882 : Villard tervezete ; 1891-évi törvény és az 1910. évi rendelet), Hollandiában (hivatkozva Bernhard Harms összefoglalására), Svájcban (Zürich 1897., Genf 1895.) és Olaszországban. Áttekinti a német viszonyok alakulását (Erzberger munkája alapján), részletezve a munkáskamara és munkakamara eszméjének a szembekerültét. Ausztriában ilyen mozgalom csak 1917-ben indult meg, míg nálunk a kérdést már 1901-ben felvetették maguk a munkások, részletesen pedig a Kossuth-Szterényi-féle törvényjavaslat 36. fejezete foglalkozik vele. Ezt a törvényt javaslatot a munkásság elégedetlenül fogadta. 1907-ben a budapesti kereskedelmi és iparkamara nyilatkozott a kérdéstről. — *D.* : *Budapest gyári iparának bölcsőkorából*. Siklóssy Lászlónak Kuny Domokosról írt könyvét ismerteti.

Június. *Márki Sándor* : *Thaly Kálmán emlékezete*. Thallóczy Lajos hagyatékában talált emlékbeszédfoszlányokkal élénkített széphanjú emlékezés. Az érdekes subjectiv megjegyzésekén kívül figyelemreméltók Thalynek a Rákóczi-cultusba való beleolvadását, lelkének ilyen irányú kifejlődését rajzoló lapok, a kurucz-balladák védelme (psychologiai valószínűség) és a Bay Ilonához kapcsolódó nemes szerelem tanulása. Az emlékbeszédben egyébiránt az az örvendetes ígérlet is kifejezésre jut, hogy Márki a megboldogulttal önálló munkában is foglalkozni fog. — *B. Wlassics Gyula* : *A magyar állam életrajza*. Szeftű Gyula könyvének rendkívül méltányló bemiutatása. Két szempontját emeli ki, hogy 1. a magyar állam-egyéniség egész élete folyásán csupán a magyar nemzet terméke volt, 2. hogy a magyar állam megalakulásakor elszakadt kelettől és belépve a keresztény-germán kulturközösség keretébe, azzal kevés megszakítással folyton kapcsolatban maradt. Elismeréssel szól Szt. István államférfiúi alakjának bemutatásáról, az Árpádok patrimonialis királyságából a rendi állam kialakulásának rajzáról és Széchenyi István méltatásáról. — *Ravasz László* : *Széchenyi hatásának tülka*. Emelkedett hangú, szónoki elmélkedés. — *Moldován Gergely* : *A románok első barátkozása az oroszokkal*. A folytatólagos közlemény tájékoztat Kantemir további sorsáról, Kurt basa, majd Lupul moldvai szerepléséről, elbeszéli Brankován dolgait és lajstromba szedi Kantemir tudományos működését. — *Siklóssy László* : *Verancsics Antal mint műpártoló*. Rövid életrajzi bevezetés után a czikk a Monumenta H. H. tizenkét kötetes Verancsics-anyagából, közlésekkel élénkítve, ismerteti Verancsics műpártoló (Elver boroszlói és Dániel sárvári festő) és archaeologus hajlandóságát (Honterushoz való barátságát, Erdély térképének a tervét); rámutat bibliophil természetének jelentkezésére (Bonfini) és numizmatikai érdeklődésére (Faberinus pénze); példát hoz fel az építészet, zene, sőt táncz iránti lelkesedésére és testamentomának rövid ismertetéséig. — *Divéky Adorján* : *Magyarok és lengyelek a XIX. században*. Mária Terézia a magyar korona jogára való hivatkozással vette birtokába Galiciát, de Ausztriához csatolta. 1790-ben a lengyelek vetik fel a hazánkhoz való kapcsolódást, I. Miklós czár mozgolódásának hírére 1830-ban a király hozzá is járul elvben az országgyűlésnek ezt illető tervéhez,

de a nov. 29-én kitört forradalom után, megszabadulván a kényszertől, a tervet hamarosan elejtette. A két nemzet között a rokonszenv e forradalom kapcsán kapott legerősebb lángra. Kezdeté a vármegyei mozgalom, folytatása az országgyűlésen Balogh, Borsiczky, Deák és Kölcsey szónoklatai. A lengyelek hálás elismerésének emlékei Wolowszky herczegnek a varsói forradalmi országgyűlésen mondott szavai, Niemcewicz irata, a nemzeti kormány kiáltványa, a kettőről folyt vita, melyet Paszkievics hadiműveletei szakasztottak meg, a párizsi lengyel bizottság ismételt iratai, melyeket a szerző a rappeswili múzeum Chodzko-kézirataiból ismertet, a hol a magyar rendek megnyilatkozásai is meg vannak örökítve. — *Császár Elemér: A magyar irodalom bölcselete.* Beöthy Zsolt ötödik kiadásban megjelent könyvének (A magyar irodalom kis-tükre) meglehangú méltatása. — *Bán Aladár: Strauss Adolf könyvei keleti szövetségeseinkről.* Könyvismertetés.

Eperjesi Lapok. 1918. 21. sz. *Fábry Viktor: Sáros vármegye utolsó 48-as honvédtiszteje ravatalánál.* Meleghangú megemlékezés Meliorisz Kálmán 48-as főhadnagyról.

Eszteendő. 1918. január. *Az új párt.* (Pártalakítás 1840 körül.) Báró Fiáth Ferencznek 1878-ban megjelent emlékirataiból gróf Széchenyi Istvánnak pártalakítására vonatkozó részletét közli. — *Feleky Géza: 1762—1917.* III. Péter czárnak Nagy Friggyessel kötött békeszerződéséről ír, mely mintegy praecedense a Lenin és Troczkij békeajánlatának. — Szeptember. *Kossuth Lajos levelei egy fiatal leányhoz.* Kossuth 1884—1885. évekből való 14 intim levelét rendezte sajtó alá Jaulusz Ilona. Hatvany Lajos bevezetést írt hozzá.

Földrajzi Közlemények. 1918. 1—2. sz. *Dékány István: A földrajzi tudomány módszere és ismeretana.* Megállapítja, hogy a földrajz-tudomány a természeti viszonyok és az emberi kultúra közötti kapcsolat felderítésére van hivatva. — 3. sz. *Bátky Zsigmond: Attíla főszálláshelye és palotája.* Priscus adatainak elemzéséből megállapítja, hogy a szálláshely Szeged helyén vagy attól alábbra feküdt, a palota pedig ázsiai művészet terméke. — 4—5. sz. *Bátky Zsigmond: Székesfehérvár kialakulásának és földrajzi helyzetének vázlatja.* A meglepedés okainak és körülményeinek okait adja elő vázlatosan, de mélyreható elemzéssel.

Köszeg és Vidéke. 1918. 22. sz. a. j.: Régi följegyzések alapján *A Benők Mihály alapítvány* címmel az 1775. márcz. 28. kelt végrendeletet ismerteti, melyben vagyonát közzélokra hagyta. — 23. sz. a. j.: *Városi számadás 1660-ból. Pallosvétel.* Régi jegyzőkönyvek alapján a városnak 1660. bevételéről és kiadásairól közöl adatokat, továbbá a Vilianus hóhér pallósáról, a melyet a város 1662-ben megvett. — 25. sz. a. j. *Kliss (Klisch) predicatorrá* választását ismerteti. — 26. sz. a. j.: *Szakonyi synodus.* A reformatio hívei üldöztetésnek voltak kitéve a hatalom részéről. 1660-ban Musay Gergely püspök a várost a szakonyi synodusra meghívta, »föltalálni a modgiát mikép kölletnek az mostani Persecutiót lechillapitany«. A város követeiket küldött, a kik jún. 10-én számoltak be küldetésekről. Azonban az eredményről a városi jegyzőkönyvek nem számolnak be. Azonban a kiküldöttek 1662-ben a magistratusi ülésben beszámolnak a »religio dolgában« a pozsonyi országgyűlésen tett eljárásukról. — 28. sz. a. j.: *Háborús előkészületek a muliban.* Régi jegyzőkönyvek alapján a törökök elleni harcokról és az arra történt előkészületekről ír. — 29. sz. a. j.: *Jezsuiták letelepítése* címmel a jezsuiták községi letelepítésének egyes részleteit világítja meg. — 30. sz. a. j.: *Köszeg sz. kir. város követküldése.* Az 1659-iki pozsonyi országgyűlésre küldendő

követválasztással és az ezzel járó szokásokkal foglalkozik. — 31. sz. a. j. : *A fekete rém*. A XVII. században dühöngött pestisről és az ellene tett óvintézkedésekről ír. — 33. sz. a. j. : *Homo regius városunkban*. Kolonics kamarai elnök 1675-ben felszólította Kőszeg városát, hogy a tanács »eleiből« négyet candidáljon, a kik közül a király egyet választ-hasson. A homo regiusnak kötelessége a gyűléseken jelen lenni, az árvákra és egyéb dolgokra, különösen az ő fölségére nézőket illetőleg tekintettel legyen. Az első homo regius, kit 1676. ápr. 7-én megválasztottak, Somogyi András volt.

Magyar Nyelv. XIV. évf. 3—4. füzet. *Hóman Bálint* : A magyar nép neve és a magyar király czíme a középkori latinságban. — *Pais Dezső* : *Homorog* helynév eredetileg hajlást jelentett. — *Melich János* : *Latin jövevényszavainkról*. Az Egyiptom, Efezsom, Korintom, Aténás tulajdonnevek alakjai az eredeti latinnak hibás fordításai. — *Jakubovich Emil* : *Erge*. Több Szatmár-, Szabolcs-, Zemplén-megyében előforduló helynévben lévő, »erge« szó kihalt s valamikor »ér, fok, lapos« jelentése volt. — 5—6. *Mészöly Gedeon* : Vitnyédy Istvánnak, a költő Zrínyi bizalmasának leveleire hívja fel a figyelmet, melyek eddig csak szemelvényesen, s így is rosszul vannak kiadva. — *Tolnai Vilmos* ismerteti Domanovszky Sándornak, a Fejérpataky-Emlékkönyvbe írt értekezését a mázsaszekerről; evvel kapcsolatban bemutatja a kocsinak legrégebb magyar ábrázolását a Wathyay-codexből. — *Melegdi János* a legrégebb magyar császárt magyarázza. — *Jakubovich Emil* az Edvi, Edvén hely- és család-névről értekezik.

Magyar Nyelvőr. 1918. 3—4. füzet. *Zolnai Gyula* : *Hanság*. A Fertő keleti szélén elterülő Hanság alapszava »han« és »hang«, mely mocsarat jelent s ma már csak helynevekben fordul elő, így a csallóközi Hammeg-ben, mely mocsár mögét jelenti.

Magyarország. 1918. 127. sz. *Siklóssy László* : *Költő és amatőr*. Bisticci Vespasiano emlékirata alapján Janus Pannoniust, mint költőt és amatőrt mutatja be. — 128. 131. sz. *Móricz Pál* : *Az első honvédszászló*. Adalékok a m. kir. honvédség történetéhez. — Az 1869. okt. 31-én megtartott felszentelési ünnepély lefolyását írja meg. Az első honvéd zászló szalagja Erzsébet királyné felügyelete alatt és utasítása szerint készült. Az ünnepélyen maga a királyné is részt vett. — 139. sz. *Móricz Pál* : *A honvédség első főparancsnoka*. József főherczegnek, a honvédség 1868-ban a király által kinevezett főparancsnokának jellemzését adja. — 159. 166. sz. *Siklóssy László* : *A magyar Simplificissimus* címmel az »Ungarischer u. Docianischer Simplificissimus« XVII. századi műről ír ismertetést. — 165. sz. *Móricz Pál* : *A pesti honvédszászlóalj parancsnokai*. A zászlóalj parancsnokaira vonatkozó jellemző adatok. — 175. sz. *Móricz Pál* : *A honvéd ágyú*. Adalékok a m. kir. honvédség történetéhez. Adatok a honvédségnek ágyúval való ellátásáról s a cs. és kir. közös hadügy-miniszterium részéről tanúsított akadékoskodásáról. — 177. sz. *Siklóssy László* : *Kassa a XVII. század közepén*. A Simplificissimusból közöl Kassára vonatkozó részleteket. — 184. sz. *Siklóssy László* : *Simplificissimus a törökökkel csatázik*. A Simplificissimusból vett adatok. — 188. sz. *Móricz Pál* : *A pesti honvédek első hadgyakorlatai*. Az 1869. aug. 25-én a Rákos mezején ő Felsége jelenlétében lefolyt gyakorlatokat ismerteti. — 189. sz. *Siklóssy László* : *Simplificissimus a bányavárosokban*. A Simplificissimusból vett részletek. — 193. sz. *Siklóssy László* : *Szent István, a műpártoló*. Szent István által épített templomok közül, különösen a székesfehérvárirra vonatkozó adatokat közöl Hartvik

püspök leírása nyomán. — 195. 206. sz. *Móricz Pál*: *A pesti honvédek Szegeden*. Az 1870. őszén Szegeden tartott dandárgyakorlatokat írja le.

Numizmatikai Közlöny. XVI. évf. 1917. I—II. füzet. *Gohl Ödön*: *A magyar királyok koronázási érmei*. A magyar koronázási emlékérmek sorozatát állítja össze. Ezek egy részét eddig vagy nem tették még közzé, vagy pedig nagyon szétszórva ismertetik különböző forrásművek. 255 fajta koronázási emlékérmét ír le II. Lajos 1508-iki koronázásával kezdődőleg IV. Károlynak 1916-iki koronázásáig. Első sorban a koronázás alkalmával a nép közé szórni szokott *zsetonokat* említi föl, — melyeknek eredetét a római köztársaság korába a *massilia*-ra vezeti vissza — azután a nagyobb, művészi kivitelű *medáliákat* írja le, melyeket legtöbbször csak a koronázás után készítettek és osztottak szét. A sorozat magába foglalja a *hibrid* koronázási emlékérmeket, valamint a királynéknak külön, vagy férjével közös koronázási emlékérmeket is. Kár, hogy költség kímélése végett nem adta az egyes fajok képét, a mi ezen összefoglalás használatát a meghatározásoknál nagyon megkönnyítette volna! (A közlemény különnyomatban is megjelent.) — *Zimmermann Lajos*: *A Bassarabits-féle gyűjtemény*. Néhai Bassarabits Sándor m. kir. honvédezredes és neje által a Numizmatikai Társulatra hagyományozott éremgyűjtemény keletkezését ismerteti röviden. — *Szentgáli Károly* pedig *A gyűjtemény ismertetése* címmel az 1457 darabból álló collectio nagyobb csoportjait s ezek nevezetesebb darabjait sorolja föl. — *Harsányi Pál*: *Adatok a C. N. H. III. kötetéhez* (VIII. közl.). I. Ferdinánd denártípusait s ezek változatait folytatja. A *VIK* jegyben Bernhardus Behem, Johannes Dobrawiczky és Körmöcz nevének kezdőbetűjét látja. A verdejegynélküli (176. sz.) denárt a *bécsi* verdében készültnek tartja. A *H—N* jegyűekről (185—188. sz.) azon föltevésének ad kifejezést, hogy azokat a Ferdinánd pártjára állott Nagyszébenben verték. Az *L—G* jegyben Leonhart Gruebernek, a kostaincai pénzverde egyik bérülőjének a nevét állapítja meg. — *Gohl Ödön*: *Háborús emlékek* (VII.). Folytatja a Num. Közl. XIII., XIV., XV. évfolyamaiban megjelent háborús tárgyú emlékérmek és jelvények sorozatát. — *Különfélék* rovatában a többek közt a Num. Társulatnak a miniszterelnökhöz koronázási emlékérmek veretése ügyében intézett — sajnos mindmáig eredménytelen — kérvényét találjuk.

III—IV. füzet. *Balogh Albin*: *Egy kis hozzászólás a »Magyar Pénztörténet»-hez* c. alatt Hóman Bálint könyvének egyes helyeit és megállapításait kifogásolja. — *Erre Hóman Bálint*: *Megjegyzések Balogh Albin hozzászólására* címen felel. — *Plank Sándor*: *Átvert pénzek*. Kunváry Fülöpnek a Num. Közl. 1902-iki évf.-ban ugyan-ezen cz. alatt megjelent cikkére azt állapítja meg, hogy nem *átverés*-sel van az ott említett pénzdarabnál dolgunk, hanem egyszerűen *ráveréssel*. Ez pedig a verdét meglehetősen valamelyik honvéd-vendég kívánságára történt emlékül. — *Harsányi Pál*: *Adatok*. (IX. közl.) I. Ferdinánd denárainak közzétételét folytatja és fejezi be. A 194. sz. a. *N—S* eddig meghatározatlan verdejegyű denárról azt mondja, hogy Zrinyi Miklós verette s e betűk Nicolaus von Serin kezdőbetűit jelentik. I. Ferdinánd obulus-típusainak közlése után Miksa körmöczyi veretű tallértípusaiból tesz közzé 9-et. — *Plank Sándor*: *A pénzverés és pénzváltás adminisztrációja*. Szentgáli Károly és Hóman Bálint föltevéséivel szemben azt vitatja, hogy a XII. századi magyar pénzverőházban a pénzverők számát legalább is 70-re, a segédmun-

kásokkal legalább 210-re, az öntők s olvasztók bevonásával legalább 250-re kell tennünk s ekkor is legalább 150 munkanapot kell számítanunk egy esztendőre. — *Gohl Ödön: Háborús emlékek* (VIII.) Előző cikkeinek folytatása, kiegészítése a hadsegélyző hivatal által (Budapest) az aprópénzhiány enyhítésére kibocsátani szándékolt jótékony pénzjegyeinek, Miskolcz város közlélelmzési vállalata pénztalványainak, a magyarországi hadifogoly-táborok közül Bologasszony, Csót, Dunaszerdahely (v. ö. ezt előzőleg 153—156. sorsz.-mal), Hajmáskér, Kenyérmező, Nagymegyér, Nezsider, Ostffy-Asszonyfa, Sopronnyék, Zalaegerszeg papir- és ércz szükségpénzeinek, Kontsek Géza (Debreczen), Untergutsch Hugó (Versecz)-féle kereskedőcégek utalványainak, 10 és 2 filléres háborús váltópénzeinknek leírásával. — *H. Fekete Péter: Arany századik születési évfordulójának érmei*. Beck Ö. Fülöp által mintázott s Kőrmörczbányán vert nagyobb emlékérem leírását és képét és Wirth János és Fia budapesti ékszerészczég által készített kisebb emlékszeton leírását adja. — *H. P.: Éremleletek*. 12 lelet rövid lajstroma. — *Múzeumok, gyűjtemények* rovatában a nyitrai, miskolczi, székesfehérvári, magyar nemzeti, szegedi múzeumok és az esztergomi benczés főgymn. éremgyűjteményének utóbbi gyarapodásait találjuk. — *Irodalom* rovatban *H. P.* ismerteti részletesen *Harkó Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608.* cz. doktori értekezését, mely nagy szorgalommal összeállított s ezen kor pénztörténetéről eleven képet nyújtó munka.

Nyelvtudomány. VI. kötet. 4. füzet. *Schmidt József: A hethita kérdés.* A hethita (hettita, chetita, hittita) nép csak újabban merült föl az ókori történet homályából. Hittim néven már az ó szövetségben előkerülnek. Kr. e. a 2. évezred folyamán hatalmas nép voltak, Babylon és Egyiptom mellett a kelet harmadik nagyhatalma, melynek középpontja Kisázsia keleti része, Kappadokia és Kilikia táján volt. 1906-ban fedezték fel a régi Hatti főváros romjait a mai Boghazköj falu mellett. Mintegy húszezer, részben hieroglyph, részben ékírású agyagtábla szól e letűnt nép történetéről és műveltségéről. E nép, úgy mint a szintén nemrég fölfedezett »tochar« nép, az indogermán nyelvcsaládba tartozott.

Nyugat. 1918. 10. szám. *Boross László: A világháború hadtudományi conclusiói.* A mostani milliós hadseregekkel vívott háborúban, melynek terjedelme a maximális harcvezonal, a régibb taktika túlszárnyaló eljárása lehetetlenné vált. Maximális harcvezonal az, a mely minden lehető pontot magába foglal, pl. nyugaton Svájcztól az északi tengerig. Itt csak a maximális front áttörése idézhet elő döntést. Ez azonban az egyik félnek olyan anyagi és erkölcsi felfőbbbségét kívánja, a melyet eddig egyik sem tudott véglegesen elérni. Innen a legnagyobb támadásoknak pillanatnyi sikerei, de bizonyos idő múlva való megállásai. — 12. szám. *Gellért Oszkár: A nyugati hadjárat.* A márczius 21-én kezdődött német támadások egészen új stratégiai eljárást mutatnak: hirtelen előnyomulás és ép oly hirtelen megállás, hogy más ponton újra támadjon. A régi stratégia a támadást mindig ott erőszakolta, a hol megkezdte. — *Vármái Dániel: Kerenszkij* meglepő fordulatokban gazdag pályájának emelkedése és hanyatlása.

Ország-Világ. 1918. 18. sz. *Markó Miklós: A hol a Kossuth-bankó papírja készült.* A nagyszlabosi és masznikói első magyar papírgyár történetét adja, a gyáralapító Hornbacher Keresztély unokájának birtokában levő följegyzések alapján. A masznikói gyárban készí-

tették a szabadságharcz alatt a Kossuth-bankóhoz felhasznált papirt és más állami okmánypapirt. — 21. sz. *Váradai Antal: Május hatvankilencz év előtt.* Az 1849-iki hivatalos lap májusi számából közli az ország kormányzójához beérkezett tudósításokat. Ezek közül a Görgeyéi a legérdekesebbek.

Pester Lloyd. 149. reg. sz. *Marczali Henrik: Ein englischer Admiral* címmel Lord Beresford 1916-ban megjelent »The memoirs« munkájának ismertetése.

Protestáns Szemle. 1918. 1—3. füzet: *Schneller István: Comenius és Apáczai.* Azt a kérdést vizsgálva, hogy Apáczai a maga nevelési elméletében és szabályaiban független volt-e Comeniustól vagy nem, arra az eredményre jut, hogy itt nem is a függetlenség kérdése a lényeg, hanem hogy mi Apáczai sajátos czélgondolata s élete önállóságának alapja? — *Sámuel Aladár: A református pap a XVII. században.* E század a ref. egyház történetének legszomorúbb időszak a s ebben mutatja be a cikk a ref. papságot igehirdető és írói munkásságában, képzettségében s tudományos készültségében.

Sárospataki Hírlap. 1918. II. évfolyam. 1., 2. sz. *Gulyás J.: Mikes Rákócziya.* Mikesnek Törökországi Leveléből Rákóczit jellemző részleteket közöl.

Soproni Napló. 1918. 114. sz. *Krónikás: Zrinyi soproni prókátora.* Witnyédy Istvánnak, kit Zrinyi titkárává, bizalmasává tett, jellemzése. Átvéve a Bud. Hírl. 151. számából.

Uránia. 1918. 3. sz. *Podhradszky György: Ukránia.* Rövidre fogott föld- és néprajzi ismertetés; történelmének áttekintése, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra, melyek a IX. századi arab-perzsa forrásoktól napjainkig kimutathatók.

Vasárnapi Ujság. 1918. 11. sz. *Halász Imre,* elhunyt kiváló közjogi íróról való megemlékezés. — 12. sz. *Kossuth Lajos* hintájának rajza, melyben 1849-ben Szerbián át menekült. — 16. sz. *Lampérth Géza: Az országos levéltár.* Az új palotának ismertetése kapcsán előadja a levéltárak keletkezését s az országos levéltár történetét III. Károlytól máig. — 22. szám. *Jákó János: Nikolajevics Miklós* nagyherczeg életének jellemzése. Részessége a világháború felkeltésében; bukásának körülményei és okai. Minden szám végén: *A háború napjai,* folytatólagos rovat.

Veszprém vármegye. 1918. 17., 20. sz. *Tölcsey Ferencz: Megsárgult lapok Veszprém múltjából.* Folytatja a piaristák történetét és a gymnasium igazgatói és tanárainak statisztikáját állítja össze 1711-től 1911-ig.

Virradat. 1918. 37., 38. sz. *L. Siposs Kamilló: Kossuth Lajos nemzeti ségi politikája 1867. után.* Ismerteti azon eszközöket, melyeket Kossuth ajánlt a magyarság megerősítésére és főleg az eloláhosodott magyarok visszamagyarosítására. — 53. sz. *Egy ismeretlen Kossuth-levél.* Kossuthnak Collegno (al Baraccone) 1881. febr. 24-én kelt s Iratainak kiadójához intézett levele.

Tárca.

Adalékok V. Bereczk György naplójához.

Vizaknai B. Gy. naplóját, mely történet- és irodalomtörténet-íróink tanúsága szerint egyike a kor leghitelesebb forrásainak ¹ — sajnos — eredetiben máig sem sikerült megtalálni.

A Naplónak eddig két másolatát ismertük: Az egyik Jankovics Miklósnak »Analecta Historica rerum Hungaricarum« cz. kéziratgyűjteményéből, a másik gr. Kemény József levéltárából való. Emaz jóval gondosabb, pontosabb és teljesebb lévén, ennek alapján adták ki Szabó Károly és Szilágyi Sándor »Vizaknai Briccius György Naplóját«, a Tört. Eml. második kötetében.²

A gr. Kemény-muzeum másolatát, mint az elébe függesztett »Tudósítás« igazolja, Benkő József készítette 1795-ben. Maga Benkő is panaszolja azonban, hogy az ő másolata sem lehetett teljes, mert »az egészen hiteles, igen hasznos és szükséges jegyzésekből, a miket kétségkívül nevezetéseket anno 1712 jegyzett volt Briccius, azok elvesztenek, egy levél híja lévén ottan az ő tulajdon keze írásának.«³ A hiányt — a Jankovics-féle másolat még csonkább lévén — Szabó Károlyék sem tudták pótolni s így a Napló hiányosan jelent meg.⁴

A debreczeni collegium anyakönyvtárában, a »Collectio opusculorum miscellaneorum« egyik vaskos kötetében,⁵ régi latin fizikai, matematikai és orvosi értekezések társaságában találtam egy a Benkő-félnél régebbi s az *említett hiányt pótoló* Bereczk-féle naplómásolatot.

A debreczeni Napló ⁶ 18 sűrűn teleírott negyedréta alakú füzet csak Anno 1703—18 February kezdődik, a Sz.-féle 1693 aug. 30-án. (Úgy látszik a D. első része elkallódott.) 1703-tól gondosan összevetettem a Sz. és D.-t s először is ez összevetés eredményéről számolok be röviden.

¹ L. Szinnyei: Magy. Ir. Tört., Pall. Lex. 3: 119.

² Budapest 1860.

³ Tört. E. i. h. 83. l.

⁴ Tört. E. i. h. 115. l.

⁵ Tom. I. Könyvt. jelz. Q. 1483: 33. A tartalommutatóban: »Ge. Vizaknai Mica Historia Rakotziana Aung.«

⁶ A következőkben röviden D-vel jelölöm, a Szilágyi-Szabó-féle kiadást Sz-el.

A *nyelvi különbség* (pl. Sz. 94 úr, D : uram ; Sz. Husztot megadják, D : megengedik ; Sz. egynehány ; D. ednehány, Sz. pedig, D. penig, Sz. városi, D : varosbeli, stb. stb.) sejteti, hogy régebbi a D. A *tartalmi eltérés* igazolja, hogy lényegesen különböző másolatokkal van dolgunk : Sz. 94 Klikinsberg, D : Klikinstag ; — Sz. 95 Toroczkai Istvánt fogva viszik D : a fejedelemhez ; Sz. *restek* a császár szolgálatában, D *részes* a cs. sz. — Sz. 96. *Vajó* András, D : *Vágó* András ; Sz. *ötvennégyezer*, D. 51.000. — Sz. 97. *maradtak* hűségében, D : *maradtunk* h. ; Sz. *egy farkát* elrejtven, D : *éjjélben* e. — Sz. 98. A várat *nem* ígérjük, D : *meg* ígérjük. — Sz. 99. 26. *Dec.* D. 16. *Dec.* ; Sz. *közép* kapu, D : *köves* k. — Sz. 101. *dátum nincs.* D : 15 *August* ; Sz. 28. *Aug.* D. 18 *A.* — Sz. 102. 24 *Maji*, D : 21 *Maji*. — Sz. 106. Szepesvárába. D : Kaposvárba. — Sz. 109. *Nagybányát megsacsoztatja*, D : *Felsőbányát megsancsoztatja*. — Sz. 115. 7 *juli*, D : 27 *Máj.*

Végül az eddigi másolatokban *hiányzó feljegyzést* írom le betűről-betűre, teljes egészében : Egy Vngvári Leány Férfi köntösbe öltöztvén Magyarországgal béjött Erdélybe, holott sokaig Udvarokba lakván, végre meg házodosik és két gyermeke lészen Feleségének, osztán ez a' Felesége meghalván, megint vészen kivel is jó darabbideig együtt lakván, az asszony kinyilatkoztatja dolgát, és meg fogják a Ferfi szerszámát, melyet maga tsinala bőrből, a' Tanats Házban fel függesztik, hogy mindenek láthatnák, annak utánna a' nyákába kötik és véle együtt megegetik.«

Hogy ennek az »Anno 1712. esett siralmas casusnak« épen a legdrasztikusabb része maradt ki a Benkő-féle naplóból, annak nem a B. prudentériája az oka, hiszen ő sajnálkozik a legjobban a hiány felett. Így bizonyos, hogy Benkő már csak megcsonkított eredetiből másolhatott s így a debreczeni másolat nagy valószínűség szerint *korábbi keletű és hitelesebb*, de kuruczkori része mindenesetre *teljesebb* minden eddigienél.

Batta István.

Váczy János †. (1859—1918.)

Dr. Váczy János, főgymnasiumi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia I. tagja, a Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja 1859 decz. 3-án született Kecskeméten és ugyanott halt meg ez év augusztus 1-én. A nagy magyar alföldi városban, Katona József tragikus élete emlékének hatása alatt ébredt fel Váczynak érzéke a magyar irodalomtörténet iránt. Fejlesztette ez érzékét Gyulai Pál, a kinek Váczy irodalomtörténeti munkáiban mindvégig hű tanítványa maradt. De az irodalomtörténeten kívül szerette

Váczy a magyar politikai és művelődési történetet is, ezt is tanította a gymnasiumban és e téren is gyarapította irodalmunkat nagyértékű munkákkal. Lelkiismeretesen, nagy ambícióval és eredménynyel tanította évtizedeken át a magyar történetet a Barcsay-utczai gymnasium nyolczadik osztályában. Különös gondot fordított az intézmények fejlődésének feltüntetésére. Hű munkatársa volt a *Századok*-nak 1886-tól egészen halálos betegségéig. Többsnyire könyvismertetésekkel kereste fel folyóiratunkat. Az irodalomtörténeti munkáknak általános történeti vonatkozásait szerette kutatni, de a politikai történet köréből is ismertetett könyveket. Berzenyiről és Tompa Mihályról írt könyvei lelkiismeretes adatgyűjtés, ügyes alakítás és jó magyar stylus tekintetében kiválóak. De fáradhatatlan munkásságának legjavát Kazinczy Ferencz életének felderítésére fordította. Kazinczyról írt monographiái, de különösen Kazinczy leveleinek monumentalis kiadása megőrzi Váczy nevét mindaddig, míg lesz ez országban érdeklődés a magyar kultúra története iránt. Kisebb tanulmányokkal is gazdagította a Kazinczy korára vonatkozó irodalmat. Mély vonzalom fűzte az öreg korában is ifjú hévvel lelkesedő reformátorhoz. Váczy lelke is ifjú maradt mindvégig. Bár a külső siker gyéren jutalmazta munkásságát és bár fájó csapásoktól sem kímélte meg a sors, mindvégig lelkesedett az ifjúság neveléséért, a magyar irodalomtörténetért s a mult századi magyar történet kiválóbb államférfiainak pályájáért. Nem szavakkal lelkesedett, hanem csendes, folytonos és lemondó munkával. A milyen gondos és lelkiismeretes író volt, oly melegséggel ragaszkodott családjához, barátaihoz. Emléke élni fog azok szívében, a kik ismerték és élni fog még tovább becses munkáinak hatásában. **A.**

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1918. évi május hó 23-án d. u. 5 órakor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt : dr. Fejérfpataky László alelnök, br. Forster Gyula tisztt., dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, dr. Morvay Győző, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, dr. Sebestyén Gyula, dr. Szabó Dezső, dr. B. Szabó László, dr. Szentpétery Imre és Tagányi Károly ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és dr. Lukinich Imre főtitkár, később Baranyai Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök az ülést megnyitja s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gárdonyi Albert és dr. Morvay Győző ig. vál. tagokat kéri fel.

35. Főtitkár felolvassa a tagajánlásokat: Alapító tagokul ajánlhatnak: Wagner Ede városi levéltárnok Kőrmöczbánya (200 kor.), aj. Ernyey József, B. Szokolyi Alajos nagybirtokos Bernece (200 kor.), aj. dr. Csánki Dezső és F. Ferenczi Sándor honv. tüzérhadnagy (200 kor.) aj. dr. Szádeczky-Kardos Lajos. — Alapító tagul jelentkeztek továbbá: dr. Morvay Győző áll. főgymn. igazgató Budapest (200 kor.) és dr. Dénes Miklós orsz. allevéltárnok Budapest (200 kor.) eddigi évdíjas rendes tagok. — Évdíjas rendes tagokul ajánlhatnak 1918-tól: Br. Kohner Lujza és Erdélyi Margit bölcs. hallgatók Budapest, mindkettőt aj. Tóth László, Bodnár Remig prem. r. tanárjelölt Jászó, Neuberger József és Poór Ferencz kegy. r. tanárjelöltek Budapest, Marczell Árpád és Lebhercz Henrik tanárjelöltek Pozsony, mindannyit aj. a főtitkár. — Megválasztatnak.

36. Pénztárnok felolvassa a folyó évi április óról szóló pénztári kimutatást. E szerint

a postatakarékpénztárnál bevétel 1918. évi április hónapban	3268 kor. 52 fill.
kiadás ugyanott, ugyanazon idő alatt	1023 » 34 »
pénzmaradvány az 1918. évi április hó végén a postatakarékpénztárnál	2245 kor. 18 fill.
hozzá a P. H. E. T. E.-nél levő folyószámlakövetelésünket	24727 » 08 »
összes pénzmaradvány 1918. évi április hó végén	26972 kor. 26 fill.
a mely összegből azonban 122 kor. a Thallóczy-alapot illetvén és 5130 kor. 57 fill. alapítványi természetű tőke	5252 » 57 »
lévén, a felhasználható pénzmaradvány	21719 kor. 69 fill-t tesz ki. — Tudomásul szolgál.

37. Elnök előadja, hogy a mai ig. vál. ülésnek egyik, a tárgyszerozaton meghirdetett tárgya a megüresedett titkári állás betöltése, a mely az alapszabályok 36. §-a értelmében az igazg. választmány hatáskörébe tartozik. Minthogy az alapszabályok 38. §-a szerint tisztviselők választására legalább húsz választmányi tag jelenléte szükséges, megállapítja, hogy annyian jelen vannak. Ennek következtében elrendeli, a 36. §-ra hivatkozva, az előírt titkos szavazást és felkéri a főtitkárt a szavazólapok összeszedésére. — A szavazólapok összegyűjtetvén, elnök felolvassa a szavazatokat s megállapítja, hogy a beadott huszonkét szavazatból huszonegy szavazat Baranyai Béla ig. vál. tagra esett, egy szavazólap üres volt. A szavazás eredményeként Baranyai Bélát egyhangúlag megválasztott titkárnak jelenti ki. — Ezután üdvözli őt, majd — Baranyai Béla köszönetet mondván a megválasztásáért és az üdvözlésért — felkéri az új titkárt a titkári szék elfoglalására és a további jegyzőkönyv vezetésére.

A további jegyzőkönyvet a titkár vezetésén :

38. Dr. Pelz Béla r. tag felolvassa »Az 1717. évi tatár beütésről« szóló dolgozatát.

A folyó ügyek során :

39. Főtitkár az elnökség nevében meghatalmazást kér az igazgató választmánytól, hogy a küszöbön álló új (VIII-ik) hadikölcsönjegyzésen a Társulat a kezelése alatt álló alapok tőkésíthető össze-

geit felhasználhassa, mint a mely jegyzéssel az eddigi igen csekély (3.15%-os) kamatozású alapok jövedelmezősége, sőt tőkeösszege is jelentékenyen fokozható. Ilyen tőkésíthető alapokul az elnökség a következő alapokat jelöli meg:

1. a Thaly-plakettek eladásából befolyt s »Thaly-alap« néven kezelt ..... 1704 kor.
2. a gróf Teleki-család oklevéltárának kiadására rendelt összegből fennmaradt s »Teleki-alap« néven kezelt .. 836 »
3. a »Szilágyi Sándor-alap«-ban ez idő szerint kezelt .. 2302 »
4. a »Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja-alap« néven kezelt 1971 »
5. a Thallóczy-alapnak eddig még nem tőkésített mintegy 4000 » készpénzmaradványát. — A választmány a kért felhatalmazást hozzájárulás nélkül megadja.

40. Főtitkár előadja, hogy Küffer Béla társ. tag. a f. hó 28-án (kedden) d. u. 6 órakor az Iparművészeti Múzeum helyiségében »Béla király névtelen jegyzőjéről« vetített képek kíséretében tartandó felolvasásra ez úton is meghívja az igazg. választmányi tagokat. — Tudomásul van.

41. Főtitkár jelenti, hogy dr. Eckhart Ferencz az ügyv. alelnök-höz intézett levélben köszönetet mondott a Társulatnak a Szilágyi Sándor-díjjal történt kitüntetéséért. — Tudomásul szolgál.

42. Főtitkár jelenti, hogy a P. H. E. T. E., valamint az Első Magyar Általános Biztosító Társaság a folyó évben 500, illetve 200 koronát, továbbá a Magy. Ált. Hitelbank — 50 éves fennállása alkalmából — 2000 koronát adományoztak Társulatunknak; jelenti egyszersmind, hogy ez adományok már befolytak s hogy az elnökség az igazgató választmány nevében is az adományozó pénzintézeteknek már köszönetet mondott. — A választmány hálás köszönettel fogadja ez adományokat s tudomásul veszi, hogy azokért köszönetét az elnökség már kifejezte.

43. Főtitkár jelenti, hogy a Társulat elnöke által tervbe vett s a f. évi április hó 25-én tartott közgyűlésen az elnöki megnyitő-beszédben bejelentett, »Diplomatiai források Magyarország újkori történelméhez« czímmel meginduló új társulati vállalat céljára biztosítottak jelzett 3000 korona befolyt. Ebből 3000 koronát egy magát megnevezni nem akaró adományozó, 1000 koronát pedig Ujpesti Wolfner Tivadar, a Magy. Agrár- és Járadékbank igazgatója adományozott. Jelenti egyben, hogy az adományokért megfelelő formában az elnökség köszönetet mondott; továbbá, hogy a tervbe vett kiadvány tudományos előmunkálatai is megindultak. — A választmány az adományokat a maga részéről is hálás köszönettel fogadja s tudomásul veszi, hogy azokért köszönetét az elnökség már kifejezte.

44. Főtitkár jelenti, hogy a magyar történelmi irodalomnak szokásos évi bibliographiáját (1917-ről) a Századoknak sajtó alatt lévő május-júniusi kettős száma fogja mellékletként közölni. — Tudomásul van.

45. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Történelmi Társulat története, a melyet a Társulat fennállásának első ötvenéves jubileuma emlékére és alkalmából megiratni határozott, elkészült és nyomdába adatott. A mű terjedelme mintegy 7—8 ív lesz. Az elnökség nevében javasolja, hogy a nyomdaköltségek nagyságára való tekintettel s mert a háborús viszonyok mellett teljesen pontos névkönyv amúgy sem állitható össze, mellőztessék névkönyv kiadása, a »Társulat története« pedig nyomattassék 600 példányban s az érdeklődő tár-

sulati tagoknak küldessék meg ingyen, jelentkezésük sorrendjében. — Többek hozzászólása után a választmány határozza : a névkönyv mellőzhető ; a »Társulat története« nyomattassék a lehetőséghez képest 1000 példányban s a munkára bocsáttassék ki előfizetési felhívás ; a mű árának a költséggel arányos megállapítása az elnökségre bízatik azzal, hogy a társulati tagoknak 33% kedvezmény adandó.

46. Főtitkár jelenti, hogy a Thallóczy-alapra vonatkozó adománygyűjtés végleges eredményéről s az összegek felhasználásáról szóló részletes és okmányokkal felszerelt elszámoló jelentését a székesfőváros népjóléti központja felülvizsgálta s ennek jelentése alapján a székesfőváros polgármestere a folyó évi április hó 27-én kelt 54510/IX.—1918. sz. a. kelt határozata szerint rendben levőnek találta. Jelenti egyben, hogy az alapítvány kezelését és felhasználását szabályozó alapítólevél megállapítása ügyében az elnökség az októberi ig. vál. ülésen előterjesztést fog tenni. — Tudomásul szolgál.

Zárt ülésen :

47. A Thaly-alapítvány értékpapirjainak conversiója ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k. elnök.

Dr. Lukinich Imre főtitkár helyett is : *Baranyai Béla* s. k. titkár.

Hitelesítjük : *Dr. Gárdonyi Albert* s. k., *Dr. Morvay Győző* s. k.

1918 június havában fizettek:

a) alapítványt:

Dr. Morvay Győző	180 K*
Dr. Vargha Damján	80 »

b) tagdíjat:

1914-re: Dr. Schönvitzky Bertalan, összesen 10 K.

1915-re: Dr. Schönvitzky Bertalan, összesen 10 K.

1916-ra: Dr. Schönvitzky Bertalan, Dr. Vargha Damján, összesen 20 K.

1917-re: Kecskeméti áll. főreáliskola (12 K), dr. Schönvitzky Bertalan, Szegedi áll. főreáliskola, dr. Vargha Damján, összesen 42 K.

1918-ra: Dr. Ányos Lajos, Beregszászi áll. főgymnasium, B. Boér Géza, Budapesti mesterutcai áll. főgymnasium (10 K 80 f.), dr. Henze László, Intze István, Kachelmann Károly, dr. Kluzsinszky Károly, Lányi Bertalan, Mihálovics Olga, Munkácsi áll. el. népisk. tanítóképző, Nagykanizsai kath. főgymnasium (5 K 40 f.), Pető Lajos, Pécsi áll. főreáliskola, dr. Puskás Endre (12 K), Rombányi János, dr. Schönvitzky Bertalan, Szabó Károly, dr. Szabó Mihály, Szamosujvári áll. főgymnasium, Szegedi áll. főreáliskola, Szentesi áll. főgymnasium, Szentgotthárdi áll. főgymnasium, Szombathelyi áll. leánygymnasium (12 K), Szombathelyi áll. főreáliskola, Zsolnai áll. főreáliskola, összesen 260 K 20 f.

1919-re: Munkácsi áll. el. népisk. tanítóképző, Zsolnai áll. főreáliskola, összesen 20 K.

Mindösszesen : 362 K 20 f.

1918 július havában fizettek:

a) alapítványt:

Gróf Majláth Gusztáv Károly	400 K.
-----------------------------------	--------

b) tagdíjat:

1914-re: Bokros Béla, összesen 10 K.

1915-re: Bokros Béla, összesen 10 K.

1916-ra: Bokros Béla, Hátszegi államilag s. községi polgári iskola, Kiskunhalasi Uri Kaszinó, Péczely Árpád, összesen 40 K.

1917-re: Barabás Samu, Bokros Béla, Fehér Bálint, Hátszegi áll. s. községi polgári iskola, Karczagi ref. főgymnasium (5 K), összesen 45 K.

1918-ra: Barabás Samu, Békési ref. főgymnasium, Békéscsabai ág. h. ev. főgymnasium (12 K), Boér Aurél, Bokros Béla, Bonyhádi ág. h. e. főgymnasium (12 K), Budafoki áll. polgári iskola, Budapest : Julián Egyesület (15 K), M. kir. Curia könyvtára (12 K), Czeglédi áll. főgymnasium (10 K 80 f.), Czékus László, Fehér Bálint, dr. Filiczky Miksa, Gyulai r. kath. főgymnasium, Hajduszoboszlói áll. polgári fiúiskola, Karczagi ref. főgymnasium (5 K), Kispesti áll. polgári fiúiskola (12 K), Kreutz Ede, Mezőtúri áll. leányközépiskola, Nagyrőczei áll. polgári fiúiskola, Órhalmi Imre, Paksi áll. polgári fiúiskola (12 K), Reiner Tibold, Rexa Viktor, Viczmándy Tamás Zilahy ref. kollégium (12 K), dr. Zoványi Jenő (1 K), összesen 273 K 80 f.

Mindösszesen : 378 K 80 f.

* Kiegészítése a f. év február havában befizetett s 1918. és 1919. évi tagdíj címén nyugtázott 20 K.

1918 augusztus havában fizettek :

a) alapítványt:

Dr. Burchard-Bélaváry Andor ..... 400 K
Dr. Reiszig Ede ..... 90 *

b) tagdíjat:

1916-ra: Péter Lajos, összesen 10 K.

1917-re: Péter Lajos, összesen 10 K.

1918-ra: Ifj. Ádám György dr., Esztergomi főegyházmegyei könyvtár (12 K), Mailáth István, Nagyváradai kath. kör (12 K), Pápai ref. főiskola, Péter Lajos, Pilch Jenő, Polner Ödön, Szécsényi Kaszinó, dr. Tichy Margit, összesen 104 K.

1919-re: Aranyosmaróti áll. főgymnasium (12 K), Pilch Jenő, összesen 22 K.

Mindösszesen 146 K.

A Thallóczy-alapra adományokat küldtek 1918 június 1-től 1918 augusztus 31-ig:

Özv. gróf Khuen-Héderváry Károlyné ..... 1000 K
N. N. Tápiószele ..... 2 *

Összesen..... 1002 K,

Budapesten, 1918. évi szeptember hó 1-én.

Novák Nándor, pénztárnok,
I., Márvány-utca 25. III. 25.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Budapest-központi üzletvezetőség.

Hirdetmény.

69098/1918. III. sz. Ezennel közhirrre tétetik, hogy a vasuti kocsikban és az állomási helyiségben elhagyott tárgyak, ú. m.: táskák, kalapok, ruha, botok és esernyők stb. darabonként, kis tételekben is, Budapest-nyugoti pályaudvar állomásunkon **1918. évi október hó 10-én délelőtt 10 órakor** tartandó árverés alkalmával készpénzfizetés mellett el fognak adatni.

Budapest, 1918. évi szeptember hó 5-én.

Az üzletvezetőség.

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

**A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMJANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG**

LII. ÉVF. 9-10. SZÁM. 1918. NOV.-DECZ.
**BUDAPEST, 1918. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA** ❀❀❀

Tisztelettel kérjük tagjainkat és előfizetőinket, hogy költségkímélés és a sürgetések elkerülése végett tagsági, illetőleg előfizetési díjukat a január hónapban szétküldendő postatakarékpénztári befizetési lapok felhasználásával társulatunk pénztárába juttatni sziveskedjenek.

Tisztelt tagjainktól, a kik az utóbbi időben reklamációval fordultak titkári hivatalunkhoz, egyelőre türelmet kérünk, mert raktári viszonyaink és a póstai szállítás nehézségei miatt kívánóságoknak ez idő szerint nem tehetünk eleget.

Tartalom.

	Lap
Patek Ferenc : Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése	449
Holub József : Az 1522-iki országgyűlés és törvényczikkei	496
Történeti irodalom.	
Hodinka Antal : Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. <i>Ism. Szkunzevits Kornél</i>	510
Lukinich Imre : Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541—1711. <i>Ism. Hóman Bálint</i>	514
Márki Sándor : Horváth Mihály. <i>Ism. Morvay Győző</i>	518
Pethő Sándor : A szabadságharcz eszméi. <i>Ism. Márki Sándor</i>	522
Domanovszky Sándor : A harminczadvám eredete. <i>Ism. Szentpétery Imre</i> ...	525
Juhász Kálmán : A verseczi esperesség betöltése 1743-ban. <i>Ism. Márki Sándor</i>	528
Strupp, K. : Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage. <i>Ism. Balanyi György</i>	529
Osváth Gyula : A frank korszakbeli büntetőjog főképen Gregorius episcopus Turonensis »Historia Francorum« című műve alapján. <i>Ism. Holub József</i>	532
Emlék Szily Kálmánnak. <i>Ism. Tolnai Vilmos</i>	535
Gopcsa László : A magyar gyorsírás története. <i>Ism. Wagner József</i>	536
Folyóiratszemle	538
Tárca.	
Srs. : Janus Pannonius halála napja	550
Hivatalos értesítő	551

== Megjelent! ==

A Magyar Történelmi Társulat 50 éves fennállása alkalmából közrebocsájtott

A Magyar Történelmi Társulat története

1867-től 1916-ig.

Irta: Dr. LUKINICH IMRE.

Bolti ára 6 K, tagoknak 4 K.

A munka a Századok kiállításában és alakjában jelent meg, úgy hogy az 1918. évfolyam kiegészítéséül szolgál. Azon tagjainkat, a kik a műre igényt tartanak, kérjük, jelentsék be ebbeli szándékukat levelezőlapon a titkári hivatalnak (I., Vár, Országos Levéltár) és fizessék be egyidejűleg az előfizetési összeget 1099. sz. postatakarékpénztári számlánkra. A munka csak a befizetés után fog megküldetni.

Társulatunk f. évi decz. 5-én tartott igazgató-választmányi ülését az elnök, dr. gr. Klebelsberg Kuno a következő szavakkal nyitotta meg:

Igen tisztelt Igazgató-választmány!

Legutóbbi összejövetelünk óta két korszakos esemény érte hazánkat. Bevégződött a világháború és köztársasággá alakult át Magyarország államformája.

Négyévi emberfeletti harcz után az ötödik évben sorsunk balra fordult. Az Úrnak kifürkészhetetlen végzése szerint még nem bűnhődte meg eléggé e nép a multat és jövődöt. És még sem szabad kétségbe esnünk. Hiszen fajunk nagy erényei nem annyira a kedvező idők és körülmények kihasználásában, mint inkább a történelmi balsors méltó, nagyszerű viselésében érvényesültek. A szükség nehéz óráiban, mint atyáink tették, mi is vissza fogunk menekülni a nemzeti mult ragyogó, dicsőséges emlékei közé s onnan merítünk a jelen küzdelmeihez erőt. Sziklaszilárd hittel a magyar nemzet jövőjében, bízva-bízom sorsunk jobbra fordultában.

Hiszen biztató jel, hogy a nagy politikai átalakulás, államformánk változása anélkül történt, hogy két ellenséges táborra szakadt volna nemzetünk. Minden politikai meggyőződés fölé emelkedik és összeköt a veszélyeztetett haza lángoló szeretete és a honfigond

a három hegy és a négy folyó völgyének területi épségeért. És ennek a meghasonlás nélkül való átmenetnek áldását élvezni fogja a magyar történetíró is. Elfogadva a jelent, zavartalanul méltányolhatja a multat.

Megértve az idők jelét, lép át nemzetünk az új korba, mi pedig folytassuk békében a magunk zajtalan munkáját.

Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése.

Az a kettős házasság, mely 1270-ben egyfelől V. István magyar király gyermekei, úgymint leánya, Mária hercegnő, illetve fia, a későbbi IV. László közt egyfelől s Anjou I. Károly nápolyi király gyermekei, leánya Izabella, illetve fia, a későbbi II. Károly nápolyi király közt másfelől kötöttetett, mindig különösebb figyelem tárgya volt úgy a magyar, mint az idegen, nevezetesen olasz és német történetírásban. Bennünket magyarokat azért érdekelhet első sorban, mert a Mária magyar hercegnő és II. Károly nápolyi király házasságából sarjadtak a dicsőséges magyar Anjouk, s magyar trónjukat épen ezen házasság adta örökösödő jogon követelték, majd szerezték meg. Ugyanebből a házasságból eredtek a nápolyi Anjouk s a külföldi történetírás érdeklődése ebből eredt, meg abból, hogy egy nemét látták ezekben a házasságokban annak az összekötteteshálózatnak, melyet Anjou I. Károly diplomatai genialitása és határtalan nagyra-vágyása szőtt jóformán az egész keresztény Európa, sőt a keresztény Kelet köré a maga nagyszerű, általunk már csak körvonalalaiban kivehető imperialistikus terveinek támogatására.

Nálunk legutóbb a nagyérdemű Fraknoi Vilmos foglalkozott velük »A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal, 1269—1274« című akadémiai értekezésének második függelékében »V. István szövetsége az Anjoukkal, 1269« címmel.¹ Ottani előadásából úgy látható, mintha a két uralkodócsalád házassági összeköttetése V. István gondolata lett volna s ő hozta volna azt létre a maga, illetve országa érdekében, míg Anjou Károlynak a tárgyalásokban inkább passiv, e terveket csak elfogadó szerepe lett volna. Ez a beállítás ellentétben áll azzal a felfogással, mely a magyar, de a külföldi irodalomban is e házasságokat illetőleg eddig általában elfogadott volt, hogy t. i. e házasságok terve Anjou

¹ Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. köt. 8. szám. Budapest, 1917. a 30—33. lapokon.

Károly agyában született meg s azok első sorban az ő politikai terveit voltak hivatva szolgálni.¹

E meglehetősen általános felfogás helyessége első pillanatra igen valószínűnek tetszik, ha meggondoljuk, hogy mindaz, a mit Anjou Károlyról tetteiből vagy az egykorúak elbeszéléséből tudunk, rendkívül energikus, nagyratörő, tervei kivitelében kíméletlen, s első sorban politikai fejedelmeknek mutatja őt, a kinek minden tette politikai céljait szolgálja. Tudjuk pl. hogy bár első nejét, Beatrixet bensőleg szerette, halálát mégis arra használta fel, hogy egy második házassággal állása biztonságát erősítse, hatalmi eszközeit növelje. Nagyon kevésbé valószínű tehát, hogy trónja örökösének s leányának házasságát politikailag ki ne aknáztta volna annyira, a mennyire ez egyáltalán lehetséges volt,² s tiszta udvariasságból elfogadta volna V. Istvánnak a házasságokra vonatkozó esetleges ajánlatát, ha ez összeköttetés nem látszott előtte egyáltalán a legjobbnak, a mit az adott viszonyok között remélhetett. Egyszóval: Anjou Károly egyéniségét ismerve, valószínűnek tarthatjuk, hogy családja e két tagjával úgy kötött házasságot, a hogy az a család érdekeinek leginkább megfelelt.

Kevesebbé valószínű ez V. Istvánnál. Abból ugyanis, a mit róla tudunk, inkább az látszik, hogy míg katonának, hadvezérnek tán különb, mint atyja, politikusnak, diplomatának annál is gyengébb, pedig IV. Béla is sokkal inkább beszédes, egyenes gondolkodású és beszédű uralkodó, semmint számító, ügyeskedő politikus. Tényleg, bár V. István házasságából sok gyermek származott, ezek megházasítása, illetve férjhezadása — számbajöhető fiú csak egy volt közöttük — kevésbé látszik valamely határozott irányú dynastikus politika művének, e házasságkötések inkább esetlegesek, kívülről jövő impulsusok, vagy önként adódó alkalmak hatása alatt látszanak keletkezni. Persze, sokkal kevesebbet tudunk róluk,

¹ Pl. Horváth Mihály: Magyarország történelme. Új dolgozat 2. kiad. II. k. 78., Óváry Lipót: A magyar Anjouk eredete (Akad. ért. a tört. tud. köréből. XVI. k. 1. sz.) 14. l., Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában. 2. kiad. (a következőkben is ezt idézzük) II. köt. 271. l., Marczali: A Milleniumi történet II. kötetében 542. l., Miskolczi: Anjou Károly (Budapest, é. n.) 72. l., Wertner: Negyedik Béla király története, (Temesvár, 1893.) 179. l. felveti a kérdést, de nem ad rá feleletet. — A külföldi irodalmat fel nem soroljuk; alább fontosabb képviselőit idézzük.

² A közeli utókor is másként látja az ő házasságszerzéseit, Izabellára l. Österreichische Reimchronik 3111 skk. versek Mon. Germ. Hist. Deutsche Chroniken V. 1. 42. l.

semmint véleményünk határozott, kellőképpen megalapozott lehetne.

A két király egyéniségének ismerete alapján azonban természetesen nem adhatunk biztos választ a kérdésre, hogy melyikük kezdeményezte a házasságokat. S nem tehetjük ezt egyenesen idevonatkozó forrásaink alapján sem. Igaz ugyan, hogy a két király közötti érintkezés első emléke 1269 június 23-án¹ arról tanuskodik, hogy a magyar király követei a nápolyi, helyesebben a sicíliai királyságban tartózkodnak, így tehát azt lehetne feltenni, hogy V. István volt a diplomatai érintkezés kezdeményezője. Azonban meg kell fontolnunk, hogy abból, hogy e feljegyzés első adatunk, nem következik, hogy Anjou Károly nem küldött korábban követséget Magyarországra. Még a pontosan vezetett regestakötetek hallgatása sem teszi ezt kizárttá. Másodsor, sem ez a királyi rendelet, sem a korban hozzá legközelebb álló emlék, egy másik rendelet,² mely ugyancsak a magyar király egy másik követségének fogadásáról intézkedik, egyáltalán nem említi néven V. Istvánt, ezektől tehát akár IV. Béla követeiről is lehetne szó, a kire épen úgy, ha nem jobban illik az »illustis rex Vngarie« kifejezés. Sőt némi valószínűsége is van annak, hogy az egyik követség IV. Béláé volt, mert az első küldöttség még nem érhetett semmiképen haza, — 1269 augusztus végén még Anjou Károlynál vannak Domonkos prior és János domonkosrendi testvér — midőn 1269 szeptember 9-én a másik követségről, János prépost és Zdrai Mihályról úgy ír Anjou Károly, mint a kik »nuper«, bizonynyal néhány nappal előbb, megérkeztek Barlettába.³ A két követség közül az első minden bizonynyal Istváné volt, mert a vele

¹ Magyar diplomatai emlékek az Anjou-korból. Szerkesztette Wenzel Gusztáv, I. k. 3. lap, 2. szám. A nápolyi Anjou-registerek darabjai, melyekből ez a királyi rendelet is, meg több más emlékünk való, csak az indictio évszámával s napi kelettel vannak ellátva. A nápolyi kancelláriában a görög indictio divatozott, mely szeptember 1. gyel kezd az évet. L. Erben, az Erben—Schmitz—Kallenberg-féle Ürkundenlehre I. k. 332. l. és P. Durrieu: Les Archives Angevines de Naples. (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome fasc. 46. 51. Paris, 1886.) I. k. 202. és 204. l. Ezt a kiadó sem itt, sem más kiadványainál nem vette figyelembe (pl. Árpádok Új Okmánytár VIII. Nr. 211.) s így az ő dátumfeloldásai igen sok helyen tévesek.

² Acta extera I. 4. l. A datálásra vonatkozólag v. ö. C. Minieri Riccio: Genealogia di Carlo I. di Angio. (Napoli, 1857.) 93. l.

³ Hozzá még a rendelet, a mint látszik, Melfiben kelt, jelentős távolságban Barlettától, tehát Károly nem vehetett azonnal tudomást a követek érkezéséről.

kötendő szövetségről s a házasságokról Anjou Károly már 1269 szeptember 13-án értesítette a bíbornoki collegiumot,¹ a második azonban lehetett a IV. Béláé. De ha nem az övé volt is, azt mindenesetre fel kell tennünk, hogy Béla már korábban érintkezésben volt Anjou Károlylyal, különösen, ha Fraknoival és más történetíróinkkal elfogadjuk Szent Margit szenttéavatási jegyzőkönyvének azt az adatát, hogy IV. Béla szent leányát pápai engedelemmel nőül akarta adni Anjou Károlyhoz, midőn annak első neje, Beatrix, meghalt.²

Igy tehát abból, hogy magyar és nem nápolyi követségről van első ízben szó, nem következtethetjük, hogy a házasságokat István kezdeményezte. Annál kevésbbé, mert viszont a házasságokról első ízben a fentebb említett, szeptember 13-i jelentésben, majd akkor tesz említést Anjou Károly, midőn a maga követeit a szövetség végleges megkötése s a házasságok létrehozása céljából Magyarországra küldi s nekik erről megbízólevelet ad.³ Ebből tehát ismét az következnék, hogy a házasságokat Nápolyban tervezték. E mellett látszik szólni az az elragadtatott hang, a melyen Bernát, monte cassinói apát ír azután Magyarországból Anjou Károlynak a magyar király hatalmáról, a tervezett összeköttetés előnyös voltáról.⁴ Egyáltalán, a házasságok létrehozása dolgában Anjou Károly egyoldalúan tevékeny; minden intézkedés, a melyről tudomásunk van ez ügyben, tőle indul ki. A maga leányát, Izabellát, nápolyi hajókon küldi Magyarországba,⁵ leendő menyét, Máriát, nápolyi hajókon hozatja el »Szlavo-

¹ Acta extera I. k. 21. l. Nr. 18. X. Gergely ekkor még nem volt pápa.

² Fraknoi i. m. 30. l, s 31. l. jegyz. Továbbá pl. Pauler i. m. II. k. 327. és Pray nyomán Óváry i. m. 16. l. A canonisatio tanukihallgatások jegyzőkönyvének említett helye Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. 220. l. Megjegyzem, hogy Anjou Károly második házasságára igen sok tervet szőtt a pápa is, ő maga is, míg végül nőül vette Margitot, Eudes neversi gróf leányát, a gazdag, hatalmas Hugó burgundi herczeg unokáját, Tonnerre grófság örökösét. Ezekről a tárgyalásokról sok emlékünk maradt, de Szent Margitot említve sehol nem találjuk; egyetlen forrásunk az említett tanuvallomás. Ebben azonban semmi okunk kételkedni. Hitelesnek fogadjuk el e combinatiót O. Redlich is »Habsburg, Ungarn und Sicilien und ihre erste Beziehung« cz. dolgozatában (S. A. a. d. Festgaben für Büdinger, Innsbruck, 1898.) 4. l.

³ Acta Extera I. k. 22. l. 19. sz., 24. l. 20. sz. Helyesen, de hiányosan datálva.

⁴ Árpádkori Új Okmánytár VIII. k. 316—17. (Helyes dátum 1269.)

⁵ Acta Extera I. k. 19—20. ll. 15., 16., 17. számok. (Helyes dátum: 1270.)

niából«. ¹ A házasságokra vonatkozó ma meglevő irományok között egyetlen egy magyar eredetű van, az az oklevél, a melylyel V. István Ágnes asszonynak, a Csák nemzetségbeli Szaláncz fia Tamás özvegyének adományozza az Abaújmegyében fekvő Timár-Fony helységet azokért a szolgálatokért, melyeket a királynak Franciaországba menve több ízben tett, de különösen azért, mert ő kísérte el Máriát Nápolyba. ²

Ez az egyetlen magyar származású okmányunk igen érdekes, és sok tekintetben vinné előbbre tudásunkat, nevezetesen abban a tekintetben, hogy a házasságkötéseket megelőzően V. István Franciaországgal is érintkezésbe lépett, a mit azzal magyarázhatnánk, hogy IX. Lajos francia király Anjou Károlynak bátyja és hűbérura volt egy személyben, a ki érdeklődött öcsce gyermekeinek sorsa iránt ³ s a ki saját céljaira való tekintettel is épen ekkor, a tuniszi hadjáratot, melyben Anjou Károly is résztvett, közvetlenül megelőzőleg, különös figyelemmel kísérte öcsce politikájának irányait. Tartalmilag tehát elfogadható s értékes volna ez oklevél, bár magának Ágnes asszonynak e politikai combinatiókhöz való viszonya nem egészen érthető. Sajnos azonban ez oklevél kétségtelenül hamisítvány. V. István ez oklevelét ugyanis még mint ifjú király adja ki, ⁴ napi dátum nélkül, de az évet pontosan jelöli : 1269. Uralkodási év, ifjabb királyi oklevélről lévén szó, nincs említve. Az oklevél kiállítója Benedek mester alkanczellár. Az egész egy 1297 december 20-án kelt királyi ítéletlevél tartotta fenn. ⁵

Már most egészen bizonyosan tudjuk, hogy Máriát, V. István leányát akkor vitték Nápolyba, midőn IV. Béla már meghalt s így V. István többé nem volt ifjabb király. IV. Béla ugyanis 1270 május legelején, minden bizonynyal 3-án halt meg. Azt azonban kétségtelenül tudjuk, hogy Mária 1270 május 11 és május 15 között érkezett meg Barlettába ⁶

¹ Acta extera. I. k. 7. l. 7. sz. (Helyes dátum : 1270.).

² Wenzel VIII. 239.

³ A francia udvar különben még később, királyné korában is figyelemmel kísérte a szerencsétlen Izabella-Erzsébet sorsát, legalább informáltatta magát azon méltatlanságok felől, melyek férje részéről érték. V. ö. Karácsonyi János cikkét : A mérges vipera és az antimoniális. Századok 1911. 1. skk. 11.

⁴ Stephanus Dei gracia junior Rex Hungariae, Dux Transilvanus, Dominus Cumanorum.

⁵ Eredetije az Országos Levéltárban, M. O. D. L. 682. szám alatt. Igen jó állapotban, bár pecsétje letöredezett, szépen írva, bár kissé gondatlan fogalmazásban. Közölve Wenzel X. 255. l.

⁶ Anjou Károly 1270. május 11-i rendelete : (vassella) »que ad recipiendam filiam Illustris Regis Ungarie, futuram nurum nostram

Károly király hajóival, melyeket ez rögtön Villehardouin Vilmos, achajai fejedelem segélyére küldött, a kinek ezekre VIII. Mihály görög császár ellenvolt szüksége.¹ Május 3-án, vagy az előtt semmi esetre sem ért tehát Mária kíséretével, közte Ágnes asszonynyal Nápolyba, még kevésbé jöhetett ez onnan vissza, hogy szolgálataiért s a hozott örvendetes hírekért adományt nyerjen V. Istvántól.² Azt sem lehet feltételezni, hogy az oklevél leírója tévedésből helytelen dátumot, 1269-et írt 1270 helyett. Még ha így lenne is, ez nem mentené meg az oklevél hitelét, mert V. István ifjabb királyi címével él, tehát az oklevél mindenesetre 1270 május 3 előtt kelt volna, a mit III. Endre ítéletlevele is megerősít, elmondva a felmutatott oklevélről, hogy az István hercegsége idejében keletkezett.³ Vegyük ezekhez még azt is, hogy az oklevél állítólag Benedek mester, alkanczellár kezéből kelt, a kinek neve mellett semmiféle más, egyházi, cím nem áll. Benedekről tudjuk, hogy 1259—1264 években tényleg mint alkanczellár állott István ifjabb király szolgálatában s az oklevelekben eleinte cím nélkül, azután szebeni, majd aradi prépostként szerepel.⁴ 1264-ben átlép IV. Béla szolgálatába s mellette találjuk minden határozott cím nélkül egészen annak haláláig. Fenntartotta azonban a jó viszonyt Istvánnal is, legalább ez, a mint trónralép, maga mellé veszi ismét alkanczellárnak s ezt a minőségét még IV. László alatt is évekig megtartotta.⁵ Mint ilyen V. István

navigaverint usque maritimam Slavonie, cum vassella ipso redire contigerit.« (Acta Extra I. 7. l.) ; u. azon hónap 15-én ugyancsak az ő rendelete »quatuor (vassellae) apud Barulum ; que nuper redierunt cum domina nuru nostra.« (U. o. 9. l.) V. ö. még Acta Extera I. 4. ; Camillo Minieri Riceio: Genealogia di Carlo I. di Angio, (Napoli, 1857.) 27. és 107. ll. ; u. a. Della Dominazione Angioina nel reame di Sicilia (Napoli, 1876.) 3. l. ; u. az De grandi uffiziali del Regno di Sicilia (Napoli, 1872.) 226. l. ; L. Cadier: Essai sur l'administration du royaume de Sicile sous Charles Ier et Charles II. d'Anjou (Paris, 1891.) 272. l.

¹ Minieri Riceio: Della dominazione Angioina 16. l. és Acta Extera I. 7. skk. ll. V. ö. ehhez : Richard Steinfeld: Ludwigs des heiligen Kreuzzug nach Tunis 1270 und die Politik Karls I. von Sizilien (Berlin, Ebernig, 1896., Historische Studien H. IV.) 202 skk. ll.

² »nuncia extitit et relatrix« »per quod nobis dulcor filialis ingessit primicialem materiam gaudiorum.«

³ »exhibuit nobis privilegium Regis Stephani, tempore ducatus sui confectum« M. O. D. L. 682.

⁴ Fejérpataky : A királyi kancellária az Árpádok korában 117. sk.

⁵ Fejérpataky i. m. 121., 130. sk. ll. Hajnal István: IV. Béla király kancelláriájáról »Turul« 1914. évf. 15. skk. ll.

alatt igen sokszor szerepel¹ és pedig aradi prépostnak nevezve. Hogy azonban 1269-ben, midőn már évek óta aradi prépost, egyházi cím nélkül, mint István alkanczellárja állítson ki oklevelet, lehetetlen, mert 1266—1270. években Péter volt az ifjabb király alkanczellárja.²

Az természetesen épenséggel nem lehetetlen, hogy Ágnes asszony az említett adományt tényleg megkapta és pedig épen azokért a szolgálatokért, a miket ez az oklevél említ: a franciaországi utazásokért s Mária elkíséréséért. Valószínűtlen ebben semmi sincs, hisz Máriát kétségtelenül nagyobb magyar kíséret vitte Nápolyba.³ Sőt nem is nagyon valószínű, hogy az egész dolgot úgy eszelte volna ki Ágnes asszony, vagy valamely hozzátartozója, hisz a per 1297-ben a királyi udvarban végződik be, ott mutatják be az 1269-i oklevelet, ott pedig bizonyára voltak elegenden, a kik, ha a pontos dátumokra nem is, magukra az eseményekre igen jól emlékezhetek. Sőt ez események egyik koronatanuja, a szerencsétlen Izabella-Erzsébet özvegy királynő is csak kevéssel előbb távozhatott Magyarországból nápolyi hazájába.⁴ Tartalmilag tehát igaz lehet, egyebekben azonban kétségtelenül hamis ez az oklevél, mely a házasságokra vonatkozólag egyetlen magyar eredetű emlékünknél s a mely épen ezért, meg érdekes részleteiért, hagyományosan szerepelt magyar történetíróinknak e házasságokról adott elbeszéléseiben.⁵

¹ Fejérpataky i. m. 121. l. mintegy százhatvanra teszi a két év alatt kezéből kelt oklevelek számát.

² Fejérpataky i. m. 119.

³ Attól az időponttól kezdve, hogy Mária Nápolyba érkezik, állandóan találunk a sicíliai udvarnál s az országban is szétszórtan meglehetősen nagy számmal és néha előkelő állásban magyarokat, a kik legalább részben bizonyára Máriával jöttek. Midőn halála előtt végrendelezik, egész csomó magyar eredetű nápolyi hívről emlékezik meg. (Minieri Riccio: Genealogia, etc. 200. skk. 11.) Ezek közül való lehetett az az Andreas Ungarus, a ki 1272.-ben Péter, alençoni grófnak ajánlva megírta Anjou Károlynak, a sicíliai királyságért folytatott győzelmes küzdelmét (Mon. Germ. Script. XVI. k. 560. skk.). A »Descriptio« írásának idejében azonban úgy látszik már Franciaországban tartózkodott. (L. Waitz véleményét i. h. 559.)

⁴ Az ítéletlevél 1297 decz. 20.-án kelt, Izabella nápolyi tartózkodásának pedig 1297 novemberében van először nyoma. (Minieri Riccio i. m. 36.) Nem áll tehát, a mit Wertner mond (Az Árpádok családi története, 539. l.), hogy csak 1300-ban tért vissza hazájába. Ellenben 1299—1301 közt a magyar tengeremléken tartózkodik Róbert Károly érdekében (Minieri Riccio i. h.) Valószínű, hogy III. Endre alatt egyáltalán nem fordult meg a magyar udvarnál.

⁵ Karácsonyi János: »A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig« cz. munkája I. köt. 317. l. felhasználja ez oklevelet, beszá-

És még ha hiteles volna is! Bármennyivel fejlettebb volt is a sicíliai királyok kancellárja az V. Istvánénál, különösen registrálás tekintetében, nagyon valószínű, hogy nemcsak ebből az okból származik minden más ide vonatkozó emlékünk Nápolyból, illetve nápolyi részről, hanem azért is, mert Anjou I. Károly volt az, ki e házasságok eszméjét felvetette, azokat szorgalmazta, tető alá hozta s gondosan intézkedett birodalma fejlett közigazgatása útján az általuk szükségessé vált járművek, pénzbeli eszközök stb. dolgában. Minden elménk szerint Anjou Károly inkább activ, V. István inkább passiv szerepet visz ebben az ügyben.

Miután pedig az érzelmi motivumot ezeknek a házasságoknak vizsgálatánál — megkötésükkor — teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk, reánk maradt emlékeink pedig nem adnak határozott feleletet arra, hogy a két uralkodó közül melyik kezdeményezte a házasságokat, azt kell megvizsgáljunk, hogy a két szövethető uralkodó, a két házassági kapcsolatba lépő család közül melyeknek érdekeit elégti ki, melyik politikájának felel meg inkább ez a szövetség s az azt megerősítő házasságok? A következményeket tekintetbe véve pedig önkénytelenül felmerül a kérdés, vajjon nem gondolt-e a messzetekintő, nagy terveket szövő Anjou Károly már trónja örökösének megházasításánál arra, hogy ezzel a házassággal családjának majdan egy új birodalmat szerezzen? Ezt a feltevést azonban, melyet különben sem támogat semmiféle adat, el kell utasítanunk; ha Anjou Károly tekintetbe vette is, mint valószínű, az örökösödés lehetőségét, közelfekvőnek azt semmiképen nem tarthatta. Hiszen 1269-ben V. István maga is férfikora delén áll, 40 éves s Izabellával összeházasított László fián kívül csak kevéssel előbb, valószínűleg 1268-ban, született egy második fia, András herczeg.¹ Az öröklés tehát meglehetősen távolfekvő lehetőség volt.

Igen lényeges a hozomány kérdése; vajjon a két család

molva arról a perről, mely Ágnes asszony leánya, Katalin, Timár-Fony örököse és rokonai között támadt e birtok felett. Hivatkozik a gr. Csáky-család lőcsei levéltárának fasc. 128 nr. 50 jelzésű ugyan-csak ezzel az ügygyel foglalkozó s ugyanezen időből való ítéletlevelére is. Ebből talán többet tudhatnánk meg a perre s talán az adományra vonatkozólag is. A gr. Csáky-család lőcsei levéltára négy évvel ezelőtt a Nemzeti Múzeum levéltárába került letétként, a Karácsonyitól idézett oklevél azonban Lőcsén maradt s így sajnos, nem használhatam fel. A levéltár elenchesében található regista szembeszökően pontatlan s nem mond semmi újat.

¹ Wertner: Az Árpádok családi története. (Nagybecskerek, 1892.) 540. skk.

közül pénzügyileg melyiknek előnyösebbek e házasságok. Hisz tudjuk, hogy épen ennek a kornak fejedelmi házasságainál, pl. Anjou Károlyéinál, a hozomány igen fontos szerepet játszik.¹ Mária hercegnő hozományára vonatkozólag adatunk nincsen, Izabella atyjától 200.000 ezüst márkát kapott hozományul; ezt az azon korban rengeteg összeget természetesen Anjou Károly alattvalóin vette meg.² Azt hiszem, bátran feltehetjük, hogy a külső és belső harcokban kimerült Magyarország, mely csak az imént egyesült egy uralkodó alatt s melynek lakossága még mindig pártokra oszlott, nem adhattott akkora hozományt királya leányának, mint a dúsgazdag Sicilia, melyet a normann királyok és VI. Henrik, de különösen II. Frigyes bölcs, bár gyakran kíméletlen gazdaság- és adópolitikával Európa legjobban jövedelmező, legjobban berendezett, gazdaságilag minden háborúval és sanyargatással daczó országává, egyetlen modern értelemben vett államává tettek. Vegyük hozzá azt is, hogy a magyar királyi udvar pénzügyi helyzetét súlyosbította az is, hogy Anna hercegnő, IV. Béla leánya és Rosztiszláv özvegye atyja halála után épen ezen idő tájban szökött vejéhez, II. Ottokár cseh királyhoz a királyi család kincseivel, melyeket IV. Béla reá bízott volt.³ Hogy ez a veszteség érzékenyen érintette V. Istvánt, mutatja, hogy a dologból háború lett.

Ebből a szempontból tehát minden bizonynyal a magyar uralkodócsaládra nézve volt előnyösebb a házassági összeköttetés. Kérdés azonban, hogy a midőn e házasságokat elhatározta, nem remélte-e Anjou Károly az ellenkezőjét? Ha V. István követei csak akkora buzgalommal dicsérték előtte uruk gazdagságát, mint a minővel dicsérte Bernát montecassinói apát a magyar király hatalmát, könnyen csalódhatott ebben a kérdésben. De ha nem így volt is, Anjou Károly mindenesetre elébe helyezte a tárgyalásoknál a pénzügyi szempontnak a politikait, a minthogy nekünk is ez utóbbi kell legelső sorban tekintetbe vennünk.

¹ V. ö. pl. Del Guidice: Codice diplomatico del regno di Carlo I. e. II. d'Angio. Vol. II. parte I. (Napolí 1869.) 277. skk.

² Acta Extera I. 12. l. 10. sz.

³ Az egészre v. ö. Pauler i. m. II. 278. skk. Az Annától elvitt kincseket nagyjából felsorolja V. Istvánnak az Ottokárral kötött békéről kiadott, Pozsonyban 1271 július 3-án kelt oklevele. (Árpád-kori Új Okmánytár III. k. 254. l.) Ebből persze értéküket meghatározni meg sem kísérelhetjük, de megjegyezzük, hogy István itt csak néhány darabot említ meg. S ha Istvánnak elvesztésük fájts is, Ottokár viszont, úgy látszik, nem tartotta igen nagy értékűnek azokat. V. ö. Pauler i. m. 283. és 213. jegyzet.

Hogy azonban megállapíthassuk, melyik félre nézve volt előnyösebb a szövetség, lássuk először, mi volt annak tartalma, mire terjedt ki, ki ellen szólt. Maga a szövetséglevél adhat legmegbízhatóbb feleletet arra, mi volt a szövetségzés célja s kinek érdekeit szolgálta inkább?

Legfontosabb emlékünkből ebből a szempontból Anjou Károlynak az az 1269 szeptember 14-én kelt okirata, a melyvel követeit, Bernát montecassinói apátot, Amiel D'Agoult, Corban urát, és de Brule Bernát mestert meghatalmazza, hogy István magyar királylyal szövetséget köthessenek. A szövetség feltételeit úgy jelöli meg, »hogy mi tartozunk őt igaz hittel megsegíteni és megvédeni minden fejedelem, főúr, vitéz és minden ember ellen, a kik ellenségei lesznek, erőteljesen háborút folytatni ellenük s nem kötni velük békét, sem fegyverszünetet, úgy mint az összes németek s Németországhoz tartozók ellen, tőle (Istvántól) négy napi járóföldre terjedőleg és mindenek ellen, a kik az egyház hitén kívül állanak és a világnak minden más embere ellen, a kik el akarják ragadni valamely földjét, vagy a kik ellenségként megtámadják földjét. És ugyanígy a magyar király is köteles nekünk mindenben az előbb említettek és más ellenségeink ellen tanácsot és segédelmet adni, erőteljesen háborút viselni ellenük és nem kötni sem békét, sem fegyverszünetet velük, vagy közülük valamelyikkel a mi tanácsunk és beleegyezésünk nélkül.« Felhatalmazza követeit, vagy kettőt közülük, hogy a jelzett feltételek mellett kössék meg Istvánnal a szövetséget.² A házasságok megkötésére külön megbízólevélben ad nekik utasítást, a melynek politikai vonatkozásai nincsenek.³

A szövetség indító okai és céljaira vonatkozólag még két írat nyújthat némi felvilágosítást. Az egyik az a Melfiben 1269 szeptember 13-án kelt levele Anjou Károlynak, melyben, a pápai szék üresedésben lévén, bejelenti a bíbornoki collegiumnak, hogy Istvánnal szövetségre akar lépni s családjaik

¹ Wenzel egy helyen (Árpádkori Új Okmánytár VIII. 312.) de Curbaronak, másutt (Acta Extera I. 22.) Curbarionak írja. Egyik legjelesebb híve Anjou Károlynak, egyidőben, mint az ő vicarius, Firenze podestája (Davidsohn: Geschichte von Florenz II. 1., 613., Davidsohn: Forschungen IV. 538.), majd Konradin foglya (Annales Placentini Gibellini, Monumenta Germaniae, Scriptores XVIII. 527.), e követsége után Toszána marsallja s Károly hadvezére a toscanai ghibellinek ellen. (Davidsohn: Gesch. v. Florenz. II. 2., 75. 1.)

² Acta Extera I. 22. nr. 19.

³ U. o. I. 24. nr. 20.

között házassági kapcsolatot létrehozni, »ad honorem Dei, et Sancte Romane Ecclesie, et totius fidei sacre.«¹ Ez a kifejezés szemmel láthatóan formális. Meglátjuk majd alább, van-e valami tartalma mégis? Az a tény, hogy Anjou Károly előre bejelenti a bíbornoki collegiumnak a szövetséget, jóváhagyását s annak megerősítését kéri, politikailag nem jelentős. Ez egyszerű vasallusi kötelessége volt a szentszékkal szemben, a mit külön is felemlít IV. Orbán pápa 1263 jún. 17-én azon feltételek között, a melyek mellett Anjou Károly a sicíliai királyságot tőle hűbérül kapja.²

Tág látókört nyit meg előttünk egy más emlékünk: az a magánlevél, melyet a nápolyi követség vezetője, Bernát apát ír 1269 december 12-én Sárosból a montecassinói dékánnak és konventnek. Ebben megírja, hogy sok viszontagság után megérkeztek, a király és környezete szívesen fogadták őket. A rábizottakat elvégezte a követség; a két fejedelem gyermekeit összeházasították, továbbá a két fejedelmi házat örökre összekapcsolták a kölcsönös segedelem szövetségével »Isten dicsőségére, a római egyház oltalmára, valamint mindkét király leghatalmasabb támaszára. Mivel pedig — folytatja — ismeritek a mi urunk királyunknak (Anjou Károlynak) kitünőségét, arról nem kell beszélnem, a kinek Istentől adott hatalmát különböző csatákban nyert győzelmei tanúsítják . . . De a magyar királyi háznak hihetetlen nagy a hatalma, kimondhatatlan nagy fegyveres népe, úgy hogy keleten és nyugaton senki sem mer mozdulni, ha a dicsőséges és győzelmes király megindítja hatalmas hadát . . . Ugyanis kelet és nyugat birodalmainak és fejedelemségeinek nagy része atyafiság és leigázás révén hatalma alatt áll. Ha tehát ezek ketten (V. István és Anjou Károly) ilyen szövetséggel vannak összekapcsolva, ilyen egységben egyesítve, Siciliának, úgy hiszszük, oka lesz a következőkben örülni az Istentől neki adott ünnepnapnak. S kell hogy elhallgasson az ellenségek mindenünnen hangzó szava, mivelhogy a mi urunk királyunkat úgy megerősítette az isteni gondviselés, hogy tőle félnie kell minden fejedelemnek, neki senkitől.« És ebben a hangnemben folytatja és fejezi be a levelet.³

Természetesen nem fájlalhatjuk eléggé, hogy mindezen emlékeink nápolyi eredetűek; magyar részről ilyenek nem

¹ Acta extera I. 21. nr. 18.

² Les registres d'Urbain IV. 1261—1264. Publiées par J. Guiraud (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 2e série XIII. Paris 1901.) Tome 2., 118. skk. II. Nr. 269.

³ Wenzel Árpádkori Új Okmánytár VIII. k. 316. sk.

maradtak fel. Nem maradt fenn maga a szövetséglevél sem. Ezekért csak részben kárpótol bennünket a nápolyi követek megbízólevele, mely — bizonyára a magyar követekkel Lucera alatt és Melfiben¹ folytatott tárgyalások eredményeképpen — egy kétoldalú szerződés kész tervét adja, főbb vonásaiban megállapítva mindkét szerződő fejedelemnek a szövetségből folyó kötelességeit. Ennek alapján megkísérthetjük annak megállapítását, hogy melyik szövetkező politikájának felel meg inkább a szerződés s így melyik volt a valószínű kezdeményező? Lássuk előbb V. István külpolitikáját főbb vonásaiban.

Itt, sajnos, hamar végezhetünk. Forrásaink gyér volta nem engedi meg, hogy V. István külpolitikájáról diplomatiájáról részletekbe menő, vagy csak nagy vonásaiban is teljesen megbízható képet alkossunk magunknak. Sok tekintetben csak tapogatózhatunk. Annyit mégis feltehetünk, hogy V. István politikájának középpontjában ez időben is — 1269 és 1270 fordulópontján — az 1265-ben megkötött s IV. Clemens pápától is megerősített béke² ellenére is az atya, IV. Béla elleni küzdelem, illetve bizalmatlanság áll; külpolitikai tényei is minden valószínűség szerint ennek hatása alatt keletkeztek. Azt azonban bizonyosan tudhatta V. István, hogy egyenesen atyja ellen Anjou Károlytól tényleges fegyveres segédelmet nem várhat; különben a megbízólevélnek nincs is egy szava sem, a mely csak távolról is ilyen segítségre kötelezné Károlyt. Nem a két uralkodó országai között levő távolság miatt, hisz pl. már 1277-ben nápolyi sereg jött Magyarországra,³ hanem épen azon vasalusi viszonynál fogva, mely a nápolyi, illetve sicíliai királyt a szentszékhez fűzte. A mint már láttuk, ez a viszony a királyt külpolitikai tekintetben bizonyos fokig függővé tette az apostoli széktől, vagy helyesebben, a sicíliai királyság és a curia külpolitikájának, legalább is hivatalosan, főbb vonásaiban azonosnak kellett lennie. Az azután az uralkodók egyéni súlyától s részben a világpolitikai helyzettől függött hogy a pápa határozta-e meg ezen külpolitika irányát, mint az III. Incze s részben X. Gergely idejében történt, avagy a sicíliai király, mint az Anjou Károly és IV. Orbán, IV. Clemens és IV. Márton viszonyában látható. A két tényezőnek azonban egyeznie kellett, különben bizonyos volt az egyik-

¹ V. ö. Anjou Károly itinerariumát Durrieu i. m. II. k. 170. l.

² Theiner: Vetera monumenta historiae Hungariorum sacram illustrantia. I. k. 284. skk.

³ Acta Extera I. 41. skk. 57. stb.

nek pusztulása, mint II. Frigyes és IV. Incze, illetve Manfréd példája mutatja. Lehetetlen azonban elképzelni, hogy a pápa hozzájáruljon, vagy épen helyeseljen ahhoz, ha hűbérese fegyverrel támogatja a fiút atyja ellenében. A szentszék és hűbérese e harcokban csak békítő lehetett, sőt szinte azt mondhatnók, hogy rokonszenve inkább az öreg király pártját illeti. Ezt a szerepet játszotta legalább eddig a szentszék a két király közötti viszályokban.¹ Remélhetette ellenben V. István, hogy új szövetségese révén nagyobb befolyásra tesz szert a pápai udvarnál, trónja és birtokai védelmében szilárdabban támaszkodhatik a curia erkölcsi támogatására, sőt bizonyos esetekben — így a tatárok, vagy a schismatikus görögök ellen — erőteljesebb anyagi támogatásra is számíthat. A curiával való szorosabb összeköttetés mindenesetre egyik legnagyobb előnye lehetett István szemében e szövetségnek.

Nincs megemlítve a szerződésben Magyarországnak akkor legveszedelmesebb ellene, a tatár sem. Pedig még csak pár éve (1265) ejtette rettegésbe a tatár veszedelem az országot, úgy hogy IV. Béla a pápához fordult segélyért, a ki aztán el is rendelte a kereszteshad hirdetését Magyar-, Lengyel-, Csehországban s a keletre fekvő német fejedelemségekben.² Akkor a veszedelem elvonult az ország felől, de állandóan fenyegetett; fenyegette különösen Istvánnak északkeleten fekvő birtokait. Feltűnő tehát, hogy míg a szerződés kiemeli az akkor nem túlságosan veszedelmes »németeket«, a tatárt nem említi. Kötelezi ugyan Károlyt, hogy segítse Istvánt »contra omnes existentes extra fidem Ecclesie«, ez a kifejezés azonban, mint látni fogjuk, valószínűleg nem a tatárookra vonatkozik, a kiket különben is azonkori forrásaink sokkal határozottabb és erőteljesebb jelzőkkel szoktak említeni. Ismét valószínűtlen, hogy István nem remélt ellenük segélyt a nagyon is távollevő szövetségestől.³ Valószínűleg a tatár akkor nem látszott veszedelmesnek, sőt az sincs kizárva, hogy István jó viszonyban volt a tatársággal. Mindenesetre bizonyosra vehetjük, hogy nem a tatár ellen akart magának első sorban segélyt biztosítani V. István ezzel a szövetséggel.

¹ V. ö. Fraknoi: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. I. k. 75. skk. II. és kül. Theiner i. m. 275.

² Theiner i. m. I. 280.

³ Anjou Károly különben az időben barátságos viszonyt tart fenn a tatárokkal. Fejedelmüknek pl. vadászszólymokat küld. Lásd Minieri Riccio: Della dominazione etc. 18. l.

Annak éle, V. István részéről, két, külön kiemelt ellenség ellen irányul. Károly tartozik őt megsegíteni »contra omnes Theotonicos et Theotonie adherentes prope ipsum ad quatuor dietas«¹ továbbá »contra omnes existentes extra fidem Ecclesie.« *Védeni* pedig tartozik őt mindenki ellen, a ki megtámadná s birtokait el akarná ragadni. Ez csaknem úgy hangzik, mintha a »németek« és az egyház hitén kívül állók ellen pedig támadó hadjárat esetén is köteles lenne segílyt nyújtani.²

De hát kik ezek a »németek« és kik »az egyház hitén kívül állók?« A németeket illetőleg megnehezíti a találgatást az, hogy ezekhez kell számítani a római német birodalom minden tartozékát, mint azt a Károly-féle utasítás nyomatékosan kiemeli, tehát pl. Savoyát, Burgundot és ez esetben első sorban Csehországot. Megkönnyebbíti tapogatódzásunkat, hogy a szövetség a németeknek s a birodalomnak csak azon részei ellen szól, melyek V. István birtokainak határától számított négy napi járóföldre terülnek el. Azonban hol volt ez a határ? Azt tudjuk, hogy V. István birtokai északkeleti és keleti Magyarországon voltak. Pontosán azonban a határt eddig nem sikerült megállapítani s bajos is lesz megállapítása, mert pl. akadunk Istvánnak hívére a Szerémségben is,³ viszont bizonyára volt, a kinek ura bár István lett volna területileg, a harciban Béla mellé állott.⁴ Tétélezzük azonban fel, hogy itt az országhatárt kell irányadónak vennünk és pedig az egész vonalon.

Vegyünk továbbá, Du Canget követve, egy napi járóföldre 20 mérföldet, mérföld alatt a római, ezer lépésből álló milliariumot értve, a mi csaknem másfél kilométernek felel meg. Így egy diaeta megfelelne 30 kilométernek; oly távolság, a mely — abban az időben — lovashadsereg számára is nagyon elegendő napi feladat. A szövetség tehát az ország határától számított 120 kilométernyi távolságig volna érvényes, oly csekély távolság, a mit csak úgy magyarázhatunk, ha a szövetséget, legalább ebben a pontban, defensiv természetűnek fogjuk fel. A szövetség ugyanis ily módon Morva,

¹ Acta Extera I. 23. »ad quatuor dictos« természetesen sajtóhiba.

² Még egy más helyen látszik úgy, mintha a megbízólevél támadó és védőszövetségről beszélne. Károly kötelezi magát »ad iuvare et defendere« Istvánt. U. a.

³ Wenzel VIII. 334.

⁴ V. ö. István birtokaira nézve Pauler i. m. II. k. 533. skk. 11. 202. jegyzet.

Alsó-Ausztria, Stájer és Krajna azon részeire terjedne, melyek közvetlenül a magyar határ mellett fekszenek. Ezek a területek mind II. Ottokár uralma alatt állanak, részben — Krajna — épen ez időben kerülnek hatalmába. De a hatalmas cseh király birtokainak csak egy részét teszik. Ha István gondolt a szövetség megkötésekor arra, hogy Ottokárt hadal támadja meg, — oka lett volna erre — úgy törekednie kellett volna arra, hogy hadjáratában Henrik bajor és Fülöp karantán hercegekkel egyetértésben lépjen fel. Az előbbi csakugyan mellette találjuk az 1271-i hadjáratban,¹ a másik épen ez időtájtban, küzdve Ottokárral, keresi István szövetségét.² Együttműködésüknek azonban igazi eredménye csak akkor lehetett, csak akkor mérhetek Ottokárra valóban döntő csapást — pedig csak ez lehetett háborújuk végcélja, ha csapataik egyesülhetnek s Ottokárt törzsbirtokában, Csehországban támadják meg. Ily terjedelmű operációknál azonban Istvánnak le kellett volna mondania a sicíliai segítségről; legalább a Károly-féle utasítások értelmében. Mert ilyen hadmozdulatok négy napnál mindenestre többet követeltek.

Hogy a szövetség Ottokár ellen irányul, hogy őt kell a meghatalmazó-levél által említett »Theutonici et Theutonie adherentes« alatt értenünk, úgy hiszem kétségtelen.³ A magyar határtól számított négy nap járőföldre nem is találunk más fejedelemséget, a mely tekintetbe jöhetne, ha csak Görzre

¹ M. Vancsa : Geschichte Nieder- und Oberösterreichs (Gotha 1905.) Bd. I. 530.

² V. ö. O. Lorenz : Geschichte König Ottokars II. von Böhmen und seiner Zeit (Wien, 1866.) 295. l.

³ Curiosus Lorenznek Fraknóitól is visszautasított gondolata (i. m. 317. sk. II. és különösen u. o. 1. jegyzet), hogy István a szövetséget első sorban saját alattvalói ellen kötötte, s a Theutonici = erdélyi szászok. A megbízólevél egyszerű elolvasása után nyilvánvaló a gondolat tarthatatlan volta. Ugyanily lehetetlen Óváry feltevése, a ki azt véli, hogy a szövetség »Konradin németjei s a ghibellinek ellen volt irányozva«. (A magyar Anjouk eredete, 15. l.) Konradint 1268 október 29-én végezték ki. A mi a ghibellinismust illeti, Ottokár Konradin vállalata idején határozottan az Anjouk s a pápa oldalán áll (Emler: Regesta Bohemiae II. k. Nr. 603., 609.) s akkor legfeljebb Meinhard tiroli grófra gondolhatunk volna, a ki Habsburgi Rudolfal és Lajos bajor herceggel Konradin legjelentékenyebb hívei közé tartozott. (O. Redlich: Rudolf von Habsburg, 113.) A szövetség megkötése idején azonban a helyzet teljesen megváltozott, mint Fraknói többször idézett értekezésében (7. l.) elmondja, Ottokár az Anjouk ellen fordult, szinte az mondható, hogy épen ő tekinthető a német ghibellinek legjelentékenyebb képviselőjének.

vagy Aquileiára nem gondolunk. Ezeket azonban egészen bátran kívül hagyhatjuk a számításon. Egyrészt, mert István hatalma az ezekkel szomszédos horvát részekre egészen bizonyosan nem terjedt ki, másrészt, mert ezeket akkori politikai helyzetük, épen Ottokárra való tekintettel, a magyar királyvaló barátságra utalta.¹

Viszont annak, hogy a megbízólevél »Theutonici et Theutonie adherentes« kifejezését Ottokárra értsük, semmi akadályja nincs. Egyrészt mint Lorenz² és Fraknoi³ megjegyzik, forrásainkban a cseh király emberei többször szerepelnek, mint »Theutonici.« Hozzátehetjük, teljes joggal és teljes joggal emeli ki a megbízólevél is Ottokár cseh és német alattvalói közül a németeket, hisz a magyar csapatok rendszeren németekkel és nem csehekkel találták magukat szemközt; így az 1260-i cseh háborúban s 1271-ben Pozsonynál Ottokárért első sorban németek harcoltak.⁴ De másrészt a megbízólevél egyenesen bizonyíték arra, hogy a szövetség Ottokár ellen irányul, mert ha más német fejedelemtől lenne szó — a mit különben a »quatuor dietae« is kizár — felesleges lenne a »Theutonici« mellett még a »Theutonie adherentes« kifejezés. Ez utóbbival a sicíliai király — úgy véljük — egyenesen rámutat a német birodalomhoz tartozó, nyelvére, nemzetiségére nem német Csehországra s nincs is más, a német birodalomhoz tartozó fejedelemség, a melyre e megkülönböztetés vonatkozhatnék.

S valóban V. István ezt a szövetséget alig is értékesíthetné más valaki ellen. Külső ellenségei — a mennyire tudjuk — ezidő tájban nincsenek, legalább is nem oly veszedelmesek, hogy szükségessé tennék idegen szövetséges segédelmét, Politikája középpontjában, daczára az 1265-i békülésnek, hatalmának atyja ellenében való biztosítása állott. A bizalmatlanság, melylyel a két király egymás iránt viseltetett s a mely úgy látszik megokolt volt, közelfekvőnek mutatta a nyílt, fegyveres ellenségeskedés újabb kitörését s azt javasolta, hogy a bizonytalan harcshoz mindegyik küzdő fél igyekezzék külső segítséget szerezni. Béla, tudjuk, megtalálta ezt a támaszt épen Ottokárban⁵ s nem lehetetlen, hogy

¹ Lorenz i. m. 285. skk.; Aquileia és V. István viszonyára v. ö. Emler: Regesta Bohemiae II. Nr. 722.

² I. m. 318. l. jegyzet.

³ I. m. 32.

⁴ Vancsa: Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. I. Bd. 510., 530. ll.

⁵ Pauler i. m. II. 273. sk.

közöttük formális, István ellen irányuló szövetség állott fenn; de mindenesetre Béla bizonyos lehetett Ottokár támogatásáról, midőn, már haldokolva, nejét és híveit védelmébe ajánlotta.¹ Viszont István egyedül atyjával az 1265-i tapasztalatok alapján ugyan bízvást szembeszállhatott, Ottokárra való tekintettel azonban szüksége volt szövetségesekre s ha ilyeneket talált is a bajor és karantán hercegekben, még mindig igen értékes lehetett számára Anjou Károly szövetsége, a ki ugyan hűbérurára, a pápára való tekintettel IV. Béla ellen egyenesen alig léphetett volna fel, de támogathatta Istvánt a cseh király ellen, a ki amúgy is gyanus lehetett előtte s a curia előtt is, mint esetleges ghibellin törekvések támogatója. Az Anjou azonban itt is óvatosan nyitva tartotta magának Ottokárhoz is az utat, oly feltételek mellett kötve meg a szerződést, a melyek az amúgy is távoleső szövetséges erőteljes támogatását meglehetősen illusoriussá tették.

Mellőzzük most annak a vizsgálatát, hogy mennyiben lehetett értékes ez a szövetség Istvánra nézve Velenczére, Dalmáciára s a balkáni viszonyokra való tekintettel. A későbbiekben alkalmam lesz bizonyítani, miszerint a szövetség éppen ebben az irányban első sorban Anjou Károlynak válhatott hasznára. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy István birtokrésze az ország keleti és északkeleti részeire terjedvén, egyenes érdekei ebben az irányban kevésbé voltak.

Összegezzünk. Istvánra nézve három dolog tehetette e szövetséget értékesé. Az egyik Izabellának igen jelentékeny hozománya. A másik, hogy e szövetség révén reménye van a pápai udvarral közelebbi, bensőbb viszonyba kerülni, oly előny, a mely éppen benső, atyjával szemben való állásának megszilárdításában nagy hasznára lehetett, a mely azonban csak addig tart, míg Anjou Károly befolyásolni képes a pápai szék betöltőjét. Tudjuk pedig, hogy éppen X. Gergely, a kit a cardinalisok kiküldöttei végre 1271 szeptember 1-én Szent Péter trónjára ültettek, ez alól a befolyás alól emancipálni tudta magát. A harmadik előny az a fegyveres s talán diplomatai támogatás, a mit Anjou Károly Ottokár ellenében ígért, de minden valószínűség szerint, mint láttuk, csakis védő háború esetére. S hogy ez, mint várható is volt a megbízólevél feltételei mellett, mily keés segedelem volt, megmutatta mindjárt az 1270—71-i cseh háború, a melyben,

¹ Wenzel: Árpádkori Új Okmánytár III. 204. l. Emler: Regesta Bohemiae II. N. 699.

tudomásunk szerint, sicíliai csapatok egyáltalában nem szerepeltek, sőt arra sem találunk adatot, — bár legalább is valószínű — hogy Anjou Károly diplomatiailag támogatta volna Istvánt a cardinalis collegiumnál, midőn Ottokár ellene »kimondhatatlan bűne és gyalázatos hitszegése«¹ miatt panaszt tett.

Ezek az előnyök tehát nem oly különösen nagyok. Szinte bizonyosra vehetjük, ha nem ismerjük is a viszonyokat egyébként, hogy Anjou Károly, kora legügyesebb diplomataja, a maga részéről több hasznot tudott húzni a szövetségből.

II.

Ha már most azt vizsgáljuk, mennyiben használhattak e házasságok s a magyar szövetség Anjou I. Károly politikai céljainak, nyilvánvaló, hogy ő sokkal több előnyt remélhetett azokból, mint magyar szövetségétársa, még akkor is ha kizártnak tekintjük, hogy a házasságok megkötésekor reményt táplált volna a magyar korona megszerzésére. Valószínűvé teszi ezt, mint mondtuk, első sorban egyénisége. Egész élete lázas agilitásban telik, s ez élet egész munkája oda irányul, hogy a maga s általa családja hatalmát, tekintélyét minél nagyobbá tegye. De ma sem áll tisztán előttünk, mik voltak végcéljai, volt-e egyáltalában nagyratörő terveinek valami határa? Rekonstruálni ezeket a terveket csak töredékekben tudjuk; néha hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a végcél előtte is csak ködlött, homályba veszett, néha — bármily phantastikusan hangozzék is — úgy rémlik, mintha tetteiből egy új világbirodalom contourjai rajzolódának ki, a mely egyesíti magában Kelet és Nyugat császárságait, engedelmes eszközévé formálja a két császárságnál erősebb pápaságot s újra provinciákká süllyeszti a nemzeti királyságokat. De ha e meddő és hálátlan találgatásoktól el is tekintünk, tisztán látjuk, hogy Anjou I. Károly előttünk is ismeretes céljai túlterjedtek a sicíliai királyságon s azok elérésére Magyarországon kitünő segítőt láthatott.

Hogy történeti hivatása nem csupán a Hohenstaufok megsemmisítése, hogy a pápaság nem csupán azért fegyverzi őt fel, hogy egy engedetlen hűbéres helyébe engedelmeset ültessen, hogy a Manfréd, majd Konradin elleni küzdelem csak nagyobb vállalkozások előkészítője, azt a kortársak is tudják. Maga IV. Orbán, midőn 1264-ben a francia egy-

¹ Pauler i. m. II. k. 285.

házi jövedelmek tizedét rendeli a Manfréd ellen készülő Károly számára, azt mondja, hogy ha Sziciliában egyszer katolikus fejedelem (Károly) fog uralkodni, abból az egész egyháznak, de különösen a Szentföldnek és a konstantinápolyi (latin) császárságnak nagy előnye lesz.¹ És hasonló kijelentéseket tesz ismételtén IV. Clemens is, így 1265 július 11-én Simon cardinalis legatushoz intézett levelében,² majd, már a beneventi csata után, 1266 márczius 8-án a narbonnei érsekhez írva.³

Ezek a remények nem váltak valóra. Első sorban azért nem, mert Károly az első pillanattól kezdve önálló politikát folytat, sőt módját ejti annak is, hogy bizonyos fokig eszköz-zévé tegye a curia befolyását a maga politikájának. Kezdet-től fogva úgy lép fel, mint a ki nemcsak Sziciliában, de imperialistikus terveiben is örököse a Hohenstaufoknak. De nemcsak ezeknek az örököse, hanem a sicíliai normann királyoknak is, s Itáliát, Franciaországot s a német birodalmat érintő merész szárnyalású terveinél sokkal inkább foglalkoztatja őt az a törekvés, hogy házának hatalmát a Földközi-tenger keleti medenczéjének vidékein, nevezetesen a Szentföldön és a Balkánon megalapítsa, főként pedig, hogy a byzanci birodalmat egészben vagy részben hatalmába kerítse. Politikai tevékenységének súlypontja a tagliacozzi csata után ide esik, ez az a terve, a melynek kivitelét szolgálja első sorban politikája, s erre kell első sorban figyelmet fordítanunk, ha tisztán akarjuk látni az Árpád-Anjou házasságok politikai indító okait. S itt is kiválóképen balkáni terveit kell nyomon követnünk, mert Tunist, a jeruzsálemi királyságot, vagy a tatárságot illető törekvéseiben Magyar-

¹ Les registres d'Urbain IV., publiées par I. Guiraud, tome II. Nr. 804 (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome) «si . . . aliquis princeps catholicus ejus (Siciliae) gubernaculis presideret, innumerabilia et existimabilia bona . . . potissimum Terre sancte ac Constantinopolitano Imperio spiritualiter et temporaliter provenirent.»

² Martène-Durand: Thesaurus novus anecdotorum Tom. II. 197 l. Epist. Clementis IV. CXLV. »per ipsius strenuitatem, fidelitatem et potentiam, idem regnum (Sicilia) optata pace fruetur, gaudebit Italia a bellis et turbationibus intestinis quiescens, imperii Romani status reformabitur, et terre sancte in manu valida succurreretur.»

³ U. o. II. 288. l. Epist. Clementis IV. CCXL. »Ex hoc enim spoliatae restituuntur ecclesiae, reducuntur exules innocentes, cadit perfidia, surgit fides, refloret Tuscia, tota demum Italia reviviscit, levatur Achaia, Terra Sancta respirat.«

ország alig lehetett tényező, meg azután ezek a tervek Károlyra nézve is inkább másodrangú jelentőségűek.¹

Anjou Károly a Balkánon is első sorban Manfréd örökébe helyezi be magát. Ennek második felesége ugyanis Helena volt, II. Micalicius artai (Epirus) despota leánya, a kit 1260-ban vett nőül.² Ennek hozományaképen kapta meg Manfréd a már 1257-ben elfoglalt Korfut, Durazzot, Beratot, Valonát és Spinazát. Úgy látszik, ezeken kívül is tett foglalásokat a régi Illyricumban és Epirusban.³ Helena hozományának, illetve a hódítmányok kormányzására egy cyprusi frank lovagot, Echinard (Chinardo) Fülöpöt, küldött oda, a ki maga is rokonságba kerülve II. Micalicius despotával, Manfréd haláláig kormányozta azokat a részeket.⁴ A beneventi csatával új helyzet állott elő. Helena gyermekeivel együtt a csata után Károly kezei közé került,⁵ a ki aztán Nocerában tartotta őket fogva.⁶ Echinard úgy látszik ezek után nem volt hajlandó Manfréd birtokait visszaadni a despotának, őrizte vagy a Helena, vagy a maga számára, míg végre Micalicius megölette.⁷ Ezekkel a területekkel Clemensnek az volt a terve, hogy azok a latin kereszténységnek s a VIII. Mihálytól elúzótt Balduin konstantinápolyi császárnak szolgáljanak támpontul. Manfréd frank lovagjai ugyanis Echinard halála után alig voltak képesek tartani magukat a görögséggel szemben s úgy látszik a szárazföldi birtokok jórészt elvesztek. Ezért az élükön álló Garnier

¹ Dolgozatom céljának és jellegének megfelelően természetesen a következőkben Anjou Károly balkáni politikáját csak egészen nagyvonalakban vázolhatom s csaknem teljesen el kell tekintennem a curiális unio-politika előadásától, mely gyakran parallel halad Károly politikájával, gyakran eltér attól, néha meg szembe kerül vele. Előadásom természeténél fogva legtöbbször átveszi az eddigi kutatás kész eredményeit, de itt-ott meg is corrigálja azokat s első sorban az a célja, hogy a nápolyi magyar összeköttetés igazi jelentőségét megállapítsa.

² A leszármazást l. Hopf: *Chroniques gréco-romanes* (Berlin, 1873) 529. l.

³ Georg. Pachymeres: *De Michaelē et Andronico Palaeologis*, L. II. c. 26. (*Corpus Scriptorum Hist. Byz.* ed. Bonn. Vol. I. p. 137) »... (Michael) ... ἐπει δὲ καὶ οὐδέ τῆς Σικελικῆς ῥημικῆς ἐξουσίας πολλά τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῆς νέας Ἑπείρου προσησφετέρισαντο, πάμπαι κακίεσε τοὺς ἀντιταξομένους.

⁴ Sternfeld i. m. 31. l.

⁵ IV. Clemens levele Ottaviano Ubaldini bíboroshoz 1266 márczius 25. Martène-Durand i. m. II. k. 302. l. és Del Giudice, *Codice Diplomatico* I. 122. ss.

⁶ Del Giudice I. 124. l. 2. jegyzet és másutt is.

⁷ Sternfeld i. h.

Alamannal együtt Károlyhoz fordultak segítségért, a kiben Balduin is, a keleti latin fejedelmek is legerősebb támaszukat látták már akkor a Palaeologok új görög császárságával szemben. Ez 1266 nyarán történhetett. Miután a lovagok, mint Manfréd hívei, excommunicatio alatt állottak, Károly Clemenshez fordult engedélyért. A pápa válasza rideg és határozott. Csak abban az esetben ad engedélyt a segítségre, ha a lovagok Korfut hajlandók Károlynak, vagy más megbízható embernek hatalmába adni, a ki azt a pápa vagy Balduin császár nevében venné át. Egyébként nem. Inti Károlyt, vigyázzon eljárására, nehogy kár háramoljék belőle reá, mert a szigethez semmi joga nincsen.¹ Szemelláthatóan rossz néven veszi, hogy Károly kinyújtja kezét e birtokok után, melyeket ő Henrik castiliai infansnak szánt.² Károly azonban úgy látszik meg tudta akadályozni hűbérura terveit, megnyerte jóváhagyását s megegyezett hamarosan a lovagokkal. 1267 január 16-án kinevezi Korfuba helytartójává Echinard Gazot, a meggyilkolt Fülöp fiát.³ Ezzel támaszpontot szerzett magának a Balkán felé irányítandó későbbi hadműveletek számára. Gazo ugyan egyelőre még alig volt alkalmas ily feladatra, mert már ugyanaz év márczius 20-án Alaman Garniert nevezi ki helyébe.⁴ Gazot azonban később is Károly szolgálatában látjuk.⁵ Talán Korfu s esetleg az epirusi part megszállásával hozható kapcsolatba, hogy Károly még 1266 decemberében új hajókat — teridákat ⁶ —

¹ A pápa levele 1266. október 1-ről, Martène-Durand i. m. II. 409. l. Ep. CCCLXXXII.

² Ez a fejedelmi kalandor, Károly rokona, hazájából száműzve sok bolyongás után ez időben a tunisi emir szolgálatában állott. Nagyon elősegítette Károly győzelmét Manfréd ellen, különösen jelentős pénzüsszeg kölcsönzésével. Károly ezt nem tudván megfizetni, Henrik Sardiniát igényelte, a mit Clemens nem volt hajlandó átengedni. Ellenben házasságot igyekezett létrehozni Henrik és Micalicius egy leánya — valószínűleg a fogoly Heléna — között. Ez ügyben Károly és Balduin lett volna a közvetítő Henrik és a despota közt. Károly azonban csak szép szavakkal tartotta Henriket; a házasságból nem lett semmi, Helena hozománya pedig Károly kezére került. (Clemens levele ez ügyben Károlyhoz 1267 jan. 5-én: Martène-Durand i. m. II. 437 s. k.; Henrikhez u. o. II. 438 ugyanazon dátummal. Károly levele Henrikhez Del Giudice I. 193.) Rómában azután Henriket senatorrá választották a pápa ellenére s mint ilyen nagy ellensége Károlynak. (Gregorovius: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter 4. Aufl. V. Bd. 386. skk. II.)

³ Del Giudice I. 278.

⁴ U. o. I. 298.

⁵ Pl. Sternfeld i. m. 136.

⁶ Del Giudice I. 281—2. II. és u. o. jegyzet. — A terida vagy

épített az ország nevezetesebb kikötőiben, így Nápolyban, Bariban, Barlettában és Salernóban. Ezeknek az építését megsürgeti 1267 február 8-án.¹ Károly ugyanis már ebben az évben tervbe vette a biznaci birodalom megtámadását s úgy látszik ezt a támadást csak Konradin fellépése hiúsította meg. Hogy milyen terjedelemben foglalta el Károly Helena hozományát, nem vagyunk képesek megállapítani. Valószínű azonban, hogy nemcsak a görögök, de az epirusi despota s az albánok is ellene dolgoztak Károly uralmának. De ellene dolgozhatott Velence is, mely egykor tíz évig bírta Durazgot, majd kénytelen volt átengedni az epirusi despotának,² s a mely nem nézhette jó szemmel Károly térfoglalását az Adria keleti partján.

Az Anjou-hatalom terjeszkedése tehát az Adria keleti vidékén az Árpád-házasságokat megelőzőleg, ha magában nem is jelentős, arra mindenesetre elegendő, hogy egy későbbi hadjáráthoz kiinduló pontul szolgáljon.³

Egy ilyen hadjáráthoz azonban egyelőre hiányzott a jogalap s hiányoztak a Balkánon okvetlenül szükséges szövetségesek. Anjou Károly diplomatai ügyessége csakhamar mindkettőt megszerzi.

Palaiologos VIII. Mihály, miután a kiskorú Laskaris VI. Jánost megvakítva kolostorba küldte s maga lépett a görög császári trónra, mint tudjuk, 1261-ben Konstantinápolyt elfoglalva, megdöntötte a latin császárságot. II. Balduin császár rövid, sikertelen harcz után visszatért nyugatra s ott különböző udvaroknál, főként a curiánál és Párisban keresett támogatást a görög bitorló ellen. Elkeseredésében még Manfréddal is kész volt szövetségre lépni, s a viszony közöttük, a mint látszik, eléggé benső volt. A pápa azonban élesen elítélte Balduinnak ezt a lépését,⁴ s midőn Károly Benevent-

taride evezőshajó, közelrokona a gályának, a melynél azonban rendszeren lassúbb, néha kisebb is, de nagy teherbírású. Mint hadihajó legénység és fegyverzet dolgában a gályákkal, tehát a legnagyobb hajótypussal egyenrangú. (E. Heyd: Genua und seine Marine im Zeitalter der Kreuzzüge. Innsbruck, 1886. 81. skk. II.)

¹ Del Giudice I. 281.

² B. Kugler, Geschichte der Kreuzzüge (Berlin, 1880) 291. 1.

³ Anjou Károly albániai uralmának későbbi szakára értékes dolgozatokat találunk a boldogult Thallóczy Lajos szerkesztésében megjelent »Illyrisch-albanische Forschungen« (München-Leipzig, Duncker & Humblot, 1916 I. kötetében, a szerkesztő, továbbá dr. Jirecek Konstantin és dr. Sufflay Milán tollából. Az »Acta Albanica« kitérő szerkesztői főként az 1272. éven innen történeteket tárgyalják.

⁴ L. Norden i. m. 407. és kül. 422. skk. lapokon.

nél legyőzi Manfrédot, Balduin Párisból, a hol akkor időzött, siet kifejezni neki szerencsekívánságait; a miért Clemens — bár még mindig kissé hideg hangon — meg is dicsérte őt.¹

1267 májusában azután, midőn IX. Lajos követei a pápánál jártak, hogy megbeszéléseket folytassanak a francia király küszöbön álló kereszteshadjáratáról, jelen vannak a Viterboban idéző curiánál Károly és II. Balduin is. A követek távozása után (1267 május 23)² úgy látszik ezek folytatnak egymás közt tárgyalásokat, a pápa jelenlétében, s rövid pár nap alatt, május 27-én létre is jön a viterboi szerződés.

A szerződés szerint Károly kötelezi magát, illetőleg utódját, hogy saját költségén 2000 fegyveres lovast küld a latin császárság visszafoglalására. Ennek ellenében II. Balduin IV. Clemens jelenlétében és beleegyezésével souverain tulajdonul engedi át Ká olynak és utódainak Villehardouin Vilmos, Achaia és Morea fejedelmének birtokait, azokra vonatkozólag a maga és utódai nevében lemond minden jogról, fensőbbeségről. Megkapja továbbá Károly mindazon területeket, melyeket az epirusi despota Helena hozományaként Manfrédnak átengedett s a melyeket Echinard Fülöp bírt. Megkapja a birodalomhoz tartozó összes szigeteket Lesbos, Chios, Samos és Kos kivételével. Megkapja a meghódítandó birodalom egész területének egyharmadrészét. Ezt a harmadrészt Károly vagy utóda ott választhatja ki, a hol akarja, eltekintve a fővárostól, a négy szigettől s a Balduin által már előbb eligért területektől, állhat tehát az — ha Károlynak úgy tetszik — az epirusi despota birtokaiból, albán vagy szerb területekből, választhatja a thessalonikei királyság területén, ha azok, kikkel Balduinnak erre vonatkozólag régibb szerződése volt, kötelezettségüket nem teljesítik.³ Ezen az egyharmadrészen Balduinnak minden korábbi joga Károlyra és utódaira száll át. A mennyiben Balduin és fia, Fülöp, egyenes fiúörökösök nélkül halna el, a birodalomra vonatkozó minden joguk átszáll Károlyra és örököseire. Ennek a szerződésnek megerősítésére Balduin fia, Fülöp, a pápának már előbb megszerzett beleegyezésével nőül fogja venni Károly leányát, Beatrixet, a mint az felserdült. Ehhez

¹ L. Martène-Durand i. m. II. 354. l. Nr. CCCXII. 1266 jún. 16-ról.

² U. o. II. 472. l.

³ Hugo burgundi herczeg és Veronai Vilmos, Negroponte ura (Del Giudice II. k. 37. l. 3. jegyzet.) Ez utóbbinak még 1240-ben, Hugónak 1265-ben ígérte oda Balduin a királyságot. L. Norden i. m. 312 és 428. ll. (3. jegyz.)

Károly biztosítja felesége, Beatrix beleegyezését, Balduin pedig megszerzi az egyezséghez feleségének jóváhagyását. Biztosítja a szerződés sértetlenségét mindazon jogoknak, a melyeket a velenceiek eddig a birodalomban bírtak. A szerződést Balduin kívánságára IV. Clemens megerősíti. Hogy az egész az ő befolyása alatt jött létre, mutatja az is, hogy az oklevél Viterboban, »in camera memorati domini Clementis pape quarti« kelt. S hogy az achajai fejedelem sem idegen a dologtól, kitűnik abból is, hogy a tanuk között ott van Leonardus de Ferulis, Achaja cancellárja is.¹

Nyilvánvaló e szerződés roppant jelentősége Anjou Károly balkáni politikáját illetőleg, s bár ennek tárgyalásába e helyen, sajnos, bele nem bocsátkozhatunk, célunk, az Árpád-Anjou összeköttetés helyes méltatásának érdekében rá kell mutatnunk néhány tanulságra, melyet a szerződés gondosabb olvasásából levonhatunk.

A szerződésnek egyik pontja jogot ad Károlynak, hogy azt a harmadot, mely őt a meghódítandó birodalomból megilleti, tetszése szerint választhatja meg, akár az epirusi despotá területén, Albániában vagy Szerbiában,² esetleg a thessalonikei királyságban is. Ez a kikötés némi világot vet arra, hogy Károly mily irányban iparkodott balkáni hatalmát kibővíteni. Első sorban a már kezében levő Helena-féle örökséget akarja biztosítani,³ s annak mögöttes területet szervezni, azután pedig tovább akarja terjeszteni hatalmát, és pedig nem a szárazföld belseje felé, Saloniki vagy Ochrida irányában, mert hiszen akkor nem Albánia és Szerbia, hanem a bolgár területek lennének kiemelve a szerződésben, hanem észak—északnyugati irányban, Albánia, a mai Montenegro és esetleg déli Dalmácia felé, a mely területek tényleg szerb uralom alatt állanak, de a melyekről Balduin itt mint a régi byzanci birodalom örököse rendelkezik. Ilyen módon Achaja, Epirus, Albánia, a tengerparti szerb területek kerülnének Károly birtokába, vagyis *hatalmában tartaná az Adria egész keleti partvidékét s birtoka északon érintkeznék Velence és Magyarország dalmát-szerb területeivel, a mi azt jelenti, hogy az Adria a sicíliai királyság hettengerévé válnék.* Hiszen

¹ A szerződést teljes szövegben l. Minieri Riccio: Genealogia di Carlo I. di Angio, 133—139. ll. és Del Giudice: Codice diplomatico II. k. 30—44. ll. Nr. IV.

² »ita quod etiam in terra memorati Despoti et in regnis Albanie et Servie liceat nobis, nostrisque in Regno Sicilie heredibus, si voluerimus huiusmodi tertiam partem eligere«. Minieri Riccio i. m. 136. l.

³ Ennek a birtoklásához is csak ez a szerződés adott jogcímet.

tekintve azt a hatalmi állást, a melyet akkor Károly Itáliában elfoglal, a nyugati parton jóformán egyedül Velencez területére esik Károly befolyási körén kívül, az Adria északnyugati, felső része, a mely körül Velencez, Aquileia és Magyarország birtokai elterülnek, gazdaságilag természetes függésbe kerülne az Anjou-hatalomtól, Velencez pedig, tekintettel keleti érdekeire, politikailag is.

Hogy az ily módon kialakuló nagy tengeri hatalom nem végcélja Károly politikájának, az valószínű. Távolabbi célokra enged következtetni a szerződésnek azon pontja, mely a császársághoz tartozó összes szigeteket, a mennyiben azok a Dardanellákon kívül esnek,¹ négy kivételével Károlynak engedi át. E szigetek ugyan gazdaságilag igen értékes pontjai a birodalomnak, de még nagyobb jelentőséggel bírnak mint tengerészeti támpontok. Velenceznek nemcsak terjedelmes birtokai, de fontos kereskedelmi és hatalmi érdekei is voltak az Archipelagusban, melyeket eddig majd fegyverrel, majd békés eszközökkel szerencsésen védett VIII. Mihály ellen.² Talán még nagyobb a jelentősége Salonikinek, melyet kereskedelmi jelentőségén kívül becsessé tesz környékének gazdagsága s az a körülmény, hogy jó kiindulópont egy Konstantinápoly ellen irányuló támadáshoz. Velenceznek itt is volt telepe, a melyet VIII. Mihály még 1265-ben hajlandó volt számára biztosítani.³ Így tehát ezek a feltételek, ha megvalósulnak, nem csupán a Palaeologok új görög birodalmának veszedelmét jelentik, de veszélyesek azok Velencezére, sőt II. Balduin leendő birodalmának függetlenségére nézve is. Igaz, hogy a szerződés Velencez megnyugtatóására azt is mondja, hogy e feltételekből kifolyólag semmi kár nem érheti azt a régi jogot, melyet a velenceziek a birodalomban állítólag bírnak,⁴ de e jog óvatos, kibúvókat engedő körülírása sokat mond s a köztársaság igen jól tudhatta, mit fog érni ez a biztosíték, ha

¹ »extra bucam Avidi«, Minieri-Riccio i. m. 135. Avidi = Abydi.

² W. Heyd: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter (Stuttgart, 1879) I. Bd. 475 sk. II. és Norden i. m. 415 sk. s később-Tafel u. Thomas: Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig III. Bd. 96. I. (Fontes Rer. Austr. Abth. II. XIV.)

³ Tafel u. Thomas i. m. III. k. 81. I. V. ö. Heyd i. m. I. k. 476. I.)

⁴ »Preterea actum et conventum est inter nos et vos, quod antiquo iuri quod Veneti habere dicuntur in terra predicta Imperii, nullum per premissa vel premissorum aliquod preiudicium generetur«. Minieri Riccio i. m. 138.

egyszer Károly kezében tartja az Adria mindkét partját s az Aegei-tenger összes fontos pontjait. Jobban biztosította Balduint, bár Károlynak is újabb ürügyet adott a birodalom ügyeibe való avatkozásra fiának, Fülöpnek eljegyzése Károly Beatrix nevű leányával. A szerződésnek ezt a pontját végre is hajtották. Már 1269 júniusában — a magyar házasságok előtt — figyelmezteti Károly Provence rendjeit, hogy Beatrix leánya férjhezadása alkalmából joga van tőlük adót szedni, majd hasonlóképen fordul Sicilia lakóihoz.¹ Maga a házasság azonban csak 1273-ban jött létre.

Azonban a szerződés összes pontozatai közül talán annak vette Károly legtöbb praktikus hasznát, a melyben Balduin reá ruházta az Achaia és Morea feletti felségjogokat.²

A keleti latin fejedelemségek között ez volt a legéletképebb, legvirágzóbb, a miben nagy része volt a történetíró Villehardouin családjából származott fejedelmeknek. Midőn a Palaeolog új életre kelti a görög birodalmat s veszélylyel fenyegeti az annak romjain keletkezett államokat, délnyugaton egy coalitio jön létre ellene, a melynek mozgóatója, úgy látszik, II. Micalicius (Mihály), az epirusi despota. Mint láttuk, egyik leánya, Helena, Manfréd felesége lett, egy másik Manfréd helytartójáé, Echinard Fülöpé, a harmadikat, Annát, II. Vilmos achaiai fejedelemhez adja nőül 1259 körül.³ A coalitio nyílt harcot kezd Mihály ellen, ez azonban 1259 októberében Pelagoniánál döntően megverte őket s maga Vilmos is fogságba esett. Fogsága alatt a görögök Moreában megvetették lábukat s Vilmos 1262-ben szabadonbocsátását kénytelen néhány város átengedésével megfizetni. Már a következő évben Velenczétől támogatva harcol ismét a görögök ellen, de azokat kiszorítani s országa épségét helyreállítani nem képes. Hozzá 1265-től kezdve Velence is békésebb politikát folytat VIII. Mihály birodalmával szemben, midőn pedig Manfréd is elbukik, Achaiát elszigetelt helyzete kényszeríti, hogy Károlyban keresse támaszát.

Villehardouin Vilmosnak Károlyhoz való közeledése, mondhatjuk, szövetkezésük, megelőzi a viterboi szerződést, a mint hogy a szerződésnek Epirusra, Achaiára és a sziget-tengerre vonatkozó pontjai bizonynyal Vilmos tudtával és

¹ Minieri Riccio i. m. 34 sk., 115. l. V. ö. Sternfeld i. m. 155. sk.

² Minieri Riccio i. m. 134.

³ Ehhez és a következőkhez l. Gregorovius: Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter, 2. Aufl. (Stuttgart, 1889.) I. Bd. 405 skk. II. és Kugler i. m. 297.

? Del Giudice i. m. I. k. 237. l. jegyzet.

beleegyezésével jöttek létre. Vilmos már 1267 legelején Károlynál járt s ez február 17-én Kapuában Villehardouin és kísérete számára kiállított oltalomlevelében az achaiai fejedelmet már »dilectus amicus noster«-ként említi s alig tévedünk, ha felteszszük, hogy Villehardouin ekkor — a pápához menvén — többek között a kettőjük között létrejött megállapodásokhoz is kinyerte a szentszék, mint legfőbb hűbérúr, jóváhagyását.

Hogy Károlynak igaz barátja, azt Villehardouin már a következő, 1268. évben megmutatta, midőn az Anjou-uralmat Konradin támadása fenyegette. 1268 elején Vilmos tekintélyes csapattal átjött Itáliába s bár tudomásunkkal a hadjáratban maga részt nem vett, mégis jelentős szolgálatokat tett Károlynak.¹

A Balkánon pedig, úgy látszik, teljesen közös a politikájuk : ott Vilmos, mondhatni, Károly képviselője. Károly 1269 január 27-én azt írja Alaman Garniernek, ki még mindig Korfu parancsnoka, hogy Vilmosnak mindenben úgy engedelmeskedjék, mint neki, mert, úgymond, érdekeink annyira össze vannak forrva, hogy nem lehet és nem is szabad azokat elválasztani.² És ha röviddel ezután azt olvassuk, hogy Károly a korfui új és régi vár parancsnokságát Blancheti István és de Saours Morel lovagokra bízta, valószínűnek kell tartanunk, hogy ezek Vilmos emberei, a kik felett főparancsnokként áll Alaman Garnier.³ Vilmos azután gazdag ajándékokkal csak 1269 februárjában tér haza országába,⁴ a hol továbbra is, most már Károlylyal egyetértésben folytatja görög-ellenes politikáját egyfelől, másrészt arra törekszik, hogy a velenceieket, szomszédjait déli Moreában, megnyerje Károly politikájának, a mi persze meglehetősen kilátástalan vállalkozás volt.⁵ Erard d'Aunayt, mint meghatalmazottját, Károlynál hagyta, kit később is mellette látunk szerepelni.⁶ Az érintkezés a két fejedelem között egyébként is élénk és benső marad mindvégig. Követeket is elég sűrűn látunk átkelni az Adrián, de 1270-ben, IX. Lajos kereszteshadjárata előtt, midőn Károly döntő

¹ Sternfeld i. m. 92., 135. ll.

² Del Giudice i. m. 35. l. I. jegyzet.

³ Del Giudice i. m. II. k. 38. l. jegyzet. 1269 február 3. és 4-ről V. ö. Sternfeld i. m. 136. l.

⁴ Sternfeld i. m. 136. l.

⁵ U. o.

⁶ Így 1269 szeptemberében Velenczében ugyanazon követek társaságában, kik később a házasságok létrehozatalára Magyarországra jöttek. Del Giudice i. m. I. k. 300. l. jegyzet.

csapást akart mérni a Palaeologokra, legalább a Balkán nyugati oldalán, Vilmos maga is átmegy Károlyhoz s ott hosszabb ideig tartózkodik, bár e tartózkodás időtartamát pontosan nem ismerjük.¹ Valószínű, hogy Károly ekkor ráruházta Vilmosra a balkáni haderői felett való parancsnokságát,² miután a viszonyok, különösen a küszöbön álló keresztshad megakadályozta őt abban, hogy személyesen vezérkedjék ott, a mint hogy azután épen ezek a viszonyok — legalább erre az évre — minden nagyobb vállalkozást lehetetlenné tettek. Nem tudjuk, hogy már előzőleg, vagy csak ezen látogatás alkalmával jött-e létre közöttük az a megállapodás, a melynek értelmében Károly ifjabb fia, Fülöp, nőül veszi Izabellát, Villehardouin leányát és — fia nem lévén örökösét. Károlynak 1270 június 17-ről kelt leveléből tudjuk, hogy Izabella hozománya Achaia és Morea volt s épen ezért a kettőjük között létrejött megállapodásokra a fejedelemség hűbéres urainak és egyéb lakóinak esküt kellett letenni, hasonlóképen Vilmos feleségének, az epirusi despota leányának, ünnepélyesen beleegyezését kellett azokhoz adnia.³ Miután pedig ugyanezen időtájtban tárgyalások folytak a felől, hogy Sardiniát, a melyre Pisával szemben a curia emelt igényt, mint királyságot Fülöp kapja meg, így e házassági szerződés révén kilátás volt arra, hogy rövid időn belül — Vilmos már koros ember — a sicíliai főág mellett az Anjouknak egy tekintélyes hatalom felett rendelkező secundogeniturája is szerepet fog játszani délkeleti Európában.

Ezek a remények csak részben váltak valóra. A házasság 1271 májusában létrejött. Fülöp 1277-ben, 22 éves korában meghalt. Károly azonban a házassági szerződés értelmében mégis hatalmába kerítette a fejedelemséget,⁴ de ebben az Anjouk uralma nem vert gyökeret. Látva azonban Károly családi politikájának ez újabb, bár végeredményben meddő eredményét, lehetetlen párhuzamba nem állítanunk Fülöp és Izabella házasságát a magyar házasságokkal, meg a Beatrix és Courtenay Fülöp közötti házasságokkal. E gyermekek⁵ házasságát atyjuk csaknem ugyanazon időben hatá-

¹ V. ö. Hopf i. m. 291. l.

² Sternfeld i. m. 202.

³ Minieri-Riccio: Genealogia etc. 206. l.

⁴ Gregorovius: Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter I. k. 441., Minieri-Riccio, Genealogia etc. 30. l.

⁵ Minieri-Riccio i. m. 15. l. szerint a legidősebb Károly, 1270-ben 15 éves.

rozza el, akkor, midőn Konradin pusztulása után s IX. Lajos kereszteshadjárata előtt, teljes erejével keleti terveinek megvalósítására törekedhetik, egyelőre diplomatai uton, s e házasságokat rövid egymásutánban, 1270—73. években, kötik meg, a mikor Károly a felmerült nehézségek daczára békés és katonai eszközökkel egyaránt energikusan hozzálát hatalma kiterjesztéséhez Epirusban és Albániában.¹ S ha végiggondolunk az elmondottakon, alig juthatunk más következtetéshez, mint hogy e házasságok mindegyike, így a magyar házasságok is, egy-egy újabb lépést jelölnek Károly fentebb vázolt adriai és keleti terveinek megvalósításához.

A mi a pénzügyi és a katonai erőt illeti, Károly a Villehardouinnal kötött szövetséggel igen tekintélyes segédforrásokat biztosított magának. A földrajzi helyzet következtében azonban ennél is nagyobb szüksége lett volna tengerészeti erejének növelésére akár saját birtokai erejéből, akár megfelelő szövetségesek szerzésével. A siciliai királyság ugyan maga is elég számottevő tengeri hatalom volt. E mellett Károly hatalmában volt Marseille, a mely Barcelonával együtt a legjelentékenyebb a Földközi-tenger nyugati medenczéjének nem-olasz kikötői közül. Azt is láttuk fentebb, hogy Károly czéltudatosan törekedett tengeri erejének növelésére. A királyság használható hajóira pedig minden tekintet nélkül ráteszi a kezét, ha azokra céljai érdekében szüksége van. Így 1270 január 22-én Károly szigorúan megtiltja, hogy Apuliából — a királyság Adria-menti partvidékéről — bármely kikötői hivatalnok, hajótulajdonos vagy hajós bármiféle tengeri járművel idegen területre távozzék, miután mindezekre a jövő nyáron szükség lesz.² Február 5-én pedig elrendeli, hogy minden Apuliában levő használható hajó április 15-re indulásra készen rendelkezésre álljon.³ E rendelkezésnél valószínűleg egyrészt azokra a szükségletekre volt tekintettel, melyek a Magyarországra indított ünnepélyes követséggel kapcsolatban merülhettek fel, még inkább azonban úgy tekinthetjük ezeket, mint előkészületeket a görög birodalom ellen ez évre tervbe vett támadásra.

Ember és anyag e kíméletlen felhasználásának köszönhetette Károly, hogy hajóhada a tengeri államok, Pisa, Genua és Velencez ereje mellett is számottevő, bár természetesen ezeknél jelentékenyen kisebb. Arra mindenesetre elegendő,

¹ V. ö. Norden i. m. 474., 479. skk. II.

² Sternfeld i. m. függelék, XV. sz. 329 sk. II.

³ Sternfeld i. m. 201. l.

hogy egy Görögország ellen intézett hadjáratot, ha az nem túlságosan nagyszabású, hathatósan támogasson. Látjuk is a hajóhadat ilyen szerepben. 1270 márczius 31-én Károly Hugo de Conchest kinevezi egy flotta parancsnokává, mely gályákból, teridákból és barchettákból állott és a melynek feladata volt először »Slavoniába« hajózni, — kétségkívül Mária kíséretéül szánva — majd az achaiai fejedelem segítségére menni.¹ Tényleg május 11-ről, majd 15-ről keltezve olvassuk Károly parancsait, a melyekben meghagyja, hogy a hajórajt, mely Máriát Nápolyba hozta, szereljék fel kellőképen, hogy Achaiába indulhasson »most már hatalmasabban óhajtván felségünk karját kinyújtani Vilmos, Achaia fejedelme, kedvelt rokonunk segedelmére.«²

Ert-e el valamely eredményt ez a hajóraj a görögök elleni küzdelemben, nincs módunkban megállapítani. Hogy azonban Anjou Károly tengeri hatalmának növekedése méltán töltötte el elleneit, nevezetesen a görögöket félelemmel, kétségtelen.³ Ennek a tengeri hatalomnak azonban gyengék a gyökerei. A siciliai királyságra, bármily gazdag és rendezett volt is, már II. Frigyes és Manfréd alatt nyomasztó súlylyal nehezdedtek azok az óriási kiadások, melyeket a pápasággal vívott elkeseredett harcz hosszú éveken át szükségessé tett. Jórészt ennek kell betudnunk tengerészete hanyatlását is.⁴ Károly harczai Manfréd, majd Konradin, a toscanai ghibellinek, a lucerai saracénok, saját lázadó furai ellen ismét rontották a helyzetet. Midőn pedig győzött, egymás után jelentkeztek jutalomért, kárpótlásért azok a francia és egyéb nemzetiségű urak és pénzemberek, kik harczaiban karddal vagy pénzzel segítették. A királyság birtokviszonyaiban óriási változások mentek végbe az 1266—1270. években. Tetézte mindezt néhány silányan termő év, úgy hogy Károlynak nem volt könnyű előteremteni azokat a hatalmas összegeket, melyeket új, merész tervei nap-nap mellett követeltek.⁵ Nem ment könnyen az Izabella hozo-

¹ Del Giudice i. m. I. k. 284. lap, jegyzetben.

² Acta Extera I. k. 7. és 9. lapok.

³ Pachymeres egyenesen rámutat arra, hogy ez tette őt félelmesé. »Τότε τοίνυν καὶ ὁ ῥήξ Πουλίας Κάρουλος, . . . ἐν ἀκμῇ ἦν τῶν καθ' αὐτὸν πραγμάτων, καὶ νηῶν παρασκευαίς πλείστον ἐμεγαλύνετο . . . etc.« Ed. Bonn. I. k. 358. l. L. V. c. 8.

⁴ Ha egy heidelbergi dissertatióban Manfréd korában »kräftig entwickelte Marine«-ről olvasunk, ez, bizonyíték híján, alig egyéb üres szóvirágnál. (Helene Arndt: Die innere Politik Manfreds von Sizilien. Heidelberg, 1910. 20. l.)

⁵ Sternfeld i. m. 192 skk. V. ö. O. Cartellieri: Peter v. Aragon

mányának — 200.000 arany — előteremtése sem,¹ majd ismételten előfordul, hogy Károly nem képes megfizetni a szentszéknek járó hűbéradó esedékes részleteit, így épen 1270 tavaszán is.² Ebben az időben pénztára különben is nagyon igénybe volt véve. Nem csoda, ha nem képes annyi hajót felszereltetni, a mennyire tervei kiviteléhez szüksége lenne. A meglevőket pedig teljesen igénybe veszik Achaia támogatása, meg a királynak Sziciliába tervezett, úgy látszik a kereszteshaddal kapcsolatos expedíciója. Mikor Izbellát Magyarországra akarja küldeni, először három kisebb hajót szán az útra. Majd, féltve leányát a viharoktól, megbízza Santa Croce Fülöpöt, Barletta kikötő kapitányát, hogy béreljen Velenczében vagy más kereskedőktől három gályát a Zaráig terjedő útra.³ Majd magában Zázában próbál hajókat bérelni június 26-án. Ide nyíltan meg is írja, hogy egy hajója felett sem rendelkezhetik, valamennyire a fentemlített célokra van szüksége.⁴

Akármennyire tekintetbe vesszük is az azon korbeli tengerészet viszonylagos fejletlenségét, bizonyos, hogy egy valóban számottevő tengeri államnál ilyen fontos ügyben nem várunk ekkora hiányt szállító eszközökben. Nem következtethetünk ebből másra, mint hogy Károly haditengerészetének ereje nem felelt meg tervei nagyságának s ha elég volt is kisebb hadivállalatokra az amúgy is sokfelől szorongatott s a tengeren gyenge görög császárság ellen, nagyobb feladatok megoldására nem volt alkalmas s különösen nem volt még elég erős arra, hogy Károly uralmát az Adrián, vagy akár csak annak déli és keleti részén Velenczével szemben biztosítsa. Ez utóbbi szempontból ugyan nem megvetendő erőbeli gyarapodással biztatott a Magyarországgal kötött szövetség; remélnie lehetett, hogy a dalmát városok, melyek Velenczével szemben hagyományosan a magyar királyokra támaszkodtak, uruk szövetségesének és rokonának kész támaszai lesznek régi ellenségükkel szemben, de egyébként is növelik tengeri hatalmát. Tényleg Károly már 1274-ben szövetséget köt Sebenico és Spalato városokkal tengeri

und die sizilianische Verper (Heidelberg, 1904) 98 ss. »Das Königreich Sizilien unter Karl von Anjou«.

¹ V. ö. Acta Extera I. k. 11, 16, 18, 27. 11.

² Del Giudice i. m. I. k. 175. l. jegyzet.

³ Acta extera I. 17. l. Nr. 12.

⁴ Minieri-Riccio: Della dominazione etc. 3. l.

háborúra az almissai kalózok ellen.¹ A király itt három felszerelt gályát ígér nekik a harcra, pontosan megállapított feltételek mellett, melyeket legénységgel a városoknak kell ellátni. A szerződés ugyan tekintettel van a magyar király felségjogaira, de tanulságos abból a szempontból is, milyen vonzóerőt gyakorolt a nápolyi tengeri hatalom e magukra hagyatott dalmát communitásokra.

A magyar házasságok megkötésének időpontjában azonban, midőn Károly reményei szerint közel volt az időpont, melyben keleti terveit jórésztben megvalósíthatja, a dalmát városok e tervek szempontjából nem sokat jelenthettek. Erősebb tengeri hatalom támogatását kell megszereznie, ha sikert akar elérni s ilyenül első sorban a három nagy olasz tengerész-város jöhetett számításba. De a három közül is Pisát alig kapcsolhatta be terveibe. A városban igen erősek voltak a ghibellin tradíciók. Manfréd alatt a pisaiak nagy kereskedelmi előnyöket kapnak Siciliában; Károly alatt ez megváltozik és ő háttérbe szorítja országában a pisai kereskedőket, nemcsak politikai okokból, hanem Marseillere való tekintettel is, mely a Földközi-tenger nyugati részén riválisa Pisának.

Ezért és a pisaiak ellenséges magatartása következtében már 1266-ban kiélesedik közöttük a viszony s már a következő évben nyílt harcra vezetett a dolog. Ettől kezdve Pisa Anjou Károly ellenségei közt szerepel, bár Károly tett kísérleteket a békülésre s közbelépett ez irányban a pápa is. Támogatta a város Konradin támadását is, részt vett a toscanai ghibellinek harcaiban, melyeket ezek Károly, mint Toscanára kinevezett paciarius és birodalmi vicarus ellen folytattak, hajói pedig a politika ürügye alatt kalózkodva pusztították Nápoly és Sicilia partjait, a mi Károlyt is hasonló megtorlásra ingerli.² Károlynak, a kinek nem állott érdekében, hogy nagy terveiben ily jelentős tengeri erővel mint ellenséggel kelljen számolnia, több hiábavaló kísérlet után sikerült békét kötnie Pisával. A béke 1270 április 14-én jött létre, Károlyra nem épen kedvező feltételek mellett, de még így is a város népe lázadásban adott kifejezést elégtelenségének a felett, hogy vezetői a guelfek fejével ki-

¹ Wenzel IX. k. 108. V. ö. Marczali Henrik: Az Árpádok és Dalmácia. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XVII. köt. 5. szám. 97. l.)

² Sternfeld i. m. 29 sk.

³ Del Giudice i. m. I. k. 192. l. jegyzet.

békültek.¹ Igy hát, ha közvetlen veszély ez oldalról nem fenyegetett is, támogatást Károly Pisától semmiesetre sem várhatott.

Ez a rossz viszony, a melyben Károly Pisával állott, más oldalról némileg közrejátszott abban, hogy sikerült neki megszereznie, bár hosszú tárgyalás után, Pisa rivalisának, Genuának barátságát. Ebben a nagy kereskedő köztársaságban a guelf-ghibellin pártküzdelmek nem voltak oly elkeseredettek, mint a toscanai városokban s nem is gyakoroltak oly döntő befolyást a város és Károly viszonyának kialakulására. A szövetség létrejöttére három tényező hatott döntően. Károly részéről a hajóhiány, a város részéről gazdasági és kereskedelmi érdekek a siciliai királyságban, továbbá kereskedelmi és politikai érdekek a görög birodalomban és a Szentföldön.²

A szerződés 1269 augusztus 12-én jött létre a következő feltételek mellett :

A genuaiak szabadon kereskedhetnek a siciliai királyságban s oly áron vehetnek ott gabonát, a hogy Manfréd idejében vették. Károlynak minden alattvalója tartózkodni fog a hajótöröttekkel szemben érvényben levő kegyetlen parti jog érvényesítésétől genuaiakkal szemben. Ennek ellenében Genua kötelezi magát, hogy saját költségén 10 jól fegyverzett gályát tart a Provence és Sicilia vizein, hogy a király birtokait ellenségei ellen védelmezzék. Tartozik tíz további jól fegyverzett gályát Károly rendelkezésére bocsájtani ellenségei ellen, ha úgy kívánja, ezeket a király költségén. Kötelezi magát, hogy Károly ellenségeit, kik Genua területén tartózkodnak, kiszolgáltatja a királynak, vagy bebörtönzi s jövőre nem fogadnak be olyat, ki Károly alattvalóit szárazon vagy vízen megrabolta.³

A szerződés alig váltotta be a reményeket, melyekkel Károly a tárgyalásokat megkezdette. Igen jó szolgálatot tehetett neki a szövetség Pisa és saját lázadó alattvalóival szemben, helyesen mutat rá Sternfeld⁴ arra is, hogy a

¹ Pisa ezen korbéli történetéhez s Károlyhoz való viszonyára. L. R. Davidsohn : Geschichte von Florenz, II. Bd. 2. Theil, 8. fejezet. passim. kül. 3, 7 sk., 13, 17 sk., 25 skk., 48 sk., 52 skk., a békére u. ott 54—56. ll.

² Károly és Genua viszonyainak alakulására l. G. Caro : Genua und die Mächte am Mittelmeer, 1257—1311. (Halle, 1895.) I. köt. A szerződés : u. o. 150 skk. ll.

³ A főbb pontokat későbbi kivonatból ismerjük. Közölve Sternfeld i. m. 345. Nr. XXVII. V. ö. Caro i. m. I. 226. skk.

⁴ I. m. 144. l.

genuai hajóhad egy Görögország ellen irányuló támadás esetén Károly seregeinek hátát fedezhette, védve az itáliai partokat. Ily támadó hadjárat esetén azonban activ támogatásra alig számíthatott e hajóhad részéről, de húszt, esetleg csak tíz gályának activ támogatása sem bírt volna nagy súlylyal a görög birodalom, vagy épen Velencez hadierejével szemben. Jelentékeny haderő volt mindenesetre ez is, de csak arra kell gondolnunk, hogy Palaeolog Mihálylyal 1261 márczius 13-án kötött nymphaeumi szerződésben 50 gályát ígért a város a császárnak Velencez ellen,¹ tényleg még többet küldött neki, még sem volt képes Velencezét egyesült erejük sem kiűzni a görög vizekről.

Ilyenformán a kérdést csak egy módon lehetett megoldani: ha t. i. Károlynak sikerül Velencezével békében maradni, esetleg szövetség formájában, addig az időpontig, míg a byzanci birodalomban szilárdan megvetheti lábát s az Adriára vonatkozó terveit keresztülviszi annyiban, hogy partjai nagy részét közvetlen hatalma vagy befolyása alá kerítette. Ha addig sikerül távoltartania Velencezét a nyílt ellenállástól, támadástól, az után ez a harcz távolról sem lesz többé oly veszélyes s lassankint magától átszáll majd Velencez tengeri hegemoniája Károly birodalmára. S nekünk valóban úgy tetszik, hogy Károly Velencezével szemben követett politikájának ez a vezető gondolata; csak ez magyarázza meg, hogy Károly a köztársaságot legfontosabb életérdekeiben támadja meg, legádázabb ellenségével szövetezik s ugyanazon időben szinte megalázó szívóssággal igyekszik fenntartani vele a jó viszonyt s ismételten sikertelen kísérletet tesz, hogy kettőjük között szövetséget hozzon létre. S már itt rá kell mutatnunk arra az óriási jelentőségre, melylyel a magyar szövetség e politika szempontjából bírt. Mert bármily meggyengült volt is a magyar befolyás a tengerparton, Velencezére még mindig veszélyes volt az s ha egyszer az Árpád-uralomhoz ragaszkodó dalmát városok Károly ösztönzésére magyar segélylyel Velencez ellen fordulnak, a köztársaság még oly fontos keleti érdekeinek feláldozásával is kénytelen minden erejével az őt közvetlenül és legérzékenyebb pontján fenyegető veszedelem ellen fordulni. Ha valami, ennek a meggondolása bírhatta rá Velencezét, hogy Károly fenyegető politikájával szemben türelmes legyen addig, míg a türelem egyáltalán lehetséges.

¹ Caro i. m. 105. skk. V. ő. Nicephoros Gregoras: *Historiae Byzantinae* L. IV. c. 5. Ed. Bonn. I. k. 97.

Ismeretes, mily óriási előnyöket élvezett Velence a jórészt általa létrehozott latin császárságban. Láttuk, hogy VIII. Mihály a latin-velencei erővel szemben a nymphaeumi szerződésben Genuára támaszkodott restauráló törekvéseiben s valóban ennek segédelmével sikerült neki 1261 július 25-én Konstantinápolyt újra bevenni. Az új görög birodalomból természetesen az ellenséges Velence teljesen kiszorult, helyét Genua foglalja el, melynek a szerződés hatalmas kereskedelmi előnyöket biztosított. Akkora hatalomra azonban, úgy látszik, sohasem tett szert, mint a minővel Velence bírt a latin uralom alatt, mert VIII. Mihály valóban uralkodó volt birodalmában. Velence természetesen az új helyzetbe nem nyugodott meg; láttuk hogy tengeri ereje különösen a Settepozzi mellett vívott tengeri csatában gátat tudott vetni a görögök és genuaiak dél felé való terjeszkedésének.¹ Úgy látszik egyáltalában, hogy Genua nem váltotta be a reményeket, melyeket VIII. Mihály a város segítségéhez fűzött. Ehhez járult, hogy a konstantinápolyi genuaiak podestája, Guillelmus Guercius, ismeretlen okokból tárgyalásokat folytatott Manfréddal még 1264-ben, melyeknek az volt a célja, hogy a várost ismét a latinok kezére játszzák. A dolog kiderült s a podesta a császárnak mindent bevallott. A császár, ki talán csak alkalomra várt, hogy terhes szövetségeseitől szabaduljon, a nymphaeumi szerződés sutbadobásával Herakleába (Erekli) száműzte a genuaiakat fővárosából.² Egyúttal tárgyalásokat kezdett Velenczével. E fordulat teljesen megfelel politikájának. Velenczével kibékülve nem csupán Genuától szabadul meg, a mely nem mérkőzhetik vele a tengeren, de csaknem teljesen ki van zárva a latin császárság visszaállításának lehetősége. A két hatalom között 1265-ben komoly tárgyalások folytak; a császár nagy kereskedelmi előnyöket s a régi birtokok visszaadását ígérte Velenczének, de világos volt, hogy semmiképen nem hajlandó azt a hatalmi állást biztosítani birodalmában a köztársaságnak, melylyel az a latin császárságban bírt.³ A velencei doge, Rayner Zeno, nem erősítette meg a szerződést. VIII. Mihály nem ígérhetett annyit a köztársaságnak, a mennyit a latin császársággal veszített.

Anjou Károly hatalomra jutása s a görög császárságot illető fenyegető tervei aztán ismét arra kényszerítik VIII.

¹ Heyd : Geschichte des Levantehandels im Mittelalter I. 474. sk.

² Ann. Jan. i. h. 249. ; Pachymeres, ed. Bonn. I. 167. sk.

³ Tafel u. Thomas : Fontes Rerum Austriacarum II. Abth. Bd. XIV. 62—89. Nr. CCCLV.

Mihályt, hogy szövetségesek után nézzen, s ugyanazon okok, melyek Károlyt arra bírták, hogy a tengeri hatalmak barátságát keresse, elfeledtették a császárral a genuai áruclást. Kibékült a várossal s újra megengedte a genuaiaknak a letelepedést Konstantinápolyban,¹ s úgy látszik, ugyanekkor (1267) kapták meg külön városnegyedül Galatát.² Hogy azonban a két hatalom közt létrejött szerződésnek mily politikai feltételei voltak, nem tudjuk. Semmiesetre sem volt az oly szoros és kizárólagos szerződés, mint a nymphaeumi, mert a következő év elején a császár Velenczével is tárgyal, több sikerrel, mint 1265-ben. A Palaeogra most is ugyanazon okok hatottak a Velenczével való békülés keresésében mint akkor, az azóta lefolyt események azonban a büszke köztársaságot is engedékenyebbé tették. Három körülmény tette különösebben hajlandóbbá az alkura. Az egyik a genuaiakkal folytatott hosszú háborúja, a melyben kellemtelen fordulatot idézhetett volna elő, ha a császárt merev politikájával egészen ellenfelei karjaiba hajtja. Az azok közt létrejött kibékülés amúgy is kellemtelenül érinthette a köztársaságot. Az ellenséges politika feladására bírhatta ezt az is, hogy a latin császárság helyreállításába vetett reményei mindinkább hiuaknak bizonyultak s a természetesen jóval későbbi korú Dandoló kétségtelenül jó okkal látja a béke megkötésének okát abban, hogy Balduin császár semmit sem remélhetett a nyugati fejedelmektől.³ De magának Balduinnak politikája, nevezetesen a Károlylyal kötött viterboi szerződés, s Károly tervei is ebben az irányban hatottak, mert a mily mértékben látta fenyegetve magát Velence a szerződés pontozataitól s Károly imperialista törekvéseitől, annyira törekednie kellett, hogy a bekövetkező complicációk esetére kezeit szabadon tartsa, s erre jónak látszott a császárral kötendő béke, a mely mellékesen Balduint is felvilágosíthatta, hogy a viterboi szerződés sovány előnyeiért drága árat fizet Velence támogatásának elvesztésével.

A béke Byzanc és Velence közt 1268 április 4-én jött létre s miután Rayner Zeno csakhamar meghalt, utódja, Lorenzo Tiepolo erősítette azt meg július 30-án.⁴

A béke egyik részről sem volt őszinte. A császár azokat

¹ Ann. Jan. i. h. 262. V. ö. Caro i. m. I. 196. sk.

² Heyd i. m. I. h. 480. sk. és ehhez Pachymeres, ed. Bonn. I. k. 168.

³ Muratori: *Scriptores Rerum Italicarum* XII. k. 373.

⁴ Tafel u. Thomas i. m. XIV. k. 92—100 és 101—102.

az előnyöket sem adta meg a köztársaságnak, melyeket 1265-ben kínált, Velence pedig nem mondott le a birodalom ellenségeinek támogatásáról, a mint az Negropontere és az Archipelagusra nézve külön ki is van emelve a szerződésben.¹ Nem volt végleges sem; csak öt évre kötött, így hát inkább fegyverszünetnek nevezhetnők. Nyilván mindkét szerződő fél arra várt, szükségessé teszik-e a jövő politikai alakulások, hogy reményei egy jelentős részének feláldozásával véglegesítse e nyomorúságos compromissumot, vagy pedig hoz-e helyette valami kedvezőbb combinatiót?

Anjou Károly a maga részéről úgy látszik uralma kezdetétől fogva számításba vette a két hatalom érdekeinek ellentétes voltát s ismételten kísérletet tett, hogy a köztársaságot megnyerje magának, legalább annyiban, hogy az tervei kivitele elé akadályokat ne gördítsen.

A város a guelf-ghibellin küzdelmekbe még sokkal kevésbé volt bebonnyolódva, mint Genua; azt mondhatjuk, ezek a viszályok jóformán egyáltalán nem gyakoroltak befolyást politikájára. Károlynak tehát itt ghibellin ellenszenvtől tartania nem kell. Ajánlhatta a Károlylyal való szövetséget, vagy legalább a barátságos viszony fenntartását az, hogy az ő támogatása nélkül alig kísérlethető meg komolyan a latin császárság visszaállítása, a mihez pedig Velenczének oly elsőrendű érdekei fűződtek. Mikor azonban Károly 1267 legelején rátette a kezét Helena hozományára, a melyhez tartozott Durrazo is, Velence egykori birtoka, e tényében a köztársaság alig láthatott egyebet, mint balkáni és adriai érdekeinek komoly veszélyeztetését. Csak növelhette a bizalmatlanságot a viterboi szerződés, a melyről a köztársaság kétségtelenül még létrejöttékor pontos tudomást szerzett. Ez ugyan egyrészt alapos reményeket támaszthatott arra vonatkozólag, hogy a latin császárság Károly segédelmével helyre fog állni, másrészt azonban Velence hatalmi állását a Keleten, sőt az Adria vidékén is — mint fentebb láttuk — komolyan fenyegette. Egy pillanatra úgy látszott, hogy a köztársaság ügyes és ravasz megoldást talál ebben a kényes dilemmában. Mikor ugyanis IX. Lajos, kereszteshadjáratra készülve, hajókat akar bérelni Velenczében, a város követői oly feltételeket állítanak fel, melyek arra látszanak mutatni, hogy ezt a kereszteshadat Velence épen úgy el akarja téríteni eredeti céljától, mint annak idején a negyedik kereszteshadjáratot, s a latin császárság visszaállítására akarja fel-

¹ Tafel u. Thomas i. m. 96. l.

használni. Ha ez sikerül, Velence megvalósítja leghőbb vágyát és — épen az ajánlott feltételek értelmében — visszanyeri régi állását a birodalomban, a nélkül hogy Károly, a ki IX. Lajos mellett csak másodrangú szerepet játszhatik a hadjáratban, veszedelmessé lehetne reá nézve.¹ Azonban akár megvolt ez a terv Velenczében, mint Sternfeld és Norden felteszik,² akár nem, eredménye semmi sem volt ; IX. Lajos egyénisége az ilyen diversiókat kizárta.

Viszont Károly is hiában igyekszik megnyerni szövetségül a köztársaságot s így elejét venni annak, hogy terveit keresztelhesse. Pedig nagy ügyességgel és ritka éleslátással szemelte ki az érintkező pontot Lorenzo Tiepolo, Jakab volt doge fiának személyében, a ki a hatvanas években Fermo podestája, mint ilyen rossz viszonyban áll a Szent-székkal,³ majd, mint említettük, Rayner Zeno halála után doge lett. Bár ismerte a pápa ellenszenvét a velenczeivel szemben, 1267-ben tanácsosai közé vette fel,⁴ s talán nem üres kancelláriai szóvirág, ha a következő évi követküldés alkalmából, már mint doget, legkedvesebb barátjának szólítja.⁵ Egyelőre azonban az új dogeval épen oly kevésbé tudott zöld ágra vergődni, mint a régivel ; Velence politikájának irányvonalai nem változtak.

Jelentősen megváltozik a helyzet 1269 nyarának végén, midőn Károly elhatározza, hogy családi és politikai szövetségre lép V. Istvánnal. Ha e szövetség létrejön, Károly, a kinek eddig csak az Adria nyugati partján volt szilárd állása, befolyását Magyarország és mint alább meglátjuk, Szerbia révén is kiterjeszti a tenger egész keleti partjára is, oly kilátás, a mi hajlandóbbá teheti Velenczét a szövetségre, ha ugyan nem ösztönzi ellenséges politikára. Semlegesnek maradnia többé alig lehetséges. Ezt vehette számításba Anjou Károly, midőn 1269 szeptemberében követséget küldve Magyarországra a szövetség megkötésére, Velenczébe is elküldötte követeit.

Emlékezhetünk, hogy a Magyarországba indított követség megbízólevele Bernát monte-cassinoi apát, Amiel d'Agoult és de Brule Bernát mester számára 1269 szeptember 14-én kelt Melfiben. A Velenczébe küldendő követek számára adott megbízólevél kétféle szerkesztésben maradt reánk az Anjou-registerekből, az első 1269 szeptember 7-én,

¹ Sternfeld i. m. 91—92.

² Sternfeld i. h., Norden : Das Papsttum u. Byzanz 459—60.

³ Martène-Durand i. m. II. k. 374., 467. ll.

⁴ Del Giudice i. m. I. 313. l.

⁵ U. o. I. 300, 301. V. ö. Minieri-Riccio : Genealogia etc. 140.

a másik ugyanezen év szeptember hó 15-én kelt, mindkettő Melfiben.¹ Az első szerkesztés tehát akkor kelt, midőn a második magyar követség, János prépost és Zdrai Mihály még nem érkezett meg Melfibe, hisz láttuk, Károly szeptember 9-én utasítja a barii justitiariumot és helyettesét és a barletta kikötőparancsnokot, hogy azokat minden szükségességgel ellátva azonnal küldjék hozzá Melfibe.² Ennek tulajdonítható, hogy e szerint a szerkesztés szerint a Velenczébe küldendő követség tagjai: Bernát monte-cassinói apát, Clary János, a királyi csapatok marsallja,³ Amiel d'Agoult, Erard d'Aunay, Villehardouin Vilmosnak Károlynál hagyott megbízottja, Péter johannita testvér, és de Brule Péter⁴ mester. A mint látjuk, a Magyarországra küldött követség mindhárom tagja szerepel közöttük. Mikor azután a második magyar követség megjött, az általa hozott hírek — talán V. István szövetség-feltételei — szükségessé tették, hogy a szövetség és házasságok formális megkötésére külön követség menjen Magyarországra, e követeket a Velenczébe szánt követség tagjaiból válogatták ki, másokkal pótolva őket ott. A második szerkesztés szerint ugyanis a velencei követség tagjai Clary János, Erard d'Aunay, de Brule Bernát és egy János nevű clericus. A két (magyar és velencei) követségnek egyaránt tagja de Brule Bernát mester. Ezt magyarázhatjuk akár úgy, hogy a Magyarországra induló követség érintette útjában Velenczét — a mi nem nagyon valószínű — vagy hogy Bernát mester kimaradt a magyar követségből.

A szövetséglevél első szerkesztése, mely rövidebb a másodiknál, tudtul adja mindenkinek, hogy Károly a római egyház és az egész keresztény hit tisztességére segílyt szándékozik nyújtani Balduin császárnak, Tiepolo dogának és Velenczének, továbbá minden más igazhitűnek, hogy visszazserezhessék mindazon jogokat, melyeket a konstantinápolyi császárságban bírtak, hogy ez által a katolikus egyház legyen ott uralkodó. Ezért elküldi fent említett követeit, hogy kössenek szövetséget a dogeival, illetve a köztársasággal, hogy mindez biztosabban megtörténhessék. A szövetség szerint a velenceiek tartoznak megsegíteni Balduint és a többi érdekeltet jogaik visszaszerzésében, s ugyanerre a célra kötelezi magát Károly Velence megsegítésére. Köl-

¹ Kiadva mindkettő Del Giudice i. m. I. köt. 300 és 301. ll.

² Acta Extera I. k. 4. l.

³ V. ö. Durrieu i. m. II. k. 306. l.

⁴ Kétségtől tevédek Bernát helyett. Ez szerepel a szept. 15-iki szerkesztésben is.

csönösen kötelezik magukat a szerződő felek, hogy erőteljesen háborút viselnek a schismatikus Palaeolog s mindenki ellen, a ki kívül áll az egyház hitén. A szövetségesek egyike sem köt külön békét vagy fegyverszünetet az ellenséggel. E feltételek mellett jogosultak a követek, vagy kettő közülök megkötni a szerződést, a melynek megerősítésére és megtartására Károly magát kötelezi.¹

Ez röviden a tartalma a Velenczébe szánt követségnek adott első megbízólevélnek, melyet azután, hogy a második magyar követség Károlyhoz érkezett, talán a politikai helyzet változására való tekintettel, kétségtelenül félretettek. Bennünket azért érdekelhet, mert igen szoros rokonságot mutat a Magyarországra indított követségnek adott, dolgozatunk előbbi részében tárgyalt megbízólevéllel. Valószínű, hogy mindkettőt — Károly utasításai szerint — ugyanaz a kancelláriai hivatalnok szerkesztette, talán ugyanazon minta után, sőt az is lehetséges, hogy a Magyarországra induló követség számára egyszerűen átdolgozták a Velenczébe szánt, immár felesleges első megbízólevelet. Erre látszik mutatni, hogy a két okmány kifejezései több helyen betüröl-betüre egyeznek egymással és pedig nem csupán a formális, hanem, a mennyire a két követség eltérő célja ezt megengedi, az érdemi részben is. Nem célunk felsorolni ez egyezéseket, melyek ránk nézve különben sem tanulságosak. Csak arra mutatunk rá, hogy a velencei megbízólevél azt mondja, hogy a szövetségesek háborút fognak viselni »contra Paliologum scismaticum et omnes alios qui sunt contra sanctam Romanam Ecclesiam«, a Magyarországra küldött követeknek meg arra ad felhatalmazást Károly, hogy szövetséget kössenek a »németek« ellen, »et contra omnes existentes extra fidem Ecclesie«. Az első esetben kétségtelenül a schismatikus görögökről van szó. Az eddigiekből láthattuk, hogy Károlynak Magyarország szövetségére első sorban balkáni és adriai tervei érdekében volt szüksége, s így azt hiszszük, nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a magyar udvarhoz küldött követek számára szerkesztett megbízólevél idézett kifejezése szintén a görögökre vonatkozik s csak másodszorban vonatkozhatik a szintén schismatikus szerb és bolgár államokra, a melyekkel Istvánnak, illetve Bélának 1266-ban, illetőleg 1268-ban szintén volt háborúja,²

¹ Del Giudice i. m. I. 300.

² V. ö. Pauler i. m. II. k. 264. sk. 269. sk. Úgy látszik a szerb háború is, mint a bolgár, Béla és István közös vállalkozása volt, a minthogy Magyarország politikája a Balkán felé egységesebb, mint Nyugatnak.

s a melyeket, mint látni fogjuk, Anjou Károlynak balkáni terveiben mindenesetre számításba kellett venni.

A Velenczébe szánt követség megbízólevelének második szerkesztése lényegesen eltér az elsőtől.

Elmondja ebben Károly, hogy meggondolva az igazságtalanságokat, melyek a római egyházat és a keresztény hitet, Balduin császárt, a velencei doget és köztársaságot, továbbá Vilmos achajai fejedelmet, velencei alattvalókat és más keresztényeket érték a Palaeologok és más görögök részéről, tetszeni óhajtva Istennek, a szent római egyháznak és a felsorolt fejedelmeknek, kiszemelte fentebb említett követeit, hogy szövetséget és szerződést kössenek a dogeval és a köztársasággal. Ennek értelmében Károly tartozik megsegíteni Velenczét szárazföldi és tengeri haderejével, hogy a római egyház a birodalomban visszanyerje régi helyzetét s Velence is visszaszerezhesse mindazon jogait, melyekkel a birodalomban, a szigeteken és más vidékeken azelőtt bírt. Hasonló módon segedelemre kötelezi magát ugyanezen czélokra az említett fejedelmekkel szemben Velence is. A szerződő felek háborút fognak viselni a Palaeolog és a görögök ellen, egyikük sem köt a többi nélkül sem békét, sem fegyverszünetet.

A czél, a lényeg tehát a két megbízólevél szerint azonos, de lényegesen különböző a forma. A második szerkesztésben ugyanis Károly nemcsak a maga, de Balduin és Villehardouin Vilmos nevében is beszél, sőt tekintettel az egyház érdekeinek nyomatékos hangsúlyozására, s arra a viszonyra, melyben ő a pápai udvarral állott, némiképen az akkor fej nélkül álló curia nevében is. Egy coalitio nevében szólítja tehát fel szövetségre a köztársaságot, a mely coalitio ugyan fegyveres segítség ellenében biztosítani hajlandó Velence érdekeit, de hogy e biztosítás mennyit ér, nagyon jól tudhatta a köztársaság, hisz e koalíció tagjainak, Balduin, Vilmos és Károlynak egymás között korábban, a curia tudtával és beleegyezésével megkötött szerződésai csakis a város érdekeinek teljes figyelmen kívül hagyásával, sőt egyes megsértésével voltak megvalósíthatók. És hogy Károly politikájának iránya és céljai az említett szerződések megkötése óta nem változtak, azt bizonyította épen az a követség, mely a velenceivel egyidőben indult — tán épen Velenczén át — Magyarországra, hogy új szövetséget, új támaszt szerezzen ennek a politikának. S ha Károly mindennek daczára remélte, hogy Velence mégis csatlakozni fog a coalitiohoz, e reményét bizonyára első sorban arra építette, hogy a Magyarországgal való szövetség rá fogja bírni a köztársaságot,

miszerint csatlakozva a szövetséghez, feláldozza távolabbi, keleti érdekeinek jelentékeny részét, hogy közelebbi életérdekét, partjai biztonságát biztosítsa.

Ez a számítás nem vált be. Velence talán épen mert tudta, hogy IV. Béla életében komoly veszély V. István részéről nem fenyegetheti, visszautasította a szövetséget, fenntartotta a VIII. Mihályval kötött nyomorúságos békét, Anjou Károly keleti törekvéseit pedig továbbra is gyanakvó, ha nem is ellenséges szemmel nézte. Az azonban kétségtelen, hogy ha Károly a következő mozgalmas esztendőekben sem került szembe ellenségesen Velenczével s erről az oldalról biztosítottnak érezhette magát, ezt a pápai támogatáson kívül, mely X. Gergely alatt különben is nagyon kérdéses volt, első sorban és főként a magyar szövetségnek köszönhette. Az új szövetséges legsúlyosabb gondjától szabadította meg Károlyt, mert sakkban tartotta legveszedelmesebb, sőt egyedül komoly vetélytársát.

Sternfeld úgy véli,¹ hogy a magyar házasságok még egy más irányban lehettek hasznára Károlynak : a magyar udvar révén befolyást szerezhetett a szerb és bolgár uralkodócsaládokra, melyek az Árpádokkal rokonságban állottak s Magyarországgal politikailag is szoros érintkezésben állottak.

Tulajdonképen természetes lett volna, hogy Szerbia és Bulgária szövetségese legyen Károlynak a Palaeolog ellen. Erre utalta őket VIII. Mihály restaurációs politikája, mely az északi szláv birodalmakat épen úgy fenyegette, mint pl. Achaiát. Ennek a politikának jele volt az is, hogy VIII. Mihály 1272 augusztusában kelt aranybullájával a szerb és bolgár egyházakat ismét egyesítette az ochridai patriarchatussal, melyhez egykor tartoztak. Tette ezt oly módon, hogy ez aranybullájával egyszerűen megerősítette a »bolgárölő« II. Basiliosnak azon privilegiumát, melyet az 1020-ban, Bulgária elfoglalása után, az ochridai egyház számára kiállított.² Ez a tény beszédes volt. S a Palaeolog politikája kezdettől végig ebben az irányban haladt.

De a két szláv dynastia családi összeköttetése révén is természetes ellensége VIII. Mihálynak. Uros István szerb király felesége ugyanis Helena de Chaours, II. Balduin leánya,³ tehát nővére Fülöpnek, Károly leendő vejének.

¹ I. m. 160. sk.

² L. Norden i. m. 483—4. l.

³ Hertzberg, Hopf, Jireček, Sternfeld és Norden egyező véleménye szerint. Ezzel szemben áll Wertner ellenkező véleménye.

Természetesen ez a királyné férjére gyakorolt befolyását családja gyűlölt ellensége ellen igyekezett felhasználni, s az is természetes, hogy Károly igyekezett jó viszonyt tartani fenn ezzel a született szövetségeseivel.¹

Más oldalról tudjuk, hogy Uros István legidősebb fia, Dragutin, nőül vette — valószínűleg 1268-ban — V. István leányát, Katalint. Ez a házasság annak az 1268-i szerb-magyar háborúnak befejezője, melyet — úgy látszik — IV. Béla és István közös erővel viseltek Uros István ellen s a melyben Uros és veje maga is fogságba esett. Ennek a győzelemnek a híre akkor ért IV. Béla udvarába, midőn ott együtt voltak épen a görög, bolgár, cseh, francia és tatár követek.² Így ennek a híre gyorsan és messze elterjedhetett, s Anjou Károly, ha érdeklődött a magyar és szerb viszonyok iránt, bizonyára hírt vett bátyja követeitől úgy a győzelemről, mint az azt követő házasságról. Nem alaptalanul remélhette tehát, hogy a magyar házasságok révén a görög birodalom ellen érvényesítheti befolyását a szerb udvarnál, hol ilyen politikai irányra a királyné már amúgy is előkészítette a talajt. Nekünk természetesen úgy látszik, hogy a szerb uralkodó teljesen megbízhatatlan politikája minden ilyen befolyást meglehetősen illusoriussá tett.

Szerbiánál nagyobb hasznát vehette volna Károly — már a földrajzi helyzetnél fogva is — VIII. Mihály ellen a bulgár barátságának. Bulgária trónján akkor Konstantin császár ült, a kinek felesége, Irene, II. Laskaris Theodor nikaeani császár leánya, IV. Laskaris János nővére, azé a kiskorú császáré, kit Palaeolog Mihály, gyámja, 8 éves korában a tróntól megfosztott, megvakíttatott és börtönbe vetett, hogy maga lépjen a görög trónra. Ez a Laskaris János azután megszökött a börtönből, valószínűleg Irénéhez menekült. Ez maga is élő veszedelem volt VIII. Mihályra nézve, mert pl. még 1262-ben Laskaris János trónraemelése érdekében lázadás ütött ki Bythiniában. Anjou Károly meg is kísértette felhasználni céljaira a trónkövetelőt; 1269 decz. 19-én — velencei követsége végeztével — Erard d'Aunay parancsot kap tőle, hogy menjen át Görögországba és hozza magával Laskaris Jánost. Nem tudjuk, sikerült-e ez ezúttal, tény,

(A középkori délszláv uralkodók genealogiai története 52 skk. II.) — Pauler (i. m. II. 270.) szintén II. Balduin leányának tartja.

¹ Pl. Del Giudice I. 220, 223. l.

² Pauler i. h. A követségekről I. Fejér: Codex Diplomaticus IV. 490. v. ö. u. az V. 1., 24. A francia követek nagy valószínűséggel a keresztshad ügyében időztek a királyi udvarnál.

hogy 1274 elején már a nápolyi udvarban volt, szaporítva Károly diplomatai eszközeinek számát.

Fontosabb volt azonban nála nénje, illetőleg sógora Konstantin. Ez természetesen gyűlölte VIII. Mihályt és férjét állandóan ingerelte ellene, úgy hogy a két birodalom között folytonos volt az ellenségeskedés.¹ Ez az Irene, illetve a bolgár csári család, Laskaris-, Courtenay-összeköttetések révén, de mint II. Asen János és magyar Mária leszármazója is, közeli rokonságot tartott az Árpádokkal. Ugyanez volt a helyzet a másik bolgár fejedelmet, Szventszláv Jakabot illetőleg, a kinek Iréne nővére volt a felesége. V. István rövid idő alatt kétszer is beleavatkozott Bulgária történetébe; először 1263-ban, midőn Szventszlávot segítette meg Konstantin cár és VIII. Mihály ellen,² majd 1266-ban, midőn Szventszlávot veri le és kényszeríti hódolásra.³ Kétségtelen hogy a magyar rokonság itt is csak növelhette Anjou Károly befolyását s alapos kilátása lehetett arra, hogy görög háború esetére a két királynő — Heléne és Iréne — gyűlölete, egyesülve a magyar befolyással, könnyűszerrel rá fogja bírni a két szláv birodalmat, hogy az ő oldalán avatkozzék a küzdelemben.

Anjou Károly itt is csalódott, legalább részben. Iréne 1270-ben meghalt s Konstantin ezután VIII. Mihály unokahugát, Máriát vette nőül. E házasság azonban csak kis időre tompította az ellenségeskedést, később Mária hozománya miatt ismét kitört az.⁴ 1271—73 közt a nápolyi és a bolgár udvar közt, a mint látjuk, elég élénk is a közlekedés,⁵ hogy azonban a két hatalom egyöntetűen lépett volna fel a közös ellenség ellen, nem tudjuk megállapítani.

Iréne halálánál nagyobb baj volt, hogy VIII. Mihály a magyar házasságok jelentőségét is le tudta rontani némileg azzal, hogy fiával és örökösével, II. Andronikossal elvétette V. István leányát, kit a görög udvarnál Annának neveztek. Lehetetlen megállapítanunk pontosan, mikor történt ez a házasság. Sem főforrásunk, Pachymeres,⁶ sem a házasságot csak röviden említő Nikephoros Gregorus⁷ nem ad pontos datumot, csak azt tudjuk, hogy midőn V. István II. Otokárral 1271 július 2-án megkötö a pozsonyi békét, a házasság

¹ Pachymeres i. h. I. k. 138. l.

² Pauler i. m. II. k. 253.

³ U. o. II. k. 264.

⁴ Pachymeres i. h. I. k. 342, 344.

⁵ Norden i. m. 482.

⁶ I. h. I. k. 317. sk.

⁷ *Historiae Byzantinae* L. IV. c. 9. Ed. Bonn. (Schopen I. k. 109. l.)

már meg volt kötve, mert V. István a maga részéről — szinte gúnynak hangzik ez — Anjou Károlyon kívül belefoglalja »Michaellem Angelum Palaeologum Imperatorem Graecorum ; Andronicum juniorem Imperatorem Graecorum, generum nostrum.«¹ Minthogy a házaspár fiatalágánál fogva a házasságkötés nem régen történhetett, — s ezt látszik bizonyítani Nikephoros Gregorus idézett helye is — a házasságkötés időpontjául nagy valószínűséggel az 1270. évet jelölhetjük meg. Létrehozásában a királyleány Laskaris származásán kívül bizonyynyal az vezette VIII. Mihályt, hogy ez összeköttetéssel elejét vegye a közvetlen előzőleg létrejött magyar-nápolyi összeköttetés reá nézve hátrányos politikai következéseinek.

*

Iparkodtunk bemutatni nagy vonásokban Anjou Károly balkáni és adriai politikáját a magyar házasságokat közvetlenül megelőző időben, hogy lássuk, micsoda előnyöket remélhetett ezekből. Azt hisszük, bátran mondhatjuk, hogy ezek a jogosan reményelt előnyök aránytalanul nagyobbak, mint a melyeket V. István várhatott a Károlylyal való szövetségből. Értékkel bírt Anjou Károlyra nézve a magyar szövetség első sorban Velenczével szemben, a melyet a magyar király hatalma szárazföldi erejével megakadályozhatott abban, hogy Károly ellen cselekvően fellépjen. Már pedig Károly keleti terveinek sikere első sorban attól függött, hogyan viselkedik azokkal szemben Velence?

Értékkel bírt másodsor azért, mert ez összeköttetés révén remélhette, hogy tervei szolgálatába állíthatja a királyhű dalmát városok jelentékeny tengeri erejét, a mire, tekintettel Pisa és Velence majd nyílt, majd burkolt ellenséges magatartására s tekintettel Genua megbízhatatlan és szűkkeblű szövetségére, mely csakhamar meg is szűnt, hogy háború lépjen helyébe, s tekintettel saját tengeri erejének korlátolt voltára, égető szüksége volt.

Értékkel bírt végül rá nézve a magyar szövetség azért, mert a Balkánon jogosan számíthatott a magyar haderő tényleges segítségére a schismatikus görög ellen, különösen ha az addig őt mindenben támogató pápaság ily segélynyújtásra felszólítja V. Istvánt. De számíthatott arra is, hogy a nagytekintélyű magyar király megszerzi majd neki a szerb és bolgár uralkodó támogatását, kik a görög elleni

¹ Emler : Regesta Bohemiae ; II. 2. 295. ; Wenzel III. 247. skk.

arczra amúgy is hajlandók voltak s a kiket rokoni kötelék is fűzött V. Istvánhoz.

Ha ez igen jelentékeny előnyöket szembeállítjuk azokkal, a melyeket István remélhetett a nápolyi szövetségtől, úgy hiszszük, hogy nyugodtan mondhatjuk, hogy a nápolyi-magyar házasságok sokkal több haszonnal biztatták Károlyt, mint Istvánt, és valóban pompásan illeszkednek bele Károly politikájának egész rendszerébe. És így valószínű legalább is, a mit külső okok is igazolni látszanak, hogy e házasságok kezdeményezője, létrehozója Károly volt, nem pedig István.

Más kérdés az, teljesültek-e Károly reményei, a melyeket mint látszik, a magyar házasságokhoz fűzött? Láttuk, hogy legalább a mi Velenczét és a balkáni államokat illeti, sok hasznot nem húzott e szövetségből. Velenczét nem bírhatta rá, hogy terveit támogassa, bár abban, hogy a köztársaság nem lépett fel nyíltan ellene, kétségkívül nagy része volt a magyar szövetségnek. Annak sem találjuk nyomát, hogy Szerbia vagy Bulgária valaha együtt működött volna vele a görög ellen.

A dalmát városok kétségtelenül nyujtottak néki bizonyos segílyt, legalább is akkor, midőn Izabella Magyarországba küldésére volt szüksége hajóra. Ugyanekkor azonban kellemetlenül kellett tapasztalnia, mily gyenge lábon áll a magyar király hatalma Dalmáciában. Midőn ugyanis a követség tagjai, Miklós tranii érsek és Drogo de Beaumont, a király marsallja visszatérőben voltak Siciliába, hajójukat megtámadták az almissai kalózok, a két követet elfogták s a hajórakományt zsákmányul ejtették.¹ Hogyan és mikor szabadultak a követek, nem tudjuk. Drogo de Beaumont már 1271 ben Moreában van, mint Károly vicarius generalisa,² tehát a fogság nem tartott soká. A király azonban bosszúra gondolt. Nem tételezhetvén fel, hogy a magyar király alattvalói támadták meg követeit, úgy hitte, Velenczéből vagy a Velence alatt álló dalmát városokból indult ki a támadás, s a királyság kikötőkapitányai és egyéb hatóságai parancsot kaptak, hogy a velencei alattvalókat, záraiakat, ragusaiakat és más dalmatákat árúikkal együtt tartóztassák le. Velence apuliai consula, Quirini Tamás aztán sietett biztosítani a királyt, hogy az almissai kalózokhoz a köztársaságnak semmi köze, hanem azok közvetlenül rokonának, a magyar királynak az alattvalói, mire Károly 1271 január 15-én a fentemlí-

¹ Minieri-Riccio: De grandi uffiziali etc. 226.

² Cadier: Essai sur l'administration du royaume de Sicile, 272.

tett rendeletet visszavonta.¹ Úgy látszik, hogy Károly ezután fegyveres erővel próbált magának elégtételt szerezni. Erre mutat, hogy 1272 augusztus 18-án két gálya felhasználásáról rendelkezik, melyek akkor tértek vissza »Szlavóniából.« Azt pedig főntebb láttuk, hogy 1274-ben szövetséget kötött Sebenicoval és Spalatoval az almissai kalózok ellen. Egyebekben, ismételjük, semmi nyoma annak, hogy a dalmát városoknak keleti terveiben valami hasznát vette volna.

Maguk ezek a tervek sem váltak sohasem valóra. A magyar házasságok időpontjában IX. Lajos tuniszi hadjárata akadályozta meg azok megvalósítását. Aztán évekre terjedő, látszólag eredményes harcokat látunk Albániában és Epirusban Károly uralma érdekében. 1282-ben következik a sicíliai vecsernye, alapjában támadva meg az Anjouk hatalmát s ez, a spanyolokkal folytatott háború, meg Károly halála lehetetlenné tette e tervek kivitelét. Az Anjouk ugyan sohasem mondtak le formálisan balkáni aspirációikról, s családjukban a durazzói hercegi cím még soká jelezte, hogy ragaszkodnak Anjou Károly imperialistikus tradícióihoz. Az Adria két partjának egyesítése azonban, örök problémája a földközítengeri politikának, épen oly kevésbé sikerült nekik, mint a normann királyoknak. Nemzetünk szerencséjére nem is ezeknek a terveknek diadalra juttatásában van az Árpád-Anjou-házasságok világtörténeti jelentősége, hanem abban, a mi nem volt céljuk : hogy előkészítették Károly Róbert és Nagy Lajos áldásos és dicsőséges korszakát.

Patek Ferencz.

¹ Acta Extera I. k. 31. l. Nr. 29.

Az 1522-iki országgyűlés és törvényczikkei.

Azóta, hogy Szabó Dezső munkája a II. Lajos-korabeli országgyűlésekről megjelent,¹ jutott a M. N. Múzeum könyvtára *Fraknoi* Vilmos ajándékából elsőrangúan érdekes középkor- és újkori oklevelek és iratok gazdag sorozatában rendkívül becses középkori országgyűlési emlékhöz: az 1522 augusztusában tartott budai országgyűlés artikulusaihoz.

Az illustris ajándékozó felhasználta ugyan már ez értékes emléket a Hunyadiak és Jagellók koráról írt munkájában, de munkája természetéhez képest csak néhány sorban,² és Szabó Dezső is csak az ő nyomán szól pár szót ez országgyűlésről említett munkájában.³ Minthogy tehát az itt alkotott törvények teljes szövege eddig még ismeretlen, s különben is érdekes probléma ez a *nádor* által összehívott, *részleges, partikuláris* diéta, nem lesz talán fölösleges munka, ha megkíséreljük e gyűlés természetét közelebbről megvilágítani, s közreadjuk teljes szövegükben magukat az artikulusokat is.

* * *

Az 1520-iki török trónváltozás, Szulejmánnak trónra lépte a török támadás veszedelmét nagyon előtérbe hozta, s már az 1521. év Szent György-napjára összehívott országgyűlés legfontosabb feladatát a török elleni védekezés megszervezésében látták. S bár már az ajtón kopogtatott a veszedelem, ez az országgyűlés minden alaposabb ok nélkül eredménytelenül oszlott szét. A szégyenteljes kudarczok, legfontosabb végváraink eleste s a felszabadító hadjárat szomorú eredménytelensége hangos szóval figyelmeztették azonban az országot a helyzet komolyságára; s hogy ennek tudatára is ébredtek, mutatják az Erzsébet-napi országgyűlés határozatai, a melyek a rendek lelkes áldozatkészse-

¹ A M. T. Akadémia kiadásában, Budapest, 1907.

² Szilágyi-féle Milenn. tört. IV. k. 438. l.

³ 56—57. l.

géről tesznek bizonyosságot, hogy gátat lehessen vetni az ellenes erőknél s visszaszerezni az elveszített várakat.¹

Sajnos, a komoly belátást és hazafias önfeláldozást csak a pillanatnyi fellobbanás szülte s ezek hamar kialudtak. A király, hiába kérték, hogy e válságos időkben maradjon az országban, 1522 februárjában Csehországba ment; távollétére helytartóul Báthori Istvánt, a nádort nevezte ki s azt ígérte, hogy április 24-ikére visszatér, mert az 1521-iki adómegajánlás csak egy évre szolt s országgyűlést is kellett addig tartania.

Az adók azonban nagyon gyéren folytak be s gyengén állt a külföldi segítség ügye is. A király csehországi útja eredménytelen volt magyar szempontból, a mennyiben a cseh országgyűlés nem ajánlott meg segítséget a török ellen; s a lengyel király is, a kit Lajos már október elsején értesített Sabácz és Nándorfejérvár elvesztéséről, kifejezve azon reményét, hogy Zsigmond nem fogja őt e szorult helyzetében elhagyni,² másutt volt elfoglalva s csak részvétét fejezte ki Lajosnak Nándorfejérvár eleste fölött³ és a pápa segítséget kérte.⁴ Így tehát az országnak csak a birodalmi segítségben lehetett reménye; azt kellett minden erővel szorgalmaznia.

A fenyegető török veszedelem nagyságát felismerték a német birodalomban és tisztában voltak azzal is, mily fontos szerepe van itt Nyugat szempontjából az erőteljes magyar védekezésnek, még sem gondoskodtak idejében a szükséges segítségről. A mint 1521 nyarán mind fenyegetőbb hírek jöttek a török előnyomulásáról, a császár közölte ugyan a fejedelmekkel és városokkal, hogy Lajos király sürgős segítséget kért, de a válaszok nem sok biztatást tartalmaztak.⁵ Belgrád eleste azonban figyelmeztette őket, hogy tovább már nem szabad késlekedniök.

Az 1522 márczius 23-ikára összehívott birodalmi gyűlés okául a meghívólevél első sorban a török veszedelmet jelöli meg,⁶ s Lajos siet hamar köszönetet mondani a rendeknek,

¹ . . . »omnibus constat premissas tributiones et census insolitos ad vires hostiles reprimendas et arces nuper amissas recuperandas esse constitutas«. (1521: XXVII. t.-cz.).

² Acta Tomicianiana V. k. 389., 402. l.

³ U. o. 405. l.

⁴ U. o. V. 398., 399. l.

⁵ Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. II. k. Gotha, 1901. 24—25. l.

⁶ U. o. 38—40. l.

hogy készek a török ellen segítséget nyújtani s tudatja, hogy kívánságuk szerint követeket fog küldeni hozzájuk, a kiktől minden kérdéseikre részletes felvilágosítást fognak nyerni.¹

A rendek és a császár a gyűlés tárgyalásai folyamán késznek nyilatkoztak ugyan a segítségadásra, de feltétlenül szükségesnek tartották, hogy megelőzőleg Bécsben alaposan tanácskozzanak a dolog fölött.² E megbeszélések júniusban folytak le, a melyeknek folyamán hajlandónak mutatkozott ugyan a német bizottság bizonyos feltételek mellett három-ezer gyalogost a horvát véghelyekre küldeni, de nagyobb segélyhad kiállítása iránt a tárgyalásokat az őszi birodalmi gyűlésre halasztották. A birodalmi bizottság és Ferdinánd főherczeg pedig nemcsak Lajos királyt, hanem külön a magyarországi rendeket is felszólították, hogy a legközelebbi birodalmi gyűlésre, a melyet V. Károly császár még áprilisban szeptember elsejére hívott össze, követeket küldjenek,³ legfontosabb tárgynak most is a török veszedelem elhárítását jelölve meg.⁴

Az idő mult, a király nem mutatott hajlandóságot, hogy hamarosan hazajöjjen Csehországból,⁵ s mikor itthon látták, hogy a birodalmi gyűlés előtt már nem tér vissza, a rendek, a kiket — mint láttuk — erre külön is felszólítottak, maguk akartak gondoskodni a Nürnbergbe küldendő követség megválasztásáról. A nádor-helytartó tehát Szent-Lőrincz napjára, augusztus 10-ikére, Budára országgyűlést hívott össze; meghívólevelében kiemelte, hogy legfontosabb tárgya a diétának a Nürnbergbe küldendő követség ügye lesz s részletesen kifejtette, miért van erre szükség.

Ez országgyűlésen jelen voltak közül a következőket ismerjük: Gosztonyi János győri, Maczedóniai László szerémi, Várdai Ferencz erdélyi, Perényi Ferencz váradi, Csaholyi Ferencz csanádi és Ország János váczai püspök, Drágfi János tárnokmester, Korlátkövi Péter udvarmester, Verbóczi István királyi személynök, Getyei János alnádor, Pogány Zsigmond főispán, Kenderesi Mihály kir. tanácsos, Pálóczi Antal kir. tanácsos, zempléni főispán, Báthori András

¹ *Károlyi A.*: A német bir. hadi vállalata Magyarországon 1542. Századok, 1880. 274. l. — *Szabó D.*: i. m. 178—179. l.

² Deutsche Reichstagsakten i. h. 91—92. l.

³ *Fraknoi V.*: A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. Olcsó Könyvtár, 1881—1883. 47. l.

⁴ Deutsche Reichstagsakten i. h. 186—188. l.

⁵ »Revocant nos Ungari, Bohemi detinent« — írja Zsigmondnak Lajos. (Acta Tomiciana VI. k. 151. l.)

kincstartó, Rozgonyi István, Perényi Péter koronaőr, Kani-zsai László, Ország Ferencz kir. kamarás, Ráskai Gáspár kir. kamarás, az egyik országos kincstartó, Bánfi Zsigmond kir. familiaris és Homonnai Ferencz.¹ A megyék küldöttei közül Polyánka Péter szepesi követet ismerjük, a kinek feljegyzésében maradtak fenn e diéta artikulusai s azt tudjuk még, hogy Abaúj követei is részt vettek rajta.²

A mint már a meghívólevél is jelezte, a legelső és legfontosabb tárgy a birodalmi gyűlésre küldendő követek megválasztása volt. Kimondották, hogy nyolcz tagból álló követség — két főpap, két főúr és négy nemes — menjen Nürnbergbe; előbb azonban keressék fel Prágában a királyt s kérjék meg, hogy cseh dolgai végeztével Márton napjára jöjjön vissza s tartson országgyűlést, a melyen a nürnbergi követek is beszámolnak majd küldetésük eredményéről s akkor mindent mérlegelve dönthetnek arról, mi lesz az ország érdekében a legmegfelelőbb. (I.)

Követekül a következőket jelölték ki: Gosztonyi János győri és Maczedóniai László szerémi püspököt, Drágfi János tárnokmestert, Korlátkövi Péter udvarmestert, továbbá Verbóczi István személynököt, Getyei János alnádort, Pogány Zsigmond főispánt és Kenderesi Mihály kir. tanácsost. Megbízólevelük augusztus 28-ikán kelt,³ addig tehát ők is részt vettek a gyűlés tárgyalásaiban s csak annak befejezése után indultak útnak Prága felé. Itt hosszabb időt töltöttek el, mert utasításukat csak szeptember 29-én kapták meg.⁴ Nürnbergbe október 12-ikén vonult be a követség,⁵ de a gyűlésről azért nem késett el, mert az ünnepélyes megnyitás csak 17-ikén ment végbe. Harmadnap azután már meg is kezdték a török elleni segítség ügyének tárgyalását, a mely összehívásának főoka volt.⁶

¹ E névsort az aug. 22-ikén Budán kelt főnemesi szövetséglevél aláíróiból (*Szabó D.*: i. m. 184. l.) s a nürnbergi követség tagjaiból állítottam össze, a kikről szintén feltehetjük, hogy résztvettek az országgyűlésen. *Főgel József* szerint (II. Lajos udvara, Budapest, 1917, 106. l.) Zsivkovich Ferencz zenggi püspök is tagja volt a nürnbergi követségnek, de ő az ez évi első nürnbergi gyűlésen vett részt Désházi Istvánnal. (Deutsche Reichstagsakten i. h. 76., 91. l.)

² „...»Fratres vestros ad proximum conventum... deputatos et ad vos iam reversos...« — írja Báthori Abaúj vármegyének 1522 aug. 30. (*Szabó*: i. m. 187. l.)

³ *Szabó*: i. m. 185—187. l.

⁴ *Iványi B.*: Adalékok a nemzetközi jog történetéhez a Jagellókorban. 75. l. (Különnyomat a Tört. Tár 1906. évfolyamából.)

⁵ Deutsche Reichstagsakten i. h. 318., 322. l.

⁶ Deutsche Reichstagsakten i. h. 215—216., 319—320. l.

Ezzel a diéta legfontosabb tárgyát, az első lépést a külföldi segítség ügyében, elintézték. Nem kevésbé fontos volt azonban az itthoni teljes erő kifejtés fokozásának előmozdítása és ellenőrzése. Az 1521-iki súlyos veszteségek hatása alatt fellobbanó magábaszállással az Erzsébet-napi országgyűlés — mint említettük — bőven megszavazott különféle adókat és segélyeket, belátva, hogy »creverunt pericula, creverunt et necessitates« (1521 : XVII. t.-cz.), de az első lelkesedés lecsillapultával mindenki csak azt nézte, mikép bújhatna ki kötelességeinek teljesítése alól. Így azután a legtöbb megyében alig folyt be valami a sokféle adóból.¹

Most tehát, a mikor ennek súlyos következményeit megtárgyalták, újra kimondották, hogy szeptember 1-ig hajtsák be és szolgáltassák át jószágvesztés terhe alatt a vármegyei rovók a kincstartóknak az 1521-ben megszavazott egyforintos adót ; a rovók megyéjüknek tartoznak számadással, a kincstartók pedig az országnak. (V. ö. 1521. évi XXI., XXII., XXIII. t.-cz.)

Védekezni próbáltak azon nagyon elharapódzott visszaélés ellen is,² a mi sok helyt megtörtént, hogy t. i. a rovók összejátszottak az adókötelesekkel s ezek alig fizettek valamit adó fejében. Ezt meggátolandó, elrendelték, hogy miután a rovók beszolgáltatták a kincstartók kezéhez a beszédett adókat s elszámoltak, a vármegye közönsége válaszszon néhány megbízható nemest, a kik eskü alatt járják be a vármegyét és szigorú eskü alatt hallgatva ki jobbágyokat s más megbízható embereket, tudják meg, mennyire rúgott a kivetett adó, beszédtek-e azt rendesen, nem engedtek-e el valakinek belőle kedvezésből vagy más meg nem engedett módon s tapasztalataikról lelkiismeretesen számoljanak be a vármegyének. Minthogy pedig több vármegye a rovóit küldte ki a diétára, ezeknek jószágvesztés terhe alatt hagyták meg, hogy a kinél közülük ilyen természetű pénz van, azonnal adja át a kincstartóknak. (II.)

Az adóügyek rendezése után a szükséges haderő előteremtése foglalkoztatta az országgyűlést. 1521-iki eredményes hadjárata után ugyan nem Buda várának megvívására indult Szulejmán, a mint azt a Keletről érkezett tudósítá-

¹ »Subsidium namque in generali conventu regnicolarum pro festo beate Elizabeth vidue proxime preterito de regio edicto celebrato ad regni defensionem oblatum in plerisque comitatibus nondum est exolutum...« — írja Báthori Abaúj vármegyének 1522 aug. 28. (Szabó D. : i. m. 188. 1.)

² Érdekes példáját lásd *Frahnói* : i. m. 436. 1.

sok híresztelték, hanem Rhodus elfoglalását tűzte ki legközelebbi vállalkozása céljául, de azért nem maradtak a mi határaink sem teljes biztonságban, mert a határszéli basák minden oldalról pusztító betöréseket intéztek az országba s folyton a török készülődéseiről érkeztek a hírek.¹

Minél előbb gondoskodni kellett tehát védelemről e betörések ellen s azért elrendelték, hogy a főkapitányok az országos pénzen fogadott összes hadi népeket rögtön a végekhez küldjék, azokra a helyekre, a hol a legnagyobb szükség van rájuk ; a végvárakban elhelyezett katonaságot is vegyék ki onnan, csatlakozzanak azokhoz, a kik táborba szálltak s együtt védjék meg az országot az ellenséges támadások ellen. Mindazok, a kik az ország zsoldját húzzák, harczosaikkal személyesen vonuljanak a végekre s ott szolgálják az országot. De hogy a végvárak se maradjanak őrségeik kivonása után üresen, a királyi kincstartó küldjön oda gyalogosokat, állítson fel királyi banderiumokat és rendeljen ezer naszádot is késedelem nélkül a véghelyekre. (III.)

A veszélyeztetett helyek védelmére rendelték sürgősen a tizedjövedelmük alapján katonákat tartó főpapok hadi-népeit is teljes számban. (IV.) Az 1521-i országgyűlés ugyanis (XXII. t.-cz.) kimondotta, hogy bár a beszedendő segélyekből és adókból kell csapatokat fogadni s így sem az urak, sem pedig más birtokosok nem tartoznak a jövő hadjáratban részt venni, a banderiumos főpapok kivételnek ez alól, mert ők adót nem fizetvén, tizedeik alapján kötelesek hadi-népeikkel készen állni, hasonlókép a királyi felség végvidéki tisztjei is, a kik tisztségükből folyólag tartoznak népeikkel mindig készen állni. Ez a IV. cikkely az előbbivel együtt tehát megismétlése volt csak az 1521-iki országgyűlés most ismertetett rendelkezéseinek.

1521-ben új pénzt veretett Lajos, a mely azonban oly rossz volt, hogy belső értéke alig érte névértékének a felét ; ennek hamar híre is ment természetesen s az év derekán már Lengyelországban mint a katonai segítségadás nagy akadályát látták ez értéktelen pénzben,² a mely azután másutt sem tudott utat törni magának. Az Erzsébet-napi országgyűlés (XIV. t.-cz.) kérte a királyt, legyen rajta, hogy az új pénzt külföldön is elfogadják, ha pedig ez nem sikerülne, veressen jobbat. Ezt a kérésüket megismételték most (V. t.-cz.),

¹ *Frañkói* : i. m. 436. l. *Thallóczy-Hodinka* : A horvát véghelyek oklevéltára, I. k. 187. stb. l.

² *Acta Tomiciana*, VI. k. 84. l.

mert a tapasztalat azt mutatta, hogy a szomszédos országokban — Ausztriában és Lengyelországban — nem fogadják el azt. Tudták, hogy a birodalmi gyűlésen is kifogásolni fogják ezt, mint Lengyelországban, s azért a követséget is utasították, világosítsa fel a német rendeket, hogy a királyt a végső szükség kényszerítette arra, hogy ilyen pénzt veressen és igyekezzen őket rábírní arra, hogy fogadják el azt; ha pedig ez nem sikerülne, mondják, hogy a király a legközelebbi országgyűlésen majd foglalkozni fog e kérdéssel.¹ Ezzel kapcsolatban most is szorgalmazták azt, a mit már 1521-ben is sürgettek (XIV. t.-cz.), hogy a pénzverésnél tisztaságának ellenőrzésére állandóan legyen ott a tárnokmester embere.

A következő cikkek is — VI.—VIII. — mind ismétlései csak az 1521-iki rendelkezéseknek. A VI. a királyi kúnok és a velük szomszédos nemesek közt levő elpusztított határok újból való felállítását rendeli el a nádor által már másodizben (v. ö. 1521 : XLVII. t.-cz.) ; a VII. köteletségévé teszi a királyi kapitányoknak, hogy az erőszakkal elhurczolt vagy megszőkött jobbágyokat adják vissza uraiknak (V. ö. 1521 : XLIV. t.-cz.) ; a VIII. pedig megszünteti az 1521 : XLII. t.-cz. azon rendelkezését, a melylyel a vármegyei törvényszékek és a szentszéki helynökök, vicariusok, bíróságainak működését a hadjárat idejére felfüggesztette, minthogy ebben az évben már közönséges hadjáratot úgy sem lehetett vezetni.

Végül pedig minthogy természetesen nem tudtak még a felől tájékozódni, hogy milyen összeg fog befolyjni a megszavazott adókból s mennyi lesz a kiadás, abban állapodtak meg, hogy ha elvégezték majd a kirovást s az adókat beszedték, a kincstartók a zsoldosok száma és zsoldja alapján jöjjenek tisztába azzal, mit tudnak kifizetni és mit nem ; s ha a nádor látni fogja majd, hogy az adó nem lesz elégséges Mártonnapig, vagyis addig az időig, a mikorra a király hazatérte után országgyűlést hívhatnak össze, értesítse erről levélben az összes urakat s a vármegyék nemeseit és hívja őket gyűlésbe, conventiculumba ; ők ígérnek, hogy úgy gondoskodnak ott a katonaság eltartásáról, hogy a szükséges összeg rendelkezésre álljon s az ország védelme ne szenvedjen csorbát.

Hogy meddig tartott ez országgyűlés, azt körülbelül megállapíthatjuk. A birodalmi gyűlésre kijelölt követek megbízólevele augusztus 28-ikán kelt, 30-ikán pedig már arról ír a nádorhelytartó Abaúj vármegyének, hogy az országgyűlésre küldött követeik már bizonyára hazaérkeztek s

¹ *Iványi B.* 1 i. m. 80. l.

apróra megmagyarázták nekik az ott hozott határozatokat és törvényczikkelyeket.¹ Így tehát augusztus 10-ikétől 27—28-ikáig volt együtt a diéta, a mi meg is felelt az 1498: I. t. cz. azon rendelkezésének, mely tizenöt napban szabta meg az országgyűlés tartamát; az nem is valószínű, hogy már 10-ikére összegyűltek a meghívottak s így nem is kezdhették meg pontosan a tanácskozásokat.

Az országgyűlés rendelkezései Polyánkai Péter feljegyzésében maradtak ránk, a ki minden valószínűség szerint Szepes vármegye követé volt, mert ő jelent meg a vármegye megbízásából az 1518-iki tolnai országgyűlésen is.² Feljegyzése nemcsak a kivonata az itt alkotott törvényczikkeknek, hanem azokat teljes szövegükben tartotta meg.³ E mellett szól egyrészt a szövegezésük, továbbá azon körülmény, hogy ő, mint megyei követ, csak teljes szöveget vihetett magával haza, hogy mindenről hiánytalanul beszámolhasson s minden rendelkezést pontosan megismertethessen; másrészt pedig egy részletében ellen is őrizhetjük Báthorinak Abaúj vármegyéhez intézett augusztus 30-iki levelével, melyben hivatkozik az egyik törvényczikkre:

1522: II. t. cz.:

Ceterum quod contributio unius floreni per fumos iam pridem dicata et connumerata . . . ubique integre et sine defectu exigatur et ad proximum festum beati Egidii abbatis manibus thesaurariorum regni per dicatores comitatum sub amissione bonorum suorum administretur . . .

Báthori levele Abaúj vármegyéhez:

. . . »inter cetera stabilitum est atque conclusum, ut ad proximum festum beati Egidii abbatis quilibet dominorum ac nobilium de bonis suis contributionem ipsam per fumos iam pridem ubique in hoc regno dicatam et connumeratam sub amissione omnium bonorum suorum ad manus dicatorum administrare et administrari facere, dicatores vero manibus homini dominorum regni thesaurariorum ad hoc deputatorum assignare debeant et teneantur.«

(Szabó D. : i. m. 188. l.).

A Polyánkai feljegyzésében ránk maradt artikulusok czíme: »*Articuli in conventu particulari . . . formati*«; vagyis itt *részleges* gyűléssel állunk szemben. Tehát e diéta természetével is tisztába kell jönnünk, mert az eddig ismert közép-

¹ Szabó D. : i. m. 185., 187. l.

² Szabó D. : i. m. 133. l.

³ Szabó D. : i. m. szerint (57. l.) ezen országgyűlésen erősítették meg a királynénak adott jegyajándékot (helyesen hitbért) is, de ez, mint az oklevél szövegéből is látható, az 1521-iki országgyűlésen történt. (Pray : Annales regum Hungariae, V. k. 62. l.)

kori országgyűléseink között ez az egyetlen példája e különös gyűlésnek.¹

A király az országtól távol volt, hazatértét egyhamar nem is remélhették, az őszi birodalmi gyűlés ideje pedig rohamosan közelgett, a melyre követeket kellett küldeni. Más megoldás nem volt, mint hogy a nádor-helytartó hívjon össze országgyűlést² s ott foglalkozzanak e fontos ügy rendezésével. Báthori szét is küldte a meghívóleveleket az összes rendeknek.

A nádornak helytartói kinevezésében nem foglaltatott benn külön kiemelve az a joga, hogy országgyűlést tarthat, csak általánosságban szolt az a helytartót megillető jogokról.³ A nádori czikkekhöz is hiába fordulunk magyarázatért. A 3. pont csak azt mondja, hogy míg új királyt választanak, vagy ha az örökös gyermekkorban marad, akkor kötelessége a nádornak országgyűlést hirdetni. A 10. cikk szerint pedig a király távollétében »mindent tehet és végezhet, a mit a király tehetne, vagy köteles volna megtenni, kivéve a kegyelmezést és egyéb dolgokat, melyek régi rendtartásnál fogva mindenkor egyenest a királyi méltóságra tartoztak.«

Az kétségtelen, hogy az országgyűlés egybehívása a király legsajátosabb joga és kötelessége volt, ezt a jogát nem ruházhatta rá a helytartóra s így a nádor-helytartó rendes országgyűlést nem is hívhatott össze. Erre mutat az I. cikk azon rendelkezése, hogy a Nürnbergbe utazó követség érintse Prágát s kérje meg Lajost, térjen november 11-ikéig vissza s akkor tartassék majd közönséges országgyűlés (*generalis in hoc regno dieta celebratur*), valamint az

¹ Egy 1517. IX. 21-iki feljegyzés, melyet Szabó D. i. m. 15. lapján (4. jegyzet), a M. N. Múzeum könyvtárában őrzött Fraknoi-gyűjteményből idéz, ezt mondja: »Brevi omnes Budam convenimus ad dietam generalem, que in superiori particulari dieta indicta fuit.« Nem valószínű azonban, hogy az ez évi Szent György-napi diétára lett volna ez czélzás, mert ez országgyűlésen, a melyről a Miksához jan. 16-ikán intézett levélben már szó van, kellett a törökkel kötendő békeséget megtárgyalni s megjelentek itt a lengyel és német követek is. Minthogy azonban e gyűlésen semmit sem határoztak (Szabó : i. m. 14. l.), valószínűleg egy conventiculum tartatott, mely a súlyos helyzetben mielőbbi diéta összehívását mondta ki szükségesnek s ezt a király hamarosan össze is hívta.

² Érdekes, hogy mint az országgyűlés összehívója Báthori nem helytartói, hanem nádori méltóságában szerepel.

³ . . . »omni honore atque dignitate pro suis meritis accumulare cupientes omnem auctoritatem ipsam locumtenendi dignitatem concontentem eidem usque felicem nostrum redytum concedimus«. (Szabó D. : i. m. 176. l.)

utolsó czikkből is az tűnik ki, hogy rendes országgyűlés összehívásáról csak a király visszatérte után lehetett szó (»usque terminum, quo prenarrata generalis conventio post reditum maiestatis regie celebranda erit«). Hogy a király külföldön tartózkodott, az nem lett volna akadály az országgyűlés összehívására, ha ő is visszatért volna addig, mert az 1523-iki diétát is még Csehországból hívta össze Lajos.¹

Másrészt kétségtelen az is, hogy — a mint azt *Fraknoi* Vilmos legutóbbi tanulmányában oly szépen és meggyőzően kifejtette — a külpolitika irányítására az ország mindenkor közvetlenül befolyást igyekezvén gyakorolni törvényes képvisellete útján az országgyűlésen,² itt kellett döntenie a Nürnbergbe küldendő követség ügyében is, országgyűlésnek kellett tagjait kijelölnie s őket utasítással ellátni.

A nádor-helytartó, Báthori, tehát meghívóleveleket küldött szét az összes rendeknek, a kik — mint láttuk — meglehetősen nagy számban gyűltek ott össze s minthogy az egész országot képviselték, az egész ország nevében — »nomine totius regni« — határoztak ott.³

Ez a gyűlés azonban csak particularis lehetett, mert a másik főtényezője, a király, hiányzott onnan; s azért a rendek megbízólevelüket csak a király utólagos jóváhagyásának fenntartásával állították ki a nürnbergi követségnek,⁴ a mely az országgyűlésen megállapított utasításokkal Prágába ment, a hol a király részéről is megkapta a jóváhagyást s csak azután indult Nürnbergbe. S az instructiójuk is, a mely Prágában kelt, szeptember 29-ikén, mindenütt kiemeli, hogy az üdvözlésektől kezdve »nomine regie maiestatis et regni Hungarie« szóljanak.⁵

Szó sem lehetett itt tehát a királyi hatalom jogkörének csorbításáról, egyszerűen a viszonyokkal való megalkuvás eredménye volt ez az országgyűlés; az ország nem mondha-

¹ Szabó D. : i. m. 59. l.

² *Fraknoi V.* : A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. Olcsó Könyvtár, 1881—1883. 4. l.

³ »Articuli in conventu particulari dominorum prelatorum ac baronum et regni nobilium . . . formati« — mondja a végzemények czíme. — »Nos prelati et barones ac proceres et nobiles regni Hungarie in dieta et conventu . . . nomine totius regni Bude celebrata constituti. . .« (*Szabó D.* : i. m. 185. l.) — . . . »articulos de communi voluntate omnium dominorum prelatorum baronumque et regni nobilium electorum formatos. . .« (*Szabó D.* : i. m. 187. l.)

⁴ . . . »eisdem post serenissimum principem dominum Ludovicum . . . plenum mandatum . . . dedimus. . .« (*Szabó D.* : i. m. 186. l.)

⁵ *Iványi B.* : i. m. 75. l.

tott le egyik fontos jogának, a külpolitika irányításába való befolyásának gyakorlásáról, mert a király távol volt ; a dolog sürgős volt, halasztásról szó sem lehetett s ezért ez a megoldás kínálkozott a legmegfelelőbbnek.

Ha végigtekintünk az országgyűlés tárgyalásainak anyagán, azt látjuk, hogy újonnan életbeléptetendő fontos intézkedésekről, a nürnbergi követség dolgát kivéve, nem folyt ott szó, az összes határozatok megisméltlései csak az 1521-iki országgyűlés rendelkezéseinek s óvintézkedések alkotása ezek becsületes végrehajtásának ellenőrzésére. A mi pedig a rendes országgyűlés jogkörébe vágó egyetlen intézkedést illette, annak létrejötte mindkét tényezőnek egyező akarata alapján történt, csak a hely- és időbeli egység nem volt meg a király távolléte folytán, a ki utólag adta hozzá beleegyezését és jóváhagyását.

Emlékeink tehát kétségtelenül igazolják, hogy az 1522-iki Szent Lőrincz-napi gyűlés országgyűlés volt, ha nem is *generalis congregatio* ; particularis jellegét pedig az adta meg, hogy a király nem vett rajta részt. 1526 után az első részleges gyűlést szintén Báthori István nádor hívta össze Pozsonyba ; ez azonban annyiban is valóban részleges volt, hogy csak »*praecipuos quosque dominos ac nobiles, eos praesertim, qui viciniore erant, quique non essent servitiis Maiestatis Vestre longinquiore occupati*«¹ hívta meg rá a nádor. Határozottan csak az 1618 : LVI. t.-cz. mondotta ki, — mint a karok és rendek kérését — hogy *a király távollétében, ha az ország szüksége úgy kívánná, a nádor is szabadon országgyűlést rendelhessen* és az országlakókkal az ország bátorságos megmaradásáról tanácskozhassék.

Mínthogy pedig nem volt kizárva, hogy még a király visszatérte előtt szükség lesz újabb gyors intézkedésekre, a nádor kötelességévé tették, hogy ily esetben újabb gyűlést hívjon össze, hogy ott a rendek gondoskodjanak a katonaság eltartására és az ország megvédésére szolgáló eszközökről. Azt hisszük azonban, hogy ezt az esetleg összehívandó gyűlést nem olyan természetűnek gondolták, mint az augusztusit, s azért is használták megjelölésére a »*conventicula*« kifejezést. Ennek tisztán *megbeszélés* jellege lett volna, a melynek határozatai azon nyugodtak volna, hogy a résztvevők kötelezőknek ismerik el azoknak végrehajtását, teljesítését.

Erre azonban nem került sor, bár Márton-napjára nem ült össze az országgyűlés ; a birodalmi gyűlés ugyanis későn

¹ Magyar Országgyűlési Emlékek I. k. 271. 1.

kezdte meg tanácskozásait, követségünk még decemberben is Nürnbergben volt, Lajos tehát csak január 6-ikára hívta össze az országgyűlést. Minthogy azonban erre az időre sem jött haza, február 14-ikére, majd április 24-ikére halasztották el a diétát,¹ a mely — s ez jellemző úgy a szomorú közállapotokra, mint a Lőrincz-napi országgyűlés természetére — ugyanazon tárgyakkal foglalkozott, a melyekről már ott határoztak: az adókivetés és beszéd ellenőrzésével, az ország védelmének megszervezésével, a pénzverés ügyével, a kún határokkal és a szökevény jobbágyak visszaadásával.

Holub József.

Függelék.

Az 1522-iki törvényczikkek.

Articuli in conventu particulari dominorum prelatorum ac baronum et regni nobilium pro festo sancti Laurentii martyris 1522 Bude de mandato domini palatini celebrato formati.

I.² Inprimis quod de medio dominorum, prelatorum et baronum duo, de medio vero nobilium quattuor oratores exnunc ad regiam maiestatem Pragam et inde ad conventum generalem principum sacri Romani imperii Newrenberge³ ad proximum festum beati Egidii abbatis celebrandum mittantur, per quos regia maiestas, dominus noster gratiosissimus, ingruentibus extremis iam rebus Bohemicis, ad instans festum beati Martini episcopi evocetur et ad idem vel prope illud generalis in hoc regno dieta celebretur, in qua redeuntibus oratoribus de conventu Newrenbergensi et intellectis tractatibus ibidem conclusis, quicquid pro salute patrie et incremento regiminis maiestatis sue regie melius utiliusque sciendum videbitur, unanimi consensu decernatur.

Cur autem oratores ad conventum Newrenbergensem sunt missi, non est opus hic declarare, nam ex litteris domini palatini super celebranda presente⁴ conventionem ad dominos et regni comitatus pridem destinatis clare patet.

II. Ceterum quod contributio unius floreni per fumos iam pridem dicata et connumerata iuxta constitutionem⁵ in dieta pro festo beate Elizabeth vidue proxime transacta celebrata factam et conscriptam, ubique integre et sine defectu exigatur et ad proximum festum beati Egidii abbatis manibus thesaurariorum⁶ regni per dicatores comitatum sub amissione bonorum suorum administretur, super quibus ipsi dicatores comitatibus eorum, thesaurarii vero universo huic regno rationem dare teneantur, prout in constitutione quoque predicta conscriptum habetur. Ne tamen fraus aut dolus in administranda ipsa contributione committi possit, post-

¹ Szabó D. : i. m. 59—60. l.

² Az eredetiben az egyes czikkek nincsenek megszámozva.

³ Az eredetiben : *Newenberge*.

⁴ Az eredetiben : *presens*.

⁵ Az eredetiben : *constitutione*.

⁶ Az eredetiben : *thesaurum*.

quam dicatores contributionem eandem ad manus thesawrariorum regni assignaverint et comitatibus eorum rationem dederint, mox in singulis comitatibus certi nobiles et speciales per universitatem nobilium eligantur, qui firmissimo sub iuramento totum comitatum circumire et ubique super numero et modo dicationis premissae contributionis¹ relaxatione indebita favore forsitan facta ac levatione pecuniarum tempore dicationis commissa diligenter et strictissimo pariter sub iuramento a colonis et aliis probis viris experire, tandem universitati nobilium eorundem comitatum conscientiose referre debeant, ut hoc modo dicatores recte processisse et thesaurariis contributionem ipsam fideliter administrasse intelligantur. Hoc declarato quod dicatores in hac conventionem constituti pecunias secum habitas absque omni mora sub amissione omnium bonorum suorum manibus ipsorum thesawrariorum assignare teneantur.

III. Item quod domini capitanei regie maiestatis et regni universas gentes pecuniis eiusdem regni conductas absque omni mora ad confinia, loca scilicet magis necessaria dimittere et illos quoque, quos ad castra finitima hactenus deputassent et collocassent, exinde excipere² et certis in campo constitutis adiungere ac cum eisdem pariter regnum istud ab insultibus hostium defendere debeant, et omnes illi,³ qui stipendia regni levarent, in personis eorum propriis cum gentibus ipsorum ad confinia descendere⁴ et illic militare regnoque servire teneantur.

Ne⁵ autem castra ipsa finitima per hoc gentibus vacua maneant, dominus thesawrarius regie maiestatis ad illa pedites necessarios exnunc mittere, banderium etiam regale erigere, nazastasque⁶ mille ordinare et absque mora ad confinia mittere non omittat.

IV. Item quod domini quoque prelati omnium ecclesiarum regni huius, qui ratione decimarum suarum hactenus gentes tenere consueverunt, easdem gentes in pleno numero ad ipsa loca necessaria confinium iuxta constitutionem predictam⁷ sub pena ibidem denotata statim transmittere teneantur.

V. Item supplicandum est maiestati regie, ut sua maiestas iuxta constitutionem declaratam tales monetas cudifaciat, que ubilibet accipiantur, nam iste nove monete nec in Austria, nec Stiria, neque Moravia, Slesia, sive Polonia accipiuntur, et quod hominem domini magistri thavarnicorum cusioni⁸ ipsorum monetarum, prout proordinatum est, semper assistere faciat, ne fraus et damnum in cusione illa committatur.

VI. Item quod mete⁹ per dominum palatinum superiori anno erecte et comanos regios distracte secundum formam eiusdem constitutionis per eundem dominum palatinum iterum et exnunc erigantur et reformatur.

¹ Az eredetiben : *contributiones.*

² Az eredetiben : *excipere.*

³ Az eredetiben : *ille.*

⁴ Az eredetiben : *descendere.*

⁵ Az eredetiben : *nec.*

⁶ Az eredetiben : *nazastasque.*

⁷ Az eredetiben : *predicta.*

⁸ Az eredetiben : *cusione.*

⁹ Az eredetiben : *nota.*

VII. Item quia in dieta festi beati Elizabeth prenarrata iudicia in sedibus comitum parochialium¹ ac vicariorum huius regni propterea fuerunt suspensa, ut quilibet expeditioni generali sese liberius adaptare precingereque posset, cum itaque presenti iam anno generalis expeditio prosequi nequeat, ideo universa iudicia in sedibus comitatum² et vicariorum more alias consueto libere ubique celebrentur.

VIII. Et quod iobagiones omnium dominorum ac nobilium violenter abducti ac etiam fugitivi iuxta constitutionem prenotatam per dominos capitaneos regie maiestatis et regni ubilibet restituantur.

IX. Postremo quod administrata et exsoluta³ premissa contributione per fumos⁵ dicata, numero etiam gentium conductarum ac stipendio et salario eorum soluto et insoluto a thesaurariis regni bene intellectis,⁴ si dominus palatinus viderit et agnoverit non sufficere tributionem illam ad eum usque terminum, quo prenarrata generalis conventio post reditum maiestatis regie celebranda erit, extunc idem dominus palatinus universos dominos ac nobiles comitatum mox per litteras suas certiores reddat et eisdem unam conventiculam indicat atque constituat, in qua idem domini ac nobiles ita sese ad gentium ipsarum conservationem⁶ providere pollicentur, ut eorum solutio simul et conservatio regni pro defensione non deficiat neque minuetur.

Petrus Polyankay scripsit.

(Eredetiye egy ív papirra írva a M. N. Múzeum levéltárában. Törzsanyag.)

¹ Az eredetiben : *parochialium*.

² Az eredetiben : *comitatum*.

³ Az eredetiben : *exoluta*.

⁴ Az eredetiben : *famos*.

⁵ Az eredetiben : *intellectum*.

⁶ Az eredetiben : *conservationi*.

Történeti irodalom.

Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. »Az Orosz Évkönyvek Teljes Gyűjteménye« (Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей) köteteiből a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította — — lev. tag. Budapest. 1916. M. Tud. Akad. kiadása. 8° 510 l. Ára 16 K.

Ez a munka történelmi irodalmunkat egy hasznos kézikönyvvel gyarapította. Könnyen hozzáférhetővé tette az orosz krónikáknak a magyar történetre vonatkozó anyagát olyanok számára, kik azt eredeti nyelven nem olvashatják, másrészt az eredeti szövegek és variánsaiknak párhuzamos közlésével módot nyújt a hozzáértőknek, hogy azokat történelmi, vagy nyelvi szempontokból eredetiben is olvashassák és tanulmányozhassák. Az érdemes szerző már a millennium emlékére kiadott Magyar Honfoglalás kútfőiben a szláv források fordításában résztvett, s alighanem akkor fogant meg benne a gondolat, hogy az orosz krónikáknak nemcsak a honfoglalásra, hanem a későbbi korokra vonatkozó részeit is lefordítja. Mivel pedig örvendve fogadhatunk mindent, a mi az Árpád-korról szóló történeti anyagkészletünket növeli, elismeréssel kell adóznunk úgy a szerzőnek, mint a Tud. Akadémiának, hogy ezt lehetővé tette. Az orosz évkönyvirodalom minden kérdésére részletes felvilágosítást kapunk az előszóban (1—15 l.) s azon bevezetésekben, melyek a közölt szövegeket megelőzik.

Az orosz évkönyvek száma igen nagy; följegyzéseik jóval korábbiak, mint a mi krónikáinké. A kéziratok kutatását már Nagy Péter rendelte el, de csak 1837-ben indul meg a rendszeres gyűjtés és tudományos átvizsgálás az archaeographiai bizottság közreműködésével. 1846-ban megindítják az orosz évkönyvek teljes gyűjteményének kiadását, melyből 1910-ig 23 kötet jelent meg. Ezekből vannak kiválogatva a jelen kötet szövegei is.

Magyar vonatkozások csak 1. a pověsti, vagy őskrónikában, 2. a kievi, 3. a halics-volhyniai krónikában találhatók.

A povesti az 1110-ig terjedő magyar vonatkozásokat tartalmazza. Ez a krónika régebben Nestor krónikája néven volt ismeretes, újabban pedig, mióta Nestor szerzősége megdőlt, kezdő

sorairól: *Pověsti vremennych lét*-nek, vagy rövidebben *pověsti*-nek nevezetik. 53 kéziratban maradt meg, ezek közt a legrégebb másolójáról, Laurentius szerzetesről nevezett hártyakézirat 1377-ből s egy másik a XIV. század végéről v. a XV. század elejéről ú. n. Hypatios- v. Ipatius-codex, mely a Volga-menti Kostroma város Szt. Hypatios kolostorától vette nevét, a hol találták. (Jelenleg mind a két kézirat a pétervári nyilvános könyvtár tulajdona.) Vannak még közép (XV. század vége) és új szövegei (XVI. század második fele) az ú. n. patriarchai v. Nikon-féle szövegek. Ez azért őskrónikája az oroszoknak, mert forrásai között más, régebbi orosz krónika nem szerepel, csak rövid kolostori följegyzések, egyébként nem egységes mű, hanem különféle forrásokból eredő tudósítások összefoglalása. Szövege latin, német és francia fordításban is megjelent. Történészeink eddigelé ezekre voltak utalva. Kiemelkedőbb magyar vonatkozású részletei a magyarok Kiev melletti vonulásáról, továbbá a magyarok görög-bolgár hadjáratairól szólnak, utolsó adata Kálmán király 1099. peremyśli vereségét mondja el.

A *kievi évkönyv* 1110-től 1201-ig terjed s főleg II. Géza király 1148—1152. oroszországi hadjáratairól nyújt érdekes tudósítást. Legrégibb szövegét a Hypatios-féle kézirat őrizte meg, melyet névtelen szerző 1425 táján másolt. Ebben az évkönyvben foglalt 90 év eseményeit közel egykorú egyházi író foglalta össze, de e mellett Jzjaslav környezetében szereplő világi személy előadásából merítette adatait, ennél fogva leírásai teljesen hiteleseknek tekinthetők. A krónika szövegéből megállapítható, hogy a magyarok összesen hatszor jártak Jzjaslav segítségére: 1. 1148 tavaszán, 2. 1150 januárjában, 3. 1150. októberben Géza vezérlete alatt, 4. 1151 tavaszán Volodimer vezérlete alatt, 5. 1151 június vagy júliusban Mstislav vezetésével, 6. 1152. tavaszán Géza vezérlete alatt. A helyes chronológiát a szerző állapította meg. Az orosz fejedelmek ezen háborúságának oka a kievi nagyfejedelemségért való versengés volt. Géza, kinek neje Jzjaslav nővére volt, inkább rokoni tekintetből, semmint politikai érdekből hadakozott. Mind a mellett, mivel Jzjaslav tényleg az ő segítségével verte ki Dolgorukij Györgyöt s űzte Suzdalba, a minek következménye volt később a székhelynek Suzdalba, majd Moszkvába való áthelyezése; tagadhatlan tehát, hogy a nagyfejedelemség sorsának ilyen alakulásában II. Géza királynak talán akaratlanul és öntudatlanul is jelentékeny szerepe volt. A krónikából megtudjuk azt is, hogy Géza igen szerette sógorát, hogy lágy szívű, befolyásolható ember volt. A kievi krónika eddigelé más nyelvre nincs lefordítva, magyar fordítása tehát első e tekintetben.

Az orosz évkönyvek magyar vonatkozású tudósításainak harmadik csoportja a III. Béla, II. Endre, IV. Béla királyainknak a halicsi fejedelemség megszerzése érdekében folytatott küzdelmeire vonatkozik. Ezeket az 1188—1202. évekre vonatkozó adatokat a *halics-volhyniai* évkönyvben találjuk, melyet szintén a Hypatios kézirat tartott fenn. Egy későbbi a XVII. század végéről való változata, a gustini kézirat lengyel forrásokat is használt. A halicsi évkönyv írója IV. Béla kortársa; nemcsak ismeri a szereplő magyarokat személy és név szerint, hanem egyes sajtáságaikat is tudja, pl. a gógós Filya, a nagy Mokian vagy Mokius (Mokány vagy Mókus?), a félszemű nagyszakállú Mika, a kopasz Benedek, sőt magyar közmondásokat is idéz, úgy hogy ez az évkönyv az összes orosz évkönyvek között a legtöbb magyar vonatkozású adatot szolgáltatja. Chronologiai adatai zavarosak lévén, tisztázásuk pontosabb kutatásra szorul. Érdekesebb adatai a sok hadjáraton kívül pl. a II. Endre nejének megöléséről szóló: »Megindult Halics felé. Lelesz monostorban megállapodva, hűtlen nagyjai meg akarták ölni. Nejét meg is ölték, sógora pedig, az avliai (?) patriarcha alig tudott megmenekülni. Sok németet megöltek. A király erre visszatért és sokat megöleített közülök, a többiek szétszaladtak.«

A Batu khán hadjáratáról szóló tudósítás nem olyan részletes, mint azt egy nagy nemzeti szerencsétlenséget okozó esemény elmondásától várnók. Érdekes a gustini kézirat 1247. évhez való adata: »Ez évben ölte meg Batij tatár czárt Magyarországon Vladislav szent magyar király, aki Béla után volt király s akit a szerb Sabbas tanított meg a hitre.« Ezt az eseményt, mely a mi Szt. László mondánkkal olvadt össze, bővebben beszéli el a voskresenski és a Nikon-féle kézirat. Ezen elbeszélés szerint László »a mikor amaz istentelen Batij a magyar havasok felé menekülne, ott érte a halál magának az uralkodónak ama Vladislavnak kezétől. Beszélék pedig némely ottlakók, hogy Vladislav nővére, a kit elfogtak volt, vele futott ekkor Batijval s a mikor Vladislav összecsapott Batijval, a nővére Batijnak segített, az uralkodó tehát mind a kettőjüket megölte.« A krónika írója Pachomius szerb származású szerzetes volt, a ki ösmerte a Szt. László-mondát, de nem törődve a chronológiával, Batu megölését Lászlónak tulajdonítja.

Az 1202-től 1417-ig az orosz évkönyvekben nincs magyar vonatkozású adat. Az 1482—1504. évek között rövid tudósítások vannak a moszkvai évkönyvekben Mátyás, II. Ulászló és a moszkvai nagyfejedelem érintkezéseiről.

A mi a szöveg fordítását illeti, ez volt a szerzőnek legfáradtságosabb munkája, de a nehézségek mellett is feladatát sikeresen

oldotta meg. Hűségre törekszik, utánozza egyúttal a magyar krónikák stílusát. Azt az elvét azonban, hogy sok ugyanazon szót másutt más megfelelő magyar kifejezéssel adott vissza, nem tudom helyeselni, mert nem az olvasónak feladata a helyesebbet választani, hanem a fordítónak kell eldönteni, hogy az illető helyen mi a helyesebb. Ez az eredetit nem értő olvasót megzavarja, pl. a 37. l. a *вевѣрница*-t egy helyütt mókusnak, más helyen meg menyétnek, hermelinnek mondja; a *злата гривна* (53. l.) egyszer kősöntyű, másszor nyakbavető, majd pedig nyakláncz (55. l.), azt hiszem arany csat vagy láncz a legmegfelelőbb. A 39. l. »adót vetett rájok egy-egy fekete prémet« ez így határozatlan dolog, e helyett nyestprémet. Ugyanennek a lapnak a jobb hasábján ezt olvassuk: »És elküldé Askoldhoz és Dirhez, mondván: Ugor alatt jövevény vagyok és Görögországba utazom. Ez így érthetetlen. Bizonyára azt jelenti: ugorföld melléki idegen vagyok. Frák és makidon földről szól a 41. l. Kissé szokatlan a földrajzi és népneveknek ilyen phonetikus írása, a hűség aligha követel ilyen engedményeket; ép így az 51. l. ugoreski fiú (*сынъ Уѣрескъ*), e helyett ugor vagy magyar. A 131. l. *снѡха*-t menynek fordítja, pedig ott csak ángy vagy sógornő jelentése lehet. A kievi krónika az *отець* és *братъ* szavakat, mint a magyar is becéző értelemben használja, tehát nem adható vissza mindig atya, vagy fivér szóval. 159. l., *по вѣжѣ* azt hiszem nem »ezeknek sátraiért, hanem sátranként. Helyesbítendőnek tartom a 24. l. idézetének fordítását: Silvestr. Szt. Mihály igumenje írtam meg ezt az évkönyvecske könyvet; *лѣтописецъ* Szilveszterre vonatkozik, tehát én Szilveszter évkönyv-író írtam meg ezeket a könyveket. A *polovec* többesét magyarul *polovcoknak* mondja. Ez szokatlan, mert vagy a *palócz* analógiájára *polovcok* v. *polovecek*. Egy pár sajtóhiba is becsúszott a különben gondos szövegbe a 86. és 87. l. az 1150, 1151. év többször 1750, 1751-nek van szedve. Egypár ismeretlen földrajzi és népnévvel, a mennyiben már tisztázva vannak, nagyon elkelt volna egy kis felvilágosítás a jegyzetekben. De nem folytatom apró észrevételeimet, nehogy az a látszata legyen Horatiussal szólva: velutsi egregio inspersos reprehendas corpore naevos, ezek nem vonnak le az egész mű érdeméből, melyet készséggel és örömmel ismerünk el.

Szkunzevics Kornél.

Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541—1711. A Magyar Tudományos Akadémia által bojári Vigyázó Sándor-díjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1918. Kiadja a M. T. Akadémia. 8r., VII + 646 + 1 lap + 3 térkép. Ára 24 korona.

Erdély állammá alakulása a János király halálát követő török hódításnak természetes következménye volt. Mikor a kettős királyválasztással már megosztott magyar államterületet a közepébe ék gyanánt fúródó török hatalom két országrészre szakította, a keleti országfél politikai szervezkedésének magjává Erdély lett, mely már a középkor folyamán bizonyos tartományi, helyesebben kerületi önkormányzattal bíró földrajzi egység volt. Erdély azonban nem rendelkezett oly anyagi erőforrásokkal, melyek a nehéz helyzetben levő új állam gazdasági szükségleteit kielégíthették volna. Más, határain kívül eső területekre volt multhatlanul szüksége, melyeknek erőforrásai gazdasági berendezéséhez alapul szolgálhattak. A számbajövő területek azonban mind kívül estek a természetes és katonai határokon is, minek következtében azok megszerzése és megtartása harcok és küzdelmek, végtetessé válható bonyodalmak szülőanyjává lehettek. Erdély folytonos területi változásai elsőrendű fontossággal bírtak állami létének fenntartása szempontjából, mert határainak bővítése, illetőleg e bővült határok megtartása nélkülözhetetlen előfeltétele volt önállósága biztosításának. János király egykori országrészének és a török hódoltságnak elhelyezkedése által adott tényleges helyzet a tiszántúli és északkeleti vármegyéket az önálló fejlődésnek induló erdélyi fejedelemség érdekkörébe utalta. Ezek a folytonosan terjeszkedő török hatalommal szemben csakis a közvetlenül szomszédos Erdélylyel szoros egységgé olvadva remélhettek védelmet. Viszont a földrajzi Erdély, ha a fenyegető török hatalom és a joghatóságát féltékenyen védő magyar királyság közt mint számottevő hatalmi tényező óhajtotta ellensúlyozó szerepét betölteni, kénytelen volt az említett dús gazdasági erőforrásokkal rendelkező tiszántúli és északkeleti vidékeket — az úgynevezett *részeket* — joghatósága alá vonni. A fejedelmek külpolitikájának irányát Erdély és a részek érdekközösségének és egymásra utaltságának felismerése adta meg. Hatalmuk gazdasági alapja a részek birtokában rejlett. Azok a fejedelmek, kiknek uralkodása alatt Erdély a nemzetközi politikában számottevő tényező volt — az egy Bethlen Gábor kivételével — magyarországi nagybirtokosok voltak. A Báthoryak, Bocskay és a Rákócziak a részekben fekvő hatalmas birtoktestek tulajdonosai. Bethlen is itt szerzett maga és családja részére terjedelmes birtokokat.

A magyar király és Erdély részéről egyedül helyes, az ország és nép érdekeit szem előtt tartó, belátásos politika az lett volna, ha a tényleges viszonyokba belenyugodva, egymást a török hódító politikával szemben vívott nehéz diplomatiái küzdelemben tőlük telhetőleg segítik. Az adott helyzetben ugyanis a hódoltsággal közvetlenül érintkező tiszántúli és északkeleti részek katonai biztosítása a távoleső nyugatmagyarországi és ausztriai haderővel nem volt elérhető. Az erdélyi politikuskok Fráter Györgytől II. Rákóczi Györgyig mindenkor igyekeztek is, a portával szemben hűségüket változatlanul hangsúlyozva, a magyar királysággal a jó viszonyt fenntartani s egyben a részek rovására való török hódoltatási törekvéseket egyes diplomatiái sakkhúzásokkal megakadályozni. Helyzetüket azonban rendkívül megnehezítette a bécsi udvar merev megtartása, melylyel minden a keleti részeknek Erdélylyel való szorosabb egyesülésére irányuló törekvést ridegen visszautasított. A magyar királyok és tanácsosaik bár kénytelen-kelletlen belenyugodtak Erdély önállóságába, sohasem szűntek meg annak beolvasztására s főleg a magyarországi részek visszakapcsolására törekedni. Nem ismerték fel, hogy Erdély hatalmi állása elsőrendű szüksége nemcsak Erdélynek, de az egész országnak s hogy e hatalmi állás csupán a részek birtokában tartható fenn. A fejedelmek ilyképen éles ellentétbe kerültek a magyar királylyal s a magyarországi részek birtokát fegyverrel voltak kénytelenek biztosítani. Hosszú és küzdelmes harcok eredménye az 1571. évi speyeri szerződés, mely Erdélynek a tiszántúli vármegyékhez való jogát biztosította s a XVII. században Bocskay, Bethlen és a két Rákóczi György fegyverrel kénytelenek megszerezni az északkeleti hét vármegyét. Végleges döntést azonban a fegyverek sem hoztak, mert az udvar — ha a körülmények kényszerítő hatása alatt ideig-óráig bele is nyugodott a változhatatlanba — jogigényeit sohasem adta fel s a legelső kínálkozó alkalommal felborította a megegyezést és újra előállt a részek visszakapcsolására, sőt a két országrész egyesítésére irányuló törekvéseivel.

E törekvések azonban minduntalan tápot adtak az amúgy sem nyugvó török hódító politika felélesztéséhez. Minden oly törekvést, mely a keleti országrésznek a magyar királyi hatalom alá vonását, vagy épen Erdély és a magyar királyság egyesítését célozta, a porta szükségképen kihívásnak tekintett s következménye természetesen a hódoltság terjeszkedése lett. A porta — bár a protectorátusa alatt álló erdélyi fejedelemség állami létét elismerte — végső elemzésben azt ép oly hódított tartománynak tekintette, mint többi birtokát s minden alkalmat örömmel

ragadott meg, hogy hatalmát annak rovására kiterjessze. Erdély diplomatáinak minden ügyessége sem volt képes a portát rábírní, hogy a magyarországi török hódoltság keleti határvonalának szabatos és pontos megállapításába belemenjen. Önkényesen szerkesztett *defterek* bejegyzéseire támaszkodva, egész sor erdélyi joghatóság alá tartozó részbeli község tulajdonjogára és adójára igényt tartott, minek következtében vége-hossza nem volt a határvillongásoknak, összeütközéseknek. E kérdésben még tárgyalásokra is alig volt hajlandó az egyenrangú félnek soha el nem ismert Erdélylyel, melyet teljesen kiszolgáltattott a hódoltsági pasák önkényes foglalásainak. Az ő pénz- és földhétségüknek pedig a magyar királysággal is folyton küzködő fejedelmek nem igen tudtak gátat vetni. A temesvári pasák — az elastikus határmegállapításoktól egyáltalában nem gátolva — fokozatosan terjeszkedtek észak és kelet felé. A békés és a fegyveres határvillongásoktól kísért hódoltató törekvésekkel szemben a fejedelmi követségek a portánál keveset, legfeljebb a további terjeszkedés ideig-óráig való meggátlását érthették el. Mindazonáltal a fejedelmeknek száz éven át sikerült ügyes, de legtöbbször kétértelmű politikával, néha fegyveres közbelépéssel minden nagyobb arányú török hódításnak elejét venni, sőt a már behódolt területek egy részét is visszaszerezni. Mikor azonban az újra feléledt török hódító törekvések II. Rákóczi Györgynek Erdély tényleges erejét túlbecsülő és a porta érdekeit sértő szerencsétlen külpolitikájában ürügyet találtak a beavatkozásra, a tisztántúli részek teljes behódolása elkerülhetetlenné vált. Várad elestével Erdély elvesztette összes magyarországi birtokait, a Bocskay-Bethlen és I. Rákóczi György által szerzett északkeleti vármegyék már korábban veszendőbe menvén. Sőt ez idő óta a törökök már a tulajdonképeni Erdély rovására terjeszkedtek. A váradi pasák Kolozs-, Belső-Szolnok-, Doboka- és Hunyadmegyék számos községét behódoltatták. Az erdélyi fejedelemség, hatalmának gazdasági alapjaitól megfosztva, elvesztette nemzetközi jelentőségét s bár életét a gyámoltalan Apaffi fejedelemsége alatt tovább tengette, lényegében teljesen védtelenül kiszolgáltattott török tartományná süllyedt. Ily helyzetben érte a felszabadító hadjárat, melynek folyásába hatalmi tényezőként be nem avatkozhatván, annak kedvező eredménye után önállósága természet-szerűleg megszűnt.

Erdély két nagyhatalom — a török császárság és a német birodalom erejére is támaszkodó magyar királyság — határain minden talpalatnyi határterületért éles diplomatai és fegyveres harcot volt kénytelen harcolni. Állandó határ megállapítására irányuló törekvései következetesen hajótörést szenvedtek a porta

kitérő s a bécsi udvar elutasító magatartásán. Erdély, illetőleg a joghatósága alá tartozó részek határai évről-évre, sőt hónapról-hónapra változtak s a fejedelemség másfélszázados története szakadatlan láncolata a határterületek biztonságáért, illetőleg megszerzéséért vívott elkeseredett küzdelmeknek.

E küzdelmek eredményeképen bekövetkezett területi változások történetét dolgozta fel *Lukinich Imre* az Akadémiától Vigyázó-díjjal jutalmazott, negyven nyomtatott ívre terjedő pályamunkájában. Lukinich a korábbi kutatások — főleg *Szalay László*, *Fraknoi Vilmos*, *Szilágyi Sándor* és *Angyal Dávid* alapvető munkáinak — eredményeit felhasználva és a kiadott forrásokat teljesen kiaknázva, az Országos Levéltárban, a bécsi cs. és kir. házi, állami és udvari levéltárban s a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában végzett terjedelmes kutatásai alapján oldotta meg feladatát. A kitűzött pályakérdés jelentőségének teljes tudatában nem egyszerű földrajztörténetet írt. Műve — bár első sorban a diplomatiái tárgyalásoknak a területi kérdést illető megállapodásaira volt figyelemmel — magában foglalja Erdély egész külpolitikai s a részek belső történetét. Világos képet kapunk tőle az erdélyi diplomatáknak a portával s a bécsi udvarral folytatott bonyodalmas tárgyalásairól, e tárgyalások folytonosan, néha egyik napról a másikra meglepő következetlenséggel változó anyagáról s e változások okairól és rúgóiról. János Zsigmond uralkodása második szakaszának eddig meglehetősen ismeretlen történetét új világitásban mutatja be, az északkeleti várháború változatos történetét és a török hódoltság fokozatos terjeszkedését részletesen ismertetve és minden részletkérdést sikeresen tisztázva. Munkájának első része első kimerítő feldolgozása a fejedelemség politikai és földrajzi kialakulása történetének. A munka törzsét alkotó második részben Erdély virágkorával, a speyeri szerződéstől Várad elestéig terjedő korszakkal foglalkozik, a területi változások kapcsán érdekesen világitva meg a nagy fejedelmek — Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György — hatalmas koncepciójú terveit, a Báthoryak és Mihály vajda törekvéseit és az egyesítési kísérleteket. Az utolsó részben minden eddiginél teljesebb és sikerültebb képét kapjuk a hanyatló és önállóságát veszített Erdély külpolitikai történetének. Az események okait és rúgóit szorgosan kutatva, sok eddig homályos kérdést sikerült tisztáznia. Vezérgondolatként húzódik végig művén annak a kétségbevonhatatlan ténynek felismerése, hogy a részek birtoka elsőrendű szükséglete volt Erdély önálló állami létének. Ebből a szempontból mérlegeli a beállott területi változásokat és az erdélyi külpolitika mindenkori törekvéseit. E gondolatot igazolandó, terjedelmes fejezetekben ismerteti a tiszántúli

és északkeleti vármegyék gazdasági viszonyait. A dicalis conscriptiók, török defterek, liber regiusok s más kiadatlan és kiadott források adatait feldolgozva, vármegyénként haladva, számtalan becses történetföldrajzi, birtok-, település-, adó- és pénzügytörténeti adatot halmozott fel.¹ Könyvének ez a része mindig nélkülözhetetlen forrásműve lesz XVI—XVII. századi gazdaságtörténetünknek s a birtokviszonyok változásait illető adataiban a magyar családtörténetnek is. Bár — mint többiben hangsúlyozottan kiemeli — adataiban nem törekedett teljességre, kifogástalan szabatossággal és nagy részletességgel világította meg a részek gazdasági jelentőségét.

A munka használhatóságát nagyon megkönnyíti a hozzácsatolt pontos és kimerítő tárgymutató és három térkép (az északkeleti várháborúk történetéhez; Biharmegye; Közép-Szolnok, Kraszna és Kővár vidéke). Szívesen vettünk volna még néhány, Erdély területi viszonyait a speyeri szerződés, Bocskay, Bethlen és Apaffi idejében feltüntető s a hódoltság terjeszkedését érzékeltető térképet.

Lukinich Imre munkája, mely korábbi erdélyi történeti tanulmányainak mintegy betetőzése, alapvető jelentőségű mű Erdély történeti ismeretére nézve. Egészben és részleteiben egyaránt nagy nyeresége tudományos irodalmunknak.

Hóman Bálint.

✓ **Márki Sándor: Horváth Mihály.** (1809—1878.) A Magyar Történelmi Társulat alapításának félszázados évfordulójára. Budapest. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1917.

Dr. Márki Sándor könyve történetét a Századokban (LII. 3., 4. — 113. l.) tüzetesen és nagy tárgyszeretettel írja meg s magyarázatát pedig a történetíró lelkesedésével tárja elénk. A Magyar Történelmi Társulat ünnepi évfordulójára alapítójának méltó és díszes emléket állított. Életrajzokban még ma is szükölködő irodalmunk ezzel egy művészeti és pragmatikus művel gyarapodott. Az író mint történetphilosophus uralkodik tárgyán és a biographiák három fajtájának: az elbeszélésnek, oknyomozásnak és genetikus magyarázásnak kiválóságait egyesíti. Az egyéni vonások összeállításában az anekdotaszerű adalékokat mellőzte, mivel oly nagy szervezetű lélekvilágnál, milyen Horváth Mihály volt, nem vált szükségessé minden egyes nyilvánulásának

¹ Itt kell felemlítenem, hogy a 340. lapra egy értelemzavaró hiba csúszott be. A biharmegyei hódolt porták száma nem 1282, hanem 3102 volt. (V. ö. 135. l.)

közelebbi megvilágítása s mivel az egyöntetű jellemrajzhoz kielégítő oknyomozott anyag állott rendelkezésére. Mint kutató az egyes életállomások helyéről s az ott még élő személyektől, és iratokból merített hiteles adatokkal fölszerelve Horváth személyiségét a legszabatosabban tudja szemlélődésünk és képzeletünk elé varázsolni. Ezeken a kétségtelenül hitelesen előállított tényeken felül genetikusan is járt el, a mennyiben Horváth személyiségének éles kidomborításában, az érdeklődés állandó központjába helyezésében mint a korhatás eredményeül tudja alakját megrajzolni. Így alkotva, Horváthot akár ifjú korában, akár a szabadságharcz idejében, akár az emigrációban, mint korának gyermekét ismerjük meg. E mellett a lélektani elmélyedés és bíráló, melyet főleg életének legsúlyosabb, de legérdekesebb korában is, az emigratio alatt és után kifejt, mind politikai, mind kulturtörténeti munkásságának jellegző vonást kölcsönöz, és még a kényesebb kívánalmakat is kielégíti. Kulturtörténeti életünk egyik sorsdöntő korszakában Horváth Mihály nemzeti eszméink activ hordozója volt. Ezt Márki Sándor objectív élel, világos színezettel és nagy meglátással tudta ecsetelni.

Hogyha Carlyle szerint a történet nem egyéb, mint biographiák sorozata, akkor a biographiák tömegének kellene megadnia a kimerítő, valóságos nagy világ-, nemzeti és néptörténeteket. Már Horváth Mihály panaszkodik, mily kevés életrajzzal rendelkezik a magyarok történetírása s hogy erre mily kevés súlyt helyeztek történetíróink. Az életrajzok bősége újabb és egyénibb megvilágításba helyezhet egyes nagy korszakokat, ezek megértéséhez intímabb vonásokat kölcsönöz. Ezzel Márki Sándor elsőrangú műve elválaszthatatlanul beleékelődött a negyvennyolczas szabadságharcz és az utána következő emigratio történetének eddig még teljesen meg nem ácsolt keretébe. S valóban könyvében e korszak elbeszélése nemcsak tartósan lebilincsel, hanem sok homályos eseményre vet földérítő világosságot. Annál inkább élvezzük ezt, mert az író színobjectivitással dolgozik, tárgyi elfogultsága alig szembeötlő, meg a személye teljesen háttérbe szorul s hogyha mint történeti bíró lép elő, maga mellett felsoroltatja Horváth korabeli és későbbi ítélőit. (Kossuth L., Görgey, Ludwigh, Klapka, Salamon F.)

Márki Sándor könyve, megjelenése után, mintha magasabb szárnylendülésre kapott volna, midőn a Századok két cikkében Horváth kulturális beccsel bíró munkásságát kiegészíti. Itt már a panegyris magasztalára emelkedik.

Egész munkájában segítik őt kiforrottan folyékony nyelve és egyszerű stílusa. A magyarországi 350-nél több Horváth-családból nehéz akár csak egynek is leszármazótábláját tagról

tagra kimutatni s Márki ezt helyesen meg sem kísérli, hanem rövid előzmények után gyorsan áttér Horváth családjára. Mihály ősei a biköl pusztá urai, majd homo regiusok. Dunaszegen, Pozsonyban, Győrött és Dunaszentpálon találhatók. Apja Szentesen malomtulajdonos, a fiú Szegeden gymnasista, Váczott kispap. Tanulmányaiban Budai Ezsaiás, Virágh Benedek, Kisfaludy Sándor és Károly, Berzsenyi és Kölcsey hagynak maradandó nyomokat. Ezek mintaképei. E korszak jellemzésére Márki Horváth nézeteit a tanításról, a tankönyvekről és iskolázásról ügyesen szövi elbeszélésébe. Ezek a nézetek telítve vannak a szabadabb szellemű piaristák tudós tanárainak és könyvíróknak eszméitől. Később hasonlóan szabadabb szellemben nevelő a semináriumi élet is, melyben nem zárkóznak el a színjátszástól, hírlapokat olvasnak, naplókát írnak, verselnek és a kispapság figyelmét a közéletre irányítják. Mint dorozsmai, majd kecskeméti, nagykátai káplán erős szálú összeköttetéseket keres (Kovács Pál, Jerney János) a magyar tudományosság előkelőségeivel, mire nézve legfőbb vágya a Magyar Tudományos Akadémiával való érintkezés. Szorgalmasan dolgozik és főleg a politikai történetírás vonzza. Már ekkor érzi mily nagy csorba a magyar történetírásban az életrajzok hiánya. Az élet keserűségeit akkor kezdi tapasztalni, midőn gróf Keglevich Gábor házába nevelőnek jut. Háládatlan munkásságát német írók (Wachsmuth, Heeren) fordítgatásával, a történettudományok elméletének tanulmányozásával feledteti el. A közszellem ellenére is merészel írni (A svájci köztársaság törekvései). E ponton Márki Sándor minden nagyítást és szépítgetést kerülve kimutatja miben áll a mai történetírás még mindig Horváth álláspontján (pl. A pórok állapota a XVI. században) s ezzel kiemeli azt, hogy a mai tudományosság részére mi becses található Horváth munkásságában. Ebbe a korba esik Horváth és Toldy önzetlen és a magyar tudományosságra oly nagyhasznú barátsága, mely halálukig állandóan növekszik. A nevelőséget megunva nagyabonyi káplán lesz s innen újból nevelőnek megy gróf Erdődy Kajetán gyermekei mellé. Állandóan Pestre vágyik, hol egyetemi könyvtárőr szeretne lenni, végül a Theresianumban a magyar nyelv és irodalom tanára lesz. »Lelke elemét« keresi : könyv- és levéltárákat. Kutató szelleme nem talál kielégítést egyszerű nyomtatványokban, hanem az oklevelek adataira éhezik. Független gondolkodása nehezen alkalmazkodik pályája mindennapos szelleméhez. Az 1764. országgyűlés történetében az országgyűlési emlékek gyűjtését hangsúlyozza, sürgeti, és hogy a történeti fejtegetés első tárgya maga a jelenkor, annak kialakulása a múlt biztos adataiból. Rámutat arra, hogy a hazai népszokások gyűjtésében mennyi kultur-

történeti adalék van fölhalmozva. A hazai levéltárak búvárlását a magyar történetíró első kötelességének tartja.

1847-ben mint hatvani plébános már az Akadémia megkoszorúzta Magyar Történetét. Föladatát magasabb légkörbe helyezi és egyházpolitikával foglalkozik. Mint kinevezett csanádi püspök éri a szabadságharcz, mikor is vallás- és közoktatási miniszterré lesz. Első és főcélja a felekezeti béke megteremtése. Nála a katholicismus nemzeti ügy. Szabad egyházat követel szabad államban. A katolikus autonomia híve és felfogása ma is actualis. A vallás- és közoktatási ministeriumban a felekezetek arányos képviseletét, azok külön osztályát óhajtja megvalósítani, a miben a nemzetiségi kérdésnek egyik megoldása is rejlett volna. Ezen a nyomon kellett volna tovább haladni, hogy a nemzetiségeket a nemzettel összeforraszszák. Ebbeli törekvései most is megszívlelendők. Márki Sándor külön és körülményesen tér ki ez irányú munkásságára, úgy hogy a mai politikus benne sok tanulságos elvre és eszmére találhat. A tanügy terén az egyetemen hadtörténeti tanszéket óhajt létesíteni, a gymnasiumi tantervet átreformálandó a porosz középiskolákat tanulmányoztatja, ügyet vet a kisdedóvástra és törődik a sajtóviszonyokkal. Mint forradalmár a muszkák és a császár ellen van. Elrendeli a forradalmi imát és Szemerével együtt »keresztes népháborút« hirdet. Résztvesz a debreczeni országgyűlésen s végül Aradon ő is aláírja a capitulatiót.

Száműzetése idejében Nyugateurópa minden országában hányódik. Majd mint nevelő, majd mint tudós író tengeti életét. Történeti kutatásokat végez Brüsszelben és Párisban, hosszabb ideig lakik Svájcban és Felső-Olaszországban. Lassankint politikai nézete is elválik Kossuthtól és Deáké felé hajlik. Ebben nagy rúgóul szolgált gyógyíthatatlan honvágya, melyen nem enyhített sem a tudományos foglalkozás, sem családi élete. Műveinek története talán könyvtörténetünk legérdekesebb fejezetei. A Huszonöt Év Története, a Függetlenségi Harcz Története, Horváth Mihály hosszú száműzöttsége szenvedéseinek története is. Könyvei politikai események voltak, s mint ilyenek az osztrák censura üldözésének tárgyai, továbbá Horváth száműzetésének meghosszabbítói. Amnestiáját ezek késleltették, bármint igyekeztek hazai barátjai azon, hogy visszajölessen. Velük csak itthon szerzett barátokat (Toldy, Eötvös, Akadémia), míg odakünn a Kossuth táborában és Bécsben csak ellenségei számát szaporította. Átlépését Deák álláspontjára nem tudták elfelejteni az emigratio intransigens barátai, a függetlenségi harczban részvétele nem tudta megengesztelni a császárt és az udvart. Ezeken kívül nagy ellenzésbe ütközött Görgey híveivel, a kik

szóban és írásban támadták a hadvezérelles fölfogását. A nagy »Magyarország története«, mely szintén ebbe a korszakba esik és egyrészt a Szalaytól be nem fejezett munkának folytatásaként is szerepelhet, írói nagyságát csak emelte. Úgy értékelték, mint Werbőczy Tripartitumát s benne az író mint historikus és államférfi egyaránt nagy érdemeket szerzett.

A kiegyezés végre meghozta az amnestiát is és további élete a magyar kulturélet egyik értékes fejezete. Ennek teljes méltánylása már kiesett az életrajzból és utólagosan a Századokban jelent meg, hol Márki Sándor ékesszólásának egész fölkészült-ségével értékeli Horváth működését. Az emlék, melyet ezzel a magyar történetírás nagy mesterének állított, egyúttal nagy emléke marad a Magyar Történelmi Társulatnak is.

Morvay Győző.

Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi. Budapest, 1916. Kiadta az »Élet« irod. és nyomda-r.-t. 8 r. 224 lap.

A gróf *Andrássy* Gyulának ajánlott könyv csak alaphangja annak a nagy munkának, melyet Pethő évek mulva a szabadságharc politikai fejlődésének történetéről készül írni. Most csupán arra szorítkozik, hogy a már kiadott könyvek és értekezések anyagán végigtekintsen és azt bizonyos szempontok szerint csoportosítsa. Forrásai még hézagosak, azokat a vállalat gazdasági beosztásánál fogva nem idézi s inkább a nagyközönség, mint a tudósok számára dolgozik; épen azért kár volt a tárgyiasság hiányával vagy hiányosságával megvádolnia azokat a történetírókat, kik előtte a szabadságharc történetével foglalkoztak és a kik közé (a Szilágyi-féle történelem nagyon elterjedt X. kötetében) referens is tartozik. Ezekben a könyvekben sincsenek elhanyagolva azok az intézmények és helyzetek, a mik szerint Pethő csoportosítja eszméit. Az ő művének egész gerincze, eredetisége, alkalmisága, jelentősége — saját nyilatkozata szerint¹ — az osztrák és a magyar erőviszonyok, az osztrák és a magyar rendszer elemzése, a szabadságharc katonai és politikai vezetésének kritikája. Igazságot ad *Kossuth*nak abban, hogy az önvédelmi harcot kikerülhetetlennek tartotta s úgy hiszi, hogy a háború sikerének erkölcsi és anyagi föltételeiben bízhatott is. De úgy látja, kedvezőtlenebb helyzetet talált, mint annak idején Rákóczi; s nem ügyelt arra, hogy a *közösségnek*, az osztrák-magyar egyensúlynak már magyar hívei is voltak. *Pethő* sorra veszi a közösség legfőbb nyilvánulásait, mint egyúttal a bonyoda-

¹ Nyugat, 1917, 1434 l.

lom legbővebb forrásait: a *külügyet*, a melyet nagyhatalmi tekintetek vezettek; a *hadügyet*, a melyet — ilyen tekintetek nélkül — Kossuth és Görgey elkülönített az osztráktól s önállóan szervezett; a *pénzügyet*, a melyben *Duschek* szakértelmét Kossuth ellensúlyozta; a *dynastiát*, melynek a márczius negyediki osztrák alkotmányba foglalt összbiriodalmi törekvéseit Kossuth a függetlenségi nyilatkozattal, a forradalmi térre-lépéssel, visszautasította ugyan, de semmiesetre sem »a bosszú édes kéjével«, mint Pethő hiszi. (202. l.) Hiszen Kossuth híres márcziusi beszédében a Habsburg-ház újra-alapításáról, dicsőségéről beszélt, s pár hónap múlva is egy Habsburgot, mint VI. Istvánt akart trónra ültetni. A közösség gondolatának megóvására — minden egyéb kérdés mellőzésével — a dynastia, a megosztott hadseregen kívül, a mindenféle ígéretekkel és reményekkel kecsegtetett nemzetiségek fölkelését és az oroszok beavatkozását használta fel. Pethő mindezekkel kapcsolatban bírálja a szabadság katonai eseményeit, a miket a legendák ködétől megtisztultan akar látni.

Azonban az egész könyvben nem annyira az eszméket, mint ezeknek képviselőit, *Kossuthot és Görgeyt állítja szembe*, mert bennök látja a magyar faj nagyatermettségének megnyilatkozását. Kossuth iránt bizonyára szigorúbb és bírálótaban, jelzőiben nem mindig szerencsés; de tisztelettel szól arról a férfúróról, kit a magyar nemzet becsülete megmentőjének, a magyar nép fölfedezőjének és folszabadítójának tart. Mindjárt könyve elején (6. l.) kikel a »szélbali« felfogás ellen, a mely a 48-as dolgokban alig akart egyebet látni Kossuth apotheosisánál; de kikel az »opportunistá«, »czehbeli«, »hatvanhetes« történetírás ellen is, a mely Kossuthal elég mostohán bánt el és »mindent elkövetett, hogy azt a hallatlan népszerűséget, a mely Kossuth alakját folyondárként övezte s azt a hírnevet, a melyet a dicső költő a feledés örök királyának nevezett, fanyar, okoskodó, nagyképű kritikájával megtépázza vagy legalább ellensúlyozza.« Ezzel szemben Pethő őt (9. l.) az 1848-ban alakult magyar állam *egyedüli* építőmesterének nevezi. Hirdeti (47. l.), hogy nincs jogunk kiváló férfainkat pusztán pártelfogultságból lábbal tiporni; s a történelemben azoknak ad (54. l.) igazat, kik szerint Magyarország fegyverrel kell védnie jogait s becsülettel megóvnia az önvédelem harczát. Azonban hibáztatja (55. l.) Kossuthot s eredendő bűnének tartja, hogy az elérhetőnél többet tartván elérhetőnek, egyre több phantasticus vonást vegyített politikájába.

A hadsereg szervezését a haditörténetben páratlannak, Kossuth és Görgey közös érdemének és dicsőségének tartja s lelkesen szól róla (77—80. l.); de Kossuthot a pénzügy szervezésében »gyer-

mekesen naivnak» (108. l.), a szabadságharcot magát pedig (116. l.) »egyénsége persvádeáló erején épülőnek« mondja, a mi a nemzetnek bizonyára nem hízogó s nem is igazolható megállapítás. Hangoztatja Kossuth személyes felelősségét a történetekért s egyik legszemélyesebb cselekedetének (199. l.) a függetlenségi nyilatkozat »kárhuzatos és kétségeesett« elhatározását tartja, mit a sértett ember kitörő indulata (201. l.), a bosszú édes kéje és gyermekes érvelés kísért. (202. l.) Azonban mint a nemzeti becsület megmentőjét, mégis nagynak mondja s őt Bismarckkal és Cavourral egy sorba helyezi (121. l.), mert neve s a hozzá fűződő nemzeti küzdelem adott a magyarnak »végérvényes polgárjogot« Európa modern nemzetei közt. Örök dicsősége, hogy a magyar parasztban rejlő társadalmi és nemzeti kincseket felfedezte és napvilágra hozta.

Görgey nemcsak tettei, hanem könyvei és a vele való ismeretség alapján is nagyraemertnek, megérthetőnek, történelmi nagyságnak mondja a nélkül, hogy tévedései és kudarczai előtt szemet húnyna. Sajnálja, hogy a nemzet politikai és katonai vezetői meghasonlottak egymással és hogy kölcsönös, halálos gyűlöletök megfosztotta őket éleslátásuktól. *Görgey* súlyosan megbántott emlékének kiengesztelésében nem látja Kossuthra nézve az istenek alkonyát; de azt hiszi, hogy »a hódolatnak, mely a szabadságharc politikai vezérét megilleti, nincs joga többé emberáldozatot követelni.« (221. l.) Történelmünknek *Görgey* az az első nagy embere, »kit szobortalapzat, bábérág és hozsanna nélkül is nemcsak megtermettségében, de megérthetőségében tudunk magunk elé állítani.« Az egykori ellenfelek munkássága, »miként Kossuth messzehangzó, *Görgey* csendes mártírúma is átolvadt a magyar történelembe, részét teszi multunk amaz erkölcsi tényezőinek, a melyek — Macaulay szavai szerint — a nemzetek létének elemei.«

Pethő műve az olvasóban sokszor kelt ellenmondást, azonban ezzel s a néha csak érintett eszmékkal is gondolatokat ébreszt. Tervezett nagyobb munkájában, melyen már szorgalmasan dolgozik, velök és az összes ható erőkkel remélhetőleg behatóbban fog foglalkozni s általánosításait az adatoknak néha igen alkalmatlan tömegével fogja mérsékelni. A napisajtó egyik része akkor talán nem üdvözli könyvét olyan túlzott dicsérettel, de nem is részesíti olyan támadásokban, mint a hogy ezt, eszméi ki-sajátításának czimén, *Halász* Imre tette a Nyugatban,¹ egész felfogása és iránya miatt pedig *Kacziányi Géza* a Magyarország-

¹ Nyugat, 1916. II. 886—889. l.

ban.¹ Amaz az azóta elhunyt Halász Imre nemes nyilatkozatával nyert megnyugtató elintézést,² emez sajtóperre vezetett, a melynél az esküdtszék az eredetiség kérdésével is foglalkozott és Kacziányit a rágalmazás vádja alól 1918 febr. 26. felmentette.

Mindenesetre jobb lett volna, ha Pethő könyve a szabadságharc részletes leírását nem tervezetképen *előzi* meg, hanem összefoglalásképpen *követi*. Művét akkor olvasók és tudományos körök, mint jegyzetekkel és forrásidézetekkel ellátott részletes művének történetphilosophiai áttekintését, nagyobb megnyugvással, osztatlanabb bizalommal fogadnák és szerzőben meg is vannak azok az írói képességek, hogy némi önfegyelméssel a kedvező fogadtatást elérje.

Márki Sándor.

Domanovszky Sándor: A harminczadvám eredete. Székfoglaló értekezés. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1916. (Érték. a tört. tud. köréből, XXIV. kötet, 4. szám.) 54 l. Ára 1 kor. 50 fill.

Középkori történetünknek megoldásra váró problémái közt sok gazdaság- és pénzügytörténeti kérdés van. Az adatok gyér száma és homályos volta sok esetben nagyon megnehezíti, sőt nem egyszer szinte lehetetlenné teszi a minden tekintetben kielégítő megoldást, mit a hasonló természetű kérdések fölött folytatott vitatkozások eléggé bizonyítanak. Megoldásukat azonban mindenesetre meg kell kísérelni, mert ezeknek a köz- és magán-gazdasági viszonyainkra vonatkozó kérdéseknek a lehetőség szerint való tisztázása nélkül középkori történetünk tekintélyes része felderítetlen s a multunkról alkotott kép hamis marad. Egy-egy részlet tisztázása készíti elő az egészről alkotandó felfogás hűségét és megbízhatóságát.

A harminczadvám eredete és fejlődése olyan részletkérdés, mely középkori gazdasági viszonyainknak sok más problémájával kapcsolatos, amelynek megoldása tehát eleve is gyümölcsözőnek ígérkezik. Domanovszky igen jól választotta meg a kérdést és közelhozza azt a megoldáshoz. Meggyőző fejtegetéseiben jelentős eredményekre jut s ha egyes pontokon mégis nyitva kell hagynia a kérdést, azt a következtetésre alkalmas adatok hiánya okozza. A kép, melyet tanulmányából a harminczadvám eredetéről és első fejlődéséről nyerünk, így is teljesnek mondható. És ez annál elismerésreméltóbb, mert az adatok nemcsak gyérek,

¹ Egy Görgy-huszár irodalmi módszere, Magyarország, 1917, 49. és 51. sz. U—ő: Egy irodalmi szarka. Pesti Futár, 1918, 513. sz.

² Nyugat, 1917, I. 144.

hanem e mellett még többféleképen ellenkeznek is egymással, úgy hogy kiegyenlítésük valóban nem könnyű feladat.

A hagyományos felfogás szerint a tricesima az ország határán szedett ki- és beviteli vám volt. Ennek a felfogásnak a helyességét azonban már előbb is kétségbevonták s az lett az újabb következtetés, hogy a harminczad eredetileg nemcsak a határvámot jelenti. A megoldás azonban ennél tovább nem jutott.

Mivel a harminczadra nézve korai adat az Árpád-korból kevés maradt s — mint látni fogjuk — részben azok is kétesek, Domanovszky igen helyesen az Anjou-korból indul ki, nevezetesen I. Károlynak a cseh kereskedők részére adott 1336-iki oklevélből, melyben a király meghatározza az utat, melyen a kereskedők áruikkal az országba jöhetnek, s megállapítja a vámhelyeket. Ebben az oklevélben szó van az ország határán (Holicsnál) a behozott árúk után szedendő határvámról s az ország belsejében szedendő vámokról. A határszéli vám azonban itt nem a harminczad, hanem a nyolczvanad (octuagesima). Harminczadot nem a határon, hanem az oklevélben expressis verbis kitett módon az ország belsejében szednek. A nyolczvanad pedig, mint Domanovszky kimutatja, a XII. század folyamán keletkezett — korábbi időkben viszonyainknál fogva nem volt szükség határvámok felállítására — s az Árpád-korban ez maradt a határszéli értékvám. Az 1336-iki oklevél is még mint határvámot említi a nyolczvanadot, kiemelve, hogy a határon ne bontsák ki a kocsikat s ne vizsgálják a kocsik tartalmát, csak az ország belsejében, ott, ahol harminczadot szednek. Ámde értékvámot a kocsi tartalmának átvizsgálása nélkül megállapítani alig lehet, miből Domanovszky azt következteti, hogy I. Károly 1336-ban formálisan fenntartja ugyan a régi szokást, de annak jelentőségét egyúttal elejti. Az igazi vám ekkor már nem a nyolczvanad, hanem az ország belsejében szedett harminczad. Ezt akarják később a határon is alkalmazni a ki- és behozatalra, vagyis a már előbb meglevő belső vámot, a harminczadot akarják határvámmá is tenni.

S hogy vajjon a harminczad korábban is belső vám volt-e, arra nézve a XIII. századi oklevelek adatai igazíthatnak útba. Sajnos azonban, hogy ezek közül a XIII. századi adatok közül, melyeket néhány harminczadmentességi oklevél tartott fenn, épen a legkorábbiak hamis vagy gyanús oklevelekben maradtak ránk. Hamis a harminczad első említését tartalmazó 1209-iki varasdi oklevél és hamis az 1229-iki heiligenkreuzi oklevél is, míg az 1244-iki budai és az 1260-iki lipcsei oklevelek megtámadott hitelességüek. Így az első teljesen megbízható adat csak az 1267-iki zágrábi (gréci) oklevélé lenne, a melyhez még István ifjabb királynak

1262-iki oklevélét csatolhatjuk. Ebben az utóbbi oklevélben (Féjér, CD. IV. 3. 67. = Wenzel III. 24.) az ifjabb király a Balog-Semjén nb. Mihály ispánnak, Patak várában egy tornyot adományozva, megengedi, hogy az odaszállítandó élelmiszerek és egyéb szükségleti cikkek után se ő, se fiai ne fizessenek a vámhelyeken vámot vagy harminczadot. Arra nézve tehát, hogy a tricesima csakugyan belső vám volt, tulajdonképen ez volna az első egészen kétségtelen hitelességű adat. Minthogy azonban az 1209. és az 1229-iki hamis oklevelek dátumukhoz közelkorú hamisítványok, illetőleg a keltük gyanánt feltüntetett időpontnál csak kevéssel később keletkeztek, felhasználásuk jogos, és így Domanovszky következtetése, hogy a harminczadvám keletkezését a XIII. század elejére tehetjük, mindenesetre egészen helyes.

A tricesima keletkezését Domanovszky a győri 1255, illetőleg 1260-iki és az esztergomi 1288-iki vámtarifa alapján vizsgálja. Az esztergomi vámtarifában foglalt tételek fokozatos fejlődés eredményei, mely fejlődést a tarifa részleteinek vizsgálata alapján Domanovszky jól világítja meg. A fontos az, hogy harminczadnak mint értékvámolásnak sem itt, sem a győri tarifában semmi nyoma; az értékvámolás mint $\frac{1}{100}$ rész fordul elő mindkettőben, s később is annak, hogy az árú értékének csakugyan $\frac{1}{30}$ részét szedik, csak Mária királyné idejében és Zsigmond 1405-iki I. törvényében látjuk biztos nyomát. A név tehát a XIII. század második felében kimutathatólag nem a szedett összeg nagyságát jelöli. E mellett Esztergom káptalani vámhely s külön királyi és királynői harminczadhely is. Ezek az ellentmondások nehezen megoldható probléma elé állítják a kutatót. Domanovszky az ellentmondást helyesen felismerve, a nehézséget azzal a feltevessel háritja el plausibilisan, hogy szerinte a királyi vagy királynői harminczad eredetileg a vámjövedelem birtokában levő egyházi hatóságok vámjövedelmének bizonyos része volt, még pedig úgy látszik, hogy a tributum fori-ból vette eredetét. Ennek az eredetnek a nyomai a harminczad későbbi történetében is mutatkoznak, így a brassói huszadkönyv szerkezetében is, mely határozottan arra vall, hogy hétről-hétre a hetivásárral kapcsolatban jegyezték be tételeit. Másfelől pedig, ha eredetileg a XIII. század elején II. Endre korában a tricesima, nevének megfelelően, csakugyan az érték $\frac{1}{30}$ része volt, — amit II. Endrének 1235-iki oklevele alapján elfogadhatunk — fel kell vennünk, hogy a fogalom később eltolódott, csak a név maradt meg. A Domanovszky megállapítása szerint tehát a tricesima kettős változáson ment át: qualitative, amennyiben az eredetileg belső vámot utóbb határvámmá is tenni törekedtek, s quantitative, amennyiben a II. Endre korabeli $\frac{1}{30}$ utóbb $\frac{1}{100}$ -dá lett, mígnem Zsigmond újra visszaállítani igyekezett

a harminczadrészt. Ez a feltevés az egymásnak ellentmondó adatokat jól kiegyenlíti s egyszersmind a harminczad eredetét is kellőképen megvilágítja.

Az Árpád-kori harminczadhelyeket nem ismerjük. Később mindinkább a határvám fogalmába megy át a tricesima, átvéve a régi nyolczvanad szerepét. A harminczadhelyeken történt a külső kereskedelem megvámolása is, de a mellett a belső forgalom után is tovább szedték a vámot. Így az eredeti jelentés egészen elhomályosodott.

Az eredet bonyolult kérdéseinek ilyen gondos és épen ezért sikeres vizsgálata után a harminczad további történetének megírása annyiban könnyebb feladat, mert a később rohamosan szaporodó adatok bősége, nevezetesen a városi levéltárak gazdag anyaga biztos alapot nyújt a minden irányban való tájékozódásra. Tudomásunk szerint Domanovszky tovább folytatja a harminczad történetére vonatkozó szorgos kutatásait. E bevezető tanulmány szép eredményei alapján biztos reményünk lehet arra, hogy további vizsgálódásai tökéletesen fel fogják előttünk tárni a harminczadvám történetét s ezzel ismét előbbrejutunk egy jelentős kérdés megoldásával.

Szentpétery Imre.

Juhász Kálmán: A verseczi esperesség betöltése 1743-ban.

Temesvár, 1916. (Különnyomat a Tört. és Rég. Értesítő 79—128. lapjáról.)

Húsz esztendeje már, hogy a Századokban¹ örömmel ismerttettem *Szentkláray* Jenőnek a csanád-egyházmegyei plébániák történetéről írt nagy művét. Sajnos, a nagy vállalat az első, hatalmas kötettel megakadt, pedig arányainál fogva a világirodalomban is majdnem páratlan lett volna. Milyen érdekes és tanulságos részletekre számíthattunk volna a folytatásban, példa reá dr. *Juhász* tábori lelkész értekezése, a mely most egyetlen mozzanatra, a verseczi esperesség 1743. évi betöltésére alapos és terjedelmes értekezésben vet világot. Előrebocsátván a csanádi vagy »bánsági« püspökség helyreállításának és az esperességek újrászervezésének rövid történetét, ösmerteti a »bánság« világi hatósága és a püspökség közt támadt véleménykülönbséget, hogy a verseczi plébániát salvatorianus ferencziekre, vagy világi papokra bízzák-e. Mária Terézia döntése alapján *Stanislovich* püspök 1743. aug. 28-án végre is a világi *Rösch* János tábort lelkészt nevezte ki plébánosnak és esperesnek s őt az Ausztriában követt módon iktatta be hivatalába.

¹ 1898, 830—833.

Függelékül Juhász adalékokat közöl Délmagyarország archontológiájához. Bizonyítgatja, hogy *Bicskey* Gergely esztergomi érsek, ki Károly Róbertet megkoronázta, sohasem volt csanádi püspök; majd hogy János király *Bonzagno* Jánost 1529 június 15—29. közt nevezte ki csanádi püspökké; azután hogy Héderfáji *Barlabás* János csanádi püspök nemcsak nem volt az erdélyi egyházmegye administratora, hanem 1540 aug. 20. óta még csanádi püspökségén is osztoznia kellett a ferdinándpárti püspökkel, Ugodyval; végre hogy *Jány* Ferencz (1699) nem volt csanádi püspök. Juhász kegyeletes szavakkal emlékezik meg *Révay* Miklósról, ki nagy nyelvtudós létére is Délmagyarország első archontologusai közé tartozik.

Az értekezés, a mely egy jelzőkben túlságosan megtömött mondattal kezdődik, egészben véve jól van megírva; adatait többnyire levéltári forrásokból meríti; forrásidézetei pedig nemcsak lelkiismeretesek, hanem több helyütt aránytalanul bőveek is, úgy hogy jegyzetei néhol valóságos kis értekezések. Mindenesetre örvendetes, hogy *Juhász* Kálmán ilyen jól felkészülve lépett az Ortway és Szentkláray által tört útra, mely végül talán mégis elvezet a csanádi egyházmegye történetének teljes megírására.

Márki Sándor.

Strupp K.: Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage. (Perthes' Schriften zum Weltkrieg. 10. Heft.)
Gotha. 1916. 8°, XIII+319. l.

Kétségtelen, hogy az utolsó két század történetének legegységesebb, legtöbb diplomatiái alkudozásra és legtöbb fegyveres összetűzésre alkalmat adó problémája a *keleti kérdés* volt. A magyarországi török uralom megszűnése óta úgyszólván egyetlen emberöltő sem mult el a nélkül, hogy ne lett volna kénytelen foglalkozni a keleti kérdés többé-kevésbé acut, majdnem mindig véres harcokban kirobbanó formájával. Ennek oka egyfelől Törökország egyre érezhetőbbé váló gyengülése és rohamos közeledése a kikerülhetetlen bizonyosságának látszó bukás felé, másfelől a birodalom megdőlése révén szabaddá váló területek páratlan politikai, gazdasági és stratégiai értéke. A ki Konstantinápolyt és a tengerszorosokat bírja, az ura nemcsak a Földközi-tenger keleti medenczjének, hanem a délre és keletre nyíló összes fontosabb vízi és szárazföldi utaknak is. Európa és Ázsia érintkezési pontjának birtoka egy erőteljes és nagy czélok után járó hatalom kezében a világalalom legerősebb pillére. A politikai és stratégiai előnyökhöz társuló mérhetetlen gazdasági perspektívák még kívánatosabbá teszik a szultánok

örökségének megszerzését. A *Levante* érintetlen vagy rosszul kiaknázott talaja milliárdokat rejt magában, a melyeket a renyhe török uralom a maga emberségéből nem tud felszínre hozni. Innét magyarázható, hogy a keleti kérdés már századokkal ezelőtt európai problémává izmosodott, melynek megoldását azóta egyformán feszült figyelemmel kíséri Európa valamennyi szárazföldi és tengeri hatalma. De innét magyarázható az is, hogy a versengő hatalmak kölcsönös féltékenysége mindezideig megakadályozta a kérdés gyökeres rendezését. Mert bizonyos, hogy a *beteg ember* nem a saját hanyatló erejének, hanem egyedül a hagyatékára számot tartó örökösök czivódásainak köszönheti, hogy még mindig életben van, sőt hatalmi tényezőként szerepelhet. A keleti kérdés hosszú élete nem annyira a török szívóságnak, mint inkább a megoldásához fűződő hatalmi érdekek összeegyeztethetetlen ellentétességének a bizonyítéka; története nem váratlanul jövő forradalmi változások, hanem örökös alkudozások és apró compromissumok története. Nincs még egy történeti kérdés, melynek diplomatai háttére annyira gazdag és változatos volna, mint ezé.

A keleti kérdés nemcsak legrégeb, hanem a hozzáfűződő nagy érdekeknél fogva legfontosabb kérdése is az európai, a világpolitikai távlatok feltárulása óta pedig a világtörténelemnek, melyet ennek megfelelően megkülönböztetett figyelemben is részesít minden érdekelt nemzet történetírása. A magyar történetírás, sajnos, eddig nem igen tette ezt. A mi történetírásunk e részben még túlságosan conservatív, nem igen veszi észre a végbement nagy változásokat. Pedig már rég elmúlt az az idő, a mikor a török-magyar harczok romanticismusának vagy a hetvenes évek végén lezajlott török-szerb és orosz háborúk szentimentalismusának szemüvegén át lehetett tekinteni az eseményeket. A történeti fejlődés feltartóztathatatlanul halad előre s bennünket egyre közelebb sodor a Balkánhoz, a keleti kérdés legsajátabb színteréhez. A Balkán-probléma ma már a mi problémánk is, megoldásának mikéntje a legmélyebben belevág a mi életünkbe is. Történetírásunknak és történettanításunknak kötelessége tudomásul venni ezt a mélyreható változást; kötelessége az eddigi felületes ráutalások helyett szeretettel és megértéssel mélyedni bele a kérdés részleteinek kutatásába és feltárásába, hogy meg tudja mutatni, miként jutottunk idáig s merre nyílik a nyugodtabb jövő felé vezető ösvény.

Ebből a szempontból örömmel kell üdvözlönnünk minden olyan munkát, mely módot nyújt a keleti kérdés mélyebb alapjainak és történeti fejlődésének megismerésére. Strupp Károlynak, a *Jahrbuch des Völkerrechts* társszerkesztőjének könyve

kiváló mértékben megfelel ennek a feladatnak. Kivonatossan nagy teljes szövegében közöl csaknem minden fontosabb okmányt, a mely bármilyen szempontból új mozzanatot visz be a keleti kérdés fejlődésébe. Hasonló természetű munkáknak ugyan eddig sem voltunk híjával. A *Martens-féle Recueil des traités* különböző sorozatai, az *Archives diplomatiques* és a *Staatsarchiv* évfolyamai, továbbá *Holland*,¹ *Noradounghian*,² *Testa*³ és *Jasmund*⁴ speciális gyűjteményei hatalmas anyagot nyújtanak a kutatóknak. De közös hibája valamennyinek, hogy nehezen szerezhető meg, könyvtárainkban pedig csak kivételesen található. Strupp könyvének éppen az a nagy előnye, hogy aránylag könnyen és olcsón megszerezhető és a mellett olyan teljességben tartalmazza a szükséges anyagot, hogy figyelmes áttanulmányozása után a kérdés minden jogi és politikai vonatkozása éles körvonalakban áll előttünk.

A könyv összesen 87 aktát tartalmaz, melyek szigorúan betartott időrendben követik egymást. Legrégibb közöttük a karloviczi béke szövege, legújabb a capitulatiók felmondására vonatkozó levélváltás (1914 szept. 9. — 1915 márcz. 2.). A szerződések és békekötések lehetőleg eredeti nyelven, a legtöbb esetben tehát francziául vannak közölve. A hol a kizárólag török nyelven közzétett okmányokról egykorú hivatalos franczia szöveg nem állott a kiadó rendelkezésére, ott rendszeren német fordítást ad. Az ilyen esetek száma azonban csekély. A karloviczi és passzaroviczi békék szövege az eredeti latin, az Angliával kötött újabb szerződéseké pedig angol nyelven vannak közölve. A közlések értékét és tudományos ellenőrizhetőségét nagyban emeli a lelőhelyek pontos megjelölése és a szükséges történeti tájékozódás megadására alkalmas forrásművek és feldolgozások megemlítése.

De bármily gazdag és sokoldalú Strupp gyűjteménye, tökéletesnek és minden igényt kielégítőnek mégsem mondható. Ez különben már velejár az ilyenfajta munkákkal. Hiszen olyan rengeteg anyagból kell összeválogatnia a szemelvényeket, hogy teljességgel óhatatlan, hogy egy és más fontos acta ki ne maradjon belőle. Azután meg annak megítélése, mi a fontos, mi a kevésbé fontos, meglehetősen subjectiv dolog, melybe erősen

¹ The European Concert in the Eastern Question, a collection of treaties and other public acts. London, 1885.

² Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottomane. 4 k. Paris. 1897—1902.

³ Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères. 8 k. Paris 1864—94.

⁴ Aktenstücke zur orientalischen Frage. 3 k.

belejátszik a kutató specialis tanulmányainak tárgya és iránya is. Igazságtalanság volna tehát, ha a könyv értékét tisztán attól tennők függővé, hogy benne van-e minden, a mit mi bevelalónak tartunk. Egyes hiányait és aránytalanságait mégis meg kell említenünk. A *tengerszorosok* kérdésének fejlődése nem látható tisztán az 1809 jan. 5-iki angol-török békekötés ismerete nélkül; legalább erre vonatkozó XI. cikkét okvetlenül közölni kellett volna. Bennünket közelről érdeklő tartalmuknál fogva szívesen láttuk volna a Ferencz császár és I. Miklós czár által kötött münchen-grätzi szerződés (1833 szept.) és az 1857 nov. 7. kelt dunahajózási akta közlését. Ezeken kívül még több okmányt említhetünk, mint a melyeknek közlése jelentékenyen hozzájárult volna a kérdés egyik-másik vonatkozásának élesebb megvilágításához. Ilyenek: az 1863 júl. 13-iki londoni szerződés (György dán herczeg görög királysága), az 1863 nov. 14-iki szerződés (az ión szigetek egyesítése Görögországgal), Gorcsakov nevezetes körirata a párisi szerződés felmondásáról (1870 okt. 31.), az 1886 márcz. 3-iki bulgár-serb békekötés, az 1891 szept. 19-iki török jegyzék, mely megengedi az orosz önkéntes flotta átvonulását a Dardanellákon, a Bagdad-vasútra vonatkozó nevezetesebb diplomatiái iratok stb. Meg kell még említenünk, hogy kiadónkban a jogász olykor háttérbe szorítja a történést. Innét érthető, hogy olyan darabok is kerültek gyűjteményébe, melyeknek történeti értéke jóval kisebb nemzetközi jogi jelentőségénél. De mindezek csak apró szépséghibák. Végeredményképen meg kell állapítanunk, hogy a kiadó becsületes törekvéssel iparkodott minden irányban kielégíteni a munkájával szemben támasztható igényeket és ez nagy részben sikerült is neki. Műve jó és megbízható kalauzul kínálkozik mindazok számára, a kik *ex fontibus* akarják megismerni a keleti kérdés történetének két utolsó századát.

Balanyi György.

Osváth Gyula: A frank-korszakbeli büntetőjog főképen Gregorius episcopus Turonensis »Historia Francorum« című műve alapján. Budapest, 1916. 8° 144. l. Ára 5 korona.

Bár kétségtelenül ép jogtörténelmünk területén van még a legtöbb tennivalónk, mégis örülnünk kell, ha valaki az idegen jogtörténet területén is dolgozik, — feltéve természetesen, hogy érdemlegesen alkot. Szerző, a ki először a vármegyei közigazgatás történetével próbálkozott, sikeresnek épen nem mondható kísérlete után (l. Századok, 1916. 515. l.) a frankkorszakbeli büntetőjogot vette vizsgálat alá.

Bevezetését *Heraclitus* mondásával kezdi: *Panta rei!* S bár ma, a mikor már mindenben »a fejlődés nagy éltető elvének« alapján vizsgálódunk és dolgozunk, felesleges mindig *Heraclitust* elővenni, még néhányszor találkozunk vele a tanulmány olvasása közben. Így a 42. lapon megállapítja, hogy a germán büntetőjog korszakai közt nem állapíthatjuk meg az évet, de még az évtizedet sem bizonyosan (!), a mely őket elválasztja, »mert itt is érvényesül a görög bölcs mondása . . .« Az összefoglalásban pedig ismét rá hivatkozik (79. l.): »Ha az eddigiekben sikerült *Gregorius Turo-nensis* korabeli büntetőjogról rövid áttekintést nyújtanunk, akkor igazolva látjuk *Heraclitus* szavait.«

Megállapítja azután, hogy a német jogtörténelemben annak feldolgozói két korszakot különböztetnek meg: a *germán* és a *frank* korszakot, de hangsúlyozza, hogy egy bizonyos év nem határozható meg köztük határu, »tehát itt is áll a görög bölcs előbb említett mondása«. S e fontos megállapításnál még szükségesnek látja *Király* János jogtörténetére hivatkozni, a ki pedig számolva azzal, hogy munkája tankönyv is, nagyon helyesen csak mellékesen figyelemzeti az olvasót, a mikor az alkotmány fejlődését kezdi fejtegetni a frank korszakban, hogy »az előbbeni korszak intézményeinek átmenetét pontos elhatárolással meghatározni nem lehet«. Eltekintve azonban ettől s attól is, hogy a német jogtörténetek még két főkorszakot is megkülönböztetnek, t. i. a közép- és újkort, itt a frank korszak felosztásának, a *Meroving-* és *Karoling-*kor megkülönböztetésének lett volna helye rövid jellemzés keretében ép azért, mert a dolgozat főforrása egy VI. századi író munkája.

A 6—13. lapokon az íróval és munkáival foglalkozik a szerző. Igaz, hogy itt ez nem nagyon fontos, de módszerére igen jellemző. Miképp állította ezt össze. Majdnem kizárólagos forrása *Loebellnek* 1869-ben megjelent, különben kitűnő munkája, a ki azonban csak néhány lapot szentel *Szent Gergelynek*, mert ő a kor képét akarta megrajzolni históriája alapján. Sőt annyira forrása, hogy még az imponáló jegyzetek legnagyobb része is tőle való. Ha már *Monod-*nak tanulmányát nem tartotta szükségesnek elolvasni, legalább *Moliniert* megnézhetette volna s akkor helyesen számolhatott volna be pl. születésének, a munka keletkezésének idejéről stb. *Loebell* természetesen a *Guadet* és *Taranne-féle* kiadást (1836—38.) ajánlja, mint a leggondosabbat és szerző is, követve őt, hűségesen ezt teszi, pedig idézi a *Monumenta Germaniae Historica* kiadását is. A nyelvről azt írja, hogy »páratlanul művelt, előkelő«, a minek pedig tudvalevőleg ép az ellenkezője igaz s így igazán azt kellene hinnünk, hogy egy fejezetét sem olvasta latinul, annyival is inkább, mert maga meg-

mondja, hogy — a mi ily természetű munkánál, a hol minden szó fontos, megfoghatatlan — *Giesebrecht fordítását* használta az idézeteknél.

Tulajdonképeni tárgyával a 14—80. lapokon foglalkozik a következő fejezetekben: 1. Békevezetés. Külön békék. 2. Önszegély, bosszú, magánharcz, vérbosszú. 3. Bíróságok. Engesztelési díj. 4. A békevezetés módosulásai. 5. Bűnkíséret. 6. Társtettség, bűnszegély. 7. Felbujtás. 8. Bűnpártolás. 9. Büntető eljárás. E fejezetek *Király* János említett könyvének beosztására emlékeztetnek, de nem vált előnyére, hogy eltért attól és nem tárgyalja külön az egyes büntetendő cselekményeket s a büntetéseket.

Általában itt is először azt kell kifogásolnunk, hogy az irodalmat nem válogatta meg jól, több fontos újabb munkát nem vett figyelembe, főképen azonban azt, hogy nem a *Historia* idevágó adatait vette vizsgálat alá s azokból vont le következtetéseket, megállapításokat, hanem összeállított egy sablont s abba rakta bele a *Historiában* talált adatokat. Így azután nem kapunk semmiféle képet a »Gregorius-féle büntetőjog«-ról, mint a szerző nevezi, azaz helyesen a Szent Gergely korának büntetőjogáról, büntetőjogi felfogásáról. Ha *Prou*-nak idevágó alig néhány oldalas tanulmányát megnézte volna (*Examen de quelques passages de Grégoire du Tours relatifs à l'application de la peine de mort*), mely a Monod tiszteletére kiadott Emlékkönyvben jelent meg (Páris, 1896.), láthatta volna, hogyan kell megfogni ilyen témát, hogy valami újat is lehessen mondani. *Prou* e kis tanulmányában, a *Historiában* talált néhány adatot vizsgálva, kimutatja, mennyire téves volt az az általánosan elfogadott nézet, hogy a Meroving királyok kényük-kedvük szerint küldték halálba alattvalóikat. Különben is nagyon nehéz egy forrás alapján ilyen témát kifejteni s ritkán jár igazi eredménnyel. A családjog terén *Galy* próbálkozott meg hasonló munkával (*La famille à l'époque mérovingienne. Etude faite principalement d'après les récits de Grégoire de Tours, Páris, 1901*) s bár nagy apparátussal hatalmas kötetet írt meg, a kritika minden elismerés mellett is kifogásolta, hogy nem sok újat mond.

A munkához csatolt függelék (81—102. l.): *A frank capitularek és Szent István büntetőtörvényhozása*, már közelebbről érdekel bennünket. Hat oldal bevezetés után a Szent István korabeli törvényhozás menetéről, összehasonlítva a frank capitularek alkotási módjával. Néhány idevágó törvény forrását keresi (gyűjtöttség, hitszegés, gyilkosság, lopás, vasárnap megtartása), majd megállapítja, hogy »Szent István büntető törvényei — a melyek még nagy számban vannak — . . . u. a. szellem bélyegeit viselik magukon, mint a frank capitularek, különösen pedig N. Károly törvé-

nyei.« Nem vizsgálja meg tehát rendszeresen az összes idevágó törvényeket, hanem egynéhánynak összehasonlítása után megállapítja a már eddig is ismert következtetést. Erre a rendszertelen függelékre vonatkozólag elég azt megjegyeznünk, ha nem ismeri *Závodszy* Leventének idevágó alapvető dolgozatát (A Sz. István, Sz. László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bpest, 1904. Műv.-tört. Ért. 10. sz.) és Timon és Brunner sajnos korán elhunyt kitűnő tanítványának, *Schiller* Bódognak az utóbbi tiszteletére kiadott Festschriftben (*Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht*) és a Grosschmied-Emlékkönyvben megjelent idevágó tanulmányait.

Általában az egész könyv azt a benyomást teszi, hogy szerzőt nem rendszeres és módszeres tanulmányai vezették megírására, hanem csak témát keresvén, kellő előkészület nélkül kezdett foglalkozni e tárgygyal. Így pedig sok fáradozása ellenére sem végezhetett komoly és eredményes munkát.

Holub József.

Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésnapja alkalmából. Irták a Magyar Nyelv dolgozótársai. Egy képmással. Budapest, Hornyánszky nyomdája. 1918. 8 r. 132 l. Ára 12 kor.

Barátság, tisztelet és hála iratta meg a Magyar Nyelv dolgozótársaival ezt az emlékkönyvet hódolatul Szily Kálmánnak, tudományos életünk egyik legjellegzetesebb egyéniségének, de bizonyosságul is, hogy a világháborúnak véres zivatarjában sem szünetel a tudományos munka és a tudományos élet kiválóságának értékelése. Fél száz értekezés és cikk tesz erről tanuságot. *Horváth János* erős vonásokkal rajzolja meg Szily Kálmán tudományos arczképét és fejlődésének útját a Természettudományi Közlöny megindításától a Nyelvtudományi Társaság megalapításáig és kimutatja a természettudósban az erős magyart, nyelvünk rajongóját, majd a nyelvtudósban a természettudós éles megfigyelését és meg nem vesztegethető ítéletét. *Hellebrant Árpád* pontos jegyzékét adja Szily nyelvtudományi munkásságának. Több cikk nem foglalkozik az ünnevelt személyével, de az ő szellemében adja közzé a kutatók eredményeit.

Történettudományi érdekűek a következők: *Gombocz Zoltán* a Képes Krónika *Legisfalk*, *Kerecheth* szavát magyarázza. Ez nem egyéb, mint az Ural vidékén honos nemes, fehér vadászólyom: Falco gyrofalco; magyar neve az orosz *krecset* származéka, mivel e név a XII—XIII. század folyamán Oroszországgal való kereskedelmi kapcsolataink révén az Ural vidéki idomított vadászólymokkal együtt terjedt el. — *Holub József* az *időlátott*

levél kifejezéssel foglalkozik, mely diplomatikánk egy érdekes oklevélfajának, az u. n. *litterae revisionales*-nek régi magyar neve. — *Pais Dezső* az *Ugron* név eredetét fejtegeti. Ez nem egyéb, mint a cseh és délszláv *ugrin*, azaz *magyar*. — *Sebestyén Gyula*: *Rovásírásos nyelvemlékek* czímen összefoglalja a rovásírástra vonatkozó kutatások eredményeit s a kétségtelenül hiteleseknek tartható emlékekről értekezik. — *Tagányi Károly* értékes adalékokat szolgáltat az Etymologiai Szótárban tárgyalt, krónikáinkban előforduló *Bua* és *Bucna* személynevek ismeretéhez. — *Viszota Gyula* a kéziratok és a nyomtatott szövegek összehasonlítása alapján érdekesen mutatja be, hogyan dolgozta Széchenyi röpiratait és könyveit. — *Hóman Bálint* az okleveleinkben előforduló *miszkál* szóról kimutatja, hogy az körülbelül 4,5 gr-os arab súlymérték volt, egyszersmind az ilyen súlyú arab aranydinárt is jelentette. — *Karácsonyi János* a *Fény*, *Fényes*: *Fövény*, *Fövényes* és a *Kusid*: *Kasod* neveket magyarazza. — *Madzsar Imre* a *Halmágy* helynévben a *Halom* származékát látja.

Tolnai Vilmos.

Gopcsa László: A magyar gyorsírás története. Második, bővített kiadás. 8°, 224. l. Ára 8 kor. Szeged, 1918. Várnay L.

Azok, a kik a magyar művelődésben a gyorsírást még mindig quantitáé négligeable-nak tartják, dr. Gopcsa könyvének elolvasása után más meggyőződésre fognak jutni. A második kiadás az elsőnek anyagához képest legalább is kétszeresen megbővült. A mű történeti vonatkozásait a következőkben ismer-tetjük.

Az első magyar gyorsíró, Gáti István, rendszere nyomtatásban 1820-ban jelent meg, de praktikus eredménye nem volt, legfeljebb az, hogy a logikára épített universalis nyelv s ennek lejegyzését szolgáló pasigraphia megteremtésére irányuló kísérletei, a melyet tárgyaló egyik 150 oldalas, 1824-ből való kéziratát maga Gopcsa találta meg a Nemzeti Múzeumban, később utánzóra akadtak Dohnányi Frigyes pozsonyi gymn. tanárban, világhírű zongoraművészünk atyjában. A kor szelleme készítette mulandóságra Danzer József kapitány 1820-ban kiadott latinnyelvű rendszerét is.

Kölcsey naplója szerint a kerületi gyűléseken már 1832-ben két gyorsíró működik, de mivel 4 nap kell nekik az áttételre s a napló csak aztán kerülhet nyomdába, még nincs velük megelégedve. A kormánykörök felfogását egyébiránt az országgyűlésen elhangzott beszédeknek egy hivatalos lap útján való terjesztésére nézve híven tükrözi vissza az alsótábla elnökének, Mérey-

nek nyilatkozata 1833-ból: »Nyolcz századig fennállott az alkotmány ujság nélkül. Két év óta a műveltség nem emelkedhetett annyira, hogy ujságra kikerülhetetlenül szükség volna.« Kölchsey a legügyetlenebb feleletnek nevezi Mérey szavait, azonban a rendeknek mégis meg kellett elégedniök egy írott újsággal, melyet Kossuth Lajos szerkesztett Hajnik Károly és több gyorsíró-társának feljegyzése alapján. Andrassy és Károlyi György grófok 100 aranyas díjat tűznek ki egy praktikus gyorsírórendszerre, de Borsos Márton, az egyetlen pályázó műve nem bizonyult maradandó értékűnek. Az eddigi gyorsírókat egy 119 követből álló consortium fizette. Kölchsey, a consortium pénztárnoka, naplójában panaszoja el, mily nehezen tudta nem egy követen a rája eső tiz huszast behajtani. Az 1843/4. országgyűléstől fogva, mikor már egy a személynök által kinevezett s részben a rendek által választott tagokból álló bizottság vizsgálja át s nyomatja ki a gyorsíróktól vezetett naplót, a gyorsírók már az ország pénzéből kapják fizetésüket, mely elég tekintélyes az akkori viszonyokhoz képest (Szily 150, hárman pedig 100 forintot kaptak havonta). Ennek daczára a hírlapok csak rövid és hiányos tudósításokat tehettek közzé, mert a kinyomatott naplót előbb Bécsbe kellett felküldeni s csak akkor lehetett közzétenni, ha onnan »jó« jelzéssel 24 óra alatt visszakerült. A cenzurát persze csak 1848-ban törölték el, azonban, sajnos, arra nézve nem találunk közelebbi adatokat, hogy a szabadságharcz éveinek forgandósága alatt miként történt a közvélemény tájékoztatása a különböző helyeken tartott országgyűlésekről, csak azt olvassuk, hogy az 1848 júliusában megalakult pesti nemzetgyűlésen a gyorsíróda főnöke, az előbb említett Hajnik Károly adta ki a naplót és a »Közlöny« számára több társával készítette az országgyűlési tudósításokat.

Az 1863-iki erdélyi országgyűlést választási rendelettel nem az ősi Kolozsvárra, hanem a magyarság visszaszorítása végett a nemzetiségi Nagyszebenbe hívta össze, hol az erdélyi gubernium megbízásából Fenyvessy és Kónyi gyorsírták a magyar beszédek. Minthogy a két nemzetiségi alelnök minden elnöki kijelentést németül, illetőleg oláhul ismételt meg, azért Fenyvessyék nem akarván Ausztriából hozatni német gyorsírókat, a porosz országgyűléstől, Berlinből kértek kölcsön két német stenographust, oláhul pedig két nagyszebeni román fiatalember gyorsírt, kiket véletlenül találtak ott. A jegyzőkönyveket stb. szintén három nyelven vezették, azonban minthogy a legtöbb magyar regalista s a választott magyar tagok nagy része is megtagadta a belépést, azért a magyar gyorsíróknak volt a legkevesebb dolguk, s így segítségére voltak a német és román kollégáknak. Az ülés-

szak végén úgy az elnök, mint az alelnök a nyilvánosság előtt szóval, majd írásban is külön köszönetét fejezte ki a gyorsíróknak pontos és fárasztó munkájukért. Az 1865-iki kolozsvári országgyűlésen már csak magyar gyorsírókra volt szükség, Pesten pedig 1865-ben Sennyey, a helytartótanács elnöke, szerződéses viszonyban álló gyorsíródat létesít, mely 1868-ban végre a parlament lényeges alkotó részét képező államhivatallá alakult át.

Azt hiszem, nem lehet feladatunk e helyütt Gopcsa művének paedagogiai anyagát is tárgyalni, mely mellett statisztikai adatok és egy a magyar gyorsírás-történet kútforrásait összegező okmánytár egészíti ki az áttekinthetőség ellen itt-ott vétő, de egyébként alapos művet. Dr. Gopcsa László könyve ép oly hasznos a gyorsírószakembereknek, mint a mily érdekes a laikusnak és nélkülözhetetlen a magyar közélet porondján küzdő szónokok eszméinek historikusa számára.

Dr. Wagner József.

Folyóiratszemele.

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1917
Trencsény Károly: Iványi István emlékezete. Nekrolog a kiváló helyi monographusról. — *Frey Imre: Görög pénzeknek Bács-Bodrog megyében felt barbár utánzatai.* 6 tetradrachmon és 4 kisebb pénzdarab leírását adja. — *Emléklapok az aradi várfogságból 1849—50.* Zákó Istvánnak emlékalbumát ismerteti, melyet nejeének küldött.

Akadémiai Értesítő. 1917. nov.-decz. Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. Adatok Arany főttkári működéséhez és a »Buda halálá«-nak bírálata.

1918. jan.-febr. *Szentpétery Imre: Szent István pécsváradi és pécsi oklevele.* Kivonat székfoglaló értekezéséből, melyet külön ismertettünk. — *Kőrösi Sándor: Az Áfium vitás pontjai.* Ferenczi Zoltánnal szemben a ki Busbeck hatását látja Zrinyi munkáján, azt vitatja, hogy a mi Zrinyinél és Busbecknél közös, az mindkettőjükénél Macchia-vellitől való. Az elveket tőle vették át. Busbeck Zrinyi átvételeihez csak a keretet adta meg.

Márcz.-ápr. *Ferenczi Zoltán: Még egyszer Zrinyi és Busbequius.* A Vegetius-idézetek alapján, melyeket Zrinyi Busbeck művéből vett át, arra a következtetésre jut, hogy valószínűleg Busbeck 1581-iki kiadását használta.

Jún.-aug. *Heinlein István: Spárta és Athén a 480-iki perzsa háború után.* A dolgozat egész terjedelmében is megjelent a Történeti Szemle 1918. 3—4. füzetében s ott fogjuk behatóan ismertetni. — *Batta István: Bolyai Farkas levele Kendeffy Ádámmhoz.* A levél 1824 febr. 24-én kelt s az író fiára vonatkozó adatai miatt érdekes.

Szept.-okt. *Tompa Mihály letétjének fölbontása Jászóvárott, 1918. máj. 21.* Közli Takács Menyhért és Berzeviczy Albert beszédeit, melyeket a hagyatéik fölbontásánál mondtak.

Alkotmány. 1918. 215. sz. (tb.) Görgey, a száműzött. Görgey Istvánnak, »Görgey Arthur a száműzetésben« címmel az Akadémia kiadásában megjelent műve nyomán Görgey Arthur lelki világát jellemzi. — 222. sz. (tb.) *Görgey, a politikus* címmel Görgey István-

nak a fenti című munkája alapján Görgey Arthur politikáját világitja meg.

A **Tenger.** 1918. 1. füz. *Németh József: A délszlávok és a tenger.* Főleg a szerbeknek az Adria felé irányuló aspirációiról szól. — *Okolicsányi László: Haditengerészetünk magatartása a világháborúban.* (1917 nov. 15-ig.) A partvédelem eseményeinek chronologikus felsorolása a veszteségek s az elért eredmények följegyzésével.

2—3. sz. *Szabó László: Tengerfehérvár.* Zaravecchia szörványos történeti adatainak összeállítása. Ott fogadták Kálmán király menyasszonyát, Buzillát; téves azonban az a hagyomány, hogy Kálmán ott ülte esküvőjét vagy hogy ott megkoronázták volna. 1202-ben a keresztések elfoglalták és elpusztították.

4—5. sz. *Kankovszky Ede: Dunai hajórajunk a világháborúban.* A hajóraj érdemes ténykedését méltatja a Szerbia és Románia ellen folyt küzdelmekben 1917 tavaszáig.

6—7. sz. *Domanovszky Sándor: Duna-Feketetengeri kereskedelmi hajózásunk multjáról.* Kimutatja, hogy a levantei kereskedelem sohasem vonult a Duna vonalán. Hajózásunk régebben csak a német hajózás függeléke s csak Bécs és Buda közt volt nevezetesebb. Délebbre a természeti viszonyok és a városok hiánya akadályozta kifejlődését. Csak a spanyol örökös háború teremtette meg azt a törekvést, hogy a keleti kereskedelmet hazánkon át bonyolítsák le s irányította a figyelmet víziutainkra. Hasonló tervek merültek föl a continentalis zárlat idején is. Folyóink szabályozatlansága és primitív hajóépítésünk még a XVIII. század végén is legyőzhetetlen akadálya volt a fejlődésnek. Ennek következtében s mert nyílt kapunk csak az Adriánál volt, kereskedelmünk inkább arra irányult, mint a Fekete-tenger felé.

8—9. sz. *Réthly Antal: Az 1667. évi ragusai földrengés.* Összeállítja a reá vonatkozó históriai adatokat.

Az Újság. 1918. 193. sz. *Wallasz Jenő: A száműzött Görgey.* Görgey Istvánnak a M. T. Akadémia kiadásában megjelent »Görgey Arthur a száműzetésben« című munkájáról ismertetés.

Budapesti Hírlap. 1918. 226 sz. *Takáts Sándor: A Zrinyi-urfiak.* A bán két árvájának, Zrinyi Miklós és Péter neveltetéséről és iskoláztatásáról ír. — *ő. Eötvös és Montalembert.* Concha Győző: »Eötvös és Montalembert barátsága« cz. művének ismertetése. — 225. sz. *Sebestyén Jenő: Magyarország a háborúban.* Ismerteti Kuyper Henriette »Hongarije in oorlogtijd« című munkáját.

Budapesti Szemle. Július. *Wlassics Gyula: Ausztriának viszonya Magyarországhoz.* Sosnoky Tivadarnak a Westermanns Monatshefteben megjelent cikkét rostálja meg; a fejtegetés sarokpontja a pragmatica sanctio. — *Csengeri János: Ponori Thewrewk Emil emlékezete.* A M. T. Akadémiában tartott emlékbeszéd. A család története kapcsán megemlékezik Th. Józsefről is, a kinek történetírásunk munkásai között is előkerül a neve. — *Divéky Adorján: Magyarok és lengyelek a XIX. században.* A 48-iki mozgalmakat veszi sorra. A februári forradalom szele megérintette a lengyeleket is. Kossuth április 12-én jelentette ki, hogy a lengyel úgy magyar ügy. A prágai szláv conferentia azonban némi szakadást hozott a két nemzet között. Meglátszott ez a bécsi parlament elé menő magyar küldöttség sorsán. A magyar szabadságharcznak mindamelllett lelkes hívei voltak a lengyelek között. Falkowszky naplója pontosan tájékoztat a lengyel actio munkájáról; az első megállapodás a bárftai és eperjesi bizottságok elé utalta a lengyel önkénteseket. Ezeknek határszámul

1200 embert állapítottak meg. Bem eredeti terve egy lengyel-szláv legio volt ; a lengyel legio megalakulását elvi és személyi okból elnevezte. Ez a merevség idézte elő a Bem elleni merényletet. A legio szervezésében egyre nagyobb szerephez jutott Wysocki. A párisi actionak egyik akadályá Teleki húzavonója volt ; egyetlen eredménye Dembinsky megnyerése. Kossuth terve, hogy Mieroslawsky is Magyarországra jusson, a viszonyok előhaladottságán megtörtött. — *Tompa Mihály Fekete könyve.* A jászóvári káptalan letétjének teljes közlése : anekdoták, melyek inkább személyi, mint kortörténeti érdekekkel bírnak. — *d. : Az első iszónói csata.* Lukachich altábornagy könyvének ismertetése.

Augusztus. *Balanyi György : XIII. Leó pápa és a római kérdés.* A római kérdésnek pontos történetét adja krónikás sorrendben. — *Kéky Lajos : Magyar költői versenyek.* A magyar irodalom történetéből ismert költői versenyek tartalmi ismertetése. — *Divéky Adorján : Magyarok és lengyelek a XIX. században.* Dembinsky működését ismerteti a Danzer-kiadás alapján. A katonai segítségen kívül politikai szerepe is volt a lengyelégnek a magyar szabadságharcban. Czartoryski herczeg megállapodást segített létrehozni Teleki és a csehek között. A csehek merev és túlzó törekvései azonban a magyar köztársasági kormánynak elfogadhatatlanok voltak. Sikeresebb volt a szerbekkel való békéltetés ; de egyrészt Teleki túllőtt a célon, másrészt Perczel hadseregének mozdulatai hiúsították meg a megegyezést. Az orosz beavatkozásnak első sorban Miklós czárnak minden szabadságtörekvés ellen forduló haragja volt az oka. Galiczia függetlenségének gondolata nagyon is érzékenyen érintette Miklós lengyel politikáját. Az osztrákok azonban éppen Miklós czár actióját akarták siettetni azzal, hogy a lengyel önkéntesek számát és jelentőségét túlozták. — *Lévay József.* Kegyeletes hangú nekrológ. — *d. : Világpolitika.* Balanyi könyvének ismertetése. Helyreigazító megjegyzései vannak Bismarck politikájára vonatkozólag és az olasz actio megítélésénél. — *s : Háború és költészet.* Sikabonyi Antal könyve rosszul megírt, zavaros munka ; se a háborús költésre, se a háború érzelmi megítélésére vonatkozólag nem osztja a bíráló a könyv felfogását. — *Zolnai Béla : Angol-magyar érinkeztések.* Fest Sándor értekezésének tartalmi ismertetése. — *S. K. : Giordano Bruno.* Szemere Samu akadémiai kiadványát ismerteti.

Szeptember. *Berzeviczy Albert : A nemzetiségi kérdés és a háború.* A bécsi »Österreichischer Politischer Verein« körében tartott előadás : különösen az entente-államok nemzetiségi politikáját tekinti át, ellenséges megvilágításban. — *Divéky Adorján : Magyarok és lengyelek a XIX. században.* A szabadságharc végén nehézzé vált a lengyel legio helyzete. A magyarok lassankint a béke akadályát látták bennök. Wysocky tehát elhatározta a legio feloszlását : Szerbián keresztül mentek török földre. Lengyelek kísérték Kossuthot távoztában. Kossuth állandóan rokonszenven nézte a lengyelek ügyét ; Görgey merev katona volt, származása sem tette lengyelbaráttá, Dembinsky szerepe gögjét sértette : innen az a megdöbbentő keményszívűség, a melylyel az aradi lengyel tartalékot elutasítja. Az elnyomatás korában Smolka Ferencz 1861. évi reichsrati beszédje a lengyel-magyar barátság megnyilatkozása. Az 1863. évi lengyel forradalom a magyar emigratiót közelről érdekelte. Kossuth erős agitatót fejtett ki a lengyel ügyért : az 1859-ben Moldvába küldött fegyvereket felajánlja a lengyeleknek ; rajta van, hogy a lengyel-ügy ne maradjon orosz ügy ; sürgeti a magyar legio megalakítását a Galicziában

állomásozó magyar katonasághoz pedig kiáltványban fordul. Klapka egy Ausztria ellen irányuló, közös lengyel-magyar-olasz action dolgozott. Lengyel barát volt Andrássy Gyula politikája is. Első határozott megnyilatkozása ennek az 1866-iki felirati vitán hangzik el, de Andrássy beavatkozásának köszönhető az 1869. évi intézkedés a lengyel nyelvre vonatkozólag Galicziában. Külügyminiszteri működésében Bismarck és az orosz-barátság feszélyezték: de rajta volt, hogy az egyetlen nem pánszláv érzésű szláv nép a csehek karjaiba ne kergettesék. Az orosz-török háború idején is Lengyelország megszállását ajánlotta. Azóta — egy időre — a lengyel-kérdés vesztett nemzetközi jelentőségéből. — *Balanyi György: XIII. Leó pápa és a római kérdés.* Az ismertetés folytatása. — *Tolstoj: Az újjú csár.* II. Miklós trónralépte kapcsán a czári belpolitika megjelenítése. — *Magyary Géza: B. Wlascics Gyula egy új tanulmánya.* A hatásköri bíróság történetének áttekintése. — *Gálos Rezső: Magyar ifjak olasz iskolázása.* A Fontes Rerum Hungaricarum ismertetése.

Deutsche Literaturzeitung. Az 1918. (XXXIX.) évfolyam 33., 34., 35., 36. számaiban (augusztus 18. — szeptember 14.) *Karl Kadlec*, a prágai cseh egyetem tanára ír folytatólagos cikket »*Eine neue Theorie über die Abkunft der Rumänen*» címmel. Bevezetéképen vázolja a román kérdés fejlődését. A XVIII. századig általában a continuitás elmélete az uralkodó, a mely szerint a románok a Dácia provincia feladása után az erdélyi hegyekben visszamaradt római telepések utódai, tehát Erdély és a mai Románia őslakói. Ennek az elméletnek a tarthatatlanságát először Subiernek 1781-ben megjelent könyve mutatta ki, a mely először veti fel az azóta mind elterjedtebb immigratio-elméletet, a mely tagadja a continuitást s azt állítja, hogy a románság csak évszázadokkal Dácia megdőlése után költözött mai lakóhelyeire, s egy latinul beszélő nomád pásztortörzs s különböző szláv elemek keveredéséből keletkezett. A continuitás-elmélet legfőbb képviselői Jung, Pič és Xenopol, míg az immigratiós elméleté Roesler, Tomaschek, Jireček, Gooss, Réthy és Karácsonyi. A continuitás-elmélet tényleg nem tarthatná magát, ha az immigratiós elmélet egységes volna, ha képviselői meg tudnák állapítani, hol és mikor ment végbe a román faj és nyelv kialakulása, s milyen időben kezdődik és megy végbe a románoknak a Dunán való átkelése. De ez elmélet képviselői épen e főkérdésekben eltérnek egymástól.

Most a már meglevő elméletek számát növeli *J. Peisker* gráczai gazdaságtörténetirő »*Die Abkunft der Rumänen*» című rövid értekezésében. Az új elmélet, a mily eredeti, oly merész és alaptalan. Röviden azt állítja, hogy a románok egy török-tatár nomád lovasnépnek latinnyelvű törzsekkel történt összevegyüléséből keletkezett, a mi mellett persze bizonyos szláv hatásokat szintén elismer. E keveredés helyéül a mai Szerbia területét s attól nyugatra terület vidéket jelöli meg. Ennek az új elméletnek tarthatatlanságát mutatja ki a cikkíró röviden, de igen ügyesen s egyúttal rámutat az új elmélet azon elemeire, melyeknek a későbbi kutatás hasznát veheti.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárából. VIII. (1917.) 1—2. füzet. — *Pósta Béla: A gyulafehérvári székesegyház sírleletei.* A gyulafehérvári székesegyház restaurálása alkalmával 33 temetkezés maradványai kerültek napfényre. Ezek feltárásánál az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárának kiküldöttjei működtek közre s a leletek, a mennyiben vissza nem temették őket, ugyanoda kerültek. A temetkezések a XVI. sz. elejével kezdődnek

s a XVIII. század végéig állandóan tartanak. Bennük kezdetben tisztán a világi elem szerepel, papi temetkezés csak a XVIII. sz. óta van, a mi megfelel a gyulafehérvári püspökség újjászervezése korának. A leletek csaknem három évszázad viseleti és iparművészeti sajátosságaira vetnek világot. Szerző minden darabban külön-külön foglalkozik. Megállapítja minden egyes darabról annak eredeti alakját, szerkezetét és eredetét, valamint azt, hogy pl. a kard alakjánál, a sarkantyú díszítésénél, a szövettarab mustrájában minő iparművészeti hagyományok érvényesülnek? Előadását 101 kép szemlélteti. — *Sándor Imre*: *A Szeőrs-család polgári és nemesi címere* czímen egy nevezetes kolozsvári polgárcsaládra vonatkozó ismertetést közöl. A család II. Rákóczy Györgytől nemességet kapott 1647 április 15-én. Az armalis címere azonban rendkívül nagy hasonlóságot mutat két régebb idő óta ismert kolozsvári címeres kövön látható címerrel, melyek egyikén 1643. évszám van. Ennek a jelenségnek magyarázatát keresve megállapítja, hogy a Szeörös alias Rau (Raw, Ravius, Radvius, Rav) család a maga polgári címerét vette át nemesi címerül, a mi bármily logikus, nem épen gyakori eset. Közben a családra s a házjelvényekre, paraszt- és polgári címerekre vonatkozó adatokat tárgyal. — *Lattiyák Sándor*: *Limesnyomok a »Görgényi hegyek«-ben*. A daciai keleti limesmaradványokra vonatkozó adatokat közöl, melyek értékét emeli, hogy még az oláh betörés előtti időből származnak s nagyon könnyen lehetséges, hogy az épen ezen a területen lefolyt heves harcok alatt az emlékek is megsemmisültek vagy legalább is megrongálódtak. — Az *Irodalom* rovatban *Kelemen Lajos*: *Az ádámosi mennyezetfestmény és szentélyszék és »Az ádámosi szentélyszékek«* címeken helyesbítéseket ad Varjú Elemérnek a »Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából« című folyóiratban (I. (1916.) 23—29. lap) közölt ismertetéséhez. Mint a ki eredeti helyén látta a mennyezetfestményeket, megállapítja azok eredeti elhelyezését, mely sokban eltér a mostanitól; az ott közölt címererről megállapítja, hogy az nem Szeben város, hanem a lekcsei Sulyok-család címere, rámutat az ú. n. Epitaphium Francisci Davidis irodalomtörténeti jelentőségére és végül a szentélyszékek eredeti elhelyezéséről, alakjáról és használoiról szól. — *Beresztelki*: *Közlemények a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából* czímen ismerteti a folyóirat első füzetét. — *b. á.*: *Vásárhelyi József*-ről ír nekrológot.

Dunántúli Protestáns Lap. 1918. évf. 19—28. szám. *Kiss Zoltán*: *Dunántúli ref. egyházaink történeti évszámai 1712-ig*. Annak a nagy czélnak érdekében is, hogy ennek az egyházkerületnek története mennél alaposabban legyen elkészíthető, szerző egybeállítja e kerület akkori egyházmegyéinek területén belül az egyes egyházakra vonatkozó nevezetesebb évszámokat.

Egyetemes Philologiai Közlöny. V—VI—VII. *Finály Gábor*: *Ferrevo, Róma nagysága és hanyatlása* Lendvai István fordítását méltó és jó tolmácsolásnak tartja. — *Weber Arhur*: *Császár Elemér, Shakespeare és a magyar költészet*. Nagyon érdekes kiegészítő szempontot ajánl Császár munkájához, melyeket az teljesen elhanyagolt: a történelmit és formait — *Hellebrant Árpád*: *A magyar philologiai irodalom 1917-ben*.

Eszteendő. 1918. szeptember, október. *Kossuth Lajos kiadatlan levelei egy fiatal leányhoz*. Jaulusz Ilona közli Kossuth eredeti leveleit, melyeket Z... József Turinba került magyar ember leányához,

Saroltához írt. Hatvany Lajos »Kossuth Lajos Napsugárhoz« címmel e levelek kapcsán Kossuth jellemzését adja.

Huszedik Század. 1918. 3. sz. *Braun Róbert* : *A szlovén nemzeti eszme napjainkban.* A szlovének politikai helyzetét ismerteti Ausztriában Taafe kormányrajutásától kezdve s végül a szlovének mai nemzetiségi, politikai, kulturális és gazdasági viszonyait vázolja. — *Molnár Antal* : *Az európai zene a háború előtt.* A XIX. században kialakult polgári társadalom romantikus zeneirodalmának hanyatlási korszakát jellemzi.

4. sz. *Fogarasi Béla* : *Conservatív és progressív idealismus.* Azon téves felfogást törekszik megdönteni, hogy a philosophiai idealismus csak a conservatív világnézet szövetségese lehet, a progressív gondolatok pedig a positivismuson vagy monismuson épülnek fel. — *Katona Sándor* : Láng Lajos nemzetgazdáról, *Antal Frigyes* pedig Madarász Viktor festőművészről ír nekrológot.

5. sz. *Marx István* : *Geografiai irányok.* A földrajzi tudományban legújabbán érvényre jutott antropogeographiai irányzatot jellemzi. — *Szabó Ervin* : *Marx.* Születésének századik évfordulója alkalmából politikai jelentőségét méltatja. — Ismerteti Hóman Bálint »Magyar pénztörténet« című munkáját.

7—8. sz. *Réz Mihály* : *A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából.* A fajok politikai öntudatra ébredésében keresi a nemzetiségi mozgalmak okát, melyek végcélja az önálló nemzeti lét. — Ismerteti Szekfű Gyula »A száműzött Rákóczi« és »A magyar állam életrajza« című munkáit.

Irodalomtörténet. Márczius—április. *Riedl Frigyes* : *A »kölesdi harcokról« cz. ballada.* Thaly szerzeményének tartja. A csata színhelye Simontornya, csupán Thaly teszi Kölesdre. Balogh Ádám kedvelt hőse volt Thalynak. Verselése feltűnően haladott ; stylje Thalyra vall. Feltűnő, hogy a kérdéses balladák szöveg-kézirata elkallódott. Thalynál az álarczos költemény divatos volt. (Pl. Petróczy éneke, Hajnal hasadása stb.) A párhuzamos helyeknek és archaismusoknak nincs a kérdés eldöntésében nagy szerepük ; hiszen Thaly a kuruczkor nyelvét kitűnően ismerte, nyíltan álarczos költeményeiben is híven követte. (A Thalyra vonatkozó feltevést ethikai okokból szokták visszautasítani : Thaly becsülete forog koczán. Pedig ez a beállítás teljesen hamis ! Gondoljunk csak arra, a mit Goethe a Des Knaben Wunderhorn ismertetése kapcsán mond : hálával kell fogadnunk az innen-onnan restaurált, kiegészített, sőt régi dalosnak tulajdonított (Unter-geschobene) verseket. Thaly és kora ezt érdemnek tekintette. Az ő célja érzelmi meghatás, nem a tudományos ismeret terjesztése volt.) — *Fest Sándor* : *Angolok magyar irodalmi ismeretei 1830-ig.* Az utazó angolok felsorolása, a kik hazánkról is megemlékeztek. — *B. Gy.* : *Váradi Antal* : *Elmult időkől.* Ismertetés ; kiemeli a szabadságharcra vonatkozó cikkeket is. — *K.* : *Simonfi János, Rosnyai Dávid nap-tári feljegyzései.* Rövid bemutatás.

Szeptember—december. *Viszota Gyula* : *Kossuth Lajos hírlapi munkásságához.* A Pesti Hírlap engedélyezésére vonatkozó kancelláriai akták ismertetése. Landerer 1840 nov. elején adja be a folyamodványt. Munkácsy kiadói szabadalmának átruházásáról van benne szó, Munkácsy ugyan megzavarta az ügyet, de a kancellária az engedelmet megadta. Ugyanekkor fordul meg a kancellária előtt Szentkirályi Móricz lapalapítási kérelme is ; épen ellenzéki programja miatt ellenzi Majláth az engedély megadását. Közben a Pesti Hírlap meg is indul. Zavart okoz a szerkesztő személyének megválasztása ;

a nádor erősen hangsúlyozza Kossuth személyének a káros voltát. Eredményt azonban a mozgolódás nem hozott: mindössze a censort intik figyelemre. A mulasztás az volt, hogy a kanczellária a H. T. megkérdése nélkül adott engedélyt. — *Karl Lajos: Magyarország és a provençal költészet.* Felsorolja a provençal költés magyar történeti tárgyait. — *Budó Jusztin: Gárdonyi Albert, Magyarországi könyvnyomdász.* Ismertetés.

Irodalomtörténeti Közlemények. II. füzet. *Király György: Világbíró Sándor mondája régi irodalmunkban.* XVI. századi irodalmunkat tekinti át, továbbá Forró Pál és Haller munkáit. — *Ember Nándor: A magyar oktató mese története.* Áttekintése Kónyi, Kovács Ferencz, Péczely, Szüts, Kármán és mások meséinek; elmondja minnek a tartalmát és — ha lehet — forráshoz köti.

Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 1918. 5—8. sz. *Ad retinendam coronam. I. G. Müller: Gainar.* Tagányi egy adatához kapcsolva, a mely a pozsonymegyei Gajár (teutonicus Gaynar) őri jellegét bizonyítja, figyelmetet az erdélyi Gainar-Oláhtyúkos hasonló szerepére. — Ehhez kapcsolja *Adolf Schullerus: Die Grenzburgen der Alllinie* cz. cikkét, a melyben az Olt jobbpartján húzódó magyar őrvonal állomásait állítja össze. Ennek telepeseit a szász megtelepedés előtti időből származtatja. Lakosságának nyelvjárása a székely; a föld kisbirtokos nemeseké. — *Von unseren Glocken.* A harangrekvirálás alkalmából az elrekvirált harangokról jegyzi fel a hozzájuk fűződő hagyományt. Az adatok közt sok történeti vonatkozású is van.

Köszeg és vidéke. 1918. 12. sz. a. j. *Vármegyei tisztújítás Meszlenben.* Az 1662-ki vármegyei tisztújítást mondja el régi jegyzőkönyvek alapján. — 16. sz. a. j. *Köszegi boszorkányperek.* 1679-ben három halálraítélt boszorkány terhére tett vallomásokat közli.

Közlemények a (Magyar) Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárából. I. (1916) évf. I. sz. — Új folyóirat, melyet azért indított az intézet, »hogy a közönséggel bensőbb érintkezésbe lépjen... »hogy gyűjtőmunkája eredményéről beszámoljon és a kutatást egész anyagának feltárásával megkönnyítse«. A folyóirat »semmiféle régészeti vagy műtörténeti folyóiratnak vetélkedő társa lenni nem kíván«. Ez az utolsó kijelentés nem épen öröndetes szándék, mert hiszen a nemes vetélkedés csak hasznára van a tudománynak. Az első füzet tartalma a következő: Az 1—2. lapon *cím és szerző* nélkül, tehát az osztály igazgatója, mint szerkesztő, a folyóirat szükséges voltát igazolja s azokat az elveket érinti, melyeket követni óhajt. — *Hillebrand Jenő: Paleolit-kori leletek a Nemzeti Múzeum Régiség-tárában.* Szemelvényeket ad a gyűjtemény e nemű darabjaiból a miskolczi kőszakócztól a legújabbban végzett ásatásokból kikerült darabokig. A sokat említett miskolczi szakócza kérdésében arra az eredményre jut, hogy valószínűleg javakorbeli solutréi-típus. Rendszeres ásatásból származó aurignacien-korú kő és csonteszközök után protosolutréi és klasszikus solutréi kő- és csonteszközök következnek; e korszaknak hazánk földje szempontjából való fontosságát jellemzik a következő kitételek: (5. lap) »El lehet mondani, hogy Magyarország (földje) ebben az időben valóságos művelődési gócpont volt«; (6. lap): »Nem lehetetlen, hogy a világhírű solutréi formák eredetét is nálunk kell keresni. Ehhez a nézethez a legutóbbi genfi prehistoriai kongressuson a hírneves abbé Breuil is csatlakozott«. Szintén szép számmal képviseltek a magdalenien-korszak típusai, melyekből köpengéket és csonteszközöket mutat be. — *Wollanka József: Crispina császárné*

mellszobra. A római arczkép-szobrászat öt évszázados fejlődésének keresett szavakkal való méltatása közben polemizál Hekler Antallal illetőleg az ő német, magyar és angol nyelven megjelent munkájával. Azután előadja, hogyan halászta ki a lomtárból a többek közt Crispina császárné (Commodus felesége) mellszobrát, költői lendülettel jellemezvén annak érzéseit. Végül ezt mondja: »Ime, ez a hiteles története egy római császárné arczképének Magyarországon 1846-tól 1915-ig«. Szeretnők hinni, hogy a füzet német kiadásában nincs benne ez a mondat, mert ha benne van, akkor bizony veszedelmesen hasonlít a denunciacióhoz. Egyébként a Századok olvasóit nem kell kioktatni arról, hogy mi a »hiteles« történet és mi a költészet: olvasván e »történetet«, maguk is megalkothatják a maguk ítéletét. A maga nemében értékes mellszobor Crispinával való azonosítása stíluskritikai alapon és az éremképekkel való összevetésből történt. — *Paulovics István: Jupiter-Sarapis mellszobrocskája.* A szobrocskát, mely 1914-ben került a gyűjteménybe, nem tartja hazai, hanem itáliai vagy délgalliai leletnek. Minthogy Sarapis bizonyos változatban hazánk római korában is szerepet játszik, — nem volna érdektelen tudnunk ez állítás »miért«-jét; a »nézetem szerint« indokolás ugyanis — szíves engedelemmel — bár igen gyakori ebben a füzetben, önmagában csak két szó és semmiképen sem eléggé meggyőző. Az ismertetés egyébként a jobban sikerült semináriumi dolgozatok színvonalán áll. Előadja a Sarapis-kérdést nagy vonásokban, közben imitt-amott kisiklik egy-egy kissé, de azután ismét helyre-zökken. Jó törekvésű kezdő szakember becsületes tanuláson alapuló kísérlete, a mely minden jóval kecsegtet. — *Varjú Elemér: A régiség-íár gótikus szobája.* Bevezetésül arról elmélkedik, hogy helyes és jogosult-e a művelődéstörténeti jellegű múzeumok interieur-szerű felállítására. Miután a kérdést igenlően megoldja, áttér a módra, a hogyan az megvalósítható. Fejtegetései közben alkalmat talál annak az igazgatói programmnak a jelzésére, melyet megvalósítani óhajt. »A szoba egészben véve a gótika végső korszakának egyházi emlékeiből kíván egy kis izelítőt nyujtani.« Modern szekrény, XIV. századbeli bronz keresztelő-medence és keleti szőnyegek egészítik ki a XV. század utolsó negyedétől a XVI. század első negyedének végéig terjedő időből származó tárgyakat. A szoba mennyezetét az ádámosi unitárius egyház 1526-ból származó mennyezetének egy része alkotja; ugyanonnan való a négyülékes pad is; a két ajtó is eredeti. A többi tárgyak különböző lelőhelyekről származnak. Részletesen ismerteti az egyes tárgyakat és részeket. Eközben vannak megtámadható pontjai; pl. az ádámosi tárgyakról az Erdélyi Múzeum 1897. évi folyamában ír Kelemen Lajos s az érdeklődőnek ajánlatos azt is elolvasnia. — *Gaspáretz Géza Elemér: Régi paitanyús szerszámok.* A Delhaes-gyűjteményben van egy egyszerű bőrtok, benne négy, túalakú aczéleszköz, egy hajlított, tompa élű kés és egy négyszögletes vonalzó-alakú lépték sárgaréz-ből. Utóbbiról megállapította, hogy nem más, mint 1—150 fontos ólom-, 1—220 fontos vas- és 1—70 fontos kő-ágyúgolyók átmérőjének kiszámítása, míg a negyedik oldalon a bécsi hosszértéket találjuk. A lépték célja az volt, hogy az ágyúból kilövendő golyó súlyát külön mérleg nélkül megállapítsa; számi tásokkal igazolja, hogy erre a célra valóban alkalmas is volt. A kés az ágyú gyújtólyukának serpenyőjébe rakodott és ráégett lőpor-maradványok eltávolítására alkalmas. A fúróban végződő túszerű szerszám a gyújtólyuk esetleges eldugulásának kifurására, a többiek ezen a lyukon át az ágyúkamarában zacskóban levő lőpornak a gyújtó-

lyukkal való kapcsolatát segítették elő. Ugyancsak a Delhaes-gyűjteményben van még egy díszes tok, de ebben csak a legutóbb említették azonos rendeltetésű két túszerű számszám maradt; a többinek a helye üres. — *Harsányi Pál*: *A Nemzeti Múzeum éremtárából*. Az éremtár két önálló csoportra oszlik: görög, római, bizánczi, barbár, osztrák pénzek, emlékérmek, plakettek, zsetonok és bárczák csoportjára, míg a másik csoportban hazai és külföldi (az osztrák kivételével) középf- és újkori pénzek (papírpénzek is) vannak. Utóbbi magyar és erdélyi darabjainak a száma meghaladja a 32.000-et s így e nemben a leggazdagabb a világon, mint az természetes is. Újabb gyarapodásából legfontosabb a bácsi Árpád-kori magyar denárlelet, mely a korponai lelettel a Corpus Nummorum Hungariae (C. N. H.) első füzetének egy részét teljesen megváltoztatja. A továbbiakban ezeket a változásokat ismerteti s közben reflektál a pénzkibocsátás időközére s a lucrum cameraeival kapcsolatos kérdésekre. A füzetet a *Nemzeti Múzeum régiségértára 1914. évi gyarapodásának felsorolásából* az első közlemény s *tiszviselőinek 1916. évi jegyzéke* zárja be. A felsorolás a művelődési korok rendjében történik, itt-ott képek kíséretében. Bizonyos, hogy némely tárgy nem lesz örökké abban a csoportban, a hol most szerepel. A szerzemények között talán számban is, a rájuk fordított költség szempontjából mindenesetre olyan tárgyak vezetnek, melyek gyűjtésének feladata a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeumok körébe tartozik; ha ezt méltóztatnának belátni, a régiségértárnak felpanaszoltan kevés javadalmából akkor több jutna azoknak a feladatoknak az elvégzésére, a melyek csak az övéi s a melyeket a másik két múzeum semmi esetre sem végez el. Ha azonban a régiségértár is elhanyagolja őket, majd küldenek a németek vagy az osztrákok tudományos expedíciót azok elvégzésére. Milyen nagy *nemzeti* dicsőség lesz az!!

Magyar Figyelő. 1918. 6. sz. *Négyesy László*: *Zrinyi a költő*. Születésének háromszázados évfordulója alkalmából politikai, katonai és irodalmi pályafutását jellemzi. — *Rácz Dezső Károly*: *Woodrow Wilson*. Az Amerikai Egyesült-Államok elnökének egyéniségét jellemzi s az amerikai háborús politika céljaira törekszik világot vetni. — *Siklóssy László*: *Az új gazdagok*. A XV. század folyamán hirtelen meggazdagodott Thurzó-családnak a tudományok és művészetek iránti szeretetét jellemzi.

7. sz. *Szádeczky K. Lajos*: *A brassói csata*. A német hadsereg harczi babérait dicsőítő irodalommal szemben a magyar honvédség hadi szerepét igyekszik érvényre juttatni.

9. sz. *Podhruczky György*: *Déltirol nemzetiiségi viszonyainak fejlődéstörténete*. Megállapítja, hogy a déltirol román elem sem fajilag, sem nyelviileg nem olasz eredetű s így az irredenta nincs megindokolva.

Magyarország. 1918. 207. sz. *Mados György*: *Az első udvari bál Buda várában*. Zsigmond magyar királynak 1396-ban a szövetséges francia, német és velencei hadak vezérei tiszteletére rendezett ünnepélyeit írja le. — 223. sz. *Móricz Pál*: *Az 1871. évi honvédség méltatása*. A m. kir. honvédség váci táborozása és hadgyakorlatai alkalmából a király elismerését és az akkori lapok erre vonatkozó méltányló cikkeit közli.

Magyar Paedagogia. 5—6. *Szelényi Ödön*: *A reformatio emlékünnepeinek paedagogiai értékű irodalmából*. Szöbakerülő munkák: *Podmaniczky T.* (A reformáció neveléstörténeti jelentősége), *Mikulik J.* (A gömői ág. h. ev. esperesség tört.), *Payr S.* (A soproni ev.

egyházközség tört.), könyve és a gothai kiadvány: Die Reformation und ihre Wirkung in Ernestianischen Landen. — *Waldapfel János*: *Pedagógiai olvasmányok*. Mintaszerű pontossággal veszi át Weszely Ödön kiadványának minden egyeslapját. A könyvnek sok a hiánya és különösen mindennemű akribia szempontjából esik súlyos kifogás alá.

7. *Hellebrant Árpád*: *Paedagogiai repertorium*. A történelem módszertana 29, a nevelés története 170 pontban van képviselve.

Nagyság. 1918. 30. sz. *Váradi Antal*: *Petőfiné testvéri szózata* címekkel közli Szendrey Júliának a »Hivatalos Közlöny» 1849-ik 74. számában megjelent »Testvéri szózat«-át Magyarország hölgyeihez, melyben a nőket felszólítja, hogy segédkezet nyújtsanak a honfiaknak, a kik a haza szabadságáért küzdenek.

Neues Pester Journal. 1918. 181. sz. p. i.: *Artur Görgei im Exil*. Görgey Istvánnak Görgey Artúr a számúzetésben címen a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent művének ismertetése. — 197. sz. *Kulka Albert*: *Ein Gödöllőer Gedenktag*. Mária Teréziának 1751-ben tett gödöllői látogatásáról, fogadtatásáról s a házigazda, herceg Graslalkovich által rendezett ünnepélyekről közöl adatokat.

Numizmatikai Közlöny. XVII. évf. 1918. I—II. füzet. *Lyka Károly*: *Új magyar emlékérmék*. Esső Erzsébet magyar plakettművésznő néhány alkotásának elismerő méltatása és a művészi kritika szempontjából való elemzése négy képmelléklettel. — *Plank Sándor*: *1767. évi magyar féldenárok*. A selmeczbányai főkamaragrófi hivatal és a körmöczbányai pénzverde levelezésének eredményét közli, az 1767-es kisebb súlyú és nagyságú rézdenárokról, mely szerint a kérdéses pénzek Bécsben verték »nem ugyan egész, hanem féldenároként és csak mérsékelt, 6000 frt összegben.« Ezeket azonban a forgalomban egész denároknak tekintették, mert sem a nagyközönséget, sem az érdekelt hivatalokat nem értesítették ezen féldenárok veréséről. — *Gohl Ödön*: *Weszely József*. A magyar érmészet úttörő bajnoka halálával 80 éves, doktorrá avatásának 110 éves évfordulója esztendejében a füzet mellékletül adja olajfestményű arczképének másolatát, pár kegyeletes szóban adózva emlékének s néhány kisebb adattal egészítve ki a Num. Közl. 14. évf.-ban megjelent életrajzát. — *Faludy Géza*: *Magyar orvosok újabb emlékérméi*. A Num. Közl. X. évf. (1911.) I. füzetében »Magyar Orvosok Emlékérméi« cz. alatt Gohl Ödön a hazai vonatkozású orvosi emlékérméknek 77 fajtát sorolta föl. Ezt itt Faludy 62 új fajjal egészíti ki. — *Szentgáli Károly*: *A pénzverés időtartama az Árpádok korában*. Plank Sándornak a Num. Közl. XVI. évf. III—IV. füz.-ben megjelent véleményével szemben a XII. századi műhelyviszonyokra s a kézi-verés gyakorlati lehetőségeire hivatkozva azt vitatja, hogy 60 verőmester 8 hét alatt (= 48 munkanap) 318.000 drb napi teljesítménnyel az egész évi kontingenst elkészíthette. Azt teszi fel, hogy a munkát a pénzbeváltás megindulása előtt három héttel kellett megkezdeni s az egész fémmennyiségnek körülbelül egyharmadrésze tartálékból fedeztetett. Ezután a középkori pénzverés technikájára vonatkozó tapasztalatból szerzett észleleteit közli. — *Hóman Bálint*: *Az Árpádok pénzverés adminisztrációjához*. Igazat ad Planknak abban, hogy a XII. században nagyobb volt a pénzverő munkások száma, mint Szentgáli hiszi. Az akkori pénzverési adminisztratio ismertetése után Planktól eltérőleg arra az eredményre jut, hogy »nem a munkások és munkanapok, hanem csak a munkások számanak sokszorozásával fogunk a való állapotoknak megfelelté képet kapni«. — *Balogh Albin*: *Helyreigazítás Hóman Bálint megjegyzéseire* s utána

Hóman Bálint: Végszó az előző füzetben megindult polémia folytatása és befejezése. — *Lauringer Ernő*: Sopron szabad királyi város emlékérméi. A város nagy történeti multjának rövid áttekintése után 44 fajta emlékérmét állítja össze Sopron városának. A vármegyei vonatkozásuakra nem terjeszkedik ki. — *Harsányi Pál*: Adatok a C. N. H. III. kötetéhez. (X. közl.). Folytatolagos közlés és befejezése Miksa pénzeinek. A H—S jegyű tallértypussal kapcsolatban röviden megemlékezik a kassai pénzverdéről (219. sz. a.). Azután áttér Rudolf vereiteire. 249. és 250. sz. a. igen ritka körmöczi hármas- és kettős tallérjának képét adja. Körmöczi ezüstforintjainak első típusa fejezi be a közleményt. — *Neubauer Zoltán*: Háborús szükségpénzeinkről. Ismerteti a szükségpénzek létrejöttének okát. Betűrendben felsorolja hazánk azon helységeit, melyekben szükségpénzeket bocsátottak ki s erről pozitív adatai vannak. Megemlíti, hogy a kibocsátók a büntetéstől való félelem miatt néhol megsemmisítették és letagadták kiadványaikat. Azután elmondja, a mit egyes meglevő kiadványokról tud. Érdekes adatokat mond el a szibériai magyar hadifoglyok szükségpénzeiről. »A tiszték ugyanis minden hónap elsején nagyobb névértékű orosz bankókban kapták járandóságukat, aprópénz egyáltalán alig került a kezükbe. Az egymás közötti pénzforgalom rendszeresítése céljából azután 200—300 rubel deponálása mellett 5, 10, 20, 50 és 100 kopeket megfelelő névértékű aprópénzeket. hoztak forgalomba három tisztnek garantálva és aláírása mellett. A pénzek mindegyike külön kézzel lett rajzolva és írva, magyar szövegűek voltak és egész kivitelük igen izléses volt. Sajnos, hogy ezen pénzeknek, úgy látszik, csakis az emléke fog fennmaradni, hacsak hazakerülő foglyaink körében nem akadunk még ehhez hasonló történelmi documentumokra.« — *Frey Imre*: Weszerlére vonatkozó feljegyzések Erdi János kéziratában. Arról világosít fel, hogy Weszerle természeti tábláit Miskovics Mózes véste. — *Finály Gábor*: Nikkelpénzeink kopásáról. Táblázatban mutatja be mérések alapján a magyar és osztrák 20 filléreseknél a forgalomban történt súlybeli és vastagságbeli kopását. Az osztrák vereteknél a súlyvesztéség a nagyobb, a magyaroknál a vastagság kopása. Mindkettőt a pénz képe magyarázza. — *Különfélek* rovatában a székesfehérvári és debreczeni múzeum utóbbi szaporodását kapjuk. — *Irodalom* rovata Hóman Bálintnak »A XIV. századi aranyválság« cz. tanulmányát (Fejérpataky-Emlékkönyvből), R. von Höfken: Weiheimünzen cz. művét és L. Ruzicka: Inedita aus Moesia inferior cz. cikkét (Wien, Num. Zeitschr.-ből) ismerteti.

Nyugat. 15. szám. *Boross László*: Marczali Henrik: Világpolitika és világgazdaság cz. könyvét bírálja. Hibás szempontot tulajdonít a műnek, különösen Magyarországnak a Nyugathoz való csatlakozásának megfogalmazásában. — 19. sz. *Raab Andor*: A cionismus a világháborúban cz. alatt független palesztinai zsidó állam kialakulásának kérdésével foglalkozik; az angolok, hirdetett elveik alapján, kénytelenek ezt elősegíteni, hogy így is útját állják a németek keleti terjeszkedésének.

Ország-Világ. 1918. 31. sz. *Markó Miklós*: A krasznahorkai vár és uradalom új gazdái. A vár és az Andrássy-családra vonatkozó történeti adatok. — 33. sz. *Kollaritsné Iker Anna*. Habsburg-várak. Svájcban. Azon várakra vonatkozó adatok, a honnan a Habsburgok nevöket kapták.

Pester Lloyd. 1918. 210. sz. *Liebesbriefe des alten Kossuth*. Részlet az Esztendő szeptemberi füzetében megjelent levelekből.

— 235. sz. *Leopold Lajos : Von Pobjedonoszew bis Masaryk*. Részlet a Bp. Szemle októberi füzetében megjelent »Magyarország keleti frontja« című cikkéből. — *Steiner-York Henrik : Woodrow Wilson im Weltkrieg*. Wilson szerepéről. — 246. sz. *Wertheimer Ede : Das Freundschaftstum Eötvös-Montalembert*. Concha Győző munkájának ismertetése.

Siebenbürg-Deutsches Tageblatt. 1918. 13622. sz. *Schlossar Antal : Die Törzburg*. A királynak ajándékozott Törcsvárra vonatkozó történeti adatok, a »Fremdenblatt«-ból átvéve.

Temesvári Hírlap. 1918. 156. sz. *Serviának leírása*. Az akkori Szerbiának a Magyar Kurir 1788-iki évfolyamából átvett leírása. E leírás abból az alkalomból jelent meg, hogy Ausztria a török háborúra készülődött. — 185. sz. *61-esek a háborúban*. A 61-es hadi emlékkönyv ismertetése.

Vasárnapi Ujság. 31. szám. *II. Miklós czár*. A szerencsétlen fejedelem pályájának jellemzése. — 32. szám. *Petőfi Istvánné*. Megemlékezés halála alkalmával. — 34. szám. *Foch tábornok*. Az ellenség kiváló vezérének életrajza és jellemzése. — *Munkácsi Mihály* tartózkodása Török-Bálinton ; eddig ismeretlen adatok. — 35. szám. *Gyöngyössi László* : Csengey Gusztáv : Fogoly lengyel cz. híres költeményének keletkezése. Nem az 1863-iki lengyel szabadságharcz, hanem az 1862-iki provisorium volt e vers ihletője. A költő 1862. szept. 27-én írta. — Minden szám végén : *A háború napjai*. (Folyt. rovat.)

Világ. 1918. 204., 206., 209. sz. *Supka Géza : Kossuth Lajos állítólagos naplója és Metternich kancellárnak ahhoz fűzött széljegyzetei*. Kossuth 1837-ben fogságában naplójegyzeteket készített, melyeket Metternich parancsára elvettek tőle. Metternich ezeket a nyolcz napról szóló jegyzeteket magához vette s tanulmányozta és széljegyzetekkel látta el. Supka ezeket közli.

Tárcza.

Janus Pannonius halála napja.

Az 1471-iki összeesküvés után Mátyás kegyelmesnek mutatta magát és decemberben úgy látszott, hogy többé nem kell erőszakos eszközökhöz nyúlnia, hogy országában a belső békét fönntarthassa, alattvalói hűségét magának biztosítsa. Pár hónapra rá tapasztalta, hogy reményében csalódott. Ekkor azután kíméletlenül lépett föl a megnyugodni nem akaró ellenfelekkel szemben. Vitéz, az esztergomi érsek szigorú fogságba került s ugyanez a sors várt volna ennek unokaöcscsére, Csezmiczei Jánosra, de neki sikerült elmenekülnie. 1472 márczius 24-én Mátyás még abban a véleményben volt, hogy a pécsi püspök Németországba megy és Ernő szász választót, Albrecht szász herceget arra kérte, fogassák el a püspököt, ha területükre ér.

A pécsi püspök azonban akkor már a halálra s nem a menekülésre gondolt.

Utóda, Zsigmond püspök, egy alkalommal megjelent a pécsi káptalan előtt s elmondta, hogy mikor boldog emlékezetű előde ebből a világból elköltözött, akkor ő mint fiatal ember tanulmányi célokból olasz földön tartózkodott, pedig szeretné tudni János püspök elhúnytának évét és napját; kérte is a káptalant, adjon neki erről fölvilágosítást. Unde nos, mondja a káptalan egy formulás könyvben megmaradt oklevelében, melyet Iványi Béla adott ki a Történelmi Tár 1904-iki évfolyamában, *habito prius diligenter scrutinio, quemadmodum ex inventariis et annualibus ecclesie nostre, denique fide digna certorum fratrum nostrorum contestatione et recenti memoria deprehendimus, memoratus dominus Johannes episcopus anno salutis millesimo (!) quingentesimo septimo, vigesima septima mensis Martii in arce Medwe, dicioni huius regni subiecta diem clausit supremum, cuius tandem corpus ad nos usque delatum sarcophago lapideo honorifice est reconditum, in cuius tandem et futuram memoriam tumulus suus certis epigrammatum versibus, locum, diem et annum transitus sui, modo pretenso continendo, mirifice cernitur adornatus.*

Mivel alig tehetjük föl, hogy a másolás hibás, a formulás könyv tollhibájának, elnézésének kell vennünk a szövegbe csúsztott rossz keltezését. Nyilvánvaló, hogy Zsigmond pécsi püspökségének ideje sem engedi meg, hogy 1507 lehessen a helyes évszám. A szöveg szerkezetét tekintve úgy látszik, a hónap és a nap helyesen vannak írva, míg az évszám nyilvánvalóan téves és helyébe millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo teendő.

Janus Pannonius tehát *1472 márczius 27-én halt meg* Medvevárban. Teste azonban nem sokáig pihent egyházmegyéjén kívül, hanem, talán Mátyás halála után, püspöksége székhelyére vitték, hol feltűnő szépségű síremléket is állítottak neki; ezen, költőhöz illően, versekkel magasztalták s a versekben halála helyét, évét és napját is pontosan megőrizték a későbbi nemzedék számára.

Srs.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1918. évi szeptember hó 14-én d. u. 5 órakor tartott rendkívüli ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gombos F. Albin, dr. Hóman Bálint, dr. Morvay Győző, dr. Reiszig Ede, dr. Bártfai Szabó László, dr. Szentpétery Imre és Tagányi Károly ig. vál. tagok és Baranyay Béla titkár mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitja, előadja a rendkívüli vál. ülés összehívásának mellőzhetetlenségét és a jegyzőkönyv hitelesítésére Tagányi Károly és dr. Dóry Ferencz ig. vál. tagokat kéri fel.

48. Elnök bejelenti, hogy dr. Lukinich Imre társulati főtítkár, pozsonyi egyetemi tanárrá történt kinevezése folytán lemondott főtítkári tisztségéről s a lemondó levélnek a titkár által történt felolvasása után a lemondott főtítkárnak a Társulat érdekeiért mindig fáradozó szeretetét és lelkes buzgalmát kiemelve javasolja, hogy az ig. választmány a lemondást a fennforgó ok miatt vegye tudomásul; a főtítkári tisztség betöltését pedig tűzze ki valamelyik következő rendes választmányi ülés napirendjére.

A választmány a lemondást elfogadja, dr. Lukinich Imre volt főtítkárnak a nehéz viszonyok közt teljesített lelkes és ügybuzgó működéséért őszinte meleg köszönetét fejezi ki, ezt jegyzőkönyvileg megörökíti s erről dr. Lukinich Imre volt főtítkárt jegyzőkönyvi kivonatban értesíteni, a megüresedett főtítkári tisztség betöltését pedig a decemberi rendes ig. vál. ülés napirendjére — a meghívón leendő szabályszerű jelzése mellett — kitzúzni határozta.

49. Elnök előadja, hogy mivel az Ügyrend 23. §-a szerint: »kifizetéseket a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület és a m. kir. Postatakarékpénztár csakis az elnök, illetőleg az ügyvezetéssel meg-

bizott alelnök aláírásával s a főtitkár és a pénztárnok ellenjegyzésével ellátott szabályszerű utalványokra teljesíthet, a főtitkári állás megüresedésével felmerült annak szüksége, hogy a hiányzó ellenjegyzés foganatosítására a titkár hatalmaztassék fel; javasolja tehát, hatalmazza fel a választmány az Alapszabályok 27. §., illetőleg az Ügyrend 23. és 31. §-ai alapján Baranyai Béla titkárt arra, hogy úgy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél, valamint a m. kir. Postatakarékpénztárnál, nemkülönben a Thaly-alapítványt kezelő Magyar Földhitelintézetnél lévő folyó- és letétszámla felett való rendelkezéseknél az ellenjegyzést végezhesse.

Az igazgató választmány a felhatalmazást Baranyai Béla társ. titkárnak a fenti értelemben megadja s erről az érdekelt három intézetet értesíteni határozza.

50. Ezután az »Ifjúsági Könyvtári Intéző Bizottság«-ba kiküldendő szakbírálatok ügyében a vall. és közoktatásügyi ministerhez tett jelentésről;

51. az Athenaeum három rendbeli nyomdai áremeléséről s ezzel kapcsolatban az esetleges tagdíj-emelésről s ez ügyben bizottság kiküldéséről;

52. az »Ujságpapir Központ« értesítéséről;

53. a társulatközi értekezleten megállapított 120 kor. írói tiszteletdíj fenntartásáról;

54. a vall. és közoktatásügyi min. 2000 kor. adományáról; és

55. a »Turáni Társaság« meghívásáról határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla s. k., titkár.

Dr. Csánki Dezső s. k., elnök.

Hitelesítjük: *Tagányi Károly* s. k., ig. vál. tag.

Dr. Dóry Ferencz s. k., ig. vál. tag.

F1922/23-130

A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM 1917-BEN

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

HELLEBRANT ÁRPÁD

MELLÉKLET A »SZÁZADOK« 1918. ÉVI FOLYAMÁHOZ

BUDAPEST
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA
1918.

A történeti repertorium 1917. irodalma ez évben a mult évinél is kisebb terjedelmű. A toll helyett a kard működik. A békés munkásságot a csata zaja foglalja el. Így a nagyobb munkálkodást a M. T. Akadémiánál és a Történelmi Társulatnál találjuk.

Az anyag beosztása megfelel a tavalyinak. Annyiban van változás, hogy a magyar történeti részben a jog- és alkotmánytörténetet is felvettem.

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet. 1—25.
2. Segédtudományok. 26—32.
3. Összefoglaló munkák. 33—44.
4. Óskor.
5. Keleti népek ókori története. 45—50.
6. Görög történet. 51—62.
7. Római történet. 63—79.
8. A középkor és újkor története országok szerint rendezve. 80—216.
9. 1914/17. világháború. 217—383.
10. Egyháztörténet. 384—427.
11. Művelődéstörténet. 428—437.

II. Magyar történet.

1. Történetírás. 438—478.
2. Történet általában (politika, nemzetgazdaság mellőzéseivel). 479—506.
3. Részletes történet 1301-ig. 507—514.
4. 1301—1526. 515—531.
5. 1527—1711. 532—578.
6. 1712—1849. 579—620.
7. 1850-től napjainkig. 621—702.
8. 1914/17. világháború. 703—774.
9. Jog- és alkotmánytörténet. 775—787.
10. Művelődéstörténet. 788—872.
11. Egyháztörténet. 873—938.
12. Hadtörténet. 939—971.

13. Megyék, városok stb. 972—1061.
14. Genealogia, családtörténet. 1062—1074.
15. Régészet. 1075—1097.
16. Éremtan. 1098—1105.
17. Diplomatika, címertan, pecséttan, kortan. 1106—1134.

Rövidítések magyarázata. Helykimélés szempontjából a lapok és folyóiratok címeit rövidítve adjuk. M. = magyar. Sz. = Szemle, Ért. = Értesítő, Füz. = füzetek. Egyéb rövidítések a következők:

Alkotm. = Alkotmány.

Az Ujs. = Az Ujság.

B. H. = Budapesti Hirlap.

EPhK. = Egyetemes Philologiai Közlöny.

Kereszt. Magv. = Keresztény Magvető.

M—g. = Magyarország.

M. H. = Magyar Hirlap.

P. H. = Pesti Hirlap.

P. Ll. = Pester Lloyd.

P. N. = Pesti Napló.

Vas. Ujs. = Vasárnapi Ujság.

Vjesnik = Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva.

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet.

1. *Balle Lajos*. Dr. Hoernes Móricz. 1852—1917. Arch. Ért. 37. köt. 210—213. l.
2. *Bie, Oskar (Berlin)*. Johann Joachim Winckelmann. Siebenb. Deutsch. Tagebl. 13423. sz.
3. *Blau Lajos*. Graetz Henrik. Egyenlőség 30., 31. sz.
4. *Czakó Ambró*. E. B. Tylor. 1832—1917. Husz. Száz. 35. köt. 235—238. l.
5. *Dékány István*. Lamprecht tanítása a historismusról. (Jegyzet a modern történelemírás jellemzéséhez.) Századok. 260—265. l.
6. *Dékány István*. A történelmi cultura eszméj Nietzsche korában. (Jegyzetek a történelem társadalomkulturális szerepének kérdéséhez.) Bp. Sz. 171. köt. 245—274. l.
7. *Divéky Adorján*. Krzyżanowski Szaniszló. 1865—1917. Tört. Sz. 223. l.
8. *Dubnow Simon*. Az ujkori zsidó történetnek főbb irányai. Zs. Sz. 17. 18. sz.
9. *Fehér Géza*. Megjegyzések a Theophanes Continuatus néven ismert történeti mű keletkezéséhez. EPhK. 27—37. 288—296. l.
10. *Fest Sándor*. Lengyel történettudományi szemle. Tört. Sz. 83—87. l.
11. *Fijalek, J.* Bartolo de Sassoferrato. 1916. — Ism. *Fest Sándor*. Tört. Sz. 85. l.
12. *Fogarasi, B.* Das Prinzip der Ergänzung in der Geschichtslogik. 1916. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 202. l.
13. *Gesztesi Gyula*. Svédországi Krisztina emlékiratai. Uj Idők 12. sz.
14. *Hashagen, Justus*. Diltheys Studien zur Ideengeschichte. 1915. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 201. l.
15. *Keller Imre*. Középkori Krónikások. Tört. Sz. 78—83. l. (Gombos Albin gyűjteményéről.)
16. *Klein Miksa és Molnár Ernő*. Abraham Ben David mint történetíró. M. Zs. Sz. 52—62. l.
17. *Molden Ernő*. Dove Alfréd. Tört. Sz. 122. l.
18. *Morley John*. Tanulmányok. Ford. Tarnai János. 1916. — Ism. *Rácz Lajos*. EPhK. 364—366. l. — *M. N. Századok* 371—373. l.
19. *Münz, Sigmund*. Zu Theodor Mommsens hundersten Geburtstag. P. Lloyd 296. reg. sz.

20. *Nagy József*. Taine pályakezdése. Népművelés 20—29. 117—125. l.
21. *Nagy József*. Taine műve a jelenkori Franciaország kialakulásáról. Tört. Sz. 5—35. l.
22. *Simmel, Georg*. Das Problem der historischen Zeit. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 102. l.
23. *Szegedy Rezső*. Novaković Stojan 1842—1915. Tört. Sz. 124—126. l.
24. *Vári Rezső*. Történeti intézetek Rómában. 1916. — Ism. *Czebe Gyula*. EPhK. 297. l. — *Gyulai Ágost*. Paedag. Ért. 4. sz. — *n. M. Középk.* 43—45. l. — *Buday Árpád*. Dolgozatok az Erdélyi Múz. rég. tár. 1916. 2. sz.
25. *Zwei deutsche Geschichtsschreiber*. (Mommsen u. Sybel.) Siebenb. Deutsch. Tagebl. 13422. sz.

2. Segéd tudományok.

V. ö. I. 109.

26. *Gárdonyi Albert*. A középkori latin írás rövidítési rendszere, Fejérvataky-emlékkönyv 138—158. l.
27. *Grotefend, H.* Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters u. der Neuzeit. 4. Aufl. 1915. — Ism. *Szentpétery Imre*. Tört. Sz. 94. l.
28. *Hodinka Antal*. A római levéltárak és könyvtárak ismeretése. Útmutatóul a római levéltárakban és könyvtárakban való kutatásokhoz. — Az eddig végzett buvárlatok eredményeinek összefoglalása. — A reájuk vonatkozó irodalom felhasználásával és saját tanulmányai alapján. I. rész. Levéltárak. Budapest, 1917. Stephaneum. 8-r. 159 l. (Különnyomat Bossányi Á. Regesta Supplicationum I. köt.-ből.)
29. *Jacobsthal, W.* Mondphasen, Osterrechnung und ewiger Kalender. 1917. — Ism. *Goldziher Károly*. Paed. Ért. 5. sz.
30. *Mahler Ede*. Naptárunk újjáalakítása és a husvét-kérdés. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 24. köt. 7. sz.) Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 40 l.) 1 K. 50 f. (Kivonata Akad. Ért. 18—34. l.)
31. *Mahler Ede*. Ókori chronologiai kutatások. 1915. — Ism. *F. Gy. Századok* 178. l.
32. *Mahler, Eduard*. Handbuch der jüdischen Chronologie. 1916. — Ism. *Ginzel K. F.* Deutsche Lit. Ztg. 16. sz.

3. Összefoglaló munkák.

33. *Adler Frigyes*. Az 1789-es és az 1914-es eszmék. Szocializmus X. 110—123. l.
34. Anonymi descriptio Europae orientalis. 1508. Ed. O. Górká. Cracoviae. 1916. — Ism. *Fest Sándor*. Tört. Sz. 83. l.
35. *Debidour, A.* Histoire diplomatique de l'Europe depuis le congrès de Berlin, jusqu'à nos jours. — Ism. *Pethő Sándor*. A fegyveres béke címmel. P. N. 27. sz.

36. *Finke, Heinrich*. Der Gedanke des gerechten und heiligen Krieges in Vergangenheit und Gegenwart. 1915. — Ism. *Fogarasi Béla*. Tört. Sz. 201. l.
37. *Fraknoi, Wilhelm*. Kritische Studien zur Geschichte des Dreibundes. 1882—1915. Budapest, 1917. Kilián. (8-r., 297 l.) 9 K.
38. *Germanus Gyula*. Turanismus és a történelem. Tört. Sz. 380—384. l.
39. Der Islam und seine modernistischen Störungen. Kelet Népe 4—5. füz. 51—62. l.
40. Magyar és világtörténelmi nevezetesebb események naptára iskolai és magánhasználatra. Debreczen, Csáthy F. 1917. (8-r. 227 l.) 5 K. 20 f.
41. *Paikert, Alois v.* Der turanische Gedanke. Turán. 182—191. 291—301. l.
42. *Pejacsevich, Gr. Theodor*. Südslawische Probleme. Kelet Népe 10. füz. 40—52. l.
43. *Strzygowski, Joseph*. Altai, Iran und Völkerwanderung. — Ism. *Auner Mihály*. Tört. Sz. 343—353. l. — *Supka Géza*. Husz. Száz. 35. köt. 456—459. l.
44. *Szádeczky-Kardoss Lajos*. Magyarrokon népek a Kaukázusban. Turán 177—182. 301—311. 369—373. l.

4. Őskor.

V. ö. 1086. 1089.

5. Keleti népek ókori története.

V. ö. 8. 62. 74. 435. 1087.

45. *Blau Lajos*. Zsidó katonák az ókori birodalmak hadseregeiben. Mult és Jövő 33. l.
46. *Cholnoky Jenő*. A kínai művelődés kezdetei. Turán. 267—290. l.
47. *Medvei Mária*. Az egyiptomiak halottas tisztelete és halottas szobrocskái. (Értekezések a kelet ókori népeinek történetéből. 1. sz.) Budapest, 1917. Franklin ny. (8-r. 99 l.) 5 K.
48. *Pataky Arnold*. A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában. (Kivonat.) Szt. Istv. Akad. Ért. 116—125. sz. 194—207. l.
49. *Tarczai Andor*. A sziddimvölgyi csata. Ev. Szaklap 141—161. l.
50. *Varga Zsigmond*. Az ókori keleti népek művelődéstörténete. 1915. — Ism. *György János*. Husz. Száz. 35. köt. 79. l.

6. Görög történet.

V. ö. 9.

51. *Aly, Wolfgang*. Anytos, der Ankläger des Sokrates. 1913. — Ism. *Heinlein István*. Tört. Sz. 104. l.

52. *Bódiss Jusztin.* Athéni hölgyek toalettja ezelőtt harmadfélezer évvel. Komáromi Lap. 38—47. sz.
53. *Dyerup, Engelbert.* Aus einer alten Advokatenrepublik. Demosthenes und seine Zeit. 1916. — Ism. *Maléter István.* Husz. Száz. 36. köt. 333—337. l. — *Gyomlay Gyula.* EPhK. 230—240. l.
54. *Grosschmied Béni.* Az intestát örökösödési rend Solon törvényeiben. (Részlet.) Akad. Ért. 521—540. l.
55. *Heinlein István.* Az archoni állások betöltésére vonatkozó 487/6-iki törvény. Fejérpataky-emlékkönyv 159—185. l.
56. *Jakab János.* A hadifoglyokkal való bánásmód a görögöknél. Tekintettel az ókori nemzetközi és hadijogra. Budapest, 1917. Apostol ny. (8-r. 65, 1 l.)
57. *Kahrstedt, H.* Staatsrechtliches zum Putsch von 411. — Ism. *G. P. Tört. Sz.* 364. l.
58. *Leonis imperatoris* Tactica. Ad librorum MSS. fidem edidit, recensione Constantiniana auxit, fontes adiecit, praefatus est R. Vari. Tomus I. Prooemium et constitutiones I—XI. continens. (Sylloge Tacticorum Graecorum Vol. III.) Budapestini, 1917. Akademia. (4-r. XXXIX, 322 l.) 50 K.
59. *Schwenn, Friedr.* Die Menschenopfer bei den Griechen u. Römern. 1915. — Ism. *Lajti István.* EPhK. 58—60. l.
60. *Stern, E.* Solon u. Peisistratos. 1913. — Ism. *Heinlein István* Tört. Sz. 103. l.
61. *Swoboda, H.* Die ätolische Komenverfassung. — Ism. *G. P. Tört. Sz.* 366. l.
62. *Szabolcsi Lajos.* Athén és Jeruzsálem. (Az ókori zsidó népéletből.) Egyenlőség 29. sz.

7. Római történet.

63. *Birt, Theodor.* Römische Charakterköpfe. 2. Aufl. 1916. — Ism. *Schröder Imre.* EPhK. 166—168. l.
64. *Birt, Th.* Novellen u. Legenden aus verklungenen Zeiten. 1916. — Ism. *Révay József.* Tanáregyl. Közl. 50. évf. 517—519. l.
65. *Blumenthal, Friedr.* Die Autobiographie des Augustus. — Ism. *G. P. Tört. Sz.* 368. l.
66. *Geréb József.* A római kultúra legjelentősebb vonásai. (Kultúra és tudomány, 22.) Budapest, 1917. Franklin t. (8-r. 169 l.) 2 K. 80 f. — Ism. *Gaál László.* EPhK. 572. l. — Vas. Ujs. 21. sz.
67. (*Gigante, S.*) Compendio della storia dell' Impero Romano. Fiume, 1917. Mohovich. (8-r. 21 l.)
68. *Groag, Ed.* Beiträge zur Geschichte des zweiten Triumvirats. 1914. — Ism. *Heinlein István.* Tört. Sz. 203. l.
69. Haditudósítók a régi Rómában. Vas. Ujs. 21. sz.
70. *Hartmann, L. M.* Das Latinerbündnis des Sp. Cassius. — Ism. *G. P. Tört. Sz.* 367. l. V. ö. még 79.
71. *Kolbe, W.* Der zweite Triumvirat. — Ism. *G. P. Tört. Sz.* 368. l.
72. *Kornemann, Ernst.* Zur altitalischen Verfassungsgeschichte. 1914. — Ism. *Heinlein István.* Tört. Sz. 203. l.

73. *Laky Vilmos*. A modern harczászat ősfarmája Caesar alesiai csatájában. Alkotmány 312. sz.
74. *Martin Aurél*. A római kormányzás Judeában K. u. 6—66. Temesvár, 1916. — Ism. *Pataky Arnold*. Religio 307—310. l.
75. *Révai József*. Nero fákljai. 1915. — Ism. *Láng Nándor*. Berl. Phil. Wochenschr. 9. sz.
76. *Rosenberg, Arthur*. Studien zur Entstehung des Plebs. 1913. — Ism. *Heinlein István*. Tört. Sz. 104. l.
77. *Schultz, O. Th.* Das Wesen des römischen Kaisertums der ersten zwei Jahrhunderte. 1916. — Ism. *Finály Gábor*. EPHK. 148—150. l.
78. *Soltau, W.* Der Ursprung der Diktatur. — Ism. *G. P.* Tört. Sz. 366. l.
79. *Soltau, W.* Das sogenannte Latinerbündnis des Sp. Cassius. — Ism. *G. P.* Tört. Sz. 368. l. V. ö. még 70.

8. A középkor és újkor története országok szerint rendezve.

- ALBÁNIA.** 80. *Jaković, Luigi*. Albanier, Griechen und Bulgaren. Kelet Népe 8. 9. füz. 39—48. l.
81. *Thallóczy, Ludwig*. Illyrisch-albanische Forschungen. 1916. — Ism. *Gárdonyi Albert*. Századok 497—499. l. — *Weigand G.* Lit. Zentr. Bl. 26. sz. 644—646. l. — *Loserth J.* Hist. Ztschr. III. Folge. 22. pd. 514—516. l.
- ANGOLORSZÁG.** 82. *Anadoli*. Angol levelek. Bp. Sz. 170. köt. 218—229, 408—436 l.
83. *Gesztesi Gyula*. Lady Morgan emlékiratai. Uj Idők 30. sz.
84. *Gineverné Györy Ilona*. Angolok. 1917. — Ism. *Rózsa Dezső*. Bp. Sz. 171. köt. 478—480. l.
85. *Molden, Bertold*. Englische Diplomatie und englische Politik. P. Ll. 219. reg. sz.
86. *Schiff Péter*. Anglia és Franciaország semlegessége az amerikai polgárháború idejében. 1861—65. Kath. Sz. 866—876. l.
87. *Szendrei Mihály*. Az angol világgazdasági hegemonia. Sopron, Romwalter-ny. (8-r. 90 l.) — Ism. *F. Boda István*. Husz. Száz. 36. köt. 429—431. l.
88. *Szent Imrey György*. Carlyle és a mai Anglia. B. H. 144. sz. V. ö. 122. 294—312. 316. 328. 371. 792.
- AUSZTRIA.** 89. a. Trieszt ostroma hetven évvel ezelőtt. Vas. Ujs. 35. sz.
90. *Bittner, Ludwig*. Chronologisches Verzeichniss der österreichischen Staatsverträge. IV. 1917. — Ism. *Eckhart Ferencz*. Századok 494—496. l.
91. *Bojnićić Ivan*. Zanimiv prilog školstva u bivšoj Krajini. Vjesnik XIX. 161. l.
92. *Braun Róbert*. A délszlávok és a szlovén kérdés kezdetei. Husz. Száz. 35. köt. 193—215. l.
93. *Braun Róbert*. A szlovén nemzeti eszme fejlődése 1848-tól Bleiweis haláláig. Husz. Száz. 35. köt. 289—316. l.

94. *Buza László*. Galiczia autonómiájának kérdése. M. Figy. III. 107—118. l. — V. Gy. megjegyzése. U. o. III. 201—203. l. — *Buza László* észrevétele. U. o. III. 418. l. — V. Gy. megjegyzése. U. o. III. 420. l.
95. *Charmatz, R.* Minister Frh. v. Bruck. 1916. — Ism. *Czóbel Ernő*. Husz. Száz. 35. köt. 286—288. l.
96. *Fournier, August*. Österreich-Ungarns Neubau unter Kaiser Franz Joseph. 1917. — Ism. *Baranyay Jusztin*. M. Kultura II. 724. l.
97. *Gilms, Hermann v.* Familien- u. Freundesbriefe. Herausg. v. *M. Necker*. 1912. — Ism. *Weber Arthur*. EPhK. 672. l.
98. *Hadzsega Gyula*. A galicziai probléma. Kath. Sz. 665—670. l.
99. *Hanslik, Ervni*. Österreich, Erde und Geist. 1917. — Ism. *Szerényi Nándor*. Husz. Száz. 36. köt. 428. l.
100. *Hartley, M.* The man who saved Austria. 1913. — Ism. *Szabó László*. Tört. Sz. 361. l.
101. *Heller, Bernhard*. Grillparzers weltgeschichtliche Weissagung im Lichte unserer Tage. P. Lloyd 240. reg. sz.
102. *Ivrić, Aleksa*. Austrija prema ustanku Srba pod Milošem Obrenovićem. Vjesnik XIX. 137—160. l.
103. *Jenšovský, B.* Politika kurfišta saskétro v Cechach v poslednich letech vlády Rudolfa II. 1913. — Ism. *Ernyey József*. Tört. Sz. 195—198. l.
104. *Landwehr v. Pragenau*. Oesterreich-Ungarn. 1916. — Ism. *Peisner Ignác*. Tanáregyl. Közl. 50. évf. 187. l.
105. *M. E.* Bourbon-pármái Izabella. (II. József első neje.) P. N. 14. sz.
106. *Márki Sándor*. Az Adria a magyar uralom előtt. A Tenger 97—107. 161—174. l.
107. *Márki Sándor*. Az 1849. évi osztrák-országi szövetség felbontása. Bp. Sz. 171. köt. 161—182. 426—443. l. 172. köt. 54—88. l.
108. *Mauks Ernő*. Udvari élet III. Károly korában. Alkotm. 2. sz.
109. *Milošević, Antun*. Stari kotorski arhiv u Zadru. Vjesnik XVIII. 234—264. l.
110. *Molden, Bertold*. Graf Aerenthal. Sechs Jahre äusserer Politik Oesterreich-Ungarns. Stuttgart, 1917. (8-r. 242 l.) 9 M. — Ism. P. Lloyd 319. reg. sz.
111. *Müller-Gutenbrunn, Adam*. Josef der Deutsche. Ein Staatsroman. Leipzig. — Ism. *A—t F.* Siebenb. Deutsch. Tagebl. 13413. sz.
112. *Reinhard, E.* Zwei Denkschriften Karl Ludwigs v. Haller. 1916. — Ism. *Balanyi György*. Tört. Sz. 211. l.
113. *Renner, Karl*. Oesterreichs Erneuerung. 1916. — Ism. *Braun Róbert*. Husz. Száz. 35. kötet. 176—179. l.
114. *Réz Mihály*. A Habsburg birodalom problémája. Magy. Figy. IV. köt. 361—368. l.
115. *Smolka, Stanislaw*. Dziennik Franciszka Smolki 1848—1849. Krakow. 1913. — Ism. *Divéky Adorján*. Tört. Sz. 359—361. l.
116. *Strohal, A.* Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599. Vjesnik XIX. 78—116. l.

117. *Székely Béla*. Külpolitikánk mûhelye. (A bécsi külügyminiszterium.) Vas. Ujs. 44. sz.
118. *Walcher, Alfr. Ritter v. Burg Kreuzenstein an der Donau*. Wien. — Ism. *Varjú Elemér*. Arch. Ért. 37. köt. 250—261. l.
119. *Weisz Miksa*. Sonnenfelsék. Egyenlőség 16. sz.
120. *Wendt, Heinrich*. Schlesien und der Orient. 1916. — Ism. *Gárdonyi Albert*. Századok 499—502. l.
121. *Zolger, Johann*. Der Hofstaat des Hauses Oesterreich. 1917. — Ism. *Marczali Henrik*. P. Lloyd 244. reg. sz. és M. Figy. I. 300—312. l.
- V. ö. 126. 130—134. 325—327. 519. 962. 1130.
- BALKÁN.** 122. *Horváth Jenő*. Balkántörténeti tanulmányok. A balkánpolitika története a római birodalom feloszlásától a bécsi kongresszusig 395—1815. Canning and the Balkan question. A history of the first triple entente 1823—27. (Fejezetek a modern történelemhez. 2. 3.) Budapest, 1917. Kilián. (8-r. 80 l.) 4 K.
123. *Mijatovics Radomille*. The memoirs of a Balkan Diplomatist. — Ism. *Wertheimer Ede*. P. Lloyd 318. reg. sz.
- V. ö. 722.
- BOSZNIA.** 124. *Laszowski, E.* Prilozi za povijest bosanskih porodica. Vjesnik XIX. 117—120. l.
- V. ö. 1115.
- BULGÁRIA.** 125. *Rohonyi Gyula*. A bolgárokról. Turán 40—51. 86—94. 132—136. l. — *Supka Géza*. Archäol. Randbemerkungen. U. o. 322—326. l.
126. *Szabó László*. Bolgár hadjárat az Adria partvidékén. A Tenger 121—127. l.
127. *Markó Miklós*. A bolgár király harminczéves jubileuma. Orsz.-Világ 36. sz.
128. *Strausz, Adolf*. Ferdinand von Bulgarien. Kelet Népe 6. 7. füz. 56—66. l.
129. Új Bulgária. Ferdinand czár uralkodásának 30. évfordulóján. 1887—1917. aug. 14. Budapest, Magy. Hirl. (4-r. 80 l.)
- V. ö. 80. 135.
- DALMÁCZIA.** 130. *Fodor Ferencz*. Dalmácia és a magyardalmát kérdés földrajzának hazai bibliográfiája. A Tenger 413—422. l.
131. *Havass, Rudolf*. Die Reinkorporierung Dalmatiens. P. Lloyd 234. reg. sz. (Külön is 8-r.)
132. *Körbler, Duro*. Dubrovačka republika i zapadne evropske države. Veze Dubrovnika s Napulem, Sicilijom, Francuskom i Španolskom. (Rad Jugosl. Akad. Knj. 214. 165—252. l.)
133. *Nogy, Jos. Drag*. Jedan izvještaj o događajima u Boci Kotorskoj godine 1797. Vjesnik XIX. 21—35. l.
134. *Szabó László*. A Tenger mellék és Dalmácia közép- és újkori történetének forrásai. A Tenger 265—285. 329—341. l.

- DOBRUDZSA.** 135. *Pecz, Karl.* Die ural-altaische Struktur der Dobrudscha. P. Lloyd 97. reg. sz.
- EGYESÜLT-ÁLLAMOK.** 136. *Balogh Artúr.* Az Egyesült-Államok politikai átalakulása. Bp. Sz. 171. köt. 56—89. l.
137. *Bratler, C. A.* Amerika von Washington bis Wilson. 1916. — *Ism. Rózsa Dezső.* Bp. Sz. 171. köt. 155—157. l.
138. *Czirbusz, Géza.* Amerikanische Weltpläne. Kelet Népe 4—5. füz. 24—28. l.
139. *Jefferson, Thomas.* Autobiography. 1743—90. Ed. by P. L. Ford. Nyork, 1914. — *Ism. Szabó Ervin.* P. N. 227. sz.
140. *Marczali, Henri.* La doctrine de Monroe. Revue de Hongrie 20. köt. 59. sz.
141. *Szabó Ervin.* Forradalmi emlékiratok. P. N. 227. sz. (Jefferson Tamás önéletrajzának ismertetése.) V. ö. 235. 314—324.
- EGYIPTOM.** V. ö. 146. 328.
- FRANCZIAORSZÁG.** 142. *Andiol.* De Staël-Holstein. Hét 29. sz. 143. *Curson, A.* L'Ambassade du Comte des Alleurs à Constantinople. 1914. — *Ism. Balanyi György.* Tört. Sz. 209—211. l.
144. *Gesztesi Gyula.* Richelieu marsall emlékiratai. Új Idők 6. sz.
145. *Gesztesi Gyula.* Saint-Simon emlékiratai. Új Idők 10. sz.
146. *Hellmann, S.* Frankreich und Ägypten von Leibniz bis auf Napoleon. 1917. — *Ism. Balanyi György.* Tört. Sz. 209. l.
147. *Móricz Károly.* A demokrácia a francia forradalomban. M. Kultura II. 1057—1072. l.
148. *Nagy József.* A forradalom eredményei Franciaországban. Uránia 149—157. l.
140. *Nagy Olivér (Eöttevényi).* Nadaillac márkiné memoárjai. A Cél 247—251. l.
- (Napoleon.)** 150. Bonaparte Napoleon emlékirata. Sajtó alá bocsátja *Huttkay Lipót.* 1915. — *Ism. Morvay Győző.* Tört. Sz. 355—359. l.
- 151. *Fournier A.* Napoleon. Ford. Supka G. I. 1916. — *Ism. r. i. Prot.* Sz. 312. l.
- 152. *Polgár István.* Napoleon mint cenzor. Temesv. Hirl. 210. sz. V. ö. 222. 601.
153. *Nordau, Max.* Französische Staatsmänner. 1916. — *Ism. Lukács Kornél.* Husz. Száz. 35. köt. 459—461. l.
154. *Vidal, I. M.* Bullaire de l'inquisition française au XIV. siècle. 1913. — *Ism. Patak Ferencz.* Tört. Sz. 90—93. l. V. ö. 329—330.
- GÖRÖGORSZÁG.** V. ö. 80. 331—334.
- HOLLANDIA.** 155. *Fruin Róbert.* Tíz év a németalföldi szabadságharcból. 1588—1598. Fordította Antal Géza. A fordítást átnézte Nagy Zsigmond. II. köt. Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 285 l.) 6 K. — Az I. köt. *ism. ri. Protest.* Sz. 311. l.
156. *Wallis, A. S. C.* Johan de Witt. Tört. Sz. 284—333. l.
- LÉNGYELORSZÁG.** 157. *Bányai Károly.* Kosciuszko. (1746—1817.) Alkotm. 254. sz.

158. *Dabrowski, Jan.* Sprawa polska na Wegrzesch 1914—16. Piotrkow, 1917. (8-r. 152 l.) — Ism. *Divéky Adorján.* Századok 377—379. l.
159. *Dabrowski János.* Czarnkowi János ügye. Századok 356—365. l.
160. *Finkel, L.* Zjazd Jagiellonów w Lewoczy w r. 1494. — Ism. *Fest Sándor.* Tört. Sz. 86. l.
161. *Halecki, O. v.* Das Nationalitätenproblem im alten Polen. 1916. — Ism. *Neufeld Béla.* Husz. Száz. 36. köt. 419—422. l.
162. *Kucharzewski, J.* Les Polonais en Suisse au XIX. siècle. 1916. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 213. l.
163. *Łodijński, Marian.* Regnum Poloniae w opinii XIV. w. — Ism. *Fest Sándor.* Tört. Sz. 84. l.
164. *Marczali, H.* Polonais et Hongrois devant l'histoire. La Revue polit. intern. 1916. márcz.—ápr.
165. *Radzikowski, St. E.* Regnum Poloniae w oswietleniu sfragist. herald. 1914. — Ism. *Fest Sándor.* Tört. Sz. 84. l.
166. *Vajda Béla.* Zsidó király a lengyel trónon. Remény júl.—zept. füz. (Wahl Saul).
167. *Vécsey Ózséb.* Lengyelország történetének földrajzi alapjai. Földr. Közl. 109—145. l. (Külön is. 8-r. 37 l.)
V. ö. 7. 10. 335—337. 381. 427. 430. 517. 751. 812. 910.
- NÉMETORSZÁG.** 168. *Aldásy Antal.* Zsigmond császár koronázása. 1916. — Ism. *P. Száz.* 65—68. l.
169. *Aldásy Antal.* Zsigmond császár koronázása és a német városok. Fejérvataky-émlékkönyv 5—36. l.
170. *Below, Georg.* Die deutsche wirtschaftsgeschichtliche Literatur. — Ism. *Fogarasi Béla.* Tört. Sz. 363. l.
171. *Grünbaum, M.* Das preussische Civil- u. Militärkabinett. 1915. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 111. l.
172. *Guglia, Eugen.* Die Geburts-, Sterbe- u. Grabstätten der röm.-deutschen Kaiser u. Könige. 1914. — Ism. *Holub József.* Tört. Sz. 93. l.
173. *Hampe, Karl.* Die Pfälzer Lande in der Staufenzzeit. 1915. — Ism. *Patek Ferencz.* Tört. Sz. 107. l.
174. *Heinrich, O.* Heinrich IV. in Canossa. — Ism. *Patek Ferencz.* Tört. Sz. 371. l.
175. *Meinecke, F.* Landwehr und Landsturm seit 1814. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 212. l.
176. *Meller, Eugen (Weimar).* Goethe als Prophet des Weltkrieges. Siebenb. Deutsch. Tagebl. 3440. sz.
177. *Pethő Sándor.* A német diplomácia orosz megvilágításban. Alkotm. 104. sz.
178. *Petrich Béla.* A mai Németország. Uránia 1—10. l.
179. *Reventlow, Gr. E. v.* Deutschlands auswärtige Politik. 1917. — Ism. *Morvay Győző.* Századok 277—283. l. — *d. Bp. Sz.* 170. kötet 459—463. l.
180. *Tisza, Gr. Stefan.* Von Sadowa nach Sedan. Übers. v. J. Schwartz. 1916. — Ism. *γφ.* Deutsche Rundschau 172. köt. 138. l.
181. *Wallesz Jenő.* Clausewitz. Az Ujs. 12. sz.
182. *Wertheimer, Eduard v.* Friedenskongresse und Friedensschlüsse im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert.

- Berlin, Ullstein, 1917. (8-r. 209 l.) — Ism. *Serio*. P. Ll. 213. reg. sz. — *Dr. B.* Alkotm. 201. sz.
- V. ö. 253—256. 338—345. 432. 716. 717. 757.
- OLASZORSZÁG.** 183. *Ford. Kaposi József.* 1913. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 190—195. l.
184. *Dengel, Ph.* Der Palazzo di San Marco in Rom genannt Palazo di Venezia. 1916. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 113. l.
185. *Fülep Lajos.* Megjegyzések az olasz politikához és politikusokhoz. Husz. Száz. 35. köt. 332—341. l.
186. *Hartmann, Ludw. M.* Hundert Jahre italienischer Geschichte. 1815—1915. München, 1916. Ism. *Gárdonyi Albert.* Husz. Száz. 36. köt. 340—342. l.
187. *Mayr, Michael.* Der italienische Irredentismus. 1916. — Ism. *G. A.* Századok 182. l.
188. *Palmarocchi, R.* Le riforme di Gioacchino Murat. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 377. l.
- V. ö. 346—352. 716. 717. 723. 763.
- ORSZORSZÁG.** 189. *B., F. v.* Nicolaus II. und das Ende der Romanows. 1917. — Ism. *Morvay Győző.* Századok 621—624. l.
190. *Fligl József.* A Romanov-dinasztia örültrejei. A Társaság 34. sz.
191. *Gesztesi Gyula.* Alexandra Feodorovna. Új Idők 37. sz.
192. *Giesswein Sándor.* Nagy Péter és Tolsztoj. Nemzetközi Élet 10—12. sz.
193. *Halasi Béla.* Az orosz politika irányai. Husz. Száz. 35. köt. 444—449. l.
194. *Hampel-Pulszky, Polyxena.* Die Urväter der russischen Revolution. Herzen und Bakunin. P. Ll. 147—153. sz.
195. *Mandt, Martin.* Lebenserinnerungen. 1917. — Ism. *Marczali Henrik.* »Ein deutscher Arzt am Hofe Kaiser Nikolaus I. von Russland« címmel.
196. Romanov-tragédiák. Vas. Ujs. 17. sz.
197. *Sasvári, Arminius.* Das unterirdische Russland. (Nach Mitteilungen des Nihilistenführers Lavroff.) Kelet Népe 1—2. füz. 93—102. l.
198. *Weber Henrik.* Az orosz forradalom és az európai proletárság. Fordította és bevezetést írt hozzá *Pogány József.* Budapest, 1917. Népszava. (8-r. 61 l.) 1 K.
- V. ö. 106. 257. 316. 353—370. 424. 728. 750. 765.
- ROMÁNIA.** 199. *Marczali Henrik.* Románia megalakulása és I. Károly király. P. N. 42. sz.
200. *Moldován Gergely.* I. Károly román király s a román nemzeti ideál. Bp. Sz. 171. köt. 361—392. l. 172. köt. 89—112. 271—282. 405—416. l.
201. *Moldován Gergely.* A Nagy-Románia. M. Figy. IV. köt. 222—234. l.
- V. ö. 372—374. 388. 704. 732. 747. 760.
- PORTUGÁLIA.** 202. *Gaiger, Philipp.* Portugal und Spanien. Kelet Népe 11—12. sz. 46—55. l.

- SPANYOLORSZÁG.** 203. *Gaiger, Philipp.* Spaniens Aussenpolitik. Kelet Népe 4—5. füz. 43—50. l.
204. *Gaiger, Philipp.* Geschichte der anarchistisch-revolutionären Bewegung in Spanien; ihr Ursprung, ihr Zusammenbruch. Kelet Népe 8—9. füz. 30—39. l.
205. *Hesselbarth, Herm.* Drei psychologische Fragen zur spanischen Throncandidatur Leopolds von Hohenzollern. 1913. — Ism. *Sebes Gyula.* Tört. Sz. 95—99. l.
V. ö. 197.
- SVÁJ CZ.** V. ö. 202.
- SVÉDORSZÁG.** V. ö. 13.
- SZERBIA.** 206. *Csányi Károly.* Szerbiai várak. (Belgrád, Avala, Szabács, Szendrő.) Vas. Ujs. 5. sz.
207. *Csitáry Béláné.* Belgrád. B. H. 283. sz.
208. *Irinyi Jenő.* Szilvnicza és a monarchia. M. Figy. I. köt. 424—428. l.
209. *Ivić, Aleksa.* Napadaj Pazvan-oglovih četa na Beograd 1797. godine. Vjesnik XVIII. 279—288. l.
210. *Ivić, Aleksa.* O boravku Dositeja Obradovića u Beogradu. Vjesnik XVIII. 315—318. l. (1808—10.)
211. *Jireček, J.* Die Handelstrassen . . . von Serbien u. Bosnien während des Mittelalters. 1916. — Ism. *P. A. Turán* 329. l.
212. *Kállay Béni.* A szerbek története 1780—1815-ig. — Ism. *A Kath. Tanítónök Lapja* 17. l.
213. *Kempff, Julije.* Palatin nadvojvoda Josip upozornje poslanicom iz Budima od 28. listopada 1806. požeškoga podžupana Petra pl. Maljevca na držanje podonika grčkoistočne vjere prema srpskomu vodji Karagjorgju. Vjesnik XVIII. 314. l.
214. *Marczali Henrik.* Nándorfehérvár visszafoglalása 1717 augusztus 18-án. Vas. Ujs. 33. sz. és P. N. 206. sz.
215. *Sopronyi Ignác Frigyes.* Szerbia leírása, tekintettel a katonaföldrajzi szempontokra. Tudori értekezéslet. Budapest, 1917. Fritz Á. ny. (8-r. 89 l., 4 lev.)
V. ö. 359. 362. 375—377. 423. 722. 736.
- TÖRÖKORSZÁG.** 216. *Strausz, Adolf.* Die neue Türkei. Kelet Népe 1—2. füz. 29—37. l.
V. ö. 133. 133. 378—380.
- UKRÁNIA.** V. ö. 381—383.

9. 1914/17. világháború.

- V. ö. 703—774.
217. *Ambrus Zoltán.* Háborús jegyzetek. Nyugat I. 105—110. 280—284. 391—395. 646—650. l.
218. *Andrássy Gyula gr.* A világháború problémái. — Ism. *Gellért Oszkár.* Nyugat I. 53—75. l.
219. *Andrássy, Gr. Julius.* Die Friedensfrage. Budapest, 1917. Franklin t. (8-r. 74 l.) 2 K.

220. *Andrássy, Gr. Julius*. Richtlinien eines zukünftigen Friedens. Kelet Népe 11—12. sz. 1—4. l.
221. *Andrássy, Le comte Jules*. La question de la paix et l'entente. Revue de Hongrie 19. köt. 54. sz.
222. *Balás, Georg v.* Napoleons europäische Politik und die Ziele des Weltkrieges. Kelet Népe 1—2. füz. 14—29. l.
223. *Berinkeý Dénes*. A világháború és a semlegesség. B. H. 135. sz.
224. *Bloch, Heinrich*. Die Vorgeschichte des Weltkrieges. P. Ll. 14. reg. sz.
225. *Bonkáló Sándor*. Szláv kérdések. M. Figy. II. 28—37. l. III. 22—34. l.
226. *Boross László*. A világháború Grey hattyúdaláig. Nyugat II. 617—630. l.
227. *Brockhausen, Charles*. La peur de la paix. Revue de Hongrie 19. köt. 51. sz.
228. *Brooks Ádám*. Kiküszöbölhető-e a háború? Ford. Mikes Lajos. Husz. Száz. 35. köt. 1—22. l.
229. *Czobor Péter*. Wells »háborúutánja«. Világ 35. sz.
230. *Csáktornyai István*. Assziszii szent Ferencz szelleme és a világháború. Religio 693—706. l.
231. *Diplomate*. Les alliées. Revue de Hongrie. 19. köt. 57—58. sz.
232. *Diplomate*. La responsabilité de la guerre et la paix. Revue de Hongrie No. 60. 26—32. l.
233. *Dupin, Gustave*. La guerre infernale. 1917. — Ism. D. Zs. Világ 33. sz.
234. *Franyó, Zoltán*. Bruder Feind Begegnungen und Visionen eines Mitkämpfers. Wien, L. W. Seidel u. S. — Ism. Hueber V. P. Lloyd 98. reg. sz.
235. *Gellért Oszkár*. Észrevételek. (1. Ausztria-Magyarország és az Unio. — 2. A béke — győztes nélkül.) Nyugat I. 499—505. l.
236. *Giesswein Sándor*. A háború biológiája. Nemzetközi Élet 7—9. sz.
237. *Giesswein Sándor*. A világháború genezise. Nemzetközi Élet 1—3. sz.
238. A háború napjai. 1916. decz. 20.—1917. decz. 23. Vas. Ujs. 1—52. sz.
239. *Harnack, Adolf*. Aus der Friedens- u. Kriegsarbeit. 1916. — Ism. Czákó Ambró. Husz. Száz. 35. köt. 364—367. l.
240. *Historicus II*. Az utolsó békehónap krónikája. (1914. jún. 29—július 31.) M. Szalon 8. sz. 1—17. l.
241. *Hobhouse, L. T.* Questions of war and peace. 1916. — Ism. Lukácsné Szende Mária. Husz. Száz. 35. köt. 90—93. l.
242. *Hohenlohe, Prince Alexandre de*. La guerre et la liberté. Revue de Hongrie 19. köt. 52. sz.
243. *Horváth Jenő*. Az európai háború végső oka. M. Figy. II. 385—393. l.

244. *Horváth Jenő*. A központi szövetség felépítése. M. Figy. I. 353—357. l.
245. *Hoschiller, Max*. L'Europe devant Constantinople. Paris, 1916. — *Ism. Lothar Rudolf* »Die Achse der Welt« cizimmel. P. Ll. 165. reg. sz.
246. *Jákó János*. A nyugati nagy csaták. Vas. Ujs. 31. sz.
247. *Kákán Nátán Samu*. A világháború a zsidó szellem fényében. Budapest, 1917. Szerző. — *Ism. Mult és jövő* 413. l.
248. *Keményffy Dániel*. Háború és politika. Esztergom. — *Ism. Meszlény Mihály Pál*. Egyh. Közl. 22. sz.
249. *Kjellén, Rudolf*. Die Ideen von 1914. Leipzig. — *Ism. Balanyi György*. Kath. Sz. 73—76. l.
250. *Kjellén, Rudolf*. Die politischen Probleme des Weltkrieges. 1916. — *Ism. Balanyi György*. Kath. Sz. 73—76. l.
251. *Kolb, Annette*. Briefe einer Deutsch-Französin. Berlin, 1917. — *Ism. D. Zs. Világ* 33. sz.
252. *Kósa Miklós*. Háborús fejek. Budapest, 1917. — *Ism. Hét* 44. sz.
- (Közép-Európa.) 253. *Balanyi György*. Közép-Európa. Kath. Sz. 89—107. l.
- 254. *Boros László*. Az európai politika korszakai. Nyugat 20. sz.
- 255. *Mezey Gyula*. Naumann Frigyes eszméje és könyve. (Mitteleuropa.) A Cél 24—32. l. (Eleje a múlt évi folyamában.)
- 256. *Molden, Berthold*. Das mitteleuropäische Bündnis und Russland. Kelet Népe 11—12. sz. 36—44. l.
- V. ö. 743. 751.
257. *Le Bon, Gustave*. Enseignements psychologiques de la guerre européenne. 1916. — *Ism. ó—δ, Századok* 615—621. l.
258. *Liebner János*. XV. Benedek békeakciója. M. Kultura II 737—741. l.
259. *Marczali, Heinrich*. Drei Jahre Weltkrieg. P. Lloyd 189. reg. sz.
260. *Marczali Henrik*. A semlegesek. P. N. 144. sz.
261. *Marijay Károly*. A világbéke történetéből. Ébresztő 1. sz.
262. *Mészáros Lajos*. Hazugságok és hipotézisek a világháborúban. Eperj. Lap. 6. 8. sz.
263. A Nagy háború írásban és képben. Szerk. *Lándor Tivadar*. Bevezetéssel ellátta br. Hazai Samu. I. rész. 3. köt. Északon és délen. 3. köt. Irták doberdoi Breit József, Hueber Viktor, Kun Vilmos, Lándor Tivadar. Budapest, Athenaeum. (4-r. 360 l.) 22 korona.
264. *Német, Alfred*. Europas Schicksalstunden. P. Lloyd 188. reg. sz.
265. *Némethy Gyula*. Angelus Pacis. A béke angyala. Tiszántúl 5. sz.
266. *Pálch Jenő*. A nagy háború krónikája 1916 október derekáig. Budapest, 1917. Franklin ny. (8-r. 15—105. l.)
267. *Polányi Mihály*. A békeszerzőkhöz. Nézetek az európai háború és béke feltételeiről. Budapest, 1917. Benkő Gy. (8-r. 15 l.) 80 f.

268. *Prohászka Ottokár*. A latin s germán kultúra a világháborúban. Kath. Sz. 6—20. l.
269. *Rátvay Géza*. Világháború és nacionalizmus. Kath. Sz. 473—486. l.
270. *Révai Mór*. A béke útja. — Ism. *Radó Sámuel*. Nyugat I. 589. l. — B. H. 49. sz.
271. *Révai, Maurice*. Der Weg zum Frieden. Nord u. Süd 161. köt. 29—40. l.
272. *Révai, Maurice*. La voie de la paix. Revue de Hongrie 19. köt. 53. sz.
273. *Rignano, Eug.* Les facteurs de la guerre et le problème de la paix. 1915. — Ism. *Gárdonyi Albert*. Századok 183—185. l.
274. *Seton Watson*. German, Slav and Magyar. A study on the origin of the great war. London, 1916. — Ism. *Marczali Henrik*. P. Lloyd 57. reg. sz. — *Gamma*. M. Figy. I. 156. l.
275. *Simmel, Georg*. Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. 1917. — Ism. *Mannheim Károly*. Husz. Száz. 36. köt. 416—418. l.
276. *Statisztikus*. A világháború mérlege. M. Szalon 2. sz. 5—11. l.
277. *Stegemann, Hermann*. Geschichte des Krieges. 1917. — Ism. *Schreibershofen Miksa*. P. Lloyd 57. esti lap.
278. *Stratégosz*. Egy év mérlege. M. Figy. I. 106—115. l.
279. *Suitner, Bertha*. Der Kampf um die Vermeidung des Weltkrieges. 1917. — Ism. Nemzetközi Élet 1—3. sz.
280. *Székely, Samuel*. Zur Beseitigung der Friedenshindernisse. Kelet Népe. 1. 2. füz. 37—41. l.
281. *Tankó Béla*. A világnézet kérdése és a háború. Prot. Sz. 331—344. l. (Külön is. 8-r. 18 l. 80 f.)
282. *Tonelli, Alexandre*. La guerre des inventions et des découvertes. Revue de Hongrie No 61. 30—48. l.
283. *Toynbee, Arnold*. The nationality and the war. 1915. — Ism. *G. A.* Századok 77—79. l.
284. *Trotzky, Léon*. Le pacifisme au service de l'impérialisme. Revue de Hongrie No 62. 40—48. l.
285. *Un neutre*. Qui a provoqué la guerre? Revue de Hongrie 19. köt. 53. sz.
286. *Vay Péter gr.* Ante bellum. Kath. Sz. 377—400. l.
287. *Vay Péter gr.* Az élet és gondolkodásmód átalakulása a háború folyamán. (Megfigyelések és feljegyzések semleges és hadviselő területeken.) Bp. Sz. 171. köt. 321—360. l.
288. A Világháború naplója. 13. Az 1916 máj.—júl. események. (Magyar Könyvtár 855—56.) Budapest, (1917.) Lampel R. (16-r. 98 l.) Egy füzet 30 f.
289. *Windischgrätz, Ludwig Prinz*. Rückblick und Ausblick. Kelet Népe 11—12. sz. 4—11. l.
290. *Wlassics Gy. br.* A semlegesség a világháborúban. Bp. Sz. 169. köt. 39—91. l. és Olcsó Könyvtár 1864—66. Budapest, 1917. Franklin t. (16-r. 89 l.) 90 f.

291. *Wlassics, Br. Julius*. Die Neutralität im Weltkrieg. Nord u. Süd. 161. köt. 18—29. 158—170. 275—291. l.
292. *Wlassics, le baron Jules*. La neutralité pendant la guerre mondiale. Revue de Hongrie 19. köt. 53. sz.
293. *X. L'*avenir du pacifisme et les idées sur la paix du Comte Czernin. Revue de Hongrie No 61. 49—53. l.
- ANGOLORSZÁG.** 294. — *a —ly*. A perfid Albion. Vas. Ujs. 12. sz.
295. *Balogh Artúr*. Az angol imperialismus és a háború. Bp. Sz. 169. köt. 92—113. l.
296. *Bing E. J.* A háborus Anglia. 1916. — Ism. *Lukács Kornél*. Husz. Száz. 35. köt. 182. l.
297. *Biró Lajos*. Angol politika a háboru előtt és a háboru kitörésekor. Világ 191—195. 198. sz.
298. Das Ende der englischen Gleichgewichts- und der russischen »Influenz«-Politik. Kelet Népe 4—5. füz. 31—42. l.
299. Das englische Gesicht. 1915. — Ism. *Rózsa Dezső*. Bp. Sz. 171. köt. 473. l.
300. *Fraknói, Wilhelm*. Die Haltung Englands auf der Londoner Botschafterunion 1912—13. — Ism. *Balanyi György*. Tört. Sz. 214. l.
301. *Gamma*. Az angol politikai galériából. Arthur James Balfour. M. Figy. I. 174—178. l. — Lloyd-George. U. o. I. 340—352. l.
302. *Letenyei, Tibor*. Soutiens d'Albion. Revue de Hongrie 19. köt. 52. sz.
303. *Manz, Gustav*. Das Englandbuch der Täglichen Rundschau. 1915. — Ism. *Rózsa Dezső*. Bp. Sz. 171. köt. 477. l.
304. *Mikszáth Kálmán ifj.* A politikai szemfényvesztés országából. Old England. M. Figy. III. 247—259. l.
305. *Og O'Moore, Rory*. L'Angleterre, l'Irlande et la guerre. Revue de Hongrie. 19. köt. 52. sz.
306. *Pethő Sándor*. Churchill. Alkotmány 14. sz.
307. *Pethő Sándor*. Az »edvárdi« örökség. P. N. 46. sz.
308. *Privaz, Et*. Le prestige britannique : le Hachisch du libéralisme. Revue de Hongrie No 60. 33—48. l.
309. *Radó Sámuel*. John Bull és társai. 1916. — Ism. *Selymes Károly*. Husz. Száz. 35. köt. 186. l.
310. *Radó, Samuel*. La diplomatie anglaise. Revue de Hongrie 19. köt. 57—58. sz.
311. *Sebestyén, Karl*. The fifth Marquess of Lansdowne. Pest. Journ. 311. sz.
312. *Sil-Vara*. Englische Staatsmänner. 1916. — Ism. *Rózsa Dezső*. Bp. Sz. 171. köt. 475—477. l.
- ARÁBIA.** 313. *Kázmér Ernő*. Az angol-török érdekek összeütközései Arábiában. M. Figy. IV. köt. 32—43. l.
- AUSZTRIA.** 314. *Bertrand, Pierre*. L'Autriche a voulu la grande guerre. Paris, 1916.

315. *Denis, Ernest.* La question d'Autriche et les slovaques. Paris, 1917. (8-r.)
316. *Molden, Ernst.* Zur Geschichte des oesterreichisch-russischen Gegensatzes. 1916. — *Ism. d. Bp. Sz.* 170. köt. 317—320. l.
- EGYESÜLT-ÁLLAMOK.** 317. *Beck, Zoltán.* Les mille navires des Américains. *Revue de Hongrie* No 61. 54—58. l.
318. *Diplomate.* La paix durable. A M. le Président Woodrow Wilson. *Revue de Hongrie* 19. köt. 51. sz.
319. *Elnay László.* Briand és Lloyd-George. *M. Szalon* 2. sz. 1—4. l.
320. *Gellért Oszkár.* Wilson és az »U« joga. *Nyugat* I. 385—390. l.
321. *Strausz, Paul.* Amerika im Weltkriege. *P. Ll.* 165. reg. sz.
322. *Szóllósi Zsigmond.* Wilson. *Vas. Ujs.* 7. sz.
323. Un appel au peuple américain. *Revue de Hongrie* 19. köt. 54. sz.
324. Une caractérisation de M. Wilson. *Revue de Hongrie* 19. köt. 54. sz. (A l'Indépendance Helvétique-hől.)
325. *Vay Péter gr.* Amerika világhatalmi törekvései. *Bp. Sz.* 170. köt. 23—53. l.
326. *Vay de Vaya, le comte Pierre.* L'impérialisme américain. *Revue de Hongrie* 19. köt. 56. sz.
327. X. Les États-Unis et la guerre sous-marine. *Revue de Hongrie* 19. köt. 52. sz.
- EGYIPTOM.** 328. *Hamsa Bey, Abdul Malek.* Aegypten und England im Weltkriege. *Kelet Népe* 8—9. füz. 25—30. l.
- FRANCZIAORSZÁG.** 329. *Beer, Max.* La France annexionniste avant la guerre. *Revue de Hongrie* 20. köt. 59. sz.
330. Les pertes de la France. *Revue de Hongrie* Tom. 19. No 51.
- FINNORSZÁG.** V. ö. 340.
- GÖRÖGORSZÁG.** 331. L'entente et la Grèce. (Les menées de Vénizelos.) *Revue de Hongrie* 19. köt. 55. sz.
332. A hellének töviskoronája. *Vas. Ujs.* 25. sz.
333. *Huszár, Guillaume.* Un grand roi. *Revue de Hongrie* No 61. 22—29. l. (Konstantin, görög király.)
334. *Psycha, Mlle de.* La Grèce et les »puissances protectrices.« Un point de vue grec. *Revue de Hongrie* 19. köt. 53. sz.
- LENGYELORSZÁG.** 335. *Divéky Adorján.* A lengyelek és az entente-hatalmak. 1915. — *Ism. Takáts György.* *Magy. Középiskola* 117. l.
336. *Divéky Adorján.* Lengyelek és németek. 1916. — *Ism. Takáts György.* *Magy. Középiskola* 118. l.
337. *Divéky Adorján.* A lengyelek és Ausztria. 1916. — *Ism. Takáts György.* *Magy. Középiskola* 119. l.
- NÉMETORSZÁG.** 338. *Chéradame, André.* Le plan pangermaniste démasqué. Paris, 1916.
339. *Dohna-Schlodien Miklós gr.* A diadalmas Möwe második

- útja. Fordította Holló Márton. Budapest, 1917. Athenaeum. (8-r. III l.) 3 K.
340. *Eucken, Rudolf*. Deutschland und Finnland. Kelet Népe 4—5. füz. 28—31. l.
- Elzász-Lotharingia.)** 341. *Coubé, Stéphen*. Alsace, Lorraine et France rhénane. 1915. — Ism. *Petrich Béla*. Bp. Sz. 172. köt. 470. l.
- 342. Elzász és az entente. M. Figy. III. 275—278. l.
- 343. *Witterlé, l'Abbé E*. Ce qu'était l'Alsace-Lorraine et ce quelle sera. 1916. — Ism. *Petrich Béla*. Bp. Sz. 172. köt. 471—474. l.
344. *Nagłowska, Marie*. La gloire inévitable de l'Allemagne. (Une opinion russe.) Revue de Hongrie No 60. 49—58. l.
345. *Radó István*. A marsall. Budapest, 1917. Keresk. ny. (8-r. 152 l.) 90 f.
- OLASZORSZÁG.** 346. *Benedek Károly*. Olaszország, az Entente és a béke. Nyugat I. 200—207. l.
347. Cadorna. M. Figy. IV. köt. 263—266. l.
348. *Jákó János*. Cadorna. Vas. Ujs. 46. sz.
349. *Münz, Sigmund*. Krieg, Kurie und Italien. Kelet Népe 10. füz. 52—57. l.
350. Az olasz háború két esztendeje. A közrebocsátott diplomáciai iratok és a vezérkari jelentések alapján. Budapest, 1917. Könyvkeresk. r.-t. (8-r. 48 l.) 1 K.
351. Zwei Jahre italienischer Krieg. Aus den verlautbarten diplomatischen Aktenstücken und den Berichten der Heeresleitung. Budapest, 1917. Könyvkeresk. r.-t. (8-r. 39 l.) 1 K.
352. s. Italienische Kriegsziele. Kelet Népe 4—5. füz. 15—24. l.
- OROSZORSZÁG.** 353. a. Az orosz Gambetta. Kerenszki. Vas. Ujs. 30. sz.
354. a. Szuchomlinow büne. Vas. Ujs. 36. sz.
355. *Anka János*. Mi történik Oroszországban? Élet 46. sz.
356. *Bán Aladár*. »Önkormányzat Észtládnak!« Az Ujs. 90. sz.
357. *Gamma*. Két okmány az orosz forradalomhoz. M. Figy. II. 38—43. l.
358. *Gesztesi Gyula*. A titkos diplomácia műhelyéből. Az orosz-angol tengeri egyezmény. Nyugat II. 569—577. l.
359. *Gopčević, Sp*. Russland und Serbien von 1804—1915. München. — Ism. *Bonkáló Sándor* »Oroszország Szerbia sírásója« címmel. M. Figy. III. 238—246. l.
360. *H. G*. La révolution russe et la guerre. Revue de Hongrie 19. köt. 54. sz.
361. *Halecki, O*. Litwa, Ruś i Żmudz. — Ism. *Fest Sándor*. Tört. Sz. 86. l.
362. *Irinyi Jenő*. Oroszország szerepe a szerbek fölszabadításában. M. Figy. I. 179—185. l.
363. *László Anial*. Izvolszky. M. Szalon 6. sz. 5—7. l.

364. *Marczali Henrik*. Az orosz forradalom. M. Figy. II. 217—239. l.
365. *Márffy Ede*. Lövészárók-élet az orosz fronton. Vas. Ujs. 11. sz.
366. *Matschabelli, Fürst Georg*. Georgien und die russische Revolution. Kelet Népe 8—9. füz. 22—25. l.
367. *Petrovics, Alexander*. Das Dreigestirn der Revolution. (Miljukow. Kerenski. Lenin.) P. Lloyd 315. reg. sz.
368. *Szabó Ervin*. Az orosz forradalom és a béke. Husz. Száz. 35. köt. 449—452. l.
369. *Szöllösi Zsigmond*. Miljukow. Vas. Ujs. 16. sz.
370. *Tseretheli, Michael*. Die russische Revolution. Kelet Népe 6—7. füz. 91—105. l.
- PERZSIA.** 371. *Brandes, Georg*. Das Verbrechen Englands und Russlands an Persien. Kelet Népe 6—7. füz. 41—55. l.
- ROMÁNIA.** 372. *Botár Árpád*. A román árulás okai. Budapest, 1917. Rényi K. (8-r. 30 l.)
373. *Endres, Franz Karl*. Der Krieg gegen Rumänien. München, Fr. Seybold. (8-r.) 1 M.
374. *Kerekes Zoltán*. Braila, Galacz és Konstancza. Uránia 188—193. l.
- SZERBIA.** 375. Aus den Geheimnissen des serbischen Staatsarchivs. P. Lloyd 223. reg. sz.
376. *Czipott Géza*. Gyászos mezők, két ezredéven át vérző város. Szentgotthárd, 1917. Wellisch B. ny. (8-r. 16 l.) 20 f. (Nis városról.)
377. *Göndör Ferencz*. Szerb szoczialisták a háborúban. Kunfi Zsigmond bevezetésével. Budapest, (1917) Népszava. (8-r. 127 l.) 3 K 50 f.
- TÖRÖKORSZÁG.** 378. *Germanus, Julius*. To Turkey in War-time. Hungary 3. sz. (Az első rész megjelent a múlt évi szept. számban.)
379. Le mouvement révolutionnaire arménien et la Turquie. Revue de Hongrie 19. köt. 56. sz.
380. Les causes de l'intervention des Turcs dans la guerre mondiale. Revue de Hongrie No 61. 1—21. l.
- UKRÁNIA.** 381. *Podhraczký György*. Ukrán-lengyel ellentéték. A Cél 529—539. l.
382. *Trietsch, Davis*. Die Ukraine — ein neues europäisches Problem. Kelet Népe 10. füz. 57—63. l.
383. Z. Ukrán szemle. A Cél 234—240. 289—293. 360—364. 479—485. l.

10. Egyháztörténet.

V. ö. 75. 183.

385. *Barbarić, A. Mladen*. Relikvije sv. Ivana Kapistrana. Vjesnik XIX. 35—47. l.

386. Biserica armeană. Telegr. Roman. 47—52. sz.
387. Biserica armeană și sinodul din Calcedon. Telegr. Roman. 63. 64. 66. 67. 69. 70. sz.
388. *Cândea, Romul*. Catholicismus în Moldova în secolul al XVII-lea. Nagyszebeni orthod. theol. paedag. intézet 1916/17 Anuar-ja. 3—66. l. (Külön is. 8-r. 68 l.)
389. *Hadzsega Gyula*. Hogyan terjesztik az oroszok az orthodoxyát? M. Kultura 61—67. l.
390. *Hamvas Endre*. Az orosz egyház és az unió. Religio 629—641. 707—721. l.
391. *Hanuy Ferencz*. Protestáns és katolikus megújhodásról a reformáció jubileumán. Kath. Sz. 761—777. l.
392. *Hegyaljai Kiss Géza*. Kálvin életrajza. (Koszorú 237.) Budapest, (1917.) Hornyánszky V. (8-r. 26 l.) 10 f.
393. *Juhász, Kálmán*. St. Koloman, der einstige Schutzpatron Niederösterreichs. 1916. — Ism. *Karácsonyi János*. Religio 448. l. — *Ackermann Kálmán*. Egyh. Közl. 13. sz. — *D. F. M. Kultura* II. 104. l. — *Horváth Jenő*. Papok Közl. 43. l. — *Szentkláray Jenő*. Századok 180—182. l.
394. *Kiss János*. Suarez Ferencz emlékezete. Religio 750—754. l.
395. *Kroesz, Alois*. Gutachten der Jesuiten am Beginne der kath. Generalreformation in Böhmen. 1913. — Ism. *Zsinka Ferencz*. Tört. Sz. 207. l.
396. *Lodinski, Marian*. Falsifikaty wsród dokumentów biskupstwa plockiego w. XIII. w. 1916. — Ism. *Fest Sándor*. Tört. Sz. 84. l.
- (Luther.) 397. *Hamvas József*. Luther élete. (Koszorú 231. l.) Budapest, (1917.) Hornyánszky V. (8-r. 16 l.) 10 f.
- 398. *Luther Márton* két levele. Latinból fordította Faragó Bálint. Ev. Szaklap 81—82. l. (1. Ramassi Mátyás nagyszebeni lekipásztorhoz 1543. 2. Honterus Jánoshoz 1544.)
- 399. *Masznyik Endre*. Luther. Népies életrajz képekkel. A reformáció négyszázados örömnepére. Budapest, 1917. Luther-Társ. (8-r. 93 l.) 1 K 20 f.
400. *Luttor Ferencz*. A katakombák. Papok Közl. 32—36. 79—82. l.
401. *Luttor Ferencz*. A római Via Nomentanai Szent Ágnes-egyház. 1916. — Ism. *Vargha Damján*. Kath. Sz. 76—78. l.
402. *Podmaniczky Pál br.* Melanchthon Fülöp. (Koszorú 240.) Budapest, (1917.) Hornyánszky V. (8-r. 16 l.) 10 f.
- 403.—r. »Protestáns« volt-e szent Ágoston? M. Kultura 316—318. l.
- (Reformáció.) 404. *Bienik, Jan*. Dejiny cirkve ev. a. v. Legéndskej. K 400-ročnej pamiatke reformácie 1517—1917.
- 405. *Büchler Sándor*. A zsidóság és a reformáció. (Tanulmány a reformáció négyszázéves ünnepére.) Egyenlőség 42—44. 48. sz.
- 406. Emlékalbum a reformáció négyszázéves évfordulójára, 1517—1917. Szerk. és kiadja az Orsz. Református Sajtóiroda. Debreczen, 1917. Hegedüs és Sándor. (8-r. 120 l.)

- 407. Emlékkönyv a reformáció négyszázéves jubileumára. Szerkesztette *Úray János*. Debreczen, 1917. Hegedűs és Sándor. (8-r. 159 l.)
- 408. *Erdős József*. Emlékirat a reformáció négyszázados évfordulójára. Budapest, 1917. (Pápa, főisk. ny.) (8-r. 14 l.)
- 409. *Hadorn Vilmos*. Férfiak és hősök. A schweizi reformatio és annak áldásai. Fordította és megjegyzésekkel ellátta *Jánosi Zoltán*. Debreczen, 1917. Hoffmann és Kronovits ny. (8-r. 130, 1 l.) — *Ism. M. Figy.* IV. köt. 208—211. l.
- 410. *Kováts István*. A reformáció és az újkor uralkodó eszméi. *Prot. Sz.* 534—554. l.
- 411. *Masznyik, Andreas*. Zur Reformationszeit. P. Lloyd 269. reg. sz.
- 412. *Nagy János*. Egy jubileum után. *Nyugat* II. 835—840. l.
- 413. *Pokoly József*. A reformáció világtörténeti jelentősége. *Prot. Sz.* 586—591. l.
- 414. *Pruzsinszky Pál*. Az egyetemes egyháztörténelem a reformáció után következő századokban. Debreczeni Lelkészi Tár CXIII—CXXXIX. l.
- 415. *Pruzsinszky Pál*. A reformatio két alapvető munkájáról. Lelkészegyesület 12—16. sz. (Luther M. két művéről.)
- 416. *Rauscher, J.* Der Halleysche Komet J. 1531. und die Reformatoren. 1911. — *Ism. Zsinka Ferencz*. *Tört. Sz.* 205. l.
- 417. *Referens*. A jubileum irodalmából. *Prot. Sz.* 730—753. l. (Reformatio.)
- 418. *S. A.* A reformáció százéves ünnepe. *Vas. Ujs.* 43. sz.
- 419. *Takaró Géza*. Reformáció és demokrácia. Budapest-Kőbánya, 1917. (Siklós Cserny ny.) (8-r. 44 l.) (Megjelent a »Keresztyén Lelkipásztor« 7—9. sz.-ban is.)
- 420. *Takaró Géza*. 1517—1917. Emlékkönyv a reformáció négyszázados évfordulójára. Budapest, Bethánia-egyl. (8-r. 142, 1 l.)
- 421. *Weprich, Friedrich*. Die Entstehung des Augsburger Glaubensbekenntnisses und die Religionsfrage auf dem Augsburger Reichstag 1530. *Kirchl. Blätter* 25—27. sz. — V. ö. 920—925.
- 422. *Schrotti Pál*. A konstantinápolyi latin patriarchátus a multban és jelenben. *Egyh. Közl.* 5—6. sz.
- 423. *Szentkláray Jenő*. A latin egyház Szerbiában és a nándorfejérvári kath. püspökség. *Temesv. Hirl.* 8. 19. sz. *Papok Közl.* 8—14. 52—57. 99—103. 149—154. l. — Újabb adatok. U. o. 319. l.
- 424. *Tille Gyula*. A katolicizmus a balti tartományokban. *Egyh. Közl.* 47—49. sz.
- 425. *Vargha Dezső*. Képek a nagy egyházatyák korából. I.—II.

rész. Budapest, 1917. Szt. István t. (8-r. 256 és 196 l.) — Rövid ism. *bő* M. Kultura 185. l.

426. *Zachorowski, Stan.* Jakób biskup plocki. 1915. — Ism. *Fest Sándor.* Tört. Sz. 85. l.
 427. *Zachorowski, Stan.* O statutach synodal. Krakowskich Zbigniewa Olesnickiego 1436. 1446. r. Krakow, 1916. — Ism. *Fest Sándor.* Tört. Sz. 85. l.

11. Művelődéstörténet.

- V. ö. 46—48. 50. 52. 54. 56. 59. 66. 69. 116. 119. 121. 169. 170. 175. 211.
 428. *Androvič, Johann.* Beitrag zur slavisch germanischen Kultur-gemeinschaft. 1916. — Ism. *sz. r.* EPhK. 187. l.
 429. *Bauch, Bruno.* Vom Begriff der Nation. 1916. — Ism. *Fogarasi Béla.* Tört. Sz. 102. l.
 430. *Cassirer, Ernst.* Freiheit und Form. Studien zur deutschen Geistesgeschichte. 1917. — Ism. *i.* EPhK. 392. l.
 431. *Hennig, R.* Zur Verkehrsgeschichte Ost- u. Nordeuropas im VIII. bis XII. Jahrh. 1915. — Ism. *Patek Ferencz.* Tört. Sz. 106. l.
 432. *Netter.* Die Schuldennot der Metzger Gemeinde 1789—1854. (Beitrag zur Geschichte der jüdischen Gemeinde Metz.) Berlin, 1917. (Pozsony, Alkalay ny.) (8-r. 136, 3 l.)
 433. *Réz Mihály.* Macchiavelli műve a fejedelemről. Bp. Sz. 169. köt. 382—427. l.
 434. *Teleki Pál gr.* A földrajzi gondolat története. Essay. Budapest, 1917. (8-r. 231 l.) — Ism. *Fitos Vilmos.* Földr. Közl. 395—408. l. — *Fodor Ferencz.* Kath. Sz. 648. l.
 435. *Tóth Kálmán.* A vérbosszú az ó-szövetségi zsidóságnál. Egyh. Közl. 42. 43. sz.
 436. *Weisz Miksa.* Luxus a ghejtóban. (Adalék a XVII. és XVIII. századbéli zsidók belső történetéhez. Izt. irod. társ. 1917. Évkönyv 77—106. l.)
 437. *Winkler Ernő.* Adalékok a zsidó eskü (iuramentum more iudaico) középkori történetéhez. Budapest, 1917. Pallas. (8-r. 74 l.) — Ism. *Mult és Jövő* 413. l.

II. Magyar történet.

1. Történetírás.

- V. ö. 516. 533. 585.
 438. *Csánki Dezső.* Jelentés a Társulat ötvenéves jubileumának előkészületeiről. Századok 311—313. l.
 439. *Eber László.* Gyárfás István Tihamér. 1867—1916. — Tört. Sz. 222. l.
 440. *Fest Sándor.* Német utazó Bél Mátyásról. Irodalomtört. 201. l.
 441. *H. Csoma József.* (1848—1917.) Arch. Ért. 209. l.

442. *Hajnóczi Iván*. Hajnóczy József művei. Könyvsz. 128. l.
443. *Hellebrant Árpád*. A magyar történeti irodalom 1916-ban. Budapest, 1917. Athenaeum. (8-r. 69 l.) 1 K.
444. *Hornyánszky Gyula*. Schvarcz Gyula rendes tag emlékezete. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. XVII. 15.) Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 77 l.) 4 K.
— (Részlet belőle Nyugat II. 645—649. l.)
445. *Juhász Vincze*. Desericzky Incze élete és művei. 1915. — Ism. *Király György*. Irod. tört. Közl. 474. l.
446. *Kacziány Géza*. A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. (Könyvtári Füzetek 3. (Budapest, 1917. Lantos. (8-r. 96 l.) 6 K. — Ism. *Bélteky László*. Irodalomtört. 511. l.
— *Gárdonyi Albert*. Századok 370. l. — P. N. 135. sz.
447. *Klebensberg Kunó gr.* Elnöki megnyitóbeszéd. (M. T. Társ. 1917. ápr. 26.) Századok 209—224. l.
- (Konstantinápolyi Magy. Tudom. Intézet.) 448. *József Ferencz főherceg*. Megnyitóbeszéd. Mondotta — úr Ő Fensége a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatótanácsának alakuló ülésén. Századok 97. l.
- 449. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megnyitása. Századok 200—202. l. — Szervezeti szabályzata. U. o. 202—206. l. — s. Bp. Sz. 171. köt. 296—301. l.
- 450. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet első félévi működése. Századok 396—403. l.
- 451. *V. M.* A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet. Irodalomtört. 203—205. l.
452. *Kováts Gyula*. Hajnik Imre emlékezete. 1916. — Ism. *I. B. Tört. Sz.* 198—200. l. — *y-r.* Századok 75—77. l.
453. *Loósz István*. Iványi István. (1845—1917.) Századok 526—528. l.
454. *l.* Följegyzések a tót nemzetiségi törekvések történetéből. (1. Hurban József születésének 100. évfordulója. 2. A nemzetiségi túlzók és a történetírás.) A Cél 303—309. l.
455. *Lukinich Imre*. A szabadságharcz történetírói. Századok 345—355. l.
456. *Lukinich Imre*. Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi működéséről. Századok 314—318. l.
457. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Századok 337—344. l.
458. Magyar történet német nyelven. B. H. 189. sz. (*Lyka Döme* levele Csánki Dezsőhöz, melyben tizezer koronát ajánl föl a vállalatra.) — *Csuday Jenő*. U. o. 191. sz.
459. *Marczali Henrik*. A magyar őstörténet forrásainak historiografiája. Turán 257—267. l.

460. *Marczali Henrik*. A jövő történetírás feladata. Turán 121—132. l.
461. *Márki Sándor*. Horváth Mihály. (1809—1878.) (Magyar Történeti Életrajzok. 33. évf.) Budapest, 1917. Tört. Társ. (8-r. 388 l.)
462. *Modrigan, Joan*. Soartea cronicii lui Sincai. 1916. — Ism. *Lupas János*. Tört. Sz. 221. l.
463. *Móricz Pál*. A magyar várak történetirója. M—g. 149. sz. (Soós Elemér.)
464. *Révész Imre*. Bod Péter mint történetiró. — Ism. *Marton János*. Prot. Sz. 132—135. l. — Századok 293. l. — *Magyar Győzd*. Ev. Szaklap 209—211. l.
465. *Stein Aurél*. Duka Tivadar emlékezete. 1913. — Ism. *Schmidt József*. Tört. Sz. 99—101. l.
466. Báró Szalay Imre. (1846—1917.) Könyvsz. 244—246. l. — V. E. Arch. Ért. 37. köt. 215—217. l.
467. *Szelényi Ödön*. Tessedik Sámuel élete. 1916. — Ism. *W. L. Pozsonyvárm. Népoktatása*. VI. évf. 4. sz.
- (Thallóczy L.) 468. *Csánki Dezső*. Thallóczy Lajos. (Képpel.) Századok 1—4. l.
- 469. *d. Thallóczy Lajos*. (1857—1916.) Bp. Sz. 169. köt. 144—147. l.
- 470. *Csekey István*. Thallóczy Lajos. Jogállam 101—103. l.
- 471. *Quintus*. Thallóczy öröksége. Az Ujs. 14. sz.
- 472. *Sufflay Milan*. Thallóczy Lajos. Tört. Sz. 119—121. l.
- 473. *V. E.* Thallóczy Lajos. Arch. Ért. 37. köt. 217. l.
- 474. Thallóczy Lajos emlékének megörökítése. Századok 324. l.
475. Török történetirók III. köt. Ford. *Karácson I.* Sajtó alá rendezte *Szekfü Gyula*. 1916. — Ism. *Lukinich Imre*. Századok 266—269. l. — *d. Bp. Sz.* 172. köt. 308—310. l. — *Zsinka Ferencz*. Hadtört. Közl. 361—364. l.
476. *Veszprémy Dezső*. ... Thaly Kálmán életrajza. — Ism. *B. Századok* 382. l.
477. *Wolff, J. G. D.* Teutsch. Schässburger Ztg. 50. 52. sz.
478. *Zsigmond Ferencz*. A magyar irodalomtörténetírás munkája 1916-ban. Irodalomtört. 105—119. l.

2. Történet általában.

- V. ö. 40. 96. 100. 104. 130.
479. *Bleyer, Jakob*. Die deutsch-ungarischen Beziehungen und das ungarländische Deutschtum. P. Lloyd. 230. 234. reg. sz.
480. *Bunzel, Julius*. Die ungarisch-deutschen Beziehungen. (Schmoller Jahrbuch. 41. évf. 1. füz.) — Ism. *Bleyer Jakob*. P. Lloyd 200. reg. sz. — *Lengyel Géza*. P. N. 178. sz.
481. *Halmay, Elemér*. Entwicklungsmöglichkeit der Monarchie und der ungarische Staat. Kelet Népe 1—2. füz. 80—93. l.

482. *Herczeg, Franz.* Die Entwicklung der ungarischen Nation. Illustr. Ztg. 3839. sz.
483. *Hóman Bálint.* A magyar nép neve a középkori latinságban. Tört. Sz. 129—158. 240—258. l. (Külön is.)
484. *Karácsonyi János.* A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez. 1916. — Ism. *Lukinich Imre.* Századok 61—65. l. *Balanyi György.* M. Kultura 272—275. l. — *Kiss János.* Religio 379—381. l.
485. *Karácsonyi János.* Horvát-Dalmát-Szlavonországok. M. Nyelv 263. l.
486. *Karácsonyi János.* A románok. A Cél 10—21. l. (Részlet »Hazánk történeti joga« cz. művéből.)
487. *Kleibelsberg, Graf Kuno.* Der Geist der ungarischen Geschichte. Kelet Népe 4—5. füz. 11—15. l.
488. *Kovács M. István.* Miért nem lehet erdélyi eredetű a román nép? P. H. 14. sz.
489. *Lux, Jos. Aug.* Ungarn. Eine mitteleuropäische Entdeckung. München, 1917. O. Beck. (8-r. XV, 355 l.) 7 M. — Ism. (*ib.*) Alkotm. 171. sz.
490. β . Magyarok a Dráván túl. A Cél 672—676. l.
491. *Marczali, Heinrich.* Die Entwicklung des ungarischen Königtums. Budapest, 1917. Kilián. (8-r. 19 l.) 1 K.
492. *Mika Sándor.* Magyar történelmi olvasókönyv. I. rész. Magyarország történelme a mohácsi vészig. A harmadik kiadást sajtó alá rendezte *Szabó Dezső.* Budapest, 1917. Lampel R. (8-r. 232 l.) 5 K 20 f.
493. *Niels.* A történeti fejlődés és a magyarság. A Cél 143—146. l.
494. Összefoglaló tétel a pragmatikus magyar történethez. (Kézirat.) Budapest, 1917. Lloyd-ny. (8-r. 81 l.)
495. *Reissenberger, Karl.* Das siebenbürgische Deutschtum in der Geschichte und in der Gegenwart. Oesterr. Revue 50. köt. 163—169. l.
496. *Sebes Gyula.* A magyarok Romániában. Uránia 305—308. l.
497. *Sigerus, Else.* Von den Siebenbürger Sachsen. Deutscher Wille. Sept. és Schässburg. Ztg. 42. sz.
498. *Sisić, Ferdinand v.* Geschichte der Kroaten. I. Teil. (bis 1102.) Zagreb, 1917. (8-r. 403 l.) 15 M.
499. *Spectator Bosniae.* Illyria vagy Nagy-Horvátország? M. Figy. IV. köt. 1—13. l.
500. *Széchényi Béla gr.* Emlékezzünk régiekről. Turán 7—16. l.
501. *Szentgyörgyi György Gusztáv.* Történelmi vázlatok. Eperjes, 1917. Kósch-ny. (8-r. 31 l.)
502. *Szógyártó Gábor.* Szózat az erdélyrészi magyarok és szászok ügyében. Történelmi, nemzetiség-politikai, kulturális, társas-

- dalmi és gazdaságpolitikai tanulmány. Marosvásárhely, 1917. (8-r. 180 l.) — Ism. *Dékáni Kálmán*. Századok 612—615. l.
503. *Teutsch, Friedr.* Schriften zur Erforschung des Deutchtums im Ausland. I. Bd. Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig, 1916. Köhler. (8-r. XI. 350 l.) 10 M. — Ism. *Hungarus*. Prot. Sz. 300—309. l. és Besztercei Magy. Hirl. 21. 24. sz. — *L. B. Lit. Zentr. Bl.* 27. sz. 671. l. — *W. Schässburg. Ztg.* 51. sz.
504. *Tonelli, Alexander.* Vergangenheit und Zukunft in Südungarn. Illustr. Ztg. 3870. sz.
505. *Vészi, Josef.* Der politische Geist in Ungarn. Illustr. Ztg. 3839. sz.
506. *Yolland B. Arthur.* Hungary. The Nations Histories. London. T. C. and E. C. Jack. 1917. (8°. XII, 336 l.) — Ism. *B. H.* 286. sz.

3. Részletes történet 1301-ig.

- V. ö. 492. 784. 757. 758. 931. 1108. 1110. 1116. 1122. 1132.
507. Följegyzés Szent István jobbjáról. *M. Figy.* III. köt. 342. l.
508. *Fraknói Vilmos.* A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal. 1269—74. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 24. köt. 8. sz.) Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 43 l.) 4 K.
509. Gizella királyné s a koronázási palást. *Vas. Ujs.* 1. sz.
510. *Gyöngyösi Rozália.* Szent Erzsébet thüringiai fejedelem-asszony élete. (Értekezések a kolozsv. m. kir. tud. egyet. közép- és újkori történelmi szemináriumából. 10. sz.) Kolozsvár, 1917. Ajtai ny. (8-r. 49, 1 l.)
511. *Márki Sándor.* Magyar középkor. Budapest, 1917. Élet. (8-r. 293 l.) 7 K.
512. *Relkovič Neda.* Árpádházi Boldog Margit emlékezete. *A Kath. Tanítónők Lapja* 4—8. l.
513. *Sišić, F.* Hrvatski knezovi Zdeslav i Branimir. (878—892.) Hrvat. Prosvjeta. 1917. 1—2. sz.
514. *Vargha Damján.* Árpádházi boldog Margit halála és temetése. (A magyar Margit-legendából, Ráskai Lea 1510. írása szerint.) *Alkotm.* 30. sz.

4. 1302—1526.

- V. ö. 159. 492. 776. 781. 782. 798. 984. 1001. 1111.
515. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae.* Vol. XIV. Diplomata annorum 1367—1373. continens Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. *Sabrao T. Smičiklas.* Uredio *Marko Kostrenčić.* Svezak XIV. Zagreb, 1916. Akad. (8-r. VII, 608 l.)

516. *Czebe Gyula*. Adalékok Paraspondylos Zotikos életviszonyaihoz s a várnai csatáról szóló költeményéhez. 1916. — *Ism. Pecz Vilmos*. EPhK. 37. l.
517. *Dabrowski, Jan*. Z časów Lokietka. 1916. — *Ism. Divéky Adorján*. Tört. Sz. 88—90. l.
518. *Fógel József*. II. Lajos udvartartása. 1516—28. Budapest, 1917. Hornyánszky V. (8-r. 161 l.) 5 K. — Jelentés a Gorovej-talomról. Akad. Ért. 298—301. l.
519. *Fraknoi Vilmos*. Beckensloer magyar primás III. Frigyes német császár szolgálatában 1459—1489. Tört. Sz. 159—186. 259—283. l.
520. *Fraknoi Vilmos*. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. Bp. Sz. 172. köt. 1—15. l.
521. *Fraknoi Vilmos*. A tolnai országgyűlés külügyi actiója 1518-ban. Bp. Sz. 172. köt. 211—225. l.
522. *Karácsonyi János*. Zápolyay az igazi. M. Nyelv 13. l.
523. *Laszowski, E*. Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencema od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatska od Turaka. Vjesnik XVIII. 81—88. l.
- (**Mátyás király.**) 524. *Gonda Béla ifj.* Udvari élet Mátyás király korában. (Szemelvény.) A Társaság 10. sz.
- 525. *Heszek István*. Mátyás király és a scholastikus bölcelet. Religio 674—677. l.
526. *Osvald Arisztid*. Hunyadi János ifjusága. Tört. Sz. 36—77. l. (Eleje a mult évi folyamban.) — *Ism. Zsinka Ferencz*. Hadtört. Közl. 152. l.
527. *Pásztor József*. Szécsényi Tamás. (1299—1354.) Mátravidék 19. sz.
528. *Szabó Dezső*. Albert királylyá választása. (1437 decz. 18.) (Fejérpataky-émlékkönyv 312—326. l.)
529. *Szabó Dezső*. Küzdelmeink a nemzeti királyságért. (1505—1526.) Budapest, 1917. Franklin t. (8-r. 226 l.) — *Ism. Tóth Zoltán*. Hadtört. Közl. 359—361. l.
530. *Szabó László*. Jakcsi László, Curzola sziget magyar grófja. A Tenger 16—25. l.
531. *Tóth-Szabó Pál*. A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Az Ipolyi-jutalommal kitüntetett pályamű. Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. XVI, 474 l.) 16 K.

5. 1526—1711.

- V. ö. 785. 799. 820. 829. 834. 835. 867. 895. 896. 900. 930. 944. 950. 952. 953. 959. 965. 996. 1008. 1021. 1022. 1096.
- (**Bethlen Miklós.**) 532. *Birkás Géza*. Bethlen Miklós és Prévost abbé. EPhK. 596. l.
- 533. *Gesztesi Gyula*. Bethlen Miklós gróf emlékiratai. Uj Idők 45. sz.

534. *Biró Venczel*. Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. (1542—1690.) A Magyar Tudományos Akadémia által Bojárj Vigyázó Sándor-díjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár, 1917. Stief J. ny. (8-r. 164 l.) — Ism. *Lukinich Imre*. Századok 603—609. l.
535. *Biró Venczel*. Az erdélyi fejedelmek és az oláh vajdák. M. Figy. III. 361—382. l.
- (**Bocskay**.) 536. *Lencz, D. Géza*. Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede. Eine kirchenhistorische Studie. Debreczen, 1917. Hegedüs u. Sándor. (8-r. 296 l.) 10 K 40 f. — Ism. A Hét. 39. sz. — ri. Prot. Sz. 468—471. l.
- 537. *Lencz Géza*. A kassai templomfoglalás hatása Bocskay fölkelésére és a bécsi békekötésre. Prot. Sz. 669—689. l. V. ö. 554.
538. Budai basák levelezése. I. köt. — Ism. *Szekfü Gyula*. Turán 60—65. l. — *Erdélyi Lajos*. Nyelvőr 40—42. l.
539. *Fest Sándor*. Sutton angol követ levele Zrínyi Ilona temetéséről. Tört. Sz. 87. l.
540. *Gyalokay Jenő*. Albisi Zólyomi Dávid. Századok 137—152. 243—259. l.
541. *Gulyás József*. Balassi Bálint házassága. Sárosp. Hirl. 47. 48. sz.
542. Instalacija grofa Petra Keglevica na velikog župana požeškoga (1707.) Hrvat. Prosvjeta 1916. 7—9. sz.
543. *Károlyi Árpád*. A bécsi békét megerősítő királyi oklevél meghamisítása. (Kivonat.) Akad. Ért. 145—153. l.
544. *Lampérth Géza*. Thurzó Elek szerelmeslevele 1528-ból. M. Nyelv 270. l.
545. *Laszowski, E.* Provala Turaka u Vinodol g. 1600. Vjesnik XVIII. 289—291. l.
546. *Laszowski, Emilij*. Prilog za životopis Stjepana Brodarića. Vjesnik XVIII. 303. l.
547. *Lupas János*. Barcsai Ákos és Brankovics Száva. (1658—1661.) M. Figy. IV. köt. 173—193. l. (Külön is. 8-r. 23 l.)
548. Magyar Országgyűlési Emlékek. XII. köt. A M. Tud. Akad. történeti bizottsága megbízásából szerkeszti és történeti bevezetésekkel ellátja *dr. Károlyi Árpád*. Budapest, Akad. 1917. (8° X. 812 l.) Ára 20 K.
549. *B. Major János*. Alvinczi Péter, a protestáns unió úttörője. (Takaró G.: Emlékkönyv 30—59. l.)
550. *Mehmet* budai pasa levele gróf Esterházy Miklós nádorhoz. (1626 febr. 7.) Közli *Merényi Lajos*. Hadtört. Közl. 348—351. l.
551. *Mészöly Gedeon*. Rimay kiadott levelei szövegének megbízhatósága. M. Nyelv 16. l.

552. *Petrőczy I.* és *Révay Erzsébet* levelei. 1690—1699. Közzéteszi *Kovács Sándor*. 1916. — *Ism. W. L. Ev. Szaklap* 202. l.
553. *Pompéry Aurél*. A főpapok rendjének ellenmondása 1608-ban. *Religio* 642—659. l.
554. *Révész Kálmán*. Történeti hazugságok a három nagy erdélyi fejedelemről. *Prot. Sz.* 609—613. l. (Bocskay, Bethlen G. és I. Rákóczi Gy.)
- (II. Rákóczi Ferencz.) 555. *Hengelmüller, Frh. v. Franz Rákóczi I.* Bd. 1913. — *Ism. P. D. M—g* 121. sz.
- 556. *Lelkes Nándor József*. Megtakult emlékek. *Alkotm.* 247. sz. (Rákóczi-korbéli adatok.)
- 557. *Lelkes Nándor József*. A trencsényi legenda. *Alkotm.* 102. sz.
- 558. II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek 1704 október hó 22-én Vihnyén kelt rendelete, a tábori postaszolgálat ügyében. *Közl. Szendrői János*. *Hadtört. Közl.* 150. l.
559. *S. Szabó József*. Enyingi Török Bálint és felesége. (Takaró Emlékkönyv 153—159. l.)
560. *Szász Béla*. A hadifogoly felesége. *Uránia* 69—70. l. (Az iszkéri törvényszék levele gr. Teleki Mihályhoz. Kővár, 1609 máj. 23.)
561. *Takáts Sándor*. Az utolsó Széchy. *Az Újs.* 84. sz.
562. *Takáts Sándor*. Pálffy generális sarcza. *Az Újs.* 34. sz.
563. *Takáts Sándor*. Splényi László tábornok. *Az Újs.* 312. sz.
564. *Takáts Sándor*. Szokolli Musztafa basa. 1915. — *Ism. Zsínka Ferencz. Tört. Sz.* 206. l.
565. *Takáts Sándor*. A bicsei kastélyban. — *Ism. n. B. H.* 138. sz.
566. *Teleki Mihály* levelezése. VII. köt. Szerk. *Gergely Sámuel*. 1916. — *Ism. Zsínka Ferencz. Századok* 153—159. l.
567. *Thury Etele*. Dévay Biró Mátyás haláláról. *Prot. Sz.* 454—458. l.
568. *Tóth László*. I. Rákóczy György beleavatkozása a 30 éves háborúba. *Hadtört. Közl.* 100—138. 260—291. l.
- (Török hódoltság.) 569. *Jacob, Georg*. Aus Ungarns Türkenzeit. Vortrag, gehalten im Hamburgischen Kolonial-Institut am 13. Januar 1917. Frankfurt a. M. H. Keller, 1917. (8-r. 39 l.) 2 M 50 pf.
- 570. *Szentkláray Jenő*. Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 24. köt. 9. sz.) Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 30 l.) 2 K. (Kivonata Akad. Ért. 354—359. l.)
- 571. *Takáts Sándor*. Rajzok a török világból. III. kötet. Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 457 l.) 6 K.
572. *Vanino, Miroszlav*. Hrvatsko pismo bana Nikole Frankopana Tomi Apaleniču, velikom sucu županije Zagrebačke. (1618.) *Vjesnik* XIX. 165. l.
- (Zrínyi Miklós gr.) 573. *Ferenczi Zoltán*. Zrínyi és Busbequius. *Akad. Ért.* 34—54. l.

- 574. *Ferencki Zoltán*. Zrínyi »Az török afium ellen való orvosság« című művének forrásai. EPhK. 329—336. l.
- 575. *Fraknói Vilmos*. Zrínyi a költő tanulóévei. Bp. Sz. 170. köt. 161—183. l.
- 576. *Szilágyi Géza*. Poppel Éva. Az Ujs. 45. sz.
- 577. *Takáts Sándor*. Zrínyi Miklós gyámjai. Bp. Sz. 172. köt. 226—249. l. — *Fraknói Vilmos*. Nyílt levél a szerkesztőhöz. U. o. 476. l.
- 578. *Takáts Sándor*. Zrínyi Miklós nevelőanyja. 1917. — *Ism. Zsinka Ferencz*. Prot. Sz. 317—319. l. — *Historicus*. B. H. 30. sz.

6. 1712—1849.

- V. ö. 108. 213. 214. 789—791. 801. 828. 844. 861. 867. 869. 927. 961. 998. 1015. 1017. 1018. 1033. 1052.
- 579. *Berzeviczy Albert*. Trefort Ágoston emlékezete. Születésének 100. évfordulója alkalmából. (Emlékbeszéd a M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött XVII. 14.) Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 21 l.) 1 K. és Bp. Sz. 170. köt. 1—22. l.
- 580. *Berzeviczy Gergely* ifjúságához. Századok 403—406. l.
- 581. *Czóbel Ernő*. Szocializmus és munkáskérdés Magyarországon 1848 előtt. Szocializmus X. 64—80. l. — *Ism. Irodalomtört.* 555. l.
- (**Eötvös J. br.**) 582. *Bihari Károly*. Báró Eötvös József politikája. 1916. — *Ism. Suszter Oszkár*. M. Paed. 487—490. l. — *Sas Andor*. Husz. Száz. 36. köt. 413—416. l.
- 583. *Gesztesi Gyula*. Esterházy Bálint gróf emlékiratai. Uj Idők 20. sz.
- (**Görgey.**) 584. *Görgey István*. Görgey Arthur ifjúsága. 1916. — *Ism. Szendrei János*. Hadtört. Közl. 352—358. l. — *v. Bp. Sz.* 169. köt. 473—476. l.
- 585. *Arthur von Görgey*. Eine Charakterstudie. Deutsche Rundschau. 171. köt. 194—222. l.
- 586. *Görgei Albert*. Görgei Arthur. 1818—1916. Igló, 1917. Szepesi Lapok ny. (8-r. 127, 1 l.)
- 587. *Kacziány Géza*. Görgei 2000 aranya. M—g 115. sz.
- 588. *Karl, Ludwig*. Görgei der Feldherr und Mensch von einem Norwegen beurteilt. P. Lloyd 159. sz.
- 589. *Kempf, Julije*. Dvije poslanice bana Ivana grofa Erdedija požeškoj županiji noći sabora u Zagrebu dne 22. Fravnja 1797. Vjesnik XVIII. 310. l.
- 590. *Kempf, Julije*. Josip grof Erdödy (izmedju . . . priopćuje pismom iz Beča od 21. lipnja 1808. . . pežeškomu podžupanu Petru Maljevcu, da budno pazi na proglose, što se potajno šire s potpisima Gjorgja Petrovića, srpskoga vojvode, medju svečentsvom i Stanovniania grékvistočne vjere. Vjesnik XVIII. 315. l.
- 591. *Kempf, Julije*. Kralj Franjo II. odredjuje god. 1797. pučki

- ustanak (generalis insurrectio) plemstva. Vjesnik XVIII. 311—313. l.
592. *Kempf, Julije*. Novčani troškovi uzdržavanja pučkoga ustanka (generalis insurrectio) godine 1797. Vjesnik XVIII. 313. l.
593. Koronázás 1790-ben. M. Figy. I. 25—31. l.
- (**Kossuth Lajos.**) 594. *L. Sipos Kamilló*. Adalék Kossuth Lajos hírlapírói működéséhez. M—g 6. sz.
- 595. *L. Sipos Kamilló*. Ujabb adalék Kossuth Lajos hírlapírói működéséhez. M—g 49. sz.
- 596. *Ujhelyi Gizella*. Kossuth Lajos a magyar művelődéstörténetben. 1913. — Ism. *Király György*. Irodalomtört. Közl. 477. l.
- 597. *Závodszy Levente*. Kossuth és Szemere a honvédelmi bizottmány megalakításáról. (Fejérvataky-émlékkönyv 355—371. l.)
- (**Mária Terézia.**) 598. *Ling, H.* Maria Theresia. Siebenb. Deutsch. Tagebl. 13250. sz.
- 599. *Marczali Henrik*. Mária Terézia, 1717—1780. P. N. 188. sz.
- 600. *Marczali, Heinrich*. Vitam et sanguinem. Hist. Ztschr. 117. köt. 413—431. l.
601. *Palóczy, Edgar*. Napoléon en Hongrie. Revue de Hongrie 19. köt. 56. sz.
602. *Palóczy Edgár*. Br. Tóth Ferencz, a Dardanellák megerősítője. 1916. — Ism. *Lukinich Imre*. Hadtört. Közl. 340—347. l.
- (**Pragmatica Sanctio.**) 603. *Csekey István*. A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről. 1916. — Ism. *Eckhart Ferencz*. Századok 176—178. l.
- 604. *Pöppel, H.* Die pragmatische Sanktion. (Aus Oesterreichs Vergangenheit. No 1. 109 l.) 85 pf.
605. *Relkovič Neda*. A XVII. század Pálffy Pálnéja. Kath. Tanítónők Lapja 129—132. l.
- (**Szabadságharcz.**) 606. *Angyal Dávid*. 1848 történetéből. — 1. István nádor és az első magyar ministerium kinevezése. 2. Gróf Batthyány Lajos és a június 10-iki innsbrucki kézirat. Századok 417—428. l.
- 607. *Duschek Ferencz* árulása. (A pesti cs. kir. haditörvényszék előtt tett vallomásai, az eredeti okmányból fordítva, bevezetéssel és jegyzetekkel.) *Kacziány Gézátlól*. M—g 213. 215. 217—224. 226. sz.
- 608. *Hatvany Lajos*. Tragikus forradalmak. P. N. 42. sz. (Bevezetés a magyar forradalom emlékiróiról megírandó tanulmány-sorozatba.)
- 609. *Loysch Ödön*. 1848 márczius 15. Rimaszombat, 1917. Rábely-ny. (8-r. 16 l.) 50 f.
- 610. (*p. s.*) Olaszok a magyar szabadságharczban. Alkotm. 163. sz.
- 611. *Pethő Sándor*. A szabadságharcz eszméi. 1916. — Ism. *Petrich Béla*. Kath. Sz. 373. l. — *Balanyi György*. M. Középpisk. 113—117. l. — *Gárdonyi Albert*. Husz. Száz. 35. köt. 87—90. l. — *Pethő S.* Válasz Halász Imrének. Nyugat I. 143. l. — *Halász I.*

- viszonzválasza u. o. 144. l. — *Kacziány Géza*. Egy Görgei-huszár irodalmi módszere. M—g 49. 51. sz.
- 612. *Szövényi Gusztáv*. A szabadság ünnepe márczius 15. Történeti tanulmány. Iskolai használatra. Budapest, 1917. Szerző. (8-r. 126 l.) 2 K 20 f.
- V. ö. 1019. 1020. 1027. 1028.
- (Gr. *Széchenyi István*.) 613. *Friedreich István*. Gróf Széchenyi István. 2 köt. 1915. — Ism. *Balanyi György*. M. Középisk. 39—43. l. — *Váczy János*. EPhK 38—41. l.
- 614. *Gyöngyösi Nándor*. Gróf Széchenyi István szentenciái. Budapest, é. n. (8-r. 32 l.) — Ism. *Király György*. Irod. tört. Közl. 476. l.
- 615. *Mészöly Gedeon*. Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István. Akad. Ért. 58—64. 106—115. 396—404. l.
- 616. *Réz Mihály*. A politikai tudomány és Széchenyi. Tört. Sz. 225—239. l.
617. *Id. Szögyény-Marich László* országbíró emlékiratai. II. köt. 1849—1859. Kiadja a fia, Budapest, 1917. Hornyánszky V. (8-r. XII. 360 l.) 30 K. — Ism. *d. Bp. Sz.* 171. köt. 308—313. l. — *Gajáry István*. Az Ujs. 187. sz. — *Károlyi Árpád*. Tört. Sz. 334—342. l. — *P. D. M—g*. 151. sz. — *Turi Béla*. Alkotm. 144. sz. — *P. N.* 159. sz. — *y. B. H.* 153. sz. — »Aus schweren Zeiten« czímmel. Pest. Journ. 164. sz. — *Marczali Henrik*. P. Lloyd 138. sz. — *Halász Imre*. »A magyar konzervatívek az abszolút-korszakban. Nyugat 21. sz.
618. *Takáts Sándor*. Kapitány Vékony János. Az Ujs. 293. sz.
619. *Gr. Teleki László* levelei Pulszky Ferenczhez. Közli *Vértesy Jenő*. Irod. tört. Közl. 217—244. 313—330. l.
620. Az utolsó rendi országgyűlés. (Különös tekintettel a márcziusi mozgalmakra.) 1847 nov. 7.—1848 április 11. M. Szalon 3. sz. 4—14. l.

7. 1850-től napjainkig.

- V. ö. 158. 777. 800. 801. 859. 868.
621. *Ápponyi, Albert gr.* Königin Zita. Illustr. Ztg. 3839. sz.
622. *Balogh Pál*. A békevajudás 1866-ban. Az Ujs. 164. sz.
623. *Benedek Károly*. Andrásytól — Andrásyig. Világ 11. sz. (A L'Italia »Dall' uno all' altro Andrassy« cz. vezércikkének részletes ismertetése.)
624. *Décsi Lajos*. Bárá Jósika Miklós. 1916. — Ism. *Zsigmond Ferencz*. Irodalomtört. Közl. 359—364. l. — *Elek Oszkár*. Bp. Sz. 171. köt. 317—320. l. — (*c. j.*) Kath. Sz. 662. l. — *Alszegehy Zolt.* Századok 366—370. l. — *Papp Ferencz* EPhK. 556—560. l. — *ri. Prot.* Sz. 467. l.
625. *Fenyő Miksa*. Gróf Andrassy Gyula. Nyugat II. 1077—1082. l.
- (I. **Ferencz József**.) 626. *Balogh Pál*. I. Ferencz József emlékezete. Budapest, Uránia-gyár. (1917.) (8-r. 26 l.)

- 627. *Bellaagh Aladár*. I. Ferencz József Magyarországon. (Itt tartózkodásai a koronázás előtt.) Bp. Sz. 169. köt. 16—38. l.
- 628. *Beöthy Zsolt*. Ferencz József királyunk emlékezete. Az egyetemen 1916 decz. 9. Bp. Sz. 169. köt. 1—15. l.
- 629. *Beöthy Zsolt*. Ferencz József királyunk és Erzsébet királynénk emlékezete. (Magyar Könyvtár 847.) Budapest, (1917.) (16-r. 46 l.) 36 f.
- 630. *Berzeviczy Albert*. I. Ferencz József. Tört. Sz. 1—4. l.
- 631. *Csudáky Bertalan*. I. Ferencz József király emlékezete. (1830—1916.) Bp. Ferencz József nevelő intéz. 1916/17. ért. 5—14. l. (Külön is. 8-r. 15 l.)
- 632. I. Ferencz József mint keresztény. M. Kultura 93—95. l.
- 633. *Gergely György*. I. Ferencz József. Nevelés 34. évf. 25—34. l.
- 634. *Gergely György*. Ferencz Józsefről a tanuló ifjúságnak. Két beszéd. Máramarossziget, 1917. Szerző. (8-r. 23 l.)
- 635. *Glattfelder Gyula*. I. Ferencz József emlékezete. Tört. Rég. Ért. 33. foly. 1—5. l. (Külön is. 8-r. 7 l.)
- 636. *Horváth E. János*. Első Ferencz József. A jó király halálát őszinte szívvel gyászoló magyar nép számára. (Nép-iratok 316.) Budapest, 1917. Szt. Istv. Társ. (16-r. 76 l.) 40 f.
- 637. A kir. József-műegyetem részéről I. Ferencz József ó császári és apostoli királyi felsége emlékezetére 1917 márcz. 25-én tartott gyászünnepély. Budapest, 1917. Lloyd-ny. (8-r. 23 l.)
- 638. *Kara Győző*. Emlékbeszéd I. Ferencz József király temetése napján. Aradi főgym. 1916/17. ért. 7—11. l.
- 639. *Kecskeméti Ármán*. Ferencz József és a magyar zsidóság. Izr. Irod. Társ. 1917. Évkönyv. 7—27. l.
- 640. *Kiss Albin*. I. Ferencz József. Bp. I. ker. Szt. Imre-főgym. 1916/17. Ért. 5—9. l.
- 641. *Kiss Ernő*. I. Ferencz József. Emlékbeszéd. Kereszt. Magvető 3—10. l.
- 642. *Lovcsányi Gyula*. Emlékbeszéd I. Ferencz József halála alkalmából. Polg. isk. tanítóképző 1916/17. Almanach 3—11. l.
- 643. *Márki Sándor*. I. Ferencz József. M. Figy. I. 3—24. l.
- 644. *Palóczy, L.* Vor fünfzig Jahren. (Erinnerung an die Krönung Franz Joseph's I. und Elisabeth's.) N. Pest. Journ. 144. sz.
- 645. *Parcselitich Vincze*. I. Ferencz József emlékezete. Gyászbeszéd. Bp. VIII. ker. főgym. 1619/17. ért. 3—8. l.
- 646. *Pethő Sándor*. I. Ferencz József emlékezete. Alkotm. 195. sz.
- 647. *Szegő Arnold*. I. Ferencz József élete. (Orsz. izr. tanítóegyl. ifjúsági könyvtára. 1. sz.) Budapest, 1917. Neuwald-ny. (8-r. 56 l.) 1 K 20 f.
- 648. *Vörös Béla*. I. Ferencz József. Gyászbeszéd. Bp. VII. ker. István-úti főgym. 1916/17. ért. 3—8. l.

- 649. *Wlassics Gyula br.* Emlékeimből I. Ferencz József királyunkról. Bp. Sz. 169. köt. 199—207. l.
- 650. *Wlassics, Julius Br.* Erinnerungen an den Kaiser u. apostolischen König Franz Josef I. Deutsche Revue jan.
651. *Friedjung, Heinrich.* Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Preuss. Jahrbücher. 169. köt. 187—199. 377—393. l.
652. *Gabányi János (olysói).* 1867-től 1916-ig. Katonai Nevelés 1—12. sz.
653. *Gellért Oszkár.* Czernin, Andrassy és Kühlmann. Nyugat II. 606—609. l.
654. *Halász Imre.* A magyar konzervatívek az abszolút korszakban. Nyugat II. 660—674. l.
655. *Ignotus.* Történelmi pillanatok. Nyugat II. sz. (A visszalépett Tisza I. bírálata.)
656. *Ignotus.* Egy év történelem. Jegyzetek 1914 tavaszától 1915 nyaráig. — Ism. *Ady Endre.* Nyugat I. 315. l.
657. *Kadlec, Karel.* Valaši a valašské právo v zemích slovanských a Ukerských. S úvodem podávajícím prehled theorii o vizniku rumunského národa. V Praze, česke Akad. 1916. (8-r. IV, 528, 2 l.)
- (IV. Károly király.)** 658. *Csekey István.* A trónváltozás körül. Kecskeméti Lapok 23—28. sz.
- 659. *Cséplő István.* IV. Károly király. Budapest, (1917.) Szt. Istv. T. 80 l. 40 f.
- 660. Charles IV., roi de Hongrie. Revue de Hongrie 19. köt. 55. sz.
- 661. *Gáspár, Arthur.* König Karl. Illustr. Ztg. 3839. sz.
- 662. *Lovcsányi Gyula.* Koronázási ünnepi beszéd. Polg. isk. tanítóképző 1916/17. almanach 12—22. l.
- 663. *Markó Miklós.* IV. Károly király mint tokajhegyaljai szőlőbirtokos. Orsz.-Világ 43. sz.
- 664. *Rozsnyói M.* IV. Károly király megkoronázása. Orsz.-Világ 2. sz.
- 665. *Szombati-Szabó István.* Éljen a király! IV. Károly király koronázása napján az orosz harcztéren küzdő cs. és kir. 38. gyalogezred előtt tartott ünnepi beszéd. Debreczen, 1917. (Budapest, Kókai.) (16-r. 15 l.) 30 f.
- (Koronázás.)** 666. *Bellaagh Aladár.* Hol koronázták királyainkat? Népművelés 43—45. l.
- 667. *Berecz Sándor.* A koronázás emlékünnepc. Nemz. Nénevelés. 2—10. l.
- 668. *Berzeviczy, Albert.* Die ungarische Königskrönung. Illustr. Ztg. 3839. sz.
- 669. *Bihari Elek.* A magyar szent korona és a koronázás közjogi jelentősége. Szombathelyi főgym. 1916/17. ért. 7—17. l.
- 670. *Buza László.* A koronázás a magyar közjogban. Prot. Sz. 30—38. l.

- 671. *Eötvös József* levelei a 67-iki koronázási hangulatról. Orsz.-Világ 1. sz.
- 672. *Ferdinandy Géza*. A szent korona. Bp. Sz. 169. köt. 161—198. l.
- 673. *Gevevich Tibor*. A koronázási kincsek. Vas. Ujs. 2. sz.
- 674. *Görög Ferencz*. Koronázási emlékbeszéd. Szászvárosi ref. koll. 1916/17. ért. 8—19. l.
- 675. *Holub József*. A nádor szerepe a koronázáson. Századok 89—93. l.
- 676. *Kazár Emil*. Emlékezés az 1867-iki koronázásra és egyébire. (Szemtanu írja.) P. H. 6. sz.
- 677. *Kenczler Hugó*. A királyi hitlevél. M. Iparművészet 31. l.
- 678. Koronázási Album. Ábrányi Emil, Ambrus Zoltán, gr. Andrassy Gyula stb. eredeti közleményeivel. Bató József, Bér Dezső, Csont Ferencz stb. eredeti rajzaival és festményeivel. Budapest, 1917. Érdekes Ujság. (4-r. 159 l.) 20 K.
- 679. Koronázási hitlevél. Népnevelő 1. sz.
- 680. *Kuhárszky László*. A magyar szent koronáról. M. Szalon 1. sz. 37—43. l.
- 681. *Kun József (Barabási)*. Szeljegyzetek a szent korona tanához. Bp. Sz. 172. köt. 16—53. l.
- 682. *Lenárt József*. Kalászok a magyar szent korona történetéből. Besztercei Magy. Hirl. 2. sz.
- 683. *Lutter János*. A szent koronával való koronázás alkotmányjogi jelentősége. (Nagyvárad-i jogak. 1916/17. almanachja 23—53. l. Külön is Nagyvárad, 1917. Szt. László-ny. (Bp. Szent István T. 8-r. 31 l.) 2 K.
- 684. *Mihályfi Ákos*. A magyar királykoronázás jelentősége. 1917. — Ism. Századok 292. l. — *Bangha Béla*. M. Kultura 372. l.
- 685. *Osváth Gyula*. A nádor részvétele a koronázáson. Jogtud. Közl. 33. sz. (Külön is. 8-r. 8 l.)
- 686. *Polner Ödön*. A koronázási hitlevél és a protestantizmus. Evang. Őrálló 4. sz.
- 687. *Rosenberg, Mark*. A szent korona történelmi és művészet-történeti jelentősége. Karlsruhe, 1916. (8-r. 18 l.) — Ism. *Lutter Ferencz*. Alkotm. 31. sz.
- 688. A szent korona vándorutjai. Uj Idők 2. sz.
- 689. *Szóllósi Zsigmond*. Koronázási benyomások. Vas. Ujs. 1. sz.
- 690. *Timon Ákos*. A szent korona elmélete. 1916. — Ism. D. M. Kultura I. 43. l.
- 691. *Timon, Ákos v.* Die Theorie der heiligen ungarischen Krone und die Krönung. Nord u. Süd 161. köt. 291—302. l. 162. köt. 63—69. l.
- 692. Die ungarischen Krönungsinsignien. Illustr. Ztg. 3839. sz.
- 693. *Wlassics Gyula br.* A koronázási hitlevél jogi természetete és az új hitlevél. Jogállam 4—16. l.
- V. ö. 644. 664. 776. 1099.

694. *Kutschbach, A.* Dr. Wekerle, der neue ungarische Ministerpräsident. Illustr. Ztg. 3870. sz.
695. *Ózv. Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona* visszaemlékezései. (Mikszáth Kálmán) M. Figy. III. köt. 36—48. 311—319. l.
696. *Nagy v. Eöttevény.* Ungarns völkerrechtliche Tätigkeiten 1913 bis 1915. Ztschr. f. Völkerrecht 10. Bd. 1—2.
697. *Orbók Attila.* Tisza és a külföld. Külföldi államférfiak nyilatkozatai Tiszáról, a munkapárti rendszerről és Károlyi Mihályról. Budapest, 1917. Gerő S. (8-r. 48 l.)
698. A régi magyar társaság. 1. Magyar udvar. A Társaság 12—13. sz. — Bedekovich Kálmán. Orczy Béla br. U. o. 15. sz. — Kemény Gábor br., Széchenyi Pál gr., Fejérváry Géza br. U. o. 16. sz. — Pauler Tivadar. U. o. 17. sz. — Gr. Szapáry Gyula. U. o. 21. sz. — Trefort Ágoston. U. o. 25. sz. — M. T. Akadémia. U. o. 25—29. 32. 34. 36—39. sz.
699. *Sas Andor.* Malvide von Meysenburg és az emigráció. Husz. Száz. 35. köt. 135—140. l.
700. *Szendrey Zsigmond.* Minek szánta apja Arany Jánost? (Válasz Gyöngyösy Lászlónak.) Prot. Sz. 459—461. l.
701. *Wlassics, Baron Jul.* Bismarck und Andrássy. Deutsche Revue. Febr.
702. *Zayzon Sándor.* A centralisták és a megye reformja. Bp. Sz. 171. köt. 90—118. l. (Külön is. 8-r. 31 l.)

8. 1914/1917. világháború.

703. *Arany Dénes.* Parókiáról a lövészárokba. Eszék 1917. (8-r.) 3 K 30 f. — Ism. Prot. Sz. 212. l.
704. Aus Kronstadts Rumänenzeit. Tagebuchaufzeichnungen einer Altstädter Sächsin, Therese K. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 13372—75. sz.
705. *Balás, Br. Georg.* Nach einem Jahre. Kelet Népe 11—12. sz. 13—33. l.
706. *Balogh György (Vasadi).* Fegyverben. Két év a III/69-es Hindenburg-bakák háborús életéből. Budapest, 1917. Kókai. (8-r. 86 l.) 4 K.
707. *Beck, E.* La responsabilité de la Hongrie. Paris, 1917.
708. *Bertrand, Adrien.* La conquête de l'Autriche-Hongrie. Paris, 1916.
709. *Berzeviczy, Albert v.* Der Kampf um die Wahrheit. (Magyarországi bajtársi szövetség.) Budapest, 1917. (8-r. 19 l.)
710. *Berzeviczy, Albert de.* La lutte pour la vérité. Revue de Hongrie 19 köt. 51. sz.
711. *Bülow, Tulio de.* Les courants d'opinion. Revue de Hongrie 19. köt. 54. sz.

712. *Chervin, Arthur.* L'Autriche et la Hongrie de demain. Paris, 1915. (8-r.)
713. *Divald Kornél.* Háborús emlékek gyűjtése. A Társaság 6. sz.
714. *Dubois, Fr.* L'Autriche-Hongrie et la guerre. Revue de Hongrie 19. köt. 55. sz.
715. *Fenyő Miksa.* A monarchia háborús céljai. Nyugat II. 163—169. l.
716. *Fraknói Vilmos.* A hármas-szövetség agóniája. Bp. Sz. 169. köt. 208—232. l. (Külön is. 8-r. 27 l.)
717. *Fraknói, Wilhelm.* Kritische Studien zur Geschichte des Dreibundes. 1882—1915. Budapest, 1917. Kilián utóda. (8-r. 297 l.) 9 K. — Ism. *Túri Béla.* Kath. Sz. 928—933. l.
718. *Giesswein Sándor.* Magyar korona és világbéke. A Kath. Tanítónők Lapja 1—4. l.
719. Hadi Albuma, A cs. és kir. 23. gyalogezred —. Emlékkönyv írásban és képben. Ezredbeliek közreműködésével szerkesztette Kun József Jenő. Kriegs-Album des k. u. k. Infanterie-Regiments No 23. Budapest, 1916. Franklin ny. (8-r. 400 l.) 20 K.
720. Hadseregünk a háborúban. Szerkeszti a cs. és kir. hadi levéltár. I. füzet. A Kárpátokban. Budapest—Wien, 1916. (4-r. 40, 1 l. 50 képpel.)
721. *Hođnik, Armande.* L'Ungeria e i magiari nella guerra delli nazioni. 1915. — Ism. *G. A.* Századok 624—626. l.
722. *Irinyi Jenő.* Délszláv harctereken. Harctéri feljegyzések. Budapest, 1917. Singer és Wolfner. (8-r. 100 l.) 3 K.
723. *Jákó János.* A tizedik Isonzó-csata. M. Figy. IV. köt. 52—62. l.
724. *Jákó János.* Arz Artur. Vas. Ujs. 14. sz.
725. *Jász Géza.* A béke felé. A Cél 47—49. l.
726. *Késy János.* A dicsőség felé. A világháború kezdete és folytatása. 1914—1916. A magyar nép számára. Harmadik bőv. kiadás. Kisbér, 1917. Hafl K. ny. (8-r. 24 l.) 1 K.
727. *Kovács, Alexander.* Die geschichtliche Stellung des Ungartums zum Weltkrieg. Aus dem Ung. übers. v. *Eugen Márton.* Pozsony, 1917. Druck v. C. Angermayer. (8-r. 22 l.) 1 M 50 pf.
728. *Krónikás.* Magyarok Besszarábiában. Ébresztő 1. sz.
729. *Kuzma János.* Jegyzetek a harctéren és a fogságban szerzett tapasztalataimról. Határszéli Ujs. 15—17. sz.
730. *Landauer Béla.* Glória. 1916. — Ism. *Szini Gyula.* Nyugat I. 406. l.
731. *Lázár Miklós.* József főherczeg honvédei. Budapest, 1917. Keresk. Közl. (8-r. 183 l.) 2 K 50 f.
732. *Leonhardt, August.* Bericht über die infolge des Krieges mit Rumänien angeordnete Räumung der Stadt Segesvár. (Schässburg.) Segesvár, 1917. Druck W. Krafft. (8-r. 30 l.)

733. *Madai Gyula*. Ember szól a tűzből. (Hadinaplómból.) 1917. — *Ism. m. Élet* 47. sz.
734. *Madelung Aage*. A Kárpátokon innen és túl. (Haditudósítások.) Ford. *ijj. Bókay János*. Budapest, 1917. Athenaeum. (8-r. 173 l.) 3 K. — *Ism. Dombovits Sándorné. M. Kultúra* II. 648. l. — *A Hét* 19. sz.
735. *Magyar Lajos*. Gyehennában. Budapest, (1917.) Keresk. Közl. (8-r. 159 l.) 2 K 50 f.
736. *Mándi Andor*. Szerb hadifogságban. (Naplójegyzetek.) M. Figy. III. 166—177. 260—268. 320—334. 398—410. l. IV. 111—120. 246—255. 327—337. 406—420. l.
737. 1914—1916. A Magyar Zsidó Hadi Archivum Almanachjai, 1916. — *Ism. B. Gy. Irodalomtört.* 99. l.
738. *Maró Miklós*. A 16. honvéd- és a 16. népfölkelő gyalogezred a világháborúban. (A besztercebányai, balassagyarmati és jolsvai zászlóaljak harczai.) Orsz.-Világ 6. sz.
739. *Mihályfi Ákos*. A papság feladatai a háború után. Religio 219—226. l. (Külön is. 8-r.) — *Ism. Gesztelyi Nagy László. Prot. Sz.* 398—406. l.
740. *Molnár Ferencz*. Egy haditudósító emlékei. 1916. — *Ism. V. M. Irodalomtört.* 101. l.
741. *Mönckeberg, Carl*. Unter Linsingen in den Karpathen. Stuttgart, 1917. Deutsche Kriegs-Anstalt. (8-r. 87 l.) 1 M 70 pf. — *Ism. Lanson A. Lit. ZtrBl.* 24. sz. 597. l.
742. *Nowak, K. F.* Die Karpathenschlacht. Daheim. 53. Jahrg. Nr. 15—16.
743. *Paasche*. Ungarn im mitteleuropäischen Völkerbund. Illustr. Ztg. 3839. sz.
744. *Pávai Mátyás Sándor*. A cs. és kir. 85. sz. gyalogezred története. I. 1916. — *Ism. G. A. Századok* 292. l.
745. *Payr Hugó*. József királyi herczeg. 1914—17. Budapest, 1917. Németh. (8-r. 151 l.) 3 K 50 f. — *Ism. Cséplő István. Alkotm.* 258. sz. — *Véghelyi Imre. Nyugat.* II. 564. l.
746. *Pethő Sándor*. A szárazföldi háború mérlege. Függelékül a magyar és osztrák erőviszonyok mérlege. A hivatalos jelentések alapján. Budapest, 1917. Táltos. (8-r. 77 l.) 2 K 40 f. — *Ism. P—d. Világ* 123. sz.
747. *Petricek, W.* Um Hermannstadt. Ein Zeitbild aus der rumänischen Invasion. Hermannstadt, 1917. J. Drotleff. (8-r. 50 l.)
748. *Piliszy Lajos*. A megrohant és felszabadított Erdély. 1916. — *Ism. Kr. Gy. M—g* 4. sz. — *mond. Az Ujs.* 3. sz.
749. *Pilisi Lajos*. Uzsoki csonthegyek. Budapest, (1917.) Keresk. Közl. (8-r. 191 l.) 2 K 50 f.
750. *Pogány Kázmér*. A rokitnói mocsarakban. Budapest, 1917. — *Ism. Filó Károly. Kath. Nevelés* 142. l. — *Sz. j. Kath. Sz.* 280. l.

751. *Polónyi, Géza v.* Ungarn, Polen und Mitteleuropa. Kelet Népe 1—2. füz. 69—80. l.
752. A pozsonyi pénzügyi tisztviselők által fenntartott hadikórház története. 1914—1915—1916. Pozsony, 1917. Angermayer ny. (8-r. 82 l.)
753. Pro Patria. A budapesti kir. magyar tudományegyetem harcosai. Budapest, 1917. Egyet. ny. (8-r. 144 l.)
754. *Radó Antal ifj.* Hullamezők. Romvárosok. Budapest, (1917.) Keresk. Közl. (8-r. 191 l.) 2 K 50 f.
755. Die Räumung der k. fr. Stadt Medgyes (Mediasch) infolge des rumänischen Einbruches. Herausgegeben vom Stadtmagistrat Medgyes. (Mediasch.) Medgyes, 1917. Reissenberger. (8-r. 16 l.)
756. *Rejőd J. Tibor.* A véres kard Nagyszeben felett. Naplójegyzetek 1916. augusztus 28-tól október 1-ig. Handmann Adolf szövegképeivel. Nagyszeben, 1916. Szerző. (8-r. 48 l.) 2 K 50 f.
757. *Réz, Michel de.* L'Allemagne et la Hongrie. Revue de Hongrie 19. köt. 52. sz.
758. Ruhmestage der österreichisch-ungarischen Wehrmacht. 1914—16. — Ism. *Pilch Jenő.* Hadtört. Közl. 153—155. l.
759. *Schullerus, Adolf.* Die tote Stadt. Erlösung. Bilder aus den Tagen der Schlacht von Hermannstadt. (26—30. September 1916.) Hermannstadt, 1917. W. Krafft. (16-r. 40 l.)
760. *Sigerus, Emil.* Aus der Rumänenzeit. Ein Gedenkbuch an sturmbelegte Tage. 2. Aufl. Hermannstadt, 1917. J. Drotleff. (8-r. 8, 256 l.)
761. *Sigerus, Emil.* Hermannstädter Kriegschronik. Nach Tagebuchaufzeichnungen. Hermannstadt, 1917. W. Krafft. (8-r. 35 l.)
762. *Sigerus, Emil.* Vor einem Jahr. Erinnerungen an den September 1916. Hermannstadt, 1917. E. Dück. (8-r. 22 l.)
763. *Szabó István.* Doberdó. Egy honvédhadnagy könyve az Isonzó-frontról. Budapest, 1917. Benkő. (8-r. 151 l.) 4 K. — Ism. *m.* Élet 8. sz.
764. *Szécsy György.* Grániczon. Harctéri emlékeimből. Szeged, 1917. Engel L. ny. (8-r. 107, 2 l.)
765. *Székely Artur.* Cár atyuska földjén. Budapest. (1917.) Keresk. Közl. (8-r. 189 l.) 2 K 50 f.
766. *Szőgyi Gusztáv.* Menekülésem a kulturdzsungelből. Budapest, 1917. (8-r. XVI, 233 l.) — Ism. *bg.* Magy. Középiszkola 120. l.
767. *Szurmay Sándor.* A 68-as jászkun bakák. Az Ujs. 54. sz.
768. *Teleky Andor.* Hazánk kialakulása a háború után! Ujvidék, (1917.) Ujv. Hirl. ny. (8-r. 46 l.) 1 K.

769. *Túri Béla*. A háború belülről nézve. 1916. — *Ism. Tóth József*, *Religio* 210. l.
770. *Vajda Ferencz*. Az udvarhelyi református egyházmegye az oláh invasio alatt. — esperes jelentése az egyházmegye 1916. decz. 28-án tartott közgyűlésén. Székelyudvarhely, 1917. Becsek-ny. (8-r. 46 l.) 40 f.
771. *Veltzé, Alois u. Stefan, Paul*. Unter Habsburgs Banner. 1916. — *Ism. Pj.* *Hadtört.* *Közl.* 155. l.
772. A világháború harcos emlékműve Temesvárott. *Tört. Rég.* *Ért.* 33. évf. 31. l.
773. A világháború újabb irodalma a városi könyvtárban. 1917. 8. g. sorozat. Budapest, 1917. Benkő Gy. (8-r. 31, 23 l.) Egy füzet 50 f.
774. *Wlassics, Baron J.* Der Friede und Ungarn. *Deutsche Revue* Juni.

9. Jog- és alkotmánytörténet.

- V. ö. 520. 534. 548. 553. 597. 620. 651. 658. 668—670. 672. 675¹ 681. 683—686. 690. 691. 693. 702. 839. 1026. •
775. *Ápponyi Albert gr.* Bilder aus der ungarischen Verfassungs-Geschichte. (Magyarországi bajtársi szövetség.) Budapest, 1917. (8-r. 36 l.) (Megjelent még a Nord u. Süd 160. köt. 10—21. l. és Kelet Népe 1—2. füz. 41—67. l. is.)
776. *Baroniek Emma*. A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok 5—44. l.
777. *Buza László*. Az 1867: XII. t.-cz. jogi természete. *M. Figy.* I. 32—37. l.
778. *Csekey István*. A magyar trónöröklési rend terjedelme. *Jogállam* 17—24. l.
779. *Csekey István*. A magyar trónöröklési jog. *Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel*. Budapest, 1917. Athenaeum. (8-r. XVI. 564 l.) 24 K. — *Ism. P. H.* május 17. sz. — *Kecskeméti Lapok* 117. és 118. sz.
780. *Erekly István*. Tezner emlélete a rendi alkotmányokról. *Bp. Sz.* 170. köt. 68—96. 251—281. l.
781. *Fraknói Vilmos*. Az 1485-ik évi nádori cikkek. I. Nyilt-levél Timon Ákoshoz. Századok 529—537. l. — *Timon Á.* válasza. *U. o.* 537—544. l.
782. *Holub József*. A főispán és alispán viszonyának jogi természete. (Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez.) (Fejérpataky-emlékkönyv 186—211. l. Külön is. 8-r. 35 l.)
783. *Kérészy Zoltán*. Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. 1916. — *Ism. Csekey István*. *Jog-*

- állam 563—565. 1. és P. Lloyd 233. esti sz. — *Hóman Bálint*. Századok 159—165. 1.
- 784. *R. Kiss István*. III. Endre király 1298/99. évi törvénye. (Fejérpataky-émlékkönyv 263—278. 1.)
- 785. *Márk László*. A királyi tanács átalakulása és története 1526 után. Századok 472—493. 577—602. 1.
- 786. *Timon Ákos*. Magyar alkotmánytörténet. 5. kiad. Budapest, 1917. (8-r. 823 l.) 30 K. — Ism. (*t. b.*) Alkotm. 147. sz. — *Csekegy István*. Ügyvédek Lapja 9. sz.
- 787. *Wlassics Gyula br.* Az udvartartás jogi természete. Bp. Sz. 572. köt. 169—210. 1.

10. Művelődéstörténet.

- V. ö. 108. 518. 524. 525. 538. 539. 544. 550. 592—596. 961. 1007. 1034. 1035. 1042—1044. 1059.
- 788. *Alapi Gyula*. Bűbajosok és boszorkányok Komárom vármegyében. 1914. — Ism. *Iványi Béla*. Századok 509. 1.
- 789. *Baán Achilles (Nádasdi)*. A magyar testőrség. A Társaság 1. sz.
- 790. *Bellagh Aladár*. Mit tett Mária Terézia nemzeti művelődésünkért? Népművelés 285—288. 1.
- 791. *Bolyai Farkas* akadémiai tervezete. Közli *Perényi József*. Irodrtört. Közl. 88—90. 1.
- 792. *Dékány Kálmán*. Magyar lovagok Angliában. Uránia 331—334. 1. (Bodnai László, Várdai Fridrik és Erdélyi László.)
- 793. *Dékány Kálmán*. Magyarok a Szentföldön. Uránia 235—238. 1.
- 794. *Domanovszky Sándor*. Mázsaszekér. Fejérpataky-émlékkönyv. 37—74. 1.
- 795. *Fögel Sándor*. Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. 1916. — Ism. S. Tanáregyl. Közl. 50. évf. 189. 1. — *Baumgartner Alajos*. Paed. Ért. 5. sz. — *Hegedüs István*. EPhK. 216—221. 1. — *Hóman Bálint*. Századok 374. 1. — *Husztí József*. Irodalomtört. 174—176. 1.
- 796. *Gárdonyi Albert*. Magyar könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, különös tekintettel Budára és Pestre. (Könyvtári füzetek. 2.) Budapest, 1917. Lantos. (8-r. 64 l.) 6 K.
- 797. *Gonda Béla, ifj.* Régi nagyszonyaink udvartartása. Az Ujs. 42. sz.
- 798. *Gulyás Pál*. Mátyás király könyvtára. 1916. — Ism. *Szűcsi József*. EPhK. 221. 1.
- 799. *Harsányi István*. A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Budapest, 1917. (Sárosp. főisk. kiadása. 8-r. 70 l.) 3 K. — Ism. *ch—e*. Századok 503—505. 1. — Vas. Ujs. 37. sz. — *ri*. Prot. Sz. 466. 1.
- 800. *Hegedüs Loránt*. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és fennállásának története. II. köt. 1892—1917.

- Budapest, 1917. Athenaeum ny. (8-r. 565 l.) — Ism. *Kázmér Ernő*. Hét 30. sz. — sz. m. M. Figy. III. 357—368. l.
801. *Hegedüs, Roland v.* Geschichte der Entstehung und des fünfzigjährigen Bestandes der Pester Ungarischen Commercialbank. Budapest, 1917. Kertész ny. (8-r. 637 l.)
802. *Horvat, Rudolf.* Gradnja mostova u Valpovštini u 18. vijeku. Vjesnik XVIII. 320. l.
- (Ipar.) 803. *Jaschik Álmos.* Fejezetek a könyvkötőipar történetéből. M. Iparoktatás 21. évf. 71—81. 148—165. 216—228. 269—297. 358—374. 430—441. 503—508. 537—568. 587—632. l. — 804. *Kremmer Dezső.* Ipari élet a régi Pest-Budán. M. Iparoktatás 21. évf. 577—587. l.
- 805. *Lambrecht Kálmán.* A magyar malmok könyve. 1915. — Ism. *Hlb.* Századok 505. l.
- 806. *Laszowski, E.* Prilog za povijest industrije željeza u Čabru za vrijeme Zrinskih. Vjesnik XIX. 1—21. l.
- 807. *H. Mihálik Sándor.* Nagyszombati ötvösmesterek a XVI—XVIII. századból. Múz. Könyvt. Ért. 73—88. l.
- 808. *Siklóssy László.* Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században. Ipartörténeti tanulmány. Budapest. 1917. Szt. György-egyl. (4-r. 172 l.)
- 809. *Siklóssy László.* Cuny Domokos tevékeny élete külföldön és Magyarországon. P. N. 253. sz. — A bécsi gyár nem kerül magyar kézre. U. o. 298. sz. (A cs. k. porcellángyár Rossauban.)
- 810. *Siklóssy László.* Egy iparos-mágna a XVIII. században. P. N. 240. sz. (Gr. Batthyány Tódor.)
811. *Kardos Árpád.* A pesti kertésztársulat 150 éves története. 1764—1914. I. rész. 1764—1873. Budapest, 1917. Wodianer-ny. (4-r. 49 l.) (Megjelent a Kert 1916—17. évf.-ban is.)
812. *Kerekes György.* A magyar-lengyel kereskedés fénykora. Uránia 10—14. l.
813. *Laszowski, E.* Prilog za povijest »Marturine«. Vjesnik XIX. 167. l.
814. *Laszowski, E.* Prilog povijesti ovčarstva. Vjesnik XIX. 164. l.
815. *Laszowski, E.* Žezlo hrvatskoga bana. Vjesnik XVIII. 306. l.
816. *Németh Imre.* A nagyszombati öreg kalendárium. Nagyszombati Hetilap 2. sz. (1743-ki latin kalendáriumról.)
817. *Noršić, Vjekoslav.* Pogodba izmedju Petra Keglevića i Cecilije Drašković, abatise samostana sv. Klare u Zagrebu, glede isplate očinstva njegovoj kćeri Katarini. Vjesnik XVIII. 318. l.
- (Oktatás.) 818. *Császár Mihály.* A török közoktatásügy Magyarországon hódolt területén, 1543—1686. M. Paed. 249—262. l. — 819. *Fontes rerum Hungaricarum.* (Magyar történelmi források.) Tom. II. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus*

- Italiae studentium. Vol. II. Roma ; Collegium Germanicum et Hungaricum. I. Matricula. (1559—1917.) Edidit *Andreas Veress*. (Magyar czím.) Budapest, 1917. Stephaneum. (8-r. XXIV, 331 l.) 20 K. — Ism. *Lukcsics József*. Kath. Sz. 933—935. l. — I. köt. (Matric. Patav.) Ism. *E. L. Hist. Ztschr.* 117. köt. 309. l.
- 820. *Haynóczy R. József*. Lőcsei tanulók külföldön a XVI. és XVII. században. M. Paed. 339—343. l.
- 821. *Horvat, Rudolf*. Nekadašnja gimnazija u Rumi. Vjesnik XVIII. 265—270. l.
- 822. *Kováts Alajos*. A török közoktatásügy hazánkban. 1543—1686-ig. Népevelő 19. sz.
- 823. *Lupaș, Ioan*. Josif II. și școalele românești din comitatul Aradului. Biserica și școala I. sz.
- 824. *M. V.* Rektor požeškoga kolegija na hajdučkome rečištu. (1734.) Hrvat. Prosvjeta. 1916. 7—10. sz.
- 825. *Payr Sándor*. Nagy György és a harkai iskola II. József korában. Evang. Népisk. 3—8. sz.
- 826. *S. E.* A nyiregyházi evang. iskolák története. Evang. Népisk. 3—8. 11—14. 19—22. sz.
- 827. *Szelényi Ödön*. A magyar ev. nevelés története a reformációtól napjainkig, különös tekintettel a középiskolákra. A reformáció négyszázados jubileumára. Pozsony, 1917. Wigand. (8-r. 280 l.) 6 K.
- 828. *Szelényi Ödön*. Tanügyi reformjavaslat 1848-ból. M. Paed. 283—285. l.
- 829. *Szinyei Gerzson*. A sárospataki főiskola pártfogói a fejedelmek korában. Sárosp. Ref. Lap 12. sz.
- 830. *Szombati János*. A sárospataki collegium története. Ford. Gulyás József. Sárosp. Hírl. 29—36. 39—52. sz.
- 831. *Vanino, Miroslav*. Dva priloga povijesti Isusovačkoga kolegija i gimnazije u Varaždinu (1652 i 1653.) Vjesnik XIX. 124—132. l.
- 832. *Pekár Károly*. Magyar Kultura. Sajtó alá rendezte és az életrajzot írta *Morvay Győző*. Budapest, 1917. (8-r. XXIII, 351 l.) 12 K. — Ism. *Alszeghy Zsolt*. EPhK. 366—368. l. — *Bán Aladár*. M. Középk. 294. l. — *G. Gy. M. Figy.* IV. 141. l. — *Színnyei Ferencz*. Irodört. 327. l. — *Tolnai Vilmos*. Nemz. Nőnevelés 109. l. — *Nógrády László*. A Gyermek 223—226. l. — *Császár Elemér*. Irodört. Közl. 250—253. l.
- (Péncz.) 833. *Balogh Albin*. Egy kis hozzászólás a »Magyar Pénztörténet«-hez. Numiz. Közl. 73—79. l. — *Hóman Bálint* megjegyzése. U. o. 79—84. l.
- 834. *Hashó Gyula*. A pénz története Magyarországon 1526—1608. Kolozsv. 1912. — Ism. *H. P.* Numiz. Közl. 129—133. l.

- 835. *Hóman Bálint*. A XIV. századi aranyválság. (Fejérpataky-emlékkönyv 212—242. l.)
- 836. *Plank Sándor*. A pénzverés és pénzváltás adminisztrációja. Numiz. Közl. 101. l.
- (**Posta.**) 837. *Körmendy Viktor*. A négyszáz éves posta. M. Figy. I. 38—43. l.
- 838. *Némäti Kálmán*. Taxis pósta Magyarországon. Budapest, 1917. Községi ny. (8-r. 11 l.) — Ism. *I. B. Századok* 80. l.
839. *Ploskál-Tempis Rudolf*. A magyar királyi kegyüri jog fejlődése és jellege. 1916. — Ism. *Karácsonyi János*. Századok 74. l. — *L-r. Kath. Sz.* 184. l.
840. *Prikkel Marián (Réthei)*. Őseink és az ital. (Egy fejezet a magyar régiségtanból.) *Kath. Sz.* 697—718. 807—818. 877—889. l.
841. *Prikkel Marián (Réthei)*. A régi magyar énekmondók. *EPHk.* 83—102. 201—208. 277—288. l.
- (**Rendek.**) 842. *a—ly*. A Mária Terézia-rend magyar vitézei. *Vas. Ujs.* 34. sz.
- 843. Az »Aranygyapjas Vitézek Jeles Rendéről«. M—g. 10. sz.
- 844. *Valentényi Gáspár*. A Mária-Terézia-rend első vitézei a nagy királynő korában. *Külügy-Hadügy* 4. sz. — Vitézeink Mária Terézia-rendje II. József idején. *U. o.* 35. sz.
- (**Rovásírás.**) 845. *Sebestyén Gyula*. A magyar rovásírás hiteles emlékei. 1915. — Ism. *Ernyey József*. Századok 165—176. l.
- 846. *Sebestyén Gyula*. Kritikai tévedések a rovásírás körében. Századok 318—324. l. — *Ernyey József* válasza: A rovásírás kritikája. *U. o.* 406—409. l.
- (**Sajtó.**) 847. *Bučar, Franjo*. Troškovnik i itinerar Hansa Hoffmanna, konjušara baruna Ivana Ungnada, u poslu hrvatske protestanske tiskare a Würtemberškoj g. 1561 i 1562. *Vjesnik XVIII.* 271—278. l.
- 848. *Pitroff Pál*. A győri sajtó története. 1915. — Ism. *G. P. Könyvsz.* 261—264. l.
- 849. *L. Sipos Kamilló*. A sajtószabadság első nevezetesebb sajtópöre. *Uj Nemzedék* 29. sz.
850. *Siklóssy László*. Magyar arkanisták. *P. N.* 230. sz.
851. *Singer Artur*. A szabadkőművesség jubileuma. *Világ* 163. sz.
852. *Strohal, Rudolf*. Popis desetine iz god. 1518. na vlastelinstvima Bosiljevo i Ribnik. *Vjesnik XVIII.* 300—303. l.
853. *Sütő Kálmán*. Milyenek voltak a vallásos és közállapotok ezelőtt négyszáz évvel Magyarországon? (Uray: Emlékkönyv 78—92. l.)
854. *Takáts Sándor*. Régi magyar asszonyok. Budapest, (1917.) Élet ny. (Révai Testv.) (8-r. 341 l.) 6 K.
855. *Takáts Sándor*. Régi lakodalmi szokások. *Az Ujs.* 210. sz.
856. *Takáts Sándor*. Megszerencsézés. *Az Ujs.* 143. sz. (A névnap megünneplésének szokása a 16. és 17. száz.-ban.)

- (**Társadalom.**) 857. *Erdélyi László*. A tizenkét legkritikusabb kérdés. (Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései cz. könyve bírálatához.) Kolozsvár, 1917. Bonaventura ny. (8-r. 170 l.) 7 K 50 f. — Ism. *Balogh Albin*. M. Kultura II. 722—724. l.
- 858. *Erdélyi László*. Az aranybulla társadalma. (Fejérpataky- emlékkönyv 82—108. l.)
- 859. *Oláh Gyula*. A társadalmi élet 1848 után. Vas. Ujs. 25. sz. 860. *Teleky, gr. Ilka*. Die Frau im ungarischen Leben. Illustr. Ztg. 3839. sz.
- (**Vám.**) 861. *Czóbel Ernő*. Berzeviczy Gergely javaslata a kontinens vámuniójáról. 1916. — Ism. Irodalomtört. 555. l.
- 862. *Magyar Lajos*. A közös vámterület ötven éve. (A magyar vámpolitika története.) M. Figy. II. 373—384. l.
- (**Viselet.**) 863. *Hradovay László*. Viselettörténeti adalékok. Arch. Ért. 37. köt. 192—195. l.
- 864. *Marczali Henrik*. A magyar diszruháról. P. N. 96. sz.
- 865. *Mihalik Gyula*. A divat történetéből. Kath. Tanítónők Lapja 136—141. l.
866. *Wertner Mór*. Régi magyar női nevek. Nyelvőr 10—18. 83—90. l. — *Spilzer Leo*. A női nevekhez. U. o. 121. l.
- (**Zsidók.**) 867. *Büchler Sándor*. A zsidók története Magyarországon a mohácsi vésztől a szabadságharczig. Egyenlőség 50—52. sz.
- 868. *Groszmann Zsigmond*. A magyar zsidók a XIX. század közepén. (1849—1870.) Egyenlőség 1—14. 16—19. 22. 23. 25. 27—29. 31. 33—37. 39. 41. 42. sz. (Külön is. 8-r. 136 l.) 3 K. — Ism. *Weisz Miksa*. Egyenlőség 50. sz.
- 869. *Goldberger Izidor*. Hegyaljai zsidók szövetkezése másfél évszázaddal ezelőtt 1764-ben. Izr. Irod. Társ. 1917. Évkönyve 266—279. l.
- 870. *Kálmán Ödön*. A zsidók letelepítése a Jászságban. 1916. — Ism. *Banner János*. Századok 376. l. — *Edelstein Bertalan*. Mult és Jövő 77. l.
- 871. *Schönfeld Lázár*. A kóborló Márton pap. Egyenlőség 4. sz. (Jechiel Márton rabbi.)
- 872. *Schönfeld Lázár*. Cseh Rahel, a bujdosó zsidó leány. 1789—1793. (Szatmár vármegye levéltárából.) Egyenlőség 20. sz.
- V. ö. 639. 737. 1032. 1036. 1040.

11. Egyháztörténet.

- V. ö. 507. 510. 512. 514. 519. 532. 549. 567. 770. 839. 1029. 1031. 1037. 1054. 1057.
873. *Artim, Michael*. Defensa memorandi ex occasione centenariae memoriae erectionis dioecesis Eperjesiensis per me editi contra refutationes Rssmi dmni canonici dris coll.

- Nicolai Rusznak ad me novissime directa. Eperjes, Kósch ny. (1917.) (2-r. 88 l. + 15 lev.)
874. *Bossányi Árpád*. Regesta supplicationum. 1916. — Ism. *Sipos István*. Religio 387. l.
875. *Chobot Ferencz*. A váczai egyházmegye történeti vázlata. II. rész. A papság életadatai. Vác, 1917. Pestvid. ny. (8-r. 459—1009 l.)
876. *Cinhandu, Gh.* O datorie uitată sau: Istoria diecezei Aradului. Biserica și școala 1. sz.
877. Contribuțiune la istoria bisericei române de V. M. Sibiiu, 1917. Tip. arhidiec. (8-r. 60 l.)
878. *Dezső Gyula*. A magyarországi protestáns egyházak alkotmányrendszerei. Budapest, 1917. Franklin ny. (8-r. 33, 2 l.)
879. Din corespondența lui Saguna cu Patrichie Popescu. Biserica și Școala 37. sz.
- (**Domonkos-rend.**) 880. *Balla Mihály Ferencz*. A domonkosrendü apácák multja Erdélyben. Közművelődés. (Gy.-Fehérv.) 8. sz. — 881. *Horváth Sándor*. A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. 1916. — Ism. *Király György*. EPhK. 368. l. — *Kiss János*. Religio 382—384. l. — *Patek Ferencz*. Századok 272—277. l. — x. Könyvsz. 111. l. — Irodalomtört. 555. l. — *Gunda Jenő*. Kath. Nevelés 294—298. l.
- 882. *Pfeiffer Miklós*. A Domokos-rend magyar zárdáinak vázlatos története. Budapest, 1917. (8-r.) — Ism. *Dolenecz József*. Egyh. Közl. 6. sz. — *Patek Ferencz*. Századok 272—277. l.
- 883. *Pfeiffer Miklós*. A jubiláló Domonkos-rend történeti keretben. 1916. — Ism. *Dolenecz József*. Egyh. Közl. 6. sz. — *Patek Ferencz*. Századok 272—277. l.
884. *Dragomir, Silviu*. Studii din istoria mai veche a Românilor de pe teritorul diecezei arădane. Transilvania 12—33. l.
885. *Dragomir, Silviu*. Doi ani de luptă pentru biserica ortodoxa în districtul Halmagiului. (1752—1754.) Biserica și Școala 1—10. sz.
886. *Dragomir, Silviu*. Alegerea și denumirea episcopului unit. Joan Patachi. 1915. — Ism. *Lupas János*. Tört. Sz. 219. l.
887. *Fekete Mihály*. Az Unigenitus bulla története. 1916. — Ism. P. Századok 509. l.
888. *Fraknoi Vilmos*. Egyháznagyok a magyar középkorból. Budapest, 1917. Élet. (8-r. 330 l.) 7 K. — Ism. D. M. Kultúra 326. l. — K. M. Néptanít. Lapja 51. sz.
889. *Gondán Felicián*. A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. 1916. — Ism. P. Századok 611. l.
890. A görög-keleti magyar püspökség. P. H. 165. sz.
891. *Gulyás József*. Tokaji református papok. Sárosp. Hirl. 11—12. 17. 18. 21—22. 25—32. 35. 36. 41—44. sz.
892. *Haiczl Kálmán*. Vallási állapotok Léván a hitújítás első századában. Bars 45. 46. sz.

893. *Halter Jenő*. Adatok a muraközi reformáció történetéhez. Prot. Sz. 249—259. 366—384. 431—445. l.
894. *Hegyaljai Kiss Géza*. Három legnagyobb magyar reformátorunk. (1. Dévay Biró Mátyás. 2. Szegedi Kiss István. 3. Horthi Juhász Péter.) (Uray: Emlékkönyv 111—129. l.)
895. *Horvat, Rudolf*. Grofovi Draškovići i zagrebačke opatica Klarise u 17. vieku. Vjesnik XIX. 162—164. l.
896. *Ivič, Aleksa*. Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII. veka. Vjesnik XVIII. 88—167. l.
897. *Katona István* levele gróf Eszterházy Károly püspökhöz. Közli Weber Arthur. Tört. Sz. 187—189. l.
898. *Kelemen Lajos*. Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez. Dolgozatok az Erdélyi Múz. rég. tár. 1916. 2. sz.
899. *Laszowski, E.* Imenovanje biskupa modruškoga po Nikoli Zrinskomu g. 1607. Vjesnik XIX. 121—123. l.
900. *Laszowski, E.* Prilog k povljesti zagrebačke biskupije u XVII. vijeku. Vjesnik XVIII. 307. l.
901. *Laszowski, E.* Prinos k povljesti zagrebačkih kanonika. Vjesnik XVIII. 319. l.
902. A lőcsei ev. egyházközség története. Irták *Illgerm A., Vozáry M., Kauffmann A., Förster R., Hritz L., Artbauer Gizella, Grosch O.* Lőcse, 1917. (8-r.) 5 K.
903. *Lupaş, Joan*. Influenţa reformaţiunii asupra bisericii româneşti din Ardeal în secolul XVI. Telegr. Roman 88—90. sz. és Transilvania 1—12. l.
904. *Lupaş, Joan*. Destituirea unui episcop român din Ardeal le anul 1574. Biserica şi Şcoala. 18. sz.
905. *Lupaş, Joan*. 12 petitori ai Episcopiei transilvane vacate dela 1796—1810. Brassó, 1916. — Ism. *Lupas János*. Tört. Sz. 220. l.
906. *Mándi Szabó Miklós*. A királydaróczi református egyház története. Debreczen, 1917. Hoffmann és Kronovitz ny. (8-r. 48 l.)
907. Magyar Protestáns Történelmi Emlékek. Szerkeszti *Kovács Sándor*. I. Petróczy István és Révay Erzsébet levelei 1690—1699. A zay-ugróci gróf Zay-levéltárból közli Kovács Sándor. II. Mikulik József. A gömöri ág. hitv. evang. espreesség története. 1520—1740. Sajtó alá rendezte Kovács Sándor. 1916—17. (8-r. 66, 157 l.)
908. *Materiae pentru istoria bisericii*. Telegr. Roman 90—94. 96. 98. 100. 102. 104. sz.
909. *Melichár Kálmán*. Josefínismus. Religio 98—114. 193—208. l.
910. *Miklós Ödön*. Satorius János lengyel sociniánus lelkész levele Frank Ádám kolozsvári unitárius lelkészhez 1638-ból. Kereszt. Magvető 68—84. l.

911. *Mikulik József*. A gömöri ág. hitv. evang. esperesség története 1520—1740. Sajtó alá rendezte Kovács Sándor. Pozsony. 1917. Wigand ny. (8-r. XII, 155, 1 l.) 5 K.
912. *Păclișanu, Zenovie*. Corespondența din exil a episcopului I. Inocențiu Micu Klein. Cultura Crestina VI. 394—400. l.
913. *Pap Domokos*. Adatok a papmarasztalás korának történetéhez. Kereszt. Magvető 128—137. l.
914. *N. Pap József*. A chiliazmus. Kath. Sz. 295—316. 412—436. l.
915. *Payr Sándor*. A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció négyszázados jubileumára Gamauf Teofil kézírati hagyatékának felhasználásával. I. köt. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. Piri és Székely ny. (8-r. VIII, 521 l.) 12 K.
916. *Payr Sándor*. Dévay Mátyás Luther Márton házában. Prot. Sz. 632—642. l.
917. *Péter Mihály*. Emléklapok a felsőzempléni ref. egyházmegye történetéből. Sárospatak, 1917. Ref. főisk. ny. (8-r. 15 l.) 70 f. — Megjelent a Sárosp. Ref. Lapok 48—52. számaiban.
918. *Posch Jenő*. Egyháztörténelmi tanulságok. Nyugat I. 745—768. l.
919. *Pruzsinszky Pál*. A magyar protestáns egyházak történetének rövid áttekintése. (Koszorú 235.) Budapest, 1917. Hornyánszky V. (8-r. 20 l.) 10 f.
- (Reformatio.)** 920. *Babay Kálmán*. Fejér vármegye reformációja. (Koszorú 232.) Budapest, 1917. Hornyánszky V. (8-r. 14 l.) 10 f.
- 921. *Bethlen István gr.* A reformáció és Erdély. Prot. Sz. 592—608. l.
- 922. *Horváth Ödön*. Száz év előtt. Eperjesi Lap. 47. sz. (Glatz J. 1818-ban megjelent s a reformatio megünneplésére vonatkozó munka ismertetése.)
- 923. *Rác Lajos*. A reformáció okai és előzményei Magyarországon. Sárosp. Ref. Lapok 42—45. sz.
- 924. *Szombati Imre*. A magyar reformátorok. (Uray: Emlékkönyv 96—108. l.)
- 925. *Teutsch, G. D.* Die Reformation im siebenbürgischen Sachsenland. 7. Auflage. v. D. Fr. Teutsch. Nagyszeben, 1917. Dück. (8-r. 37 l.) 1 K.
- V. ó. 827. 853. 1065.
926. Régi írások. (1. Dávid János nagyenyedi kántor levele a gyergyóalfalusi plébánoshoz Hora- és Kloska-féle lázadásról. 1784. — 2. Abrudbánya felmulásáról. 1784.) Közművelődés 19—20. sz.

928. *Schermann Egyed.* A Szent-Benedek-Rendnek úgynevezett »nullius« apátságai. (Pannonhalmi főisk. 1916—17. évkönyve 56—119. l. (Eleje a múlt évi folyamban.)
929. *Sebestyén Sándor.* Emlékezés régiekről. Tolnai Reform. Lapja 4. 5. sz. (A baranyai, pécsváradi s zengővárkonyi egyházak multjából közölt adatok.)
930. *Sörös Pongrácz.* Frangepán Ferencz, kalocsai érsek, egri püspök. Századok 429—471. 545—576. l.
931. *Sörös Pongrácz.* Uriás pannonhalmi apát levelei a tatárjárás idejéből. Pannonhalmi főisk. 1916/17. évkönyve 141—145. l.
932. *S. Szabó József.* Debreczeni és sárospataki papok a reformáció századában. 1916. — *Ism. Zs. Irodört. Közl.* 126. l. *Obál Béla.* Ev. Szaklap 205. l.
933. *Szittyay Dénes.* Haynald mint erdélyi püspök. Kalocsai ér. főgymn. 1916/17. ért. 3—65. l.
934. *Temesvári János.* Az erdélyi egyházmegye lelkészei. Közművelődés (Gy.-Fehérv.) 6. 7. sz.
935. *Vargha Gyula Géza.* Skizmatikus vitapontok és görög forrásokból merített czáfolataik. 1916. — *Ism. Bonkáló Sándor.* Magy. Középkiskola 109. l.
936. *Vári Albert.* Gejzánovics Sándor. Kereszt. Magvető 121—127. l.
937. *Zoványi Jenő.* Adatok a magyar protestantizmus multjából. Prot. Sz. 614—631. l.
938. *Zoványi Jenő.* A helvét irány első jelentkezései és térfoglalásai, Erdélyben való törvényes eltiltásáig. (1558-ig.) Prot. Sz. 39—57. 174—193. l.

12. Hadtörténet.

- V. ö. 206. 545. 568. 591. 592. 704. 706. 713. 719. 720. 722—724. 726. 728. 729. 731. 732. 734. 736—738. 740—742. 744. 745. 748—750. 753—756. 758—765. 767. 770. 771. 842. 844. 1014. 1046. 1052. 1053. 1060. 1096. 1097.
939. *Ándriska Károly.* Nemes Zulawski Béla. (Képpel.) Orsz.-Világ. 1. sz.
940. *Balázs György.* Magyar hadtörténelmi muzeum. B. H. 231. sz.
941. *Balás Margit.* A váradi kapitányság története. Nagyvárad, 1917. Láng-ny. (8-r. 52, 1 l.)
942. *Darkó Jenő.* Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. 1915. — *Ism. Czebe Gyula.* EPhK. 125—144. l.
943. *Darkó Jenő.* Az ősmagyar hadiszervezet és taktika. 1916. — *Ism. Századok* 186. l.
944. *Demkó Kálmán.* Magyarország hadiereje a XVI. században. Hadtört. Közl. 35—70. 186—218. l. (Eleje a mult évi folyamban.)
945. *Ernyey József.* Oroszlánkő vára és urai. (Fejérvataky-émlékkönyv 109—137. l.)

946. *Farkas Emőd.* Károly király magyar ezrede. Külügy-Hadügy 11. sz. (Győri 19. magyar ezred.)
947. *Házi Jenő.* Detrekő vára a középkorban. Doktori értekezés. (Történeti értekezések. 11. sz.) Budapest, 1917. Stephaneum. (8-r. 72 l.)
948. *Horváth István.* Középkori várak Somogy megyében. Katonás Nevelés 10—12. sz.
949. *Iványi Béla.* A magyar tüzérség fejlődésének vázlata. 1916. — Ism. Századok 186. l.
950. *Kárász Lukács* hadi commissarius utazása 1672-ben. Közli Romhányi János. Hadtört. Közl. 148—150. l.
951. *Kárffy Ödön.* Buda 1530-iki ostromához. Hadtört. Közl. 366—369. l.
952. *Kemény Lajos.* Az 1644-ik évi hadjárat történetéhez. Hadtört. Közl. 146—148. l.
953. Két hadbírószági ítélet. Közli *Kárffy Ödön.* Hadtört. Közl. 157—163. l. (1608. és 1708-ból.)
954. Klapka György honvédtábornok emlékének megörökítése Temesvárott. Tört. Rég. Ért. 33. évf. 29. l.
955. *Lampérth Géza.* A magyar katona ezer éven át. — Ism. M. Figy. II. 66. l. — *R. E. Irodalomtört.* 378. l.
956. *Loebel, H.* Das Reitergefecht bei Sissek vom 22. Juni 1593. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 218. l.
957. *Lövy Ferenc.* Egy magyar zsidó haditudósító a hét éves háborúban. Egyenlőség 30. sz. (Joel nevű zsidó szabó.)
958. *Lukinich Imre.* Háborús emlékeink megmentése. Hadtört. Közl. 139—144. l.
959. *Márki Sándor.* Desalleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtört. Közl. 1—12. 219 259. l.
960. *Markó Miklós.* A 25. gyalogezred hajdan és most. Orsz.-Világ 15. sz.
961. *Paldus József.* Katonai térképek készítése II. József császár idejében, különös tekintettel Magyarországra. Hadtört. Közl. 167—185. l.
962. *Pilch Jenő.* Az 1813. évi hermagori ütközet. (Fejérpataky-emlékkönyv 293—311. l.)
963. *Sallay Géza.* Bozók várában. Korponai Közl. 13. sz.
964. *Sallay Géza.* Csábrág vára. Honti Lapok. 23. sz.
965. *Sebestyén József.* Adatok az 1664-iki Mura- és Rábamelléki hadjárat történetéhez. 1916. — Ism. *Zs. F. Prot. Sz.* 316. l.
966. *Sebestyén József.* Adatok gróf Nádasdy Ferencz tábornagy életrajzához. (1709—1783.) Hadtört. Közl. 13—34. l.
967. *Sörös Pongrácz.* Dálnoki Székely Antal. Pannohalmi főisk. 1916/17. évkönyve 146—170. l.
968. *Szendrei János.* Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban. Hadtört. Közl. 328—340. l.
969. *Takáts Sándor.* A huszár-királyok. Az Ujs. 236. sz.

970. *Takáts Sándor*. Huszártípus. Az Ujs. 265. sz.
 971. *Ványi Ferencz*. Nagyvárad visszafoglalása a töröktől
 1692-ben. Hadtört. Közl. 71—99. 292—327. l.

13. Városok, megyék stb.

972. *Csejki Gyula*. Helynevek. I. Brassómegyeiek. Nyelvőr 68. l.
 973. *Pais Dezső*. Helynévmagyarázatok. I. Hirhegy és Dobverő-
 hegy. 2. Urgeteg. 3. Szepetek : szepedek? M. Nyelv 230. l.
 974. *Parászka Gábor*. Helyneveinkhez. Nyelvőr 60. l.
 (Abrudbánya.) V. ö. 927.
 (Arad.) 975. *Szávay Zoltán*. Arad és a Balkán. Temesv. Hirl. 76. 77. sz.
 — 976. *Vágvölgyi Lajos*. Az aradi zsidóság multjából és jelenéből.
 Mult és Jövő 296—305. l.
 (Arad vm.) V. ö. 823. 876. 884.
 (Bajmóc.) 977. *Relkovič Neda*. Bajmóc község szabadalom-
 levele 1647-ből. Századok 520—524. l.
 (Balassagyarmat.) V. ö. 738.
 (Balaton.) 978. *N. B.* Még egyszer a Balaton nevéről. Balatonvidék
 jan. 14. sz.
 (Balatonkövesd.) V. ö. 1078.
 (Baranya.) V. ö. 929.
 (Bártfa.) V. ö. 1077.
 (Besztercebánya.) V. ö. 738.
 (Bicse.) V. ö. 565.
 (Bosiljevo.) V. ö. 852.
 (Bozók.) V. ö. 963.
 (Brassó.) 979. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. VI. Bd.
 Chroniken und Tagebücher. III. Bd. 1915. — Ism. Lit. Ztr. Bl.
 39. sz. 940. l. — VII. Bd. Beiheft I. Die Beamten der Stadt Brassó.
 1916. Ism. l. Századok 506. l.
 — 980. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (Kronstadt).
 VII. Bd. Beiheft II. Aus dem Tagebuch des Simon Christo-
 phori Elias Gaitzer. Veröffentlicht von *Julius Gross*. Brassó,
 1917. U. o. (8-r. 2, 192 l.)
 — V. ö. 704. 972.
 (Budapest.) 981. *Baumgarten, Franz Ferdinand*. Pesth. P. Lloyd
 315. reg. sz. — *Földes, Ed.* Budapest, U. o. 319. sz.
 — 982. A budai hitközség történetéből. (Tisztelgés József nádor
 előtt 1840 máj. 17-én.) Budai izr. hitközség ért. 36. sz.
 — 983. *Fabó Bertalan*. A régi Pestről és zsidairól. Mult és Jövő
 405. 447. l.
 — 984. *Lux Kálmán*. A budai királyi vár képe I. Mátyás korá-
 ban. Mérn. Egly. Közl. 30. sz. Akad. Ért. 192—196. l.
 — 985. *Ráday, Paul*. Ofner und Pester Patrizierhäuser. P. Ll. 55. sz.
 — 986. *Szederkényi Anna*. Régi budai utcák. (Török kávéház
 Budán.) Uj Idők 20. és 34. sz.
 — 987. A Szent István-Bazilika. (Az alapító-levél.) Alkotm. 253. sz.
 — 988. *Takáts Sándor*. Ribillio Pesten. Az Ujs. 111. 120. sz.
 — 989. *Takáts Sándor*. Pest első bírása és tanácsa. Az Ujs. 166. sz.
 — 990. *Váradai Antal*. Elomlott falak. (A régi Pestről.) Az Ujs. 17. sz.

- 991. *Váradai Antal*. Feredők. (Régi Pest.) Az Ujs. 104. sz.
- 992. *Váradai Antal*. Kegyeletes szobrok az utcán. (Egy darab régi Pest.) Az Ujs. 128. sz.
- 993. *Váradai Antal*. Szent János vándorlása. (Egy darab régi Pest.) Az Ujs. 188. sz.
- 994. *Váradai Antal*. A »Krisztinavölgy« regéből. (A régi Pest.) Az Ujs. 194. sz.
- 995. *Váradai Antal*. A Flórián-tér szoborcsoportja. (Régi Pest.) Az Ujs. 238. sz.
- V. ö. 538. 753. 804. 808. 951..
- (Debreczen.)** 996. *Zoltai Lajos*. Debreczen város számadásai 1658-tól 1682-ig. Huszonöt súlyos esztendő pénzügyi gazdálkodása. (Debrecz. Képes Kalendár. 1918.) (Külön is. 8-r. 32 l.) 1 K.
- 997. *Zoltai Lajos*. Debreczen város határának kialakulása. 1916. — Ism. Századok 186. l. — *m. l.* Földr. Közl. 472—474. l.
- 998. *Zsoldos Benő*. Egy magyar város pusztulása 1811-ben. (A debreczeni tűzvészről.) Uránia 296. l.
- V. ö. 932. 1112.
- (Délmagyarország.)** 999. *Herczeg, Franz*. Südungarn. Illustr. Ztg. 3870. sz.
- V. ö. 504. 570.
- (Detrekő.)** V. ö. 947.
- (Divény.)** 1000. *Novák Lajos*. Divény vára. Eredeti kutforrások nyomán. Budapest, 1917. Szt. István T. (8-r. 46 l.) 3 K. — (Kivonata Szt. Istv. Akad. Ért. 52—56. l.)
- (Drávavidék.)** 1001. *Čuk, Gjuro*. Podravina od Bednje do Vočinke i susjedna produčja do polovice četrnaestoga vijeka. Vjesnik XVIII. 165—232. l.
- 1002. A drávántuli eltűnt vármegyék. B. H. 237. sz.
- V. ö. 490.
- (Dunapentele.)** V. ö. 1084.
- (Eperjes.)** 1003. *Iványi Béla*. Eperjes középkori festői. Múz. Könyvt. Ért. 88—120. l.
- 1004. *Iványi Béla*. Eperjes középkori kőfaragói és szobrászai. Múz. Könyvt. Ért. 236—252. l.
- 1005. *Iványi Béla*. Jogtörténeti vonatkozások Eperjes város középkori számadáskönyveiben. (Fejérpataky-émlékkönyv 243—262. l.)
- V. ö. 873.
- (Erdély.)** 1006. *Fontes rerum Transilvanicarum*. Ed. A. Veress. IV. köt. 1914. — Ism. *Loserth J.* Hist. Ztschr. 117. köt. 498—500. l.
- 1007. *Krausz, Ludwig*. Monographie über die »Stanizsa-er Albini« Goldbergwerke in Siebenbürgen. Gyulafehérvár, 1917. Schäser-Buchdr. (8-r. 19 l.)
- 1008. *Lukinich Imre*. Erdély a speyeri szerződés után. (Részlet.) Akad. Ért. 480—485. l.

- 1009. *Szekeres József*. Erdélyről. Budapest, (1917.) Szt. István Társ. (8-r. 62, 1 l.) 50 f.
- V. ö. 495. 497. 502. 503. 748. 880. 903—905. 933. 934. 1041. 1076. 1090. 1128.
- (**Fejér vm.**) V. ö. 920.
- (**Fiume.**) V. ö. 1114.
- (**Füss.**) 1010. *Sörös Pongrácz*. A füssi nemesi szék a XIX. században. Komárom IV. 1—12. l.
- (**Gömör.**) V. ö. 911.
- (**Gyergyófalva.**) V. ö. 927.
- (**Győr.**) 1011. *Iványi Béla*. A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. (Kivonat.) Szt. István Akad. Ért. 210—212. l.
- V. ö. 848.
- (**Gyulafehérvár.**) 1012. *Karácsonyi János*. Gyulafehérvár. M. Nyelv 204. l.
- (**Halmágy.**) V. ö. 885.
- (**Harka.**) V. ö. 825.
- (**Horvátország.**) V. ö. 498. 499. 515. 813. 1131.
- (**Jajca.**) 1013. *Thallóczy, Ljudevit pl.* Povijest (Banovine, Grada i Varošć) Jajca 1450—1527. Preveo Milan pl. Sufflay. Zagreb, 1916. (8-r. X, 312 l.) — *Ism. Battoryck*. Századok 507. l.
- (**Jászság.**) V. ö. 870.
- (**Jolsva.**) V. ö. 738.
- (**Kanizsa.**) 1014. *Horvat, Rudolf*. Prilog za opradu Kaniže god. 1601. Vjesnik XIX. 166. l.
- (**Karczag.**) 1015. *Kátai Gábor*. A fekete halál (pestis) Karczagon 1739-ben. Nagykun Ujs. 20. 21. sz.
- (**Kárpátok.**) V. ö. 720. 734. 741. 742.
- (**Kassa.**) 1016. *Sztehlo Ottó*. Megjegyzések a kassai dóm történetének tisztázásához. Mérn. Egyll. Közl. 37. sz.
- V. ö. 1080. 1081.
- (**Királydaróc.**) V. ö. 906.
- (**Kiscsúr.**) V. ö. 1089.
- (**Komárom vm.**) 1017. *Szabó Dénes (Edelényi)*. Komárom vármegye népessége 1715—1910. Komárom IV. 13—18 l.
- V. ö. 788. 1106.
- (**Kőszeg.**) 1018. *a. j.* Per a palatinussal. Kőszeg és Vid. 50. és 52. sz.
- 1019. *a. j.* 1848 márcziusa Kőszegen. Kőszeg és Vid. 2. sz. — Az 1848. évi törvényeknek végrehajtása Kőszegen. U. o. 3. sz. — Tisztujítás 1848-ban. U. o. 17. sz. — A parádés hivatal. (Uj adatok a város 1849-iki eseményeihez.) U. o. 18. sz.
- 1020. *a. j.* Kőszeg 1849-ben. Kőszeg és Vid. 19. 20. sz.
- 1021. *a. j.* Városi plébánosválasztás 1697-ben. Kőszeg és Vid. 48. sz.
- 1022. *a. j.* Kőszeg város első polgármestere (1701). Kőszeg és Vid. 47. sz.
- 1023. *a. j.* A céhek korszakából. (Weinberger Frigyes pékmester ügye.) Kőszeg és Vid. 23. sz.
- (**Kunszentmárton.**) 1024. *Dósa József*. »Dicsértessék a Jézus Krisztus.« Kulturkép Kunszentmárton történetéből. Ujpest, 1917. Csanády-ny. (8-r. 32 l.) 1 K.

- (Léva.) V. ö. 892.
- (Lőcse.) 1025. *Förster Rezső ifj.* A lőcsei fehér asszony. Szepesi Hírnök 44. 45. sz.
- 1026. *Lederer Miksa.* A lőcsei polgári osztályfa kiváltsága jogtörténeti világításban. Szepesi Hírnök 23—29. sz.
- V. ö. 902.
- (Ludvég.) V. ö. 1088.
- (Lugos.) 1027. *Boros János.* Történeti feljegyzések Lugos városáról és Mária Konstantin nevű bírójáról az 1848/49. évi szabadságharccal kapcsolatban. — *Ism. Schiff Péter.* Tört. Rég. Ért. 33. folyt. 22. l.
- (Medgyes.) V. ö. 755.
- (Miskolcz.) 1028. *Vadász Ede.* Miskolci emlékek a szabadságharc idejéből. Mult és Jövő 444—446. l.
- (Modrus.) V. ö. 899.
- (Muraköz.) V. ö. 893. 965.
- (Nagyenyed.) V. ö. 927.
- (Nagyszeben.) V. ö. 747. 756. 759. 762. 877.
- (Nagyszentmiklós.) V. ö. 1093.
- (Nagyszombat.) 1029. *Németh Imre.* Feltámadási körmenet a régi Nagyszombatban. Nagyszombati Hetilap 14. sz. (XVIII. századból.)
- 1030. *Hodinka Antal.* Nagyszombat 1793-ban. Nagyszombati Hetilap 11. 12. sz.
- V. ö. 807. 816.
- (Nagyvárad.) V. ö. 941. 971.
- (Nyiregyháza.) V. ö. 826.
- (Oroszlánkő.) V. ö. 945.
- (Pannonhalma.) V. ö. 931.
- (Pécs.) 1031. *Szönyi Ottó.* A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotban. 1916. — *Ism. sz. Muz. Könyvt. Ért.* 46. l.
- (Pécsvárad.) V. ö. 929.
- (Pozsega.) 1032. *Kempff, Julije.* Novi prilozi za povijest Židova u požeškoj županiji. Vjesnik XVIII. 292—299. l.
- 1033. *Kempff, Julije.* Promjena beriva činovnika i namještenika požeške županije poslije vladanja cara Josipa II. Vjesnik XVIII. 308—310. l.
- 1034. *Kempff, Julije.* Ugovor požeške županije od godine 1761. glede čišćenja dimnjaka. Vjesnik XVIII. 308. l.
- V. ö. 5. 9.
- (Pozsony.) 1035. *Kürschák, Piroška.* Notizen aus dem Kulturleben Pressburgs im XVIII. Jahrhundert. Pressb. Ztg. 353. sz.
- 1036. *Lewy Isaac.* Egy jiddis színész emlékei Pozsonyról. Zsidó Sz. 10—13. sz.
- 1037. *P. B.* A pozsonyi r. kath. autonom hitközség félszázados jubileuma. 1867—1917. Alkotm. 42. sz.
- 1038. *Pickler, Alois H.* Pozsonys Vergangenheit in unserer Weihnachtsbeilage. (Zuckermandels Entstehung und Pozsony zur Zeit Maria Theresias.) Pressb. Ztg. 353. sz.
- 1039. *Schwartz, Elemér.* Der Zuckermantel. (Ein wortgeschichtlicher Versuch.) Pressb. Ztg. 353. sz.
- 1040. *Wachstein, B.* Die jüdischen Bewohner Pressburgs im

- Jahre 1736. (Arch. f. jüd. Familienforsch. II. évf. Külön is megjelent.)
 — V. ö. 752.
- (Prásmár.)** 1041. *Scheiner Karl*. Neu Tartlau und der deutsche Volksstil in Siebenbürgen. Nagyszeben, 1917. Drotleff. (8-r. 34 l.) 3 K.
- (Rábavidék.)** V. ö. 965.
- (Ríbnik.)** V. ö. 852.
- (Sáros vm.)** V. ö. 1079.
- (Sáropatak.)** 1042. *Szinyei Gerzson*. Sáropatak múltjából. 1. Véres verekedés a sáropataki polgárok és diákok közt a XVII. században. 2. Egy tanuló koszt- és lakbérszerződése Sáropatakon 1666-ban. Sárosp. Hírl. 13—14. sz. — 3. A Trautsohn és Bretzenheim hercegi családok. U. o. 17—20. sz.
 — V. ö. 829. 830. 932.
- (Segesvár.)** V. ö. 732.
- (Somogy vm.)** V. ö. 948.
- (Sopron.)** V. ö. 915.
- (Szamosujvár.)** V. ö. 1082.
- (Szeged.)** 1043. *Szűts Mihály*. Szeged mezőgazdasága Vedres korában és Dugonics bizonyágtétele. Délmagyarország 268. sz.
 — V. ö. 1049. 1095.
- (Székelyföld.)** V. ö. 898.
- (Székelyudvarhely.)** V. ö. 770.
- (Székesfehérvár.)** V. ö. 1084.
- (Szepesség.)** 1044. *Bohus, Georg*. Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes. Aus dem Latein in's Deutsche übersetzt von *Johann Lipták*. Karpathen-Post 3. 28. 29. 33—35. 38. 44. sz. (Eleje a múltévi folyamban.)
 — 1045. *Gréb, Julius*. Die Zipser Hunnen. Karpathen-Post 15—19. sz. (Az »Ung. Rundschau«-ból.)
- (Sziget.)** 1046. *Noršič, Vjekoslav*. Stanje tvrdje Sisak god. 1672. Vjesnik XVIII. 304. l.
 — V. ö. 956.
- (Temes vm.)** 1047. Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város monographiája ügye. Tört. Rég. Ért. 33. évf. 23—27. l.
 — 1048. Temes vármegye nevezetesebb történelmi emlékei. Tört. Rég. Ért. 33. évf. 27—29. l.
- (Temesvár.)** 1049. *Fodor Ferencz*. Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása. Temesv. Hírl. 109. 110. sz.
 — 1050. *Kaffka Margit*. Temesvárról. P. N. 237. sz. és Temesv. Hírl. 218. sz.
 — 1051. *Lád Károly*. Egy emlék-obeliszk Temesvár mellett. Tört. Rég. Ért. 33. évf. 19—21. l.
 — 1052. *Magony József*. Temesvár visszafoglalásának százados emlékünnepe 1816 október 13-án. Tört. Rég. Ért. 33. évf. 6—18. l. (Külön is 8-r. 15. l.) és Temesv. Hírl. 113. sz.
 — 1053. *Prepeliczay Eleádné*. Temesvár múltjából. (Losonczy.) Temesv. Hírl. 221—222. sz.
 — V. ö. 772. 954.

- (Tolna.) V. ö. 521.
 (Topuszkó.) V. ö. 1132.
 (Tószeg.) V. ö. 1083.
 (Trencsén.) 1054. *Braneczky József*. Trencsén fogadalmi ünnepe. Vág-völgyi Lap. 40. 41. sz.
 — V. ö. 557.
 (Ungvár.) 1055. *Hodinka Antal*. Adalékok az ungvári vár és tartománya és Ungvár város történetéhez. Gör. kath. Sz. 12—20. 37—41. 43—49. sz.
 (Uzsok.) V. ö. 749.
 (Vác.) V. ö. 875.
 (Varasd.) V. ö. 831.
 (Veszprém.) 1056. *Baróti Lajos*. Veszprém. M. Nyelv 233. l.
 — 1057. *Dornyay Béla*. A veszprémi Károly-templom. Veszpr. Hirl. 8. 9. sz. (Külön is. 8-r. 15 l.)
 — V. ö. 1108.
 (Vihnye.) V. ö. 558.
 (Vinkovcze.) V. ö. 1085.
 (Vinodol.) V. ö. 545. 1129.
 (Zágráb.) V. ö. 895. 900. 901. 1064.
 (Zala vm.) 1058. *Halás István*. Zalai krónika. I. kötet. Nagykánizsa, 1915. Zala-ny. (8-r. 415, 3 l.)
 — 1059. *Holub József*. Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban. Századok 45—60. l.
 (Zemplén.) V. ö. 917.
 (Zengővárkony.) V. ö. 929.
 (Zrinyiujvár.) 1060. *Mátay Gábor*. Zrinyiujvár jelentősége. Zalai Közl. 33. sz.
 (Zombolya.) 1061. *Kaufmann, Franz*. Unser Jubeljahr. Denkschrift des 150-jährigen Bestandes der Grossgemeinde Zombolya (Hatzfeld). 1766—1916. — Budapest, (2-r. 12 l.) 1 K.
 — Ism. b—. EPhK. 190. l.

14. Genealogia. Családtörténet.

- (Alvinczy.) V. ö. 549.
 (Andrássy.) 1062. *Markó Miklós*. A zászlós urak nesztora. A Társaság 2. sz.
 — V. ö. 623. 625. 653. 701.
 (Arany.) V. ö. 700. 1098.
 (Ártinger.) 1063. Keszthelyen elhalt Ártinger József öröklésre hivatott oldalrokonainak származási táblázata. Keszthely, (1917.) Mérey-ny. (2-r. 2 lev.)
 (Arz.) V. ö. 724.
 (Balassi.) V. ö. 541.
 (Barcsay.) V. ö. 547.
 (Batthyány.) V. ö. 606. 810.
 (Bedekovich.) V. ö. 698.
 (Bél.) V. ö. 440.
 (Berzeviczy.) V. ö. 580. 861.

- (Bethlen.) V. ö. 532. 533. 554.
 (Bíró.) V. ö. 567. 894.
 (Bocskay.) V. ö. 536. 537. 554.
 (Bod.) V. ö. 464.
 (Brankovics.) V. ö. 547.
 (Brodarics.) V. ö. 546.
 (Csoma.) V. ö. 802.
 (Dávid.) V. ö. 927.
 (Desericzky.) V. ö. 445.
 (Draschkovich.) V. ö. 895.
 (Duka.) V. ö. 465.
 (Duschek.) V. ö. 607.
 (Eötvös.) V. ö. 582. 671.
 (Erdődy.) V. ö. 589. 590.
 (Eszterházy.) V. ö. 550. 897.
 (Fejérváry.) V. ö. 698.
 (Frangepán.) 1064. *Laszowski, E.* Pokop Gjuro Frankopana Tržackoga u stolnoj crkvi u Zagrebu. Vjesnik XVIII. 306. l.
 — V. ö. 572. 930.
 (Frank.) V. ö. 910.
 (Gejzánovics.) V. ö. 936.
 (Görgey.) 1065. *Görgey Albert.* A Görgeyek és a reformáció. A reformáció 400 éves évfordulójára. Igló, 1916. Szepesi Lapok ny. (8-r. 99 l.) — Ism. *Szelényi Ödön.* Ev. Szaklap 212. l.
 — V. ö. 584—588.
 (Hajnik.) V. ö. 442.
 (Hajnóczy.) V. ö. 452.
 (Hoffmann.) V. ö. 847.
 (Horváth.) V. ö. 461.
 (Hunyadi.) V. ö. 524—526.
 (Iványi.) V. ö. 453.
 (Jakcsi.) V. ö. 530.
 (Jósika.) V. ö. 624.
 (Juhász.) V. ö. 894.
 (Kaplony.) 1066. *Madzsar Imre.* A Kaplony-nemzetség és a Vetési család történetéhez. (Fejérpataky- emlékkönyv 279—292. l.)
 (Katona.) V. ö. 897.
 (Keglevics.) V. ö. 542. 817.
 (Kemény.) V. ö. 698.
 (Kiss.) V. ö. 894.
 (Klapka.) V. ö. 954.
 (Klein.) V. ö. 912.
 (Kornis.) 1067. A Göncz-Ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve (1446—1917.) Összeállította *Veress Endre.* Kegyeletes emlékül kiadta gróf Kornis Károly. Budapest, 1917. Stephaneum ny. (8-r. XII, 138 l. 1 hasonmásról.)
 (Kossuth.) V. ö. 594—597.
 (Kuny.) V. ö. 808—809.
 (Lónyay.) 1068. A Lónyay-nemzetség. A Társaság 7. sz.
 (Máriássy.) V. ö. 1120.
 (Márton.) 1069. *Vargha Zoltán.* A Márton-család története. 1916. — Ism. Irodalomtört. 555. l.
 (Mikszáth.) V. ö. 695.

- (Nádasdy.) V. ö. 966.
 (Nagy.) V. ö. 825.
 (Oeser.) 1070. *Schmidt, C. E.* Kleine Beiträge zu A. F. Oesers Familien-
 geschichte. Pressb. Ztg. 13. reg. sz.
 (Orczy.) V. ö. 698.
 (Pálffy.) V. ö. 562. 650.
 (Pásztélyi.) 1071. *K. J.* Az arisztokrata Pásztélyi-család. Orsz.-Világ
 37. sz.
 (Pauler.) V. ö. 698.
 (Petróczy.) V. ö. 552. 907.
 (Popescu.) V. ö. 879.
 (Poppel.) V. ö. 576.
 (Pulszky.) V. ö. 619.
 (Rákóczi.) V. ö. 554—558. 568.
 (Révay.) V. ö. 552. 907.
 (Rimay.) V. ö. 551.
 (Saguna.) V. ö. 879.
 (Schvarz.) V. ö. 444.
 (Splényi.) V. ö. 563.
 (Szalay.) V. ö. 466.
 (Szapáry.) V. ö. 698.
 (Széchenyi.) 1072. *Pásztor József.* Szécsényi örökösök. Jászárokszállás és Vid. 17. sz. és Mátravidék 23. sz.
 — 1073. *Pásztor József.* Szécsényi-család. Mátravidék 20. sz.
 — V. ö. 527. 613—616. 698.
 (Széchy.) V. ö. 561.
 (Székely.) V. ö. 967.
 (Szögyény-Marich.) V. ö. 617.
 (Teleki.) V. ö. 566. 619.
 (Tessedik.) V. ö. 467.
 (Teutsch.) V. ö. 477.
 (Thallóczy.) V. ö. 468—474.
 (Thaly.) V. ö. 476.
 (Thurzó.) V. ö. 544.
 (Tisza.) V. ö. 655. 697.
 (Tóth.) V. ö. 602.
 (Török.) V. ö. 559.
 (Trefort.) V. ö. 579. 698.
 (Ungnad.) V. ö. 847.
 (Vékony.) V. ö. 618.
 (Velics.) 1074. *k. g.* A Lászlófalvi Velics-családról. Alkotm. 11. sz.
 (Vetési.) V. ö. 1066.
 (Wekerle.) V. ö. 694.
 (Zápolyai.) V. ö. 524.
 (Zólyomi.) V. ö. 540.
 (Zrinyi.) V. ö. 539. 573—578. 899.
 (Zulawski.) V. ö. 939.
 (Zsoldos.) V. ö. 615.

14. Régészet.

V. ö. 509.

1075. *Buday Árpád.* Római kori köemlékeinkből. Dolgozatok az Erdélyi Múz. rég. tár. 1916. 2. sz.

1076. *Densusianu, Nicolae.* Dacia preistorica. 1913. — Ism. *Finály Gábor.* EPhK. 373—375. 1. és Arch. Ért. 37. köt. 243. 1.

1077. *Divald Kornél*. A bártfai Szent Egyed templom. IV. Arch. Ért. 37. köt. 100—149. l. — Német kivonata. U. o. 273. l.
1078. *Dornyay Béla*. A balatonkövesdi római feliratos sírlelet. Múz. Könyvt. Ért. 253—256. l.
1079. *Janicsek József*. Régi harangok Sáros megyében. Arch. Ért. 37. köt. 204—208. l.
1080. *Kemény Lajos*. Kassa város műemlékei. Kassa, 1917. Nyomda r.-t. (8-r. 39 l.) 1 K.
1081. *Kemény Lajos*. A kassai Szent Erzsébet-egyház restaurálása a XVIII. században. Arch. Ért. 37. köt. 195—204. l.
1082. *Lechner Jenő*. Renaissance építési emlékek Szamosujvárott. Építőművészet 1916. évf.-ból. Budapest, 1917. (8-r. 29 l.) Ism. *Divald Kornél*. Múz. Könyvt. Ért. 92. l. — *ch—e*. Századok 379. l.
1083. *Lindau G.* Növényi maradványok a tószegi laposhalom őskori leleteiben. Arch. Ért. 37. köt. 184—190. l.
1084. *Marosi Arnold*. A székesfehérvári múzeum dunapentelei régiségei. Arch. Ért. 37. köt. 1—7. l. — Német kivonat. U. o. 271. l.
1085. *Mihalik József*. Római téglák Vinkovczen. Múz. Könyvt. Ért. 51. l.
1086. *Miske, Kálmán Frh. v.* Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. — Ism. *Balla Lajos*. Arch. Ért. 37. köt. 229—243. l.
1087. *Paulovics István*. Hellenisztikus egyiptomi emlékek Magyarországon. Budapest, 1917. Heiszler és Kózol ny. (8-r. 27 l.)
1088. *Pósta Béla*. A ludvégi református egyház egyházadényei. Dolgozatok az Erdélyi Múz. rég. tár. 1916. 2. sz.
1089. *Pósta Béla*. A kiscsüri bronzdíszítmények. Dolgozatok az Erdélyi Múz. rég. tárából 1916. 2. füz.
1090. *Roth Viktor*. Erdélyi oltárok. Arch. Ért. 37. köt. 87—99. l.
1091. *S. G.* A halászó madár típusához. Arch. Ért. 37. köt. 190. l.
1092. *Šaban, Fr.* Nekoji neobjelodanjeni sredovjeki i novodjeki nadpisi. Vjesnik XIX. 48—77. l.
1093. *Supka Géza*. A nagyszentmiklósi kincs revíziója. II. Arch. Ért. 37. köt. 8—86. l. — A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. U. o. 208. l. — Német kivonat. U. o. 272. l.
1094. *Szabó Gy.* Drvene kapele u našoj domovini. Hrvat. Prosvjeta 1916. 7—9. sz.
1095. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Egy Szeged-öthalmi hunn emlékről. Turán 30—39. l.
1096. *V. E.* Fegyverek a XVI. században. Arch. Ért. 37. köt. 192. l.
1097. *Zichy István gr.* A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. Turán 152—166. l.

15. Éremtan.

1098. *H. Fekete Péter*. Arany századik születési évfordulójának érmei. Numiz. Közl. 124. 1.
1099. *Gohl Ödön*. A magyar királyok koronázási érmei. Numiz. Közl. 1—28. 1. (Külön is 4-r. 28 1.)
1100. *Gohl Ödön*. Háborús emlékek. Numiz. Közl. 49—51. 103—124. 1.
1101. *H. P. Éremleletek*. Numiz. Közl. 125—127. 1.
1102. *Harsányi Pál*. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez. Numiz. Közl. 33—48. 85—100. 1.
1103. Magyar és osztrák fogolytábor-pénzek. A Gyűjtő 119—123. 1.
1104. *Plank Sándor*. Átvert pénzek. Numiz. Közl. 84. 1.
1105. *Zimmermann Lajos*. A Bassarabits-féle gyűjtemény. Numiz. Közl. 28—31. 1. — *Szentgáli Károly*. A gyűjtemény ismeretése. U. o. 31. 1.

16. Diplomatika. Czimertan. Pecséttan. Kortan.

1106. *Alapi Gyula*. Komárom vármegye levéltárának középkori oklevelei. Komárom IV. 19—61. 1.
1107. *Csánki Dezső*. Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. (Olcsó Könyvtár 1851—53.) Budapest, 1917. Franklin t. (16-r. 71 1.) 90 f. — *Ism. N. J. Turul* 58. 1.
1108. *Darkó Jenő*. A veszprémi apáczámonostor alapító-levelének 1109-i másolatáról. EPhK. 257—272. 336—351. 1.
1109. *Döry Ferenc*. Magyarország czímerének kialakulása. *Turul* 17—33. 1.
- (Diplomatariumok.) V. ö. 515. 538. 549. 566. 819.
1110. *Eckhart Ferencz*. Néhány kiadatlan árpádkori oklevél. (Fejérpataky-emlékkönyv 75—81. 1.)
1111. *Eckhart, Franz*. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. 1914. — *Ism. Áldásy Antal*. Századok 68—74. 1.
1112. *Herpay, Gáb.* Debreczen . . . város levéltára diploma-gyűjteményének regestái. 1916. — *Ism. Századok* 185. 1. — *Mihalik József*. Múz. Könyvt. Ért. 45. 1.
1113. *Herpay Gábor*. A városi levéltár végrendelet-gyűjteménye. Debrecz. Közl. 3—5. II. sz.
1114. *Holub József*. Fiume czímere. *Turul* 48—50. 1.
1115. *Holub József*. Bosznia czímere. *Turul* 54—57. 1.
1116. *Hóman Bálint*. Szent István görög oklevele. Századok 99—136. 224—242. 1. (Külön is. Budapest, 1917. Athenaeum. 8-r. 57 1.)
1117. *Illés József*. A magyar czímer és a királyi czím története. 1916. — *Ism. Barabási Kun József*. Bp. Sz. 171. köt. 302—307. 1. — *Csekey István*. Jogállam 235—237. 1. és P. Lloyd febr. 5. — *Iványi*

- Béla*. Századok 270—272. 1. — *K. V.* A Társaság 7. sz. — *Az Ujs.* 24. sz. — *H. J.* Turul 59. 1.
1118. *Illés József*. A magyar címer fejlődése. *Jogtud. Közl.* 6. sz.
1119. *Illés József*. A közös intézményeink használatára rendelt címerek jogi jelentősége. *Turul* 14—17. 1.
1120. *Iványi Béla*. A márkusfalvi Máriássy család levéltára. 1243—1803. Közlemények Szepes vm. m. IX. évf.
1121. *Jacob, Georg*. Türkische Urkunden aus Ungarn. Für Seminarübungen in Facsimile herausgegeben von Oriental. Seminar zu Kiel. Kiel, 1917. (4-r.)
1122. *Jancsó Tihamér*. Szent László király oklevelei. Szombathely, 1917. Gabriel Á. utóda ny. (8-r. 49 l.) — *Ism. B. Századok* 502. 1.
1123. *R. Kiss István*. A magyar állam címerei. (A debreczeni m. kir. tud. egyet. népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások 1916—17. 14. sz.) Debreczen, Csáthy F. (8-r. 24 l.) 60 f. — *Ism. Turul* 62. 1.
1124. *Kmety Károly*. Nemzeti szimbolumaink térfoglalása. — *Ism. Turul* 63. 1.
1125. *Kun (Barabási) József*. Bernatzik tanár és az új címerrendezés. *M. Figy.* II. 9—27. 1.
1126. *Magany József*. A magyar címer és a magyar zászló. *Turul* 63. 1.
1127. *Osztrák írók a közös ügyek címerének rendezéséről*. *Ism. Csekey István. Turul* 64. 1.
1128. *K. Sebestyén József*. Erdély címere. *Turul* 33—48. 1. (Levelek és oklevelek.) V. ö. 539. 544. 550—552. 558. 560. 572. 589. 590. 591. 619. 831. 897.
1129. *Strohal, R.* Još jedan navodo godini vinodolskoga zakona. *Vjesnik XVIII.* 168. 1.
1130. *Ströhl H. G.* Az új osztrák, magyar és közös címerek. *Ism. K. Sebestyén József. Turul* 62.
1131. *Sufflay Milán*. A társországok címerei. *Turul* 50—54. 1.
1132. *Szentpétery Imre*. II. Endre király oklevelei a topuszkói apátság részére. (Fejérpataky-émlékkönyv 326—354. 1.)
1133. *Turi Béla*. A címer- és zászlókérdés a közös intézményeknél. — *Ism. Turul* 63. 1.
1134. Az új magyar és a közös intézmények használatára rendelt új címerek. (A hivatalos rendeletek szövegei.) *Turul* 1—14. 1.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatokra:

A magyar nemzet önállóságaért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

1. A mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.
2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.

Az ajánlkozás e feladatokra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I., Országos Levéltár) bármikor beküldhető. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

A Magyar Történelmi Életrajzok

1918. évi folyama

BEZERÉDJ ISTVÁN ÉLETRAJZA

I. KÖTET

BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT

tollából legközelebb hagyja el a sajtót és fog az előfizetőknek megküldetni.

Bodnár István és Gárdonyi Albert koszorúzott pályaműve Bezerédj Istvánnak, a harminczas évek e kiváló vezéralakjának, a ki a nemesség önkéntes adóvállalásának s a jobbágy-ság felszabadításának volt lelkes előharcosa, életrajzát két kötetben dolgozta föl. A második befejező kötet a Magyar Történelmi Életrajzok 1919. évi folyama gyanánt fog megjelenni s mindjárt az első kötet elkészülte után kerül sajtó alá.

Régi évfolyamok életrajzai, a mennyiben raktáron vannak, megrendelhetők a Társulat titkári hivatalában (Budapest, I. Vár, Országos Levéltár).

Bolti ár évfolyamonként 25 K, tagjaink 15 K-ért fizethetnek elő, illetve rendelhetik meg a régibb évfolyamokat.

Az előfizetési díjak 1099. sz. póstatakarékpénztári számlánkra fizetendők be.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Üzletvezetőség Szombathely.

Pályázati hirdetés.

28014/1918. sz. A vonalainkon 1919. évben szükséges és alább felsorolt anyagok szállítását biztosítani óhajtván, azok szállítására nyilvános pályázatot hirdetünk.

A megközelítő szükséglet a következő:

I. csoport: 142000 darab közönséges égetett falitégla, 6000 darab falitégla nyers falazáshoz, 97000 darab égetett lapos fedélcseréptégla, 2610 darab homorú fedélcseréptégla, 16600 darab hornyolt lapos fedélcseréptégla, 500 darab homorú fedélcserép és 4000 darab kúttégla.

II. csoport: 1750 méter oltatlan falimész.

Az ajánlatok 1918. évi december hó 10-én déli 12 óráig az üzletvezetőség általános I. osztályának adandók át, a bánatpénz ugyanott a gyűjtőpénztárnál 1918. évi december hó 9-én déli 12 óráig teendő le.

A részletes pályázati feltételek és ajánlati űrlap üzletvezetőségünk anyagbeszerzési csoportjában (földszint 8. sz.) megszereshetők.

Szombathely, 1918. évi november hóban. Az üzletvezetőség.

ÚJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára .....6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára .....4 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY. 19. kötet. A. F. Pollard: **Anglia története.** Ára kötve 2 kor. 40 fillér.

MEGREDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSSEN.